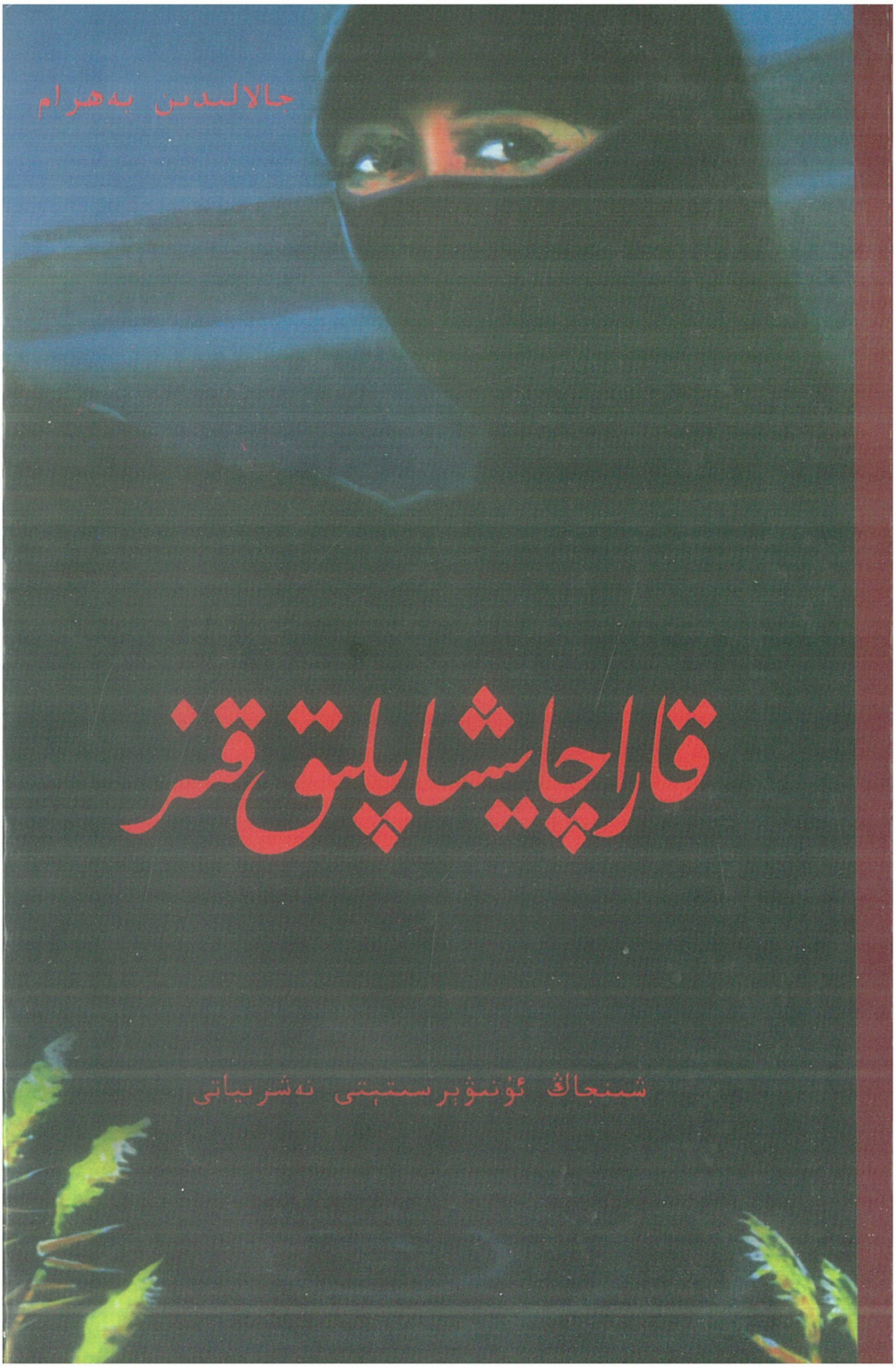

جالالدىن بەھرام
قاراچاچىشا پلىق قىز
شىنجاڭ ئۇنىۋېرسىتېتى نەشرىياتى

جالالىدىن مەھرام

قاراچايشا پلىق قىز

-لېيغان بۇلاق (3)

(رومان)

شىنجاڭ ئۇنىۋېرسىتېتى نەشرىياتى
1997- يىل، ئۈرۈمچى

مۇھەررىرى: قۇربان بارات
مەسئۇل مۇھەررىرى: ئابلىمىت قادىر
مەسئۇل كوررېكتورى: تۇنىسايىم ساۋۇت

جالالىدىن بەھرام

قارا چايشاپلىق قىز

(لېيمىان بۇلاق — 3)

شىنجاڭ ئۇنىۋېرسىتېتى نەشرىياتى نەشر قىلدى
ئۈرۈمچى شەھىرى غالىبىيەت يولى №14 پوچتا نومۇرى: 830046)
شىنجاڭ شىنخۇا كىتابخانىسىدىن تارقىتىلدى
ئۈرۈمچى باجاخۇ رەڭلىك باسما زاۋۇتىدا بېسىلدى
فورماتى: 850 × 1168 مم، 32/1 كەسلىم؛
باسما تاۋىقى: 16.563 قىستۇرما ۋاراقى: 5
1997 ـ يىل 9 ـ ئاي 1 ـ نەشرى
1998 ـ يىل 2 ـ ئاي 1 ـ بېسىلىشى
كىتاب نومۇرى: ISBN7—5631—0900—5/I.165
تىراژى: 1 — 10000
باھاسى: 26.56 يۈەن

مۇندەرىجە

جۇدۇندا ئېچىلغان گۈل 1
بوران تۆككەن چېچەكلەر 28
ساخاۋەتلىك «ئوغرى» لار 60
باشقا كەلگەندە باتۇر 89
تۇرمۇش قاينامىلىرىدا 118
دوستلار ئۇچۇن 149
دوستلار ۋە رەقىبلەر 191
يېنىپ تەككەن تاش 221
باغرى قان گۈل 251
قارا چايشاپ يېپىنغان قىز 286
«مۇڭ دەرۋىش» 322
كەچكۈز شامالىدىرى 358
تىلىكى ئىجابەت بولمىغان يىگىت 387
قايتقاندىن كېيىن 422
زەھەرلىك يىلاننىڭ ئامىتى 461
قانخۇمار چايانلار 489

يېڭىئېرىق سۇ ئامبىرىغا سۈرگۈن قىلىنىز! . . .

— سۈرگۈن؟ — ھاكىم ئېغىر تىندى، — سەن بۇنى سۈرگۈن دەپ چۈشىنەمسەن؟ ئۇنداق ئەمەس. ناھىيىلىك كومىتېتتا رەسىم سىزغان ژاقتىكى، ئىشخاناڭغا كىرىپ سىزغان دىئاگراممىلا، جەدۋەل، تەشۋىقات رەسىملىرىڭنى كۆردۈم. ھازىر يېڭىئېرىق سۇ ئامبىرى قۇرۇلۇشىغا سەندەك سىزغۇچىلىقتىن خەۋىرى بار ئادەمدىن بىرسى دورا بولۇپ كەتتى. بىلەمسەن، بۇ دېگەن ئون يىلىق پىلان! . . . داڭۋىدە، مەكتەپتە ئەمگەك قىلغىنىڭدىن كۆرە، كەسپىڭنى جارى قىلدۇرغىنىڭ تۈزۈك ئەمەسمۇ؟ . . .

ھېكمەت ئويلىنىپ قالدى. خۇددى ئادەم ئەپتىدىن بىلىنەر دېگەندەك، ئۇ ھاكىمنىڭ چىرايىدىن قۇۋلۇق - شۇملۇق، كىبىر، مەنمەنلىك ئالامەتلىرىنى تاپالمىدى. ئۇنىڭ تەلەپپۇزى، ھەرىكەتلىرى، سۆزلىگەن ژاقتىدىكى چىراي مىمىكىلىرى شۇنچە سەمىمىي ۋە تەبىئىي ئىدى. ھېكمەتنىڭ تارتىشىپ تۇرۇۋژاقىنى پەقەت گۈلزىبا ئىدى. ئەگەر ئۇ يېڭىئېرىق سۇ ئامبىرىغا كەتسە، پات كېلەلمەيتتى، ئۆز مەھبۇبىسىنىڭ ھالىدىن خەۋەر ئالالمايتتى، بىراق بارمايمەن دېيىشكىمۇ ئامال يوقتە! بۇ دائىمىي ھەيئەتلەرنىڭ قارارى، ھاكىمنىڭ ھۆكۈمى تۇرسا! . . .

— بارسام باراي، لېكىن. . . — ھېكمەتنىڭ بېشى چۈشۈپ جىمىپ قالدى. . .

— لېكىن، گۈلزىباغا قىيالمايسەن، شۇنداقمۇ؟

— سىز؟ . . .

قۇربان ھاكىمنىڭ ئىككى قىزى بولۇپ، ئەڭ چوڭى ماھىنۇر ئون توققۇز ياشتا ئىدى. ئابلىز نەۋانىڭ تويى بولغان كۈنىنىڭ ئەتىسى ماھىنۇر تويىنى گارمون، جىر، ناخشا - ئۇسسۇللار بىلەن قىزىتىۋەتكەن بوستان ئوتتۇرا مەكتىپىنىڭ ئوقۇتقۇچىسى ھېكمەت توغرۇلۇق سۆزلەپ بەرگەن. ئۇ قىز - قىنىغا پاتمىغان ھالدا، خۇشال بولۇپ، خوتەن تەۋەسىدە بۇنداق تويىنىڭ بۇ چاغقىچە بولۇپ باقمىغانلىقىنى، قىز كۆچۈرگەندە، قىزىق دەرۋازىدىكى ئاشپەز، ناۋايلارنىڭ ئوسسۇلغا چۈشۈپ، قىقاس - چوقان كۆتۈرۈۋەتكەنلىكىنى ھەۋەسلىنىپ سۆزلەپ بەرگەن، ھەتتا دادىسىنىڭ

قۇلىقىغا: «شۇنداق تالانتلىق، خۇشپېئىل بىر بالا قايىت قىلمىرۇزانىڭ قىزى گۈلزىبا بىلەن توي قىلمىدىكەن!» دېگەنىدى.

ھېكمەت ھاكىمنىڭ ئۆزى توغرۇلۇق ئېيتقانلىرىنى ئاڭلاپ، خىجىل بولۇپ، ھۆپپىيىپ قىزىرىپ كەتتى ۋە «بۇ گەپلەرنى قىلمىسىلا ھاكىم... ھازىر كۆڭلۈم پاراكەندە...» دەپ قويدى. ھەرھالدا قۇربان ھاكىم ئۇنىڭغا گۈلزىبانى كۆرۈش ئۈچۈن پات - پات رۇخسەت بېرىدىغانلىقىنى، شېغىل، قوم، تاش توشۇيدىغان ماشىنا، ھارۋا - ئۇلاغلارنىڭ ئايىقى ئۇزۇلمەيدىغانلىقىنى ئېيتىپ، ئۇنىڭ كۆڭلىنى ياسىدى.

گۈلزىبادىن ئايرىلىش ئالدىدا تۇرغان ھېكمەتنىڭ ئۇشۇق گەپ - سۆزلەرگە خۇشى يوق ئىدى. ئۇ ھاكىمنىڭ ئىشىنى پاتراق تۇگىتىپ، كەچ بولۇپ كەتكۈچە گۈلزىبا بىلەن كۆرۈشۈۋېلىش ئوتىدا يانىتتى. ئەگەر بۇ قېتىمقى ئىشلار يۇز بەرمىگەن بولسا، ئۇنىڭ بىلەن نىكاھ قىلىپ بولسىمۇ توي قىلىۋالماقچى ئىدى. ئەمدى يېڭىبېرىق سۇ ئامبىرىغا كەتسە، قاچان كېلىدۇ؟... نېمە ئىشلار بولۇپ كېتىدۇ؟ كېرىموف بىلەن گۈلرۇز يەنە قانداق شۇملۇقلارنى قىلىدۇ؟ بۇ ئۇنىڭغا قاراڭغۇ ئىدى. گۈلزىبانىڭ ئاجىز تېنى بۇنداق ئېغىر ېسىملارغا بەرداشلىق بېرەلەرمۇ؟... ياكى ئۇمۇ زۇمرەت يولۇققان ئاقىۋەتكە دۇچار بولارمۇ؟... ئۇ ئىچى كۆچلۈك قىز، ئۆزىنى بىر نېمە قىلىۋالمىسىلا بولاتتىغۇ!...

ھېكمەت ئۆز دەردلىرىنى ئويلاپ بىئارام بولۇۋاتقان بۇ پەيتتە، قۇربان ھاكىمۇ ئۆزىنى تۇتۇۋالغانىدى. ئۇ: «بۇ گەپلەرنى قىلمىسىلا ھازىر كۆڭلۈم پاراكەندە...» دېگەن سۆزدىن كېيىن، «ھەربىي ئائىلىنى بۇزغان»، «چەتكە قېچىشقا ئۇرۇنغان» قاتارلىق بىرنەچچە تۇرلۇك مەسىلىنى ھېكمەتنىڭ ئۆز ئاغزىدىن ئاڭلاپ ېقىش نىيىتىدىن ياندى.

— ھاكىم، ئىشلىرى بولسا كۆرسىتىپ بەرگەن بولسىلا... مەدىكارلىرى خىزمەتتە بولسام...

— قارا سېنىڭ تىلىڭنىڭ ئاچچىقلىقىنى! بايا دېدىمغۇ، نەدىكى لايچىلىقكەن؟ زەينىدىنگە شۇنداق دېمىسەم، «سۆھبەتلىشىدىكەن» دەپ چۆچۈپ كېتىپ، ئارقاڭغا سايىدىن بىرنى سېلىپ قويىمامدۇ!... —

هاكىم هېكمەتنىڭ دولىسىغا ئۇرۇپ قويدى، — سېنىڭ بىلەن پاراڭلىشىپ باقاي دېگۈدەك، ئەمما ئانچە رايىڭ يوقتەك قىلدۇ... بوپتۇ، كېيىنچە پۇرسەت چىقىپ قالار...

— ئەمىسە، كەتسەم بولامدۇ؟

— بوستانغا چىقىپ كېتىشكە ئانچە ئالدىرىما. ئاڭلىسام، شەھەردە كۆپ دوستلىرىڭ بار ئىكەن. ئۇلار بىلەن ئەسرا بولۇپ، مۇڭدىشىپ، دۇشەنبە ئەتىگەنگە ئولگۇرۇپ چىقىپ كەتسەڭمۇ بولىدۇ. مەن سېنى «بىر - ئىككى كۈن قارىشىپ بېرىدۇ» دەپ قويغان.

— رەھمەت ئىلتىپاتلىرىغا! — هېكمەت ئورنىدىن تۇردى.

— تولا تۇزۇت قىلىپ كەتمە...

هېكمەت كوچىغا چىقىپ تىك كۆتۈرۈلگەن كۈنگە قاردى. چۈش پىشىن بولۇپ قالغانىدى. قۇياش يار تەپتىدەك نۇرىنى چېچىپ، ئىللىق شامال يېنىك ئۇرۇپ تۇراتتى. چوكان تاللىرى سۇس مايسا رەڭگىنى ئالغان مەجنۇنلار، هويلا چۆنەكلىرىدە قوزۇقتەك مىقلىنىپ چىققان كارناي گۈلىنىڭ قىپقىزىل نوتىلىرى، بالدۇرلا پوتلا چىقىرىۋالغان ياش كۆچەتلەر... كىچىك ئېرىقلاردا قىنىغا پاتماي بۇلدۇقلاپ ئېقىۋاتقان لاي سۇلار، پاكىزە سۈپۈرۈلگەن خوتەن كوچىلىرىغا باھار پەيزىنى ئېلىپ كەلگەنىدى.

هېكمەت دارىلمۇئەللىمىن كوچىسىغا بۇرۇلۇپ، ۋىلايەتلىك دوختۇرخانىنىڭ ېقىنىدىكى پىس توپا يولغا چۈشتى. بۇ يول ئېگىز يارلىق بويلاپ ئەخمەتجان كوچىسىدىكى ناھىيىلىك دوختۇرخانىنىڭ ئارقىسىغا ئېلىپ باراتتى. يار ئۈستىدە، كەڭ يېيىلىپ ياتقان مۇساپىرلار زەرەتكارلىقى بار ئىدى. هېكمەت هېلىقى شۈرغانلىق كېچىسى ئەينى مۇشۇ يولدىن يۇدۇپ، غازاخۇن ئاكىنىڭ ئۆيىگە ئاپارغانىدى. ئۇ ئۆگزىلىرىگە كەپتەرخانا، ۋادىكلىك ئۆيلەرنى سېلىۋالغان تار هەم ئەگرى - بۈگرى كوچىلار بىلەن ئۇتتۇرلاپلا جامە ئالدىغا چىقتى ۋە ئاۋغان كوچىسىغا بۇرۇلدى. بۇ چاغدا، گۈلزىبا هويلىدىن شۇنداق تېز چىقتى - دە، دەرۋازا هالقىسىغا قۇلۇپ سالماقچى بولدى. لېكىن ئۇ ئارقىسىدا تۇرغان هېكمەتنى

كۆرۈپلا ۋارقىرىۋەتتى:

— ھېكمەت!...

— ئۆيگە كىرەيلى!...

ھېكمەت ئۆيدە ھېچكىمنىڭ يوقلۇقىنى بىلگەنىدى. گۈلزىبا دەرۋازا ئىلغىرىنى سېلىشقىمۇ ئۇلگۈرمەي، ھويلا ئوتتۇرىسىدىلا ھېكمەتنىڭ باغرىغا تاشلاندى! ئۇنىڭ گۈلدەك چىرايى پۈچۈلغانىدى، خۇمار كۆزلىرى قىزىرىپ، بادام قاپاقلىرى ئىششىپ قالغانىدەك تۇراتتى. ئۇ ھاسىرايتتى، چوڭقۇر نەپەس ئالاتتى. بۇگۈن ئەتىگەندىلا ھېكمەتنىڭ يېڭىبېرىق سۇ ئامبىرىغا سۇرگۈن قىلىنغانلىقىنى ئاڭلىغان ماھىگۈل دەرسىنى تاشلاپ، ئۇدۇللا ئىككىنچى مەكتەپكە كەلگەنىدى. ئۇ ھېكمەتنىڭ شەھەرگە كىرىشىدىن بىخەۋەر بولغاچقا، ئاچچىسىغا دەرھال ئۇنىڭ بىلەن كۆرۈشۈۋېلىشنى ئىپتىپلا كېتىپ قالدى. ئەتىگەندىن بېرى قولى ئىشقا بارمىغان گۈلزىبا چۈشتىلا رۇخسەت سوراپ يېنىپ كەلگەندە، قايىت، بۇمەرەمخان، گۈلرۇز، نەبىلەر لۈپ سامپۇل يېزىسىدىكى تويغا تەييارلىنىپ تۇراتتى. چۈنكى قايىتنىڭ بىر تۇغقان ئىنىسى ئوغلىنىڭ تويىنى قىلماقچى ئىدى. ئۇلارنىڭ ئۇچ كۈن ئەتراپىدا قايىتىپ كېلىدىغانلىقىنى ئاڭلىغان گۈلزىبا ئىچىدە خۇشال بولدى. شۇڭا ئۇلارنى ئۇزىتىپ قويۇپلا، بوستانغا ماڭغانىدى.

ھېكمەت بۇ خەۋەرنى ئاڭلاپ، گۈلزىبانىڭ ھۇجرىسىغا ئىشەنچلىك ھالدا قەدەم ئالدى. گۈلزىبا يۈگۈرۈپ يۈرۈپ چاي تەييارلىدى. چۈشلۈك تاماق يېيىلىپ بولغاندىن كېيىن، ھېكمەت ئۇزىنى تۇتۇۋالغان ھالدا، كۆڭۈل ـ كۆكسىدىكى ئويلىغانلىرىنى ئوتتۇرىغا قويدى.

ھېكمەت ئەلۋەتتە يېڭىبېرىق سۇ ئامبىرىغا خالىسانە ئەمگەككە كېتىۋاتقىنى يوق ئىدى! ئەمدى ئۇنىڭ كۈنلىرى دېكتاتۇرا ئاستىدىكى سۇرگۈندە ئۆتىدۇ. ئەركىنلىك نەلەردىدۇر قالغان... بەش ـ ئالتە ئاي ھەتتا بىر يىلغىچە كېلەلمەسلىكى مۇمكىن. ھېكمەتنىڭ قارا تەقدىرىنى ئاڭلىغان قايىت، كېرىموف، بۇمەرەمخانلار باشقىدىنلا تەيلىنىپ، گۈلزىباغا ھۇجۇمنى باشلايدۇ... بۇ بىچارە ناتۇۋان بىر توپ ئوۋ ئىتلىرى

ئوتتۇرىسىدا قالغان ئاھۇدەك بىر يەرگە، بىر كۆككە باقىدۇ. «ئەكەل قولۇڭنى!» دېگۈدەك بىر ساخاۋەتچى چىقمايدۇ... ئۇنىڭ ئىشەنگەن تېغى يىقىلغان، يۆلىنىدىغان چىنارى سۇنغان، تۇن كېچىلەرنى يورۇتقۇچى مەشئىلى ئۆچكەن!... ئۇ نەلەردىدۇر چۆللەردە تەنھا... بىئامال... بىقۇل... يۈرەك ھەم مەدەت بولىدىغان دوستلىرى رەنجىم ئاستىدا سۇرگۈندە!... شۇنداق ئىكەن، گۈلزىبانى تەڭلىك زەنجىرىدە بوغۇپ قىينىغانىنىڭ ئۇۋالى بولماسمۇ؟... ياق، ئۇ ھېكمەتكە تارتىشمىسۇن!... ھېچقانداق چارە - تەدبىرى قالمىغان ھېكمەتمۇ ھەققە بويسۇنىدۇ... ئەمدى قايسى يۈزى، قايسى تىلى بىلەن «مېنى ساقلاڭ» دېيەلىسۇن؟... بۇ يامانلار تەنتەنە قىلىدىغان، ياخشىلار خورلۇق تارتىدىغان شۇنداق رەزىل جاھان ئىكەن... ئادالەتسىز دۇنيا ئىكەن... بۇ رېئاللىقنى كىممۇ ئۆزگەرتەلىسۇن؟...

— ياق!... ياق!!... ياق !!! — گۈلزىبا ئەسەبىيلەرچە ۋارقىراپ ھېكمەتنىڭ مۇرىلىرىدىن سىلكىدى، — بۇ سىزنىڭ دىل ئىزھارىڭىز ئەمەس... ئوتىڭىزدا كۆيۈپ، تېنىمدىن بىر سېقىم كۈل قالسىمۇ، تەشنالىقتىن سىما دەرىخىم قۇرۇپ يىقىلسىمۇ... سۇدىن ئايرىلغان بېلىقتەك، دەشتى - باياۋاندا يىگانە قالساممۇ... مەن سىزنى ساقلايمەن... مېنىڭ قەلبىم، پۈتۈن ھاياتىم سىزگە تەئەللۇق... بىر ئاي بولدى، كۆزۈمدىن ئۇچۇپ كەتتىڭىز... ھەر كۈنى يولىڭىزغا قارايمەن... ياماق خىياللار ئىلكىدە تېنىم سىرقىرايدۇ... ئېيتىڭا، ھېكمەت... ياق، ياق! مەن ھېچنېمىنى ئاڭلىمىدىم!... سىزمۇ ھېچنېمە دېمىدىڭىز... مەن پەقەت شۇنىلا ئاڭلاپ قالدىم... سىز مېنى سۆيمىسىز... ياخشى كۆرمىسىز... شۇنداق ئەمەسمۇ!... ماڭا شۇلا كۇپايە... ئاھ، مېنىڭ ھېكمىتىم... خۇشپېئىلىم...

— گۈلزىبا!... گۈلزىبارىم!... مېنىڭ يالغۇز گۈلۈم!... — ھېكمەت ئۇن سېلىپ يىغلىغانچە، گۈلزىبانى قاتتىق قۇچاقلىۋالدى.

گۈلزىبا ئۆزىنى ھېكمەتكە ئاتىۋەتكەندى. كىم بىلسۇن بۇنداق كۇنلەرگە قېلىشنى!... ئۇ تۆرەلمىسە، تۇغۇلمىسا، ياشىمىسا بوپتىكەن!... ئۇ

چاغدا، هېكمەتنىمۇ كۆرمىگەن، ئوتىدا كۆيمىگەن، بۇگۈنكىسى دەردۇ بالالارغا مۇپتىلا بولمىغان بولار ئىدى. . . بۇ ئالەم مەنپەئەت ئۈستىگە قۇرۇلغانكەن. . . ئادەملەر شۇ مەنپەئەتنىڭ قۇللىرى ئىكەن. . . قايىت پۇل ئۈچۈن گۈلزىبانى ساتماقچى بولسا، بۈمەرەمخان ئائىلىسىنىڭ خاتىرجەملىكى ئۈچۈن ئۇنى قۇربان قىلماقچى! . . . كېرىموف شەھۋانىي نەپسى بالاسىدا گۈلزىبانى خورلىماقچى. . . گۈلرۇز ھەسەت ۋەجىدىن ئۇنى ۋەيران قىلىش كويىدا! . . .

ھېكمەت چوشقا قوتىنىدا ئىشلەۋاتقان كۈندىن باشلاپ، بۈمەرەمخان ھەر كېچىسى دېگۈدەك گۈلزىباغا «نەسىھەت» قىلاتتى. ئەلۋەتتە قۇرت ئۆمىلەپ ئۆتۈپ كەتسىمۇ ئىزى قالىدۇ! . . . ھازىر بۈمەرەمخانىنىڭ كۆڭلىدە، ماھىگۈل، نەبىلەرنى قۇتقۇزۇۋالغان، يارەم قولىنى سۇنغان، ماھىگۈلنىڭ چىقىم تارتقۇزماي ئوقۇتۇۋاتقان ساخاۋەتلىك ئىشلارنىڭ سايىسىمۇ قالمىغاندى. ئۇ، ھەر سۆزىدە، كېرىموفنىڭ قولى ئوچۇق، كۆڭۈلچەك، پۇللۇق ئادەم ئىكەنلىكىنى، ئۇنىڭ بىلەن بىرگە ئۆتسە، تۇرمۇش سورۇقچىلىقى تارتمايدىغانلىقىنى سۆزلەيتتى. ھېكمەت توغرۇلۇق بولسا، «ئىنچىكە شاخنى قۇچاقلىمۇ ئېگىدۇ، ھېچنېمىسى يوق مۇساپىر، ئۇنى ھۆكۈمەتمۇ، تەشكىلمۇ، زەيىنىدىنىدەك ئادەملەرمۇ بوزەك قىلىدۇ. كېيىنچە پۇشايمان يەيسەن. . .» دەپ، ئۇنىڭ كۆڭلىنى سوۋۇتماقچى بولاتتى. تاقىتى چىكىگە يەتكەن گۈلزىبا بىرنەچچە قېتىم ئانىسى بىلەن ئۇرۇشۇپ قالدى. ھەر كۈنى ئېرىدىن «ساۋاق» ئىلىۋاتقان بۈمەرەمخان ئۇلغىماچىنى چىڭىتىپ، بېسىم ئىشلىتىشكە كۆچتى. ئۇ بىرمەڭ بىر يۈز يۈەننىڭ قۇدرەت - كۈچى، قورۇ - جايىدىن ئايرىلىپ ۋەيران بولۇش ئېھتىماللىرىنى سۆزلەپ، تەھدىت سالدى. مانا بۈگۈنمۇ تويغا مېڭىشنىڭ ئالدىدا: «قىزىم يالغۇز قالدىڭىز، ئوبدان ئويلاڭ. . . مېنى، ئۈكىلىرىڭىزنى. . . ئىسسىق ئۆيىمىزنى ئېسىڭىزدىن چىقارماڭ. . .» دەپ تاپىلىدى. ئەمدى ھېكمەت سۇ ئامبىرىغا كىرىپ كەتسە، ئۇلار قانچىلىك خۇشال بولۇپ، يەنە قانداق. . . بېسىملارنى ئىشلىتەر؟ بۇمۇ كۆزگە كۆرۈنۈپ تۇرغان ئىش ئىدى. . .

گۈلزىبانى قورقۇنچ بېسىۋالدى. گويا قارا قۇيۇن پىرقىراپ كېلىپ ئۆز قوينىغا ئېلىۋاتقاندەك... قانداقتۇر يىرگىنىشلىك بىر مەخلۇق ئۇنىڭ ئۈستىگە پېيىدەك ئاق ھەم يۇمران بەدىنىنى سىيلاۋاتقاندەك... بىلىندى. ئۇ بېشىنى كۆتۈرۈپ، چەكچەيگەن كۆزلىرى بىلەن ئەتراپقا قارىدى...

— ياق، ھېكمەت، بىز... بىز ھازىرلا توي قىلايلى... مېنىڭ تۇنجى پاك ئىشقىمنى سىز ئېلىپ كېتىڭ!... ئۇنىڭدىن كېيىن... مەن بۇ دۇنيادىن ئارمانسىز كېتەي... ماقۇل دەڭ... ئۇلار قىلىمەن دېگىنىنى قىلماي قالمايدۇ. مەن قاباھەتلىك يىلان - چايانلارنىڭ ئارىسىدا يېتىشقا رازىمەنكى، ئۇنداق ئېپلاس... ۋەھشىي ياۋۇزغا ئۆزۈمنى تۇتقۇزمايمەن!...

— گۈلزىبا سىزگە نېمە بولدى؟... ئېسىڭىز جايىدىمۇ... — ھېكمەت ئۇنىڭ يۈزىنى ئالقىنىغا ئالدى، — مەن قاچان قايتىپ كېلىشىمنى ئۆزۈممۇ بىلمىسەم!...

— شۇنىڭ ئۈچۈن مەن شۇنداق قارارغا كەلدىم!...

گۈلزىبانىڭ كۆڭلىگە ناھايىتى نازۇك بىر پىلان كەلگەنىدى. ئەگەر ئۇلار توي ئىشىنى قارارلاشتۇرسا، ئۇلارنى بىر ئېغىز سۆزى بىلەن ۋەيران قىلىشنى دىلىغا پۈككەنىدى. ھېكمەت بۇنىڭدىن ئىككى ئاي ئىلگىرىكى گۈلزىبا بىلەن قىلغان مەسلىھەتىنى ئېسىگە ئالدى. بۇ مەسلىھەتنى بىر يىلنىڭ ئالدىدا ئاقمۇللا ئىمام ئۆز ئاغزى بىلەن ھېكمەتكە دېگەنىدى.

ھېكمەت بىلەن گۈلزىبا بىر - بىرلىرىنىڭ كۆزلىرىگە ئۇزاق تەلمۈرۈپ قاراشتى. ھەسرەتلىك ياشلار يېغىلىۋاتقان ئىككى كۆز تەپەككۇر سۆھبىتى قىلىۋاتاتتى. دىللىرى بولسا قەسىمنى ياد ئەتمەكتە ئىدى. ئادەتتە، قەلبلىرى سىرداش، يۈرەكلىرى ئۆزئارا قوشۇلغان كىشىلەرنىڭ سۆزلىرىدىلا ئەمەس ھەتتاكى مەنىلىك بېقىشلىرىدىمۇ ئالەمچە مەنا بولىدۇ...

ئۇلار ئاقمۇللا ئىمامنىڭ ئۆيىگە كېلىشتى. ئىمام بېغىچى يىپ بىلەن باغلانغان كۆزەينەكنى تاقىۋېلىپ، شىرەدە كىتاب كۆرۈۋاتاتتى. كۆرمىگىلى خېلى ئۇزاق بولۇپ قالغاچقىمۇ، ئۇ تېخىمۇ قېرىپ، ساقاللىرى

شالاڭلىشىپ، سۇئارى ئاقىرىپ كەتكەندەك بىلىنىدى. ئىمام كۆزەينىكى ئۈستىدىن قارىدى ـ دە، كىتابلىرىنى يىغىشتۇردى.

— ئەسسالامۇ ئەلەيكۇم ئىمام ھەزرەتلىرى، — ھېكمەت قولىنى كۆكسىگە ئېلىپ تەزىم بىجا كەلتۈردى، — تەنلىرى ساق، ئۆزلىرى ئوبدان تۇرىدىلىمىكى؟

— ئەلھەمدۇلىللا شۈكرى، قېنى يۇقىرى ئۈتۈڭلار بالىلىرىم...

ئىمام چاي قىلىش تەرەدۇتىنى قىلىۋىدى، گۈلزىبا ئۇنىڭ قولىدىكى چەينەكنى ئېلىپ، ئاشخانا ئۆيگە كىرىپ كەتتى. ھېكمەت بىلەن ئاقمۇللا ئىمام قايتىدىن ھال ـ مۇڭ سوراشقاندىن كېيىن، بىر ـ بىرىگە مەنىلىك قاراپ قويۇشتى. ھېكمەتنىڭ ئىچىدىكىنى دېيىلمەي قىينىلىۋاتقانلىقىنى كۆرگەن ئىمام ئۇنىڭغا مەدەت ۋە ئىلھام بەردى. ھېكمەت، جامال توختى ۋە كېرىمۇفلارنىڭ گۈلزىبانىڭ پېيىگە چۈشۈپ قىلىۋاتقان رەزىللىكلىرى، قايىت ۋە بۈمەرەمخانلارنىڭ پۇل ئۈچۈن قىزىغا سېلىۋاتقان زۇلۇمى، يامانلارنىڭ ھىيلە ـ مىكىرلىرى بىلەن ئۆزىنىڭ بېشىغا كەلگەن كۈنلەرنى بىر ـ بىرلەپ سۆزلەپ، دەردىنى تۆكتى. ئۇ يېڭىئېرىق سۇ ئامبىرىغا كىرىپ كەتسە قاچان قايتىپ كېلىدىغانلىقىنى، ھەر ئىككىسىنى قانداق قارا كۈنلەرنىڭ كۈتۈپ تۇرغانلىقىنى ئېيتىپ، كۆز يېشى قىلدى. ئۆز ۋاقتىدا ئاقمۇللا ئىمامنىڭ نەسىھەتىنى ئاڭلىمىغانلىقى ئۈچۈن ئۆزلىرىنى ئەيىبلەشتى.

گۈلزىبا چاي ئېلىپ كىردى. ئۇلار قىزىق چايدىن ئوتلىغاچ، بىردەم ئولتۇرۇشتى. ئىمام چىقىپ كەتمەكچى بولغان گۈلزىباغا «ئولتۇرۇڭ!» دەپ ئىشارەت قىلدى ۋە سالاپەتلىككىنە يۆتىلىپ قويدى.

— بالىلىرىم، خىرىس قىلغان ئىت چىشلىمەي تالمايدۇ... قۇيرۇقىنى كۆتۈرگەن كالا ھامان تېزەكلەيدۇ... — دېدى ئىمام يۈزلىرىنى سىيپاپ، — مەن كېرىمۇفنى كۆرۈپلا، ئۇنىڭ شۇم نىيەتلىك، قارا كۆڭۈل ئادەم ئىكەنلىكىنى مۇسەللىگەن... بولۇپمۇ شۇنىڭغانلىق كېچىدە، ئۇنىڭ مەس ـ ئەلەس ھېسىپ كېلىپ كۆتۈرگەن غەۋغاسى، ناشايان قىلمىقلىرى، ھاياسىز تىل ـ ھاقارەتلىرى مۇسۇلمان بەندە ئۈچۈن

كەچۈرگۈسىز گۇناھ... بىر قىزنى نىكاھىغا ئالماي تۇرۇپ، شۇنداق رەسۋايى ئالەم بولۇپ يۈرگەن ئادەمنى قانداقمۇ نىيىتى خالىس دېگىلى بولسۇن؟... كۆڭۈللىرىگە ئالمىسىلا قىزىم، — ئىسمام گۈلزىباغا قارىدى، — ئانىلىرىغۇ ياۋاش مەزلۇم، ئەمما ئېرىنىڭ سىزنىقىدىن چىقالمايدۇ. قايىت بولسا پۈل ئۈچۈن ئاغزى قان بۆرىنىمۇ ئۆيگە باشلايدۇ... خۇدانىڭ تەقدىر - قىسمەتلىرىگە بىرنېمە دېمەك تەس ئىكەن... ئاللاھنىڭ سېلىشتۇرمىسىدا ئىمانى بار، ھايالىق، پەزىلەتلىك قىزنى ئاشۇنداق گۆرى زىندانغا مەھكۇم قىلغانلىقىغا ھەسسىنا دەيمەن...

— گۈلزىبانىڭ كېيىنكى ئاقىۋەتلىرىنى تەسەۋۋۇر قىلماق تەس، — دېدى ھېكمەت ئۇمىدسىز كۆزلىرى بىلەن قاراپ، — شۇڭا بىز...

— سەۋر قىلسىلا بالام، — دېدى ئىمام قولىنى كۆتۈرۈپ، — ئۇخلىسام، قويسام، مېنىڭ پۈتۈن ئەس - يادىم گۈلزىبا خېنىمدا... ئۇنىڭ ھېشىغا قارا كۈنلەرنىڭ سايە سېلىشىنى ئويلىساملا، نامازلىرىمدىن ئازىمەن... نوتىدەك بىر ناتونۇاننىڭ ياشلىق كۆزلىرى بىلەن بۇ ۋاپاسىز دۇنياغا تەلمۈرۈپ قارىشى كۆز ئالدىمغا كەلسە، مەن قېرىنىڭ ئاجىز تېنى يوپۇرماقتەك تىترەيدۇ... پەقەت مېنىڭ قولۇمدىن كېلىدىغىنى ئاللاھقا سېغىنىش... يارالقان ئىگىسىدىن رەھىم - شەپقەت ۋە ئىنايەت تىلەش... — ئاقمۇللا ئىمام ئاپئاق شالاڭ ساقاللىرىنى سىپىدى، — سىلەرنىڭ بايا بوسۇغىدىن قەدەم ئېلىشىڭلار بىلەنلا، نېمە ۋەجدىن كەلگىنىڭلارنى چىرايىڭلاردىن بىلىپ بولغان بالىلىرىم!...

ھېكمەت بىلەن گۈلزىبا خىجىللىق ئىلكىدە بىر - بىرىگە قاراپ قويۇشتى.

— سىلەر نىكاھ ئوقۇتۇش ئۈچۈن كەلدىڭلارغۇ دەيمەن؟... — ئىمام ئۇلارنىڭ چىرايىغا قارىمىدى، — ياكى خاتا پەرەز قىلدىممۇ؟...

— تەقسىرىنىڭ تەسەۋۋۇرى نەق بىزنىڭ كۆڭلىمىزدىكى ئارزۇيىمىز، — دېدى ھېكمەت ئەدەپ بىلەن، — قالدىسدا ئۆزلىرىنىڭ مەسلىھەت ۋە تەنبىھلىرىگە موھتاجمىز...

— بولىدۇ بالىلىرىم. ئەسلىدە ھازىرقى زامان قائىدىسى بويىچە توي

خېتى ئالماق كېرەك ئىدى. بىراق زامان ئۇنىڭغا يار بولمىغانىكەن، ئاللاھنىڭ نىكاھ پاتمىسىنى قىلىش پەرھىزدۇر... قەدىم - ئايەتلەر تارتىپ ھەم شۇنداق بولۇپ كەلگەن!... -- ئىمام ئىككى دەردىمەنگە قارىدى، -- قارا بوران تۆگىنى ئۆچۈرۈپ كېتىۋاتاندا، تۆگىمدىن ئەنسىرەش بى ھاجەت. سىلەر تەرەت ئېلىپ، پاكىزە كىيىنىپ، غەمخانەمگە كېلىڭلار... نىكاھنى مەنلا ئوقۇسام بولمايدۇ، يەنە بىرنەچچە مۇسۇلمان شاھىد بولۇپ، ئۇستىدە تۇرۇشى كېرەك...

ھېكمەت بىلەن گۈلزىبا رەھمەت ۋە ھەشقاللا ئېيتىپ چىقىشى بىلەن، ئاقمۇللا ئىمامىمۇ جامەدىكى تالىپلاردىن چاقىرىپ كېلىش ئۈچۈن ئورنىدىن تۇردى.

گۈلزىبا پاكىزە يۈيۇنۇپ، ئۆز ھۇجرىسىدا ياسىنىپ تارانماقتا ئىدى... ھېكمەت بولسا ھويلىدا تەرەت ئېلىپ بولۇپ، ھۇجرا ئىشىكىنىڭ ئېچىلىشىنى كۈتۈپ تۇراتتى. ئىشكىمۇ ئېچىلىپ، ھۇپپىدە قىزارغان ئانارەك يۈزلەر كۆرۈندى. ھېكمەت ئەيمىنىپكىنە ئۇنىڭ قېشىغا كەلدى. گۈلزىبا ئۇنىڭغا پۇل ھەم ئاشلىق بېلىتى سۇنۇپ، نان ھەم سامسا ئەكىلىشىنى بۇيرۇدى. ھېكمەت ئۆزىدە پۇل بارلىقىنى ئېيتىپ، بېلەتنى ئالدى - دە، بازارغا كەتتى. ئۇ ئانچە ھايال بولمايلا، بىر دەستە نان، سامسا ھەم ناۋات كۆتۈرۈپ كەلدى. گۈلزىبا ئۇنى پاكىزە داستىخانغا يۆگەپ ئوردى. تويى بولۇش ئالدىدا تۇرغان ئىككى دەردىمەن يۈرەك بىر - بىرىگە تەلپۈنەتتى، تەرەببا ئۇچرىشىپ قالغان كۆزلىرىنى نەلەرگىدۇر ئېلىپ قاچاتتى... يۈزلىرى قىزىرىپ، قولاقلىرى قىزىپ كەتكەندى. ئۇلار ئاقمۇللا ئىمامنىڭ ئۆيىگە كىرگەندە، ئىمامدىن باشقا يەنە ئۈچ ئادەم يۈكۈنۈپ تۇرده ئولتۇراتتى. ھېكمەت داستىخاننى ئېچىپ، يېمەكلىكلەرنى رەتتى بويىچە تىزىپ قويغاندىن كېيىن، تاردا قول قوشتۇرۇپ يەرگە قاراپ تۇردى. ئۇنىڭ قېشىدىكى گۈلزىبا بېشىغا ئۇزۇن چۈچىلىق رومال ئارتىپ يۈزلىرىنى توسۇۋالغانىدى. ئىمام ناننى ئۇشتۇپ، چىنىدىكى تۇز سۇيىگە چىلىدى. ئاندىن نىكاھنى باشلىدى. ئۇلار «قوبۇل ئەتتىڭىزمۇ؟»، «قوبۇل قىلدىڭىزمۇ؟» دېگەن سوئاللارغا جاۋاب بېرىپ بولغاندىن كېيىن،

ئىمام سۇنغان چىنىدىكى تۇزلۇق نانىنى قوللىرىغا ئېلىشتى. . . ئۇلارنىڭ ئىككى ياشنىڭ تەقدىرىنى باغلايدىغان بۇ خاسىيەتلىك نانىنى تالىشىپ ھەم قىزغىنىشىپ ئاغزىلىرىغا سېلىپ قويىدىغان يېگىت ھەم قىز قولداشلىرى، دوست ـ يارەنلىرىمۇ يوق ئىدى. ئۇلار ئىمام، شاھىدلارنىڭ «مۇبارەك بولسۇن!» دېگەن تىلەكلىرىگە تەزىم بىجا كەلتۈرۈش بىلەن جاۋاب بەردى.

— باللىرىم، سىلەر ئاللانىڭ نىكاھ پاتىھەسى بىلەن ئەر ـ خوتۇن بولدۇڭلار، — دېدى ئىمام دۇئا قىلىپ، — بىر ـ بىرىڭلارنى ئىززەتلەش، ھۆرمەتلەش، دەردۇ ھالىڭلارغا يېتىش مىزانىڭلار بولسۇن. . . بۇ تۆت كۈنلۈك ئالەم، خاپا ئۆتسەڭمۇ، شاد بولساڭمۇ بەربىر ئۆتۈپ كېتىدۇ! بالام ھېكمەتجان، ئۆزلىرى ئاق كۆڭۈل، دىيانەتلىك بالا! . . . گۈلزىبا خېنىمنىڭ دىلىنىڭ نەقەدەر سۈزۈلگىنى، روھىنىڭ مىسكىنلىكى كۆڭۈل خەزىنىلىرىدىن زىنھار كۆتۈرۈلمىسۇن! . . .

— رەھمەت ئىمام، نەسىھەتلىرى دىل پىنھانلىرىمدا بولىدۇ، ھەرقاچىلىرىغىمۇ تەشەككۈر! . . . ھېكمەت قايتا تەزىم قىلدى.

— ئەمدى باللىرىم سىلەر، — ئىمام گۈلزىبانىڭ يېغلاۋاتقانلىقىنى بىلىپ، كۆڭلى بۇزۇلدىمۇ، ئۆپكىسى ئۆرۈلۈپ ئاۋازى غىراڭ ـ غۇرۇڭ چىقتى، — ئەزىم دەريا يۇرۇقتاش بويلىرىغا بېرىڭلار. . . دېگەر ۋاقتىڭىچە، ئانا دەريا سۈلىرىغا ھەسرەت ـ پىغانىڭلارنى تۆكۈپ، بىر ئاللاھدىن بەختۇ ئىقبالىڭلارنى تىلەڭلار! . . .

ھېكمەت، گۈلزىبا ھۆرمەت ۋە ئېھتىرام بىلەن قايتىپ چىقتى. گۈلزىبانىڭ چىرايى خېلى نۇرلىنىپ قالغان بولسىمۇ، بوتا كۆزلىرىدىكى ئاللىقاندىق يوشۇرۇن غەم ـ ئەندىشە تېخى يوقالمىغانىدى. ھېكمەت ئۇنى باغرىغا باستى. . . قىزنىڭ چاچلىرىدىن، پۈتۈن ۋۇجۇدىدىن مۇشكى ـ ئەنبەر ھىدلىرى چېچىلىپ تۇراتتى.

كۈن يۇرۇقتاش ۋادىلىرىغا قىزغايغانىدى. تىنىق ئاسماندا، ئۆزۈپ يۈرگەن شالاڭ ساغۇچ بۇلۇتلاردىن باشقا ھېچنەرسە كۆرۈنمەيتتى. ھېكمەت بىلەن گۈلزىبا يۇرۇقتاش دەرياسى بويىغا كەلدى. بۇ كەلكۈن پەسلى بولمىغاچقا، تارام ـ تارامىلاردا ئېقىۋاتقان سۈلار شۇنچىلىك سۈزۈك

ئىدىكى، ئۇنىڭ ئاستىدىكى ئۇششاق رەڭدار تاشلارغىچە كۆرۈنۈپ تۇراتتى. ئۇلار كۆۋرۈك ئاستىدىكى شېغىللىق بىلەن كەنت ئىزنالىرى كۆرۈنۈپ تۇرغان تەرەپكە قاراپ ماڭدى ۋە قورام تاشلار چۇقچايغان ئۇلۇق ئېقىن بويىدا توختاشتى. . . ھەر ئىككىلىسى سىرلىق سۈكۈنات ئىچىدە، سۈغا قاراپ ئۇزۇندىن - ئۇزۇن جىمىپ كەتتى. شۇنداق، ئۇلار ئانا دەريا سۈلىرىغا دەردلىرىنى تۆكۈپ، كەلگۈسى ياخشى كۈنلەرنى تىلەۋاتاتتى. . . مېھرىبان ئانا بالىلىرىنىڭ ئەلەملىك ئىدالىرىنى ئاڭلاپ يىغلىدى، ياش تامچىلىرى تاشلاردىن سىيرىلىپ پەسكە ئاقاتتى. . . بەزىدە غەزەپلەنگەندەك شاۋقۇنلايتتى. . . ئاستا شۇرلاپ تەسەللى بېرەتتى. . . بەخت - ئامەتلەر تىلەيتتى. ھېكمەت دۇردەك تۆكۈلگەن ياشلىرى بىلەن: «ئايالىنىڭ ئامانلىقىنى، ئۇنى يامان كۆزدىن نېرى قىلىشىنى، بالا - قازادىن ساقلىشىنى» ئۆتۈنۈپ سورايتتى. گۈلزىبامۇ «دۇنيادا بىرلا يالغۇزى، دىلكىشى، ھەمراھى، سىردىشى بولغان ۋاپادار ئېرىنىڭ پاتراق قايتىپ كېلىشىنى، ئامان - ئېسەن ۋىسالىغا ئېرىشتۇرۇشنى، ئۇنى جۇدالىق، زارىقىش ئازابلىرىدا قىينىماسلىقنى تىلەيتتى.

ئۇلار دەريا قاسناقلىرىدىن ئانچە يىراق بولمىغان شالاڭ دەرەخلىككە كېلىشتى. بۇ يەردىكى بارماق بىلەن سانغۇدەكلا بىر قانچە تۈپ كۆك تېرەكنى ھېسابقا ئالمىغاندا، قالغانلىرى جىگدە كۆچەتلىرى ئىدى. بەلكىم، بۇ، دەريا قىرغاقلىرىنى كەلكۈن سۈلىرى ئۈيۈپ كەتمەسلىكى ئۈچۈن ھەر يىلى تېكىلىۋاتقان جىرىملاردىن تۇتۇپ قالغانلىرى بولسا كېرەك. ھېكمەت يۆلىنىپ تۇرغان تېرەكنىڭ سىيلىق، كۆپكۆك غولىغا قاراپ، كۆڭلىدىن بىر ئىش كەچتى بولغاي، كىنچىككىنە قەلەمتىراچنى ئالدى. ئۇ تېرەك قوۋزۇقىنى ئەپچىللىك بىلەن كېسىپ يوپۇرماق شەكلىدە يۇرەكنى ئويدى. بۇنىڭ مەنىسىنى چۈشەنگەن گۈلزىبامۇ ئۇنىڭغا گىرەلەشتۇرۇپ يەنە بىر يۇرەكنى ئويدى - دە، ئاستىغا يىلىنىمۇ چىقاردى. ھېكمەت يىلغا باناشتۇرۇپلا «1. 4» دېگەن سانلارنى چىرايلىق ئويدى. بۇ ئۇلارنىڭ توي قىلغان كۈنى — «4 - ئاينىڭ 1 - كۈنى» دېگەن مەنانى بىلدۈرەتتى.

— شاھىدىڭ يەنە بىرسى كۆپەيدى، — دېدى ھېكمەت ئايالىغا

قاراپ، — بۇ دەرەخمۇ تويمىزنىڭ گۈزاھچىسى بولسۇن!...

— بۇ ئىككى يۇرەك دەرەخنىڭ قانلىرىغا قوشۇلۇپ كەتكەي، — گۈلزىبا تارتىنىپقىنىغا كۈلۈمسىرىدى.

— ئاھ، كۆك تېرەك، تويمىزنىڭ ئاقىۋىتىگە خەيرلىك تىلىگىن!... — ھېكمەت ئۇيۇلغان خەتلەرنى سۆيدى...

— ھېكمەتنىڭ مېنىڭ قېشىمغا پاتىراق قايتىپ كېلىشىنى بىر ئاللاھدىن تىلىگىن...

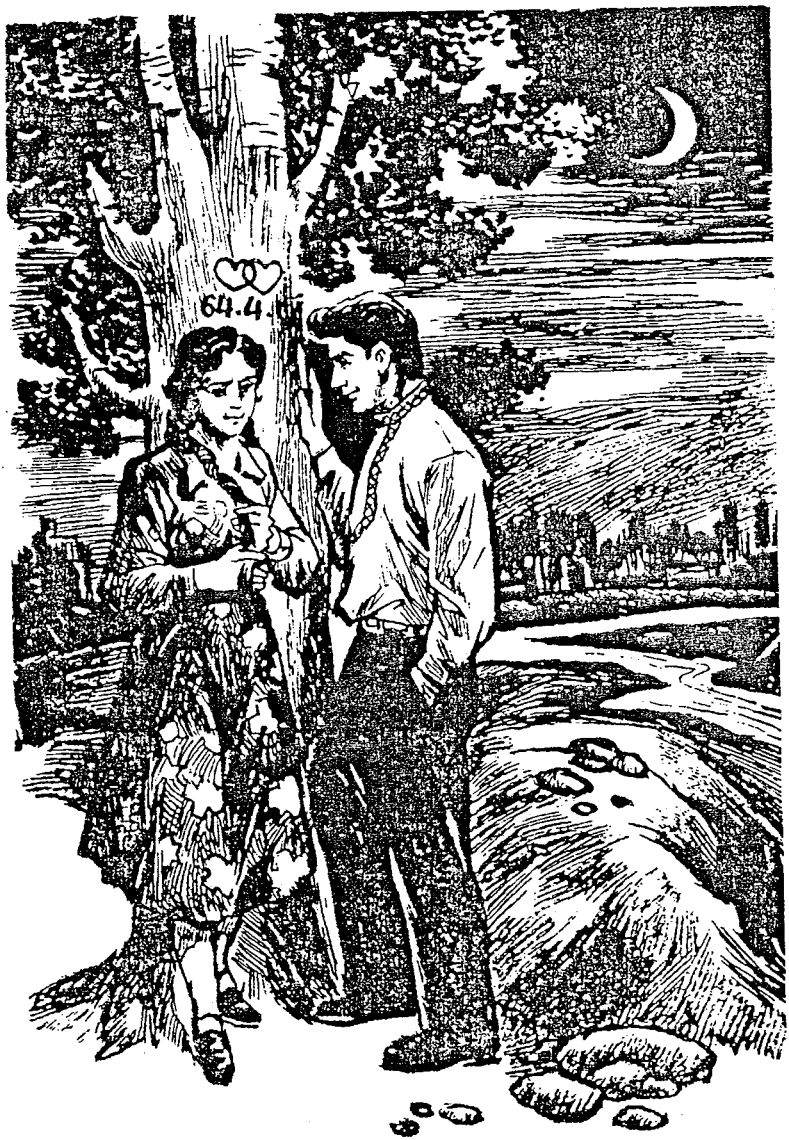
ھېكمەت گۈلزىبانى قۇچاقلىدى. قىزنىڭ كىچىك قەلەمتىراچىنى سىقىمداۋاتقان قوللىرى ئېرىنىڭ مەيدىسىدە ئىدى. گۈلزىبا ئىنچىكە زەنجىرلىك، ئاپئاق سۆڭەك دەستىسىگە ئىجىر ـ مىجىر خەتلەر ئۇيۇلغان، يەنە بىر تەرىپىگە خىرىس قىلغان قۇشنى ئاتماقچى بولغان ئادەم سۈرىتى سىزىلغان چىمچىلاق قولدەك چوڭلۇقتىكى قەلەمتىراچنى ھېكمەتنىڭ مەيدىسىگە بېشىنى قويغان ھالدا كۆرۈۋاتاتتى.

— ھېكمەت، بۇ قەلەمتىراچنى مەن بۇرۇن كۆرمىگەنغۇ؟

— بۇ دادام بەرگەن تەۋرۈك... يېتىپ كېتىشىدىن ئەنسىرەپ، — دېدى ھېكمەت قىزنىڭ چاچلىرىنى سىيلاپ، — ناھايىتى پىنھان ساقلايمەن...

... 57 ـ يىلى، ھېكمەت ئۇرۇمچىگە ئوقۇشقا ماڭماقچى بولدى. ئىلى ئاكىنىڭ كۆڭلى يېرىم بولدى. ھويلىدىكى چايخانىغا كىگىز سېلىپ، قوڭۇر رەڭلىك شىرە قويۇلدى. ھېكمەتنىڭ ئاپىسى گۈش نان سالدى. تاماق يېيىلىپ بولغاندىن كېيىن، ئىلى ئاكا تېتىك، ئەقىللىق ئوغلى ھېكمەتكە دۇئا بەردى. ئېھتىمال ئوغلىنى قايتا كۆرەلمەي قالارمەنمىكىن دەپ ئويلىغان بولسا كېرەك، كۆزلىرىدىن تارامىلاپ ياشلار تۆكۈلدى ۋە پاختىلىق جىلىتكىسىنىڭ ئىچ يانچۇقىدىن مۇشۇ قەلەمتىراچنى ئېلىپ ئوغلىغا بەردى. ھېكمەت بۇ قەلەمتىراچنىڭ دەستىسىدىكى خەت ھەم رەسىملەر ھەققىدە دادىسىدىن كىچىككىنە بىر ھېكايىنى ئاڭلىغانىدى:

ئىلى ئاكا چېلەك رايونىدىكى يەھيار ئىسمىلىك بىر يېزا ئوقۇتقۇچىسىنىڭ ئىككىنچى ئوغلى ئىدى. بىر كۈنى يەھيار مەكتىپىدىن

64.4

كەچلەپ ئىلگىرى ـ سىلكىنىپ قايتىپ كەلدى. ئۇنىڭ يۈزلىرى قان ئۈيۈپ كەتكەندەك قاپقارا قالغانىدى. ئۇ «بېشىم ئاغرىۋاتىدۇ» دەپ، ئۇچ كۈن يېتىپلا، سەھەرلىكى جان ئۈزۈپ قالدى. ئۇچ بالا بىلەن تۇل قالغان ئانا قارىغۇچىسىز قالدى. جامائەتنىڭ نەسىھەتى بىلەن چوڭ ئوغلىنى بىر باي بېقىۋالدى. سەككىز ياشلىق ئىلىنى ياشانغان سىر تىككۈچى ئىلىپ كەتتى. كىچىك بالىسى بىلەن قالغان ئانا باشقا يۇرتقا ياتلىق بولۇپ كېتىپ قالدى. ئىلى بىر ياقتىن ئوقۇپ، بىر ياقتىن بېقىۋالغان دادىسىدىن ھۇنەر ئۆگەندى. ئۇ، ھۇنەردە كامالەتكە يېتىپ، ئەمى چىقىۋاتقان مەزگىللەردە، ئاسىرىۋالغان ئاتا ـ ئانىسى ئارقا ـ ئارقىدىن ئالەمدىن ئۆتتى. تەرىكچىلىكىنىڭ كويىدا، يىگىرمە ئىككى ياشلىق ئىلى جاھان كېزىپ پىرزىۋالىسكىيغا بېرىپ قالدى. ياپونىيىشىل تاغلار، ئىدىرلار بىلەن قاپلانغان بۇ كىچىككىنە شەھەردە، ئۇنىڭ ئىش ـ ئوقىتى بىردىنلا يۇرۇشۇپ كەتتى. ئۇ، دەم ئالغان چاغلىرىدا، شەھەرنىڭ مەركىزىي كىنىدىكىگە بېرىپ، پىرزىۋالىسكىينىڭ تاشتىن ئويۇلغان ئاجايىپ زور ھەيكىلىنى تاماشا قىلاتتى. ھەيكەلنىڭ تەسۋىرىدە، قاناتلىرىنى كەرگەن بۇركۇت پىرزىۋالىسكىينىڭ گەجگىسىنى قاماللىغان، ئۇنىڭ كۆتۈرۈلگەن يەنە بىر پۇتىنى بولسا پىرزىۋالىسكىي تۇتۇۋالغانىدى. پىرزىۋالىسكىينىڭ سول قولىدا قەدىمىي مىلتىق بار ئىدى. بۇ ھەيكەلنىڭ تارىخىي تەزكىرىسى مۇنداق ئىدى: چوڭ كىشىلەر پىرزىۋالىسكىي ساياھەت قىلىپ، كۆكۈلمەيدانلىق تاغ ئارىسىغا كىرىپ قالىدۇ. ئۇ تەكشۈرۈپ، بۇ يەرنىڭ يەرلىرى مۇنبەت، سۇيى مول، ھاۋاسى ساپ ئىكەنلىكىنى، ئادەم يۇتكەپ كېلىپ شەھەر بەرپا قىلىشقا بولىدىغانلىقىنى ھېس قىلىدۇ. ئەمما، بۇ تاغ ئارىسىدا، بىر بۇركۇت ئۇنىڭ بېشىدىن ئايلىنىپ كەتمەيدۇ. بەلكى ئۇ قەدىمىي ماكانىغا تاجاۋۇز قىلماقچى بولغان پىرزىۋالىسكىينىڭ نىيىتىنى بىلىپ قالغان بولسا كېرەك... پىرزىۋالىسكىي تۇنجى قېتىم ئادەم يۇتكەپ كېلىپ ئۆزۈن ئۆتمەيلا، بۇركۇت ئۇنىڭغا ھۇجۇم قىلىدۇ. بۇ ھەيكەل مانا شۇ ۋەقەنىڭ خاتىرىسى ئۈچۈن قويۇلغانىدى.
تېلى[illegible] ئېكلار[illegible]ۋالىسكىيدا تۇرۇشلۇق بىر ئۇيغۇرنىڭ كىيىم ـ

كېچەكلىرىنى تىكىپ بەرگەندە، ئۇنىڭ قىزى يالداما سۈپتىدە بۇ قەلەمتىراچنى ئۇنىڭغا سوۋغا قىلغاندى. . . ئېلى ئاكا يات يەرلەردە مۇساپىرچىلىق ئازابلىرىنى تارتىپ، سەرسان بولۇپ يۈرگەن چاغلىرىدا، ئۆزىگە ھەمراھ بولغان بۇ قەلەمتىراچنى بەكمۇ قەدىرلەيتتى. ئۇ ئارقىلىق ئۆزىنىڭ ئۆتمۈش خاتىرىلىرىنى ئەسكە ئالاتتى.

. . . ھېكايىنىڭ تەسىرىدىن جىمىپ كەتكەن گۈلزىبا ئاستا بېشىنى كۆتۈرۈپ، ھېكمەتنىڭ كۆزلىرىگە سىرلىق بىر مەنا بىلەن قارىدى:

— ھېكمەت، سىزنىڭ دادىڭىز، مېنىڭمۇ دادام. . . — گۈلزىبا قىزىرىپ كەتتى، — بۇ قەلەمتىراچ سىزنىڭ ئورنىڭىزدا ماڭا ھەمراھ بولسۇن. . . بولامدۇ؟ بۇ يېنىمدا تۇرسا، سىز يېنىمدا تۇرغاندەك، كۆڭلۈم توق، يۈرىكىم پۈتۈن تۇرىدۇ. . .

— بولىدۇ گۈلى . . . ئەگەر كۆڭلىڭىزلا ئارام تاپسا، جېنىم بولسىمۇ سىزگە تەسەددۇق! . . .

قۇياش دەريانىڭ ئۇ قاسىنقىدىكى چاھارباغ، جىيا. گىجى كەنتلىرىنى ئوتقاشتەك تاۋلاپ پاتماقتا ئىدى. ئۇ خۇددى قان دېڭىزىدا ئۈزۈپ يۈرگەن ئوتلۇق شارغا ئوخشايتتى. . . لوپ قىرغاقلىرىنى سۈيۇپ كېلىۋاتقان دەريا سۈبى خۇددى ئۇۋۇلۇپ كەتكەن سانسىز قىزىل قاشتېشىدەك ۋىلقىلداپ، كۆزلەرنى چاقاتتى. پۈتۈن يۈرۈكقاش ۋادىسى بىنەپشەرەڭ نۇر ئىلكىدە تاۋلىنىپ، يىراقتىكى قۇم دۆۋىلىرىنىڭ تەسكەيلىرى سۆسۈن رەڭ سايىلار بىلەن بىزەلگەنىدى. . .

سالقىن شامال ئىسسىقنى باشلىدى. ھېكمەت بىلەن گۈلزىبا دەريا ساھىللىرىنى يەنە بىردەم تاماشا قىلىپ قايتقاندا، تۇمانلىق ئاسماندا قىزغۇچ شەپەق ئۆچۈپ، ياش ئايىنىڭ ئىنچىكە ئورغىقى كۆرۈندى، گۈگۈملۈق جىملىقتا، يىراقتىكى مۇنارلاردىن مەزىنلەرنىڭ سوزۇق ۋە مۇڭلۇق ئەزان ئاۋازى ياڭرىدى. . .

ئۇلار ھويلىغا كىرىپ، ئەگۈن تاقىقىنى سالغاندا، گۈلزىبانىڭ تەنلىرى تىترەپ، يۈرىكى رىتىمىدىن ئازماقتا ئىدى. ئۇ ھۇجرا ئىشىكى ئالدىدا تۇرۇپ قالدى - دە، بىردىنلا ئابلىز نەۋانىڭ تويىدا قىزنى ھۇجرىغا

ئېلىپ كىرگەن ۋاقتىدا سۇرگەن خىياللىرى ئېسىدىن كەچتى. ھازىر ئۇنىڭغا بەخت، سائادەت تىلەپ، ھۇجرىغا ئۇزىتىپ ئەكىرىدىغان دوستلىرى، توي كېچىسىدىكى قائىدىلەرنى ئۆگىتىدىغان يەڭگىلەرمۇ يوق ئىدى. ھېكمەت گۈلزىبانى دەست كۆتۈرۈپ، ھۇجرىغا ئېلىپ كىردى ۋە بىر - بىرىگە قارىيالمىغان ھالدا چاي ئىچىشتى.

گۈلزىبا كىشىگە ھۇزۇر بېغىشلايدىغان سۆمبۈل چاچلىرىنى ئاپئاق يوتقان - كۆرپىلەرگە تەرتىپسىز يېيىلدۇرۇپ ياتاتتى... ئۇ پىشقان ئالمىدەك يۇپيۇمىلاق كۆكرەكلىرىنى تاۋار يوتقان ئىچىگە يوشۇرغانىدى.

— ھېكمەت!...

گۈلزىبانىڭ بەكمۇ ئاستا شۇنىرلىشىدا ئاللىقانداق قورقۇنچ، تەلمۈرگەن ھاياللىق كۆزلىرىدە نازۇك يېلىنىش ئالامىتى كۆرۈندى... ھېكمەت جاۋاب ئورنىدا ئۇنىڭ بېلىدىن قۇچاقلاپ ئۆزىگە تارتتى ۋە سۆس تىترەۋاتقان ھال رەڭ لەۋلىرىگە، مەڭزىدىكى قىزىل خالىغا سۆيدى. گۈلزىبا كۆزلىرىنى يۇمدى... يۈزلىرى لاۋۇلداپ ئوت ئالدى... ئۇ تىترەيتتى... لەۋلىرى چوغدەك قىزىق، كۆكرەكلىرى تولغان ئەمما قول تەگمىگەن شاپتۇلدەك يۇپيۇمىلاق، سىيلىق ۋە چىڭ ئىدى... نازۇك بەدىنى خۇددى كېيىكتەك ھۇركۈپ تۇراتتى!...

ھېكمەت پۈتۈن يىگىتلىك كۈچى بىلەن گۈلزىبانىڭ نازۇك بەدىنىنى ئۆزىگە تارتتى ۋە تەشنالىقتىن چاقىقغان لەۋلىرىنى ئۇنىڭ كۆن كۆرمىگەن ئاپئاق مەيدىسىگە باستى!...

... گۈلزىبا يۈزىنى ئالقانلىرى بىلەن يوشۇرۇپ، ئۆكسۈپ - ئۆكسۈپ يىغلايتتى. چۈنكى ئۇنىڭ غۇنچە گۈلى جۇدالىق بورانلىرى ياش ھاياتىغا جۇدۇن ئېلىپ كەلگەن كۈنلەرنىڭ بىرىدە ئېچىلغانىدى.

ھېكمەت ھوشسىزلانغاندەك بىردەم كۆزلىرىنى يۇمۇپ ياتتى. دېرىزىنىڭ تاشقى قاپقىقى ئېچىۋېتىلگەن بولۇپ، پاكىزە سۈرتۈلگەن ئەينەكلەردىن ئوي ئىچىگە نۇر تۆكۈلۈپ تۇراتتى. سۈپسۈزۈك ئاسمانىڭ ئىگىز بىر جايىدا ئاي كۈلۈپ قارايتتى. ئۇنىڭ يورۇقىدىن ھەممە تەرەپ ھاۋا رەڭگە كىرگەنىدى. كوچىدىكى ئىرىقتا تولۇپ ئېقىۋاتقان سۇنىڭ

شىلدىرلىشى، شالاپلىشى ئاڭلىنىپ تۇراتتى. ھېكمەت ئاي شولىسىدا ھۆرلەردەك نۇرلىنىپ ياتقان خوتەننىڭ زوھراسىنى گويا كۆز قارىچۇقلىرىغا سىڭدۇرۇۋالماقچى بولغاندەك، ئۇنىڭغا ئۇزۇن تىكىلىپ قالدى.

— ھېكمەت، سىز قاچانمۇ قايتىپ كېلەرسىز؟ — گۈلزىبا مامۇقتەك ئاق بىلەكلىرىنى ئېرىنىڭ بوينىغا تاشلىدى، — مېنى بۇ يەردە قانداق قارا كۈنلەر كۈتۈپ تۇرغانلىقىنى بىلەمسىز؟ . . .

— بىلىمەن گۈلۈم! . . . — ھېكمەت ئايالىنىڭ يۇزىنى سىيلىدى، — سىزنى بۆرىلەرنىڭ چاڭگىلىغا تاشلاپ كېتىۋاتقانلىقىم ئۈزۈمگە ئايان. . . قورقۇنچلۇق ئاقشۆھتلەرنىمۇ كۆز ئالدىمغا كەلتۈرىمەن! . . . ئامالىم قانچە؟ . . . بىراق سىزنى يوقلاپ تۇرىمەن. . .

— بۇ مۇمكىنمۇ؟

— قۇربان ھاكىم ئۆزى ۋەدە قىلدى.

— سىز دېگەنىدىكىز؟

— ياق، قىزى ماھىنۇردىن ئاڭلاپتۇ. . . چۈنكى ئۇ قىز ئابلىز ئەۋانىڭ تويىدا بار ئىكەن. . . ئىككىمىز توغرۇلۇق جىق گەپلەرنى بىلىدىكەن. . .

ھېكمەت بىلەن گۈلزىبا ئەتىسى يەكشەنبە بىر كۈن ئۆيدە بولدى. ئىككىسى قولمۇقول تۇتۇشۇپ قىلىپ تاماق ئېتىشتى. گۈلزىبانىڭ چىرايى ئاقىرىپ، تېخىمۇ چىرايلىق بولۇپ كەتكەندەك كۆرۈنەتتى. ئۇلار بۇلتۇر قىشلىق تەتىلدە بىللە چۈشكەن سۈرىتىنى قايتا كۆرۈشتى. گۈلزىبا ئۇنى چاماداندا ساقلايتتى. ھېكمەت گۈلزىبانىڭ ئۆتۈنۈشى بىلەن، «پولات ۋە گۈلرۇھ» رومانىنى سۆزلەپ بەردى. كېچىككىنە ئوماق قىز گۈلرۇھنىڭ مۇھەببەت يولىدا تارتقان ئازابلىرى، سەرگۈزەشتىلىرى ھەتتا ئەرچە ياسىنىپ، يىگىتنى پولاتنى باسمىچىلار قورغانىدىن قانداق قۇتقۇزۇپ ئېلىپ چىققان جەريانلىرىنى ئاڭلىغان گۈلزىبا خىلىلا روھلىنىپ قالدى. لېكىن، ئۇ نېمە ئۈچۈندۇر يۇزىنى ھېكمەتتىن قاچۇرۇپلا تۇراتتى. يەنە بىر تەرەپتىن، ئۇچ يىلدىن بېرى ۋىسالىدا كۆيگەن بۇ يىگىتنىڭ ھازىر ئۆزىنىڭ ئېرى ئىكەنلىكىنى ئويلىسا، يۈرىكى شادلىققا تولاتتى. ئۇنىڭ پۈتۈن خوتەن

ئاسمىنغا قاراپ، «ئۇ مېنىڭ!» دەپ ۋارقىرىغۇسى كېلەتتى... ھېكمەت تۇنۇگۈنكى نىكاھ، يۇرۇكتاش بويلىرىدىكى شادلىق ۋە ھەسرەت ئارىلىشىپ كەتكەن ۋىسال، دەرەخكە ئويۇلغان «قوش يۈرەك» خاتىرىسى... ساپادەتلىك كېچە... گويا چۈشىدىكىدەك، ئويغىنىپ كەتسىلا، ھەممىسى غايىپ بولىدىغاندەك ئەندىشە تۇيغۇلىرىدا بولاتتى... ۋە گۈلزىبادىن يوشۇرۇپ، ئۆزىنىڭ بارماقلىرىنى چىشلەپ، يۈزىنى چىمداپ باقاتتى. ئاغرىقنى ھېس قىلغاندىن كېيىنلا، ئۇنىڭ چۈش ئەمەسلىكىگە ئىشىنىپ، كۆڭلى جايىغا چۈشەتتى.

— ھېكمەت، ئېسىڭىزدىمۇ، بىز توي قىلىپ بولغاندىن كېيىن چوقۇم قۇرۇم كۆلىنى كۆرۈشكە ۋەدە قىلغان ئىدۇققۇ؟ — دېدى گۈلزىبا خۇمارلىق كۆزلىرى بىلەن ئېرىگە قاراپ، — ئۇنتۇپ قالدىڭىزمۇ؟...

— نېمىشقا ئۇنتۇپ قالاي گۈلۈم، — ھېكمەت ئۇنىڭ پىشانىسىگە ئۆپتى، — كۈن تېخى بالدۇرغۇ، ھازىر ماڭساقمۇ ئۇلگۈرىمىز...

يۈرىكىنى قانداقتۇر يوشۇرۇن ۋەھىمە سىقىپ تۇرغان گۈلزىبا گويا ھېكمەتتىن ئەبەدىي ئايرىلىپ قالىدىغاندەك، ئەمدى بۇنداق شېرىن كۈنلەر كەلمەسكە كەتكەندەك... ئۇلارنىڭ مۇھەببىتى قارا تۇپراققا دەپنە قىلىنىپ، گويا يۈرىكى بېغىچىدىن ئۈزۈلۈپ، لەھەتكە كىرىپ كېتىۋاتقاندەك ھېس - تۇيغۇلاردا بولاتتى. ئۇنىڭ كۆڭلىگە بۇ ئاخىرقى بەخت دېگەن دەھشەتلىك خىيال قورقۇنچ سېلىپ تۇرغاچقا، بۇگۈنكىدەك غەنىيمەت كۈندە، ئۇنىڭ كۆيۈرەك شېرىن خاتىرىلەر قالدۇرغۇسى كېلەتتى.

قۇرۇم كۆلى باغرىلىرىغا، كۆچەتلىك ئورمانلىرىغا باھار يايپېشىل يۇمشاق ئوتلارنى مول سوۋغا قىلغانىدى. تەتۇر سۆگەتلەرنىڭ چاشقان قۇلاق بولغان تاللىرى يەلپۈنەتتى. ئەمدىلا باش كۆتۈرگەن ماكاپلار ساپسېرىق ئېچىلىپ، قوقاندەك ئۇششاق گۈللەر چىمەنلىكلەر ئارا خۇددى ئاق داستىخان يېيىپ قويغاندەك يېيىلىپ كەتكەنىدى.

ھېكمەت بىلەن گۈلزىبا ئېگىز قىرغاقتا تۇرۇپ، كۆك دېڭىزدەك سۇغا، ئەتراپتىكى قومۇشلۇق ۋە توقايلارغا قارىغىنىدا، دوستلىرى كامىل، نەفىسە، مۇرات، زۇمرەتلەر كۆز ئالدىدا ئايان بولدى. ئاھ، قانداق

كۆڭۈللۈك چاغلار ئىدى! . . . ئۇلار غەمسىز ـ نادامەتسىز، بار ئاۋازى بىلەن ناخشىلارنى ئېيتىشقان! . . . قولۇاقتا چۈشۈپ، قاقاقلاپ كۈلۈشكەن! . . . مۇراتىنىڭ قىزىقچىلىقلىرى بىلەن، چىملاردا يۇمىلىنىپ، قىن ـ قىنىغا پاتمىغان! . . .

گۈلزىبا تۇنجى مۇھەببىتىنىڭ شاھىدى بولغان ئارالغا قارىدى. تويماي قارىدى! . . . ئارال سۈس كۆكسىپ تۇراتتى. بۇنىسى سېزىپ قالغان ھېكمەت ئايالىنىڭ مۇرىلىرىدىن قۇچاقلىدى.

— ئېسىڭىزدىمۇ گۈلزىبا، مۇشۇ ئارالدا مەن سىزنى، — ھېكمەت تۇمشۇقىنى ئۇچلىدى، — تۇنجى قېتىم. . .

— قېلىن! . . . ، — گۈلزىبا ئېرىنىڭ كۆكرىكىگە يوشۇرۇنۇۋالدى، — كۆڭلىڭىزدە بىلىڭىز بولدى. . .

ھېكمەت گۈلزىبانىڭ يۈزىنى ئالقانلىرىغا ئېلىپ ئۇزىگە قاراتتى ۋە بايا تىن بېرى تىكىلىپ قارىيالمايۋاتقان نومۇسچان كۆزلىرىگە قاراپ، ئاستا ناخشا ئېيتتى:

مەن بىر قىزنى ئۇچراتتىم ئايدەك قاشلارى،
كۆزلىرىدە مۇھەببەت، يۈزىدە مېڭى بار. . .
. . . . . .

ھېكمەتنىڭ قاش ـ كۆزلىرىنى ئوينىتىپ، يۈزلىرىنى غەلىتىلا پۇرۇشتۇرۇپ ئېيتقان ناخشىسىدىن گۈلزىبا كۈلۈۋەتتى. . .

— ھېكمەت، — دېدى گۈلزىبا ئۇزىمۇ ئارانلا ئاڭلىغۇدەك پىچىرلاپ، — سىز مېنىڭكى. . .

— ئېيتىڭا گۈلزىبا، سىز راستىنلا مېنىڭ ئايالىممۇ؟ . . .

ئۇلار قۇرۇم كۆلىدىن كۆتۈرۈلۈپ قايتىپ كېلىشتى ۋە شام ياندۇرۇپ ئۇزۇن مۇڭداشتى. ئاندىن يېتىپ قېلىشتى. . . لېكىن، تاڭ يورۇشقا باشلىشى، يۈلتۈزلارنىڭ سۇسلىشىشى ۋە نەرسىلەرنىڭ ئوچۇق بولىمغان شەكىللىرى قاراڭغۇلۇقتىن كۆزگە چېلىقىشى بىلەنلا، گۈلزىبا

هېكمەتنى چىڭ قۇچاقلاپ، يىغلاشقا باشلىدى. ئۇ نولغىناتتى، ئېسەكەپ ـ ئېسەكەپ بوغۇلۇپ قالاتتى. ئۇنىڭ يىغىسى بۇرۇنقىلاردەك مەيۈس يىغا ئەمەس بەلكى ئاچچىق ئەلەمگە تولغان چەكسىز پەريات ئىدى. گۈلزىبا هېكمەتنىڭ ئوتلۇق سۆيۈشلىرىگە پىسەنت قىلماي، ئۇنىڭ قۇچىقىدا توختىماي تىترەيتتى... نەملەشكەن كىرپىكلىرىنى قېقىپ، ۋاپادار ئېرىگە قارايتتى. ئۇنىڭ ياشقا تولغان كۆزلىرىدە تەئەججۇپ ئارىلاش ۋەھىمە ئەكس ئەتكەنىدى. توغرا، هېكمەتنىن ئايرىلىشتەك رەھىمسىز، ياۋۇز مىنۇتلار يېقىنلاپ كەلمەكتە ئىدى. تۇنۇگۈندىن بېرى كۆڭلىنىڭ بىر بۇرجىكىدە غۇۋا بولسىمۇ ئۈمىد نۇرى پىلىلداپ تۇراتتى. ئەمدىلىكتە ئۇلارنى زۇلۇم بىلەن خوشلىشىشقا مەجبۇرلايدىغان دەقىقىلەرنىڭ قەدەمىمۇ قەدەم يېقىنلاپ كېلىشى بىلەن، بۇ نۇرمۇ ئۆچۈپ، هەممە ئېغىرلىق، هەممە سىناق يالغۇز ئۇنىڭلا زىممىسىگە يۈكلەنگەنىدى. بۇ يوشۇرۇن غەم هېكمەتنىڭمۇ يۈرىكىگە تەھدىت سېلىپ، خۇددى يىراقتىكى يانغىن شولىسىدەك، ئۇنىڭ ئۈيچان بېقىشلىرىدا، بىسەرەمجان هەرىكەتلىرىدە بىلىنىپ قالاتتى...

گۈلزىباغا نېمە بولدى؟ نېمە ئۈچۈن ئۇنىڭ يۈرىكى توزاقلا چۈشكەن قۇشنىڭكىدەك پوكۈلدايدۇ؟... نېمە ئۈچۈن قەلبىنى مۇدهىش ۋەهىمە قاپلايدۇ؟... ئۇ نېمىدىن قورقۇۋاتىدۇ؟... ئەلھال، بارلىق سۆيىقەست، دەهشەتلىك ئاقىۋەت، قورقۇنچلۇق تەقدىر ئۇلارنىڭ ئالدىدا مەۋجۇت ئىدى... گۈلزىبا هېكمەتنىڭ بىلەكلىرىدىن تۇتۇپ سىلكىيتتى... بېشىنى مەيدىسىگە ئۇرۇپ، ناله قىلاتتى...

— هېكمەت، ئۆمۈرۋايەت مېهرىبان ئايالىڭىز بولۇپ خىزمىتىڭىزنى قىلاي... پات ـ پات كېلىڭ، قېچىپ بولسىمۇ كېلىڭ... مېنى تاقەتسىز سېغىنىش دەقىقىلىرىنىڭ قۇربانى قىلماڭ... جۇدالىق ئوتلىرىدا ئۆرتىمەڭ... ئەمدى يوللاردىن ئىزلىرىڭىزنى ئىزدىمەي... سىزنىڭ ئاشۇ مۇھەببەتكە تولغان كۆزلىرىڭىز... كىشى ۋۇجۇدىنى بىھۇش قىلغۇدەك سىرلىق قاراشلىرىڭىز... چاقماق، تەشنا كۆڭلۈمگە بۇلاق كەبى شېرىن كۈلۈمسىرەشلىرىڭىز...، ئوت ئىلكىدە يېنىۋاتقان ئاجىز تېنىمنى سەۋرسىزلىك مەجنۇنلۇقىدا قىينايدىغان سىماسىڭىز مېنى

ئەمدى ئەسەبىيلىك قىرغاقلىرىغا سۈرىمىسۇن!...

سۇسلىشىۋاتقان ئاي نۇرىدا، گۈلزىبانىڭ ياشلىرى ھال رەڭ نۇر بولۇپ يۈزلىرىگە تۆكۈلدى... مەرمەردەك سىيلىق، مەغرۇر گۈلدەك ئوماق مەڭزىلىرىنى سۆيۈپ، لەۋ سىزىقلىرىغا سىڭىپ كەتتى، يۈمران ئېڭەكلىرىدىن تامچىلىدى... ئاھ، بۇ ھەسرەتلىك ياشلار نېمىدېگەن تۇزلۇق ھەم ئاچچىق - ھە؟... گۈلزىبانىڭ يېرىم يۈمۈلغان كىرپىكلىرى چوڭقۇر قايغۇ - ئەلەم، ھەسرەت - نادامەتتىنىڭ بۇلىقى بولغان شەھلا كۆزىنى يوشۇرۇپ تۇرغان قارا چۈمپەردىنى ئەسلىتەتتى.

— گۈلزىبا، ئۆزىڭىزنى بېسىۋېلىڭ، — دېدى ھېكمەت ئۇنى باغرىغا چىڭ بېسىپ، — ئىككىمىزنىڭ تەقدىرىنى يامانلىققا جورىمايلى. ئامان بولساق، يەنە جەم بولىمىز... سىز ھامان مېنىڭ... سىزنى ھېچكىم مەندىن تارتىۋالالمايدۇ...

تاڭ يورىدى. نېمە ئۈچۈندۇر تىنجىپ، جىمىپ قالغان گۈلزىبا ھېكمەتنى ئىشىك ئالدىغىچە ئۇزىتىپ قويدى. ھېكمەت ئۇنىڭ كىچىك لەۋلىرىگە ئاخىرقى قېتىم سۆيۈپ، يولغا راۋان بولدى!... ئۇ چوڭ يولنىڭ دوقمۇشىغا چىقىپ ئارقىسىغا بۇرۇلۇپ قارىغىنىدا، گۈلزىبا يەنىلا خوشلاشقان جايىدا، ئۇنىڭغا تەلمۈرۈپ قاراپ تۇراتتى.

ھېكمەت شەھەردىن چىقىشى بىلەنلا، يۈرىكىنى ئاللىقاندىق چوڭقۇر بىر قايغۇ چاڭگاللىۋالدى. بۇ ئېنىقسىز تۇيغۇلار، جۇدالىقتىنمۇ ياكى باشقا سەۋەبتىنمۇ، بۇنى ئۆزىمۇ چۈشەندۈرۈپ بېرەلمەيتتى. شەھەر يېراقلاشقانسېرى، يۈرىكىنى مۇجۇۋاتقان بۇ ئاغرىق شۇنچە كۈچىيىپ باراتتى. دەرۋەقە، بۇ يوشۇرۇن توي ھېكمەتنىڭ دىلىنى يورۇق نۇرغا، چەكسىز مۇھەببەتكە تولدۇردى دېگەندىن كۆرە، ئۇنىڭ كۆڭلىگە قانداقتۇر يامان تەشۋىشلەرنى سېلىپ قويدى دېگەن تۇزۇك ئىدى!...

ھېكمەت بىر - بىرىدىن ئازابلىق، قارىمۇقارشى ئىپادىلەرگە تولغان خىياللار بىلەن مەكتىپىگە يېتىپ كەلدى. بۇ ئەتىگەنلىك گىمناستىكا تۈگەپ، ئوقۇغۇچىلارنىڭ تاماققا تارقىغان ۋاقتى ئىدى. ئۇنى كۆرۈپلا، سىنىپىدىكى ئوقۇغۇچىلار يۈگۈرۈشۈپ كېلىشتى. سىنىپ باشلىقى

ئابدۇللا، ئۆگىنىش باشلىقى سىراجى، تۇرمۇش باشلىقى خىلچىۋانى ۋە ئىمىن توختىلار ئوقۇتقۇچىسىنى قوچاقلىۋېلىشتى. ئۇلار چۇرقىرىشاتتى، يىغلىشاتتى. «گۈڭشې پارتكومىغا بارىمىز...»، «ۋاڭ شۇجىغا دەيمىز...» دەپىشىپ چوقان كۆتۈرۈشەتتى. ھېكمەت ئۇلارنى مىڭ تەسلىكتە ئالداپ ـ سىيلاپ يولغا سالغاندىن كېيىن، ياتقىغا كەلدى. ئىشىك ئوچۇق ئىدى، كامىل بىلەن مۇرات ئۇنى ساقلاپ ئولتۇراتتى. ئۇلار قۇچاقلىشىپ كېتىشتى. كامىل يوتقان ـ كۆرپىلەرنى باغلاپ، سۈمكىلەرنى نەرسە ـ كېرەكلىرىنى قاچىلاپ تەييار بولۇپ بولغانىدى. مۇراتنىڭ چىرايلىرى تاتارغان، كۆزلىرى ئولتۇرۇشۇپ كەتكەن بولسىمۇ، غەزەپلىك ئۇچقۇنلار چاچراپ تۇراتتى.

— ھېكمەت، سەن قۇربان ھاكىمنىڭ لايچىلىق ئىشلىرىنى قىلىپ بەردىڭمۇ؟ ھېچ ئەقلىم سىغمايدۇ... توۋا بىر ھاكىممۇ... — سورىدى كامىل ئاچچىقى بىلەن، — ھە دوستلارنى ئۇچراتتىڭمۇ؟

— ياق، قۇربان ھاكىم مېنى ئىشقا سالمىدى، — دېدى ھېكمەت كارىۋاتقا ئولتۇرۇۋېتىپ، — دوستلارغا بۇ كۆڭۈلسىزلىكلەرنى دەپ، ئۇلارنىڭ كۆڭلىنى پاراكەندە قىلغانلىقىڭ زۇرۇرىيىتى يوق ئىدى.

— ئەمىسە، ھاكىم نېمىگە چاقىرتىپتۇ؟ — كامىل ياتاق ئوتتۇرىسىدا ئۆرە تۇراتتى، — قېنى دېگىنە؟...

— ئۇ، زەيىنىدىنگە لايچىلىقنى باھانە قىلىپ، مەن بىلەن سۆزلەشمەكچى ئىكەن.

— قانداق سۆزلەشتىڭمۇ؟

— سۆزلەشكۈم كەلمىدى... قىسقىسى ئۇنىڭغا دادلىنىپ، يالۋۇرۇشنى خالىمىدىم...

— ساددىكەنسەن، ئەمەلدارلار ياخشى نىيەتتە ئاڭلىسۇن، خاھ گەپ ئالماقچى بولسۇن، بەربىر، — دېدى كامىل قوللىرىنى شىلتىپ، — خالىق، كېرىموف، زەيىنىدىنلىرنى پۈرسەت تاپقان يەردە سېستىش كېرەك... ئۇ مەلئۇنلار ئاڭلىماي قالمايدۇ... بۇنىڭ بىلەن كېچىلىرى ئۇخلىيالماس، كۆندۈزلىرى ئولتۇرالماس بولۇپ قالىدۇ...

— بولمىغاندىمۇ، كېرىموفنىڭ قانۇنسىزلىق بىلەن توي خېتى ئالغان ئىشنى دېسەڭ بولمامدۇ؟ — دېدى مۇرات ئاچچىقى بىلەن، — بۇغۇ ئۇلارنىڭ پارتىيە ئىستىلىغا خىلاپ ئىشتۇر؟...

— مۇرات توغرا دەيدۇ، — دېدى كامىل، — سەن كەم ئەقىللىق قىپسەن.

— راست خاتا قىپتىمەن، — ھېكمەت ئۈيۈلۈپ قالدى، — قۇربان ھاكىمنىڭ خېلى دۇرۇس ئادەمدەك قىلىدۇ...

— ئەمىسە، بۇ ئىككى كۈندىن بېرى نەدە يۈردۈڭ؟ — سورىدى كامىل.

ھېكمەت، قۇربان ھاكىم بىلەن نېمە دېيىشكەنلىكىنى تەپسىلىي سۆزلىدى. ئاندىن قايىت، بۇمەرەمخانلارنىڭ گۈلزىبانى كېرىموف بىلەن توي قىلىشقا قىستاۋاتقانلىقى، ھەر كېچىسى گۈلزىباغا بولغان قورۇ - جاينىڭ قولدىن كېتىشى، ئۈي - ماكانسىز سەرسان بولۇش دېگەندەك بېسىملارنىڭ ھەددىدىن ئېشىپ كەتكەنلىكىنى ئېيتتى. ئاندىن ئېغىر ئىسكەنجىدە قالغان گۈلزىبانىڭ ئارزۇسى بويىچە، ئاقمۇللا ئىمامنىڭ نىكاھ ئوقۇشى ۋە شاھىدلارنىڭ گۇۋاھلىقى بىلەن توي قىلغانلىقىنى دېدى. مۇرات كامىلغا قارىدى. كامىل بولسا ياتاق ئىچىدە ئۇياقتىن - بۇياققا ماڭغىلى تۇردى.

— ياخشى قىپسەن ھېكمەت! — دېدى مۇرات كەسكىن ھالدا، — كونىلاردا: «ساڭا بېقىپ مەن» دېگەن گەپ بار. كېرىموف ھېيلە ئىشلەتكەن يەردە، سېنىڭمۇ ئامالىڭ جايىدا بوپتۇ... بۇ مۇناپىقلارنى مۇشۇنداق ئىچىدىن ئۆپكىسىگە قېقىۋېتىش كېرەك...

— بوپتۇ!... — دېدى كامىل ئويچان كۆزلىرىنى تىكىپ، — بىر ھېسابتا بۇمۇ ئوبدان بوپتۇ، كېيىنكى ئىشنى كېيىن كۆرەيمىزمۇ!...

— گۈلزىبانىڭ بۇرنىغا سوۋ كىرگەندىلا ئۇيقۇسى ئېچىلىپتۇ... ئاخىرى مۇشۇنداق بىر كۈن زادى كەلمەكچى ئىدى...

— بۇ سۆزۈڭ چەكتىن ئېشىپ كەتتى، — دېدى كامىل مۇراتقا، — گۈلزىبانىڭ ئېغىرلىقىنى، ئېھتىياتچانلىقىنى ئۇ ياشىغان شارائىتتىن

ئايرىپ قارىغىلى بولمايدۇ. لېكىن، بۇ قېتىم قالتىس جاسارەتكە كەپتۇ. كىم بىلىدۇ، ئۇنىڭ بۇ قۇربان بېرىشى كېيىنكى پاجىئەنىڭ ئالدىنى چەكلەمدۇ تېخى...

كامىلنىڭ ئاخىرقى بىر جۈملە سۆزى مۇرات بىلەن ھېكمەتنى ئويغا سالدى. ئەلۋەتتە بىلىگە پوتا باغلىغان ھەرقانداق بىر ئەر «قول تەگگەن» دېگەن بىر ئېغىز گەپنى ئاڭلىسا، نومۇس كۆچىدىن بولسىمۇ، ئۇنىڭدىن كېچىشى ئېنىقلىغۇ؟...

— كامىل، نەفسە بىلەن كۆرۈشتۇڭمۇ؟ ئۇ قىزنىڭ ئەھۋالى قانداق؟ — سورىدى ھېكمەت.

— نەفسە تۇنۇگۈن پۈتۈن بىر كۈن مەشەدە بولدى، — دېدى مۇرات، — ئۇ ئىككىمىزنىڭ كىر - قاتلىرىنى يۇيۇپ، نەرسە - كېرەكلىرىمىزنى سەرەمجانلاشتۇرۇپ بەردى. كەچتە كامىل ئۆزى ئۇنى ئامۇتلۇققا ئاپىرىپ قويدى.

— بىر ئىشقا ھەيرانمەن، — دېدى ھېكمەت، — ئەلنامە بىلەن ئامۇتلۇقنىڭ ئارىلىقى ئانچە يىراق ئەمەس... ناھايىتى بىر يارلىق، بىر كەنتتىن ئۆتسىلا باردۇ. خالىقلار كامىلنىڭ نەفسە بىلەن كۆرۈشۈشىدىن ئەنسىرىمىدىمىكىنە؟

— پەرەز قىلىشىمچە، — كامىل بىردەم جىم تۇرۇۋالدى، — خالىق، زەينىدىنلەر پەقەت نىياز پاڭنىڭ زالىملىقىنىلا ئويلىدى. مېنى ئۇنىڭ قولىغا تاپشۇرغىنىدا، ئۇلار ئەلۋەتتە خاتىرجەم بولۇشىدۇ.

ئۇچ دوست پۇرسەت تاپسىلا ئالاقىلىشىش، خەت يېزىپ ئۆز ئەھۋاللىرىدىن خەۋەرلەندۈرۈش، ھەرقانداق ئىشنى ئويلىنىپ قىلىش، ئېھتىياتتا بولۇش ھەققىدە سۆزلەشتى. بولۇپمۇ مۇراتقا يېنىكلىك قىلماسلىق، زۇمرەتنىڭ ئىشىدا ئېزىز تارەۋش بىلەن ئالاقىلىشىپ تۇرۇش، بوز يەرگە يەنە قېچىپ يۈرمەسلىكنى تاپىلىدى. مۇرات زۇمرەتتىن خىلىلا خاتىرجەم بولۇپ قالدى. ئېزىز تارمۇش ھازىر مەخسۇس ئاشلىق ھايانكەشلىكى بىلەنلا چەكلەنمەي، قوي، گىلەم، يۇڭ ئېلىپ ساتاتتى. ئۇ بۇرۇنقىدەك لوپ، قارىقاش يېزا بازارلىرىغا قاتنىمايى، بوز

يەرگە كۆپرەك باردىغان بولدى. بۇ ئارقىلىق زۇمرەتنىڭ ھالىدىن خەۋەر ئېلىپ تۇرالايتتى. شۇنداقتىمۇ يېرىم يىللىق ئەمگەك ىلەن ئۆزگەرتىش بىر يىللىققا كۆپەيتىلگەندىن كېيىن، مۇرات تەقەززالىق ئىچىدە، ناھايىتى سەپرا بولۇپ قالغانىدى، بىر سۆزى مىق، بىر سۆزى زىق بولۇپ، ھەممىگىلا نەشتىرىنى سانجىيتتى، ھېچكىمدىن تەپ تارتمايتتى.

ئۇلار قىزغىن سۆھبەتلىشىپ تۇرغاندا، زەينىدىن رېخىم نۇرى بىلەن مەمتىلى ئىبراھىمنى باشلاپ ياتاقتا كىرىپ كەلدى. كامىل، ھېكمەت، مۇراتلارنىڭ چىرايىدىن ھېچقانداق غەمكىنلىك، چۈشكۈنلۈك ئالامەتلىرىنى كۆرەلمىگەن زەينىدىن ئۇلارغا كۆزلىرىنى ئالايتىپ بىردەم قارىدى. ئىچىدە بولسا «كاللىسى گىرانمۇ تاشتىن قاتتىق، ئۆزگەرمەيدىغان نېمىلەر ئىكەن!» دەپ ئويلىدى. ئۇلارمۇ زەينىدىنگە قاراپمۇ قويماي، ئۆز گەپلىرىنى قىلىشىپ ئولتۇرۇۋەردى.

— كامىل، سېنى بۇ ئىككىسى ئاللامە كەتتىگە ئاپىرىپ قويماقچى، — دەدى زەينىدىن رېخىم نۇرى بىلەن مەمتىلى ئىبراھىمنى كۆرسىتىپ، — ئەمىسە، يۈك - تاقلىرىڭنى كۆتۈر...

— بىلىپ قوي زەينىدىن! — دەدى كامىل بىگىز قولىنى شىلتىپ، — مەن سەنلەرنىڭ ئالدىڭغا چۈشۈپ ماڭمىدىغان ئادەم ئەمەس... سەن چىقىپ كەت... مۇنۇ چاپانچىلىرىڭ چوڭ يولنىڭ دوقمۇشىدا مېنى ساقلىسۇن، ئۇقتۇڭمۇ؟

— سەن ھارامزادىلىك قىلما... جىنايىتىڭ شۇنچە ئېغىر تۇرۇقلۇقمۇ، پېتىڭدىن چۈشمەيسىنا...

— جىنايەتچى سەنمۇ، مەنمۇ؟ — كامىل زەينىدىنىنىڭ كۆزىگە قادالدى، — ئاڭلاپ تۇر، سەن باقى بىلەن ئەمەتنى ئوغرىلىققا سېلىپ، مەكتەپنى ۋەيران قىلدىڭ... ئوقۇغۇچىلارنىڭ بىلىم ئېلىشىغا توسقۇنلۇق قىلغان بۇزغۇنچىسەن!... مەكتەپنىڭ ئۇن، نان، قوي، تاشىرلىرىنى ئوغرىلاپ يېدىڭ... پاريخورلۇق قىلدىڭ... خائىنېرىق ئوتتۇرا مەكتىپىدە سېنى پاش قىلغان ئوقۇتقۇچىلارغا قالپاق كىيگۈزدۈڭ... تۇرقۇڭغا قاراپ باققىنا، سېنىڭ نەرىڭ مۇدىرغا ئوخشايدۇ؟... ئەسلى

قالپاق هەم جازا ساڭا مەنسۇپ بولسا توغرا بولاتتى!...

زەينىدىن تاتاردى، تىزلىرى تىترەپ، كۆزلىرى مىتىلداپ، كالپۇكلىرى قىمشىپ كەتتى. ئۇ، نېمە دېيەرىنى بىلمەي، چەكچىيىپ تۇراتتى.

— مەن سېنىڭ بارلىق جىنايەت، خاتالىقلىرىڭنى ئىگىلەپ بولدۇم، — كامىل ئۇستىلىق بىلەن ئۇنىڭ تومۇرىنى تۇتۇۋالدى، — خانىبرىق ۋە بوستان ئوتتۇرا مەكتىپىدىكى ئوقۇتقۇچى - ئوقۇغۇچىلار بەرگەن ئىسپاتلارنى، ئەمەتنىڭ ھۆججەتلىرى بىلەن قوشۇپ بىر ماتېرىيال يېزىپ تەييارلاپ قويدۇم. ئەگەر سەن ھوشۇڭنى تاپماي، مۇراتنى ئاچ - توق قويۇپ، قاتتىق ئەگىكلەرگە سېلىپ ئۆچ ئالساڭ، مەن ماتېرىيالنى مەركەزگە ئەۋەتىمەن!... بىلەمسەن، تېپىرلىغان چاشقان سۇتكە چۈشۈپ ئۆلەر دېگەن گەپ بار...

— بۇ... بۇ... يۇقىرىنىڭ چا... چارىسى تۇرسا... — زەينىدىننى ھېچ تۇتۇپ قالغاندى، — سىلەر مەن ... مەندىن ئاغرىنساڭلار قا... قانداق بولغىنى؟... ما... ماقۇل، مەن چىقىپ كېتەي...

زەينىدىن ئىككى چاپارمەننى باشلاپ چىقىپ كەتتى... كامىل، ھېكمەت، مۇراتلار ئۇنى نەزەرىگە ئىلمىغان ھالدا كۈلۈۋېتىشتى. ئاندىن، بىر - بىرى بىلەن خوشلاشتى. بوسۇغىغا كەلگەندە، ئۇچ دوست تەڭلا قۇچاقلىشىپ، بىردەم جىم تۇرۇپ قالدى. ئۇلارنىڭ كۆز چاناقلىرىنى سۇزۇك پەردە قاپلىغانىدى.

ئوقۇتۇش بىناسىنىڭ كۆچىتلىك پاسىلىغا يوشۇرۇنۇۋالغان زەينىدىن ئۇچ دوستىنىڭ دەرۋازىدىن چىقىپ كېتىۋاتقانلىقىنى كۆرۈپ، «ئۇھ» دەپ، ھاردۇقى چىققاندەك بولدى. لېكىن كامىلنىڭ سۆزلىرىدىن ھېلىھەم ئۇنىڭ پۈتۈن ۋۇجۇدى تىترەۋاتاتتى. ئۇ، كامىل، ھېكمەت، مۇراتلارنى جازالاپ يۇخادىن چىقماقچى بولغانىدى، مەقسىتىگە يەتتى، ئەمما ئۆزى قاپقانغا قۇيرۇقى ئىلىنىپ قالغان چاشقانىنىڭ ئۆزىلا بولۇپ قالدى. تارىنى چىڭىتاي دېسە، ئۇزۇلۇپ كېتەتتى. چىڭىتماي دېسە، ئىچىدىكى ئۇيۇپ قالغان ئوغا قويمايتتى.

«ياق! بۇ ئۇچ گەپدانغا تەڭ كەلگىلى بولمىغۇدەك. . . زەينىدىن بۇرۇنلا بۇلار بىلەن قۇيرۇق چىشلەشمىسە بوپتىكەن. . . ئەمەتنىڭ ئىسپاتى بويىندا تاراڭگۇدەك ئېسىلىپ تۇرغىنىدا، مانا ئەمدى ئۇستەكلەپ تۇگمەن تېشى ئارتىۋالدى. . . »

زەينىدىن بۇنداق پۇشايمان ۋە ئۆكۈنۈشلەرنى قانچە ـ قانچە قېتىملاپ قىلغىنىنى ئۆزىمۇ دەپ بېرەلمەيدۇ. . . بىراق، ئۇمۇ تۇز يېگەن ئىت قوپارغا ئاستىدا ئۆلەر دېگەندەك، كالتەكلىنىشكە كۈنۈپ قالغانىدى. . .

بوران تۆككەن چېچەكلەر

ئەللامە — مېھرى ئىسسىق، سۆيۈملۈك كەنت. كىشىلار: «ئەۋلىيا ـ ماشايىقلارنىڭ نەزەرى چۈشكەن. . . » دېيىشىدىكەن، ئېھتىمال شۇنداقتۇر. يەرلىرى مۇنبەت، يەل ـ يېمىشلىرى شىرلىق ھەم مول، دېھقانلىرى ئۆم ھەم ئىناق. . . ھەرخىل مېۋىلەرگە تولغان قاراڭغۇ باغلاردىن جان ـ جانىۋارلارنىڭ نەغمىلىرى ئۇزۇلمەيدۇ. شىرنە خۇمار ھاشارەتلەر مەي باغلىغان ئۇزۇم باراڭلىرى تېگىدىن ئايلىنىپ كېتەلمەيدۇ. قەدىمىي ئورمانلار سىماسىنى ساقلاپ قالغان ئەللامەنىڭ ئۇچ تەرىپىنى چوڭقۇر يارلىقلار قورشاپ تۇرىدۇ. . . يارلىق ئۇستى ياپيېشىل شال ئېتىزلىرى. . . پايناپ دۆڭلىكىدىن چۈشكەندىلا، يىلانلىق دەپ ئاتالغان سۇپسۇزۇك قارا سۇ پۈتۈن يارلىق ئاستىغا مەخمەلدەك رەڭ ئاتا قىلغان. . . ئەللامەنىڭ شال ئوتاۋاتقان قىز ـ چوكانلىرى چىمەنزارلىكى رەڭگا ـ رەڭ گۈللەرنى ئەسلىتىدۇ. . . ئەللامەنىڭ جەنۇب تەرىپىدىكى شاللىقتا ئۆرسۇپ كىرگەن تىك يار ئاستىدا، خاسىيەتلىك بىر بۇلاق بار. . . ئۇنىڭدىن پات ـ پاتلا ھەرخىل مارجان، كەھرىۋا ئېتىلىپ چىقىدۇ. بىر يىلى چوڭ بارماقتەك ئالتۇن قۇشقاچ چىقىپ، ئۇنى مۇناسىۋەتلىك ئورۇنلاردىن ئادەم كېلىپ ئېلىپ كەتكەنىدى. ئەللامەلىقلارنىڭ بەزىلىرى بۇ بۇلاقنى «ئالتۇن بۇلاق» دېسە، بەزىلىرى «مارجان بۇلاق» دەيتتى. ياشانغان مويسېپىتلار «چەشمە زىلال» دەپمۇ قوياتتى.

ئەللامە دادۇيىنىڭ قورۇسى ئادەم بىلەن تولغاندى. ئەر - ئايال دېھقانلار توپا يەردىلا قىستىلىشىپ ئولتۇرۇشاتتى. توپ ئالدىدا، پاكار، ئورۇقراق، بۇغداي ئۆڭلۈك، يۇمىلاق يۇزلۈك، ئۇچىسىغا تىزىغا كېلىدىغان سارغۇچ كالتە پەشمەت كىيگەن، قوللىرى ئارقىغا باغلانغان بىر ئادەم ئېڭىشىپ تۇراتتى. ئۇنىڭ ئەمدىلا ئېڭىزلاشقان دۇپدۇگىلەك يوغان بېشى باشتاق ئىدى.. بۇ كىشى تىبابەتچىلىك ئىلمىدە مۇپەسسەل بىلىم تەھسىل قىلغان ئالىم ۋە تېۋىپ غۇجا باھاۋۇدۇن ھاجىم ئىدى. ئۇ ئەللامەلىق بولۇپ، سوتسىيالىستىك تەربىيە ھەرىكىتى باشلانغاندىن بېرى، ئۇنى پومېشچىك دەپ كۈرەش قىلىۋاتاتتى. غۇجا باھاۋۇدۇن ھاجىمنىڭ تىبابەتچىلىك ھەققىدە يازغان بىر ئىلمىي ماقالىسى مەركەزدە باھالىنىپ، سەككىز يۈز يۈەن مۇكاپات پۇلى كەلگەنىدى. بۇ پۇلغا دادۇي تەشكىلى بىر ئات ھارۋىسى ئېلىۋالغان بولسىمۇ، نىياز پاك ئۇنىڭغا يەنىلا رەھىم قىلمىدى. بېشىغا ئاق سالۇا تەلپەك كىيگەن، قارا يەكتىكى ئۇستىدىن قىزىل كۆللۈك كۆك چىت پوتا باغلىغان، پوتىغا ئۇچلۇق قىزىل كۆن ئۆتۈك كىيگەن نىياز پاك كۆسا يۇزلىرىنى پۈرۈشتۈرۈپ، قوللىرىنى شىلتىيىتتى، ۋارقىرايتتى، «پومېشچىكلارنى تۈپ يىلتىزىدىن قۇرۇتايلى» دەپ شوئار توۋلايتتى ۋە غۇجا باھاۋۇدۇن ھاجىمنىڭ ئەجدادلىرىدىن تارتىپ «ئەزگۈچىلەر، زالىملار، قان شورىغۇچىلار بولغان» دېگەندەك تىل - ھاقارەتلەرنى ياغدۇراتتى. ئەمما، دېھقانلار سۈرلۈك سۈكۈنات ئىچىدە، نىياز پاكنا ئەگىشىپ قوللىرىنى كۆتۈرۈپلا قويۇشاتتى ياكى بوشلا توۋلايتتى. بەزى دېھقانلار ياكاقلىرىنى ئۆتۈكىنىڭ پاشنىسىغا قويۇپ چاقاتتى - دە، قۇرۇق ئۇزۇم بىلەن قوشۇپ ئېغىزلىرىغا سېلىشاتتى. بەزىلىرى پوتىسىغا تۈگۈۋالغان زاغرىلىرىنى ئۇۋۇلاپ يەيتتى. ئەنە بىرسى ماتا كۆڭلىكىنىڭ ئىچىگە قولىنى تىقىپ قولتۇقىنى قاشلىدى، قولى قىچىشقان يەرگە يەتمىۋىدى، جەينىكىدىن تارتىپ تېخىمۇ ئىچكىرىگە ئاپاردى. تۈكلىرى چۈشۈپ كەتكەن ياغاق تەلپەكلىك يەنە بىرسى ئېغىزىنى يوغان ئېچىپ ئاسمانغا قاراپ ئەسنىدى... قىسقىسى، بۇ جايدا، غۇجا باھاۋۇدۇن ھاجىمنىڭ سەنەت دوستلىرىنى يەپ، تېنىگە شىپا تاپمىغان

بىرمۇ دېھقان•يوق دېسە بولاتتى. ئۇلارنىڭ ھاجىمغا بولغان ھۆرمەت ۋە ئىززەتلىرى چەكسىز ئىدى. ھەر كۈنى ئاق توپىلاڭغا ئولتۇرغۇزۇلۇپ، كۆڭلى تارتمىغان ئىشقا مەجبۇرلىنىۋاتقان دېھقانلار بۇنداق سىنىپىي كۈرەشتىن ياغاچ كېپىكى يېگەندەك سەسكىنىپ كەتكەنىدى. شۇڭا ئۇلار ئەسنەش، مۇگدەش، غودۇڭشىشلار ئارقىلىق نارازىلىقىنى ئىپادە قىلاتتى.

نىياز پاڭ بىرنەچچە ئالا قانات مىنبىڭلارغا پىچىرلاپ تۇراتتى، رېخىم نۇرى، مەمتىلى ئىبراھىملار كامىلنى باشلاپ ھويلىغا كىرىپ كەلدى. كامىلنىڭ ئۇچىسىغا تېڭىلغان يۇك ـ تاقى، قولىدا بىر قارا سومكا بار ئىدى. رېخىم نۇرى نىياز پاڭنى ئىشارەتلەپ، ئۇنىڭ ئىشخانىسىغا كىرىپ كەتتى ۋە خالىق كاتىپنىڭ خېتىنى تاپشۇرۇپ، قۇلىقىغا كۇسۇرلىدى. خالىق كاتىپنىڭ ئىسمىنى ئاڭلىغان نىياز پاڭ قەددىنى رۇسلاپ، چىرايىغا سۇرلۇك تۇس بېرىپ، ھويلىغا چىقتى. ئۇ رېخىم نۇرى، مەمتىلى ئىبزاھىملارنى باش لىڭشىتىپ ئۇزىتىپ قويغاندىن كېيىن، توپ ئالدىغا كەلدى. ئەللامە دېھقانلىرى كامىلنى كۆرۈپ ھەيران بولغىنىدىن ياقىلىرىنى تۇتۇپ، باشلىرىنى ئېغىتتى. چۈنكى ئۇلار ئەللامەدە نەچچە قېتىم ئويۇن قويۇپ بەرگەن، ساز چېلىپ دېھقانلارنىڭ كۆڭلىنى ئاچقان كامىل ۋە ئۇنىڭ دوستلىرىنى بەكمۇ چوڭ بىلەتتى. كامىلمۇ سىرتتىدىن نام ـ شەرىپىنى كۆپ ئاڭلىغان غۇجا باھاۋۇدۇن ھاجىمنىڭ باغلانغان قوللىرىنىڭ ئىششىپ، تىرناقلىرىنىڭ كۆكىرىپ كەتكەنلىكىنى كۆرۈپ، ئۆزىنى ئونتۇپ قالغانىدى.

— كۆپچىلىك كارى ـ كاراڭ قىلمايىنىڭ . . . تىم بولاينى، — دېدى نىياز پاڭ كارىكىراپ، — بىزنىڭ دادۇيىمىز سىنىپىي كۈرەشنى تۇتقا قىلىپ، ئىشلەپچىقىرىشنى ئىلگىرى سۈرگەنلىكىنى ئۇچۇن، گۇڭشې پارتكومى بىزگە ئىشىنىپ، ئەكسىيەتچى شىيۇجېڭجۇيىچى ئۇنسۇر كامىلنى ئەمگەك بىلەن ئۆزگەرتىشكە چۇشۇرۇپ بەردى. قېنى قايسى شياۋدۇيجاڭ «مەن ئىشلىتىمەن» دەپ مەيدىسىگە ئۇرۇپ چىقالايتا؟ . . .

دېھقانلار خۇددى ئوغرى مۇشۇكنى كۆرگەن قۇچقاچلاردەك شۇنداق جىمىپ كەتتىكى، مال ئېغىلىدىكى ئاتلارنىڭ پۇشقۇرۇشى، كالىلارنىڭ

كۆشىشى، كۆكۈيۇن، چۈشىلەرنىڭ چېقىشىغا چىدىماي، گۈرسۈلدىتىپ يەر تەپكەن ئېشەكلەرنىڭ تۇياق تېۋىشلىرىمۇ ئاڭلاندى. ئەللامە چوڭ كەنت بولۇپ، يەتتە ئىشلەپچىقىرىش ئەترىتى بار ئىدى. ئەترەت باشلىقلىرىمۇ بېشىنى ئىچىگە تىقىپ ئۇندىمەيتتى. بەلكىم ئۇلار «ئەكسىيەتچى شيۇجېڭجۇيىچى ئۇنسۇر ئەزالىرىمىزنى زەھەرلەپ، ئىشقا چىقماس قىلىۋېتەرمىكى» دەپ ئەنسىرىسە كېرەك. كامىلنى تونۇيدىغانلار ئۇنى ئىشقا سېلىشقا ئەيمىنىۋاتاتتى. نىياز پاڭنىڭ توپقا بويۇنداپ قاراپ، سەپرايى ئۇرلىدى:

— هاي، زۇۋانمىزنى ئاچمايلىما؟ هەلەپ يېگەن بۇقىدەك پۇششايڭشىپ ئولتۇرامدۇق؟ مۇنۇچ، ما هېشقلارنى! — نىياز پاڭ ئېغىزىنى قويۇۋەتتى، - يەتتە شياۋدۇيدىن بېشىغا تەلپەك، ئۇچىسىغا يەكتەك كىيگەن، بىلىگە پوتا باغلاپ، يۈزىگە ساقال چىققان بىرمۇ ئوغامبالا شياۋدۇيجاڭ چىقمامتا؟...

ئەترەت باشلىقلىرى يەر ئاستىدىن بىر - بىرىگە قاراپ قويۇپ، يەنە جىم ئولتۇرۇۋالدى.

— هەي ئاغىنىلەر، تەييار ئەمگەكچىدىن بىرنى بەرسىمۇ بىر نېمەڭگە قاراپ ئولتۇرۇۋىتامتىڭ؟ — نىياز پاڭ كامىلغا قارىدى، — بۇ شيۇجېڭجۇيىچىنى ئىشلىتىپ راھىنا قىلىۋېتىدىغان، جىگدىنىڭ چوقاتمىغىدەك ئېغىر كارلارنى ئايرىپ بېرىپ، ئولتۇرسا قوپالمايدىغان، قوپسا ماڭالمايدىغان، كومشىكىدا چۈرۈيدىغان قىلىۋېتىمەن دەيدىغان ئەركەكتىن بىرەرسى يوقما؟...

— نىياز شۇجى، بۇ شيۇجېڭجۇيىچىنى ماڭا بەرسىلە، — دېھقانلار ئوتتۇرىسىدىن دوغلاققىنا بىر ئادەم ئورنىدىن تۇردى، — ئۇنى كېچە - كۈندۈز كارىغا سېلىپ، جېنى يوقمىكى دېسە كۆزى پىلىلدايتقان، بارمىكى دېسە زۇۋانى چىقمايتقان قىلىۋەتسەم بوتقاندۇ؟...

— مانا، مانا، رەجەپ كارنايى يارايتۇ... ئوغامبالا شياۋدۇيجاڭ دېگەن مانا مۇشۇنداق بولىدۇ...

رەجەپ كارنايى ئۇچىنچى ئىشلەپچىقىرىش ئەترىتىنىڭ باشلىقى بولۇپ، تەمبەل، غوللۇق، بېشىغا ئۆچكە تېرىسىدىن تەلپەك، پۇتىغا

قىزغۇچ كۆندىن پۈرمە چورۇق تارتقان، ياپما قاپاق، شالاڭ سارغۇچ بۇرۇتلىرى ئىككى جاۋغىيى ئەتراپىدا قانات يېيىپ تۇرغان قىرىق ياشلاردىكى بۇغداي ئۆڭلۈك ئادەم ئىدى. ئۇ گەپنى ناھايىتى تېز قىلاتتى. رەجەپ كارناي تىقىلىشىپ ئولتۇرغانلار ئارىسىدىن پۈتلىرىنى ئېگىز كۆتۈرۈپ گۈرسۈلدەپ چىقتى ـ دە، كامىلنىڭ دۇمبىسىدىن بىرنى ئىتتىرىپ، ئۇنى دەرۋازا تەرەپكە قارىتىپ قويدى:

— ماڭە ئەكسىيەتچى، كىم سېنى شىۋجېڭجۇيېچى بولسۇن دەپتا... ۋۇي ئۇنسۇر نىيەت...

رەجەپ كارناي قوشقاناتلىق دادۇي دەرۋازىسىدىن چىقىپلا، سولغا قايرىلدى. يۇز قەدەمچە ماڭغاندىن كېيىن، قاشى، تېتىلارغا كېتىدىغان چوڭ يولغا يېتىپ كەلدى. ئۇ، چوڭ يولنى توغرا كېسىپلا، ئالدىدىكى پەس توپىلاڭ يولغا چۈشكەندە، كامىلنىڭ قولىدىكى سومكىنى ئېلىۋالدى ۋە ئانچە ئۇزۇن ماڭمايلا، ئەتراپلىرىدا ئۇيمۇ يوق كونا تاملىق ئالدىدا توختىدى. بۇ ۋەيرانىلىق ئوتتۇرىسىدا، ئالدى ۋە ئىككى يانلىرى چېقىلغان، خودىدى قانات ـ قۇيرۇقى كېسۈېتىلگەن كەپتەردەك بولۇپ قالغان ناھايىتى كۆرۈمسىز بىر ئۆي تۇراتتى. رەجەپ كارناي بوغۇق ئاۋازدا ۋارقىرىدى:

— گۇلنىساخان... ھاي گۇلنىساخان لاڭقا...

ئۆيدىن ئېگىز بويلۇق، ماتا كۆڭلىكى كۆك ياڭاقنىڭ شۆپەك سۈيمدە بويالغان، يالاڭئاياق بىر ئايال چىقىپ كەلدى. ئۇ گەرچە ئوتتۇز بەش ياشلار ئەتراپىدا بولسىمۇ، قۇرۇق باسقان چىرايى، چارلىشىپ قالغان چاچلىرى يېشىغا زادىلا ماس كەلمەيتتى.

— خوش، شىياۋدۇيجاڭ بىر ئىش بارمىدى؟ — گۇلنىساخان قورقاندەك، ئەنسىرىگەندەك ئەتراپىغا ۋە كامىلغا قارىدى.

— قازناقنى سۈپۈرۈپ، بىرەر پارچە بورا بولسا سېلىپ تەييار قىلسىلا...

— خوش... — گۇلنىساخاننىڭ كۆڭلى ئورنىغا چۈشكەندەك دەرھاللا ئۆيگە كىرىپ كەتتى.

كامىل ئايال كىرىپ كەتكەن ئۈيگە قاراپدى. بۇ خىلىلا كۆتۈرۈلۈپ سىلىنغان ئۆينىڭ تاملىرى گەج سۇۋاق بولۇپ، دېھقانلارنىڭ لاي سۇۋاق ئۆيلىرىدىن پەرقلىنىپ تۇراتتى. تاملاردىكى خە، سىنجا تۆشۈكلىرىدىن ئۇنىڭ بۇرۇن پىشايۋان لاپاسلىرى بار ھەيۋەتلىك قورۇ ئىكەنلىكىنى بىلدۈرۈپ تۇراتتى. كىملەردۇر دەرۋازىنى قومۇرۇپ ئېلىپ كەتكەنمۇ، ئۇنىڭ ئورنىغا چۈۋۈلغان غارالدىن بىرنى يۆلەپ قويغان بولسىمۇ، كوچا تاملىرى ئۆرۈلۈپ كەتكەچكە، ھەممىلا يەردە ھويلىغا كىرىدىغان ئاياغ يوللىرى بار ئىدى.

— بۇ ئەسلى بىر پومېشچىكنىڭ جايى ئىدى، — دېدى رەجەپ كارناي تەلپىكىدە يۈزىنى يەلپۈپ، — ئىجارە كېمەيتىش، يەر ئىسلاھاتى ۋاقتىدا، پومېشچىك كۆرەشكە چىدىماي ئۆلۈۋالدى. ئۇنىڭ بالايىقاللىرىدىن قاچقانلىرى قاچتى، قالغانلىرى ھاكىم كەپسىگە سۈرگۈن قىلىندى. لېكىن، گۈلنىساخان قىز ۋاقتىدا قاشى كەنتىدىكى بىر يىللىقچى ھارۋىكەشكە قېچىپ تىگىۋالغاچقا، كەنتتە قېپقالغان. كېيىن، ھېلىقى يىللىقچىغا: «كەمبەغەل دېھقان تەلەتى يوق، پومېشچىكنىڭ قىزىنى ئالغان، چەك ـ چېگرىنى ئاجراتمىغان، سىنىپىي كۆرەش ئېكى تۆۋەن» دېگەندەك توقىناق بالالار ئارتىلىۋەرگەچكە، ئۇ ئامالسىز ئايالىنىڭ يولساز سۆزىنى بېرىۋەتكەن...

كامىل رەجەپ كارنايغا ھەيران بولۇپ قاراپدى. ئۇنىڭ دادۇي قورۇسىدىكى ھېلىقى ئەلپازى يوق ئىدى. گەپ ـ سۆزلىرى مۇلايىم، خۇددى قەدىناس بۇرادىرىگە گەپ قىلىۋاتقاندەك، تەلەپپۇزلىرى يۇمشاق، سەممىي ئىدى. ئۇنىڭ ياپما قاپاقلىرى يېرىم بېسىپ تۇرغان كۆزلىرىدىن گۈلنىساخانغا خەيرىخاھلىق قىلىۋاتقانلىقى چىقىپ تۇراتتى.

— يولساز دېگەنلىرى نېمىسى؟ — سورىدى كامىل.

— «ئۇچ تالاق» بولمامدۇ.

— بالىلىرى يوقمىدى؟

— بىر قىز، بىر ئوغلى بار، — دېدى رەجەپ كارناي مۇڭلانغاندەك بولۇپ، — ھازىر دادىسىنىڭ قېشىدا، ئۇ ئاداشما ئۆيلىنىۋالدى.

— بۇ ئايالغا بەك ئۆۋال بوپتۇ. . .

— ئۇنى بىر دېمىسلە، ئارىلىق يېقىن تۇرۇپ، بالىلىرىنى كۆرەلمەيدۇ. . .

— نېمىشقا ئەمدى؟

— «ئانىسى پوھىشچىك» دېگەن ئىشكەل بالىلارنىڭ پۈتىغا سېلىنىپ، كېيىنكى كۈنلەردە بېشىغا توقماق بولۇپ تېگىدۇ ـ دە. . . — رەجەپ كارناي چوڭقۇر تىنىپ قويدى، — غۇجا باھاۋۇدۇن ھاجىمدىن بۇرۇن بۇ ئايالنى بىر ھەپتە دوڭغايتىپ قويۇپ كۆرەش قىلدۇق. . . ھازىر ئۇنىڭ نېمىسى قالدى؟ . . . ھەممە نەرسىسى مۇسادىرە قىلىندى. . . ئۆيلىرى، لاپاسلىرى، ئېغىللىرى چېقىلىپ، ياغاچ ـ تاشلىرى دەرۋازىلىرىغىچە ئېلىپ كېتىلدى. ھەتتا قېچىپ تەگكەن ئېرىدىن، بالىلىرىدىن ئايرىلدى. . . ھازىر ئۇنىڭ كۆڭلى دۇئانىنىڭ يانچۇقىدىنمۇ بەكرەك قورۇق! . . .

كامىلنىڭ يۈرىكى ئېچىشتى. . . قىسىلىپ ئاغرىدى! . . . رەجەپ كارناي بەلكىم كامىلنى دەرد چەككەن، خورلانغان، دەۋرنىڭ قۇربانى دەپ ئىشىنىپ، بۇ چاققىچە ھېچكىمگە تىنمىغان كۆڭۈل سۆزلىرىنى ئېيتقاندۇر! . . . ئۇنىڭ ساددا، سەمىمىي چىرايىدىن ئاق كۆڭۈل ئادەملىكى چىقىپ تۇراتتى. بايا نىياز پاك ۋە دېھقانلارنىڭ ئالدىدا قىلغانلىرى ئۆزىنى ئىشەندۈرۈش ئۈچۈن قورۇق تېرە تاراقشىتىپ قويغانلىقى بولسا كېرەك. كامىل ئۆزىنى قاتتىق ئىشقا سېلىش ھەققىدىكى سۆزلەرنى ئاڭلاپ خىيالا ئەنسىرىگەندى، مانا ئەمدى كۆڭلى جايىغا چۈشكەندەك بولدى. . .

— رەجەپ ئاخۇن ئاكا، — دېدى گۈلنىساخان ئىشك تۈۋىدە، — قازناقنى تازىلاپ قويدۇم. . . باشقا بۈيرۈيدىغان ئىشلىرى بارمۇ؟ . . .

— يوق.

رەجەپ كارناي كامىلنى باشلاپ قازناق ئۆيگە كىردى. ئۇ كامىلنىڭ يۈك ـ تاقلىرىنى ئۆزى يەشتى. كىگىزنى بورىغا قاتلاپ سالغاندىن كېيىن، يوتقان ـ كۆرپىلەرنى قاتلاپ، باش تەرەپكە ئېلىپ قويدى. قازناق بەك ئېگىز بولۇپ، ئۆگزىدىكى تۆت چاسا تۆكلۈكتىن قۇياش نۇرى تىك چۈشۈپ

تۇراتتى.

— ئەمدى مۇئەللىم، — دېدى رەجەپ كارناي كىگىزنى سۈپۈرۈۋېتىپ، — رەھبەرلىرىمىزغۇ ئوبدان يېتىملەر ئىكەن... بىراق، ئاغزىدا ئىلمى بار، ئىچى گەنجە بولۇپ كەتكەن ئادەملەرگە ئۆچ ئوخشايدۇ... هازىر رىيازەت تارتىۋاتقانلار غىلتاڭ ئىلىملىك كىشىلەر...

— بۇ يۇقىرىنىڭ ئىشى ئەمەس رەجەپ ئاخۇن ئاكا، — دېدى چۆچۈپ قالغان كامىل، — ئۇزىمىز ئىسكى، ئەھلدارلىرىمىز يۇقىرىنىڭ ئەمىرىـ پەرمانلىرىنى ئۇزگەرتىۋېتىدۇ... ئۆز خائىشى بويىچە يەرلىك نىزاملارنى تۈزىدۇ... «جازالاش، ئەدىبىنى بېرىش قانچە قاتتىق بولسا، ئادەملەر شۇنچە باۋاش، كالىدەك ئىتائەتمەن بولىدۇ» دەپ چۈشىنىدۇ...

— بۇ دېگەنلىرىمۇ توغرا، — رەجەپ كارىنانىڭ كۆڭۈل ئايۈاتقانلىقى چىرايىدىن چىقىپ تۇراتتى، — چېچىنى ئال دېسە، بېشىنى ئېلىپ كېلىدىغان نىياز پاڭدەك خۇمسىلارمۇ بار... هەي... غۇجا باھاۋۇدۇن هاجىمغا بەك ئۆۋال بولدى ـ دە...

— راست بۇ زاتقا ناھايىتى ئۇۋالچىلىق بوپتۇ. ئەگەر قەدىگە يەتسە، ياخشى شارائىت، ئوبدان مۇھىت يارىتىپ بەرگۈلىكتى...

رەجەپ كارناي گۈلىنساخاننى چاقىرىپ، ئۇنىڭغا ھەر ئايدا كامىلنىڭ ئاشلىق نورمىسىنى گۈڭشې ئاشلىق پونكىتىدىن سېتىپ ئېلىپ كېلىشنى، ئۆزى ئوتۇن ـ ياغاچ يەتكۈزۈپ بېرىدىغانلىقىنى، تاماقنى تېتىغۇدەك ئېتىپ بېرىشنى تاپىلاپ چىقىرىۋەتتى. ئاندىن ئۇ كامىل بىلەن يەنە بىردەم پاراڭلىشىپ خوشلىشىپ چىقتى. كۆڭلى ۋىللىدە ئېچىلىپ قالغان كامىل ئۇنى ۋەيرانە ھويلىغىچە ئۇزىتىپ قويدى.

— تۇرمۇشتا قانداق سورۇقچىلىق تارتسىلا مۇئەللىم، ماڭا دېسىلە، — دېدى رەجەپ كارناي، — مەن ئەتىلا شياۋدۇي ئامبىرىدىن بىر قاپاق مايى ئەكىرىپ بېرەي... ئانىلىرىنى يوقلايدىغان، بىر يەرلەرگە بارىدىغان ئىش بولسا، ماڭا دەپ قويۇپ كېتىۋەرسىلە... سىلى ئېتىزدا ئىشلىسىلىمۇ ـ ئىشلىمىسىلىمۇ، بىز ئەللامەلىقلار داجەي، داچىكدىن ئۆگىنىپ، سوتسىيالىزمنى ئاستا ـ ئاستا قۇرۇۋالىمىز...

رەجەپ كارناي كېتىپ قالدى. كامىل ھويلىنى بىر قۇر ئايلاندى. ئۆينىڭ ئارقىسىدىكى شاپتۇل، ئۈرۈك كۆچەتلىرى ئارىلىقلىرىدا بىرنەچچە قۇر كۆكتات ئېتىزىمۇ بار ئىدى. ئۇنىڭغا لازا، پەمىدۇر، يىمىشۇپلەك، پىدىگەنلەر كۆچۈرۈلگەنىدى. كىگىز ئورنىدەك يەرگە تېرىلغان ئاشكۆكى يېشىل مەخمەلدەك تاۋلىنىپ تۇراتتى. ئۈرۈك شاخلىرىدىكى قىپقىزىل چېچەك بىخلىرىنىڭ ئاغزى ئېچىلىپ ئەتىگەنكى قۇياشنى كۈتۈپ تۇرغاندەكلا قىلاتتى. قازناق يېنىدىكى يوغان بىر تۈپ ئامۇت غۇنچىدىلا قوڭغۇزلاپ كەتكەنىدى. كامىل بوش ۋاقىتلىرىدا ھويلىنى بىر قۇر تۈزەشتۈرۈپ قويۇشنىڭ زۆرۈرلىكىنى ھېس قىلىپ، قازناق ئۆيگە كىردى. ئۇ كىگىزدە پۈتىنى ئۈزۈن سۈنۈپ، يىغىقلىق يوتقىنىغا يۆلىنىپ، تۆڭلۈككە قارىغىنىدا، تەمبەل، بۇرۇتلىرى تاماكىدىن سارغىيىپ كەتكەن، پۈرمە چورۇقلىنىڭ چېچىلىپ تۇرغان تاسمىلىرىنى شىتىرلىتىپ تېز - تېز قەدەم تاشلايدىغان رەجەپ كارناي كۆز ئالدىغا كەلدى.

— ھەي... دۇنيادا يەنىلا ياخشى ئادەملەر كۆپ... ھېكمەت يېڭىئېرىق سۇ ئامبىرىغا يېتىپ بارغانمىدۇر؟... ياق، بەلكىم يولدىدۇر...

كامىل رەجەپ كارنايغا باھا بېرىپ، ھېكمەتنى ياد ئېتىۋاتقان شۇ پەيتتە، ئىككى ئاتلىق مىنبىڭنىڭ ئالدىدا يۈگۈرۈپ دېگۈدەك كېتىۋاتقان ھېكمەت چىلىق - چىلىق تەرگە چۆمۈلۈپ، «يېڭىئېرىق سۇ ئامبىرى قۇرۇلۇشى رەھبەرلىك شتابى»غا يېقىنلاپ قالغانىدى. ئۇ پات - پاتلا دۇمبىسىگە تېڭىلغان يۈك - تاقىنى ئۆرىدەپ، قولىدىكى سومكىسىنى ئۇ قولىدىن بۇ قولىغا يۆتكەيتتى. لېكىن، لاسكويغىچە يىغلاپ كېلىپ، توپىلاڭ يولدا يېقىلىپ قالغان ماھىگۈل، ئۇنىڭ «ھېكمەت ئاكا!» دېگەن نالىسى، ناۋات رەڭ سۇزۈك يۈزلىرىدىن تارامىلاپ چۈشۈۋاتقان ياشلىرى كۆز ئالدىدىن زادىلا كەتمەيتتى. خالىق ئەۋەتكەن ئىككى مىنبىڭ ھېكمەتنى ئېلىپ ماڭغاندا، ئوقۇغۇچىلىرى چۈرقىرىشىپ ئۇنى ئوتتۇرىغا ئېلىۋالدى. ماھىگۈل ئۇچقاندەك كېلىپ، ھېكمەتكە ئۆزىنى ئاتتى. مۇرات ئۇنى تارتىپ تۇرسىمۇ، ئۇ سىلكىنىپ، بۇلجۇنۇپ، ئۆزاپ كەتكەن ئاتلىقلارنىڭ ئارقىسىدىن قوغلىغانىدى.

هېكمەت مېڭىش ئالدىدا، ماھىگۇلنىي مالىيە بۆلۈمىگە ئېلىپ كىرىپ، مائاشى چىققان ھامان، ماھىگۇلنىڭ تاماق پۇلىنى تۆتۈپ تېلىپ، قالغىنىنى ئەۋەتىپ بېرىشنى، ئەۋەتىشكە مۇمكىن بولمىسا، ماھىگۇلگە بېرىشنى ئەخمەت ھوشۇرغا تاپىلىدى. ئەزەلدىنلا ھېكمەتكە كۆڭلىنى يېقىن تۆتۈپ كەلگەن ئەخمەت ھوشۇرمۇ ئۇنىڭغا ۋەدە بەردى.

تاڭ سۈزۈلگەندە، ئايالى گۈلزىبا بىلەن خوشلىشىپ، بوستانغا پىيادە كەلگەن ھېكمەت نومۇس ۋە غۇرۇر كۈچىدىنلا كېتىۋاتاتتى. ئىگەردە يوتىلىرى سىرقىراپ، كاسىلىرى ئاغرىپ كەتكەن مىنبىڭلار يول ئۈستىدە ئاتتىن چۈشۈپ، ئىككى نۆۋەت پۇت - قولىنى ئارام ئالدۇرغاندىلا دەم ئېلىۋالغان ھېكمەت سۈ ئامبىرى رەھبەرلىك شتابىنىڭ ئۆيلىرى كۆرۈنۈشكە باشلىغاندا، يېقىلىپ چۈشمەسلىك ئۈچۈن ئارانلا قەدەم ئېلىپ كېتىۋاتاتتى. دەسلەپتە ئانچە ئېغىر تۇيۇلمىغان يۈك - تاقلىرى ھارغانسېرى نەچچە پاتمان يۈكتەك ئېغىرلىشىپ كەتكەندى.

سۈ ئامبىرى توسمىسى يېراقتىن خۇددى كونا قەلئە سېپىلىدەك قارىيىپ كۆرۈنۈپ، ئانچە ئېگىز بولمىغان قۇم ئېدىرلىقلىرىنىڭ يانباغرلىرىدا غايىپ بولاتتى. توسما ئۈستى، ئاستى ۋە يانباغىر ئېتەكلىرىنى بۇلۇتتەك بېسىۋالغان ئادەملەر خۇددى يوغان بىر يىلاننىڭ ئۇلۇكىگە ھۇجۇم باشلىغان قارا چۈمۈلىلەردەك قىمىلدىشاتتى. ھەربىلى ئايىقى ئۈزۈلمەي ھاشارغا ئىشلەۋاتقان دېھقانلار توسما ئەتراپلىرىدىن توپا قېزىپ، ئۇ يەرنى يالاڭلىقتا ئايلاندۇرۇۋەتكەنىدى. يېقىن ئەتراپتا بىرەر تال دەرەخ ياكى گىياھ كۆرۈنمەيتتى. پەقەت رەھبەرلىك شتابىنىڭ بىرنەچچە ئېغىزلىق پاكار ئۆيىنىڭ ئارقىسىدىلا بىر تۇپ ياڭاق، تۆت - بەش تۇپ جىگدە كۆچەتى بار ئىدى. قالغان تۆت ئەتراپ قاقاسلىق، شورلۇق يەرلەر ئىدى.

قۇربان ھاكىمنىڭ ئىشخانىسىنى ئالدىغا ئارانلا يۈگۈرۈپ كەلگەن ھېكمەت يەرگە ئۆزىنى تاشلىدى - دە، تامغا يۆلىنىپ قالدى. ئىككى باسقۇچلۇق خىش پەلەمپەينى دەسسەپ ئىشخانىدىن چىققان ھاكىم ئاتتىن چۈشكەن مىنبىڭلارنىڭ ئالدىغا كەلدى.

— سىلەر بوستاندىن كەلدىڭلارمۇ؟ — سوردى ھاكىم خۇشامەتتىن بېلى پۈكۈلگەن مىنبىڭلارغا قاراپ، — ھېكمەت قېنى؟...

— ئەنە!...

ھاكىم ئارقىسىغا قايرىلىپلا، تامغا يۆلەنگىنىچە كۆزلىرىنى يۇمۇپ ياتقان ھېكمەتنى كۆردى!... ئۇنىڭ چىرايىدا قان ئەسراري يوق ئىدى. سوممكىسى بوسلسا ئايقى تەرەپكە يۆمىلىنىپ كەتكەنىدى. ھاكىمنىڭ ئاچچىقى كەلسە، ئاق يۈزى ئوتقاچتەك قىزىرىپ، بۇرۇن تۆشۈكلىرى يوغىناپ، ياڭاق گۆشلىرى لىپىلداپ كېتەتتى. «بىر شېۋجېڭجۇيىچىنى يولدا كەلگۈچە يۈگۈرتۈپ، قىينىاپ كەلگىنىمىزدىن ھاكىم خۇش بولۇپ مىزنى ماختايدۇ» دەپ تامادا بولغان ئىككى مىنبىڭ ھېجايغىنىچە قاراپ تۇراتتى (ئۇلار ھەتتا ھاكىمنىڭ چىرايىدىكى غەيرىي نورمال ئۆزگىرىشنى كۆرۈپ، «دۇشمەنگە غەزىپى كەلدى» دەپمۇ چۈشەندى).

— ھەر قايسىڭ ئاتتا كەلدىڭ؟... خوش ئىچۇ؟ — ھاكىم ھېكمەتنى كۆرسەتتى.

— ئۇ يول بويى ھاپىلداپ، سوكۇلداپ يۈگۈرۈپ كەلدى... ھى... ھى... ھى... — خىڭىلداپ كۈلدى تاز چىراي مىنبىڭ.

— جېنىمۇ مەزمۇت نېمىكەن، — دېدى كۆزى ئالغاي مىنبىڭ نەگىدۇر قاراپ، — بىزلەر ئاتتا ئولتۇرۇپ چىدىمايلا قالدۇق... ئۇ غىڭشىپمۇ قويمىدى...

— ۋۇي ئۇماچ قورساق ئەبلەخلەر!... — ۋارقىردى ھاكىم غەزەپ بىلەن، — سەنلەر ئاتقا مىنىپ ھارسەن، ئۇ بولسا شۇنچە يۈك - تاقى بىلەن يۈگۈرسۇن... بۇ ھوقۇقنى ساڭا كىم بەرگەن؟... ئۇ دېگەن سەندەك پەپىلىقۇش، دېۋەڭلەرنىڭ ئاغزىغا بىلىم سالىدىغان ئوقۇتقۇچى. بىلىشەمسەن!...

— خوش ھاكىم، خوش... خالىق كاتىپ ئۇ...

— خالىق كاتىپ؟ — ھاكىم قاتتىق ۋارقىردى، — ۋۇي سېنىڭ شۇ خالىق كاتىپىڭنى... يوقىلىش، كۆزۈمدىن تېز يوقال...

قۇربان ھاكىم ھېكمەتنى ئىشخانىغا يۆلەپ ئەكىرىپ كەتتى. ئۇ ئالدىن

تەييارلاپ ئۇستىگە كىگىز سېلىپ قويغان كارىۋاتقا يوتقان ـ كۆرپىلەرنى يېيىپ سالغاندىن كېيىن، ھېكمەتنى ئولتۇرغۇزدى. ئۇ، ئىچكەركى ئۆيگە كىرىپ، داسقا سۇ تەڭشەپ، لۆڭگىنى كۆتۈرۈپ كىرگەندە، ھېكمەت كېسىلىرى بىلەنلا ئۇخلاپ قالغانىدى. ھاكىم ئۇنىڭ ئايىقىنى سالدۇرۇپ، پۇتىغا ئەدىيال يۆگەپ قويغاندىن كېيىن، ھېكمەتنىڭ توپا باسقان مەسۇم چىرايىغا، قاپاقلىرى ئولتۇرۇشۇپ كەتكەن كۆزلىرىگە قاراپ، ھېشىنى ئېغىتىپ قويدى.

ھېكمەت كەچكى تاماققىمۇ قوپمىدى. ئۇ شۇ ياتقانچە، ئەتىسى كۈن كۆتۈرۈلگەندە ئورنىدىن تۇردى. ئۇنىڭ ئۆگە ـ ئۇگلىرى ئاغرىپ، بەللىرى سىرقىراپ، پۇتلىرىنى كۆتۈرەلمەيلا قالدى. بىراق قورسىقى بەك ئېچىپ كەتكەنىدى.

— ھە ئويغاندىڭمۇ؟ — دېدى قۇربان ھاكىم ئىچكەركى ئۆيدىن چىقىپ، — چۈگۈندە سۇ بار، يۈزلىرىڭنى يۇيۇۋال، تاماقتا بارمىز...

تاشقىرى شۇنچە يورۇپ كەتكەنىدىكى، ھېكمەت كۆزلىرىنى ئاچالمايلا قالدى. ئۇ يۈزىنى يۇيۇپ بولغاندىن كېيىن، قولىنى سايىۋەن قىلىپ، يىراقلارغا قارىدى. سۇ ئامبىرى توسمىسىدا ھاشارچىسى ئادەملەر چۈمۈلىلەردەك قىمىلدايتتى. ۋارقىرىغان، تاك ـ تۇك قىلغان ئاۋازلار كېلەتتى. تاش ـ شېغىل توشۇۋاتقان ئات ـ ئېشەك ھارۋىلىرىنىڭ ئايىقى ئۈزۈلمەيتتى. ناگان ـ ناگاندا، توپا ـ توزانلارنى پۇرقىرىتىپ قارا ماشىنىلارمۇ ئۆتۈپ قالاتتى.

ھاكىم ھېكمەتنى باشلاپ ئاشخانىغا ئېلىپ كەلدى. ئاشخانا ياتاقتىن ئانچە يىراق ئەمەس ئىدى. ئاشپەز بولسا كىرەك، بېشىغا ئاق شاپاق دوپپا، ئالدىغا پەشتاما تارتقان، ياپىلاق يۈزلىرى مايلىشىپ پارقىراپ تۇرغان پاكارغىنە بىر كىشى كۆلۈپ كەلدى. ئۇنىڭ چىرايىدىن تۇڭگان ئىكەنلىكى چىقىپ تۇراتتى، لېكىن ئۇيغۇرلاردەك سۆزلەيتتى.

— قۇربان ھاكىم، ئەتىگەنلىك تاماقنا كېچىكىپ قالدىلىغۇ؟ — دېدى ئاشپەز قاسقانغا سېلىپ قويغان بىر تەخسە ياڭيۇ قورۇمىسى بىلەن جىڭمومنى ئېلىپ، — تاماق سوۋۇپ قالمىسۇن دەپ...

هېكمەت قۇربان هاكىمنىڭ ئۆزىگە ساقلاپ تاماق ھەم خىزمەتكە كېچىككەنلىكىنى بىلىپ، خىجىللىق ئىچىدە هاكىمدىن ئەپۇ سورىدى. لېكىن ئۇ: «ياق، ئۆزۈم ئۇخلاپ قاپتىمەن» دەپ قويدى.

— روزاخۇن، ياڭيۇ قورۇماڭ مۇشۇ بىر تەخسىلىما؟ ئارتۇقراق يوقمۇ؟ — دېدى هاكىم، — مېهمان بارلىقىنى كۆرمىدىڭمۇ؟...

— قورۇپ بېرەي... هازىرلا بولىدۇ.

— بولدى قورۇمىسۇن، — دېدى هېكمەت هاكىمغا، — مۇشۇمۇ يېتەرلىك ئىكەن...

هاكىم قورۇما تەخسىسىنى هېكمەتنىڭ ئالدىغا سۈرۈپ قويدى. ئۇلار ئاچچىق دەملەنگەن چاينى ئوتلىغاچ، ئۇن - تېنسىز يېيىشتى. ئاشخانا ئۆزۈن كەتكەن كارىدوردەك ئاددىيلا ئىدى. تۆت دانە يۇمىلاق شىرە ئەتراپلىرىغا سىرلىرى چۈشۈپ، غىچىرلاپ تۇرىدىغان يۆلەنچۈكسىز ئورۇندۇقلار قويۇلغانىدى. بىر بۇلۇڭدا چەمبەرلەنگەن ناھايىتى يوغان ياغاچ تۆڭ تۇراتتى. ئۇنىڭ ئۈستىنى يېپىپ قويغان داكا يوتقاندىن هاراقنىڭ ئاچچىق هىدى كېلىپ تۇراتتى. هېكمەت خوتەنگە يېڭى كەلگەن يىلى مەتتوختى روزى هاكىم تەۋەككۈل، ئىسلامئاباتقا ماڭغان خىزمەت گۇرۇپپىسىنى مۇشۇ ئاشخانىدا كۈتۈۋالغانىدى. مەتتوختى روزى هاكىم بونىمىغان توغرىقىتەك زور، كۆچتۈڭگۇر ئادەم بولغىنى بىلەن، ئادەمىيلىك پېئىلى شۇنچە كىچىك ئىدى. ئۇ ساددا، خۇشچاقچاق بولۇپ، سەمىمىيلىكى بىلەن باشقىلاردىن پەرقلىنىپ تۇراتتى. «هاكىم كەپسى» دېگەن نامىمۇ مەتتوختى روزى هاكىمنىڭ مەڭگۈ ئۆچمەس ئابىدىسى ئىدى.

— هە، جىمىپ كەتتىڭمۇ؟ — دېدى هاكىم هېكمەتكە، — بۇ ئاشخانا ساڭا يارىمىدىمۇ - نېمە؟

— ياق، ئۇن بىر كىشىلىك خىزمەت گۇرۇپپىسى تەۋەككۈل، ئىسلامئاباتقا خىزمەتكە ماڭغاندا، مەتتوختى روزى هاكىم بىزنى مۇشۇ ئاشخانىدا مېهمان قىلغانىدى، — دېدى هېكمەت ئاشخانىغا نەزەر سېلىپ، — ئۇ ئادەم: «سەن هاراق ئىچىشنى بىلمىگەندىن كېيىن، ئىلىنىڭ ناخشىلىرىدىن ئېيتىپ بېرىسەن» دەپ تۇرۇۋالغان.

— ئۇ يىللىرى يېڭىبەرىق سۇ ئامبىرى قۇرۇلۇشىنى باشلىغانغا

ئۇزۇن بولمىغان ۋاقىتلار ئىدى. ناھىيىلىك كومىتېت مەتتوختى روزىنى مەسئۇل قىلىپ بەلگىلىگەن. ئۇ ھازىر دېھقانچىلىق - چارۋىچىلىق خىزمىتىنى ئىشلەۋاتقاچقا، يېزا - قىشلاقلاردىن كېلەلمەيدۇ.

— بۇ ئاشخانا بەك كىچىك ئىكەن، — دېدى ھېكمەت ھەيران بولۇپ، — توسمىغا ئىشلەۋاتقان دېھقانلارنىڭ ئايرىم ئاشخانىسى بارمۇ؟

— يوق، — ھاكىم كۈلۈۋەتتى، — ئۇلار ئۆزلىرى ئىتتىپاق يېيدۇ...

ئۇلار تاماقلىرىنى يېيىشىپ ئورۇنلىرىدىن تۇرۇشتىسى. ھېكمەت يانچۇقىغا قولىنى سېلىپ بولغۇچە، قۇربان ھاكىم تاماقنىڭ ھەققىنى بېرىۋەتتى. ئاشخانىنىڭ ئاق ھەم سېرىق رەڭلىك قەغەزدىن ئايرىم ئاشلىق، پۇل بېلىتىسى بار ئىدى. ھاكىم ھېكمەتنىسى روزاخۇن ئۇستامغا تونۇشتۇرۇپ، ئۇنىڭ پۇل ھەم ئاشلىق بېلەتلىرىنى ئاشخانا بېلىتىگە ئالماشتۇرۇپ بەردى.

قۇربان ھاكىم ھېكمەت بىلەن بىللە ياتقىغا كەلدى. تۇنۇگۈن كەچ قورساقنىڭ ئاچلىقى ھەم ھەددىدىن زىيادە چارچاپ كېتىش تۇپەيلىدىن ھالىدىن كەتكەن ھېكمەت ھېچنەرسىگە دىققەت قىلمىغانىدى. ھازىر بۇ ئىككى ئېغىز ئۆيىنىڭ ئۇچ ئىشىكى بارلىقىنى بايقىدى. ھاكىم ئىشخانا ھەم ياتاق قىلىۋالغان ئۆينىڭ ئۇ تەرىپىدە بىر ئىشىك بولۇپ، بىر تۇپ ياتاق بىلەن جىگدە كۆچەتلىرى كۆرۈنۈپ تۇراتتى. قىسقىسى ئۇچ ئىشىك بىر سىزىقتا قاتارىسغا تىزىلاتتى. ھاكىم سېرىق سومكىسىنى مۆرىسىگە ئاسقاندىن كېيىن، ھېكمەتنى باشلاپ چىقىپ كەتتى. ئۇلار توسمىدىن يىراق بولمىغان شېغىل ھەم تاش دۆڭىسى ئالدىغا كەلدى. ئىككى دېھقان رېزىنكە شلانكىدا شېغىل يۆيۈۋاتاتتى. بىرنەچچە ئادەم قول ھارۋىلىرىدا يۆيۈلغان شېغىللارنى ئېلىپ كېتەتتى. ئۇلار ھاكىمنى كۆرۈپ ئېگىلىپ سالام بېرىشتى.

— گېپىمگە قولاق سال ھېكمەت، — دېدى ھاكىم دۆڭىلەنگەن شېغىلغا قاراپ، — شوپۇرلار شېغىلنى قالايمىقان چۈشۈرۈپ، يەرنى ئېگىلەپ كەتتى. بۇ توشۇش ھەم يۆيۈشقىمۇ ئەپسىز. شۇڭا ماشىنىلار كەلگەن ھامان ئارقىغا يانداۋرۇپ، نۆۋەتلىق بىر يەرگە تۆككۈزۈش

كېرەك. . . بۇ ئىشقا سەن مەسئۇل بولىسەن.

— ئەگەر ئۇلار ئۇنىمىسچۇ؟

— ئۇنىماسلىققا ھەددى ئەمەس، — دېدى ھاكىم، — ئۇلار ھەر كەلگىنىدە، كىنىشكىسىغا تامغا باستۇرىدۇ، بۇ تامغىنى سەن تۇتىسەن!

ھاكىم ھېكمەتنى باشلاپ سۇ ئامبىرىنىڭ باش تەرىپىگە ئېلىپ كەلدى. بۇ يەردە، جەھەننەم چوڭقۇرلۇقتا، نۇرغۇن كىشىلەر پولات چۈنقىلارنى بىر - بىرىگە چېتىپ باغلاۋاتاتتى. تېگى چۈشۈرۈلگەن تاختاي نولاردىن سېمونت لايلار شارقىراپ پەسكە چۈشەتتى. خەتىرى ۋە ئۈيغۇر تېخنىكلار نېمىلەرنىدۇر دەپ ۋارقىرايتتى، قوللىرىنى شىلتىپ، ئۇنى ئال، بۇنى قوي. . . دېيىشەتتى.

— مانا بۇ «پومپا» ، — دېدى ھاكىم، — بۇنى دېھقانلار «سېمونت زاكۇ» دەپ ئاتىشىدۇ. خوتەن ناھىيىسىنىڭ يېزىلىرىغا سۇ مۇشۇ يەردىن تەقسىم قىلىپ بېرىلىدۇ.

— بۇ نېمانچە چوڭقۇر ئېلىنغان؟ — دېدى ھېكمەت پەسكە ئېڭىشىپ.

— سۇ ئامبىرىنىڭ سۈيى مۇشۇ تەرەپكە قاراپ ياتقان، ئەگەر تېگىدىن بېتونلاپ چىقمىسا، خەتەرلىك يۇز بېرىدۇ.

— سۇ خېلى پەستە تۇرىدىغۇ؟ — دېدى ھېكمەت كۆپكۆك دېڭىزدەك شاۋقۇنلاپ تۇرغان سۇغا قاراپ، — ياكى كەلكۈن پەسلىدە كۆپىيەمدۇ؟

— توغرا دېدىڭ، ھەر يىلى كەلكۈن پەسلىدە نەچچە مىليون كۇب مېتىر سۇ تەكلىماكان قۇملۇقىغا سىڭىپ كېتىدۇ. ئۇنى مۇشۇ ئېدىشقا قاچىلىۋالساق، قۇرغاقچىلىق ئاپەتلىرى بىزنى قورقىتالمايدۇ.

— پاھ، سۇ سايرامنىڭ سۈيىدەكلا كۆپكۆك داۋالغۇپ تۇرىدىكەن. . .

— تېخى بىلىقىنى دېمەيلا قوي، گۈشى شۇنداق تاتلىق، كېيىنچە بىلىق تۇتقىلى چىقمىز.

ئۇلار توسمىدىن پەسلەپ چۈشۈپ، سۇ شاپىلداپ ئۇرۇلۇۋاتقان قىرغاق ئەتراپىدىكى تاش تىزىۋاتقانلارنىڭ يېنىغا كەلدى. دېھقانلار بىلەن سالاملاشقاندىن كېيىن، ھاكىم سومكىسىدىن بولقىسى بىلەن ئوچى ئەگرى تۇمۇر سىمنى ئالدى. بولقا بىلەن ئۇ يەر - بۇ يەرنى ئۇردى، تۇمۇر سىمنى

تىزلىغان تاش ئارىلىقلىرىغا تىقىپ مىدىرلىتىپ باقتى. ئۇ دېھقانلارغا ئىش ئاۋۇتۇش ئۈچۈن تاشنى يانقۇزۇپ قويماسلىق، تىك چۆكۈرۈپ قويۇش، كىچىك ھەم يۇمىلاق تاشلارنى ئىلاجى بار ئىشلەتمەسلىكىنى تاپىلاپ، توسما ئۈستىگە چىقىپ كەتتى. توسما ئۈستىدە، تۆت ئادەم كۆتۈرۈپ ئۇرىدىغان «قالاق»لار گۈپۈلدەپ يەرگە چۈشەتتىسى. جەسەدە، ياڭاق، چىلان كۆتەكلىرىدىن ياسالغان ئېغىر قالاق چۈشكەن يەرنى ئۇيۇپ چوڭقۇر ئىز قالدۇراتتى. ھەربىر گۇڭشىلار ئۆزىگە تەقسىم قىلىنغان چامنىسى، تەۋلىكىدىكى باشقۇرۇش رايون، دادۇي، شياۋدۇيلەرگىچە ۋەزىپە قىلىپ بۆلۈپ بەرگەنىدى. ئىش تەقسىماتىدا تەڭسىزلىك بولماسلىقى ئۈچۈن، ھەتتا شەخسلەرگىچە كۇنىگە نەچچە يۈدۈم توپا توشۇش بەلگىلەنگەنىدى. ئايىقى ئۆزۈلمەي قاتناۋاتقان ئەر ـ ئايال دېھقانلار تاغارلىرىنى ئىنچىقلىشىپ كۆتۈرۈپ كېلىپ، گۈپپىدە تاشلايتتى ۋە شياۋدۇيجاڭنىڭ دەپتىرىگە چوشۇپ بولغان ھامان، پەسكە قاراپ يۈگۈرەيتتى.

قۇربان ھاكىم بىلەن ھېكمەت توسما ئۈستى بىلەن سۇ ئامبىرىنىڭ ئايلىق تەرىپىگە قاراپ مېڭىشتى. سۇ ئامبىرى تەرەپتىن قارىغاندا، توسما ئانچە ئېگىز كۆتۈرۈلمىگەندەك بىلىنگىنى بىلەن، توپا قېزىۋاتقان تەرەپ ناھايىتى چوڭقۇردا قالغانىدى. توسما يامزىلىدا، مىڭلىغان چىغىر يوللار گىرەلىشىپ كەتكەن بولۇپ، خۇددى تاغ چوققىسىدىن پەسكە قاراپ ئاققان ئۇششاق ئېقىنلارغا ئوخشايتتى. تاغار يۈدىگەن ھاشارچىلار مانا ئاشۇ يوللار بىلەن ئۈستىگە قاراپ ئۆمىلىگەندەك يامىشاتتى. قۇربان ھاكىم يەنە بىر ئاز ماڭغاندىن كېيىن، توسمىدىن پەسكە قاراپ بۇرۇلدى. ھېكمەتمۇ ئۇنىڭ ئارقىسىدىن ئىز بېسىپ چۈشتى. بۇ يەردە سۇزۇك بىر كىچىك ئېقىن بار ئىدى. ئۇنىڭ نەدىن كېلىۋاتقانلىقىنى بىلگىلى بولمايتتى. ھاكىم نېرىراقتىكى قۇم دۆڭىسى يېنىدا توختىدى. ئۇ كىچىك ئېقىننىڭ سۇ ئامبىرى ئۈچۈن چوڭ ئايەت ئىكەنلىكىنى چۈشەندۈردى.

— تېخنىكلارنىڭ ئېيتىشىغا قارىغاندا، — دېدى ھاكىم ئېقىننى كۆرسىتىپ، — سۇ ئامبىرى قۇرۇلۇشتىن ئىلگىرى، بۇ يەردە بىر ئېقىن بولى ياكى بۇلاق كۆزى بولغان دېيىشىدۇ. سىزنىڭ چىقىۋاتقان سۇ ئۇ

تەرەپتىكى سۇ ئامبىرىنىڭ سۈيى. ئەگەر بۇ سۈنى توسۇپ قالمىسا، توسمىنىڭ ئېقىن يولى ئۆتكەن ئورنى بارا - بارا پەسلەپ كېتىش خەۋپىگە دۇچ كېلىدۇ.

— ئۇنى توسۇپ قېلىشنىڭ ئامالى بارمۇ؟ — سورىدى ھېكمەت.

— تېخنىكلار پىلانلاپ بولدى. مۇشۇ ئېقىن ئورنىغا ئۇزۇنلۇقى ئەللىك مېتىر، چوڭقۇرلۇقى ئون مېتىر... كەڭلىكى ئۈچ مېتىر خەندەك كولىنىپ، بىر قات تاش، بىر قات قۇم، بىر قات شېغىل تۆكۈلىدۇ... مانا بۇنى تېخنىكلار «سۈزگۈچ» دەپ ئاتايدىكەن...

— ئۇنداقتا سۈيى سۈزۈلۈپ چىقىپ، لاي - لاتقا ئاقمىغاندىن كېيىن، توسما قوغدىلىپ قالىدىكەن - دە؟...

— توغرا! تاپتىڭ... قارىغىنا بۇ قۇمغا، — ھاكىم ئايىقى ئاستىدىكى قۇمنى دۆۋىسىدىن بىر سىقىم ئالدى، — بۇ، چارقۇم باشقا قۇملارغا ئوخشىمايدۇ. ئۇنى دېھقانلار قۇمقايغان ئەتراپىدىن تېپىپ كېلىدۇ. ئوسۇق خۇسۇسىيىتى شۇكى، تۆرۈن يىللاردىن كېيىنمۇ ئېزىلىپ لايغا ئايلىنىپ كەتمەيدۇ.

— ئۇنداقتا بۇ ئەتىۋارلىق قۇم ئىكەن - دە؟

— شۇنداق.

ھاكىم قۇم ئۇستىدە تۇرغان ئاستى ھەم ئۇستى يوق ساندۇق قېشىغا كەلدى - دە، ئۇنىڭ ئىچىدىن بىر دانە ياغاچ پالاقنى ئالدى. پالاق بىلەن قۇم ئۇستىنى سىيرىپ تۈزلىگەندىن كېيىن، ساندۇقنى ئاۋايلاپ قويدى. ئاندىن ئۇ ساندۇق ئاستىدىن ئۇستىگىچە قىزىل سىردا يېزىلغان سان - سىپىرلارنى كۆرسەتتى.

— مانا بۇ ساندۇق ئۇلچەملىك «كوبا مېتىر»، — دېدى ھاكىم، — قۇمنى ئىچىگە تۆكۈندىن كېيىن، پالاق بىلەن تۈزلىۋەتسەك، نەچچە سانتىمېتىر قېلىنلىقىنى بىلگىلى بولىدۇ. ئاندىن ئۇلارغا تالون كېسىپ بېرىسەن، ئۇقتۇڭمۇ؟

— ئۇقتۇم...

— سېنىڭ ۋەزىپەڭ شېغىل ۋە قۇم ئۆتكۈزۈۋېلىش. بۇ ئىشنى بۈرۈن

بىر خەنزۇ تېخنىك قىلغانىدى. ئۇنىڭ ئىشى ئالدىراش بولغانلىقى ئۈچۈن، شوپۇرلار، دېھقانلار ئۇنى كۈنلەپ ساقلايتتى. ئۇ كەلمىگۈچە، شېغىل، قۇملىرىنى ئۆتكۈزەلمەيتتى.

— ھەممىنى چۈشەندىم.

— يەنە بىر مۇھىم ئىش. قۇمنى ئالغاندا، قولۇڭدا سورۇغاچ پۈۋلەيسەن، ئەگەر توپا پۈركىلەپ چىقسا، قايتا سورۇتقىن... بۇنىڭغا سەل قارىسائ، تېخنىك قۇمنى ھەرگىز ئىشلەتمەيدۇ.

— بولىدۇ.

چۈش بولۇپ قالغانىدى. ھاكىمۇ ئەتىگەن چالا - بۇلا يېگەن تاماق بىلەن ئىدى. شۇڭا قورسىقى ئاچقان بولسا كېرەك، ئۈتتۈر ئاشخانا تەرەپكە قاراپ ماڭدى. ھېكمەتمۇ چاندۇرمىغىنى بىلەن، قورسىقى ناغرا چالغىلى خېلى بولۇپ قالغانىدى. ھاكىم كېتىۋېتىپ ھېكمەتكە، قۇم ئەكەلگەن دېھقانلارنى «كوبا مېتىر» غا يۆلەندۇرمەسلىك، تۈتقۇزماسلىق، قۇم ناغرىنى سانىدۇق قىرىغا قويغۇزماسلىق» قاتارلىقلارنى تاپىلىدى. بولمىسا، بەزى ھارامزادىلەر «كوبا مېتىر»نى قۇمغا پاتۇرۇۋېتىپ، سانتىمېتىرنى ئاشۇرۇۋالىدۇ، دېدى.

ھاكىم بىلەن ھېكمەت ئاشخانىغا كىرگەندە، تاش تىزىشتا ھەم پومپىدا ئىشلەۋاتقان تېخنىكىلار، ئىش پاشقۇرغۇچىلار تۆت جوزىنى ئىگىلەپ بولغانىدى. روزاخۇن ئاشخانىنىڭ ئارقىسىدىكى پاكىز سۇپۇرۇپ تەييارلاپ قويغان سەينىغا كىچىك بىر شىرەنى قويۇپ، ھاكىم بىلەن ھېكمەتنى شۇ يەرگە باشلىدى. ئۇ ئىككى قاچا گاڭچەن، بىر تەخسە قورۇما ۋە لېگەندە يوغان بىر بېلىقنى كۆتۈرۈپ كەلدى. دورا - دەرمانلىرى، تېتىتقۇلىرى بىلەن ھەغدادىغا يېتىپ پىشقان بېلىقتىن مەززىلىك ھىد دىماغقا ئۇرۇلاتتى.

— روزاخۇن، بۇ يېڭى بېلىقمۇ، كونىمۇ؟ — سورىدى ھاكىم.

— سۇ ئامبىرى يېنىمىزدا تۇرسا، كونىسىنىمۇ ئىشلىتەمدۇق ھاكىم؟ — دېدى روزاخۇن پەشتامىسىغا قولىنى ئېرتىۋېتىپ، — زاكۇدىكى بالىلار ئەتىگەنلا تۇتۇپتىكەن.

— نورمام يەتمەمدىكىن دېمەي، جىق - جىق يەۋەرگىن، — دېدى ھاكىم ھېكمەتكە، — سۇ ئامبىرى قۇرۇلۇشىدا ئىشلەۋاتقان دۆلەت كادىرلىرىغا ئايدا يىگىرمە جىڭ ئاشلىق بېلىتى قوشۇپ بېرىلىدۇ.

يېڭىئېرىق سۇ ئامبىرىنىڭ نەم تەسىرى ياكى ئايدالانىڭ شامىلىمۇ، ئىش قىلىپ، قورساق ناھايىتى تېزلا ئاچاتتى. ھاكىم بۇ گەپنى ئەسكەرتىپ ئۆزىمۇ كۈلۈۋەتتى. چۈنكى، شەھەردىكى چېغىدا، ئۇنىڭ ئوتتۇز جىڭ نورمىسى يېتەتتى. بۇ يەردە ئەللىك جىڭ نورما ئاشلىقمۇ ئۇ ئايدىن - بۇ ئايغا ئارانلا ئۈلىشاتتى.

ھېكمەت شۇ كۈنى چۈشتىن كېيىنلا ئىشقا چۈشۈپ كەتتى. ئۇ ئەتىگەندە كەلگەن ماشىنىلار شېغىلىنى چۈشۈرۈپ بولغان ھامان، كىنىشكىلىرىغا تامغا بېسىپ بېرەتتى. كاجراق شوپۇرلارغا سىيلىق - سىپايە گەپ قىلاتتى ياكى بىر - ئىككى ئېغىز چاقچاق قىلىپ، ماشىنىلىرىنى ئارقىغا ياندۇرۇپ، شېغىلنى دېگەن يەرگە تۆكتۈرەتتى. ئۇ چېچىلغانلىرىنى شېغىل يۇيۇۋاتقان دېھقانلارغا يېغىشتۇرۇۋېتىشنى دەپ قويۇپ، قۇم ئالىدىغان يەرگە باراتتى. بەزى كۈنلىرى دېھقانلار تاغارلىرىنىڭ ئىزمىلىرىنى كەينىگە قايرىپ قويۇپ، قاتارىسىغا ئۆچرەت تۇرۇپ كېتەتتى. يىراقتىن كۆرگەنلەر، ئۇلارنى قۇرۇق يەل - ھاۋىش سېتىۋاتقانلارمىكىن دەپ قالاتتى. ھېكمەت بىر ياشتىن سورۇپ، بەزىلىرىنى بىر قېتىم سورۇۋەتسىلە دېسە، بەزىلىرىنى «كوبا» قېشىغا ئاپارسىلا، دەيتتى. گايى بىرلىرى داستىخان - ئەدىيالىلىرىنى يېيىپ تەلىپەك، دوپپىلىرىنى قاچا ئورنىدا ئىشلىتىپ، قۇم سورۇسا، بەزى ھېيلىگەرلەر «تالونغا يېرىم سانتىمېتىر قۇمنى ئارتۇق يېزىپ بەرگەن بولسىلا» دەپ يالۋۇراتتى. ئىش قىلىپ، دېھقانلارنىڭ بىرسى: «مېنىڭ ئىككى ئۇلاغ قۇمۇم بەش سانتا كەپتۇ...» دېسە، يەنە بىرسى: «تاغارغا كەپلەپ تەققاندەك قىلىۋىدىم، ئازان بىر سانتا ئېشىپتۇ» دېيىشىپ، «كوبا مېتىر» ساندۇقىنى نەپسى ياماق خوتۇن، ئاچكۆز چوكانغا ئوخشىتىپ كۈلۈشەتتى ياكى ئاچچىقلاپ قېلىشاتتى. ھېكمەتمۇ ماسلىشىپ، ئۇلارنى ھەرخىل چاقچاقلار بىلەن كۈلدۈرەتتى. قۇم ئېلىش ئايالاشقان ھامان،

دېھقانلار ھېكمەتتىكى ئۇنىمىغىنىغا قويماي، يانچۇقلىرىغا گۈلە ـ قاق ، جىگدە، ياڭاق دېگەندەك نەرسىلەرنى سېلىپ قويۇاتتى ۋە «ئاپتاپتەك ئوچۇق كادىر ئىكەن. . . » دېيىشىپ ماختايتتى. ئەمما ئۇ ئىشتىن چۈشكەندىن كېيىن، ياتىقىغا كېلىپ، جىممىدە ئولتۇرۇپ خىيال سۈرەتتى. ئۇنىڭ ھازىر ئەڭ ياخشى ھەمراھى، سىردىشى خىيال ئىدى. دوستلىرى كامىل، مۇرات، نەفىسە، زۇمرەتلەرنى ئويلايتتى، ئايالى گۈلزىبانى سېغىناتتى. يۇرۇڭقاش بويىدىكى مۇشائىرە، قۇرۇم كۆلىدىكى سايامەتلەر، خانىنىزاتخان ئانىنىڭ ئىبرەتلىك ھېكايە، نەسىھەتلىرىنى ئاڭلاپ ئۆتكۈزگەن قەدىرلىك مىنۇتلار، ئوقۇغۇچىلىرىغا دەرس ئۆتكەن، ئوپچى ئەمگەكلەردە خۇشال ئۆتكەن چاغلارنى ئەسلەيتتى، كۆز ئالدىغا كەلتۈرەتتى، بولۇپمۇ گۈلزىبا كۆز چاناقلىرىدىن بىر دەقىقىمۇ نېرى كەتمەيتتى. ئۇنىڭ كۆلۈشلىرى، ئىزا تارتقىنىدىن ھېكمەتنىڭ كۆكرىكىگە يوشۇرۇنۇشلىرى، لەپپىدە قارىاپ قويۇپ، يۈزىنى قاچۇرۇشلىرى، قاپقارا، تۇمارلىق چاچلىرى، ئاپئاق سىيلىق يۈزىدىكى بىر تامچە قىزىل رەڭدەك خالى. . . ئۇنى تاقەتسىز سېغىنىش ئوتلىرىدا كۆيدۈرەتتى. . . بولۇپمۇ، توي قىلغاندىن كېيىن، ياش ئايالىغا بولغان مېھرى ـ مۇھەببىتى، تەلپۈنۈشى گويا جەزىرىمە چۆلدە قەترە سۇغا زار بولغان چاڭقاق تەشنالىققا ئايلانغانىدى. ئۇ، بۇنداق چاغلاردا، شۇنچىلىك جىمىپ كېتەتتىكى، ھاكىم ئۇنى «بارمۇ ـ يوق؟» دەپ ئويلاپ قالاتتى. بىرنەچچە قېتىم ياتىقىغا چاقىرىپ سۆزلەشكەن بولسىمۇ، ئۇ «ھەئە. . . ياق. . . » بىلەنلا چەكلەندى ۋە كەچۈرۈم سوراپ چىقىپ كەتتى. ۋاقىت ئۆتكەنسېرى، ھاكىم ئۇنىڭدىكى بۇ ئۆزگىرىشلەرنى تەھلىل قىلىپ: «دائىمىي كومىتېتنىڭ ئۆزىگە كۆرگەن چارىسىنى ئاڭلاپ قالغانمىدۇر؟ . . . » ، «ئاتا ـ ئانىسى چۈشىگە كىرىپ قالغانمىدۇر؟ » ، «ئېھتىمال گۈلزىبانى سېغىنغاندۇر! . . . » دېگەن ئويلارغا كەلدى. شۇڭا، بۈگۈن ئەتىگەندىلا يېڭىشېھرىنقلىق بالىلارغا دەپ، دۇتار ئەكەلدۈرۈپ قويدى. ئاندىن روزاخۇن ئىشپەزگە بىرەر تەخسە قورۇما ۋە بىلىق پىشۇرۇپ، ئىشتىن چۈشكەندە، ياناقتا ئەكىرىپ بېرىشنى تاپىلاپ قويغانىدى.

— ھېكمەت تۇرە ئۇرنۇڭدىن، ياتىقىمدا بىردەم ـ يېرىم دەم كۆڭۈل

ئاچىمىز، — دېدى ھاكىم، — ئارىلىقتا بىرلا ئىشىك تۇرۇقلۇق، بوسۇغىدىن ئاتلاپ كىرىپ ئولتۇرۇپ چىقايمۇ دېمەيسىنا...؟

— ھاكىم، ئۆزلىرىنى ئاۋارە قىلسام قانداق بولىدۇ؟...

— كۇندۇزى سەككىز - ئون سائەت ئىشلەيمىز... كەچكى ۋاقىت ئۆزۈمنىڭدە! ماڭ جۇرۇ...

ھاكىمنىڭ ياتقىنىڭ ئوتتۇرىغا قويۇلغان ئۇستەل ئۇستىدە ئىككى تەخسە قورۇما، بىر لېگەندە بېلىق ۋە بىر بوتۇلكا ھاراق تۇراتتى. ھاكىم چايداندىن چىنىلەرگە چاي قۇيدى. ئاندىن ئۆزىمۇ ھېكمەتنىڭ ئۇدۇلىدىكى ئورۇندۇققا كېلىپ ئولتۇردى. ئۇ ئىككى دانە پىيالىنىڭ ئىچىنى ئاپئاق ماتادا سۈرتۈۋېتىپ، ھېكمەتكە كۆز قىسىپ قويدى.

— بۇگۈن مەن بىرئاز چارچاپ قالدىم... بۇ نەرسىنى يالغۇز ئىچكىلى بولمايدۇ... شۇڭا، ماڭا ھەمراھ بولۇپ، ھە - ھۇ دېيىشىپ بەر. قانداق دېدىم؟ — ھاكىم پىيالىلەرگە ھاراق قۇيدى، — ھوي، ئاۋۇال ئازراق بىر نېمە يەۋالمىسەن — يە؟

— بايىلا كەچلىك تاماق يېگەن تۇرساق...

نەچچە كۈنلەردىن بىرى پۇغانى ئۆرلەپ تۇرغان ھېكمەتنىڭ بىردىنلا ھاراق ئىچكۈسى كېلىپ قالدى. قىسقىسى، ئۇنىڭ ئۆزىنىڭ، دوستلىرىنىڭ بېشىغا كەلگەن دەردلەرنى بىر قېتىم بولسىمۇ ئۇنتۇغىسى كەلگەندى ياكى ئىچىدىكى ئاچچىقلىرىنى ئوغمۇ، زەھەرمۇ ئىش قىلىپ بىر نەرسە بىلەن يۇيغۇسى، ئۆرتۈگىسى كېلىپ تۇراتتى ھەم دەممۇ دەم پۇتۇن ۋۇجۇدى لەرزىگە كېلىپ، كۆزلىرىگە يىغا يامىشاتتى...

— قېنى، ھېكمەت، — دېدى ھاكىم پىيالىنى كۆتۈرۈپ، — بۇ بىرىنچى پىيالىنى سېنىڭ گۈلزىبا بىلەن بەختلىك بولۇشۇڭ ئۈچۈن كۆتۈرەيلى!...

— رەھمەت ھاكىم! — ھېكمەت يىغلىۋەتكىلى تاسلا قالدى.

— قېنى، تورۇمىدىن ئال، ما بېلىق ئوبدان پىشىپتۇ... — دېدى ھاكىم پىيالىلەر كۆتۈرۈلگەندىن كېيىن.

قوناقتىن چىقىرىلغان ساپ جۇن پىيالىلەردە بىرنەچچە قېتىم

ئىچىلگەندىن كېيىن، ئۆز كۆچىنى كۆرسەتتى. قىزىرىپ كەتكەن ھېكمەت ياتقىغا چىقىپ چاپىنىنى سېلىۋېتىپ، پوفايكىسى بىلەنلا كىردى ۋە جايلىشىپ ئولتۇرۇۋېلىپ، ھاراق قۇيۇلغان پىيالىنى قولىغا ئالدى.

— ئەمىسە، ھاكىم بۇ پىيالىنى سىلىنىڭ ھەم، — ھېكمەت تېڭىرقاپ تۇرۇپ قالدى، — يەڭگىمىزنىڭ ئىسمى نېمە ئىدى؟

— نۇرگۈل...

— ھەببەللى، نۇرگۈل ئاچىمىز بىلەن سىلىنىڭ سالامەتلىكلىرى ئۈچۈن كۆتۈرەيلى...

— رەھمەت ساڭا!...

— ھاكىم، ئاۋۇ دۇتارنى تامغا ئېسىپ قويغانلىرى نېمىسى؟ چالغىلى بولىدىغاندۇر؟...

— بولمامدىغان... — قۇربان ھاكىم كۆڭلىدىكىدەك ئىش بولۇۋاتقانلىقىدىن بەك خۇشال ئىدى، — مەنمۇ سېنى چالارمىكىن دەپ ئەكەلدۇرۇپ قويغان.

— مەن ئەسلى گارمون چالىدىغان، — دېدى ھېكمەت ھاكىم سۇنغان دۇتارنى ئېلىۋېتىپ، دۇتار چېلىشنى ماڭا دوستۇم مۇرات ئۆگەتكەن... مەنغۇ ياخشى چالالمايمەن. شۇنداقتىمۇ تىرىكشىتىپ باقاي...

— مۇرات دېگىنىڭ مەكتەپتە ئىشلەۋاتقىنىمۇ؟

— شۇنداق، چوڭ گۇناھ يېزىلىپ، بىر يىل ئەمگەكتە ئۆزگىرىدىغان دوستۇم شۇ، — ھېكمەت خۇرسىنىدى، — ئۇنىڭ سۆيگەن قىزى ھازىر بوز يەردە — زەنجىر - كىشەنلەردە بۇغۇلغان ئەركسىز مەھبۇس!... كامىلدەك ئىستېدادلىق، پەزىلەتلىك ياشتىن خوتەنده يەنە قانچىسى باردۇر؟... مەن سىلىگە دەپ قويايى ھاكىم، — ھېكمەت ئۇنلۇك ۋارقىرىۋەتتى، — بىر مىللەتكە ئۆزىنىڭ بىرەر ئاتاغلىق شائىرى، يازغۇچىسى ياكى ئالىمىنى يېتىشتۇرۇش ئۈچۈن، يۈز يىل ئازلىق قىلىدۇ... بىراق ئۇ ھازىر ئەللامەدە سۇرگۈندە...

قۇربان ھاكىم چوڭقۇر ئويغا پاتتى. ھېكمەتنىڭ ئېيتقانلىرى يوللۇق ئىدى. ئەمما كۆرەلمەس، پىتنىخور، ساۋاتسىز ئەمەلدارلار بۇنىسى

چۈشەنمەيتتى. ئۇلار ئۆزىنىڭ ئاتاغلىق بىرەر ئادىمىنىڭ بولۇشىنىمۇ خالىمايتتى. چۈنكى، شۆھرەت، نام، ئاتاق، مەنپەئەت تورلىرىغا چىرمىلىپ كەتكەن بۇ ئادەملەر ئۆزىدىن يۇقىرى ھۆرمەتكە سازاۋەر بىرەر قانداق ئادەملەرنىڭ بولۇشىنى ئۆزى ئۈچۈن خەۋپ دەپ بىلىشەتتى.

— ھەي... قۇربان ھاكىم... ئۆزلىرىدەك ئەل سۆيەر ئەمەلدارلار تۇرۇقلۇق، — دېدى ھېكمەت دۇتارنى سازلاۋېتىپ، — بىز مۇشۇنداق كۈنلەرگە قالدۇق!...

ھېكمەت مۇراتتىن دۇتار ئۆگەنگەن دەسلەپكى مەزگىللەردە كۆپ مەشق قىلغان سادىر پالۋان ناخشىسىنى باشلىدى:

تەڭرى تاغلىرى دەيدۇ،
مېنىڭ ياتقان ماكانىمدۇر.

ھېكمەتنىڭ دۇتارغا تەڭكەش مۇڭلۇق ئاۋازى بوش كۈچىنىشلەر بىلەن ياڭرىماقتا ئىدى:

نېمە قىلساڭ قىل شەنگەن،
سېنىڭ سورار زامانىڭدۇر...

دەرد ـ ھەسرەت دەمىمۇ دەم ئۆرلەپ، پېغان بىلەن چىقىۋاتقان ناخشا ھاكىمنىڭ كۆڭلىنى بىر قىسمىلا قىلىپ قويدى.

كۈرە يولىدا مېڭىپ،
مەپكە سۈندىمۇ شەنگەن؟
سادىرنى تۈتۈپ بېرىپ،
كۆڭلۈڭ تىندىمۇ شەنگەن؟...

ھېكمەتنىڭ يۈرىكىدىن ئۆرلىگەن غەزەپ تۈيغۇلىرى ناخشىنىڭ

قايتارمىسىدا، يادىن ئۇزۇلگەن ئوقتەك ئاشكارىلا ئىپادىلەندى:

دوستلارنى تۇتۇپ بېرىپ،
كۆڭلۈك تىندىمۇ شوجاك؟...

ناخشىغا ئاچچىق ئارىلىشىپ كەتكەندى. ھېكمەتنىڭ «ئۆزلىرىدەك ئەل سۆيەر ئەمەلدارلار تۇرۇقلۇق، بىز مۇشۇ كۇنلەرگە قالدۇق» دېگەن سۆزى «سېنىڭ سورار زامانىڭدۇر...»، «كۆڭلۈك تىندىمۇ شەنگەن؟...» دېگەن مىسرالار بىلەن يېشىلگەنىدى. ھاكىم ناخشىنىڭ قايتارمىسىدىكى «دوستلارنى تۇتۇپ بېرىپ، كۆڭلۈك تىندىمۇ شوجاك؟...» دېگەن يالىڭاچ مىسرالاردىن مۇدىر زەينىدىننى كۆز ئالدىغا كەلتۈردى. ئۇنىڭ «كامىل بىلەن مۇراتقا بېرىلگەن جازانى ئېغىرلاتقىلى بولماسمۇ؟» دېگەن ۋاقتىدىكى شۇملۇق يېغىپ تۇرغان چىرايى رەزىللىكتىن بىشارەت بېرىپ تۇراتتى. ھاكىم ئەمدىلا يىگىرمە تۆت - يىگىرمە تۆت ياشنىڭ قارىسىنى ئالغان بۇ يىگىتلەرنىڭ قانداقتۇر مەنپەئەت ئۈچۈنلا قارىغا كەتكەنلىكىنى ھېس قىلىپ يەتتى. ئەمدى بۇنى قانداق تۈزىتىش كېرەك؟ ھېكمەت، كامىل، مۇراتلاردا ھەقىقىي ئۆتۈلگەن ھاتالىق زادى قانچىلىك؟ ھېكمەت بىر ئوبدان سۆيگەن قىزى تۇرۇپ، ھەربىي ئائىلىنى بۇزغانمىدۇر؟ چەتكە قېچىشقا ئۇرۇنغان دېگەن گەپ راستمىدۇر؟... مۇرات ئۆڭۈشسىز كادىرلىرىنى نېمە ئۈچۈن ئۆلتۈرمەكچى بولغان؟ كامىلغا كىيگۈزۈلگەن ئەكسىيەتچى خەت - چەكلەرنى ساقلاپ، كونا كىتابلار بىلەن بالىلارنى زەھەرلىدى دېگەن سىياسىي قالپاقنىڭ قانچىلىكى راست، قانچىلىكى يالغان؟... ئاقلاپ چىقىشقا نېمە ئاساس بار؟... بۇلارنى ئەسلىگە كەلتۈرۈش مۇمكىنمۇ؟... بۇ تولۇق ھوقۇقلۇق، پۈتۈن ئەمەلدارلار ھەم قانۇن ئۈستىدىن نازارەت قىلىش ئىمتىيازىغا ئىگە دائىمىي كومىتېتنىڭ چىقارغان ھۆكۈمى تۈرسا؟... بۇنىي ئەسلىگە كەلتۈرۈش ئۈچۈن، ساقچى، تەپتىش، سوتتىن ئادەم ئاجرىتىپ، قايتا تەكشۈرۈش خىزمەت گۇرۇپپىسى تەشكىللەپ، باشتىن ئېنىقلاپ چىقىشقا توغرا كېلىدۇ.

بۇنىڭغا پۇرسەت نەدە؟ . . . ھازىردىن باشلاپ ئون بىرىنچى ئايغىچە، سۇ ئامبىرى قۇرۇلۇشىنىڭ ئەڭ جىددىي پەيتى تۇرسا؟ . . .

قۇربان ھاكىم ئارىلىقتا پۇرسەت چىقىرىپ ھېكمەت بىلەن ئەستايىدىل پاراڭلىشىپ كۆرۈشنى كۆڭلىگە پۈكتى. ئۇ غەزەپ ھەم ھەسرەت زەردابىنى يۇتۇپ ئولتۇرغان ھېكمەتكە ھاراق قۇيدى. ھەر ئىككىلىسى تەڭ كۆتۈردى. ھېكمەت كۆزلىرىنى يۇمغان ھالدا، دۇئا ھەم ناخشا بىلەن دەردلىرىنى تۆكمەكتە ئىدى، خۇمارلاشقان كۆزلىرىدىن كىملەرنىدۇر ئەسلەۋاتقانلىقى چىقىپ تۇراتتى.

مەن ئىلىدىن چىققاندا،
ئالتىنچى ئايدا روزى ئىدى.
دەھشەتلىك بۇ كۈنلەردە،
ئاتا ـ ئانا بولسىدى. . .

ھېكمەت بۇ ئېغىر كۈنلەردە، يۈرتىنى، ئاتا ـ ئانىسىنى سېغىنماقتا ئىدى. ئۇنىڭ مىسكىن تۇيغۇلىرى ناخشا مۇڭلىرىغا قوشۇلۇپ كەتكەنىدى. ھاكىم ئۇنىڭ ھالىغا يېتەتتى ۋە چۈشىنەتتى. يۈرتى، ئاتا ـ ئانىسىدىن ئايرىلىپ، تەكلىماكان ۋادىسىدىكى ئەڭ چەت يېزا ـ كەنتلەردە، توپا ـ توزاڭغا پۈچۈلۈپ، ياش ھاياتىنى، ئارزۇ ـ ئىستەكلىرىنى، ئۆتمۈش ۋە كەلگۈسىنى قۇربان قىلىپ ئىشلەۋاتقان بۇ يىگىتلەر زادى نېمىگە يەتمەكچى؟ . . . ئۇلارنىڭ ئەمەل، مەنسەپ، تاختا پەرىلەردىن تامايى يوق! . . . پاراغەتلىك تۇرمۇش، بايلىق ـ دۇنيا دېگەنلەرنى ئويلاپمۇ قويۇشمايدۇ! . . . پەقەت بۇ پىداكارلار ۋەتەن، مىللەت ئالدىدىكى قەرزىنى ئادا قىلىش ئۈچۈن، ئەڭ قاراڭغۇ بۇلۇڭلارغا مەشئەل يېقىش. . . كۈن چۈشمىگەن تەسكەيلەرگە نۇر ئاتا قىلىش. . . ئانا باغرىدىكى «ئاق چېكىت»لەرنى داۋالاش ئۈچۈن، ھەممە ـ ھەممە نېمىسىنى قۇربان قىلغان. . .

ـ ئويلاپ باقسىلا ھاكىم، ھېكمەت مەست بولۇپ قالغانىدى، ـ بىز ھەرقايسىلىرىغا نېمە گۇناھ قىلغان؟ . . . مائاشىمىزنى ئۆستۈرۈپ بەر

دېدۇقمۇ؟ ياخشى ئۆي - ماكان تەلەپ قىلدۇقمۇ ياكى مەنسەپ - ئەمەل تاماسىدا بولدۇقمۇ؟... ياق!... ياخشى ئىشلىسەك، ئالدىمىزنى توسساڭلار!... ئوغرى، پارىخور، بۇزۇقلار بىلەن ئېلىشساق، يامانغا يانتاياق بولۇپ، بىزنى گۇناھكار قىلىپ قويساڭلار... سۆيگەن قىزلىرىمىزنى تارتىۋالساڭلار!... — ھېكمەت سۆزلىگەنىدەك كەيپى ئۆرلەشكە باشلىدى، — سىلەر بىزنى ياشىغىلى قويامسىلەر ياكى قويمامسىلەر؟... خۇدانىڭ بۇ كەڭ ئالىمىدە «ئۆزۈملا ياشاي» دەمسىلەر؟... بىز سۆيۈملۈك يۇرتىمىزنى، مېھرىبان ئاتا - ئانىمىزنى تاشلاپ، بۇ يەرگە خارلانغىلى، زارلانغىلى كەلگەنمۇ؟ ياق!... بىزنىڭ دىلىمىزدا خۇدا سالغان بىر ئوت بار... ئۇ بولسىمۇ بالا ئوقۇتۇش، بالا ئوقۇتۇش، يەنە بالا ئوقۇتۇش!... مۇراد مەرپەت خەزىنىسى بولغان يۇرتى قەشقەرنى ئويلىماسمۇ؟ يالغۇز ئانىسىنى سېغىنماسمۇ؟!... مەنمۇ يۇرتۇمنى، ئاتا - ئانامنى، قېرىنداشلىرىمنى ئۇنتۇپ كەتكۈدەك ئۇنچىۋالا باغرى تاش ئەمەسمەنغۇ؟...

ھېكمەت بېشىنى مەيدىسىگە ساڭگىلىتىپ جىمىپ قالدى... ھاكىم ئۇنىڭغا تەسەللى بەردى. بىراق، ئۇ چېكسىنى تۇتۇپ ئۆزۈن ئولتۇردى...

— بىلەملا ھاكىم، بىز ئون بىر كىشىلىك خىزمەت گۇرۇپپىسى تەۋەككۈل، ئىسلامئاباتقا كىرگەن چېغىمىزدا، مېنى «شىپاڭ» دېگەن يەرگە تەقسىم قىلىشتى، — ھېكمەت ھاردۇق يەتكەندەك ئاستا تەلەپپۇزدا سۆزلەۋاتاتتى، — مەن ھەر كۈنى دېھقانلارنىڭ ئۆيلىرىگە بېرىپ پىكىر ئالىمەن، مائارىپنى تەشۋىق قىلىمەن، قۇملۇق يوللاردا ئوشۇققىچە توپا كېچىپ، نە - نە يىراقلارغا كېتىمەن... «غۇلجا قاياقتا قالغاندۇر؟» دەپ تۆت ئەتراپىمغا تەلمۈرۈپ قارايمەن... «خوتەننى يىراق دېسەم، ئەمدى تەكلىماكانغا كىرىپ قالغىنىم نېمىسى؟» دەپ ئۆز - ئۆزۈمدىن سورايمەن. بىر كۈنى، كەنتتىن ئۇزاقلاپ، قۇم دۆۋىلىرى ئىچىگە كىرىپ قالدىم. قاياققا مېڭىشىمنى بىلەلمەي تۇرغىنىمدا، بارخانلار ئارا بىر ئاتلىق ئادەم تاراسلاپ چىقىپ كەلدى. ئۇ ماڭا:

— ھوي، ئۇكامۇي، مەشەدىن ئىككى ھۆكۈز ئۆتكىنىنى كۆردۇڭمۇ؟ — دېدى.

مەن ئۇنىڭ بېشىدىكى ئاق مالخىيىغا، قارا پوتىسىغا، ئىلىنى دېھقانلىرىدەك ئاپتاپتا كۆيگەن چىرايىغا قارىدىم. ئۇ ئىلىم تەلەپپۇزىدا سۆزلەۋاتاتتى.

— بىز مۇز داۋان ئارقىلىق خوتەنگە ھۆكۈز، ئات يۆتكىگەن، — دېدى ئۇ يارىشىملىق بۇرۇتىنى سىلاپ قويۇپ، — ئىككى ھۆكۈز توپتىن ئايرىلىپ قېچىپ كەتتى.

— ئاكا، سىز غۇلجىدىن كەلدىڭىزمۇ؟ — مەن ئاتىنىڭ ئېغىزدۇرۇق چۈلۈۋۈرىدىن كاپىلا تۇتۇۋالدىم...

— ھە، شۇنداق!

— مەنمۇ غۇلجىلىق، جۇرۇڭ ئاكا، ياتقىمغا باشلاپ باراي، بىر چىنە چاي ئىچىپ كېتىڭ... سىزدىن ئۆتۈنۈپ قالاي ئاكا!...

— ھوي، غۇلجىلىق بولساڭ، بۇ دەشتى قۇملۇقتا نېمىش قىلىسەن؟ توۋا قىلدىم ماۋۇ كىسپۇرۇچنى...

— مەن خوتەندە ئوقۇتقۇچىلىق قىلىمەن...

— جالۇنىڭغا ① ئاتىنىڭ كاللىسىدەك ئالتۇن بېرەمدا؟ ئېتىمنى قويۇۋەت، ھۆكۈزلەرنى تېپىۋالمىساڭ، قارامۇغۇ چۈشۈپ كەتسە، چاتاق...

مەن غېرىپلىق ئەسىر قىلغان قۇم چۆللۈكلىرى ئارا بىر يۇرتلۇقمىنى كۆرگىنىمگە، ئۇنىڭ تەلەپپۇزىنى ئاڭلىغىنىمغا ھاياجىنىمنى باسالمىغانىدىم. لېكىن ئۇ ئالدىراپ كېتىپ قالدى. مەن ئەتراپىمنى ھىدلىدىم... توغرىسى، قارا تەرگە چۆمۈلگەن ئاتىنىڭ ئاچچىق تەر ھىدىنى ھىدلىدىم!... ئۇ يۇرتۇمنىڭ پۇراقلىرىنى ئېلىپ كەلگەنىدى... مەن ئاتىنىڭ تۇياق ئىزلىرىغا قانچىلىك قادىلىپ قالغانلىقىمنى بىلمەيمەن... بۇ ئىزلار مەن ئۈچۈن بەكمۇ قىممەتلىك ھەم قەدىرلىك ئىدى... چۈنكى بۇ يۇرتۇم تۇپراقلىرى قونغان تۇياق ئىزلىرى ئىدى!... شۇ چاغدا ماڭا بىر يۇرتلۇقمىدىن يالداما بولۇپ قالغىنى ئاتىنىڭ ئۆتكۈر ھىدلىق تەرى بىلەن «ماۋۇ كىسپۇرۇچنى!» دېگەن سۆيۈملۈك تىلىلا بولدى!...

---

① جالۇن — مائاش.

هېكمەت بوتۇلكىنى قولىغا ئېلىپ، ئىككى پىيالىگە ھەممىنى بۆلۈپ قۇيدى. ئۇ پىيالىسىنى ھاكمىنىڭ پىيالىسىگە تەگكۈزمەي، تىنمايلا ئىچىۋەتتى. ئۇنىڭغا ھاراقنىڭ ئاچچىق زادىلا بىلىنمىدى. ئېھتىمال ئىچىدىن ئېتىلىپ چىقىۋاتقان ئاچچىق ھەسرەت ئالدىدا، ئوغىمۇ ھېچنېمىگە دال بولمىسا كېرەك. هېكمەت بىردىنلا ئۇستەلگە بېشىنى قويۇپ يىغلىۋەتتى. ئۇ ئۆزىنى قانچە قىلىپمۇ تۇتۇۋالالمىدى! . . . «هېكمەت بالام يىغلىما. . . يىغا بىلەن پىراقلىرىڭنى يوياليسەن! . . . »، «بوپتۇ، يىغلىۋالسۇن، قانغۇچە يىغلىۋالسا، ئىچى بوشاپ قالىدۇ! . . . »، پاھ، بۇ كىملەرنىڭ غايىپتىن كەلگەن تەسەللىسى؟ . . . توغرا، بۇ هېكمەتنىڭ مېھرىبان ئاپىسى، كۆيۈمچان دادىسىنىڭ ئاۋازى! . . . بېشىنى سىيلىغان قوللارچۇ ئەمىسە؟ . . . ئۇ. . . ئۇ. . . ئاپىسىنىڭ يۇمشاق ئالقانلىرى! . . .

هېكمەت ئەتىسىدىن باشلاپ، بىرنەچچە كۈنگىچە هاكمىنىڭ كۆزىگە كۆرۈنمىدى. ئۇنىڭ مەستلىكتە دېگەن سۆزلىرىنىڭ بەزىلىرى ئېسىدە بولسىمۇ، كۆپلىرىنى ئەسلىيەلمەيتتى. شۇنداقتىمۇ خېلىلا قاتتىق - يىرىك گەپلەرنى قىلىۋەتكەنلىكىنى هېس قىلاتتى. شۇڭا، تاماقخانىغىمۇ كېيىن بېرىپ، ئۇدۇللا ئىش مەيدانىغا كېتەتتى. كېچىلىرى بىر ۋاقىتلارغىچە توسما ئۇستىدە، سۇ ئامبىرىنىڭ سۇ چايقاپ تۇرغان قىرغاقلىرىدا، يالغۇزدىن - يالغۇز ئولتۇرۇپ، ئېغىز گارمۇشكىسىنى مۇڭلۇق ئاھاڭلارغا چالاتتى. ئاسماندىكى يىگانە ئايغا قاراپ خىيال سۈرەتتى. «بۇ ئىشلارنىڭ ئاياق - ئۇچى بارمىدۇر؟» دەپ ئۆزىدىن ئۆزى سورايتتى. تۇرۇپلا، «گۈلزىبا نېمە كۈنلەرنى كۆرۈۋاتقاندۇر؟» دېگەن ۋەھىمىلىك ئەندىشە ئۇنى بىئارام قىلاتتى.

يەكشەنبە كۈنى ئىدى. هېكمەت دېھقانلاردىن قۇملارنى ئۆتكۈزۈۋالغاندىن كېيىن، قۇمنىڭ ئۈستىدە ئولتۇرۇپ گارمۇشكىسىنى بوش ئاۋازدا چېلىۋاتاتتى. ئۇ مۇڭلۇق ئاھاڭ كۈيلىرىگە قوشۇلۇپ، ئۆزىنى ئۇنتۇپ قالغاچقىمۇ، قۇربان هاكمىنىڭ ئاۋازىنىمۇ ئاڭلىماي قالدى.

— هېكمەت، قارىغىنا كىم كەلدى؟

هېكمەت ماهىگۈلنى كۆرۈپ، كۆزلىرىگە ئىشەنمەيلا قالدى. ئۇ قۇم

دۆڭسىدىن يۇگۈرۈپ چۈشتى. ماھىگۇل ئۇنى «ئاكا» دېگىنىچە قۇچاقلىۋالدى.

— ھېكمەت، تامىقىڭنى ياتقىڭغا ئەكىرگۈزۈپ قويىمەن، — دېدى ھاكىم كۈنگە قاراپ، — چۈش بولاي دەپ قاپتۇ، تولا ھايال بولۇپ قالما...

— بولىدۇ ھاكىم.

قۇربان ھاكىم بىلەن ھېكمەتنىڭ بۇ بىرىنچى قېتىم گەپلەشكىنى ئىدى. چۈنكى ئىككىسى كۆڭۈل ئاچقان كۈندىن بېرى، بىر - بىرىگە ئەسرا بولمىغانىدى. ھېكمەت بىلەن ماھىگۇل قۇم دۆڭسىگە كېلىپ ئولتۇردى. ئۇنىڭ چىرايىغا سەپسالغانسېرى، ماھىگۇلنىڭ كۆڭلى يېرىم بولاتتى.

— ھېكمەت ئاكا، قارىداپ، جۈدەپ قاپسىز...

— بۇ يەرنىڭ ئاپتىپى بەك چاقىدىكەن، — دېدى ھېكمەت يۈزلىرىنى سىيلاپ قويۇپ، — سىز مەكتەپتىن كەلدىڭىزمۇ ياكى ئۆيدىن؟

— ئۆيدىن. تۈنۈگۈن شەھەرگە كىرگەنىدىم. بۈگۈن سەھەر قاراڭغۇلۇقىدا گۈلزىبا ئاچام يولغا سېلىپ قويدى.

— ئاچىڭىزنىڭ ئەھۋالى قانداق؟

— ئۇ ياخشى... — قىز مىچىدە يىغلىۋەتتى، — ئاچام يۆتىلىدىغان بولۇپ قالدى!... ئىككى قېتىم قان تۈكۈردى!...

ھېكمەتنىڭ ئۇنى ئىچىگە چۈشۈپ كەتتى. گۈلزىبانى دەرد - ئەلەم چېقىۋەتكەنىدى.

— ئاچام بۇ خەتنى سىزگە ئەۋەتتى، — ماھىگۇل ئاق كونۋېرتنى ھېكمەتكە سۇندى، — مانا بۇ مائاشىڭىز... بىر ئايلىق ئاشلىق بېلىتىڭىز...

ھېكمەت مائاشىدىن ماھىگۇلنىڭ تاماق پۇلىنى تۈتۈپ قالغانلىقىنى بىلگەندىن كېيىن، خەجلەش ئۈچۈن ئۇنىڭ يانچۇقىغا پۇل سېلىپ قويدى. لېكىن ماھىگۇل «ئالمايمەن» دەپ خېلى قارشىلىق قىلىپ باقتان بولسىمۇ، ھېكمەت ئۇنمىدى.

ماھىگۇل تۈنۈگۈن كەچ ئۆيگە كەلگەندە، ئانىسى ھويلىدا تاماق ئېتىۋاتاتتى. گۈلزىبا ھەر كۈنى دەرس تەييارلىقى، تاپشۇرۇق تەكشۈرۈشنى

انه قىلىپ، ئال ياتقۇ بىلەنلا كېلەتتى. نەبى كەچتە كىنوخانا ئالدىدا ئويناياتتى. گۈلرۇز قاياقتىدۇر يوقالغانىدى. ماھىگۈل ئىچكەركى ئۆيدە ئادىسى بىلەن جامال توختىنىڭ ئاۋازىنى ئاڭلاپ، ئىشىك يوچۇقىدىن ماراپدى. ئاچىسىنىڭ تەقدىرىدىن ئەنسىرەپ تۇرىدىغان بۇ قىز بۇنداق سىرلىق سۆھبەتلەرنى نەزەرىدىن چەتتە قالدۇرمايتتى. جامال توختىنىڭ: «نېمانچە جىق دەيسەنغۇ؟ بىر مىڭ بىر يۈز يۆەننىڭ ئىككى كۈنلۈك پىرسەنت ئۆسۈمى يېگىرمە ئىككى يۆەن بولسا... ھازىر بەش يۈز يۆەندىن ئاشقان بولمامدۇ؟... بۇگۈن تۆتىنچى ئايغا يېگىرمە تۆت. بىر ئايدا ئالتە يۈز ئاتمىش يۆەن، ئون ئايدا ئالتە مىڭ ئالتە يۈز يۆەن بولىدىغانلىقىنى بىلمىدىغانسەن؟... قىمارغا بىر تىيىننىڭ نېرى - بېرى قىلماي ھېسابلايدىغان ئادەمنىڭ بىلمەس بولۇۋاتقىنىڭنى قارا...» دېگەن سۆزلىرىنى ئاڭلاپ قالغان ماھىگۈل گۈلزىبا كېلىشى بىلەن، ئۇنىڭغا ھەممىنى سۆزلەپ بېرىپ، ئۇنىڭ نېمە پۇل ئىكەنلىكىنى سورىدى...

ھېكمەت ماھىگۈلنىڭ سۆزلىرىنى ئاڭلاپ، غەزەپتىن كالپۇكلىرىنى چىشلىدى. چاچلىرىنى قامالىلىدى. ئۇ ماھىگۈلنى باشلاپ ياتاقتا ئېلىپ كەلگەندە، روزاخۇن ئۇستام ئىككى تەخسە قورۇما ۋە بىرنەچچە جىگىمما ئەكىرىپ قويغانىدى. ھېكمەت چىنىلەرگە چاي قۇيۇپ، ماھىگۈل بىلەن ئازراقلا تاماق يېگەندىن كېيىن، ئۇنىڭ يەۋېرىشىنى ئېيتىپ، ئۆزىنىڭ ياتقىغا چىقىپ كەتتى. ئۇنىڭ گۈلزىبانىڭ خېتىنى كۆرۈشكە تەقەززا بولۇۋاتقانلىقىنى بىلگەن ماھىگۈل ئۇنىڭ ئارقىسىدىن چىقىدى. ھېكمەت خەتنى ئالدىراپ ئاچتى. ئۇ خەتنىڭ ئامان - ئېسەنلىك سورىغان قىسمىغا بىر قۇر كۆز يۈگۈرتۈپ چىققاندىن كېيىن، مۇنۇ سەھىپىلەرنى بوش ئاۋازدا ئوقۇدى:

... «ھېكمەت، بۇگۈن توي قىلغىنىمىزغا يېگىرمە تۆت كۈن، ئايرىلغىنىمىزغا يېگىرمە بىر كۈن بولدى. بۇ ماڭا يېگىرمە بىر يىللىق مۇساپىدەك بىلىندى... سىز دۇشەنبە سەھەردە مېنى يالغۇز - يېگانە قالدۇرۇپ كەتتىڭىز، شۇ كۈنى

كەچتە، ئۆيدىكىلەرنىڭ ھەممىسى قايتىپ كېلىشتى. ئۇلار تويىنى ئوبدان ئويىنىغان بولسا كېرەك، ناھايىتى خۇشال كۆرۈنەتتى. ئانام كەچتە ھۇجرامغا كىرىپ كەلدى. ئۇ چىرايىمغا قاراپ: «مىجەزىڭىز يوقمۇ قىزىم؟...» دەپ ھال سورىدى. بۇ ماڭا خۇددى قۇربانلىق قويىنى بوغۇزلاشنىڭ ئالدىدا بېشىنى سىيلاپ قويغاندەك بىلىندى. ئارقىدىن ئۇ تۇغمەس نەسىھەتلىرىنى باشلىدى. مەن ئۇنىڭ ئېسىل ئۇستۇاش كىيىملەر، چىرايلىق ياسالغان ئۆيلەر...، «شەرەپلىك» نام - ئاتاقلار ھەققىدە قىلغان سۆزلىرىگە زادىلا چىداپ تۇرالمىدىم... ئاخىرى: «مەن ھېكمەت بىلەن توي قىلدىم...» دەپ ۋارقىرىۋەتكەنىمنى ئۆزۈمۇ بىلمەي قالدىم... ئۇ مېنىڭ ئاغزىمنى تۇتۇۋېلىپ، ئىشىك تەرەپكە قارىدى. ئانام دەسلەپتە ئىشەنمىدى. ھېكمەت، چىداپ - چىداپ تاشمۇ بىر كۈن يېرىلىدۇ، دېگەن گەپ بارغۇ؟... مەن بولغان ۋەقەنىڭ ھەممىسىنى سۆزلەپ بەرگىنىمدىلا، ئۇ يىغلىغىلى تۇردى. بىراق دادامدىن قورققان بولسا كېرەك، ئاۋازىنى چىقىرىپ ئۇنلۇكىرەكمۇ يىغلىيالمىدى. بولغان ئىش بولغانىدى. ئۇ ئاخىرى تەقدىرگە تەن بېرىپ: «بۇ ئىشنى دادامنىڭ بولۇپمۇ كېرىمۇفنىڭ ئاڭلاپ قالماسلىقىنى، توي قىلغان كۈندىن ئېتىبارەن، قەرزنىڭ كۈچكە ئىگە ئەمەسلىكىنى، تويدىن كېيىن نېمە بولسا، شۇنى كۆرىدىغانلىقىنى ئېيتىپ يالۋۇردى. مەن، ئۇنداق ئىپلاسلىقنى قىلالمايدىغانلىقىمنى، ۋاقتى كەلگەندە، ھايا - نومۇسنى قايرىپ قويۇپ، شەرمەندە بولۇشتىن قورقماي، بۇ ئىشنى جاكارلايدىغانلىقىمنى ئېيتتىم. ئانام ھېچ بولمىسا توي تۇگىگۈچە سەۋر قىلىشىمنى ئېيتىپ يالۋۇردى. ئۇ، چىقىپ كېتىدىغان چاغدا: «بەلكىم كېرىمۇفمۇ سىزگە ئېرىشكەنلىكىگە خوش بولۇپ، كۆڭلىگە ئالماس...» دېدى.

مېنىڭ ۋاپادارىم!، كۆڭلۈم سارىيىنىڭ سۈلتانى!...

ئەڭ قەدىرلىك يولدىشىم ھېكمەت! . . . مېنىڭ سىزنى نەقەدەر سېغىنغانلىقىمنى بىلەمسىز؟ . . . ئەگەر ئاللاھ سىز بىلەن يەنە بىر كېچە مۇڭدىشىشقا يار بەرسە، مەن ئاشۇ كېچىگە ياش ھاياتىمنى تېگىشكەن بولار ئىدىم! . . . ئۇ بىر كېچىدە، كىرپىك قاقماي سىزگە قارىسام، سىماسىڭىزنى كۆڭلۈم دەپتەرلىرىگە سىزسام! . . . شېرىن - لەزىز سۆزلىرىڭىزنى قەلبىم ژاراقلىرىغا نوتىدەك تىزسام! . . . پاك ۋىجدان، ساپ ئەقىدە شەرىبەتلىرىڭىز بىلەن يۇرىكىمنى سۇغارسام! . . . مەيلى ئىدى كۆز قارىچۇقلىرىم ئېقىپ كەتسە. . . ئاشۇ ھاياتىمنىڭ سائادەتلىك كۈنلىرىنىڭ خاتىرىسى بولغان بىر كېچە ئۇچۇن، بىر ئۆمۈر زۇلمەتلىك قاراڭغۇلۇقتا ياشىسام، ئارمانىم يوق ئىدى. . . چۇنكى سىز ھامان مېنىڭ قەلبىمدە، يۇرەك قاتلىرىمغا سىڭىپ كەتكەن تۇرسىڭىز. . . كۆڭۈل كۆزۈم كۆرۈپ تۇرسلا بەس. . .

ھېكمەت، خۇدايىم بىزنى يەنە كۆرۈشۈشكە، مۇڭدىشىشقا نېسىپ قىلارمۇ؟ . . . مەن سىزنى كۆرەرمەنمۇ؟ . . . دىدارىڭىزغا قانارمەنمۇ؟ . . . ئاھ، مەن قورقۇپ قالدىم، خۇدانىڭ بىزگە قارارغا كۆزى، قىلارغا سۆزى يوق ئوخشايدۇ. . . ئۇ پەقەت پۇلى بارلارغا، ئەمەلدارلارغىلا شاپائەت قولىنى سوزسا كېرەك! . . .

سىزنىڭ ئوتىڭىزدا كۆيۈپ كۈل بولغان باغرى قان ئايالىڭىز: گۈلزىبادىن.

ھېكمەت يار ئېلىشقا تەييار تۇرغان كۆزلىرىنى سۈرتمەي، قەغەز - قەلەمنى ئالدى - دە، ناھايىتى ئالدىراپ خەت يېزىشقا باشلىدى. دەردلىك يۈرەكتىن ئېتىلىپ چىققان دۇردانىلەر قەغەز يۈزىگە تۆكۈلۈشكە باشلىدى. بۇ چاغدا، ماھىگۈلمۇ تېۋىش چىقارماي كىرىپ كەلدى. ئۇ ھېكمەتنىڭ خەت يېزىۋاتقانلىقىنى كۆرۈپ، سىرتقا چىقىپ كەتتى. . .

ھېكمەت خەتنى چاپلاپ تەييار قىلغاندىن كېيىن، ماھىگۈلنى شېغىل توشۇغان ماشىنىلارنىڭ بىرسىگە سېلىپ قويۇپ، ئۆزى ئىشقا كەتتى. . .

ساخاۋەتلىك «ئوغرى»لار

ئەللامە دېھقانلىرىنىڭ كۆڭلى ئالماستەك تازا بولۇپ، پاك نىيەت، دىيانەتلىك ئادەملەر ئىدى! . . . ئالدىنقى بابلىرىمىزدا قەيت قىلىپ ئۆتكىنىمىزدەك، ئۇلار ئەۋلىيا - ماشايىقلارغا ئىخلاسمەن، دىنىي ئەقىدىلەرگە ساداقەتمەن بولغاچقا، بىر - بىرىگە ئورا كولاش، مەئىشەتلىرىگە كۆز قىزارتىش ئىشلىرىنى قىلمايتتى، ھارام دۇنيا بايلىقىغا نەزەر كۆزىنى سالماسلىقتەك ھەقىقىي مۇسۇلمان پەزىلىتى بىلەن ياشايتتى. . . سىرتتىن كەلگەن غېرىب - غۇرۇڭا، مۇساپىرلارنىڭ ېھتىياجىنى سىلايتتى. . . قانات ئاستىغا ئالاتتى. . . بىساتىدا بارىنى ھەرگىز ئايمايتتى. ساپ ھاۋاسى ئادەمگە جان ئاتا قىلىدىغان، كۆرۈنۈشى مىسلىي جەننەتتەك بۇ كىچىككىنە يۇرتتا، ئۇلار بىر - بىرىگە قان - قېرىنداشتەك ئىجىل ئۆتۈشەتتى. . .

كامىل كېلىپ بىر ھەپتە ئۆتمەي، دېھقانلار بىلەن ئورۇق - تۇغقاندەك بولۇپ كەتتى. رەجەپ كارىنانىڭ قازناق ئۆگزىسىدىكى ئاچماق ياغاچقا بېكىتىلگەن كارناي ئارقىلىق، ئۇنىڭ خۇددى توخۇ قاقاقلىغاندەك ۋارقىراپ، ئەزالارنى ئىشقا ئوندىگەن ئاۋازى ياڭراش بىلەن تەڭ، كامىل ئورنىدىن تۇرۇپ، سەھەرلىك دولقۇنغا چىقاتتى. ئېتىزلارغا ئوغۇت يۆتكەش، مال ئېغىللىرىدىن قېغ چىقىرىش، بۇغداي ئوتاش، قوناقتا تۇپ قالدۇرۇش، يەر ئاغدۇرۇش دېگەندەك ھەممە ئىشتا دېھقانلار بىلەن بىرگە بولاتتى. ئۇلار ئادەتتە چۈشلۈك تاماققا قايتماي، ئېتىز ئۈستىدىلا پوتىلىرىغا تۇگۈۋالغان زاغرا، ئارپا كۆمەچلىرىنى، گۆلە - قاق، قۇرۇق ئۇزۇملەر بىلەن قوشۇپ يېيىشەتتى. بەزىلىرى نانلىرىنىڭ ئۈستىگە ياڭاق مېغىزى سۇۋايتتى. بۇنداق ياڭاق سايىسىدا، ئاموت تۈۋىدە، ئاق توپىلاڭغا ېغىنىپ ئۆتكۈزگەن دەم ئېلىشلار ناھايىتى كۆڭۈللۈك بولاتتى. ناسراخۇن ئىسىملىك ئېگىز، ئورۇق، قىرىقلاردىن ئاشقان، قەدىمىي غەزەللەرگە ئۇستا بىر ئادەم بار ئىدى. ئۇ ئۇزۇن ماتا يەكتەك كىيەتتى. مەيدىلىرى كىندىكىگىچە ئوچۇق تۇراتتى. كېيىك مۇڭگۈزىدىن قىلىنغان دەستىسى

پارقىراپ كەتكەن بىر ساپايى ئۇنىڭ بەل پوتىسىدىن زادىلا ئايرىلمايتتى. ناسىراخۇن سورۇن ئوتتۇرىسىدا توپىدىلا يۇكۈنۈپ ئولتۇرۇپ، بىر قولىدا قۇلىقىنى تۇتۇپ، بىر قولىدا ساپايىنى چېلىپ، قۇل خوجا ئەھمەد، ھۇۋەيدا، نەۋائىلارنىڭ غەزەللىرىنى بار ئاۋازى بىلەن ئېيتىشقا باشلايتتى. باشقىلار خۇددى ھەلقە قىلغاندەك، «ھۇۋ، ھۇۋ، ھۇۋ...» دەيىشىپ، دوست تارتىشىپ بېرەتتى. لېكىن قورقۇپ يۈرەكئالدى بولۇپ كەتكەن غۇجا باھاۋۇددۇن ھاجىم ھېچكىمگە ئارىلاشماي، چەت - ياقىلاردا نېنىنى يەپ ئولتۇراتتى ياكى ئېرىق چېپىپ، قىرلارنى ئوڭلايتتى. بىر كۈنى ناسىراخۇن مەيدانغا چۈشتى - دە، گېلىنى قىرىپ قويۇپ، مەشرەپنىڭ غەزىلىنى باشلىۋەتتى:

كۆرسەت جامالىڭ مەستانىلەرگە،
ئىشقىڭدا كۆيگەن پەرۋانىلەرگە.
ئەي باغرى قاتتىق رەھىم ئەيلىمەيسەن،
قىلغىن نازارە بىچارىلەرگە.

يۇمىلاق سورۇن ھاسىل قىلغان ئەر - ئايال دېھقانلار ھەربىر مىسرا ئاياقلىشىشى بىلەن، ناھايىتى رېتىملىك قىلىپ: «ھۇۋ، ھۇۋ، ھۇۋ...» دەيىشەتتى. بەزىلىرى «بەرھەق» دەپ ۋارقىرايتتى.

مەشرەپ سېنى دەپ كەچتى جاھاندىن،
باشىنى قويدى ئاستانىلەرگە.
كەلدىم ئىشىكىڭگە ھەق شەئىدۇللاھ،
كۆردۈم جامالىڭ ئەلھەمدۇلىللاھ.

كامىل ھەر قېتىم ئىشقا چىققاندا، خاتىرىسى بىلەن قەلەمنىسى ئېلىۋېلىشنى ئۇنتۇمايتتى. ئۇ ناسىراخۇن مەيدانغا چۈشكەن ھامان، ئېيتىلىۋاتقان غەزەللەرنى قالدۇرماي خاتىرىلەپ ماڭاتتى. مەشرەپنىڭ

ئەسلى ئىسمى رەھىم بابا بولۇپ، مەشرەپ ئۇنىڭ ئەدەبىي تەخەللۇسى ئىدى. بۇ جاھانشۇمۇل غەزەلخانىنىڭ بىئوگراپىيىسى توغرۇلۇق ھەرخىل قىياس ۋە رىۋايەتلەر توقۇلغانىدى. كامىل مەشرەپ توغرۇلۇق بىر رىۋايەت سۆزلىدى:

— مەشرەپنىڭ ئانىسى مەشرەپكە ھامىلدار بولغاندا، ئۇزۇمگە سېزىك بوپتۇ، — دېدى كامىل ياڭاق غولىغا يۆلىنىپ ئولتۇرۇپ، — بىراق، نامراتلىقتىن، بىرەر مىدىق ئۇزۇمگىمۇ نائىل بولالماپتۇ. ئانا بىر كۈنى گۈزەردە ئۇزۇم سېتىۋاتقان بىر باققال ئالدىدا توختاپتۇ. سېزىكنىڭ ئاچچىق خۇمارى تۆپەيلى، سېۋەتتىكى ئۇزۇملەرگە تەلمۈرۈپ قاراپتۇ. باققال كىشىلەرگە ئۇزۇم تارتىپ بېرىۋاتقاندا، تارازىدىن بىر تال ئۇزۇم يۇمىلاپ توپىغا چۈشۈپتۇ ـ دە، ئايىقى يېنىغا كېلىپ توختاپتۇ. بىچارە ئانا ئۇزۇمنى كۆڭلىكىنىڭ ئېتەكلىرىگە سۈرتۈپ ئېغىزىغا سالىتۇ. ئۇ ئون قەدەمگە ماڭماي، قورسىقىدىن سادا كەپتۇ:

— ھەي ئانا، مەخلۇقتىن ئۈيالماي، خۇدادىن قورقماي، بىراۋنىڭ ھەققىياتىنى يېدىڭ... ئەگەر سەن ئاشۇ سەھابىنى رازى قىلمىساڭ، قورسىقىڭدا تۇرۇپ غايىب بولىمەن... قورقۇپ كەتكەن ئانا بۇ كارامەتنى ئېرىگە ئېيتىپتۇ. قورساقتىكى بالىنىڭ ئەۋلىيا سۆيەت بالا ئىكەنلىكىگە ئىشەنگەن ئەر ـ خوتۇن ئىزدەپ، سۈرۈشتە قىلىپ، باققالنىڭ ئۆيىنى تېپىپ، بولغان ۋەقەنى سۆزلەپتۇ ۋە بىر تال ئۇزۇمنىڭ ھەققىنى تۆلەشكە كەلگەنلىكىنى ئېيتىپتۇ. قورساقتا تۇرۇپ كىشى ھەققىياتىنى سورىماي ئېلىش ياكى يېيىش ھارام ئىكەنلىكىدىن بىشارەت بەرگەن بۇ بالىنىڭ كارامىتىدىن تەسىرلەنگەن باققال ئىككى سېۋەت ئۇزۇمنىـــى ئېشەككە ئارتىپ، مەشرەپنىڭ ئۆيىگە ئاپىرىپ بېرىپتۇ...

— ھەق دوست!... — ناسىراخۇن ئاسمانغا قارىغانچە قۇلىقىنى تۇتۇپ ۋارقىرىدى، — ئېشىكىمگە يەم كەلتۇر، توخۇيۇمغا دان كەلتۇر، ئۇزۇمگە نان كەلتۇر!...

ناسىراخۇن ساپايىنى «شاقۇر ـ شۇقۇر، شاقۇر ـ شاق» قا بىرەم چالغاندىن كېيىن توختىدى. دېھقانلار ھېكايىدىن تەسىرلىنىپ، كاملىغا

هۆرمەت بىلەن قارىشتى.

— مىسالەن ئالغاندا، — دېدى تۇراخان كوت ـ كوت دېگەن ئايال، — مەزلۇم خەق سېزىكىگە قانمىسا، بالا چوناق، پۇچۇق، ئېيتماق تۇغۇلۇپ قالتۇ. . .

— قادىر پاخلانمىڭ خوتۇنى، — دېدى رەجەپ كارنايى قاپقارا ساقاللىق توپتەك ياش دېھقانغا قاراپ، — تېزەككە سېزىك بولغان. . . خەتكىلاردا باردۇر، ئۇ بىر يىلى رۇسلىنىڭ ئۇچىغا تېزەكنى تۇگۇۋېلىپ، پات ـ پاتلا پۇراپ قويۇاتتى.

كۆپچىلىك پاراقلىدە كۈلۈشتى.

— ئۆزلىرىنىڭ خوتۇنلىرى گۈلۈەرىخانچۇ؟ — دېدى تۇراخان كوت ـ كوت، — پەنەر يېغىغا سېزىك بولۇپ، پەنەرگە قۇيىدىغانغا ياغ تاپالمايۋاتسىلا، ئۇ خېنىم ئېتىكىگە تۆكۈۋېلىپ پۇراپ ماڭاتتى ئەينا. . .

دېھقانلار قاقاقلاپ كۈلۈپ كېتىشتى.

دېھقانلارنىڭ دەم ئېلىش سورۇنلىرىدا، غاز قانىتىسى بولۇپ يەر ئاغدۇرغاندا، قىغ چىقارغاندا، قىلغان چاقچاق ـ ھەزىللىرىنى ئاڭلاپ، كامىلنىڭ كۆڭلى ئېچىلىپ قالاتتى. مەشرەپنىڭ ھېكايىسىنى ئېيتىپ بەرگەن كۈندىن تارتىپ، ئۇنى ياخشى كۆرۈپ قېلىشتى. «دىيانەتلىك مۇئەللىمكەن. . . »، «ئاغزىدا ئىمانى بار ئىكەن» دەپ ماختاشتىسى. ئاردىدىن ئۇزۇن ئۆتمەي بولغان بىر ئىش كامىلنىڭ ئىناۋىتىنى تېخىمۇ كۆتۈرۈۋەتتى. بىر كۈنى ئەزالار ئاق يەر قونىقىنى ئوغۇتلاپ، تۇۋۈگە توپا يۆلىدى. ئۇلار چۈشكىچە ئوب بىر ،و يەرنى تۇگىتىپ، ئېتىز ئۇستىدىكى بىر تۇپ قېرى ئۇرۇك تۇۋىدە دەم ئېلىشتى. ناسىراخۇن ساپايىنى ئېلىپ غوجا ھاپىز شىرازىنىڭ ئەزىللىرىنى ناھايىتى مۇكۈلۈق قىلىپ ئېيتتى. ئۇ توختىشى بىلەنلا، رەجەپ كارنايى كامىلدىن غوجا ھاپىز شىرازى ھەققىدە بىرنېمە سۆزلەپ بېرىشنى ئۆتۈندى. چېچىلىپ ئولتۇرغان دېھقانلارمۇ غۇژمەك بولۇپ بىر يەرگە يىغىلدى. ئۇلار كامىلنىڭ ئاغزىغا چېكەتكىدەك تىكىلىپ ئولتۇراتتى. كامىل گېلىنى قىرىپ قويۇپ، رىۋايىتىنى باشلىدى:

— مۇنەججىملەرنىڭ رىۋايىت قىلىشىغا قارىغاندا، شىرازدا قاتتىق قۇرغاقچىلىق ئاپىتى يۈز بېرىپتۇ. . . زىرائەتلەر قۇرۇشقا باشلاپتۇ. مال ـ

ژارانلار قىرىلىپ، داۋۇ دەرەخلەرنىڭ ياپراقلىرى مەزگىلسىز سارغىيىپ تۆكۈلۈپتۇ... شىراز ئەھلى پادىشاھ سارىيىنىڭ ئالدىغا توپلىنىپ: «ئادالەت ۋە ھىمايە!» دەپ ۋارقىرىشىپتۇ، سۇرەن كۆتۈرۈپتۇ... «بىز سېنىڭ ئەھلى مۇسۇلمان پۇخرالىرىڭدۇرمىز، قۇتقۇزۇشقا بىر چارە قىل!» دېيىشىپ يالۋۇرۇپتۇ. پادىشاھ قاقاس سايلىقتا «سارا خەتنە» ئۆتكۈزۈپ، يامغۇر تىلەپتۇ!... ئەلھال، غېرىب - غۇرۋالارغا نەچچە كۈنلەپ نەزىر ئېشى بەرسىمۇ، نە يامغۇر ياغماپتۇ!... نە ئېرىق - ئۆستەڭلەرگە سۇ كەلمەپتۇ!...

كامىل ھەممىگە تەكشى قاراپ، بىر دەقىقە تىنىمۇالدى. جىددىيلەشكەن دېھقانلار ئۇنلۇكرەكمۇ تىنماي، بارغانسېرى يېقىن كېلىشتى. ئۇلار ئاخىرىنىڭ قانداق بولىدىغانلىقىغا تەقەززا بولغان ھالدا، جىمىپ كەتكەنىدى...

— ئامالسىز قالغان شاھ مۇنەججىملەرنى يېغىپ مەسلىھەت سالىتۇ. بىر قېرى مۇنەججىم: «ئى شاھى سۇلتان، ئالتاپى ئالەم، بىر قوشۇق قېنىمدىن كەچىسىلە، بىر ئېغىز لەۋزە قىلسام...» دەپتۇ. پادىشاھ رازىلىق بىلدۈرۈپتۇ. قېرىنى مۇنەججىم: «لالە دۆڭىنە كوچىسىدا بىر ئىشرەتخانا بارىدۇر. ئۇ يەردە غۇجا ھاپىز شىرازى ئاتلىق بىر ئۇڭلىيا غەزەلخان ياشايدۇ... شۇ زاتى مۇبارەككە ئىلتىجا قىلساقمىكىن دەيمەن...» دەپتۇ. پادىشاھ: «دەرھال ئېلىپ كېلىڭلار!...» دېگەنىكەن، قېرى مۇنەججىم: «ئى نۇرى قۇياشنى خىرە قىلغۇچى نۇرانە شاھىم، ھاجەتمەن ھىممەت قىلغۇچىغا قانداقمۇ ھۆكمى بىجا كەلتۈرسۇن؟... بۇ بىر ئەدەبلىك بولۇر. ئۆزىمىز ئالدىغا بارماق كېرەك...» دەپ ئەسكەرتىپتۇ. پادىشاھ مۇنەججىم ۋە نەۋكەرلىرى بىلەن بېرىپتۇ. قارىسا، بۇ ئىشرەتخانا پاكار، تام - تورۇسلىرى ئىسلىشىپ كەتكەن، ساڭگىلاپ تۇرغان تورلاردا قۇمۇچۇكلەر دار ئويۇنى ئويناپ يۈرگەن، بەدبۇي پۇراقلىق، قاپقاراڭغۇ بىر ماكان ئىكەن. پادىشاھ ئەڭ ئاخىرقى بىر ئۆيگە كىرىپتۇ. تۆڭلۈكتىن چۈشكەن بىر دەستە نۇر تىگىدە مەيدىلىرىگە ئارسىلدىتىپ ئۇرۇپ قىمار ئويناۋاتقان قىمارۋازلار، شاھ ۋە نەۋكەرلەرنى كۆرۈپلا، تۆت ئوشۇقنى

تاۋكاغا تاشلاپتۇ ـ ده، دوكلايغىنىچە يۇزلىرىنى توپىغا يېقىپتۇ. . . قېرى مۇنەججىم، بىر بۇلۇڭدا توپىغا پېتىپ تورۇسقا قاراپ ياتقان، پەتىلە ـ پەتىلە چاچلىرى بويۇن كېمەرىگە كەلگەن، كۆزلىرى جامدەكى قىزىل مەيدەك پارقىرىغان، ئالدىغا ئەۋرەت پۈرۈچ تارتقان ئاندىن بەرەھنى بىر زەڭگى ئادەمنى ئىما قىپتۇ. . . پادىشاھ ئۇنىڭغا سالام بېرىپتۇ. . . زەڭگىمۇ سالامنى ئىلىك ئېلىپ، قىيا كۆزىدە پادىشاھقا قاراپ قىمىرلاپ قويۇپتۇ. شاھ نېمە ۋەجىدىن كەلگەنلىكىنى ئەدەپ بىلەن بايان قىپتۇ. شۇ چاغدا، غۇجا ھاپىز شىرازى تاۋكادەكى تۆت ئۇشۇقنى ئېلىپ قولىغا تىزىپتۇ ـ دە، تۆڭلۈكتىن ئاسمانغا قاراپتۇ ۋە: «رىشۋە سازى، مۇپتى پەتىۋاغا رازى، مەن ھەم قىمارىازى بارەنى چۈس خۇدايا. . .» دەپ ئۇشۇقنى ئېتىپتۇ. . . ئۇشۇقنىڭ يەرگە چۈشۈشى بىلەن تەڭ، يامغۇرمۇ شارقىراپ يەرگە تۆكۈلۈپتۇ. . . يامغۇر بىر ھەپتە يېغىپتۇ. . . زىرائەت، گۈل ـ گىياھلار، دەل ـ دەرەخ، مال ـ ۋارانلار، يەرۇ تۆپراق سۇغا قېنىپ، ئېرىق ـ ئۆستەڭلەر قېنىدىن تېشىپ ئېقىپتۇ. . .

دېھقانلار يېنىك نەپەس ئېلىشتى ۋە بىر ـ بىرىگە قاراپ كۈلۈپ قويۇشتى.

— مۇئەللىم، بايىقى گەپلەرنىڭ مەزمۇنى نېمە؟ — سورىدى رەجەپ كارناي.

— بۇ رىۋايەتنى كىچىك ۋاقتىمدا مومام سۆزلەپ بەرگەن، مەزمۇنى تولۇق ئېسىمدە قالماپتۇ، — دېدى كامىل كەمتەرلىك بىلەن، — يادىمدا قېلىشچە: «ئاپەتنى بەردىڭ، بىراق مۇپتىلار پەتىۋاغا ئىشىنمىشتىن باشقىنى بىلمەيدۇ. لېكىن مەندەك قىمارۋاز بەندەڭ سېنىڭدىن يامغۇر تىلەۋاتىدۇ. . . ئاسمىنىڭدىن سۇيىڭنى تۆك. . . دېگەن مەنىدە بولۇشى كېرەك.

كامىل ئەنە شۇنداق تاتلىق لەۋزى، مۇلايىم كەمتەرلىكى بىلەن دېھقانلار ئارىسىغا قېتىلىپ كەتتى. ئەگەر نىياز پاك كامىلدىن خاتىرجەم بولالماي تەكشۈرۈپ كېلىپ قالغۇدەك بولسا، ئۇلار: «ئۇ شۇجىڭجۇيېچىنىڭ كېچىلىك ۋەزىپىسىمۇ بار، كارىنىڭ دەستىدىن، ئۆزە بولالماس ھالغا

كېلىپ قالدى. . . » دەپ، ئۇنى يولغا سالاتتى. كامىل دېھقانلارنىڭ ھالىغا يېتەتتى. ھال ـ مۇڭلىرىنى ئاڭلاپ، تەسەللى بېرەتتى. دېھقانلار ئۇنى كەچلىك تاماقتا تەكلىپ قىلىپ، ئۇماچ، كومۇلەك، سىقماق ئاشلىرى بىلەن مېھمان قىلاتتى. بولۇپمۇ ناسراخۇن ئاكا قىزىنى ئەۋەتىپ، ئۇنى ئۆيىگە چاقىرىپ تۇراتتى. ئۇنىڭ توقسان سەككىز ياشقا كىرگەن بىر قېرى دادىسى، ئۆپكە كېسىل ئايالى، جۈپتەك ئىككى قىزى بار ئىدى. كامىل قېرى بوۋايغا قاراپ ھەيران بولاتتى. ئۇ قېرىپ كەتكىنىدىن يىگىلەپ قالغان خەمەكتەك بولۇپ قالغانىدى. ئەگەر بىلمىگەن ئادەم ئۇنى ئارقىدىن كۆرۈپ قالسا، ئالتە ياشلىق بالىنى كۆرپىگە ئولتۇرغۇزۇپ قويۇپتۇ، دەپ ئويلىغان بولار ئىدى. ئۇنىڭ ئاق شايىدەك ئاقارغان شالاڭ ساقاللىرى مەيدىسىدە يېيىلىپ تۇراتتى. جىيەكلىرى قىزىرىپ كەتكەن كۆزلىرى ئارانلا پىلدىرلاپ تۇراتتى. لېكىن گەپ ـ سۆزدىن قالمىغانىدى. ئۇ بىر كۈنى كەچتە كامىلغا خىتىلداپ تۇرۇپ:

— ئۆزلىرى ئەقلۇ پەزىلەتتە يېتۈك بالىكەنلا. . . نامار ئوقۇملا؟— دەپ سورىدى.

— يوقسۇ بوۋا، بىز ئوقۇتقۇچىلار ئۇچۇن ئۇنداق پۇرسەن يوق،— كامىل بوۋاينىڭ كۆڭلىنى ئاياپ شۇنداق دەپ قويدى.

— نېمە قوق بالام؟ مۇھەممەت پەيغەمبىرىمىز ئاللاھدىن: «ئاخىر زاماندىكى ئۇممەتلىرىمنىڭ كۈنى قاتتىق بولىدۇ. . . ئۆز تىرىكچىلىكى بىلەن سېنىڭ پەرز ـ سۈننەتلىرىڭنى ئادا قىلالمايدۇ. . . » دەپ سورىۋالغان، — دېدى بوۋاي ساقاللىرىنى سىيپاپ، — نىيەتلىرى خالىس بولسا، شۇ كۇپايە. ئەۋلىيالىرىمىز: «نەمرۇت ئوتى خىلىلغا ھەرگىز تەسىر قىلمىدى، ئاللاھ دېگەن بەندىسىگە دوزاق تەسىر قىلارمۇ؟. . . » دەپ بىكار ئېيتمىغان. . .

ناسراخۇن كامىلنى ھەر قېتىم چاقىرغاندا، ئۇنىڭغا بوز يەردىكى ئىنىسىنى كەنتكە يۆتكەپ كېلىش توغرۇلۇق گۈڭشې پارتكومىغا ئىلتىماس يازدۇراتتى. كامىل بوۋاي ۋە ئۆپكە كېسەل ئايالىنىڭ ھالىنى كۆرۈپ، بىر ـ ئىككى قېتىم ئاق ئۇن، ئاق نان ئەكىلىپ، ئۇلارنى يوقلىدى.

كامىل بىر كۈنى نورما ئاشلىقىنى ئەكىلىش باھانىسىدە مەكتەپكە كىرىپ، مۇرات بىلەن كۆرۈشتى. ئۇ ھازىر رېخىم نۇرى، مەتىلى ئىبراھىملارنىڭ نازارەت قىلىشى ئاستىدا، چوشقا بېقىش، ئوتۇن يېرىش ئىشلىرىنى قىلاتتى. مۇرات كامىلنى ياتقىغا باشلاپ كەلدى. تامدا «بۇلاقتىكى شولا» رەسمى ئېسىقلىق تۇراتتى. ئۇنىڭ قېشىغا بەش بارماق ئىزى چۈشۈرۈلگەن بىر پارچە قەغەزمۇ چاپلانغانىدى. كامىل ھەيران بولغىنىدىن، بۇ قاتلانغان ھەم پۈرلەشكەن قەغەزدىكى رەسىمگە ئۇزاق قاراپ كەتتى.

— بۇ زۇمرەتنىڭ قولى، — دېدى مۇرات رەسمدىن كۆز ئۈزمەي، — ئېنىز تارمۇشقا دېۋىدىم، ئۇ قەغەزگە زۇمرەتنىڭ قولىنى قويۇپ سىزىپ ئېلىپ چىقىپتۇ. مەن ئۇنىڭ مۇشۇ قولىغا ئوت ياققانمەن!... ئۇمۇ مۇشۇ قولى بىلەن مېنىڭ قولۇمنى تاماكا ئوتىدا كۆيدۈرگەنىدى!...

مۇرات مۇڭلىنىپ ئولتۇرۇپ قالدى. كامىل ئۇنىڭغا نېمىمۇ دېيەلىسۇن؟... زۇمرەتنى قايتۇرۇپ چىقىش، داۋالىتىش دېگەندەك ۋەدە، ئارزۇلار چېچەكلەردەك توزۇپ كەتكەن تۇرسا؟... يەنە قانداق ۋەدىلەردىن ئېغىز ئاچالىسۇن؟... شۇنداقتىمۇ، كامىل ئۇنىڭغا غەيرەتلىك بولۇش، كۆڭلىنى توق تۇتۇش، ھەرگىز يېنىكلىك قىلماسلىق دېگەندەك سۆزلەرنى قىلىپ، ئىلھام بەردى. ئۇلار دوستى ھېكمەتنىڭ كۆرۈڭاتقان كۈنلىرى، گۈلزىبانىڭ تارتىڭاتقان ئازاپلىرى ھەققىدە بىرئاز پاراڭ سېلىشقاندىن كېيىن، كامىل ئەللامەگە قايتىپ كەتتى. كەچتە، گۈلنىساخان ئۇنىڭغا لەغمەن ئېتىپ قويغانىدى. كامىل تامىقىنى يەپ، ئاش سۈيى ئىچىش ئۈچۈن ئاشخانا ئۆيگە كىردى. گۈلنىساخان ئاش سۈيىگە زاغرا چىلاپ يەڭاتاتتى. بۇنى كۆرگەن كامىل نومۇستىن ئۆلەيلا دېدى. ئۇ ئاچچىقىدا: «بۇ قانداق گەپ؟ يېگەن تاماق سىڭسۇنمۇ ياكى گېلىمدىن تېشىپ چىقسۇنمۇ؟... بۇنىڭدىن كېيىن، مېنىڭ نورمامنى ئۆزلىرىنىڭ نورمىلىرىغا قېتىۋەتسىلە. سېلى نېمە يېسىلە، مەنمۇ شۇنى يەيمەن... بولمىسا بۇگۈنلا شياۋدۇيگە كۆچۈپ كېتىمەن!...» دېدى ـ دە، چىقىپ كەتتى. ئۇ ياتقىغا كىرىپ شامنى ياقتى. ئاندىن شىرەنى قويۇپ، دېھقانلار

ئارىسىدىن توپلىغان بېيىت، قوشاق، غەزەللەرنى رەتلەپ كۆچۈرۈشكە باشلىدى. كامىل يازىدىغانلىرىنى يېزىپ تۈگەتمەيلا، رەجەپ كارناي كىرىپ كەلدى. ئۇنىڭ چىرايى سەل بىسەرەمجان كۆرۈنەتتى. بۇ ئادەمنىڭ كۆڭلى تاياقتەك تۈز، ئاغزى ئىتتېنىك بولۇپ، كاللىسىغا نېمە كەلسە، سورۇن تاللىماي، ئەتراپىغا باقماي دەۋېرەتتى. ئۇ بىر كۈنى ئەزالار بىلەن ئىشلەۋېتىپ، ئېتىز بېشىدا زوڭزىيىپ ئولتۇردى - دە، پېپى ئورىغان تاماكىسىنى پۈرقىرىتىپ چەككىنىچە، مايماق سېلىنىپ قالغان قىرغا كۆزىنى قىسىپ قارىدى ۋە: «پاھ، پاھ ماۋۇ قىرنىڭ سىياسەتتەك رۇس چىققىنىنى!...» دېدى، ھەمىسى كۈلۈشۈپ كېتىشتى.

كامىل رەجەپ كارىنانىڭ سالپىيىپ چۈشكەن يېپما قاپاقلىرىغا قاراپ، بىر ئىش بولغانلىقىنى پەملىدى. لېكىن ئۇنىڭ دېيىلمەيۋاتقانلىقىنى چىرايىدىن بىلىنىپ تۇراتتى.

— رەجەپكا، بىر ئىش بارمىدى، قېنى دېسىلە؟

— مۇنداق ئىش ئىدى مۇئەللىم، — دېدى رەجەپ كارناي بېشىنى يېقىن ئېلىپ كېلىپ، غۇجا باھاۋۇدۇن ھاجىمنىڭ دورا، خام ئەشيا خۇرۇچلىرىنى ئەتە مۇسادىرە قىلماقچى، بۈگۈن دوربىخانىنىڭ ئىشكى پېچەتلەندى.

— ھە، دېسىلە، قانداق قىلماقچى؟

— ئەگەر ئۇ نەرسىلەرنى دادۇي ئامبىرىغا ئەكىرىۋالسا، نىياز پالۋ بوغالتىر، ئامبارچى، كاسسىر دېگەندەك ئىچەرمەن - چېكەرمەن ئاغىنىلىرى بىلەن بۈزۈپ - چېچىپ يوقلا قىلىۋېتىدۇ... ھاجىمنىڭ دېيىشىگە قارىغاندا، تېپىلغۇسىز دورا قېيامىلىرى، خام ئەشيا خۇرۇچلىرى ھەم ئۆزىنىڭ يېزىپ قالدۇرغان رېتسېپ، كىتابلىرى بار ئىكەن.

— ئوغرىلاپ چىقىلىى دېمەكچىمۇ سېلى؟ ئىشىك پېچەتلەندى دەۋاتسىلا؟

— ھازىر غۇجا باھاۋۇدۇن ھاجىمنىڭ ئۆيىگە بارساق، — دېدى رەجەپ كارناي، شۇ يەردە مەسلىھەت قىلىپ باقساق قانداق؟...

كامىل ئويلىنىپ قالدى. ئەگەر تۇتۇلۇپ قالسا، خالىق،

زەينىدىنلەرنىڭ غوزىسى چېچەكلەپ، ئالەمگە سىغماي قالاتتى. يۇقىرىغا چارىنى ئېغىرلىتىپ بېرىش تەلىپىنى قويۇاتتى. ئۆزىنىڭمۇ «ئوغرى» دېگەن ئاتاقنا قېلىشى ئېنىق ئىدى. بىراق كامىلنى ئەنسىزلىككە سېلىۋاتقىنى يېزىپ قالدۇرۇلغان رېتسېپ ۋە كىتابلار ئىدى. ئېلىپنىڭ سۇئىقىنى بىلمەيدىغان قارا قورساق مىنبىڭلار ئۇلارنىڭ قەدىرگە يېتەمدۇ؟... ئۇلار، رېتسېپلاردا تاماكا ئوراپ چېكىشتىن، كىتابلارنى ئوچاقتا تۇتۇرۇق قىلىشتىن يانمايتتى.

— جۇرسىلە، بارايلى.

ئاي قاراڭغۇسى ئىدى. ئاسماندىكى سان - ساناقسىز يۇلتۇزلار ساندۇقتىن تۆكۈلگەن ئۇنچە - مەرۋايىتلاردەك چاقنايتتى. يېنىڭ چىقىۋاتقان سەلكىن شامال تۆكۈلۈپ كەتكەن ئۇرۇك، شاپتۇل چېچەكلىرىنى ئۇچۇرتۇپ يۇرەتتى. غۇۋا كۆرۈنۈپ تۇرغان توپىلاق يوللاردىكى چېچەكلەر كېچىدە چوكانلارنىڭ چېچىدىكى ئاق تەڭگىدەك كۆرۈنەتتى. چوڭ يولنىڭ ئىككى تەرىپىدىكى سەگۇ تېرەكلەر خۇددى بىر پۈتىنى قانتى ئاستىغا يوشۇرغان تۇرنىلارغىلا ئوخشاپ قالغانىدى. رەجەپ كارناي بىلەن كامىل ئەتراپنى كۆزىتىپ، بىر شەپە ئاڭلانغان ھامان ئۆزلىرىنى دالدىغا ئېلىپ كېتىپ باراتتى، بىرەر سايە كۆرۈنسىمۇ، بىراقتىن ئىنچىكىلىك بىلەن سەپسالاتتى. دادۇي دەرۋازىسى بىلەن ئەللامە باشلانغۇچ مەكتىپى بىر - بىرىگە قارىشىپ تۇراتتى. ئۇلار مەكتەپ ئارقىسىدىكى ئۇجمىلىك يولغا چۈشكەندىن كېيىنلا، جىددىيلىكى سەل پەسەيگەندەك بولدى. غۇجا باھاۋۇدۇن ھاجىمنىڭ ئۆيى ئۆستەڭ بويىدىكى بىر تار كوچىدا ئىدى.

رەجەپ كارناي ئىشىك ئىلغىرىنى بوش - بوش شىرىقلاتتى. ھويلا ئىچىدىن پىچىرلىغاندەك «كىم؟» دېگەن نازۇك ئاۋاز كەلدى. بۇ غۇجا باھاۋۇدۇن ھاجىمنىڭ قىزى ئىدى. قوشقاناتلىق دەرۋازا «غىچ» قىلىپ ئېچىلدى. ئۇلار دەرھاللا ئۆزلىرىنى ھويلىغا ئالدى ۋە تار دەھلىز ئارقىلىق مېھمانخانىغا كىردى. غۇجا باھاۋۇدۇن ھاجىم كىگىز ئۈستىدىلا قوللىرىنى

قوشتۇرۇپ، بېشىنى مەيدىسىگە سالغىلىتىپ مۇگدىگەندەك خىيال سۈرۈپ ئولتۇراتتى. ئۇ كامىلنى كۆرۈپ سەل مەڭدىگەندەك بولدى - دە، رەجەپ كارنايغا قارىدى رەجەپ كارناي «ئەنسىرىمىسلە» دېگەندەك ئىشارەت قىلدى. ئىككىسىنىڭ كۆز بېقىشلىرىنى، ئىما - ئىشارەتلىرىنى سەزگەن كامىل ئۇلارنىڭ ئوتتۇرىسىدىكى بېقىنچىلىقنىڭ ئادەتتىكىدەك ئەمەس ئىكەنلىكىنى ھېس قىلغان بولسىمۇ، چاندۇرماي سالام قىلىپ، ھاجىم بىلەن قول ئېلىشىپ كۆرۈشتى. ئۇلار بىر - بىرىگە قاراپ ئولتۇرۇشتى. بىرئاز جىملىقتىن كېيىن، ھاجىم سالاپەتلىك يۆتىلىپ قويۇپ، رەجەپ كارنايغا قارىدى.

— رەجەپ ئاخۇن، بۇ مۇئەللىم بالىنى ئاۋارە قىلغانلىرى نېمىسى؟ — دېدى ھاجىم كامىلغا سىنچىلاپ قاراپ، — ئالىمادىس بىرەر ئىش بولۇپ قالسا، مۇئەللىمگە ئۆلمەكنىڭ ئۈستىگە تەپمەك بولىدۇ...

— خاتىرجەم بولسىلا ھاجىم، بىر ئىش چىقمايدۇ، مۇھىم نەرسىلەرنىڭ ئورنى، شەكلى، سانى قاتارلىقلارنى دەپ بەرسىلە، — دېدى رەجەپ كارناي ئىشەنچلىك ھالدا، — چاندۇرماي ئېلىپ چىقىمىز...

— ئاڭلىسام، — دېدى كامىل ئەدەپ بىلەن، — مۇھىم رېتسېپ ۋە تەبابەتچىلىككە ئائىت قوللانما كىتابلار بار ئوخشايدۇ... بۇلارنىڭ قۇتقۇزۇپ قالمىساق بولمايدۇ ھاجىم!...

بۇگۈن چۈشتە، دوختۇرخانىنىڭ پېچەتلەشكە رەجەپ كارنايمۇ قاتناشقانىدى. پېچەتلەش گۇرۇپپىسى دوختۇرخانىنى كۆزدىن كەچۈرۈۋاتقاندا، ھاجىم ئەڭ مۇھىم نەرسىلەرنى ئۇنىڭغا ئىشارەتلەپ كۆرسەتىپ قويغانىدى. شۇنداقتىمۇ تام ئويۇقلىرى ئېچىدىكى ھەرخىل قول يازما ماتېرىياللار ئېچىدىن مۇھىم بولغانلىرىنى تېپىش ئۈچۈن كامىل بولمىسا بولمايتتى. ھاجىم بىر قىسىم مۇھىم دورىلارنىڭ تېپىلمايدىغان خۇرۇچلىرىدىن ئىپار، بۇغا مۇڭگۈزى ۋە ئۇنىڭ ئۇيۇتما قېنى، مەرۋايىت، قاتۇرۇلغان قۇچقاچ

مېڭىسى، ئاداراقى قاتارلىقلارنىڭ ئورنى، نېمىگە قاچىلانغانلىقىنى ئېنىق قىلىپ ئېيتىپ بەردى. شۇنداقلا «تالقان دورا توغرىسىدا»، «قاينىتىلما دورا توغرىسىدا» دېگەن ئىلمىي رىسالىسىنىڭ قايسى ئويۇققا قويۇلغانلىقىنى تەخمىنەن ئېيتىپ بېرەلىگەن بولسىمۇ، بىرنەچچە يىللار ئىلگىرىكى يېزىپ قالدۇرغان ھەم ئەملىيىتىنى ئىشلەپ، بىمارلاردا ئۇنۇمىنى كۆرگەن «لوبۇبى كەبىر» دېگەن دورىنىڭ رېتسېپىنى ئۆزىمۇ بىر قېتىم ئىزدەپ تاپالمىغانلىقىنى دەپ، ئېغىر خۇرسىندى.

بۇ تىبابەت ئالىمىنىڭ كۆرۈڭاتقان كىتابلىرى، ئېلىپ بېرىڭاتقان ئىلمىي مۇتائىلەلىرى، يېزىڭاتقان رىسالىلىرىمۇ كۆپ بولغاچقا، كۇنلىرى ئالدىراشچىلىق ئىچىدىلا ئۆتەتتى. شۇڭا كۆپ ھاللاردا قويغان ـ پۇتكىنىنى بىلمەي قالاتتى. ھەرخىل گىياھلار، ھايۋانات ئەزالىرىنىڭ تەركىبىدىكى ماددىلارنى قاينىتىش، سوۋۇتۇش، داغلاش دېگەندەك تەجرىبىلەرنى ئۆتكۈزەتتى ۋە دەرھال خوتەن قەغىزىگە پۇتۇپ، رېتسېپ قالدۇراتتى.

— لوبۇبى كەبىر، — دېدى كامىل دەرھال ئالقىنىغا يېزىپ، — بۇ مۇھىم دورا رېتسېپىمۇ؟

— شۇنداق مۇئەللىم، — دېدى ھاجىم چارلاشقان كەكە ساقىلىنى سىيلاپ قويۇپ، — بۇ قىرىق نەچچە خىل دورا ئۆسۈملۈكى ۋە قۇچقاچ مېڭىسى بىلەن ياسىلىدىغان دورا رېتسېپى! . . .

— ھاجىم، ئەدەپسىزلىك بولسىمۇ سوراپ باقاي، — دېدى كامىل، — بايا مەرۋايىتنىڭ گېپىنى قىلدىلا، ئۇ تاش تەركىبىدىكى نەرسە تۇرسا، قانداق قىلىپ؟ . . .

— بۇ، قارىسىلا، — ھاجىم كۈلۈۋەتتى، — ئاشقازان، يۇرەك كېسەللىكلىرى ئۈچۈن ئەڭ ياخشى دورا خۇرۇچى، ئۇنى سوقۇپ، تالقان قىلىپ دورىغا ئارىلاشتۇرىمىز.

— يەنە نېمە بار ھاجىم؟ — دېدى رەجەپ كارناي ئالدىراپ، — مۇھىم

نەرسىدىن بىرەرسىمۇ قېپقالمىسۇن.

— تەبابەت ئىلمىي كىتابلىرىدىن، — دېدى غوجا باھاۋۇدۇن ھاجىم تۇرۇسقا تىكىلگىنىچە، — «شەرھىي ئەلقانۇن»[1] ، «ئاقسارايي»[2] ، «تارىخۇلھوكۇما»[3] ، «شىپا ئەلقۇلۇپ»[4] دېگەن كىتابلار ئوتتۇرىدىكى تام ئويۇقىدا، ئۇستىگە يېشىل مەخمەل يوپۇق يېپىلغان.

— خاتىرىلىرىدىن چىقىپ قالغان يەنە باشقا مۇھىم نەرسىلەر قېپقالمىغاندۇر؟ — سوردى كامىل، — يەنە ئويلىنىپ كۆرسىلە...

— ئوھوي، ئېسىمگە كىرگۈزدىلە، — دېدى ھاجىم پېشانىسىگە ئۇرۇپ، — بىر ئەينەك قۇتىدا «قىزىل گۈل مېيى» بار. بۇ دورا بىر نەچچە يىل ئاپتاپقا قاقلاش ئارقىلىق ياسىلىدۇ، پىشىش جەريانى ئۇزۇن، تېپىلمايدىغان دورا.

— ئەمىسە بىز ماڭدۇق، — دېدى رەجەپ كارناي ئورنىدىن تۇرۇپ.

— توختىسىلا، رەجىپاخۇن، ھەرقايسىلىرى دورىخانىغا قانداق كىرمەكچى؟ — ھاجىم ئەنسىرەپ تۇراتتى.

— ئامبۇر ئېلىۋالدىم، قۇلۇپنى قايرىيمىز، پېچەتنى يىرتمىز!...

— نېمە؟ — كامىل چۆچۈپ كەتتى، — سىلى ھاجىمنىي بالاغا تىقماقچىمۇ؟ ئەتىلا نەچچە مىنىسك ئالتوپىلاك كۆتۈرۈپ كېلىپ، ئارغامچا، كالتەكلىرىنى ئېلىپ، ھاجىمنى باغلاپ ماڭسۇنمۇ؟...

— ئەمىسە... — رەجەپ كارناي گەدىنىنى قاشلىدى، — قانداق قىلغۇلۇق؟

---

① «شەرھىي ئەلقانۇن» — قاراخانىلار سۇلالىسى دەۋرىدە ياشىغان قەشقەرلىك تەبابەت ئالىمى ئىمادىددىن قەشقىرىنىڭ ئەسىرى.

② «ئاقسارايي» XII ئەسىردە، ئىلى ۋە قەشقەردە ياشىغان مەشھۇر ھۆكۈما جامال قارشىنىڭ ئەسىرى.

③ «تارىخۇلھوكۇما» — (تېۋىپلار تارىخى) XVI ئەسىردە ياشىغان ئۇيغۇر تەبابەت ئالىمى، تارىخچى مۇللا ئەھمەد تەبەتىنىڭ ئەسىرى.

④ «شىپائەلقۇلۇپ» — (يۈرەك شىپالىرى) XVI ئەسىردە ياشىغان ئۇيغۇر تەبابەت ئالىمى بەدرىددىن سوپىنىڭ ئەسىرى.

— بۇ ئوغلىمىزنىڭ ئېيتقىنى توغرا، — دېدى ھاجىم، — ئۇلار ئۈپۈچۈقلا مەندىن كۆرىدۇ.

— بىز ئۇچۇن ئىككى پايدىلىق ئامىل بار، — دېدى كامىل، — بىرىنچىسى، دورىلارنىڭ سانى ھەم ھەجمى يېزىلغان تىزىملىك ئۇلاردا يوق. شۇڭا قانچىلىك يوقالغانلىقىنى بىلەلمەيدۇ... ئىككىنچىسىدىن، خوتەننىڭ يەرلىك قارا قولۇپلىرىغا قىسما ئاچقۇچلارنىڭ كۆپىنچىسى چۈشىدۇ... بىرنەچچە ئاچقۇچ بولسىلا كۇپايە... بىراق، چاپلانغان پېچەتكە كەلسەك...

كامىل ئويلىنىپ قالدى. ئۇ ھەرخىل كىتابلارنى كۆپ كۆرگەچكىمۇ، ئاسانلا ئامال تاپتى.

— بىز كىچىكرەك كوردىن بىرنى، چايداندا قاينىق سۇ ئېلىۋالىمىز... — كامىل ھاجىمغا يۈزلەندى، — قىزلىرى دەرھال بىرەر چىنە شىلىم قاينىتىپ بەرسۇن، قالغىنىنى ئۆزۈم توغرىلايمەن...

— بىلدىم، — دېدى ھاجىم كامىلنىڭ ئەقلىگە تەھسىن ئوقۇپ، — مۇئەللىم دېگەن يەنىلا ئەقىل ـ ئەزىمنىڭ كانى ئىكەن...

رەجەپ كارنايدا دەرۋازىنىڭ ھەم ئۆينىڭ بولۇپ ئىككى قىسما ئاچقۇچ بار ئىدى. ھاجىمنىڭ ئۆيىدىنمۇ يۈتكەن، بۇزۇلغان، ئىشلىتىۋاتقان قۇلۇپلىرىنىڭ بولۇپ بەش ئاچقۇچ تېپىلدى. شىلىمۇ تەييار بولدى. كامىل قول چىراغنىڭ ئەينىكىنى قىزىل لاتا بىلەن بوغۇپ باغلىغاندىن كېيىن، تاغاردىن بىرنى ئالدى ـ دە، ئۆيدىن چىقىپ كەتتى.

دورىخانا دادۇي ئىشخانىسىنىڭ يېنىدىكى كەنت دۇكىنىنىڭ يان تېمىدا ئىدى. ئىشىك بېشىدا، مەدەكتەك سوزۇنچاق قارا قۇلۇپ ساڭگىلاپ تۇراتتى. رەجەپ كارناي قىزىل چىراغ نۇرىدا ئاچقۇچلارنى ئارقا ـ ئارقىدىن سىلىپ قۇلۇپنى ئېچىۋەتتى. كامىل دەرھال كورىغا قاينىق سۇ قۇيۇپ، يۇمشاق ماتا لۆڭگىنى چىلىدى ۋە ئۇنى سىقىۋېتىپ، قوشقانات ئىشىككە چاپراس چاپلانغان پېچەتنىڭ باش تەرىپىگە باستى. ئۇ بۇ ئىشنى بىرنەچچە قېتىم تەكرارلىدى. ئاخىرى ئاستا سويۇلغان پېچەت بىر قانات ئىشىكتە ئېسىلىپ قالدى. ئۇلار دورىخانىغا كىردى ـ دە، ئىشىكنى ياپتى...

رەجەپ كارناي كۈندۈزى كۆرۈڭالغاچقىمۇ، مۇھىم دورا، خام ئەشيا خالتىلىرى ھەم قۇتىلىرىنى تاغارغا قاچىلىدى. ئوتتۇرا ئويۇقتىكى كىتابلارنىمۇ ئېلىپ، يوپۇقىنى ئۆز جايىغا يېپىپ قويدى. كامىل چەت ئويۇقتىكى بىر دەستە ماتېرىيالنى ئالدى. ئۇ رەجەپ كارناي يورۇتۇپ بەرگەن قىزىل نۇر يارىدىمىدە، «تالقان دورا» ھەم «قاينىتىلما دورا» ھەققىدىكى ئىككى رىسالىنى تەستە تېپىپ قوينىغا سالدى. ئىشلار ئاسانلا پۈتكەن بولسىمۇ، «لوبۇبى كەبىر» رېتسېپىنى تاپماق ناھايىتى قىيىنغا چۈشتى. ھەممە نەرسىنى پاراكەندە قىلسا، ئوغرى كىرگەنلىكى بىلىنىپ قالاتتى. شۇڭا، كامىل رەجەپ كارنايىنى چىراغ يېقىشقا قويۇپ، ئۆزى مۇھىم دەپ قارىغان ئۇستەل تارتمىلىرى، تارتما ئىچىدىكى دەپتەر، سامان قەغەزلەر، قانداقتۇر قۇتا ئىچىلىرىنى بىر - بىرلەپ ئاقتۇرۇپ، يەنە جايىغا بۇرۇنقىدەك قويۇپ قويدى. ئۇ يىگىرمە مىنۇت ئۆپچۆرسىدە ناھايىتى تەقەززالىق بىلەن جىددىيلىشىپ، ئاخىرى دورا ئىشكاپىنىڭ كىچىك كاتەكچىسىدىن ئۇچ بەتلىك بىر ماتېرىيالنى ئېلىپ چىراغ نۇرىغا تۇتتى. كامىل ئۇنىڭدىكى مۇنۇ سەھىپىلەرنى ئىچىدە ئوقۇدى:

«لوبۇبى كەبىر» نېرۋا ئاجىزلىقىدىن كېلىپ چىققان پالەچ، جىنسىي ئاجىزلىق، لەقۋا، بۆرەك سوۋۇپ كېتىش، خاپىغان، سەرئى كېسەللىكلىرى ئۈچۈن شىپالىق دورىدۇر. بۇ دورا بادام مېغىزى، قاپاق مېغىزى، سۇلەپ مىسىر، بەھمەن سېپى، بەھمەن سۇرۇغ، شاقاقۇل قاتارلىق قىرىق نەچچە خىل دورا ئۆسۈملۈكلىرىدىن تەركىب تاپقان بولۇپ، ئۇنىڭ تەركىبىدىكى ئەڭ ئاساسىي جەۋھەر قۇچقاچ مېڭىسىدۇر...»

رېتسېپنىڭ كېيىنكى قىسمىدا دورا ئۆسۈملۈكلىرىنىڭ ھەرقايسىسىدىن نەچچە سەر، نەچچە مىسقال ئېلىنىدىغانلىقى، قانداق تەييار قىلىنىدىغانلىقى قاتارلىق جەريانلار تەپسىلىي يېزىلغانىدى.

— رەجەپكا، تاپتۇق، — دېدى كامىل شۇنداق، — ئەمدى دورىغانىنى چانمىغۇدەك قىلىۋېتەيلى. سىلى سىرتتىن شاخ سۇندۇرۇپ كىرسىلە...

كامىل دورا قۇتىلىرى، خام ئەشيا خالتىلىرى ئېلىنغان بوش

ئورۇنلارغا باشقا قۇتا، كوزا، تەشتەكلەرنى سۈرۈپ چانمىغۇدەك ھالغا كەلتۈردى. ئاندىن رەجەپ كارنايغا تاغارنى ئېلىپ چىقىپ كېتىشنى بۇيرۇپ، ئۆزى شاخ بىلەن ئاياغ ئىزلىرىنى ئۆچۈرۈپ يوق قىلدى. چۈنكى، كامىل دەسلەپ كىرگەندىلا، دورىخانىنىڭ ئېچىنى چاشقان ئۆتۈپ كەتسىمۇ ئىزى چۈشۈپ قالغۇدەك سۈپۈرۈپ قويۇشقانلىقىغا دىققەت قىلغانىدى.

رەجەپ كارناي ھالقىدىكى قۇلۇپنى بېسىۋەتتى. كامىل ئىشكنىڭ بىر قانىتىغا شىلىم سۈڭاپ پېچەتنى بۇرۇنقىدەكلا ئۆز ئورنىغا چاپلىدى، ئارقىدىن ئىشىك تۈۋىگە چۈشكەن ئىزلارنى سۈپۈرۈۋەتتى.

— مۇئەللىم، بولسىلا دەيمەن، — دېدى رەجەپ كارناي ئەتراپقا سەپسېلىپ، — يولدىكى ئىزلارنى سەھەرلىك دولقۇنغا چىققان ئەزالار يوق قىلىۋېتىدۇ...

ئۇلار ئېغىر تاغارنى كۆتۈرۈشۈپ، رەجەپ كارنايىنىڭ ئۆيىگە كېلىشتى. كامىل ئۇنى ئۆيىگە كىرگۈزۈۋېتىپ، ئۆزى يول بىلەن قايتماي چوڭقۇر ئېرىقلار، قونا قلىقلار ئارىلىرىدىن مېڭىپ، قازناق ئۆيىگە كېلىۋالدى ۋە شامنى ياندۇرمايلا بېشىنىپ ياتتى. ئۇنىڭ شادلىق ھەم قورقۇش ئارىلىشىپ كەتكەن ھاياجىنى تېخىچىلا تارقىلىپ كەتمىگەنىدى. بولۇپمۇ كىتاب ۋە ئىلمىي رىسالىلەرنى قۇتقۇزۇۋالغانلىقىغا ناھايىتى خۇشال ئىدى. ئۇ، بۇ كېچە قىلغان ساۋابلىق، خەيرىخاھلىقىدىن مەمنۇن بولۇپ، بىر ۋاقلارغىچە ئۇخلىيالمىدى.

ئەتىسى سەھەرلىك دولقۇندا، مال ئېغىلىدىن قىغ چىقىرىۋاتقان رەجەپ كارناي كامىلغا كۆزىنى قىسىپ كۇلۇپ قويدى. چۈشتە، ئەرلەر بۇغدايغا سۇ تۆتتى. پۇشقاقلىرى تۇرۇلگەن كامىل يالاڭئاياق سۇغا قانغان قىرلارنىڭ ئېچىقىنى ياندۇرۇپ، سۇ كىرمىگەن ئېتىزلارغا ئېچىغ ئېچىپ بۇرەتتى. مۇرىسىگە كەتمىنىنى ئېلىۋالغان رەجەپ كارناي ئۇنىڭ قېشىغا كېلىپ، ئاستا پىچىرلىدى:

— مۇئەللىم، كاللىلىرى غۇچچىدە چېچەكلەپ كەتكەن ئەقىلكەن، ماقۇما! — رەجەپ كارناي ھىجايدى، — نىياز پالۇ دورىخانىنىڭ قۇلۇپىنى

ئېچىپ بولغۇچە، مىنىڭ دېگەن پەپىلىقۇش دېۋىگىلەر بېسىپ كىرىپ، «ئۇنى كۆتە، بۇنى ئال» قىلىۋەتتى. نېمىنىڭ بار، نېمىنىڭ يوقلۇقىنىمۇ بىلەلمىدى.

— ئوبدان بوپتۇ... ئەمدى غوجا باھاۋۇدۇن ھاجىمغا كەپ كەلمەيدۇ.

— يائاللا، سارائىلىق قىلغىلى تاسلا قاپتىمەن، — رەجەپ كارناي كەتمىنىنى يەرگە ئالدى، — سىلى يۈگەننى تارتمىغان بولسىلا، ھاجىمنى ھالاك دوزاقتا ئۆزۈم ئىتتىرىدىكەنمەن ئەمەسمۇ!...

— ئويلاپ باقسىلا، ھاجىمنى «پومپىشچىك» قالپىقى ئاستىدا كۆرەش قىلىۋاتقاندا، ئۇلار «سىنىپىي دۈشمەنلەرنىڭ نەق بۇزغۇنچىلىقى» دەپ نېمىلەرنى قىلىۋېتەر؟

— كۆرەش قىلىشقۇ ئادەتتىكى ئىش، نىياز پاك ئۇنىڭ يۈزىگە قازان قارىسىنى سۈرتۈپ، پۈتۈن يېزا - كەنتلەردە سازايى قىلىشتىن يانمايدۇ...

دوربىغانىنى مۇسادىرە قىلىش ۋەقەسى يۈز بېرىپ، ئىككى كۈن ئۆتكەندە، رەجەپ كارناي كەچلىك دولقۇنىنىڭ ئالدىدا كامىلنىڭ ياتقىغا كىرىپ كەلدى. گۈلنىساخان سۈيۈقئاش ئېتىۋاتاتتى. كامىل ئۇنى تاماقتا تۈتۈپ قالدى. ئۇمۇ تۈزۈت قىلمايلا سۈپىدا ئولتۇرۇپ پۈرمە چۈرىقىنى بىر - بىرىگە ئۇرۇپ قاقتى - دە، ئېگىزگە چىقىپ، بەدەشقانىنى قۇرۇپ ئولتۇردى، سەرەڭگە قەغىزىنى ئالدىغا تاشلىدى، كەشتىلەنگەن تاماكا خالتىسىنىڭ يىپىنى چىمچىلاق قولىغا ئىلىندۇرۇپ قويۇپ، تاماكا ئورىدى. رەجەپ كارناي بۇ ھەرىكەتلەرنى ئالدىرىماي قىلدى ۋە تاماكىسىنى تۈتاشتۇرۇۋالغاندىن كېيىن، قوينىدىن بىر پارچە خەتنى ئېلىپ كامىلغا سۇندى. بۇ ھېكمەتنىڭ خېتى ئىدى. ئۇنى يېڭىئېرىق سۇ ئامبىرىدا چارقۇم ۋەزىپىسىنى ئۆتەۋاتقان ئەللامەلىق بىر دېھقان ئېلىپ كەلگەنىدى. كۆڭلىگە بىر پىلان كەلگەن كامىل ئۇ دېھقاننىڭ قايسى شياۋدۇيدىن ئىكەنلىكىنى سورىدى. رەجەپ كارناي ئەللامەگە بېرىلگەن قوم، شېغىل ۋەزىپىسىنىڭ ھەربىر شياۋدۇينىڭ ئەمگەك كۈچى، ئات - ئۇلاغ، ھارۋا سانىغا قاراپ تەقسىم قىلىنىدىغانلىقى، ئۇلارنىڭ ئۇنى باسقۇچلاپ

ئورۇندايدىغانلىقىنى سۆزلەپ بەردى.

ھازىر بىرىنچى، ئىككىنچى شياۋدۇيلەر ۋەزىپە ئورۇنداۋاتاتتى. خەتنى كۆرۈپ چىققاندىن كېيىن، كامىلنىڭ چىرايىنى غەمكىنلىك باستى. ئۇ خەتنى قاتلاپ ياستۇقىنىڭ تېگىگە باستۇرۇپ قويغاندىن كېيىن، دوستى ھېكمەت، مۇراتلار توغرۇلۇق قىسقا ئەمما چۈشىنىشلىك قىلىپ سۆزلەپ بەردى. ئۆزىنىڭمۇ بېشىغا كەلگەن كۈنلىرىنى يوشۇرۇپ ئولتۇرمىدى. كامىل ئەللامەگە كەلگەن دەسلەپكى ھەپتە كېچىسى يوشۇرۇن ھالدا ئامۇتلۇققا بىر قېتىم بېرىپ، نەفسەنى كۆرۈپ كەلگەندى. بۇ ئىغىر ئەل ياتقۇ ۋاقتى ئىدى. بولۇپمۇ، يارلىق ئېچىدىكى چىغىر يوللار ئېگىز - پەس، ئوڭغۇل - دوڭغۇل بولغاچقا، كېچىدە مېڭىش ناھايىتى تەس ئىدى. تېخى ئوتتۇز قەدەمدەك لاۋلىق ئارىلىقىدا، ئايىغ ئارانلا پاتقۇدەك، سىيلىق ھەم بەزلىشىپ كەتكەن دۆمچەكلەر بولۇپ، ساياسلىقتىن ئۇلاردىن سەكرەش ئارقىلىق ئۆتۈشكە توغرا كېلەتتى. سەللا بىخەستەلىك قىلسا، تىزغىچە ھەتتا بەلگىچە سېسىق پاتقاققا پېتىپ قالاتتى. گەرچە رەجەپ كارنايى: «بىر يەرلەرگە بارسىلا، مېنى خەۋەرلەندۈرۈپ قويۇپ بېرىڭ» دېگەن بولسىمۇ، ئېھتىيات قىلغاندى. كامىل ئۇنىڭ بىلەن بىرگە ئەمگەك قىلىش جەريانىدا، ئۇنى كۆزەتتى، سىنىدى. ھەرھالدا رەجەپ كارنايىنىڭ ئاغزىنىڭ ئىتتىكلىكىنى ھېسابقا ئالمىغاندا، ئۇ ۋىجدان بىلەن ياشايدىغان ئادەم ئىدى. ئۇنىڭ گۈلنىساخانغا ئىچ ئاغرىتىشى، غۇجا باھاۋۇدۇن ھاجىمغا خەيرىخاھلىق قىلىشى، ئەزالار بىلەن ئىناق ئۆتۈشى ئۇنى تەسىرلەندۈردى. شۇڭا، كامىل دوستلىرىنىڭ ۋە نەفسەنىڭ ئەھۋالىنى ئالدىرىماي ئولتۇرۇپ ئۇنىڭغا سۆزلەپ بەردى. ئۇنىڭ بۇ ئارقىلىق كېيىنكى ئىشلىرىغا يول ئاچماقچى بولغانلىقى ئېنىق ئىدى.

— بۇرۇنراق دېسىلە بولمامدۇ مۇئەللىم؟ — دېدى رەجەپ كارنايى خاپا بولغاندەك قىلىپ، — ئەگەر بارسىلا، سىلىگە ئادەم قېتىپ قويماتتىم ياكى بىرەر ئايالنى ئەۋەتىپ نەفسەخاننى چاقىرتىپ ئەكىلەتتۇق. . .

— رەھمەت رەجەپكا، بەزى چاغلاردا كەچلىك دولقۇندىن رۇخسەت بەرسىلە كۆپايە.

— مەن سىلىگە باشتىلا، ئەزالار ئىشقا، دولقۇنغا چىقىش ۋاقتىدىلا ئۆگزىدىكى كارنايدا ۋارقىراپ بەرسىلە بولدى، دېسەم، ئېتىزدا ئىشلەيمەن، دەپ تۇرۇۋالدىلا، خۇددى بىزنى سوتسىيالىزمغا بىر كۈن بۇرۇن ئاپىرىدىغاندەك...

— مەن سىياسەت، تۈزۈملەرنى، رەھبەرلەرنىڭ سۆزلىرىنى كارنايدا سىلىدەك توۋلىيالمايمەن - دە؟

— مەن قانداق توۋلايدىكەنمەن؟

— بەئەينى توخۇ قاقاقلىغاندەك...

— ياۋالا مۇئەللىم، — رەجەپ كارناي كۆلۈۋەتتى، — ئادەم سىلىدىن ھەزەر ئەيلىسە بولغۇدەك...

گۈلنىساخان سۈيۈقئاش ئېلىپ كىردى. ئاشتىن گۈپۈلدەپ ئاشكۆكى ھېدى كېلىپ تۇراتتى. ئۇلار تەرلەپ - پىشىپ ئېچىشتى. رەجەپ كارناينىڭ قورسىقى بەك ئېچىپ كەتكەنمۇ ئاشقا زاغرا ئۇۋىدى. ئۇ، گۈلنىساخانغا «سىلىمۇ ئېچتىلىمۇ؟» دېۋىدى، گۈلنىساخانمۇ چىقىپ كېتەۋېتىپ: «ھازىر مۇئەللىم بىلەن ئوچ ۋاق تامىقىمىز بىللە، بولمىسا ئۇ خاپا بولىدىكەن...» دەپ قويدى.

— ھەي رەجەپكا، — دېدى كامىل پىشانىسىنى سۈرتۈۋېتىپ، — مۇشۇ ئايالىنىڭ ئىككى بالىسىنى پات - پات كۆرسىتىپ تۇرغىلى بولماسمۇ؟ قارىسىلا، ئۇنىڭ مىسكىنلىكىدىن ئادەمنىڭ ئىچى سىيرىلىپ كېتىدۇ.

— ئېرى قاشى كەنتىنىڭ ھارۋىسىنى ھەيدەپ داۋاملىق مۇشۇ يولدىن ئۆتىدۇ، — دېدى رەجەپ كارناي، — ئەمما زە بەك قورقۇنچاق، ئارىلىقتىكى بىر كەچتە ۋاقىت چىقىرىپ، ئۇنىڭ بىلەن ئوبدانراق سۆزلىشەيلى، قانداق؟

— بولىدۇ... — دېدى كامىل قوشۇقىنى تاۋاقنىڭ قىرىغا يۆلەپ، — ئۇ ئادەم گۈلنىساخاننى ياخشى كۆرەمدۇ؟

— ياخشى كۆرەمدۇ دېگەنلىرى نېمىسى؟ ئۇ ئۆز ۋاقتىدا گۈلنىساخاننى ئېقىپچىپ ئالغان تۇرسا؟ — رەجەپ كارناي مايلىشىپ كەتكەن شاپاق دوپپىسىدا يۈزىنى يەلپۈدى، — بىر - ئىككى قېتىم ئۇنىڭ

هارۋىسىنى چوڭ يولدا توختىتىپ، مۇشۇ تەرەپكە قاراپ تۇرغانلىقىنى كۆرۈپ قالدىم.

— تېخىچە ئۇنتالماپتۇ ـ دە!

— ئۇنىڭ ھازىرقى خوتۇنى ئۆتۈپ كەتكەن ھازا ۋاقتى، تۇغماس خوتۇن...

تاماق ئىچىلىپ بولدى. ئىككىسى بىر كۈنى قاشىغا بېرىشنى جەزملەشتۈرگەندىن كېيىن، رەجەپ كارناي چېلىپ كەتتى. كامىل ئېتىز قىرلىرى، چىغىر يوللار، يارلىقلار بىلەن ئامۇتلۇققا يۈرۈپ كەتتى. ماي ئايلىرى كىرىپ قالغاچقا، كۈن ئولتۇرۇپ كەتكەن بولسىمۇ، ئەتراپ يوپيورۇق ئىدى. يارلىق ئىچىدىكى يۇمشاق مىسىل، يىسىكەن، ياش قومۇشلار كۆكىرىپ تۇراتتى. ئۇلارنىڭ ئارىلىرىدىن يىكەن توخۇلىرىنىڭ چاڭىلداپ سايراشلىرى ئۇزۇلمەي ئاڭلىناتتى. دېھقانلارنىڭ مورىلىرىدىن ئېرىنچەكلىك بىلەن كۆتۈرۈلگەن ئىسلار يار ئىچىگە قاپلىنىپ قېلىپ، ياپيېشىل شال مايسىلىرى ئۈستىدە لەززان لەيلەپ يۈرەتتى.

كامىل گويا ئۆزىنى كۆتۈرەلمەي، يەردە يېتىپ قالغان يامغۇر بۇلۇتلىرىدەك بۇك ـ باراقسان ئامۇتلۇققا كىرىپ كەلگەندە، يۈرىكى خۇددى قەپەزدىكى قۇشتەك ئوينايتتى. ئۇ يارىنىڭ قەدەم ئىزلىرى چۈشكەن يوللارغا، گۈلسىمان يۈزلىرىنى سۆيۈپ ئوينىغان سۇلارغا، ئۇنىڭ ھۆسنىگە ھەسەت ۋە ھەۋەس قىلغان تالى مەجنۇنلارغا تويماي قارايتتى. دەرەخلەرنىڭ تېخى تۇنۇگۈنلا يوللارغا سۇزۇك ھەم شالاڭ سايە تاشلىغان يۇمران يوپۇرماقلىرى قېلىن، بىر تۇتاش بولۇپ كەتكەندى. ماي ئېيى كىرىشى بىلەنلا، دەل ـ دەرەخ، ئورمان ۋە باغلارغا مول يوپۇرماقلارنى سوۋغا قىلغانىدى.

كامىل تال بوستانلىق قورۇغا كىرىپ كەلگەندە، نەقسە ئانسىنىڭ كۆڭلىكىنى كىيىپ، رومىلىنى ئارتىپ مۆڭگۈزى يوق كالىسىنى سېغىۋاتاتتى. قوزۇققا باغلاپ قويغان موزاي «ماڭا قالمايدىغان بولدى» دېگەندەك، ئانسىنىڭ يېلىنىغا تەلمۈرۈپ، ھەدەپ ئارغامچىسىنى سىلكىيتتى.

— ئىنساپ قىلىڭ خانىم، موزايغىمۇ قالسۇن، — دېدى كامىل

كۆلۈپ.

— كامىل! — نەفسە چۆچۈپ كەتكىنىدىن سۈت چېلىكىنى ئۆرۈۋەتكىلى تاسلا قالدى، — قاراڭ سىزنى، مېنى قورقىتىۋەتتىڭىز... گۇناھىڭىز ئۈچۈن بىردەم ساقلاڭ...

— ئەلۋەتتە ساقلايمەن... ئاسمان كۆمتۇرۈلۈپ، يەر ئاغدۇرۇلۇپ كەتسىمۇ، ئەبەدىلئەبەد ساقلايمەن... — كامىل نەفسەنىڭ ئۆزىگە خوپ كەلمىگەن كۆڭلىكىگە، ئارتىۋالغان روھىغا قارىدى، — سىزنىڭ بۇ سىياقىڭىز ماڭا يەنە يېگىرمە — ئوتتۇز يىللاردىن كېيىنكى مۇشۇ كۈنلەرنى ئەسلەتتى...

نەفسە قىزىرىپ يۈزىنى قاچۇردى. «ئەبەدىلئەبەد ساقلايمەن»، «يېگىرمە — ئوتتۇز يىللاردىن كېيىنكى» دېگەن قوش مەنىلىك سۆزلەر ھېسسىياتلىق قىزنى ئىزا تارتقۇزۇپ قويغانىدى. ئۇ:

— بۇ كۆڭلەكنى كىيىپ، رومالنى ئارتىۋالمىسام، كالا سۈت بەرمەيدۇ، ئانامنىڭ باش ئاغرىق كېسىلى قوزغىلىپ، ئىككى كۈندىن بېرى ئورۇن تۇتۇپ يېتىپ قالدى.

نەفسە مۇزايىنى قويۇۋەتكەندىن كېيىن، كامىلنى باشلاپ ئۆيگە كىردى. قۇتلۇق ھاجىم كات ئۈستىدە تەسۋى سىيرىپ ئولتۇراتتى.

— ئەسسالامۇ ئەلەيكۇم ھاجىم بوۋا، تەنلىرى ساق، دىللىرى شادمىكىن، — كامىل تەزىمدىن كېيىن قول ئېلىشىپ كۆرۈشتى، — خېلى بولدى ئۆزلىرىنى يوقلاپ كېلەلمىدىم.

— ئەلھەمدۇلىللا شۈكرى بالام، مەنغۇ تەندۇرۇس تۇرۇپتىمەن، — دېدى بوۋاي ساقىلىنى سىيپاپ، — بىراق قىزىم مەرھۇمخان بىتاپ بولۇپ قېلىپ، ئۆينىڭ ئېغىر - يېنىك ئىشلىرى نەفسە قىزىمغا قالدى...

— ئەپسۇ قىلسىلا ھاجىم بوۋا، مەن خەۋەرسىز قاپتىمەن... دوختۇرغا ئەكىرمىدۇڭمۇ؟

— نەفسە قىزىم گۈڭشې دوختۇرخانىسىدىن دورا ئەچىقىپ ئىچۈرۈۋاتىدۇ...

كامىل ئىچكەركى ئۆيگە كىرىپ مەرھۇمخاننى يوقلاپ چىققاندىن

كېيىن، هويلىدا ئوتۇن يېرىپ، بىر هەپتە يەتكۈدەك دۆۋىلىۋەتتى. ئۆگزىدىن پاسار چۈشۈرۈپ، كۆتەكتە چاناپ، كالىغا بوغۇز تەييارلىدى. ئاندىن، هويلا ـ ئارامىلارنى يىغىشتۇرۇپ، ئېغىللارنى تازىلاپ، نەچچە كۈندىن بېرى يىغىلىپ كەتكەن چىلە، كالا تېزەكلىرىنى تام تۈۋىگە دۆۋىلەپ، ئۈستىگە توپا چاچتى. تەرەت ئالغىلى چىققان هاجىم پاكىزە هەم رەتلىنىپ قالغان هويلىنى كۆرۈپ، قەۋەتلا خۇشال بولۇپ كەتتى. بۇ ئەسنادا، نەفسەنىڭ تامىقىمۇ پىشىپ قالغانىدى.

تاماق يېيىلىپ، داستىخان يىغىشتۇرۇلغاندىن كېيىن، قۇتلۇق هاجىم كامىلنى يېنىغا ئولتۇرغۇزدى. ئۇنىڭ بارلىق ئىشلاردىن خەۋىرى بولغاچقا، كامىل، هېكمەت، مۇرات، زۇمرەت، گۈلزىبالارنىڭ تەقدىرىدىن ئەنسىرەپ، كېچىلىرى ئۇيقۇدىن بىدار ئىدى ۋە هەر نامىزىدا، ئۇلارغا خۇدادىن ئامان ـ ئېسەنلىكنى، مۇشكۈلاتلىرىنى ئاسان قىلىشنى، يامانلارنىڭ جاجىسىنى بېرىشنى تىلەيتتى. هاجىم ئەقلۇ پەزىلەت بابىدا پاك هەم غۇبارسىز بۇ نۇرەرلەرنى چىن ئېتىقادى بىلەن ياخشى كۆرەتتى. چۈنكى، تىلى چىققاندىن بېرى، ئۆزى نەربىيىلەپ، ئاغزىغا ئىلىم سېلىپ، ئەخلاق ۋە هايا شەربەتلىرىدە پەرىشتەدەك چوڭ قىلغان نەۋرىسى نەفىسە خېنىمنىمۇ ئۇنداق ـ مۇنداق كىشىلەر بىلەن باردى ـ كەلدى قىلىشمايتتى. شۇڭا، قۇتلۇق هاجىم كامىلنىڭ ئەللامەدە قانداق تۇرۇۋاتقانلىقى، بىرەر دىشۋارچىلىققا يولۇققان ـ يولۇقمىغانلىقى، ئۇ يەردىكى ئادەملەرنىڭ ئۇنىڭغا تۇتۇۋاتقان مۇئامىلىرى هەققىدە سوراپدى. كامىلمۇ بولۇنغان ئىشلارنىڭ هەممىسىنى قالدۇرماي ئېيتتى. قۇتلۇق هاجىم دوختانا ۋەقەسىنى ئاڭلاپ ناهايىتى خۇشال بولدى. بولۇپمۇ ئەجدادلىرىمىز بىز ئەۋلادلارغا قالدۇرۇپ كەتكەن مۇبارەك كىتابلارنىڭ قۇتۇلۇپ قالغانلىقىنى ئاڭلاپ، هاياجىنىنى باسالمىدى. رەجەپ كارنايى بىلەن كامىلنىڭ قورقماس يۈرىكىگە ئاپىرىن ئوقۇپ، ئۇلارنى «پالۋان»، «باتۇر» دەپ ماختىدى.

— قارىسىلا كامىل بالام، — دېدى هاجىم هاياجانلىنىپ، — ئاللاه بەندىسىنى ئادەم دەپ ياراتقان، قۇل قىلىپ ياراتقان ئەمەس... قارشىلىق كۆرسىتىشنى بىلمىگەن ئادەم ئاللاهقىمۇ ياقمايدۇ... ئاللاهنىڭ ئەڭ

ناباپ قۇلى — قورقۇنچاق ئادەمدۇر...

— ئەللامە دېھقانلىرىمۇ خۇددى رەجەپ ئاكامغا ئوخشاش ياخشى ئادەملەر ئىكەن، — دېدى كامىل مەمنۇنىيەت بىلەن، — مېنى تېزلا ئارىغا ئېلىپ كەتتى.

— خۇداغا شۈكرى، بىزنىڭ ئەلنىڭ تولىسى قەلبى ساپ، ئىدرىكى ئۆتكۈر ئادەملەردۇر.

— غۇجا باھاۋۇدۇن ھاجىم، — دېدى كامىل، — تىبابەتچىلىك ھەققىدە باھاسىز رىسالە ۋە رېتسېپلارنى يېزىپ قالدۇرۇپتۇ. بىراق تۇرمۇشى غورسىزۇل ئىكەن... شۇنداقتىمۇ تاماسىز ياشايدىكەن...

— ئىنسانىنىڭ روھى ئۇچۇن باھاسىز زوق مۇتائىلەدۇر ئوغلۇم، — ھاجىمنىڭ ئورۇق ھەم پاكىزە بارماقلىرى ساقىلى ئۇستىدە ئويناتتى، — ھەقىقىي مۇرۇۋەت ۋە ياخشىلىق شان - شاۋكەتكە موھتاج ئەمەس...

نىياز پاكىنىڭ مەركەزدىن كېلگەن سەككىز يۈز يۆەنگە ھارۋا ئېلىۋېلىپ تۇرۇقلۇق يەنە غۇجا باھاۋۇدۇن ھاجىمغا سېلىۋاتقان زۇلۇمىنى ئاڭلىغان قۇتلۇق ھاجىم ناھايىتى خاپا بولدى. ئۇ قورۇق قاپلىغان ئوتلۇق كۆزلىرىنى نەگىدۇر تىكىپ: «يامانلاردىن ياخشىلىق كۈتمەك، ھايۋاننىڭ مۇڭگۈزىدە گۈل ئۈنۈشنى ئارزۇ قىلىش بىلەن باراۋەردۇر...» دېدى.

ۋاقىت بىر يەرگە بېرىپ قالغاندى. كامىل كېتىش ئۈچۇن تەرەددۇتلاندى. قۇتلۇق ھاجىم نەفىسىنى چاقىرىپ، ئۇزىتىپ قويۇشنى ئېيتتى. باياتىندىن بېرى ئانىسىنىڭ بېشىدا ئولتۇرۇپ، بولۇنغان گەپلەرنى ئاڭلىغان نەفىسە كامىلغا لەپپىدە قارىدى - دە، رومىلىنى ئارتىپ تەييار بولدى. كامىل ھاجىم بىلەن خەيرلىشىپ ھويلىغا چىقتى. ئاي خېلىلا كۆتۈرۈلگەن بولۇپ، ئۇنىڭ نۇرى تال بوستاندىن ئۆتۈپ، ھويلىغا ئالا كۆلەڭگىلەرنى يايغانىدى. ئۇلار دەرۋازىدىن چىقىپ، چوڭ يول ئاغزىدىكى ئۆستەڭ بويىدا توختاشتى. نەفىسە شۇئىرلاپ ئېقىۋاتقان سۇغا قارىغىنىچە جىمجىت تۇراتتى. چۇنكى، كامىل ئالدىنقى قېتىم كەلگەندە، ناھايىتى تەستە تۇيۇ قىلىش تەكلىپىنى قويغانىدى. نەفىسەمۇ خالىقىنىڭ ئەلچىلىرىنى يولغا سالغاندىن كېيىن، كامىل بىلەن پاتراق تۇيۇ

قىلىۋېلىشنى كۆڭلىگە پۈككەن بولسىمۇ، ھايا ۋە نومۇس ۋەجىدىن ئېنىقراق جاۋاب بېرەلمىدى. ئۇ «توي» سۆزىنىڭ يەنە تەكرارلىنىشىنى ئويلىغىنىدا، پۈتۈن ۋۇجۇدى ئوتلۇق قۇياش تەپتىدە ئېرىپ كېتىدىغاندەك ھاياجان ئىزتىرابىدا ئازابلىناتتى. شۇڭا، يۈزتۇرا سۆزلىشىشكە ئىپپەت ـ نومۇسى يار بەرمىگەن نەفسە بۇ توغرۇلۇق خەتمۇ يېزىپ قويغانىدى.

— نەفسە، — دېدى كامىل بوغۇلغاندەك بولۇپ، — ئۆتكەندە مەن سىزگە...

— بولدى سۆزلىمەڭ، — دېدى نەفسە پىچىرلاپ، — مانا بۇ خەت سىزگە جاۋاب بېرىدۇ. ئېيتقا كامىل، ھېكمەتتىن خەۋەر بارمۇ، مۇرات بىلەن كۆرۈشتىڭىزمۇ؟

بۇگۈن ھېكمەتتىن كېلگەن خەتتە گەرچە قىسقىراق يېزىلغان بولسىمۇ، يېڭىئېرىق سۇ ئامبىرىنىڭ ئەھۋالى، ئۆزىنىڭ نېمە ئىش بىلەن شۇغۇللىنىۋاتقانلىقى، قۇربان ھاكىمنىڭ ياخشى نىيەتلىك ئادەم ئىكەنلىكى، لېكىن ئۆزىنىڭ مەست بولۇپ، قېلىپ قىلغان «ئەسكىلىكى» يېزىلغانىدى. بولۇپمۇ ھېكمەت ماھىگۈلدىن گۈلزىبانىڭ قان تۆكۈرگەنلىكىنى ئاڭلاپ قاتتىق ئەنسىرەۋاتقانلىقىنى، ئەگەر پۈرسەت بولسا، ئۇنىڭ ھالىدىن خەۋەر ئېلىشنى، مىسكىن كۆڭلىگە تەسەللى بېرىشنى ئۆتۈنگەنىدى.

— مەن ئالدىنقى كۈنى شەھەرگە كىرىپ، — دېدى نەفسە، — گۈلزىبا بىلەن كۆرۈشۈپ، بىر سائەتتەك مۇڭدىشىپ بولۇپ، خان ئانام بىلەن سەئىدە ئاچامنى يوقلىدىم.

— بەك ياخشى قىپسىز... ئۇلار قانداق تۇرۇپتۇ؟...

— خان ئانام ئوبدان تۇرۇپتۇ. سىزنىڭ ياخشى تۇرۇۋاتقانلىقىڭىزنى ئېيتتىم، ئۇلارمۇ خاتىرجەم بولدى. ئەمما گۈلزىبا، — نەفسە سۆزغا قارىۋالدى. ئۇنىڭ بىر ئىشنى دېيىشكە تىلى بارمايۋاتقانلىقى ئېنىق ئىدى...

— گۈلزىباغا بىر ئىش بولمىغاندۇر؟... كامىل تاقەتسىزلەندى...

— ئۇ... ئۇ...، — نەفسەنىڭ ئىپپەت ـ نومۇسى تىلىنى باغلاپ قويغانىدى.

— زادى قانداق ئىش يۈز بەرگەن بولسا دەڭا، مەن سىزدىن ئۆتۈنەي...

— ئۇ... ئۇ... هاسىلدار بولۇپ قالغان ئوخشايدۇ... — نەفسە يۈزىنى تۆتۈپ، تەتۈر قارىۋالدى.

كامىل ئەللامەگە كېلىپ، تۇنجى قېتىم نەفسە بىلەن كۆرۈشكەندە، هېكمەت بىلەن گۈلزىبانىڭ نىكاھ قىلىپ توي قىلغانلىقىنى سۆزلەپ بەرگەندى. توي دېگەن قىز بالىنىڭ هاياتىدىكى بىر قېتىملىق ئەڭ مۆرۈۋەتلىك ئۇلۇغ بىر كۈن!... ئەمما داغدۇغىسىز، ئەدناسى دوستلىرىمۇ قاتناشمىغان، هەسرەت - نادامەت، قارا كۈنلەردە جىمجىتلا ئۆتكۈزۈلگەن بۇنداق نىكاھ مۇراسىمى قىز بالا ئۈچۈن قانچىلىك ئازاب!... بۈنى پەقەت بېشىدىن ئۆتكۈزگەن يېتىم قىزلارلا بىلىدۇ... لېكىن، گۈلزىبانىڭ ئاتا - ئانىسى هەغدا تۇرۇقلۇق: ئۇ مۇشۇ كۈنلەرگە قالدى... كونىلارنىڭ: «چىرايلىق قىزلار ئانىلىرىنىڭ قورسىقىدىن تەلەيسىزلىكلىرى بىلەن تەڭ تۇغۇلىدۇ...» دېگىنى راست ئوخشايدۇ. نەفسە گۈلزىبانىڭ تەقدىرىنى ئويلاپ، كېچە - كېچىلەپ يۇم - يۇم يىغلىدى. شۇڭا، ئۇ بىر كۆڭلەكلىك گىرىپ ۋە باشقا سوۋغا - سالاملارنى ئېلىپ، ئونىڭ كۆڭلىنى ياساپ، مۇبارەكلەپ قويۇش ئۈچۈن، ئۇلۇشكۈن شەھەرگە كىرگەندى.

— راستمۇ نەفسە؟ — كامىل خۇشال بولۇشنى ياكى خاپا بولۇشنى بىلەلمەي تېڭىرقاپ قالدى.

— ئۆزى شۇنداق دېدى!...

— ۋاي خۇدايىم، بۇ يوشۇرۇن نىكاھ تۇرسا؟... ئەمدى بالىنى قانداق چۈشەندۈرەر؟...

— هازىر ئانىسىمۇ بىلمەيدىكەن، بىراق گۈلزىبا خۇشالدەك قىلىدۇ...

— نېمىشقا ئەمدى؟

— ئۇ بارلىق سەتچىلىك، رەسۋاچىلىق، تۇقا - نالەتلەرنىڭ هەممىسىنى بېشىغا ئېلىپ قويۇپتۇ... بۇ بالا ئارقىلىق كېرىموفنى يەڭمەكچى ئوخشايدۇ...

گۈلزىبانىڭ ئۆزىنىڭ نام - ئابرويىنى، يۈزىنى تۆكۈش هېسابىغا بەختكە ئېرىشمەكچى بولغانلىقىنى هېس قىلغان كامىل ئونىڭ شىجائىتىگە، يەكدىللىقىغا ئىچىدە ئاپىرىن ئوقۇغان بولسىمۇ، بۇنداق قۇربان بېرىشنىڭ

قىممەت - سالمىقىنى مۆلچەرلىگۈسىز يوقىتىش دەپ ئويلىدى. بەلكىم گۈلزىبانىڭ بۇ قەتئىيلىكى ئۈچۈن سەرپ قىلغان نەرسىسىنىڭ قىممىتى بەكمۇ چوڭ بولغاندۇر! . . . ياق! بۇنىڭدا قىممەتكە توختىغۇدەك نېمە بولسۇن؟ . . . ئەگەر گۈلزىبا ئۆزىنىڭ ئىززەت - نەپسى، ساداقىتى، مۇھەببىتى ۋە ئادەمىيلىك ۋىجدانىنى ساقلاپ، بەختى ئۈچۈن ھاياتىنى قۇربان قىلغان تەقدىردىمۇ، ئۆلچەمدىن تاشقىرى قىممەت بولمايدۇ! . . .

— مەنمۇ شۇنداق قارايمەن! . . . — دېدى نەفىسە تارتىنىپقىنا.

— راستىمۇ؟ — كامىل نەفىسەنىڭ قەتئىيلىكىدىن سۆيۈندى، — رەھمەت. . . سىز ماڭا تاغدەك ئىشەنچ ۋە غەيرەت ئاتا قىلدىڭىز. . .

كامىل نەفىسەنىڭ پىشانىسىگە سۆيۈۋاتقان بۇ دەقىقىدە، كېچە ئاسمىنى يۇلتۇز تۈدىلىرى بىلەن قاپلانغان بولۇپ، سامان يولى ئىزنالىرىدىن يېيىلغان سۈس ساغۇچ نۇر گويا گۈل چاچقۇلىرىدەك ئۇزاقلارغا سوزۇلۇپ غايىب بولغانىدى. ئۆستەڭنىڭ ئۇ قاسىنقىدىكى ئاپئاق ئېچىلىپ كەتكەن ئازغان گۈلى تۈپلىرى ئاستا شىلدىرلاپ تۇراتتى. تۈيۇقسىزلا، ئۇلارنىڭ يېنىدىلا خۇددى ئايىقى ئاستىدىن چىققاندەك ئاكلانغان ئېنىق چۈشكۈرۈك ئاۋازى ھەر ئىككىلىسىنى چۆچۈتۈۋەتتى. نەفىسە دەرھال كامىلنىڭ بىلەكلىرىگە ئېسىلدى. بۇ ئاۋاز ئازغان توپلىرى ئارىسىدىن كەلگەنىدى.

— كىم سەن؟ — كامىل ئۇنلۈك ۋارقىرىدى.

بىر قارا كۆلەڭگە غىل - پاللا كۆرۈندى - دە، ئازغان دالدىلىرىدا شىپىرلىغان ئاۋاز كەلدى. كامىل ئۆستەڭدىن بىرلا سەكرەپ ئۇ تەرەپكە ئۆتۈۋىدى، قارا كۆلەڭگە دوڭغايغىنىچە، شاپۇر - شۇپۇر قىلىپلا يوقاپ كەتتى.

— كامىل جۇرۇڭ، — دېدى نەفىسە قورقۇپ، — بىزنىڭ ئۆيدە قونۇپ قېلىڭ. . . مەن سىزدىن ئەنسىرەپ. . .

— قورقماڭ نەفىسە، يېنىمدا خەنجىرىم بار، — كامىل چاپىنىنىڭ پېشىنى قايرىدى. ئاي نۇرىدا دەستىلىرى بۇدۇر - بۇدۇر نەقىشلەنگەن خەنجەر پارقىراپ كۆرۈندى، — مەن سىزنى ئۆيىڭىزگە كىرگۈزۈۋېتەي. . .

كامىل ئالدىدىكى كەتتىنى بېسىپ ئۆتكۈچە، قىلچىمۇ قورقۇپ قالمىدى. لېكىن، يارلىق ئىچىدىكى ئېگىز - پەس چىغىر يولغا چۈشكەندە، تېنى شۇركىنىپ، ئۇنى سوۋۇتىدى. ئۇ قول چىرىقىنى ياندۇرۇپ مېڭىۋاتقان بولسىمۇ، ئىككى تەرەپتىكى تىك قەد كۆتۈرگەن ھەرخىل شەكىلدىكى يارلار، ئۆيۈلۈپ ئىچكىرى كىرىپ كەتكەن ئۆڭكۈرلەر، بىلتىزلىرى بىلەن ئېسىلىپ قالغان قارايا‌غاچ، پاخپاق يۆگەيلەر رېۋايەتلەردە تەسۋىرلەنگەن يالماۋۇز - ئالۋاستىلارغا ۋە دېۋىلەرگە ئوخشايتتى. كامىل يىكەنلىك، قومۇشلۇقلار ئارىسىدىكى لاۋىلىق يولدىن ئۆتكەندە، خەنجىرىنىڭ دەستىسىنى چىڭ سقىمدىۋالغان بولسىمۇ، تەرلەپ كەتكەندى. ئۇنى سوۋۇتاسلىقى ئېنىقلا ئىدى. ئۇ، يارلىقتىن چىقىپ كەتكەندىن كېيىنلا، خەنجىرىنى غىلىپىغا سالدى. بۇ خەنجەر كامىل ئېسىنى بىلگەندىن تارتىپلا، مومىسىنىڭ ساراي تېمىدا ئېسىقلىق تۇراتتى. ئۇنىڭ غىلىپلىرىمۇ سىرىق ھەم ئاق تۆچتىن بولۇپ، كۆركەم نەقىشلەنگەنىدى. مومىسى ئۇنى پات - پاتلا سۈرتۈپ: «بالام، بۇ بوۋاڭ ئابدۇلەتىپ ئەمىر نەققاشى مۇساپىر بولۇپ يۈرگەن چاغلىرىدا ئۇنىڭغا ھەمراھ بولغان تەۋرۈك خەنجەر. . . » دەپ قوياتتى. كامىل بىلەن خالىق ئوتتۇرىسىدىكى دۈشمەنلىك كۈچەيگەنلىكىنى سەزگەن خانىمزاتخان ئانا بىر كۈنى ئۇنى كامىلنىڭ بىلىگە ئېسىپ: «يىراق - يېقىنغا سەپەر قىلساڭ، ئۆزۈڭدىن ئايرىما. بۇ ساڭا يۈرەك بولىدۇ» دېگەنىدى.

كامىل ياتقىغا كىرىپلا شامنى ياقتى - دە، چاپىنىنى سالدى. دوپپىسىنى قوزۇقىغا ئىلىپ، خەنجىرىنى مورا ئويۇقىغا قويدى. ئاندىن كىچىك شىرەنى قويۇپ شامنى ئېلىپ كەلدى. ئۇ نەفىسىنىڭ خېتىنى ئوقۇشقا تەقەززا ئىدى. چاكىقغان دىللارغا ئابى زەمزەم شەربىتىنى سۇنغان مەكتۇپ مۇنداق باشلانغانىدى:

. . . «ئەسسالام كامىل! . . . نەچچە يىللار دەريادا ئاققان ھۆزرا ۋاموق دىدارىغا نائىل بولغىنىمدەك. . . ، بىستون تاغلىرىنى كەسكەن پەرھادنىڭ پاك ئىشقىنى قوبۇل ئەتكەن

شهرىنده‌ك. . . ، چۆللەر ئارا ئاھ ئۇرۇپ ئەسەبىيلىك گىريانلىرىدا مەجنۇن بولغان قەيسىنىڭ ئوت پىراقىدا كۆيۈپ كۈل بولغان لەيلىدەك، مەن ھەم كامىلنىڭ «جۇپتى ھالال» بولۇش تەلەپلىرىنى ئۆز ئىختىيارىم ۋە شادلىق ياشلىرىم بىلەن مەقبۇل ئەتتىم! . . . نەفسە ئەمدى سىزنىڭ. . . «ئۇ مېنىڭ. . . » دەپ قەلب پىنھانلىرىڭىزدا ئەنقادەك يوشۇرۇن ساقلاڭ. . . ئېھتىمال سىز: «نەفسە بۇرۇنمۇ مېنىڭ ئىدىغۇ! . . . » دەيىشىڭىز مۇمكىن. ئۇنداق ئەمەس ئەزىزىم! . . . ئۇ چاغلاردا سىز بىر «روھ» نى، روھىي مۇھەببتىمنى سۆيدىڭىز. . . مەن ھەم بۇنىڭدىن مۇستەسنا ئەمەسمەن! . . . چۈنكى جەننەت ھۆرلىرىدەك ئاللاھ بەرگەن تېنىنى پاك تۇتۇپ، دىلىنى ھايا نۇرلىرىدا يورۇتۇپ، يۇرىكىنى پەزىلەتتىن ئىبارەت قان بىلەن سۇغۇرۇپ، ئىپپەت ـ نومۇسىنى گويا دېگىز قەھرىدىكى سەدەپ قۇلۇلىسى قويىندا يېتىلدۇرگەن ئۇنچە ـ دۇرلاردەك پىنھانە تۇتقان بىر مەسۇمەنىڭ يات ئەر تېنىگە ـ تېنىنى، جېنىغا ـ جېنىنى قوشۇش ئەمەس ھەتتاكى ئون قەدەم ئارىلىقىدىكى ئەرنىڭ تىنىقىمۇ ئۇنىڭ ئۈچۈن دوزاق ئوتىدەك بىلىنەتتى. . . توغرا، مەن سىزنى سۆيگەن! بۇ سۆيۈش سىزنىڭ روھىي مۇھەببىتىڭىزنى، روھىي ئەخلاقىڭىزنى، روھىي ھالىتىڭىزنى قەدىرلەشتىن باشقا نەرسە ئەمەس ئىدى! . . . (بۇ ئەڭ ئۇلۇغ، ئەڭ مۇقەددەس، ئەڭ ئۆلمەس سۆيۈش ئىدى. . .)

ئەزىزىم كامىل! . . . خالىق ئەلچى كىرگۈزگەن. سىز توي تەكلىپىنى قويغان. . . ئانام كۆپ نەسىھەتلەرنى قىلغان. . . مۇشۇ بىر قاتار ئىشلاردىن كېيىن، ئۆزۈمنىڭ جەننەتتىكى پەرىشتە ـ ھۆرلەردىن ئەمەس، بەلكى ئادەم ئىكەنلىكىمنى ھېس قىلدىم. . . يەنە كېلىپ، ئەركىن ھاياتنى تۇرلۇك ـ تۇمەن قائىدە ـ نىزام، تۈزۈملەر بىلەن قېلىپلاشتۇرۇپ، ھەممىنى قېلىپقا ماسلاشتۇرۇپ، ماسلاشمىسا يۇنۇپ، چېپىپ، رەندىلەپ

تـوغرىلايدىغان ئادەملـەر ئارىسـىدا ياشاۋاتقانلىقىمنى، بـۇنى كىشىلەرنىڭ «جەمئىيەت، تۈرمۇش، ھايات . . . » دېگەندەك ياللىراق تونلار بىلەن بىزەيدىغانلىقىنى بىلدىم! . . .

كامىـل، بەزى گەپلەرنـى دېيىـشكە نومۇسۇم يار بەرمەيۋاتىدۇ. شـۇنداقتىمـۇ سـىزگە ئازراق پـۈرىتىـپ ئـۆتەي. خالىغىنىڭ ئەلچىلىرىگە بۇۋام: «قىزىمىزنىڭ بېشى باغلانغان» دەپ جاۋاب بېرىۋەتكەنلىكى ئەتىسى، ئانام مەن بىلەن سۆزلەشتى (بۇ چوقۇم بۇۋامنـىڭ مەسلىھىتى بىلەن بولغان). ئۇ ماڭا بىر كېچە دېگـۈدەك نەسىھەت قىلدى. «بوۋىڭىـزنىڭ كۆزىنىڭ ئـوچۇق ۋاقتىـدا ياتلىـق بولـۇڭ. . . كامىـلجان بىـرەر گەپ كالىچى قىلمىدىمۇ؟ قىز بالا دېگەن ئەردە ياخشى، بولمىسا يەردە! ئويلاپ كۆرۈڭ قىـزىم، خۇدايىـم پاختا پايىلىرىنىمۇ ئەركەك ـ چىشى قىلىپ يارىتقان. . . »

ۋاي خۇدايىم، كونىلار بۇ تەمسىل ـ ماقالىلەرنى بىز قىزلار ئۇچۇنلا قالدۇرۇپ كەتكەنمىدۇر؟ . . . شۇنداق، كامىل سىز توي تەكلىپىنى قويدىڭىز. . . بۇنى ئانام ئاڭلىدى. ئۇ بۇۋامغا دېگەن چېغى، ئۇمۇ خەۋەر تېپىپتۇ. قىسقىسى، ئۇلار خۇشال. . . ھەتتا بۇۋام ئانامغا: «كۆپ ھەشـەم ـ دەرەم كۆتۈرمەيلا، پات ئارىدا تويىنى قىلىۋېتەيلى» دەپتۇ. قانداقمۇ مـۇمكىن بولسـۇن؟ مەن: «كامىل بىـر يىللىق ئەمگـەك مـۇددىتىنى تۈگىتىـۋالسۇن» دېدىم. سىزچە بوپتۇمۇ؟ . . . ئۆزگىرىش ۋاقتىڭىزدا توي قىلىشىڭىزغا كۈچىمۇ، مەكتەپمۇ يول قويمايدۇ. شۇنداق ئەمەسمۇ؟ . . .

كامىل بۇ سەھىپىلەرنى يېزىۋاتقىنىـمدا، يۈزۈمنىـڭ خـۇددى دەزمال ياققاندەك كـۆيۈۋاتقانلىقىنـى، يـۈرىكىمنىڭ يـۈپۈرماقتەك تىتـرەپ، ئـۆزۈمنىڭ قانچىلىـك سەكپارە بولۇۋاتقانلىقىنى چۈشىنەمسىز؟ . . . «بۇنـىڭدىن كېيىـن بىراۋلار. . . » دەپ ئويلىساملا، ھايادىن ئۆزۈمنى قويار جاي

تاپالمايمەن. . . ئەمدى سىزنىڭ يۈزىڭىزگە قانداقمۇ قارايمەن؟ . . .»
سىزنى سۆيۈپ: نەفىسەدىن. . .

كامىل گەرچە نەفسەنىڭ «بىر يىل» دېگەن شەرتىنى يوللۇق دەپ جەزىملەشتۈرگەن بولسىمۇ، ئاچىسى سەئىدە بىلەن مەسلىھەتلىشىپ، «سۆز سالدۇرۇپ قويۇش» رەسمىيىتىنى پات ئارىدا ھېچىرىشنى كۆڭلىگە پۈكتى. ئۇ خەتنى قايتا ئوقۇپ چىققاندىن كېيىن، قاتلاشقا كۆزى قىيماي، شىرەگە جەينەكلەپ خېلى ئولتۇردى. كامىل بۇ تۇرقىدا تاڭنى ئاپئاق ئاتقۇزۇۋەتكەنمۇ بولار ئىدى، بىراق كۆز ياشلىرى ئېقىپ تۆگىگەن شامنىڭ پىلىكى ئېگىلىپ ئۆچۈش ئالدىدا تۇراتتى. كامىل دەرھال ئورۇنىنى سىلىپ يېتىۋالدى. ئۇ يېتىپ بولغاندىن كېيىنمۇ، كۆزىگە ئۇيقۇ كەلمىدى. تۆڭلۈكتىن پىلىدلاپ قاراپ تۇرغان يۇلتۇزلارغا قارىغىنىچە، ھېكمەت، مۇراتنى ئىسلىدى. «زۇمرەتنىڭ ھازىر ھالى نېچۈكتۇر؟ ئېزىز تارمۇش كۆرۈشۈپ تۇرغانمىدۇر؟ . . .» دېگەن سوئال ئۇنىڭ كۆڭلىگە زادىلا ئارام بەرمىدى. بولۇپمۇ گۈلزىبانىڭ ھامىلدار بولۇپ قېلىشى قانداق پاجىئەلەرنى كەلتۈرۈپ چىقىرىپ، نېمە كۆڭۈلسىزلىكلەر يۈز بېرەر؟ ھالقىلىق پەيتلەردە، ئاقمۇللا ئىمام بىلەن ھېلىقى شاھىدلار تېنىۋالارمۇ؟ . . . ئۇلارنى قانۇن ئورۇنلىرى ئېتىراپ قىلارمۇ؟» دېگەندەك زىددىيەتلىك ئەندىشىلەر ئۇنى ئەنسىزلىككە سېلىپ قويدى. شۇ چاغدا، گۈلنىساخاننىڭ ئارقا ـ ئارقىدىن بوغۇلۇپ يۆتەلگەنلىكىنى ئاڭلىغان كامىل مۇشۇ بىر ـ ئىككى كۈننىڭ ئىچىدە قاشىغا بېرىپ، ھارۋىكەش بىلەن سۆزلىشىشنى ۋە ئىككى بالىنى ئېلىپ كېلىپ، ئۇلارنى ئانىسى بىلەن كۆرۈشتۈرۈشنى كۆڭلىگە پۈكتى. لېكىن كۆزىگە ئۇيقۇ يامىشىپ، قاپاقلىرى يۇمۇلۇپ كېتىۋاتقىنىدا، رەجەپ كارنايى، ھېلىقى دوختۇرخانا، تاغارغا قاچىلانغان كىتاب، رىسالە، دورا ۋە رېتسېپلار خىرە ـ شىرە كۆڭلىدىن كەچتى. ئۇ ئۇيقۇلۇق: «ساخاۋەتلىك ئوغرىلار. . .» دەپ پىچىرلىدى. . . .

باشقا كەلگەندە باتۇر

بوستان ئوتتۇرا مەكتىپىدە ئىككى كۈندىن بېرى مائاش باھالاش

جەددي ئېلىپ بېرىلىۋاتاتتى. ئاپتونوم رايونىمىڭ بىر تۈتاش تارقاتقان ھۆججىتىدە، بارلىق ئىشچى - خىزمەتچى، ئوقۇتقۇچىلارغا بىر دەرىجىدىن مائاش قېتىم بېرىش ئېنىق كۆرسىتىلگەن بولسىمۇ، خوتەن ۋىلايىتىنىڭ قوشۇمچە ھۆججىتىدە: «تۆھپە - نەتىجىلىرىنى، سىياسىي ئىدىيىسىنى، ئەخلاق - ئىنتىزامىنى سىلىشتۇرۇپ باھالاش... باھالاشتىن ئۆتەلمىگەنلەرنىڭ دەرىجىسىنى سىياسىي - ئىدىيە، ئىنتىزامدا نەتىجىسى پەۋقۇلئادە ياخشى بولغانلارغا قېتىپ، ئىككى دەرىجە مائاش ئاتلىتىپ بېرىشكە بولىدىغانلىقى. : . » بەلگىلەنگەنىدى. بۇ يۇقىرىنىڭ ھۆججىتىنى، يەرلىكىنىڭ ئەمەلىي ئەھۋالىغا ماسلاشتۇرۇپ «جانلىق» ئىشلەتكەن «سىياسەت» ئىدى. تۈنۈگۈن چۈشكىچە، ئوقۇتقۇچىلار ئوتتۇرىسىدا ھۆججەتلەر ئوقۇلۇپ، بىر قۇر مۇزاكىرە قىلىنغاندىن كېيىن، قۇتبىرەم، رېخىم نۇرى، مەمتىلى ئىبراھىم، ساجىتخانلار مەسلىھەتلىشۋالغاندەك، كامىل، ھېكمەت، مۇراتلارنىڭ بىر دەرىجە مائاشىنى بەرمەسلىك، بۇ ئۇچ سانىنى جاپا چەككەن، نەتىجىسى زور ئوقۇتقۇچىلارغا بېرىشنى ئوتتۇرىغا قويۇشتى. زەينىدىن بۇ «ئاقىلانە» پىكىرگە دەرھال قوشۇلدى ۋە بىر دەرىجىنى زىكرۇللا غوجىغا، يەنە بىرسىنى قۇتبىرەمگە بېرىش ھەققىدە ئۆزىنىڭ كۆزقارىشىنى قويۇپ، قۇتبىرەمنىڭ ئايال تۇرۇقلۇق «قاتتىق» ئىشلەيدىغانلىقىنى، زىكرۇللا غوجىنىڭ ئىلمىي مۇدىرلىق خىزمىتىدە كۆپ جاپا چەككەنلىكىنى ماختاپ ئۆتتى. بۇ ئىنچىكە ئويلانغان پىلان ئىدى. چۈنكى، بىر دەرىجە بىلەن زىكرۇللا غوجىدەك خەۋپلىك بوران ئېغىزىنى ئەتسە، قۇتبىرەم ئەلۋەتتە قارشى پىكىر دېكىلەرنىڭ ئەدەبىنى بېرىپ، قېپقالغان بىر دەرىجىنى زەينىدىنگە ئاتا قىلاتتى. ئەمما زىكرۇللا غوجا شۇ ھامان ئۆزىنىڭ ئىككى دەرىجە ئاتلىتىپ ئالمايدىغانلىقىنى جاكارلىدى. چۈنكى، ئۇ بىر تەرەپتىن ئوينىلىۋاتقان ئويۇنىنىڭ تەكتىگە يەتكەن بولسا، يەنە بىر تەرەپتىن، ئوقۇتقۇچىلار ۋە كامىل، ھېكمەت، مۇراتلارنىڭ ئالدىدا، ۋىجدان ئازابى تارتىپ قېلىشنى خالىمايتتى.

ئىشخانا ئىچى ئاستا پىچىرلاشلار، غودۇكشۇشلار ۋە ئالىيىشلار بىلەن تولدى، ھەممە قۇتبىرەمگە يامان كۆزدە قارىماقتا ئىدى. ئۆزىنىڭ

دەرسىنىڭ ھۆددىسىدىن چىقالماي، ھەر يىلى كۆچۈش، سۈپەت نەتىجىلىرى ئاتمىش پىرسەنتتىن ئاشمىغان، .ئۇرۇشقاق، ھازازۇل بىر خوتۇننىڭ ئەمدىلىكتە دەرىجە ئاتلىتىپ ماڭاش ئۆستۈرۈلۈشى ئوقۇتقۇچىلارنىڭ غەزىپىنى كەلتۈرگەنىدى. رېخىم نۇرى، مەمتىلى ئىبراھىم، ساجىتخانلارمۇ ساغرىسىغا ئوغرى تىكەن سانجىلىپ قالغاندەك، ئولتۇرالمايلا قالدى. رېخىم نۇرى: «ۋاي ماڭا ئوشۇك چۆجىسى ماڭا باشقىچە گەپ قىلمۇدى، ئەمدى قۇتبىرەم دەيدىيا؟...» دېسە، مەمتىلى ئىبراھىم: «خەپ چۈغۇنتەك گاچا، مېنى پەللەپسەن - دە؟...» دەيتتى. ساجىتخان: «ۋاي جېنىمەي، بىر دەرىجىنى ساڭا ئېلىپ بېرىمەن دېگەنتىيا بۇ ئوغرى؟ ئەمدى ئاۋۇ مۆڭگەك ماداً ئېشەكنىڭ گېپىنى قىلمۇاتىدىغۇ؟...» دەپ ئىچىدە تىللايتتى. مىنۇت ئۆتمەيلا، بۇ ئوچ «پالۋان» قۇتبىرەمنىڭ دەرس ئۆتۈش، ئىنتىزام، ئەخلاق جەھەتتىكى مازلىرىنى چۈۋۈپ، ئۇنى بىر پۇلغا ئالغۇسىز قىلمۇەتتى. قۇتبىرەمنىڭ ھېكمەت ئۆتۈۋاتقان ئەدەبىيات دەرسىنى ئۇستىگە ئېلىپ، ئوقۇغۇچىلارنىڭ «توپىلاڭ» كۆتۈرگەن ئىشىنى ساجىتخان يۈز - خاتىرە قىلمايي سۆكۈۋەتتى. قۇتبىرەمۇ بوش كەلمىدى. ئۇ كامىل، مۇراتلارنىڭ دەرسىنى ئۇستىگە ئالغان رېخىم نۇرى، مەمتىلى ئىبراھىملارنىڭ دەرسىنى ياخشى ئۆتەلمىگەنلىكى ئۈچۈن، ئوقۇغۇچىلارنىڭ مەكتەپ مەيدانىدا ئولتۇرۇۋېلىپ، دەرسكە كىرمىگەنلىكىنى راسا كۆپتۈرۈپ سۆزلىدى.

ئىككىنچى ھەپتىنىڭ ئالدىدا، مەكتەپتە بىر ۋەقە يۈز بەرگەنىدى. ئەتىگەنلىك گېپىناستىكا تۈگىگەن ھامان، ئالتە سىنىپنىڭ ئوقۇغۇچىلىرى سىنىپقا كىرمەي مەيداندا ئولتۇرۇۋالدى. ئۇلار: «قۇتبىرەم، رېخىم نۇرى، مەمتىلى ئىبراھىملارنىڭ دەرسىنى چۈشىنەلمىدۇق... كامىل، ھېكمەت، مۇرات مۇئەللىملەرنى قايتۇرۇپ كەلسۇن!...» دېگەن تەلەپنى ئوتتۇرىغا قويۇشتى. زەينىدىن ئوقۇغۇچىلارنى تىللاپ باقتى، يالۋۇرۇپ نەسىھەت قىلدى. لېكىن بالىلار بىزىرپىلا ئولتۇرۇۋالدى، ئاخىرى، زىكرۇللا غوجا ئوقۇتقۇچىلار بىلەن مەسلىھەتلىشىپ، مەيدانغا چىقتى. ئۇ كامىل، ھېكمەت، مۇراتلارنىڭ يېقىندا قايتىپ كېلىدىغانلىقىنى، شۇ

چاققىچە، ئۇلارنىڭ دەرسىنى توختى قۇربان، پاتەم خانىم ھەم ئۆزى ئۇستىگە ئېلىپ ئۆتىدىغانلىقىنى جاكارلاپ، ئوقۇغۇچىلارنى سىنىپقا كىرگۈزەلىگەنىدى. مانا ئەمدى بىر دەرىجە مائاشتىن ئىبارەت گۆھەرنى تالىشىپ ئوتتۇرىغا سەكرەپ چۈشكەن قۇتبىرەم، رېخىم نۇرى، مەمتىلى ئىبراھىم، ساجىتخانلار: «ۋۇي، ئوقۇتقۇچى تەلىتى يوق ئىتاۋاز ئوغرى...»، «ئىككى ئوتتۇرىدا قالغان ئەزمايىلا ئەركەك زەدەك...»، «ئۆگزىدىن تاشلىۋەتسە، توپتەك قاڭقىيىدىغان جالاپ...»، «ساقال تاغىقى، ئېشەك مەدىكى...» دېگەندەك بىر - بىرىنى سۆكۈدىغان تىل - ھاقارەتلەرنى ياغدۇرۇۋەتتى. يىغىنمۇ بۇزۇلدى. ئوقۇتقۇچىلار يىغىنىدا ھېچ ئىشنى ھەل قىلالمىغان زەيىنىدىن مۇدىر بۇگۇن ئەتىگەندىلا ئىلمىي مۇدىر زىكرۇللا غوجا، ئوقۇتقۇچىلار ۋەكىللىرىدىن پاتەم خانىم، مەمتىلى ئىبراھىم، توختى قۇربان، ياچىيكا ھەيئەتلىرىدىن يەنە بىرنەچچە ئوقۇتقۇچىلارنى ئۆزىنىڭ ئىشخانىسىغا يىغىپ، مائاش دەرىجە تەقسىماتىنى مۇزاكىرە قىلىۋاتاتتى.

زەيىنىدىن بۇگۇن ئېتىنىڭ تىزگىنىنى باشقا يولغا سىرىدى. ئۇ يەنىلا بىر دەرىجە مائاشنى زىكرۇللا غوجىغا، يەنە بىر دەرىجە مائاشنى پارتىيە ياچىيكا ھەيئىتى يۇسۇپ مۇئەللىمگە بېرىشتە چىڭ تۇردى. ئەمما ئۇنىڭ يەنە بىر دەرىجە مائاشنى ئۆزىگە ئېلىپ قويغانلىقى ئېنىقلا كۆرۈنۈپ تۇراتتى. دۇنيادا مەنپەئەتتىن قۇدرەتلىك كۈچ بولمىسا كېرەك. ھەممىسىلا بۇ بىر دەرىجە مائاش — ئالتە - يەتتە يۈەننى ئۆزىنىڭ قىلىۋېلىشنى خالايتتى. شۇڭا، ھېچكىمۇ زەيىنىدىننى نامزات قىلىپ كۆرسەتمىدى. ھەممىسىلا بېشىنى ئېچىگە تىقىۋېلىپ ئولتۇراتتى. زىكرۇللا غوجا، توختى قۇربانلار بۇ ئۇچ دەرىجە مائاشنى ئۆز ئىگىلىرى بولغان كامىل، ھېكمەت، مۇراتلارغا بېرىشنى ئارزۇ قىلاتتى. يىغىندىكىلەرنىڭ بىرسىمۇ دادىللىق سىلەن ئوتتۇرىغا چىقىپ، ئۇلارنىڭ ئىسمىنى ئاتىيالمايتتى. ئەلۋەتتە «شىيۇجېڭجۇيىچى» دېگەن بۇ لەنىتى تامغا بېسىلغان ھەرقانداق بىر ئادەمنىڭ ئېرىقىنى چېپىش، سۈيىنى ياقىلاش — قاراپ تۇرۇپ ئۆزىنى ئۆزى ئورنىغا ئىتتىرگەنلىك بولاتتى. لېكىن، ئىلمىي مۇدىر زىكرۇللا غوجا

ئالىي مەكتەپ يۇزىنى كۆرگەن، گېزىت ـ ژۇرناللارنى كۆپ ئوقۇيدىغان، يـۇقىرىدىكى سىياسەت بىلەن تۆۋەندىكـى ۋەزىيەتنـى سېلىشتۇرىدىغان، ھەربىر ھەربىرىكەتنى يۆنىلىشى شامىلىنى كۆزىتىپ باھا بېرەلەيدىغان «قۇلىقى ئـۇزۇن» زىيالىيلاردىن بـولغاچقا، ئانچە چـۆچـۈپ كەتمەيتتى. ئۇ، مەركەزنىڭ سىياسەت، ئەمىر ـ پەرمانلىرى، پارتىيىنىڭ زىيالىيلارغا قارىتىلغان «قۇتقۇزۇۋېلىش» ، «ياردەم بېرىش» ، «ئۆستۇرۇش» كە ئوخشاش ئۇسۇل ـ چارىلىرى، شۇنداقلا ئاپتونوم رايۇنىنىڭ مائاش ئۆستۇرۇش ھەقتىدىكى ھۆججەت ـ نىزاملىرىنى قايتا بىر رەت ئايلاندۇرۇپ سۆزلىدى. ئـۇنىڭ نـۇقتىنىڭ مەزمـۇنىدىن «ئىدىئولوگىيىگە ياتىدىغان ھەرقانداق مەسىلىگە نىسبەتەن بېسىم ئىشلەتمەسلىك، قاراپ بېقىش، ئېھتىياتچان بولۇش پوزىتسىيىسىنى تۇتۇش، ھەرگىز يەڭگىلتەكلىك بىلەن ئالدىراپ خۇلاسە چىقارماسلىق. . . » دېگەن روھ چىقىپ تۇراتتى. ئۇ بۇ ئارقىلىق كامىل، ھېكمەت، مۇراتلارنىڭ يىللاردىن بېرىقى نەتىجىلىرى، مەكتەپ ئۇچۇن كۆرسەتكەن خىزمەتلىرى، ئوقۇغۇچى ـ ئوقۇتقۇچىلار ئارىسىدىكى ھۆرمەت ـ ئىناۋىتى، ئوقۇتقۇچىلىق كەسپىگە نىسبەتەن مۇھەببىتـى قاتارلىقلارنى ناھايىتى ئۇستىلىق بىلەن ئوتتۇرىغا قويدى ۋە بۇ قېتىمقى يۇقىرىنىڭ دەرىجە مائاش قېتىپ بېرىشىنىڭ ئوقۇتقۇچىلارنىڭ تۇنۇگۈنكى، بۈگۈنكى ئىپادىسىگە قاراپ بولماي، بەلكى يىللاردىن بېرىقى نەتىجە ۋە تۆھپىلىرىگە قاراپ بولىدىغانلىقىنى ئوچۇق ھەم كېسىپلا ئوتتۇرىغا قويدى.

— مېنىڭ قارىشىم، — دېدى زىكرۇللا غوجا قاپىقىنى تۇرگەن ھالدا، — بۇ ئۇچ دەرىجە مائاش كامىل، ھېكمەت، مۇراتلارغا تەئەللۇق. باشقىلارنىڭ ئىگىلۈۋېلىشى تامامەن يولسىزلىق بولىدۇ. . .

— مەن قوشۇلمەن! — دېدى توختى قۇربان. . . — ئۇلار ھەر يىلى مۇكاپاتلىنىپ، تەقدىرلىنىپ كېلىۋاتقان مۇنەۋۋەر ئوقۇتقۇچىلار. . .

— مەن قوشۇلمايمەن، — دېدى زەينىدىن مۇدىر، — ناھىيىلىك دائىمىي كومىتېت قارار چىقىرىپ جازالىغان، خاتالىقى ئېغىر، تەسىرى چوڭقۇر، چەت ئەل شىۋىجىڭجۇيىچىلىرىنىڭ تەشۋىق ـ تەرغىباتچىلىق رولىنى ئۆتىگەن ئادەملەرگە كۆزىمىزنى يۇمۇۋېلىپلا، دەرىجـە مائاش

ھالاپ بەرسەك... بۇ سىنىپىي كۆرەشنى، پرولېتارىيات دىكتاتۇرىسىنى، پارتىيىنىڭ سىياسىتىنى ئۇنتۇغانلىق ياكى كۆزگە ئىلمىغانلىق بولمدۇ...

— مەن زەينىدىن مۇدىرنىڭ پىكرىگە تامامەن قوشۇلمەن، — دېدى مەمتىلى ئىبراھىم، تۇنۇگۈن ئىنقىلابچى ئىكەن، تۇنۇگۈنكى ئىش، بۈگۈن ئەكسىلئىنقىلابچىلارنىڭ سېپىگە ئۆتكەنكەن، ئۇ سىنىپىي دۈشمەن! ...

— كامىل، ھېكمەت، مۇراتلارنى سىنىپىي دۈشمەن دېگىلى نېمە ئىسپات، قانداق پاكىتىڭ بار؟ — دېدى زىكرۇللا غوجا گۈلىيېپ، — دائىمي كومېتىت ئۇلارغا «بۇزۇق ئۇنسۇر»، «ئەكسىلئىنقىلابچى»، «ئوڭچى» دېگەن قالپاقنى كىيگۈزۈپتىمۇ؟...

— ئىلمىي مۇدىر توغرا ئېيتتىدۇ، — دېدى ياچېيكا ھەيئىتى يۈسۈپ مۇئەللىم، — ئۇلارنىڭ مەسلىسى خەلق ئىچىدىكى زىددىيەتنى ھەل قىلىش ئۈسۈلى بويىچە بىر تەرەپ قىلىنغان.

زەينىدىن ھېكمەتكە كۆرۈلگەن «بۇزۇق ئۇنسۇر» قالپىقىنى كىيگۈزۈش ھەم قانۇن بويىچە ئوچ يىل ئەمگەك بىلەن ئۆزگەرتىش» چارىسىنى دەۋېتىشكە تاسلا قالدى. لېكىن ساۋۇر روزىنىڭ «ئاقمۇتتىگە ئۆزۈڭ ئىگە» دېگىنى، قۇربان ھاكىمنىڭ «سېنى قولغا ئالدۇرمەن...» دېگەن سۆزى ئېسىگە كېلىش بىلەن، ئۆزىنى تۇتۇۋالدى. دېگەن بىلەنمۇ ھېكمەتنىڭ بىر دەرىجە مائاشى ئۆزىگە تەگمەيتتى. يەنە بىر تەرەپتىن، ھېكمەتنى يېڭىشېرىق سۇ ئامبىرىغا يالاپ ئېلىپ كىرگەن مىنبىكلارنى ھەم خالىقنى قۇربان ھاكىمنىڭ تىللاپ رەسۋاسىنى چىقارغانلىقىنى ئاڭلىغاندىن كېيىن، ئۇ بىر يەرلىرىنى قىسۋېلىشقا مەجبۇر بولغانىدى.

مەيدانغا چۈشۈپ، تالاش - تارتىش قىلىپ بىرلىككە كېلەلمەيۋاتقانلار پەقەت تۆت كىشىدىن ئىبارەت بولۇپ قالدى. قالغانلىرى بىتەرەپ بولۇپ جىم ئولتۇردى. ئۇلار كۆڭلىدە كامىل، ھېكمەت، مۇراتلارغا بېرىشنى ئۈمىد قىلسىمۇ، كېيىنكى كۈنلەردە كۆپچىلىك ئالدىدا «چار داستىخان» بولۇپ چۈشۈشتىن قورقۇپ، بۇ گەپنى ئېغىزىدىن چىقىرالمايتتى. زەينىدىن، قۇتىبرەملەرگە قوش دەرىجە بېرىشكە بولسا، ئەسلا رازى ئەمس ئىدى.

بۇگۈنمۇ كەچ بولدى. بىرلىككە كېلەلمىگەن مائاش باھالاش ھەيئىتى تارقاپ كېتىشتى. ئەتىگەندىن بېرى، خۇددى ئۇردەك چۆجىسىنى چىقارغان مىكىيان كۆل بويىدىن نېرى كېتەلمىگەندەك، مۇدىر ئىشخانىسى ئەتراپىنى ئايلىنىپ كېتەلمەيۋاتقان ساجىتخان، رېخسىم نۇرى، قۇتبىرەملەر كارىدورنى بويلاپ گويا ئۆز ئىشى بىلەن ئالدىراش بولۇۋاتقاندەك، بىرسى ئۇياققا ماڭسا، بىرسى بۇياققا ماڭاتتى. بىر - بىرىگە دوقۇرۇشۇپ قالسا، كۆزلىرىنى ئالايتىپ، دېمىقدا خىڭىلداپ قويۇپ ئۆتۈپ كېتىشەتتى. ئۇلارنىڭ بۇ قىلىقلىرى ئۆگزىدىكى سۆڭەكنى تالىشىپ، ئۆزئارا خىرس قىلىشىۋاتقان ئىتلارغىلا ئوخشايتتى. مائاش باھالاش ھەيئىتى تارقىغان ھامان، ئۇلار زەينىدىن، مەمتىلى ئىبراھىملارنىڭ ئارقىسىدىن سوكۇلداپ، بىر يەرلەرگىچە كۈسۈلداشقاندىن كېيىن، ئۆز يولىغا راۋان بولۇشتى. نېمىگىدۇر خۇشال بولغان ساجىتخان كارىدور ئىشىكىدىن ئېتىلىپ چىقىپ، ئاشخانا تەرەپكە ماڭدى. ئەمما ئۇ كۆلىنىڭ يېنىدىكى چوڭ ئېرىق لېۋىدە ئاداپ چېلىكىنى يۇيۇۋاتقان مۇراتنى كۆرۈپ قالدى. مۇرات ئالدىغا پەشتاما تارتىۋالغاندى.

— ۋاي، جېنىم مۇرات مۇئەللىم، — دېدى ئۇ تولغىنىپ، — دۇتار، راۋاب پەدىلىرىگە كۆنۈپ كەتكەن بارماقلىرىڭ چوشقا ئاداپلىرىدا سېسىپ، پۇراپمۇ كەتكەندۇر - ھە؟...

شۇنى دېمەسەن ساجىتخان، — دېدى مۇرات ھېڭىدە ھىجىيىپ، — ساڭا ئوخشاش غىتمەك چوشقىلار يا يەپ تويمىسا، يا غاجاپ؟...

مۇرات تۇنۇگۈنكى ئوقۇتقۇچىلار ئوتتۇرىسىدىكى مائاش باھالاشتا ئۇلارنىڭ ئۇچ دەرىجە مائاشنى تالىشىپ ئۆزئارا جىدەللەشكەنلىكىدىن خەۋەر تاپقانىدى. كېيىن رېخىم نۇرى ئۇنى كۆزىتىپ كەلگەندە، تەكەببۇرلۇق بىلەن كېرىلىپ: «سېنىڭ دەرىجەڭنى ساجىتقا، كامىلنىڭكىنى مۇدىر، ھېكمەتنىڭكىنى مەن ئالىدىغان بولدۇم...» دەپ ئۆزىنى كۆرسەتكەنىدى. ئەمدى بولسا، ساجىتخان ئالدىدا كۆرەڭلەپ تۇرۇپتۇ.

— ھوي، سىركول پاچاق، — دېدى ساجىتخان قاپاقلىرىنى سوزۇپ، — ھەرقايسىڭنىڭ دەرىجەڭنى زەينىدىن مۇدىر تەقسىم قىلىپ بەرگەن تۇرسا،

مېنى نېمىگە غىتمەك چوشقىغا ئوخشىتىسەن؟ مۇنۇچ...

— چوشقىلار ئېچىغ ئاداپىنى تالاشقاندەك، سەنلەرمۇ بىزنىڭ دەرىجىمىزگە چاڭگال سېلىپ ئۇرۇشقاندىن كېيىن ئوخشىتىمەن، قانداق قىلىسەن؟ — مۇراتنىڭ ئاچچىقىدا كۆز پاختىلىرى ئېچىلىپ كەتتى.— ھەي جالاپ چوشقا، كۆزۈمدىن يوقال، بولمىسا ئاداپ چېلىكىنى بېشىڭغا كىيگۈزۈپ قويىمەن...

مۇرات پاسكىنا چېلەكنى كۆتۈرۈپ قوپۇشىغا، ساجىتخان «مۇنۇچ، ماۋۇ ئۆمۈچۈك پاچاقنىڭ پەيلىنى!...» دېدى - دە، قېچىپ كەتتى. رېخىم نۇرى، ساجىتخانلارنىڭ مەسخىرە قىلىشىنى مۇراتقا بەكمۇ ھار كەلدى. ئۇلارنى بۇنچىلىك قېنىغا پاتماس قىلىۋەتكەن، يىغىندا تاش چىشلەپ، قاتتىقلىق قىلىۋاتقان زەينىدىن ئىكەنلىكى ئۇنىڭغا ئايان ئىدى. كۆڭلىگە نېمىدۇر پۈككەن مۇرات شۇ كېچىسىلا ئېزىز تارمۇشنىڭ بوستان بازىرىدىكى ئۆيىگە كەتتى.

ئەتىسى ئەتىگەندە، مائاش باھالاش ھەيئىتى زەينىدىنىڭ ئىشخانىسىغا يەنە يىغىلىشتى. بۇگۈنكى تالاش - تارتىش تۇنۇگۈنكىگە قارىغاندا، تېخىمۇ شىددەتلىك تۈس ئالدى. كېچىدىن مەسلىھەتىنى پىشۇرۇۋالغان زىكرۇللا غوجا بىلەن توختى قۇربان قورقمايلا مەيدانغا چۈشتى. ئىلمىي مۇدىر خاتىرىسىنى ئېلىپ، كامىل، ھېكمەت، مۇراتلارنىڭ نەچچە يىلدىن بېرىقى ئوقۇغۇچىلارغا دەرس ئۆزلىشتۈرۈش نەتىجىلىرىنى ئوتتۇرىغا قويدى. ئۇ، يىللىق، مەۋسۇملۇق ئىمتىھان جەدۋەللىرىنى ئوقۇدى. ئوقۇغۇچىلارغا قىلغان ماددىي ۋە مەنىۋى ياردەملىرى، مەكتەپ تەشۋىقات خىزمىتىدە جان كۆيدۈرۈپ ئىشلىگەن تۆھپىلىرى، ئۇيناپ چىققان دراملىرى، كەنت - يېزىلاردا ئويۇن قويۇپ مەكتەپكە ئېلىپ كەلگەن لەۋھە، تەقدىرنامىلىرى قاتارلىق بىر قاتار پاكىتلارنى سۆزلەپ، مائاش باھاالاش ھەيئىتىنىڭ پاسسىپ ھالغا چۈشۈرۈپ قويدى. ئارقىدىنلا، توختى قۇربان مەكتەپنە يۈز بەرگەن ئوغرىلىق ۋەقەسىدە، كامىل، ھېكمەت، مۇراتلارنىڭ كېچىلەپ ئۈيقۇلىرىدىن كېچىپ، دەم ئالماي، ئوقۇغۇچىلارنىڭ مال - مۈلكىنى قوغداپ قالغان پىداكارلىقىنى ھاياجانلانغان ھالدا ئوتتۇرىغا قويدى. ھەتتا،

ئۇ كامىل، ھېكمەت، مۇراتلارنىڭ قىلچىمۇ ئۆز مەنپەئەتىنى ئويلىماي، يېڭى يوتقان ـ كۆرپىلىرىنى، كىگىز ـ ئەدىياللىرىنى، كىيىم ـ كېچەكلىرىنى ئوقۇغۇچىلارغا ياردەم قىلغانلىقىنى تەسىرلىك قىلىپ سۆزلىگەندە، ھەممەيلەن باشلىرىنى ئېچىگە تىقىپ جىمىپ كەتتى.

ئوغرىلىق ۋەقەسىنىڭ قايتا تىلغا ئېلىنىشى بايانىندىن بېرى «سىنىپىي كۆرەش»، «پرولېتارىيات دىكتاتۇرىسى»، «پارتىيە سىياسىتى» نى كالتەك قىلىپ پىرقىرىتىۋاتقان زەينەتنىڭ تۇنجۇقتۇرۇۋەتتى. بىراق، ئۇ ئىشلار تۆپەيلىدىن تارتقان زىيىنىنى ئويلاپ، زەينەتنىڭ يەنىلا قارا تاشقا مىنىپ ئولتۇرۇۋالدى. ئۇ يۇمشايدىغاندەك ئەمەس ئىدى. ئۇ، قايىندىنلا ھۆرپىيىپ قوللىرىنى شىلتىدى.

— بىلەمسىلەر، سىنىپىي كۆرەش ھەر زامان، ھەر ماكاندا ئەكس ئېتىپ تۇرىدۇ، — زەينەتنىڭ تۆكۈرۈكلىرىنى چاچرىتىپ ۋارقىرىدى، — كامىل ئەللامەدىن كېيىپ مۇرات بىلەن كۆرۈشكەندىن كېيىن، مەكتىپىمىزدىكى ئالتە سىنىپ ئوقۇغۇچىلىرى ئوقۇش تاشلاپ، توپىلاڭ كۆتۈردى. مانا بۇ شېۋىجېڭجۇيىچىلارنىڭ ئىنقىلابىي ئىشلىرىمىزغا بۆزغۇنچىلىق سېلىشى ئەمەسمۇ؟... شۇنداق! سىنىپىي كۆرەش ماڭىساق قەدىمىمىزدە، ئۆخلىساق يېنىمىزدا، تاماق يېسەك چوكىمىزنىڭ ئۇچىدا!...

— شۇنداق مۇدىر، — دېدى توختى قۇربان غەزەپكە كېلىپ، — سىنىپىي كۆرەشنى چىڭ تۇتۇشمىز باشتىلا ياخشى بولمىدى. ئوغرىلىق ۋەقەسىنىڭ تۈپ يىلتىزىنى قېزىشمىز... ئىنقىلابىي ئوقۇغۇچىلىرىمىزنىڭ خاتىرجەم ئوقۇشىغا بۆزغۇنچىلىق قىلغان باش جىنايەتچىلەرنى تۇتۇپ، قانۇن تورىغا تاپشۇرۇشىمىز كېرەك ئىدى!...

توختى قۇربانىنىڭ سۆزى ئاياقلاشمايلا، ئىشىك ئېچىلىپ، بوسۇغىدا مۇرات كۆرۈندى. ئۇنىڭ قولىدا بىر تۇتام باغاقتەك بىر نەرسە بار ئىدى.

— مۇدىر، ئۆزلىرىدىن سورايدىغان ئازراق يوليورۇق بار ئىدى. بۇياقتا چىققان بولسىلا، — مۇرات پېتىنى بۇزماي تۇراتتى.

— قېنى، مەشەدە سورىساڭمۇ بولىدۇ، — مۇدىر گىدەيدى.

— بولمايدۇ، بۇ ئۆزلىرىگە تەئەللۇق مەخپىي ئىش!...

«ئۆزلىرىگە تەئەللۇق مەخپىي ئىش» سۆزىدىن چۆچۈگەن زەينەدىن ئەتراپتىكىلەرگە غەل ـ پال قارىدى ـ دە، ئورنىدىن تۇردى. ئۇ ئىچىدە: «بۇ ھېيلىگەر يەنە نېمە شۇملۇق ئويناماقچىكەنە؟ . . .» دەپ ئويلىدى. مۇرات ئۇنى كارىدورنىڭ ئۇ بېشىدىكى ئىشىك تۈۋىگە باشلاپ باردى. ئون قەدەم ئارىلىقتىكى ئاشخانا كۆۋرۈكى ئۈستىدە ئېزىز تارمۇشمۇ بىر تۇتام قەغەزنى سىقىمداپ تۇراتتى. مۇرات قولىدىكى باغاقچىدىن بىرنى زەينەدىنىڭ قولىغا تۇتقۇزدى. بۇ ئۆز ۋاقتىدا ئەمەتنىڭ، زەينەدىننى پاش قىلىپ يېزىپ بەرگەن ئىسپاتنامىسىنىڭ كۆچۈرۈلمىسى ئىدى. زەينەدىنىڭ گۆشنى تاپشۇرۇۋېلىپ، «باقىغا دەپ قوي، تېرىسىنى ئۆيدە قويمىسۇن. . .» دېگەن سۆزى، ئىككىنچى قېتىم ئوغرىلانغان قوينىڭ گۆشىنى ئەكىرگەندە، ئايالىنىڭ تاپشۇرۇپ ئالغانلىقى. . . قاتارلىق ئىسپاتلارنى كۆرگەن زەينەدىنىڭ كۆزلىرى چەكچىيىپ، قوللىرى لاغلداپ تىترەشكە باشلىدى.

— ئوبدان كۆرگەنلا مۇدىر؟ — دېدى مۇرات تەمتىرىمەي، — قولۇمدا يۈز پارچىسى بار، بۇنى مۇشۇ ئوقۇتۇش بىناسىنىڭ تاملىرىغا، سىنىپلارغا، گۈڭشې ئىدارىسى، سودا ساراىيى، بانكا، پوچتىخانىلارنىڭ ئالدىغا چاپلىسام بولارمىكىن دەپ ئويلاپ، سىلىدىن يولىورۇق سورىماقچى ئىدىم! . . .

— مۇ. . . مۇ. . . مۇشۇنىما؟ . . .

— ئاز بولۇپ قاپتىمۇ؟ ئەنسىرىمىسىلە، — مۇرات ئېزىز تارمۇشنى كۆرسەتتى، — بۇ ئاغىنىمىزنىڭ قولىدا ئىككى يۈز پارچىسى بار. . . ئۇ شەھەرگە ئەكىرىپ چاپلىماقچى. . .

— بۇ. . . بۇ. . . بۇ. . . مۇ. . . مۇرات. . . سەن؟ . . . — زەينەدىنىڭ چىرايى مۇردا سىياقىغا كىرىپ قالغانىدى. مۇراتنىڭمۇ جەھلى قاتقانىدى.

— ئېزىز، سەن، — دېدى مۇرات ۋارقىراپ، — مائارىپ ئىدارىسى، ناھىيىلىك كومىتېت، دارىلمۇئەللىمىن، تولۇق ئوتتۇرا مەكتەپ، باجخانا، ھە، توغرا، گۈلباغنىڭ كىندىكىدىكى مەدەنىيەت ساراىيى بىناسى.

ماگىزىن، ۋالىي مەھكىمىلەرنىڭ تاملىرىغا ئالا قويماي چاپلىغىن، ۋۇي، توختا، ئۇنتۇپ قالغىلى تاسلا قاپتىمەن، ساقچى، سوت، ئەدلىيە باشلىقلىرىنىڭ ماكانلىرىمۇ ئېسىڭدە بولسۇن!...

— ئېسىمدە، ھەممىنى تىزىملىۋالغان... — ئېزىز تارمۇش ئوغرى چىشلىرىنى چىقىرىپ زەينىدىنگە ھىجايدى، — ئېسىمدە مەن كەتتىم...

— ھەي، ھەي،... سەن... سەن... توختا!... — زەينىدىن بىر قىسمىلا بولۇپ، ئەلەڭلەپ قالغاندى.

— توختا ئېزىز، مۇدىرىنىڭ باشقا يولىيورۇقى بار ئوخشايدۇ، ئاڭلاپ باقايلى...

زەينىدىن بىر ئاي ئىلگىرى كۆكتات ئامبىرىدا مۇراتنىڭ ئېيتقان «كۆرۈپتۇر، ئەمەتنىڭ ئىسپاتنامىسىنى مىڭ پارچە كۆچۈرۈپ پۈتۈن بوستان، شەھەرنىڭ ھەممە يېرىگە چاپلىمىسام!» دېگەن سۆزىنى يادىغا ئالغىنىدا: «قىلمەن دېگىنىنى ئاخىرى قىپتۇ - دە، بۇ دەيۇز...» دەپ ئويلىدى.

— مۇ... مۇرات، — دېدى زەينىدىن گاچىلىشىپ، — سىلەرگە مائاش دەرىجە قوشۇپ بېرىشنى قايتا ئويلىشۇاتساق... بۇ... بۇ... نېمە قىلغىنىڭ؟...

— شۇنداقمۇ؟، ناھايىتى ياخشىغۇ!... — مۇرات ئېزىز تارمۇشقا قارىدى، — ئېزىز، بىز بۇ يەردە بىردەم ساقلايلى... كامىل، ھېكمەت ۋە مېنىڭ بىر دەرىجە مائاشىمىزنىڭ تەستىقلانغانلىقىنى رەسمىي بىلگەندىن كېيىن، بىز بۇ نەرسىلەرنى كۆيدۈرۈۋېتەيلى...

مائاش باھالاش باشلانغاندىن بېرى، رېخىم نۇرى، ساجىتخان ۋە زەينىدىنلەرنىڭ دەردى ئۆتۈپ كەتكەن مۇرات تۇنۇگۈن كەچ ئېزىزنىڭ ئۆيىگە بېرىپ، مۇشۇ ئويۇننى ئويلاپ تاپقاندى. بىراق، ھەر ئىككىلىسىنىڭ قولىدىكى باغاقچىلارنىڭ بىرنەچچىسىگىلا خەت يېزىلغان بولۇپ، قالغانلىرى ئوخشاش كېسىلگەن گېزىت ۋە ئاق قەغەز ئىدى. ئەسلى ئىسپاتنامە كامىلدا بولغاچقا، مۇرات كۆپ ئويلىنىشلار بىلەن، ئوخشىتىپ يېزىپ چىققاندى. زەينىدىنمۇ يىغىندا بىر قېتىملا ئاڭلىغاچقا،

ئىسپاتنامىنىڭ تولۇق تېكىستى ئېسىدىن كۆتۈرۈلۈپ قالغانىدى، مەزمۇنىنلا بىلەتتى.

نامى بوستانغا پۇر كەتكەن ئېزىز تارمۇشتەك چۆيۈن ھۇررەكنىڭ ئىشقا ئارىلىشىپ قالغانلىقىدىن قورقۇپ كەتكەن زەينەدىن كالپۇكلىرى كۆكىرىپ ، چىرايى سۇپ - سۇر بولۇپ، توختىماي ھېق تۇتۇپ تۇرسىمۇ، ئىشخانىغا زورمۇ زور ھەجىيىپ كىرىپ كەلدى. ئۇ مۇدىرلىق ئورۇندۇقىغا دوككىدا ئولتۇرۇپ، خۇددى مېھمانغا بېرىپ ئورنىغا سىيىپ قويغان بالىدەك، ھەممىگە يەر ئاستىدىن مۆلدۈرلەپ قاراپ، ھېچ ئىپادىسىزلا كۈلۈمسىرىمەكتە ئىدى. زەينەدىن ھازىر ئۆزىنىڭ مۇراتىنىڭ چىلىپ ئويناپدىغان دېپنغا ئايلىنىپ قالغانلىقىنى ئويلىغىنىدا، ئوغىسى قاينىدى... بىراق، ئۇنىڭ دېگىنى بويىچە قىلمىغاندا، بۇ ھارامزادىلەر ئۇنى رەسۋا قىلىش نىيىتىدىن يانمايتتى. مۇراتنىڭ تەلىپىنى بىجا كەلتۈرگىنىدە، ئۇ تېخىمۇ ھەددىدىن ئېشىپ، ئۇنىڭ پاتىڭغا دەسسەپ، ساماغا ئوسمۇل ئويناپتتى...

زەينەدىن تۇيۇقسىزلا بۇرگە چاققانەك چۆچۈپ ئورنىدىن تۇرۇپ كەتتى. چۈنكى بۇ چاغدا، دېرىزە تۈۋىدىنلا مۇراتنىڭ: «ئېزىز، يەنە بەش مىنۇت سەۋر قىل...» دېگەن ئاۋازى كەلگەنىدى. شۇڭا، ئۇ دەرھاللا، زىكرۇللا غوجا، توختى قۇربانلارنىڭ سۆزلىگەن سۆزلىرىنى، قويغان دەلىل - ئىسپاتلىرىنى ئەستايىدىل ئويلىنىپ كۆرگەنلىكىنى، كامىل، ھېكمەت، مۇراتلارنىڭ نەچچە يىللاردىن بېرى جاپالىق ئىشلىگەنلىكىنى، ئەمما ئۆزىنىڭ ئارىلىقتا يۈز بەرگەن كىلىشمەسلىكلەرگە قاتناشقانلىقىنى، بۇنىڭدا، ئۆزىنىڭ رەھبەرلىك تەربىيىسىنىڭ يېتەرلىكلىقىنى سۆزلەپ، مەسىلىنى ئاۋازغا قويۇش يولى بىلەن بىر تەرەپ قىلىشنى ئوتتۇرىغا قويدى. ئەڭ ئاللدى بىلەن ئۆزى ئۇ ئۇچەيلەننىڭ بىر دەرىجە مائاشىنى بېرىشكە قوشۇلۇپ قول كۆتۈردى. باشقىلارمۇ قوشۇلۇپ قول كۆتۈردىيۇ، لېكىن ئۇلارنىڭ كۆزلىرى زەينەدىنىڭ غەلىتىلا ھەجىيىپ تۇرغان تاتىراڭغۇ چىرايىدا ئىدى. توۋا، ئارىلىقتىكى ئوچ - تۆت مىنۇت ئىچىدە ئۇنىڭغا نېمە بولغاندۇر؟... ياكى بىرەر شەپقەتلىك خىزىر ئەلەيكىسالام ئۇنىڭغا يولۇقۇپ قېلىپ، قارا كۆڭلىگە

چىراغ ياقتىمۇ؟ يە بولمىسا، مۇزلىغان يۈرىكىگە ھارارەت بېرىپ، دىلىغا بىر ئوچۇم ئىنساپ تۆكۈۋەتتىمۇ؟ ھېچنېمىنى بىلگىلى بولمايتتى. نېمىلا بولسا، تىرىشچانلىقلىرى بىكارغا كەتمىگەن زىكرۇللا غوجا بىلەن توختى قۇربان بىر - بىرىگە قاراپ كۈلۈپ قويۇشتى. بۇ خەۋەر ئوقۇتقۇچىلارنى بەكمۇ خۇشال قىلىۋەتكەن بولسىمۇ، قۇتىسىرەم، رېخىم نۇرى، مەمتىلى ئىمىراھىم، ساجىتخانلارنى ئوغا يەپ، يىگىنە يۇتقاندەك قىلىۋەتتى. ئۇلار زېمىنىنى غايىۋانىسىگە تىللاپ، قارغاشتى. «ئەرخەپ، سېنىڭمۇ پۇتلىشىپ يىقىلىدىغان ۋاقتىڭ كېلەر، ئورنۇڭدىن تۇرغىلى قويماي، چەيلىمەيدىغان بولساق!» دېيىشىپ، ئۆز كۆڭۈللىرىنى تىنىدۇرۇشتى.

بۇ خۇش خەۋەرنى مۇراتتىن ئاڭلىغان ماھىگۈلنىڭ خوشلىقى ئىچىگە سىغماي قالدى. ئۇ، شەنبە كۈنى دەرسىنى تۈگىتىپلا شەھەرگە كىرىپ كەتتى. كەچلىك تاماقتىن كېيىن تاپشۇرۇقلىرىنى ئىشلىدى. ئاندىن ئاچىسىنىڭ ھۇجرىسىغا كىرىپ ئورۇن سالدى. گۈلزىباغا كامىل، ھېكمەت، مۇراتلارغا بىر دەرىجە مائاش قېتىپ بەرگەنلىكىنى سۆزلەپ بەردى. ماھىگۈل بۇ ئارقىلىق ئاچىسىنىڭ كۆڭلىنى خۇش قىلىش، ئەسەللى بېرىش ئارزۇسىغا يەتمەكچى ئىدى. چۈنكى ئىنقىلابىي ئىمما بەھرىمەن بولغان مەنپەئەتتىن كامىل، ھېكمەت، مۇراتلارغىمۇ بىر ئۆلۈشنىڭ تېگىشى ئادەتتىكى ئىش ئەمەس ئىدى - دە!...

ماھىگۈلنىڭ ئاچىسى بىلەن مۇڭدىشىش ئوبى بار ئىدى. لېكىن بۇمەرەمخان كىرىپ كەلدى. ئۇ: «سىز مېنىڭ ئورنۇمدا ياتقاچ تۇرۇڭ، ئاچىڭىز بىلەن قىلىشىدىغان گەپلىرىمىز بار...» دەپ ماھىگۈلنى چىقىرىۋەتتى. گۈلزىبا ئانىسىغا: «چىقىپ كېتىڭ، مېجەزىم يوق» دېمەكچى بولدىيۇ، ئەمما قانداقتۇر بىر مەخپىيەتلىكنى ئاشكارىلاشنى ئويلاپ، ئۇنچىقمىدى. قىشلىق تەتىلدىن بېرى، بولۇپمۇ گۈلزىبا ھېكمەت بىلەن توي قىلىۋالغان بىر ئايدىن ئوشۇق ۋاقىت ئىچىدە، بۇمەرەمخاننىڭ نەسىھەت ۋە يالۋۇرۇشلىرى چەكتىن ئېشىپ كەتكەنىدى. ئۇ ھەركۈنى دېگۈدەك، گۈلزىبانىڭ ھۇجرىسىغا كىرىپ، ئوتتۇرا كېچىلەرگىچە ئۇنى كەپرىموف بىلەن توي قىلىشقا قىستايتتى. لېكىن ھازىر ئۇ ماھىگۈل

چىقىپ كېتىشى بىلەن مىچىلداپ يىغىلاشقا باشلىدى. بۇمەرەمخان رومىلىنى كۆزلىرىگە بېسىپ ئىچى - ئىچىدىن ئۆرتەپ چىقۋاتقان پىغان بىلەن ئېسەدەيتتى. ئۇيۇقىدەيتتى. ئورۇق دولىلىرى تىترەپ، بەدەنلىرى سىلكىنەتتى. ئۇنىڭ بۇگۈنكى ھالىتى چاغلاردىكىگە زادى ئوخشمايتتى.

— قىزىم گۈلزىبا، ئەمدى كېرىمۇقا تەگمىسىڭىز بولمايدىغان يەرگە يەتتى... — بۇمەرەمخان بىردىنلا ئۇن سىلىپ يىغلىۋەتتى، — دادىڭىز ماڭا ئاجرىشىش تەلىپىنى قويدى...

— ياخشىغۇ، ئاجرىشىپ كېتىمىز، — دېدى گۈلزىبا گەپنى ئۇزۇپلا، — ئۇنىڭ ئارزۇلىغۇدەك نەرى بار؟... نەچچە يىللاردىن بېرى سىلەرنى بېقىپ چىدىغان ئادەم ئەمدى باقالماسمەنمۇ؟...

— ئاجرىشىپلا كەتسە مەيلىغۇ، مەنمۇ خوش... ئەمما...

ئۇچ ئايدىن بېرى گۈلزىبانى ئېرىتەلمىگەن قايىت بۇگۈن ئەتىگەندە بۇمەرەمخانغا ئاجرىشىش تەلىپىنى قويغاندى. تۆتىنچى ئاينىڭ بىرىنچى كۈنىدىن باشلاپ، كۈنىگە ئىككى پىرسەنت ئۆسۈم قوشۇلىدىغان بىر مىڭ بىر يۈز يۆەننىڭ ئۆسۈمى ھازىر يەتتە يۈز يۆەندىن ئېشىپ كەتكەنىدى. قايىت بۇمەرەمخاندىن ئاجرىشىپ، قورۇ - جايىنى كېرىمۇقا ئۆتكۈزۈپ بەرگەندىن كېيىن، نەبى بىلەن ماھىگۈلنى ئېلىپ ئىلىغا كېتىدىغانلىقىنى ئېيتتى.

— نېمە؟ نەبى بىلەن ماھىگۈلنى ئېلىپ كەتمەكچىمىسەن؟... ئۇخلاپ چۈشى...

— ئۇ، ئۇلارنىڭ دادىسى تۇرسا، ئۇ: «قىزىڭ گۈلزىبا سېنى باقمىدۇ، گۈلرۇزىنىڭ بولسا ئىش ئورنى بار...» دەيدۇ...

— سوتتا بالىلارنى بەرمەيمەن دېسىڭىز بولمىدىمۇ؟...

— سوت ھەممە بالىنى ماڭا بۇيرۇپ بېرەرمۇ؟ ئۇ ئەڭ بولمىسا نەبىنى ئېلىپ كېتىمدۇ... بۇ كۆزگە كۆرۈنۈپلا تۇرغان ئىش... مېنىڭ نەبىدىن ئايرىلغىنىمدىن كۆرە، ئۆلگىنىم ياخشى...

بۇمەرەمخاننىڭ ئېيتقانلىرى يوللۇق ئىدى. تۆت بالىدىن ئەڭ بولمىسا

بىرىنى قايىتقا تەقسىم قىلىدۇ. ماھىگۈلنى ھەرگىز بىرىشكە بولمايدۇ... ئۇنىڭمۇ دادىسى بىلەن كېتىشكە ئۇنىمايدىغانلىقى ئېنىق. بۇنداقتا، نەبىنىڭ ئوتتۇرىدا قۇربانلىق قوي بولۇشىغا گەپ سىغمايدۇ. ئۇنىڭسىزمۇ ئىلەڭ - سىلەڭ ئارانلا يۈرگەن ئانا بىر تال ئوغلىدىن ئايرىلغاندىن كېيىن، ئاھ - زار، ناله - پىغان بىلەن بۇ دۇنيادىن بالدۇرلا خوشلىشىدۇ. گۈلزىبا ئانىسىغا نە ئىچ ئاغرىتىشنى، نە ئاچچىقلىنىشنى بىلمەي ئولتۇرۇپ قالدى. «ئەگەر دادام ئىنايەت بالدۇرلا بۇ دۇنيادىن خوشلىشىپ كەتمىگەن بولسا، بۇ ئىشلارمۇ يۈز بەرمەس ئىدى» دېگەن خىيال كۆڭلىدىن كېچىپ ئۆتۈشى بىلەن، گۈلزىبانىڭ كۆزلىرىنى ياش قاپلىۋالدى. ئاھ، بۇ نېمىدېگەن تەڭلىك، نېمىدېگەن كۆزگە كۆرۈنمەس زەنجىر - كىشەنلەر؟... قانداق رەھىمسىز رېئاللىق بۇ؟...

گۈلزىبا ئوماق ئىنسىنى نەبىنى جېنىدىنمۇ ئېزىز كۆرەتتى. ئۇ گۈلزىبانىڭ بىردىنبىر ئوغۇل قېرىندىشى، قوغدىغۇچىسى، ھىماتى ئىدى. گۈلرۇز قانچە - قانچە قېتىملاپ زورلۇق - زومبۇلۇق قىلمىدى، خارلىمىدى، بوزەك قىلمىدى. بىراق، كىچىك نەبى چىداپ تۇرالماي، كۆسەي بىلەن گۈلرۇزنى ئۇردى. پىچاق، تەۋەززۇلەرنى ئېلىپ: «گۈلزىبا ئاچامغا چېقىلمىدىغان بولسالا، چانۇبتىمەن، بوغۇزلايمەن» دەپ، ئۇنى ھويلىدا سۆر - توقاي قىلىپ قوغلىدى. مانا شۇنىڭدىن بېرى، گۈلرۇز نەبى بار جايدا ئۆكتەملىك قىلالمايدىغان بولدى. ماھىگۈلچۇ؟ ئۇمۇ گۈلزىباغا تەسەللى بېرەتتى. چىرايلىق گەپلەر بىلەن كۆڭلىنى ئاۋۇندۇراتتى. بوستان ئارىلىقىدا قاتناپ، ھېكمەت ئىككىسىنى باغلاپ تۇراتتى. ھەتتا يېگىنىڭ سۇ ئامبىرىغا پىيادە بېرىپ، ئاچىسىنىڭ خېتىنى، سالامىنى يەتكۈزدى. ئەمدى گۈلزىبا مۇشۇ ئىككىسى پاك قېرىندىشى، ئانىسى ئۈچۈن ئۆزىنى قۇربان قىلسۇنمۇ؟ ياق، ياق، ئۇنىڭ ئېرى بار... ھېكمەت ئىسىملىك ئېرى بار!... قانداقمۇ ئۇ ئىككى ئەرلىك بولىدىكەن؟...

— قىزىم نېمىشقا يىغلايسىز؟... ئەگەر يىغا بىلەن ئارزۇغا يەتكىلى بولسا، — دېدى بۇمەرەمخان گۈلزىبانىڭ بېشىنى سىيلاپ، — مەن دادىڭىز

ئىنايەتنى كۆز ياشلىرىم بىلەن تىرىلدۈرۈۋالغان بولاتتىم!...

— ئانا!...

گۈلزىبا بىردىنلا بۈمەرەمخاننىڭ باغرىغا تاشلاندى. چۈنكى ئۇ تۇنجى قېتىم ئانىسىنىڭ ئېغىزىدىن ئۆز دادىسىنىڭ ئىسمىنى ئاڭلىغانىدى. شۇنداق، بۈمەرەمخان قايىتىنىڭ بېسىم ۋە قورقىتىشلىرى، قىزى گۈلزىبانى قەرزگە تۇتۇپ بېرىشتەك خورلۇقلىرىدىن كېيىن، ئۇ ئىنايەتنى كۆپ ئەسلەيدىغان بولۇپ قالغانىدى. ئىنايەت پات - پات ئۇنىڭ چۈشىگە كىرەتتى. ئامال قانچە؟ گۈلزىبانى كېرىموفقا بەرمەي تۇرۇپ، ئۇ باغرىنى يېرىپ چۈشكەن ئىككى بالىسىنى قانداق قۇتقۇزالىسۇن؟...

— قىزىم، مەن سىزدىن ئۇ دۇنيا - بۇ دۇنيا رازى بولۇپ كېتەي، — دېدى بۈمەرەمخان يېلىنىپ، — كېرىموفقا ياتلىق بولۇشقا ماقۇل دەڭ... بولمىسا مەن نەبى بىلەن ماھىگۈلدىن ئايرىلىپ قالىمەن...

— ئانا، مېنىڭ ئېرىم تۇرسا... ھېكمەت بىلەن ئارىمىزدا نىكاھ بار ئەمەسمۇ؟

— ئۇنىڭغا كىم ئىشىنىدۇ؟...

— خۇدا!...

— باغرى تاشلىق قىلماڭ قىزىم... مېنى، ئۇكىلىرىڭىزنى ئويلىمامسىز؟... ھېكمەت ھەممىمىزدىنمۇ ئارتۇقمۇ؟... قورۇ - جايلىرىمىزدىن ئايرىلىپ، قېرىنداشلار چېچىلىپ، ئائىلىمىز ۋەيران بولسا، سىز كۆڭۈل ئازابى تارتمامسىز؟... ئۇكىلىرىڭىز بىرسى تاغدا قان يىغلاپ، بىرسى چۆلدە زار قاقشاپ، بويۇن قىسىپ يۈرسە، ئۇزىڭىزنى بەختلىك ھېس قىلامسىز؟... سىز...

بۈمەرەمخاننىڭ سۆزى ئاياقلاشمايلا، گۈلزىبانىڭ كۆڭلى ئېلىشىپ «ھۇ...» دېگىنىچە ئاغزىنى تۇتۇپ ھويلىغا يۈگۈردى. ئۇيدىكى بۇ شەپىنى سەزگەن كىمدۇر بىرسى دەرھال ئۇزىنى ئېگىز تونۇرنىڭ دالدىسىغا ئالدى. گۈلزىبانىڭ ئارقىسىدىن يۈگۈرۈپ چىققان بۈمەرەمخان قۇرۇق «ھۇ...» قىلىۋاتقان قىزىنىڭ دۈمبىسىگە پەپلەپ ئۇردى. كۆزلىرىدىن ياش چىقىپ، يۈزلىرى قىپقىزىل ئېسىلىپ كەتكەن گۈلزىبا «ئۇھ» دەپ

قەددىنى رۇسلىدى ۋە ئېغىزىنى چاپقاپ ھۇجرىسىغا كىردى. قورقۇپ كەتكەن بۇمەرەمخان بىر ھازاغىچە ئېسىگە كېلەلمەي، گۈلزىبانىڭ چىرايىغا قادىلىپ قاراپ قالغانىدى.

— نېمە بولدىڭىز قىزىم؟ زىيان قىلمىدىغان بىر نەرسە يېگەنمىدىڭىز؟ — دېدى بۇمەرەمخان، — ۋاي خۇدا، مېنى بەك قورقىتىۋەتتىڭىز...

— ھېچقىسى يوق ئانا، زىيان قىلمىدىغانمۇ بىر نېمە يېمىگەن...

— ئەمىسە نېمە بولغانسىز؟

— شۇنىمۇ بىلەلمىدىڭىزمۇ؟...

گۈلزىبانىڭ «شۇنىمۇ بىلەلمىدىڭىزمۇ؟» دېگەن سۆزىدىن تېڭىرقاپ قالغان بۇمەرەمخاننىڭ كۆڭلىدىن قورقۇنچلۇق بىر گۇمان كېزىپ ئۆتتى، ئۇ گويا ئوچۇق ئاسماندا ھاۋا گۈلدۈرلەپ چاقماق چاققاندەك دەھشەتلىك چۆچۈپ كەتتى. ئۇنىڭ كۆزلىرى دىرەيىپ، چىرايى كۆكىرىپ، ئاغزىغا گەپمۇ كەلمەي قالدى.

— نېمە سىز؟...

گۈلزىبا باش لىڭشىتتى.

— نەچچە كۈن بولدى؟...

— ئوتتۇز سەككىز كۈن!...

بۇمەرەمخان بىردىنلا ئۆزىنى كاچاتلاپ، كۆرپە - يوتقان، ياستۇقلارغا مۇشتلاپ يىغلاشقا باشلىدى. ئۇ: «ۋاي ئۆلەي، شەرمەندە بولدۇمغۇ؟ بۇ نېمە رەسۋاچىلىق؟ نېمىشقىمۇ تۆرۈلۈپ قالغاندىمەن؟ خۇدا ئالدىغان ئامانىتىڭنى ئالساڭچۇ!...» دېگەندەك ناله - پەريات كۆتۈرۈپ، چاچلىرىنى چاڭگاللاپ يۇلماقتا ئىدى. گۈلزىبا بولسا ئۇنى تۇتۇۋالماي ياكى نەسەللى بەرمەي، تىزلىرىنى قۇچاقلىغىنىچە كارىۋاتتا ئولتۇراتتى.

— يىغلاڭ، ۋارقىراڭ، — گۈلزىبا ئانىسىدىنمۇ بەكرەك ۋارقىرىدى، — بولسا ئاۋۇ ئادەم سودىگىرى ئاڭلىسا تېخى ياخشى...

— قىزىم ئەمدى قانداق قىلىمىز؟ — دېدى ئارانلا بېسىقىقان بۇمەرەمخان، — مەن تېۋىپلاردىن دورا ئەكىلەي، چۇشۇرۇۋېتەيلى، بولامدۇ؟...

— ياق!. . . . — دېدى گۈلزىبا كېسىپلا، — بۇ بىزنىڭ بالىمىز. . . بالام مېنى قۇتقۇزىدۇ. . .

— ساراڭلىق قىلماڭ، سىزنىڭ توي قىلغىنىڭىزنى ئەل - جامائەت بىلمىسە، بۇ ھارامىلىق تۇغۇلسا، ھەممىسىزنىڭ رەسۋايى ئالەم بولغىنىمىز شۇغۇ!. . .

— ھارامىلىق دېمەڭ، — گۈلزىبا زەردە بىلەن ۋارقىرىدى، — تۆت ئادەم شاھىدلىقىدا نىكاھ قىلغان بىز!. . . ئېغىزىم بار، تىلىم بار دەپ ئاغزىڭىزغا كەلگەننى دەۋېرىدىكەنسىز. . .

— ھېكمەت بىر يىلغىچە تۇتقۇنلۇقتا يۈرسە، ئۇ چاققىچە بۇ بالا يەرگە چۈشۈپ بولسا، سىزنىڭ بىر چىنە چېيىڭىزنى، بىر كاپام ئېشىڭىزنى كۆرمىگەن قۇلۇم - قوشنىلار، ئەل - مەھەللىگە نېمە دەپ چۈشەندۈرىسىز؟. . .

— ئەنسىرىمەڭ، — گۈلزىبانىڭ كۆزىدىن تارامىلاپ ياش تۆكۈلدى، — ئانام بىلەن دادام بىر مىڭ بىر يۈز سومغا ساتقانىدى. شۇڭا شۇنداق قىلدىم. . .» دەپ نىكاھ ئوقۇغان ئىمام ۋە يەنە ئۈچ مۇسۇلمانىنىڭ گۇۋاھلىقىغا تارتىمەن!. . .

— ئاھ خۇدا، نېمە گۇناھ قىپتىم بولا؟ ئالدىڭدا قانداق گۇناھ - كۈيۈرلۈق ئۆتكۈزگەندىمەن؟ — بۇمەرەمخان بېشىنى توختىماي ئېغىتىپ ناله قىلماقتا ئىدى، — مېنىڭ جېنىمنى ھازىرلا ئالساڭچۇ. . . مەن ئەمدى يۈزۈمنى قانداقمۇ كۆتۈرۈپ يۈرەي؟. . . بىر ئوبدان ھايالىق، قائىدە - يوسۇنلۇق قىز نېمە بولۇپ قالغان؟. . .

— بولدى، سىز ئۆزىڭىزگە ئۆلۈم تىلىمەڭ، — دېدى گۈلزىبا، — مەنلا ئۆلسەم بولىدىغۇ!. . .

— گېپىمنى ئاڭلاڭ قىزىم، مەن دورا ئېچىلەي، بالىنى چۈشۈرۈۋېتەيلى.

گۈلزىبا ئانىسىنىڭ كۆزىگە مەقتەك قادالدى. بۇ — ئاشۇ دىلى يۇمشاق، ئۆزى ياۋاش، قايىتىنىڭ دەردى - بالاسىنى تارتقان، بىچارە ئانىسىمۇ ياكى چۆچەكلەردىكى كىچىك نارەسىدىلەرنىڭ جېنىنى قىيمىدىغان يالماۋۇز دېۋە پىرىمۇ؟ يە بولمىسا گۈلزىبا باشقىلاردىن ئاڭلىغان قارا

كۆڭۈل جادۇگەرمۇ؟ شۇنداق، ئۆتمۈشته، بەزى ئانىلارنىڭ قىزلىرىنىڭ كۆكسىنى سېتىپ يەپ، ۋاقتى كەلگەنده نارەسىدىلەرنى بوغۇپ، داستىكى سۇغا بۇرۇختۇم قىلىپ، ئاستىغا باستۇرۇپ ئۆلتۈرگەن ئىشلار بولغانىكەن... ئەمدىلىكته ئاشۇ ئايىقىدا قۇرت ئۆلمەيدىغان، چۈمۈلىگه ئازار بېرىشنى خالىمايدىغان ئانا بىر جانىنىڭ بېشىغا چىقماقچىمىكەن؟...

— ئېسىڭىزده شۇنى چىڭ تۇتۇڭ ئانا، — گۈلزىبانىڭ كۆزلىرىدىن ئوت ئۈچقۇنلىرى چاچرىغاندەك بولدى، — ئاش - تاماقمىغا، چېيىمغا بىر نەرسىلەرنى ئارىلاشتۇرۇپ ياكى دورا ئىچۈرگەن باھانىده قانداقتۇر تولغاق دورىلىرىنى ئىچۈرىدىغان بولسىڭىز... مەن ئۆزۈمنى دەريانا ئاتىمەن... قۇرۇم كۆلىگه تاشلايمەن!... بالامنىڭ ۋە مېنىڭ قانلىرىم سىز بولىسىز!...

بۇمەرەمخان گۈلزىبانىڭ پەيلىدىن قورقتى بولغاي، خېلى بىر ۋاقىلارغىچه زۇۋان سۈرمەي جىم ئولتۇردى. كېيىن ئاستا بېشىنى كۆتۈرۈپ، بىچارە قىزنىڭ باغرىغا باستى ۋە يەنه سۆزلەشكه باشلىدى. گۈلزىبا ئۇنىڭ دەۋاقانلىرىنىڭ تېگىگه يېتىپ بولغانىدى. تۇغرا، كېرىموف توي خېتىنى ئۈستىلىق بىلەن ئېلىۋالدى. ئەمدى ئۇنى ياندۇرغان بىلەنمۇ بەربىر «بىر نىكاھلىق بولدى» دېگەن ئاتاققا قالىدۇ. ئۇنىڭ ئۈچۈن كېرىموف بىلەن ۋاقتىدا توي قىلىپ، قورساقتىكى بالىنى «ھالال» قىلىۋالغاندىن كېيىن، ئاجرىشىپ كەتسىمۇ بولىدىغۇ... ئەڭ بولمىسا بالىنىڭ تۇغۇلغان ئاي - كۈنىنى ھېسابلىغان كېرىموفمۇ ئۇنىڭ كىمنىڭ پۇشتى ئىكەنلىكىنى بىلىدۇ - دە، ئۆز ئىختىيارى بىلەن گۈلزىبانىڭ سۆزىنى بېرىدۇ... قايتىمۇ قەرزدىن قۇتۇلىدۇ... ئۇيمۇ ۋەيران بولمايدۇ... ھېكمەتمۇ گۈلزىبا بىلەن بىر ئۆيگه كىرىپ، ئۆزلىرىنىڭ بالىسىنى بىرلىكته باقىدۇ... قارىماققا، بۇ چارە بولىدىغاندەك قىلاتتى. ئۆزىمۇ ئەپلىك، چىرايلىق كۆرۈنەتتى!... ئەمما گۈلزىبا ئۇنداق قىلالمايتتى. بۇ تەدبىر گويا ئاق شايى رومالغا ئورالغان بىر دەستە گۈلگه زەھەر سېپىپ كىملەردۇر ئۇنىڭغا سۇنۇۋاتقاندەك، دىل ئارامى دىل كۈشات مەجۇنىنى يېگۈزۈپ، گۈلزىبانىڭ كەيپىلىكىدىن پايدىلىنىپ قانداقتۇر مەلئۇنلار ئۇنىڭدىن ھۆزۈرلىنىۋاتقاندەك... ھېسسىياتلارغا كەلمەكته

ئىدى. ئۇ پاك تېنىنى بۇلغاپ، ساپ مۇھەببىتىنى ناپاك قىلىپ، پاسكىنىلاشقان يۈرىكىنى كۆتۈرۈپ، قايتا ھېكمەتنىڭ قېشىغا بارالمايتتى. ئۇنىڭدىن ئۆلۈم ئەلا ئىدى.

گۈلزىبا ئانىسىنىڭ يىغلاپ - قاخشىغىنىغا پەرۋاسۇ قىلماي، ئەتىسى ناھىيىلىك سوتقا كېرىموف ئۈستىدىن ئەرز قىلىپ باردى. ئۇ ئىشخانىغا كىرگەندە، تونۇشلا بىر چىراي ئادەم سوتچى بىلەن خوشلاشتى - دە، ئالدىراپلا سىرتقا ماڭدى. گۈلزىبا بۇ ئادەمگە بىرلا قاراپ ئۇنىڭ سالقچى جامال توختى ئىكەنلىكىنى بىلدى.

سوتچى كىچىك بالىلارنىڭ پومىزىكىدەك دۇپ - دۇمىلاق، گۆشلۈك ئاق يۈزىنى قىپقىزىل دانىخورەك قاپلىغان، چېقىر كۆز، ئوتتۇز ياشلار ئۆچۈرىسىدىكى ئادەم ئىدى. ئۇ ئەرزگە بىر قۇر قاراپ چىققاندىن كېيىن، گۈلزىباغا خۇددى ماگزىنىدىكى بىرەر نەپىس بۇيۇمغا قىزىقىپ قالغاندەك سىنچىلاپ قاراپ كەتتى. ئاندىن ئەنزە تىزىملاش دەپتىرىگە بىرنېمىلەرنى يېزىپ بولۇپ، «تۆت كۈندىن كېيىن ماڭا يولۇقۇڭ!» دېدى.

گۈلزىبا تۆت كۈننى ئارانلا توشقۇزۇپ، سوت مەھكىمىسىگە كەلدى. ئىشخانىدىكى يۆلەنچۈكسىز ئورۇندۇقلاردا بىرنەچچە ئادەم ئولتۇراتتى. ئۇلار بىر تۈغقان قېرىنداشلار بولسا كېرەك، مىراس يەر جىدىلى بىلەن كەلگەنىدى. ئەسلىدە، سوت ئاتا - ئانىدىن قالغان قورۇ - جايىنى ئىككى ئوغۇل، بىر سىڭلىغا بۆلۈپ قوزۇق قېقىپ بەرگەنىدى. ئاكىسى، ئىنىسىنىڭ قوشام[1] تامنى قوزۇقىنىڭ ئىچىدىن ئالماي سىرتىدىن ئېلىپ، ئۇنىڭ تۆت سانتىمېتىر يېرىنى ئىگىلىۋالغانلىقىنى ئېيتىپ، ئاغزىنى بۇزۇپ تىللايتتى. ئايال بولسا، ئۆزىگە بۆلۈنگەن دەرۋازىنىڭ بىر قانىتىنى بۇزۇپ ئەكىتىشىگە ئاكىسىنىڭ قوشۇلماي پۇل بېرىمەن دەپ تۇرۇۋالغانلىقىنى، ئۇنىڭغا بەرگۈچە، دەريا‌غا ئاپىرىپ تاشلىۋېتىدىغانلىقىنى ئېيتىپ، ۋارقىراپ - جارقىراپ، ئىشخانىنى بېشىغا كىيىمەكتە ئىدى. گۈلزىبا بۇ «كۆيۈمچان» قېرىنداشلارغا قاراپ بىردەم ئولتۇردى. سوتچى

---

① قوشام تام — شاختىن توقۇلغان تام.

«دەرۋازىنىڭ بىر قانىتىغا پۇل پىچىپ قويماي» دەپ ئايالنى قايىل قىلالمىدى. ئىنىسىغا ئىگىلىۋالغان تۆت سانتىمېتىر يەرگە ئازراق ھەق بەر، دېسە، ئۇ كۆنمىدى. سوتچى ئاخىرى ئۇلارنى ئىشخانىدىن قوغلاپ چىقاردى. يۇمىلاق سوتچىنىڭ كەيپى جايىدا ئەمەس ئىدى. گۈلزىباغا پاللىدە بىر قاراپ قويۇپ، ئۇستەلدىكى ماتېرىياللارنى رەتلىدى. تارتمىدىن قانداقتۇر قەغەزلەرنى ئالدى. ئاندىن تاماكا ئوراپ، تۇتاشتۇرۇپ بولغاندىن كېيىن، گۈلزىباغا قارىدى:

— خانىم، سىزنىڭ ئىشىڭىزنى تەكشۈردۇق، — دېدى تېخىچىلا ئاچچىقى يانمىغان سوتچى، — سىز بىر ئوقۇتقۇچى تۇرۇقلۇق، قارا قۇچاقتەك شاختىن ـ شاختا قونۇپ يۈرسىڭىز، ئۆزىڭىزنىڭ يۈزىگە ياخشىمۇ؟...

— مەن «شاختىن ـ شاختا قونۇپ» نېمە قىپتىمەن؟... — دېدى گۈلزىبا ئاچچىقى بىلەن، — گەپ بولسا ئوچۇق قىلىڭ... سىز دېگەن سوتچى...

— توي خېتى ئالغاندا «قۇرغۇيۇڭ بولاي، قارچۇغۇڭ بولاي» دەپ ئالمىسىز، — سوتچىمۇ تېرىكىپ قالدى، — ئارقىدىن ياش ھەم بۇدۇر چاچتىن بىرنى تېپىپلا، يىرىنچىسىدىن چانىسىز... بۇمۇ بىر ئوقۇتقۇچىنىڭ ئەخلاقىمۇ؟

— مەن كىمگە «قۇرغۇيۇڭ بولاي، قارچۇغۇڭ بولاي» دەپ ئالداپ توي خېتى ئاپتىمەن؟... بۇ دېگەن بىر سۈيقەست!...

— «سىز تەربىيە كۆرگەن ئادەم»، «مەنمۇ مۇشۇنداق پۇرسەتنى كۈتكەن» دېگەن گەپلەر سىزنىڭ ئاغزىڭىزدىن چىقتىمۇ ـ چىقمىدىمۇ؟ ئاۋۋال مۇشۇنىڭغىلا جاۋاب بېرىڭ؟...

— چىققان، ئەمما...

— توختاڭ، — سوتچى ئالقانلىرىنى ئۈۋۈلاپ ئورنىدىن تۇردى، — ئۇ چاغدا بىر مىڭ بىر يۈز يۆەن، بۇ ئاز پۇل ئەمەس جۇمۇڭ، ناھايىتى تاتلىق تېتىدى... ئاغزىڭىزدىن مەدھىيە سۆزلىرى بىۋاق سۈيىدەك ئېتىلىپ چىقتى. ئەدىلىكتىچۇ؟... قالغىنىنى دېمىسەمۇ ئۆزىڭىزگە ئايان...

— سىز كېرىموفنىڭلا سۆزىنى ئاڭلاپ، ئەسلى پاكىتلارنى بۇرمىلاۋاتىسىز... — دېدى گۈلزىبا جىلى بولۇپ، — مەن دېگەن چۈشتىن كېيىن گۈڭشىغا باردىم، ئۇلار...

— بۇ ئىسپاتنامىلارنى كۆرۈپ بېقىڭ... بۇ بىر ئەمەس بەش پارچە جۈمۇڭ...

زەينەپخان كاتىپ، غاز بويۇن پازىل، گۈلرۇز ۋە ئۇنىڭ ئىككى دوستىنىڭ ئايرىم - ئايرىم ھالدا يېزىپ، قول بېسىپ بەرگەن ئىسپاتنامىلىرىنى كۆرگەن گۈلزىبا ئايلىنىپ يىقىلىپ چۈشكىلى تاسلا قالدى - دە، يۆتەلگىنىچە، ئورۇندۇقتا ئولتۇرۇپ قالدى. زەينەپخان كاتىپ بىلەن پازىلنىڭ ئىسپاتنامىلىرىدىكى ئويدۇرمىلار بىر - بىرىگە شۇنچىلىك ماسلىشىپ كەتكەنىدىكى، ئۇنىڭدىن ھەرقانداق ئادەم ئىۋەن تاپالمايتتى. گۈلرۇز ۋە ئۇنىڭ دوستلىرىنىڭ يېزىپ بەرگەنلىرى خۇددى بىر قېلىپتىن چىققان ئوتۇكلەردەك ئوخشاش ئىدى. قىسقىسى، گۈلزىبامۇ قويۇلغان پاكىتلار ئالدىدا گاڭگىراپ قالدى.

— كېرىموف بىلەن سىز گۈڭشىدىن خەت ئېلىپ چىققاندا، — دېدى سوتچى ئورۇندۇقىغا ئولتۇرۇۋېتىپ، — كېرىموف «توي خېتى ئالدۇق» دېگەندە، باشقىلار «مۇبارەك بولسۇن» دېگەن، سىز قىزىرىپ كېتىپ قالغان. ئۇ يەردىكىلەر نەق شۇ كۈنى كېسىلگەن توي خېتىنى قولدىن - قولغا ئېلىپ كۆرۈشكەن... ئۇ يەردە تېخى سىزنىڭ دوستلىرىڭىزدىن ئابلىز نەۋا ۋە ئۇنىڭ ئايالى بائۇممەمۇ بار ئىكەن. ئەپسۇس، بىز ئۇلارنى ئىزدەشگە ۋاقىت چىقىرالمىدۇق.

بۇ ئىپلاس تۆھمەت ۋە سۈيىقەستلەر زەربىسىدىن ھوشىنى يوقاتقان گۈلزىبا گەپ - سۆزلىرىدىن ئېزىپ، كەلگەن تېلېفون، گۈڭشىدا ھېچكىمنىڭ يوقلۇقى، قايتىماقچى بولغاندا كېرىموفنىڭ ئۇچرىغانلىقى، نېمە توغرۇلۇق سۆزلەشكەنلىرىنى ناھايىتى ئالدىراپ - تېنەپ سۆزلىدى. چۈنكى ئۇ سۆزىنىڭ بىلىگە تېپىپ، چەكلەپ تۇرغان سوتچىنىڭ ئۇنىڭ گېپىنى ئاڭلىماي قويۇشىدىن قورقاندى.

— سىز ئېيتىپ بېقىڭ، جىددىي ئىشتىھان ۋاقتىدا، نېمە ئۈچۈن

تېنەپ ـ تەمتىرەپ گۈڭشېغا كەلدىڭىز؟...

— مەن كېرىموفنىڭ تېلېفونىنى ئالغاندىن كېيىن كەلدىم...

— ئەجەبا، ئۇنىڭغا ئۆچ مەن دەيسىزۇ، تېلېفونىنى ئېلىپلا پالاقلاپ يېتىپ كېلىمسىز؟

— ياق، ياق، مەن گۈڭشېغا كەلگەندىن كېيىن، ئۇنىڭ تېلېفون بەرگەنلىكىنى ئۇقتۇم...

— نېمانداق ئادەمنى سارالىڭ تاپىسىز؟ — سوتچىنىڭ سەپرايىسى ئۆرلىدى، — بىلىپ قويۇڭ، بۇ سىزنىڭ مۆكۈ ـ مۆكۈلەڭ ئوينايدىغان جايىڭىز ئەمەس. بۇ دېگەن قانۇننى ئىجرا قىلمىدىغان ئورۇن. بىر تۇرۇپ كېرىموفنىڭ تېلېفونىنى ئېلىپلا گۈڭشېغا كەلدىم دەيسىز، بىر تۇرۇپ، گۈڭشېغا كېلىپ كېرىموفنىڭ تېلېفون بەرگىنىنى ئۇقتۇم دەيسىز؟... زادى قايسى گېپىڭىز راست؟...

ئۆمرىدە قانۇننىڭ بوسۇغۇسىغا دەسسەپ باقمىغان گۈلزىبا دەرۋەقە گېپىدىن ئېزىپ، پاسسىپ ئورۇنغا چۈشۈپ قالغاندى. ئۇ ئۆزىنى ئاقلاپ قانچە تىرىشىپ باققان بولسىمۇ، روھىي چۈشكەن ئادەمنىڭ ئېتىسىمۇ يۆگۈرەلمەس بولۇپ قالغىنىدەك، سۆزلىرى زادىلا چاك باسمىدى. ئۇ لېيىغان بۇلاقتىن چىقالمايۋاتقان كىچىك بېلىقتەك، ئېغىن ئىزناسىنى تاپالماي، ھەر تەرەپكە ئۆزىنى ئۇراتتى، پىلتىڭلاپ تەمتىرەيتتى.

— پاكىت ۋە دەلىل ـ ئىسپاتلار ناھايىتى ئېنىق، — سوتچى تەكەببۇرلۇق بىلەن دېدى، — كېرىموف سىزگە توي خېتى ئېلىش ئۈچۈن تېلېفون بەرگەن. ئىشلار شۇ بويىچە راۋاجلانغان، ئەگەر قانمىسىڭىز، يەتتە گۇۋاھچىنى چاقىرىپ كېلىمەن... شۇلارنىڭ ئالدىدا جاۋاب بېرىڭ... بۇنىڭغىمۇ رازى بولمىسىڭىز، ۋىلايەتلىك ئوتتۇرا سوتقا ئەرز تۇتۇڭ... پۈتۈن ئىسپات ـ ماتېرىياللارنى يوللاپ بېرەي...

گۈلزىبانى قاتتىق يۆتەل تۇتتى. ئۇ قولياغلىقىنى ئاغزىغا تۇنقىنىچە سىرتقا چىقتى ۋە قولياغلىقىدا تەڭگەدەك ئورۇندىكى قانىنى كۆردى!...

گۈلزىبا ئەمدى نەگە بارسۇن؟ مائارىپ ئىدارىسىگە بارسۇنمۇ؟ ئۇلارمۇ بەلكىم «قانۇنغا بېرىڭ!» دېيىشى مۇمكىن. ئۇنداقتا، ئوتتۇرا سوتقا ئەرز

سۇنسا قانداق بولار؟... ماۋۇ سۆرۈن تەلەت سوتچىسى ماتېرىيال ئىسپاتلارنى يوللاپ بەرسە، بەش گۇۋاھچىنى چاقىرىشى تۇرغانلا گەپ! گۈلزىبا بۇ ھازا رۇل، بىشەملەرگە تەك كىلەلەرمۇ؟ بۇ خۇددى ئاچ قالغان بەش بۆرىنىڭ ئارىسىغا بىر ياۋاش قوزىنى تاشلاپ بەرگەندەكلا ئىشقۇ!... ئۇنىڭغا تېرەك بولغۇدەك دوستلىرىنىڭ بەزىلىرى سۆرگۈنده، بەزىلىرى رېجىمدا... ئەمدى ئۇنىڭغا كىممۇ يۆلەك بولار؟... مەكتەپ دېگەن ئەسلىدە بىلىم بۇلىقى ئىدى، چەشمە زىلال ئىدى،... بۇ بۇلاقنى زادى كىملەر لېيىتىۋەتكەن؟... خالىق، زەيىنىدىنلەرمۇ؟ ئۇنداقتا جەمئىيەتتىن ئىبارەت سۆزۈك بۇلاقنى لېيىتقانلارچۇ؟... كېرىموف، ساۋۇر روزى، جامال توختىلاردەك ئىت بېلىقلىرىمۇ؟ شۇنداق، ئەگەر شۇلارلا تەنتەنە قىلىدىكەن، ياخشىلارنىڭ سۆزۈك سۇ ئىچىمەن دېگەن ئارزۇسى چۈشكە ئايلىنىپ قالىدۇ!...

گۈلزىبا كېچىچە ئايىقى چىقماس چېگىش خىياللار بىلەن زادىلا ئۇخلىيالمىدى. ئۇ، ئەتىسى چۈشتىن كېيىن، دەرستىن چۈشۈپلا، ئىزدەپ - سوراپ كېرىموفنىڭ ئۆيىگە باردى. ھېكمەتكە بولغان مۇھەببىتىنى، ئەقىدىسىنى قوغداش يولىدا ھاياتىنى دوغا تىككەن گۈلزىبا ھەرقانداق پىتنە - پاسات، ھاياسىز تىل - ھاقارەتلەر، سۆيىقەست، ھىيلە - مىكىرلەرنىڭ ئۆزىگە قايتىدىن ئاپەت ئېلىپ كېلىشىدىن قورقۇپ قالمىدى. ئوقۇتقۇچىلار، قۇلۇم - قوشنىلار، ئۇرۇق - تۇغقانلار ۋە پۈتۈن جەمئىيەت ئالدىدا بۇزۇق، ئەخلاقسىز، شەرمەندە، ھاياسىز ئاتىلىپ، يۈز - ئابرويىنىڭ چۈشۈپ كېتىشى بىلەن ھېسابلاشمىدى. ئۇ ئۆزىگە قول تەگكەن، ھەتتا قورسىقىدا بارلىقىنى ئېيتماقچى!... قېنى كېرىموف قانداق قىلارکىن؟... ئەگەر ئۇنىڭدا مىسقالچە بولسىمۇ ئەرلىك غۇرۇر، ۋىجدان، كۆڭۈل دەيدىغان نەرسە بولسا، گۈلزىبادىن دەرھال كۆڭلى سوۋۇيدۇ... ئاندىن كېرىموف ھەم گۈلرۇز بۇنى ھەممە يەرگە يايىدۇ... يايسا يايمامدۇ! ئاخىر بىر كۈن ئادەملەر گۈلزىبانى چۈشىنىشىدۇ... ئۇنى ھېكمەت ۋە دوستلىرى چۈشەنسىلا بولدى!...

گۈلزىبا ئىشكنى قاقتى. ئۆي ئىچىدە شاپۇر - شۇپۇر تىۋىشلەر ۋە شۆرلاشقان شەپە كەلدى. ئىشىك قايتا بىرنەچچە قېتىم قېقىلغاندىن

كېيىن، كېرىموف ئىشىكنى ئاچتى. ئۇنىڭ چىرايىدىكى هودۇقۇش ۋە بىسەرەمجانلىق تېخى يوقالمىغانىدى. ئۇ ئىشىكنى چوڭراق ئېچىپ تىلىققان هالدا: «ۋۇي گۈلزىباكەنغۇ؟ ئۆيگە كىرىڭ! . . .» دېدى. بىراق گۈلزىبا قوزۇقتا ئىلىغلىق تۇرغان گۈلرۇزنىڭ چاپىنى بىلەن روملىنى كۆردى، ئۇ ئىچكەركى ئۆينىڭ يېپىقلىق ئىشىكىگە قاراپ ئاچچىققىنە كۈلدى. بۇنى سېزىپ قالغان كېرىموف ناھايىتى قورقۇپ كەتتى. چۈنكى ئۇ گۈلزىبانىڭ ئۆيگە بېسىپ كىرىپ، گۈلرۇزنى چېچىدىن تۇتۇپ ئېلىپ چىقىپ، قۇلۇم - قوشنىلار ئالدىدا ئۇزۇنىى رەسۋا قىلىشتىن ئەنسىرىگەنىدى.

— رەهمەت، سىزنىڭ ئۆيىڭىزگە ئاچ قالغان لالما ئىتلار لوقما ئىزدەپ كىرمىسە، ئۇزۇنىى ئادەم دەپ بىلمىدىغانلار بوسۇغىڭىزغا هەرگىز دەسسىمەيدۇ. . . ، — گۈلزىبا گۈلرۇز ئاڭلىسۇن دېگەندەك ئۇنلۇك گەپ قىلدى، — سىزگە دەيدىغان گېپىم بار ئىدى، سىرتقا چىقسىڭىز.

كېرىموف خۇددى شۇ سۆزنى كۈتۈپ تۇرغاندەكلا، ئىشىكنى تاقىدى - دە، سوكۇلداپ ماڭدى. ئۇلار هويلىدىن چىقىپ چوڭ يولنىڭ ئۇ قاسىنقىدىكى بولجالمىقا كەلدى. گۈلزىبا كىچىكرەك بىر تېرەكنى يۆلەنگىنىچە، گېپىنى نەدىن باشلاشنى بىلمەي تۇرۇپ كەتتى. ئۇ كېرىموفنىڭ ئۆز مەقسىتىگە يېتىش ئۈچۈن هەرقانداق رەزىللىكتىن يانمايدىغان ئادەم ئىكەنلىكىنى بىلىپ تۇرسىمۇ، يەنىلا كۆڭلىدە «ئېرىپ قالارمىكىن» دېگەن ئۆمۈچۈك تورىدەك ئاجىز بىر ئۈمىد پىلدىرلاپ تۇراتتى.

— سىز بىر هەربى، — گۈلزىبانىڭ «كېرىموف» دېيىشكە ئاغزى بارمىدى، — ئازادلىق ئارمىيىسىنى خەلق هۆرمەتلەيدۇ، قەدىرلەيدۇ. . . لېكىن قىلىۋاتقان ئىشلىرىڭىزنىڭ ئاشۇنداق ئۇلۇغ نامغا داغ كەلتۈرىدىغانلىقىنى هېس قىلمامسىز؟ سىز هېيلە - مىكىر، ئالدامچىلىق، قەرز ئارقىلىق باشقىلارنى زەنجىرسىز تۇتقۇنغا ئايلاندۇرۇش، هەتتا هايانكەشلەردەك ئۆسۈم ئېلىش ۋاستىلىرى بىلەن قىزلارنى سېتىۋالسىڭىز، بۇ سىزنىڭ شەرەپلىك نامىڭىزغا مۇناسىپ كېلەمدۇ؟

— بۇنى سېتىۋېلىش ئەمەس بەلكى تەڭلىكتە قالغان، قىيىنچىلىق تارتقان ئائىلىلەرگە ياردەم قولىنى سوزۇش دېسىڭىز توغرا بولىدۇ، — دېدى

ر ربموف، — ئۆز ۋاقتىدا، دادىڭىز قەرزگە بوغۇلۇپ سىرتقا چىققاس، بالىلىرىڭ تەڭلىكىدە ئۆيگە كىرەلمەس بولۇپ قالغىنىدا، ئىستاتقانمەن!...

— يارەدەم قىلغان پۇلنى قايتۇرۇۋالغان ھەتتا ئۈسۈم ئالغان دەدە بار؟ — گۈلزىبا زەھەردەك كۈلدى، — ئۇنىڭدىن كۆرە، پۇل ئارقىلىق قاپقان قۇردۇم دېسىڭىز، جايىدا گەپ قىلغان بولىسىز...

— قاپقان؟ — ھېي، — كېرىموف دىمىغىنى قاقتى، — دادىڭىز پۇلنى قايتۇرۇشقا كۆزى قىيمايي، جامال توختىغا ئۆز ئاغزى بىلەن دېگەن تۇرسا...

— ئۇنداقتا، بوستاندىكى ئىشلارنى قانداق چۈشەندۇرىسىز؟ — گۈلزىبا يۈزىنى تەتۈر ئۆرىدى، — بولدىلا، مەن سىز بىلەن تاكاللاشقىلى كەلمىدىم. زادى نىيىتىڭىزدىن يانامسىز - يانمامسىز؟...

— سىز بۇ سوئالنى دادىڭىز قايىتقا قويسىڭىز بولىدۇ... — كېرىموفمۇ ئەنە بىلەن كۈلدى، — ئۇ ئۆزى تەشەببۇسكارلىق بىلەن «سۈت پۇلى، باققان ھەققى» ئالدى... ئەگەر قايتۇرىمەن دېسە، ئۇنىڭغىمۇ مەيلى، ئىككى مىڭ يۈەننى نەق ئالدىمغا قويسۇن!...

— يارەدەم پۇلىڭىز بالىلاپتۇ - دە؟...

— شۇنداق، دەسلەپتە مەن يارەدەم قىلغان، كېيىن ئۇ ئۆزى تىلخەتنى شۇنىڭغا ئۆزگەرتتى، ئىشەنمىسىڭىز دادىڭىزدىن سوراڭ...

كېرىموف گۈلزىبانىڭ سۈت ئالمىدەك بىجىرىم چىرايىغا، دۈپ - دۈگىلەك كۆكسىگە، تولغان بەدىنىگە، ھۆركۈپ تۇرغان كۆزلىرىگە قاراپ، بىردىنلا بوشاپ كەتتى ۋە «مۇشۇ پەرىنى ئەڭ بۇلمىسا بىر قۇچاقلىغىلى بولارمۇ؟...» دېگەن ئۇيي كۆڭلىدىن كەچكىنىدە، بەدەنلىرى جىمىرلاپ كەتتى...

— گۈلزىبا، ئۇنداق قاتتىقلىق قىلمىسىڭىز، مەن سىزنىڭ ھۆرمىتىڭىزنى قىلاي، قەدىرلەي، بېشىمغا ئىلىپ كۆتۈرەي.... بىرلا قېتىم ماقۇل دەۋەتسىڭىزچۇ... ئەڭ بولمىسا، بېشىڭىزنى لىكشىتسىڭىزمۇ كۇپايە...

— زادى نىيىتىڭىزدىن يانمامسىز؟ — گۈلزىبانىڭ ئوشۇقچە گەپ

قىلىشقا رايى بارمىدى، — يەنە ئويلىنىپ كۆرسىڭىز...

— مۇمكىن ئەمەس!...

ئاخىرقى ئۇمىد يىپى ئۇزۇلگەن گۈلزىبانىڭ غەزىپى بىردىنلا يۇزىگە تەپتى. ئۇ كۆزگە كۆرۈنۈپ تۇرغان ئىغىر ئاقىۋەتلەرنىمۇ ئويلىمىدى.

— ئەمىسە، مەن سىزگە شۇنى ئوچۇق دەپ قوياي، — گۈلزىبا تەتۇر قارىدى، — ماڭا قول تەگكەن... مەن قىز ئەمەس، بۇنى بىلىپ قويۇڭ...

كېرىموفنىڭ كۆزلىرى چانىقىدىن چىقىپ كەتكۈدەك چەكچەيدى. بىراق ئۇ كۆڭلىدىن گۈلزىبانىڭ ئۇنداق قىلمايدىغانلىقىغا ئىشىنەتتى. پەقەت بۇنى كېرىموفنى چېكىپ بېقىش، سىناش ۋە سوۋۇتۇش ئۈچۈنلا قىلىنىۋاتقان ھىيلە دەپ چۈشەنگەچكە، ئۇ كۈلۈپ تۇرغان بولسىمۇ، چىرايى ئاقاردى.

— ئىشەنمەيمەن... سىز... سىز ئۇنداق قىلمىدىغان قىزلاردىن ئەمەس...

— ھەتتا قورسىقىمدا ھېكمەتنىڭ بالىسى بولسىچۇ!...

— نېمە، ھېكمەتنىڭ بالىسى؟... مۇمكىن ئەمەس... سىز مېنى يانداۋرۇش ئۈچۈن بۇ گەپلەرنى قىلىۋاتىسىز، — كېرىموف ھەجايدى، — بۇنداق گەپلەر مېنى ئالدىيالمايدۇ...

— ئىشەنمىسىڭىز، بۇ ئۆزىڭىزنىڭ ئىشى، ئەمما مەن قورسىقىمدىكى بالام بىلەن پەخىرلىنىمەن، — گۈلزىبانىڭ چىرايى ۋىللىدە ئېچىلدى، — ئۇ، ھېكمەت ئىككىمىزنىڭ بالىسى!...

گۈلزىبا كېنىپ قالدى. كېرىموف بۇ سۆزلەرگە ئانچە ئېتىبار قىلمىغاندەك بولۇپ كۆرۈنۈشكە تىرىشسىمۇ، لېكىن ئۇنىڭ ئىچى تارتىلدى. ئۇ گۈلزىبانىڭ ئارقىسىدىن خېلى بىر ۋاقىتقىچە قاراپ تۇرۇپ، ئۆيىگە قايتىپ كىردى. گۈلروز كىيىملىرىنى كىيىپ، چاچلىرىنى تاراپ، ئۆزىنى تۇزەشتۇرۇشكە ئولگۇرگەنىدى. ئۇ كېرىموفنىڭ ئۆڭۈپ - تاتىرىپ كەتكەن چىرايىنى كۆرۈپ، ھەيران بولغىنىدىن ئورنىدىن تۇرۇپ كەتتى. گۈلروز نېمە ئىش يۈز بەرگەنلىكىنى، گۈلزىبانىڭ قانداق مەقسەتتە كەلگەنلىكىنى سوراپ تۇرۇۋالغاندىن كېيىن، كېرىموف بولۇنغان گەپ -

سۆزلەرنىڭ ھەممىسىنى قالدۇرماي ئېيتىپ بەردى. ئۇ ئۆزىنىڭ ئىشىنىپ قالغانلىقىنىمۇ يوشۇرمىدى. بىراق گۈلرۇز قاقاقلاپ كۈلۈۋەتتى.

— شۇنىڭغىمۇ ئىشىنىپ قالدىڭىزمۇ؟ ۋاي بىچارە ئاشىقەي، — دېدى گۈلرۇز كۈلكىسىنى داۋاملاشتۇرۇپ، — بۇنداق گەپنى ئاڭلىغاندا، سارالىڭ، پەپلىقۇش، دېۋانە ئەرنىڭمۇ ياندىغانلىقىنى چۈشىنىدىغانسىز؟...

— مەن گۈلزىبانىڭ قەتئىيلىك، ئىشەنچ بىغىنىپ تۇرغان چىرايىدىكى ئالامەتلەرگە قاراپ ئىشىنىپ قالدىم... بۇ... بۇ... زادى قانداق ئىشتۇر؟...

— سىزنىڭ بارغۇ، بۇ قاپاق كاللىڭىز بەزى چاغلاردا پەقەتلا ئىشلىمەيدىكەن، — گۈلرۇز بىگىز قولىدا كېرىموفنىڭ پىشانىسىنى نوقىدى، — بۇ دېگەن بىر ھىيلە... بىلەمسىز، قىلتاق!...

ماھىگۈل يېڭىلىرىق سۇ ئامبىرىدىن قايتىپ كېلىپ، گۈلزىبا بىلەن ھۇجرىدا سۆزلىشىۋاتقاندا، گۈلرۇز ئىشىك تۆۋىدە ھەممىنى ئاڭلىغانىدى. تېخى شەنبە كۈنىلا كامىل، ھېكمەت، مۇراتلارنىڭ مائاشىنىڭ ئۆستۈرۈلگەنلىك خەۋىرىنى ۋە مۇراتنىڭ سالمىنى يەتكۈزۈپ كەلگەن ماھىگۈل خوشلىقىدا ئالدىراپ ئاچىسىغا سۆزلەپ بېرىۋاتقاندا، گۈمانخور گۈلرۇز ئوچۇق دېرىزە ئارقىسىدىن مارىغانىدى. بۇ سىرلىق ھەرىكەتلەر ئۇلارنىڭ ماھىگۈل ئارقىلىق ئۆزئارا ئالاقىلىشىپ تۇرغانلىقىدىن بىشارەت بېرەتتى. بۇ شۇم خەۋەرنى ئاڭلاپ، كېرىموفتا ماھىگۈلگە نىسبەتەن ئۆچمەنلىك ئۇرغىدى.

— ھازىر كامىل، ھېكمەت، مۇراتلار يەنىلا جىم ياتقىنى يوق، — دېدى گۈلرۇز قاش - كۆزلىرىنى ئوينىتىپ، — ئۇلارنىڭ پىلان، ھىيلە - مىكىرلىرىنى ئوتتۇرىدا بىرلەشتۇرۇپ تۇرغىنى يەنىلا شۇ ماھىگۈل. بۇ قانجۇقنەزە...

— ھەممىسىگە تېتىغان تۇرۇقلۇق، ئاشۇ كىچىككىنە خەمەككە كۈچىڭىز يەتمىدىمۇ؟ — دېدى كېرىموف خاپا بولۇپ، — ئادەم يوق يەردە راسا بىر...

— ئۇ شۇم بەزى ھەپتىلەردە ئىككى قېتىم كېلىدۇ، يەنە دەرھاللا كېتىدۇ، — گۈلرۇز ئىشىك سىرتىغا قاراپ قويدى، — بەزىدە ئىككى - ئۈچ ھەپتىمۇ كەلمەيدۇ.

كەلگەن ۋاقتىدا بىرەر ئىشنى بانا قىلىپ يۈرىكىنى بىر مۇجۇپ قويسىڭىز، ئىككىنچى ئۇلارنىڭ دالىتىكى بولمايدۇ...

— ھارىر نەبى دېگەن لۇكچەك شۇم بىر بالا بولدى، — گۈلرۇز يەرگە تۇكۇردى، — گۈلزىبا بىلەن ماھىگۈلگە قارىغىلىمۇ قويمايدۇ... يوغان كۆزلىرىنى چاۋا يېگەن مۇشۇكتەك پارقىرىتىپ، ئالىيىپ تۇرغان، كىچىككىنە بىر سۆز ئۈتۈلۈپ بولغۇچە، تىۋەززۇن بىلەن قىڭراق - پىچاقتا يۇگۇرگەن!...

كېرىموف نەبىنىڭ ئىسمىنى ئاڭلاش بىلەن، گۈلرۇزنىڭ ئالدىدا ئىزا تارتىپ يەرگە قارىدى. بولۇپمۇ تاماكا ئىچىگە يۇگەلگەن پوچاقنىڭ ئارقىلىق ئاغزى، بۇرنى، تۇمشۇقلىرىنى كۆيدۈرۈپ، چارلاشتۇرۇپ، كالپۇكلىرىنى تەتۇر ئۆرۈپ قويغان ئىشتىن كېيىن، كېرىموف ئۇنىڭغا بەك ئۆچ بولۇپ كەتكەنىدى. قايسىت ئۆيگە باشلاپ كىرگەن تەقدىردىمۇ، ئۇ نەبىگە ئۇچراپ قېلىشتىن، ئۇنىڭ يوغان كۆزلىرىنىڭ ئالىيىپ، كىچىك ئاغزىنىڭ مىتىلداپ، نېمىلەرنىدۇر دەپ تىللىشىدىن ئەندىكەتتى. شۇڭا كېرىموف ئۆزىچە: «بۇ شۇم سەللا چوڭ بولۇۋالسا ئىش بار...» دەيتتى.

— ھەي كېرىموفكا، مېنىڭ كۆڭلۈمگە بىر ئىش كېلىۋاتىدۇ، — دېدى گۈلرۇز چىرايىدىن شۇملۇق ياغدۇرۇپ، — گۈلزىبانىڭ ئۆزىنىڭ سۆزى بىلەن ئۆزىنى رەسۋا قىلساق، راسا كۆڭۈلدىكىدەك ئىش بولغۇدەك...

— قانداق دەيسىز؟

گۈلرۇز كېرىموفنى تارتىپ كارىۋاتقا ئولتۇرغۇزدى - دە، قۇلىقىغا جىقلا نېمىلەرنى دەپ پىچىرلىدى. لېكىن كېرىموفنىڭ يوق قاشلىرى بىر يەرگە يىغىلىپ، چىرايى بارغانسېرى تۇرۇلدى.

— بولماسمىكى! گۈلزىبا نومۇسقا چىدىمايۋ ئۆلۈۋالسچۇ... ئىش يامىنىغا ئۆرۈلۈپ كېتەرمىكى؟ — كېرىموف بېشىنى ئېغىتتى، — بۇ بەك خەتەرلىك...

— خەلقى ئالەم ئالدىدا رەسۋا بولۇپ، يۈزىنى كۆتۈرەلمەي قالسا، — دېدى

گۈلرۇز كۆزىنى قىسىپ، — ئۆز ئايىقى بىلەن قوينىڭىزغا ئۆزىنى ئاتارمىكى دەيمىنا؟... .

— ئۇغۇ شۇنداق، بىراق گۈلرۇز بىر ئىشنى ئويلىنىپ كۆردىڭىزمۇ؟ — كېرىموف رەنجىگەندەك ئىدى، — جامائەت ئالدىدا شەرمەندە بولۇپ، جەمئىيەتتە نامى سېسىپ كەتكەن قىز بىلەن توي قىلسام، كىشىلەر مېنى نېمىلەر دەيىشەر؟...

قىساس ئوتى ئىچىدە پۈچۈلىنىۋاتقان گۈلرۇز ئۆچ ئېلىشنىلا ئويلاپ، ئىشىنىڭ بۇنداق نازۇك يەرلىرى بىلەن ھېسابلاشمىغانىدى. شۇڭا ئۇ گەپمۇ قىلماي ئىشىك تەرەپكە ماڭدى.

— گۈلرۇز، — دېدى كېرىموف ئاچچىق ئارىلاش، — گۈلزىبانى سېستىقۇچى بولماڭ... مەن سىزدىن رەنجىپ قالمەن...

داۋاملىق سېغىپ ئىچىۋاتقان كالىدىن گۈلرۇزنىڭمۇ ئايرىلىپ قالغۇسى يوق ئىدى!...

تۇرمۇش قاينامىلىرىدا

نەفسىنىڭ بوۋىسى قۇتلۇق ھاجىم بىلەن ئانىسى مەرەجىخان ئەلچىلىككە كەلگەن خانىمزاتخان ئانا، سەئىدە، گۈلزىبالارنى ئۆزىتىپ چىققاندا، قۇياش ئامۇتلۇق كەنتىنىڭ باغ - ئورمانلىرى ئارقىسىغا يوشۇرۇنغانىدى. كەلگۈسى قۇدىلارنىڭ بۇگۈنكى ئۇچرىشىشىدا، يەنە بىر ساخاۋەتلىك ئىش بولدى — خانىمزاتخان ئانا بىلەن قۇتلۇق ھاجىم ئەسرا بولۇپ كۆپ مۇڭداشتى. مىركامىل ھاجىم، ئابدۇلەتىپ ئەمىر ئەقتاشى قاتارلىق زامانىسىنىڭ پىركاملىرىنى ياد ئېتىشتى. بۇخارا، ئەندىجاندا ئۆتكەن كۈنلىرىنى ئەسكە ئېلىشتى. خانىمزاتخان ئانا ئاتمىش - يەتمىش يىللار مۇقەددەم ئۆتۈپ كەتكەن ياشلىقىغا قايتقاندەك، كۆڭلى كۆتۈرۈلۈپ، دىلى شادلىققا تولدى. قەشقەر «يۇمىلاق شەھەر كۆلبېشى» دىكى ئېگىز ئەنجان تاملىق قورۇلىرى، ئىككى قەۋەتلىك پېشايۋانلىق ئۆيلىرى، ھويلىدىكى مەجنۇن تاللار چوكان - جالالىرىنى چىلاپ ئوينىشىدىغان

كۆللىرى. . . ئابدۇلەتىپ ئەمىر نەققاشنىڭ تىلى لال بولۇپ يەرگە بېقىشلىرى كۆڭۈل جەننىتىـــــدە ئايان بـولدى. . . مـومايى، بـۇنداق خاسىيەتلىك كـۇنگە ئېرىشتۇرگەن خۇداغا ئىچىدە ھەمدۇ سانا ئوقۇسا، يەنە بىر تەرەپتىن، قىزى سەئىدە بىلەن گۈلزىباغا رەھمەت ئېيتاتتى. چۈنكى خانىمزاتخان ئانا: «چارچاپ قالمەن، ئۆزۈڭلەر بېرىپ، قائىدىسىنى قىلىپ كېلىڭلار. . . » دەپ تۇرۇۋالغانىدى. لېكىن سەئىدە بىـلەن گۈلزىبا: «ھارۇنغا يۇمشاق كۆرپە سېلىپ بېرىمىز، چارچىغاندا ئۇخلايلا، بولمىسا سەھرا مەنزىرىلىرىنى، كۆكۈلمەيدانلىقلارنـى كۆرۈپ، كۆڭۈللـــرى ئېچىلىپ قالىدۇ. . . » دەپ ئېلىپ كەلگەنىدى. ياشلارنـــڭ شۇنداق قىلغىنى بىر نۇرە ئوبدان بوپتۇ. بۇمۇ ئىرادە ئوخشايدۇ. . . مومايىنىڭ تالا ـ تۇزلەرنى، تېرەك قاپلىغان يېزا يوللىرىنى، سۇلار شارقىراپ ئاققان ئۆستەڭلەرنى، ئېرەنسىز تولغىشىپ ئىـــــلار كۆتۈرۈلۈۋاتقان دېھقان ئۆيلىرىنى، ئەجىم ـ ئەجىم تاراملار ئۈستىدىكى تۇغمەنلەرنى، قۇشلارنىڭ نەغمە ـ ناۋالىرى ئۇزۇلمەي كېلىپ تۇرغان يېزا باغلىرىنى كۆرمىگىلى تالاي زامانلار بوپتىكەن. قۇتلۇق ھاجىم، مەرەجىخان، نەفىسلەر ئۇلارنى ئوبدان كۆتۈۋالدى. شىددىشاپقا ئۇجمىلەر قېقىشتى، «جەننەتنىڭ نېمىتى» دېيىشىپ ئېغىز تېگىشتى. . . تاماق پىشقىچە، باغلارنى ئايلاندى. نەفىسە خانىمزاتخان ئانىنى، گۈلزىبا قۇتلۇق ھاجىمنى قولتۇقلىۋالغانىـــدى. خەيرىيەت، بۇگۈن ئاللاھنىڭ ھىممىتى بىلەن ئۇچراشتۇرغان ساخاۋەتلىك ھەم ساۋاپلىق بىر كۈن بولدى.

— ياخشى كۆتەلمىدۇق، ھەرقايسىلىرىنىڭ ئالدىدا ئۇزۇرلۇكمىز، — دېدى مەرەجىخان يېنىش ـ يېنىشلاپ ئەپۇ سوراپ، — بولۇپمۇ خانىمزاتخان ئانىمىز ئالتۇن پەيتۇن ئەۋەتىپ، يوللىرىغا تەتىلا پاياندار سېلىـپمۇ ئەكەلگىلى بولمايدىغان بۇزرۇكۋار تۇرسا! . . .

— مۇبارەك قەدەملىرىگە تەشەككۇر، — دېدى قۇتلۇق ھاجىـــم ھاسىسىغا تايىنىپ تۇرۇپ، — بۇگۈن غەمخانىمىزغا شۇنچە قەدىرى نۇرى چۈشكەندەك بولۇپ، ئىككى ئالەم شادلىقىغا چۆمدۇق. . . بۇمۇ ئاللاھ ئىگەمنىڭ قۇدرەت ـ كامالىدىن بولدى.

— رەھمەت، ھەشقاللا، — دېدى خان ئانا نەفسە ھەم گۈلزىبانىڭ يۈلىشى بىلەن ھارۋىغا چىقىۋېتىپ، — كۆپ ئاۋارىچىلىققا سالدۇق. خۇدايىم سائىتىنى بەرسە، كامىل بالامنى ئەۋەتىپ، ھەرقايسىلىرىنى شەھەردە ئوبدان كۆتۈپ ياندۇرارمەن دېگەن ئارزۇدىمەن. . .

— خۇدايىم ئۇ كۈنلەرگىمۇ يەتكۈزەر، — دېدى قۇتلۇق ھاجىم.

مەرھۇمخان يوپۇرماقلار بىلەن يېپىلغان بىر سېۋەت مەي بولۇپ پىشقان ئۈجمە، بىر سېۋەت ئۈرۈكنى ھارۋىغا ئېلىپ بەردى ۋە: «ئۈرۈك ئالا بولسىمۇ تاماقتا سالغىلى بولار» دەپ قويدى.

خان ئانا نەفسەنىڭ پېشانىسىگە، مەڭزىگە سۆيدى. مەرھۇمخاننى قۇچاقلىدى. ئاندىن ھاجىمغا ئامانلىق ۋە ئۇزۇن ئۆمۈر تىلىگەندىن كېيىن، سەئىدە ئېشەكنىڭ چۈلۈۋرىنى سىلكىدى. مەرھۇمخان، نەفسەلەر ئۈلارنى تا ئۆستەڭ بويىغىچە ئۇزىتىپ كەلدى. بۈگۈن نەفسە باغدا گۈلزىبا بىلەن يالغۇز مۇڭدىشۇالغانلىقىغا بەك خۇشال ئىدى. ئۈلار بۇلتۇر قۇتلۇق ھاجىم ھېكمەت ۋە گۈلزىباغا نەسىھەت قىلىپ شەھەرگە ماڭدۇرغاندا ئولتۇرغان ئامۇت ئاستىدىكى كاتتا ئولتۇرۇپ، دوستلار بىلەن بىللە ئۆتكەن كۆڭۈللۈك كۈنلەرنى ئەسكە ئېلىشتى. ئىگەچى باغچىسىدىكى شادلىققا تولغان ئولتۇرۇشلار، قۇرۇم كۆلىدە ئېيتقان ناخشىلار، دراما قويغان كېچىسىدىكى مۇراتىنىڭ چاقچاقلىرى. . . قاتارلىق ئۈلار ئەسكە ئالمىغان ھېچنېمە قالمىدى. ئۈلار شوخ، تۇز كۆڭۈل زۇمرەتنىڭ گەپ - سۆزلىرىنى، ساددا، گوللىقىنى سېغىنىپ، كۆز يېشى قىلىشتى. بولۇپمۇ گۈلزىبا، يۇرۇكقاش دەريا سى، ئايدىڭ كېچە، ھەممە ئەتراپ سىرلىق سۈكۈناتقا چۆمگەن، كۆتەكتە ئولتۇرۇپ گارمون چېلىۋاتقان ھېكمەت، سۇغا قاراپ ئايرىلماسلىق ھەققىدە ئېچىشكەن قەسەملەرنى يادىغا ئالغىنىدا، ئۆزىنى تۇتۇۋالالماي يىغلاپ كەتتى ۋە بىر چاققىچە مۇڭلىنىپ ئولتۇرۇپ، ئاندىن ئاستا سۆزلىدى:

— دوستۇم نەفسە، مەن. . . مەن. . . ئۆزۈمدىن ئۈمىدىمنى ئۈزدۈم، ماڭا خۇدايىم بالامنى تۇغۇۋالغىچىلىك، ئۇنى ھېكمەتكە تاپشۇرغىچىلىكلا ئۆمۈر بەرسە بولاتتى، دەپ تىلەيمەن. . . — دېدى

گۈلزىبا يۈزلىرىدىن تۆكۈلۈۋاتقان ياشلىرىنى سۈرتمەي، — چۈنكى ئۇ ھېكمەت بىلەن ئۆتكەن ئازغىنا ھاياتىمزىنىڭ مېۋىسى... گۈزاھچىسى... شاھىدى!... پاك مۇھەببەت، ھەقىقىي ياخشى كۆرۈش، چىن سۆيۈشنىڭ قۇدرىتىنىڭ نەقەدەر ئۇلۇغلۇقىنى شۇنىڭدىن بىلدىمكى، ئۇ ئادەمنىڭ قورقماس، ھېچ نەرسىدىن يانماس قىلىدىكەن... ئاھ، خۇدا، ماڭا كېلەر يىلى بۇگۈنكى كۈنلەردە، يەنە چىرايلىق باھار - يازلارنى كۆرۈشكە نېسىپ قىلارسەنمۇ؟...

— تىلىڭىزنى ئۇششۇتمەڭ گۈلزىبا... بۇ كۈنلەرمۇ ئۆتۈپ كېتىدۇ، — نەفسە گۈلزىبانىڭ قوللىرىنى تۇتتى، — تاتلىق ئومىقىڭلارنى خۇدايىم بىللە بېقىشقا نېسىپ قىلىدۇ...

— مەن... مەن... — گۈلزىبا تولىمۇ ئېچىنىشلىق ھالدا بېشىنى ئېغىتتى، — كېسىلىمنى ئۆزۈم بىلىمەن... ئۇ مېنى ئۇنداق كۆڭۈللۈك كۈنلەرگە ئۇلاشتۇرمايدۇ... ھېكمەتنى يەنە بىر قېتىم كۆرۈۋالساملا، ئارمانىم يوق ئىدى!...

— ئائۇمىد بولماڭ، — دېدى نەفسەمۇ ياش تۆكۈپ، — سىز تېخى ياش تۇرسىڭىز... ساقىيىپ كېتىسىز... ھېكمەت سىزنى دەپ نۇرغۇن جاپالارنى چەكتى. خورلاندى، ھەتتا يېۆتكىلىش قەغىزىنىمۇ بىكار قىلىۋەتتى... بىر يىلدىن كېيىن، ئۇلار قايتىپ كەلگەندە، بىز ئالدىغا چىقىپ قۇچاق ئاچمىساق، ھالىڭ نېچۈك دەپ ھالىغا يېتمىسەك... ئۇلارنىڭ دەردكە تولغان يۈرىكى، جاراھەتلەنگەن قەلبى، سۈنۈق كۆڭلى نېمە بولۇپ كېتەر؟...

— دوستۇم نەفسە، — گۈلزىبا نەفسەگە تاشلىنىپ ئېسەدەپ يىغلىۋەتتى، — مەندەك شور پېشانە، بەخت كۈلۈپ باقمىغان، بەتەلەي ئايال يەنە بارمىدۇر؟... بىز توي قىلىپ، پەقەت ھەسرەتلىك ئىككى كۈنىلا بىللە ئۆتكۈزەلىدۇق!... مەن بىراۋلارنى سېغىنمامدىم؟... كۆرگۈم كەلمەمدۇ؟... ھېكمەت ئۇ... ئۇ... كۆزلىرىمدىن ئۇچۇپ كەتتى!... مەن يەنە ئۇنىڭ ئاۋازىنى ئاڭلىيالايمەنمۇ؟... مېھرىبان، مۇلايىم، كۈلۈپ تۇرغان كۆزلىرىنى كۆرەلەيمەنمۇ؟... ئاھ، خۇدا... ئاھ،

خۇدا... سەن ماڭا نېمانچە باغرى تاشلىق قىلىدىغانسەن؟... نېمە گۇناھلىرىم باردۇر مېنىڭ؟...

— گۈلزىبا، گۈلزىبا، بۇنداق ئاھ ئۇرۇۋەرمەڭ، — دېدى نەفىسە ئۇنىڭ يۈزلىرىنى سىيلاپ، — بىلىمەن، ھېكمەت سىزنىڭ ھالال جۈپتىڭىز... ياخشى كۆرگەن جۈپتىنى قايسى بىر مەزلۇمە سېغىنمىسۇن؟... ئۇنىڭغا تېۋىنمىسۇن؟... ئۇنى ئەسلىمىسۇن؟... لېكىن، شۇنداق كۈنلەرگە ئېرىشىش ئۈچۈن، ساغلام تەن بولۇشى كېرەك؟... ئەگەر بەردەم بولماي، دەرد - ھەسرەتنى ئىچىڭىزغا يۇتۇۋېرسىڭىز... ھېكمەتنىمۇ ئازابلاپ قويىسىز!...

ھەرھالدا، گۈلزىبا ئىچىگە توشۇپ كەتكەن پۇخ - ئەلەملىرىنى بوشىتىۋېلىپ، خېلىلا يېنىكلەپ قالدى. نەفىسە ئۇنىڭ كۆڭلىنى ئېچىش ئۈچۈن، ئۇنتۇرا مەكتەپتىكى مائاش باھالاش كۇرىشىنىڭ جەريانىنى سۆزلەپ بەردى. مۇراتنىڭ بىرمۇنچە ئېزىت، كونا قەغەزلەرنى كېسىپ، يالغان ئىسپاتنامە ياساپ، زەينىدىننى قانداق قورقىتىۋەتكەنلىكىنى، ئۇنىڭ كالپۇكلىرىنىڭ تىترەپ، يۈزىنىڭ كۆكىرىپ، گاھىلىشىپ يالۋۇرغانلىقىنى ئاڭلىغان گۈلزىبا كۈلۈۋەتتى. بولۇپمۇ مۇراتنىڭ كۆرەڭلىك بىلەن مەسخىرە قىلماقچى بولغان ساجىتخاننى «غىتمەك چوشقا»، «جالاپ چوشقا» دەپ تىللاپ ئاداپ چېلىكىنى بېشىغا كىيگۈزمەكچى بولغان ئىشىنى سۆزلەۋاتقان نەفىسە ئۆزىمۇ كۈلۈۋەتتى. ھەر ئىككىلىسى پىخىلداپ كۈلۈپ، كۆزلىرىدىن ياش چىقىپ كەتتى.

— مۇراتنىڭ ئاغزى يامان - ھە؟ — دېدى گۈلزىبا ئونتۇرا مەكتەپكە يېڭى كەلگەن چاغلىرىنى ئەسلەپ، — ئۇ مېنى بەك تەرىكتۇرەتتى.

— ئۇ بەك جىگەرلىك... ھەم تۇرگۇن... زۇمرەت ئۇنىڭ مۇشۇ مىجەزلىرىنى بەك ياقتۇراتتى...

... خانىمزاتخان ئانا، سەئىدە، گۈلزىبالار چامغۇرچىسى كەنت ئىزنالىرىدا قارا كۆرۈم كېتىۋاتاتتى. ئۇلارغا قول پۇلاڭلىتىپ ئۆستەڭ بويىدا تۇرغان نەفىسە بىر دەمدىلا بۇگۇن گۈلزىبا بىلەن يالغۇز ئەسرا بولغان چاغدىكى خاتىرىلەرنى قايتا ئەسلەشكە ئۆلگۈردى. شۇنىڭغا قارىغاندا،

كونىلار: «كۆڭۈلدىن يۇگۈرۈك نەرسە يوق» دەپ بىكار ئېيتماپتىكەن...

خانىمزاتخان ئانا، سەئىدە، گۈلزىبالار نەقسەگە «سۆز سالدۇرۇپ» ئىككى كۈندىن كېيىن، خالىقنىڭ ئەلچىلىرى لېگەن - لېگەن سۇغا - سالاملارنى كۆتۈرۈپ، قۇتلۇق ھاجىمنىڭ ھۇزۇرىغا كىرىپ كېلىشتى... ئەلچىلەرنىڭ ئىچىدە، ئامۇتلۇق كەنتىنىڭ تاز شۇجىسى ھەسەن، بۇقا گەدەن كەنت باشلىقى مەتنۇرى يەنە ناتونۇش ئىككى ياشانغان ئايال بىلەن مەتمۇسامۇ بار ئىدى. خالىق «ئادەم كۆپ بولسا سۆزى يوللۇق بولىدۇ» دەپ ئويلىغانمۇ، ئەلچىلەرنى خېلىلا مول ئەۋەتكەنىدى. بولۇپمۇ ئۇنىڭ ئۇستاتلىق قىلغىنى ئامۇتلۇق كەنتىنىڭ باشلىقى بىلەن شۇجىسىنى ئەۋەتىشى ئىدى. ئەلۋەتتە قۇتلۇق ھاجىم بىلەن مەرھۇمخانلار ئاشۇ تاز بىلەن بۇقا گەدەنلىك ئالقىنىدىكى ئادەملەر - دە! ئىككى ئېغىز لەۋزىنى يىرىۋەتكەن ياكى ئالدىدىن توغرا ئۆتۈپ قالغانلاردىن بوز يەرگە سۈرگۈن قىلىش، دەريا قۇرۇلۇشى، يول ياساش، ياپىلاق ئەمگىكى، قوم تۆغ ھاشىرى دېگەنلەر بىلەن ئۆچ ئېلىش ئۇلار ئۈچۈن ھېچنېمە ئەمەس، بەلكى ئاغزىنىڭ يېلى!... ئۇلار بىر ئېغىز «ھايت» لا دەپ قويسا، قىرلىق كالتەكلەرنى كۆتۈرگەن ئوننەچچە چاپانچىلار بىردەمدىلا ھەيۋەتلىك ئايۇۋان - سارايلارنىڭ نوپىسىنى تۇرپانغا سورۇۋېتىدۇ. شۇڭا، قۇتلۇق ھاجىم بىلەن مەرھۇمخانلار ئۇلارغا ئالاھىدە داستىخان راسلىدى. ھېچ كۆرۈلمىگەن مېھماندوستلۇق كۆرسەتتى. تاماقتىن كېيىن، «قېنى ئۆزلىرىدىن كەلسۇن يۇرتىبىشى»، «يوقسۇ، يوقسۇ، ئۆزلىرى ھۆرمەتتىمۇ، ياشتىمۇ چوڭ تۇرسىلا...» دېگەن تەكەللۇپ - تەۋەززۇلار بىلەن، قۇتلۇق ھاجىم دۇئا باشلاپ بەردى. ئاندىن ئەلچىلەر بىر - بىرىگە قاراپ، كۆز ئىشارىسى قىلىپ باش لىڭشىتقاندىن كېيىن، ئىككى ئايال ئېغىر ھەرىكەتلەر بىلەن ئۈچ لېگەنگە تىزىلغان ئەتلەس، شىپىنىڭ دۇخاۋا، ئۆتۈك، زىرە - ھالقا دېگەندەك نەرسىلەرنى داستىخانغا قويدى. بۇ ئايالار بىر خالىلاپنىڭ قولىدىن توقۇلۇپ چىققان تاغاردەكلا يوغان ئىدى. ئوتتۇرىدا ئولتۇرغان ئاق سېرىق خوتۇننىڭ ئۇرۇقچىدەك بۇرنى ئامۇتتەك ئىششىپ چىققان گۆشلۈك يۈزى ئىچىگە چۆكۈپ كەتكەنىدى... ئۇ پۇچۇق بولغانلىقى

ئۇچۇنمىكىن، دىمىغىدا خىڭىلداپ گەپ قىلاتتى. ئۇنىڭ يېنىدىكى كۆك شىپىك دۇخاۋا كۆڭلەك كىيىپ، تېنىپ قالغان لاتقىدەك لىغىرلاپ ئولتۇرغان قارا خوتۇننىڭ دوقا ماڭلىيى ئاپتاپ چېقىۋەتكەن سويمىدەك پارقىراپ، ئاستىنقى كالپۇكى يەر سۈپۈرىدىغاندەك ئارقىسىغا ئۆرۈلۈپ، ساڭگىلاپ تۇراتتى.

— ئەمدى قىزى بارنىڭ نازى بار دەپ، خې، — پۇچۇق خوتۇن خىڭىلداپ گەپ باشلىدى، — ئۆتكەندە كېلىپ قۇرۇق قول قايتقاندۇق، خې . . . ، بۇنورەم ئۇزغىنا بىر جاۋاب ئېلىپ كۆڭلىمىز خۇش قايتارمىز دېگەن ئارزۇدا يەنە كەلدۇق، خې. . .

— قىز چوڭ قىلغان ئاتا ـ ئانىنىڭ كۆڭلى ئىنچىكە، تاۋى نازۇك بولىدۇ، — قارا خوتۇن «راستمۇ؟» دېگەندەك كەنت باشلىقى بۇقا گەدەن مەتنۇرغا قاراپ قويدى، — تەرەببا «ماقۇل» دېيىشنىڭ ئۆزىمۇ ئەپسىز. . . شۇڭا، «قىزىمىزنىڭ بېشى باغلاقلىق» دېگەن سۆزگە پۈتمىگەن بولساقمۇ، كېتىپ قالغاندۇق.

— شۇنداقمۇ دېدىلىما مەرەجىخان؟ — دېدى كەنت باشلىقى مەتنۇرى تاۋاقتەك ياپىلاق يۈزىدىكى بىر تۇتام ساقىلىنى ئوچۇمداپ، — ئۇنداق ئىش بولسا، بىز بىلمەي قالامدۇق؟ . . .

— ئۇنداق ئىش بولسا نېمە بوپتۇ؟ — دېدى ھەسەن شۇجى ئالا گەدىنىنى قاشلاپ، — قايتۇرۇۋەتسە بولمىدىمۇ! . . .

ھەسەن تازنىڭ سۆزىدىن قۇتلۇق ھاجىمنىڭ ئاچچىقى كەلگەن بولسىمۇ، ئۆزىنى تەستە تۇتۇپ ئولتۇردى. ئۇلار بىر ـ بىرىگە نۇقۇت بەرمەي سۆزلەيتتى. گەپ ئارىلىقلىرىدا، خالىقنى كۆكلەرگە كۆتۈرۈپ ماختايتتى. نەفسەنىڭ بەختى ئېچىلغانلىقىغا ئاپىرىن ـ تەھسىن ئوقۇيتتى. ئەمما، ئەلچىلەرنىڭ ئېچىدە مەتمۇسالا گەپ قىلماي بۇتتەك ئىشىپ ئولتۇراتتى. ئۇ خالىقا ئۆچ ئىدى. ئەگەر، ئۇنى مىلتىقى بولسا خالى يەردە ئېتىۋەتكۈسى كېلەتتى. ئۇنىڭ مەتمۇساغا قىلغان خورلىقى، ئاھانىتى، سالغان زىيىنى ئازمۇ؟ زۇمرەتنىن ئىبارەت ھاللاك قىسماقا دەسسىتىپ، شۇنچە نۇرغۇن پۇلىنى سوقۇۋالدى. ھەتتا مەتمۇسانىڭ ساغرىلىرى كۆيۈپ

ئولتۇرالماس بولۇپ قالغان چاغلىرىمۇ بار... بىر ئېغىز «پۇلۇمنى بېرىۋەت!» دەپ قويغىنىغا تاس قالدى ھەممەت ئورنىدىن، كەسپىدىن ئايرىلىپ قالغىلى. زىيانغا پايلىماي، خەقلەرگە ئازراقلا دەردىنى تۆكۈۋىدى... بىرلا ئولغۇماچ سېلىپ، يەنە ئۈچيۈز يۈەن پۇل، بىر قويىنى ئېلىۋالدى. مانا ئۇ ھازىرغىچە نەسىللەندۈرۈش پونكىتىنى قېزىپ يەۋاتىدۇ... سېغىپ ئىچىۋاتىدۇ... مەتمۇسانى ئارامدا ياشىغىلى قويمىدى. بۇ قېتىممۇ خالىق ئۇنى مەسخىرە قىلغاندەك، ئەلچىلىككە سايە قىلدى. «بارمايمەن» دېيىشكە ئۇنىڭ بېشى ئون ئەمەستە؟

— تۇغقانلار، — دېدى قۇتلۇق ھاجىم ئۇشتەك ئاقارغان ساقاللىرىنى سىلاپ، — بىزنىڭ ئىززەت - ھۆرمىتىمىزنى قىلىپ كەلگىنىڭلارغا تەشەككۈردىن ئاجىزمىز. بىراق بىر قەدەم كېچىكسىپ قاپسىلەر... مۇسۇلمان ئادەمگە يالغان ئېيتىش گۇناھدۇر. بولۇپمۇ خەيرلىك ئىشتا يول ماڭغان ئەلچىلەرنى ئالداش تېخىمۇ ياماق... چىمپىششىق گەپ، قىزىمىزنىڭ بېشى باغلانغان...

— شۇنداق، ھەرقايسىلىرىنى ئالداش ھەددىمىزمۇ؟ — دېدى مەرھۇمخان داستىخانىنىڭ چۆچىلىرىنى تۈزەشتۈرۈۋېتىپ، — بىزنى خىجىل قىلمىغان بولۇشسىلا...

— مەرھۇمخان، ئويلىشىپراق گەپ قىلىشسىلا، — دېدى ھەسەن شۇجى كىبىر بىلەن، — سىلى مۇشۇ ئامۇتلۇقنىڭ نېنىنى يەپ، سۈيىنى ئىچىپ ھالا بۇ كۈنگە كەلدىلە، نەدىكى شەھەرلىكلەر بىلەن تۇغقان بولىمەن دېسىلە، بۇ خۇددى ئىت - مۇشۇكنىڭ ئاداش - ئاماق بولغىنىدەكلا بىر گەپقۇ؟...

— شۇ ئەمەسمۇ؟ خې، — دېدى پۇچۇق خوتۇن چىرايىنى پۈرۈشتۈرۈپ، — قىسقىسى، ياغ تامچىسى بىلەن سۇ تامچىسى بىر قاچىغا قۇيۇلسا، ھەرقايسىسى ئۆز خىلى بىلەن بىرلىشىدىغۇ!...

— بىئەمدۇللا، — دېدى قارا خوتۇن قىيسىق كۆزلىرىنى ئالايتىپ، — ھەركىم ئۆز خىلى بىلەن، ئىشتان بېغى بىلەن دېگەن گەپ بار - دە!...

— تۇغقانلار، مۇسۇلمان بەندە لەۋزى قىلغانىكەن، ئەمەل قىلماق

كېرەك. . . — دېدى قۇتلۇق هاجىم خوتۇنلارنىڭ تېتىقسىز تەسىللىرىدىن بىزار بولۇپ، — مانا يۇرت بېشىمىز مەتنۇراخۇن ۋەدىسىگە ۋاپا قىلمىدىغان، قىلغان ئەھدىسىدىن يانمايدىغان ھەقىقىي مۇسۇلمان بولغاچقا، قىزىنى ياقا يۇرت دېمەي، چىرا ناھىيىسىگە ياتلىق قىلدىغۇ؟ شۇنداق ئەمەسمۇ يۇرتېبشى؟. . .

= خوش، — دېدى مەتنۇراخۇن بىر قىسمىلا ھەجىيىپ. . .

— بولمىسا، ئامۇتلۇق، بوۋاي قەبىر، بۇنىڭدىكى خىلى مۇتەۋەرلىك ئائىلىلەر خىرىدارلىق قىلىپ، ئايىقى ئۆزۈلمىدى. ئەلچىلەر ئارقا - ئارقىدىن كېلىپ بوسۇغىنى تېشىۋەتكۈدەك قىلدى. . . ئەمما، يۇرتېبشىمىز ئېسىل سوۋغا - سالاملارغا، قىممەت باھالىق رەڭگا - رەڭ تويلۇقلارغا نەزەر كۆزىنىمۇ سالمىدى. ئۇنىڭ بۇ «مەن ئەل - جامائەت ئالدىدا ۋەدەمگە ۋاپا قىلمەن، تۈكۈرگەن تۈكۈرۈكنى ئاغزىمغا ئالمايمەن. . .» دېگىنى بولماي نېمە؟ بۇ نېمىدېگەن ئېسىل پەزىلەت، كۆز قاماشقۇدەك دېيانەت! . . . قانداق دېدىم مەتنۇراخۇن يۇرتېبشى؟. . .

— توغرا ئېيتىلە ھاجىم. . . ، — مەتنۇراخۇن دادۇيجاڭ ئۆزىنىڭ نېمىگە خوش بولۇۋاتقانلىقىنى بىلەلمەي، ھەڭگىدە ھەجايىدى - دە، بېشى يەنە مەيدىسىگە ساڭگىلىدى. . .

قۇتلۇق ھاجىم ئۇستىلىق بىلەن مەتنۇراخۇننىڭ ھۆل كېسەككە دەسستىۋېرىپ، ئۇنى چۈشەلمەس ھالغا كەلتۈرۈپ قويدى. دادۇيجاڭ خۇددى ئېگىز قوناقتا چىقىۋېلىپ يەرگە بويۇنداۋاتقان توخۇدەك ھەممىگە مۆلۈلدەپ قاراپ قويندى. ئۇنىڭ ھەجىيىشلىرىدىن ھېچ ئىپادىنى بىلگىلى بولمايتتى. قۇتلۇق ھاجىم ئۆزىنىڭ دەبدەبىلىك سۆز ئويۇنى ئارقىلىق ھەسەن شۇجىنىڭمۇ يولىنى توسۇپ، ئاغزىنى ئەتكەنىدى. بۇ ئارىلىقتا، مەرھۇمخان ئىچكەركى ئۆيگە كىرىپ كېتىپ، ئۇچ لېگەننى دەستىلەپ كۆتۈرۈپ چىقتى - دە، ئەلچىلەرگە كۆرسەتتى. ھەممىسىنىڭ بېشى چۈشۈپ كېتىشتى. بىراق پۇچۇق خوتۇن يەنە خىڭىلداپ گەپ باشلىۋىدى، مەتمۇسا سىلكىۋەتتى.

— بولدى قىلسىلا ئاچا، ھاجىمنىڭ گەپلىرىنى ئاڭلىدىلا،

تويلۇقلارنى كۆردىلە، — مەتمۇسا غودۇكشۇپ قويدى، — لاۋزا قوغۇنلىرىڭ ئۇرۇقى كۆپ دېگەندەك، قۇمدەك گەپ قىلمىدىكەنلا! . . .

ئەلچىلەر سالپىيىپ چىقىپ كېتىشتى. لېكىن ئەتىسى ئېتىنىسى تاراسلىتىپ كەلگەن خالىق ئۇدۇل بوۋاي قەمبەر مەكتىپىگە كىرىپ كەلدى. چۈشلۈك دەم ئېلىش ۋاقتى بولغاچقا، نەفىسە ياتقىدا چۈشتىن كېيىن ئۆتۈلمىدىغان تۆتىنچى سىنىپنىڭ ئەدەبىيات دەرسىنىڭ تەييارلىقىنى كۆزدىن كەچۈرۈۋاتاتتى. خالىق خېلى ئاچچىق بىلەن كىرگەن بولسىمۇ، نەفىسەنىڭ ئۆزىنى تۇتۇۋالغان ئېغىر ھەم لاتاپەتلىك سىياقىنى كۆرۈپ، لاسسىدىلا بوشاپ كەتتى. ئۇ، تەكلىپ قىلمىسىمۇ، ئۇستەلنىڭ ئالدىدىكى ئورۇندۇققا كېلىپ ئولتۇردى. نەفىسە ھەر مەھەل «ئاددىي، قوپال ئۇسۇللار بىلەن رەقىبىنىڭ جەھلىنى قاتۇرماسلىق، ئۇنى مەنتىقىنىڭ گۈزىسى بىلەن مات قىلىپ، ئېغىز ئاچالماس قىلىۋېتىش» دېگەندەك بوۋىسىنىڭ نەسىھەتلىرىنى ئېسىدە تۇتاتتى. بولمىسا، ئۇنىڭ شۇ تۇرقىدىنلا خالىقنى ئۆيدىن قوغلاپ چىقارغۇسى بار ئىدى. شۇڭا، نەفىسە خالىق گەپ باشلىمىغۇچە، ئەتراپىدا ھېچكىم يوقتەك ئۆز ئىشى بىلەن مەشغۇل بولدى.

خالىق گەپنى نەدىن باشلاشنى بىلمەي، بىر ھازا پۇشائىشىپ ئولتۇردى. ئەلچىلەرنىڭ ئىككىنچى قېتىم قۇرۇق قول قايتىشىدىن باشلىسۇنمۇ ياكى شەنبە كېچىسى نەفىسە بىلەن كامىلنى ئامۇتلۇقنىڭ ئۆستەڭ بويىدا تۇردىنىڭ كۆرگەنلىكىدىن گەپ ئاچسۇنمۇ؟ . . . يە بولمىسا، سوتسىيالىستىك تەربىيە ھەرىكىتى باشلانغاندا، نەفىسەنى مەيداندا تەكشۈرگەن سەۋەنلىكىنى ئېقرار قىلىپ، ئەپۇ سورىسۇنمۇ؟ ھەرھالدا، خالىق بولدا كەلگۈچە كۆڭلىگە پۈككەن ھەممە گەپلىرىنى دېمەكچى بولدى. ئىككى قېتىملىق ئەلچىلەرنىڭ شۇم خەۋەر ئېلىپ كېلىشى، كېچىسى ئۇلارنىڭ ئۆستەڭ بويىدا تۇرغانلىقى ئۇنىڭغا تەسەۋۋۇر قىلغۇسىز ھەسرەت ئېلىپ كەلدى. توغرا، ئۇ بۇ چاقىچە ھېچكىمگە بۇنداق ئېغىلىپ، يالۇۋۇرۇپ باقمىغانىدى. خالىق ئەمدىلا ھەقىقىي چىن ياخشى كۆرۈشنىڭ قۇدرىتىگە قايىل بولدى. ئۇ نەفىسەنىڭ قولى بولۇپ كېتىشكە رازى ئىدى.

— كامىل بىلەن ئىككىلارنىڭ شەنبە كېچىسى ئۆستەڭ بويىدا

تۇرغانلىقىڭلارنى ئاڭلىغاندىن بېرى، — دېدى خالىق بىچارە قىياپەتتە، — گېلىمدىن ھېچنەرسە ئۆتمىدى، كۆزۈمگە ئۇيقۇ ھارام بولدى. . .

نەفسە «تۇردۇق، مۇڭداشتۇق قانداق قىلاتتىڭىز؟ . . .» دېمەكچى بولدىيۇ، لېكىن ئۇنىڭ كامىلنىڭ ئەمگەك بېسىمىنى، رېجىم تۈزۈمىنى تېخىمۇ چىڭىتىۋېتىشىدىن ئەنسىرەپ، تېنىۋېلىشنىڭ مۇھىم ئىكەنلىكىنى ھېس قىلدى. يالغان ئېيتىمغاندا، كېيىن ئۆزلىرىنىڭ كۆرۈشۈپ تۇرۇشىمۇ تەسكە چۈشەتتى.

— تۆھمەتنىڭ كۆزى يوق، مۇتىھەمنىڭ يۈزى، دەپ نېماندىق ئادەمگە تۆھمەت قىلىسىز؟ — دېدى نەفسە راستىنلا ئاچچىقلاپ، — كامىل بىلەن قاچان كۆرۈشۈپتىمەن؟ . . . ئۇ سۈرگۈن بولغاندىن بېرى، مەن ئۇنىڭ سايىسىنمۇ كۆرمىدىم. . .

— ئەمىسە، تۇردى ھېكىم سىلەرنى كۆرۈپتىغۇ؟ . . . — خالىق ئېھتىياتسىزلىقتىن مەخسۇس قويغان ئادىمىنىڭ ئىسمىنى دەپ سالدى، — ھەتتا كامىل سىزنىڭ پېشانىڭىزگە. . .

— ئېپلاس دالتەك، — نەفسەنىڭ سىياھتەك قارا قاشلىرى ھىمىرىلدى، — خوش - خوشچى خۇشامەتكە، تۆھمەتخور يالغانغا ئىجىل دېگەندەك، ئۈستۈمدىن توقۇغان پىتنە - ئىغۋاسىنى كۆرمەمدىغان؟ . . . ھەر قېتىم يالغان قاۋاپ لوقمىغا ئېرىشىدىغان بۇ قوتۇر ئىت مۇشۇ كۈنگە قاپتۇ - دە؟ . . . ئەگەر قورسىقىڭىزدا جىن بولمىسا، ئۇ لالمىنى ھازىرلا چاقىرىڭ، يۈزلىشىمەن! . . .

نەفسەنىسىڭ تەلەپپۈز، ئاھاڭلىرىدىن، پىسخىك ھالەتلىرىدىن ئىككىلىنىپ قالغان خالىق تېخىرقاپ قالدى. ئۇنىڭ كاللىسىدا «تۇردى راستىنلا يالغان خەۋەر يەتكۈزۈپ مەندىن ھەق ئالغانمىدۇر؟ ياكى مېنى نەفسەدىن سوۋۇتماقچىمۇ؟» دېگەن ئوي پەيدا بولغانىدى.

— سىز بۇنىڭدىن كېيىن مېنى ئاۋارە قىلمايلا، ئۆزىڭىزنىمۇ ئۆپرىتىمايلا، — خالىقنىڭ بېزەكلىكىدىن سەسكەنگەن نەفسە نومۇس قىلىپ ئولتۇرمىدى، — كامىلنىڭ ئائىلىسىدىكىلەرنىڭ ئەلچى كىرگۈزۈپ «سۆز سالدۇرۇپ» قويغانلىقىنى ئاڭلىدىڭىز. . . يەنە كېلىۋەرسىڭىز، نام -

شەرىپىڭىزنى بۇلغىۋالمىسىز! . . .

ئامالسىز قالغان خالىق ئورۇندۇققا مىخلاپ قويغاندەك ئولتۇراتتى. ئۇ ئارزۇ ـ ئارمانغا كۆڭۈل ھۆكۈمى بىلەن يەتكىلى بولمايدىغانلىقىنى ھېس قىلىپ يەتكەنىدى. نەفسىنى قورقىتىش، ۋەھىمە سېلىش ئارقىلىق ياۋاشلىتىپ ئالقىنىمغا ئالمەن دېگەنىدى. ئەكسىچە ئۆزىگە تېخىمۇ ئۆچ قىلىۋالدى. ئۇنىڭ يېقىن دوستلىرىنىڭ بېشىغا تاغدەك بالايىئاپەتلەرنى ياغدۇرۇپ ۋەيران قىلىۋىدى، ئۆزى نەفسىنىڭ قېنىقماس دۇشمىنىگە ئايلانىدى. ئۇ بۇنچىلىك چىداپ بولماسلىق دەرىجىدە ياخشى كۆرۈپ قېلىشنى، يۇرىكىنىڭ قايغۇ ـ ھەسرەتتە پۈچۈلىشىنى بىلگەن بولسا، باشتىلا ئىنساپ ـ دىيانەت بىلەن ئىش قىلماسمىدى؟ شۇنداق، قەلب سارىيىغا كۆڭۈل ھۆكۈمى بىلەن كىرىشكە بولمايدىغانلىقىنى ئۇ چۈشەنمەيتتى، چۈشىنىشنىمۇ خالىمايتتى.

— بۇ گەپلەرنى قىلىپ نېمە قىلىسىز؟ . . . — نەفسىنىڭ ھۆسىن بېغىنى بۇلۇت ئەگىدى، — مېنى ئېرىپ يۇمشايدۇ، دېگەن ئويدا بولسىڭىز، چۈشەكەپسىز، مېنىڭ ئادەم بىلەن ئادەمىي ھايۋانىنى پەرق ئەتكۈچىلىكىم بار. . . ئەگەر سىزدە ئادەمگە تالىق يۈرەك بولسا، تۆت ـ بەش قىزنىڭ تەقدىرىنى پايخان قىلىپ، كېچىك نارەسىدىلىرى بىلەن ۋەيران قىلمىغان بولاردىڭىز. . . ئاشۇ يېتىم بولۇپ بويۇن قىسىپ يۈرگەن بالىلىرىڭىزنى، بىچارە ئاتىۋانلارنى ياۋۇزلارچە خورلىغان چېغىڭىزدا، يۈرىكىڭىز ئېچىشىپمۇ قويغانمۇ؟ . . . زۇمرەتنىڭ بېشىغا نېمە كۈلپەتلەرنى سالمىدىڭىز؟ . . . بوز يەردە گېلىڭىزدىن بوغقاندا، ھېچقانداق ۋىجدان ئازابى تارتماي، تېخى ئۇنى باغلاتماقچى بولدىڭىز. . . توختاڭ، گېپىمنى بۆلمەڭ. . . ئۇنى شۇ ھالەتكە كەلتۈرگەن سىز! . . . سادىدا، گول ياقۇپنى ھېيلە ـ نەيرەڭلەر بىلەن ئالداپ، ئاخىرى بوز يەرگە سۈرگۈن قىلدىڭىز. . . مۇرات، ھېكمەت، كامىللاردەك ئوقۇتقۇچىلارنى رەزىل مەقسىتىڭىز يولىدا قۇربان قىلدىڭىز. . . شەھەردىكى كۆرستا تۇردىدەك ۋىجدانسىز ساتقىنلارنى ئارقامغا سېلىپ، قارا ئەنزە پەيدا قىلىشقا كۈشكۈرتتىڭىز. . .

— نەفسە! . . .

— ئۆپكىڭىزنى بېسىۋېلىڭ، بايا تىنىدىن بېرى شۇنچە گەپلەرنى قىلدىڭىز . . . مېنى خۇشتار دەمسىز؟ . . . خاتالاشتىڭىز . . . مەن پەقەت پۈتۈن نەپرىتىمنى كۆز قارىچۇقلىرىمغا يىغىپ، لەۋلىرىمنى چىشلەپ، تاقەت قىلمىڭ ئولتۇردۇم، نېمە ئۈچۈن؟ — نەفسە ئۇنى قاتتىق سۆكمەكتە ئىدى، — سىزنىڭ يەنە قانداق ئويۇنلىرىڭىز بار، بىلىپ باقماقچى بولدۇم. يەنە بىر تەرەپتىن، سىزدەك مەنمەنچى، تەكەببۇر، مەنسەپپەرەس ئادەمنىڭ بوينىنىڭ ئېگىلىشىنى، بىچارە ھالىتىنى كۆرۈپ ھۇزۇرلاندىم. . . ئەمدى بىلگەنسىز؟ . . .

— نەفسە، ئېيتقانلىرىڭىز توغرا، مەن ئۆز ۋاقتىدا. . .

— خاتا قىلدىم دېمەكچىمۇسىز؟ — نەفسە غەزەپ ئوتىدا كۆيۈۋاتاتتى، — قەلب سارىيىدا ئۆزىدىن باشقا ھېچنېمىسى يوق ئىنسانىي ئادەم دېگىلى بولامدۇ؟ . . . بۇنداق ئادەملەر پەس ئارزۇ - ھەۋەسلىرى يولىدا دۇشمەنلىرىنى ۋەيران قىلىپلا قالماي، ھەتتا دوستلىرىنىمۇ ھېچ ئايانمايلا ئوتقا ئىتتىرىدۇ. . . تۇغقىنىڭىز . . . قېرىندىشىڭىز، ھەمپىكىر دوستىڭىز مەتمۇسانى قانداق قىلدىڭىز؟ . . . زۇمرەت سىزنىڭ سىڭلىڭىز، قىزىڭىز ياكى ئاچىڭىز بولمىسا، ئۇنى سىرتىدىن سېتىشقا نېمە ھەققىڭىز بار؟ . . . بۇ گۇناھلىرىڭىز ئۈچۈن، بىر ئۆمۈر دوزاق ئوتىدا كۆيسىڭىزمۇ پاكلانمايسىز. . . سىزدەك قارا كۆڭۈل كىشىلەر ئىنسانىيەت ئۈچۈن ئەڭ زەھەرلىك چايانلار! . . . سىلەر دىيانەتلىك، ئاق كۆڭۈل، پاك نىيەت ئادەملەرنىڭ تەقدىرلىرىنى پايمال قىلماي تۇرۇپ، ئۆزۈڭلارنىڭ ھارام نىيەتلىرىگە يېتەلمەيسىلەر! . . . بولدى ئۆيۈمدىن چىقىپ كېتىڭ، سىزدەك ئادەمنى كۆرەر كۆزۈم يوق! . . .

خالىق ئېغىرلىشىپ كەتكەن تىنىنى ئارانلا كۆتۈرۈپ ئورنىدىن تۇردى ۋە ئۆينىڭ ئوتتۇرىسىدا بىردەم تۇرغاندىن كېيىن، تېلىفونغا ئىشىك تەرەپكە ماڭدى.

— نەفسە، مەن سىزگە شۇنى دەپ قويايى، قۇلىقىڭىزغا سىرغىدەك ئېسىۋېلىڭ! — دېدى خالىق بوسۇغىدا تۇرۇپ، — مەنلا بار ئىكەنمەن،

سز كامىل بىلەن توي قىلالمايسىز! . . .

— چۈشىنىمەن، ياۋۇز، بىپاك ئادەمدىن ھەممىنى كۈتۈش مۈمكىن، — دېدى نەفسە نەپرەت بىلەن تىكىلىپ، — چۈنكى ئۇزىنىلا ئويلىغان ئادەم ھەرقانداق ئۇياتسىزلىق ۋە مۇناپىقلىقتىن قايتمايدۇ. . .

ئىچى ئاچچىق زەھەرگە تولغان خالىق تىترىگەن قوللىرى بىلەن ئېتىنىڭ چۈلۈۋۇرىنى يەشتى ـ دە، ئۇزەڭگىگە پۈتىنى ئالدى ۋە ئاتقا زەرب بىلەن بىر قامچا سېلىۋەتتى. ئۇ بوستانغا قايتماي، ئەللامەگە يول ئالدى. نەفسەنىڭ تىغدەك ئۆتكۈر تىللىرى خالىقنىڭ ئىچىنى ئۆرتىۋەتكەنىدى. ئەگەر كامىل ئوتتۇرىدا قىسىلىۋالمىغان بولسا، ئىشلار بۇنچىلىك چېپىغا تارتمىغان بولار ئىدى. نەفسە، قۇتلۇق ھاجىم، مەرھۇمجانلارمۇ خالىقتەك نامۇ شەۋكەتلىك كاتىپقا ئۆزلىرى خېرىدارلىق قىلىشى مۈمكىن ئىدى. ھەممە توسالغۇ، پۈتلىكاشاڭلار يەنىلا شۇ كامىلدىن كېلىۋاتامدۇ! . . . ئۇنى قاتتىق ئىشلىتىپ پوتلىسىنى تارتالماس قىلىۋېتەرمىكەن دەپ نىياز پاڭغا تاپشۇرسا، ئۇنى ئەركىن قويۇۋەتكىنى نېمىسى؟ . . . ئۇلارنىڭ ئۇچرىشىشىغا، ئەلچى كىرگۈزۈشگە پۇرسەت يارىتىپ بەرگىنىنى قارا!! . . .

خالىقنىڭ غەزىپى ئەمدىلىكتە نىياز پاڭغا يۆتكەلگەنىدى. «خەپ پالاق، ئەدىپىڭنى بەرمىسەم، تېرەڭنى تاسما قىلمىسام. . . بۇ ھوقۇقنى زادى ساڭا كىم بەرگەن؟ . . . ئەمدى غوجاڭنى مۇشۇنداق ئۇمىدسىزلەندۈرمەكچىمۇ سەن؟ . . . » خالىقنىڭ چىشلىرى غۇچۇرلاپ، ياڭاق گۆشلىرى لىپىلداپ، ئەللامە كەنتىنىڭ ئىشخانىسىغا كىرىپ كەلدى. ئۇ ئېتىنى ئات باقارغا بەردى ـ دە، «شۇجىرىڭنى نەدىن بولسا تېپىپ كەل! . . . » دەپ بۇيرۇق قىلدى. ئۆزى بولسا، قوپال يەرلىك ئۇستەل ۋە ئىشكاپلار قويۇلغان ئىشخانىغا كىرىپ ـ ئولتۇردى. توپا تاملارغا قاتىرىسىغا ھەرخىل لەۋھەلەر ئېسىلىپ كەتكەنىدى. مانا بۇ ئوتتۇرىدىكى چوڭ لەۋھە بۇلتۇر گۈڭشىدا ئېچىلغان ئۇچ دەرىجىلىك كادىرلار يىغىنىدا بېرىلگەن. ئۇنىڭ يېنىدىكىسىنى ئالدىنقى يىل مايلىق دان ئاشۇرغانلىقى ھەققىدە نۇرغۇن تالاش ـ تارتىشلاردىن كېيىن خالىق ئېلىپ بەرگەنىدى. ئىش قىلىپ، ھەر يىلى ئورما، ئەتىيازلىق تېرىم، كۈزلۈك يىغىم ـ تېرىمدا ئالغان

دۇخاۋا، مەخمەل لەۋھەلەر نىياز شۇجىنىڭ يۇرىكىنى توم، تىلىنى تەبلىك قىلغان تۇمارلار ئىدى. گۈگشىدا، ناھىيىدە ھەتتا ۋىلايەتتە ئېچىلغان ھەرقانداق يىغا ئىگىلىك، چارۋىچىلىق، داجەيدىن ئۆگىنىش يىغىنلىرىدا، خالىق باھالاش ھەيئىتىنىڭ ھەيئىتى ياكى بىرەر باشلىقى بولۇپ قالاتتى. بەزى ئۆستەڭى يوغان - سۇيى ئاز، پېلىكى تولا - سويىمىسى يوق شۇجى، دادۇيجاڭلار ئۇنىڭ ئارقىسىغا كىرىۋېلىپ كۈسۈرلىشاتتى. نېمىلەرنىدۇر ۋەدە قىلىپ مەيدىسىگە ئۇراتتى. شۇنىڭ بىلەن، ئۇلار رەقىپلىرىنىڭ ئالدىدا كېرىلىپ، ئالچاڭلاپ ماڭالماي قالاتتى. كەنتكە قايتقان ھامان، داڭلار ئۇرۇلۇپ، كارنايلار چېلىنىپ، كەنت ئىشخانىسى ئادەم قاينىمىغا ئايلىناتتى. ئېلىنغان لەۋھەلەر ئاجايىپ دەبدەبىلىك سۆزلەر بىلەن ئېگىز كۆتۈرۈلەتتى، چاۋاكلار ياڭرايتتى. شىياۋدۇيجاڭلار ۋەدىنامىلەرنى بېرىشەتتى. ئەزالار: «بۇنىڭدىن كېيىن ھەرقانداق لەۋھەنىڭ بىرىنى قويماي ئالدىغانلىقى» دەققىدە بەس - بەس بىلەن سۆزلەيتتى. شۇنىڭ بىلەن، شۇجى ياكى كەنت باشلىقى بىرەر ئايغىچە بۇرۇتىنى ئىشىپ، تەلىپىكىنى قىرلاپ، پوتىسىنى ئۈچ ئايلاندۇرۇپ يۆگەپ، خامانمۇ خامان، ئېتىزمۇئېتىز ئارىلاپ، لەۋھەنى قانداق ئالغانلىق جەريانىنى ئىنچىكىلىك بىلەن چۈشەندۈرەتتى. بۇنداق چاغلاردا، ئۇلارنىڭ كۆزلىرى خۇشلۇقتىن خۇددى ماي سالغان چايدەك پارقىراپ كېتەتتى.

خالىق مەسخىرىلىك خىياللىرىنى يەنە داۋاملاشتۇرغانمۇ بولاتتى. ئەمما نىياز پۈكۈنىڭ سىرتتىنلا ۋارقىرىغان ۋە پالاقلاپ ماڭغان ئاۋازى ئاڭلاندى.

— مانا، مانا، خا كاتىپ ئاتايىتەن كەلگىنىدە، ئالدىغا چىقالماپتىمەن ئەمەسما؟ — نىياز بوسۇغىدىن ئىككىلا چامداپ كىرىپ خالىق بىلەن كۆرۈشتى، — ھارمىغايلا، ئۇچىنچى ئەترەتتە يازلىق يىغىم - تېرىم تەيارلىقى توغرىسىدا يىغىن ئېچىپ، ئۆزلىرىنى ساقلىتىپ قويۇپتىمەن، مانا...

— قېنى ئولتۇرغىن...

خالىقنىڭ تۇتۇلۇپ كەتكەن چىرايىدىن ئەندىككەن نىياز نېمە قىلارىنى بىلمەي قالدى. ئۇ، تاماكا خالتىسىنى ئېلىپ، ئۇنىڭغا ئورالما غالتەك

قەغەزنى سۈندى. قارا مەخمەل خالتىسىدىن چىمدىپ تاماكا ئالدى، سەرەڭگە چاقتى. شۇندىلا، خالىقنىڭ چىرايى سەل ئېچىلغاندەك بولدىيۇ، لېكىن قاپاقلىرىدىن يەنىلا قار يېغىپ تۇراتتى. نىياز خالىرىم بولۇپ ساقلىتىپ قويغانلىقىدىن يېنىشلاپ ئەپۇ سورىدى. خالىق كۆك تاماكىنى ئارقا - ئارقىدىن شوراپ، دەردى چىققاندەك بولدى. ئاندىن نىيازغا تىكىلدى.

— مەن ساقلاپ قالغىنىمغا خاپا بولۇڭاقمىنىم يوق، — دېدى خالىق گەپنى ئەگىتمەيلا، — ساڭا تاغدەك ئىشىنىپ كامىلنى تاپشۇرسام، سەن ئۇنى قانداق تۇتتۇڭ؟ ئۇ تاغ ئۇچكىسىدەك تاغمۇ تاغ، باغمۇ باغ ئويناپ يۈرسە... خەتتە نېمە دەپ يازغىنىنىمۇ ئاڭقىرالمىدىڭما؟ مەن سېنى قەھرىمۇ بار، زەھىرىمۇ بار جىگەرلىك شۇجى، كامىلنى ئايرىم ئەگەككە سېلىپ ئادەم قىلىدۇ دەپ ئويلىغانىدىم. بىراق سەن راسا لاتا قاس - قاس، لاتا مۇسۇس چىقىپ قالدىڭغۇ؟... قېنى ئېيتە، كامىلنىڭ ئامۇتلۇققا بېرىپ، نەفسە بىلەن كۆرۈشكەن ئىشىدىن خەۋىرىڭ بارمۇ - يوق؟...

— شۇنداق ئىشمۇ بارمۇ تېخى؟...

— توۋا قىلدىم، ما بەندىنى! — خالىق يەرگە تۈكۈردى، — خوتۇنۇڭنىڭ خالتا بىجىقىنى ئېمىپ، سۈت ئۈيقۇڭدا ئۇخلىغان ئوخشىمامسەن؟... تېخى ئۇ مۇشۇ ئەللامەدە تۇرۇپ، نەفسەگە ئەلچىمۇ كىرگۈزدى...

— ئىستاغپۇرۇللا شەيتان، — نىياز پاڭ يوق ساقلىنى يۇلدى، — بۇ... بۇ... رەجەپ كارناي دېگەن ستارنىغا ئاچچىقى يامان، سىنىپىي كۆرەشنى تۇتتىتۇ، مەن... مەن دېگەن چوقاتماقنى ئېزىپ پىلىك قىلىۋېتىتۇ دەپ ئىشەنگەن تۇرسام...

نىياز پاڭ پالاق - پۇلۇق قىلىپلا سىرتقا چىقىپ كەتتى. ئۇ ھويلىدا تۇرۇپلا ئات باقارنى چاقىردى. رەجەپ كارنايىنىڭ بىرمۇنچە ئەزالار بىلەن ئەترەتتە قالغانلىقىنى، ئۇنى پۈت - قولىنى يەرگە تەگكۈزمەي ئېلىپ كېلىشنى بۇيرۇدى. ئۇ ئىشخانىغا قايتىپ كىرىپ، تىترىگەن قوللىرىدا تاماكا ئوراۋېتىپ: «كامىل دېگەن شىۋجېڭجۇيىچى ئەتىگەن ئېڭىكىنى

تېڭىۋاپتىكەن، مەن تېخى رەجەپ كارناي ئۇردىسكىن دەپ ئويلاپتىمەن. . . » دەپ غودۇڭشۇپ قويدى.

ئىشخانىغا رەجەپ كارناي كىرىپ كەلدى. خالىق ئۇنىڭ دوغلاق، تەمبەل گەۋدىسىگە، كۆزلىرىنى يېرىم يېپىپ تۇرغان ياپما قاپاقلىرىغا، تاماكىدىن سارغايغان بۇرۇتلىرىغا، قاپىرىپ تۆگە تاپىنىدەك تاراقشىپ كەتكەن ئالقانلىرىغا قاراپ ئىچىدە: «بۇ ئوغرىنىڭ تۇرقىدىن قارىغاندا، قاپىقىنىڭ ژىيى بار نەمىدەك قىلىدۇ» دەپ ئويلىدى. رەجەپ كارناي، نىياز پاڭنىڭ قوللىرىنى شىلتىپ، تۆكۈرۈكلىرىنى چاچرىتىپ، چالۋاقاپ قىلغان سۆزلىرىنى گويا چۆچەك ئاڭلاۋاتقاندەك ھاڭۋېقىپ تۇرۇپ تىڭشىدى. ئۇنىڭ تۇرقىدىن قورققان، ئەندىككەن، چۆچۈگەندەك ئالامەتلەر زادىلا كۆرۈلمىدى. ئۇنىڭ دەلدۇشتەك قىياپىتىنى كۆرۈپ، خالىقنىڭ جەھلى قاتتى.

— ۋاي خۇدايىم، نىياز شۇجى نېمانداق قوقاستىكى قوماچتەك پاراسلاپ ئېتىلىۋېرىلا؟. . . — رەجەپ كارناي ئورۇندۇقىغا زوككىدە ئولتۇردى، — بولسا كامىل دېگەن شىئوجېڭجۇيىنچىنى ئېلىپ كەتمەملا، مەنمۇ باش ئاغرىقىدىن قۇتۇلاي. . . تېخى مەن تۇنۇگۈن بەرگەن ئالىقاناتلار ئۈنى دۇمبالاپ ئۆلتۈرۈپ قويۇپ، ماڭا بىرەر مىزەمىنتى يېتىپ قالارمىكىن دەپ، ئالىچىپار بولۇپ يۈرسەم، خۇددى دادىسىنىڭكىدىن ئانىسىنىڭ ئېشىپ كەتتى دېگەندەك، ما شالدىر ـ شاپىلاقنى كۆرەمۇ؟. . .

— خوش، شۇنداق چىڭ تۇتقان ئىكەتسەن، ئەمىسە شەنبە كۈنى كېچىسى، — دېدى خالىق رەجەپ كارنايىنىڭ كۆزلىرىنىڭ ئىچىگە قاراپ، — نېمە ئۈچۈن كامىل ئامۇتلۇققا بېرىپ، قىزلار بىلەن چاناق چىقىرىدۇ؟. . .

— قاچان دېدىلە خالىق كاتىپ؟ — رەجەپ كارناي ھەيلىگەر كۆزلىرىنى ئويناتتى.

— ئالدىنقى شەنبە كېچىسى!. . .

رەجەپ كارناي خۇددى ئىسلىشىپ كەتكەن ۋاسلارنى ساناۋاتقاندەك تورۇسقا يانتۇ قاراپ قالدى، بۇرۇتلۇق ئاغزى نېمىلەرنىدۇر پىچىرلىدى. ئۇ چاغدا، كامىلنى كەچلىك دولقۇنغا قاتناشماي ئامۇتلۇققا بېرىشقا ئۆزى

رۇخسەت قىلغانىدى. بۇنى قانداقتۇر لەنتىلەر بىلىپ قالغان چېغى... ئەمما رەجەپ كارناي ئۇنداق كۆرۈمسىز بولغىنى بىلەن، ئاسان بوزەك بولمىدىغان، ئۇكايلا قوشقۇنغا ئولتۇرمىدىغان ئادەملەردىن ئەمەس ئىدى. ئۇ تۇرمۇشتىكى بۇنداق ئىشلارغا سەگەك قارايتتى. ھەرگىزمۇ يوچۇق قالدۇرمايتتى.

— توۋا قىلدىم، خالىق كاتىپ قانداق گەپا بۇ؟ — رەجەپ كارناي چىچاڭشىپ كەتتى، — ئېشىمدا يوق پۇرچاق، پوقامدا نېمىش قىلسىنا؟... ئۆتكەن شەنبە پۇتۇن بىر كېچە ناسىراخۇن ساپايى، قادىر پاخلان، كامىل، مەن تۆتىمىز «ئۆردەك تاختا»نى ئوسا قىلغان تۇرساق؟... ئامۇتلۇققا ئۇ شېۋجېڭجۇيىچىنىڭ جىنى بېرىپتىما؟...

خالىق كاتىپ نىيازغا قارىدى. رەجەپ كارنايىنىڭ قاتتىق گېپىدىن ئوسال بولۇپ قالغان نىياز پاك مايلىشىپ كەتكەن شاپاق دوپپىسىنى سىقىمداپ تالاغا ماڭدى. چۈنكى ئۇ ناسىراخۇن بىلەن قادىر پاخلانىنى چاقىرتىپ كېلىشكە مال باقارنى ئەۋەتمەكچى ئىدى. بىراق رەجەپ كارناي ئۆزىگە ئىشەنگەن ھالدا خىيالى تورۇسقا قاراپ تۇراتتى. چۈنكى ئۇ بايىلا ئات باقاردىن خالىق كاتىپنىڭ كەلگەنلىكىنى، ئەلپازىنىڭ يامانلىقىنى ئاڭلاپ، ئۇنىڭ چوقۇم كامىلنىڭ ئىشلىرىنى سۈرۈشتە قىلمىدىغانلىقىنى تۇيغانىدى. شۇڭا، ئۇ ناسىراخۇن ساپايى، قادىر پاخلانلارغا كۆز ئىشارىسى قىلىۋېتىپ، دادۇيگە كەلگەنىدى.

نىياز پاك قايتىپ كىرىپ، خالىقنىڭ قۇلىقىغا پىچىرلىدى، ئىككىسى تەڭلا رەجەپ كارنايغا قارىدى. بىراق ئۇ پەرۋايى پەلەك ھالدا تاماكا ئوراۋاتاتتى. چىرايىدا باشقىچە ئەنسىزلىك ئالامەتلىرى يوق ئىدى. ئۇلار بىر ئاز كۈتۈپ تۇرغاندىن كېيىن، ئات باقار ناسىراخۇن، قادىر پاخلانلارنى باشلاپ كىرىپ، ئۆزى چىقىپ كەتتى.

— ۋۇي، ئەسسالامۇئەلەيكۇم. خا كاتىپنىڭ مۇبارەك قەدىمى يېتىپتىكەن ئەمەسما؟ — دېدى ناسىراخۇن قول سوزۇپ كېلىپ، — ھارمىغايلا؟...

— ھارمىسلا خا كاتىپ، پاي قەدەملىرى يېتىپ قاپتۇ، — قادىر

پاخلان همجيپ كەلدى، — گۈڭشىدىن قۇتقۇزۇش دەپ، كىگىز - پىگىز، يوتقان - پوتقان بىرىدىغان... ئەپكەلمىدىلىما؟...

— قېنى ئىيتىڭلار، سىلەر ئىككىڭلار ئالدىنقى شەنبە كېچىسى نېمە ئىش قىلدىڭلار؟... دېدى نىياز پاك چەكچىيىپ، — ئوبدان سىنەكەپ بېقىڭلار.

ناسىراخۇن ساپايى بىلەن قادىر پاخلان بىر - بىرىگە قاراشتى ۋە تەڭلا كۈلۈپ قويۇشتى.

— خۇدانىڭ ئاق تاڭاتقان كۈنى كار قىلمۇاتساق، — دېدى ناسىراخۇن قۇلىقىنى كوچىلاپ، — قايسى بىرسى خەتمىزدە تۇرسىنا؟ ھۇددەس ئۇنتۇپ قاپتۇق ئەينا...

— قادىر پاخلان، سېنىڭ يادىڭدا بارمۇ، — دېدى خالىق، رەجەپ كارنايغا كۆز قويىرۇقىدا قاراپ قويۇپ، — ئوبدان ئويلىنىپ باققىن.

— ئەمدى خا كاتىپ خۇدانىڭ قۇتلۇق كۈنى قىغ چىقىرتمىز، ئوغۇت يۆتكەيتىمىز... قوناققا توپا يۆلەپ، بۇغداي ئوتايتىمىز... يەر ئۆرۈيتىمىز، — قادىر پاخلان گەدىنىنى قاشلىدى، — ئا، بۇ كار دېگەن ئىتنىڭ قۇرتىدەك مىغىلداپ تۇرسا، قايسى كۈنى نېمە ئىش قىلدۇق، قانداق خەتمىزدە تۇرۇتا؟...

— تەمسىلەن ئالساق، — دېدى نىياز پاك بىردەم توختۇپلىپ، — ئادەتتىكى ئەمگەك كۈنۈڭدىن باشقا، ئارتۇق ئىشلەپ نومۇر ئالغان كۈنۈڭمۇ بارمۇ؟....

— مانا... مانا... ساي خەتمەگە كەلدى ئەمەسما؟ — ناسىراخۇن دەرھال قادىرغا قارىدى، — ئۆتكەن شەنبە بىر كېچە «ئۆردەك تاختا»نى ئوسا قىلىپ، ئون نومۇرغا ئىشلىدۇقيا؟...

— ھە... ھېلىقى شىۋجېڭجۇيىچى ئوغرىنى لايغا پۈچۈلاپ ئۇرغان كۈنمىز شەنبەمىدى؟ — قادىر پاخلان نىياز بىلەن خالىققا قارىدى، — قارىسام، ئۇ ئوغرى چىشىم ئاغرىدى دەپ، قىر بېشىدا ئولتۇرۇپتۇ، گەدىنىگە بىر ھامپا سېلىۋىدىم، لايغا دۈملا چۈشتى... ئارقىدىن ناسىراخۇن پاق - پۇقلا سېلىۋىدى، كومىشكى ئېزىلىپ، ئاغزىدىن ئوقنەك

قان كەتتى. . .

خالق بەكمۇ ئوسال بولدى. نىياز پاڭنىڭ «ئۇ، شيۇجيڭجۇيىچى ئېڭىكىنى تېڭىۋاپتىكەن، رەجەپ كارنايىنى ئۇردىمىكىن دەپتىمەن. . .» دېگەن سۆزى ئېسىگە كېلىش بىلەن، ناسىراخۇن بىلەن قادىرنىڭ ئېيتقانلىرىغا تامامەن ئىشەندى. ئۇ قول ئىشارىتى ئارقىلىق «چىقىپ كېتىڭلار!» دېدى. لېكىن ناسىراخۇن:

— رەجىپاخۇن شياۋدۇيجاڭ، بۇقۇسا چىشى سۇنۇپ كېتىپتىكەن ئەينا، گۇڭشې رېمونتخانىسىغا ئەكىرىپ پايالاپ چىقامدۇق ياكى يېڭىسىنى ئالامدۇق؟ — دېدى.

— مەن ھېلى بارىمەن. . . شۇ چاغدا بىر گەپ بولار، — دېدى رەجەپ كارناي خاپا بولغان قىياپەتتە، — ھە، قادىر، سەن ئېغىلىنىڭ قىغنىي چىقىرىپ بولدۇڭمۇ - يوق؟

— ھېلى تۈگەيتۇ، — قادىر ئالقانلىرىنى ئۇۋۇلىدى، — شياۋدۇيجاڭ، ئۆزلىرى بىلىدىلا، ئانام كېسەل، قاتتىق - يىرىك تاماق سىڭمەيتۇ، شۇڭا، بىر چارەك قوناقنى بۇغدايغا ئالماشتۇراي دېۋىدىم. گۇڭشې ئاشلىق پونكىتىغا ئىككىلىك خەت قىلىپ بەرگەن بولسىلىرى، نىياز شۇجىغا تەستىقلىتىپ ئالسام، مانا تامغا ېسىپ بېرىدىغان خالىق كاتىپ ئۆز ئايىقى بىلەن كېلىپ قاپتۇ. . .

— مېنىڭ مەيدە «نەم - نەمگە» ئۇسۇل ئۆيناۋاتقىنىمنى كۆرمىدىڭمۇ؟ — دېدى رەجەپ كارناي ياسىما ئاچچىقلاپ، — ئېشەك ئۆلۈۋاتسا، كۆتى غىجەك تارتىپتۇ دەپ، مەن نېمە غەمدە، بۇ نېمە كويدا؟. . .

ناسىراخۇن، قادىرلار چىقىپ كەتتى. تىزلىرىغا جەينىكىنى قويۇۋالغان رەجەپ كارناي يەرگە ئېڭىشكىنىچە بوينىنى تولغاپ ئولتۇراتتى. خىجالەتچىلىك ئىچىدە قالغان خالىق بىلەن نىياز ئۇنىڭغا نېمە دېيىشنى بىلمەي، سۆكۈتكە چۆمدى. رەجەپ كارنايىنىڭ بايىقى ئىككىسىگە چېچىلىپ ۋارقىراشلىرىدىن ئۇنىڭ راستىنلا خاپا بولغانلىقى چىقىپ تۇراتتى. بولۇپمۇ ئۇ ئىشخانىغا كىرە - كىرمەيلا، نىياز پاڭنىڭ ئاغزىدىن چىققان بەزەپ گەپلەر خالىقنىڭمۇ ئاچچىقىنى كەلتۈرگەندى. شۇڭا، ئۇلار بىر ئىغىزدىن

كەچۈرۈم سوراشتى. تەكشۈرۈپ - تەتقىق قىلماي، ئالدىراقسانلىق قىلىپ قويغانلىقىغا ئۆكۈنۈشتى. ئەمما رەجەپ كارناي قېتىۋالغانىدى.

— نىياز شۇجى، مەن سىلىدىن خوش بوپكېتەي، — دېدى رەجەپ كارناي، — ئاشۇ شىۋجېڭجۇيىچنى باشقا ئەترەتلەرگە يۆتكەپ كەتسىلە... مەن راستىنلا قورقۇپ قالدىم. ئۇ ئەزالار بىلەن سەھەرلىك، كەچلىك دولقۇن، كۈندۈزلۈك كارغا قاتناشقاندىن سىرت، كېچىلىك ۋەزىپىمۇ ئۆتەيدۇ... ئەتىسى قارىساڭ، كۆزلىرى گۆرەڭ ئولتۇرۇشۇپ، چىرايلىرى غازاڭدەك بولۇپ كېتىدۇ... تېخى ئەترىتىمىڭ مىنبىكىلىرى ساپلا قوپال نېمىلەر... ئۇ كېچىلىرى ۋەزىپىنى قىلىپ بولالماي، جىلى بولغىنىدىن، ئۆستەڭنى يار ئالدۇرۇۋېتىدىغان، خامانلارغا ئوت قويىدىغان، چارۋىلارغا زەھەر بېرىۋېتىدىغان ياكى ئۆزىنى ئۆلتۈرۈۋالىدىغان بۇزغۇنچىلىقلارنى قىلىپ قويسا، بۇنىڭ جاۋابكارلىقىدىن مەن چىقامدىم، ھەرقايسىلىرىمۇ؟... ئۇنىڭ ئۈستىگە، يازلىق يېغىم - تېرىمۇ كېلىپ قالدى.

خالىق ئويلىنىپ قالدى. رەجەپ كارناينىڭ ئېيتقانلىرى توغرا ئىدى. ئالمادىس بىرەر ئىش تۇغۇلۇپ قالسا، رەجەپ كارناي: «مەن نىياز شۇجى بىلەن خالىققا دېگەن، لېكىن ئۇلار قۇلاق سالمىدى» دەپ ئارتىپ قويۇشتىن يانمايتتى. خالىق بۇ قېتىم خاتا ئىش قىلىپ قويغانلىقىنى تەن ئالغىنىدا، ئۇنىڭ تۇردى ھېكمىگە بولغان غەزىپى قېنىدىن تاشتى. ئۇ، نەفسىنىڭ ئۆزىنى تۇتۇۋالالماي، تۇردىنى: «يالغان قاۋاپ لوقمىغا ئېرىشىدىغان قوتۇر ئىت...» دەپ تىللىشىدىن، رەجەپ كارنايىنىڭ ئاچچىقلاپ قېلىشىدىن، ناسىراخۇن بىلەن قادىر پاخلانىنىڭ ئوتتۇرىغا قويغان ئىشەنچلىك ئىسپاتلىرىدىن تۇردى ھېكمىنىڭ يالغان پاكىت ئويدۇرۇپ چىقىپ، خەۋەر سۆيۈنچىسى ئېلىش كويىدا بولغانلىقىنى بىلدى.

— مۇنداق بولسۇن رەجىپاخۇن، — دېدى خالىق مۇلايىم ئاۋازدا، — كامىلنى باشقا ئادەمگە بەرگەندىمۇ، ئۆزلىرىدەك چىڭ تۇتالمايدۇ... شۇڭا، ئۇنىڭ يەنىلا سىلىنىڭ ئالقانلىرىدا تۇرغىنى تۇزۇك. بۇنىڭدىن كېيىن، كېچىلىك ۋەزىپىنى بەرمەي، كۈندۈزدە چىڭ تۇتسىلا بولمىدىمۇ!...

— خالىق كاتىپىنىڭ گېپىنى ئاڭلاڭلا رەجىپاخۇن، — دېدى نىياز

سالا قىلىپ، باشقا دۇيغۇلارنىڭ ھەممىسىنى دەڭسەپ كۆردۈم. بىرسى بۇرنىدىن يېتىلىسە ماڭىدىغان ئۇي مىجەزلىك، بىرسىنىڭ كۆڭلى يۇمشاق، يەنە بىرسىنىڭ جىگىرى يوق دېگەندەك لۈم - لۈم بىر نېمىلەر... كامىلغا ئوخشاش ئەكسىيەتچىلەر ئۇلارنى بىردەمدىلا كاپىتالىزم پاتقىقىغا پاتۇرۇپ قويىدۇ...

— بوپتۇ، ھەرقايسىلىرى بۇنداق دەپ تۇرغاندىن كېيىن، ماڭا نېمە ئىلاج؟ — رەجەپ كارناي ئائىلاج ماقۇل بولغاندەك ئېغىر تىنىپ قويدى، — خالىق كاتىپىمۇ بىر ئىشنى ئويلاپ، كېچىسى ئىشلەتمە دەيدىغاندۇر؟...

رەجەپ كارناي ئۇلارنى خاتىرجەم قىلىپ چىقىپ كەتتى. ئۇ سىرتقا چىقىپلا، كۆكسىنى تولدۇرۇپ بىر نەپەس ئالدى - دە، ئۇلارنى: «قاغا مايىقى يەڭالغان دېگۈدەك! » دەپ تىللىدى. ئۇ كامىلنىڭ ئەمەلىي ئەھۋالىنى بىلگەندىن كېيىن، ئەزالارغا ئۇنىڭ ناھەقچىلىقىنىڭ قۇربانى ئىكەنلىكىنى چۈشەندۈرۈپ، بۇنىڭدىن كېيىن نىياز پاك كامىلنى سۈرۈشتە قىلىپ كەلسە، نېمە دېيىش لازىملىقىنى ئۆگىتىپ قويغانىدى. شۇڭا، كامىل ئېتىزدا بولمىغان كۈنلەردە، ئۇلار: «شىياۋدۇيجاڭ بىر يەرگە ئەۋەتىمەن دەپ يۈرەتتى. يار كەتكەن ئۆستەڭدىمىكىن؟ ئېشەك ھارۋىسىدا لاسكويدىن پىلە سۇيى توشۇۋاتامدىكىن ياكى دەريا قۇرۇلۇشىغا شاخ يۆتكەپ كەتكەن ئوخشايدۇ...» دېگەندەك گەپلەر بىلەن ئۇنى قوغدايتتى. بۇ قېتىم ئۇنىڭ خالىق، نىيازلارنىڭ ئاغزىنى تۇۋاقلاپ قويۇشىمۇ تاسادىپىي ئەھۋال ئەمەس ئىدى، كامىلنىڭ ئامۇتلۇققا كەتكەن ئىشىنى ناسىراخۇن، قادىرلارغا ئېيتىپ، كېيىنكى ئېھتىماللارنى مەسلىھەتلىشىۋالغانىدى. رەجەپ كارناي كۆرۈنۈشتە ناھايىتى قوپال، باغرى تاش، قاپىقى يامانىدەك كۆرۈنەتتى. بۇزۇق ئۇنسۇر، پومپىشچىك، باي دېھقانلارنىسى كۆرەشكە تارتقاندىمۇ ۋار - ۋۇر ۋارقىرايتتى. مۇناسىۋەتسىزلا سوئاللارنى سوراپ، يىغىن كەيپىياتىنى سۇسلاشتۇرۇپمۇ قويۇاتتى. ئۇنىڭ سورىغان سوئاللىرى، يوغان ئاۋازدا ۋارقىراشلىرى ئىككى بىخلىق بولۇپ،

كـۆرمشكه تارتىلىۋاتقان ئادەمنى بىر قارىساڭ تىللاۋاتقاندەك، زەن سالساڭ ئاقلاۋاتقاندەك بىلىنەتتى. دېھقانلارنىڭ زېرەكلىرى ئىچىدە خوش بولسا، دېۋەكلىرى خاپا بولۇشاتتى. غوجا باھاۋۇدۇن ھاجىمنى ئوتتۇرىغا تارتىپ چىقىرىپ كۆرەش راسا قىزىۋاتقان ۋاقىتتا، ئۇ: «ھەي پوم، كۆردۈڭمۇ ئەزالىرىمىزنىڭ غەزىپىنى؟ ھىم خوپ بولدى، بۇنىڭدىن كېيىن يەنە «مۇت»① قا دورا يېگۈزۈپ، مۇنقا تومۇر تۇت. خوپ بولدىما ئەمدى، جاجاڭنى يېدىڭمۇ؟... ئۇلار سېنىڭ قۇۋۋەتلىك دورىلىرىڭنى يەپ، راسا تەيلىنىپ، مانا مۇشۇنداق مەيدەڭگە تېپىدۇ... ئىنقىلابىي دېھقانلىرىمىز سېنىڭ ساخاۋىتىڭگە مانا مۇشۇنداق جاۋاب بېرىدۇ يا... ۋۇي، ئۆزىنى بىلمىگەن پوم...» دېيىشى بىلەن، خۇددىنى بىلمەي سەكرىشۋاتقان بەزى دېھقانلار باشلىرىنى ئىچىگە تىقىپ ئولتۇرۇۋالدى. ئۇلارنىڭ زۇۋانى ئېچىلماس بولۇپ قالدى. تېخى كامىل ئەللامەگە كېلىشتىن بىر كۈن ئىلگىرى، سارىخان پاخپاق دېگەن تۇل ئايال مەيدانغا چۈشۈۋېلىپ، غوجا باھاۋۇدۇن ھاجىمغا قوللىرىنى شىلتىپ، ئۇنىڭ پېشانىلىرىگە نوقۇپ، دەيدىغان گېپىنىڭ تايىنى يوق، ناھايىتى بېشىمىلىق قىلدى. ئۇ ئەسلى «بەش كېپىل②» ئائىلە بولۇپ، ئىرى دەرپا ئەمگىكىدە ئۆلگەندىن كېيىن، ئۇچ بالىسى بىلەن قالغانىدى. ئەھۋالدىن قارىغاندا، دادۇي كادىرلىرى ئۇنى قۇم بىلەيدە راسا چاقلاپ ئېلىپ چىققاندەك قىلاتتى. يەنە كېلىپ، شۇ كـۆنلەردە، «گـۆڭشې نامـرات ئائىلىلەرنـى كىگىز - كېچەك بىلەن قۇتقۇزىدىكەن» دېگەن گەپ تارقالغانىدى. بولمىسا، سارىخان پاقپاقنىڭ ئون ياشلاردىكى بىر تاللا ئوغلى قارا كېزىك بىلەن ئاغرىپ، بۇگۈن - ئەتىلىكى قالدى دېگەندەك قورۇلۇپ قالغاندا، غوجا باھاۋۇدۇن ھاجىم ئۇنى ئۆز ئۆيىدە ياتقۇزۇپ داۋالاپ، ساقايتقانىدى. مانا ئەمدى «قۇتقۇزۇش» نىڭ

---

① مۇت — بىكارغا، ھەقسىز.
② بەش كېپىل — بەشتە كاپالەتلىك ئائىلە.

ھىدى كېلىش بىلەن، ئۇ تۇزنى يېپ، تۇزلۇقىنى چاققاندەك ئىش قىلىۋاتاتتى. دېھقانلارنىڭ بەزىلىرى ئاچچىقىنى ئىچىگە يۇتۇپ ئولتۇرسا، بەزىلىرى نارازلىق بىلەن چاكىلدايتتى. غۇدۇرايتتى. رەجەپ كارناي توپ ئارىسىدىن چاچراپ تۇرۇپ كەتتى:

— ھەي پومەك ماڭا بىر قارا! — دېدى رەجەپ كارناي ژارقىراپ، — سەن بۇ تۇل خوتۇن بىچارىنىڭ بالىسىنى يىگىرمە نەچچە كۈن ئۆيۈڭدە داۋالاپ، ساقايتىپ، گۆر ئاغزىدىن قايتۇرۇپ كەلدىڭ... شاخا بىجىقلىرى تۇلۇم چاشقاندەك ماراپ تۇرغان يىرتىق ماتا كۆڭلىكىنى كۆرۈپ، ئۇنىڭغا ئۈچ مېتىر چىت بەردىڭ... ھېچقايسىسىغا ھەق ئالمىدىڭ... بۇنداق قىلىشتىكى ئەكسىيەتچى مەقسىتىڭ زادى نېمە؟... ئەمما سارىخان پاخپاقنىڭ ئىنقىلابىي سەۋزەيىگۈرلىكى ① ئېشىپ كەتكەنلىكى ئۈچۈن، قىلغان ساخاۋىتىڭنىڭ تېگىنى بىلىۋالدى!... ئۇ ئەتىۋارلىق بىر تال ئۇغلىنىڭ سەندەك پومەكنىڭ قولىدا داۋالىنىپ ساقايغىنىدىن كۆرە، ئۆلگىنىنى ئەلا بىلەتتى... ماۋۇ ئۇچىسىدىكى چىت كۆڭلەكنى كىيگەندىن كۆرە، موزايدەك يالىڭاچ يۈرۈشنى خالايتتى... شۇنداق ئەمەسما سارىخان پاخپاق؟...

توپ ئارىسىدا بىردىنلا كۈلكە كۆتۈرۈلدى... دەسلەپتە ھېچنېمىنى ئاڭقىرالماي قالغان سارىخانغا رەجەپ كارنايىنىڭ كېيىنكى گەپلىرى تىك كەلدى.

— كىم بالىسىنىڭ ئۆلۈمىنى تىلەيدىكەن؟ قايسى ھامماچاڭ موزايدەك يالىڭاچ يۈرىدىكىنا؟... — سارىخان پالاقشىپ توپ ئارىسىغا كىرىپ كەتتى، — ھۇ، قوتاز پېتى چېقىۋالغان سارائالار...

— سارىخان ئاچا، — دېدى توپ ئارىسىدىن شىتىلى ياشلاردىن بىرى، — كۆڭلەكنى سېلىۋەتسىلە دەيمەن، بولمىسا پومەكنىڭ قوچىقىدا يانقاندەك بولىدىلا!...

— شۇنداق قىلسىلا، — دېدى يەنە بىرى ھەزىلگە كۆز چىقىرىپ، — بىز

---

① سەۋزەيىگۈرلىكى — سەزگۈرلىكى دېمەكچى.

كۆزىمزنى يۇمۇپ تۇرىمىز... بىر قوللىرىدا ئارقىلىرىنى، بىر قوللىرىدا ئالدىلىرىنى تۇتۇپ، دادۇيىنىڭ ئىنىكىدەك چىپچىپ چىقىپ كەتسىلە...

— ۋۇي مەزلۇم خەقنىڭ ئەندامىسىنى كۆرمىگەن ئاچكۆزلەر، — تىللىدى ساربخان، — تىلىڭغا هونناق چىقار ئىلاهىم...

... رەجەپ كارناي مانا شۇنداق غەلىتە ئادەم ئىدى!... غۇجا باهاۋۇدۇن هاجىم ئۇنى ياخشى كۆرەتتى. ئۇ بىر كۈن كەچكىچە كۆرەش مەيدانىدا دوڭغىيىپ، ئۆيگە تەمتىلەپ ئارانلا كېلەتتى. بىراق كېچىلىرى رەجەپ كارناي ئۇنىڭ ئۆيگە كىرىپ، بەل - پۇتلىرىنى تۇتۇپ، ئۇۋۇلاپ، ئۇنىڭ بىلەن خېلى بىر چاغلارغىچە پاراڭلىشىپ چىقاتتى.

... رەجەپ كارناي دادۇيدىن چىقىپ، گۈلنىساخان لاڭقىنىڭ ئۆيگە كەلدى. كامىل ياتقىدا ئېڭەكلىرىنى تېڭىپ ئولتۇراتتى. ئۇنىڭ بىرنەچچە كۈندىن بېرى چىشى ئاغرىپ، تۇنۇگۈن گۈڭشي دوختۇرخانىسىدا ئېغىز چىشىدىن بىرنى تارتقۇزۇۋەتكەنىدى. بىراق ئۇنىڭ چىشىنىڭ مىلىكلىرى قىزىرىپ، ئېڭەكلىرى ئىششىپ كەتكەنىدى. كامىل چىش تارتقان سەۋەبتىن قىزىنىڭ كەسپىگە مۇكەممەللىكىدىن گۇمان قىلاتتى. چۈنكى ئۇ چىش تۇتۇۋاتقان ئوكۇل قىلىشتىمۇ، چىشنى تارتىشتىمۇ كامىلنى بەك قىينىۋەتكەنىدى.

رەجەپ كارناي كامىلنىڭ ئەهۋالىنىڭ ياخشى ئەمەسلىكىنى كۆرۈپ، ئۇنى غۇجا باهاۋۇدۇن هاجىمنىڭ ئۆيگە ئاپارماقچى بولۇپ خېلى زورلىغان بولسىمۇ، ئۇ ئەتىگىنچە قاراپ باقايلى دەپ ئۇنىمىدى. لېكىن ئەتىسى ئەتىگەندە، گۈڭشېدىن شولاقتا زەيكەش كولاشقا هاشار بۇيرۇقى چۈشتى. ئەترەتنىڭ يېرىمىدىن كۆپرەك ئاساسىي ئەمگەكچىلىرى يوتقان - كۆرپە، قازان - قومۇچلىرىنى هارۋىلارغا بېسىپ، ئېشەكلەرگە ئارتىپ، پايپېتەك بولۇپ يۇرۇشەتتى. چىش ئاغرىقى بېسىقىپ، ئىششىقلىرىمۇ بىرئاز يېنىپ قالغان كامىلمۇ يۈك - تاقىنى تېڭىپ چىققانىدى. رەجەپ كارناي بىلەن دېهقانلار ئۇنىڭغا بارماسلىقنى، زەيكەش كولاشنىڭ ئېغىر ئەمگەك ئىكەنلىكىنى ئېيتىپ توسقان بولسىمۇ، ئۇ كەتتە قېلىشقا زادىلا

ئۇنمىدى.

— رەجەپكا، — دېدى كامىل ئۇنىڭ قۇلىقىغا، — مېنى بارغىلى قويسىلا، ئۆزلىرىگىمۇ، ماڭمۇ ياخشى. يەنە بىر تەرەپتىن، بۇ يەردە قېرى ـ چۇرە ئايالار بىلەن زېرىكىپ قالىمەن.

— مۇئەللىم، ئۇنداق دېگەنلىرى بىلەن تىزغىچە پاتقاق سۇدا تۇرۇپ بەش كۈن لاي سۈزىدىغان گەپ.

— ھېچقىسى يوق، چىدايمەن.

كامىل دېھقانلار بىلەن پىيادە شولاقتا كىرىپ كەتتى. شولاق — ئەسلى بوستان يېزىسىغا قاراشلىق ئاپئاق شورلۇق يەرلەر بولۇپ «خېنى[1]» دەپمۇ ئاتىلاتتى. بوستان دېھقانلىرى «خېنى» دا، ھەرىيلى شور ئېقىتىش، جىگدە كۆچەتلىرى تىكىش، زەيكەش كولاش ئارقىلىق تېرىلغۇ يەر ئېچىش جېكى ئېلىپ باراتتى. ئەمما، تەكلىماكان چۆللىرىدىن تىنىمسىز چىقىپ تۇرغان بورانلار زەيكەشلەرنى قۇم بىلەن تىندۇرۇپ، جىگدە كۆچەتلىرىنى قۇرۇتۇۋەتتى. شۇنداقتىمۇ، جاپاغا كۈنۈك ئەمگەكچان خوتەن دېھقانلىرى تەبىئەت بىلەن بولغان بۇ شىددەتلىك جەڭنى زادىلا توختاتمايتتى.

چۆلدە زەيكەش كولاش جىددىي كېتىۋاتاتتى. ئۇ يەرگە بوستان يېزىسى بويىچە نەچچە مىڭلىغان دېھقان توپلانغانىدى. كەتمەنلەرنىڭ تارالڭ ـ تۇرىكى، لاي سۇ ۋە پاتقاقلارنىڭ شالاپ ـ شۇلىپى ئۇزۇلمەيتتى. زەيكەشنىڭ ئىككى قىرغىقىدىكىلەر پەسكە لۆمۈلدەپ چۈشۈۋاتقان قاپقارا لاۋنى يۇقىرىغا ئۆرىدەپ تارتسا، زەيكەش ئىچىدىكىلەر سۇ ئىچىدىن بەزلىشىپ كەتكەن لايلارنى سۈزەتتى. ئۇلارنىڭ پۇتۇن بەدىنىگە لاي چاچراپ، ھەتتا كۆزلىرىنىمۇ ئاچالماي قالاتتى. دېھقانلارنىڭ ھەممىسى دېگۈدەك كالتە ئىشتان بىلەنلا ئىشلەيتتى. زەيكەشتىن چىقمای ئىشلىگەن كامىلغا سۇ زىيان قىلدىمۇ ياكى نەملىك يەل كەلدىمۇ، ئىش قىلىپ ئۇچىنچى كۈنى ئەتىگەندە، ئورنىدىن تۇرالماي قالدى. ئۇنىڭ ئېڭەكلىرى يۇزلىرى بىلەن قوشۇلۇپ ئىششىپ كەتكەنىدى. ئېلىۋەتكەن چىشىنىڭ

---

① خېنى — خېنىيە، خان يېرى ياكى ۋەخپە يەرلەر.

ئورنىغا قارىغاندا، مېڭىسى بەكرەك ئاغرىۋاتاتتى، ئاغرىققا چىدىيالمأي دۈم ياتقان كامىل ئاغزىنىمۇ ئاچالماس بولۇپ قالدى. رەجەپ كارناي ئۇنىڭغا سۆيۈق ئۇماچنى قوشۇق بىلەن ئىچۈرەتتى. قېرى دېھقانلارنىڭ نەسىھەتى بىلەن يەرلىك داۋالاش ئامالىرىنى قىلىپ باقتى، لېكىن كامىلنىڭ كېسىلى ئېغىرلىشىپ كەتتى. رەجەپ كارناي ئۇنىسى كەچتە ھارۇنغا يانقۇزۇپ، يوتقانىنى قىيچىپ يۆگەپ، بوستان گۈڭشي دوختۇرخانىسىغا ئېلىپ كەلدى. ھېكمەت ماھىگۈلنى قۇتقۇزمەن دەپ يارىدار بولغاندا داۋالىغان ئابلىمىت دوختۇر ئۇنى بىر قۇر تەكشۈرۈپ، ۋىلايەتلىك دوختۇرخانىغا يۆتكىمىسە بولمايدىغانلىقىنى، چۈنكى، مېڭىگە قان چۈشۈش ئېھتىمالى بارلىقىنى ئېيتتى. رەجەپ كارناي كامىلنى ۋىلايەتلىك دوختۇرخانىغا يانقۇزۇپ قويۇپ، دەرھال بوستانغا قايتتى. ئۇ ئەللامەگە كېلىپ، بىر ئېشەكنى مىندى - دە، بوۋاي قەمبەر مەكتىپىگە كېلىپ نەفىسەگە خەۋەر قىلىپ قويدى.

كامىل ۋىلايەتلىك دوختۇرخانىدا ئون كۈن ياتتى. ئابدۇقادىر دوختۇر جىددىي داۋالاش ئارقىلىق، مېڭىگە چۈشۈش ئېھتىمالى بولغان قانىنى توختىتىۋالدى. بولۇپمۇ غۇلجىلىق تېلىۋالدى دوختۇر كامىلنىڭ ھېكمەت بىلەن يېقىن دوست ئىكەنلىكىنى بىلگەندىن كېيىن، ئۇنى كۈنىگە نەچچە ۋاق تەكشۈرۈپ تۇردى. سەئىدە، نەفىسەلەرمۇ يېنىدىن زادى ئايرىلمىدى. كامىل ساقىيىپ ئەسلىگە كەلگەن بولسىمۇ، چىشى كىرىشىپ، ئاغزى ئېچىلماس بولۇپ قالدى. بۇنىڭغا دوختۇرلارمۇ ئامال قىلالمىدى. دوختۇر ئابدۇقادىرنىڭ ئېيتىشىغا قارىغاندا، ئىككى يىل ئىلگىرى ئېغىز چىشىنى تارتقۇزۇپ خۇددى كامىلدەك چىشى كىرىشىپ قالغان بىر دېھقانىنى ئۇلار ئالتە ئاي داۋالاپ، ئاخىرى شاڭخەيگە ئەۋەتكەن. ئۇ يەردىمۇ ئۇنىڭ ئاغزىنى ئاچالمىغان. چۈنكى، ئوپېراتسىيە قىلغاندا، مېڭىگە قان چۈشۈپ ھاياتىغا خەۋپ يېتىش ياكى بولمىسا ئاغزى يېپىلماس بولۇپ قېلىش ئېھتىمالى بار ئىكەن. ئۇ دېھقان ئىككى يىلدىن بېرى سۆيۈق ئۇماچنىلا چىش ئارىلىقلىرىدىن شۇمۇرۇپ ئىچىپ، ياشاپ كېلىۋېتىپتۇ...

بۇ گەپنى ئاڭلىغان رەجەپ كارناي كامىلنى ھارۇنغا سېلىپ ئەللامەگە

ئېلىپ كەتتى. ئۇ شۇ كېچىسىلا غوجا باھاۋۇددۇن ھاجىمنىڭ ئۆيىگە ئېغىر ئەل يانقۇ ۋاقتى بىلەن كامىلنى باشلاپ كىردى. ھاجىم كامىلنىڭ تومۇرلىرىنى تۇتتى. كۆزىنى تەكشۈردى، تىرناقلىرىنى بېسىپ، رەڭ ئۆزگىرىشلىرىگە سەپسالدى. ئۇ خوتەن قەغىزىگە قاتتىرىسىغا ئالتە خىل دورا ئۈسۈملۈكى ئۇرۇقلىرىنىڭ ئىسمىنى يېزىپ، رەجەپ كارىنايىنىڭ قولىغا تۇتقۇزدى.

— رەجىپاخۇن، قوللىرىدىكى دورا ئۇرۇقلىرى شەھەردىكى سەكسەن خالتىلاردىن تېپىلىدۇ، — دېدى ھاجىم مۇلايىملىق بىلەن، — ھېلىمۇ ياخشى، بۇنىڭ ئەڭ ئۇنۇملۇك دورىلىرىنى ئۆتكەندە ئىككىلىرى دورىخانىدىن بىلگەندەكلا ئەچىقۇاپتىلىكەن.

— بۇ يېزىپ بەرگەنلىرى ئۇلارنىڭ ئىچىدە يوقمۇ؟

— بۇلار نىياز شۇجىنىڭ ئامبىرىدا... سورىساق، ئۇنى گۇمانغا سېلىپ قويارمىزمىكىن؟ — ھاجىم مەنىلىكلا كۈلۈپ قويدى، — مەن بىر مەلھەم ياساپ بېرەي... ئىنشائاللا، ئۇچ كۈن ئىچىدە ئۇنۇمىنى كۆرگىلى بولىدۇ.

رەجەپ كارناي ئەتىسى سەھەردە ئەترەتنىڭ يارىملىق ئېشىكىنى مىنىپ، شەھەرگە كىرىپ كېتىپ، چۈش پېشىن بىلەن قايتىپ كەلدى. ئۇ غوجا باھاۋۇددۇن ھاجىمغا ئالغان دورا ئۇرۇقلىرىنى تاپشۇرۇپ، ئۆيىگە يوشۇرۇپ قويغان بىر قىسىم مۇھىم دورىلارنى ئەكىلىپ بەردى. شۇ كۈنى كەچتە، ھاجىم خوددى ئارپا خېمىرتۇرۇچىدا ئېچىتقان ئېچىتقۇدەك قاتمۇسق، كۆكۈل ئېلىشقۇدەك بەدبەشرە قويۇق بوتقىنى كامىلنىڭ يۈزىگە ۋە ئىككى چېكىلىرىگە چاپلاپ، خوتەن قەغىزى بىلەن يۆگىدى ـ دە، ئۇنىڭ ئۈستىدىن قىزىنىڭ رومالىدا چىگىۋەتتى. قالغان مەلھەمنى رەجەپ كارنايغا تۇتقۇزدى.

— چاپلانغان مەلھەمنى ئەتە كەچتە ئېلىۋېتىپ، يېڭى مەلھەم چاپلىسىلا بولىدۇ، — دېدى ھاجىم ئۇلارنى ئۇزىتىۋېتىپ، — كۆپرەك ئاپتاپتا قاقلىنىپ بەرسۇن...

گۇلنىساخان كامىلنىڭ يۈزىدىكى مەلھەمنى ئۇچ قېتىم ئالماشتۇردى. بۇ ئايال ھازىر گويا ئۆيىگە خىزىر ئەلەيھىسسالام شەپقەت نۇرىنى چاچقاندەك

ناھايىتى خۇشال ئىدى. كامىل رەجەپ كارنايىنى قاشقا باشلاپ بېرىپ، ھارۇنكەش بىلەن بىر سائەتتەك سۆزلىشىپ، ئۇنى يىغلىتىۋەتتى. ئۇ ھازازۇل خوتۇنى بىلەن ئاجرىشىپ كەتكەندى. كامىل شۇ كۈنلا بىر ئوغۇل، بىر قىزنى باشلاپ كىرىپ كەلگەندە، گۈلنىساخان ھوشىدىن كېتىپ يىقىلغىلى تاسلا قالدى. بالىلار «ئانا...» دەپ ئۇنىڭ بوينىغا ئېسىلىپ قويۇپ بەرمىدى. گۈلنىساخان ئۇن سېلىپ يىغلىغىنچە، بالىلىرىنى قۇچاقلايتتى... ئۇلارغا تويماي - تويماي قارايتتى... ئەمالاردەك يۈزلىرىنى سىيلايتتى... كۆز ياشلىرى بىلەن سۆيەتتى... ئۇ ئاۋازلىرى پۈتۈپ، كارکىراپ قالغۇچە يىغلىدى... ئەگەر مۇمكىن بولسا، ئۇنىڭ بالىلىرىنى قايتا باغرىغا سېلىپ، يەنە ئون ئاي قورساق كۆتۈرگۈسى بار ئىدى... كامىل ئۇنىڭغا: «بالىلارغا ئاق ئۇندا ئوبدانراق تاماق قىلىپ بېرىپ، ئەتە ئەتىگەندە يولغا سېلىۋەتسىلە، بولمىسا مەكتەپكە كېچىكىپ قالىدۇ...» دەپ چىقىپ كەتتى. لېكىن، كامىل ئەتىسى ئورنىدىن تۇرۇپ سىرتقا چىققاندا، گۈلنىساخان روكۇدىكى بۇۋىمدەك پېشانىسىنى توپىغا يېقىپ، ئىشكى ئالدىدا سەجدە قىلىپ ياتاتتى... مانا شۇنىڭدىن كېيىن، ھارۇنكەش ئىككى بالىسىنى باشلاپ، گۈلنىساخانىڭ ئۆيىگە كېلىپ، ئۇنىڭدىن كەچۈرۈم سورىدى. بالىلىرىمۇ پات - پات يوقلاپ تۇردى. شۇڭا گۈلنىساخان كامىلنى ئۆز قېرىندىشىدەك كۆتەتتى، يوقلاپ كەلگەن نەفسەنى كېچىلىرى ئۆزى ئامۇتلۇققا ئاپىرىپ قويىاتتى. دېھقانلار ئەتىسى - ئاخشىمى بىرەر قاچا تاماق، بىرنەچچە تۇخۇم، ئىڭ بولمىسا بىرەر شاپاق كاۋا بولسىمۇ پىشۇرۇپ، كامىلنى يوقلايتتى. بىر كۈنىسى ناسراخۇن ساپايىي جەينەكتەك دادىسىنى ھاپاش قىلىپ، كامىلنى كۆرگىلى كەلدى. يۈز ياشقا ئۇلىشىپ قالغان بوۋاي كامىلنىڭ يۈزلىرىنى سىيلىدى، ئىچىدە نېمىلەرنىدۇر ئوقۇپ، كۆپ سۈپلەپ ھۇرىدى، ھەممە كىشىنىڭ كاملىغا خەيرىخاھلىق قىلىۋاتقانلىقىنى ئاڭلاپ تەسىرلەنگەنلىكىدىن كۆزلىرىنى سۈرتتى ۋە:

سەن ئېزىز ئەتكەن قۇلۇڭنى خار ئېتەلمەيدۇ كىشى،
سەن ئەگەر خار ئەيلىسەڭ ھەر جايغا بارسا خار كىشى...

دەپ غەزەل ئوقۇدى. ناسراخۇن ئىنىسىنى بوز يەردىن كەنتكە يۆتكەپ كېلىش ئىلتىماسىنى ۋاڭ لىمىڭ شۇجىنىڭ تەستىقلىغانلىقىنى، بۇ كامىلنىڭ يېزىپ بەرگەن ئىلتىماسىنىڭ كارامىتى ئىكەنلىكىنى سۆزلەپ، ئۇنىڭغا رەھمەت ـ ھەشقاللا ئېيتتى...

گۇلنىساخان كامىلنىڭ يۈزىگە تۆتىنجى قېتىم مەلھەم قويۇپ، بەشىنچى كۈنى ئەتىگەنگە كەلگەندە، ئۇنىڭ كىرىشىپ قالغان چىشلىرى بوشاپ قالغانىدى. ياڭىقىدىكى قېتىپ كەتكەن مۇسكۇللىرىمۇ يۇمشىغاندەك بىلىندى. كامىل خوشلىقىدىن، چوكىنىڭ ئۇچىنى كېسىپ ۋە ئۇنى ياپىلاغلاپ، چىشىنىڭ ئىككى يېرىگە «پانا» قىستۇرۇپ قويدى. بۇ پانا ئەتىسى بوشاپ كەتكەنىدى. غۇجا باھاۋۇدۇن ھاجىم رەجەپ كارنايغا «قىزىل گۈل مېيى»نى بېرىپ، ئۇنى كامىلنىڭ چېكە، پىشانە، دۇمبىلىرىگە سۈرتۈپ، ئاپتاپتا ئۇزۇلاپ بېرىشنى بۇيرۇدى. شۇڭا، گۇلنىساخان باغنىڭ راسا ئاپتاپ چۈشكەن يېرىگە كىگىز سېلىپ، ئۇنىڭ چېكە، ياڭاق، پىشانىلىرىنى قوللىرى تېلىپ كەتكۈچە ئۇزۇلىدى. كامىل سامان تەكىيگە بېشىنى قويۇپ ئۇخلىغا ياتاتتى. بىر چاغدا، گۇلنىساخاننىڭ يۈزلىرىدىن تارىلاپ ياشلار تۆكۈلۈشكە باشلىدى. لېكىن ئۇنىڭ ئاۋازى چىقمايتتى. پەقەت مىچىلداپلا قويياتتى. قاشلىق ھارۇنكەشتىن ياكى بالىلىرىدىن بىرەر ئازار يېگەنمىدۇر ياكى مەندىن رەنجىپ قالغانمىدۇر دەپ ئەنسىرىگەن كامىل ئاستا بېشىنى كۆتۈرۈپ سورىدى:

— گۇلنىساخان ئاچا، يىغلاۋاتىدىلىغۇ، سىلىگە نېمە بولدى؟...

— بىلمەيمەن ئۆزۈمچىلا، — دېدى گۇلنىساخان رۇمىلدا يېشىنى سۈرتۈپ، — بەزىدە نېمىشقىمۇ مۇشۇنداق بىر ئائىلىدە تۇغۇلۇپ قالغاندىمەن؟ دەپ ئويلاپ كېتىمەن. بىرەر تىلەمچىنىڭ ئائىلىسىدە تۇغۇلغان بولسامۇ، بۇنداق كۈنلەرگە قالمىغان بولاردىم.

— ئادەم ئۆزىنىڭ قانداق ئائىلىدە دۇنياغا كېلىشىنى بەلگىلىيەلمەيدۇ، — دېدى كامىل، — ئەڭ مۇھىمى ئۇ باي بولسۇن، نامرات بولسۇن، گەپ ئۇنىڭ ھالال ياشىشىدا!...

— مەن قىز ۋاقتىلىرىمدا، ھۆزۈر - ھالاۋەت ئىچىدە تۇرۇپمۇ، بىر نامرات يىللىقچىنى تاللاپ، ئۇنىڭغا قېچىپ تەگكەنىدىم، — دېدى گۈلنىساخان ئېسەدەپ، — بىراق بۇ ھېسابقا ئېلىنمىدى. پەقەت دادامنىڭ تەرىكىبى پومېشچىك بولغانلىقى ئۈچۈنلا، ئىللىق ئۆيۈمدىن، ئېرىمدىن، بالىلىرىمدىن ئايرىلدىم. مەن بۇ داغنى ئۆمۈرۋايەت يۇيالمايدىغان ئوخشايمەن... كىشىلەر خۇددى يۇقۇملۇق كېسەلدىن قورققاندەك، مەندىن قاچىدۇ... ئويلاپ باقسىلا، يىللاپ - يىللاپ گەپ قىلماي ئۆتۈش ئاسانمۇ؟... بەزى چاغلاردا ئىنتاق، مۇشۇككە بولسىمۇ گەپ قىلغۇم، دەردلىرىمنى تۆكۈپ مۇڭداشقۇم كېلىدۇ... ئامالسىم قانچە؟ ئۇلارمۇ مەندىن يۈز ئۆرىگەن بولسا كېرەك... كىشىلەرنىڭ خۇشال كۈلۈشۈپ ئۆتكەنلىرىنى، پاراڭلىشىپ ماڭغانلىرىنى، ۋاز - جۇر ئۇرۇشقانلىرىنى ئاڭلاپ قالىمەن... مەنمۇ قاچان شۇلار قاتارىدا بولارمەن، دەپ پەرياد چېكىمەن!... خۇدايىم سىلىنى مېنىڭ بۇ ۋەيرانە غەمخانەمگە يەتكۈزدى!... سىلى مېنى پومېشچىك دېمىدىلە... ئادەم قاتارىدا گەپ قىلدىلا... كۆڭلۈمدىن چىقىرالمىغان ئادەمنىڭ دىلىغا ئىنساپ - ۋاپا نۇرىنى چاچتىلا... يۈرەك پارىلىرىم بىلەن دىدارلاشتۇرۇپ، مەندەك باغرى سۇنۇق ئانىغا ئىككى ئالەم شادلىقى بەردىلە. سىلە بالىلىرىمنى باشلاپ ئەكەلگەن كېچىسى تاڭ ئاپئاق ئاتقۇچە كىرپىك قاقمىدىم... ئاھ خۇدا، دۇنيادا مۇنداقمۇ پەرىشتەدەك بەندىلىرىڭ بار ئىكەن... ئەمما، سېنىڭ ھۇنىرىڭ ياخشىلارغا ئازاب سېلىشمۇ؟ ئۇنىڭ بېشىغا سالغان دەردلىرىڭنى مەندەك بىر سايات مەزلۇمغا بەرسەڭ بولمامدۇ؟... دەپ ناله قىلدىم... ئاھ خۇدا!... ئاھ خۇدا!... مېنى قايسىبىر ئازغان كۈنۈڭ يارىتىپ قويغان بولغىيتىڭ؟...

— كۆڭۈللىرىنى چاچمىسىلا گۈلنىساخان ئاچا، — دېدى كامىل چىش ئارىلىقلىرىدىن تەستە سۆزلەپ، — سىنىپىي تەركىب دېگەن ئوغرى ئاچالمايدىغان ساندۇق ئەمەس، ئويلاپ باقسىلا، غوجا باھاۋۇدۇن ھاجىمنىمۇ تەركىبىي پومېشچىك دەپ سالمىغان ئازابلىرى قالمىدى. بىراق ئۇنى دېھقانلار ئەۋلىيادەك ھۆرمەتلىشىدۇ... ھاجىممۇ ئۇلارغا ھىممەت

قولىنى ئېچىپ، ساخاۋەتىنى ئايمايدۇ... ئەمدى نىياز پاكىنىڭ تەركىبى بولسا كەمبەغەل... لېكىن ئۇنىڭدىن ھەممە كىشى بىزار... چۈنكى ئۇ قارا كۆڭۈل ئادەم... شۇڭا تەركىبىنى ئۆزلىرىگە يۇك قىلىۋالمىسلا... بۇ ئىشلارمۇ كىيىنچە ئۆز ئىزىغا چۈشىدۇ...

— شۇنداقمۇ بولارمۇ؟

— چوقۇم شۇنداق بولىدۇ...

گۈلنىساخان كامىلنى ھەركۈنى ئىككى نۆۋەت بىرەر سائەتتىڭ ئۇۋۇلىدى. بەزىدە، رەجەپ كارناي، ناسراخۇن، قادىر پاخلانلارمۇ يارەملەشتى. بىرنەچچە كۈن «قىزىلگۈل مېيى» سۈزۈپ، ئاپتاپتا ئۇۋۇلاشلارنىڭ تەسىرىدىن، كامىلنىڭ كىرىشىپ قالغان چىشى تاماق يىيەلمىگۈدەك ئېچىلدى. نەچچە ۋاقىتتىن بېرى قۇرۇتقان قەغەزدەك نېپىز كاكچىنى سوقۇپ، قىزىق چايدا ئۈماچ قىلىپ، چىش ئاربىلىقىدىن شۇمۇرۇپ، قۇرۇقداپ كەتكەن كامىل دەپ ئېيتقۇسىز خۇشال بولۇپ كەتتى. ئۇنىڭ غۇجا باھاۋۇدۇن ھاجىمغا، رەجەپ كارنايغا، ئەللامە دېھقانلىرىغا بولغان مېھرى - مۇھەببىتى چەكسىز ئىدى...

دوستلار ئۈچۈن...

ئىيۇننىڭ ئوتتۇرىلىرى. دېھكەتنىڭ يېڭىئېرىق سۇ ئامبىرىدا سۇرگۈندە ئىشلەۋاتقىنىغا ئىككى يېرىم ئاي بولاي دەپ قالدى. سۇ ئامبىرى ئەتراپىدىكى ئايدالانى قاقاس ئاپتاپ تونۇردەك قىزىتىپ، يېراق كەنت ئىزنالىرىدىكى بۇغدايلار سارغىيىپ، ئارپىلارغا ئورغاق سېلىنىش ئالدىدا تۇراتتى. سۇ ئامبىرىنىڭ توسما ئۈستى، ئاستى ھەم يانباغرلىرىنى خۇددى بوراندا تۆكۈلگەن قارا ئۇجمىدەك يېپىۋالغان دېھقانلار تومۇز ئىسسىقتا لۆمۈلدەيتتى... قىمىلدايتتى... ئۇلارنىڭ ئاپتاپتا كۆيگەن دۈمبە، دول، بىلەكلىرىنىڭ بىر قات تېرىسى سويۇلۇپ، قاپقارا چىرايىدىكى غوزىدەك ئېچىلغان كۆز پاختىلىرى، ئاپئاق پارقىراپ تۇراتتى. تاغار يۈدۈگەن كۆسەيدەك ئورۇق بەدەنلەر ئېغىر پۇشولدىشىپ، توسما

ئۇستىگە يامىشاتتى. كۆڭلەك ئېتەكلىرىنى بەللىرىگە يۆگىۋالغان ئاياللارنىڭ دۇمبىلىرى بىر قات لاي بولۇپ، چېت تامبالللرىنىڭ كەڭ پۇشقاقلىرىنى پالاقلىتىپ يۈگۈرۈشەتتى. بەزىلىرىنىڭ يالاڭ پاقالچاقلىرىدا ساقىپ چۈشكەن خۇن ئىزنالىرىمۇ كۆزگە چېلىقاتتى. ئاپتاپتا كەتمەن - كۇرەك بىسلىرىدىن يانغان نۇر يالت - يۇلت پارقىرايتتى. ۋاراقىرغان، تاراڭ - تۇرۇڭ قىلغان ئاۋازلار، قاڭقىنىڭ بىر خىلدا گۇپۇلدىشى، قۇم تاغىرى ئارتىلغان ئېشەكلەرنىڭ ھاڭرىشى، شېغىل توشۇۋاتقان ماشىنىلارنىڭ ناگلان - ناگاندا گۈركىرىشى سۇ ئامبىرى قۇرۇلۇش مەيدانىنى شاۋقۇن - سۇرەنگە تولدۇرغاندى. بەزىدە كەتمەن - كۇرەك تالىشىپ، توپا قازىدىغان يەرلەردىن قىزغىنىشىپ، ئۇرۇشقان، تىللاشقان ئاۋازلارمۇ ئاڭلىنىپ قالاتتى.

دېھقانلار چۈشتە بىردەم - يېرىمدەم ئارام ئېلىپ، ئىش مەيدانىدىلا زاغرا ۋە ئارپا كۆمەچلىرىنى يەۋالاتتى. كەچ بولغاندا، ھەربىر گۇڭشې، دادۇي، شياۋدۇيلەر قونالغۇ قىلىۋالغان ئاي دالاغا كېلىپ، قازانلىرىنى، رو كورىلىرىنى، سىرى چۈشۈپ داتلىشىپ كەتكەن كۇرۇشكىلىرىنى ئوچاقلىرىغا ئېسىشاتتى. يەرنى ئويۇپ ياكى ئۇچ تال تاشنى تىزىپلا ياسىۋالغان بۇ ئوچاقلار قەدەمدە بىر ئۇچرايتتى. دېھقانلارنىڭ بەزىلىرى ئۇچ - تۆت بولۇپ بىرلىشىپ تاماق ئېتىشسە، كۆپىنچىلىرى ئۆزى يالغۇز قازان ئاساتتى. شياۋدۇي بويىچە كوللېكتىپ ئاشخانا قۇرۇۋالغانلارمۇ بار ئىدى. ئۇلار ئۇچۇن سەي - كۆكتات، بولۇپمۇ ئوتۇن تۇتىيا بولغاچقا، چامغۇرلىرىنى خۇرجۇنغا سېلىپ ئىزمىسىنى ئەتكەندىن كېيىن، چاشقان قۇلىقى قىلىپ باغلىۋېتەتتى ياكى قولۇپ سالاتتى. بىرەر - ئىككى جەينەك ئاق ئوتۇن، قوناق پاسىرى، كېۋەز شادىسى دېگەندەك يېقىلغۇلىرىنى كىگىز، يوتقانلىرى ئىچىگە ئېلىپ چەك باغلىۋېتىپ ئىشقا كېتەتتى. تاماق ئېتىشمۇ ئانچە تەسكە چۈشمەيتتى. بىرەر - ئىككى تال چامغۇرنى قولىدىلا 'قەلەمچە قىلغاندىن كېيىن، قازىنىغا تاشلايتتى. سۇ قاينىغان ھامان، قوناق ئۇننى سېپىپ ئۇماچ چالاتتى ياكى سقماق تاشلايتتى. تامقى پىشا - پىشمايلا، كۆيۈۋاتقان ئوتۇننى تارتىۋېلىپ، ئۇنىڭغا سۇ سېپەتتى. بولمىسا

تۆكۈرۈپ ئۆچۈرگەندىن كېيىن، ئۇنى كىگىز لىرىنىڭ ئاستىغا يوشۇرۇپ قويۇتتى.

ھېكمەت كۈندە سەھەر تۇرۇپ تامىقىنى يېگەندىن كېيىن، شېغىل، تاش ئېلىپ كەلگەن ماشىنىلارنى يولغا سالاتتى. ئاندىن قوم ئۆتكۈزۈۋالغىلى باراتتى. يىراقتىنلا چارقوم ئېلىپ كەلگەن دېھقانلارنى كۆرگىلى بولاتتى. ئۇلار تاغارلىرىنىڭ ئاغزىنى ئېچىپ، قاتىرىسىغا تىزىلىپ، تاماكا چېكىشىپ ئولتۇرۇشاتتى. ئالدى پۇتلىرىغا چېتىق سېلىپ قويغان ئېشەكلەر يىراقتا كېتەلمەي ئوتلىشاتتى. ھېكمەت كېلىپلا «ھارماڭلار! دەيتتى ـ دە، بىر چەتتىن قولىدىكى قومنى سورىغاچ پۇۋلەپ ماڭاتتى. بەزىلىرىنى «ئاكا ئېرىنمەي بىر قېتىم سورۇۋەتسىلە!» دېسە، بەزىلىرىنى «ساندۇق كوبا، نىڭ قېشىغا ئاپارسىلا!» دەيتتى. «پاھ، پاھ ئاكا، سىلى قومىلىرىنى يۇيۇپ ئەكەلدىلمۇ ـ نېمە؟» دەپ بەزىلىرىنى ماختاپ قوياتتى. كەنت ياكى شياۋدۇي بويىچە ئوپچى ئۆتكۈزىدىغان دېھقانلارغا بىرلەشتۇرۇپ تالون يېزىپ بېرەتتى. ئېشكى يارامليق، تاغىرىغا كۆپرەك قاچىلاپ كەلگەن دېھقانلار ۋەزىپىسىنى تۈگىتىپ پاتراق قايتىشنى ئويلاپ، ئايرىم ئۆلچىتىپ، يەككە تالون كەستۈرەتتى. ھېكمەت دېھقانلار بىلەن تونۇشۇپ كەتكەنسىرى. ئۇلار بوستان، لايقا، توساللا، بۇزاق، خانئېرىق دېگەندەك يېزىلارنىڭ كەنت، دۆيلىرىدىن كېلەتتى. كۆپىنچىلىرى ھېكمەتنى تونۇيتتى. چۈنكى، ھېكمەت، كامىل، مۇراتلار مەكتەپ سەنئەت گۇرۇپپىسىنى ئېلىپ چىقىپ ئويۇن قويغان چاغلىرىدا، ئۇنى كۆپ كۆرگەنىدى. ئىيۇننىڭ ئوتتۇرىلىرى بولغاچقا، خوندەك ئۇرۇكى پىشقان، باشقا ئۇرۇكلەرمۇ سارغىيىپ يېتىلۈاتقانىدى. دېھقانلار كىچىك ـ كىچىك سېۋەتلىرىدە ئۇرۇك ئالغاچ كېلەتتى. بۇ ئۇرۇكلەرنى ھېكمەت كەچ دەم ئالغان چاغلىرىدا قۇربان ھاكىم بىلەن بىللە يېيىشەتتى. ناگان ـ ناگاندا، كۆچمە كىنو ھەتتى ئېزىپ ـ تېزىپ كېلىپ قالاتتى ـ دە، توسما ئۇستىگە ئېكرانلىرىنى بېكىتىپ، كىنو قوياتتى. ئېغىر ئەمگەك دەستىدە زېرىككەن دېھقانلار چارچاپ كەتكىنىگە قارىماي، توپ ـ توپ بولۇپ باراتتى. ئىچ پۇشۇقىنى چىقىرالماي پوخ بولۇپ كەتكەن يىگىتلەر بۇنداق چاغلارنى غەنىيمەت بىلىپ، سۇ ئامبىرى قىرغاقلىرىدا، پىنھان دالدىلاردا ياش

چوكانلارنى ئوۋلايتتى. . .

هېكمەتنىڭ بىر دىنبىر خوشلۇقى دېھقانلار بىلەن بىرگە بولۇش ئىدى. ئۇلارنىڭ كۈلكە ـ چاقچاقلىرىغا قېتىلىش، قەدىمكى قىسسىلەرنى ئاڭلاش، تۇرمۇش سەرگۈزەشتىلىرىنى سۆزلىشىپ بىر ـ بىرىنىڭ دەردى ـ ھالىغا يېتىش، قىسقىسى، ئۇلارنىڭ يەرلىك شۇنىدىكى ساددا، يېقىملىق ھەم قىزىق گەپلىرىنى ئاڭلاش ناھايىتى كۆڭۈللۈك ئىدى. شۇڭا، ھېكمەت كەچلىك تامىقىنى يەپلا، دېھقانلارنىڭ تۇرالغۇ جايلىرىغا بېرىپ، ئۇلار بىلەن مۇڭدىشاتتى. ئۇزىمۇ ئۇلارغا ئىلمىنىڭ دېھقانچىلىق، چارۋىچىلىق ئىشلىرى، تۇرمۇش كەچۈرۈش ئادەتلىرىنى سۆزلەپ بېرەتتى ۋە توي ـ تۆكۈن، مەشرەپلەردىكى چاقچاق يۇمۇرلىرىنى ئېيتىپ بېرىپ، ئۇلارنى كۈلدۈرەتتى. دېھقانلار ئۆزلىرى توقۇغان قوپال ماتادىن تىكىلگەن كونا يەكتەكلىرى، كونىلىقتىن ئاقىرىپ كەتكەن ئۆتۈكلىرى، پۈرمە چورۇقلىرىنى سېلىۋېتىپ، تۇپىلاردا يېرىلغان تاپانلىرىنى ئۇزۇن سۇنۇشۇپ ئولتۇرۇپ كېتەتتى. قېرىلار مۇكچەيگەن بەللىرىنى كامالچەدەك ئېگىپ، قورۇقلا تولغان قاپقارا يۈزىدىكى ئاپئاق ساقاللىرىنى سىيلاپ، چىشسىز ئاغزىلىرىنى ماكىلدىتىپ كۈلىشەتتى.

ئىيۇن ئېيىنىڭ تولۇن ئايلىق كېچىلىرى تولىمۇ يارقىن بولىدۇ. بۇ قۇدرەتلى ئۇلۇغ ئاللاھنىڭ كەمبەغەللەرگە ئاتا قىلغان نۇرلۇق چېرىقى ئىدى. كائىنات سىرلىق كۆكۈچ نۇرغا چۆمۈلىدۇ. . . ئاپتاپتا كۆيگەن چىراپلار، قىرلىق بۇرۇنلار، چوڭقۇر قورۇقلار، گۈرزىدەك چېنىققان قوللار گويا رېئالىيەتلەردىكى پالۋانلارنى ئەسلىتىدۇ. . . بىر كۈنى كەچتە، ھېكمەت لايقا دېھقانلىرى بىلەن پاراڭلىشىپ قالدى. ئۇلار كەنت كادىرلىرىنىڭ كوللېكتىپنىڭ مۇلكىنى بۇزۇپ ـ چېچىپ، خىيانەت قىلىپ، يەپ ـ ئىچىدىغانلىقىنى، خوتۇنلىرىنىڭ ئىشقا چىقىش بۇياقتا تۇرسۇن، ھەتتا باشقىلارغا يوغانچىلىق قىلىپ ئۆزىنى كۆرسىتىدىغانلىقىنى، ئۇلارنىڭ كەنتنىڭ قوشۇمچە كىرىم پۇللىرىنى ھەرخىل ئۇسۇللار بىلەن بابلايدىغانلىقىنى قاتناپ سۆزلەپ كەتتى. ھېكمەت: «يېزىلىق ھۆكۈمەتكە ياكى ناھىيىلىك كومىتېتقا ئىنكاس

قىلساڭلار بولمامدۇ؟» دېۋىدى، ئولتۇرغانلار قالايمقان ۋارقىرىشىپ كېتىشتى.

— ۋاي مۇئەللىم، سىلى ئۇقمايلا، — دېدى كەكە ساقال بىر دېھقان ئاغزىدىكى ناسۋالنى تۈكۈرۈۋېتىپ، — يۇقىرىدا جۇڭياڭ چوڭ، تۆۋەندە بوغالتىر بىلەن ئامبارچى چوڭ... چۈنكى ئۇلارنىڭ قولىدا جاننىڭ ئاكىسى بار... پىكىر بەرسەك، ئاخشىمى نۇمۇر دەپتىرىنى ئۆيان - بۇيان ئۆرۈپ، شىلدىر - شىلدىر ئاش قەرزى، شىلدىر - شىلدىر قوغۇن پۇلى، شىلدىر - شىلدىر مەدەك ھەققى دەيدۇ - دە، نۇمۇرىمىزنى قىرقىپ، ۋاقتى كەلگەندە بىر ئوقۇيدۇ، بۆز خالتىمىز جىمىيدۇ. ئۇلار ئىچىمىزدىن ئۇرۇۋېتىدۇ...

— دېمەمتىكى؟ راسا دېدۇق، — دېدى يۈزى قوشۇقتەك كومىك ئايال، — بىر كۈنىسى گۈڭشېدىن تالڭ شۇجى كەپتىكەن، ئۆشنىمىزگە ئارتىلىپ قېلىۋاتقان ھەممە شالدىر - شاپىلاقنى دېدۇق. تەرى جامال ھەممىنى ئۆرۈپ بەردى.

— ھەي نىساخان موك - موك، — دېدى ياشلاردىن بىرى، — تەرى جامال ئەمەس، — تەرجىمان...

— ھە شۇ تەرى جامال ھەممىنى دەپتىرىگە پۈتۈۋېلىپ، تالڭ شۇجىغا بىرمۇبىر دەپ بەردى، — دېدى نىساخان ئالقانلىرىغا ئۇرۇپ، — بوغالتىر مەمەت سىدىق دېگەن ئالەك «سېكىلتايغا پىكىرلەر ئۇمۇملاشتى، ئەمدى پېچىتى ئېچىلمىغان تاراق - تاراڭ پىكىرلەر بولسا بەرسەڭلا، پېتىدىن چۈشكەن لاتا پىكىرلەرنى قىلمىساق» دەيدۇ... ناتسمۇنات زۇۋان قىلالمىدۇق. ئەتىسى مەمەت سىدىق خامانغا كېلىپ قەستەنگە قولتۇقىنى غارت - غارت تاتىلاپ، «لەنىتى پىت ئەجەپ چاقتا، قولتۇقۇمغا پىت چۈشۈپ قاپتىكەن... ۋاي - ۋاي، بۇ چاققاق پىت شىراقمۇ چۈشۈپتىكەن ئەمەسما؟...» دەپ تەنە قىلىپ، خاۋۇس سۆزلەۋاتىدۇ...

— قىسقىسى، دۇي ئىچەرمەن - چىچەرمەنلەرنىڭ قولىدا قالغاندىن كېيىن، نېمە بولماقچى؟ — دېدى ئىنچىكە بۇرۇت قويۇۋالغان بىگىت، — ئۇلار نازۇ نېمىتىنى يەپ، ھارىقىنى ئىچىپ، يېگەن - ئىچكەنلىرىنى چارۋىچىلىق، دېھقانچىلىق، سىرتىنىڭ ئەمگىكى چىقىمىغا ئارتىپ قويسا،

لىللا ئىش بولامدۇ؟ بۇ ئۆلگەن كالامنى، يىتكەن كالامغا بەخشەندە قىلغانلىقتۇ؟ . . . بۇلتۇر قۇربان ھېيتىدا كاسسىر كالا ئېلىش ئۈچۈن ئالتە يۈز يۆەن ئالدى. بۇ پۇلدىن سەكسەن ئىككى يۆەن كەم چىقسا، ئۇنى زۇۋانى يوق تراكتورنىڭ رېمونتىغا چىقىرىۋەتتى. زادى سەكسەن ئىككى يۆەنلىك گۆش كىمنىڭ گېلىغا مۇنتا كىرىپ كەتتى؟ . . . بۇنداق ئىشلارنى سۆزلىسەك تولا. . .

— ئۇ كاسسىر قانچىلىك بىر نېمىتى؟ — دېدى داپسالال بىر دېھقان ئېچىكىنى تاتىلاپ قويۇپ، — ئەسلىدە تاملارنى تۆپۈكلەپ سۇۋايدىغان سۇۋاقچى ئىدى. ئۇنىڭغا سەكسەن ئايلىق نومۇر بەرگەن تەقدىردىمۇ، شۇنچە زەدا بولۇپ كېتەمما؟ . . . ناۋاينىڭ بوۋىسىدەك بېشىنى ئېچىگە تىقىۋالىپ يەۋەرگەن گەپ! . . . ئەلۋەتتە ھالالىنىڭ ھېسابى، ھارامنىڭ ئازابى بار، ئاخىر بىر كۈنى چالمىغان دۇتارغا ئۇسسۇل ئويناپبەرمۇ ئۇ! . . .

— بىزنىڭ دۆيمىز ئەسلى باي دۇي ئىدى، ھازىر نېمىشقا «ۋاي» دۇي بولۇپ قالدى؟ — دېدى كەكە ساقال يەنە سۆز باشلاپ، — بىز بۇرا تۇقۇيتىمىز، خورما ئىسلايتىمىز، ياڭاق ماكلاپ قورۇتىمىز، يېيىۋەتكەن گۈلە - قاق، ئۈزۈم دېگەننىڭ كۆپلىكىدىن نەچچە مولۇق خامانىڭ يۈزىنى كۆرگىلى بولمايتۇ. . . بۇلار ئامبارغا كىرگەن ھامان، سېكىلتاي، دادۇيجاڭ، بوغالتىر، ئامبارچى، كاسسىرلار تۆلۈم چاشقاندەك ئۇۋۇسىغا تۇشۇيتۇ. قالغىنىنى «مۇنچىلىكىنى مۇنچە پۇلدىن، مۇنچىلىكىنى ئۇنچە پۇلدىن ساتتۇق» دەپ ئارقىمىزغا تۆپۈكلەپ ئېتىپ، چۆرىسىنى سۇرتۇۋېتىپ ئېلىپ كەلسە، ھېچنېمىنى پەرق ئەتمەي: «ھوي، ياسۇي، ئاشۇلار ساتمىسا، بىز ساتالامدۇق؟» دەپ خۇشال بولىمىز. . .

— تېخى سېكىلتاي، بوغالتىر، ئامبارچى غوجاملارنىڭ خوتۇنلىرىنىڭ يوغان پوقلىقىنى دېمەيلا قويسىلا، — دېدى نىساخان موك - موك، — بىز مەزلۇملار خۇدانىڭ قۇتلۇق كۈنى چېچىمىزنى سۈپۈرگە، قولىمىزنى كۆسەي قىلىپ، ئېتىزدا ئىشلەپ، بولالىقىمىز قالمىغاندا، سېكىلتاينىڭ بوداغ خوتۇنى ئىشىك تۆۋىدە ئۆزىنى يەلپۈپ: «سايىتتىن لەغمەن يەپتىم، زەدەم قاينىپ ئەجەپتەك بولۇپ قالدىم، گۆشى بىقانداق بولۇپ قالغانمۇ - نېمە؟» دەيتۇ.

بىز مانا مۇشۇنداق سايمالارغا ئىشلەيتىمىز...

دېھقانلارنىڭ دەرد ـ ھالىنى ئاڭلاپ، ھېكمەتنىڭ كۆڭلى بىر قىسمىلا بولۇپ قالدى. توغرا، ئۇلار ئېيتقاندەك، يەرلەر قۇرۇق قوزۇقنى سانجىپ قويسا كۆكلەپ كەتكۈدەك مۇنبەت. تورغاي چۈچۈلمىساتا ئېتىزغا چىقسا، ئەل يانقۇغىچە تىنماي ئىشلەۋاتقان. بىراق، ئۇلارنىڭ بىر كېپىنى ئىككى بولمىغان، قورسىقى نانغا تويۇپ ئۆتمىگەن. يىل بويى قەرزى كۆپەيىپ، گەدىنىنى تاغدەك بېسىپ، ئەركىنرەكمۇ تىنالمىغان... ئايىقى ئۇزۇلمەس ئالۋان ـ سەيسىلەر «ئۇھ» دەپ ئارام ئېلىشقا قويمىغان، دېھقانچىلىقنىڭ خىلمۇخىل قاتلاڭچىلىقى، ئائىلىسىدىكى ئېغىر تۇرمۇش ئۇلارنى قۇرۇق قاقشالغا ئايلاندۇرغان!...

ھېكمەت شۇ كېچە ياتقىغا قايتماي، توسما ئۈستىدە ئايلىنىپ يۈردى. سۇ ئامبىرى تېنىمسىز شاۋۇلدايتتى. يۇقىرىدا خۇددى سۇ ئامبىرىغا ئوخشاشلا تىنىق ۋە سۈزۈك كۆپكۆك ئاسمان، تۇن تۇمانى بىلەن نەملىشىپ، سانسىزلىغان يۇلتۇزلارنى قوينىغا ئالغان ھالدا، قاراپ تۇراتتى. تولۇن ئاي چەكسىز سۇغا ۋىلقىلداپ تۇرغان ئۇزۇن شولىلىرىنى سېپىپ، كۆكتىكى ئەڭ ئېگىز يېرىدە، يەرنىڭ ئۇيقۇ ئارىلاش ئالغان نەپسىنى كۆزىتىپ، سەيلانە ئۈزۈپ يۈرەتتى...

ھېكمەت توسما قىرىدا ئولتۇرۇپ، سونۇق نەم شامال چىقىرىۋاتقان سۇغا قارىدى ۋە يىراقلارغا نەزەر سالغىنىچە، دوستى شادىمانىنىڭ «دېھقان بوۋا» دېگەن شېئىرىنى ئاستا ھەم مۇڭلۇق ئوقۇدى:

شامالدىن قايغۇدەك تۇرۇپسەن ئاران،
چىگىش، كىبر ساقىلىڭ ئاقتىن سارغايغان.
ئوچۇق تۆش مۆكچىيىپ، يۈرۈپسەن قايان؟
ئېيتقىنچۇ ئەي بوۋا ئىش ۋەجىڭ نېمە.
بىلىڭدە ئورغىقىڭ، تاپمايسەن ئارام؟

ۋەج قۇرسۇن، ۋەج بىلەن نېمىدۇر ئىشىم؟

بار ۋەجىم ـ تاپقىنىم — ئاقارغان بېشىم.
يەتمىشتىن ئېشىپتۇ ئامانەت يېشىم،
مىدىرلاپ تۇرىمەن، بۇگۈن ـ ئەتىگە.
ئۇزۇلۈپ قالمىسۇن ئۇچۇن كۆرمىشىم. . .

ئۇ ئارتۇق ئېيتمىدى دەردىنى بايان،
كەتتى ئۇ، ئاقمىدى ياشلىرى تارام. . .

ھېكمەت بۇ شېئىرنى ئوقۇغىنىدا، «بۇزاق» لىق كېرىم بوۋاي ئېسىگە كەلدى. ئۇمۇ ساقاللىرى ئاقتىن سارغايغان. بەللىرى مۇكچەيگەن، ھەربكەتلىرى ئېغىر، ئاتمىشتىن ھالقىغان ئادەم. ئەمما يېڭىئېرىق سۇ ئامبىرىدا ئۇنىڭمۇ باشقىلارغا ئوخشاشلا توپا توشۇش ۋەزىپىسى بار. كېرىم بوۋاي پاراڭ خۇمار ئىدى. ئۇ كەچ تەرەپلەردە ھېكمەت بىلەن ئۇزۇندىن ـ ئۇزۇن مۇڭدىشىپ كېتەتتى. ئۇنىڭ چىشلىرى ھەممىسى دېگۈدەك چۈشۈپ كەتكەن بولۇپ، پەقەت ئۈستىدە ئۈچ، ئاستىدا ئىككى تال چىشى قالغانىدى. ئۇ، تىنجىپ قالغان زاغرىلىرىنى ئەنە شۇ قوزۇقتەك چىشلىرىدا خۇددى توشقان سەۋزە غاجىلىغاندەك ئۇۋۇتۇپ يەيتتى. شۇڭا ھېكمەت ئاربلاپلا سومكىسىغا سېلىۋالغان ئاق نان، ھەم جىگىرىمنى ئۇنىڭغا بېرەتتى. ئۇ تۇزۇت قىلىپ: «سىلىنىڭمۇ نورمىلىرى چاغلىق مۇئەللىم. . .» دەپ ئالغىلى ئۇنىمايتتى. ھېكمەتمۇ سۇ ئامبىرىدا ئىشلەۋاتقان دۆلەت كادىرلىرىغا نورما قېتىپ بېرىدىغانلىقىنى ئېيتىپ، بوۋاينىڭ كۆڭلىنى تىندۇراتتى.

ھېكمەت ئۆتكەن ھەپتە ئۇنىڭ بىلەن پاراڭلىشىپ قالدى. يەكشەنبە بولغاچقا، دېھقانلار بالدۇرراق ئىشتىن چۈشكەنىدى. كېرىم بوۋاي كىچىككىنە قارا قازىنىنى ئېسىپ ئۇماچ چېلىۋاتاتتى. ئۇ ھېكمەتنى كۆرۈپ، خوشنىقىدىن چىرايى مايدا كۆيگەن قۇيماقتەك قورۇلۇپلا قالدى.

— كەسىلە مۇئەللىم، كەسىلە، بىر ـ ئىككى كۈن كەلمەپتىلە، كۆڭلۈم خاموشلا بولۇپ قالدى، — دېدى بوۋاي كىگىزنى ئىشارە قىلىپ، — قېنى ئولتۇرسىلا. . .

— ئۇماچنى قويۇقراق قىلسىلا كېرىمانكا، — دېدى ھېكمەت بوينىدىكى سېرىق سومكىنى كىگىزگە تاشلاپ، — ئىشتىن چۈشۈپ ئۇدۇللا كېلىشىم. قورسىقىممۇ راسا ئاچتى.

— ھەي... ھەي، ئازىراق كۆكتات بولغان بولسا، زاكۇسكا قىلىۋەتسەممۇ بوپتىكەن...

— كېرەك يوق...

كېرىم بوۋاي ئۇماچنى ئىككى قاچىغا ئۇسقاندىن كېيىن، ماتا يەكتىكىنىڭ ئىچىگە چاپلىۋالغان يانچۇقىدىن ناسۋاي قاپىقىدەك پارقىراپ كەتكەن كىچىككىنە قاپاقنى ئالدى ۋە ئۇنىڭ ئاغزىغا چىڭ كەپلەنگەن ياپقۇنى سۇغۇرۇۋالدى. بۇ ياپقۇ چىمچىلاق قول ئۇزۇنلۇقىدىكى ياغاچ بولۇپ، ئاستى تەرىپى شەربەتچىنىڭ قوشۇقىدەك ياپىلاق ئىدى. كېرىم بوۋاي قاپاق ئىچىدىكى سامسا‌ق ئارىلاشتۇرۇلغان ماي لازىغا ياغاچ ياپقۇنى چۆكۈرۈپ قاچىلار ئۈستىدە پىرقىرىتىپ چىقىۋىدى ئۇماچ يۈزىدە خۇددى يېپەك تالاسىدەك قىپقىزىل چەمبەر ھاسىل بولدى. ئاندىن ئۇ قاپاقنىڭ چەت-چۆرىسىنى تىلى بىلەن يالىۋېتىپ، ئۇنى يەنە قوينىغا سېلىپ قويدى.

— كېرىماخۇن ئاكا، نان چىلاملا؟ — دېدى ھېكمەت سومكىسىدىن گېزىتكە ئورالغان تۆت نانىنى كىگىزگە قويۇپ.

— ۋۇي، يەنە توم نان ئېلىپ كەپتىلىيا؟... قازاندا بىرمۇنچە ئۇماچ تۇرسا...

— ئەمىسە بۇ نانىنى خۇرجۇنلىرىغا سېلىپ قويسىلا، كېيىن يەلا.

ھېكمەت ئىككى ئاياق ئۇماچ ئىچىۋەتتى. كېرىم بوۋاي باشقا قاچىسى بوللىمىغاچقا، خېجىر يۇغۇرىدىغان كىچىك كاساڭدا ئىچكەندى. ئۇ قاچىسىنىڭ ئىچىدە قوشۇقنى ئايلاندۇرۇپ يۇرۇپ پاكىز يالىغاندىن كېيىن، ئىككى قاچىنى پاكىزە يۇيۇپ قاتلاپ قويدى ۋاندىن قازانىنى چايقاپ، قايتىدىن ئوچاققا ئېسىپ ئوت قالىۋەتتى.

— ئۆزلىرىگە مۇئەللىم، خوتەنلىك دورا چېيىدىن دەملەپ بېرىپ، — كېرىم بوۋاي ئوچاق بېشىدىكى توپ-يالا تازىلىغىنىچە ئولتۇردى، — قېنى قىلغاچ ئولتۇرسىلا.

— كېرىماخۇن ئاكا، ئۆزلىرى ئېشىنىپ قاپتىلا، — دېدى ھېكمەت جايلىشىپ ئولتۇرۇۋېلىپ، — دۇي كادىرلىرى سىلىنى نېمىشقىمۇ سۇ ئامبىرىغا ئەۋەتكەندۇر؟

— ھەي، مۇئەللىم، ھەممىنى قىلدۇردىغىنى يوقسىزلىق... ئۆزۈم تەلەپ قىلىپ كەلدىم، — كېرىماخۇن ساقاللىرىنى سىيپىدى، — «نومۇرنى كۆپ بېرىمىز... قوشۇمچە ئاشلىق قوشۇپ بېرىلمىدۇ» دېگەچكە، بۇ يەرگە مېنى گال سۆرەپ كەلدى.

دۇي ئامبىرىدا ئەزالارنى تەمىنلەش ئۇچۇن تەييار پىششىق ئاش قالمىغانىدى. ئامبارچى كېرىماخۇننى بەش تاغار قوناقنى تۆگمەندە تارتىپ كېلىشكە ئەۋەتتى. تۆگمەن نۆۋىتى ئۇنىڭغا كەلگەندە، ئۇ قوناقلارنىڭ بەكمۇ توپا ئىكەنلىكىنى بىلىپ قالدى. تاتىۋەرگەندە، ئۇن ئاچچىق ھەم گاچ ـ گاچ چىقىپ قالاتتى. شۇڭا كېرىماخۇن تۆگمەنچىدىن بىرنەچچە تاغار ۋە غەلۋىر ئېلىپ چىقىپ، قوناقلارنى قاينىدىن سورىدى ۋە تاسقىدى. نەتىجىدە، بەش تاغار قوناقتىن بەش چارەكتەك توپا چىقتى. ئامبارچى بەش تاغار قوناق ئۇننى تارتىپ تاپشۇرۇۋالغاندا، توقسان جىڭ كەم چىقتى. ئۇ كېرىماخۇننى «ئوغرىلىقتا ئەيىبلەپ» ئۇنىڭ تۆت ئايلىق نورمىسىنى تۆتۈپ قالدى. كېرىماخۇننىڭ ئەزالارنى ئويلاپ جاپا تارتقىنى ئاخىرقى ھېسابتا ئۇنى «ئوغرى» قىلىپ قويدى.

— قارىسىلا، ئامبارچىلارنىڭ ئاشلىق ئوغرىلاشتا ئامال ـ چارىلىرى ناھايىتى كۆپ، — دېدى كېرىماخۇن ئوتنى پۈۋلىۋېتىپ، — بىرنەچچە تاغار قۇرۇق توپىنى قوناققا ئارىلاشتۇرۇۋېتىدۇ... ئامبارىدا تاغدەك دۆۋىلەنگەن قوناققا ئوننەچچە تاغار توپا ئارىلاشتۇرۇۋەتسەڭمۇ خۇددى بىر قازان ئاشقا بىر چىمدىم تۇز سېپكەندەكلا بىلىنمەيدۇ...

— پاھ، بۇ نېمىدېگەن رەزىللىك؟...

— ئەسلىدە ئەترەتلەر قوناقنى سوقۇپ بولغاندىن كېيىن، خامانغا يېيىپ قۇرۇتىدۇ، بولمىسا ئامبارىدا كۆكىرىپ قالىدۇ... قورۇمغان قوناقنى ئامبارچىلارمۇ ئالمايدۇ، — دېدى كېرىماخۇن، — ئەمما يىل ئاخىرىدا، قوناقنىڭ قۇرۇغاندىن كېيىنكى خوراش قىسمى، چاشقان،

سەرىق قۇيرۇقلار يېگىنىنى چىقىرىۋېتىدۇ.

— ئۇنىڭ ئۈستىگە توپا ئارىلاشتۇرسا، — دېدى ھېكمەت، — ئامبارچىلارغا ئېيتىدىنمۇ، بويىدىنمۇ قالمىدىكەن — دە...

— شۇ ئەمەسمۇ؟ بىچارە دېھقانلار گىرىچلاپ تۇرغان ئاش — نانلارنى يەپ «تۇگمەنچى تاشنى يېگى چوقىقان چىغى، ئاش — نېنىمىز گىرىچلايدۇ» دەپ بىگۇناھ تۇگمەنچىدىن كۆرۈشىدۇ. بەزىلىرى: «قايسى جۇۋاينىمەك ئەترەت بىخسىپ قالغان قوناق تاپشۇرۇپتىكى؟ نان — تاماقلار قىرتاق» دەپ ئۆزلىرىدىن كۆرۈشىدۇ...

— كەلگۈلۈك بىچارە دېھقانغىلا كېلىدىكەن — دە...

— قارىسىلا بۇ ناھەقچىلىقنى! ئوغرىلىقنى ئۆزلىرى قىلىپ، مېنى ئوغرى تۇتۇۋاتامدۇ؟ بولمىسا مەن دۇينىڭ بىر سۇندۇكىنى ئالغان بەندە ئەمەس، بۇنى ئەزالارنىڭ ھەممىسى بىلىدۇ.

— خوتەن دېھقانلىرىنى كۆكلىگىلى قويمايۋاتقان، ئۇلارنى بارغانسېرى نامراتچىلىق پاتقىقىغا سۆرەپ ئەكىرىۋاتقانلار ئاشۇنداق ئاچكۆز پارازىتلارىكەن — دە!...

— ھەي... بۇ ئاژناپلار بارىكىن دېھقانىنىڭ چىرىغى ئۆرە كۆيىمەيدۇ، — كېرىماخۇن بېشىنى چايقىدى، — تېخى تۇگمەنچىنىڭ دەردىنى دېمەملا! غىلتاڭ دۇي كادىرلىرىنىڭ ئۇرۇق — تۇغقان، يەتمىش پۈشتىلىرى ئىگىلىۋالغان ياكى غەللە تاپشۇرمىغان... ئۇ غەللىسى يوق ۋەخپە تۇگمەن بولمىسا؟... تۇگمەنىنىڭ بېگى كۆپ، غوجىسى كۆپ، خېنىمى كۆپ، سېكىلىكى كۆپ...

— دېھقانلار بىرلىشىپ ئۇ تۇگمەنچىلەرنى ئاغدۇرۇۋەتسە بولمامدۇ؟... ئۇلار تېپىلماسىنىڭ خورمىسى بولمىغاندىن كېيىن...

— بولمايدۇ مۇئەللىم... شۇنداقمۇ قىلىپ باقتۇق، بىراق سۇغا قانمىغان يەر ئوسىغا كەلمىگەندەك، يېگىلىرى تېخىمۇ ئاچكۆز كېلىدىكەن... شۇڭا، «تويغانلىرى نېمىلا بولسا ئىنساپ بىلەن يەر» دەپ قويۇپ بەردۇق... دۇينى مۇشۇنداق ھۇقۇيتاخۇن، ھېقىدىخانلار يەپ، قاق سەنەم قىلىپ قويغان. بىز دېھقانلار ئىزايى مۇئمىن ئىشتىپ، ئانىكوم — مۇنىكوم بولۇپ كۈنلىرىمىزنى ئۆتكۈزىمىز...

چۆققۇر خىياللارغا چۆككەن ھېكمەت توسما قىرىدا ئېگەك تىرەپ ئولتۇراتتى. ئوتتۇرا كېچە بولۇپ قالغانىدى. ئېپىز بۇلۇتلار ئاينىڭ يۈزىنى قاپلاپ، ئۇنىڭ يورۇقلۇقىنى يورۇق تۇمانغا ئايلاندۇردى. كۆموش رەڭ چاڭ ئىچىدە قىرغا باغلاپ قويغان ئىككى قولۇاق سۇ ئىچىدە غۇۋا كۆرۈنۈپ، قەدىمكى سۇرەتلەرنى ئەسكە سالاتتى. ھېكمەت قولۇاقنى كۆرۈش بىلەن، قۇرۇم كۆلىنى ئەسكە ئالدى. ئايالى گۈلزىباغا تۇنجى قېتىم مۇھەببەت ئىزھار قىلغان ھېلىقى ئارال ۋە دوستلىرى كۆز ئالدىدا ئايان بولدى. بىردىنلا گۈلزىبانى تاقەتسىز سېغىنىپ، قانىتى بولسا ئۇنىڭ قېشىغا ئۇچۇپ بارغۇسى كەلدى...

ھېكمەت ئەتىسى بىر كۈنلۈك ئىشنى تۈگىتىپ، دېھقانلارنىڭ تۇرالغۇلىرىنى بىر قۇر ئايلىنىپ، ئۇلار بىلەن بىرنەچچە ئېغىز چاتچاقلىشىپ، كۈلۈشۈپ قايتىپ كەلگەندىن كېيىن، ئاشخانىغا كىرىپ تامىقىنى يېدى. روزاخۇن تۈگىگەن ئۇنىڭ داۋاملىق كېچىكىپ كىرىدىغانلىقىنى بىلگەچكە، تامىقىنى قاسقانغا سېلىپ قويغانىدى. ئۇ ھېكمەتكە، تامىقىنى چاپسانراق يەپ ياتاقتا بېرىشنى، ئۇنى ھاكىم ساقلاپ تۇرماقچى ئىكەنلىكىنى يەتكۈزۈپ قويدى.

ھېكمەت ياتاقتا كىرگەندە، قۇربان ھاكىم ئۈينىڭ ئوتتۇرىسىغا قويۇلغان ئۇستەلگە قارىتىلارنى يېيىپ قويۇپ، ھېلى جۈپلەپ، ھېلى تاقلاپ ئۇيناۋاتاتتى. ئۇ ھېكمەتنى كۆرۈش بىلەنلا قاينىاپ كەتتى:

— ھەي سەن قاراڭغۇ كۆرسەتمەسلا بولۇپ كەتتىڭغۇ؟ ئوتتۇرا كېچىلەردە كېلىسەن، تاڭ سەھەر چىقىپ كېتىسەن، ئاڭلىسام، دېھقانلار بىلەن چىقىشۋاپسەن. ئۇلارنىڭ ئارىسىدىن بىرەر سېكىلەك ياكى چوكان بىلەن تېپىشىپ قالدىڭمۇ — يە؟...

— قويسىلا ھاكىم ئۇنداق گەپلەرنى...

— تولا «ھاكىم، ھاكىم...» دەۋەرمىسەڭچۇ، — دېدى قۇربان ھاكىم، — سەن شىماللىق بولغاندىن كېيىن، ئىسمىمنىلا ئاتىغىنا...

— خاپا بولمامسىز؟

— نېمىشقا خاپا بولغۇدەكمەن؟.

— يا دەيمىنا، خوتەندە ئانىسى ئەمەل بىلەن قوشۇپ تۇغقاندەك، ئىسمىغا ئەمىلىنى قوشۇپ ئاتىمىسا، بەك خاپا بولۇپ كېتىدىكەن، — دېدى ھېكمەت ھاكىمغا روبىرو ئولتۇرۇۋېتىپ، — مەن بىر كەنتتە بولغان ئۆلۈمدە بالىلىرىنىڭ: «ۋاي ئانام، شۇجى تۇغۇپ بەرگەن ئانام! . . .» دەپ يىغلىغىنىنى ئاڭلىدىم

— ھا. . . ھا. . . ھا. . . — قۇربان ھاكىم ئۆزىنى تۇتۇۋالالماي كۈلۈۋەتتى، — قارا سېنىڭ مەسخىرەڭنى! . . . يا. . . ياق، ئوخشاتتىڭ جۇمۇ! . . .

— بىز تەرەپلەردە ھەرقانچە چوڭ ئەمەلدار بولۇپ كەتسىمۇ، — دېدى ھېكمەت كۈلۈپ، — چوڭ بولسا ئاكا، كىچىك بولسا ئۇكا، تەڭ دېمەتلىك بولسا ئىسمىنى ئاتاۋېرىدۇ. . .

— ھەببەللى، مۇشۇنداق بولسا خەلق بىلەن ئەمەلدار ئىككى قۇتۇپقا ئايرىلمايدۇ. ئۆزئارا پىنكىرلىشەلەيدۇ. . . مۇڭدىشالايدۇ. . . ھال ـ مۇڭلىرىنى تۆكۈپ، خۇددى بىر تۇغقان قېرىنداشتەك بولىدۇ، ئايرىمچىلىق يۈز بەرمەيدۇ، — دېدى ھاكىم ئۈستەلگە بوشراق ئۇرۇپ، — ئەمدى ئەمىلىنى قوشۇپ چاقىرمىسا خاپا بولىدىغانلارغا كەلسەك، ئۇلار نەتىجىسى بىلەن ئەمەس بەلكى ئەمىلى بىلەن ھۆزۈرلىنىدىغان، سەۋىبىسى تۆۋەن، قىسقىسى بىر ۋېنتىسى كەم چاكىنا ئادەملەر. . . قانداق دېدىم؟ . .

ھېكمەت بىلەن ھاكىم «ئەمەل»، «نەتىجە» ۋە «خەلق بىلەن بولغان مۇناسىۋەت» توغرىسىدا بىرئاز تالاش ـ تارتىش قىلىشقاندىن كېيىن، قارتا ئويناندى. ھاكىم، كىم ئۇچ نۆۋەت ئۇتتۇرسا، شۇ ئۈستەلنىڭ ئاستىدىن ئۆمىلەپ ئۆتىدۇ، دېگەن شەرتنى قويدى. ھېكمەت دەسلەپ بۇ شەرتكە كۆنمىگەندى. ھاكىم ئويۇننىڭ جەددىي تۈس ئالمايدىغانلىقىنى ئېيتىپ، چىڭ تۇرۇۋالدى.

دېگەندەك، ئويۇن بەك قىزىپ كەتتى. بىرەمدىلا ھېكمەتنىڭ پېشانىسىگە ئىككى ئۆزۈن قەغەز چاپلاندى. كىم بىر قېتىم ئۇتتۇرسا، ئۇتقان ئادەم قەغەزنى ئىنچىكە يىرتىپ، ئۇنى ھۆلدەپ چاپلاپ قوياتتى. بىرىنچى قېتىم ھېكمەت ئوتتۇرۇۋەتتى. ئۇنىڭ پېشانىسىدە ئۈچ قەغەز،

هاكىمنىڭ پىشانىسىدە بىر قەغەز ئېسىلىپ تۇراتتى. قاقاقلاپ كۈلۈش، ۋارقىراشلار باشلاندى. ھېكمەت ئۇستەلنىڭ ئاستىدىن بىر قېتىم ئۆمىلەپ ئۆتتى. ئۇ ئىككىنچى قېتىم يەنە ئۇتتۇرۇۋېتتى. ئۇچىنچى قېتىمدا، ھاكىم ئۇتتۇرۇۋېتىپ، ئۇمۇ بىر قېتىم ئۆمىلەپ ئۆتتى. ئۇلارنىڭ ھەرئىككىلىسى قاقاقلاپ كۈلەتتى، كۆزلىرىنى سۈرتۈپ، قورساقلىرىنى مۇجۇيتتى.

ھاكىم بۇگۈنكى ئويۇننى قەستەن ئويلاپ تاپقانىدى. چۈنكى ھېكمەتنىڭ ھاراق ئىچىپ، دۇتار چالغان ۋاقتىدىكى گەپ - سۆزلىرى، ئاھ ئۇرۇشلىرى، ناخشا تېكىستلىرىنىڭ مەزمۇنلىرىغا قاراپ، ئۇنىڭ خىلىلا دەردى بارلىقىنى بىلگەنىدى. مانا شۇنىڭدىن تارتىپ، ئۇ ھەركۈنى دېھقانلار بىلەن بىرگە بولاتتى، ياكى كېچە - كېچىلەپ سۇ ئامبىرى قىرغاقلىرىدا، توسما ئۈستىدە ئايلىناتتى. ئېغىز گارموشكىسىنى مۇڭلۇق ئاھاڭلارغا چالاتتى. ھاكىم ئۇنىڭ گۈلزىبانى، دوستلىرىنى سېغىنىۋاتقانلىقىنى، بېشىغا كەلگەن قىسمەتلەردىن ھەسرەت چېكىۋاتقانلىقىنى ھېس قىلىپ يەتكەنىدى. شۇڭا ئۇ ھېكمەتنى ئۆزىگە جەلپ قىلىشنى ئويلىغان بولسىمۇ، ھاراق ئىچىپ قىلىپ قويغان ئىشلىرىدىن خىجىل بولغان ھېكمەت بىرەر ئايغىچە ھەرخىل باھانىلەر بىلەن ئۇنىڭدىن قېچىپ يۈردى. يەنە بىر تەرەپتىن، ئۇ ئادەم خالىماس بولۇپ قالدى. كېيىن ھاكىم ئارقا - ئارقىدىن شەھەرده ئېچىلغان يىغىنلارغا قاتنىشىپ، ئۆزى ۋاقىت چىقىرالمىدى. شۇڭا، مۇشۇنداق خۇشال كەيپىياتتىن پايدىلىنىپ، ئۇنىڭ بىلەن سۆزلىشىش ئونۇملۇك بولاتتى.

قۇربان ھاكىم بىلەن ھېكمەت راسا كۈلۈشۈپ تۇرغان پەيتته، روزاخۇن ئۇستام ئىككى تەخسە قورۇما بىلەن چەينەكته چاي كۆتۈرۈپ كىردى. ھاكىم بىلەن ھېكمەتنىڭ پىشانىلىرىدىن ساقىلىشىپ تۇرغان قەغەزلەرگە قاراپ، ئۇمۇ كۈلۈۋېتتى. ئاشپەز چىقىپ كەتكەندىن كېيىن، ئۇلار قوللىرىنى يۇيۇپ، ئۇستەلگە كېلىپ ئولتۇرۇشتى. ھاكىم بوتۇلكىدا پىرىم قالغان ھارىقىنى ئۇستەلگە قويدى. ھېكمەت ھاراقنى كۆرۈپ،

ئۆتكەنكى ئىش يادىغا كەلدى بولغاي «ھاكىم مۇشۇنى قىلمىغان بولساق...» دەپ قويدى.

— يەنە ھاكىم دەۋاتىسەنغۇ! — دېدى ھاكىم قولىنى جۆنۈپ، — نەچچە ۋاقىتتىن بېرى قاتتىق ئىشلىدىڭ... كۆپ ئەمەس بىر - ئىككى ئوتلام ئوتلاپ، ھاردۇقمىزنى چىقىرىمىز...

— قۇربانكا، مەن... ئېچىپ قويسام، كەيپىم ئۆرلەپ، ئاغزىم ئەسكىلىشىپ كېتىدىكەن، — ھېكمەت ھاكىمنى «قۇربانكا» دەپ ئاتىغاندىن باشلاپلا سىزلەپ سۆزلىدى، — سىزنى يەنە خاپا قىلىپ قويارمەنمىكىن؟...

— خاپا قىلىپ قانداق قىلدىڭ؟ ناھايىتى ناخشا ئېيتتىڭ، دەردىڭنى تۆكتۈڭ... ئۇ نورمال ئىشقۇ... قورۇملاردىن ئالە... تولا ئەزمىلىك قىلما...

ئۇلار قورۇملاردىن ئېلىپ، چىنىلىرى ئىككى - ئۈچ ئايلانغاندىن كېيىن، ھاكىم دۇتارنى ئېلىپ ھېكمەتكە سۇندى. ھېكمەتمۇ تارتىشىپ ئولتۇرمايلا، دۇتارنى سازلاپ، ئىلىنىڭ «كۆچ - كۆچ»، «ھارۇنكەش» ناخشىلىرىغا چېلىپ بەردى. ھاكىم بارماقلىرىدا ئۇستەلنى چېكىپ، كۆزىنى يۇمغان ھالدا توختىماي بېشىنى لىڭشىتىپ، ناخشىنىڭ پەيزىنى سۈرەكتە ئىدى. ھېكمەتمۇ كۆزلىرىنى يېرىم يۇمۇۋېلىپ، پىغان بىلەن ناله قىلاتتى:

تاڭ سەھەر كەلمىگۈنچە،
بۇلبۇل چىمەنده سايرىماس.
دەرد - ئەلەملەر كەلمىگۈنچە.
بەنده خۇدا دەپ يىغلىماس...

— ياشاپ كەت ئۇكا... ئۇزۇن بوپتىكەن بۇنچىلىك پەيزى ئالمىغىلى!... — دېدى قۇربان ھاكىم ھاياجانلىنىپ، — قېنى ئىككىمىز تەڭ

كۆتۈرۈۋېتەيلى. . .

هېكمەت چىنىسىنى كۆتۈرۈۋېتىپ، دۇتارنى قولىغا ئالدى. . . ئۇ «ئاھ ياره‌ي» نى پەس ئاھاڭ بىلەن باشلىدى:

تېرەكسىز هويلىغا كىرسەم،
بېشىمدىن ئاپتاپ ئۆتتى.
بويۇندىن ئۆرگىلەي يايرىم،
سېنىڭ ھەسرىتىڭ ماڭا ئۆتتى
ئاھ بىۋاپا ئىكەن ئالەم! . . .

— ئەي. . . ھەي. . . پىرىڭ بار جۇمۇ! — ناخشا مۇڭلىرى هاكىمغا بەكمۇ ئەسەر قىلغاندەك قىلسىمۇ، — ئۆلمە، ئۆلمە، قولۇڭغا دەرد بەرمىسۇن! . . .

ئاياغىمدا ماداريم يوق،
ئەل بىلەن ماڭالمايمەن.
ئەزەلدىن تەلىيىم شۇنداق،
مەن كىمدىن يامانلايمەن؟ . . .
ئاھ بىۋاپا ئىكەن دۇنيا. . .

هېكمەت «ئۆھ» دەپ چوڭقۇر تىندى ـ دە، دۇتارنى قويدى. ئۇلار ئاچچىق ھەقىقەتنى چۈشكەندىن كېيىن، بىردەم جىمجىت قېلىشتى. ئۇزۇن ئۆتمەي ھېكمەت ئاغا دەردلىك چىرايىغا قاراپ، يۇرىكى قىسىلدى. ئۇنىڭ ئالدىدا تارتۇق ۋاقىت ئىچىدە، هېكمەتنىڭ ئۆزىنى تۇتۇۋالغان، پەزىلەتلىك بالا ئىكەنلىكىگە ئۇنىڭ كۆزى يەتتى. ئۇنىڭ نامرات دېھقانلارغا بولغان مۇ[illegible]تى، خىزمەت ۋە كەسپىنى سۆيۈشتىكى ئەستايىدىللىقى، ھەممىگە [illegible] بولغان يۈمشاق مۇئامىلىسى هاكىمنى ناھايىتى [illegible] ئۇ ئامبىردا ئىشلەۋاتقان شۇنچە

بەرنا، ھۆسن ـ كامالى تولۇپ يېتمشكەن قىز ـ چوكانلارنىڭ بىرەرسىگىمۇ كۆز قىرىنى سالماسلىقى ھاكىمنى ئويلاندۇرۇپ قويدى. چۈنكى ئۇنىڭ يېشىدىكى يىگىتلەرنىڭ راسا بۇرنى كۆپكەن، ئۆزىنى تۇتۇۋالالمايدىغان دەۋرى ئىدى. ئەلۋەتتە بۇ ئۇنىڭ گۈلزىباغا بولغان ئەقىدىسىنىڭ نەقەدەر پاك، سەمىمىي ئىكەنلىكىنى كۆرسىتىپ بېرەتتى. شۇنداق ئىكەن، «ھەربىي ئائىلىنى بۇزدى» دېگەن بۇ ئىپلاس سۆز قانداق بولۇپ ھېكمەتكە ئارتىلىپ قالدى؟ بۇنى كىملەر پەيدا قىلغان؟...

— ھېكمەت، مەن سەندىن بىر ئىشنى سوراپ باقاي، — دېدى ھاكىم، — گۈلزىبادەك لايىقىڭ تۇرۇقلۇق، «ھەربىي ئائىلىنى بۇزدى» دېگەن گەپ قانداقلارچە پەيدا بولدى؟...

— نېمە؟... ھەربىي ئائىلىنى بۇزدى!... — ھېكمەت ئورنىدىن چاچراپ تۇرۇپ كەتتى، — بۇ... بۇ قانداق گەپ؟... مەن... مەن ئەمدى ئاڭلاپ ئولتۇرىمەن!...

— زادى بىرەر ھەربىي بىلەن باغلىنىشلىق ئىش يوقمۇ؟...

ھېكمەت كېرىموفنى ئەسكە ئالدى. ئۇ گۈلزىبا بىلەن ئۈچ يىلدىن بېرى يۇرۇۋاتقانلىقىنى، كېرىموفنىڭ بۇلتۇر كۈزدە مىنبىكە تەربىيىلەشكە چىقىپ، گۈلزىبانىڭ ئارقىسىغا كىرىۋېلىپ قىلغان ئىشلىرىدىن تارتىپ بىر مىڭ بىر يۇز يۆەن ۋە ئۇنىڭ ئۆسۈملىرى بىلەن قايتىنى ئىسكەنجىگە ئېلىۋېلىپ ئويناۋاتقان ئويۇنلىرىنى، ئۇنىڭ گۈلرۇزنىڭ ئۆگەي ئاچىسىغا نىسبەتەن ئۆچمەنلىكىدىن پايدىلىنىپ قىلغان سۇيىقەست، تۆھمەتلىرىگىچە سۆزلەپ بەردى. كېرىموفنىڭ گۈلرۇزنى ياساپ ئەكىرىپ، قانۇنسىز «توي خېتى» ئالغان ساختىلقلىرىنى ئاڭلاپ، قۇربان ھاكىمنىڭ ئۇنى ئىچىگە چۈشۈپلا كەتتى. گۈڭشىدىكى زەينەپخان كاتىپ، پازىل غاز بويۇن ھەم سوت كادىرىنىڭ قۇلاق يوپۇرۇۋېلىشلىرىدىن كېرىموفنىڭ بۇ سۇيىقەستنى پىلانلاشتا خېلىلا باش قاتۇرغانلىقى چىقىپ تۇراتتى.

— نېمىشقا بۇرۇنراق دېمەيسەن؟... — دېدى ھاكىم ئاچچىقلىنىپ، — مەن سېنى بىرىنچى قېتىم چاقىرتىشىم ئەھۋالنى ئۆز ئاغزىڭدىن بىلىپ بېقىش ئىدى.

— ئۇ چاغدا كۆڭلۈم بەك پاراكەندە ئىدى، — دېدى ھېكمەت خجىل بولغان ھالدا، — ماڭا كۆرۈلگەن چارە پەقەت «چەت ئەلدىن كىتاب ئەكەلدۇرگەن، ئالاقە قىلغان، چەتئەلگە ناخشىلىرىنى ئېيتقان خاتالىقىم ئۈچۈن بېرىلگەن» دەپ چۈشەنگەنىدىم. بۇنداق تۆھمەتنىڭ بارلىقىدىن قىلچە خەۋرىم يوق ئىدى... كەچۈرۈڭ، قۇربانكا، ئۇ تۇنجى قېتىم سىز بىلەن ئۇچرىشىشىم بولغاچقا، يەنە بىر تەرەپتىن سىزگە ئىشەنمىگەنىدىم...

قۇربان ھاكىم ئۆزىنى بېسىۋالدى. ھېكمەتنىمۇ توغرا چۈشەنمەي بولمايتتى. چۈنكى ئۇنىڭغا ۋە دوستلىرىغا كېلىۋاتقان بالايىئاپەت ئىمتىيازلىقلارنىڭ قولىدىن كېلىۋاتاتتى... ئۇ چاغدا، ئومىدسىزلىك تورلىرىغا چىرمىلىپ قالغان ھېكمەتنىڭ ھەممىگە ئىشەنمەس بولۇپ قالغانلىقى راست. بىر يىللىق سۈرگۈن ھاياتى تۆگىگىچە، كىرىموفنىڭ بىر مىڭ بىر يۈز يۈەن پۇلىمۇ نەچچە بالىلاپ قورۇ - جاي، گۈلزىبا ئاللىقاچان ئۇنىڭ چاڭگىلىغا ئۆتۈپ بولغان بولاتتى!... يا خۇدا، ئوتتۇرىدا قاڭقىشار بولمىسا، ئۇ كۆز بۇ كۆزنى يەيدۇ، دېگىنى راست ئوخشايدۇ. بۇ ئادەملەرگە نېمە بولۇپ كەتكەن؟...

ئىككى ئاي ئىلگىرى ھېكمەتنىڭ يېغىلاپ تۇرۇپ ئاچچىقىنى چىقىرىشىنى ھاكىم مەستلىكتىن دەپ قارىمايتتى. پەقەت قان قىزىپ كەپىي ئۆرلىگەندىن كېيىن ئىچىگە پاتماي قالغان دەردلىرىنى تۆكۈش دەپ بىلەتتى. شۇنىڭدىن تارتىپ، ئۇ، كامىل، مۇراتلارنى داۋاملىق ئويلىدى. بولۇپمۇ بوز يەردە مەجتۇنلۇق ئاسارىتىدە خورلىنىۋاتقان زۇمرەت ئۇنىڭ ئېسىدىن پەقەتلا چىقمىدى. قۇربان ھاكىمنىڭ كۆڭلىدە: «بۇ بالىلارنىڭ زادى قانچىلىك خاتالىقى بار؟ تۇرغۇزۇلغان ئەنزىدىكى مەسىلىلەر راستمۇ - يالغانمۇ؟ خاتالىقا نىسبەتەن كۆرۈلگەن چارە مۇۋاپىق بولدىمۇ - يوق؟... ھازىرقى ۋەزىيەتتە، چەت ئەلدىكى تۇغقانلىرى بىلەن مۇناسىۋەت ئورنىتىش، خەت - ئالاقە قىلىش، چەت ئەل كىتابلىرىنى ئوقۇش سىياسىي خاتالىق ھېسابلىنىپ، ئۇلارغا «ئىككى يۈرەك»، «ئىشپىيۇن»، «شيۇجېڭجۇيىچى» دېگەندەك قالپاقلار كىيىلمۇاتىدۇ، ئەلۋەتتە بۇ بالىلار ئۆزلىرى ياش، خىزمەت، تۇرمۇش تەجرىبىلىرى تېخى پىشىپ يېتىلمىگەن. ساۋاتنى چىقارغاندىن

باشلاپ، سوۋېت دەرسلىكلىرى، كىتابلىرى بىلەن تەربىيىلىنىپ، ئۇلارغا نىسبەتەن ئېتىقادقا ئىگە بولۇپ قالغان. شۇنداق ئىكەن، بۇ ئىشلارنى مەكتەپ ئىچىدىلا تەنقىد ـ تەربىيە بىلەن تۈزەپ كەتكىلى بولاتتى. ئەمما ئۇلارغا ئەنزە تۇرغۇزۇپ، بۇ ئەنزە قانداقلارچە ناھىيىلىك دائىمىي ھەيئەت كومىتېتىنىڭ بىر تەرەپ قىلىشىغا سۇنۇلدى؟ بۇ پەقەت زەيىنىدىنىڭلا ئىشمۇ ياكى پەردە ئارقىسىدا باشقىلارمۇ بارمۇ؟ . . . مانا بۇ سوئاللار قۇربان ھاكىمنىڭ كۆڭلىدە يېشىلمىگەن بىر تۈگۈن بولۇپ قالدى. لېكىن سۇ ئامبىرىدىكى خىزمەتلەرنىڭ ئالدىراشلىقى بۇلارنى سۈرۈشتە قىلىشقا ئىمكان بەرمەيتتى. توسمىنىڭ ئوبدان قاڭدالماسلىقى، زاكۇنىڭ بىتون قاشالىرىنىڭ سۈپەتكە لايىق بولماسلىقى، تاشلارنىڭ تېخنىكىلىق تىزلىشلىرى، قىسقىسى سېمونت لاينىڭ ئۇلچەمگە يېتىش ـ يەتمەسلىكىمۇ نۇرغۇن خەتەرلىكلەرنىڭ ھامىسى بولۇپ قالاتتى. ئەگەر سۇ ئامبىرىدا بىرەر ھادىسە تۈغۇلغان تەقدىردە، پۈتۈن خوتەننىڭ سۇ ئاستىدا قېلىش ئېھتىمالىنى يوق دېگىلى بولمايتتى.

ھېكمەت قۇربان ھاكىمنىڭ سۆزلىرىنى ئاڭلاپ، ھاياجىنىنى باسالماي قالدى ۋە ئۆزىنىڭ ئۇنى توغرا چۈشەنمىگەنلىكىدىن ناھايىتى ئەپسۇسلاندى. دوستلىرى — كامىل، مۇرات، زۇمرەت، گۈلزىبالار تۇغرۇلۇق ھاكىمنىڭ ئېيتقانلىرى ئۇنى بەكمۇ خۇشال قىلىۋەتتى.

— مېنى كەچۈرۈڭ قۇربانكا، ئۆزۈمدىن كېتىپ قاپتۇ، — دېدى ھېكمەت پۇشايمان ئىلكىدە، — رەھمەت سىزگە. . . كۆڭلىڭىز دەريادەك ئادەمكەنسىز. . .

— قارا، مەن ئەتە چۈشكىچە ئىنژېنېر، تېخنىك ۋە ئىش باشقۇرغۇچىلار بىلەن زاكۇدا نەق مەيدان يىغىنى ئاچماقچى، — دېدى قۇربان ھاكىم، — چۈشتىن كېيىن شەھەرگە كىرىپ، كېرىموفنىڭ قانۇنسىز توي خېتى ئېلىش ئىشىنى ئىنتىزام تەكشۈرۈش ئىشخانىسىنىڭ تەكشۈرۈشىنى تاپىلاپ قويۇپ چىقاي، قانداق دەيسەن؟

— رەھمەت قۇربانكا، رەھمەت سىزگە، — ھېكمەت ھاكىمنىڭ قوللىرىنى تۇتتى، — سىز مېنىڭ كۆڭلۈمگە ئومىد چىرىغىنى يېقىۋەتتىڭىز. . .

— هه راست، مەن قايتىشمىدا، ۋىلايەتلىك دوختۇرخانىدىكى ئابدۇقادىر دوختۇر بىلەن كۆرۈشۈپ- زۇمرەتنى داۋالاش ئىشىنى سۆزلىشىمەن، — دېدى هاكىم جىددىي هالدا، — ئاندىن باشقا ئىشلارنى ئويلاشمامدۇق؟

— قۇربانكا... مەن... مەن سىزگە قانداق جاۋاب قايتۇرارمەن؟ — هېكمەتنىڭ كۆزلىرىگە ياش كەلدى، — مۇرات ئاكىلىسا، شادلىقتىن يۇرىكى يېرىلىپ كېتەرمۇ؟... گۈلزىباجۇ؟... ئۇ... ئۇ... ئاه خۇدا، بۇ ئوگۈممۇ ياكى چۈشۈم؟...

قۇربان هاكىم بىلەن هېكمەت ئەتىسى ئەتىگەندە ئاشخاندا بىللە تاماق يېيىشتى. هېكمەت ناهايىتى خۇشال كۆرۈنەتتى. ئۇلار تامىقىنى يەپ بولۇپ سىرتقا چىققاندا، هاۋا ئوچۇق بولۇپ، كۆك ئاسماندا زەيدىن قاچقىغان پاختىلاردەك پارچە - پارچە ئاق بۇلۇتلار لەيلەپ يۈرەتتى. هاكىم هېكمەتتىن قۇم بىلەن شېغىلنىڭ كېلىش ئەھۋالىنى سورىۋىدى، هېكمەت سەل سىلكىپ قالغانلىقىنى ئېيتتى. كەنت ۋە دۇيلەر قۇم ۋە شېغىل ۋەزىپىسى ئۈتەۋاتقانلارنى هەر ئون بەش كۈندە بىر ئالماشتۇراتتى. بۇنداق ۋاقىتلاردا، سەيسى ئورۇنلاۋاتقانلارمۇ بىرنەچچە كۈن شالاڭلاپ قالاتتى. هاكىم زاكۇغا كەتكەندىن كېيىن، هېكمەت شېغىللىققا كەلدى. ئۇ شېغىل يۈيۇۋاتقانلار بىلەن بىرئاز پاراڭ سېلىشىپ تۇراتتى، ئارقا - ئارقىدىن ئۇچ ماشىنا شېغىل كەلدى. يەنە بىر ماشىنا كەلسە، قالغانلىرى چۈشتىن كېيىن كېلەتتى. هېكمەت دېهقان يىگىتلەر بىلەن بىر تالدىن تاماكا چېكىشۋالغاندىن كېيىن، قۇم دۆۋىسىگە قارىدى. ئۇ يەردە بىرنەچچە دېهقان ئېشەكلىرىدىن تاغارلىرىنى چۈشۈرۈۋاتاتتى. هېكمەت دەرهال يېتىپ باردى. ئۇلار بىلەن سالاملاشقاندىن كېيىن، قۇملارنى بىر قۇر تەكشۈرۈپ ئۈتكۈزۈۋالدى، ئاندىن ئادەم قاينىمىغا ئايلانغان توسما ئۈستىگە چىقتى. تاغاردا توپا توشۇۋاتقان ئەر - ئايال - ياش - قېرىلار قارا تەرگە چۆمۈلۈپ، ئۇششاق-چېغىر يوللار ئارقىلىق يۈگۈرۈشەتتىى. ئۇلارنىڭ گۈرەن تومۇرلىرى دەرەخ يىلتىزىدەك پولتىيىپ، پېشانىلىرىدىن توختىماي سۇ قۇيۇلاتتى. ئۇلار ئاچچىق تەر ئېچىشتۇرۇۋاتكەن كەزلىرىنى ئۇۋلىشاتتى.

بۇ كۆرۈنۈشلەر تاراس شەۋچىنكونىڭ داستانىدىكى تۆمۈر يول ھاشىرىغا ئىشلەۋاتقان ئوكرائىن، رۇس مەدىكارلىرىنى ئەسكە سالاتتى، «چۆلدىكى شەھەر» رومانىدىكى پاراۋۇزدىن پۇتلىرىنى ساڭگىلىتىپ، بار ئاۋازى بىلەن مۇڭلۇق ناخشىلىرىنى توۋلاپ كېنىۋاتقان قاپقارا، مەينەت ئىشلەمچىلەرنى كۆز ئالدىغا كەلتۈرەتتى... «چۆلدىكى شەھەر» رومانىدىكى قاۋاقخانا خوجايىنى ئاچكۆز مەلئۇن زاخاركاسيانوۋنىڭ ئىنزىبىرلاردىن ئىبارەت يېڭى كۆچىلەرگە بولغان زەھەرخەندىلىكى، ئۆز قىزىنىڭ نومۇسىنى بۇلغاشتەك ئىپلاسلىقلىرى... سارائ بولۇپ قالغان بىچارە قىزنىڭ «مەن گۇناھكارنى جازالاڭلار!...» دەپ توۋلاپ، چۆل - باياۋانلاردا غايىب بولغان پاجىئەلىرى تەسۋىرى ئۇرۇقدەك بىر - بىرىدىن ئۆتكىنىدە، ھېكمەتنىڭ كۆز چاناقلىرىدا، مەنسەپپەرەس خالىق، ئامبار چاشقىنى قارا كۆڭۈل زەينىدىن، سۈيىقەستچى كېرىموفلار پەيدا بولدى. زۇمرەتنىڭ بوز يەر مەيدانىدا مەجنۇنلۇق گىرياندىرىدا ئازابقا قېلىشى، چۆللەردە غايىب بولغان رۇس قىزىنىڭ تەقدىرىگە بەكمۇ ئوخشايتتى...

ھېكمەت بىردىنلا دېھقان ئىشلەمچىلەر ئارىسىدا كېرىم بوۋاينىڭ كۆرۈپ قالدى. ئۇ تاغار يۈدۈگەن ھالدا بىر قوللىدا بىر توسما توپىلىرىنى قامالاپ يامىشىپ چىقىۋاتاتتى. ھېكمەت يۈگۈرۈپ بارىدى - دە، ئۇنىڭ قولىدىكى يولىدى ۋە تاغاردىكى توپىنى يەرگە تۆكتى.

— كېرىمكا، ئۆزلىرى توسما ئۈستىدە بىردەم ئارام ئالسىلا، مەن بىر - ئىككى يول قاتناي، قانداق دەيدىم؟...

كېرىم بوۋاي «ھاي مۇئەللىم...» دەپ بولغۇچە، ھېكمەت تاغارنى ئېلىپ پەسكە يۈگۈرۈپ چۈشۈپ كەتتى. كۆڭلى خوش ئادەمنىڭ ئېتىمۇ يۈگۈرۈك بولىدۇ، دېگەن گەپ بىكار ئېيتىلمىغان. ھاكىمنىڭ سۆزلىرىدىن يۈرىكى قېنىغا پاتماي قالغان ھېكمەت يۈگۈرۈپ يۇرۇپ، ئۈچ نۆۋەت توپا ئېلىپ چىقتى. ئۇ تۆتىنچى قېتىم ماڭاي دەپ تۇرۇشقا، شېغىللىقتا ماشىنىنىڭ ئۇزۇندىن - ئۇزۇن بەرگەن سىگنالى ئاڭلاندى. دېگەندەك، بىر ماشىنا ئۇنى ساقلاپ تۇراتتى. كېرىم بوۋاي بەكمۇ خوش بولۇپ كەتتى. ئۇ: «سىلىنىڭ بىر يۈدۈم توپىلىرىنى مەن ئىككى قېتىمدا

ئاران ئېلىپ چىقىمەن، رەھمەت مۇئەللىم بالام... بۈگۈن ئىككىسى كۈناۋك ۋەزىپىنى تۈگىتىدىغان بولدۇم...» دەپ مىننەتدارلىقىنى بىلدۈردى.

ھېكمەت شېغىلنى تۆكتۈرۈپ، شوپۇرنىڭ دەپتىرىگە تامغا بېسىپ بەردى. بۇ چاغدا، قۇم ئالدىغان يەرگە بىرمۇنچە دېھقانلار يىغىلىپ كەتكەنىدى. ئۇ، تاغارلىرىنىڭ ئاغزىنى ئېچىپ قاتارىسىغا زۇڭزۇيۇپ ئولتۇرغان دېھقانلار قاتارىنى بويلاپ، ئالقىنىدا قۇم سورۇپ ماڭدى. قاقاس ئاپتاپتا كۆپىنچە دېھقانلار پوتىلىرىنى يېشىپ بېشىغا رومالدەك ئارتىۋالغانىدى. ھېكمەت قاتارنىڭ ئاخىرىدىن تەكشۈرۈپ كەلگەچكە، ئەڭ باشتا — قۇم دۆۋىسىنىڭ قېشىدىلا ئولتۇرغان دېھقاننىڭ ئالدىدا توختىدى. ئۇ كۆك گۈللۈك چىت پوتىسىنى كۆزلىرىگىچە يېپىپ، يەر بېقىپ تۇرغاچقا، يۈزىنى كۆرگىلى بولمايتتى.

— ئوجام، — دېدى ھېلىقى دېھقان بېشىنى كۆتۈرمەي، — مېنىڭ قۇمۇمنى پاتراق ئالغان بولسىلا، مەن بەك ئالدىرايتتىم...

— ۋاي... جېنىمغىنا ئۇز ئاكا، ئالدىرىمايدىغان كىم باركىنتاڭ؟...

— مېنىڭ قۇمۇم ئالتۈندەك قۇم، تالونغا بىرگە ئىككىنى قوشۇپ يازالا!...

— كۆرۈڭلىمەن، قۇملىرى بەك پاكىز ئىكەن...

ھېكمەتنىڭ يۈرىكى قارتلا قىلىپ قالدى. بۇ ئوشۇقچە تەلەپلەرنى قويۇڭلاتقان زادى كىم؟ ئۇنىڭ ئاۋازى تونۇشلىغۇ؟ نېمە ئۈچۈن باش كۆتۈرۈپ قارىيالمايدۇ؟ ھېكمەت ئۇنىڭ بېشىدىكى پوتىسىنى شارتلا ئېلىۋەتتى...

— كامىل!... — ھېكمەت قاتتىق ۋارقىرىدى - دە، ئۇنىڭ قۇچاقلىۋالدى، — سەن... سەن... بۇ راستىنلا سەنمۇ؟... گەپ قىلساڭچۇ!... كامىل... كامىل... توۋا، سېنىمۇ كۆرۈدىكەنمەن!...

— بولدى، دېھقانلار ساڭا ساقلاپ قالدى، — دېدى كامىل پوتىسىنى بېلىگە ئوراۋېتىپ، — قالدى گەپلەرنى كېيىن قىلىشايلى.

قاتتىق ھاياجانلىنىپ كەتكەنلىكى ئۈچۈن، ھېكمەتنىڭ قوللىرىمۇ

تىترەۋاتاتتى. ئۇ دېھقانلارنىڭ تالونلىرىغا بىر - ئىككى سانتىمېتىر كۆپ قوشۇپ يېزىپ بەردى. ئۇلار ۋەزىپىنى ئاشۇرۇپ ئورۇنداۋدىغانلىقىنى، قۇمقايغانغا بىرەر نۆۋەت كەم قاتناۋدىغانلىقلىرىنى ئېيتىپ، بەك خۇشال بولۇشۇپ كەتتى.

چۈش بولاي دەپ قالغانىدى. ئەمدى ماشىنا ھەم قۇم توشۇۋدىغانلارمۇ كەلمەيتتى. ھېكمەت كامىلنىڭ ئېشەك ھارۋىسىغا چۈشۈپ، ئۇنى ياتقىغا باشلاپ كەلدى. ئۇنىڭغا يۈزلىرىنى يۇۋىدىغان سۇ تەييارلاپ بەردى، ئالدىغا چاي ئېلىپ كەلدى، ئاندىن ئۇنىڭ ئۈدۈلىغا كېلىپ ئولتۇردى.

كامىلنىڭ ئاغزى تولۇق ئېچىلىپ كەتمىگەنىدى. ئۇ يېڭىئېرىق سۇ ئامبىرىدا قۇم ھاشىرى ئورۇنداۋاتقانلارنى ئالماشتۇرىدىغانلىقىنى ئاڭلاپ، رەجەپ كارنايدىن ئۆزىنى ئەۋەتىشنى تەلەپ قىلدى. شىاۋدۇيجاڭ ئۇنىڭ تولۇق ساقىيىپ كەتمىگەنلىكىنى، شۇنداقلا چارقۇمنىڭ قۇمقايغانلىقىنى ئېچىكىرىسىدە بولۇپ، ئەپكەلمەكنىڭ بەكمۇ جاپالىق ئىكەنلىكىنى ئېيتتى. لېكىن ئۇنىڭ ھەرقانداق جاپا ھېكمەت بىلەن كۆرۈشۈۋېلىشنىڭ ئالدىدا مېنىڭ ئۇچۇن ھېچنېمىگە ئەرزىمەيدۇ، دېگەن سۆزىنى ئاڭلىغان رەجەپ كارناي ئېشەك ھارۋىسىنى ئۇنىڭغا تەقسىم قىلىپ، ئۇلاغلارنى باشقا ھاشارچىلارغا بەرگەنىدى.

— رەجەپ كارنىيىڭ ھەقىقەتەن بولىدىغان ئادەمكەن جۇمۇ! — دېدى ھېكمەت ،— ھەرقانداق يەردە ياخشى ئادەملەر يەنىلا كۆپ ئىكەن. . .

— توغرا ئېيتىسەن، ئەلۋەتتە ياخشىلار كۆپ. . .

كامىل غوجا باھاۋۇدۇن ھاجىم، رەجەپ كارناي، ناسىراخۇن ساپايى، قادىر پاخىلان قاتارلىق ئاق كۆڭۈل، سەمىمىي، پاك نىيەت ئەللامە دېھقانلىرى توغرۇلۇق سۆزلەپ بەردى ھەم نەفسىگە ئەلچى كىرگۈزۈپ، سۆز سالدۇرغانلىقى، خالىقنىڭ راسا قۇتراۋاتقانلىقى قاتارلىق ئەھۋاللارنىمۇ قالدۇرمىدى. ھېكمەتمۇ قۇربان ھاكىم، كېرىم بوۋاي ۋە توساللا، لايقا، بۇزاق دېھقانلىرىنىڭ دەرد - پۇخلىرىنى، يەرلىك كادىرلارنىڭ ئۇلارنى قانداق بوزەك قىلغانلىقى قاتارلىق ناھەقچىلىقلارنى ئېيتىپ بەردى. بولۇپمۇ قۇربان ھاكىمنىڭ ساختا توي خېتىنى تەكشۈرۈش

ۋە زۇمرەتنى داۋالىتىش توغرۇلۇق ھەربىر قىلماقچى ئىكەنلىكىنى ئاڭلىغان كامىل ھاياجىنىنى باسالمايلا قالدى.

— مەن بۇرۇنمۇ قۇربان ھاكىمنىڭ پاك، ئادىل، پرىنسىپال ئادەم ئىكەنلىكىنى ئاڭلىغان، — دېدى كامىل، — بىراق بۇنچىلىك كەسكىن، ئەستايىدىل ئىكەنلىكىنى ئويلىمىغان ئىكەنمەن.

— مەن ئەمەلدارلارنىڭ ياخشىسى يوق، دېگەن ئويغا كېلىپ قالغانىدىم، لېكىن بۇ قېتىمقى ئەمەلىيەت مېنىڭ چۈشەنچەمنىڭ خاتا ئىكەنلىكىنى ئىسپاتلىدى.

— رەجەپ كارنايمۇ قىرىق - ئەللىك تۇتۇنىنىڭ ئەمەلدارىغۇ؟...

لېكىن ئۇ كىچىك بالىدەكلا كەمتەر، ساددا، ئاق كۆڭۈل، ھېچقانداق ئەمەلدارلىق كىبىرى يوق ئادەم ئىكەن.

كامىلنىڭ بۇ قېتىم يېگىنىڭ سۇ ئامبىرىغا ھاشارچىلار قاتاردا كېلىشىدىكى مەقسىتىنىڭ بىرسى ھېكمەت بىلەن كۆرۈشۈش بولسا، يەنە بىرسى زۇمرەتنى بوز يەردىن قۇتقۇزۇپ چىقىپ داۋالىتىش ئىدى. ئۇ رەجەپ كارناي بىلەن چىشىنى داۋالاتقىلى شەھەرگە كىرگەندە، بۇ توغرۇلۇق دوستلىرىنىڭ مەسلىھەتىنى ئالدى. ئۇلار ھەممىسى بىرلىشىپ زۇمرەتنى داۋالىتىپ ساقايتىشنى ئېيتىشتى. خان ئانا بۇ ساۋاپلىق ئىشقا پاتراق تۇتۇش قىلىشنى تاپىلىدى.

ئەترapلىق ئويلىنىدىغان زېھنىي ئۆتكۈر كامىلنىڭ بۇنداق قارارغا كېلىشى يەنىلا مۇرات ئۈچۈن ئىدى. چۈنكى، مۇراتنىڭ قېنى قىزىق، تەبىئىتى يېنىك بولغاچقا، ئۇنى يەنە بىرەر ئىش چىقىرىپ قويارمىكىن، دەپ ئەنسىرەيتتى. كامىل ئۇنىڭ بوز يەرگە قېچىپ كىرىپ، نەق بازاردا قىلغان ئىشىنى ئويلىسىلا، تېنى ئەيمىنەتتى. ئەگەر شۇ چاغدا ئېزىز تارمۇش تۇتۇۋالمىغان بولسا، ئۇ خالىغانچە ئاللىقاچان جەھەننەمگە ئۇرىتىۋەتكەن بولاتتى. شۇڭا، كامىل قۇربان ھاكىمنىڭ زۇمرەتنى داۋالىتىشنى ئويلاشقىنىغا بەكمۇ خۇشال بولۇپ كەتتى. ھېكمەت دوستىنىڭ گەپلىرىنى ئاڭلاپ، خۇشلىقىدا ئۇنى قۇچاقلىۋالدى. چۈنكى ئۇمۇ زۇمرەتنىڭ بوز يەردە ئۆتكۈزۈۋاتقان ھاياتىدىن داۋاملىق ئەنسىرەيتتى.

— ئۆزۈڭ بىلىسەن، — دېدى كامىل ھېكمەتكە، — زۇمرەت بولسا ئەسەبىي، شۇڭا بوز يەرگە ئىككىمىز كىرسەك دېگەن ئويدىمەن.

— ئەلۋەتتە شۇنداق بولىدۇ ـ دە!

ئۇلار بوز يەر مەيدانىنىڭ زۇمرەتنى بېرىش ـ بەرمەسلىكى ھەققىدە سۆزلىشىپ تۇراتتى، قۇربان ھاكىم ياتاقتا كىرىپ كەلدى. ئۇنىڭ ئاق كۆڭلىكىنىڭ دولى ۋە قولتۇق ئاستىلىرى تەرلەپ ھۆل بولۇپ كەتكەنىدى. كامىلنىڭ چاسىغا مايىل تولغان يۈزىدىكى سالاپەتنى، چوڭ كۆزلىرىدىن ئەكس ئېتىپ تۇرغان ئىرادىنى، پۈتۈن سىماسى ۋە چېھرىدىن جىلۋىلەنگەن پەزىلەتنى سەزگەن قۇربان ھاكىم ئۇنىڭغا ئىللىق تەبەسسۇم بىلەن قارىدى.

— ھارمىغايلا ھاكىم! — دېدى كامىل قولىنى سۈنۈپ، — تەنلىرى ساق، ئۆزلىرى ئوبدان تۇردىلىمىكى؟...

— سىز... — ھاكىم كۈلدى، — كامىلمۇ ياكى مۇراتمۇ؟

— بۇ كامىل بولىدۇ، — دېدى ھېكمەت كۈلۈپ.

— توغرا، ھېكمەت تەشۋىرلەپ بەرگەندىنمۇ ئارتۇق سالاپەتلىك يېگىت ئىكەنسىز، — ھاكىم كامىلنىڭ مۇئامىلىسىگە قاراپ ئۇنى سىزلىگەندى، — ھە، قاچان كېلىپ قالدىڭىز؟... بىلىشىمچە، ئەللامەدە تۇرۇۋاتىسىزغۇ دەيمەن؟...

— خوش... خاتىرىلىرىگە تەسەننا...، — كامىل سەل ئېگىلىپ تەزىم قىلدى، — ئاڭلىسام ناھايىتى ساۋاپلىق ئىشقا بەل باغلاپلا... زۇمرەت ۋە گۈلزىبالار ئاجىزەلەر ئەمەسمۇ!... بۇ ھەقتىكى ئەجىر ـ ئىھسانلىرى بىكارغا كەتمەس ئىلاھىم!...

— ھېكمەتتىن ئاڭلاپسىز ـ دە، — ھاكىم كامىلنىڭ تەلەپپۇز ۋە سۆز ـ ئىبارىلىرىدىن ئەيمىنىپ قالغاندى، — ھەرىكەت قىلىپ باقاي دەيمەن... بۇ جاھان مۇتەھەلەر ئۈچۈنلا يارالغان ئەمەستە!...

— ھىممەتلىرىگە تەسەددۇق... كونىلار: «كىمنىڭ قولى ھىممەت بىلەن ئېچىلغانىكەن، ئۇنىڭ ئويلىغانلىرى ئەملگە ئاشقۇسىدۇر...» دەپ بىكار ئېيتمىغان...

ھېكمەت كامىلنىڭ نېمە ۋەجىدىن كېلىپ قالغانلىقىنى قىسقىلا

سۆزلەپ بەرگەندىن كېيىن، ھاكىم بۇلار ئوتتۇرىسىدىكى دوستلۇقنىڭ ئۇنداق - مۇنداق «بۇرادەرلىك» ، «ئاغىنىدارچىلىق» ، «خىزمەتداشلىق» لارغا ئوخشىمايدىغان چوڭقۇر مەنانى ئىگە ئۇلۇغ دوستلۇق ئىكەنلىكىنى ھېس قىلدى. كامىلنىڭ زۇمرەت ئۈچۈن كېلىشى ھاكىم بىلەن ھېكمەتنىڭ ئاخشام قىلغان مەسلىھەتلىرىگە تولىمۇ ماس كەلگەنىدى. قۇربان ھاكىم ئۇلارنى ئاشخانىغا باشلاپ كەلدى ۋە روزاخۇن ئۇستامنى سىرتقا تارتىپ بىرمۇنچە پىچىرلىدى.

— مۇنداق قىلساق، — دېدى ھاكىم جايىغا ئولتۇرۇۋېتىپ، — مەن شېغىل، قوم ئېلىشقا ئادەم بەلگىلەپ قويۇپ، شەھەرگە ماڭسام، سىلەر بوز يەرگە كىرىپ، ئەتە كەچكىچە زۇمرەتنى ئېلىپ چىقساڭلار.

— بوز يەر مەيدانىنىڭ باشلىقى زۇمرەتنى بىزگە قېتىپ بېرەرمۇ؟ — سورىدى كامىل.

— مەن بىر پارچە خەت قىلىپ بېرىمەن. بەلكىم ئۇلارمۇ خوش بولۇشى مۇمكىن.

— ياقۇپكامنى قانداق قىلارمىز؟ — دېدى ھېكمەت.

— ھازىرچە قېپقالسۇن، — دېدى ھاكىم، — ئۆزۈڭلار ئاۋارىچىلىق تارتىپ قالىسىلەر. زۇمرەتنى دوختۇرخانىغا ئورۇنلاشتۇرغاندىن كېيىن، سىلەر قىلىشقا تېگىشلىك يەنە بىرمۇنچە ئىشلار بار.

— قانداق ئىشلاردۇر ئۇ ھاكىم؟ — سورىدى كامىل.

— زۇمرەت بەلكىم ئۇزۇن يېتىپ قېلىشى مۇمكىن. شۇڭا، ئۇنىڭ تۇرمۇشىنى ئورۇنلاشتۇرۇش كېرەك. ئەگ ياخشىسى، ئايالار بولسا تېخى ياخشى.

— ئۇنىڭدىن خاتىرجەم بولۇڭ قۇربانكا، شەھەردە دوستلىرىمىز خېلى كۆپ. . .

شىرەگە تاماق كەلدى. ھەممەيلەن تاماققا تۇتۇش قىلىشتى. ھاكىم بوز يەرگە بارغاندىن كېيىن زۇمرەتنى قانداق ئېلىپ كېلىش، ئەگەر بەگ ئەسەبىي بولغۇدەك بولسا، ئەگ ياخشىسى پۇت - قوللىرىغا بىر نەرسە يۆگەپ، باغلاپ قويۇش، ئاشخانىدىن كېرەكلىك يىمەكلىكلەرنى تولۇق

ئېلىۋېلىشنى تاپىلىدى. ئۇلار روزاخۇن ئۇستامدىن ئالغان ئاق نان ۋە بىر تەخسە قورۇلغان گۆشنى ئېلىپ، ياتاقتا قايتىپ كېلىشتى. ھاكىم گۆشنى نانلارنىڭ ئارىسىغا ئېلىپ گېزىتكە ئوراپ بەردى. ھېكمەت ھارۇننى سۆيۈرۈپ، كىنگىز - كۆرپىلەرنى سالغاندىن كېيىن، ھاكىمنىڭ يېنىپ بەرگەن خېتىنى مەيدە يانچۇقىغا سالدى، ئۇلار يولغا چىقىشتى.

— كامىل، سىز قۇم ۋەزىپىگىزدىن خاتىرجەم بولۇڭ، — دېدى ھاكىم ئۇلارنىڭ ئارقىسىدىن، — ھېكمەت بىرەر قېتىم ئارقا ئىشىك قىلىۋەتسە ئەجەپ ئەمەس!...

ئۇچىلىسى تەڭلا كۈلۈۋەتتى.

تۇۋرىدىكى قوناقنىڭ ھەممىسىنى يېپ بولغان ئېشەك سۇ ئىزدىگەندەك ئەتراپىغا چەكچىيىپ تېز چېپىپ كەتتى. كامىل ئۇنىڭ تىزگىنىنى سېرىمەي ئۆز مەيلىگە قويۇپ بەردى. دېگەندەكلا، يېڭىبۇلقنىڭ كۆجۇم مەھەللىلىرىدىن ئۆتكەندىن كېيىن، يول ئۇستىدىكى ئۆستەڭنىڭ يېيىلىپ ئېقىۋاتقان يېرىگە چېپىپ كەلگەن ئېشەك بىرمۇنچە سۇ ئىچتى. ئۇ قاتتىق پۇشقۇرۇپ، ھۆل تۇمشۇقلىرىنى سىلكىگەندىن كېيىن، كۆۋرۈك تەرەپكە قايرىلىپ ماڭدى.

كامىل بىلەن ھېكمەت ناھايىتى خۇشال ئىدى. بۇنداق پۇرسەتنى يارىتىپ بەرگەن ھاكىمغا ئىچىدە مىڭلارچە رەھمەت ئوقۇيتتى. ئەگەر مۇراتمۇ بولغان بولسا، بۇ سەپەر نەقەدەر مەنىلىك، كۆڭۈللۈك بولار ئىدى. ئۇلار ئەسرا بولۇپ دىدار كۆرۈشكەنلىكى ئۈچۈنلا شادلىنىۋاتقىنى يوق، بەلكى زۇمرەت ۋە گۈلزىبانىڭ بەخت - سائادىتىنى ئۈچۈن خۇشال بولۇشۇۋاتاتتى. بولۇپمۇ زۇمرەتنىڭ يېڭى ھاياتقا قەدەم تاشلىشى، دوستى مۇراتنىڭ مۇرادىغا مۇيەسسەر بولالايدىغانلىقى ھەر ئىككىسىنىڭ قەلبىنى خۇشاللىققا چۆمدۈردى. لېكىن، كامىل بەزىدە جىمىپ قالاتتىمۇ ۋە ھېكمەتكە قارايتتى. ئۇنىڭ بىر نەرسىنى دېيەلمەيۋاتقانلىقى چىرايىدىن چىقىپ تۇراتتى. ھېكمەت گۈلزىبانىڭ ھامىلدار ئىكەنلىكىدىن خەۋەرسىز ئىدى. بۇنى دېيىش كېرەكمۇ ياكى دېمەسلىك كېرەكمۇ؟... ئەگەر دېگەن تەقدىردە ئۇنىڭ غېمىنى كۆپەيتىپ، ئۇستىلىپ دەرد قوشۇپ قويارمۇ؟... كامىل

بۇ توغرۇلۇق خېلى كۆپ ئويلاندى. ئاخىرى ئۇ بۇ خەۋەرنى ئۇنىڭغا ئۇقتۇرمىسا بولمايدىغانلىقىنى ھېس قىلدى. چۈنكى خانىمزاتخان ئانا: سەئىدەلەر ئامۇتلۇقتا ئەلچىلىككە بارغان كۈنى گۈلزىبانىڭ نەفسىگە دېگەن گەپلىرى كامىلنى ئويغا سېلىپ قويغانىدى. بۇ بىچارە، ھىماتسىز قالغان قىز ئۆزىدىن ئۈمىدىنى ئۈزۈپ، ئۆلۈمنى خالاپ قالغانىدى. ئۇنىڭ: «ئاھ خۇدا، ماڭا كېلەر يىلى بۇگۈنكى كۈنلەردە، يەنە چىرايلىق يازلارنى كۆرۈشكە نېسىپ قىلارسەنمۇ؟...»، «ھېكمەتنى بىر كۆرۈۋالساملا ئارمىنىم يوق، ئۇ كۆزلىرىمدىن ئۈچۈپ كەتتى...»، «خۇدايىمدىن بالامنى تۇغۇۋالغۇچىلىك ئۆمۈر تىلەيمەن...» دېگەن سۆزلىرى نەچچە كۈنلەرگىچە كامىلنىڭ يۈرەك - باغرىنى ئېزىۋەتكەنىدى. ئەلۋەتتە بۇ ئىشلاردىن ئۇنىڭ ئېرى بولغان ئادەم خەۋەر تاپمىسا بولامدۇ؟...

— ھېكمەت، ئايالىڭ... گۈلزىبانىڭ ھالىدىن خەۋەر تېپىپ تۇرۇۋاتامسەن؟ — كامىل «ئايالىڭ» دېگەن سۆزنى يۇقىرى ئاۋازدا ئېيتتى.

— شۇنداق، ماھىگۈل ئۈچ نۆۋەت كەلدى. مەن مائاشىمدىن تاماققا يەتكۈدەك ئېلىپ قېلىپ، قالغىنىنى ئەۋەتىپ تۇردۇم. خەتمۇ يازدىم، — دېدى ھېكمەت غەمكىن ھالدا.— قانداق سوراپ قالدىڭغۇ؟

— ئۇنىڭ سالامەتلىكى ئانچە ياخشى ئەمەس!...

— نېمە ئۇ ئاغرىپ قالدىمۇ؟ — ماھىگۈل «ئاچام قان تۈكۈردى» دېگەن سۆزى دەرھالا ئېسىگە كەلگەن ھېكمەت چۆچۈپ ھارۋا ئۈستىدە تىزلاندى.

— ئانچە قورقۇپ كەتمە، — كامىل گېپىنى يۇتۇۋەتتى، — ئۇ...

— نېمە بولدى، دېسەڭچۇ؟

— گۈلزىبا ھامىلدار بولۇپ قاپتۇ!...

ھېكمەت نە خوش بولۇشنى، نە قايغۇرۇشنى بىلمەي، ئولتۇرۇپ قالدى.

تۇنجى بالا يۈزى كۆرۈش ھەرقانداق ياش يىگىتنى ئىككى ئالەم شادلىققا نائىل قىلمدۇ... چۈنكى ئۇ ئۆزىنىڭ «ئاتا» بولغانلىقىدىن

پەخىرلىنىدۇ... جېنى تېنىغا سىغماي قالىدۇ... دۇنيادا كۆز ئېچىپ كۆرگەن بالىسىنىڭ «دادا!...» دەپ تىلى چىقىشىدىن ئارتۇق سۆيۈملۈك، ئوماق ئاۋاز بولمىسا كېرەك!... ئەلۋەتتە ئۇ، ئىككى قەلب بۇلىقىدىن ئېتىلىپ چىققان گۆھەر!... بىر - بىرىگە قوشۇلغان ئىككى يۈرەك قانلىرىدىن ئاپىرىدە بولغان قىزىل بىخ!... تاقەتسىز تەلپۈنگەن كۆڭۈللەرنىڭ جەننىتىدە ئېچىلغان غۇنچە!... ئەمما... ئەمما... ھېكمەت بىلەن گۈلزىبانىڭ يوشۇرۇن نىكاھىنى خەلقى - ئالەم بىلمىسە... بالا كۆز ئېچىپ دۇنياغا كەلسە، گۈلزىبا نېمە دەپ ئۆزىنى ئاقلار؟... ئادەملەر ئۇنى نېمىلەر دەيدىشەر؟... ئۇ، تىل - ھاقارەت، نومۇسسىز ئەيىبلەشلەرگە بەرداشلىق بېرەرلەرمۇ؟... ئۇنىڭسىزمۇ ئۇنىڭ چەككەن دەرد - ھەسرەتلىرى يېتىپ ئاشاتتىغۇ!...

ھېكمەت يۈزىنى ئالقانلىرىدا قامالالاپ ئۇزۇن ئولتۇرۇپ كەتتى. ئۇنىڭ نېمىلەرنى ئويلاۋاتقانلىقىنى بىلىپ ئولتۇرغان كامىل ئۇنىڭغا: «لېكىن گۈلزىبا بەك خۇشال» دەپ قويدى.

— نېمىشقا ئەمدى؟

— چۈنكى «بالام ئارقىلىق ھەرقانداق بالا - قازانى پىكىمەن» دەيدۇ... ھازىر ئۇ مۇھەببىتى يولىدا ھەممە نېمىسىنى قۇربان قىلماقچى!...

— ئاھ گۈلزىبا!... گۈلزىبا... بۇ... بەكمۇ خەۋپلىك يولغۇ!...

ئۇلار قۇمقايغانغا كەلگەندە، كامىل بويۇنداپ يىراقتا كىچىككىنە روجىكى كۆرۈنۈپ تۇرغان يۈرۈكقاش دەرياسىغا، قۇم بارخانلىرى ئارا قارىيىپ كۆرۈنگەن كەنت ئىزنالىرىغا قارىدى. ھە، بىر چاغلار بۇ قۇملۇقلار ئارا كۆڭۈل باغلىرىنىڭ چېچەكلىرى ئېچىلغان... دەريا قاسناقلىرىدا بىر جۈپ ئايىغ ئىزلىرى قالغان... سۇ پەرىسىنىڭ نازۇك بارماقلىرى تىكەنلەرنى بىر - بىرلەپ تېرىپ ئالماقتا... قۇندۇز دەك چاچلاردىن تارقىغان مۇشكى - ئەمبەر ھىدلىرى ئۇنىڭ دىماغلىرىنى غىدىقلىدى... يۈلغۇنلار باغاشلىغان قۇم بارخانلىرى باغرىلىرىنى غۇر - غۇر شامال كەزمەكتە!... ھايال ئۆتمەي بېغىشقا باشلىغان سىم - سىم يامغۇر يۈلغۇن چېچەكلىرىدىن سىيرىلىپ ئىسسىق قۇمغا سىڭمەكتە ئىدى...

بىراۋلار پىچىرلاپ: «خاتىرىڭىزنى ئېلىۋېلىڭ...» دېدى.. ھەسرەتلىك كۆزلەر ئۇنىڭغا تىكىلدى... ئاپئاق ئايدىڭ كېچىلەر... ئاي بىر - بىرىنى قوغلىشىپ يۈرگەن بۇلۇتلار ئىچىدە گاھ كۆرۈنۈپ، گاھ يوقايدۇ... مىڭلىغان كىچىك پانۇسلاردەك تاۋلىنىپ تۇرغان ئانار گۈللىرى ئاي نۇرىدا ئوتقاچتەك يېلىنجايدۇ... ئانارلىق باغ ئىچىدىن قارا چايشاپ يېپىنغان بىر تولۇن ئاي چىقىپ كەلدى... ئۇ ناز - ئىستىغىنا بىلەن قايرىلىپ قارىدى!...

— كامىل سىلەر ئوما ئورنغان يەرلەر مۇشۇمۇ؟ — ھېكمەتنىڭ سوئالى كامىلنى شېرىن چۈشتىن ئويغاتتى، — بۇ يەرلەردە ئېتىز كۆرۈنمەيدىغۇ؟

— شۇنداق، — دېدى كامىل چوڭقۇر تىنىپ، — تېرىلغۇ يەرلەر بۇ قۇم بارخانلىرىنىڭ ئارقىسىدا.

ھېكمەت بىلەن كامىل گۈگۈم بىلەن تەڭ بوز يەر مەيدانىغا كىرىپ كەلدى. ئۇلار ئالدى بىلەن مەيدان باشلىقىنىڭ ئۆيىنى ئىزدەپ تاپتى. مەيدان باشلىقى خالىق كاتىپتىن قورققان بولسا كېرەك، دەسلەپتە ئۇنىمىدى. لېكىن ئۇ قۇربان ھاكىمنىڭ زۇمرەتنى داۋالاش ھەققىدىكى خېتىنى كۆرۈپ، دەرھاللا ماقۇل بولدى. ياقۇپ بىر ئاي ئىلگىرى ئۇلۇپ كەتكەنىدى. كامىلنىڭ تەلىپى بويىچە، مەيدان باشلىقى ئۇلارنى كەنتتىن ئانچە يىراق بولمىغان بىر قەبرىستانلىققا باشلاپ ئېلىپ باردى. پاكار - پاكار ياۋا قوموش ۋە پاختا يۇلغۇن تۆپلىرى قاپلاپ كەتكەن قەبرىلەرنىڭ ئاياغ ئۇچى قۇم دۆڭلىرى تەرەپكە سوزۇلۇپ كەتكەنىدى. ئۇلار، ئۇستى تەرىپى قۇرۇپ كەتكەن، لېكىن ئاستى تەرەپتىكى شاخلىرى كۆكىرىپ تۇرغان بىر تۇپ قېرى توغراقنىڭ ئاستىدىكى قەبرە ئالدىدا توختاشتى. قەبرە يازنىڭ ئوت - چۆپلىرى بىلەن قاپلىنىشقا تېخى ئۈلگۈرمىگەنىدى. ھەممەيلەن يۈكۈنۈپ ئولتۇرۇشتى. كامىل مۇڭلۇق ئاۋاز بىلەن قىرائەت قىلدى. ئۇلار مازارلىقتىن قايتىپ، كەنتنىڭ مال ئېغىلىغا كەلدى. مەيدان باشلىقى پاكار، ئاپئاق كەكە ساقال مال باقارغا «زۇمرەتنى ئېلىپ كېتىدىغانلىقىنى، شۇڭا، ئۇنى ئوبدان جابدۇپ بېرىشنى» تاپىلاپ كېتىپ قالدى.

مالچى قېرى كامىل بىلەن ھېكمەتنى ئۆيگە باشلاپ كىردى. كان ئوچاققا تېزەكنى كۆپ قالىغانلىقتىنمۇ ئۆينىڭ ئىچى كۆكۈن پۈراپ تۇراتتى. پۈرقىراپ توپا ئۆرلەپ تۇرغان كىگىزنىڭ نەم يەردىن ھېچ پەرقى يوق ئىدى. ئۆينىڭ بۇلۇڭىغا تىقىلىپ ئولتۇرغان زۇمرەتنى ھەر ئىككىلىسى تونىيالمايلا قالدى. ئۇنىڭ چاچلىرى قىرقىپ تاشلانغان بولۇپ، بەكمۇ ياداپ كەتكەنلىكتىن چوڭ كۆزلىرى دىردىيىپلا قالغانىدى. ئۇ كامىل بىلەن ھېكمەتكە قارايمۇ قويماي، ئالدىغا دۆۋىلىۋالغان يالغان قەغەز تاماكىلارنى بىلىكىگە تەگكۈزۈپ ئولتۇراتتى. ئۇنى ئېلىپ، بۇنى قويۇپ، بىرلا ھەرىكەتنى تەكرارلايتتى. كامىل، ھېكمەتلەرنىڭ كۆڭلىدىن ئوخشاشلا بىر خىيال كەزمەكتە ئىدى: قېنى ئۇنىڭ قوڭۇر رەڭلىك دولقۇن ـ دولقۇن چاچلىرى؟... ئۇنىڭ ئوماق شوقىلىقىنى كىملەر دەپنە قىلىۋەتتىى؟... ئۇنىڭدىكى قىزلارغا خاس نەپىسلىك، گۈزەللىك ۋە ناز ـ كەرەشمە بۈز يەرنىڭ ياۋا قوموش قاپلىغان قوملۇقلىرىغا كۆمۈلۈپ كەتتىمۇ؟... كۈلۈشنى، سۆزلەشنى، سىرلىق ئىما ـ ئىشارىلەرنى بىلىدىغان چوڭ كۆزلىرىنىڭ مۇھەببەتلىك نۇر ـ چېقىنلىرى نەلەرگە يوقالغان؟... مۇراتتى سۈدىن ئېلىپ ئوتقا، ئوتتىن ئېلىپ سۇغا تاشلايدىغان ئاجايىپ شۆللۈك نازلار، شوخ كۈلكىلەر، مېھرىلىك بېقىشلارنىڭ قاتىلى كىم؟...

كامىل قولياغلىقىنى كۆزلىرىگە باستى. ئۇ دەممۇ دەم ئۆرلەپ چىقىۋاتقان ئاچچىق ياشلىرىنى ئارانلا بېسىپ، مالچى قېرىغا مۇراجىئەت قىلدى:

— زۇمرەتنىڭ چاچلىرىنى نېمىشقا قىرقىۋەتتىڭلار؟

— ئۇنىڭ چاچلىرى گىدى ـ گىدى بولغاچقا، بارغانسېرى چىگىشلىشىپ، تاغاق ئوتەمس بولۇپ كەتتى، — مالچى ئاستا غودۇڭشۇپ قويدى، — ئۇنىڭ ئۈستىگە، پىت بېسىپ كېتىپ، سىركىسىنىڭ ئادالىيالمايى قىرقىۋەتتۇق.

— نېمانچە جۈدەپ كەتتى؟ — دېدى ھېكمەت سىرتتىن كىرگەن مومايغا.

— تامىقى بەك ئاز... بىر نەرسە يېگىلى ئۇنىمايدۇ، — دېدى مالچى

ئۇمچىيىپ، — بىچارە قىز تولىمۇ ئاجىزلاپ كەتتى... بۇرۇنقىسى ئەسەبىيلىكى قالمىدى.

— ياقۇپكامنىڭ ئۆلۈپ كەتكىنىنى ئېسىگە ئالالامدۇ؟ — سورىدى كامىل.

— ئۇنىسى نامەلۇم، بىراق، — مومايى يىغلىۋەتتى، — رەھمەتلىك يەرلىكىگە تېگىپ ئۇچ كۈنگىچە، ئۇ جۈيلۇپ: «دادا يالغۇز تاشلاپ قويما، مېنى بىللە ئېلىپ كەت...، مەن سېنىڭ جىگىرىڭ ئەمەسمۇ؟... مېنىڭ ھىماتىم يوق...، بۇلاق كۆمۈلۈپ كەتتى...» دەپ قالايمىقان ۋارقىراپ، تالاغا يۈگۈردى...

— ياقىۋاخۇن رەھمەتلىكنىڭ بىر كۆزى ئارقىسىدا كەتتى، — دېدى بوۋاي ساقاللىرىدىن ئېقىۋاتقان ياشنى سۈرتەمەي، — ئۇ... ئۇ... پۈشايمان، ئازاب بىلەن كىملەردىندۇر ئەپۇ سورايدۇ... «سىلەرگە يۇز كېلەلمەيمەن» دەپ ناله قىلىدۇ...، تۇرۇپلا، «قىزىمنىڭ قاتىلى مەن» دەپ ئۆزىنى كاچاتلايدۇ... ئۇ ئاشۇنداق سۆزلەپ، جۈيلۇپ، ئىككى كۈن جان سەكراتىدا ياتتى...

كامىل زۇمرەتنى ئېلىپ دەرھال يولغا چىقىشنى ئېيتقانىدى، ئەر - خوتۇن مالچىلار زادىلا ئۇنىمىدى. بوۋاي: «ئادەم ھارۋىدا ئولتۇرۇپ چىدىغان بىلەن، ئۇلاغ بىچارىگە ئۇۋال بولىدۇ» دەپ، ئۇلارنى توتۇپ قالدى. بوۋاي سىرتقا چىقىپ كېتىپ، ئېشەكنى ھارۋىدىن چىقىرىپ، ئېغىلدا ئوتقا قويۇپ بەردى. ئۇ قايتىپ كىرگەندىن كېيىن، مومانىڭ ئەتكەن سىقماق ئېشىنى تەرلەپ تۇرۇپ ئىچىشتى ۋە ئەكەلگەن ئاق نانىدىن بىرنەچچىنى، گۆش قورۇمىسىنىڭ يېرىمىنى ئۇلارغا بەردى.

— چوڭ ئانا، — دېدى كامىل مومايغا قاراپ، — بىز ئەرلەر چىقىپ تۇرساق، ئۆزلىرى زۇمرەتئاينىڭ ېشىنى يۇيۇپ قويالاملا؟...

— مەنمۇ شۇنى ئويلاپ تۇرغان. — دېدى مومای ئاپئاق چاچلىرى ئۇستىدىن روملىنى چېكىلەپ تېڭىۋېتىپ ھەزىمنى باشتىن - ئاياغ يۇيۇپ، كىيىملىرىنى يەڭگۈشلەپ قويىمسام بولماس...

قاراڭغۇ چۈشۈپ كەتكەن بولسىمۇ، ئاي تۇغمىغانىدى. لېكىن ئاسمان

گۈمبىزىنى قاپلاپ كەتكەن يۇلتۇزلارنىڭ نۇرى بىر تۇتاش يورۇق پەردىگە ئايلىنىپ، كائىناتنى سۈس يورۇتۇپ تۇراتتى. تەكلىماكان قۇمانۇقلىرى سۈۋارى قاراڭغۇلۇققا چۆككەن بولۇپ، قەيەرلەردىندۇر ئىنسانىڭ سوزۇپ - سوزۇپ قاۋغان ئاۋازى كېلەتتى. قەبرىستانلىقتا ھوقۇشنىڭ «ھۇۋ... ھۇۋ... ھۇۋ...» قىلىپ شۇم سايرىشى ئەتراپنى سىرلىق ۋە ۋەھىمىلىك سۈكۈنانقا چۆمدۇرگەنىدى. كامىل بىلەن ھېكمەت پاراڭلىشىپ ئاستا ماڭغىنىچە، ئانچە چوڭ بولمىغان كەنتنى ئارقىدا قالدۇرۇپ، بىر قۇم دۆڭلىكىنىڭ ئۈستىگە چىقىپ ئولتۇردى. بۇ يەردىن پەستىكى كەنت ئۆيلىرى خۇددى ئوت - چۆپلەر ئارىسىغا قالايمىقان تاشلىۋەتكەن سەرەڭگە قاپلىرىدەك كۆرۈنەتتى. ئەتراپ شامالسىز، دېمىغ بولغانلىقى ئۈچۈن، تۇرخۇنلاردىن چىقىۋاتقان ئىسلار قىرۋزىتى سوبۇۋلىنىغان تېرەك غوللىرىدەك، نىل رەڭلىك ئاسمانغا تۈپتۈز تىكلىنىپ تۇراتتى.

— ھېكمەت، — دېدى كامىل قاراڭغۇلۇق تىقىلغان كەتتەك قاراپ، — مەن ھازىر نېمىنى ئويلاۋاتىمەن، بىلەمسەن؟...

— ئېنىق بىر نېمە دېيەلمىسەممۇ، سەن ھازىر خالىغىنى ئويلاۋاتسەن!...

— توغرا... مەن ئۇنى قانداق ئۆلتۈرگەندە، ئەڭ ئازاپلىق، قىينىلىش ۋاقتى ئۇزۇن، جان ببرىشى مۇشكۈل بولىدىغان ئۇسۇلنى ئويلاۋاتىمەن...

— لېكىن سېنىڭ بىلەن بىز ئۇنداق قىلالمايمىز... — دېدى ھېكمەت ئاچچىق كۈلۈپ، — سەن بۇ گەپلەرنى زۇمرەتنى كۆرگەندىن كېيىن، غەزەپكە چىدىماي قىلىۋاتسەن، بۇنى چۈشىنىمەن. خالىغانىڭ ئادەملەر كىشىلىك ھاياتىدىكى باھار ۋە بارلىق قوغلايدىغان زىمىستان!... ئۇلارنىڭ تەبىئىتى شۇنداق يارالغان.

كامىل، ھېكمەت، مۇراتلارنىڭ كۆپ ھاللاردا ئويلىغانلىرى بىر يەردىن چىقاتتى. مانا ھازىرمۇ ھېكمەت كامىلنىڭ سوئالىغا نەق جاۋاب بەردى. بۇنىڭغا قارىغاندا، ئۇنىڭ ئۆزىنىڭكىمۇ خالىغان تۈرلۈك ئويلاۋاتقانلىقى ئېنىق ئىدى، ئۇ ئىنسانىيەتنى ئىچى غەزەپكە تولاتتى. سۈرىيە

يولتوزىدەك زۇمرەت مۇشۇنداق هالغا كېلىپ قالدى. نادان، ساددا ياقۇپ بولسا، ئۇنىڭ دامىغا چۈشۈپ تاپقىنى نېمە بولدى؟ تەقدىرى كۆڭۈللۈك ئائىلىسىنى توزۇتۇپ، قىزىنى بەختسىز قىلىش بىلەن ئاياقلاشتى. مانا ئۇنىڭ ئۆلۈكى نام - نىشانسىز هالدا قۇملۇقلار ئارا قالدى! . . . ياقۇپنىڭ جان سەكراتىدا يېتىپ تۇرۇپ قىلغان سۆزلىرى، بىر ئادەمنى هايۋانلىقنىڭ ئەسلى ماهىيىتىنى بىلگەندىن كېيىنكى تۆۋە - ئىستىغپارى ئىدى. لېكىن ئۇ كېچىكتى. شۇنىڭغا قارىغاندا، ئادەمنىڭ ئۆمرى خاتا قەدەم ئېلىش - ئۆكۈنۈش، يەنە تەكرارلاش — پۈشايمان قىلىشتەك دەۋرىي شەكىل بويىچە ئۆتىدىغان ئوخشايدۇ. كونىلارنىڭ «خام سۈت ئەمگەن ئىنسان» دېگىنى بىكار ئەمەس ئىكەن - دە! . . .

— ئەگەر ئېزىز تارمۇش داۋاملىق خەۋەر ئېلىپ تۇرمىغان بولسا، — دېدى كامىل خۇرسىنىپ، — بۇ چاققىچە زۇمرەتمۇ! . . .

— شۇنداق، ئېزىز تارمۇش كۆڭلى ياخشى يىگىت، ئۇ بىزگە كۆپ ياخشىلىقلارنى قىلدى، بۇنى هەرگىز ئۇنتۇپ قالمايمىز. . .

— هېكمەت، زۇمرەت شىپالىق تاپالارمۇ؟ — سورىدى كامىل.

— ۋىلايەتلىك دوختۇرخانىدىكى تېلېـــــۋالدى مەخسۇس نېرۋا كېسەللىكلىرى دوختۇرى، — دېدى هېكمەت ئىشەنچلىك هالدا، — ئۇنىڭ ئۇستىگە، ئابدۇقادىر دوختۇرمۇ ئۇزۇن يىللىق تەجرىبىگە ئىگە. . . ئۇلارغا ئىشىنىشىمىز كېرەك. . .

— بۇ ئىشتىن مۇراتىنى قانداق خەۋەرلەندۇرۇپ قويارمىز؟ . . .

— ئەتە يېڭىئېرىققا كىرگەندىن كېيىن، قۇم توشۇيدىغان بوستانلىق دېھقانلارنىڭ بىرسىگە تاپىلاپ قويساق، يەتكۈزۈپ قويىدۇ. . .

— بۇ ئامال بولىدىكەن. . . ، — دېدى كامىل ئاي تۇغۇش ئالدىدا تۇرغان قۇملۇقلارغا قاراپ، — يەنە بىر ئىش ئېسىمگە كېلىۋاتىدۇ. غوجا باھاۋۇدۇن هاجىمنىڭ دورىخانىسىدىن «لوبۇبى كەبىر» دېگەن بىر دورىنى ئېلىپ چىققانىدۇق. ئۇنىڭ رېتسېپىنى ئوقۇسام «نېرۋا ئاجىزلىقىدىن كېلىپ چىققان سەرئى، خاپىغان» كېسەللىـ ـرىگە شىپالىققەن. . .

— ناھايىتى ياخشى، سەن غوجا باھاۋۇدۇن هاجىمغا مۇراجىئەت

قىلساڭ، ئۇ تېخىمۇ ياخشى مەسلىھەتلەرنى بېرىشى مۇمكىن.

تەكلىماكان قۇملۇقلىرىنى، ئۇنىڭ باغرىدىكى كىچىككىنە يېشىل مەرۋايىت — بوز يەرنى سوغۇق نۇرلىرىغا چۆمدۈرۈپ ئاي تۇغدى. ئۇنىڭ تولغان، يۇمىلاق يۈزى ئۆركەش - ئۆركەش قۇم ئىزنالىرىدىن كۆتۈرۈلگەندە، گويا دولقۇنلۇق دېڭىزدا يۇيۇنۇپ چىققان پەرىگە ئوخشايتتى. كامىل بىلەن ھېكمەت ھاۋا رەڭ نۇرغا چۆمۈلگەن كائىناتقا تۇيماي قارىغىنىچە، جىمجىت ئولتۇراتتى. ئۇلارنىڭ كۆڭۈللىرىدە، دوستلىرى، ئەللامە دېھقانلىرى، سۈ ئامبىرىدىكى مىڭلىغان ھاشارچىلار... مەكتەپتىكى ئوقۇغۇچىلىرى، ئېزىز تارمۇش، غۇجا باھاۋۇدۇن ھاجىم، رەجەپ كارنايى، قۇربان ھاكىملار گويا گىگانت ئادەملەردەك بىر - بىرىدىن نامايان بولماقتا ئىدى. بىراق خالىق، زەينىدىن، كېرىموفلار خۇددى قىغ دۆڭىسىگە ئۆمىلەپ كىرىپ كېتىۋاتقان قارا قوڭغۇزلاردەك، ئۇلارنىڭ نەزىرىدىن تۆۋەندە قالغانىدى.

كامىل بىلەن ھېكمەت شەھەردىكى دوستلىرىنى ئەسلىشىپ، ئۇلارنى ياد ئېتىشتى. ئالىمجان زېھرۇللانىڭ ئايالى لۇتپىيە ئوغۇل تۇغدى. ئابلىز نەۋانىڭ ئايالى بائۇمەم ئېغىر بوي بولۇپ قالغانىدى. غازاخۇن ئاكا ئارىلىقتا كېسەل بولۇپ بالىنىستتا يېتىپ چىقىپتۇ... كامىل بىلەن ھېكمەت ئۇلارنى ئۆز ھەلەكچىلىكىنده يوقلىيالمىغانلىقى، شادىمان — گۈلباھار، نائىبى — سائادەت، ئامانىللا — روشەنلەر بىلەنمۇ ئەسرا بولالمىغانلىقلىرىدىن ئۆكۈنۈشتى. بۇ قېتىمقى «شېئوجېڭجۇيىغا قارشى» ھەرىكەتتە، ھەممىسى بىر قاتاردىن ساۋۇلىپ چىققانىدى. بولۇپمۇ نائىبىنىڭ يازغان شېئىرى، باللادا، داستانلىرى تەھلىل قىلىنىپ، ئۇنى خېلىلا قاتتىق ئىسكەنجىگە ئالدى. بىر قىسىم ئەسەرلىرىنى قانۇن ئورۇنلىرى ئۇنىڭ قولىدىن تارتىپ ئېلىپ كېتىشتى.

ئاي خېلىلا ئېگىز كۆتۈرۈلگەندە، ئۇلار مالچىنىڭ ئۆيىگە قايتىپ كېلىشتى. پاكىز چېت كۆڭلەك ئۈستىدىن قارا چىلىتكە كىيگۈزۈپ قويغان زۇمرەت يەنە بۇرۇنقى ئورنىدا ئولتۇراتتى. ئۇنىڭ يۈزلىرى ھۆپپىيىدە ئاقىرىپ قالغانىدى. ئۇ ئالقانلىرىنى يالاڭئاياغ پۇتلىرىنىڭ ئاستىغا قويۇپ،

تىزلىرىنى قۇچاقلاپ جىمجىت ئولتۇراتتى. كامىل بىلەن ھېكمەت ئۇنىڭ ئالدىغا كېلىپ ئولتۇردى.

— زۇمرەت، بىزنى تونۇدىڭىزمۇ؟ — دېدى كامىل ئۇنىڭغا قاراپ، — مەن كامىل، بۇ ھېكمەت . . .

زۇمرەت ئىپادىسىزلا كۈلدى. ئۇنىڭ ئوڭ مەڭزىدىكى چوڭقۇر زىناق ھېلىھەم يوقالمىغانىدى. ئۇ، ئالدىدا ئولتۇرغانلارنى گويا بىر يەردە كۆرگەندەك، كىمگىدۇر ئوخشاتقاندەك ئۇزۇن تىكىلىپ قارىدى. لېكىن كۈلمىدى ياكى گەپ قىلمىدى. . . مومايى ئۇنىڭغا ئېگىشتى:

— زۇمرەت قىزىم، ھاي زۇمرەت قىزىم. . . بۇلاق، ھە بۇلاق كەلدى. . . بىلەمسىز، بۇلاق! . . .

زۇمرەت ئالاقزادىلىك بىلەن ئەتراپىغا قارىدى ۋە يىغلامسىراپ كامىلنىڭ قوللىرىنى تۇتۇۋالدى. ئۇ بىسەرەمجان ھەركەتلىرى بىلەن: «بۇلاق. . . بۇلاق. . . بۇلاق! . . . » دەپ توۋلىدى. كامىل زۇمرەتنىڭ «بۇلاق» نى ئۇنتۇمىغانلىقىغا قارىغاندا، ئۇنىڭدا ئۇمىد بار ئىكەن دېگەن تۇيغۇغا كەلدى. چۈنكى ئۇ مۇشۇ ئەسەبىيلىكىدە، ھاياتىدا ئەڭ مەنىلىك، شېرىن ئۆتكەن بىر كۈندىكى «بۇلاق» نى قەلبىدە ساقلاپ قالغان. . .

مومايى ئۆي ئىچىدە بۇرگە بولغانلىقى ئۈچۈن، كامىل بىلەن ھېكمەتكە ئۆگزىگە ئورۇن سېلىپ بەردى. ئۇلار سالقىن ئۆگزىدە، ئاسماندىكى يۇلتۇزلارغا قارىغىنىچە، خېلى بىر ۋاقىتلارغىچە پاراڭلىشىپ يېتىپ، ئۇخلاپ قالدى. كېچىچە تەرەپ ـ تەرەپتىن قاۋاپ چىققان ئىتلار سەھەرگە يېقىن جىمىقتى. بىراق خورازلارنىڭ قاناتلىرىنى پاقىلدىتىپ، بەس ـ بەس بىلەن چىللىشى، ئېشەكلەرنىڭ ھاڭرىشى، كالىلارنىڭ مۆرىشى، قويلارنىڭ مەڭرىشى بوز يەر كەنتنى بىر پەس زىلزىلگە سالدى. . .

تاڭ ئاقىرىپ كېلىۋاتاتتى. كامىل ئورنىدىن تۇردى ـ دە، ھېكمەتنى ئويغاتتى. ئۇلار مومايى تەييارلاپ بەرگەن قوم چۆگۈندە يۇزلىرىنى يۇيۇپ تەييار بولدى. بۇ چاغدا، بوۋاي ھارۇننى قېتىپ ئېلىپ كەلگەنىدى. مومايى ھارۇنغا كىگىز ـ كۆرپىلەرنى سېلىپ بەرگەندىن كېيىن، زۇمرەتنى ئېلىپ چىقتى. ئۇنىڭ بېشىدا ياغلىق، پۇتىدا بەتىنكىسى بار ئىدى. زۇمرەت

هارۋىغا چىققىلى زادىلا ئۇنىمىدى. مومايى ئۇنىڭ باشلىرىنى سىيلاپ يىغلىۋەتتى.

— قىزىم زۇمرەت... سىز... سىز بۇلاققا بارىسىز... ئۇقتىڭىزمۇ؟ بۇ بالىلار سىزنى بۇلاققا ئېلىپ باردۇ...

— بۇلاق!... — زۇمرەتنىڭ چىرايى ئۆلىدە ئېچىلدى، — بۇلاق، بۇلاق...

— شۇنداق قىزىم، بۇلاققا بارىسىز... بۇلاقنى كۆرىسىز... — دېدى مومايى مىچىلداپ يىغلاپ، — ئاۋۇ ياقتا بۇلاق بار... بۇلاق سىزنى ساقلاپ تۇرىدۇ!...

كامىل بىلەن ھېكمەتنىڭ دىمىغى زىڭگىدە ئېچىشىپ، كۆزلىرىگە ياش كەلدى. زۇمرەتنىڭ ساددا چىرايى، مومايىنىڭ تېرىقتەك تۆكۈلۈپ تۇرغان ئۇششاق ياش تامچىلىرى ئۇلارنىڭ كۆڭلىنى بۇزۇپ قويغانىدى.

— بالىلىرىم، — دېدى مومايى ئاق داكا ياغلىقىنىڭ ئۇچىنى كۆزىگە بېسىپ، — زۇمرەت قىزىمنىڭ يېنىدا تاماكا چەكمەڭلار، ئۇ دەرھال قولىغا يېقىۋالىدۇ. مەن ئۇنىڭ بىلەكلىرىنى ئاران ساقايتتىم. ئەگەر غەلۋە قىلسا، قەھەرزە يالغان تاماكا ئوراپ بەرسەڭلار، بېسىقىپ قالىدۇ...

— بۇنى دەپ قويغانلىرى ئوبدان بولدى چوڭ ئانا... رەھمەت سىلىگە... — كامىل باش ئېگىپ تەزىم بىجا كەلتۈردى.

مومايى زۇمرەتنىڭ پېشانە، مەڭزىلىرىگە سۆيۈپ، باشلىرىنى سىيلاۋاتقاندا، زۇمرەت مومايىنىڭ يۈزلىرىدىكى ياشلىرىنى ئىككىلا ئالقىنىدا سۈرتۈۋاتاتتى ۋە ياش يۇقى بارماقلىرىنى ئاغزىغا سېلىپ شورايتتى. نەچچە ۋاقىتتىن بېرى، ئۆزى بېقىپ، يۇيۇپ - تازىلاپ، تاماق يېگۈزۈپ ئىجىل بولۇپ قالغان بۇ مېھرىبان ئانا سارىڭ بولۇپ قالغان قىزىنىڭ بەزلەشلىرىگە زادىلا چىداپ تۇرالمايى، ئۇن سېلىپ يىغلىۋەتتى.

— يىغلىماڭلار مەزلۇم، — دېدى بوۋاي ئۆزىمۇ يىغلاپ، — سەپەرگە چىقىدىغانلارنى يىغلاپ ئۇزاتسا يامان بولىدۇ... زىيىنى بار... ئاق يول تىلەيلى!...

بوۋاي تارشىدەك ئورۇق قوللىرىنى كۆتۈرۈپ دۇئا قىلدى ۋە ماتا

كۆڭلىكىنىڭ يانچۇقىدىن پۈرلىشىپ كەتكەن قاتلاقلىق قەغەزنى ئېلىپ كامىلغا تۇتقۇزدى.

— بۇ رەھمەتلىكنىڭ پۈتۈپ قويغان ۋەسىيەتنامىسى بولسا كېرەك، — دېدى بوۋاي غاراڭ - غۇرۇڭ ئاۋازدا، — سىلەرگە تاپشۇرۇشنى تاپىلىغانىدى. تامنىڭ يوچۇقىغا تىقىپ قويۇپ، خەتمىدىن كۆتۈرۈلۈپتۇ.

كېچىچە هاردۇقى چىقىپ، ئوتقا تويۇنغان ئېشەك قۇم توپىلىق يوللاردا تېز يۈرۈپ كەتتى. ئۇلار كەتتىن ئايرىلىپ، ئادەمسىز تىمتاس سۇكۇتكە چۆمگەن يوللارغا چىققاندا، يورۇق چۈشۈپ كەتكەنىدى. زۇمرەت ئىككىسىنىڭ ئوتتۇرىسىدا قاتلاقلىق چاپانغا بېشىنى قويۇپ ئۇخلاۋاتاتتى. كامىل ياقۇپنىڭ خېتىنى ئېلىپ ئۇنلۈك ئوقۇدى:

... «مۇرات، كامىل، هېكمەت بالىلىرىم! ... مەن بۇ خېتىمنى نەدىن باشلاشنى زادىلا بىلەلمەيۋاتىمەن... ماغدۇرسىز تېنىم، تىترەپ تۇرغان قوللۇرۇم، ئالاڭغۇ سوقۇۋاتقان يۈرىكىم سىلەرگە كۆڭۈل ئىزهار قىلىشىمغا ئىمكان بەرمەيۋاتىدۇ... مەن خۇداغا ئۆز گۇناهلىرىمنى ئىقرار قىلىشىمغا، ئۆتكۈزگەن سەۋەنلىك، خاتالىرىمغا تەۋۋا قىلىشىمغا، سىلەردىن ئاخىرقى تىنىقىمدا ئەپۇ سورىۋېلىشىمغا چۈشلۈقلا ئۆمۈر تىلەپ ناله قىلدىم... بولمىسا، مېنىڭ كۆزۈم ئوچۇق كەتمەمدۇ!... لەھەت ئىچىدە قانداقمۇ خاتىرجەم ياتمەن!... تاڭلا قىيامەتكىچە كۆزۈم يۇمۇلمايدۇ... مېنىڭ بىلىمىم بولمىسىمۇ، ئاز - تولا ئىشلارنى چۈشىنىمەن... سىلەر دەۋرىمىزنىڭ ساخاۋەتلىك نۇر تارقاتقۇچى شەمسى - قەمەرلىرى!... چاڭقىغان كۆڭۈللەرگە شەربەت ئاتا قىلغۇچى خاسىيەتلىك بۇلاقلىرى!... قاراڭغۇ كۆڭۈللەرنى يورۇتۇپ، يۇمۇقلۇق كۆزلەرنى ئېچىپ، نىمجان تەنلەرگە مادار بەرگۈچى ئوقۇتقۇچىلار سىلەر!... بىراق مەن سىلەرنى رەنجىتتىم... ئەسكىلىك قىلدىم... بارلىق گۇناهلارنى ئۆتكۈزۈپ

بولدۇم... ئەمسە بۇ خەتنى نېمىشقا يېزىۋاتىمەن؟... ئۆز كۆڭلۈمگە تەسكىن تېپىش... جان سەكراتىمدا ۋىجدان ئازابىنى زەررىچە بولسىمۇ ئازىراق تارتىش، ئۆزۈمنى بەزلەش، ئالداش ئۇچۇن يېزىۋاتىمەن... بۇلار ئۆزۈمگە تەللۇق ھېس - تۇيغۇلىرىم!... ئەگ مۇھىمى، ئاخىرقى تىنىقلىرىمدا، سىرلىق، قورقۇنچلۇق، بەكمۇ رەزىل بىر مەخپىيەتلىكنى ئاشكارىلىماقچىمەن!... سىلەرگە بۇ سۇيىقەست ئايان بولغاندىن كېيىن، مېنى كەچۈرمىگەن تەقدىرنىڭلاردىمۇ، مەندەك بىقۇل بىچارىگە ئاز - تولا خەيرىخاھلىق قىلارسىلەر...»

كامىل ئۇنلۇك ئوقۇدى. ھېكمەتمۇ ئۇنىڭغا يېقىن كەلدى. بۇ سەھىپىلەردە خالىقنىڭ بىر يىل ئالدىدا كامىل، ھېكمەت، مۇراتلار ئۇستىدە قارا ئەنزە ئويدۇرۇپ چىقىرىپ، ياقۇپنى قانداق ئۇسۇللاردا قاپقانغا چۈشۈرگەنلىكى ئېنىق يېزىلغاندى. تامغا بېسىلغان پارتكوم قارارلىرى، ئەكسىيەتچى ئىجتىمائىي مۇناسىۋەتلەر تىزىملىكى، يەككە ماتېرىياللار... قانداقتۇر كىشىلەرنىڭ بەرگەن ئىسپاتنامىلىرى قاتارلىقلار ئۇستەل ئۇستىگە يېيىلىپ، ئىشىك ئوچۇق قالغان!... خالىقنىڭ «مەخپىي ماتېرىيالنى ئوغرىلىقچە كۆردۈڭ...» دېيىش ئارقىلىق ساددا ياقۇپنىڭ ئاغزىنى تۇۋاقلاپ، پۇت - قوللىرىنى كۆزگە كۆرۈنمەس زەنجىرلەر بىلەن چىرماپ قويغانلىقى قاتارلىق سۇيىقەستلىك تەدبىرلەر پاش قىلىنغانىدى. كامىل خەتنى ئوقۇشنى داۋاملاشتۇردى.

... «مەن شۇ كۈنى قىزىم زۇمرەتنىڭ «ئەكسىيەتچىلەر تىزىملىكى» ئىچىدە ئىسمى بارلىقىنى كۆرۈپ، قورقۇپ كەتتىم. تۆلەشكە ئېلىپ كىرگەن يەتتە يۈز ئانمىش يۈەن پۇلنىمۇ تۆلىمەي، گاراژ ھالدا ئۆيگە قايتتىم. شۇ كۈنىدىن باشلاپ، ئىچىمگە بىر قورقۇنچ كىرىۋالدى. سىلەر چۈشلىرىمدىن زادىلا چىقمىدىڭلار. كېچىلىرى قارا بېسىپ

جۆيلۇپ ئويغىنىپ كېتىمەن. كامىل، ھېكمەت ئىككىڭلار كەلگەندىمۇ ئېغىزىمنى ئاچالمىدىم. مۇراتنىڭ كېلىشىنى چەكلىدىم. زۇمرەتكە ئايرىلىپ كېتىش ھەققىدە زورلۇق ئىشلەتتىم. بىراق ئۇلار كېيىنچە ئوغرىلىقچە ئۇچرىشىدىغان بولدى. بۇلارنى سېزىپ تۇردۇم. قىزىم زۇمرەت ھەم سىلەرنىڭ قىل ئۈستىدە تۇرغان تەقدىرىڭلار كۈندىن - كۈنگە مېنى ۋەھىمىگە سالدى. كۆزلىرىمگە ئۇيقۇ يات بولدى. مەن يۈز بېرىشكە تېگىشلىك بولغان پاجىئەنى كۆرمەسلىك ئۈچۈن، ئاخىرى ئۆلۈۋېلىش قارارىغا كەلدىم. ئەگەر مۇرات مېنى قۇتقۇزۇپ قالمىغان تەقدىردە، خالىقنىڭ بۇ سۈيىقەستلىرى شۇ چاغدىلا ئاشكارىلانغان بولاتتى. چۈنكى يانچۇقۇمدا ئۇنى پاش قىلغان خەت بار ئىدى!... گەرچە مۇرات مېنى ئۆلۈمدىن قۇتقۇزۇۋالغان، قىزىمنىڭ ئىززەت - تۆسىبىنى قىلىپ قەدىرلىگەن بولسىمۇ، مەن ئۇنى دۈشمەن قاتارىدا كۆردۈم!...

ئاھ، مۇرات!... مۇرات!... مەن ساڭا قىيامەتكىچە قەرزدارمەن!... قىزىم بىلەن سېنىڭ ئوت ئۆۋالىڭغا قالدىم!... مەھشەر كۈنى ئوتلۇق زەنجىر بوينۇمدا!... يىلان - چايانلار قوينۇمدا!... گۈرزە - توقماقلار بېشىمدا!... شۇنداقتىمۇ گۇناھلىرىمنىڭ ساقىت بولمايدىغاتلىقىنى، مەڭگۈ يۇيۇلمايدىغانلىقىنى بىلىمەن!... سەن ئەمەس ھەتتا خۇدامۇ مېنى كەچۈرمەيدۇ!...

مۇرات بالام!... سېنىڭ شۇنچە ۋاپادار، كۆيۈمچان، ئاق كۆڭۈل دىلغاڭ يېگىت ئىكەنلىكىنى نېمىشقا بۇرۇنراق بىلمىگەن بولغىيتتىم؟... ياق بىلگەن، ئەما قېنىمغا سىڭگەن، جان بىلەن تەڭ كىرگەن خۇي - پەيلىم، ناكەست پېئىلىم قويمىغان... ئەبدى مەن گۇناھلىرىمنى يۇيۇشقا ناقابىل!... قەدىمىلا قالغان ئۆمرۈم جىكىدە تۆككەن ياشلىرىم ئۆڭۈرگەن ئىپتىدائى گۇناھلىرىمنى يۇيۇشقا يېتەرمۇ؟...

خۇدا ماڭا نوهدەك ئۆمۈر ئاتا قىلغىنىدەك دەريا ـ دەريا ياش تۆكسەم، كەملىك قىلىدۇ... ئاتا ـ بوۋىلىرىمىز: «يىقىلغىنىڭدا قولىنى سۇنغان كىشى ھەقىقىي دوستۇڭدۇر» دېگەنىكەن. مۇرات ئوغلۇم، سەن ھازىر ئۆز بالامدىنمۇ چارى قاياشسم بولۇپ قالدىڭ... ھەرقانچە ۋاپادار، پاك نىيەت يىگىت بولسىمۇ، زۇمرەتنىڭ ئەسەبىي ھالىتىنى، كۆرۈمسىز سىياقىنى، مەينەت ھەم قورقۇنچلۇق چىرايىنى كۆرگەن ھامان كۆڭلى سوۋۇغان، رايى يانغان بولار ئىدى... سەنچۇ؟ سەن ئۇنداق قىلمىدىڭ، ئۆزۈڭ خالىغىنىڭ زىيانكەشلىكىگە ئۇچراپ، پۈت ـ قولۇڭ رېجىمىنىڭ ئارقانلىرىدا بوغۇلغان تۇرۇقلۇق، قۇملۇقلار... شۇاقلىق چۆللەر... ياۋا قومۇشلۇق دالىلار كۆزۈڭگە كۆرۈنمىدى... قىزىمنى، مېنى يوقلىدىڭ... ھالىڭ نېچۈك دەپ سورۇدۇڭ... مەن قان قۇسۇقلىرىمدا يېتىپ قالغىنىمدا، مېنى كۆتۈرۈپ يانقۇزۇپ، يۈزلىرىمنى سۈرتۈپ پاكىزلىدىڭ... گۆشلەرنى تىتىپ يېگۈزۈپ، قوشۇقتا ئۇسسۇزلۇق ئىچۈردۇڭ... ئۇستۇمگە چاپان يېپىپ قويدۇڭ... مەن شۇ چاغدا، گويا ئۆز ئوغلۇمنىڭ قوللىرىدىن نىمجان تېنىمگە ئىسسىق مېھر ئۆتۈۋاتقاندەك، تىنىقلىرى ئاجىز بەدىنىمگە مادار بېرىۋاتقاندەك، «خېلى ياخشى بولۇپ قالدىلما؟...» دېگەن سۆزى جېنىمغا جان قوشۇۋاتقاندەك، پەرزەنت مېھرىنى سەزدىم!... ئۆپكەم ئۆزۈلۈپ، ئۆزۈمنى تۇتۇۋالالمىدىم!... ۋىجدان ئازابى، نومۇس كۆچىدىن ئۆزۈمگە ئۆلۈم تىلىدىم!...

ئاھ، مۇرات ئوغلۇم، جان سەكراتىدا ياتقان مەندەك ھاماقەت قېرىنى كەچۈر... بوشاپ كېتىۋاتقان تەنلىرىم، تولىمۇ ئاجىز لېپىلداپ ئۇرۇۋاتقان يۈرىكىم، توپا قونۇۋاتقان كىرپىكلىرىم ئۆمۈر مۇساپەمنى بېسىپ، ئاخىرقى مەنزىلگە كېلىپ قالغانلىقىمنىڭ نىشانىدۇر. مۇشۇنداق بىر دەقىقىدە، سېنىڭ «دادا» دەپ بىر ئېغىز لا چاقىرىشىڭنى شۇنچىلىك ئارزۇ

قىلاتتىم! . . . ئەگەر بۇ ئارزۇيۇمغا يېتەلمىگەن بولسام، پانىغا كېلىپ تاپقان بىردىنبىر ئىمانى ساۋابىم شۇ بولۇپ قالار ئىدى. . . مەن بۇ زەررى گۆھەرنى باغرىمغا تېڭىپ، باقىيغا خۇشال - خۇرام كەتكەن بولار ئىدىم. . . خەيرىيەت، ئەمدى بۇ ئارزۇ - ئىستىكىم ئۆزۈم بىلەن بىللە لەھەتكە كىرىپ كېتىدۇ. . . قاچاندۇر بىر چاغلاردا زۇمرەت بىلەن قەبرەم بېشىغا كېلىپ قالساڭ، . . . مېنى «دادا! . . .» دەپ چاقىرا! مەن ئۇنى ئاڭلاپ ياتىمەن. . .

مۇرات، كامىل، ھېكمەت بالىلىرىم. . . قىزىم زۇمرەتنى قۇتقۇزۇۋېلىڭلار. . .

گۇناھقا پاتقان ئاتاڭلار: ياقۇپتىن. . . »

. . . كامىل خەتنى ئوقۇپ تۈگەتتى. ھېكمەتنىڭ مۇشتۇملىرى تۈرۈلۈپ، قاپقارا قاشلىرى بىر يەرگە يىغىلىپ قالغانىدى. ئۇلار خالىغىنىڭ توزاق قۇرۇپ، ياقۇپنى ئالداپ قاپقانغا دەسسەتكەنلىكىدىن ئىبارەت قارا نىيىتىنى بىلگەندىن كېيىن، ئۆز ۋاقتىدا ياقۇپنىڭ بىر كېچىدىلا ئۆزگىرىپ قالغانلىقىنى ئاندىن چۈشەندى.

— بۇ خەت ئارقىلىق خالىق بىلەن تۇتۇشۇپ كۆرەمدۇق؟ — دېدى ھېكمەت كامىلغا.

— قۇربان ھاكىمنىڭ مەسلىھەتىنى ئالايلى، — دېدى كامىل ئويغا چۆمگەن ھالدا، — چۈنكى بۇ خەتنى يازغان ئادەم ئۇلۇپ كەتتى. گۇۋاھ بولغۇدەك ئىككىنچى بىر كىشى يوق. . .

— توغرا دېدىڭ، خالىق دېگەن بۇ مۇناپىق تۆھمەت دەپ چىقىشتىن يانمايدۇ، — ھېكمەت كامىلغا قايرىلدى، — قۇربان ھاكىم تۇنۇگۈن شەھەرگە كىرىپ ئىشلارنى بىر قۇر توغرىلىغاندۇر؟

— ئەلۋەتتە. ئۇ قىلمەن دېگىنىنى قىلمىغان ئەستايىدىل ئادەم ئىكەن.

كامىل ئاستىلاپ قالغان ئېشەكنىڭ چۈلۈۋرىنى سىلكىپ، تاياقنى

كۆتۈرۈپ قويۇۋىدى، هارۋا قۇم دۆڭلىكلىرى ئارىسىدىكى يوللاردا تېز يۈرۈپ كەتتى. زۇمرەت هېچنېمىنى تۇيماي ئۇخلاۋاتاتتى. . .

دوستلار ۋە رەقىبلەر

كامىل بىلەن هېكمەت زۇمرەتنى ۋىلايەتلىك دوختۇرخانىغا ئورۇنلاشتۇرۇپ قويۇپ چىققاندا، كۈن چۈشتىن قايرىلغانىدى. ئۇلار تۈنۈگۈن كەچلەپ يېگىنبرىق سۇ ئامبىرىغا يېتىپ كەلگەندىن كېيىن، زۇمرەتنى بىر كېچە هېكمەتنىڭ كارىۋىتىدا ئارام ئالدۇرۇپ، بۈگۈن سەھەردىلا شەھەرگە قاراپ يول ئالغانىدى. قۇربان هاكىم ئالدىن ئورۇنلاشتۇرۇپ قويغاچقا، هەممە رەسمىيەتلەر ئاسانلا بېجىرىلدى. زۇمرەتنى داۋالاشتا، ۋىلايەت دەرىجىلىك ئىدارە، جەمئىيەت ئىشچى - خىزمەتچىلىرىنىڭ داۋالىنىش كىنىشكىسى بولمىسا بولمايتتى. بۈنداق كىنىشكا شەھەردىكى دوستلارنىڭ ئىچىدە ئامانللا بىلەن نائىمىدىلا بار ئىدى. نېمۇزا كېسەللىكلىرى دوختۇرى تېلىۋالدى ۋە پىشقەدەم دوختۇر ئابدۇقادىرنىڭ ئېيتىشىغا قارىغاندا، زۇمرەتنى ئاز بولغاندا سەككىز - ئون ئاي، بولمىسا بىر يىل داۋالاشقا توغرا كېلىدىكەن. ئۇنداقتا، ئىككى - ئۈچ كىنىشكا ئازلىق قىلاتتى. ناهىيە دەرىجىلىك داۋالاش كىنىشكىلىرىنى ناهىيىلىك دوختۇرخانىنىڭ رەسمىيىتى بويىچە بېجىرگەندىلا، ۋىلايەتلىك دوختۇرخانا ئېتىراپ قىلاتتى. كامىل بىلەن هېكمەت هازىرچە ئامانللا بىلەن نائىمنىڭ كىنىشكىسىنى ئىشلىتىپ تۇرۇپ، بۇ مەسىلىنى كېيىنچە دوستلار ئارقىلىق هەل قىلىشنى مەسلىھەتلەشتى. ئۇلار ئەمدى زۇمرەتنى ئېلىپ كەلگەنلىك خەۋىرىنى هەممە دوستلارغا يەتكۈزمىسە بولمايتتى. شۇنداقلا ئۇنىڭ هالىدىن خەۋەر تېپىش، نۆۋەت ئالمىشىپ بېقىش مەسلىسى مەۋجۇت ئىدى. بۇنىڭغا ئەڭ ياخشىسى ئايالار بولسا مۇۋاپىق بولاتتى. سەئىدە، لۇتپىيە، روشەن، سائادەت، گۈلباهار، بائۇمە، گۈلزىبالار ئەلۋەتتە رازى بولىدۇ.

شۇنداقتىمۇ، ئۇلارنىڭ رازىلىقىنى ئېلىش كېرەك ئىدى. ھېكمەت مۇراتىنىڭ ئائىلىسىگە بۇ خەۋەرنى يەتكۈزۈش مەسلىسىنى ئېيتقاندا، كامىل دەرھال قوشۇلدى. چۈنكى قۇتلۇق خۇيجاڭ ئۇنىڭغا نەچچە نۆۋەت زۇمرەت بىلەن مۇراتنىڭ تويىنى قىلىۋېتىش ھەققىدە مەسلىھەت سالغانىدى. شۇڭا، زۇمرەت بوز يەرگە سۇرگۈن قىلىنغاندىن كېيىن، ئۇلار نەچچە ئايلارغىچە ئازابلىنىپ يۈردى.

كامىل بىلەن ھېكمەت باردىغان يەرلەرنى ئۆزئارا تەقسىم قىلىۋالغاندىن كېيىن، كەچتە دوختۇرخانىدا ئۇچرىشىشنى مەسلىھەت قىلىۋېتىپ، يىراقتىنلا يۈگۈرۈپ كېلىۋاتقان مۇراتنى كۆرۈپ قېلىشتى. ئۇ كەلگەنچە ئىككى دوستىنى قۇچاقلىۋالدى. مۇرات تەرلەپ كەتكەنىدى. ئۇ دوستلىرىنىڭ بوينىنى چىڭ قىسىپ، خېلى ۋاقىتلارغىچە جىم بولۇپ قالدى. دوختۇرخانا بېغىنى ئايلىنىپ يۈرگەن بىمارلار، يولدىن كېتىۋاتقان ئاق خالاتلىق قىزلار بۇ ھالنى كۆرۈپ ھەيران بولغىنىدىن تۇرۇپ قېلىشتى. كامىل، ھېكمەتلەرنىڭ يۈزلىرى ھۆل بولۇپ كەتتى. بۇ ئېقىۋاتقان ئاچچىق تەرمۇ ياكى خۇشاللىق ياشلىرىمۇ بىلگىلى بولمايتتى.

— مەن... مەن... رەھمەتتىن باشقا نېمىمۇ دەيمەن؟ — دېدى مۇرات ئۆپكىسى ئۆرۈلۈپ، — سىلەر دوستلۇقنى يەتكۈزدۇڭلار...

— بولدى كۆڭلۈڭنى بۇزما! — دېدى كامىل، — خەتنى تاپشۇرۇپ ئالدىڭمۇ؟

— سىلەر خەت ئەۋەتكەن ئۇ دېھقان ئاخشام ھارۋىسىنىڭ يېلى چېقىپ كېتىپ، كەنتكە ئۇدۇللا چېقىپ كېتىپتىكەن. بۇگۈن ئەتىگەن چوشقىلارغا ئاداپ تۆكۈپ بېرىۋاتسام، ئېغىلغا مېنى ئىزدەپ كەپتۇ...

— رۇخسەت سورىدىڭمۇ ياكى قېچىپ كەلدىڭمۇ؟ — سورىدى ھېكمەت.

— سورىدىم...

— زەينىدىن ھەجەپ رۇخسەت بېرىدىغان بولۇپ قاپتۇ؟ — دېدى كامىل

— دومبىسىپ تۇرغان يانچۇقۇمنى ئىشارە قىلىپ بىرلا ھەجىۋىدىم، — دېدى

مۇرات كۆزلىرىنى ئويناتتىپ، — ئۇ «ئەمەتنىڭ كۆپەيتىلگەن ئىسپاتنامىسى ئوخشايدۇ» دەپ قالدى بولغاي، «ۋاي، شۇنىمۇ سورامسەن؟ بار، بارغىن!» دېدى.

ئۇچ دوست بىردەكلا كۈلۈۋەتتى.

— ياڭىلا سەنزە... ئۇ ئىسپاتنامىنى زەينەتنىڭ بويىنىغا تاراڭگۇدەك ئېسىپلا قويدۇڭ - دە!... يۈگۈرسە پاچاقلا تەگگەن... ئاستا ماڭسا پۈتلاشقان، — دېدى كامىل كۈلۈپ، — ئۇچىمىزنىڭ بىر دەرىجە ماڭاشىنىمۇ شۇنىڭ بىلەن ھەل قىلغىنىڭنى ئويلىساملا، كۈلگۈم كېلىدۇ.

— چىنىپ قالارمىكىن دەپ بەك ئەنسىرىگەندىم. لېكىن ئۇ پاپا بەك دۆت نېمىكەن، زادىلا بىلەلمىدى... — دېدى مۇرات كۈلۈپ.

— ئۇ ئىسپاتنامە سېنىڭ ساپايەڭ بولدى، — دېدى ھېكمەت، — ھەر قېتىم بىر شاراقشىتىپ قويۇپ، زەينەتنىڭ ئۇيقۇسىنى قاچۇرىدىغان...

— مۇدىر تۇرۇقلۇق، كىم ئۇنى ئوغرىلارنىڭ بوتكىسى بولسۇن دەپتۇ؟ — مۇرات ھېكمەتنىڭ چىرايىغا تىكىلدى، — ھە مۇمىناخۇن، قارىداپ ياداپ قاپسەن، ئىشىڭ ئېغىر ئوخشىمامدۇ؟

— ئىش ئېغىر ئەمەس، ئاپتېپى بىلەن شامىلى يامان...

— زۇمرەتنى ئېلىپ كەلگىنىمىزنى ئائىلەتكە يەتكۈزۈپ قويايلى دېگەن قارارغا كەلدۇقۇ؟ — دېدى كامىل، — سېنىكچە قانداق؟

— ئۇلار ئاڭلىسىلا يېتىپ كېلىدۇ، دادام بىلەن ئۆگەي ئانام ھەتتا ئىنى - سىڭىللىرىممۇ نەچچە قېتىم ئۇنىڭ ئەھۋالىنى سورىغان.

— ئەمىسە، سەن زۇمرەتنىڭ قېشىغا كىر... بىز دوستلارنىڭكىگە كەتتۇق، — دېدى كامىل مۇراتنىڭ دولىغا ئۇرۇپ، — قالدى ئىشلارنى كېيىن بىر نېمە دېيىشەرمىز.

كامىل قايسى بۆلۈم، نەچچىنچى ئۆي ئىكەنلىكىنى دەپ بەرگەندىن كېيىن، مۇرات دوختۇرخانا ئىچىگە يۈگۈرۈپ دېگۈدەك كېتىپ قالدى. لېكىن ھېكمەت ئۇنىڭ ئارقىسىدىن ۋارقىرىدى:

— ھەي، سىمركۇل پاچاق، زۇمرەتنىڭ قېشىدا يالغۇز تۇكۇپ يۈرمە! . . . سەن يىغلىساڭ، بەك سەتلىشىپ كېتىدىكەنسەن. . .

كامىل ئامانللا قۇربان بىلەن كۆرۈشۈش ئۈچۈن، ۋىلايەتلىك دارىلمۇئەللىمىنگە كىرىپ كەتتى. ھېكمەت دەسلەپتە ناتونۇشلىقنىڭ ئۆيىگە ماڭدى. چۈنكى ھۇ ئىدارىسى شەھەرنىڭ سىرتىدا بولۇپ، يىراقراق ئىدى. ئۇ چايخانا مەكتەپنىڭ يېنىدىن ئۆتۈپ كېتىۋاتقىنىدا، ئارقىدىن: «ھېكمەت ئاكا؟» دېگەن زىل ئاۋاز ئاڭلاندى. ھېكمەت ئارقىغا قايرىلىپلا، پىڭىلداپ يۈگۈرۈپ كېلىۋاتقان نەبىنى كۆردى. ئۇ ئېتىلىپ كەلگىنىچە، ھېكمەتنىڭ بېلىدىن قۇچاقلىۋالدى. ئۇنىڭ گىرده نادەك يۇمىلاق يۈزى توپا ھەم شالتاق بولسىمۇ، ئوماق ئىدى. قىزىرىپ تۇرغان ئىككى مەڭزىنىڭ يۇمران تېرىسى ئازراق يېرىلغانىدى.

— ياتالا، سەن توپىغا ئېغىناپلا يۈرەمسەن ـ نېمە؟ — دېدى ھېكمەت ئۇنىڭ بۇرنىنى چىمدىپ، — ئۇستۇبشىڭ نېمە بولۇپ كەتكەن؟ . . .

— مەكتەپتە بالىلار بىلەن «خامباس» ئويناۋاتىمىز. . . — دېدى نەبى دۇپدۇگىلەك كۆزلىرىنى مۆلدۈرلىتىپ، — جۇرۇڭ، بىزنىڭكىگە بارايلى، ئۆيده ئاچامدىن باشقا ھېچكىم يوق. . .

— مۇنداق ئىش ئىدى قارا، بىز بۇز يەردىن زۇمرەت ئاچاڭنى ئېلىپ كەلگەنىدۇق، — دېدى ھېكمەت ئۇنىڭغا ئېگىلىپ، — ھازىر مەن دوستلارغا خەۋەر قىلىپ يۈرەمەن. . . سەن گۈلزىبا ئاچاڭغا دەپ قويغىن، ئۇدۇل ۋىلايەتلىك دوختۇرخانىغا بارسۇن. . . مەنمۇ شۇ يەرگە بارىمەن، بولامدۇ؟ . . .

— زۇمرەت ئاچام ساقىيىپتىما؟

— خېلى ياخشى. . . — ھېكمەت نەبىنىڭ ئۆسۈپ كەتكەن چاچلىرىغا قارىدى، — قارا، چاچلىرىڭنىڭ ئۆسۈپ كەتكىنىنى؟ تۇتە بۇ بىر يۇەننىڭ يىگىرمە تىيىنىغا چېچىڭنى ئالدۇر، قالغىنىنى خەجلە.

— ھېكمەت ئاكا، بولدى ئالمايمەن. . . سىز ھەر قېتىم ماڭاشىڭىز چىققاندا، ماڭا يۈل ئەۋەتىپ تۇرۇپسىزغۇ! . . . گۈلزىبا ئاچام شۇنداق دەيدۇ.

— ئۇ باشقا گەپ، بىراق ئوبدان ئوقۇمىسالمۇ، قۇلىقىڭنى چىشلەۋالىمەن. . .

— ماھىگۈل ئاچامنى ئەپقاچقان ئوغرىلارنىڭ قولىنى چىشلىگەندەكما؟

ھېكمەت كۈلۈۋەتتى. ئۇ نەبىدىن ئايرىلىپ كېتىۋاتقىنىدا، يولنىڭ ئۇ قاسىتىقىدىكى دەرەخلەر دالدىسىدا كېرىمۇق ئۇنى كۈزىتىپ تۇراتتى. نەبىنىڭ ھېكمەتنى قۇچاقلىغانلىقىنى ۋە بىر يۈمۇ پۇلنى ئېلىپ يانچۇقىغا سالغىنىنى كۆرگەن كېرىمۇقنىڭ كۆڭلىدىن «بۇگۈن كېچە ئۇلار چوقۇم ئۇچرىشىدۇ» دېگەن خىيال لىپ قىلىپ ئۆتتى. ئوتتۇرىدا خۇمرىچىلىك قىلىۋاتقان نەبىنى چەيلەپ يانجۇەتكۈسى كەلدى. بۇ شۇم كىنچىك بولغىنى بىلەن، قولىدىن ھەر بالا كېلىدۇ. قويۇنتازدەك قەھرى بار گۈلرۇزنىمۇ «چاپىمەن، بوغۇزلايمەن. . . » دەپ قورقۇتقان تۇرسا. . . ئەيمەنمەي بىر شەرەپلىك جەڭچىنىڭ تىۇمشۇقىنى پارتلىتىپ، ئېگەكلىرىنى چارلاشتۇرۇۋەتتى. . . چوڭ بولسا نېمە بولار بۇ ناسۋال قاپىقى! . . . خەپ ئاچاڭنىمۇ ئالارمەن، ئاندىن سېنى ئۇدۇل بالا جىنايەتچىلەر تۇرمىسىگە ئاپىرىپ بەرمىسەم. . . كومشۇكلىرىنىڭ چوشقىنىڭ تۇمشۇقىدەك تەتۇر ئۇرۇلۇپ قالغىنىنى تېخى ئۇنتۇپ قالغىنىم يوق! . . . — دەپ ئويلىدى ئۇ.

كېرىمۇق ئاچچىقى بىلەن ھېكمەتنىڭ ئارقىسىدىن ئىز بېسىپ ماڭدى. لېكىن ھېكمەت سۇ ئىدارىسى تەرەپكە قايرىلىپ كەتكەندىن كېيىنلا، ناھىيىلىك كومىتېت دەرۋازىسىغا قەدەم ئالدى. ئۇنى ساۋۇر روزى بىلەن ئىمىن سوپى ئىنتىزام تەكشۈرۈش ئىشخانىسىدا ساقلاپ تۇراتتى. كېرىمۇق كىرىپلا، ئۇلارنىڭ، كۆكسىرىپ كەتكەن خېمىر تۇرۇچتەك چىرايلىرىغا قاراپ، دېمى ئىچىگە چۈشۈپ كەتتى. خۇددى ئىچى يامان خۇدۇكچى كەلگەندەك، ئۇ بىرەر شۇم خەۋەرنىڭ بارلىقىنى ھېس قىلىپ يەتكەندى.

ئۇلۇشكۇن، قۇربان ھاكىم ئىنتىزام تەكشۈرۈش ئىشخانىسىنىڭ باشلىقى ئىمىن سوپىغا، كېرىمۇقنىڭ ساختىلىق بىلەن «توي خېتى» ئالغانلىق ئىشىنى تەكشۈرۈپ چىقىشنى ئېيتقانىدى. قۇربان ھاكىم بۇ

ئىشنىڭ پارتىيە ئىستىلى، بىر دۆلەت كادىرىنىڭ ئەخلاقى، بولۇپمۇ ھەربىي ئىنتىزامغا نىسبەتەن تەسىرىنىڭ ئىنتايىن يامان ئىكەنلىكىنى چۈشەندۈرۈپ، تېز بىر تەرەپ قىلىشنى تاپىلاپ قويۇپ كەتتى. كامىل، ھېكمەت، مۇراتلارنىڭ تونىنى پېچىپ كىيگۈزۈشتە، بىرسى قايچا، بىرسى يىڭنە، بىرسى گەز تۇتقان بۇ «ئۇستاملار»نىڭ پۇشقىقىغا پىت چۈشۈپ، جەينامازدا ئولتۇرالمىغان ئىمامدەك چاچراپ تۇرۇپ كېتىشتى. ئىمىن سوپى دەرھال ساۋۇر روزىنى تاپتى. ئىككىسى قۇلاق قېقىشۇالغاندىن كېيىن، كېرىموفنى چاقىرتقاندى. ساۋۇر روزى بىلەن ئىمىن سوپىنىڭ نەزەردە، بۇ كىچىك ئىش ئەمەس ئىدى. ھەقىقىي ئەھۋال ئاشكارىلىنىپ قالسا، قارا ئەنزە پەيدا قىلغۇچىلار — خالىق، زەيىنىدىن، كېرىموفلار خۇددى بىر يىپىنى تارتسا، ئون يىپى سۆرۈلۈپ چىققان كونا پاپياقتەك چۆۋۈلۈپ كېتەتتى. مەسىلە بۇنىڭلىق بىلەن تۈگىمەيتتى. ئەنزىگە «تەھرىر ئىلاۋىسى» يېزىپ، دائىمىي ھەيئەت ئەزالىرىنى ئالداپ، ھەدەپ ئوت قويغان ساۋۇر روزى، ئىمىن سوپىلارمۇ «مەسچىتكە چىشقان قارا ئىت» بولۇپ قالاتتى. باشقىلارنىڭ تەقدىرى بىلەن ئوينىشىپ ئۆگىنىپ قالغان بۇ ئىككى «دانىشمەن» بۇ قېتىم راستىنلا پۇتى كۆيگەن توخۇدەك بولۇپ قالدى. ئەمدىلا تۈتىنچى مۇئاۋىن ھاكىملىق تاجىسىنى كىيىپ، ئۇنىڭ شېرىن ـ شەربەتلىرىنى تېخى تېتىپ ئۈلگۈرمىگەن ساۋۇر روزى ئۇچۇن بۇ ناھايىتى قورقۇنچلۇق پاجىئە بولدى. شۇڭا ئۇ بۇگۈن ئەتىگەندىلا زەيىنىدىنگە ئاچچىقى بىلەن تېلېفون بەردى.

كېرىموفنىڭ چوققىسىدىن كىرگەن سوغۇق تىترەك تاپىنىدىن چىقىپ كەتتى. ئۇنىڭ ئۇچلۇق ئېڭەكلىرى كاسىلداپ، ئىككى مەڭىزىدىكى سالپىيىپ تۇرغان گۆشلىرى بولۇپ كەتكەن خېمىرەدەك ساڭگىلاپ چۈشتى. دەرۋەقە، «ساختا توي خېتى» ئادەتتىكى سەۋەنلىك قاتارىغا كىرمەيتتى. ئەگەر ئاشكارىلىنىپ قالسا، خۇددى قىشچە قار ئاستىدا قالغان تاپىنىڭ ئەتىياز كېلىشى بىلەن سېسىق پۇرىقى ئەتراپىنى بىر ئالغىنىدەك، پۈتۈن جەمئىيەتكە تارقىلاتتى. ئۇ چاغدا، ئىمىن سوپى، ساۋۇر روزىلار، «شاھ»نى ساقلاپ قېلىش ئۈچۇن گەردىنى يەم قىلىپ بەرگەندەك، پۈتۈن توقمىناق

بالانی کېرىموفقا ئارتىپ قويۇپ، ئۆزلىرى ئاق بالىخان بولۇپ قىرغا چىقاتتى. شۇنىڭ بىلەن، كېرىموفنىڭ ھازىرقى كېچاڭلىق ئورنىنى ئەمەس، بەلكى ھەربىي فورمىسىنىمۇ ساقلاپ قېلىشى ناتايىن ئىدى.

ئۇلار بىر - بىرىگە تاپا - تەنە قىلىشىپ تۇرغاندا، ئىشخانىغا زەينىدىن كىرىپ كەلدى. خۇددى ئېگىزلىكى ئاچچىقى كەلگۈچە، پاكارلىنىڭ جېنى چىقىپتۇ دېگەندەك، ئۇ ئەھۋالنىڭ جەريانىنى تولۇق ئۇقا - ئۇقمايلا چالۋاقاپ كەتتى:

— كېرىموف، قانداق قىلغانلىرا، توۋا قىلدىم خۇدايىم، توۋا! سىلى بىر ھەربىي تۇرۇقلۇق، شۇنداقمۇ قاملاشمىغان ئىشنى قىلغان باما؟... بۇ... بۇ... بىر چاشقان بىر قازان شورپىنى بۇلغىغاندەك ئىش بوپتىيا؟...

— سىلى ئاداش، — دېدى ئىمىن سوپى زەھىرى بىلەن، — ھېلىقى قىزنى تېپىپ ياۋاشلىق بىلەن كەچۈرۈم سوراپ، توي خېتىنى ئىسسىقىدا قايتۇرۇۋېتىڭلا... بولمىسا ھەممىزنى بىر دۆۋە سېسىق پوققا ئايلاندۇرىسىلە...

— شاپ بولاڭلا دەيمەن، — دېدى زەينىدىن ھېلىلا بىر كىم ياقىسىدىن ئالىدىغاندەك ئەندىكىپ، — يەنە چاپلاپ ئولتۇرىسىلىغۇ؟...

كېرىموف تۇنجۇققان ھالدا، قايىتقا نۇرغۇن پۇل بەرگەنلىكى، ھازىر ئۇ پۇلنىڭ ئۆسۈمىنىڭمۇ بىر يەرگە بېرىپ قالغانلىقى، ئەگەر مۇشۇنداقلا بولدى قىلسا، ئۆزىنىڭ نۇرغۇن زىيان تارتىپ كېتىدىغانلىقى ھەققىدە ھالىنى ئېيتىشقا باشلىغانىدى، ئۇنىڭ سۆزى باشقىلارنىڭ سەپراسىنى تېخىمۇ ئۆرلىتىپ قويدى.

— ھەي ئاداش، سىلى تېخى پۇل، ئۆسۈم بىلەن قاپسىلەرغۇ؟ — دېدى ئىمىن سوپى جىلى بولۇپ، — ئاۋۋال ئۆزۈڭلارنى ئويلاڭلا... قۇربان ھاكىم ئەڭ ئالدى بىلەن ئاشۇ شەكلى ئۆزگەرگەن قىز سېتىۋېلىش، ئۆسۈم دېگەنلەرنى سۈرۈشتە قىلىپ قانتىق بىر تەرەپ قىلىشنى دەۋاتسا! يەنە تېخى «ھەربىي ئائىلىنى بۇزدى دېگەن شۇنچە چوڭ مەسىلىنى تەكشۈرۈپ باقمىدىڭما؟ ئەمەلىيەتتە يوق ئائىلىنى قانداق بۇزىدۇ؟» دەپ بىر سوراق قىلغىلى تۇرۇپتى. ماڭا ئاسمان يېرىق، يەر قانتىق بولۇپ كەتتى...

— توي خېتى ئالغان ئادەم، — دېدى ساۋۇر روزى ئالقانلىرىغا ئۈرۈپ، — يا ئۆز ۋاقتىدىلا بىر ئامالىنى قىلىپ توينى قىلىۋەتمەپسىلە، مانا ئەمدى بىر چىشلىق كالا پۈتۈن پادىنى بۇلغىدى دېگەندەك ئىش بولۇۋاتامدۇ؟...

— قۇربان هاكىمنىڭ ئۆيىگە بېرىپ، — دېدى كېرىموف كىچىككىنە ئۈمىد بىلەن، — ئالدىدىن ئۆتۈپ قويسام بولارمۇ؟...

— نېمە؟ — ئىمىن سوپى چىچاڭشىپ كەتتى، — كۆزۈڭلار ئوچۇق چۈش كۆرۈۋاتامايدىغانسىلە؟ هاكىم ئاپارغان نەرسەڭلارنى بوينۇڭلارغا ئېسىپ، گۇلباغنى تۆت چۆرگىلىتىپ سازايى قىلىپ، تەپتىشكە تاپشۇرۇپ بەرمىسە، قۇلىقىمنى سۈپالدا كېسىپ بېرىمەن... قۇربان هاكىمنى سىلى نېمە چاغلاپ قالدىڭلار؟...

— سىلى نېماندا كاج ئادەم؟ -- زەينىدىن قورقۇپلا تۇراتتى، — ئۆلگۈسى كەلگەن چاشقان مۈشۈكنىڭ قۇيرۇقىنى چىشلىگەندەك، تېخى قۇربان هاكىمنى چېكىپ باقماقچىما؟... ئۇنىڭدىن كۆرە، هەممىمىزنى بىر تاغارغا سولاپ ئاپىرىپ بېرىمەن دېسىلە بولمامدا؟...

— تولا ۋاري - ۋاري قىلىشمايلى، — دېدى ساۋۇر روزى، — بىز كېرىموفقا بىر ئاز ۋاقىت بېرەيلى، ئۇ بىرەر هەپتە ئىچىدە توي خېتىنى قايتۇرۇۋەتسۇن. بۇنىڭدا كېرىموفقا ئاجرىشىش خېتى بېرىدۇ. بۇ خەت ئائىلىنىڭ بۇرۇن مەۋجۇت ئىكەنلىكىگە ئىسپات بولىدۇ. قارشى تەرەپنىڭ «ئائىلە بۇزدى» دېگەن جىنايىتى كىچىك ئىشگە بولۇپ، ئەنزە ئاغدۇرۇلمايدۇ... ئەگەر قىز رازى بولسا، توي قىلىۋالسا، تېخى ياخشى، هەممە ئىش تۈگىگەن بولىدۇ...

— قۇربان هاكىم سۈرۈشتە قىلىپ قالسا قانداق قىلىمىز؟ — دېدى ئىمىن سوپى گېپىنى قىرىپ قويۇپ، — ئۇ بىرەر ئىشنى تۈتسا، ئوتتۇرا يولدا تاشلاپ قويىدىغان ئادەم ئەمەس!... هەتتا ئۇ گۈلزىبا سوتقا ئەرز قىلسا، بىر سوتچى ئۇنى هاقارەتلەپتۇ دەۋاتسا؟...

— «قولۇمدا مۇهىم ئەنزىدىن بىرسى بار ئىدى، ئۇنى ئارىلىقتا ئۇزۇپ قويغىلى بولمىدى» دەپ بىرەر باهانە - سەۋەب كۆرسەتمەسىلە...

ئەگەر ئاچچىقلاپ قالغۇدەك بولسا، مەنمۇ ئىككى ئېغىز گەپ قىلىپ قويمامدىم؟ . . . ئۇنىڭ خىزمىتى ئالدىراش، داۋاملىق سۈرۈشتە قىلىشقا ۋاقتى ئەدە؟

ئۇلار يەنە بىر دەم قۇلاق يېقىشىپ، مەسلىھەت قىلىشقاندىن كېيىن، تارقىلىشتى. زەينەدىن ئېغىر سومكىسىنى كۆتۈرۈپ، ساۋۇر روزىنىڭ ئارقىسىدىن كېتىپ قالدى. كېرىموف بولسا، بېشىنى ساڭگىلاتقىنىچە، ناھىيىلىك كومىتېت ھويلىسىدىن چىقىپ كەتتى. گەرچە بىر - بىرىدىن قورقۇنچلۇق خىياللار چىرمىۋالغان بولسىمۇ، ئۇ گۈلزىبادىن كېچىشنى خالىمايتتى. ئۇنىڭ ئۇچۇن يەنە قانچىلىك بەدەل تۆلىشكە توغرا كەلسە، ھەرگىز ئىككىلىنىپ ئولتۇرمايتتى. لېكىن قۇربان ھاكىمنىڭ: «شەكلى ئۆزگەرگەن قىز سېتىۋېلىش»، «قاتتىق بىر تەرەپ قىلىش»، «ئەمەلىيەتتە يوق ئائىلە» دېگەن سۆزلىرى كېرىموفنىڭ يۈرىكىنى گويا ئامبۇردەك قىسىۋالدى. ئۇنىڭ بىردىنلا قايىت بىلەن جامال توختىغا ئاچچىقى كەلدى. بۇ ئىككىسى «ئەنە - مەنە»، «ۋاي ئېرىپ قالاي دېدى»، «غۇلاچقا چىدىدىڭ، ئەمدى غېرىچقا چىدىغىن» دەپ مۇشۇ كۈنگە سۈرەپ ئېلىپ كەلدى. بولۇپمۇ جامال توختىنىڭ ئارقىغا سۆرىگەنسېرى، گېلىمۇ شۇنچە يوغىناپ كەتتى. ئۇلار زادى نېمە قىلماقچى؟ كېرىموفنى داۋا چۈشكەن پۇرچاقتەك سەكرىتىپ ئويناتماقچىمۇ؟ «ۋۇي تويماس زەڭگى، قارا مەدەك، قارۇاتقۇ، ئاژناپ، كاززاپ! . . . » كېرىموف ئىچىدە جامال توختىنى پۇخادىن چىققۇدەك تىللىۋالدى. ئەمما ئۇ يەنىلا شەھەرلىك پەيچۇسوغا ئۇنىڭ بىلەن كۆرۈشۈش ئۇچۇن كېتىۋاتاتتى.

جامال توختى ئىشخانىسىدا يوق ئىدى. ئۇ مەجەزى بولمىغانلىقتىن چۈشتىن كېيىن ئىدارىگە كەلمىگەنىدى. بىردىنلا كەيپى ئۇرلەپ قالغان كېرىموف ئۇنىڭ ئۆيىگە ماڭدى. بۇگۈن زادى غېزىنى ئۇيان - ئۇدىكىنى بۇيان ئايرىش نىيىتىگە كەلدى. قېنى جامال تۆختى نېمە دەركىن؟ يېگەنده گېلىدىن سىيلىق، ياغلاش ئۆتۈپ كەتكىنى بىلەن، قۇسۇش ئۇنچىۋالا ئاسان ئەمەس. . . بەلكىم قۇسۇشنىمۇ خالىمىسا كېرەك! . . . ئەگەر ئۇ قايتىنى تويىنى مۇشۇ ھەپتىنىڭ ئىچىدە قىلىشقا قايىل قىلالمىسا، راست

گەپنى قىلسۇن. كېرىموفمۇ قۇلاقچىسىنى تەتۇر كىيىپ، خاتىرىسىگە يىل، ئايلىرى بىلەن يېزىپ قويغان پىششىق - خامىنىڭ ھەممىسىنى ئوقۇيدۇ...

كېرىموف ھېكمەت بىلەن نەبىنى چاپخانا مەكتەپ ئالدىدا كۆرگەندىن كېيىن، بۇگۈن كېچە ھەقەمسايىلىرىدىن بىرنەچچىنى ئېلىپ، ئاۋغان كوچىسىدا ماراپ تۇرۇپ، ئۇنىڭ ئەدىپىنى بەرمەكچى ئىدى. ھازىر ئۇ نىيىتىدىنمۇ يانىدى. ئۇ، قەدىمىنى تېزلىتىپ، ئىككىنچىسى باشلانغۇچ مەكتەپنىڭ بېقىندىكى تار، قىڭغىر - قىيىسىق توپلاڭ يوللار بىلەن مېڭىپ، خوتەن گېزىتخانىسىنىڭ ئارقىسىدىكى پاكار - پاكار ئۆيلەر جايلاشقان سېپىل كوچىسىغا كەلدى. كېرىموف دەرۋازا ھالقىسىنى شاراقلاتمايلا ھويلىغا كىرىۋىدى، باغلاقلىق ئاق ئىت داپشىنىپ قاۋاپ كەتتى. ئائغىچە، ئون ياشلار چامىسىدىكى بىر قىز يۈگۈرۈپ چىقتى - دە، ئىتنى «ياتە ئاق بودەك» دەپ ۋارقىراپ قويۇپ، كېرىموفنى ئۆيگە باشلىدى ۋە ئىچكەرى مېھمانخانىنى كۆرسىتىپ «دادام يالغۇز» دەپ قويدى. مېھمانخانىدا، نە كارىۋات ياكى سۇپىمۇ يوق ئىدى. يەرگە قاتمۇقات گىلەملەر سېلىنىپ، تاملارغىمۇ گىلەم تارتىلغانىدى. جامال توختى خۇددى بىر پارچە يوغان كۆمۈرنى تىكلەپ قويغاندەك، كۆرپە ئۈستىدە تامغا يۆلىنىپ ئولتۇراتتى. كېرىموف ئايقىنى سېلىشتۇرىپ، ئۇنىڭ ئالدىغا كېلىپ ئولتۇردى ۋە تەخسىدىكى كۆك تاماكىدىن بىرنى ئوردى. ئۇنىڭ قاپقىنىڭ تۇرۇلۇپ كەتكەنلىكىنى كۆرگەن جامال توختى ئەھۋال سوراپ بولۇپلا، ئۇندىمەي جىم ئولتۇردى. كېرىموف تاماكىسىنى تۇتاشتۇرۇپ، ئىككى - ئۈچ قېتىم قاتتىق شورىۋالغاندىن كېيىن، ئىنتىزام تەكشۈرۈش ئىشخانىسىدا بولۇنغان سۆزلەرنى كۆپتۇرۇپ ۋە قوشۇپ سۆزلىدى. ئۇنىڭ سۆزىنىڭ ئوراندىن جامال توختىغا «قېنى ئەمدى قانداق قىلىسەنكىن؟» دېگەن «دوق» چىقىپلا تۇراتتى. جامال توختىنىڭ ئۆزىمۇ ئەندىكسىپ قالدى. چۈنكى كېرىموفنىڭ ئالاق - جالاق بولۇپ، ئۇ يەر - بۇ يەرگە قاراپ قويۇشى، تۇرۇپلا قاپاق ئۈرۈقدەك كىچىك كۆزلىرىنى تىكىپ پۇشاڭشىپ ئولتۇرۇپ كېتىشىدىن، ئۇنىڭ ئىشتان - كۆڭلەكنى سېلىپ

سۇغا سەكرەيدىغاندەك ئەلپازدا كەلگەنلىكىنى بىلىۋالماق ئانچە تەس ئەمەس ئىدى. ئەلۋەتتە زىيان دېگەن ئاچچىق، شۇنچە نۇرغۇن پۇلنى مازارغا ياڭاق ئاتقاندەك، بىكارغا سېلىپ بەرسە، يازدىن بېرى قۇرۇق سوسكىنى ئېمىپ كەلسە، مانا ئەمدى «توي خېتىنى قايتۇرۇۋەت» دېسە، ئاھانەت ئاڭلىسا، تەقدىرى ئاجىز تورغا ئېسىلىپ قالغان بېچارە ئۆمۈچۈكتەك بولۇپ قالسا، بۇنىڭغا كىممۇ چىدايدۇ؟ جامال توختى كەرىموفنىڭ چىرايىدىن «ھۇنىرىڭ بولسا كۆرسەت، بولمىسا مېنىڭدىن يامانلىما!» دېگەن مەنانى كۆرۈپ قورقتى. ئەلۋەتتە ئېغىز يېسە، يۈز ئۆيۈلىدىغانمۇ گەپ بار - ده...

— كەرىموف، مەن ئىككى كۈن بولدى، مىچىلداپلا قالدىم، — دېدى جامال توختى لۈكچىگە مىشقېرىپ، — سەن قايىتىنى مېنىڭ ئۆيۈمگە ھازىرلا باشلاپ كەلسەڭ... بۇ قېتىم ئۇ بەكچى قىمارۋازنىڭ قۇيرۇق شىپاكچىتىپ باققىنىنى بىر كۆرەي!...

— بولىدۇ، مەن ئۇنى ئېلىپ كېلىمەن... لېكىن توي مۇشۇ ھەپتىنىڭ ئىچىدە بولمىسا ھەرقانداق ئادەم مەندىن رەنجىمىسۇن... — كەرىموف ئورنىدىن تۇرۇپ قولىنى شىلتىدى، — ئىنتىزام تەكشۈرۈش ئىشخانىسىدا مەنلا مەسىلە تاپشۇرۇپ، خىزمەت - ئەمەللىرىمدىن ئايرىلىپ قالسام، بۇ لىللا ئىش بولماس... كونىلارمۇ يېتىپ قالغۇچە، ئېتىپ قال، دەپتىكەن...

كەرىموف چىقىپ كەتتى. ئۇلارنىڭ دوستلىقى، بۇرادەرلىكى مۇشۇنچىلىكلا ئىدى. قاقتى - سوقتى قىلىش پۇرسىتى كەلگەندە، ئۇلار كېچىككىنە مەنپەئەتنى دەپ، بىر - بىرىنى ئالدايتتى. «ئاسماندىكى چولپاننى قوينۇڭغا سېلىپ بېرىمەن...» دېمەيتتىيۇ، ئۇنىڭدىن باشقا ھەممە يالغانلارنى ئېيتىشىپ، ھەرخىل ۋەدىلەرنى قىلىشاتتى. ئۇياتمايلا ئۇزۇنارا بىر - بىرىنى ماختىشاتتى. ئەمما، شامالنىڭ شەپىسىنى سەزگەن ھامان، بىر - بىرىنى ھېچ ئايانمايلا سېتىۋېتەتتى. كوچا - كويلاردا سېسىتاتتى. مىسقالچە پايدا ئۈچۈن، كاسسىسىنى ئېلىپ يوزىگە چاپلايتتى. ھەتتا، بىر - بىرىنىڭ ئۆلۈمىنى تىلەپ، قېنىسقماس رەقىبلەرگە ئايلىناتتى.

تېخىچىلا ئاچچىقى يانماي تۇرغان كېرىموف چىرايىدىن بۇران ياغدۇرۇپ، ئاۋغان كوچىسىغا يېتىپ كەلدى. نېمىلا بولغان بىلەن، قايىت ئۆيىدە بار بولۇپ چىقتى. ئۇ، تامىقىنى يەپ بولۇپ، سىرتقا چىقىش ئالدىدا تۇراتتى. كېرىموف ئۇنىڭغا ئەھۋالنى ئېيتىپ، ئۇنى ئالدىغا سېلىپ ماڭدى. ئۆيدە گۈلزىبا كۆرۈنمەيتتى. «چوقۇم ھېكمەت بىلەن بىر يەرگە چىقىپ كەتكەن گەپ» دېگەن خىيال كۆڭلىدىن كەچكەن كېرىموفنىڭ قۇلاق تۇۋىدە گۈلزىبانىڭ ئۆتكەنده: «ماڭا قول تەگگەن، قورسىقىمدىكى بالا ھېكمەتنىڭ...» دېگەن سۆزى قايتا جاراڭلىدى... بۇنىڭ بىلەن ئۇنىڭ كەيپى تېخىمۇ چىگىشلىنىپ كەتتى.

— گۈلزىبا كۆرۈنمەيدىغۇ؟ — دېدى كېرىموف كوچىدا كېتىۋېتىپ، — باشلانغۇچ مەكتەپنىڭ مەشغۇلاتى سائەت ئىككى - ئۈچلەردە تۈگەيدىغان تۇرسا؟...

— بىر يېقىن دوستى ئېغىر كېسەل ئىكەن، — دېدى قايىت، — دوستلىرى بىلەن نۆۋەتلىشىپ بېقىۋېتىپتۇ... تېخى ئالدىلىرىدا تاماق ئېلىپ دوختۇرخانىغا كەتكەن...

— راستما؟

— يالغان بولسا، دوختۇرخانىغا بېرىپ تەكشۈرۈپ كەلمەملا...

— ھېكمەت كەلمىدىما؟

— ئۇ سۈرگۈنده يۈرسه، بۇ يەرگە قانداق كېلىدۇ؟

— مەن ئۇنى شەھەردە كۆردۈم...

— نېمە، كۆردۈم؟

— شۇنداق، نەبى بىلەن چايخانا مەكتەپ ئالدىدا پاراڭلىشىۋېتىپ-تىكەن...

— ئۇ نېمىگە كەلگەندۇر؟ — قايىت چىمچىلاق قولىدا بۇرنىنى تاتىلىدى، — نەبى ئۇنىڭغا بەكمۇ ئامراق.

نەبىنىڭ ئىسمى چىقىشى بىلەن، كېرىموف ئالىيىپ قويدى، لېكىن گەپ قىلمىدى. ئۇلار كەچ قالغان بازارچىدەك ئالدىراپ، سېپىل كوچىسىغا يېتىپ كەلدى. چىرايىدىن مۇز يېغىپ تۇرغان جامال توختى

ئۇلارنى سوغلا كۆتۈۋالدى. ئۆيگە شىرەمۇ قويۇلمىدى، چايمۇ تارتىلمىدى، پەقەت ئۇچىنىڭ ئوتتۇرىسىدا تاماكا توشتۇرۇلغان تەخسە، بىر كۆلدانلا بار ئىدى. جامال توختى گەپنى ئەگىتىپ ئولتۇرماي، ئىمىن سوپى، ساۋۇر روزىلارنىڭ كېرىمىوقىقا ئىشلەتكەن بېسىم ۋە تەھدىتلىرىنى سۆزلىدى. ئۇ: «ئىلاجى بار گۈلزىبا بىلەن پاتراق توي قىلىۋالسا تېخى ياخشى» دېگەن سۆزنى ئالاھىدە گەۋدىلەندۈرۈپ تەكىتلىدى. كېرىمىوقىنىڭ «يېتىپ قالغۇچە، ئېتىپ قال» دېگەن سۆزىدىن خىجىلا ئەندىشىگە چۈشۈپ قالغان جامال توختىنىڭ ھېلىدىن ـ ھېلى ئاچچىقى ئۆرلەپ تۇراتتى. شۇڭا قايىت بىلەن ئۆز ۋاقتىدا پۈتۈشكەن تىلخەت توغرۇلۇقمۇ پۈرىتىپ ئۆتتى. قايىت يۇغان ئورۇۋالغان تاماكىسىنى پارسىلدىتىپ شوراپ، دوڭغىيىپ ئولتۇراتتى.

— تۆتىنچى ئايىنىڭ بىرىنچى كۈنىدىن ئېتىبارەن كۈنىگە ئىككى پىرسەنت پۇل قېتىلغان تەقدىردە، — دېدى جامال توختى بارماقلىرىنى ساناپ، — ھازىر بىر مىڭ يەتتە يۈز يۈەن قېتىلدى دېگەن گەپ! . . . مۇنداقچە ئېيتقاندا، ئاننىسىدىن بالىسى ئۆسۈپ كەتتى. قانداق، ھەر ئىككىلىسىنى قېتىپ تۆلەمسەن ياكى توينى قىلامسەن؟ . . .

— گۈلزىبا زادىلا ئۇنىماي تۇرۇۋاتسا؟ . . . — دېدى قايىت غودۇڭشۇپ، — تويىنى مەجبۇرىي قىلساق، بىرەر ئىش چىقىرىپ قويامدىكىن دەپ. . .

— ھەي، ئاتام زامانىدىن تارتىپ تويغا ئاتا ـ ئانا ئىگە بولۇپ كەلگەن، — جامال توختى ھۆرپەيدى، — توي تەييارلىقىنى تېزلا قىلىپ، بىرنەچچە يېقىن ـ يورۇقلارنى چاقىرىپ، مېھمانخانا‌ئىدىلا ئۇزاتساق بولدى. قىز دېگەننى بىرنەچچە خوتۇن ـ قىزلار ئايرىم ئۆيدە ئولتۇرغۇزىدۇ، ئۇنداق يەڭگىلەرنى كېرىمىوق تېپىپ بەرسە، قىزنىڭ نەگە بۇلجىيالايتتى؟

— مەن خوتۇنغا يەنە بىر ئۇلغۇماچ سېلىپ باقاي، — دېدى قايىت بېشىنى كۆتۈرۈپ، — بولمىسا راسا ئۆتكۈدەك بىر ساۋايدىغان بولسام، گۈلزىبامۇ چىدىيالمايدۇ.

— بۇنداق قىلساڭ، ئىشنى چوڭايتىپ قويىسەن، — دېدى جامال

توختى، — ھازىر بېرىپلا: «قورۇ - جاينى قەرزگە تۇتۇپ بەردىم، ئىككىمىز ئاجراشقىلى بارىلى» دېگىن. تۇۋا قىلدىم، بۇ قىزنىڭ مۇشتۇمدەك ۋاقتىدىن بېقىپ، ئوقۇتۇپ، چوڭ قىلغان دادىسىنى كۆزگە ئىلمايۋاتقىنىنى قارا... خوتۇنۇڭ چېغىدا ئەمەق قىلۋاتىدا سېنى!...

پۈۋلەپ كۆپتۇرۇشلەر ساۋاتسىز قايتىنى ئۆرلىتىپ قويدى. ئۇ ئورنىدا ئولتۇرالماي ئېغىر تىناتتى، ئارقا - ئارقىدىن ئۇلاپ تاماكا چېكەتتى. ئالدىنقى قېتىمدا قايىت قورۇ - جاينى كېرىموفقا قەرزگە تۇتۇپ بېرىپ، ئاجرىشىپ، ماھىگۈل بىلەن نەبىنى ئىلىغا ئېلىپ كېتىدىغانلىقىنى ئېيتقاندا، ئىككى بالىسىغا پايلىسىغان بۇمەرەمخان گۈلزىبانى چوقۇم كۆندۈرىدىغانلىقىنى ئېيتىپ، يالۋۇرۇپ يىغلىغانىدى. بولۇپمۇ ئۇ بىر تال ئوغلى نەبىگە ھەرگىز چىدىمايتتى. ئەگەر سوتقا چۈشۈپ قالغاندىمۇ، بۇ بالىلارنى ئاتىغا تەقسىم قىلىدىغانلىقىغا، ئەڭ بولمىسا، ئوغۇلنى ئاتىغا بۇيرۇيدىغانلىقىغا بۇمەرەمخان ھەم گۈلزىبامۇ ئىشىنەتتى. گۈلزىبا: ئانىسى بۇمەرەمخان، سىڭلىسى ماھىگۈل، ئىنىسى نەبى ئۇچۇن ئۆزىنى قۇربان قىلماسمۇ؟... ئۆزلىرىنىڭ ئۈي - ماكانسىز، ۋەيران بولۇشىنى خالارمۇ؟...

— بولدى!... — دېدى قايىت ئورنىدىن تۇرۇپ، — مۇشۇ ئىككى - ئۈچ كۈن ئىچىدە تويىنى چوقۇم قىلىمىز... ياكى قورۇ - جاينى كېرىموفقا ئۆتكۈزۈپ بېرىپ، بۇ يەرلەردىن كېتىمەن...

— ئالدىرىما، — دېدى جامال توختى، — تويغا ئىتراپتىكى قۇلۇم - قوشنا، يېقىنلارنى چاقىرىپ، ئاددىي، ئىخچام، ھەشەمەتسىزلا ئۆتكۈزىمىز... گۈلزىبانىڭ دوستلىرى ۋە يىراق - يېقىندىكىلەر بىلمەيلا قالسۇن...

— ماقۇل، مەن ماڭاي...

— توختاپ تۇر، بايىقى پىلانىڭ جايىدا. ئەمما كىچىك قىز بىلەن ئوغۇلنى قەتئىي ئېلىپ كېتىمەن دېگىن گەپتە چىڭ تۇر. ھەتتا سوتتىكىلەر بىلەن كۆرۈشتۇم، ئۇلارمۇ قوشۇلدى، دېگىن...

قايىت چىقىپ كەتتى. كېرىموف جامال توختىنىڭ سۆزلىرىدىن

خىلىلا يېنىكلەپ قالغان بولسىمۇ، كۆڭلىنىڭ يەنە بىر يېرلىرى خىرە ئىدى. ئۇ بولسىمۇ، قايىت ئەنسىرىگەندەك، توي كۈنى گۈلزىبانىڭ ئۆزىنى بىر نېمە قىلىۋېلىشى ياكى يۈز تۆكۈلىدىغان گەپ ـ سۆزلەرنىڭ چىقىشىغا ئوخشاش ئەھۋاللارنى ئويلاشماي بولمايتتى.

— بۇ ئىشلاردىن ئەنسىرىمە، «قۇلۇپ ياسىغان، ئاچقۇچمۇ ياسار» دېگەن گەپ بار، — دېدى جامال توختى كېرىموفقا ئېگىشىپ، — توي كۈنى گۈلزىبا سەن دېگەندەك بوش غەۋغا كۆتۈرمەيدۇ. . . بۇنىڭ ئۈچۈن، ئۇنىڭغا «دىل ئارامى، دىل خۇشات»نى ئىچۈرۈۋېتىش كېرەك. . .

— ئۇ ئىچەرمۇ؟. . .

— ياق، ياق، ئۇ بولمايدىكەن، — دېدى جامال توختى چېكىسىنى ئۇۋۇلاپ، — گۈلزىبا مەجۇننى كۆرۈپلا گۇماناللىنىپ قالغۇدەك. . . ئەڭ ياخشىسى، ئۇ يىغلاپ، ۋارقىراپ، چىرقىراپ بېشى راسا چىڭقىلىپ كەتكەندە، «باش ئاغرىقى دورىسى» دەپ «ئەمىيەنتوڭ»① ئىچۈرۈۋېتىش كېرەك.

— بۇنى كىم ئىچۈرىدۇ؟. . .

— مەسىلە مۇشۇ يەردە. ئەگەر گۈلزىبانىڭ ئەڭ يېقىن دوستلىرىدىن بولسا تۈز تامىتى. شۇنداقلاردىن بىرەرسىنى ئىندەككە كەلتۈرگىلى بولماسمۇ؟

كېرىموفنىڭ ئاللىقاچاندىن بېرى ھېيلىگەرلىككە ئايلىنىپ كەتكەن ئەقىل ـ ئىدرىكى ئەمدى ئۆزىنىڭ بارلىق قىرىق ئايىقى بىلەن قوزغىلىشقا ۋە يۈرۈشكە باشلىدى. توي خېتىگە گۇۋاھلىق بەرگەن گۈلرۇزنىڭ ھېلىقى ئىككى دوستىنىڭ بىرسى بولارمۇ؟. . . ياق، ياق، ئۇلارنى گۈلزىبا تونۇيدۇ. . . ئايال ئىلمىي مۇدىرچۇ؟. . . بۇمۇ بولمايدىكەن. . . چۈنكى گۈلزىبا ئۇنىڭ بىلەن ئۇرۇشۇپ قالغان. . .

كېرىموف بىردىنلا چەكچىيىپ جامال توختىغا قارىدى. ئۇنىڭ كۆڭلىگە گۈلشەن مۇئەللىم كەلگەندى. ئۇ گۈلزىبا بىلەن يېقىن ئۆتەتتى.

---

① ئەمىيەنتوڭ — مەست قىلىش، تىنچلاندۇرۇش دورىسى.

كۆڭۈللىرىدىكى گەپلەرنى قىلىپ، مۇڭدىشاتتى. كېرىموف ئۇنىڭغا كونا خوتۇنلىرىدىن قالغان تولغۇما كۆمۈش بىلەيزۈكنى سوۋغا قىلغاندىن كېيىن، ئۇ «شيۇجېڭجۇيىغا قارشى» ھەرىكەتتە خىلىلا ئىسقاتتى. ھەر كۈنلۈك ئەھۋالنى دوكلات قىلىپ تۇردى. كېرىموفنىڭ ھېكمەت ۋە ئۇنىڭ ئوستلىرى توغرۇلۇق يەتكۈزگەن «ئۇچۇر»لىرىنى يېزىپ، پىكىر سانداۋقىغا تاشلاپ تۇردى!... بۇ ئىشقا گۈلشەن مۇئەللىمدىنمۇ ئارتۇق لايىق يەنە بىرسى بولمىسا كېرەك... ھەم ئىشەنچلىك، ھەم گۈلزىبانىڭ سىردىشى. توۋا، كۆڭۈلنىڭ ئارامى يوق چاغدا، ئادەم تۆگە مىنىپ، تۆگە ئىزدەيدىغان بولۇپ قالىدىكەن...

— ھەببەللى، — دېدى جامال توختى كېرىموفنى ماختاپ، — گۈلزىبا خېنىمنىڭ ئىشقىدا ئۆزۈڭمۇ سېھرىگەرنىڭ ئۆزى بولۇپ كېتىپسەن. قارا، گۈلشەن خانىمغا راسا ئۇقتۇرۇپ، چۈشەندۈرگىن، گۈلزىبا راسا بىئارام بولغاندا: «ۋاي دوستۇم، بېشىڭ ئوتتەك قىزىپ كېتىپتۇ. بۇ باش ئاغرىق دورىسىنى ئىچمۈەتكىن» دەپ ئىككىسى تال تابلېتكىنى ئاغزىغا سېلىپ، ئارقىدىن قاياناق سۇ ئىچۈرۈۋەتسۇن. شۇنىڭ بىلەن، گۈلزىبا ئۇچ - تۆت ساەت كۆزلىرى پىلدىرلاپ، جىمىپلا كېتىدۇ. شۇ پۇرسەتتە كۆچۈرۈۋالىمىز...

— بۇ بولىدىغان چارىكەن، — كېرىموف كۈلدى.

— ھە مۇنداق كۈلگىنە، قالماقنىڭ بۇتىدەك تۇتۇلۇپلا ئولتۇرماي. ئەتىگەندىن بېرى ئېچىلىپ - يېيىلىپ ئولتۇرغىنىڭنى كۆرمىدىم...

— شۇنداق دېگىنىڭ بىلەن، ساۋۇر روزى، ئىمىن سوپىلارنىڭ گەپلىرىنى ئاڭلاپ، چوقامدىن كىرگەن قورقاق تاپىنىمدىن چىقىپ كەتتى دېمەمسەن، — دېدى كېرىموف، ئىشكاپ ئەينىكىدىن كۆرۈنۈپ تۇرغان بۇتۇلكىغا كۆز تاشلاپ، — ھېلىقى زەينىدىن دېگەن كاپ - كاپ گاچىنىڭ چالۋاقاپ كېتىشلىرىچۇ تېخى... خەپ بوستانغا چىقمىپ، يېگەن - ئىچكىنىنى بۇرنىدىن بۇلاق، ئارقىسىدىن يۇمىلاق قىلىپ چىقارمىسام...

— ھەي، ھەي، كونا جۇڭنى يار كەلدى دەپ تاشلىغۇلۇق ئەمىس... ئۇ كېيىن يەنە ئەسقاتىدۇ... ھېلىقى ھېكمەت دېگىنىڭ شۇنىڭ قولىدا

ئەمەسمۇ! . . .

كېرىموفنىڭ ئىشكتىن كىرگەن ۋاقتىدىكى ئەلپازىنى كۆرۈپ، تەھدىتلىرىنى ئاڭلاپ، ئەيمەنگىنىدىن ھەمدەم پىكىر بولۇپ قالغان قاقباش جامال توختىنىڭ كۆڭلى ئارامىغا چۈشتى. ئۇ ئىشكاپ تەكچىلىرى ئۈستىدە كۆزلىرى يۇگۈرۈپ يۈرگەن كېرىموفنى كۆرۈپ، پۈسۈققىدە كۈلۈۋەتتى ۋە بىر بوتۇلكا ھاراقنى ئېلىپ كېلىپ، گىلەم ئۈستىگىلا تىكلىدى. ئىككى پىيالىگە تەڭشەپ قۇيۇپ، «قېنى، بۈگۈنكى ئىشىمىزنىڭ ئۇڭۇشلۇق بولۇشى ئۈچۈن!» دېيىشىپ كۆتۈرۈشتى.

جامال توختى بىلەن كېرىموف بىر قولىدا تاماكا، بىر قولىدا پىيالە، قۇرۇق ھاراق ئارقىلىق ئۆز ئىشلىرىغا خەيرلىك تىلەۋاتقان مۇشۇ كەچتە، ھېكمەت ۋىلايەتلىك دوختۇرخانىغا كىرىپ كېتىۋاتاتتى. ئۇ دوستلىرىنىڭ ئۆيلىرىگە بېرىپ، خېلى بۇرۇنلا بىكار بولغان بولسىمۇ، يولدا ئۇنى تونۇيدىغان بوستانلىق بىر دېھقان ئالدىنى توسۇۋالدى. ئۇ دېھقان ئۆزى توقۇغان بىر پارچە گىلەمنى توغقىنىنىڭ ئۆيىگە ئېلىپ ماڭغانىكەن. جۈسادۇيدىكىلەر ئۇنى ھايانكەش دەپ، گىلىمىنى تارتىۋاپتۇ. ھېكمەت گۇۋاھلىقتىن ئۆتۈپ بېرىش ئۈچۈن، جۈسادۇيگە قاراپ مېڭىۋىدى، يولدا تۇرا كاللا بىلەن مەتروزى پەشۋا يولۇقۇپ قالدى. ھېكمەت ئۇلار بىلەن مەدەنىيەت يۇرتىدىكى تانسىدا پاراڭلاشقاندىن كېيىن، ئابلىز نەۋانىڭ تويىدا بىللە ئويناشماندى. بۇ جەرياندا بالىلار ئەھۋالنى ئۇقۇپ، جۈسادۇيگە بىللە بېرىشتى. جۈسادۇيىنىڭ چاپارمەنلىرى ئۇلارنى كۆرۈپ سەل بوشاپ قالدى ۋە بىر مۇنچە قائىدە - نىزاملارنى چۈشەندۈرگەندىن كېيىن، گىلەمنى دېھقانغا قايتۇرۇپ بەردى.

ھېكمەت كەڭ، ئازادە بالىلىققا كىرگەندە، ھەمە دوستلىرى شۇ ھەردە ئىدى. مۇراتنىڭ ئاتا - ئانىسى، سىڭىل - ئىنىلىرىمۇ كەلگەنىدى. ھىلۋالدى دوختۇر ئۇلارغا نېمىلەرنىدۇر دەۋاتاتتى. ھېكمەت ئالدى بىلەن، ئۇتلۇق خۇيجاڭغا سالام بەرگەندىن كېيىن، ئالىمجان، ئامانىللا بىلەن قول ھىلىشىپ كۆرۈشتى. ئاندىن لۇتپىيە، سائادەت، گۈلباھار، روشەن، ئۈمىمەلەرگە باش ئېگىپ سالام قىلىپ ھال سورىدى. مۇرات، نائىبى،

شادىمان، ئابلىز نەۋالار بىلەن كۆرۈشۈپ بولغان بولغاچقا، ئۇلارغا كۆز سالمى قىلىپ قويدى. ئۇ زۇمرەتنىڭ كارىۋىتىنىڭ قېشىدا، ئۆزىگە تەلمۈرۈپ قاراپ تۇرغان ئايالى گۈلزىبانى كۆرگىنىدە، ئۆزىنى ئاران - ئارانلا تۇتۇپ تۇردى. بىراق، گۈلزىبا كۆزلىرىدىكى ياشلىرىنى يوشۇرۇش ئۈچۈن، دەرھال زۇمرەتنى قۇچاقلىۋالدى. زۇمرەتنى گۈلزىبا، روشەن، بائۇمەلەر مۇنچىغا ئاپىرىپ يۇيۇندۇرۇپ كەلگەندى. سېستىرا قىزلار ئۇنىڭ چالا قىرقىلغان چاچلىرىنى چۈشۈرۈپ، بىمارلار كىيىمىنى كىيگۈزۈپ قويغان بولغاچقا، ئۇ پاكىزە ھەم ئوماق كىچىك بالىدەك تىزلىرىنى قۇچاقلاپ كارىۋاتتا ئولتۇراتتى. مۇراتنىڭ ئۆگەي ئانىسى زۇمرەتنىڭ بېشىغا يۇمشاق سۇت رەڭ يېپەك ياغلىقنى چىكىلەپ تېڭىپ قويغان، بۇنىڭ بىلەن ئۇ تالىپەلەرگە ئوخشاپ قالغانىدى. ھېكمەت دوستلىرى بىلەن كۆرۈشۈپ بولۇپ، دوختۇر تېلىۋالدىنىڭ قېشىدا كەلگەندە، يىگىت - قىزلار بىردەك كۈلۈۋەتتى. چۈنكى، ھېكمەت نەبىنە دوختۇرخانىغا ئېلىپ كەلگەندە، تېلىۋالدى بىلەن قىلىشقان چاقچاقلىرىنى ھەممىسىگە سۆزلەپ بەرگەنىدى. «قوي ئارىسىغا كىرىۋالغان ئۆچكە»، «يامغۇر ياغسا دۆمبىسىدە سازاق قاينايدىغان سەھرالىق داڭگال» دېگەن بۇ يۇمۇرلۇق چاقچاقلار ھەممىنى كۈلدۇرۇۋەتكەنىدى.

— ھە، توپىدىن ئايرىلغان ئۆچكىدەك يەنە كېلىپ قاپسەنغۇ؟ — دېدى چاقچاق خۇمار تېلىۋالدى، — يېگۈدەك ئوت تاپالمىغان ئوخشايسەن...

— شۇنداق، — دېدى ھېكمەت كۈلۈپ، — نەچچە كۈنلىك ياقى يامغۇر يېغىپ، ئېتىزلىقلارنىڭ ھەممىسىنى سازاق بېسىپ كېتىپتۇ...

بالىنىست ئىچىدە كۈلكە كۆتۈرۈلدى. بۇ ئاۋازدىن چۆچۈگەن زۇمرەت بېشىنى كۆتۈرۈپ، ھەممىگە تەكشى قاراپ چىقتى. بۇ ئالامەتتىن ھەيران بولغان تېلىۋالدى ئۇنىڭ قېشىغا بېرىپ، بىر ھازا سىنچىلاپ قارىغاندىن كېيىن، مۇراتقا شەرەت قىلدى.

— سىز زۇمرەتنىڭ خاتىرىسىگە چوڭقۇر تەسىر كۆرسەتكەن بىرەر سۆز ياكى ھەرىكەت قىلىڭ!...

مۇرات تېلىۋالدىدىن بىر تال تاماكا ئالدى ۋە بىر ئورام داكىنى، ئېلىپ

كارىۋاتنىڭ ئايىق تەرىپىدە ئولتۇردى. ئاندىن زۇمرەتنىڭ زەنجىر يالاپ جاراھەت ئىزى قالغان ئوشۇقىنىڭ ئۈستىنى داكا بىلەن ئوردى. ئۇ قىزنىڭ ئىككىنچى پۇتىنى ئوراۋاتقاندا، زۇمرەت خودىدى بوز يەردە پۇتىنى كۆتىلەكنىڭ يېڭىدە تېڭىۋاتقاندا قىلغاندەك، مۇراتنىڭ بۇرنىنى سىيلىدى. مۇرات ئاندىن ئۇنىڭ قولىنى ئالقىنىغا ئېلىپ، قول بېغىچىغا تېلىۋالدى بەرگەن ئوتسىز تاماكىنى ئاستا ياقتى... زۇمرەت كۈلدى... مۇراتقا تىكىلىپ قارىدى... ئاندىن «بۇلاق... بۇلاق... بۇلاق... بۇلاق...» دەپ تەكرارلىدى. بۇ ئىشلار بولۇۋاتقاندا، كامىل تېلىۋالدى دوختۇرغا بۇنىڭ سىرلىرىنى يېشىپ بېرىۋاتاتتى. خۇشال بولۇپ كەتكەن مۇرات ئاستا شۇڭىرلىدى:

— زۇمرەت بۇ مەن... مۇرات... مۇرات دەپ بېقىڭا؟...

— بۇلاق... بۇلاق... مۇرات... مۇرات!...

زۇمرەت سەكرەپ تۇرۇپ سىرتقا يۈگۈردى. قىزلار ئۇنى تۇتۇۋالدى. ئۇ: «بۇلاق... بۇلاق... مەن بۇلاققا بارىمەن...» دەپ ۋارقىرايتتى. تېلىۋالدى ئۇنىڭ بىلىكىگە كىچىك ئوكۇل سۇيۇقلۇقىنى ماڭدۇرغاندىن كېيىنمۇ، ئۇ «بۇلاق... بۇلاق... مۇرات...» دەپ ھاسىراپ تۇردى.

— بۇ قىزنىڭ ھېسسىي سېزىملىرى تېخى ئۆلمىگەن... بۇ خودىدى تاسادىپىي پاجىئەدىن ياكى ئېغىر روھىي زەربىدىن خاتىرىسىنى يوقاتقان ئەھۋالغا ئوخشاپ كېتىدۇ، — دېدى تېلىۋالدى ھەمىگە تەكشى قاراپ، — بۇ تەببىي ئىلىمدە «تەپەككۇر ھارغىنلىقى»، «تەپەككۇرنىڭ ئۇزۇلۇپ قېلىشى» دېيىلىدۇ. زۇمرەتنى داۋالاشتا، سىلەرنىڭ ياردەمچىلار ئەڭ مۇھىم. ئۇنىڭ ھاياتىدا بولۇپ ئۆتكەن ئۇنتۇلغۇسىز خاتىرە كۈنلەرنى سۆزلەش، ئەسكە سېلىشنىڭ رولى كۆپ بولىدۇ... بولۇپمۇ مۇرات كۆپىنچە زۇمرەتنىڭ قېشىدا بولۇشى كېرەك...

ھەممىسى بىردەك بىر - بىرىگە قاراشتى. ئەلۋەتتە رېجىسسۇر ئاستىدا ئەمگەك بىلەن ئۆزگىرىۋاتقان مۇرات ئۇچۇن بۇنداق قىلىش مۇمكىن ئەمەس ئىدى. ئەسلىدە، دوستلارنىڭ ھەممىسى بولۇپمۇ قىزلار نۆۋەتلىشىپ زۇمرەتنىڭ ھالىدىن خەۋەر ئېلىشنى ئۆز ئۈستىگە ئالغانىدى. قۇتلۇق

خـۇيجاڭ ۋە ئـۇنىڭ ئايالـى ئـۇلارغا چىن مىننەتدارلىقىنـى بىلدۇردى. شـۇنداقتىمۇ، مـۇراتنىڭ ئىنـى - سىڭىللىـرى ئـۆزلىرىنىڭ زۇمرەت ساقايغىچە قارايدىغانلىقىنى بىلدۇردى. قۇتلۇق خۇيجاڭ خوتەندىكى ئەڭ ئوقۇمۇشلۇق، پەزىلەت بابىدا كۆزگە كۆرۈنگەن بۇ ياشلارنىڭ ئوغلىغا كۆرسىتىۋاتقان هېممەتلىرىنى كۆرۈپ، ناهايىتى تەسىرلەندى ۋە ئوغلىنىڭ مۇشۇنداق دوستلىرىنىڭ بارلىقىدىن پەخىرلەندى. كېيىنكى كۈنلەردە، ئۇ شەھەردىكى خېلى ئائىلىلەرنىڭ قىزلىرىنى سايە قىلغان بولسىمۇ، مۇرات رەت قىلغانىدى. ئۇنىڭ زۇمرەتكە بولغان ۋاپادارلىقىنىڭ مۇشۇنچىلىك دەرىجىدە يۈكسەك ۋە ئۇلۇغلۇقىنى كۆرۈپ، ئوغلىنىڭ ئەخلاقىغا ئىچىدە ئاپىرىن ئوقۇدى. بىراق هازىر ئۇ هەربىكىتىنىڭ قۇربانى بولۇپ ئەمگەك بىلەن ئۆزگىرىۋاتىدۇ. قۇتلۇق خۇيجاڭ بۇنى توغرا چۈشىنەتتى. چۈنكى ئۆزىمۇ هەربىكەت باشلىنىشى بىلەن، ياشلىقىدا سودىگەرچىلىك بىلەن چەت ئەللەرگە چىققان «جىنايىتى» دىن هېساب بەرگەنىدى.

— مۇراتنىڭ زۇمرەتكە داۋاملىق هەمراھ بولۇش ئىشىنى مەن ئامال قىلاي، — دېدى هېكمەت خېلى ئويلانغاندىن كېيىن...

— يەنىلا ئالدىدا ماڭمىسەن - دە، — تېلىۋالدى هېكمەتنى ئۆچكىگە ئوخشىتىپ چاقچاقتا ئۇردى، ئەما هېكمەتمۇ تېلىۋالدىنىڭ «سەھرالىق داڭگال مەن» دېگەن سۆزىنى چالمىغا ئوخشىتىپ يانپاشقا ئالدى.

— شۇ ئەمەسمۇ، توختام سۇ چالمىدىن قورققاندەك، هەممەمز سېنىڭدىن چۆچۈپ تۇرساق...

يىگىت - قىزلار، قۇتلۇق خۇيجاڭ ۋە ئۇنىڭ قىز - ئوغۇللىرى كۈلۈشۈپ كېتىشتى. گۈلزىبامۇ مۇھەببەتلىك كۆزلىرى بىلەن ئىرىگە قارىدى.

— ياتاللا، نەدىن كەلسەم، شۇ يەردىن چىقىپ تۇرسەن... يا زۇمرەتنى چاقچاق بىلەن ساقايتىۋالمسەن؟...

يەنە كۈلۈشمەك كۆتۈرۈلدى.

— چاقچاقمۇ قىلىشتۇق، لېكىن هېكمەتكە ئىشىنەيلى، — كامىل قۇربان هاكىمنى ئويلىغانىدى، — ئۇنىڭ هەل قىلىشىغا كۆزۈم يېتىدۇ..

زۇمرەتنىڭ قېشىدا مۇراتنىڭ ئىككى سىڭلىسى قالدى. قالغانلار سىرتقا چىقىشتى. تېلىۋالدى دوختۇر ئۇلارنى بالنېست بىناسىنىڭ پەلەمپىيىگىچە ئۇزىتىپ قويۇپ كىرىپ كەتتى. لۇتپىيە، سائادەت، گۈلباھار، بائۇمە، روشەنلەر قايسى كۈنى كىمنىڭ تاماق ئەكىلىدىغانلىقىنى مەسلىھەتلىشىپ بولغاندىن كېيىن، يىگىت ۋە ئەرلەرنى ئېلىپ كېتىپ قېلىشتى.

— مەن ئەمدى مەكتەپكە چىقمايمەن، — دېدى مۇرات قايىقىدۇر قاراپ، — بېشىمغا كەلگىنىنى كۆردۈم.

— ئۇنداق دېمەك بولمايدۇ، — دېدى كامىل، — بۈگۈن كېچە زۇمرەتكە ھەمراھ بول. ھېكمەت ئىككىمىز ئەتە سەھەر يېڭىئېرىق سۇ ئامبىرىغا چىقىپ كېتىمىز. قۇربان ھاكىم زېمىندىنگە قارىتىپ بىر پارچە خەت يېزىپ بەرسۇن، سېنىڭ رۇخسەت ئىشىگىنى شۇ ئۈسۈلدا ھەل قىلايلى. شۇڭا، سەن ئەتە ئەتىگەن مەكتەپكە قايت. قانداق دېدىم قۇتلۇق خۇيجاڭ؟

— تۇغرا، ئىنتىزامسىزلىق قىلىپ، يەنە ئۇلارنىڭ تىزىكىنى قاتۇرۇپ قويمايلى، — قۇتلۇق خۇيجاڭ چېكىسىنى ئۇۋۇلىدى، — بالىلىرىم، مۇراتقا مۇلچەرلىگۈسىز ياخشىلىق قىلدىڭلار... ئەگەر قۇربان ھاكىمدىن خەت ھەل قىلالىساڭلار، ئېرىنمەي ماڭا يەتكۈزۈپ بېرىشكەن بولساڭلار. مەن ئانىسى بىلەن ئازراق ئادەمچىلىك قىلىپ، زېمىندىنىڭ ئۆيىگە چىققان بولساق...

— ئاشۇ ئىپلاس جاغدىغا يالۇۋرماقچىمۇ سەن؟ — مۇرات ئاچچىقلاپ قالدى، — رۇخسەت ئىشىنى ئۆزۈمگە قويۇپ بېرىڭلار.

— بالام، بېسىم بىلەن ھەل قىلغان ئىشنىڭ ئۆمرى كۆتە بولىدۇ، — دېدى قۇتلۇق خۇيجاڭ، — ھەتتا ئىشلارنى ئەكسىگە ياندۇرۇپ قويىمىز... بۇ يالۇۋرۇش ئەمەس... تۇرمۇشتا توشقانمۇ بۆرىگە قىلتاق قويىدىغان ئىشلار بولىدىغۇ؟...

— مۇرات، داداڭنىڭ گېپى يوللۇق، — دېدى ھېكمەت، — رۇخسەت مەسىلىسىدە، ئاددىي، قوپال ئۇسۇللارنى قوللانساق بولمايدۇ.

كامىل ئىككى كۈن ئىچىدە قۇربان ھاكىمنىڭ خىتىنى يەتكۈزۈپ بېرىشكە ۋەدە قىلغاندىن كېيىن، قۇتلۇق خوجاڭ ئايالىنى ئېلىپ كېتىپ قالدى. مۇرات ئىككى دوستى بىلەن قۇچاقلىشىپ خوشلىشىپ، بالىنىستقا كىرىپ كەتتى.

قاراڭغۇ چۈشۈپ كەتكەندى. ئاسمان گۈمبىزى گويا ساندۇق - ساندۇق ئۈنچە - مەرۋايىتلار چېچىلغاندەك، يۇلتۇزلار بىلەن قاپلانغان بولسىمۇ، ئاي تۇغۇشقا خېلى بار ئىدى. ئىيۇننىڭ يىگىرمىلىرى بولۇپ قالغاچقا، بەزى كېچىلىرى شامالسىز ناھايىتى تىنجىق بولاتتى. كامىل، ھېكمەت، گۈلزىبالار قوليانغلىقلىرىدا ئۆزىنى يەلپۈپ، دوختۇرخانا دەرۋازىسى ئالدىغا چىقىشتى. كامىل ئالمجان زېھرۇللانىڭ ئۆيىگە بارماقچى ئىدى. بابا دوستلار شۇ يەرگە يىغىلىپ كۆڭۈل ئېچىشنى مەسلىھەت قىلغانىدى. ئەمما كامىل ھېكمەتنىڭ بارالمايدىغانلىقىنى، چۈنكى، ئۇنىڭ ئايالى بىلەن كۆرۈشمىگىلى ئىككى يېرىم ئايدىن ئېشىپ قالغانلىقىنى ئەسكەرتىپ قويدى. كامىلنىڭ بۇ ئورۇنلاشتۇرۇشىدىن ھېكمەت بىلەن گۈلزىبا بەكمۇ رازى بولۇشتى.

— گۈلزىبا، سىز ئۆيدىكىلىرىڭىزگە «بۈگۈن زۇمرەتكە قاراش نۆۋىتى ماڭا كەلدى» دەمسىز، ئىش قىلىپ دەپ قويۇپ چىقىڭ، — دېدى كامىل ئۇياقىنىدىن يەر بېقىپ تۇرغان گۈلزىباغا، — ئاندىن بىزنىڭ ئۆيگە بېرىپ مۇڭدىشىۋېلىڭلار...

كامىل ئەتە سەھەر يېڭىئېرىق سۇ ئامبىرىغا ماڭدىغانلىقىنى تاپىلاپ قويغاندىن كېيىن، كېتىپ قالدى. ھېكمەت بىلەن گۈلزىبا دوختۇرخانىنىڭ بېقىنىدىكى پەس توپا يولغا قايرىلىپ مېڭىشتى. يولنىڭ سول تەرىپىدىكى ئېگىز يارلىق مۇساپىر زەرەتكارلىقى ئىدى. ئۇلار يېقىن كوچىلار بىلەن بىر دەمدىلا جامەنىڭ ئايىقىغا چىقىپ قالدى. گۈلزىبا ئۆيىگە كىرىپ كەتتى. ھېكمەت كۆمۈر بازىسىنىڭ يېنىدا ئۇنى ساقلاپ تۇردى. ھېلىقى شۇرغانلىق كېچىسى ھېكمەت نەق مۇشۇ يەردە مەست كېرىموف بىلەن مۇشتلاشقان، ئۇنىڭ بېشىنى يەرگە نەچچە قېتىم ئۇستۇرۇپ، پېشانىسىنى يېرىۋەتكەندى. دۆكىدىكى كونا مەسچىتنىڭ ئىشىك

دېرىزلىرىنى بىرسى قومۇرۇپ ئېلىپ كەتكەنمۇ، ئۇنىڭ ئورنى گۆردەك قاراڭغۇ تۇراتتى. نەبى بىر كىچە ئاشۇ قورقۇنچلۇق ئۈي ئىچىدە جىنازا ئۇستىدە قورقماي تۇنىگەنىدى. ھېكمەتنىڭ كۆزى پەستىكى يوغان قوش قاناتلىق دەرۋازىغا چۈشتى، «ئانا، ئۇنىڭغا رەھىم قىلىڭا!» دېگەن ئون ئالتە – ئون يەتتە ياشلاردىكى ئەتلەس كۆڭلەكلىك قىز كۆز ئالدىغا كەلدى. بىراق، ئۇنىڭ جاۋۇگەر دوڭغاق ئاتىسى ئۇزۇن ھاسىسىدا ھېكمەتنىڭ مەيدىسىگە ئۇرۇپ: «ئوغرى، قاراقچى، كاپىر، دۇئانە، بوسۇغامغا دەسسىگۈچى بولما!» دەپ ئۇنى تىللاپ ھەيدىۋەتكەنىدى.

گۈلزىبا ئانچە ھايال بولمايلا يېتىپ كەلدى. ئۇنىڭ قولتۇقىدا ئوراقلىق بىر نەرسىمۇ بار ئىدى. ھېكمەت ئۇنىڭ ئەدىيال ئىكەنلىكىنى بىلىپ گەپ قىلمىدى. لېكىن چېچەن قىز دەرھاللا: «زۇمرەتكە بۈگۈن كىچە مەن قارايدىغان بولدۇم دېسەم، ئانام «ئەمسە يېپىنىپ يېتىڭ!» دەپ تۇتقۇزۇپ قويدى»، دېدى ـ دە، يۈزىنى ئېلىپ قاچتى. گۈلزىبانىڭ ئىزا تارتىپ قالغانلىقىنى سەزگەن ھېكمەت دەرھاللا ئەنجان تاملىق قورۇنى كۆرسەتتى.

— قاراڭ گۈلزىبا، ھېلىقى كىچىسى بىر مومايى مېنى تىللاپ كەتكەن قورۇ مۇشۇ...

— بۇ ئەسلى ئەنجانلىق كاتتا، باي سودىگەرنىڭ ئۆيى، — دېدى گۈلزىبا، — شېڭ شىسەي بايلارنى تۇتقاندا، ئۇنىمۇ تۇتۇپ كەتكەنىكەن. لېكىن ئۇ نۇرغۇن ئالتۇن ـ كۈمۈش بېرىپ قۇتۇلۇپ چىقىپ، 1952 ـ يىلى قازا قىپتۇ. سىزگە ئىچ ئاغرىتقان قىز دادىسىدىن تۆت ياشتا قاپتىكەن.

— ئۇنداقتا ئۇلار ئۆزبېككەن ـ دە؟...

— شۇنداق، ئۇيغۇرلىشىپ كەتكەن ئۆزبېكلەر، دادىسىنى سەلىمجان ئەنجان، ئانىسىنى نۇسرەتخان ئەنجان دەپ ئاتىشىدۇ.

ھېكمەت بىلەن گۈلزىبا كامىلىنىڭ ئۆيىگە بېرىشتىن نومۇس قىلىپ، پىنھان دەريا بويىغا كېتىشتى. يوللاردا بىردەر ـ يېرىم ئادەم ئۇچراپ قالاتتى. لېكىن قاراڭغۇدا تونىغىلى بولمايتتى. گۈلزىبا نېمە ئۈچۈندۇر

دەريانا يېتىپ كېلىش بىلەن، ھېكمەتنى ھېلىقى مۇڭلۇق توي كۈنىدىكى خاتىرە دەرەخ تۈۋىگە باشلاپ كەلدى. بۇ سىرلىق مەنانى سەزگەن ھېكمەت سەرەڭگىنى چاقتى. يورۇقتا بىر - بىرىگە گىرەلەشكەن قوش يۈرەك ۋە ئۇنىڭ ئىچىگە يېزىلغان ئىسىملارنىڭ باش ھەرپى ئاشكارا كۆرۈندى. بۇ سائادەتلىك كۈن خاتىرىسى ئىچىدىن سۇ قاياپ چىقىپ، ئۇ قاپارتما نەقىشتەك بولۇپ قالغانىدى. گۈلزىبا ئۇنى قولىدا سىيلىدى ۋە بىردىنلا ھېكمەتنىڭ كۆكرىكىگە تاشلانىدى. ھېكمەت، كۆزىدىن ئۇچۇپ كەتكەن ياش ئايالىنى باغرىغا چىڭ بېسىپ، ئۇنى قانماي - قانماي سۆيدى. چاچلىرىنى ھىدلىدى، نازۇك بويۇنلىرىنى سىيلاپ، يۈزلىرىگە ساقاللىرى ئەمدىلا ئېنىزلىغان ئېغىكلىرىنى سۈۋىدى...

— ئاھ، مېنىڭ گۈلۈم... خۇشپۇراقلىق قىزىل گۈلۈم!... — ھېكمەت شۇڭىرلىدى، — مېنىڭ مېھرىبان، كۆيۈمچان، دەردلىك ئايالىم!...

— ھېكمەت!... مېنىڭ ھېكمىتىم... مېنىڭ ھېكمەتلىك ۋاپادارىم... — قىزىنىڭ كۆزلىرىدىن ياش تۆكۈلمەكتە ئىدى، — سىز بۇ جاھاندا بارمۇ؟... نېمانچە يادىاپ كەتتىڭىز؟... مېنىڭ سىزنىڭ ئاشۇ سىمايىڭىزنى، خۇش خۇيلۇق كەتمىگەن چىرايىڭىزنى، مېھىر - مۇھەببەتنىڭ بۇلىقى بولغان كۆزلىرىڭىزنى، شېرىن - لەزىز سۆزلىرىڭىزنى قانچىلىك بىتاقەت بولۇپ سېغىنغانلىقىمنى بىلەمسىز؟... مەن سىزنى سېغىندىم... شۇنداق بەكمۇ سېغىنىپ كەتتىم...

گۈلزىبا ھېكمەتنىڭ باغرىدا بۇلجىناتتى، تېپچەكلەيتتى، يىغلايتتى...

— گۈلزىبا، مېنى سېغىنمىدى، ھىجران ئوتىدا كۆيمىدى دەمسىز؟ — ھېكمەتنىڭمۇ كۆز چاناقلىرى يالتىرايتتى، — سىزنىڭ سەرۇندەك بويلىرىڭىز، شەھلا كۆزلىرىڭىز، ئاشۇ نۇقۇتتەك قىزىل خالىڭىز... ھەتتا چاچ تۇمارلىرىڭىز خۇددى ئۆزۈمنىڭ سايىسىدەك بىرەر نەپەسمۇ مەندىن نېرى كەتمەيدۇ... سىز مېنىڭ خىيالىم!... سىز مېنىڭ بارلىقىم!... سىز مېنىڭ ئېزىز جېنىم!...

ھېكمەت گۈلزىبانىڭ تېخىمۇ قاتتىق باغرىغا باستى!...

— ۋاي ئاستىراق!... ئۇ... ئۇ...

— بىلمەن پەرىشتەم... ئۇ... ئۇ... بىزنىڭ بالىمىز...
ئىككىمىزنىڭ بالىسى!... ھەسرەتلىك مۇھەببىتىمىزنىڭ شاھىدى!...
— سىز؟... — گۈلزىبا دەرھاللا يەرگە قارىۋالدى.
— كامىل ماڭا ھەممىنى ئېيتتى!...

دەريانىڭ كۆزگە كۆرۈنمەس ئاخىرقى ئېقىنلىرى تەرەپتىن ئاي كۆتۈرۈلدى. چىغىر يوللاردەك گىرەلىشىپ كەتكەن تارامىلار كۈموش لېنتىدەك يالتىراپ، چاھارباغ، جىيا، گىجى كەنتلىرىنىڭ بۇك باغلىرى سۈزۈك ھاۋا رەڭ نۇر ئىلكىدە ئېپتىدائىي ئورمانلار ئىزنىسىنى پەيدا قىلدى...

ھېكمەت بىلەن گۈلزىبا بۇ غەنىيمەت پۇرسەتتە يۇرۇكقاش دەريا بويلىرىنى خېلى ئۇزۇن ئايلاندى. ئۇلار يۇمشاق قۇملۇق قىرغاقلاردا ئىز قالدۇرۇپ ئاستا قەدەم تاشلايتتى. ھېكمەت قۇربان ھاكىمنىڭ بوز يەردىن زۇمرەتنى ئېلىپ چىقىشقا ۋە داۋالىتىشقا ياردەم قىلغانلىقىنى، بولۇپمۇ كېرىموفنىڭ ساختا توي خېتى ئالغانلىق ھەسلىسىنى ئىنتىزام تەكشۈرۈش ئىشخانىسىنىڭ بىر تەرەپ قىلىشىغا سۇنغانلىقىنى ئېيتىپ، گۈلزىبانى بەكمۇ خوش قىلىۋەتتى. ئۇلار ئىككىسى قۇربان ھاكىمنىڭ خاسىيەتلىك ئىشلىرىنى سۆزلە - سۆزلە بەكمۇ ئۇزاپ كەتتىى. ئەگەر مۇشۇنداق مېڭىۋەرسە، ئۇلار ئىگەچىگە چىقىپ قالاتتى. ئاخىرى ئۇلار يەنە ئارقىسىغا قايتىپ، بىر جۇپ يۇرەك ئۇيۇلغان تېرەك تۈۋىگە كەلدى. نېرىراقتا بۇككىدە چاتقاللىشىپ كەتكەن ئازغان بار ئىدى. ئۇ، تۈۋىدىن ئۈچىغچە يوپۇرمىقى كۆرۈنمىگۈدەك دەرىجىدە ئاپئاق ئېچىلىپ كەتكەچكە، ھەسەل ھىدى كېلىپ تۇراتتى. ھېكمەت بىلەن گۈلزىبا ئازغان گۈللىرى ئارىسىدىكى قېلىن چۆپكە ئەدىيالنى سېلىپ، يانمۇ يان ئولتۇرۇشتى. ئاي ئۇلارنىڭ يۈزلىرىگە ئاپئاق گۈللەر ئارىلىرىدىن ئالا كۆلەڭگىلەرنى چۈشۈرگەنىدى. دەريا سۈيىنىڭ خاسىيىتىمىكىن، ھاۋا تەنلەر ھۇزۇرلانغۇدەك ئىللىق بولۇپ، شەھەردىكى دىمىقلىق بۇ يەردە يوق ئىدى. گۈلزىبا گويا بىر كىم ھېكمەتنى ئېلىپ قاچىدىغاندەك، ئۇنىڭ كۆكرىكىگە بېشىنى قويۇپ، ئۇنى بەللىرىدىن چىڭ قۇچاقلىۋالغانىدى. ئۇ يەنىلا

خاتىرجەم ئەمەستەك قىلاتتى. يېقىندىن بۇيان، ئوتتۇرا كېچىگىچە ئانىسى بىلەن دادىسىنىڭ جىدىلى بېسىقمىسا، ئوتتۇرا كېچىدىن كېيىن، بۇمەرەمخانىنىڭ بېسىمى باشلىناتتى. ئۇ قورۇ ـ جايىنىڭ قولىدىن كېتىشى، ئاجرىشىپ ئائىلىنى ۋەيران قىلىش، ماھىگۈل، نەبىلەردىن ئايرىلىشتەك ئېغىر پاجىئەلىك ئاقىۋەتنى سۆزلەيتتى. ئەمما، بۇنىڭغا قارىغاندا، ئۇنىڭ تاقەتسىزلىك ئىچىدە قايتا ـ قايتا تەكرارلايدىغىنى گۈلزىبانىڭ قورسىقىدىكى بالا ئىدى. ئەگەر بىرەر ئەرنىڭ پېشىنى تۇتۇپ، بالىنى «ھالالـلاپ» ئالمىسا، كېيىنكى ئاقىۋىتىلەرنى تەسەۋۋۇر قىلماقنىڭ تەسلىكىنى ئېيتىپ يىغلايتتى. چاچلىرىنى يۇلاتتى، ئۆزىنى كاچاتلايتتى. «بالىنى چۈشۈرۈۋېتەيلى» دەپ يالۋۇراتتى. گەرچە ئانىسىنىڭ ئېيتقانلىرى يوللۇقتەك بىلىنسىمۇ، گۈلزىبا ھەرگىز ئېرىمەيتتى. ئۇ، ھەتتا نىكاھ ئوقۇغان ئاقمۇللا ئىمام ۋە شاھىدلار بىلەن سۆزلىشىپمۇ قويغانىدى. ۋاقتى كەلگەندە، ئۇلارنى گۇۋاھلىققا تارتماقچى ئىدى. گۈلزىبا شۇنداق ئىرادىگە كەلگەن بولسىمۇ، جەمئىيەتتىن، ئەل ـ مەھەللىدىن كېلىدىغان زەربىنى، غەيۋەت ـ شىكايەتنى بىلەتتى. ئۆزىنىڭ قانچىلىك شەرمەندە بولىدىغانلىقىنىمۇ ھېس قىلىپ بولغانىدى. لېكىن، ھەرقانچە قۇربان بېرىش، ئۆزى سۆيگەن يارى ئالدىدا، ھېچنېمىگە ئەرزىمەيتتى.

بۇگۈنكى ۋىسالغا يەتكۈزگەن تەڭرىگە شۈكرى ـ سەنا كەلتۈرۈۋاتقان ھېكمەتنىڭ گەرچە يارى باغرىغا تېڭىقلىق تۇرسىمۇ، قەلبىنىڭ بىر يەرلىرى قاراڭغۇ ئىدى. توغرا، ئۇ مۇسۇلمان شەرئىتى بويىچە نىكاھ قىلدى. قەدىم ـ ئايەمدىن تارتىپ شۇنداق بولۇپ كەلگەن!... ئەمما ھازىر ئۇنى ئېتىراپ قىلىشمايدۇ... ھېكمەت بىر يىللىق سۈرگۈننى تۈگىتىپ كەلگۈچە، بالا دۇنياغا كۆز ئاچىدۇ، بارلىق كەلگۈلۈك گۈلزىباغا كېلىدۇ. بۇ زادى كىمنىڭ سەۋەنلىكى؟... ھېكمەتنىڭمۇ ياكى ئۆز سۆيگىنىڭ ئەقىدە باغلىغان بىر قىزنىڭمۇ؟... ياكى بولمىسا بۇ ھايات تارازىسىنىڭ تەڭپۇڭ بولماسلىقىمۇ؟...

— توۋا، — دېدى گۈلزىبا پىچىرلاپ، — ئاجايىپ بىشارەت، قۇمقايغاندىكى ئورمىدا، مۇرات كۆرگەن چۈشنى سۆزلەپ، ئىككىمىزنىڭ

توي قىلغانلىقىمىزنى، بىراق كىمدۇر بىرىنىڭ جامائەت ئارىسىدىن ۋارقىراپ: «ئۇلار قىزىل قەغەز ئالمىغان» دېگەنلىكىنى، قانداقتۇر ياخشى نىيەت كىشىلەرنىڭ «ئەلمىساقتىن تارتىپ نىكاھ شەرئى بىلەن جۈپتى ھالال بولۇپ كېلىۋاتىدىغۇ» دەپ تەبىر بەرگەنلىكىنى ئېيتىپ بەرگەنىدى. مانا ئەمدى. . .

— بۇ پىشانىمىزگە پۈتۈلگەن قىسمەت ئوخشايدۇ، — دېدى ھېكمەت ئايالىنىڭ يۈزىنى سىيلاپ، — مېنىڭ ئەنسىرەيدىغىنىم پەقەت سىز. . . مەن قايتىپ كەلگۈچە، يەنە قانداق كۈنلەرگە دۇچار بولارسىز؟. . .

— قورقمايمەن. . . بالام بار، — «بالام» سۆزى ئېغىزىدىن چىقىپ كەتكەن گۈلزىبا خىجىل بولغىنىدىن يۈزىنى ھېكمەتنىڭ كۆكرىكىگە يېقىۋالدى، — ئىككىمىز ھەرقانداق بالا ـ قازاغا تاقابىل تۇرالايمىز. . .

— ھازىر ئىككى يېرىم ئايدىن ئاشتىغۇ دەيمەن؟ — ھېكمەت ئايالىنىڭ بىلىنەر ـ بىلىنمەس كۆتۈرۈلگەن قورسىقىنى سىيلىدى، — مىدىرلامدۇ؟

— ياق، ئانامنىڭ ئېيتىشىغا قارىغاندا، قىز بولسا ئۇچ ئايدا، ئوغۇل بولسا تۆت ئاي ئەتراپىدا تەۋرەيدىكەن. . . — دېدى گۈلزىبا يۈزىنى ئالقانلىرىدا توسۇۋېلىپ، — بولدىلا، — بۇ توغرۇلۇق گەپ قىلىشمايلى. . . ئادەم. . .

ھېكمەت گۈلزىبانىڭ ئەسىنەۋاقانلىقىنى كۆرۈپ، كۆڭلىكىنى سالدى ـ دە، قاتلاپ ئۈنىڭ بېشىغا قويۇپ بەردى. گۈلزىبا ئالقانلىرىغا بېشىنى قويۇپ شاخلار ئارىسىدىن ماراۋاتقان ئايغا قاراپ، ئوڭدىسىغا ياتاتتى. ھېكمەت گۈلزىبانىڭ يېنىدا يانپاشلىدى ۋە ئايالىنىڭ پېشانە، يۈز، لەۋلىرىگە سۆيدى.

— گۈلزىبا ئېيتىڭا، — پىچىرلىدى ھېكمەت، — بالىمىز ئوغۇلمىدۇر ياكى قىزمىدۇر؟. . .

— بىلمەيمەن، لېكىن ئانام يۈزلىرىمدىكى ئالامەتلەرگە قاراپ ئوغۇل ئوخشايدۇ، دەيدۇ، — گۈلزىبا ئۈيۈلۈپقىنا كۈلدى، — ھە راست، مەيلى ئوغۇل بولسۇن، مەيلى قىز بولسۇن، ئىسمىنى ئويلىشىپ كۆردىڭىزمۇ؟. . .

— كامىلدىن ئاڭلىغاندىن كېيىن، ئىس ـ يادىم شۇنىڭدىلا بولدى، — ھېكمەت

گۈلزىبانىڭ بۇرنىنى چىمدىپ قويدى، — ئەگەر ئوغۇل بولسا «ئەزىمەت»، قىز بولسا «گۈلرەبا» قويساق قانداق؟ بۇ ئىسىملار سىزگە يارامدۇ؟

— «ئەزىمەت»، «گۈلرەبا»؟ — گۈلزىبا چىمچىلاق قولىنى چىشلىدى، — بولغۇدەك، ھەر ئىككىلىسى مەنىلىك ھەم چىرايلىق ئىسىملار ئىكەن... بولۇپمۇ «ئەزىمەت» دېگەن ئىسىمدا «زىبا» دىكى «ز»، «ھېكمەتتىكى» «ت» بار ئىكەن...

ھېكمەت تاقەتسىزلىك ئىچىدە ئايالىنى ئۆزىگە تارتتى...

شىشىدەك تازا كۆك ئاسماننىڭ ئېگىز بىر يېرىدە ئېسىلىپ تۇرغان ئاي نېپىز بۇلۇتلار ئىچىگە يوشۇرۇندى. يۇلتۇزلار نومۇسچان قىزلاردەك كۆزلىرىنى يۇمۇۋېلىشتى. ئەتراپ سىرلىق سۈكۈتكە چۆمگەنىدى. قېلىن ئوتلار ئارىسىدىن چېكەتكىلەرنىڭ چىرىلدىغان ئاۋازى ئاڭلىنىپ قالاتتى. دەريا تارامليرى بىر خىلدا شاۋۇلدايتتى. ناگان - ناگاندا، ئىتلارنىڭ سۇس، بوغۇق ئاۋازىدا قاۋۇشى يىراقلاردىن ئەكس سادا بېرەتتى. كېچە قانداقتۇر سىرلىق ئاۋازلارغا تولغانىدى.

گۈلزىبا بىردىنلا مۈڭگا چۆكۈپ ئېسەدەپ يىغلىدى. دەقىقە ئارىلىقىدا ئۇنىڭ سۈنۈق كۆڭلىنى قايغۇلۇق خىياللار لەرزىگە سالغانىدى. توغرا، ئۇلار ئەر - خوتۇن تۇرۇقلۇق، نېمە ئۈچۈن مۇشۇنداق كۈنلەرگە قالدۇ؟... ئەقەللىسى ئۇلار ئۈچۈق - ئاشكارا ئۈچرىشالمىسا، يۈرەك سۆزلىرىنى ئىزھار قىلىپ مۇڭدىشالمىسا، ھېرىپ - چارچاپ كەلگەن ئېرىنىڭ ئالدىغا ئىسسىققىنا بىر چىنە تاماقنى قويۇپ، دەردىگە دەرمان بولالمىسا، شۇنىمۇ تۇرمۇش، ھايات دېگىلى بولامدۇ؟... ئەگەر بۇ دۇنيادا «جەننەت» ھەم «دوزاق» مەۋجۇت بولسا، چىن سۆيۈشكەنلەر يۈرەكلىرىنىڭ پىچىرلاشلىرىنى يېقىندىن ئاڭلىيالىسا، كۆڭۈل - كۆڭۈلدىن سۇ ئىچسە، قەلبىڭ — قەلب گۈلخانىدا گۈل بولۇپ ئېچىلسا، بىر چىنە سۇ، بىر بوردا نان بىلەنمۇ جەننەت ھۇزۇرىنى سېزىسەن!... مەگەر، ئالتۇن - كۈمۈش، زىبۇ - زىننەت بىلەن ھەل بېرىلگەن بايلىقات تۇرمۇش، نازۇ نېمەت ھۇزۇرىدا ئۆزۈڭ ياخشى كۆرمىگەن كىشى بىلەن ياشىساڭ، مانا بۇ دوزاق ئازابىدۇر...

— گۈلزىبا سىزگە نېمە بولدى؟... نېمىشقا يىغلايسىز؟...

— ئاھ ھېكمەت! — گۈلزىبا ئېرىنىڭ بوينىغا گىرە سالدى، — بۇ كۈنلەر قاچانمۇ ئاياقلىشار؟... مېنىڭ سىزگە كۈنلەپ، ئايلاپ، ھەتتا ئۆمرۈم بويى قاراپ ئولتۇرغۇم كېلىدۇ... يېنىڭىزدىن پەقەتلا يىراقلاشقۇم يوق... تۇۋا، ئايالىلار ھەرخىل نەرسىلەرگە سېزىنىك بولۇشىدىكەن... لېكىن مەن سىزگە... ياق... ياق... زىنھار چىدىغۇچىلىكىم قالمىدى... مەن يۈرىكىمنىڭ سىزنىڭ ئوتلۇق نەپەسىڭىزدە ئېرىپ كېتىشىگە شۇ قەدەر تەشنا!...

— مېنىڭ ناتۇۋان گۈلۈم!... مەن سىزگە كۆڭ قارىچۇقلىرىم ئېقىپ كەتكۈچە تىكىلىپ ئولتۇرسامۇ، جامالىڭىزغا تويمايمەن... — ھېكمەت ئايالىنىڭ نازۇك بەللىرىدىن قۇچاقلىدى، — ئاڭلاڭ گۈلزىبارىم، قەلبىم گۈلى!... مۇھەببەت لەززىتى شۇ مۇھەببەت يولىدا چەككەن ئازاب - ئوقۇبەت بىلەن تېخىمۇ ئەزىز بولىدۇ...

— بىراق مېنىڭ ئارتۇقچە تاقىتىم قالمىدى!... ئامالىم يوق...

— غەيرەتلىك بولۇڭ گۈلۈم، — دېدى ھېكمەت ئۇنى سۆيۈپ، — قۇربان ھاكىم ئىنتىزام تەكشۈرۈش ئىشخانىسىغا كىرگىنىگە بۈگۈن ئۈچ كۈن بولدى. بەلكىم تەكشۈرۈش ئۈستىدە بولۇشى كېرەك. ئەمدى كېزىمۇق سىزگە زىيانكەشلىك قىلالمايدۇ...

— مەن ئۇ ھايۋانغا قورسىقىمدا بارلىقىنى ئېيتتىم...

— ئېيتتىم؟... — ھېكمەت چۆچۈپ كەتتى، — ئەگەر پۈتۈن جەمئىيەتكە يېيىۋەتسىچۇ؟...

— يېيىۋەتسە مەيلى، — دېدى گۈلزىبا پەرۋايى - پەلەك ھالدا، — مەن ھازىر ھېچنېمىنى ئويلىمايمەن... پەقەت سىزنىلا ئويلايمەن!...

ھېكمەتنىڭ كۆزلىرىنى ياش قاپلىۋالدى. گۈلزىبا ئۆز مۇھەببىتى ئۈچۈن يۈزىنىڭ تۆكۈلۈشىدىن، كىشىلەرنىڭ ئەيىبلىشىدىن قورقماي، كۈرەشكە ئاتلانغانىدى. شۇنداق ئىكەن، ھېكمەتمۇ دەرھال ھەرىكەتكە كېلىشى كېرەك. ئۇ، كېرىمۇفنىڭ ساختا توي خېتى ئېلىش ئىشى بۈگۈن - ئەتە ھەل بولغان ھامان، قۇربان ھاكىم ئارقىلىق توي خېتى ئېلىشى

كىرەك. ھاكىم بۇنىڭغا چوقۇم ياردەم قىلالايدۇ... ئۇنداقتا، گۈلزىباغا شەھەردىن ئۆي تۇتۇپ بېرىپ، ئۆزى سۈرگۈن ۋاقتى تۈگىگىچە ئۇنى يوقلاپ تۇرىدۇ...

ھېكمەتنىڭ پىلانى گۈلزىبانى قەۋەتلا خوش قىلمۇەتتى. ئۇ ئېرىنىڭ كۆكرىكىگە باش قويۇپ، نېمىلەرنىدۇر پىچىرلايتتى، ۋىلقىلاپ كۈلەتتى... شادلىق ياشلىرىنى تۆكەتتى. ئۇلار قۇچاقلىشىپ ياتقىنىچە، خېلى ئۇزۇنغىچە كەلگۈسى تاتلىق كۈنلەر ھەققىدە پىچىرلاشتى... خۇمارلاشقان كۆزلىرى بىلەن بىر - بىرىگە تويماي قاراشتى...

ئاي پېتىپ، ئاخىرقى يۇلتۇزلارمۇ ئۆچتى. كۈن چىقىش تەرەپ ئاقىرىپ كېلىۋاتاتتى. تاڭ خەۋەرچىلىرى ئارقا - ئارقىدىن چىللاپ، پۈتۈن ھاياتلىقنى ئۇش - ئەمگەككە، تىرىكچىلىككە چاقىرماقتا ئىدى. ھېكمەت بىلەن گۈلزىبا ئورۇنلىرىدىن تۇرۇپ، دەريا بويىدا يۈزلىرىنى يۇيۇشتى. بۇ ئايرىلىش پەيتىدە گۈلزىبانى يەنە ئەلەملىك مۇڭ بېسىۋالدى. ئۇ گويا ئېرى مەڭگۈلۈككە كېتىۋاتقاندەك، ئەمدى زادى دىدارلىشالمايدىغاندەك، قايغۇ بىلەن دەريا بويىدىكى بىر تاش ئۈستىدە ئولتۇراتتى.

— ئاھ خۇدا، يۈرىكىمنى يەنە قانداقتۇر ئەنسىزلىك قاپلىۋالدى، — دېدى گۈلزىبا دەريا تارامىلىرىغا قاراپ، — سىز بىلەن كۆرۈشۈش يەنە نېسىپ بولارمۇ؟... يۈرىكىم بېغىچىدىن ئۇزۇلۇپ، گويا لەھەتكە كىرىپ كېتىۋاتقاندەك بولۇۋاتىمەن... سىز كەتمەڭ... مېنى تاشلاپ كەتمەڭ... سىز بالامنىڭ دادىسى ئەمەسمۇ؟... مەن ئەمدى ئايرىلىپ چىدىمايمەن... مېنىڭدەك ھىماتى يوق، يۆلەنچۈكسىز، تىكەندەك يالغۇز ئايالىڭىزنى يىگانە قالدۇرماڭ... ئاھ خۇدا... ئاھ خۇدا... يەنە ئايرىلىش دېگەن بۇ رەھىمسىز مىنۇتلار يېتىپ كەلدى... سىز يەنە بىر كەلگۈچە، مەن بۇ دۇنيادا بارمۇ - يوق؟...

ئېغىر بوي گۈلزىبانىڭ ئاۋازىدىن روھسىزلىق ۋە بىچارىلىك چىقىپ تۇراتتى. ھېكمەت ئايالىنىڭ چىرايىدىن ئېيتىپ تۈگەتكۈسىز دەرد - ئەلەمنى، ئېيتىپ تۈگەتكۈسىز ئۈمىدسىزلىك ۋە ئۆتۈنۈشنى كۆردى. ھېكمەتنىڭ يۈرىكى ئاجايىپ ئېچىشىپ كەتتى.

— گۈلزىبا، ئۈمىدسىز بولماڭ... ئۈمىدسىز ئادەم تومۇزدىمۇ توڭلايدۇ... — ھېكمەت ئايالىنىڭ چاچلىرىنى سىيلىدى، — بىزنىڭ مەڭگۈلۈك قوشۇلۇشىمىزغا ئازلا قالدى. مەن سىزنى پات - ئارىدا يوقلاپ كېلىمەن...

— ئاھ، ھېكمەت، مەن سىزنى سۆيىمەن!... ئەبەدىلئەبەد مەن سىزنىڭ!... مېنى ئۇنتۇماڭ... پات - پات كېلىڭ!...

ئوتلۇق نەپەس گۈلزىبانىڭ يۈرەك قاتلاملىرىدىن ئېتىلىپ چىقتى...

— خوش گۈلزىبا!...

— خوش، ھېكمەت، ئامان بولۇڭ!...

ئاسماندىكى قىپقىزىل ئوت يالقۇنىدەك تاۋلانغان كۈن قىزىللىقىدا ئىككى ھەسرەتلىك يۈرەك بىر گەۋدىدەك قوشۇلۇپ، تەستە ئايرىلىشتى. يىراقتىن ئۇلار ئوت ئىچىدە كۆيۈۋاتقان بىر جۈپ قەقنۇستەك كۆرۈنەتتى. ھېكمەت قول پۇلاڭلىتىپ، سۆيۈملۈك ئايالىنى ئۇزىتىپ قويدى.

ھېكمەت سۇ ئىدارىسى ئالدى بىلەن يۈگۈرۈپ، گۈجان مەھەللىسىگە يېتىپ كەلدى. دەرۋازا ئوچۇق تۇراتتى. ھويلىدا كامىل ئېشەكنى ھارۋىغا قېتىۋاتاتتى. ئۇ ھېكمەتنى كېلىدۇ دەپ دەرۋازىنى ئەتمىگەنىدى. ئۇلار سەھەر سالقىنىدا يېڭىئېرىق سۇ ئامبىرىغا يۈرۈپ كەتتى...

يېنىپ تەگكەن تاش

قاراڭغۇ چۈشۈپ كەتكەنىدى. زۇمرەتنى يوقلاپ، شەھەردىن پىيادە قايتقان كامىل بىلەن نەفىسە بوستان بازىرى ئارقىلىق ماڭماي، پايناپ يولىدىن ئايلىنىپ ئامۇتلۇققا كېتىپ بارىتتى. ئۇلار ئەللامەگە يېتىپ كەلگەندە، ئەزالار كېچىلىك دولقۇندىن قايتقان چاغ ئىدى. نەفىسە يۈيىدىغان كىيىملەرنى ئالغاچ كېتەيلى دەپ تۇرۇۋالغاچقا، كامىل ئۇنى ياتقىغا باشلاپ كىردى. ئۇنىڭ ئۇستىگە، ئىككى سائەتتىن ئارتۇق يول ماڭغاچقا، ئۇلار ھېرىپمۇ قېلىشقانىدى. سىرتتىكى شەپىنى ئاڭلىغان گۈلنىساخان دەرھال چىقىپ، نەفىسەدىن ھال - ئەھۋال سورىدى. ئاندىن

دەرھال چاي دەملەپ ئېلىپ كىردى. كامىل، نەفسەلەر ھاردۇق چېيىنى ئىچىۋاتقاندا، ئۇ ئېرىنىڭ ئىككى بالىسىنى باشلاپ كېلىپ تاماق يەپ مېھمان بولغانلىقىنى، ئۇنىڭ تېخى ھېلىراقتا قاشىغا كەتكەنلىكىنى سۆزلەپ بەردى. كامىلنىڭ بۇ ئىشتا كۆپ ئەجىر تارتقانلىقىنى ئېيتىپ، كۆز يېشى قىلدى.

نەفسە ھاردۇق ئالغاندىن كېيىن، كىر كىيىم ۋە ياستۇق قاپلىرىنى سومكىغا قاتلاپ سالدى. ئاندىن ئۇلار يولغا چىقىشتى. كامىل قول چىرىغىنى ئېلىپ، خەنجىرنى چاپان ئىچىگە ئاستى. ئۇلار كەنتتىن چىقىپ، يارلىق ئىچىگە چۈشكەندە، نەفسەنىڭ تېنى شۇركىنىپ، كامىلنىڭ بىلىكىنى تۇتۇۋالدى. تۆت تەرەپتىن قورشاپ تۇرغان ئېگىز يارلىقلار، يار ئۆڭكۈرلىرى، ھەرخىل شەكىللەردە چۇقچىيىپ قالغان توپا چىقىللار، يارلىقلارنىڭ قاق بەللىرىدە پەسكە ساڭگىلىغان قېرى قارىياغاچ، چىلان، سەندەلەچ دەرەخلىرىنىڭ ھەر تەرەپكە شاخارىغان غول شاخلىرى گويا رېۋايەتلەردىكى قورقۇنچلۇق مەخلۇقلارغا ئوخشايتتى. يار ئاستىدىكى قېلىن قومۇشلۇق ۋە شاللىقلاردىن تۈيۇقسىزلا چاڭقىلداپ سايرىغان يىلان توخۇلىرىنىڭ ئاۋازى كېلىپ، يۈرىكىنى خۇددى ئامبۇردا قىسقاندەك ئاغرىتىپ، ۋۇجۇدۇڭنى تىترەك باساتتى. نەفسە كامىلنىڭ كېچىلىرى داۋاملىق قورقماي مۇشۇ يوللاردىن بېرىپ يەنە قايتىپ كەتكىنىگە ئىچىدە ئاپىرىن ئوقۇيتتى ۋە ئىشقى - مۇھەببەتنىڭ ئادەمنى قورقماس، جەسۇر، قاتتىق ئىرادىلىك قىلىۋېتىدىغان ئاجايىپ روھىي كۈچ ئىكەنلىكىنى ھېس قىلاتتى. نەفسە ساسلىق ئىچىدىكى ئوتتۇز قەدەمدەك پانقاقلىقتىكى دۆمچەك - دۆمچەك بەز لاۋلارغا سەكرەپ - ئاتلاپ ماڭغاندا، كامىل ئۇنىڭ قولىدىن تۇتۇپ ئۆتكۈزدى. ئۇلار ساسلىقتىن تەسلىكتە ئۆتكەندىن كېيىن، ئۇ قاسناقتىكى ئېگىز يارلىقنىڭ چىغىر يولىغا ياماشتى. ئۇلار يەنە چوڭقۇر يار ئىچىدە بىر دەم ماڭغاندىن كېيىن، كەنتكە چىقتى. بۇ چاغدا ئايمۇ ئېگىز كۆتۈرۈلۈپ، يېزا يوللىرىنى ئاپئاق يورۇتۇۋەتكەنىدى، كامىل قول چىرىغىنى سومكىسىغا سېلىۋەتتى.

نەفسە چوڭقۇر خىيالغا چۆككەنىدى. ئۇ بۇگۈن زۇمرەتنى يوقلاپ،

نورغۇن تەسىراتلارغا ئىگە بولدى. دۇنيادا ھەقىقىي چىن دوستلۇقتىنمۇ ئارتۇق ئۇلۇغ بىرلىك يوق ئىكەن. كامىل، ھېكمەتلەر ئۆزلىرى ئوت ئۈستىدە كۆيۈپ تۇرۇقلۇقمۇ، دوستى ئۈچۈن زۇمرەتنى بوز يەردىن ئېلىپ چىقىپ، خاسىيەتلىك ئىش قىلدى. قۇربان ھاكىمنىڭ خېتى ئارقىلىق مۇراتنى ئەركىنلىككە ئېرىشتۇردى. دوستلار بولۇپمۇ قۇتلۇق خۇيجاڭ، ئۇنىڭ ئايالى، مۇراتنىڭ ئىنى - سىڭىللىرى بۇ ئىشتىن تولىمۇ خۇشال. ئۇلار كامىل بىلەن ھېكمەتنى ھەر ئېغىز سۆزىدە مەدھىيىلىشىدۇ، ماختىشىدۇ، ئۇلارنىڭ ئالىيجاناپ پەزىلىتىدىن پەخىرلىنىدۇ. خالىقنىڭ تۇرلۇك - تۈمەن دۈشمەنلىكلىرىدىن ئاجايىپ ئازاب تارتقان زۇمرەت ھازىر ياخشى كۈنلەرگە ئېرىشتى. ئالىمجان زېھرۇللا، ئابلىز ئەۋالار ئاياللىرى بىلەن چۈشتە، كەچتە كېلىپ، زۇمرەت، مۇراتلارغا ھەمراھ بولىدۇ. سائادەت، گۈلباھار، روشەن، گۈلزىبالار نۆۋەتلىشىپ تاماق ئېلىپ كېلىدۇ. مۇراتنىڭ ئۆگەي ئانىسى ھەر كۈنى دېگۈدەك زۇمرەتنىڭ يۈزلىرىنى يۇيۇپ، باشلىرىغا كۆيدۈرۈلگەن بادام، شاپتۇل مېغىزلىرىنى سۈۋايدۇ... سىڭىللىرى بولسا، چىرايلىق كۆڭلەكلىرىنى كىيگۈزۈپ، ئۈستىگە بىمار كىيىمىنى يېپىندۇرىدۇ، مۇرات ھەممىسىنىڭ پاتراق كېتىشىنى تىلەيدۇ. يالغۇز قالغان ھامان، زۇمرەتنىڭ قولىنى تۇتۇپ، ھاياتىدىكى بارلىق خاتىرىلەرنى — پوچتىخانىدىكى قول كۆيدۈرۈش ئارقىلىق ئىزھار قىلىنغان مۇھەببەت، مۇرات سولىنىپ قالغانداء، زۇمرەتنىڭ خالىقنى بىر ئېغىز سۆزى بىلەن ئوخشىتىۋەتكەنلىكى، ئالاقەتلىكتىكى بۇلاق، مۇراتنىڭ قولىنى كۆيدۈرگەندە زۇمرەتنىڭ نېمە دەپ قاچقانلىقى... ئورمىغا ماڭغان كۈنىدىكى چاقچاقلار... قۇمقايغاندا ئويلىغانلىرى... ئىش قىلىپ ئىگەچى باغچىسى، قۇرۇم كۆلى قاتارلىق سائادەتلىك كۈنلەرنى سۆزلەيتتى. زۇمرەت پات - پاتلا «بۇلاق، مۇرات...» دەپ قويۇپ، يەنە جىمىپ كېتەتتى. قۇتلۇق خۇيجاڭ ئايالى بىلەن ھاكىمنىڭ خېتىنى ئېلىپ بوستانغا چىقتى. بىر مۇنچە سوۋغا - سالام ۋە ھاكىمنىڭ خېتىنى كۆرگەن زەينىدىن مومەدىك ئېرىپلا كەتتى. ئۇ: «مەيلى، مەيلى، زۇمرەتنىڭ كېسىلىنى باقسۇن... ھاكىم خېرىدارلىق قىلىۋاتقان يەردە،

مەن نېمىمۇ دەيتتىم؟» دېدى. شۇنداقتىمۇ دوستلار مۇراتقا ئىككى - ئۈچ كۈندە بىر نۆۋەت بوستانغا چىقىپ، ئۇنىڭ كۆزىگە كۆرۈنۈپ قويۇشنى تاپىلىدى. ئەلھال، مۇراتنىڭ بەختى ئۆز ئالقىنىدا ئىدى.

ھايات قىيانلىق دەريا‌غا ئوخشايدۇ... چەكسىز ئۇمىدۋار ۋە شىجائەتلىك كىشىلەرلا ئۇنىڭ شىددەتلىك دولقۇنلىرىدىن، سۇرلۇك قاينام‌لىرىدىن، قورقۇنچلۇق شاۋقۇنلىرىدىن قورقماي، جاپا - مۇشەققەت بىلەن، بەخت قىرغىقىدا ياشىيالايدۇ... ھېچنەرسە بىلەن ھەپىلىسى يوق ئۇمىدسىز، شىجائەتسىز، ناباپ كىشىلەر ئۇنىڭ لاي - لاتقا قىيانلىرىدا غەرق بولىدۇ... مانا بۇ ھاياتلىقنىڭ ئۆزگەرتكىلى بولمايدىغان قانۇنىيىتى... رەھىمسىز رېئاللىق! ... مۇرات نېمە كۈنلەرنى كۆرمىدى؟... ھايات قارىغۇنىڭمۇ كۆزىنى ئاچار، دېگىنى بىكار ئەمەس ئىدى. زۇمرەت كىچىككىنە جېنىنى ئالقىنىغا ئېلىپ، دادىسىنىڭ تىل - تاياقلىرىدىن قورقماي، خالىق، مەتمۇسادەك يولۇاس، بۆرىلەر بىلەن ئېلىشتى... شۇنداق، ھېرىپ - چارچاپ ھالىدىن كەتكۈچە تىرىشتى. تىرماشتى، يىقىلدى، بىراق يىقىلغان يېرىدىن بىر سەكرەم توپىنى ئېلىپ يەنە دەست تۇردى!... ئۈستىدە كۆرەك جۈۋا، بەللىرى ئارغامچىدا باغلانغان، چاچلىرى چاڭگا، يۈزلىرى مەينەت، قول بىغىشلىرى جاراھەت، پۇتلىرىدا زەنجىر سۆرۈلۈپ يۈرگەن شۇ ئەسەبىيلىكىدىمۇ ئۆز رەقىبلىرىنى قوغلاپ سۇر - توقاي قىلىپ، دىلىدىكى نەپرەتنى نامايىش قىلدى!... ئاھ خوتەن قىزى زۇمرەت!... سېنىڭ تومۇرلىرىڭدا ئەجدادىڭنىڭ قانلىرى بار!... يۈرىكىڭ ئۆز ئىسمىڭدەك پاك ھەم تازا!... قەلبىڭ خوتەن ئاسمىنىدەك سۈزۈك!... سەن ھاياتلىق قىيانلىرىدا كۆپ دەشۋارچىلىق تارتقانسەن!... مانا ئەمدى بەخت قىرغاقلىرىغا يامىشىڭ. قادىر ئاللاھ كېيىنكى بەختىڭنى ئۆزۈڭگە يار قىلغاي... ئىشلىرىڭ خەيرلىك بولسۇن!...

— نەفسە، جىمىپلا كەتتىڭىزغۇ؟ — دېدى كامىل ئاي نۇرىدا تېخىمۇ لاتاپەتلىك بولۇپ كەتكەن قىزغا قايرىلىپ، — نېمە خىيال قىلىۋاتىسىز؟

— ئۆمۈرنىڭ يولى قارا‌ئىغۇ، ئادەم دېگەننى بىر قېلىپتا ئۆتۈپ

كېتىدۇ دېيىشكە زادى بولمايدىكەن، — دېدى نەفسە مۇڭلىنىپ، — رۇمەت بىلەن مۇراتنىڭ ئازغىنا ياشلىقىدا بېسىپ ئۆتكەن ئەگرى - توقاي يوللىرىنى ئويلاۋاتىمەن، دۇنيادا ياشىماق ناھايىتى مۇشكۇل ئىكەن. . .

— شۇنداق، ئۇلارنىڭ ھاياتى مۇھەببەت ۋە نەپرەت مۇجەسسەملەنگەن جەڭگىۋار ھايات بولدى، — كامىل ئېغىر تىندى، — قايسىدۇر بىر مۇئەللىپ: «ئىنسانلار ئەقىل - ئىدراكىنى ھېسسىياتقا يەم قىلىپ يۈرمەسىلا، ياخشىلىق بىلەن يامانلىق ئوتتۇرىسىدىكى كۆرەشنى مەڭگۈ داۋاملاشتۇرالايدۇ. . . » دېگەنىكەن.

— تەقدىر ئىلاھى نېمىشقا چاكىنا، قابىلىيەتسىز چۈپرەندىلەرگە كاتتا ئورۇن، چەكسىز ئىمتىياز، مەئىشەت ئىلتىپات قىلىپ، — دېدى نەفسە بېشىنى چايقاپ، — تالانتلىق، پەزىلەتلىك، ياخشى نىيەتلىك كىشىلەرنى بولسا خار - زارلىققا مۇپتىلا قىلىدىغاندۇر؟ . . .

— ئىنسانلار ئاپىرىدە بولغاندىن تارتىپ باراۋەر، — دېدى كامىل ئېغىر تەلەپپۇزدا، — ئەخلاق - پەزىلەت ئىنسانلارنىڭ ياخشى - يامان ئىكەنلىكىنى پەرقلەندۈرىدىغان مىزان. . . بۇ تۈپكى قانۇننى يامان ئادەملەر ئۇجۇقتۇرۇۋەتكەن. ئەسلىدە پەزىلەتلىكلەر ئەزىز، پەزىلەتسىزلەر خار بولۇشى كېرەك ئىدى. . . لېكىن، ئاخىرقى ھېسابتا يەنىلا ياخشىلىق جەۋلان قىلىدۇ. . .

نەفسە كامىلنىڭ پەلسەپىۋىيلىك پىكىرلىرىدىن رازىمەن بولغان بولسىمۇ، ھەق ۋە ناھەق ئوتتۇرىسىدىكى ھاڭنىڭ شۇنچە چوڭقۇر ھەم تېرەن بولۇشىغا ئەقلى يەتمەيتتى. ھېكمەت ۋە گۈزەللىك - پەزىلەتلىك ياشىلاردىن ئىدى. لېكىن ئۇلار ئۆزلىرىنىڭ كىشىلىك ھوقۇقىغىمۇ ئىگە بولالمىسا، ئەقەللىسى بىر - بىرىنى ياخشى كۆرۈشۈپ تۇرۇقلۇق مۇرادىغا يېتەلمىسە، تۇرلۇك پىتنە - پاسات، تۆھمەتلەر ئارتىلىپ جازالانسا، ۋەيران بولۇپ دەرد - ھەسرەتنىڭ قۇربانىغا ئايلانسا. . . بۇ ناھەقچىلىكنىڭ زادى چېكى بارمۇ؟ . . . نەفسە بىلەن كامىل بىر - بىرىنى ياخشى كۆرۈشۈپ، كۆڭۈل ئىزھار قىلىشتى. بىراق، بۇ پاك مۇھەببەتكە قارا قوللار ئۇزىتىلدى! . . . بۇ ئىككى تالىپ ۋە تالىپەلەرنىڭ

باشلىرىغا كېيىن يەنە قانداق مۇسىبەتلەر كېلىدۇ؟... بۇنى بىلىپ بولمايدۇ... ھەي قىسمەت، سېنىڭ يولۇڭ نېمانچە تار ھەم قاراڭغۇ!... ياخشىلارنىڭ يول تېپىپ مېڭىشى شۇنچىۋالامۇ مۇشكۈل!... ئاشۇ ئۇزىتىلغان ئىپلاس قوللارنىڭ ئۇزۇلۇپ چۈشىدىغان كۈنلىرىمۇ بولارمۇ؟... ئۇلارنىڭ ئاچچىق - ئاچچىق يالۋ تۆكىدىغان تۈنلىرى كېلەرمۇ؟...

— كامىل، — دېدى نەفىسە مۈڭلۈق ۋە مىسكىن ئاۋازدا، — گۈلزىبا بىلەن ھېكمەت پات ئارىدا بىر ئۆيگە كىرىۋالمىسا، گۈلزىباغا كېلىدىغان ئاقىۋەت بەكمۇ ئېغىر بولىدۇ...

— توغرا دېدىڭىز نەفىسە، — دېدى كامىل ئويغا پېتىپ، — مېنىڭمۇ پۈتۈن ئەس - خىيالىم شۇنىڭدا. ھازىر كېرىموفنىڭ ساختا توي خېتى ئېلىش ئىشىنى تەكشۈرۈۋاتقان بولۇشى كېرەك. ئېنىقلىنىپ بولغان ھامان دەرھال ئۇلارنىڭ تويىنى قىلىمىز.

— ئۇربان ھاكىم، ئىككىسىنىڭ نىكاھ قىلغانلىقىنى، گۈلزىبانىڭ ھامىلدار بولۇپ قالغانلىقىنى بىلەمدۇ؟

— مەن بارلىق جەريانىنى تەپسىلىي ئېيتتىم. ھاكىم ئۇلارنىڭ تەقدىرىگە ئېچىندى، ئۇ، كېرىموفنىڭ ئىشى بىر تەرەپ بولغان ھامان، توي خېتى ھەل قىلىپ بېرەكچى.

— بەك ئوبدان بوپتۇغۇ؟ — نەفىسە خۇشاللىقىدا لەپپىدە كامىلغا قارىدىيۇ، كۆزىنى ئېلىپ قاچتى، — بىچارە گۈلزىبا ئاڭلىسا قانچىلىك خوش بولۇپ كېتەر؟...

— شۇنداق، قۇربان ھاكىم باھاسىز گۆھەردەك ئادەم ئىكەن!...

— ھەممە ئەمەلدارلار قۇربان ھاكىمدەك بولسا، بىزنىڭ بۇ خوتەن مىسلى بىر جەننەت بولار ئىدى!...

— ئەلۋەتتە دۆلەتنىڭ خاراپ ياكى ئاۋات بولىشى شاھقا باغلىق بولغىنىدەك، يۇرتنىڭمۇ گۈللىنىشى ياكى زەبۇن بولىشى يۇرت كاتتىلىرىنىڭ ياخشى - يامانلىقىغا باغلىق!... ئاۋامنىڭ ئاچ - توق ئۆتۈشى، كۆڭلىنىڭ خوش ياكى خاموش بولۇشى، تۇرمۇشنىڭ پاراۋان ياكى نامراتلىقتا ئۆتۈشىمۇ شۇلارنىڭ ھىممەت - ساخاۋىتىگە باغلىق.

— توۋا، بىر ئىشقا ھەيرانمەن، — نەفسە ياقىسىنى تۇتتى، — بۇۋاي قەمبەرگە ياكى كەتتىمزگە بولسۇن، تۇراپ ئىمىن، خالىقلار كېلىپ قالسا، بىچارە دېھقانلار كىرىدىغان تۆشۈك تاپالمايۋ قالىدۇ، يۇرەكلىرى يوپۇرماقتەك تىترەپ، باشلىرىنى سېلىپ، قوللىرىنى قوشتۇرۇپ «خوش» تىن باشقىغا تىلى كەلمەيدۇ... لېكىن، ۋاقىت لىمىتى كېلىپ قالسا، چوڭلار ئەمەس، ئۇششاق بالىلارمۇ «ياما شۇجى» كەلدى، دەپ يۇگۇرۇشۇپ كېتىدۇ. ۋارقىرىشىدۇ، جارقىرىشىدۇ... چاقچاق - مىتەۋىلەرنى قىلىشىدۇ... كۆڭلىدىن چىقىرىپ كۈلۈشىدۇ...

— شۇنداق، ئۇ ئادەمدە ئەمەلدارلىق كىبىرى يوق، — دېدى كامىل، — زەڭ سالدىكىزمۇ، قىش - ياز پۇتىدا پۇرمە چورۇق، تىزلىرىغىچە جاۋا ئورىغان، بېشىدا دېھقانلار تەلپىكى، يولدا تۆكۈلۈپ قالغان تېزەكلەرنى ئېتىزلارغا تاشلاپ مېڭىۋاتقان... نامرات دېھقانلارنىڭ ئۆيلىرىدە ئالدىغا كەلگىنىنى تاللىمايۋ يەيدۇ، ئۇلار بىلەن ئېتىز - ئېرىقلاردا بىللە...

— بىزنىڭ ئۇيغۇر ئەمەلدارلىرىمىزغا، شۇنداق بولۇشىغا نېمە يېتىشمەيدىغاندۇر؟

— سەۋىيە ھەم پەزىلەت!...

كامىل بىلەن نەفسە قىزغىن پاراڭغا بېرىلىپ، ئامۇتلۇققا كېلىپ قالغانلىقىنى بىلمەيلا قالدى. ئۇلار ئالدى تال بوستانلىق دەرۋازا ئالدىدا توختاشتى ۋە ئايرىلىشقا كۆزى قىيمايۋ، ئۇن - تىنسىز بىر - بىرىگە تەلمۈرۈپ قارىدى. تال بوستاندىن چۈشكەن ئالا - كۆلەڭگىلەر قىزنىڭ تۆخۈمسىمان ئوماق يۈزىنى سۆيۈپ ئوينايتتى. ئۇنىڭ بىلىنەر - بىلىنمەس يۈمران قوش ئېڭىكى ھاياندىن تىترەيتتى. قان تەپچىپ تۇرغان كىچىك لەۋلىرى چىڭ يۇمۇلغان بولۇپ، قېلىن كىرپىكلەر چۈمبەردىدەك يېپىشۋالغان سىياھدەك قارا كۆزلىرى ئايئاق تولپىيىنىڭ ئۇچىغا تىكىلگەنىدى. كامىل تۆخۈمدىن ئەمدىلا چىققان يۈمران چۈجىدەك قوش ئېڭەكنى ئاستا يۇقىرىغا كۆتۈردى ۋە قىزنىڭ چىرايلىق لەۋلىرىگە تەلمۈردى...

— كامىل ئۇنداق قىلما... مەن... مەن... ئۆتۈنۈپ قالاي!...

— ماڭا رەھىم قىلىڭ. . . — كامىل ھاياجان ئىزتىرابىدا تىترىدى، — ھېچكىم يوقمۇ! . . .

— نەدىكىنى، قارا‌ڭ، ئاي بىزگە قاراپ تۇرمامدۇ! . . .

كامىل تومۇرلىرىغا پاتماي چاپتىكەشلىك قىلىۋاتقان يېگىتلىك قانلىرىنىڭ زوربىدا ھاياسىزلىق قىلىپ قويغانلىقىنى بىلدى ـ دە، دەرھال ئۆزىنى تۇتۇۋالدى ۋە ئادەتتىكىدەك قىزىنىڭ پېشانىسىگە لەۋلىرىنى بوشراق تەگكۈزدى. . .

— خوش. . .

— خوش كامىل. . . مەندىن رەنجىدىڭىزمۇ؟

— يوقسۇ. . . مەن ئۆزۈمۇ بىلمەيمەن. . . ئەپۇ قىلىڭ! . . .

نەفسىنىڭ نۇرانە كۆزلىرىدىن ئىككى تامچە بەڭباش ياش يۈزلىرىنى سۈيۈپ دومىلىدى. ئۇ ئايدىڭدا كېتىۋاتقان كامىلنى ياخشى تونۇپ بولمەن ئۆزىتىپ قويدى ـ دە، دەرۋازىنىڭ ئارىلىقىغا قولىنى تىقىپ، زەنجىرنى بوشاتتى. بۇ چاغدا، كامىل خىيالغا ئۆزاپ، نەفسە بىلەن داۋاملاشقان پاراڭلىشىدىغان ئۆستەڭ بويىغا كەلدى. ئۇ كۆۋرۈكتىن ئۆتۈپ، ئەمدىلا چوڭ يولغا قايرىلىۋىدى، خۇددى يەردىن ئۇنگەندەكلا، ئۈچ ـ تۆت قارا كۆلەڭگە ئۇنىڭغا يېپىشتى. كامىل خەنجىرىنى ئىلىشقىنىمۇ ئۇلگۈرەلمىدى، چۈنكى ئۇنىڭ قوللىرىنى ئۇستىدىن قۇچاقلىۋالغانىدى.

— قويۇۋەت مېنى. . . سەنلەر نېمە قىلىشماقچى؟ — ۋارقىرىدى كامىل.

تۆت ئادەم كامىلنى باغلىۋالدى. ئەمما بەشىنچى ئادەم يېقىن كېلەلمەي، كۆۋرۈك ئۈستىدە تۇراتتى. بۇ خالىقنىڭ لالمىسى تۇردى ھېكىم ئىدى. ئامۇتلۇقنىڭ بىر بوردا نېنىنىڭ قۇلى بولغان تۆت ئالا قانات مىنبىكى كامىلنى سۆرەپ، يول چېتىدىكى ياڭاقلا ماتاپ باغلىدى. بۇ چاغدا، كامىل ئالدىدا تۇرغان دوزاق شوتىسىدەك ئېگىز بىرسىنىڭ ئالدىغا تېپىۋەتتى. ئۇنىڭ ۋايجان دەپ ۋارقىرىغان سەت، چىرقىراق ئاۋازى كېچىكى تۈننىڭ جىمجىتلىقىنى بۇزۇۋەتتى.

— ئۇرە بۇ پاشۋاز ئەپەندىنى! نېمىگە قاراپ تۇرىسەن؟ .

تاياق، بەل تاسما، قاتلانغان ئارقانلار قارا ـ قويۇق چۈشۈشكە باشلىدى. كامىلىنىڭ ئۆزىنى قاچۇرۇشقىمۇ ئامالى يوق ئىدى. ئۇ تۇردى ھېكمىنى تونىغان ھامانلا، بۇ خالتىنىڭ زەھەرلىك قول سېلىشى ئىكەن ـ دە! دەپ بىلدى. ئۆتكەندە، نەفىسە بىلەن پاراكۇلىشىپ تۇرغاندىمۇ، ئۆستەڭ ياقىلاپ قاچقان ئادەمنىڭ يەنىلا تۇردى ھېكىم ئىكەنلىكىنى ھېس قىلغان كامىل غەزەپ ئاچچىقىدا تىللاشقا باشلىدى:

— ۋۇي مۇناپىق دالتەك... خالتىنىڭ كۆچۈكى... مەرد بولساڭ، يەكمۇ يەك چىقمامسەن؟... جېنىم تېنىمدە بولسا، مەن سېنىڭ قېنىڭنى ئىچىمەن، ئىچمەي قويمايمەن!...

— ۋارقىرا بۇزۇق ئېپەندى، — دېدى بايىقى تېپىك يېگەن ئېگىز مىنبىسىڭ، — ۋارقىرىغىنىڭ بىلەنمۇ سېنى ھېچكىم قۇتۇلدۇرالمايدۇ... توختىماي ئۇرۇڭلار!...

— سەنلەر بىلەن مېنىڭ ئاداۋىتىم بولمىسا، نېمىشقا ئۇرۇشسەن؟...

— ئامۇتلۇققا كەلگىنىڭنىڭ ئۆزى جىنايەت، — دېدى ئېگىز مىنبىسىڭ، — بىلەمسەن، نەفىسە دېگەن ئامۇتلۇقنىڭ قىزى، سەن شەھەرلىك سولتەككە قانات سۆرەشنى كىم قويۇپتۇ؟... يەنە ئىككىنچى قەدەم ئالامسەن ـ يوق؟

— سەنلەر مېنى توسىيالمايسەن... مەن ئەمدى كۆندە كېلىمەن!...

تارسىلداپ چۈشۈۋاتقان تاسما، ئارقانلار بىردەمدىلا كامىلنىڭ يۈز ـ پېشانىلىرىنى يېرىپ، ئۇنى قان يىلەن بويىۋەتتى. ئەمما تۈيۇقسىز «قولۇڭنى تارت!» دېگەن زىل ۋە دەھشەتلىك ۋارقىرىغان ئاۋازدىن ھەممە چۆچۈپ قاراشتى. نەفىسە ئۇچقاندەك كېلىپ، باغلاقلىق كامىلنى قۇچاقلىۋالدى. ئېگىز مىنبىسىڭ نەفىسەنىڭ دۈمبىسىگە تاسما بەلباغ بىلەن بىرنەچچىنى ئۇرۇۋەتتى.

— ئۆت دەيمەن ھەي بۇزۇق خوتۇن!... — ۋارقىرىدى ئېگىز مىنبىسىڭ ئۇرۇشنى داۋاملاشتۇرۇپ، — ۋۇي شەرمەندە، سەن ئامۇتلۇقنى بۇلغىماقچىمۇسەن؟...

— ئۇرە قېنى، ئۇرمامسەن؟ — نەفىسە شارتلا ئۇرۇلۇپ كامىلنى

توستى ۋە بىردىنلا ئېگىز مىنبىكىنى تونۇپ قالدى، — ھىم، سەن مەتنىيار قولتۇققۇ؟... ھەي ئوغرى، ئامۇتلۇقتا سېنىڭ قىلغان ئەسكىلىكىڭ ئازمۇ؟... «قولتۇق» دېگەن لەقەمنىڭ ئۆزىلا پېشانەڭدىكى بىر تامغىغۇ... ئەمدى يولدا ئادەم توسۇپ، بۇلاڭچىلىق قىلماقچى بولدۇڭمۇ؟...

مەتنىياز ئەسلىدە ئامۇتلۇق كەنتى بويىچە داڭلىق ئوغرى ئىدى. ئۇ نەچچە قېتىم كەنت بويىچە ئوتتۇرىغا ئېلىنىپ، بوينىغا ئات - ئۇلاغ جابدۇقلىرى، ئورغاق، غەلۋىر، كەتمەن دېگەندەك نەرسىلەر ئېسىلىپ سازايى قىلىنغانىدى. ئۇ قەيەردە ئىشلىمىسۇن، بىر نەرسىنى ئوغرىلىماي قويمايتتى. شۇڭا، ئەترەت باشلىقلىرى ئىشتىن چۈشكەندە، ئۇنى ئاختۇراتتى. خامان سورىسا، قولتۇقىدىن بۇغداي، مايلىق دان، گۈرۈچ؛ كېۋەزلىكتە ئىشلىسە، پاختا؛ ئېتىزدا ئەمگەك قىلسا، باش قوناق، چامغۇر، سەۋزىلەر چىقاتتى. شۇڭا ئۇنىڭغا قولتۇق دېگەن لەقەم سىڭىپ قالغانىدى.

— كىم بۇلاڭچىلىق قىپتۇ؟ — ۋارقىرىدى مەتنىياز قولتۇق، — ئەمىسە ناشايان قىلمىشلارنى قىلىشساڭ، تۈتمىساق بولامدۇ؟... ئامۇتلۇق پاسكىنا بولسا، دېھقانچىلىقتا بەركەت بولامدا؟... ئەزالىرىمىزنى دوسلى باسمامدا؟...

مەتنىياز قولتۇق نەفسىنى تارتماقچى بولۇپ، ئۇنىڭغا يېنىغا يېرىۋىدى تەتۇر تەستەكتىن بىرسى ئېڭىكىگە چاڭگىدە تەگدى. بۇنداق زەربىنى كۈتمىگەن بۇ ئوغرى ئارقىسىغا نەچچە قەدەم داجىپ كەتتى. نەفسىنىڭ نازۇك قولىنىڭ قانچىلىك ئېچىشىپ كەتكەنلىكى ئۆزىگە زادىلا بىلىنمىدى. مەتنىياز قولتۇق مۇشتىنى ئېگىز كۆتۈرۈۋىدى، كامىل قاتتىق ۋارقىرىدى:

— قولۇڭنى تارت ئىپلاس!... قىز بالىنى ئۇرىدىغان قانداق ھەزىلەكسەن؟... ئەگەر بىر تاياق سالىدىغان بولساڭ، مەن سېنى بوغۇزلىۋېتىمەن... ئۇرساڭ مېنى ئۇر... قېچىڭ نەفسە!...

— ياق، قېنى ئۇرسۇن!...

— ھەي تۈردى دالتەك، يامان بولساڭ چىق بۇياققا! — كامىل چاتقال

ئارىسىغا مۇكۈۋالغان تۈردىغا ۋارقىرىدى، — قېنىي ئادەملىرىڭگە ئۇرغۇزمامسەن؟...

— سەن... سەن... تو... تولا ھارامزادىلىك قىلما، — تۈردى بىر قەدەم - بىر قەدەم ئالدىغا كەلدى، — خا... خالىق كاتىپ، سا... ساڭا تېتىيالمامدا؟... خا... خا كاتىپ پا... پاچمقىنى چېقىۋېتىڭلار دېگەن... ئۇ... ئۇرۇڭلار...

مەتنىياز قولتۇق نەفىسىنى قولىدىن سۈرۈپ تارتتى. تۈردى بىر مىنبىڭنىڭ قولىدىكى تاسمىنى شارتلا تارتىۋېلىپ، يۈگۈرۈپ كەلدى، كامىل بىر بۇلجۇنىۋىدى، ئۇ دەرھاللا ئارقىغا چېكىنىدى - دە، — ئۇرۇشمامسەن! — دەپ مىنبىڭلارغا ۋارقىرىدى. بۇ ئىسنادا، لايقا گۈگشىسى تەرەپتىن ئېشەك ھارۋىسى ھەيدىگەن بىر ئادەم كېلىۋاتاتتى. ئۇ ئېشەكنىي يولىنىڭ ئوتتۇرىسىغا توختىتىپ، جىددىل ئۈستىگە يۈگۈرۈپ كەلدى. بۇ ئېزىز تارمۇش ئىدى. ئۇ يېراقتىنلا نەفىسە، كامىللارنىڭ ئاۋازىنى تونۇپ قالغاچقىمۇ، كېلەر - كەلمەيلا، بىر مۇشت بىلەن مەتنىياز قولتۇقىنى تىڭ موللاق ئاتقۇزۇۋەتتى. ئېزىز تارمۇشنى تونۇپ قالغان مەتنىياز ئۇ نىدىن قوپسىلا يەنە تاياق يەيدىغانلىقىنى بىلىپ، توپىدا لالىيىپ ئولتۇراتتى.

— ھەي سولامچى ئوغرى، كامىل مۇئەللىمنى نېمىشقا باغلىدىڭا؟

— ئامۇتلۇقتا پاھىشۇازلىق قىپتىكەن بۇ ئىككىسى، — دېدى مەتنىياز قولتۇق كاسىسىغا ئۇرۇپلا، — تۇتۇۋالدۇق.

— يالغان! — نەفىسە نومۇسقا چىدىمايي يىغلىۋەتتى، — بىز شەھەرگە كىرىپ، زۇمرەتنى يوقلاپ چىققانىدۇق، كەچ بولۇپ كېتىپ، كامىل مېنى ئۆيۈمگە ئەكىلىپ قويغان...

— ھەي ئەركەك تۇكى يوق موتمۇت، — دېدى ئېزىز كامىلنى يېشىۋېتىپ، — سېنى كىم بىلمەيدۇ؟... سەن ھەممىدە بار ئادەمسەن... بۇلتۇر دەريا قۇرۇلۇشىدا خەقلەر بىلەن خوتۇن ئالماشتۇرۇپ بىر رەسۋا بولدۇڭ، يالغان دەپ باقە قېنى؟... داۋاملىق ئاشنا ئويناپسەن... كېۋەزلىكتە، بولجالىقتا، ئېلەكتە بولۇپ قانچە قېتىم تۇتۇلۇپ قالدىڭا؟... ھەممە

كىشىنى ئۆزۈڭگە، بۇزۇق خوتۇنۇڭغا ئوخشىتىدىغان ئوخشىمامسەن؟

— سەن...

— كېلە ئەمسە... مېنىمۇ باغلا...

ئېزىنزنىڭ ھۆردەك قاپاقلىرىغا، بازغاندەك مۇشتۇملىرىغا قاراپ، مەتنىياز قولتۇقىنىڭ زۇۋانى تۇتۇلدى...

— مەن ساڭا دەپ قويايى قولتۇق، — دېدى ئېزىنز كامىلنىڭ پۇتلىرىنى يېشۇۋېتىپ، — نەفسە خانىم، كامىل مۇئەللىم ماڭا بەش قولدەك ئايان... سەن ئۇلارغا قانچە لاي ئاتقىنىڭ بىلەن پوكۇلداپ چۈشۈپ، ئۆزۈڭنىڭ يۈزىگە چاپلىشىدۇ.

— خەپ بۇ... بۇ... دېگەن خا... خالىق كاتىپىنىڭ، — تۇردى دالتەك ئېزىنزغا قورقاق سالماقچى بولدى، — بۇ... بۇيرۇقى...

— ۋوي، سېنىڭ شۇ خالىقىڭنىڭ كۆتىگە قاينىق سۇ...

كامىل بوشىنىشى بىلەن، خەنجىرنى سۇغىرىۋالدى - دە، مەتنىياز قولتۇقىنىڭ ياقىسىدىن ئالدى. ئايدىڭدا يالىلداپ تۇرغان خەنجەر بىسىنى كۆرگەن قولتۇق غال - غال تىترەپ كەتتى، ئۇنىڭ ئىشتان بېغىمۇ بوشاپ كەتتى.

— بولدى قىلسىلا مۇئەللىم، — دېدى ئېزىنز تارمۇش، — پوقا چالما ئاتساڭ، يۈزۈڭگە چاچرايدۇ، دېگەن گەپ بار...

— بىردەم سەۋرى قىل ئېزىنز! — دېدى كامىل مەتنىيازنىڭ ياقىسىدىن چىڭ بوغۇپ، — خالىققا سېنىڭ بۇرنۇڭنى تاپشۇرايمۇ ياكى قۇلىقىڭنىمۇ؟

— بۇ... بۇ... ئاھ، خۇدا! — مەتنىياز دەرھال بۇرنى بىلەن قۇلىقىنى تۇتۇۋالدى، — بىلمەپتىمەن... ئەمدى... تۇردى مۇئەللىمنىڭ كەينىگە كىرىپ... پو... پوق يەپ ساپتىمەن...

— مېنىڭما؟...

تۇردى ھېكىم ئارقىغا داجىدى، بىراق ئارقىسىدىكى ئېزىنز تارمۇشنى كۆرۈپ، ئورنىدا قىمىرلىيالماي قالدى. كامىل مەتنىياز قولتۇقىنىڭ يەكتىكىنىڭ بىر پېشىنى شارتلا قىلىپ كېسىپ تاشلىدى - دە، تۇردىنىڭ

قولىدىن كاپىلا قىلىپ تۇتتى.

— تۇردى، خوجايىنىڭغا دەپ قوي، ئەللامەدە كۆرسەم، بوۋاي قەبىرە دە ئۇچراتسام. ئامۇتلۇققا كەلسە، قىسقىسى خالىي جايدا ئۇچراپ قالسا، مانا مۇشۇ خەنجەردە بوغۇزلايمەن...

— خا... خالىق كاتىپىنىما؟ — تۇردىنىڭ چىمچىقلاپ تۇرغان كۆزلىرى خەنجەر بىسىغا تىكىلىپ قالغاندى.

— ئەمدى نۆۋەت ساڭا كەلدى، مېنىڭچە، سېنىڭ قۇلىقىڭ ناھايىتى يۇمشاق، خالىقىنىڭ گېپىنى بەك ئاڭلايسەن، — دېدى كامىل ئۇنىڭ قولىنى قويۇپ بەرمەي، — بۇرنۇڭ بولسا تېخىمۇ سەزگۈر، مەن ئەدە بولسام ھىدلاپ تاپىسەن. شۇڭا، مەن ھەر ئىككىلىسىنى كېسىۋېتەيمىكىن دەيمەن...

— يا... ياق، كامىل مۇئەللىم، ئۇنداق قىلمىسىلا... مەن سىلىگە ئۇنداق قىلمىسىلا دەۋاتىمەن... بۇرنۇم بىلەن قۇلىقىمنى كېسىۋەتسىلە، ئېيتماق بولۇپ قالىمەن، — تۇردى ئارقىغا داجىپ ئۆزىنى قاچۇردى.

— قاچما دالتەك... بىردەم جىم تۇرۇپ بەرسەڭ، تۈيمايلا قالىسەن، خەنجەر بەك ئىتتىك... ناھايىتى چىملا قىلىپ قالدۇ... — كامىل خەنجەرنى كۆتۈردى. بۇ ئەھۋالنى كۆرگەن باشقا مىنبىرىلار ئارقان، تاسمىلىرىنى تاشلاپ، بەدەر تىكىۋەتتى. تۆكلۈك قورساقلىرى ئېچىلىپ قالغان مەتنىياز قولتۇقمۇ بىر پېشى يوق يەكتىكىنى پۇلاڭلىتىپ قېچىپ كەتتى. ئېزىز تارمۇش تاماشا كۆرۈپ جىم تۇراتتى. بۇ قىزىق كومېدىيىلىك كۆرۈنۈشلەرنى كۆرگەن نەفسە بايىقى قورقۇنچلۇق پاجىئەنى ئۇنتۇپ قالغاندى.

— ۋاي، ئۇنداق قىلمىسىلا مۇئەللىم... جۇگۇ، جۇگۇ دەپ كېتەي...

تۇردى ھېكمە دوڭغايغىنىچە بېشىنى قاچۇردى. ئەمما خەنجەر بارغانسېرى يېقىنلاپ، ئۇنىڭ قۇلاق تۈۋىدە توختىدى. ئۇ: «ۋاي ئانام...» دېگىنىچە، ئۆزىنى گۈپلا تاشلىۋېتىۋىدى، قولى سۇغۇرۇلۇپ كېتىپ، كامىلنىڭ قولىدا كۆڭلىكىنىڭ يېڭىلا قالدى. كامىل يەڭنى شارتلا قىلىپ

قولتىقىدىنلا كېسىپ تاشلىدى. تۇردى ھېكىم خوددى پېيىنى بوغمىغان چاڭچى تەخىدەك نەچچە ئون قەدەم يەرگىچە تۆت پۇتلاپ شۇنداق تېز يۈگۈردىكى، ئۇنىڭغا يەتمەكمۇ تەس ئىدى. ئۇ يىقىلا ـ پۇتلىشا، «ۋايجان، ۋايەي» دەپ توۋلاپ، پەسكە يۇمۇلغان پومزەكتەك كېتىپ باراتتى. ئېزىز تارمۇش، نەفسىلەر قاقاقلاپ كۈلۈۋېتىشتى.

— مۇئەللىم، بۇلارنى راسا بابلىدىلا، — دېدى ئېزىز يەردە ياتقان يەكتەك پېشى، كۆڭلەك يەڭلىرىگە قاراپ...

— بۇنى مەن قەستەن قىلدىم. ماڭا چېقىلىشنىڭ ئاقىۋىتىنى خالىق بىلىپ قويسۇن... بۇ دالتەك ناھايىتى ياراملىق تەشۋىقاتچى...

— مەن دەسلەپتە يىراقتىن نەفسە خانىمنىڭ ئاۋازىنى ئاڭلاپ، كۆڭلۈمگە يەتمىگەن ئىشلار يېتىپ كەتتى، — دېدى ئېزىز تارمۇش، — قارىسام ئۆزلىرى باغلاقلىق تۇرىدىلا.

— رەھمەت ساڭا، بۇ كېچىدە نەدىن كېلىشىڭ؟

— ئۆتكەن بازار كۈنى لاپقىلىق بىر دېھقاننىڭ ئاشلىقىنى ئالغان، كۈندۈزدە يۆتكىيەلمەي، بۈگۈن كېچە ئېلىپ مېڭىشىم...

— ھارۋاڭدا ئاشلىقىڭمۇ بار ئىكەن، سەن كېتىۋەر. مەن نەفسەنى ئۆيگە ئەكىرىۋېتىپ، بۇ تار يول بىلەن ئەللامەگە كېتىمەن، — دېدى كامىل چوڭ يولنىڭ ئۇ تەرىپىدىكى چىغىر يولنى كۆرسىتىپ:

ئېزىز تارمۇش كەتكەندىن كېيىن، كامىل ئۆستەڭدە يۈزلىرىنى يۇيدى. نەفسە ئۇنىڭ يىرىلغان پېشانىسىنى قول ياغلىقتا تاڭدى، ئاندىن ئىشىك ئالدىغا كېلىشتى. قورقۇپ كەتكەن نەفسە ئۇنىڭ قونۇپ قېلىشىنى ئېيتقاندى، كامىل كېچىدە ئاۋارە قىلىشنى خالىمىدى.

— مەن ئىتە گۆشىغا كىرىمەن، — كامىلنىڭ ئاچچىق يانمىغاندى، — قېنى خالىق بىلەن بىر تۇتۇشۇپ باقاي... ئۇ مەلئۇن نېمە دەيدىكىن؟...

— مەن ۋاڭ شۇجى بىلەن سۆزلىشىپ باقاي دەيمەن، — دېدى نەفسە.

— بولىدۇ. ئەتە يەكشەنبە، ئۇلار ئىشخانىسىدا يوق، ئۇدۇللا ئۆيگە كىرەيلى...

كامىل نەفسە بىلەن خوشلىشىپ چوڭ يولغا چىقتى. ئۇ ھېلىلا

غەليان كۆتۈرۈلگەن سورۇنغا بىر قۇر قارىدى ـ دە، سوغۇققىنا كۈلۈپ قويۇپ، يولىغا ماڭدى. لېكىن نېمىدۇر كۆڭلىگە كەلدى بولغاي، دەرھال ئارقىسىغا قايتىپ، كۆڭلەك يېڭى، ئارغامچا، تاسمىلارنى يىغىپ، يەكتەك پېشىگە ئۇراپ باغلىدى ـ دە، يولىغا راۋان بولدى. كامىل ئەللامەگە كېتىدىغان تار توپىلىق يولغا قايرىلىپ كېتىۋېتىپ: «خەپ! تۇردى دالتەك، سېنىڭ بىلەن ھېساب ـ كىتابىمىز تېخى تۈگىمىدى...» دەپ پىچىرلاۋاتقان مۇشۇ پەيتتە، تۇردى ھېكىم خالىقنىڭ قاپارتما نەقىشلىق دەرۋازىسىنىڭ ھالقىسىنى توختىماي شاراقلىتىۋاتاتتى. بىر چاغدىلا، ھويلىدىن خالىقنىڭ «كىمۇ؟» دېگەن ئۈيقۇلۇق ئاۋازى كەلدى ۋە «مەن!» دېگەن تونۇش ئاۋازنى ئاڭلاپ، ئىشىكنى ئاچتى. خالىق بىر يەڭلىك كۆڭلەك كىيىۋالغان تۇردىنىڭ قورقۇشتىن كاسىلداۋاتقان ئېڭەكلىرىگە قارىدى. ئۇ كۆزگەنلىرىگە ئىشەنمىدى بولغاي، ئۈيقۇدىن ئىششىپ قالغان قاپاقلىرىنى تەستە ئېچىپ، چەكچەيدى. دەرۋەقە راست ئىدى. تۇردى ھېكىم بىر يېڭى يوق غەلىتىلا كۆڭلەك كىيىۋالغانىدى. گەرچە كېچە تىنجىق ئىسسىق بولسىمۇ، ئۇ ئېڭەك ـ ئېڭەكلىرىگە تەگمەي كاسىلدايتتى، قارىمۇتۇق چىرايى قانداقتۇر ئەنسىزلىكتىنمۇ ياكى ئاينىڭ سوغۇق نۇرىدىنمۇ ئەيتاۋۇر ئاقىرىپ، كۆل رەڭ تۈسكە كىرىپ قالغانىدى. يەڭسىز، كۆسەيدەك قارا بىلەكلىرىنى قامالالمىۋالغان يەڭلىك قولىسى تىترەيتتى... ئۇنىڭ پاناھلىق تىلىگەن دىۋانىدەك، ئېڭىكىنى ئۇچلاپ، كۆزلىرىنى مۆلىلدىتىپ قاراپ تۇرۇشى خۇددى خوجايىنىنىڭ قولىدىكى نانغا تەلمۈرۈپ تۇرغان پىستە كۆچۈككە ئوخشايتتى... خالىقنىڭ يالىڭاچلا يېپىنچاقلىۋالغان چاپىنى چۈشۈپ كەتتى.

— ۋۇي... سا... ساڭا نېمە بولدى؟ — خالىق ئۆزىمۇ مەڭدەپ قالدى، — كۆڭلىكىڭنىڭ بىر يېڭى قېنى؟...

— ۋاي... خالىق كاتىپ سورىمىسىلا... ھۆ... ھۆ... — تۇردى بىر قىسىملا يىغلاپ سالدى، — تاس ـ تاماس قالدىم قۇلاق ـ بۇرنۇمدىن ئايرىلىپ قالغىلى!... ۋايەي... ۋاي توۋا... ئىسىت خۇدايىم...

— جۇر، جۇر، ئۆيگە كىرەيلى، ئانام بىلەن دادام ئويغىنىپ كەتمىسۇن.

تۇردى ئۆيگە كىرىپ ئولتۇرغاندىن كېيىنمۇ بىر ھازا ئەسلىگە كېلەلمىدى. ئۇ بىر چىنە يىلمان قايناق سۇنى غۇرتلىدىنىپ ئىچىۋەتكەندىن كېيىن، سەل پەسكارىغا چۈشتى ۋە ئامۇتلۇقتا بولغان ۋەقەنىڭ ھەممىسىنى قالدۇرماي سۆزلىدى. ھەتتا ئۇ ئېزىز تارمۇشنىڭ «ۋۇي سېنىڭ خالىقىنىڭ كۆتىگە قايناق سۇ...» دېگەن سۆزىنىمۇ قالدۇرمىدى. غەزەپلەنگەن خالىقنىڭ كۆزلىرى ئالىيىپ كەتتى.

— مېنى شۇنداق دېدىما؟ — سورىدى خالىق.

— ھەئە، كۆتلىرىگە قايناق سۇ قۇيىمەن دەيدۇ...

— مەتنىياز قولتۇقمۇ قاچتىما؟...

— قۇلىقى بىلەن بۇرنىنىڭ ئامان قالغىنىغا خوش بولۇپ، بىر پېشىنى لەپەكشىتىپ شۇنداق قاچتىكى، ئۇنىڭغا قويۇنتازمۇ يېتەلمىس!... ئەگەر يۈگۈرۈش مۇسابىقىسىگە چۈشكەن بولسا، چوقۇم بىرىنچىلىكنى ئالغان بولاتتى!...

— باشقا مىنبىكلارچۇ؟..

— ئۇلار بەش كۈن بۇرۇنلا تىكشۈەتتى... ئۇ قېچىشىدا ئۇلارنى سىلىنىڭ چىلان تورۇقمۇ قوغلاپ يېتەلمىگەن بولاتتى...

— يەنچۇ؟

— كامىل ئۇ... ئۇ... — تۇردىنىڭ تىلى تۇتۇلدى.

— ھە، دېمەمسەن؟، تىلىكىنى چاينىمايى...

— ئۇ سېلىنى «ئەللامەدە، بوۋاي قەمبەردە، ئامۇتلۇقتا... ئىش قىلىپ خالىي جايدا ئۇچراتساملا بوغۇزلىۋېتىمەن... يوشۇرۇنۇپ ماراپ تۇرۇپ ئۆلتۈرىمەن» دەپ، قەسەم ئىچكەندەك خەنجىرىنى ئېگىز كۆتۈردى.

— مېنى ئۆلتۈرمەكچىمىكەن؟... ھېھى... ئۇخلاپ چۈشى...

— ھەي... خالىق كاتىپ، ئۆزلىرى ھېزى بولسىلا... پەيلى بەك يامان...

— سەنمۇ ئاغزىڭنى يېلىمىدە يەملەپ قويمىغاندىن كېيىن، ئۆتكۈدەك گەپ قىلساڭ بولمامدۇ؟...

— گەپ قىلمامدىغان، — دېدى تۇردى كۆزلىرىنى مىتىلدىتىپ، — مەن: «تولا ھارامزادىلىك قىلما، خالىق كاتىپ ساڭا تېتىيالمامدا؟...» دەپتىم، قورقاندەك بولدى.

— ھە، يەنچۇ؟

ئۆزىنى ئاشكارىلاپ قويغان بۇ دېۋەڭنى بوغۇپ ئۆلتۈرۈۋەتكۈسى كەلگەن خالىق ئىچىدىن ئۆرلەپ چىققان ئوغىنى تەستە بېسىپ، چىشلىرىنى غۇچۇرلاتتى. بۇ غەزەپنى كۆرگەن تۇردى ھېكىم «گېپىم ياققان چېغى» دەپ چۈشەندى - دە، تېخىمۇ چوڭىنى چىقاردى.

— «خالىق كاتىپ پاچىقىنى چېقىۋېتىڭلار» دېگەن دەپتىم، ئۇلار...

— ھە نېمە دېدى... دېمەمسەن؟...

— ئۇلار... خالىقنىڭ كۆتىگە... دېدى شۇ...

تۇيۇقسىز تەگكەن بىر كاچات تۇردى ھېكىمنىڭ كۆزىدىن ئوت چىقىرىۋەتتى. ئۇ ئارقىسىدىكى تامغا يۆلىنىپ قېلىپ، پۈتۈن جاھان قىپقىزىل كۆرۈنۈۋاتقان كۆزىنى تۇتتى ۋە گەز باغلاپ كەتكەن قاپقارا كالپۇكلىرىنى ئۇمچەيتىپ يىغلىۋەتتى.

— ھەي لەتغۇ تەلۋە، پەپىلىقۇش دېۋەڭ، — خالىق بېگىز قولىنى ئۇنىڭ بۇرنىغا تىرىدى، — ئۆزۈڭنى ئاشكارىلاشتىن سىرت، مېنىڭمۇ ئىسمىمنى چىقىرىپسىنا؟... مەن ساڭا «مىنبىڭلار كەنتنى قوغداۋاتىپ تۇتۇۋالغان بولسۇن، ئۆزۈڭ يوشۇرۇنۇۋال» دېمىگەنمىدىم؟ مانا ئەمدى ئىشنى بۇزۇپسەنغۇ؟...

— ئارقىمىزدا سىلىنىڭ بارلىقلىرىنىسى ئۇقسا، قورقامدىكىسى دەپتىمەن...

— ئارقىمىزدا؟...

خالىق ئۆزىنى تۇتۇۋالالمىدى. ئۇ تۇردى ھېكىمنىڭ ياقىسىدىن بوغدى - دە، ئۇنى دارقىرىتىپ سۆرىگىنىچە ئېلىپ چىقىپ، كوچىغا تاشلىۋەتتى.

— ۋۇي زۇۋانسىز گاچا، ئەسكى جۇۋىنىڭ پىتى، قوتۇر ئىت، چوشقا

كۆچۈكى . . .

خالىق ئۆيگە كىرىپ دەرھاللا تاماكا ئورىدى. پۇرلىشىپ كەتكەن يوتقان ئۈستىدىلا ئولتۇرۇپ، ئېغىر ھاسىرىدى. ئۇنىڭ غەزەپ - ئاچچىقتىن چارچاپ كەتكەن نېرۋىلىرى ھېچنېمىگە ئىشلىمەيتتى. نېمىگە شۇنچە بىئارام بولۇۋاتقانلىقىنىمۇ ئېنىگە ئالالمايتتى. ئۇ ئىككىنچى قېتىملىق تاماكىسىنى تۇتاشتۇرغاندىن كېيىنلا، ئۆزىنى سەل بېسىۋالدى. خالىقنىڭ يېقىندىن بېرى كۆڭلى جايىدا ئەمەس ئىدى. زەينىدىن «كېرىموفنىڭ ساختا توي خېتى ئىنتىزام تەكشۈرۈش ئىشخانىسىدىن تەكشۈرۈلۈپ، ئەنزىلەر قايتىدىن ئەملىيلەشتۈرۈلىدىكەن» دېگەن خەۋەرنى كۆتۈرۈپ كەلگەندىن بېرى، ئۇنىڭ كەيپى ئۇچۇپ يۇرەتتى، بولۇپمۇ بۇ ئىشقا قۇربان ھاكىمنىڭ قول سېلىشى خالىقنىڭ ئىشتىيىنى بوغۇپ، ئۈيقۇسىنى قاچۇرغانىدى، ھەتتا قولى ئىشقا بارماس، تېرىككەك، سەپرا مىجەز بولۇپ قالغانىدى. ئەگەر كامىل، ھېكمەت، مۇراتلارنىڭ ئەنزىسى قايتىدىن تەكشۈرۈلۈپ، ئۇلار بىلەن سۆزلىشىپلا قالسا، ئالتە ئاي يازدىن بېرى تەرگەن تېرىقى چېچىلىپ، بىر كۆشۈككە يارىماس بولۇپ قالاتتى. ئىش بۇنىڭلىق بىلەن تۈگىمەيتتى. قۇربان ھاكىم خالىقنى ھەرگىز بوش قويمايتتى. ئۇ مۇشۇنداق دەككە - دۈككىدە يۈرگىنىدە، زەينىدىن قۇربان ھاكىمنىڭ خېتىنى كۆرۈستىپ: «زۇمرەتنى ژىلايەتلىك دوختۇرخانىغا يۆتكەپتۇ. . . ئۇنىڭ ھالىدىن خەۋەر ئېلىش ئۈچۈن مۇراتنا رۇخسەت قىلدىم. . . » دەپ كەلدى. خۇددى كونىلار «ئىشتانغا چىققان، كۆكۈلگە تايىن» دېگىنىدەك، خالىقنىڭ زۇمرەتكە سالغان زۇلۇملىرى ئۆزىگە ئايان ئىدى. بۇ ئادەتتىكى سەۋەنلىك، ئۇقۇشماسلىق، خىزمەتتىكى خاتالىق بولماي، بەلكى پىلانلىق، مەقسەتلىك ھالدا ئۆتكۈزۈلگەن سۈيىقەستلىك جىنايەت بولۇپ ھېسابلىناتتى. چۈنكى، خالىق شەخسىي غەرەز تۈپەيلىدىن، ئۆچ ئېلىپ، ياقۇپنىڭ ژاقتىسىز ئۆلۈمىگە، زۇمرەتنىڭ سارالىق بولۇشىغا سەۋەب بولغانىدى.

خالىق مۇزدەك تامغا يۆلەندى - دە، تۇتۇننى تورۇسقا قارىتىپ ھالقا - ھالقا چىقاردى ۋە ئارقىدىن بىرلا پۈدەپ ھەممىنى بۇزۇۋەتتى. ئۇ

قىشتا بوز يەر مەيداننى تەكشۈرۈپ كىرگەن چېغىدىكى ۋەقەنى ئەسلىمەكتە ئىدى... چىگىش ھەم پاخپاق چاچلىرى چۈۋۈلۈپ، يۈزلىرىنى بېسىۋالغان، مەينەتلىكىدىن چوڭ كۆزلىرىنىڭ ئېقىلا پارقىراپ تۇرغان، يىرتىق كۆرەك جۈۋىسىنى كۆلا ئاغامچىدا باغلىغان، يالاڭئاياق زۇمرەت بىر پۇتىغا چېتىلغان زەنجىرنى باش ئۇستىدە پىقىرتىپ يۈگرەپ كېلىۋاتاتتى. ئۇ خالىقنىڭ ئېتىنىڭ چۈلۈۋۈرغا ئېسىلىپ، ئۇنى ئاتتىن يىقىتتى... ئېتىلىپ كېلىپ ئۇنى ئاستىغا باستى - دە، يۈزىگە قامال سالدى...

... خالىق چۆچۈپ ئويغانغاندەك كۆزىنى يوغان ئاچتى ۋە بېشىنى سىلكىدى. توۋا، ئەسەبىيىلىكىدە رەقىبىنى تونۇۋالغان بۇ قىز ئەگەر ساقىيىپ قالسا، نېمە بالالارنى تېرىۋېتەر؟... ئۇنىڭ دىلىدىكى ئۆچمەنلىك تاشقا موھۇر باسقاندەك بولۇپ كەتتى - دە!... ئەگەر، شۇ چاغدا، ئېزىز تارمۇش قۇتقۇزۇپ قالمىغان بولسا، مۇرات دېگەن تەلۋە يەرنى خالىقنىڭ قېنى بىلەن بويىغان بولاتتى...

خالىق «ئۇھ» دەپ ناھايىتى ئېغىر تىنىپ - دە، يەنە تاماكا ئورىدى. ئۇ مۇشۇنداق ئىسكەنجىدە قالغان بىر پەيتتە، ماۋۇ تۇردى ھېكىم دېگەن دەلىتىنىڭ ئۆلگەننىڭ ئۈستىگە تەپكەندەك بۈگۈنكى ئىشنى خالىقنىڭ شىللىسىگە ئارتىپ قويۇپ كەلگىنىنى كۆرمەمدىغان؟... ئەسلىدە، كەچكە يېقىن، تۇردى ھېكىم كامىل بىلەن نەفسەنىڭ بىرلىكتە شەھەرگە كىرىپ كەتكەنلىكىنى خەۋەر قىلىپ كەلگەندى. خالىق دەرھالا ئامۇتلۇقنىڭ شۇجىسى ھەسەن تازغا ئىككىلىك خەت يېزىپ بېرىپ: «بۇگۈن كېچە پۈرسەتنى چىڭ تۇتۇڭلار!» دېگەندى. بۇ ئارقىلىق كامىلنى رەسۋا قىلىپ، ئۇنى ئامۇتلۇققا ئىككىنچىلەپ قەدەم ئالالماس قىلىۋەتمەكچى ئىدى. لېكىن، دېۋەڭ دالتەك «ئارقامدا كاتتا ھىماتىم بار» دەپ يوغانلىق قىلىپ، خالىقنى سېتىۋەتكەندى. بۇ ئىشنى كامىل، نەفسەلەر ھەرگىز بوش قويۇۋەتمەيدۇ، ئۇلارنىڭ بۇ ئىشنى قۇربان ھاكىمغا ياكى ۋاڭ شۇجىغا دېيىشى تۇرغانلا گەپ. ئەگەر شۇنداق بولۇپ قالسا، زادى قانداق قىلىۋېلىۋق؟...

ئىش خالىقنىڭ ئەنسىرىگىنىدەك بولدى. ئەتىسى ئەتىگەندىلا كامىل

بىلەن نەفسە ۋاڭ لىمكىنىڭ ئۆيگە كىرىپ كەلدى. گۈڭشې كادىرلىرىنىڭ كوچىسىغا سېلىنغان بۇ ئىككى قاتار قورۇلار خۇددى بىر قېلىپتىن چىققاندەك ئوخشاشلا ئىدى، ئۆيلىرى يورۇق ھەم ئازادە بولۇپ، كۈڭ سىرلانغان دۇمباق ئىشكىلىرى سالاسۇنلۇق پېشايۋانغا قاراپ تۇراتتى. ھويلا سەيناسىدىكى تال بوستان پېشايۋان لاپىسىغا تۇتىشىپ كەتكەنىدى. تال بوستانلىقنىڭ ئارقىسى قىزىل سىرلىق رېشاتكا بىلەن ئىھاتە قىلىنغان چاققانغىنە باغ ئىدى. ۋاڭ لىمنىڭ مېۋە كۆچەتلىرىنىڭ ئارىسىغا ھەرخىل كۆكتاتلارنى تېرىۋەتكەنىدى. ئۇ كامىل بىلەن نەفسەنى ناھايىتى قىزغىن كۈتۈۋالدى، ئۇلارنى ئۆزىنىڭ كىچىككىنە خانىسىغا باشلاپ كىردى. ئۇنىڭ ئايالى قىرىق ياشلار ئەتراپىدا بولۇپ، قاپقارا چاچلىرى دولىسىنى يېپىپ تۇراتتى. ئۇ ئۇيغۇر ئاياللىرىدەك كۆك شىپىك دۇخاۋا كۆڭلەك كىيىۋالغانىدى. ھەربىرىلىرى چاققان، ئاق پىشماق يۈزىدىن كۈلۈمسىرەش كەتمەيدىغان بۇ ئايال بىردەمدىلا چاي دەملەپ ئېلىپ كىردى.

— چاي ئىچكەچ ئولتۇرۇڭلار، — دېدى ئۇ ساپ خوتەن شىۋىسىدە، — مەن باغدىن ئۈرۈك ئەپكىرەي.

— بولدى كايىماڭ، — دېدى نەفسە ئورنىدىن تۇرۇپ، — بىز ھازىرلا تۇرىمىز.

— ۋايەي، كايىمىدىغان ئىش يوق... بىرلا ئېغىتسام توكۇرلاپ چۈشىدۇ.

ئايال چىقىپ كەتتى. ۋاڭ لىمنىڭ نەفسەنىڭ سۈلغۇن چىرايىغا، كامىلنىڭ ئۇ يەر - بۇ يەرلىرى ئىششىپ كۆكىرىپ قالغان يۈزلىرىگە سەپسېلىپ قارىدى - دە، ئۇلارنىڭ ئەھۋال ئېيتقىلى كەلگەنلىكىنى پەملىدى. ئۇ كامىل، ھېكمەت، مۇراتلارغا كۆرۈلگەن چارىنى «سەل ئېغىر بولۇپ كېتىپتۇ» دەپ، ئۆز ۋاقتىدىلا خەيرىخاھلىق قىلغان بولسىمۇ، ناھىيىلىك دائىمىي ھەيئەت كومىتېتىنىڭ قارارىغا قارىتا بىر نېمە دېيەلمىگەنىدى. چۈنكى، شىۋجېڭجۇيىغا قارشى ھەربىر مەزگىلى بولغاچقا، ۋەزىيەت ناھايىتى زىل ئىدى. شۇنداق ئىكەن، ياكى ئۇنداق ياكى

مۇنداق سولچىللىق خاتالىقىدىن ساقلانغىلى بولمايتتى.

— كامىل مۇئەللىم، پىشانىڭىزگە نېمە بولدى، تېڭىۋاپسىزغۇ؟ — دېدى ۋاڭ لىمىڭ، — بىرەر جاراھەت چىقىپ قالدىمۇ — يە؟

— يوقسۇ ۋاڭ شۇجى، — كامىلنىڭ قاپاقلىرى تۇرۇلدى، — ئۆزلىرى ئوتتۇز نەچچە مىڭ نوپۇسنىڭ ئاتىسى، ئاڭلاشنى خالاملا پاكى خالىماملا بىلمىدۇق... بىز خالىق ئۈستىدىن ئەرز قىلىپ كىردۇق.

— خالىق كاتىپىنىڭ ئۈستىدىن؟... قېنى سۆزلەڭلار...

كامىل نەفىسىگە قاراپ قويدى. سەل ھودۇقۇپ تۇرغان بۇ نومۇسلۇق قىز گېپىنى نەدىن باشلاشنى بىلمەي، بىردەم تۇرۇپ قالدى.

— قېنى تارتىنماڭ نەفىسە خانىم، سۆزلەۋېرىڭ، — دېدى ۋاڭ لىمىڭ كۈلۈپ قويۇپ.

نەفىسە دەسلەپتە تەمتىرەپ قالغان بولسىمۇ، كېيىن بارغانسېرى ھاياجانلىنىپ سۆزلىدى. ئۇ «خالىقنىڭ ياردەم قىلىش نىقابى ئاستىدا ياقۇپنى قانداق قولغا كىرگۈزۈۋالغانلىقى، زۇمرەتنى نېمە ئۈچۈن پوچتىخانىغا ئورۇنلاشتۇرغانلىقى» دىن باشلاپ رەزىل مەقسىتى ئىشقا ئاشمىغاندىن كېيىن، زۇمرەتنى مەتمۇساغا سىرتىدىن سېتىۋەتكەنلىكىنى ۋە ئۇلارنى بوز يەرگە سۈرگۈن قىلىپ، بىر ئائىلىنى ۋەيران قىلىۋەتكەنلىكىنى بايان قىلدى. نەفىسە ئۆز ئىشىغا كەلگەندە، نومۇس كۈچىدىن بىر ھازا جىمىپ كېتىپ، كامىل بىلەن ئىككىسىنىڭ ئوتتۇرىسىدىكى مۇناسىۋەتنى پىپىقراق سۆزلىدى. بىراق خالىقنىڭ ھوقۇق، مەنسىپىدىن پايدىلىنىپ قىلىۋاتقان رەزىللىكلىرىنى دەلىل - ئىسپاتلار بىلەن پاش قىلدى. ئۇ تۇنۈگۈن ئاخشام ئامۇتلۇقتا يۈز بەرگەن ۋەقەنى سۆزلەۋېتىپ يىغلاپ سالدى. ۋاڭ لىمىڭ خاتىرىسىنى ئېلىپ، مۇھىم دەپ قارىغان تەرەپلەرنى پېزىۋاتقاندا، ئۇنىڭ ئايالى بىر تەخسە جانانە ئۇرۇكنى ئۈستەلگە قويۇپ چىقىپ كەتتى.

— مانا كۆرۈڭ، — دېدى كامىل سومكىسىدىن ئارقان، تاسما، يەكتەك پېشىنى، كۆڭلەك يەڭلىرىنى ئېلىپ، — بۇ ئۇلارنىڭ نەرسىلىرى...

وائ نىمىك يەكتەك پىشى بىلەن كۆڭلەك يېڭىنىڭ كېسىلىش جەريانىنى نەقسەدىن ئاڭلاپ، نە كۈلۈشنى، نە ئاچچىقلاشنى بىلمەي قالدى. ئۇ كاملىنىڭ ئىرادە ۋە غۇرۇر مۇجەسسەملەنگەن چىراينغا قاراپ، ئىچىدە ئۇنىڭغا ئاپىرىن ئوقۇدى. بىراق، خالىغىنىڭ ئۆزىنى ياخشى كۆرمىگەن بىر قىزنىڭ پېيىغا چۈشۈپ قىلىۋاتقان ھەرخىل رەزىللىكلىرى ئۇنى قاتتىق غەزەپكە سالدى. 60 ـ يىللارنىڭ بىر ئوقۇمۇشلۇق زىيالىيسىنىڭ تۇرمۇشتىكى مۇھەببەت، ئۆزئارا ياخشى كۆرۈش، بىر ـ بىرىنى سۆيۈشتەك كىشىلىك ھوقۇق، ئەركىنلىكنى بىر چەتكە قايرىپ قويۇپ، ئۆتمۈشتىكى فېئودالىزم قائىدە ـ يوسۇنلىرىغا چىرمىلىپ قېلىشى ئەقىلگە سىغمايدىغان بىر ئىش ئىدى. بۇنداق ئەلچى كىرگۈزۈش، قايتا ـ قايتا بېسىم ئىشلىتىش، ئاتا ـ ئانىنىڭ زورى بىلەن بىر ـ بىرىنى كۆرمىگەن، ئۆزئارا چۈشىنىشمىگەن قىز ـ يىگىتلەرنىڭ توي قىلىشى شەھەر ـ يېزىلاردا ناھايىتى كۆپ ئۇچرايدىغان ئەھۋال ئىدى، بىراق، خالىغىنىڭ ئالىي مەكتەپ يۈزىنى كۆرگەن، بىلىملىك بىر زىيالىينىڭ ئۆزىنى ياخشى كۆرمىگەن، يىگىتسى بار بىر قىزنى مەجبۇرىي قولغا كىرگۈزۈشكە ئۇرۇنۇشى ھەرقانداق كىشىنى ئويغا سالاتتى.

— ئويلاپ كۆرۈڭ ۋاڭ شۇجى، — دېدى نەفسە قول ياغلىقىدا كۆزلىرىنى سۈرتۈپ، — زۇمرەتنىڭ ھازىر ئەقلىي ـ ھوشى جايىدا ئەمەس، جۇچاڭنىڭ پېشقەدەم بوغالتىرى خارلىق ـ زارلىقتا ئۆلدى. . . ئەمدى بولسا، زەھەرلىك قولىنى ماڭا سوزۇۋاتىدۇ. . .

— مەن خالىغىنىڭ تۇرمۇش ئىستىلى جەھەتتىكى يېتەرسىزلىكلىرىگە تەنقىد بېرىپ تۇرغان بولساممۇ، — دېدى ۋاڭ لىمىڭ قەلمىنى قويۇپ، — بۇنچىلىك دەرىجىدە ئېغىر ئىكەنلىكىنى بىلمەپتىمەن. سىلەر بۇ توغرۇلۇق تەپسىلىي ماتېرىيال يېزىپ ئەكىرىڭلار. مەن ئۇنىڭ بىلەن سۆزلىشىپ كۆرەي ياكى ئۇنىڭ مەسىلىسىنى پارتىيە تۇرمۇش يىغىنىدا ھەل قىلىمىز.

— ۋاڭ شۇجى، بىز سىزگە ئىشىنىمىز، — دېدى كامىل قاتتىقراق تەلەپپۇزدا، — ئەگەر خالىق بۇنىڭدىن كېيىن نەفسەگە زورلۇق

ئىشلىتىدىكەن، كېلىپ چىقىدىغان ئاقىۋەتكە ئۆزى ئىگە بولىدۇ... مەن بۇنى ئالدىن ئەسكەرتكىنىمنىڭ تېگىگە يېتىڭىز كېرەك...

— چۈشىنىمەن، خاتىرجەم بولۇڭلار... مەن بۇنى ياخشى ھەل قىلىشقا تىرىشىمەن...

كامىل بايىقى ئەرسىلەرنى يىغىشتۇرۇپ سومكىسىغا سالدى. بۇنى كۆرۈپ تۇرغان ۋاڭ لىمىڭنىڭ كۆڭلىگە بىر ئىش كەلدىمۇ، كامىلغا قارىدى.

— بۇ ئەرسىلەرنى نېمە قىلماقچىسىز؟ — دېدى ۋاڭ لىمىڭ.

— سىز بۇ ئەرسىلەرنى كۆرۈۋالدىڭىز... ئەمدى خالىققا تاپشۇرۇپ بەرمەكچىمەن.

— ئۇنىڭ بىلەن كۆرۈشمىسىڭىز قانداق؟ — ۋاڭ لىمىڭ ئەنسىرەپ قالغاندى، — تاسادىپىي بىر ۋەقە تۇغۇلۇپ قالمىسۇن.

— خاتىرجەم بولۇڭ، مەن بىر مەلئۇنغا قول تەگكۈزۈپ، ئۆزۈمنى پاسكىنا قىلمايمەن...

ۋاڭ لىمىڭ، كامىل بىلەن ئەفسەنى تالاغىچە ئۇزىتىپ قويۇپ كىرىپ كەتتى. خالىقنىڭ قورۇسى كوچىنىڭ باش تەرىپىدە بولۇپ، تۇراپ ئىمىنگە پاسىلداش ئىدى. ئەفسە ئۆيگە كىرگىلى ئۇنىمىدى. ئۇ كامىلنى كىرگۈزۈۋېتىپ، ئۆزى كوچىدا قالدى. كامىل دەرۋازىنىسى ئۇرماي، ئىتتىرىپلا ھويلىغا كىردى. تاراقلىغان شەپىدىن يۇگۇرۇپ چىققان خالىق كامىلنى كۆرۈپلا تاتىرىپ كەتتى. چۈنكى تۇردىنىڭ «ئۆزلىرىگە ھېزى بولسىلا، پەيلى بەك ياماڭ» دېگەن سۆزى ئۇنىڭ كۆڭلىگە ئويۇپ قالغانىدى. شۇنداقتىمۇ ئۇ، كامىلنىڭ ئۆز ھويلىسىدا ئۇنىڭغا قول سالالماسلىقىغا ئىشەنگەنلىكى ئۈچۈن، چىرايىغا دەرھاللا ئەمەلدارلىق كىبىرى ياماشتى.

— ھە كېلىپ قاپتۇقتۇ؟ بىرەر ھاجەت بارمىدى؟ — دېدى خالىق كامىلغا يېقىن كېلەلمەي.

— سەن ھاجىتىم چۈشكۈدەك قانچىلىك نېمىتىڭ؟ — دېدى كامىل قوپال تېگىپ، — بۇ ئەرسىلەرنىڭنى تاپشۇرۇۋال، كالتەكچىلىرىڭ

يەكسز، پەشسز، ئارغامچا - توقىناقسز قالمىسۇن...

كامىل سومكىدىكى نەرسىلەرنى ھويلىغا تاشلىدى. دەسلەپتە ھودۇقۇشتىن خالىقنىڭ زۇۋانى تۇتۇلۇپ قالغان بولسىمۇ، يەنە دەرھاللا ھېچنېمە بىلمەس ئادەم قىياپىتىگە كىرىۋالدى.

— بۇ... بۇ... زادى نېمە ئىش؟... مەن ساڭا ئارغامچا - توقىناق، لاتا - پۇتا بەرمىسەم...

— ئەمدى بۇ قېتىم يېڭىنى ئەمەس قولىنى، پېشىنى ئەمەس بېشىنى كېسىپ ئەكىلىپ ئالدىڭغا تاشلايمەن... — كامىل تۇڭمىلىرى يېشىلگەن چاپىنىنىڭ پەشلىرىنى قايرىپ بېلىنى تۇتتى. كۆموش دەستىلىك قاپارتما نەقىش ئويۇلغان خەنجەر ئۇنىڭ ئوڭ بېقىندىدا ئېسىلىپ تۇراتتى. خالىق بىردىنلا قورقۇپ قالدى. چۈنكى رەشىق دېگەننىڭ ئاداۋىتى يامان نېمە ئىدى. كۈندەشلىك تۇپەيلىدىن، بىر - بىرىنى ئۆلتۈرۈۋېتىدىغان ئىشلارمۇ بولۇپ تۇراتتى. نەقسەدەك ھۆر ئۇچۇن، بىر جېنىنى ئەمەس، ئۇن جېنىنى پىدا قىلسىمۇ ئەرزىيدۇ - دە!...

— كامىل مۇئەللىم بۇ... بۇ... ئىشلارنى ھېچ چۈشىنەلمىدىم، — دېدى خالىق پەلەمپەيگە چېكىنىپ، — زادى نېمە گەپ بۇ؟...

— سەن تولا خۇپسەنلىك قىلما، — كامىلنىڭ مۇشتۇملىرى تۈگۈلدى، — نەقسەنى قولغا كەلتۈرۈش يولىدا قىلمىغان ئەسكىلىكىڭ قالمىدى. كۈرەشلەرگە تارتقۇزدۇڭ... ئائىلىسىگە زورلۇق ئىشلەتتىڭ... يوللاردا ئالدىنى توستۇڭ... نىيىتىڭ ئەمەلگە ئاشمىغاندىن كېيىن، ئادەم يالالاپ، كېچىلەردە قاتىللىق قىلماقچى بولدۇڭ... سېنىڭ مەقسىتىڭ نەقسەنىڭ يۈزىنى تۆكۈش ئارقىلىق ئۇنى قولغا كەلتۈرۈش... سەن بۇنىڭدىن تاناڭمايسەن!...

— كامىل مۇئەللىم، كېچىدىكى ئىشتىن راستىنلا مېنىڭ خەۋىرىم يوق... — ھودۇقۇپ تۇرغان خالىق ئۆزىنى ئاشكارىلاپ قويدى، — بۇ ئامۇتلۇقلارنىڭ ئۆزىنىڭ ئىشى...

— ئامۇتلۇقتىكى قايسى ئىشنى دەيسەن؟... خەۋىرىڭ يوق ئادەم ئەجەپ بىلىدىكەنسىنا؟ — دېدى كامىل ئالدىغا دېۋەيلەپ كېلىپ، —

بىلىپ قوي، تۇردى دالتىكىڭ يەتتە ئادەم ئالدىدا پەردە ئارقىسىدىكى ئادەم خالىق! دەپ جاكارلىدى.

— ئۇ... ئۇ... يالغان ئېيتىپتۇ... — سۆزدە كەتكۈزۈپ قويغان خالىق مەڭدەپ قالدى، — مەن ھېچنېمە قىلغىنىم يوق... ھېچنېمىنى بىلمەيمەن...

— سەن ھېچنېمە قىلمىدىڭما؟ ئەمسە ئاڭلاپ قوي، — كامىل قىستاپ كەلدى، — سەن ئاچكۆز مەلئۇن زۇمرەتنى چاڭگىلىڭغا ئېلىش ئۈچۈن قانداق ھىيلە - مىكىرلەرنى ئىشلەتتىڭ؟ ئۆزۈڭ ئويدۇرۇپ چىقارغان قارا ماتېرىياللارنى ئۇستىلىڭگە يېيىپ قويۇپ، ساددا ياقۇپنى قاپقانغا دەسسەتتىڭ... بۇ ئارقىلىق ئۇنى ئۆلۈۋېلىشقا قىستىدىڭ... تۆھمەت ئارقىلىق ئۆزى - ماكانلىرىدىن ئايرىدىڭ، زۇمرەت سارىڭ بولدى. مەن ۋە دوستلۇرۇم ئۇستىدىن يالغان ئەنزە پەيدا قىلىپ، جازالاتقۇزدۇڭ... بىلەمسەن، ياقۇپ ئۆلۈش ئالدىدا يېزىپ قالدۇرغان خەت ھازىر بىزنىڭ قولىمىزدا!...

خالىقنىڭ تىزلىرى تىترىدى. ئۇ ياقۇپتەك ئايىقىدا قۇرت ئۆلمەيدىغان ياۋاش، مۆمىن، ساددا ئەخمەقنىڭ ئۆلۈش ئالدىدا خەت قالدۇرغانلىقىغا ئەقلى يەتمەيتتى. ئەمما ئەينى ۋاقىتتا بۇ ئىش ياقۇپ بىلەن ئىككىسىنىڭ ئوتتۇرىسىدىكى سىر ئىدى. توغرا، بىر قېتىم مەست بولۇپ قالغاندا، ئۆزىنىڭ قۇدرەت - كامالىنى نامايان قىلىش ئۈچۈن، ئۇ مەتمۇساغا ماختانغاندى. لېكىن، ئۇ ھازىر ئاغزىنى يىرتىۋەتسىمۇ مۆرەپ قويمايدىغان ھالغا كەلدى. چۈنكى، قانچە قېتىم مۆرىسە، شۇنچە قېتىم زىيان تارتىپ، پۇل، مال - مۈلكىدىن ئايرىلدى... شۇنىڭغا قارىغاندا، ياقۇپنىڭ خەت قالدۇرغانلىقى ئېسىق. بولمىسا كامىل خۇددى ئۇستىدە قاراپ تۇرغاندەك ئويدۇرۇلغان ماتېرىياللارنىڭ سان - تۈرلىرى، ھەتتا «ئىجتىمائىي مۇناسىۋەت تىزىملىكى» لىرىگىچە دەپ بېرەلەمتى؟

— سېنىڭ توقسىنىڭ تولدى! — ۋارقىرىدى كامىل، — مېنىڭ سېنى ھازىرلا ئۆلتۈرۈۋەتكۈم بار... ئەمما سەندەك ناكەس، ئىبلىسنىڭ پاسكىنا قېنى بىلەن خەنجىرىمنى بۇلغاشنى خالىمايمەن. بۇنداق دېسەم،

ئۆلتۈرمەمدىكىن دەپمۇ قالما. . . دوستلىرىمنىڭ ئەنت ـ قەسەمى بۇرىكىمگە تاشتەك ئورناپ كەتتى (كامىل خەنجىرىنىڭ دەستىسىنى تۇتۇپ ئالدىغا ماڭدى. خالىق دەرھال چېكىنىپ ئىشىك تۈۋىگە بېرىۋالدى) . مەن هامان بىر كۈنى سېنىڭ جېنىڭنى قىيمەن. . .

— ئەگەر قاتىللىق قىلساڭ، ئۆزۈڭمۇ ساق قالمايسەن، — دېدى خالىق قورقۇۋاتقانلىقىنى چاندۇرماي، — پرولېتارىيات دىكتاتۇرىسىنى يوقمىكى دەپ قالما. . .

— بىلىمەن، — كامىل ئىستېهزا بىلەن كۈلۈۋەتتى، — دوستلىرىم ئۈچۈن جېنىمنى پىدا قىلىش مەن ئۈچۈن ئۆلۈم ئەمەس، بەلكى توي بولىدۇ! . . . بىلەمسەن، خۇشاللىق توبى! . . .

كامىل چىقىپ كەتتى. خالىق پۈتمىنىڭ ئۈچىدا دەسسەپ كېلىپ دەرۋازا يوچۇقىدىن قارىدى. كامىل ئۇنىڭ يوشۇرۇن مارايدىغانلىقىنى مۇسەللەپ بولغاچقا، قەستەن نەفسەنىڭ يۇمىلاق مۇرىلىرىدىن قۇچاقلاپ كېتىۋاتاتتى.

بۇگۈن يەكشەنبە بولغاچقا، بوستان بازىرى بالدۇرلا قىزىپ كەتكەنىدى. ئۇلاغلارغا تاشتۇز، بادىرلارنى ئارتىۋالغان دېهقانلار ئالىمان ئارىسىدا ۋارقىرىشاتتى. قويلار مەقىرىشىپ، كالىلار مۇرەيتتى. تۈرۈپلا جارچىنىڭ قۇلىقىنى تۇتۇپ ۋارقىرغان ئاۋازى بىلەن، سۇيدۇك پۇرىغان ئېشەكنىڭ هاڭرىشى قېتىلىپ كېتەتتى. دوغاپچىلار مۇزلىرىنى چوقۇپ، «يۇرەكنىڭ داۋاسى» دەپ خېرىدار چاقىرسا، لەڭپۇڭچىلار «سېزىك خوتۇننىڭ شىپاسى» دەپ كارکىرايتتى. يەل ـ يېمىش بازىرىدىكىلەر ئۇرۇك، تەكە، قىزىل غەزىمەت ئالمىلىرىنى ماختىشىپ، بازارنى بېشىغا كىيىشكەنىدى. بەزى شىتىلى ياش دېهقانلار: «هەي. . . ئۈز چوكانىنىڭ شورۇۋالىدىغان مەڭزىمۇ بۇ! . . . » دەپ قىپقىزىل ئالا راهەتلىرىنى داملىشاتتى. قىسقىسى بازار قىستا ـ قىستاڭ بولۇپ، ۋاڭ ـ چۇڭغا تولغانىدى. ئاياغ ئاستىدىن كۆتۈرۈلگەن چاڭ ـ توزان يەنە ئاستا ـ ئاستا پەسلەپ، تۈك باسقان ئوچۇق مەيدىلەرگە، قىز ـ چوكانلارنىڭ قاش ـ كىرپىكلىرىگە، ئۇستىگە قىزىل لازا قوندۇرۇلغان سوغۇق سەي داسلىرىغا

قوناتتى.

چۇش ۋاقتى بولۇپ قالغاندى. كامىل بىلەن نەفسە ئالىمان ئارىسىدا قىستىلىشىپ، تۇسۇلۇپ دېگەندەك، ئېزىز تارمۇشنىڭ ئۆيىگە كېتىۋاتاتتى. ئۇ ئوتتۇرا مەكتەپنىڭ بېقىندىكى لاسكوي يولىدا، ئېشەك هارۋىسى ئارانلا پاتقاقتىن تار قورۇ ئىچىدە ئولتۇراتتى. لېكىن ئۇي بىر ئېغىز بولغىنى بىلەن، خېلىلا چوڭ ئىدى. كامىل بىلەن نەفسە كىرىپ كەلگەندە، نازىلخان قازانغا لەغمەن تاشلاۋاتاتتى. ئېزىز تارمۇش ئۆينىڭ تۆر تەرىپىگە قويۇلغان چوڭ كات ئۈستىدە ئولتۇراتتى. ئۇنىڭ ئالدىدىكى شىرەدە يېرىم بوتۇلكا هاراق ۋە بىر پىيالىدە لەغمەن قورۇمىسى بار ئىدى. ئۇ قورۇمىدىن يېگەچ، رومكىدىكى هاراقنى ئاز - ئازدىن ئوتلاۋاتاتتى.

— ئەي - هەي، بۇ كامىل ئەپەندىغۇ؟ — ئېزىز ئورنىدىن سەكرەپ تۇرۇپ تارغا چۈشتى، — ئەجەپ چىرايلىق كىرىپ كېلىدىكەن، ئاي بىلەن يۇلتۇزدەك... قېنى يۇقىرى ئۆتۈڭلار.

— سەنزە، ئېزىز پومېشچىكنىڭ ئۆزىلا بولۇپسەن، — دېدى كامىل تاغارلاردىكى ئاشلىققا قاراپ قويۇپ، — تاغارلاردا ئاشلىقنى تىكلەپ قويۇپ، ئۆزۈڭ تۆردە هاراق ئىچىسەن، نازىلئايغا قارىشىپ بەرمىسەڭ...

— ئىچمەي قانداق قىلىمىز؟ يا ئوقۇيدىغان كىتاب بەرمىسىلە...

نەفسە تاماقتا يارەملىشىپ كاتقا چىقىدى. كامىل كۆرپىدىن ئورۇن ئالدى. نازىلخان نەفسەنى يۇقىرىغا چىقىشقا قانچە قىستاپ باققان بولسىمۇ، ئۇ پەقەتلا ئۇنىمىدى. نازىلخان تاشپۇرچاقتەك بەدىنى چىڭ، ئۆزى دۇملاققىنا، نازى ئوتلۇق، ئايدەك چىرايلىق قىز بولغاچقا، كامىل، هېكمەت، مۇراتلار ئۇنى «نازىلئاي» دەپ ئاتايتتى. بۇ ئىسىم نازىلخانىنىڭ ئۆزىگىمۇ ياقاتتى.

— سەن كىتاب، كىتابلا دەيدىكەنسەن، — دېدى كامىل جايلىشىپ ئولتۇرۇۋېلىپ، — گاچىنى ئىت قوغلىغاندەك ئوقۇساڭ، ساڭا كىتاب توشامدۇ؟

— سىلىمۇشۇ كۆزلىرىنى يۇمۇۋېلىپ قارىچىلاپ گەپ قىلىدىكەنلا، — دېدى ئېزىز تېرىككەندەك قىلىپ، — بىر كىتابنى نەچچە ياندۇرۇپ ئوقۇپ

ۋەتۋەرىكىنى چىقىرىۋېتىمەن... مۇشۇ كۈندە، ئۆزلىرىمۇ سىقىلىپ چىقمايدىغان سىقماق ئاشىنىڭ ئۆزىلا بولۇپ قالالا...

— توغرا دەيسەن، كىتابقا كەلگەندە مەن بىخىل، — كامىل كۈلدى، — سېنىڭ كىتابىنى پاكىز، ئاسراپ ئوقۇيدىغانلىقىڭنى بىلگەچكە، بېرىپ كەلدىم. بولمىسا، ساڭا نەدە كىتاب؟...

— زادى كىتاب بېرەمىلا — بەرمەمىلا؟... مەن تېخى ئەللامەگە چىقماقچى بولۇپ تۇراتتىم.

— ھەي، بىر تەخسە لەڭمىنىڭنى بېرىپ بولغۇچە، بەش تەڭگەمنى بەر دەپ كارنايدىن سىقىلى تۇردۇڭغۇ؟... ماۋۇ تاماق سىڭسۇنمۇ ياكى يېمەيمىزمۇ؟...

كامىل بىلەن ئېزىزغا تاماق كەلگەندى. ئۇلار ئاچچىقسۇ، لازا قىيامىلىرىنى سېلىپ تاماققا تۇتۇش قىلدى. نەفىسە بىلەن نازىلئاي تارەلا كىچىك شىرەدىن بىرنى قويۇپ ئولتۇرۇشتى.

— قېنى، كامىل مۇئەللىم، بۇنى كۆتۈرۈۋەتسىلە، — ئېزىز بىر رومكا ھاراقنى كامىلنىڭ ئالدىغا سۈرۈپ قويدى، — تاماق سىڭدۇرىدۇ.

— ئەمىسە مۇشۇ بىر جۇمۇ!.— دېدى كامىل، — گېپىڭدە تۇرىسەن...

— ئەمدى ھەممە نەرسە جۇپتى بىلەن دەپتىكەن، جۇپ بولۇپ كېتىدۇ — دە!

— جۇپ بولغاندىن كېيىن، مەرتەم، مەرتەم — ئۇچ مەرتەم دەيدىغىنىڭنى مەن ئوبدان بىلىمەن، — كامىل چوكىنى تەخسىگە يۆلىدى، — لەڭمەن ئوخشاپتۇ جۇمۇ... نازىلئاي تاماققا ئۈستىكەن ئەمەسمۇ!...

— يوقسۇ، نەفىسە خانىمنىڭ قولى تەگكەن ئۇچۇندۇر؟...

— ياۋالا ئېزىز، سىزنىڭمۇ ئاغزىڭىز مۇراتىڭىزدىن قېلىشمايدۇ، — دېدى نەفىسە قىزىرىپ.

— ھەي ئېزىز، گەپنى ئاز قىل، سەنمۇ بازارغا چىقىدىغان ئوخشايسەن، — دېدى كامىل تاغارلارنى ئىشارە قىلىپ، — بىزمۇ قايتىمىز...

— ئالدىرىمايمەن، ئاشلىق بازىرى كەچ تەرەپتە قىزىيدۇ. ئۇ چاغدا جۇسادۇيلەر ئىشتىن چۈشۈپ كېتىدۇ، — دېدى ئېزىز نازىلئاينىڭ چىنىدە

سۇنغان ئاش سۇيىنى ئېلىۋېتىپ، — ھە، راست، زۇمرەتنىڭ ئەھۋالى قانداقراق؟ بىز نازىل ئىككىمىز يوقلاپ بارماقچىدۇق.

— بۇرۇنقىدەك ئەسەبىيلىكى يوق. لېكىن ئەسلىگە كېلىشى تەس ئوخشايدۇ.

— ئۆتكەندە، بازاردا، خالىق بىلەن دوقۇرۇشۇپ قالدۇق، تۇمشۇقىغا بىرلا قويۇپ تىك چۈشۈرۈۋېتەي دېدىمۇ، بىراق ئۆزلىرىنى ئاچچىقلاپ قالامدىكىن دەپ پەيلىمەدىن ياندىم.

— ئۇنداق قىلساڭ، بىكاردىن - بىكار ئىش تېرىپ قويىسەن، — دېدى كامىل ئاش سۇيى ئىچىۋېتىپ، — بىز ھازىر ئۇنىڭ ئۆيىدىن كېلىشىمىز.

كامىل، ۋاڭ لىمىڭ بىلەن سۆھبەتلەشكەنلىكىنى ھەم خالىقنىڭ ئەدەپسىنى بېرىپ چىققانلىقىنى سۆزلەپ بەردى. ئېزىزنىڭ دەسلەپتە مۇشتۇملىرى تۆگۈلۈپ، چىشلىرى كىرىشىپ كەتكەن بولسىمۇ، كېيىن خالىقنىڭ كىرىدىغان تۆشۈك تاپالمايۋاتقانلىقىنى ئاڭلىغىنىدا، چىرايى بىر ئاز ئېچىلدى.

— مانا بۇنى كامىل مۇئەللىم، يېنىپ تەگكەن تاش دەيمىز، — دېدى ئېزىز شىرەگە مۇشتلاپ، — خالىق ئۆزىنى پايلىماي، تاشقا - تاش ئاتقانىدى، تاش قاڭقىپ ئۆزىگە تەگدى...

— سەن كىتاب خالتىسىمۇ گەپكە كۆز چىقىرىدىغان بولۇپ قاپسەن جۇمۇ!...

— كامىل مۇئەللىم، — دېدى ئېزىز كامىلنىڭ يۈزىدىكى جاراھەت ئىزلىرىغا قاراپ، — مەتنىياز قولتۇق ھەر يەكشەنبە ئەتىگەن شەھەرگە كىرىپ، ئاشلىق ھەم رەخت بېلىتى ئېلىپ ساتىدۇ... كەچتە يالغۇز قايتىدۇ... راسا بىر ئەدەپسىنى بېرىپ قويايمۇ؟...

— ياق بولمايدۇ...، — دېدى كامىل ئېزىزنىڭ پەيلىدىن ئەنسىرەپ، — ئۇ گۇلدۇرى بار، يامغۇرى يوق ئىچى كۆراڭ بىر نېمىكەن، سېنىڭ تايىقىڭغا بەرداشلىق بېرەلمەيدۇ...

كامىل تاماق يېيىلىپ بولغاندىن كېيىن، يەنە بىردەم پاراڭلىشىپ

ئۇلار بىلەن خوشلاشتى. ئېزىز تارموش بىلەن نازىلئاي ئۇلارنى كوچىغىچە ئۇزىتىپ چىقىشتى. كامىل، يېقىندا شەھەرگە كىرگەندە، ئۇنىڭغا بىرنەچچە كىتاب ئالغاچ كېلىدىغانلىقىنى ئېيتىۋىدى، ئېزىز بەكمۇ خۇشال بولۇپ كەتتى ۋە كامىلغا:

— ھەر كەچتە نازىلغا ئوقۇپ بەرسەم، ئۇ پوتلا ـ مىشقىلىرىنى ئېقىتىپ، تۆكۈلۈپلا كېتىدۇ، — دېدى.

— پوتلا ـ مىشقىلىرىنى دەپ كەتكىنىنىڭ! — دېدى نازىلئاي دومسىيىپ، — ناھايىتى يېغلاپ سالدىم شۇ...

ھەممىسى كۈلۈشۈپ كېتىشتى. نەفىسە نازىلخانىنىڭ قۇچاقلاپ، ئېزىزغا ئاچچىقلىدى.

— ئېزىز گېپىڭىز بەك قوپال ئىكەن، بۇنىڭدىن كېيىن شۇنداق قىلسىڭىز، — دېدى نەفىسە ياسىما ئاچچىقلاپ، — بوسۇغىڭىزغا دەسسىمەيمەن...

— بۇ گەپچە، كىتاب ئوقۇپ بەرسە راستىنلا يېغلاپ ساپسىز ـ دە، — دەپ سوردى كامىل نازىلئايدىن.

— ئەمدى... ئەمدى، غېرىب يەرلىرى چىققاندىن كېيىن، ئادەم ئۆزىنى تۇتۇۋالالمايدىكەن...

ئۇلار بىردەم كۈلۈشۈپ چاقچاقلاشقاندىن كېيىن، كامىل بىلەن نەفىسە خوشلىشىپ ئەللامە تەرەپكە يول ئالدى. ئارىدىن ئىككى كۈن ئۆتكەندە، رەجەپ كارناي كامىلغا بىر خەۋەر يەتكۈزدى. مەتنىياز قولتۇق كېچىدە شەھەردىن قايتىپ چىقىۋاتقاندا، نىقابلانغان كىمدۇر بىرسى ئۇنى قاتتىق ئۇرۇۋېتىپتۇ... بۇ ۋەقە بوستاننىڭ پاسىلى ئېچىدە بولماي، ئاتچۇي كۆۋرۈكىنىڭ ئۇ تەرىپىدە بوپتۇ، ئوتتۇرا كېچىدىن ئاشقاندا، ئۇنى ھارۋىكەشلەر بولدىن تېپىۋېلىپ، ئامۇتلۇققا ئاپىرىپ قويۇپتۇ... بۇ ۋەقە كامىل بىلەن نەفىسە ئېزىزنىڭ ئۆيىگە كىرگەن يەكشەنبە كۈنى كېچىسى يۈز بەرگەنىدى. بۇ خەۋەرنى خالىمۇ ئاڭلىغانىدى. ئۇ ئەتىسى گۈڭشې دوختۇرخانىسىغا ئېلىپ كەلگەن مەتنىياز قولتۇقنىڭ مۇشتۇمدەك قان ئۆيۈپ كەتكەن سول كۆزىنى، تونىغۇسىز ھالدا ئىشىپ، كۆكەرگەن

يۈرىنى كۆرۈپ قورقۇپ كەتتى. خالىق ئېڭىشىپ: «ئۇرغان ئادەمنى تونىيالمدىڭمۇ؟ . . .» دېگەندى. مەتنىياز بېشىنى كۆتۈرۈپ، ئۇنىڭ يۈزىگە قان ئارىلاش تۈكۈرۈۋەتتى. بۇ ۋەقە خالقنى تېخىمۇ چۈچۈتىۋەتتى. . .

باغرى قان گۈل

كامىلنىڭ قۇربان ھاكىمنىڭ زەبىندىنگە قارىتىپ يېزىپ بەرگەن خېتىنى ئېلىپ شەھەرگە كىرىپ كەتكىنىگە ھەپتە بولۇپ قالدى. ھېكمەت كەپتە ئىشتىن چۈشۈپ، ئاشخانىدا يالغۇز تاماق يېدى. ھاكىم تېخى ئىشتىن چۈشمىگەنىدى. ئۇ بەزى كۈنلىرى تامىقىنىمۇ ئۇنتۇپ، بىر كېچىلەرگىچە زاكۇ قۇرۇلۇشى ياكى توسما ئۈستىدە بولاتتى. بۇنداق چاغلاردا، ھېكمەت ئۇنىڭ تامىقىنى ياتاقتا ئەكىرىپ قويىاتتى. ھېرىپ ھالىدىن كەتكەن ھاكىم تاماقنىڭ ئىسسىق ـ سوغۇقلۇقىنى بىلەن ھېسابلاشماي يەۋېرەتتى. ھېكمەت روزاخۇن ئاشپەز تەييارلاپ بەرگەن تاماقنى ئېلىپ ياتاققا قايتىپ كەلگەندە، ھاكىم تېخى كەلمىگەنىدى. شۇڭا ئۇ پاراڭلىشىپ ئىچ پۈشقىنى چىقىرىش ئۈچۈن، دېھقانلارنىڭ قونالغۇلىرىغا كەتتى. ھېكمەت ئۇنىڭدىن ھال سوراپ، بۇنىڭغا چاقچاق قىلىپ بوستان، لايقا دېھقانلىرىنىڭ ئايدالاغا سېلىنىپ كەتكەن قونالغۇلىرىنى ئايلىنىپ، ئاخىرى كېرىم بوۋاينىڭ قېشىغا كەلدى. بوۋاي تۈگۈلۈۋالغان بولۇپ، ئىنجىقلاپ ياتاتتى، ئۈستىگە كونا ماتا يەكتىكىنى يېپىنتۇالغانىدى. ھېكمەت ئۇنىڭ پېشانىسىنى تۇتۇپ بېقىپ، قىزىپ قالغانلىقىنى بىلدى. لېكىن ئۇ داۋالاش پونكىتىغا بارمىغانىدى. بارغان بىلەنمۇ، پونكىتتىكىلەر ئادەتتىكى دورىلارنى تۈتقۇزۇپ قويۇپ، ئۇبدانراقمۇ تەكشۈرمەيتتى. شۇڭا، ھېكمەت يۈگۈرگەن پېتى ياتاققا كەلدى ۋە ھاكىمنىڭ ئېھتىيات ئۈچۈن ساقلاپ قويغان باش ئاغرىقى دورىسى، ئىسسىتما يانىدۇرىدىغان دورىلىرىنى قېغىزگە بولاپ، چايداننى كۈنۈرگىنىچە يېتىپ كەلدى. كېرىم بوۋاي دورىلارنى تەستە ئىچتى. ھېكمەت زورلاپ بىر چوك چىي ئاينىاق سۈنى ئۇنىڭغا ئىچۈرۈۋەتتى. ئۇ

پۈتۈنده تەرلىگەندىن كېيىن، ئۇنى يوتقان ۋە چاپانلاردا قىپچىپ بۈگەپ قويدى.

— كېرىمكا، ھەرگىز ئېچىۋەتمىسىلە... مۇشۇنداق تەرلەپ ياتسىلا، — دېدى ھېكمەت ئۇنىڭ قېشىدا ئولتۇرۇپ، — ئەتە يەپ - يېنىڭ تۈزۈپ كېتىدىلا.

— شۇ تۇرقۇمۇ ياخشىلا بولۇپ قالدىم، — دېدى بۇۋاي ئىنجىقلاپ، — ھاكىمنىڭ دورىسى بولغاچقا شۇنداقمىكىن تالڭ؟...

ھېكمەت ئاي نۇرىدا ئوڭدىسىغا ياتقان بۇۋاينىڭ ئاپئاق ساقاللىرىغا، ياداڭغۇ قاپقارا چىرايىغا قارىدى. ئۇ شالاڭ ئۇزۇن قاشلىرى ئاستىدىكى كۆزلىرىنى پىلدىرلىتىپ ياتاتتى. تۈزۈپلا، ھېكمەتنىڭ قىزىق گەپلىرىگە چىشسىز ئاغزىنى يوغان ئېچىپ كۈلۈپ قويىاتتى. ئۇنىڭ تۇرقى ئادەمنىڭ يۈرىكىنى ئېچىشتۇراتتى. كېرىم بۇۋاي بىر قېتىم گەپ ئارىلىقىدا: «ئىككى قىزىم ئەردە، بىر ئوغلۇم يېنىمدا» دېگەنىدى. شۇنداق ئىكەن، ئوغلى بۇنداق ئېغىر ھاشارلارغا دادىسىنى ئەۋەتىپ قويغۇچە، ئۆزى كەلسە بولمامدۇ؟... ئوغۇل بالا دېگەن ئاتىنىڭ ئوق يىلتىزى، تۇۋرۇكسى ئەلۋەتتە. مۇشۇنداق چاغلاردا، ئاتىنىڭ قولىغا قول، پۇتىغا پۇت بولمىغان بالىنى ئېتىزلىققا قارانچۇق قىلغىلى باقامدۇ؟...

بۇۋاي ھېكمەتنىڭ گەپلىرىنى ئاڭلاپ، ئۇنسىز ياش تۆكتى. ئۇنىڭ چاناقلىرىنى قورۇقلار بېسىپ كەتكەن كۆزلىرىدىن تۆكۈلگەن ياشلار قۇلىقىنى بويلاپ، مايلىشىپ كەتكەن سامان تەكىيگە تۆكۈلمەكتە ئىدى. ھېكمەت قىلىپ قويغان گېپىگە پۇشايمان قىلدى. ئەسلىدە، كېرىم بۇۋاينىڭ ئوغلى سەمەتنىڭ بوينى قاتتىقراق بالا بولۇپ، دادۇيجاڭ، شۇجىلارغا ئېگىلىپ، پۈكۈلۈپ، خۇشامەت قىلىپ كەتمەيتتى. شۇڭا ئۇ دەريا ئەمگىكى، قۇم تۇغ ھاشىرى، ئۆستەڭ قۇرۇلۇشى، يول ياساش دېگەندەك سىرتنىڭ ئالۋان - سەيسىسىدىن كېلەلمەيتتى. ئۇچ يىلنىڭ ئالدىدا، ئۇنى دەريا ئەمگىكىگە ئەۋەتمەكچى بولۇشتى. ئۇنىڭ ئاستىغا سېلىپ ياتقۇدەك بىر نەرسىسى بولمىغاچقا، دۇي ئامبىرىدىن ئۇنىڭغا بىر پارچە كىگىز بەردى. لېكىن، بىر يىل ئۆتكەندە، سەمەت خامانداً قوناق سوقۇۋېتىپ، كەتتىنىڭ شۇجىسى بىلەن تاكاللىشىپ قالدى. ئېگىلىش،

پۇكۈلۈش، خۇشامەتكە كۆنۈك شۇجىغا بۇ ئىش ھار كەلدى بولغاي، ئەتسىلا خامانغا ئەزالارنى يىغىپ، سەھەتتىكى يىغىنغا ھارۇنبىك بۇغا - جاۋاڭلىرىنى ئېسىپ كۆرەش قىلدى. بەزىلەر بىر يىلنىك ئالدىدىكى كىگىزنى قايتۇرسۇن دەپ ۋارقىراشتى. لېكىن شۇجى ئالدىغا چىقىپ:

— بۇلتۇر بەرگەن كىگىزنى قايتۇر دېسەك، بەلكىم ئۇ كىگىز يىرتىلىپ بەش پارە بولۇپ كەتكەندۇر؟ شۇڭا، ئۇنىڭ پۇلىنى تۆلەتسەك قانداق؟ چۈنكى پۇلسىز تېخى قىز... — دېدى.

... كېيىم بوۋاي يوتقاندىن قولىنى چىقىرىپ، ئېكەكتەك يىرىك ئالقانلىرىدا ياشلىرىنى سۈرتتى ۋە كۆكتېكى ئايغا قارىغىنىچە، ئاستا سۆزلىدى:

— ئۆتكەندە مەن «ئوغلۇم يېنىمدا» دەپ يالغان ئېيتقانىدىم مۇئەللىم، كۆكۈللىرىگە ئالمىسىلا، — دېدى بوۋاي ئۆكسۈپ، — ئوغلۇم بېشىنى شۇ ئېلىپ چىقىپ كەتكەنچە، ئىككى يىل بولدى، خەت - خەۋىرى يوق... قەشقەر، ئاقسۇلارغا كەتتىمۇ ياكى تاغ ئارقىسىغا ئۆتۈپ كەتتىمۇ بىلمەيمىز...

ھېكمەتنى بىردىنلا غەملىك تۇيغۇلار چىرمىۋالدى. ئىشچى - خىزمەتچى، كادىر ياكى ئوقۇتقۇچى، كاسىپ - ھۈنەرۋەن بولسۇن، ئۇلارنىڭ يەكشەنبىلىرى، ھېيت - ئايەملەردە دەم ئېلىش كۈنلىرى، تەتىللىرى بار... بىراق، دېھقانلار ئۇنداق ئىمتىيازلاردىن بەھرىمەن ئەمەس... ئۇلارنىڭ پېنسىيە يېشى بىر ئۆمۈر توشمايدۇ... پۈتۈن ئۆمرى بويىچە ھاياتلىق ئۈچۈن قارا تەرگە چۆمۈلۈپ، يەردىن دان يىغىدۇ... دان ئەمەس، جان يىغىدۇ... دېھقانلارنىڭ شادلىقى، كۆڭۈل خوشلۇقى، بايرىمى، ھېيتلىرىنىڭ ھەممىسى قولىغا تەگكەن تۆت تال ئاشلىق... زەڭ سېلىپ قارىساڭ، چىرايىدىكى قورۇقلار ياشلىرىغا ملس كەلمىگەن!... ئۇلارنىڭ سىياقى بەئەينى قارا تاشتىن ئويۇلغان گىگانت ھەيكەل!... ئەگەر بىلسەڭ، ئۇلار تەبىئەتكە، بارلىق مەۋجۇداتقا ھاياتلىق ئاتا قىلىۋاتقان پىداكار ساخاۋەتچىلەر!... ئاللاھمۇ بەندىلىرىگە: «يەر كۆكەرتىشتىن ئۇلۇغ، ساۋاپلىق ئىش يوق...» دېگەن. شۇنداق

تۇرۇقلۇق، ئۇلارنىڭ قەدىر - قىممىتى نېمە ئۈچۈن يوق؟... خارلىنىدۇ... باشقىلارنىڭ خۇداسى بار، دېھقانىنىڭلا خۇداسى يوقمۇ؟...

ھېكمەت كېرىم بوۋاي بىلەن يەنە بىردەم پاراڭلاشقاندىن كېيىن، قەغەز بولاقتىكى دورىنى ئەتە ئەتىگەن تاماقتىن كېيىن ئىچىشنى تاپىلاپ قويۇپ قايتتى. ئۇ ياتاققا كەلگەندە، ھاكىم تامىقىنى يەپ بولۇپ، گېزىت كۆرۈپ ئولتۇراتتى.

— چاي ئىچەي دېسەم، چايدان يوق تۇرىدۇ، ئەسلىدە سەن ئېلىپ كېتىپتىكەنسەن - دە؟ — دېدى ھاكىم گېزىتتىن كۆز ئۈزمەي، — ھە، نەگە ئاپاردىڭ؟

— بۇزاقلىق كېرىم بوۋاي كېسەل بولۇپ قاپتىكەن، — دېدى ھېكمەت ھاكىمغا قايناق سۇ قۇيۇپ بېرىۋېتىپ، — دورىلىرىنىمۇ ئالدىم...

— مەنغۇ تەن دۇرۇس ئادەمەن، لېكىن ئايالىم سەل ئەسىزرەك، ئاشۇنداق باش ئاغرىقى، قورساق ئاغرىقى دورىلىرىنى سومكامغا سېلىپ قويىدۇ، — دېدى ھاكىم كۆلۈپ قويۇپ، — ھە، نېمە كېسەلكەن ئۇ بوۋاي؟

— بېشى ئاغرىپ، ئىسسىتمىسى ئۈرلەپ قاپتۇ...

— دېھقانلار دوختۇرغا كۆرۈنۈشكە بەك قېرىق، ئۇلار كېسەل بولۇپ قالسا، كاشكاپ، دورا چاي قاينىتىپ ئىچىدۇ، — ھاكىم گېزىتنى قويۇپ، ھېكمەتكە قارىدى، — مەن ئەتە زاكۇ قۇرۇلۇشىنى بىر قۇر تەكشۈرۈۋېتىپ شەھەرگە كىرىمەن... شەھەردىن ئېلىپ چىقىدىغان نەرسىلىرىڭ بارمۇ؟

— يوق، — ھېكمەت ھاكىمنىڭ كۆزىگە قارىدى، — بىرەر مۇھىم ئىش بىلەن كىرەمسىز؟

— قارىسام، سەن سەل خاتىرجەم ئەمەستەك قىلىسەن، ئىنتىزام تەكشۈرۈش ئىشخانىسىغا كىرىپ، كېرىموفنىڭ ئىشىنى قانداق بىر تەرەپ قىلدى، ئۇنى ئۇقۇشقاچ، پولات چۈشچىلار تۈگەپ قالدى، بۇنى سۆزلىشىمەن.

ھېكمەت بۇگۈن كېچە شېرىن خىيالىلار ئىلكىدە زادىلا ئۇخلىيالمىدى. ساختا توي خېتى يېنىپ كەتسە، ھاكىم ئۆزى شەھەر گۈڭشېدىن توي خېتى ئېلىپ بېرىشكە ياردەم قىلماقچى ئىدى. دوستلارمۇ ئاددىيغىنا توي چېيى ئۈتكۈزۈپ، ئۇلارنى ئابلىز نەۋانىڭ قورۇسىدىكى بىر ئېغىز ئۆيگە كۆچۈرۈپ قويماقچى بولغانىدى. ئۇنداقتا، ھېكمەت بىر يىل ئەمەس، ئون يىل سۈرگۈندە يۈرسىمۇ كۆڭلىنى توق تۇتۇپ يۈرەتتى. بالىسى تۇغۇلسا، ئۇنى گۈلزىبا ئىككىسى تەڭ بېقىپ چوڭ قىلسا، بۇ نېمىدېگەن بەخت!... ئۇلار بالىسىنى چىرايلىق ياساپ، دوستلىرىنىڭ ئۆيلىرىگە بارىدۇ... بېشىدىن ئۆتكەن كەچمىشلەرنى سۆزلىشىدۇ. ھېكمەت گۈلزىبانىڭ يۈرەك جاراھەتلىرىنى، تارتقان ئازابلىرىنى يۇيۇش ئۈچۈن، پۈتۈن مېھرىنى ئۇنىڭغا ئاتا قىلىپ، ئۇنى ئاسرىسا، ئەركىلەتسە، كۈلدۈرسە، بۇ نېمىدېگەن مەنىلىك ھايات - ھە؟... ئەسلىدىمۇ قۇياش نۇرىغا چۆمۈلگەن، يېشىللىققا پۈركەلگەن بۇ دۇنيا گۈزەل ھەم ماتانەتلىك ئىدى. بىراق، يامان ئادەملەر ئۇنى چەيلەپ، پايخان قىلمۇەتكەن... خالىق، كېرىمۇى، زەينىدىن، گۈلرۇزلار مانا شۇنداق باھار ۋە يېز گۈلۈستانلىرىدىن رەڭ ھەم نۇرنى قوغلايدىغان كۈزنىڭ سوغ شامالىلىرى ئىدى!... قۇربان ھاكىم بولسا، گۈزەللىك ۋە ھەقىقەتنىڭ قوغدىغۇچىسى!... ئۇ كامىل، ھېكمەت، مۇراتلارنىڭ تۇغقىنى ياكى قېرىندىشى ئەمەس، ئۇلاردىن بەرەر تامايىمۇ يوق!... لېكىن ئۇنىڭ ھەققانىيەت ئىشقى، ساپ ۋىجدانى، پاك كۆڭلى ئۇنى ناھەقچىلىك قۇربانلىرىغا خەيرىخاھلىق قىلىشقا ئۈندەيدۇ... مانا بۇ ھەقسىزى ئىنسانىڭ ئادەمىيلىك بۇرچى!... زۇمرەت، گۈلزىبالارنىڭ چەككەن دەرد - پىغانلىرى ئۇنى ئازابقا سالدى. ياقۇپنىڭ خېتى ئۇنىڭ قەلبىدە ئادەمىي ھايۋانلارغا قارىتا نەپرەت ۋە غەزەپ يالقۇنىنى ئۇرلەتتى! شۇنداق، ھەر بىر ۋىجدانەن ياشىغان ئىنسان بىلەن قاباھەت مەلئۇنىنىڭ پەرقى ئۇلارنىڭ ھەق بىلەن ناھەق، ياخشىلىق بىلەن يامانلىق، ئالىيجانابلىق بىلەن رەزىللىك، مەردلىك بىلەن نامەردلىك ئوتتۇرىسىدىكى مىزانلاردا سىنىلىدۇ ھەم ئايرىلىدۇ.

خۇدا بەندىلىرىنىڭ خۇي - پەيلىنى ياراتقاندىلا دىلىغا ئايرىدە قىلمۇشتەكەن بولسا كېرەك. بىر ئاتا - بىر ئانىدىن بولغان ماھىگۈل، نەبى، گۈلرۇزلارنىڭ دىلىنى نېمە ئۈچۈن بىرسىنىڭ ئاق، بىرسىنىڭ قارا؟...
گۈلزىبا، ھېكمەتلەرگە ئارقا - ئارقىدىن كېلىۋاتقان زىيانكەشلىككە سۈيىقەست، تۆھمەت گۈلرۇزدىن كېلىۋاتامدۇ؟... لېكىن، ماھىگۈل ھەم ئەپلەر كىچىك بولسىمۇ، ھەقىقەتنىڭ قوغدىغۇچىلىرى بولۇپ كەلدى. ئۇلار، گۈلزىبا بىلەن ھېكمەتنىڭ تويىنى كۆرسە، نەقەدەر خۇشال بولۇپ كېتەر - ھە؟
كېچىچە ياخشى ئۇخلىيالمىغان ھېكمەت ئەتىسى كۆزلىرى قىزىرىپ، قاپاقلىرى ئىششىغان ھالدا ئورنىدىن تۇردى. ھاكىم ئىككىسى ئاشخانىدا تاماق يېگەندىن كېيىن، ئۆز ئىشلىرىغا كېتىشتى. ھېكمەت چۈشكە يېقىن ياتاقتا قايتىپ كەلگەندە، ھاكىم شەھەر تەپيارلىقىنى قىلىپ، سومكىسىغا كىر كىيىم، لۆڭگىلىرىنى سېلىۋاتاتتى. ئۇ ھېكمەتكە دوختۇرخانىغا كىرىپ زۇمرەتنى يوقلايدىغانلىقىنى، مۇراتقا ئەۋەتىدىغان خەت بولسا، ئالتاچ كېتىدىغانلىقىنى ئېيتتى. ئەمما شۇ چاغدا، ياتاقتا ياش بىر دېھقان يىگىت پالاق - پۇلۇق يۈگۈرۈپ كىردى - دە، ھاسىرغىنىدىن نەپەس يېتىشتۇرەلمەي، گېپىنىمۇ ئوڭلاپ قىلالمىدى.
— ھاكىم، چاتاق... چاتاق بولدى، توسما... توسما ئۈستىدە تا... ئادەم ئۆلىدىغان بولدى... تېز... تېز بولسىلا...
— زادى نېمە ئىش بولدى؟ — ھاكىم جىددىيلىشىپ كەتتى، — تېز بول...
— ئىككىسى كەنت مۇشتلىشىۋاتىدۇ... ئىككىسى... ئىككىسى گۈڭشېنىڭ دېھقانلىرىمۇ توپلىشىۋاتىدۇ...
ھاكىم سومكىسىنى تاشلاپلا، سىرتقا ئۆزىنى ئاتتى. ئارقىدىن ھېكمەتمۇ يۈگۈردى. يېراقتىنلا توسما ئۈستىدە كاللەكلىشىپ جەڭگە چۈشكەن ئادەملەر كۆرۈنۈپ تۇراتتى. ئۇلار كەتمەن دەستىسى، ئۈچى كاللەكلەنگەن پوتا، تاياق، مۇشتلار بىلەن بىر - بىرىنى قارا - قويۇق ئۇرۇشاتتى. بەزىلىرى يەردە قۇچاقلىشىپ دومىلىشاتتى. ياردار بولۇپ

يەقىلغانلارمۇ بار ئىدى. يۇز - باشلىرى يېرىلغانلار ئىگرىشىپ يېتىشاتاتتى. يۇز، بويۇن، مەيدىلىرى، ئاپئاق ماتا كۆڭلەك ھەم يەكتەكلىرى قىپقىزىل قانغا بويىلىپ، چىرايىنى پەرق ئەتكىلى بولمايدىغان بولۇپ قالغان دېھقانلار ئۆڭە - تىرىلىشىگە باقماي، بىر - بىرىنى ۋاقىلدىتىپ سېلىشاتاتتى. . . جىددىلىگە مۇناسىۋەتسىز گۈڭشىلارنىڭ دېھقانلىرى دەسلەپتە ئاجرىتىپ باققان بولسىمۇ، كېيىنچە، ئۇلارمۇ ئامال قىلالماي قالغاندى، ئۇلار بىر چەتتە تۇرۇپ تاماشا كۆرۈۋاتاتتى. خالايىق قەيەردە كاللەك جەڭ شىددەتلىك بولسا، شۇ يەرگە دۈكۈرۈشۈپ يۈگۈرەيتتى. ئىككى تەرەپتىن ئۇرۇشۇۋاتقانلار بىرەر يۇزگە يېتىپ قالغاندى. ھاكىمنىڭ كېلىشى بىلەن، قاراپ تۇرغانلار ھەربىرىكە كېلىشتى. ھېكمەتمۇ ئوتتۇرىغا چۈشتى. ئۇلار ۋارقىراپ - تىللاپ، سوقۇشۇۋاتقانلارنى ئاجرىتىشقا باشلىدى، ئۇلار ئادەملەرنى توسمىدىن ئىتتىرىپ يېسكە ئاتاتتى، ئۆزلىرىگىمۇ ھارام تايىق تېگىپ كېتەتتى. يەردە بوغۇشۇپ ئېلىشىۋاتقانلار ھاسىرايتتى، خىرقىرايتتى، ئۇلارنىڭ ئاغزى - بۇرۇنلىرىغا لاي تىقىلىپ، ئۇستۈبشى قاپقارا لاۋىدا بۇلغىنىپ كەتكەندى، كۆڭلەك - يەكتەكلىرى ئىت تالىغاندەك يىرتىلىپ، تامباللىرى تىكىلىرىدىن بۆسۈلۈپ، ئەڭ ئۇياتلىق يەرلىرى «مانا مەن» دەپ كۆرۈنۈپ قالغاندى. يارىدارلار بارغانسېرى كۆپىيىپ، توسما ئۇستى قان بىلەن بويالماقتا ئىدى. ئەمدىلا ئاجرىتىپ قويغانلار يەنە قايتىدىن ۋاق - ۋۇق قىلىپ سېلىشاتاتتى. كاللا موللاق بولۇپ تۇتۇشۇپ، تاقىر باشلار پاتقاقا پېتىپ، يۇزلەردىن سىزىق - سىزىق قانلار تەپچىرەپ چىقاتتى. ئۇلارنى مۇشۇ تۇرقىدا ئاجرىتىش زادى مۇمكىن ئەمەس ئىدى. كىمىنىڭدۇر باش ئۇستىدىن چۈرىدىگەن كالتېكى ھېكمەتنىڭ پېشانىسىگە تېگىپ كېتىپ، بىردەمدىلا ئۇنىڭ يۈزىدىن يول - يول قان ساقىپ چۈشۈپ، كۆڭلەكلىرىنى بويىۋەتتى.

ئۇرۇشۇش بارغانسېرى جىددىيلىشىپ، كەتمەن - كۈرەكلەر، زەمبىل تۇتقۇچلىرى پەيدا بولۇشقا باشلىدى. شۇ چاغدىلا، «تاڭ. . . تاڭ. . . تاڭ. . . » قىلغان كۈچلۈك ئاۋاز كۆتۈرۈلدى. ھېكمەت چۆچۈپ قارىدى، قۇربان ھاكىم توپ ئوتتۇرىسىدا تاياقچا تۇتقان قولىنى ئېگىز كۆتۈرۈپ

تۇراتتى. ئۇ، ئاسمانغا قارىتىپ ئوچ پاي ئوق ئۇزگەنىدى. ھېكمەت «قانۇنغا مەسئۇل ھاكىملاردا قورال بولىدۇ» دېگەن گەپلەرنى ئاڭلىغان بولسىمۇ، قۇربان ھاكىمدا ئۇنداق نەرسىنىڭ بارلىقىغا ئىشەنمەيتتى. پۇتۇن نوچىلىق ۋە پالۋانلىقىنى ئىشقا سېلىشۋاتقان «قەھرىمانلار» بىردىنلا جىمجىت بولۇپ قېلىشتى. بەزىلىرى پارت - پۇرتلا توپنىڭ ئارقىسىغا قېچىشتى. يەردە پومىدالىشىپ ئېلىشىۋاتقانلارنىڭ بىر - بىرلىرىنىڭ مەينەت چىرايلىرىغا تىكىلگىنىچە، گويا مۇڭلۇق مۇزىكا ئاڭلاۋاتقاندەك بولۇپ، ئۇنى ئىچىگە چۈشۈپ كەتتى: جەھەللىشكەنلەر بۇزاق ۋە توساللا يېزىلىرىنىڭ ئىككى كەنتى ئىدى. ئۇلارغا ئايرىلغان چام پاسىلداش بولۇپ، توسمىنىڭ قاڭدىلىدىغان يېرىنى تىك چىقىرىش مۇمكىن بولمىغاچقا، قاڭداش ئىشى يانتۇ ئېگىزلەپ كۆتۈرۈلەتتى. بۇنداقتا ئىككى چام ئارىلىقىدا ئۇچ بۇلۇڭ شەكىلدە يوچۇق قالاتتى. توسما قانچە ئېگىزلىگەنسېرى، يوچۇقمۇ باشتىن - ئاخىر چوڭىيىپ ماڭاتتى. بۇ ئىككى كەنتنىڭ ئادەملىرى ئارىلىقتىكى يوچۇقنى تولدۇرۇشتا كېلىشەلمەي تۇتىشىپ قالغاندى.

— قېنى، جېنىڭدىن تويغان بولساڭ، ئۇرۇشمامسەن؟ — ۋارقىرىدى قۇربان ھاكىم، — ئىككى كەنتنىڭ باشلىقلىرى ئالدىغا چىقىش... مەن سەنلەرگە ئالدىغا ئۈت دەۋاتىمەن...

ئىككى تەرەپتىن شوجى، دادۇيجاڭ بولۇپ ئالتە ئادەم چىقتى. ھاكىم شياۋدۇيجاڭلارنىمۇ چىقىشقا بۇيرۇق قىلىۋىدى، يەنە ئوندەك ئادەم ئالدىغا كېلىپ تىزىلدى. ئىككى تەرەپكە ئايرىلغان دېھقانلار قاش - قاپاقلىرى يېرىلغان، بۇرۇنلىرىدىن قان ساقىغان، يۈزلىرى لاي بىلەن بۇلغانغان ھالدا باشلىرىنى ساڭگىلىتىپ تۇراتتى.

— ھازىر ھەرقايسىڭ، — دېدى ھاكىم باشلىقلارغا، — ياردىلىرىڭنى داۋالاش پونكىتىغا يۆتكەپ بولۇپ، دەرھال ئادەملىرىڭنى تىزىلدۇرۇپ، قوماندانلىق شتابى ئالدىغا يىغىلىسەن. قايسىڭ كېچىكسەڭ، مەندىن يامانلىما... ئاڭلاشتىڭمۇ؟...

— ئاڭلىدۇق، — ھەممە بىردەك توۋلاشتى.

هېكمەت تۇسما قىرىدا يېتىپ قالغان كېرىم بوۋاينى كۆرۈپ قالدى، ئۇنىڭ نەرىسىگە يارىدار بولغانلىقىنى سىلگىلى بولمايتتى. لېكىن يۈرەك بۇرۇن، بويۇنلىرى قان بىلەن بويۇلۇپ كەتكەنىدى. ئاپئاق ساقاللىرىدىمۇ قان ئۆيۈپ قالغانىدى. هېكمەت ئۇنى دەرهال يۆلىدى.

— كېرىمكا، سىلىگە نېمە بولدى؟ — دېدى هېكمەت ئەندىكىپ، — ئەلىرى يارىدار بولدى؟

— بېشىمغۇ دەيمەن... بۇ هايۋانلارنى ئاجرىتاي دەپ ئوتتۇرىغا كىرىپ ساپتىمەن، — دېدى كېرىم بوۋاي ئىنجىقلاپ، — قايسى بۇرنى كۆپكەن مۇناپىقكىن، بېشىمغا كالتەك بىلەن ئۇرۇۋەتتى. مۇئەللىم ئۆزلىرىمۇ؟...

— هېچقىسى يوق، ئانچە ئېغىر ئەمەس...

هېكمەت كېرىم بوۋاينى هاپاش قىلىپ، توسمىدىن چۇشۇپ كەتتى. ئۇ ئوتتۇرا داۋالاش پونكىتىغا كەلدى. بۇ پونكىت چوڭ يېشىل چېدىر ئىدى. هېكمەت كېرىم بوۋاينى ئەپلىك بىر جايغا ياتقۇزدى ۋە دوختۇرنىڭ قوللىقىغا: «بۇ هاكىمنىڭ تۇغقىنى بولىدۇ» دەپ قويدى. ئۇمۇ هېڭىدە هېجىيىپ، باش لىڭشىتتى - دە، بوۋاينىڭ ئاستىغا دەرهال ماتراس ۋە ئەدىيال سېلىپ بەردى.

هاكىم شۇ كۈنى كەچكىچە يېغىن ئېچىپ، ماجرانىڭ سەۋەبكارلىرىنى تېپىش، قانداق بىر تەرەپ قىلىش بىلەن بولۇپ كەتتى. هېكمەت يارىدارلارنى يۆتكىدى، بەك ئېغىرلىرىنى شېغىل توشۇغان ماشىنىلارغا سېلىپ شەهەرگە يۆتكىدى. هاكىمنىڭ بۇيرۇقى بىلەن، بىر دوختۇر يارىدارلارغا هەمراه بولۇپ بىللە ماڭدى.

هېكمەت، مۇشۇ ۋەقە يۈز بەرگەندىن كېيىن، قۇربان هاكىمنىڭ نەقەدەر ئىقتىدارلىق بىر رەهبەر ئىكەنلىكىنى تېخىمۇ چوڭقۇر هېس قىلدى. ئۇ كەنت رەهبەرلىرىگە تەكشۈرۈش ماتېرىيالى يېزىپ، كۆپچىلىك ئالدىدا ئۆزىنى تەكشۈرۈشنى، هەرقىسىنىڭ ئۆزىنىڭ خاتالىقىنى سۆزلەشنى، ئەگەر ئۆزىنى تەكشۈرۈش يۈزەكى ياكى ياخشى بولمىسا، قانۇن بويىچە بىر تەرەپ قىلىنىدىغانلىقىنى، جىدەل جاۋابكارلىرىغا خاتالىقنىڭ

بغىر - يېنىكلىكىگە قاراپ چارە كۆرۈلىدىغانلىقىنى ئۇقتۇردى، بۇ تارقىلىق، ماجرانى دەرھال تىزگىنلىۋالدى. جىددىل چىقىمىغان گۇڭشىلاردىن ئادەم ئۈيۈشتۇرۇپ، كېچىلەردە، نۆۋەتچى قاراۋۇللارنى قويۇشنى يولغا قويدى. چۈنكى، تاياقنى كۆپرەك يەپ كەتكەنلەرنىڭ ياكى ئۇرۇش خۇمارى بېسىقمىغانلارنىڭ كېچىلەردە يوشۇرۇن كېلىپ، ئادەم ئۇرۇشى ھەتتا ئېغىر ئاقىۋەتلەرنى كەلتۈرۈپ چىقىرىشى مۇمكىن ئىدى. ھېكمەت ئادەتتە شۇنداق مۇلايىم، ساددا، ياۋاش يۇرىدىغان دېھقانلارنىڭ ئاچچىقى كەلگەندە شىرغا ئايلىنىدىغانلىقىنى ئويلاپمۇ يەتمىگەنىدى. ئۇلار بىر - بىرىگە ھەرگىز يول قويۇشمايتتى. كۆزلىرى قانغا تولاتتى - دە، ئاقىۋەتنى كۆز ئالدىغا كەلتۈرۈپمۇ قويمايتتى. ئۇلاردىكى جاھىللىق قان - قېنىغا سىڭىپ كەتكەنىدى. خوتەن دېھقانلىرىدا، تار رامكىدىكى يۇرتۇازلىقمۇ ئېغىر ئىدى. ئۇلار «لايقىلىق»، «توسالغۇلۇق»، «بۇزاقلىق» دېيىشىپ، كىمنىڭ ھەق، كىمنىڭ ناھەق ئىكەنلىكىنى ئايرىمايلا، بىر - بىرىنىڭ كەتمىنىنى چېپىپ، ئېرىقىنى ياقىلايتتى. بۇ ئىللەت خوتەنلىكلەرنىڭلا ئەمەس، بەلكى پۈتۈن مىللەتنىڭ ئېڭىغا سىڭىپ كەتكەن بىر مەرەز ئىدى! . . . ئۇلار، ھەرگىز ئاق كالا، قارا كالا، ئالا كالا ھەممىسى بىر كالىغۇ دېيىشمەيتتى. بۇ ئەجەللىك ئاجىزلىقنىڭ ئاخىر بېرىپ، ئۆزلىرىنىڭ تەقدىرىنى شۇم قىلىپ قويۇشى مۇمكىنلىكىنى ئۇلار ئويلاپ يېتەلمىسە كېرەك! . . .

ھاكىم بىلەن ھېكمەت دېھقانلارنىڭ قونالغۇلىرىنى، قاراۋۇللارنى تەكشۈرۈپ يۈرۈپ، ئوتتۇرا كېچىدە ياتقىغا قايتىپ كېلىشتى. ئىككىسى پۈتلىرىنى يۇيۇپ بولۇپ، ئازراقتىن چاي ئىچىشتى. ھاكىم جىددىيچىلىك، ئاچچىقلىنىش ۋە ھەر تەرەپكە چېپىپ يۈرۈش نەتىجىسىدە ناھايىتى چارچاپ كەتكەنىدى. ھېكمەتمۇ ئۆزىنىڭ نەقەدەر ھېرىپ كەتكەنلىكىنى قىزىق چاينى ئىچىۋاتقاندىلا بىلدى. ئېغىز توسمىغا نەچچە نۆۋەت يۇگۈرۈپ چىقىش، ياردارلارنى يۇدۇپ، داۋالاش پونكىتىغا ئەكىلىش، ماشىنا كۇزۇپىغا يۈلەپ سېلىش ئارىلىقلىرىدا چېپىپ يۈرگەچكە، ئۇنىڭ پۇتلىرى سىرقىراپ ئاغرىيتتى.

— سەن نېمە بولۇپ باش - كۆزۈڭنى قان قىلىۋالدىڭ؟ — دەپ، ھاكىم ھېكمەتنىڭ تېڭىلغان پېشانىسىگە قاراپ، — سېنى ئۇرغان ئادەمنى تونۇمسەن؟

— ۋاي تاڭەي، ئۆزۈمنۇ بىلەلمىدىم، «تاڭلا» قىلىپ قالدى، ئىم، تاۋۇز پىرىلدى دەپ ئويلىدىم، دېگەندەك يۈزۈمدىن قان ساقىۋاتىدۇ، — دېدى ھېكمەت چېيىنى پۈۋلەۋېتىپ، — دەسلەپتە مەن بۇ خەقنىڭ پەيلىگە قاراپ، راستىنلا قورقاندىم.

— ھەي... جاھىللىق... نادانلىق... دېمەمسەن! ئىككى چام ئوتتۇرىسىدىكى يوچۇقنىڭ ئالدىنى ئالدى نېمە؟ كەينىنى ئالدى نېمە؟...

— ئوتتۇرىدىن تەڭ ئىكىگە بۆلۈۋالغاندىن كېيىن بولمىدىمۇ؟

— ئالدى توپا ئەكىلىدىغان يەرگە بىر قەدەم يېقىن - دە! ... — ھاكىم ېېشىنى چايقىدى، — ئىككى يىلنىڭ ئالدىدا، كۆلىمى بۇنىڭدىنمۇ چوڭ بولغان ۋەقە سادىر بولغان، ئۇ چاغدا، سۇ ئامبىرى قۇرۇلۇشىغا مەتتوختى روزى ھاكىم مەسئۇل ئىدى.

— بۇگۈنكى ۋەقەدىنمۇ چوڭ دېدىڭىزمۇ؟ مەتتوختى روزى ھاكىم قانداق بېسىقتۇرغاندۇر؟

ئىككى يىلنىڭ ئالدىدا، توپا ئالىدىغان يەرنى تالىشىپ، ئىككى ئادەم مۇشتلىشىپ قالغان، بىردەمدىلا ئادەم يىغىلىپ، ئىككى شياۋدۇينىڭ ئادەملىرى تۇتۇشۇپ كەتكەن. بۇ سوقۇش كېڭىيىپ كەتكە ۋە ئاخىرىدا ئىككى گۇڭشېنىڭ ئادەملىرىگە كېڭەيگەن، ئۇلار كەتمەن، كۆرەك، كالتەكلەرنى ئىشقا سېلىشقان، توسما ئۈستى بەئەينى قەدىمكى قەبىلىلەرنىڭ جەڭ مەيدانىغا ئايلانغان... مەتتوختى ھاكىم ئۆزى كۆچتۇڭگۇر، تەمبەل، پۇت - قولىدا تېۋى بار ئادەم بولغاچقا، چاپان - كۆڭلەكلىرىنى سېلىۋېتىپ، مەيدانغا چۇشكەن. ئۇ ئۇرۇشۇۋاتقانلارنى بېلىدىن تۇتۇپ توسما ئاستىغا ئاتسا، بەزىلىرىنىڭ ئىشتان باغلىرىنى بىرلا تارتىپ سۇغۇرۇۋالغان، ئۇنىڭغا يارەملەشكەن دېھقانلار ھاكىم ئۇرۇپ يىقىتىپ قويغان، ياكى ئايرىۋەتكەنلەرنى ئۆزىنىڭ ئىشتان باغ، پوتىلىرىدا باغلاپ ماڭغان، بەزىلىرىنى بىر - بىرىگە تەتۇر قارىتىپ چېتىۋەتكەن.

بۇ ئىشتىن غەيرىتلەنگەن بىر قىسىم ئادەملەر ئۇنىڭغا يارەملىشىپ، جەدەلنى بېسىقتۇرغانىدى.

— ناھىيىنىڭ ئون بىر كىشىلىك خىزمەت گۇرۇپپىسى تەۋەككۈل، ئىسلامئاباد ماڭغاندا، — دېدى ھېكمەت، — مەتنوختى روزى ھاكىم بىزنى روزاخۇنىڭ ئاشخانىسىدا بىر كېچە قالتىس مېھمان قىلغانىدى.

— شۇنداق، ئۇ قولى ئوچۇق، ئىنتايىن مەرد، خۇشپېئىل ئادەم! — دېدى قۇربان ھاكىم، — «ھاكىم كەپسى» دەپ ئاڭلىغانمۇسەن؟

— ئاڭلىغان...

ھاكىم كەپسىنىڭ ئورنى بۇرۇن قىياقلىق، ياۋا قومۇشلار بېسىپ كەتكەن بىر چۆل ئىدى. كوپېراتسىيلىشىش ۋاقتىدا، مەتنوختى روزى ھاكىم بىر تۇركۈم پومېشچىك، باي دېھقانلارنى ئۇ يەرگە كۆچۈرۈپ چىقىپ، تۇنجى قېتىم يەر ئاچقان. ئۇنىڭ ياۋا قومۇشلاردىن ياسىغان كەپسى شۇۋاق، يانتاق قاپلىغان دۆڭلۈكتە قىش - ياز چۈقچىيىپ تۇراتتى. ئۇ كەپسى ئالدىدا ئېچىۋالغان بىر تاختا يەرگە قوناق، بۇغداي، ئارپا، كېۋەز، مايلىق دان ئۇرۇقلىرىنى چېچىپ، ئۇلارنىڭ ئۇنۇش، پىشىلىش جەريانلىرىنى كۆزىتەتتى. ئۇ، بۇ چۆللۈكنى ئاۋات قىلىش جەريانىدا، ئادەم تەسەۋۋۇر قىلالمايدىغان مۇشكۈلاتلارغا دۇچ كەلگەن. شۇنداقلا كۆپ پاجىئەلىك ۋەقەلەرنى بېشىدىن ئۆتكۈزگەن. ئىسلامئاباد، تەۋەككۈل، ھوك، يامان بۇككە ماڭغان - كەلگەن بولۇچىلار، ئوتۇنچىلار ۋە سەپەرچىلەر ھاكىم كەپسىگە كېلىپ قاپتۇق دېيىشەتتى ياكى بولمىسا «ئاشۇ ئىس چىقىپ تۇرغان ھاكىم كەپسى» دەپ كۆرسىتەتتى. ئاخىرى ھاكىم كەپسى ئاۋات، مول ھوسۇللۇق ئېتىزلار بىلەن قاپلانغان، يەل - يېمىشلىرى شىرلىق، قىز - چوكانلىرى شۆللۈك كۆجۈم كەتكە ئايلاندى. شۇڭا، دېھقانلار مەتنوختى روزى ھاكىمغا ئۆلمەس ئابىدە تىكلىدى. ئۇ بولسىمۇ، كەتتىنىڭ ئىسمىنى «ھاكىم كەپسى» دەپ ئاتاشتى.

چارچاپ كەتكەن قۇربان ھاكىم ئارقا - ئارقىدىن ئەسنەشكە باشلىدى. ئۇنىڭ ئۇيقۇسى كەلگەنىدى. ھېكمەت يانتىغا چىقىپ كەتتى. ئۇ ياستۇقتا باش قويۇشى بىلەن، قۇربان ھاكىم ۋە مەتنوختى روزى ھاكىملارنىڭ سىماسى كۆز ئالدىدا نامايان بولدى. بۇ ئادەملەر جاپا - مۇشەققەت، ئېغىر

خىزمەت، ناچار شارائىت ئىتەكلىرىگ تۇغۇلغان خەلق ئوغلانلىرى ئىدى!...
ئەمەل تاجىسىنى كىيىپ، مۇمىن ئاۋامغا ھەيۋە كۆرسىتىپ، زۇل سېلىپ، ئىمتىيازىگ ئارقىلىق ئازغىنا ھاياتىكنى بەھۇزۇر راھەتتە ئۆتكۈزۈشىگمۇ مۇمكىن... ماڭلىيىگدا چاقنىغان مەنسەپ بۇلتۇزى بەلكىم شۆھرەت ۋە كىبىرنىگ ھامىسى بولۇپ قالار!... شۇنداق!... بېشىگغا ھومايۇن قۇشى قونغانىكەن... سەن ئۇنىگدىن قانداق بەھرە ئالساگ، بۇ سېنىگ ئىلكىگدىكى ئىش!... بىراق شۇنى ئۇنتۇما، بۇ پانىي ئالەم ساڭا باقىۋەندە ئەمەس!... ئۇمۇرنىڭ مەنزىلى بەدمو قىسقا، گويا ئۇ تاماقتىن كېيىنكى دۇئاغا قول كۆتۈرۈپ يۇز سىپىغانچىلىكلا پۇرسەتتۇر؟... زالىم بولساگمۇ، ئالىم بولساگمۇ، بەربىر كېتىسەن!... ۋاقتى كەلگەندە، سېنى بىر يۇتۇم سۇ ئىچكىلىمۇ قويمايدۇ... لېكىن تارىخ ئۆتىدۇ... سېنى خەلقىگ نېمەگ بىلەن ئەسلەر؟... سالغان زۇلۇم - سىتەملىرىگ بىلەنمۇ؟... ئېھتىمال «ئۆلگەندىن كېيىن ھەممە ئىش ئونتۇلىدۇ... ھېچنېمىنى سەزمەيسەن...» دەپ ئۆزۈڭنى بەزلىشىگ، ئالدىشىگ مۇمكىن... توغرا، سەن خۇددى قۇمغا يازغان خەتتەگ خەلق كۆڭلىدىن ئۆچۈپ كېتىسەن، ھېچ بولمىغاندا سېنى نەپرەت بىلەنغۇ تىلغا ئېلىشار؟... «بۇ ھېلىقى بەتبەشىرە زالىمنىگ ئوغلى، قىزى، نەۋرىسى ياكى ئۇرۇق - پۇشتىكەن» دېگەن تامغىلار ئەۋلادىڭنىگ پېشانىسىگە مەڭگۈ تۇمارىدەگ پۈتۈلىدۇ... بالىلىرىڭمۇ سېنى نېمىلەرنى دەيشەر؟... «ئەجەپ بىر پوشتى پاناھنىگ ۋۇجۇدىدىن تۇرەلگەن ئىكەنمىز!...» دەپ، ھەسرەت - نادامەت چېكىشمەسمۇ؟... ئەۋلادىڭنىگ بەرگەن باھاسى شۇ بولىدۇكى، باشقىلاردىن گەپ ئاچمايلا قويايلى، قىسقىسى ئۆمەر ھەييام:

دۇنياغا كېلىشىگ، كېتىشىگ نېمە؟...
بىر چۈش تۇغۇلدى يا ئۆلۈپ كەتتى...

دېگەندەگ، دۇنيادىن قەدىر - قىممەتسىز، نام - دېرەكسىز يوقلىسەن...
شۇنداق! دۇنيادا ئۆلىدىغان ئادەم بار... ئۆلمەيدىغانمۇ ئادەم بار!...

قۇربان ھاكىم، مەتتوختى روزى ھاكىملاردەك كىشىلەر مەڭگۈ ئۆلمەس ئادەملەر! . . . ئۇلارنىڭ نامىلىرى، ئىش - ئىزلىرى تىللاردىن - تىللارغا، دىللاردىن - دىللارغا كۆچۈپ، خەلقىمىز كۆڭلىدە ئەبەدىلئەبەد زىكرى قىلىنىدۇ! . . .

قۇربان ھاكىم ئەتىگەندە ھېكمەتنى ئويغاتتى. بولمىسا ئۇ ئۇخلاۋەرگەنمۇ بولاتتى. ئۇلار قاتتىق - قۇرۇق نانلار بىلەن ئەتىگەنلىك ناشتا قىلغاندىن كېيىن، ئۆز ئىشلىرىغا مېڭىشتى. سۇ ئامبىرىدا كۆتۈرۈلگەن جەدەلنى بىر تەرەپ قىلىش؛ جاۋابكارلارنى سۈرۈشتە قىلىپ ئۇلارغا چارە كۆرۈش، ياردارلارنى يوقلاش، كەنت مەسئۇللىرىنى تەكشۈرۈش دېگەندەك ئالدىراشلىقلار بىلەن ئۇچ كۈن ئۆتۈپ كەتتى. قۇربان ھاكىم تۆتىنچى كۈنى ئەتىگەندە شەھەرگە ماڭدى.

ھېكمەت شىغىل ۋە قۇملارنى ئۆتكۈزۈۋېلىپ، دېھقانلارغا تالون كېسىپ بەردى. ئاندىن داۋالاش پونكىتىغا بېرىپ، كېرىم بوۋاينى يوقلىدى. ئۇ خېلىلا ياخشى بولۇپ قالغانىدى. دوختۇر ئۇنىڭغا ئالاھىدە ئېتىبار بىلەن قارايتۇ. . . بىراق بوۋاي: «ھاكىمنىڭ تۇغقىنى» دېگەن سۆزدىن سەل قورقۇپ قالىتۇ. چۈنكى، ھاكىم بىلىپ قالسا، بەكمۇ سەت ئىش بولاتتى. ھېكمەت بوۋاينىڭ سۆزلىرىگە كۈلۈپ كەتتى، بۇ ئىشتىن ھاكىمنىڭ خەۋىرى بارلىقىنى ئېيتىپ، ئۇنى خاتىرجەم قىلىپ قويدى.

ھېكمەت كېرىم بوۋاينىڭ قېشىدىن قايتىپ قۇم ئالدىغان يەرگە كەلدى. ئۇچ دېھقان ئۇنى ساقلاپ تۇراتتى. ئۇ دېھقانلارنى يولغا سالغاندىن كېيىن، توسما ئۇستىگە چىقتى ۋە سۇ ئامبىرى قىرغىقىغا بېرىپ، كۆپكۆك ئاسمانغا قاراپ، تاتلىق خىياللارغا پاتتى. بۇنداق ئايلىنىپ يۈرۈشمۇ ۋاقىت ئۆتكۈزۈش ئۈچۈن ئىدى. ئۇنىڭ كەيپى چاغ، كۆڭلى شادلىققا تولغانىدى. ھېكمەت سەرىق سومكىسىدىن خاتىرسىنى ئالدى ۋە دەققە ئويلىنىۋالغاندىن كېيىن، تىزىغا قويۇپ قەلەم بوستانلىرىدىن چېچىلىپ چىقىۋاتقان چېچەكلەرنى گۈل چەمبەر قىلىپ تىزىشقا باشلىدى. . .

. . . «ماڭا نېمە بولدى؟ نېمانچە تەقەززا بولىمەن؟ . . . نېچۈن كۆڭۈل قۇشۇم كۆكلەردە قالماقچىدۇ، بار تامان ئۇچۇپ كېتىدۇ؟ . . . بىر

ئىللىق شامال قەلب باغلىرىمنى ئايلىنىپ، مۇشكى - ئەمبەر هىدلىرىنى دىماغلىرىمغا ئۇرىدۇ... ئەجىبا، بۇ مەھبۇبەمنىڭ سۆيمبۇل چاچلىرىنىڭ تېنىمگە شىپا بەرگۈچى پۇراقلىرىمۇ؟... ئېھتىمال ئۇ تالڭ ساباسىدىن ماڭا ئوتلۇق سالام يوللىغاندۇر... پات ئارىدا دىدارلىشىشىمىزدىن بشارەت بېرىۋاتقاندۇر... ئاھ ئۇنىڭ گۈزەل سىما بېغىنىڭ پۇراقلىرى... ئوتلۇق نەپس يالقۇنىنىڭ جانغا ئارام تەپتى... نۇرانە كۆزلىرىنىڭ مىسكىن كۆڭۈللەرنى يورۇتقۇچى زەر ئۇچقۇنلىرى... تەشنا يۈرەكلەرگە ئابى زەمزەم — هال رەڭ كىچىك لەۋلىرى... تارتىنىپ كۈلۈشلىرى... قايرىلىپ بېقىشلىرى... شۇنداق! ئۇ مېنىڭ گۈلۈم!... ئۇ مېنىڭ زىبارىم!...

قۇربان هاكىم قاچانمۇ قايتىپ كېلەر؟... يېرىم كۈندىمۇ، يېرىم ئەسىردىمۇ؟... ئاھ، نېمانچە ئۇزاق؟... ئۇ ماڭا يارنىڭ سالىمىنى، خۇش خەۋىرىنى ئېلىپ كېلىدۇ... بىز توي خېتى ئالىمىز... مەن: «گۈلزىبا مېنىڭ! ئۇ مېنىڭ ئايالىم!...» دەپ، پۈتۈن جاھانغا جاكارلايمەن... بار ئاۋازىم بىلەن ۋاقىرايمەن... زىبانى باغرىمدىن هېچكىم تارتىۋالالمايدۇ!... هېكمەت يازنىڭ گۈزەل كۈنلىرىنىڭ بىرى گۈلزىبا بىلەن بالىسىنى ئېلىپ يۇرتى غۇلجىغا بارىدۇ... قەشقەرنىڭ هېيتكاسىنى ۋە تۇمەن دەريا سىنى زىيارەت قىلىدۇ... گۈلزىبانى ئۇرۇمچىنىڭ خەلق باغچىسىدا پۈخادىن چىققۇچە ئويناتتىدۇ... قولۇاقتا چۈشۈپ، كۆلنىڭ مەجنۇن تاللار قاپلىغان پىنهانلىرىغا كىرىپ كېتىدۇ... بالىسى قىز - قىنىغا پاتماي كۆلىدۇ... ئاھ سايرام بويلىرى... تەلكىنىڭ يىلان باغرى داۋانلىرى... كەڭسايىنىڭ قارىغاي قاپلىغان ياپيېشىل تاغلىرى... تاشتىن - تاشقا ئۇرۇلۇپ چۈشۈۋاتقان سۇلىرى... يېشىل مۇخ قاپلىغان قىرغاقلارغا ئۇرۇلۇۋاتقان ئاپئاق بۈڭۈنلار!... گۈل - چېچەككە پۈركەنگەن ئېدىرلار... گۈلزىبانىڭ بۇ چاققىچە ئۇرغان ئاھلىرى، چەككەن پىغانلىرى، خورلۇقلىرى ئىلى دەريا سۈلىرىدا ئېقىپ كېتىدۇ... ئۇزۇن يوللار چاڭ - توزانلىرىغا قېتىلىپ يىراقلاردا قالىدۇ!... گۈلزىبا بۇ دۇنياغا كېلىپ، نېمە خۇلۇق كۆردى؟... كىچىككىنە هاياتى

يوپۇرماق ئۈستىدىكى شەبنەم تامچىسىدەك نىمرەپلا ئۆتتى... يىغا، دەرد - ئەلەم ئۇنىڭ ھەمراھلىرى، ئابرىلغان دوستلىرى بولۇپ قالدى. كىچىكىدىن تارتىپ ئانىسىنىڭ تارتقان خورلۇق - ئازابلىرىنى كۆرۈپ، تۇنلەرنى - تاڭغا ئۇلاپ، خۇداغا يېلىندى، سېغىندى... قايىتقا ئىنساپ، ئانىسىغا ئامانلىق تىلىدى!... بۇمەرھەمخانىنىڭ يۇرىكىدىكى جاراھەت بارا - بارا گۈلزىبانىڭ يۇرىكىگە كۆچتى... قايىت ئۇنىڭ كۆڭۈل بېغىدا ئەمدىلا بىخلانغان مۇھەببەت بىخلىرىنى يۇلۇپ تاشلاپ، ئۇنى قىمارنىڭ تاۋكا مەيدانلىرىدا دوغا تىكمەكچى بولدى... ئۇنى قانداقتۇر بۇيۇم قاتارىدا ساتتى. گۈلرۇز بولسا، دادىسىنىڭ تۆتەپ تۇرغان چىلىمىغا چوغ تاشلاپ، ئۇنىڭ نەپسى بالاسىنى ئوت ئالدۇردى. ھايا - نومۇس، ئىنساپ - دىيانەتنى بىلمىگەن بۇ قارا كۆڭۈل ئاتا - بالا گۈلزىبانى گويا قەپەزگە سولىۋالغان قۇش بالىسىدەك قىينىدى، ئازابلىدى... قايىت ئۇنى قەرزنىڭ قۇربانى قىلماقچى بولسا، گۈلرۇز بۇ كىچىككىنە قۇش بالىسىنى مۇشۇككە تاشلاپ بېرىپ، كەپتەرگە چاڭگال سالماقچى بولدى!... كەپتەر گۈلرۇزنىڭ قولىغا قونمىغاندىن كېيىن، ئۇنىڭغا يۇرىكىدىكى ئۆچمەنلىك - دۇشمەنلىك ئۇرۇقلىرىنى چاچتى... گۈلزىبانىڭ پاك ۋە مەسۇم قەلبىي خۇددى غەلۋىرەك ھۆتمۇ - تۆشۈك بولۇپ كەتتى!... ئۇ دۇنيادا بىردىنبىر ھىماتىم، دەردلىرىمگە مەلھەم بولىدىغان شاپائەتچىم دەپ، ئانىسىغا ئىشەنگەنىدى، لېكىن ئۇمۇ خاتىرجەم ھاياتى ئۈچۈن، قىزىنى قۇربان قىلماقچى بولدى!...

ئاھ گۈلزىبا، ئىدىرلاردا ئۆسكەن تەنھا گۈل!... سېنى كەچكۈزنىڭ سوغ شامالىلىرى قامچىلاپ ئۆتسە، ئەتىيازنىڭ جۇدۇنلىرى يايراقلىرىڭنى تۆكتى!... سەن دۇنياغا ئەمدىلا كۆز ئاچقان كېيىك بالىسى ئىدىڭ... يىرتقۇچلارنىڭ تىرناقلىرىدا يۈمران بەدەنلىرىڭ تىتىلدى... مەدەت ۋە شاپائەت تىلەپ، كۆكلەرگە بويۇن قىسىپ باقتىڭ... ئەمما ھەر قىسمەت ساڭا ھىممەت قولىنى سوزمىدى!...

ئەقىللىق يالغۇز گۈلۈم، ئەمدى ئۇ كۈنلەرگە خاتىمە بېرىلىدۇ... بۇگۈن - ئەتىلا سېنىڭ قېشىڭغا ئۇچۇپ بارىمەن... ھايانقا، گۈزەل

ئۇنقا ياشلىق كۆزلىرىڭ بىلەن ئەمەس، بەلكى بەخت نۇرلىرى چاقنىغان نۇرانە كۆزلىرىڭ بىلەن باقمسەن!...»

... ھېكمەت كۆل بويىدا ئولتۇرۇپ، ئۆزىنى ئۇنتۇغان ھالدا حاتىرىسىگە ئەھدۇ ۋاپالىرىنى، دىل ئىزھارلىرىنى سۆزەتتەك سىزماقتا ئىدى. ئەمما، تۇيۇقسىز يېراقتىن كېلىۋاتقان بىر ئاۋازنى ئاڭلىغاندەك بولۇپ ئارقىسىغا قايرىلدى. ئېگىز توسما ئۈستىدىن ماھىگۈل يۈگۈرۈپ چۈشمەكتە ئىدى...

— ھېكمەت ئاكا؟...

— ماھىگۈل!...

چىرايى تاتىرىپ، يۈزلىرىدىن توختىماي تەر قۇيۇلۇۋاتقان ماھىگۈل ۋارقىراپ يىغلىغىنىچە، ھېكمەتنىڭ باغرىغا ئۆزىنى ئاتتى. ئۇ ھاسىرايتتى. تىلىقاتتى، مۇرىلىرى توختىماي تىترەپ سىلكىنەتتى. ھېكمەتنىڭ قوللىرىغا، مۇرىلىرىگە ئېسىلىپ، بار ئاۋازى بىلەن يىغلايتتى. ئۇنىڭ كۆز ياشلىرىغا ئاچچىق ھەسرەت، پۇشايمان، ئۆكۈنۈش ئارىلىشىپ كەتكەنىدى. گۈلزىبانىڭ بىرنەچچە قېتىم قان تۈكۈرگەنلىكىنى ئاڭلىغان ھېكمەتنىڭ كۆڭلىدىن قانداقتۇر ۋەھىمىلىك بىر ئۈي چاقماق تېزلىكىدە كېزىپ ئۆتتى.

— ماھىگۈل!... — ۋارقىرىدى ھېكمەت، — ئېيتىڭا، گۈلزىباغا نېمە بولدى؟... ئۇنىڭغا زادى نېمە بولدى؟...

— ئاچام... ئاچام... ئۇ... ئۇ... — ماھىگۈل ھېكمەتنى قۇچاقلاپ، باشقىدىنلا ئۇن سېلىپ يىغلىۋەتتى...

— ماھىگۈل، تېز دەڭا... گۈلزىبا ھاياتمۇ؟...

— ئاچامنى... ئاچامنىڭ تويىنى قىلىپتۇ!...

— نېمە؟...

— ئاخشام... ئاخشام بوستاندىن كەلسەم، كۆچۈرۈپ ئېلىپ كېتىپتىكەن...

بىردىنلا ئوچۇق ئاسماندا ھاۋا گۈلدۈرلەپ، چاقماق چاققاندەك، چەكسىز يېشىل كۆل دولقۇنۇرۇلۇپ، ئالەم ئاستىن - ئۈستۈن بولغاندەك،

ھكمەتنىڭ كۆزلىرى چەكچەيدى. بۇرۇن تۆشۈكلىرى كېڭىيىپ، تېز - تېز ھاسىراشقا باشلىدى. ئۇنىڭ چىرايى، ھەربىكەتلىرى سۈر باسقۇدەك دەرىجىدە قورقۇنچلۇق ئىدى...

— ياق!... ياق!... — ھېكمەت ماھىگۈلنى ئىتتىرىۋەتتى ۋە ئىككى قولىنى كۆتۈرۈپ قاتتىق ۋارقىردى، — ياق!... بۇ يالغان... سىز ماڭا يالغان ئېيتىۋاتىسىز... ئىشەنمەيمەن!... مەن ئىشەنمەيمەن!...

خاتىرە يەرگە چۈشۈپ كەتتى. ھېكمەت قىز ياقىلاپ يۈگۈرۈپ، سۇ ئامبىرىنىڭ ئېدىر پاسىللىرى تەرەپكە ئۇزاپ كەتتى. ماھىگۈل خاتىرىنى قول سومكىسىغا سېلىپ، ئۇنى ئارقىدىن قوغلىدى. ئۇ يېتىپ بارغاندا، ھېكمەت لاتقىلىق قىرغاقتا تىزلىنىپ، سۇنى شالاپلىتىپ ئۇرماقتا ئىدى. لېيىپ كەتكەن سۇ ئۇنىڭ كىيىم ۋە يۈزلىرىنى بۇلغىۋەتكەنىدى. ئۇ ھېچنېمىنى تۇيماي ۋارقىرايتتى. ئەسەبىيلەرچە مەيدىلىرىگە ئۇراتتى. ئاچچىق ياشلار بۇلغانغان سۇ بىلەن قوشۇلۇپ، ئېڭەك، بويۇنلىرىدىن ئاقماقتا ئىدى!... ئۇنىڭ يۈرىكىگە خۇددى ئوتلۇق خەنجەر سانجىلغاندەك بولۇپ، بىردىنلا دېمىنى تىترەك قىستى، ئىسسىق قان دولقۇنى يۈزىگە ئۇردى!...

— گۈل... زىبا!... — ھېكمەت گويا قۇياشتىن مەدەت تىلىگەندەك ئىككى قولىنى ئېگىز كۆتۈرۈپ كۆپكۆك ئاسمانغا قاراپ ۋارقىردى، — قېنى سىز؟...

ھېكمەت پاتقاقتا يۈزىنى يېقىپ يىغلىماقتا ئىدى!...

— خۇدا سەن نەدە؟... مېنى كۆرۈۋاتامدىغانسەن؟ مەندەك باغرى قان يىگانە مۇساپىرنى كۆرۈۋاتامسەن؟... مېنىڭ ناله - زارلىرىم ساڭا يەتمىدىمۇ؟... سېنىڭ نېمانچە باغرىڭ تاش؟... سەن مېنى ۋەيران قىلدىڭ... گۈلزىبا ھاياتىم ئىدى، سەن ھاياتىمنى تارتىۋالدىڭ!... گۈلزىبا ئۆتمۈشۈم، بۈگۈنۈم ھەم ئەرتەم ئىدى. سەن ئۇنى دوزاق ئوتىدا كۆيدۈرۈپ كۈل قىلدىڭ!... مەن يورۇق يۈلتۇزۇمدىن ئايرىلدىم!... ئۇ نەلەرگىدۇر ئېقىپ كەتتى. ئېيتقىنا، شەمس - قەمەرىمنىڭ نۇرلىرىسىز مەن بۇ زۇلمەتلىك جاھاندا قانداق يول تېپىپ ماڭاي؟... مەن ئۇنىڭسىز ئەما بولدۇم!... ئۇنىڭ ئىشقىسىز دۇئانە بولدۇم...

— هېكمەت ئاكا!...

هېكمەت ماهىگۇلنىڭ يېنىدا تۇرغانلىقىنى سەزدى. ئۇ ئورنىدىن قوللىرىغا تايىنىپ ئارانلا تۇردى ۋە سەنتۇرۇلۇپ يۇرۇپ، قۇم توپلىق دۆڭگە كېلىپ ئولتۇردى. ماهىگۇل قولياغلىقىنى ھۆل قىلىپ ئۇنىڭ يۈز - قوللىرىنى سۈرتتى. ئاندىن ئۇنى قولتۇقلاپ، ئاستا-ياتاققا قايتتى. ھېكمەت تۇرۇپ - تۇرۇپلا نېمە ئىش سادىر بولۇپ، ئارىدىن قانداق گەپ - سۆزلەر ئۆتۈلگەنلىكىنى ئېسىگە ئالالمايتتى. ئەمما، يۈرىكىدە چىدىغۇسىز بىر ئاغرىق بار ئىدى. ئۇلار ياتاققا قايتىپ كەلگەندىن كېيىن، ئۇزۇنغىچە جىم ئولتۇرۇشتى. ماهىگۇل توي توغرۇلۇق ئائىلىغانلىرىنى ھۆل - ھۆل ياش تۆككىنىچە، ئاستا سۆزلىدى:

... تۇنۇگۈن چۈشتە، گۈلزىبا مەكتەپتىن قايتىپ كېلىپلا، ئىچكىرىكى تاشقارقى ئۆيىدىكى مېھمانلارنىڭ داستىخان ئۈستىدە ئولتۇرغانلىقىنى كۆرۈپ، ھەيران بولغىنىدىن دەلىزدە تۇرۇپ قالدى. قايىت، بۈمەرەمخان، گۈلرۇزلار پاكىزە كىيىنىۋالغانىدى. ئۇلار يەنە بىرمۇنچە تونىمايدىغان كىشىلەر بىلەن ئوپۇر - توپۇر بولۇشۇپ، لېگەن - تاۋاقلارنى سۈنشاتتى. چاي چۆگۈنلىرىنى كۆتۈرۈشۈپ ئالدىرىشىپ يۈرۈشەتتى. تونۇرنىڭ قېشىغىلا، يەرنى ئويۇپ ياسىغان ئوچاقتا، ئانچە چوڭ بولمىغان بىر قازان ئېسىقلىق تۇراتتى. ئۇنىڭ تۆۋىنى ئۈستىگە يېپىپ قويغان داستىخان ھوردىنىپ كەتكەنىدى. تۇنۇگۈن ياكى بۈگۈن ئەتىگەن مەكتەپكە مېڭىش ئارىلىقىدا بولسۇن، مېھمان چاقىرىش توغرۇلۇق ھېچقانداق گەپ - سۆز بولۇنمىغانىدى. دادىسى بىلەن ئانىسىنىڭ غەلىتە خۇشامەتلىرى، تۇزدەك ياسىنىۋالغان گۈلرۇزنىڭ سەت ھىجىيىشلىرىدىن، گۈلزىبانىڭ يۈرىكى «قارتلا» قىلىپ، يېقىلىپ چۈشكىلى تاسلا قالدى. چۈنكى تۆت - بەش كۈندىن بېرى، ھەر كەچتە، چۈشتە قايىت، بۈمەرەمخانلار ئۇنى كېرىسوۋ بىلەن توي قىلىشقا قىستاۋاتاتتى. ئۇلار ئۆسۈمنىڭ ئىككى مىڭ يۈەندىن ئېشىپ كەتكەنلىكى، قورۇ - جايىنىڭ قولدىن كېتىپ، ئائىلىنىڭ ۋەيران بولىدىغانلىقى، ئىنىسى - سىڭىللىرىدىن ئايرىلىپ قالىدىغانلىقى ھەققىدە سۆزلەيتتى، يىغلاپ،

قاقشايتتى. قورقاق سېلىپ، گۈلزىبانى تەڭلىك ئىكەنجىسىدە قىساتتى... ئىشىنىڭ تېگىگە يەتكەن گۈلزىبا شارتلا ئارقىسىغا قايرىلغانىدى، قاياقتىندۇر پەيدا بولغان ناتونۇش تۆت خوتۇن ئۇنىڭ بىلەكلىرىدىن كاپلا قىلىپ تۇتتى ۋە ھەرخىل سۆز - ھەرىكەتلەرگە يۆلەپ ئۇنىڭ ھۇجرا ئۆيگە سۆرىدى. گۈلزىبا: «مەن سەنلەرنىڭ تونىمايمەن... مېنى قويۇۋەت؟...» دەپ ۋارقىرىدى، سىلكىنىپ باقتى. ئېلىشتى لېكىن كۈچى يەتمىدى. ئۇلار ئۇنى ئىتتىرىپ، تارتىشتۇرۇپ ھۇجرا ئۆيگە ئەكىرىۋالدى. ئۆي ئىچىدە ۋاڭ - چۇڭ، قىيا - چىيا كۆتۈرۈلدى. ۋارقىرىغان، چىرقىرىغان، نېمىلەرنىڭدۇر گۈلدۇر - غالاپ قىلىپ ئۇرۇلگەن، يىقىلغان ئاۋازلىرى مېھمانلار بار ئۆيلەرگىمۇ ئاڭلاندى. بۇ سەتچىلىكتىن خىجالەت بولغان بۇمەرەمخان ھۇجرا ئۆيگە كىردى - دە، گۈلزىبانىڭ ئاياغلىرىغا يىقىلدى. ئۇ يىغلايتتى، يالۋۇراتتى، مېھمانلار ئالدىدا رەسۋا قىلماسلىقنى ئۆتۈنەتتى. توققۇز ئاي توققۇز كۈن قورساق كۆتۈرۈپ توغقىنىغا، بەرگەن ئاق سۈتىگە ئۇ دۇنيا - بۇ دۇنيا رازى ئەمەسلىكىنى ئېيتىپ بېسىم ئىشلىتەتتى. كۆڭلىدىن قانداقتۇر ئوي كەچكەن گۈلزىبا بىردىنلا جىمىپ قالدى، قاراپ تۇرغانلارمۇ بىر - بىرىگە باشلىرىنى لىڭشىتىشتى.

— بوپتۇ ئانا، سىزلا خوش بولسىڭىز مەن رازى، — گۈلزىبا ئانىسىنى قۇچاقلاپ يىغلىدى، — مەن يۈزلىرىمنى يۇيۇۋالاي...

ناتونۇش تۆت خوتۇننىڭ بىرسى چىلاپچىغا، بىرسى لۆڭگىگە يۈگۈرۈشتى. قالغانلىرى سومكىلىرىدىكى ئۇپا - ئەڭلىك، سۈرمىلەرنى ئىزدىشۋاتقاندا، گۈلزىبا ئىشىكتىن چىقتى - دە، مېھمانلار بار ئۆيگە ئېتىلىپ كىردى. توبى بولۇۋاتقان قىزنىڭ ئەسەبىي ھالىتى، ئۇنىڭ چۈۋۈلغان چاچلىرى، يىغىدىن ئىششىپ كەتكەن كۆزلىرى ھەممىنى ھاڭ - تاڭ قالدۇردى. بۇ ئەسنادا، كەينىدىن قوغلاپ كىرگەن تۆت خوتۇن ئۇنىڭغا ئېسىلغانىدى، گۈلزىبا ئۇلارنى ئىتتىرىۋەتتى.

— مېنى تارتىشما، — دېدى گۈلزىبا دەھشەتلىك چىرقىراپ، — مەن رازى بولدۇمغۇ؟ لېكىن ئىككى ئېغىز گېپىمنى قىلغىلى قويۇشمامسەن؟...

— ئۇنى گەپ قىلغىلى قويماڭلار!...، — ۋارقىرىدى بۇمەرەمخان، — ئۇ گەپ قىلمىسۇن!...

— هاي - هاي، غەلۋە قىلماڭلار، — مېهمانلار ئارىسىدىكى مويسىپىت بىر ئادەم ئاچچىقلاپ قالدى، — تويمۇ بۇ، هازىرمۇ؟... نېمە ئۈچۈن گۈلزىبا قىزنى گەپ قىلغىلى قويمايسىلەر؟...

— ئاتىلار... قۇلۇم - قوشنىلار، — دېدى گۈلزىبا هاسىراپ، — مەن توي قىلغان ئايال... هازىر قورسىقىمدا ئۈچ ئايلىق بالام بار... ئېرىم هېكمەت هازىر سۈرگۈندە... ئىشەنمىسەڭلار ئاقمۇللا ئىمامدىن سوراڭلار، ئۇ نىكاه ئوقۇغان!... شاهىدلارمۇ قاتناشقان... دادام، ئانام مېنى كېرىموفقا...

شىددەت بىلەن ئېتىلىپ كەلگەن گۈلرۇز گۈلزىبانىڭ ئارقىسىدىن قول ئۇزىتىپ، ئۇنىڭ ئاغزىنى ئېتىۋالدى - دە، ئۇنى ئارقىچە سۆرەپ ئۆيدىن ئېلىپ چىقىپ كەتتى. قالغان خوتۇنلارمۇ ئۇنىڭغا يارەملىشىپ هۇجرىغا ئەكىرىۋالدى.

— هىم ماقۇلە، — دېدى بايىقى مويسىپىت، — تام قوشنا تۇرۇپ ئاقمۇللا ئىمامنى نېمىشقا چاقىرمىدىكىن دېسەم، ئىش مۇنداقكەن - دە... بىر ئەرنىڭ نىكاهىدىكى مەزلۇمغا ئۇستىلەپ نىكاه ئوقۇيدىغان بۇنداق گۇناهلىق سورۇندا ئولتۇرالمايمەن... مېنى ئەپۇ قىلىڭلار...

مويسىپىت چىقىپ كەتتى. ئۇنىڭغا ئەگىشىپ يەنە بىرمۇنچە ئادەم ئورۇنلىرىدىن تۇرۇشتى. بايانىندىن بېرى جامال توختىنىڭ بېقىنىدا تاتىرىپ، سارغىيىپ، كۆكسىرىپ ئولتۇرغان كېرىموى ئۆزى تەرەپتىن كەلگەن مېهمانلارنى ئارانلا تۇتۇپ قالالىدى. قايىت بىلەن بۇمەرەمخانمۇ قۇلۇم - قوشنىلىرىغا يالۋۇرۇپ: «يېگىت تەرەپتىن قىزغا ئۆزەتمەكچى بولغان ئالتۇن پۇپۇزا بىلەن بىر تال قۇيما ئۈزۈكنىڭ تېخى پۈتمىگەنلىكىنى، شۇڭا گۈلزىبانىڭ ئاچچىقىدا بۇ گەپلەرنى قىلغانلىقىنى» ئېيتىپ، بۇ يالغان - ياۋىداقلىرى بىلەن ئۇلارنى تۇتۇپ قالدى. ئەمما هۇجرا ئۆيدە كۆتۈرۈلۈۋاتقان غەلىيان شۇ چاققىچىلا بېسىقمايۋاتاتتى. گۈلزىبا ئۆيدىن چىقىپ كېتىش ئۈچۈن، بىر - بىرىدىن يوغان،

ھەربكەتلىرى قوپال بەش - ئالتە خوتۇن بىلەن ئېلىشىپ، بار ئاۋازدا ۋارقىراپ، چىرقىراپ، تىللاپ تۇرۇۋاتاتتى، ئۇنىڭ بېشى چىگىلىپ، ئىككى چېكىسى ئېتىلىپ كەتكۈدەك ئاغرىيتتى. مۇشۇ پەيتتە، گۈلرۇز كىرگەنچە، گۈلزىبانىڭ ئاغزىغا بىرنى سالدى...

— ھەي رەسۋا جالاپ، زۇۋانىڭ بېسىقامدۇ - يوق؟ — گۈلرۇزنىڭ ئۇكۇرۇكلىرى چاچىرىدى، — جاماەت ئالدىدىغۇ بۇزۇقلىقىڭنى ئاشكارىلىدىڭ... ئەمدى ھازار ئۇللىقىڭنى جاكارلىماقچىمۇ سەن؟...

— ۋۇي بۇزۇق شاپاقچى! — گۈلزىبا گۈلرۇزنىڭ ياقىسىغا ئېسىلدى، — سەن... سەن كونا ئاشناڭنى ماڭا تاڭماقچىمۇ... ئۇزۇڭ تەگ...

— بىلىپ قوي، سېنىڭ ھامان بىر كۈنى ئۇ سېسىق پورغا تېگىدىغانلىقىڭنى بىلىپ تۇرۇپ، ئۇنىڭ بىلەن ئويناشدىم... ئەمدى مەندىن ئاشقىنى ساڭا قالدى!...

— ھەي ئىپلاس، سەنمۇ بىلىپ قوي، مەن ئۇنىڭغا ھېكمەت تۇتقان قوللۇرۇمنىڭ ئۇچىنمۇ تۇتقۇزمايمەن...

ئۇلار ئۆي ئوتتۇرىسىدىلا پومىداقلىشىپ كەتتى. ھېرىپ ھالىدىن كەتكەن گۈلزىبانى گۈلرۇز ئاستىغا بېسىۋېلىپ، كاچىتىغا بىر - ئىككىنى سېلىۋەتتى. گۈلزىبانىڭ كالپۇكى يېرىلىپ ئاغزى قاناپ كەتتى.

— نەبى؟... نەبى ئۇكام!... — كارنىيىسى بوغۇلۇپ قالغان گۈلزىبا ئارانلا ۋارقىرىدى، — جېنىم ئۇكام، قېنى سەن؟...

— ۋارقىرا، ھە، ۋارقىرا! — دېدى گۈلرۇز گۈلزىبانىڭ بوينىنى سىقىپ، — ئۇ دالتىمكىڭنى ئانام ئاللىقاچان لوپ سامپۇلغا ئەۋەتىۋەتكەن... ئەمدى ئۇ سېنى قۇتقۇزالمايدۇ...

— تارت قولۇڭنى! — ئىشكىتىن ئېتىلىپ كىرگەن گۈلشەن خانىم گۈلرۇزنى ئىتتىرىۋەتتى، — قانداق بىشەم، ياۋۇز نېمىسەن؟...

— گۈلشەن دوستۇم! — گۈلزىبا ئۇنىڭ بويۇنلىرىدىن قۇچاقلىۋالدى، — مېنى... مېنى بۇ يەردىن ئېلىپ چىقىپ كەت... مەن بۇ يەردە تۇرمايمەن...

— خاپا بولما دوستۇم، مەن ئاڭلاپلا كېلىشىم، — گۈلشەن خوتۇنلارغا قارىدى، — گۈلزىبا شۇنچىۋالا بولۇپ كەتكۈچە، تاماشا كۆرۈپ تۇرىدۇڭلارما؟... سىلەر نېمانداق قارا كۆڭۈل خەق؟...

گۈلشەن گۈلرۇزنى تىللاپ چىقىرىۋەتكەندىن كېيىن، قولياغلىقىدا گۈلزىبانىڭ ئاغزىدىن ساقىغان قانىنى سۈرتتى. چۈڭ ۋۇلغان چاچلىرىنى ئوڭلاپ، يۈزلىرىنى سىيلىدى. ئۇ شۇ چاغدىلا تۈيۈقسىز چۆچۈپ كەتكەندەك بولدى.

— ۋۇي، بېشىڭ قىزىپ كېتىپتىغۇ؟...

— بېشىم يېرىلىپ كەتكۈدەك ئاغرىپ كېتىپ بارىدۇ... — گۈلشەننىڭ كۆكسىگە بېشىنى قويۇپ تىترەۋاتقان گۈلزىبا ئاستا ئىڭىرىدى، — مېنى بۇ يەردىن ئېلىپ كەتكىن، مەن سەندىن خوش بولۇپ كېتەي...

— بېشىڭ بەك قىزىپ كېتىپتۇ... بۇ تۇرقۇڭدا مەن سېنى قانداق ئېلىپ كېتىمەن؟ ئازراق دورا ئىچىۋالغان بولساڭ...

— ياق، ياق، دورا ئىچمەيمەن... چاپسانراق... بول... كېتەيلى...، گۈلزىبا بۇقۇلداپ يىغلىۋەتتى.

— دورا ئىچمىسەڭ قانداق بولىدۇ؟... ئۆيۈڭدە باش ئاغرىقى دورىسى يوقمۇ؟...

— ئانامنىڭ دورىلىرى ئارىسىدا بار... ئۇ... ئۆيۈقتا، قاراپ باققىن...

— سىلەر نېمىگە قاراپ تۇرىسىلەر؟ — گۈلشەن ئايالىلارغا ۋارقىرىدى، — دەرھال قاينىق سۇ ئەكىلىڭلار!...

گۈلشەن بىرمۇنچە قەغەز خالتا، قۇتىلاردىكى دورىلارنىڭ ئىسىملىرىغا قاراپ چىقىپ، بىر قەغەز بولاقنى كۆرسەتتى. گۈلزىبا باش لىڭشىتقاندىن كېيىن ئۇ بولاقنى شىرىنلىتىپ ئاچتى ۋە يەنە قايتىدىن ئوراپ ئۆيۈقتا قويدى. ئۇ بارماقلىرى ئارىلىقىدىكى ئىككى تال ئاق تابلېتكىسىنى گۈلزىبانىڭ ئاغزىغا سېلىپ، بىر پىيالە قاينىق سۇنى ئۇنىڭغا زورلاپ يۇرۇپ ئىچۈرۈۋەتتى.

— ياخشى بولۇپ قالسەن، — دېدى گۈلشەن ئۇنىڭ چىرايىغا قاراپ، — ئەمدى

سردەم ئارام ئېلىۋالغىن...

ئاردىدىن ئانچە ئۇزۇن ئۆتمەيلا، گۈلزىبانىڭ كۆزلىرى يۇمۇلۇپ، قاپاقلىرىنى كۆتۈرەلمەيلا قالدى. ئۇ بارا - بارا جىمجىت كەتتى. ھەتتا ئۇنى تۆت ئادەم گىلەمگە سېلىپ كۆتۈرۈپ، ئوتتىن ئاتلاتقاندىمۇ، لاتا پىكاپقا سېلىپ ماڭغاندىمۇ، ئۇنىڭدىن ھېچقانداق سادا چىقمىدى.

... ماھمۇلنىڭ توي تۇغرۇلۇق بايانىنى ئاڭلىغان ھېكمەت تۇيۇقسىزلا تامغا شۇنداق ئۇردىكى، ئۇنىڭ مۇشتۇمىنىڭ تېرىلىرى سويۇلۇپ، ئوگە - ئوگىلىرىدىن قان تەپچىرەپ چىقتى. ئۇ گۈلزىبانى دورا ئارقىلىق بىھوش قىلىپ ئېلىپ كەتكەنلىكىنى بىلدى. دورىنى ئويۇققا زادى كىم قويۇپ قويغان؟ قايىت بىلەن بۇمەرەمخانمۇ؟ ياكى كېرىموفمۇ؟... بۇ ئەلۋەتتە ئالدىنئالا تەييارلانغان سۇيىقەست!... توغرا، بۇ گۈلرۇزنىڭ ئىشى بولۇشى مۇمكىن... چوقۇم شۇ!...

ھېكمەتنىڭ بۇ پەرەزلىرىگە ماھمۇل قېتىلمىدى. مەكتەپتىكى ئوقۇتقۇچىلارغا ئوقتۇرۇلمىغان بۇ يوشۇرۇن توينى گۈلشەن كىمدىن ئوقۇپ يالغۇز كېلىدۇ؟ ئەجىبا شۇنچە زوتا، يامان خوتۇنلار، ھەتتا لۇكچەك گۈلرۇز ئۇنىڭ ۋارقىراپ تىللاشلىرىغا سۈكوت قىلىپ، بۇيرۇقلىرىغا بوي سۇنىدۇ؟... ئەگەر گۈلشەن خانىم دوستىنىڭ بەختسىزلىكىگە ھەقىقىي ئېچىنسا، مەكتەپ رەھبەرلىكىگە ياكى مائارىپ ئىدارىسىگە بېرىپ ئەھۋالنى ئېيتمامدۇ؟ ئۇنىڭ گۈلزىباغا دورا ئىچۈرۈشتە شۇنچە چىڭ تۇرۇۋېلىشى ئادەمنى گۇمانغا سالمامدۇ؟...

ھېكمەت ماھمۇلنىڭ سۆزلىرىدە ھەقىقەت بارلىقىغا ئىشەنىدى. گۈلشەننىڭ گۈلزىباغا يېقىن دوست ئىكەنلىكىنى بىلگەن كېرىموف ئۇنى سېتىۋالغان. گۈلشەن قەغەز بولاقنى ئالغان بولۇپ، ئالدىن تەييارلانغان دورىنى ئىچۈرۈۋەتكەن...

— ھېكمەت ئاكا، ئەمدى... ئەمدى قانداق قىلاي دەيسىز؟ — دېدى ماھمۇل يىغلاپ تۇرۇپ.

— نېمە قىلىشنى ئۆزۈمۇ بىلمەيمەن... — دېدى ھېكمەت ئېغىر خىيالغا چۆكۈپ، — قۇربان ھاكىم كەلگەندە بىرگەپ بولار...

— هېلى كۈن ئولتۇرىدۇ... مەن قايتاي، — دېدى ماھىگۈل ئەسەبىي ھالەتتە گاراژ ئولتۇرغان ھېكمەتكە، — ئاچامغا دەيدىغان گەپلىرىڭىز يوقمۇ؟...

— ئەمدى نېمىمۇ دەرمەن؟... — ھېكمەت سائىتىگە قارىدى، — جۇرۇڭ، ئاشخانىغا بارايلى، قورسىقىڭىز ئاچقاندۇر؟

— ياق، گېپىمدىن ھېچنېمە ئۆتمەيدۇ... مەن كېتىمەن...

ياتاقنىڭ ئىشىكى ئېچىلىپ، يۈزلىرىنى قاپقارا ساقال بېسىپ كەتكەن بىر شوپۇر بوسۇغىدىلا توختاپ: «ھېكمەتجان، شېغىلنى ئېلىۋالغان بولسىلا!» دەپ قويۇپ چىقىپ كەتتى. ھېكمەت ماھىگۈلنى باشلاپ چىقتى. گەرچە ئۇ ئەتىگەن چاي ئىچكەن بولسىمۇ، قورسىقىنىڭ ئاچقىنىنى تۇيمايتتى. ئۇنىڭ كۆزلىرى تۇمانلىق بولۇپ، ئەتراپتىكى ھەممە نېمە گويا ئازاپ رەڭگىدە بويالغاندەك، ساپ - سېرىق كۆرۈنەتتى. ئۇچرىغانلىكى ئادەم خۇددى ئۇزۇن يىل كېسەل تارتقاندەك، ھەرىكەتلىرى سۇس، چىرايلىرىدا قان دېدارى قالمىغاندەك بەتىرەڭ ئىدى.

شوپۇر كۆرسەتكەن يەرگە شېغىلنى تۆكۈپ بولغاندىن كېيىن، ھېكمەت ماھىگۈلنى ئۇنىڭ كابىنكىسىغا سېلىپ قويدى. ھېكمەت ماشىنىنىڭ ئارقىسىدىن قانچىلىك تىكىلىپ قاراپ قالغانلىقىنى ئۆزىمۇ سەزمىدى. تا ئۇنىڭ قارىسى توپا - توزانلار ئىچىدە يوقالغۇچە، ئورنىدىن قوزغالمىدى ۋە بىردىنلا كۆڭلىدە ماھىگۈلنى كەتكۈزمەي، ئۇنىڭ گەپلىرىنى كۆپرەك ئاڭلاش، ئۇزاقراق مۇڭدىشىش ئىستىكى تۇغۇلدى. ئىش قىلىپ گەپ قايىت، كېرىموف، گۈلرۇز توغرۇلۇق بولمىسىلا مەيلى ئىدى. ئۇنىڭدىن باشقا گەپلەرمۇ يېتەرلىكتۇ... ئالايلى، مەكتەپ، ئوقۇش، ئىمتىھان، دوستلار ھەققىدە سۆزلىسىمۇ بولىۋېرىدۇ... ھە راست، گۈلزىبا بىلەن ئاچچىق ئالاراھەتنى يەپ چىرايلىرىنىڭ قورۇلۇپ كەتكەنلىرى، كېسەك قۇيغاندا، مۇراتنىڭ ئەكەلگەن تاماقلارنى تېپىش توغرۇلۇق ئويۇن چىقارغانلىقى... توغرا، قوشكۆل يولىدا ئوغرىلارنى قوغلىغانلىقى... مۇراتنىڭ زۇمرەتنىڭ قولىغا ئوت يېقىپ سۆلىنىپ قالغانلىقىچۇ تېخى...

هېكمەتنىڭ كۆڭلى بۆلەكچىلا ئەلەمزادە بولدى... تېخى ئۇ ئىككى سائەتنىڭ ئالدىدىلا ئاجايىپ خىيالىلارغا چۆككەنىدى. ئۇ چاغدا هايات ۋە بەخت بارلىق ئۇنچە چىشلىرىنى كۆرسىتىپ ئۇنىڭغا كۈلۈپ قارىغانىدى. راست، خاتىرىسىگە نېمىلەرنىدۇر يازغانىدەك قىلىۋىدى... ئەمدى... ئەمدى... ئۇنىڭ نېمە كېرىكى قالدى؟... سومكىدا خاتىرىمۇ كۆرۈنمەيدۇ... بەلكىم ئۇ هازىر سۇ ئامبىرىنىڭ تېگىدە پاتقاقتا پېتىپ ياتقاندۇر؟...

پۈتۈن ژۇجۇدى تاشقا ئايلىنىپ قالغاندەك ئېغىرلىشىپ كەتكەن هېكمەت مەقسەتسىزلا تۇسمىنىڭ ئادەمسىز چەت ياقلىرىدا، سۇ ئامبىرىنىڭ يىراق پاسىللىرىدا ئايلىنىپ يۈردى. كىملەردىندۇر مەدەت تىلىگەنىدەك، ئېگىز ئاسمانغا تەلمۈرۈپ قارايتتى. دۆڭلۈكلەر ئارا قىزىرىپ كەتكەن يۇلغۇن چېچەكلىرىگە تىكىلىپ قالاتتى. بىرەر ئىشنى ئويلاپ، ئاخىرىغا يەتكۈزەلمەيتتى. قانداقتۇر بىر - بىرىدىن چېگىش هەم دەپ بەرگىلى بولمايدىغان نەرسىلەر ئۇنىڭ بېشىنى گاراڭلا قىلىپ قويغانىدى. هېكمەت ئەك ئېگىز قۇم دۆڭلىكىنىڭ ئۈستىگە چىقىپ ئولتۇردى. بۇ يەردىن سۇ ئامبىرىنىڭ چەكسىز كەتكەن كۆپكۆك سۈيى، توسمىدا قارا چۆمۈلىلەردەك مىدىرلىشىپ يۈرگەن دېھقانلار، يىراق قىرغاقتا خودىدى كۆپۈكتەك لەپىلدەپ تۇرغان بېلىقچىلار قولۇقلىرىغچە كۆرۈنەتتى. هېكمەتنىڭ بېشى ئىككى تىزى ئارىسىغا ئېگىلىپ، يىغلىۋەتتى. ئۇ ئۇمچىيىپ، ئېسەدەپ، ئۇزاقتىن - ئۇزاق يىغلىدى. كۆزلىرىنى تۇتاش مانانلاشتۇرغان سۇزۈك ياش پەردىلىرى ئارا مېهرىبان ئاپىسى، كۆيۈمچان دادىسى، قېرىنداشلىرى غۇۋا كۆرۈنۈپ قالاتتى. ئۇ، ئۆزىنى قانچە قىلىپمۇ تۇتۇۋالالمىدى. بۇ يىغا نە - نەلەردىندۇر بىر - بىرىنى قوغلىشىپ ئېتىلىپ چىقماقتا ئىدى. ئاچچىق هەم تۇزلۇق ياشلار ئۇنىڭ لەۋ سىزىقلىرىغا سىڭىپ، ئېغىزلىرىدىن توختىماي ئاقاتتى...

تۇگىدى، هەممىسى تۇگىدى!... ئەمدى هاياتنىڭ نېمە لەززىتى قالدى؟ بۇرۇن تاغدەك بالايىئاپەتلەر، ئادەملەر سالغان تۇرلۇك - تۇمان خورلۇقلار، خىزمەتنىڭ ئېغىر يۈكىنى هېچنېمىگە دال بولمايتتى. ھۇنكى

گۈلزبادىن ئىبارەت بەخت قۇشى ئۇنىڭ كۆڭۈل قەپىزىدە ئىدى! . . . !! چاغدا، ھېكمەتنىڭ يۈرىكى پۈتۈن، قەلبى ئۈمىدلەرگە تولغانىدى! . . . بەخت قۇشى ئۇنىڭغا مەدەت ۋە ئىلھام بېرەتتى. . . ھەر قېتىم كۆلۈپ باقتىندا، كۆچ ـ قۇدرەتكە تولاتتى. ئۇلار بىلەن بۇ قۇياشلىق جاھان شۇنچە گۈزەل، شۇنچە ماتانەتلىك ھەم مەنىلىك ئىدى! . . . ئەمدى ئۇ قۇش ئۇچۇپ كەتتى! . . . بارسا ـ كەلمەس بەرلەرگە قانات قېقىپ، ھېكمەتنىن بەكمۇ يىراقلاپ كەتتى! . . . قەلبىنىڭ پىنھان سارىيىدىكى گۈل بەدەننى كىملەردۇر تارتىپ ئېلىپ كەتتى. . . كۆلزىبا، ھېكمەتنىڭ شادلىقى، ھاياتى، بەختى ئىدى. ئەمدى بۇلارسىز ئۇ كىملەر بىلەن سىردىشار؟ كىملەرگە مۇڭلىرىنى تۆكۈپ، يۈرىكىدىكى دەرد ـ ئەلەملىرىنى بوشىتار؟ شادلىقىنى، پىراقلىرىنى ناخشىلىرىغا قېتىپ، كىملەر بىلەن ئورتاقلىشار؟ . . .

ھېكمەت ئىسمەت ئەيلىگەندەك بېشىنى چايقاپ يىغلىماقتا ئىدى. . . شۇنداق، ئۇنىڭ كۆڭۈل بوستانىسى ھازىر چۆلدەرەپ قالدى. گۈللەر سۇلاشتى. . . يوپۇرماقلار سارغىيىپ تۆكۈلدى. . . ئېرىقلاردا شىرقىراپ ئېقىپ تۇرغان سۇلىرى قۇرىدى! . . . غۇۋۇلداپ قالغان باغلار ئارا سوغ شامالىلار ئۇچۇپ يۈرمەكتە! . . . بىر زامانلار بۇ قەلب جەننىتىدە گۈلزىبا ئاتلىق بىر ھۇر ياشايتتى. ئۇ ئۇزىنىڭ گۈزەل رۇخسارى، ئەقلىي ـ پەزىلىتى، شېرىن ـ لەززەت خۇلقى كامالى بىلەن بۇياقتا بەخت ۋە سائادەت ئاتا قىلغانىدى! . . . ئەمدىلىكتە ئۇنىڭدا كۆڭۈلسىز بىر خاراپلىقلا قالدى! . . .

قۇياش يىراق ئۇپۇقلىرىنىڭ تەسكەيلىرىگە سۈسۈن رەڭ سايىلارنى تاشلاپ ئاستا پاتماقتا ئىدى. سۇ ئامبىرى قىزىل ئەتلەس تالالىرىدەك چاقناپ ئاستا تەۋرىنەتتى. قولۇڭاق ئۈستىدە تور تاشلاۋاتقان بېلىقچى گويا قان ئىچىدە ئۆزۈپ يۈرگەندەك قىپقىزىل نۇر ئىلكىدە قالغانىدى. ھېكمەت ئەلەملىك خىيالار بىلەن ئولتۇرۇۋەرگەنىدى بولاتتى، لېكىن ئۇنىڭ مۇرىسىگە بىر قول چۈشتى. بۇ قۇربان ھاكىمنىڭ قولى ئىدى. ھاكىمنىڭ كۆزلىرىدىكى «ھەممىگە تەن بەر. . . بەردەمرەك بول. . . »

دېگەن مەنانى سەزگەن ھېكمەت ئورنىدىن تۇردى ۋە ئۇنىڭغا تاشلىنىپ يىغلىۋەتتى. . .

— بۇ قانداق رەھىمسىز تەقدىر؟ . . . مېنىڭ ھالىمغا يېتىدىغان ئادەمۇ چىقارمۇ؟ . . . قۇربانكا ماڭا جاۋاب بېرىڭ. . . ئۆزلىرىدەك ئاق كۆڭۈل ئادەملەر تۇرۇقلۇق، مەن نېمە ئۈچۈن مۇشۇ كۈنلەرگە قالدىم؟ . . . گۈلزىبا نېمە خورلۇقلارنى تارتىۋاتىدۇ؟ . . .

ھاكىم باغرىغا چاپلىشىپ تۇرغان ھېكمەتنىڭ دۈمبىسىگە بوش پەپىلىدى ۋە ئۇنى باشلاپ ئېلىپ كەتتى. ئۇلار يول بويى ئۇن - تىن قىلىشماي جىمجىت مېڭىشتى. ھاكىم شەھەردىن خېلى يىراقلاپ چىققاندى. ئۇ قۇم ئالدىغان يەر، تۇسما، زاكۇ ۋە دېھقانلار ئارىسىدىن ھېكمەتنى تاپالماي ئاشخانىغا كەلدى. زوراخۇن ئۇستام ھېكمەتنىڭ چۈشلۈك تاماقنا كەلمىگەنلىكىنى ئېيتتى. ئاخىرى ئۇ شېغىل يۇيۇۋاتقان ياش بالىلاردىن، «شەھەردىن بىر كىچىك قىز چىققاندىن كېيىن، ھېكمەتنىڭ بىر قىسمىلا بولۇپ يوقاپ كەتكىنىنى ئاڭلىدى. ھاكىم تۇسما ئۇستىگە چىقىپ، سۇ ئامبىرىنىڭ قىرغاقلىرىغا قاراۋېتىپ، يىراقتىن دۆڭ ئۇستىدە قارىيىپ كۆرۈنگەن كىچىككىنە گەۋدىنى كۆرۈپ، ئىزدەپ بارغاندى.

قۇربان ھاكىم ھېكمەتنى ئاشخانىغا باشلاپ ئاپىرىپ، ئۇنىڭ «گېلىمدىن بىر نېمە ئۆتمەيدۇ» دېگىنىگە ئۇنىماي، تاماق يېگۈزدى. ئاندىن ياتاقنا باشلاپ كەلدى. ھاكىم بىر دەملا چاي دەملىدى. ھېكمەتنىڭ چىرايى يېرىم كۈن ئىچىدىلا تونۇغۇسىز ئۆزگىرىپ كەتكەنىدى. ئۇنىڭ چىرايلىرى سارغىيىپ، كۆزلىرى ئولتۇرۇشۇپ، خۇددى ئون يىل كېسەل تارتقان ئادەمگىلا ئوخشاپ قالغانىدى. ھېكمەت ھەممە ئىشتىن خەۋەر تېپىپ بولغاچقا، ھاكىم نېمە دېيىشنى بىلمەي قالدى. ئۇ بۇگۈن چۈشكە يېقىن شەھەرگە كىرىپ، ئۇنتۇرلا ئىنتىزام تەكشۈرۈش ئىشخانىسىغا باردى. ئىشتىن چۈشۈشكە تەييارلىنىپ تۇرغان ئىمىن سوپى ئۇنى كۆرۈپلا ھودۇقۇش، تەتىسىرى ئىچىدە قارشى ئالدى. چۈنكى ھاكىم ئىسمى كېرىموفنىڭ ساختا نوپۇسى خېنى ئالغانلىق مەسىلىسىنى «باشقا ئىشنى

توختىتىپ دەرھال تەكشۈرۈڭلار» دەپ تاپىلاپ قويغىنىغا ئىككى ھەپتە بولغاندى. ئىمىن سوپى «ئۆز ئۇقۇغۇچىسىغا باسقۇنچىلىق قىلغان بىر باشلانغۇچ مەكتەپ ئوقۇتقۇچىسىنىڭ مەسىلىسىنى تەكشۈرۈۋاتقانلىقى ئۈچۈن، ۋاقىت ئاجرىتالمىغانلىقىنى، بۈنىڭدىن ساۋۇر روزىنىڭمۇ خەۋىرى بارلىقىنى ئېيتىپ، ھاكىمدىن كەچۈرۈم سورىدى. قۇربان ھاكىم بۇ ساختا توي خېتى گۈلزىبانىڭ تەقدىرىگە تەھدىت سېلىپ، تۇرمۇش ۋە خىزمەتتە خاتىرجەم بولالمايۋاتقانلىقىنى چۈشەندۈرۈپ، قاتتىق چېچىلىپ كەتتى. ئۇ ئىمىن سوپىدىن گۈلزىبانىڭ تۇنۇگۈن توي قىلغانلىقىنى ئاڭلاپ، ئۆز قۇلاقلىرىغا ئىشەنمەي، ئىككىنچىسى باشلانغۇچ مەكتەپكە باردى. ئوقۇتقۇچىلار ئىشتىن چۈشۈپ كەتكەنىدى. خەۋەرلىشىش بۆلۈمىدىكىلەر ئۇنىڭغا: «گۈلزىبا خانىم تاڭ سەھەردە قېچىپ كەلدى، ئۇنى مەكتەپ مۇدىرى چىنار خانىم ئۆيىگە ئېلىپ كەتتى»، دەپ ئېيتىشتى. چىنار خانىمنىڭ يولدىشى يەرلىك كوستېتتا ئىشلەيتتى. ئۆيىمۇ ئىدارە قورۇسى ئىچىدە ئىدى. چىنار خانىم قۇربان ھاكىمنى ناھايىتى قىزغىن كۈتۈۋالدى. چۈشلۈك تاماق يېيىلىپ بولغان بولغاچقا، دەرھال چاي دەملىدى. ئۇنىڭ يولدىشى كاماندۇرۇپكىغا چىقىپ كەتكەچكە، ئۇ ئۆزى يالغۇز ئىدى. بالىلار بولسا تامىقىنى يەپلا مەكتەپلىرىگە مېڭىشقانىدى. ھاكىمنىڭ نېمە ۋەجىدىن كەلگەنلىكىنى بىلگەن چىنار خانىم ئىچكەركى ئۆينى ئىشارە قىلدى ۋە گۈلزىبانىڭ تويى بولۇش جەريانىدىن تارتىپ ئۇنىڭ قانداق قېچىپ چىققانلىقىغا قەدەر ئەھۋالنى پەس ئاۋازدا سۆزلەپ بەردى.

... گۈلزىبا ئوتتۇرا كېچە بىلەن ھوشىغا كەلدى. ئۇ كۆزىنى ئېچىپلا، ئۇزىنىڭ قانداقتۇر يات بىر ئۆيدە يېرىم - يالىڭاچ ھالدا ياتقانلىقىنى بىلدى. يېنىدا بولسا كېرىموف ئاغزى ئوچۇق ھالدا ئۇخلاۋاتاتتى. ئۇنىڭ بوغان قورسىقى خۇددى تەڭنىدىن تېشىپ چىققان خېمىرىدەك، ئىككى تەرىپىگە ئېسىلىپ تۇراتتى. گۈلزىبا بىردىنلا چىرقىراپ، چاچلىرىنى يۇلۇپ، كېرىموفنىڭ يۈزىگە چاڭگال سېلىپ، ئۇنى بوغۇۋالدى. بىردىنلا. ئىككىسى ئۆرە - تۆپە بولۇشۇپ ئېلىشتى. دەرھال كېيىملىرىنى كىيىۋالغان گۈلزىبا ۋارقىرايتتى، چىرقىرايتتى.

چىنە - قاچا، چايدان، ئەينەكلەرنى چېقىپ. دېرىزە پەردىلىرىنى يىرتىپ، يوشان - كۆرپە، ياستۇقلارنى ئېتىپ، بىردەمدىلا ئۆينى خودىدى ئېغىر يەر تەۋرىگەندىن كېيىنكى خارابىلىققا ئوخشىتىپ قويدى. ھەرقانچە قىلسىمۇ گۈلزىبانىڭ ئەسەبىيلىكىنى، قاتتىق ئاۋازىنى چەكلىيەلمىگەن كېرىموف بۇ كېچىدە قۇلۇم - قوشنىلارنىڭ ئالدىلاپ قېلىشىدىن ئەنسىرەپ، ئۇنىڭغا يالۋۇردى، يېلىندى... قانداقتۇر ئالتۇن زىبۇ - زىننەتلەرنى ۋەدە قىلدى. بىراق، گۈلزىبا توختايدىغاندەك ئەمەس ئىدى. ئۇ ئېتىلىپ كېلىپ، كېرىموفقا قول سالاتتى. يۈزلىرىگە تۈكۈرەتتى، تاتىلايتتى. كۆزگە ئىلىنغانلىكى نەرسىلەرنى يەرگە، تامىلارغا ئېتىپ، پارە - پارە قىلىۋېتەتتى. تۈيۇقسىزلا يۈزىگە تەگكەن بىرنەچچە مۇشتتىن، گۈلزىبانىڭ بۇرنى قاناپ، يۈزلىرىگە كۆك چۈشتى:

— ھە، بۇزۇق جالاپ، — دېدى كېرىموف غەزەپكە كېلىپ، — مەن سېنىڭ پۈتۈلگەن دۆۋىساقتەك تومپىيىپ قالغان قورسىقىڭنى كۆرۈپمۇ ئېغىر ئالمىسام، سەن تېخى شۇنچىۋالا ھەددىڭدىن ئاشامسەن؟...

— ۋۇي، ئەركەكتەك غۇرۇرى يوق لامزەللە، — گۈلزىبا نومۇس قىلىپ ئولتۇرمىدى، — بىلەمسەن، قورسىقىمدىكى ھېكمەتنىڭ بالىسى!... ئۇ تۆت ئايلىق بولاي دېدى... شۇنچە خوتۇندىن بالا تاپالماي، ئەمدى باشقىلارنىڭ تەييار بالىسىغا ئىگە بولماقچىمۇسەن؟... سەن خوتۇن ئالمىسەن دېگۈچە ئەرگە تەگ!...

كېرىموف گۈلزىبانىڭ ئاغزىغا يەنە بىر مۇشت سالدى. ئاغزى - بۇرنىدىن چىققان قان قوشۇلۇپ بىردەمدىلا ئۇنىڭ يۈز - بويۇن، كۆكىلەكلىرىنى بويىۋەتتى. ئۇلار جەدەل بىلەن تاكىنى ئاتقۇزۇۋەتتى. سەھەرگە يېقىن، كېرىموف سىرتقا چىقتى - دە، ئىشىكنى سىرتتىن قۇلۇپ سېلىۋەتتى. كىيىم - كېچەكلىرىنى تۇرنەكلەپ قولتۇقىغا قىستۇرغان گۈلزىبا دېرىزە ئەينەكلىرى چېقىپ كوچىغا سەكرىدى. ئۇ ئۆيىگىمۇ بارمايلا، ئۇتتۇر مەكتەپكە كەلدى. دەرۋازىنى ئېچىپ بەرگەن خەۋەرلىشىش بۆلۈمىدىكى نۆۋەتچى ئۇنىڭ قانغا بويۇلۇپ كەتكەنلىكىنى كۆرۈپ، قورقۇپ كەتتى. گۈلزىبا گەپنى قىلماي يۇگۇرگىنىچە ئىشخانىسى ئالدىغا كەلدى.

— ئەسلىدە گۈلزىبا ئۆلۈۋېلىش ئالدىدا خەت قالدۇرۇش ئۈچۈن مەكتەپكە كەلگەنىكەن، — دېدى چىنار مۇدىر، — لېكىن ئۇنى نۆۋەتچى سىرتقا چىققىلى قويماي، خەۋەرلىشىش بۆلۈمىگە سولاپ قويۇپتۇ، مانا ئۇنىڭ يازغان خېتى... كۆرۈپ باقسىلا!

هاكىم ئۇچ بەتلىك خەتنى قولىغا ئالدى ۋە ئىچىدە ئوقۇپ چىقتى. خەتنىڭ باش تەرىپىدە كېرىموفنىڭ بوستان ئوتتۇرا مەكتىپىگە چىققاندىن كېيىنكى ئۆزىگە قانداق بېسىملارنى ئىشلەتكەنلىكى، مەقسىتى ئىشقا ئاشمىغاندىن كېيىن، قىمارۋاز قايىتىنى پۇلغا سېتىۋېلىپ، «ئۆسۈم»، «قورۇ - جايىنى تارتىۋېلىش» دېگەندەك زورلۇق ئارقىلىق، گۈلزىبانى توي قىلىشقا قىستىغانلىقى، هېكمەتكە ئېرىشەلمىگەن گۈلرۇزنىڭ ئۆچمەنلىكىدىن پايدىلىنىپ ساختا تۇيۇ خېتى ئالغانلىقى، مۇشۇنداق ۋەهىمە، تەهدىت بىرلىكتە هۇجۇم قىلغان شارائىت ئاستىدا، هېكمەت بىلەن قاچان، كىملەرنىڭ شاهىدلىقىدا نىكاه قىلغانلىقى قاتارلىق جەريانلار يېزىلغانىدى. خەتنىڭ ئاخىرى تەرىپى جەمئىيەتكە، ئادەملەرگە، مەنسەپدارلارغا نىسبەتەن كۆتۈرگەن چۇقان هەم ئىسيان ئىدى...

... «بۇ ناهايىتى رەزىل دۇنيا ئىكەن... پەقەت پۇلدارلار، ئەمەلدارلار، شۇم نىيەتلىك كىشىلەر ئۈچۈن بەجايىكى جەننەت!... ئۇلار ئۆز ئىمتىيازلىرى بىلەن بارلىق ئەسكىلىكلەرنى قىلالايدۇ... رەزىل مەقسەتلىرىگە يېتەلەيدۇ... خەلق بەرگەن هوقۇق، ئەمەلنى قانلىق قىلىچ قىلىپ، بىچارە ئاۋامنىڭ بوينىغا سالىدۇ... مەنپەئەت، تاما، شۆهرەت كويىدا هەقنى ناهەق، ئاقنى قارا، توغرىنى خاتا قىلىپ، بىچارىلەرنى كۆيدۈرىدۇ... ئۇلارنىڭ ناله - پىغانلىرىدىن لەززەت تاپىدۇ، هۇزۇرلىنىدۇ... بولۇپمۇ ئوقۇتقۇچىلار ئۇلارنىڭ نەزەرىدە، هېچنەرسىگە ئەرزىمەيدىغان، جەمئىيەتكە نىسبەتەن ئوشۇقچىلا بىر ئەخلەت دۆۋىسى ئوخشايدۇ!... «مۇئەللىم» دېگەن سۆز ئۇلارنىڭ قۇلاقلىرىغا مۇشت ئۇرغاندەك ئاڭلىنىدۇ... ئەسلىدە

شۇلارمۇ ئۇستاز ئەجرىدىن ئەسىل ئېتىدىغا مەسىنگەنغۇ؟...
ئۇستازنىڭ بىلىم بۇلاقلىرىدىن سۇنغان شەربەتلىرىنى ئىچىپ
ئادەم قاتارىغا كىرگەنغۇ؟... بىز ئوقۇتقۇچىلار ئۆزۈڭلار
تۇزۇۋالغان قانۇن - نىزامنىڭلارنى يىرتمۇەتمەيلى... سىلەرنى
سەمىرتمۇاتقان ھارام مەئىشەتلىرىڭلارنى تارتمۇالمايلى...
بىزنىڭ كۆزىمىزنىڭ ئوچۇق بولغانلىقى، نېمىنىڭ توغرا،
نېمىنىڭ قىلمىشىر ئىكەنلىكىنى بىلگەنلىكىمىز گۇناھمۇ؟...
ھەرقانداق ھەرىكەتنىڭ نىشانى ئوقۇتقۇچى!... رەڭگا - رەڭ
قالپاقنىڭ ئىگىسى ئوقۇتقۇچى!... سىنىپىي كۆرەشنىڭ
قۇربانى ئوقۇتقۇچى!... بىراق، ئۇلارنىڭ ئەجرىدىن كەلگەن
نېمەتلەر سىلەرنىڭ، ھەتتا خوتۇن - قىزلىرىمۇ سىلەرنىڭ!...

ئاھ، خۇدا، بۇ قانداق ئادالەت؟ بۇ قانداق ھايات؟...
سېپىنىڭ دادىسىنى ئاڭلايدىغان، ھالىڭغا يېتىدىغان بىر-دار-يارىغىم
بارمىدۇ؟... بىچارە ئاتىسۇزلار پۇچەك پۇلغا
سېتىلىسۇزلىسا، گۇناھسىز ئوقۇتقۇچىلار قالپاق كىيىپ،
سۇرگۇندە يۇرسە... سارائىلىق گىردابىدا ئازاپلانسا، ساقايماس
كېسەللەرگە مۇپتىلا بولسا... قانۇننى ئىجرا قىلغۇچىلار يامانغا
يانتايماق بولۇپ پارا يېسە!... ئەمەلدارلار سۇيىقەست، ھىيلە -
مىكىر بىلەن شۇغۇللانسا... زادى بىزدەك ئادەمنى بۇ
دۇنياغا ئارتۇقچە كېلىپ قالدۇقمۇ؟...

ئەلۋىدا دوستلار، ئەلۋىدا ھېكمەت!... مەن نومۇسۇمنى
ئاقلاش ئۈچۈن مۇشۇ يولنى تاللىدىم!... ھېكمەت مېنى يەنە
بىر قېتىم ئەپۇ قىلىڭ... بالىمىز مەن بىلەن بىللە كېتىدىغان
بولدى... ئۇ ماڭا ھەمراھ بولسۇن!...
سىزنىڭ باغرى قان ئايالىڭىز: گۈلزىبادىن...

— بۇ خەت مەندە قالسۇن، — دېدى ھاكىم چىنارخانىمغا، — ھازىر
گۈلزىبا بىلەن سۆزلەشكىلى مۇمكىن بولارمۇ؟

— جۇرسىلە، بىللە كىرىلى.

چىنار خانىم ھاكىمنى ئىچكەرگى مېھمانخانىغا باشلاپ كىردى. گۈلزىبا كىچىككىنە بوپسىنىسى قۇچاقلاپ بىر بۇلۇڭدا تۇرغۇلۇپلا ئولتۇراتتى. ئۇ ئىككى تىزىغا ئېگىلىپ تىز، بىر چىكىتكە تىكىلىپلا قالغانىدى. ئۇ، ئالدىدا يۈگۈنۈپ ئولتۇرغان ھاكىم بىلەن مۇدىرغىمۇ قارىمىدى. قۇربان ھاكىم ناھايىتى سىيلىق، يۈمشاق تەلەپپۇزدا ئۇنىڭغا نەسىھەت قىلدى. ئۇنىڭ سۆزلىرى يوللۇق ئىدى. ئەلۋەتتە گۈلزىبا ئۇزۇنى ئولتۇرۇۋالسا، بىر نارەسىدىنىڭ جېنىغا زامىن بولىدۇ. بۇنى ھېكمەت مەڭگۈ كەچۈرمەيدۇ... بىر - بىرىنى چىن دىلىدىن ياخشى كۆرۈشىنىڭ ئۆزى ھەرگىز بىردەملىك قىزغىنلىققا، تۇراقسىز ھېسسىيات ئۈستىگە قۇرۇلمايدۇ... ھېكمەت يەنىلا ئەبەدىلىكىگە گۈلزىبانى سۆيىدۇ.

گۈلزىبا ھاكىمغا ئۆزىنى ئېتىپ ئەبەدىلىك ياشلىرىنى تۆكتى. ھاكىم ئۇنىڭغا بىرمۇنچە نەسىھەت ۋە ۋەدىلەرنى قىلغاندىن كېيىن، سىرتقا چىقتى. ئۇ، چىنارخان مۇدىرغا مەكتەپتىن بىر ئېغىز ئۆي بىكار قىلىپ گۈلزىبانى ئورۇنلاشتۇرۇپ قويۇشنى تاپىلاپ، ئۆزى قوراللىق بۆلۈمنىڭ باشلىقى بىلەن كۆرۈشۈش ئۈچۈن كەتتى.

... ھېكمەت، ھاكىمنىڭ سۆزلىرىنى ئاڭلاپ يا خوش بولۇشنى، يا قايغۇرۇشنى بىلمىدى. ئەما گۈلزىبانى كۆڭلىدە ئاقلايتتى. كىچىككىنە بىر ياۋاش قىز بۇنداق مۇرەككەپ، ھىيلە - مىكىر، تەجرىبىلىرى مول، بىر - بىرىگە چىگىلىشىپ كەتكەن ھوقۇق ئىگىلىرىنىڭ سۆيىقەست، تۆھمەتلىرىگە قانداقمۇ تاقابىل تۇرالىسۇن؟.. دەرۋەقە، ھېكمەت ئادەملەرنىڭ كۆڭلىنىڭ بۇ يەرنىڭ مەنزىرلىرىدەك گۈزەل، چىرايلىق ئەمەسلىكىنى ھېس قىلدى... گۈلزىبانىڭ ھېتىنى بىر قۇر ئوقۇپ چىققاندىن كېيىن، ئۇنى تىترىگەن قوللىرى بىلەن قاتلاپ، يانچۇقىغا سالدى.

— كۆڭلۈڭنى ھەرگىز يېرىم قىلما، بۇ ئىشلار ئەمدى ئىزىغا ئوشىدۇ، — دېدى ھاكىم چىنىلىرگە چاي قۇيۇپ، — يىگىت ئىكەنسەن ئىنتىقام قىددىڭنى روسلا... ئوغۇل بالىنىڭ بېشىغا نېمە كۈنلەر

كەلمەيدۇ؟ . . .

— رەھمەت قۇربانكا، — دېدى ھېكمەت باش ئېگىپ، — گۈلزىبانى مەكتەپكە ئورۇنلاشتۇرۇپ قويۇپ بەك ئوبدان قىپسىز. بولمىسا كېرىموف. . .

— ئەمدى ئۇ جاجىسىنى يەيدۇ، — دېدى ھاكىم ئىشەنچلىك ھالدا، — كېرىموف خىزمەت، تۇرمۇش ئىستىلى جەھەتتە بىرنەچچە قېتىم تەنقىد قىلىنىپ، تەكشۈرۈش ماتېرىيالىمۇ يېزىپتىمكەن. بۇ قېتىم ئۇنىڭ قىلمىشى قانۇنغا يېتىدۇ. شۇڭا، ئۇنىڭ ئىشىنى سوتقا يوللىماقچى. مەست قىلىش دورىسى ئىچۈرگەن گۈلشەن خانىمنىمۇ مەكتەپتە تەكشۈرمەكچى. بەلكىم ئۇ سوتتا گۇۋاھلىقتىن ئۆتۈشى مۇمكىن.

— شەھەرگە كىرىپ، گۈلزىبا بىلەن كۆرۈشۈپ كەلسەم بولارمۇ؟

— ھازىرچە بولمايدۇ، — دېدى قۇربان ھاكىم، — ئۇلارنىڭ ئىشى سوتتىن بىر تەرەپ بولۇپ، ئاجراشمىغۇچە كۆرۈشمىگىنىڭ تۈزۈك.

بۇرۇختۇمچىلىق ئىچىدە ئۆتكەن بىر ھەپتە ھېكمەت ئۇچۇن ناھايىتى ئۇزۇن بىلىندى. يەكشەنبە كۈنى ئىدى. قۇربان ھاكىم ھېكمەتنى ئېلىپ، بىلىق تۇتقىلى سۇ ئامبىرىنىڭ يېراق قىرغاقلىرىغا كەتتى. بۇ يەرلەرنى توسما ئورنىدا ئېگىز - پەس دۆڭ - ئېدىرلىقلار قورشاپ تۇراتتى. سۇ ئايلىنىپ كىرىپ كەتكەن ئۇزۇندىن - ئۇزۇن قولتۇقلارمۇ بار ئىدى. ئۇلار ئېپلىك بىر جايىنى تېپىپ ئولتۇرۇشتى. قارماقلىرىغا سازاق، قۇرت دېگەندەك نەرسىلەرنى ئۆتكۈزگەندىن كېيىن، سوغا تاشلاشتى.

— بىلىق تۇتۇش بەكمۇ كۆڭۈللۈك دەم ئېلىش، — دېدى ھاكىم ھېكمەتنىڭ غەمكىن چىرايىغا قاراپ، — سەن بۇرۇن بىلىق تۇتۇپ باققانمۇ؟

— كىچىك ۋاقتىلىرىمىزدا بالىلار بىلەن ئىلى دەرياسىغا بىلىق تۇتقىلى باراتتۇق، — ھېكمەتنىڭ چىرايىدىن خىيالغا چۆككەنلىكى بىلىنىپ تۇراتتى، — بىز شىپشىپ بىلەن تۇتاتتۇق. چوڭلار زاكىت تاشلايتتى.

— زاكىت، شىپشىپ دېگەنلىرىڭ نېمىسى؟

— شىپشىپ دېگىنىمىز ئىككىمىز بېلىق تۇتۇۋاتقان ئۇزۇن تاياقتا بېكىتىلگەن قارماق. زاكىت دېگىنىمىز — يىگىرمە — ئوتتۇز مېتىر ئۇزۇنلۇقتىكى تانا يىپقا بىكىتىلگەن چوڭ قارماقلار، ئۇلارغا كىچىكرەك بېلىق ياكى گۆش ئۆتكۈزۈپ، دەريانىڭ چوڭقۇر يەرلىرىگە تاشلايدۇ. بۇنداق قارماقلارنى چوڭ بېلىقلارلا يۇتالايدۇ...

— مۇنداق دېگىن، تور بىلەن تۇتمامتىڭلار؟

— ئورۇسلار سۆزەم تور، خالتا تورلارنى سالاتتى. بىز ئۇلارغا يارەملىشىپ بېرىپ ھەق ئالاتتۇق. بەزىدە ئۇلار قارا سۇ ئېغىزلىرىغا تەتۇر سېۋەت بېكىتىپمۇ تۇتاتتى.

— كونا بېلىقچىمەن دېگىنە! — ھاكىم كۈلدى، تەتۇر سېۋەت دېگىنىڭ قانداق نەرسە ئۇ؟...

— تالدىن ئىككى قات توقۇلغان ناھايىتى چوڭ سېۋەت. بىرلا كىچىك ئېغىزى بولۇپ سۇ بېتىدىن يېرىم كۆتۈرۈلۈپ تۇرىدۇ. بېلىق ئۇزۇق ئىزدەپ كىرىدىيۇ چىقالمايدۇ... — ھېكمەت ھاكىمنىڭ قارمىقىغا قاراپ ئورنىدىن تۇرۇپ كەتتى، — قۇربانكا تارتىڭ، تېز تارتىڭ، بېلىق ئىلىندى.

قۇربان ھاكىم قارمىقىنى تارتىش بىلەن، بىر غېرىچ چوڭلۇقتىكى بىر بېلىق پىلتىڭلاپ ئاپتاپتا يالت - يۇلت پارقىراپ كەتتى. ئۇلار ئىككىسى كۈلۈشۈپ قارماقنى بېلىق ئېغىزىدىن ئاجراتتى - دە، بېلىقنى يېنىدىكى كىچىك كۆلچەككە قويۇپ بەردى. بۇ چاغدا ھېكمەتنىڭ قىرغاقتا سانجىپ قويغان قارماق تايىقى ئاستا - ئاستا سۇغا كىرىپ كېتىۋاتاتتى.

— ھېكمەت تېز بول. قارمىقىڭنى ئېچاچتى، — ۋارقىرىدى ھاكىم، — تاياقنى تۇتۇۋال.

ھېكمەت تايىقىنى كۆتۈرۈۋىدى. بايىقىدىنمۇ چوڭراق بىر بېلىق دەممۇ دەم چەمبەر ھاسىل قىلىپ پىلتىڭلاپ سەكرىمەكتە ئىدى. ئارقا - ئارقىدىن ئىلىنغان بىرنەچچە بېلىق ئۇلارنىڭ كەيپىياتىنى كۆتۈرۈپ، خۇشالىققا چۆمدۇردى. ھېكمەتمۇ غەم - ئەندىشىلىرىنى ئۇنتۇپ، بېلىق تۇتۇشنىڭ پەيزىگە بېرىلىپ كەتكەنىدى. قۇربان ھاكىمنىڭ بۇگۈن يەكشەنبە

ئۆيگە بارماي ھېكمەتنى بېلىق تۇتۇشقا ئېلىپ چىقىشى بىر تەرەپتىن ئۇنىڭ كۆڭلىنى ئېچىپ، دەردلىرىنى ئۇنتۇلدۇرۇش بولسا، يەنە بىر تەرەپتىن ئۇنىڭ خۇش كەيپىياتىدىن پايدىلىنىپ، ئۇنىڭدا دەپتىكى گېپىنى بار ئىدى. چۈنكى، ھاكىمنىڭ قىزى ماھىنۇرنىڭ شەنبە كۈنى توبى بولماقچى ئىدى. قىزنىڭ دوستلىرى ياشلارنىڭ ئولتۇرۇشى ۋە قىز كۆچۈرۈشتە ھېكمەتنى گارمون چېلىپ بېرىشكە تەكلىپ قىلغانىدى.

— قاندىق بولامدۇ؟ ئۆزۈڭنىڭمۇ شەھەرگە كىرگۈڭ كەلمەيدۇر... — دېدى ھاكىم ھېكمەتكە، — بارلىق دوستلىرىڭنىڭ تىزىمىنى بېرگىن، ئۇلار قانچە بىراقتا بولسىمۇ، باغقىنى يەتكۈزۈپ بېرىشكە مەن كاپالەتلىك قىلىمەن.

— شەھەرگىنىمۇ كىرگۈم بار، — دېدى ھېكمەت سەل نارازىلىق بىلەن، — لېكىن ساز دېگەنىنىمۇ ئادەم خۇشال كەيپىياتتا چالسا باشقىچە بولىدىغان ئەرسە...

— يەنە ئېچىلمايدىغان قانداق كۆڭۈل ئۈ؟... تولا كاجلىق قىلما... ئۆزۈن بولدى، دوستلىرىڭ بىلەنمۇ ئەسرا بولالمىدىڭ... بۇ بىر ياخشى پۇرسەت دېگىنە...

— ماقۇل تېرىشىپ كۆرەي...

ھېكمەت خۇددى سۇ ئامبىرىدەكلا كۆپكۈك ئاسمانغا قارىدى. كۆك قەھرىدە بىر كۆكىنەك قانداقتۇر بىر كىچىك قۇشنى قوغلاپ، ھېلى كۆكرەك بىلەن سوقسا، ھېلى قانتى بىلەن ئۇراتتى. ئۇ كىچىك قۇشمۇ جېنىنىڭ بارىچە، كۆكىنەك بىلەن ئېلىشماقتا ئىدى. بۇ ھال ھېكمەتنىڭ كۆڭۈل ئەينىكىدە نۇرغۇن جاپا، خورلۇقلارنىڭ قۇربانى بولغان گۈلزىبانى نامايان قىلدى. ئۇ ئىچىدە «ئاھ باغرى قان گۈلۈم...» دەپ ئاستا پىچىرلىدى...

قارا چايشاپ يېپىنغان قىز

ئىشىك ئالدى چىناردۇر،
ئەگسەم شېخى سۇنادۇر.

يار ئۈستىگە يار ئۆتۈش،
ئوغۇل ـ قىزغا گۈنامدۇر.

ئاق لاله، قىزىل لال،
يارنىڭ بېغى گۈلزاره.
يار ئىشقىدا مەن ئاۋاره،
يۈرەكسم بولدى پاره...

توي كۆچۈرۈپ كېلىۋاتقان قىز ـ يىگىتلەر قىقاس ـ چۇقانلار بىلەن گۈلباغ رەستىسىده بىرده‌م توختاشتى. گارموننىڭ شوخ، تېتىك، مۇڭلۇق ئاۋازى ھېكمەت، ئامانللا، مۇراتلارنىڭ ياڭراق جىرلاشلىرى ھەممىنىڭ كەيپىنى كۆتۈرۈۋەتكەنىدى. يولدىكى ئۆتكەن ـ كەچكەن يولۇچىسى، بازارچىلارمۇ يېغىلىپ، چوڭ سوروڭ خاسىل بولدى. ھېكمەت بىرەنىلا گارموننى ئادىنۇشكىغا يۆتكەپ، جىرنى باشلىۋەتتى. سوروڭ تېخىمۇ شادلىق، ھاياجان شوخلۇقىدا قىزىپ كەتتى. مۇراد گارمون ئاۋازىغا ماسلاشتۇرۇپ ھۇشتىماقتا ئىدى. ئامانللا بىر خىل رىتىمدا ئايتقىنى ئۇرۇپ، ھەرخىل ئاۋازلارنى چىقىرىپ، ئادىنۇشكا ئۇسسۇلىغا چۈشتى. ئۇ قىزغانسىرى، بىر قوپۇپ، بىر ئولتۇرۇپ، ئاياق، تىز، مەيدىلىرىگە «قارس ـ قۇرس، قارس ـ قۇرس» ئۇرۇپ، سوروڭ مەيدانىدا قىقاس ـ چوقان كۆتۈرۈۋەتتى. ھېكمەت ئۇنىڭ جۈشقۇن، قىزىقارلىق ھەرىكەتلىرىگە ماسلاشتۇرۇپ، گارمونىنى تېخىمۇ تېز ۋە شوخ چالماقتا ئىدى. قىز ـ يىگىتلەر قاقاقلاپ كۈلۈشەتتى. «باركالا!»، «ھەشقالا!» دەپ تۇۋلىشاتتى. گارموننىڭ تىللىرىدىن كۆتۈرۈلگەن ئاھاڭ، باس توپچىلىرىدىن چىقىۋاتقان بىر خىلدىكى گۈپۈلدەش ھەممىنىڭ پۈت ـ قوللىرىنى ھەرىكەتكە كەلتۈرۈۋەتكەنىدى.

قىز كۆچۈرگۈچىلەر قەدىمىي ئىلىچى شەھرىنى شادلىق ھاياجىنىغا تولدۇرۇپ، كوچىنى بىر ئالغان ھالدا، قوزغىلىشتى. ئۇلار پولات ئۆتىدىن ئۆتۈپ، يېڭى مەھەللىدىكى گۈللۈك بىر قورۇغا كىرىپ

كېلىشتى. تال ـ بوستانلىق چوڭ هويلىغا ئايلاندۇرۇپ كىگىز ـ گىلەملەر سېلىنغانىدى. يىگىت ـ قىزلار ئەدەپ ـ ئىكرام بىلەن كۆرپىلەردىن ئورۇن ئېلىشتى. هايال ئۆتمەيلا، تاماق تارتىلدى.

هېكمەت باشقىلارغا چاندۇرماي قىزلار توپىغا كۆز تاشلىدى. ئەما بىراۋلار كۆرۈنمەيتتى. هاكىم ئۇنى «چوقۇم چاقىرىمەن» دېگەنىدى. ئېھتىمال ئۇ هېكمەتكە كۆرۈنۈشتىن قاچقاندۇر؟ ۋىجدانى كۆرۈشۈشكە ئىجازەت بەرمىگەندۇر؟ ئەگەر هېكمەت دوستلىرى ئالىمجان، ئامانىللا، نائىبى، شادىمان، ئابلىز نەۋا، كامىل، مۇراتلار ۋە ئۇلارنىڭ مەھبۇبلىرى بىلەن كۆرۈشمىگەن، بىرنەچچە ئېغىز شېرىن سۆھبەت، خۇشچاقچاقلار قىلىشۇالمىغان بولسا، بۈگۈنكى توي ئۇنىڭغا بەجايىكى هازىنىڭ تەسىرىنى بەرگەن بولار ئىدى. دوستلىرى هېكمەتكە «خەلق كويىدا پىشىپ كۆيۈۋاتقان قۇربان هاكىمدەك ئىنسانىي پەزىلەتلىك كىشىلەرنىڭ هاجىتىدىن چىقىش، خىزمىتىنى قىلىش ۋىجدانلىق ئادەمنىڭ بۇرچى» ئىكەنلىكىنى ئېيتىپ، نەسىھەت قىلىشتى ۋە بارلىق هەسرەت ـ قايغۇلارنى ئۇنتۇپ، توينى قىزىتىپ بېرىشنى ئىلتىجا قىلدى. هېكمەت ئۆزىمۇ هاكىمنىڭ مېهماندوستلۇقىدىن ئاجايىپ تەسىرلەندى. ئۇ ئەللامەگە ئادەم ئەۋەتىپ، كامىل ۋە نەفسەلەرنىڭ باغقىنىي يەتكۈزۈپ بېرىپتۇ. شەھەردىكى دوستلىرىنىڭ بىرسىمۇ قالماي تەكلىپ قىلىنىپتۇ. هەتتا هېكمەتنىڭ يېزىپ بەرگەن ئىسىملىكىدىكى تۇرا كاللا، مەتروزى پەشۇالارمۇ كەپتۇ. شۇڭا، هېكمەت دەردىنى ئىچىگە يۇتۇپ، بۈگۈنكى تويدا ئۆز كارامىتىنى كۆرسەتتى. مۇرات ئىككى سىڭلىسىنى زۇمرەتنىڭ قېشىدا قالدۇرۇپ، ئۆزى كەلدى. ئۇ قۇربان هاكىمنىڭ هويلىسىدىكى تويدا ئاجايىپ چاقچاق ۋە ئويۇنلار بىلەن مېهمانلارنى كۈلدۈرۈپ تېلىقتۇرۇپ قويدى. كۈلۈۋېرىپ قۇربان هاكىمنىڭمۇ كۆزلىرىدىن ياش چىقىپ كەتتى. هەرهالدا ئۇ بەك خۇشال ئىدى. زۇمرەت هازىر بارغانسېرى هۆسنىگە تولۇپ، ئەسلىگە كېلىشكە باشلىغانىدى. ئۇ ئىككى كۈننىڭ ئالدىدا، مۇرات بۈگەپ بەرگەن قەغەز تاماكىنى ئۆزىنىڭ قولىغا ياقماي، مۇراتنىڭ

بىلىكىگە تەگكۈزۈپ، كۆلۈپ كەتتى. ئاندىن: «بۇلاق، بۇلاق...» دەپ پىچىرلىغىنىچە، ئۇنىڭ قولىغا سۆيدى. مۇرات، دوستى ھېكمەت، كامىل ۋە قۇربان ھاكىملاردىن بەكمۇ مىننەتدار بولدى، چۈنكى، ئاشۇلار ئۇنىڭ بەختىنى قوينىغا سېلىپ بەرگەنىدى.

تاماق يېيىلىپ داستىخانلار يىغىشتۇرۇلدى. قىز - يىگىتلەرنىڭ تەلىپى بىلەن، ھېكمەت گارموننى قولىغا ئالدى. ئۇنىڭ بارماقلىرى گارموننىڭ تىل ۋە باس تۇپچىلىرىدا ئويناپ، تاڭگۇغا چېلىۋەتتى. يىگىتلەر بىر - بىرىن تۇرۇشۇپ، قىزلارنى تانسىغا تەكلىپ قىلىشقا باشلىدى.

قارا، قارا قاغىلار قايرىلىپ ئۇچتى،
جېنىمغىنا شۇل يارىم كۆزۈمدىن ئۇچتى.
كىشىنىڭ ياري قاشىدا كۆنده مۇڭداشتى،
مېنىڭ يارىم يىراقتا يادىمدىن كەچتى.

ھېكمەت گارمون چېلىپ ناخشا ئېيتىۋاتقان بولسىمۇ، ئەتراپتا ئۆرە تۇرۇپ تاماشا كۆرۈۋاتقان توپ ئارىسىدا تۇرغان بىر سىرلىق قىزغا كۆزى چۈشۈپ قالدى. ئۇ، چۈچىلىق ئۇزۇن قارا چايشاپ رومال ئارتىپ، قارا گىرىپتىن كۆڭلەك كىيىۋالغاچقا، مۇناشكىلارغىلا ئوخشاپ قالغانىدى. رومالدا ئاغىزى - بۇرۇنلىرىنى يۆگىۋالغاچقا، چوڭ كۆزلىرى گويا ھەسرەتلىك بۇلاقتەك يالتىرايتتى. قېلىن كىرپىكلىرى ھەر قېتىم پەسكە لەپ قىلىپ پەردىدەك يېپىلغاندا، كۆزىنىڭ ئاستىغا سايە تاشلايتتى.

بىرنەچچە قېتىم تانسا ئويناپلاغاندىن كېيىن، تەرلەپ - پىشقان قىز - يىگىتلەر جايلىرىغا كېلىپ ئارام ئېلىشتى. بەزىلىرى ئەتراپنى چۆرىدەپ ئۆرە تۇرۇشاتتى. بۇ پۇرسەتتە، مۇرات، كامىل، ئابلىز، نەۋالار تەمبۇر، دۇتار ۋە ئىسكىرىپكىنى قولىغا ئېلىشتى. ئۇلار ئاستا پىچىرلىشىۋالغاندىن كېيىن، مۇرات قارا چايشاپلىق قىزغا تىكىلىپ قالغان ھېكمەتنىڭ قولىقىغا پىچىرلىدى:

— مەن بىر ئىشنى سېزىپ قالدىم. ئەسسە، ئىلى ناخشىلىرى ئۆزۈڭدىن كەلسۇن.

مۇرات، كامىل، ئابلىز ئەۋالار دۇتار، ئەمبۇر ۋە ئىسكىرىپكىنى ئەگىشىپ قىلىپ، «ئاھ ياردى» ئاھاڭىغا چالدى. ھېكمەت سىرلىق قىزغا ئەلمۇرگىنىچە، ناخشىنى باشلىۋەتتى:

گۈلىمدى ئاچىلغىلى،
غۇنچەمدى قايرىلغىلى؟
ۋەدىمىز شۇنداقمىدى،
ئۆلمەي تىرىك ئايرىلغىلى؟...

— رەھمەت، باركاللا! — ۋاراقىراشتى سورۇن ئەھلى.

— قولۇڭلارغا دەرد بەرمىسۇن... ياشاپ كېتىڭلار، — دېدى كىمدۇر بىرى.

مەن يىراقتىن يارنى كۆردۈم،
ئۇ مېنى كۆردىمىكىن؟...
بار جېنىمغا ئوت تۇتاشتى،
ئۇ بۇنى بىلدىمىكىن؟...

قىز ـ يېگىتلەرنى تاڭ قالدۇرۇپ، قارا چايشاپلىق سىرلىق قىز توپ ئارىسىدىن بىر دەستە گۈلنى باغرىغا باسقىنىچە، كەڭ سورۇنغا سىيلىق قەدەملەر بىلەن كىرىپ كەلدى. يۈزلىرى، پېشانىلىرى يۆگۈلۈپ پەقەت كۆزلىرىلا ئوچۇق قالغان بۇ ناتونۇش قىزنى ھېچكىم تونۇمىدى. ئۇ، سازچىلار ئالدىغا كېلىپ توختىدى ـ دە، ھېكمەتكە ئەدەپ ـ ئېكرام بىلەن، چوڭقۇر ئېگىلىپ تەزىم قىلدى. سىرلىق قىزنىڭ ياشقا تولغان كۆزلىرى ھېكمەتكە بەكمۇ تونۇشلۇق ئىدى.

— رەھمەت سىزگە... ئاددىي بولسىمۇ، مېنىڭ بۇ كۆڭۈل

سوۋغامنى قوبۇل قىلمىڭ... — سىرلىق قىز گۈلنى قوش قولالاپ هېكمەتكە سۇندى، — خۇدايىم سىزگە ئۇزۇن ئۆمۈر، بەخت ئاتا قىلغاي!... بەختلىك بۇلۇڭ!...

هېكمەت بۇ يېقىملىق ئاۋازنى تونۇپ قالدى ۋە ئورنىدىن دەست تۇردى. هېكمەت بىلەن گۈلزىبانىڭ پاجىئەسى ئېغىزدىن ـ ئېغىزغا كۆچۈپ، شەهەر ياشلىرى ئىچىدە هېكايە ـ داستانغا ئايلانغانىدى. شۇڭا، سورۇن ئەهلى بۇ ناتونۇش، قارا چايشاپلىق قىزنىڭ نېمە قىلماقچى ئىكەنلىكىنى بىلمەكچى بولغاندەك، جىمجىتلىققا چۆكتى.

— كەچۈرۈڭ، ياخشى كۆڭۈلىكىزگە رەھمەت!... — دېدى هېكمەت گۈلگە قول ئۇزاتماي، — ماڭا بەخت تىلىش يۇزىسىدىن تارتۇق قىلغان بۇ گۈلىكىزنى قوبۇل قىلالمايمەن... چۈنكى مەن ئاللىبۇرۇنلا بەختىمنى تاپقانمەن!...

— سىزنىڭ بەختىكىز ئۆزگەن!... — قىز ئېسەدەپ كەتتى، — ئۇ چوڭتۇر قارا تۇپراققا كۆمۈلۈپ كەتتى... ئەمدى ئۇنى لەھەت ئىچىدە ئارامغا قويۇڭ...

— ئەگەر بەختىم ئۆزگەن ئىكەن، مېنىڭ يۈرىكىمۇ ئۇنىڭ بىلەن تەڭ كۆمۈلسۇن، — دېدى هېكمەت بوغۇلۇپ، — ئۆزگەن يۈرەككە ئىككىنچى بەختنىڭ نېمە كېرىكى؟...

قارا چايشاپلىق قىز سۆزلەشكە تەشىلىپ تۇراتتى، توپ ئارىسىدا ۋاڭ ـ چۇڭ كۆتۈرۈلدى. مەست كېرىموف ئۈچ ـ تۆت لوكچەكنى ئارقىسىغا سالغىنىچە سورۇنغا ئېتىلىپ كىردى.

— هۇ، بۇزۇق جالاپ... سەن... سەن دېگەن مېنىڭ خوتۇنۇم، — كېرىموف قارا چايشاپلىق قىزنىڭ قولىدىن بىر دەستە گۈلنى يۇلۇۋېلىپ يەرگە ئۇردى ۋە دەسسەپ، يەنجىپ چېيلىۋەتتى، — سەن تېخى كونا ئاشنىڭغا گۈل تۇتماقچىمۇ؟...

كېرىموف قىزنىڭ قولىدىن سۆرەپ ئېلىپ ماڭماقچى بولدى. بىراق قىز بىرلا سىلكىنىپ ئاجرىدى ـ دە، توپنى يېرىپ، سىرتقا يۈگۈرۈپ چىقىپ كەتتى. سورۇن قالايمىقانلىشىپ، ئالمىجان، ئامانىللا، ئابلىز

نەۋا، مۇرات، نائىبى، شادىمانلار مەيدانغا چۇشۇپ، كېرىموف ۋە ئۇنىڭ چاپانچىلىرىنى ئوتتۇرىغا ئېلىۋالدى. ئۇلار قوللىرىنى شىلتىپ، باشلىرىنى سىلكىپ، ۋارقىرىشىۋاتقاندا، توپ ئىچىگە ھېكمەت ئېتىلىپ كىردى ـ دە، كېرىموفنىڭ ياقىسىدىن بوغدى. ئۇنىڭ چىرايىدىن ئىچىگە توشۇپ كەتكەن دەرد ـ پۇخالىرىنى بىر يولىلا چىقىرىش مەقسىتى كۆرۈنۈپ تۇراتتى. بىراق، كۆكۈللۈك بىر تويىنى غەۋغا بىلەن ئاياقلاشتۇرۇشنى خالىمىغان تۇرا كاللا ھەم مەتروزى بەشۋالار ئۇلارنى توسۇپ قالدى.

— ئاغىنىلەر، ھېچ ئىش يوق، — دېدى تۇرا كاللا ياشلارنى تەرتىپكە چاقىرىپ، — ھەممىڭلار ئورنۇڭلارغا بېرىڭلار، ھە، ھېكمەت، مۇرات، ئابلىز، سىلەر نەغمە قىلىۋېرىڭلار. بۇ سوغۇق زەللە مېھمانلارنى بىز چىرايلىق ئۇزىتىپ قويىمىز.

تۇرا كاللا، مەتروزى پەشۋالار كېرىموف ۋە ئۇنىڭ ئادەملىرىنى ئالدىغا سېلىپ، بەزىلىرىنى ئىتتىرىپ ئېلىپ ماڭدى. ئۇلار دەرۋازىدىن چىقا ـ چىقمايلا، نەق بوسۇغىدىلا ئىشنى باشلىۋەتتى. شەھەر بويىچە داڭقى بار بۇ قەھرىلىك يىگىتلەرنى كۆرگەن ئىككى لۇكچەك بەدەر تىكىۋەتتى. كېرىموف ۋە يەنە ئىككى لۇكچەك كوچىدىكى توپىلارغا پۇچۇلىنىپ ئىنجىقلىماقتا، ئېكرىماقتا ئىدى... ئۇزۇلمەي تېگىۋاتقان پەشۋا، كاللا، مۇشت، دىلاشلاردىن، بىردەمدىلا ئۇلارنىڭ قاش ـ قاپاقلىرى يېرىلىپ، يۈزلىرى ئىششىپ چىقتى. تۇرا بىلەن مەتروزى شۇنداق چاققان ئىدىكى، قويۇندەك پىرقىراپ يۇرۇپ، نەق يۈز، بويۇن، قورساقلارغا پەشۋا ئۇراتتى. تۇرا ئالدىچە، ئارقىچە باش ئېتىپ، بۇرۇنلارنى ئېزىپ، كالپۇكلارنى يېرىۋىتەتتى. ئاخىرى ئۇلار توپىدا ئۆملەپ، تىزلىنىپ: «جېنىم ئاكىلار، ئۇز ئاكىلار... بىز بىلمەپتىمىز... پوق يەپ كەپ قاپتىمىز...» دەپىشىپ يالۋۇرۇشتى.

— ھازىرچە مۇشۇنچىلىك بولسۇن! — دېدى مەتروزى بىگىز قولىدا جۇنۇپ، — بۇگۈنكى بىر چىرايلىق تويىنى مالىمان قىلىشقىنىڭ ئۈچۈن، كېيىن تېخى جاۋاب بېرىشىسەن!...

— يوقال ھەزىلەكلەر، — ۋارقىرىدى تۇرا كاللا كۆزلىرىنى

ئالايتسپ، — بۇنىڭدىن كېيىن، ھېكمەت ئەپەندىگە چېقىلىدىغان بولىسىڭ... قالغان ئىشنى مەن دېمەيلا قويايى...

توي باشقىدىنلا قىزىپ، ناخشا، ئۇسسۇل، تانسىلار ئوينالدى. ۋاقىتمۇ بىر يەرگە بېرىپ قالغانىدى. كۇچلۇك چىققان مۇسەللەستىن يۇزلىرى قىزىرىشىپ كەتكەن ياشلار خۇشال ھالدا چاقچاقلار بىلەن قايتىشتى. كامىل، مۇرات، ئامانىللا، ئالىمجان، نائىبى، شادىمان، ئابلىز نەۋالار ھېكمەتنى ئوتتۇرىغا ئېلىپ چوڭ يولغا چىقتى. قىزلاردىن نەفىسە، روشەن، لۇتپىيە، بائۇمە، سائادەت، گۈلباھارلارمۇ بار ئىدى. دوستلارنىڭ تەلىپى بىلەن، ھېكمەت گارموننى «باھار ۋالسى»غا چېلىۋەتتى. قىز ـ يىگىتلەر جىمجىت ئايدىڭ كوچىلارنى شادلىققا تولدۇرۇپ ناخشا ئېيتماقتا ئىدى:

ۋەتەندە باھار، دىلىمدە باھار،
باھار ئىلھامى كۆكسۈمدە يانار...

ئالماستەك تازا كۆك ئاسماندا يۇلتۇزلار چاراقلايتتى.... يۇرۇكقاش بويلىرىغا قىڭغايغان ئىنچىكە ئاي ئورغىقى خۇددى ھەسەت قىلىۋاتقاندەك، بەرنا قىز ـ يىگىتلەرگە يانتۇ قارايتتى. مەيىن چىقىۋاتقان شامال چاچلارنى تۇزۇتۇپ، قىزلارنىڭ ئېتەكلىرى بىلەن ئوينىشاتتى، يۈمران كۆكسىلىرىنى سۆيەتتى... ئاينىڭ سۈس ھاۋا رەڭ سىرلىق نۇرىدا بېزەلگەن قىز ـ يىگىتلەر بەجايىكى جەننەتنىڭ ھۇر ـ غۇلمانلىرىدەك ئىدى، چىرايلىرىدىن نۇر تامىتتى... ئاھ ياشلىق!... ياشلىق!... سەن ئۆمۈرنىڭ كۆكلىمى!... ئەمدىلا كۆتۈرۈلگەن قۇياش... مېۋە بېرىش ئالدىدىكى چېچەك!... سەھەرنى كۈتكەن غۇنچە!... دۇررى ـ گۆھەرلەر ئىچىدىكى بىر ئالماسسەن!... كىشى بۇ دەۋرنى تۇتۇپ قالالىسا كاشكى!... ھەيھات! بۇ ھايات نېمىدېگەن مۆجىزىلىك بولار ئىدى!.. ئەپسۇس، رەھىمسىز يىللار ئۇنىڭغا باقمايدۇ.. ۋاقىت — ئۆمۈر ۋە ياشلىقنىڭ قاتىلىدۇر. لوتۇن ئېيتقاندەك، پۇرسەت ئۆتمەي، قىزلارغا

قورۇق، ئەرلەرگە ساتال سوۋغا قىلىدۇ!...

ناخشىنىڭ پەيزى بىلەن ھاياجانغا تولغان قىز - يىگىتلەر گۈلباغ رىستىسىگە يېتىپ كەلدى. ئالي نۇرغا چۆمۈلگەن مەدەنىيەت سارىيىنىڭ قىبلىمىزىل تەۋرەۋكلىرى، قاپارتما نەقىشلىرى، كىشى پەلەمپەيلىرى مەيدانلىق بۇس ئالغاندى. ئۇلار بىردەم چاقچاقلاشقاندىن كېيىن، ئۆيلىرىگە تارقىماقچى بولۇشتى. دوستلارنىڭ ھەممىسى ھېكمەتنى ئۆزلىرى بىلەن بىللە ئېلىپ كەتسەكچى بولۇشتى. بولۇپمۇ ئامانىللا چىڭ تۇرۇۋالدى. لېكىن كامىل «خان ئانىنىڭ ھېكمەتنى كەچتە بىللە ئالغاچ كېلىشنى تاپىلىغانلىقىنى» ئېيتىپ، ئۇزۇر سورىدى. سەئىدە بولسا، نەفسىگە سىزگە دەيدىغان گەپلىرىم بار، كەچتە قايتىپ كېلىڭ! دېگەنىدى.

— بىز ئەتە غازاخۇن ئاكىنى يوقلىغىلى بارىمىز، — دېدى ھېكمەت ئامانىللادىن كەچۈرۈم سوراپ، — دوستلارنىڭ خېرىدارلىقىنى ئالدىدا ناماينىتى ئۈزۈرلۈكمەن...

— كېرەك يوق، — دېدى دوستلار بىر ئېغىزدىن، — كېچىچە مۇڭدىشىدىغان پۇرسەتلەر يەنە كېلىدۇ ئەمەسمۇ!...

ئۇلار خەيرلىشىپ تارقاشتى. مۇرات دوختۇرخانىغا كەتتى. ھېكمەت گارمونىنى ئالىجان زېھرۇللاغا بەردى. چۈنكى ئۇ ناھىيىلىك دەنئەت ئۆيىگىدىن ئارىيەت ئالغاندى. بۈگۈن دوستلار ئەسرا بولغاچقا، ھەر بىرىنىڭ كۆڭلى خوش ئىدى، پەقەت ئېزىز تارمۇش بىلەن نازىلئاي قاراشقا كەتكەنلىكى ئۈچۈن، تويغا كېلەلمىگەنىدى.

كامىل، نەفىسە، ھېكمەتلەر گۈلباغدىن پەسلەپ چۈشۈپ كېتىۋاتاتتى. ھېكمەت چاندۇرماي «ئۇھ» تارتىپ قويدى. گۈلزىبانىڭ كۆزۈشۈشتىن قېچىۋاتقانلىقى، بولۇپمۇ «بەختلىك بولۇڭ»، «بەختىڭىز ئۆلگەن...» دېگەن سۆزلىرى ئۇنىڭ كۆڭلىنى پاراكەندە قىلىۋەتتى. بۇ، «مەندىن ئۈمىدىڭىزنى ئۈزۈڭ» دېگەنلىكى ئىدى!... بۇ شۇنداق ئاسانمۇ؟ مۇھەببەت دېگەن يوچۇقنى تاپسا چىقىپ كېتىدىغان، كېچىسى كۆرۈنۈپ، كۈندۈزى ئاپتاپتا يوقايدىغان پارقىراق قوغۇزمۇ؟...

گۈلزىبانىڭ توبى بولغان كېچىسى ئۇنىڭ ھۇشىغا كەلگۈچىلىك ئارىلىقتىكى ئازغىنە پۇرسەتتىڭ ھېكمەتىنى قانچىلىك ئازاپلارغا سالغىنىنى بىر خۇدا بىلىدۇ... بىر كۈن ئىچىدىلا كۆزلىرى گۆرەڭ ئولتۇرۇشۇپ، يۈرىكى قوقاس ئۇستىدىكى جىگەردەك ئۆرتەلدى. قانچە ـ قانچە كېچىلەر ئۇنسىز ياش تۆكۈپ، ياستۇقلىرىنى بويىدى. بىراق، ئۇ گۈلزىبادىن رىشتىسىنى ئۈزەلمەيدۇ... ئۇنىڭ مۇھەببىتى ئەتىدىگە، ئېتىقادقا ئايلىنىپ كەتكەن!... گۈلزىبا بۇنى نېمە ئۈچۈن چۈشەنمەيدىغاندۇر!...

— ھېكمەت، بىھۇدە خىياللارنى كۆپ قىلما، — دېدى كامىل دوستىنىڭ مىسكىن چىرايىغا قاراپ، — ئەتە گۈلزىبا بىلەن سۆزلىشىپ باقاي، قانداق دەيسەن؟...

— كامىل سىز بارماڭ، — دېدى نەفىسە گەپنى ئۇچۇق قىلىپ، — ھەرقانداق نومۇسچان قىز ئەرلەرگە ئېچكى گەپلىرىنى ئۇچۇق ئېيتالمايدۇ. مېنىڭ بارغىنىم تۈزۈك.

— نەفىسە توغرا ئېيتىدۇ، — دېدى ھېكمەت بېشىنى كۆتۈرۈپ، — قىزلار بىلەن قىزلار ئوچۇق - يورۇق سۆزلىشەلەيدۇ...

— مەن بۇ قارا چايشاپ روماللىق قىزنى، — دېدى نەفىسە، — قىز كۆچۈرۈپ كېتىۋاتقاندا، پوچتىخانا ئالدىدىكى چوڭ بىر تۈپ دەرەخ ئارقىسىدا كۆردۈم. مانا ھازىر 2 ـ مەكتەپ ئالدىدىن ناخشا ئېيتىپ ئۆتۈۋاتقىنىمىزدىمۇ، دەرۋازا ئالدىسىدا يەنە شۇنداق قارا سايە كۆزۈمگە چېلىقتى.

— ھەي بېچارە گۈلزىبا... — كامىل بېشىنى چايقىدى، — ۋىجدان ۋە رىشتە ئىسكەنجىسىدە قىينىلىۋاتقان ناتۋان!... غۇرۇر، ۋىجدان كۆرۈشۈشكە ئىجازەت بەرمەيدۇ... كۆڭۈل رىشتى يۈرىكىنى تاقەتسىز ئۆرتەيدۇ...

ئۇلار گۈجان كوچىسىغا كىرىپ كېلىشتى. كامىل دەرۋازىنىسى ئېچىپ، دوستلىرىنى ھويلىغا باشلىدى. ھېكمەتنىڭ دىمىقىغا گۈپلا قىلىپ قىزىل غەزىمەت ئالمىسىنىڭ ھىدى ئۇرۇلدى. بۇ ئىيۇلنىڭ ئاخىرلىرى بولغاچقا، ئۈرۈكلەر ئايالقاشىپ، يازلىق مېۋىلەر شىرنە باغلاۋاتقان چاغلار

ئىدى. دەرۋازىنىڭ تاراقلىغان شەپسىدىن يۈگۈرۈپ چىققان سەئىدە پەلەمپەي ئارقىلىق پەسكە چۈشتى. ۋە بىرىنىڭ كۆڭۈللۈك بولغان - بولمىغانلىقىنى سورىدى. بۇ كىچىدە، خان ئانىنىڭ ئارامىنى بۇزماسلىق ئۈچۈن، سەئىدە نەفسىنى ھۇجرىسىغا ئېلىپ كىرىپ كەتتى. كامىل ھېكمەتنى ئۆزىنىڭ ئۆيىگە باشلىدى. ئىككى دوست بىردەم پاراڭلىشىپ يېتىپ قېلىشتى. ئۇلار ئەتىسى سەھەر تۇرۇپ، يۈيۇنۇپ، باغقا چىقتى. كۆلگە يېقىندىن سۇ قاچىلانغاچقا، قىرغاقلىرىغىچە توشۇپ كەتكەنىدى. «ئاشىق - مەشۇق» ئالمىلاردىن چۈشكەن قىزىل غەزىمەت ۋە ئاق سۈت ئالمىلار كۆلدە لەيلەپ يۈرۈشەتتى. يېتىلىپ قالغان كۆك شاپتۇل، سېرىق مىياڭسالار شاخلىرىنى كۆتۈرەلمەي، يەر باغاشلاپ تۇراتتى. بېغىچىنى غۇچچىدە قاپلاپ كەتكەن كەنجە جىنەستىلەرنى ئۈزمىگەچكىمۇ، پىشقان مېۋىلىرى يەرگە مەرۋايىتتەك چېچىلىپ كەتكەنىدى. ئۇلار ئاپتاپتا خۇددى قىزىل ھەم ئاق ئەينەك شارچىلاردەك ۋىلقىلدايتتى.

كامىل ھېكمەتكە ئەللامە، رەجەپ كارنايى، خالىق توغرۇلۇق سۆزلەپ بەردى. ئامۇتلۇقتىكى ۋەقەدىن كېيىن، خالىق جىمىپ قالغانىدى. ئېزىز تارمۇشنىڭ ئاڭلىغىنى بويىچە ئېيتقاندا، ئۇ پارتىيە تۈرمۇش يېغىنىدا ئۆزىنى تەكشۈرۈپتىمىش. لېكىن ۋاڭ لىمىڭ شۇجى بىلەن تۇراپ ئىمىن ئىككىسىنىڭ ئوتتۇرىسىدا پىكىر ئىختىلاپلىرى بولغانمىش. ھېكمەت خالىقنىڭ ئامۇتلۇق ۋەقەسىنى قوزغاپ قويۇپ، ئاخىرىدا ئۆزىنىڭ رەسۋا بولغانلىقىنى ئاڭلاپ، پۈخادىن چىققاندەك بولدى.

ئىككى دوستنىڭ سۆھبىتى راسا قىزىۋاتقاندا، نەفىسە ئۇلارنىڭ چاقىرغىلى كەلدى. ئەتىگەنلىك چاي تەييار بولۇپ قالغانىدى. كامىل بىلەن ھېكمەت ئۆزلىرىنى بىر قۇر تۈزەشتۈرۈپ، ياقىلىرىنى ئېتىپ، خانىمزاتخان ئانىنىڭ ھوزۇرىغا كىرىشتى. ئاپئاق يېپەك كۆڭلەك، رۇمالىلارغا پۈركەنگەن پەرىشتە ئانا قوش پەي ياستۇقىغا يۆلىنىپ، نېپىز پارقىراق پاكىستان ئەدىيالىدا تىزلىرىنى يېپىپ ئولتۇراتتى. ئۇنىڭ مۇبارەك نەپەسلىرى تارقالغان بۇ خانىدىن سەندەلنىڭ ئىللىق ھىدى كېلىپ تۇراتتى. نەفىسە ئەتىگەندىلا سالام بېرىپ بولغاچقا، ھېكمەت «ئەسسالامۇ

ئەلەيكۇم خان ئاتا! . . .» دېگىنىچە، ئېگىشىپ ئۇنىڭ كەڭ ئېتەكلىرىنى كۆزىگە، پېشانىسىگە تەگكۈزدى. . .

— تەنلىرى ساق، كۆڭۈللىرى شادمىكىن خان ئاتا؟ — دېدى ھېكمەت تەزىم بىلەن، — ئۆزلىرىنى ۋاقتىدا يوقلاپ تۇرالمىدىم! . . .

— بىرىكە تاھىر بالام. . . رىياز‌ەت ئېتەكلىرىگە تـۇغۇلغان مۇساپىر بالام، — مـومـاي ھېكمەتتىنـڭ پېشانىسىگە سـۆيدى، — ئـىتـىـڭدىن چۈشۈپسەن، قارىداپسەن. . . قوللۇرۇڭ تارشىدەك قېتىپتۇ. . .

مومـاينىڭ «رىياز‌ەت ئېتەكلىرىگە تۇغۇلغان مۇساپىـر بالام. . .» دېگەن سۆزىدىن ھېكمەتنىڭ ئۆڭكىسى ئۆرۈلدى ۋە يۈرىكىدىن ئۆرتىلىپ كەلگەن بىـر پىغان ئـۇنىڭ دىمىغىنى ئېچىشتـۇرۇپ، كـۆزلىرىنـى مانالاشتۇردى. خان ئاتا، شىرە قويۇلۇپ چاي كەلگۈچە، زۇمرەت بىلەن گۈلزىبانىڭ بېشىغا كەلگەن كۈلپەت ـ نادامەتلەرنى سۆزلەپ، ئۇلارغا ئاسايىشلىق تىلىدى، بۇ پاك مەسۇمەلەرگە چوڭقۇر ھېسداشلىق تۇيغۇسى بىلەن ئېچىندى.

چاي كەلدى. ھەممەيلەن يۇمىلاق شىرە ئەتراپىدا بەدەشقانلىرىنى قۇرۇپ ئولتۇرۇشتى. سەئىدە ھەر بىرسىنىڭ ئالدىغا بالا تەخسىلەردە ھالۋا كەلتۈردى. ئادەت بويىچە، خان ئاتىغا كات ئۈستىگە كىچىك شىرەدىن بىرنى قويۇپ بەردى. ئۇلار ئەتىگەنلىك ناشتىنى قىلىپ بولغاندىن كېيىن، خان ئاتا دۇئاغا قول كۆتۈردى.

— مەن بىر ئىشقا دىققەتمەنكى، — دېدى خان ئاتا ئاپئاق لوڭگىدە ئېغىزلىرىنى سۈرتۈپ، — بىلىم پۇتۇن كائىناتقا ئورتاق مەرىپەتتۇر. ئاق خان، قارا خان، چىنىماچىن، روم دەپ ئايرىلمايدۇ. . . بىراق تېتىقسىز غەۋغاچىلار «ئـۇ يەرنىڭ كىتابىنى ئـوقۇدۇڭ، بـۇ يەرنىڭ بىلىمىنى ماختىدىڭ» دەپ ئايرىۋاتىدۇ.

— شۇنداق خان ئاتا، ئېيتقانلىرى توغرا، — دېدى ھېكمەت ئەدەپ بىلەن، — مانا بىز شۇنىڭ ئۈچۈن جازالاندۇق ئەمەسمۇ! . . .

— مەن ئـۇنداق ئـويلىمايمەن، بـۇ جازا ئەمەس، بەلكـى سىلەرنىڭ نام ـ

ئەمەلىكلارغا بېرىلگەن ئىنئامدۇر، — خان ئانا ئىستېزا بىلەن كۈلدى. ھەقىقىي تۇرمە — ئەلنىڭ غەزەپلىك قارىشىدۇر، ھەقىقىي جازا — ئەلنىڭ نەپرىتىدۇر. دۇنيادا تاتلىق نەرسىلەر ئاز ئەمەس، ھەممىدىن تاتلىقى ئادالەتكە بولغان تەلپۈنۈشتىكى شىكايەتتۇر. سىلەر كۆرەش مەيدانلىرىدىمۇ باش ئەگمىدىڭلار. ھەقىقەتنى سۆزلىدىڭلار، بىلىم كويىدا ئۆزۈڭلارنى ئويلىمىدىڭلار. بۈنىڭدىنمۇ ئارتۇق ئۇلۇغلۇق بولامدۇ؟...

— ئۇلارنىڭ ھەقىقىتى، — دېدى نەفىسە سۆز قىستۇرۇپ، — ئۆز مەنپەئەتىگە پايدىلىق بولغان بارلىق قاباھەتلىك ئىشلار...

— ئۇلار ئۇچىغا چىققان مەلئۇنلار، ئىپلاس، مۇناپىقلار، — دەردەمەن ھېكمەت ئۆزىنىڭ قەيەردىلىكىنى ئۇنتۇغانىدى، — كەچۈرسىلە خان ئانا، مەن... ئۆزلىرىنىڭ بارلىقىنى ئۇنتۇپتىمەن...

— يوقسۇ ئوغلۇم، بۇ تىللار يامانلارغا بولغان نەپرەتتۇر، — دېدى خان ئانا ھېكمەتكە مەدەت بېرىپ، — دەردەمەن تىللىق كېلىدۇ، غەزەپلىك ئېغىزدىن نېمىلەر چىقمايدۇ؟...

خان ئانا تۇرۇسقا تىكىلگىنىچە، بىردەم جىمىپ قالدى. ئۇ ھېكمەتنىڭ قارچۇغىنىڭكىدەك بىر نۇقتىغا تىكىلگەن كۆزلىرىگە، غەزەپتىن يىغلىغان قارا قاشلىرىغا، يادىغان چىرايىدىكى يىلىنجاپ تۇرغان نەپرەت ئۇچقۇنلىرىغا قاراپ، ئۇنىڭ ئىچىگە پاتمايۋاتقان بىر دەرد تۇگۈنچىنى كۆرگەندەك بولدى. ئەلۋەتتە ئىسلام شەرئىتى بويىچە نىكاھلاپ ئالغان ئايالىنىڭ باشقىلار تەرىپىدىن دەپسەندە قىلىنغانلىقىنى بىلگەن ھەرقانداق ۋىجدانلىق ياشنىڭ بۇنداق خورلۇقنى ئىچىگە سىڭدۈرەلمەسلىكى ناھايىتى روشەن. ھېكمەتنىڭ غۇرۇرى زەھەرلەنگەنىدى. ئەمدى ئۇ، ياۋاش بىر مەسۇمەنى ئوتقا تاشلارمۇ؟... ھېكمەتنىڭ ئىشقىدا بارلىقىنى قۇربان قىلغان بۇ پىداكار قىز ياخشى كۆرگەن ئېرىدىن ئايرىلىپ چىدالارمۇ؟... ياق، ھېكمەت پەزىلەتلىك بالا، خان ئانىسىنىڭ ئىككى ئېغىز لەۋزىنى يىرمايدۇ...

— بالام ھېكمەت، شەمس - قەمەرنىڭ تۇتۇلۇشىمۇ قوغدانغىلى بولمايدىغان ھادىسىدۇر. — دېدى خان ئانا نەسىھەت قىلىپ، — گۈلزە-

سېنىڭ ھالال جۈپتۈڭدۇر. پەرزەنتىڭ بات ـ تارىدا دۇنياغا كۆز ئاچىدۇ. بىراق ئۇ يامانلارنىڭ قۇربانى بولدى... سېنىڭدىن ئۈمىدىم، بۇ ئىشتا دىلىڭنى سەمىمىيەت نۇرى بىلەن يېزىگەيسەن... ھەمىتىڭنىڭ ئاسمىنىنى ھەرگىز بۇلۇت قاپلىمىسۇن...

— خاۋاتىرلەنمىسلە خان ئانا، نەسىھەتلىرى دىلىمنىڭ قات ـ قاتلىرىدا!... ئۆزلىرىنىڭ لەۋزلىرىنى ئالىسام، بۇ دۇنيادا قارا يۈز بولۇپ كەتمەمدىمەن؟ — دېدى ھېكمەت خان ئانىغا قاراپ، — مەن گۈلزىبانى ھەرگىز داغدا قويمايمەن.

— ھەببەللى ئوغلۇم، بۇ سۆزلىرىڭ مېنى بەكمۇ خوش قىلىۋەتتى. ئۇمىد ھەيىام ھەزرەتلىرى ئۆز روبائىسىدا مۇنداق دېگەن:

بىر غېرىپ كۆڭۈلنى قىلالىساڭ شاد،
ياخشىدۇر يەر يۈزىن قىلغاندىن ئاباد.
لۇتپۇڭ ـ لە بىر دىلنى قۇل قىلالىساڭ،
ئەۋزەلدۇر يۈز قۇلنى قىلماقتىن ئازاد...

— بىراق خان ئانا، — دېدى نەفسە ھۆپپىدە قىزىرىپ، — گۈلزىبا ھېكمەت بىلەن كۆرۈشكىلى ئۇنىمايۋاتىدۇ. بەلكىم ئۇ...

— ئەي ـ ھەي.....، — خان ئانا باش لىڭشىتتى، — ھەقىقىي پاك مۇسۇلمان قىز، ئۇ نومۇس، غۇرۇر، ۋىجدان ئازابىدا ئۆرتىنىۋېتىپتۇ... ياخشىنىڭ يۇرىكى يامانلىقتا يات دېگەن شۇ، سىلەر ئۇنىڭ بىلەن سۆزلىشىپ كۆرمىدىڭلارمۇ؟...

— مەن بارماقچى بولۇپ تۇراتتىم، — نەفسە ئورنىدىن تۇردى، — سۆزلىرىنى بۆلۈۋەتمەي دەپ...

— بېرىڭ قىزىم، بېرىڭ... بۇنداق ساۋاپلىق ئىشقىمۇ تۇزۇت قىلىپ ئولتۇرغان بارمۇ!...

— ئەمىسە، نەفسە بىز سىزنى دوختۇرخانىدا ساقلايمىز، — دېدى كامال ئۇنى ئۇزىتىۋېتىپ، — ئۇدۇل زۇمرەتنىڭ ياتقىغا بېرىڭ!...

سەئىدە بىلەن كامىل نەفسەنى ئۇزىتىپ قويغىلى چىقىپ كەتتى. خان ئانىنى يالغۇز قالدۇرۇش تەركىي ھۆرمەت بولمىغانلىقىنى ئويلاپ، ھېكمەت خاندا يالغۇز قالدى.

— ھېكمەت بالام، گۈلزىبا خېنىمنى سەن بىلەن كۆرۈشكىلى قويمايۋاتقان نېمە ئۇ، بىلەمسەن؟...

— بىلمەن خان ئانا... ئىنسانىي پەزىلەت...

— بارىكاللا زېھنىيەتىڭگا!... ئەگەر ئەخلاقسىز بىرەر قىز بولسا، ئون مىڭ يالغاننى ئېيتىپ، سېنى ئىشەندۈرگەن بولار ئىدى!... شۇنداق بالام، ئالتۇن ئايسىز تۇنىمۇ پارقىرايدۇ... سەۋر قىلغىن، قۇرئاننىڭ بەقەرە سۈرىسىدە: «تەڭرى سەۋر قىلغۇچىلار بىلەن بىرگىدۇر» دېيىلگەن...

— خان ئانا، ئۆزلىرى داۋاملىق «ھاياتنا تۇراقلىق بولۇش پەزىلەتتۇر. بۇ پەقەت غەيرەت ۋە سەۋر بىلەن بولىدىغان ئىش» دەپ نەسىھەت قىلاتتىلىغۇ؟ مەن بۇ سۆزلىرىنى مەخمەل تۇمارەك بوينۇمغا ئېسىۋالغانمەن...

كامىل قايتىپ كىردى. بۈگۈن ئۇلار يەكشەنبىلىك دەم ئېلىشتىن پايدىلىنىپ، زۇمرەت بىلەن غازاخون ئاكىنى يوقلىماقچى ئىدى. شۇڭا ئۇلار خان ئانا بىلەن خوشلىشىپ، دوختۇرخانىغا كېلىشتى. ئەتىگەنلىك ساپ ھاۋا تەنلەرنى ھۇزۇرلاندۇراتتى. ئاسماندا ئالقاندەكمۇ بۇلۇت كۆرۈنمەيتتى. ئاھالىلەر ئۆزلىرىنىڭ ھويلىلىرىغا پاسىلداش يوللارغا سۇ سېپىپ سۈپۈرۈپ تۇرغاچقا، كوچىلار پاكىزە ئىدى. بەزى قورۇلارنىڭ ئالدىدىكى سۇپىلاردا، ھاسىسىغا ئېڭىكىنى تىرەپ، ئاپئاق ساقال قېرىلار، قورۇق باسقان مومايلار ئەتىگەنلىك قۇياش تەپتىدىن سوغۇق قانلىرىنى ئىسىتىش ئۈچۈن، ئاپتاپ سىنىپ ئولتۇراتتى.

كامىل بىلەن ھېكمەت گۈلباغدا كېتىۋاتقان مۇشۇ پەيتتە، گۈلزىبا، نەفسەنىڭ بوينىغا ئېسىلىپ يىغلاۋاتاتتى. دەم ئېلىش كۈنى بولغاچقا، مەكتەپ ئىچى جىمجىت، ئادەمسىز چۆلدەرىلا قالغاندى. دوستىنىڭ ئىچى - ئىچىدىن ئۆرتىلىپ چىقىۋاتقان ياشلىرىغا چىدىيالمىغان نەفسەمۇ يىغلىدى. ئۇ، ئۆزىنى قانچە قىلىپمۇ تۇتالمايۋاتاتتى. گۈلزىبا يۆتىلىپ

كەتتى. ئۇ، لۇڭگىنى ئېلىپلا ئاغزىغا تۇتتى. دوستىنىڭ كالپۇكلىرىدا قان يۇقىنى كۆرگەن نەفىسە دەرھاللا ئۇنىڭ قولىدىن لۇڭگىنى تارتىۋېلىپ، قورقۇپ كەتتى. ئاپئاق لۇڭگىدە تەڭگىدەك قان تۇراتتى.

— ۋاي خۇدايىم، دوختۇرغا بارمىدىڭىزمۇ؟ — سورىدى نەفىسە جىددىيلىشىپ، — شۇنچىۋالا بولغۇچە، سىنەكسىمەي يۈردىڭىزمۇ؟...

— ھېچقىسى يوق، دورا يەۋاتىمەن، — گۈلزىبا ھاسراپ تۇراتتى، — ۋىلايەتلىك دوختۇرخانىدىكى غۇلجىلىق دوختۇر تىلىۋالدى ئوبدان دورىلارنى بېرىۋاتىدۇ. بالىنستا يېتىڭ دېگەن، مەن ئۇنىمىدىم.

— ئۇ ھېكىمەتنىڭ تونۇشى ئەمەسمۇ، سىلەرنىڭ ئىشىڭلارنى بىلەمدىكەن؟

— بىلمىدىكەن، مۇرات دەپ بەرگەن ئوخشايدۇ...

نەفىسە گۈلزىباغا بىر سائەتتەك نەسىھەت قىلىپ، ئۇنى ھېكىمەت بىلەن كۆرۈشۈشكە ماقۇل كەلتۈرەلمىدى. گۈلزىبا: «مەن بۇلغانغان، ناپاك ئايال، ھېكىمەتنىڭ پاك چىرايىغا قارىيالمايمەن...» دەپ، ئۆز سۆزىدە چىڭ تۇرۇۋالدى. نەفىسەنىڭ پاك سۆيگۈنىڭ قاتىللىرى كېرىموف، قايىت، گۈلرۇزلارغا بولغان غەزىپى بىردىنلا تاشتى، ئۇنىڭ ھەتتا بۇمەرەمخانغىمۇ ھېچقانداق مۇھەببىتى قالمىدى. ئۆزىنى ئويلىماي، ئاددىي - سادىدا ياشاپ، ئۆزىنىڭ بارلىقىنى ئائىلىسىگە ئاتىغان بىر ئاق كۆڭۈل قىزنىڭ مۇشۇ ھالىغا چۈشۈپ قالغىنىنى كۆرگەن نەفىسە بۇ بىۋاپا دۇنياغا، رەزىل ئادەملەرگە ئىچىدە نەپرەت ئوقۇدى. ھازىر قايىت، بۇمەرەمخان، گۈلرۇزلار مەكتەپكە كىرەلمەيتتى. پەقەت نەبى بىلەن ماھىگۈللا ئۇنى يوقلاپ تۇراتتى. گۈلزىبا نەبىنىڭ ئوقۇش راسخوتى ۋە خەجلەيدىغان پۇللىرىنى بېرىپ، قالغىنىنى ئانىسىغا چىقارتىپ بېرەتتى. بۇ پۇللار ئۇلارنىڭ گېلىدىن قانداق ئۆتىدىغاندۇر؟....

— گۈلزىبا، سىز دۇنيادا ئەڭ پاك قىز، — دېدى نەفىسە لۇڭگىنى يۇيۇۋېتىپ، — پاكلىق ئادەمنىڭ ئەخلاقي - پەزىلىتى، ساپ دىيانىتى، سەمىمىيلىكى بىلەن ئۆلچىنىدۇ... سىز بۇنداق ئېغىر يۈكنى ئۆزىڭىزگە ئارتىۋالماڭ...

— كۆڭلۈمنى ئاۋۇتماڭ نەفسە، — دېدى گۈلزىبا ياشلىرىنى سۈرتۈپ، — مېنىڭ تېنىمدا ھېچقانداق ئالامەتلەر سېزىلمىگەن بولسىمۇ، بىر ئەرنىڭ قوينىدا يېرىم كېچە بىللە بولدۇم... بۇ مېنىڭ پۈتۈن ھاياتىمغا يېتەرلىك ۋىجدان ئازابى پەيدا قىلدى، بۇنى ھېكمەتمۇ ئۇنتالمايدۇ...

— تۇنسىز كۈن يوق، داغسىز لەيلى دېگەن گەپ بار. ھېكمەتمۇ تۇنجى ئىشقىنى ئىسكىرىپكىچى قىز ئامىنەگە بەرگەنغۇ؟... — دېدى نەفسە گۈلزىبانى قايىل قىلىش ئۈچۈن، — بىلەمسىز، دۇنيادا ئەڭ تەس نەرسە پاك بولۇش، ھەممىزدىلا نۇقسان بار... ئۇنداق بولمىغاندا، بۇ دۇنيا جەننەت، بىزلەر پەرىشتە بولۇپ كېتەرئىدۇق...

— ئېيتىلماقتا شۇنداق دەيدۇ، — دېدى گۈلزىبا، — بىراق رېئاللىق ئۇنىڭغا ئوخشىمايدۇ. مەن ئۇنىڭ بىلەن بىر ئۆيدە بولۇپ قالدىم دېگەندەمۇ چىرايىغا قانداق قارايمەن؟... ھەر قېتىم يادىمغا كەلگەندە، گۇناھكارلىقىمنى ھېس قىلىمەن... ھېكمەتنۇ كۆڭلى - كۆكسى كەڭ، ۋاپادار يىگىت، يۈزۈمگە ھەرگىز سالمايدۇ... لېكىن يۈرىكىمدە داغ بولۇپ قالىدۇ... بولۇپمۇ ئەرلەر بۇنداق ئىشنى ھەرگىز ئۇنتالمايدۇ...

— ئەمىسە، ئۆمۈر بويى مۇشۇنداق ئۆتەمسىز؟...

— ئۆمۈر بويى؟... — گۈلزىبا ھەسرەتلىك كۈلدى، — قانچىلىك ئۆمرۈم قالدى دەيسىز؟... ھېكمەت بىلەن ئۆتكەن كۈنلەر ئەڭ مەنىلىك، بەختىيار كۈنلىرىم بولدى. ئەمما تولىمۇ قىسقا بولۇپ قالغىنىغا ئېچىنىمەن... بۇ بەخت ئازغىنا قالغان ھاياتىمنى بېزەشكە يېتىپ ئاشىدۇ...

— بۇنداق ئۈمىدسىز بولماڭ، بىز دوستلار سىزنى داۋالىتىمىز، دەپ غېمىڭىزنى يەڭىتاق، — دېدى نەفسە قاتتىقراق تەلەپپۇزدا، — سىزنىڭ سالامەتلىكىڭىز ئۆزىڭىز ئۈچۈنلا ئەمەس، بەلكى باشقا بىراۋلارنىمۇ ئازاپتىن خالاس قىلىش ئۈچۈن لازىم... سىز ھېكمەت بىلەن زادى كۆرۈشمەمسىز؟...

— كەچۈرۈڭ دوستۇم نەفسە، مېنىڭ قانچىلىك ئازاپلىنىۋاتقىنىمنى

بىلمىگىز كاشكى، — گۈلزىبا ئالقانلىرىدا يۈزىنى توسۇپ يىغلىۋەتتى.

— بولدى يىغلىماڭ، — ئەفسە دوستىنى قۇچاقلىدى، — بولىدۇ، سىز يەنە ئويلىنىڭ ... سىزنى قىستىماي... ھازىر مەن بىلەن زۇمرەتنى كۆرگىلى دوختۇرخانىغا بارامسىز؟...

— مەن ھەر كۈنى بىرىپ تۇرۇۋاتىمەن. بۈگۈن يەكشەنبە، يوقلايدىغانلارمۇ كۆپ... خاپا بولمىسىڭىز، ئەتە بارسام...

گۈلزىبا ھېكمەتنىڭ ئۈچرىشىپ قېلىشىدىن ئەنسىرەپ تۇراتتى. بۈنى سەزگەن ئەفسە خوشلىشىپ چىقىپ كەتتى. ئۇ دوختۇرخانىغا بارغۇچە خىيالدىن باش كۆتۈرەلمىدى. ھېكمەت بىلەن گۈلزىبا بىر - بىرىگە تەن ھەم قانلىرى بىلەن قوشۇلۇپ كەتكەن ئاشىق - مەشۇقلار ئىدى. ھېكمەت قايىت، ماھىگۈل، ئەبىلەرنى قۇتقۇزدى. ئايال ئىسسىق، زىمىستان قىشلاردا ھاياتىنى دوغا تىكىپ، ئوغرى، قىمارۋازلار بىلەن ئېلىشتى، ئائىلىسىگە خەيرىخاھلىق قىلدى. بۈنى بەلكىم ئىنسانىي پەزىلىتىدىن بولدى دېيىشىمۇ مۇمكىن. لېكىن تەكتىنى ئويلىغاندا، يەنىلا گۈلزىبا ئۈچۈن قىلدى. گۈلزىبامۇ زەھەرلىك سۈيىقەستلەرگە ئۇچراپ، تۆھمەتلەرگە قالدى. ۋەھىمە ۋە قورقۇنچ قارا بۇلۇتتەك بېسىپ كېلىپ، ھېچ ئۈمىد قالمىغاندا، ئۆزى تەشەببۇسكارلىق بىلەن «نىكاھ» قىلىشنى ئۆتۈندى!... بۇ نېمىدېگەن يەكدىللىق روھ. ھەتتا ئۇ يامان بەدنامىلارنىڭ كوچا - كويلارغا تارقىلىشىدىن، يۈزىنىڭ تۆكۈلۈپ، شەرمەندە بولۇشىدىن قورقماي، كېرىموفقا، تويدىكى مېھمانلارغا ئۆزىنى ئاشكارىلىدى! مانا بۇ ئۇنىڭ ياخشى كۆرگەن ئادىمى ئۈچۈن قۇربان بەرگىنى ئىدى!... ھېكمەت ھەم گۈلزىبا بىر - بىرىگە شۇنچىلىك ئەقىدە قىلىپ، بوران - چاپقۇنلارنى بېشىدىن كەچۈرۈپ، ئەمدىلا بەختىنىڭ روجەكلىرى كۆرۈنگەندە، ئادەملەر ئۇلارنىڭ ئوتتۇرىسىغا ئۆتكىلى بولمايدىغان سېپىل سوقۇپ قويدى. ئىنسان دېگەن تەقدىر - قىسمەتنىڭ ئويۇنچۇقى بولۇپ ئۆتىدىغان گول مەخلۇق ئوخشايدۇ... ئۇ، ئىگىسىنىڭ قولىدىكى قىزىل لاتىنى گۆش دەپ چۈرگىلەپ كېتەلمەيدىغان قۇرغۇيدەك، ئوت بىلەن ئويناشقان پەرۋانىدەك، ئۆز سايىسىنى تۇتالمايۋاتقان مۇشۇكتەك، بۇ دۇنيادىن ئالدىنىپلا ئۆتۈپ

كېتىدىكەن - دە! . . .

نەفسە بالىنىستقا كىرىپ كەلگەندە، كامىل، ھېكمەت، مۇراتلار پاراڭلىشىپ ئولتۇراتتى. زۇمرەت بولسا، ئاپئاق پەرەستىنلەر ئىچىدە پۇشۇلداپ ئۇخلاۋاتاتتى. ئۇنىڭ چۈشۈرۈۋېتىلگەن چېچى قاپقارا بولۇپ ئېگىزلەپ چىققانىدى. ياخشى بېقىش تاپقانلىقتىن بولسا كېرەك، يۈزلىرى ھۆپپىدە تولۇپ، مەڭزىلىرى ئالمىدەك قىزىرىپ تۇراتتى. ئىلىپتەك تۈز قارا قاشلىرى، قايرىلما كىرپىكلىرى ئۇنىڭ بۇرۇنقى گۈزەللىكىنىڭ ئىسلىگە كېلىۋاتقانلىقىنىڭ نىشانى ئىدى. نەفسە زۇمرەتنىڭ يۈزلىرىنى ئاستا سىيلىدى ۋە ئېگىشىپ مەڭزىگە سۆيۈپ قويدى.

— نەفسە، ئۇ يەرنىڭ ئاستىغا سۆيمەڭ، — دېدى مۇرات چاقچاق قىلىپ، — ئۇ يەرنىڭ ئىگىسى بار. . .

— ئۇياتسىز قېلىن! — دېدى نەفسە قۇلاقلىرىغىچە قىزىرىپ، — كۆڭلىڭىز ئارامسىغا چۈشۈۋېدى، ئاغزىڭىز يەنە بىزەپلەشكىلى تۇردى. . . سىزلا بولسىڭىز، قۇلاقلىرىمىز قېتىپ، يۈزلىرىمىز قېلىنلىشىپ كېتىدىغان ئوخشايدۇ. . .

— كامىل قارىغىنا، — دېدى مۇرات كۈلۈپ، — نەفسەنىڭ ئاشۇ دوسىيىشلىرى ئەجەپ ئوماق - ھە؟ . . . شۇنداق ۋاقىتلاردا قانداق چىدايدىغانسەن؟ . . .

ھەممىسى كۈلۈشتى. ئەمما نەفسە يۈزىنى تۇتقىنىچە كارىدورغا ماڭغانىدى، مۇرات ئۇنى تۇتۇۋالدى ۋە قايتا - قايتا كەچۈرۈم سوراپ، «مۇشۇ مېنىڭ ئاغزىمنىڭ . . .» دەپ، ئۆزىنىڭ ئاغزىغا بوشراق بىر - ئىككىنى ئۇردى.

— نەفسە، گۈلزىبا بىلەن سۆزلىشىڭىزمۇ؟ — سورىدى كامىل، — ئۆزى قانداق تۇرۇۋېتىپتۇ؟

نەفسە سۆھبەت جەريانىنى ئىنچىكە تەرەپلەرنى ئېيتمىدى. بۇ گۈلزىبانىڭ سالامەتلىكى ۋە بەزى ئىنچىكە تەرەپلەرنى ئېيتمىدى. بۇ قېتىمقى زەربىنىڭ گۈلزىبانىڭ روھىغا قاتتىق تەسىر قىلغانلىقىنى، شۇڭا، ئۇنىڭ روھىي - ھالىتى ئەسلىگە كېلىپ بولغۇچە، ھېكمەتنىڭ

سەۋر قىلىشىنى ئۆتۈندى. كامىل، مۇراتلارمۇ نەفسەنىڭ سۆزىنىڭ ئورۇنلۇق ئىكەنلىكىنى شەرھلەپ، ھېكمەتكە تەسەللىي بەردى.

كامىل، ھېكمەت، نەفسىلەر قايتىماقچى بولۇشتى. مۇرات ئۇلارنى ئۇزىتىپ، دوختۇرخانا دەرۋازىسىغىچە بىللە كەلدى. كامىل يانچۇقىدىن ئاتمىش يۈەن پۇلنى ئېلىپ: «بۇ ئۇچىمىزنىڭ كۆڭلى، زۇمرەتنى ياخشى ئوزۇقلاندۇرغىن!» دەپ مۇراتنىڭ قولىغا تۇتقۇزدى. مۇرات ئالغىلى ئۇنىماي، خېلى جاھىللىق قىلىپ باقتى. ھازىر ئۇ خېلىلا ئەركىنلىككە چىقىپ قالغانىدى. ھەپتىدە بىر - ئىككى قېتىم بوستانغا چىقىپ، ئانچە - مۇنچە ئىش قىلىپ، ئۆزىنى كۆرسىتىپ قويۇپ كېلەتتى. ھەر چىققىنىدا، دادىسى ئېلىپ بەرگەن بىر كىيىملىك رەخت، ئۆگەي ئانىسى تىككەن بالىلار كىيىملىرى، تاتلىق - تۇرۇم دېگەندەك نەرسىلەر ئارقىلىق زەينەبنىنى يوقلايتتى. زۇمرەت بولسا، شەھەردىكى دوستلىرىنىڭ كىنىشكىلىرى ئارقىلىق داۋالىنىۋاتاتتى. بۇ ئىشتا، تېلىۋالدى دوختۇر ئالاھىدە كۈچ چىقاردى. ئاش - تاماق ئېشىپ - تېشىپ تۇراتتى. ھەمە ئوغۇل - قىز دوستلىرى، سىگىل - ئىنىلىرى ئۆۋەتلىشىپ، ھەر خىل تاماقلارنى ئېلىپ كېلەتتى. كېچىدە قارانىسى مۇرات ئۆز ئۆستىگە ئالغانىدى. ئۇ، كۈندۈزلىرى زۇمرەتنى دوختۇرخانا باغلىرىدا ئايلاندۇراتتى. بەزى ئايدىڭ كېچىلىرى، كوچىلارغىمۇ يېتىلەپ چىقىپ، ھەر خىل گەپلەرنى قىلاتتى، زۇمرەت ئاڭقىرالماي قالمىسۇن دېگەندەك، بىر دېگەن گەپنى نەچچە تەكرارلايتتى. ئۇ، ئۆۋەتچى سېستىرا قىزلار ئۇخلاپ قالغان جىمجىت كېچىلەردە، زۇمرەت ئۇقسۇن - ئۇقمىسۇن، ياقۇپنىڭ خېتىنى قايتا - قايتا ئوقۇيتتى. بۇ خەت ئالتە - يەتتە قېتىم تەكرارلانغان بىر كېچىسى زۇمرەت: «دادا... دادا... دادام...» دەپ مۇراتنىڭ بوينىنى قۇچاقلاپ يىغلاپ كەتتى... ئۇ شۇ كېچىسى تاڭ ئاتقۇچىلا «دادام...» دەپ جۇيلىدى...

— كامىل، — دېدى نەفسە سومكىنى ئىشارە قىلىپ، — ھېلىقىنى ئۇنتۇپ قالماڭ يەنە...

— ۋۇي راست، نەفسە دېمىگەن بولسا يادىمدىن چىقىدىكەن، —

دېدى كامىل سومكىدىن ئىككى قۇتا دورىنى ئېلىپ، — بۇنىڭ بىرسى لوبۇبى كەبىر، يەنە بىرسىنىڭ ئىسمىنى ئۇنتۇپتىمەن. ئىككىلىسى نېرۋا ئاجىزلىقىدىن كېلىپ چىققان خاپىغان، سەرئى كېسەللىكلىرىگە داۋا بولىدىغان دورىلار. بۇنى غوجا باھاۋۇددۇن ھاجىم بەرگەنىدى.

— بەك بەلەن بولدى، — دېدى مۇرات قۇتىلارغا قاراپ، — تېلىۋالدى دوختۇرمۇ مۇشۇ دورىلارنىڭ گېپىنى قىلغانىدى، ئەجەپ ئەۋلىيادەك ئىش قىلدىڭ! . . .

كامىل، ھېكمەت، نەفسىلەر مۇرات بىلەن خوشلىشىپ ماڭدى. ئۇلار ھايال بولمايلا، غازاخۇن ئاكىنىڭ ئۆيىگە يېتىپ كەلدى. چۈنكى ئۇنىڭ قورۇسى مۇشۇ كوچىنىڭ ئايىقىدا ئىدى. دەرۋازىنىڭ ھالقىسى شاراقلىشى بىلەن، ئامانىللا يۈگۈرۈپ چىقتى ۋە پەلەمپەيلەر ئارقىلىق ئۇلارنى پېشايۋانلىق ئۆيگە باشلىدى. ھويلا ئىچى چىنەدەك پاكىزە بولۇپ، سېرىق سەبدە، تاجى خوراز، قامچا گۈل، خېنە گۈللەر ھۆپپىدە ئېچىلىپ كەتكەنىدى. گېزىت كۆرۈۋاتقان غازاخۇن ئاكا ئۇلارنى كۆرۈپ، قەۋەتلا خۇشال بولۇپ كەتتى. ئۇ بېشىغا بېغىر رەڭ مانچىستىر دوپپا، ئۇچىسىغا چاك ياقىلىق ئاق كۆڭلەك، كەڭ ياسمانە ئىشتان كىيىۋالغاچقا، توغرىلىق، پاكار كۆرۈنەتتى. بۇ ئەسنادا ھېلىكخان ئاچىمۇ كىرىپ كەلدى. ھېكمەت غازاخۇن ئاكىنىڭ يۇمىلاق، نۇرلۇق چېھرىگە سەپسالدى. ئۇنىڭ چېكە چاچلىرى خېلىلا ئاقىرىپ، قورۇقلىرىمۇ كۆپىيىپ قالغانىدى. مېھمانلار تاختايلىق ئۆينىڭ ئوتتۇرىسىغا قويۇلغان كەڭ ئۇستەل ئەتراپىدىكى ئورۇندۇقلارغا كېلىپ ئولتۇرۇشتى. بۇ ئائىلىدىكى چوڭ - كىچىكنىڭ ھەممىسى ئوقۇمۇشلۇق بولغاچقىمۇ، ئۆينىڭ بىزىلىشى ۋە جاھازلاردىن يېڭى زامان مەدەنىيىتى پۇرىقى كېلىپ تۇراتتى. ھېلىكخان ئاچا بىردەمدىلا تاتلىق - تۇرۇم، بال پېرەنىكلەرنى تىزىپ، ئۇستەلنى گۈللىتىۋەتتى.

— ھە، ئۇنسۇرلار! — دېدى غازاخۇن ئاكا ھېكمەت بىلەن كاملىغا قاراپ، — تېخىچە قىزىللىشىپ بولالمىدىڭلارمۇ؟ . . .

— قىزىللىشىش ئۇنچىۋالا ئاسان ئەمەس ئىكەن، — دېدى ھېكمەت.

— تىزغىچە، ئەگەر بولمىسا ئوشۇقتىچە بولسىمۇ قىزىللاشمىغان بولساڭلار، بولماپتۇ، — دېدى غازاخۇن ئاكا توقاچلارنى ئۇشتۇئۇتتىپ، — سىلەرمۇ راسا جاھىل ئۇنسۇرلاردىن ئىكەنسىلەر...

مەلىكخان ئاچا پەتنۇسلاردا چاي سۇندى ۋە ھەربىرىنىڭ پىيالىسىگە قەنت سېلىپ قويدى.

— قېنى، قاتتىق - قۇرۇقلاردىن ئېلىڭلارچۇ... تاماقمۇ ھازىرلا تەييار بولىدۇ، — دېدى مەلىكخان ئاچا، — بۇ ئادەمنىڭ ئەتىگەندىن بېرى يولۇڭلارغا قاراپ، كۆزى تېشىلەي دېدى.

ئۇلار چاي ئىچكەچ، بۇ قېتىم ئېلىپ بېرىلغان «سوتسىيالىستىك تەربىيە»، «شىۇجېڭجۇيىغا قارشى تۇرۇش» ھەرىكەتلىرىدە يۈز بەرگەن چەكتىن ئاشقان سولچىللىق خاتالىقى، زەربە بېرىش دائىرىسىنىڭ كەڭ بولۇپ كەتكەنلىكى، ئىتتىپاقلىشىشقا تېگىشلىك كۈچلەرگىمۇ دۈشمەن قاتارىدا چارە كۆرۈلگەنلىكى، بۇ مەركەزنىڭ مۇناسىۋەتلىك ھۆججەت ۋە ماتېرىياللىرىغا تۈپتىن ئۇيغۇن كەلمەيدىغانلىقى ھەققىدە تالاش - تارتىش قىلىشتى. غازاخۇن ئاكا «چەت ئەل كىتابلىرىنى كۆپلەپ توپلاش، قەدىمىي كلاسسىك ئەسەرلەرنى يېغىش» جىنايىتىدىن ئۆزىنى تەكشۈرگەنىدى. خىزمەت گۇرۇپپىسى ئۇ كىتابلارنىڭ ھەممىسىنى كۆيدۈرۈش قارارىنى چىقارغان بولسىمۇ، غازاخۇن ئاكا ئاپتونوم رايونلۇق مەدەنىيەت نازارىتىگە، تەشۋىقات بۆلۈمىگە تېلېفون بېرىپ، ئۇ كىتابلارنى ئارخىپ قىلىپ ساقلاپ قېلىش بۇيرۇقىنى ئالدى. شۇنداقتىمۇ ئۇنى: «چەت ئەل كىتابلىرىنى يىغىپ، كۆپلەپ ئاريەت بېرىپ، باشقىلارنى زەھەرلەشتىكى مەقسىتىڭ نېمە؟»، «نېمىگە يەتمەكچىدىڭ؟» دېگەندەك بىمەنە سوئاللار بىلەن خېلىلا قاتتىق تۇتتى. غازاخۇن ئاكا كامىل، ھېكمەت، مۇراتلارنىڭ كۆرەش مەيدانىدىكى جاسارىتىنى، پاكىت سۆزلەش ئارقىلىق ئۇلارنىڭ زۇۋانىنى ئاچالماس قىلىپ قويغانلىقىنى ئاڭلاپ، بەكمۇ مىننەتدار بولدى، ئۇلارنى سىلەر دەۋرىمىزنىڭ شىجائەتلىك زىيالىيلىرى دەپ ماختىدى. ھېكمەت ئامۇتلۇقتىكى ۋەقەدە، خالىق ۋە ئۇنىڭ لۇكچەكلىرىنىڭ قانداق ئەدىپىنى يېگەنلىكىنى كۈلكىلىك قىلىپ سۆزلەپ بېرىۋىدى، غازاخۇن ئاكا بەكمۇ

خۇشال بولۇپ كەتتى.

— كامىل بەلەن ئىش قىپتۇ، — دېدى ئۇ قوللىرىنى شىلتىپ، — ياردىن غولىساڭمۇ، ياۋغا بوي بەرمە دېگەن كەپ بار. ئۆز قەدرىنى بىلمىگەن ھەرقانداق ئادەم ئۆلۈك بىلەن تەڭ... يانپاشقا چىققان ئىكەن، غولىتىپ ئېتىش كېرەك.

— دادا، سەن شۇنداق دەيدىكەنسەن، تاش بىلەن ياڭاقنىڭ تەڭ بولغىنى نەدە بار؟ — دېدى ئامانىللا سۆز قىستۇرۇپ، — ئالايلى، كامىل، ھېكمەت، مۇراتلار ئوقۇتقۇچىلار ئىچىدە بېكىلىق باراتقۇچىلاردىن ئىدى. ئەما خالىق، زېيىندىن، كېرىموفلاردەك سۈيىقەستچىسى، تۆمەتخور ئوغرىلار قارا ماتېرىيال، قارا ئەنزە پەيدا قىلىپ، ئىنتىزام تەكشۈرۈش ئىشخانىسىغا ئەۋەتىۋىدى، دائىمىي ھەيئەت كومىتېتى تەكشۈرمەي، تەنقىد قىلمای، ئۇلارنى جازالىۋەتتىمۇ؟... ھەقىقەت دېگەن نەرسە زادى بارمۇ - يوق؟...

— تونۇرا دەيسەن بالام، — دېدى غازاخۇن قايناپ، — دۇنيادا «ھەقىقەت» دېگەن سۆزدەك قۇلاققا يېقىملىق ئاڭلىنىدىغان ئىككىنچى بىر سۆز بولمىسا كېرەك. ئەما ھازىرقى ۋاقىتتا، بۇ سۆزنىڭ قىممىتى قۇلاققا يېقىملىق ئاڭلىنىشىدىلا!...

— خەلق بېشىغا چىقىۋېلىپ ناغرا چېلىۋاتقان بۇنداق ھەقىقەت قارىغۇلىرى، — دېدى كامىل ئاچچىقى بىلەن، — ئاخىرى بىر كۈن خەلق تەرىپىدىن تۆكۈرۈپ تاشلىنىدۇ.

— ئاتا - بوۋىلىرىمىز: «ھەرقانچە ھەشىمەتلىك زىيادەتمۇ ئاخىرى تۆگەيدۇ» دېگەن، — دېدى نەفىسە سەل تارتىنىپ، — ئۇلارنىڭ داپلىرى يېرىلىدىغان، ئاچچىق - ئاچچىق ياش تۆكۈدىغان كۈنلىرى كېلىدۇ.

— تونۇرا دېدىگىز قىزىم... ئادەم دېگەن ئەنە شۇنداق ئۈمىدۋار ياشاش كېرەك، — دېدى غازاخۇن ئاكا، — بۇ ھەقتە شەيخ سەئىدىنىڭ مۇنداق مىسرالىرى بار:

بۇ دۇنيادا زۇلمەت قالالماس ئەبەت،

ئۇنىڭغا قالىدۇ مەڭگۈلۈك لەنەت. . .

نەفسە مەلىكىخان ئاچىغا يارەملىشىپ، چىنە - قاچىلارنى يىغىشتۇرۇپ، ئۇستەللەرنى سۈرتتى ۋە ئىككى لىگەن مانتىنى ئۈستەلگە قويدى. ئۇلار بالا تەخسىلەرگە لازا قىيامى، ئاچچىق سۇلارنى تەڭشەپ مانتىغا تۇتۇش قىلىشتى. غازاخۇن ئاكا تارتىنىپ قالغان نەفسەنىڭ تەخسىسىگە ئۆز قولى بىلەن ئىككى مانتىنى سېلىپ بەردى. مېھماندوست مەلىكىخان ئاچا: «ئېلىڭلار، بېقىڭلار، ئوخشىماپتىمۇ - يە؟» دەپ يۇرۇپ، زورلاپ يېگۈزدى. مانتىمۇ راسا ئوخشىغاندى، قىيمىلىرىنىڭ دورا - دەرمانلىرى تېتىغان، شورپىلىرى ئېقىپ تۇراتتى.

تاماقتىن كېيىن، قىزىق دەملەنگەن چايدىن بىر پىيالىدىن ئىچىشتى. ئاندىن دۇئاغا قول كۆتۈرۈشتى. ئۇلار غازاخۇن ئاكا بىلەن يەنە بىردەم ھەمسۆھبەتتە بولۇپ، ئورۇنلىرىدىن تۇرۇشتى. ۋاقىت چۈشتىن ھالقىغاندى. ھېكمەت سۇ ئامبىرىغا، كامىل بىلەن نەفسە بوستانغا قايتىمسا بولمايتتى. غازاخۇن ئاكا ئۇلارغا ئامانلىق تىلەپ، كوچىغىچە ئۇزىتىپ قويدى.

كامىل، ھېكمەت، نەفسەلەر مىرزاپشانىڭ ئۆيىنىڭ دوقمۇشىغا كەلگەندە توختاشتى. ئۇلار مەشەدە ئايرىلمىسا بولمايتتى. ھېكمەت قارىقاش ناھىيىسىگە قاتنايدىغان ماشىنىغا چىقىپ لاسكويدا چۈشۈپ قالسا، ئۇنىڭ ئۈ تەرىپىگە ھارۋا، ئۇلاغ ئۇچراپ قالاتتى. شۇڭا ئۇ كامىل، نەفسەلەر بىلەن خوشلاشتى. دوستىنىڭ مىسكىن چىرايىغا قاراپ، كامىلنىڭ ئىچى ئاغرىپ قالدى. چۈنكى، ھېكمەت ئىككى كۈن شەھەردە تۇرۇپ، گۈلزىبا بىلەن كۆڭلى سۇ ئىچكۈدەك مۇڭدۇشۇۋالالمىغانىدى.

— كۆڭلۈڭنى يېرىم قىلما! — دېدى كامىل دوستىنىڭ ئىككى مۇرىسىگە قولىنى قويۇپ، مەن ئارىلىقتا نەفسە بىلەن شەھەرگە كىرىمەن، دوستلار جەم بولۇپ، گۈلزىباغا نەسىھەت قىلىمىز. . .

— رەھمەت ساڭا! . . . سىلەردەك دوستلىرىم بولغاچقا، ئەلەم چېكىپ يۈرمەيمەن. . .

هېكمەت ماشىنىدىن لاسكويدا چۈشۈپ قېلىپ، باش لاسكوي ئۆستىگى بويلاپ توپا يولغا قايرىلدى. بۇگۈن بازار كۈنى بولغاچقا، بىرمۇ بوش هارۋا ياكى بۇلاغ يوق ئىدى. بورا، خام مال، ئوتۇن باسقان هارۋىلار، تاشتۇز، بادرا ئارتقان ئۇلاغلار قەدەمدە بىر ئۆتىشىپ تۇراتتى. شۇڭا هېكمەت قەدىمىنى تېزلىتىپ، يېڭىئېرىققا پىيادە يۇرۇپ كەتتى.

قۇياش ئالامەت زور ئوت شارىدەك كۆجۈم كەتتىلەر ئارقىسىغا پېتىۋاتقان، ئۇنىڭ قىيپاش چۈشكەن قىپقىزىل زەر نۇرلىرى يەر يۈزىنى سۆيۈپ تۇرغان، هېكمەت چەكسىز شال تىگانلىرى ئوتتۇرىسىدىكى يوللاردا گۈلزىبانىڭ ئىسمىنى زىكرى قىلىپ يۈگۈرۈپ كېتىۋاتقان مۇشۇ پەيتته، قارا چايشاپلىق بىر قىز يۈرۈكقاش دەريا بويىدىكى يالغۇز تېرەكنى قۇچاقلاپ، يامغۇردەك ياش تۆكمەكتە ئىدى. مانا بۇ كىچىككىنە نازۇك ۋۇجۇدى كۆتۈرەلمىگۈدەك هەسرەت ـ ناداەەت تاغلىرى باسقان باغرى قان، يۈرىكى زەردەپ بىر ناتۇۋان ئىدى. ئۇ، چىن مۇهەببەتكە، پاك ئەقىدىگە، ئىنسانىي ۋىجدانغا سادىقلىقى بىلەن بۇ دۇنيادىن كەتمەكچى... قۇياش ۋە يېشىل كائىناتقا خوش دېمەكچى... تاتلىق ئۆتكەن خاتىرىلەرنىڭ شاهىدى — ئەزىم دەريا يۈرۈكقاش بىلەن ئاخىرقى قېتىم خەيرلەشمەكچى!... قىسقىسى بۇ قارا چايشاپلىق قىز ئۆزىنىڭ ياش هاياتىغا خاتىمە بېرىش ئالدىدا تۇرغان گۈلزىبا ئىدى.

نەقىسە چىقىپ كەتكەندىن كېيىن، گۈلزىبا ئۆزىنى كارىۋاتقا تاشلاپ ئۆكسۈپ ـ ئۆكسۈپ يىغلىدى. ئۇ هېكمەتكە زادىلا چىدىمىدى!... ئاخشام قىز كۆچۈرۈپ كېلىۋاتقاندا، توي سورۇنىدا، ئىككىنچى مەكتەپ ئالدىدا ئۆزى تىكىپ كىيگۈزۈپ قويغان ئاق كانۋا كۆڭلەكلىك يىگىتنى، ياق، ۋاپادار ئېرىنى يوشۇرۇن كۆردى!... يىغانلىرى ئۆرلىدى... قەلب پىنهانلىرىدىن: «ئاه ئۇ مېنىڭ ئېرىم... ئۇ بالامنىڭ دادىسى... ئۇ مېنىڭ ئاق كۆڭۈللىكىم...» دېگەن ندا كەلدى. كاشكى ئۇ يۈگۈرۈپ بېرىپ بوينىغا ئېسىلسا، هىدلىرىنى هىدلىسا، ئۇنىڭ ئايالى، بالىسى ئۈچۈن ئۇرۇۋاتقان بۇرىكىنىڭ ئۈستىگە بېشىنى قويسا... هەم شۇنداق مەڭگۈ ئۇخلاپ قالسا!... ئۇ نەقەدەر بەختلىك بولار ئىدى ـ هە؟

ياق! گۈلزىبا ئەمدى ئۇنداق قىلالمايدۇ... بىغۇبار يۈزلەرگە ناپاك يۈزلەر بىلەن قانداق قارىسۇن؟... ئەمسە ئايرىلىپ كەتسۇنمۇ!... ياق، ياق!... بۇ نېمىدېگەن دەھشەت!... ئاجايىپ دەھشەت!... دەپ ئېيتقۇسىز دەھشەت!...

مانا مۇشۇنداق بىر - بىرىگە قارىمۇقارشى شىددەتلىك ئوي - خىياللار گۈلزىبانى بۇ دۇنيادىن ۋىدالىشىشقا مەجبۇرلىغاندى...

گۈلزىبا يالغۇز تېرەكنى قۇچاقلاپ يىغلىماقتا ئىدى... ئۇنىڭ سىيلىق قوۋزاقلىرىدىكى قوش يۈرەك سۆرىتى ئۆز شەكلىنى ھېلىمۇ ساقلاپ تۇراتتى. ئۇ گويا يۈرەكتىكى كونا داغنى ئەسكە سالاتتى. گۈلزىبا ئۇنى سىيلايتتى، يۈزلىرىنى ياقاتتى... كۆز ياشلىرى بىلەن يۇياتتى.

... - بۇ قەلەمتىراش سىزنىڭ ئۇرنىڭىزدا ماڭا ھەمراھ بولسۇن!...

- بولىدۇ گۈلۈم... مېنىڭ جېنىمنۇ سىزگە تەسەددۇق...

گۈلزىبا دەرھال بېشىنى كۆتۈرۈپ، بىسەرەمجان كۆزلىرى بىلەن ئەتراپقا قارىدى، دەريا تەرەپلەرگە تەلمۈردى... بوينىغا يىپەك يىپ بىلەن تۇمارەك ئېسىۋالغان كىچىك قەلەمتىراشنى ياقا چېكىدىن ئېلىپ كۆردى!... ۋە بىردىنلا ۋارقىرىۋەتتى:

- ھېكمەت!... ھېكمەت!...

جاۋاب سادا ئاڭلانمىدى، گۈلزىبا دەريا بويلىرىدا گويا ھېكمەتنىڭ ئىزلىرىنى تاپماقچى بولغاندەك يۇقىرىلاپ ماڭدى. ئۇ ماڭا - ماڭا، كۆۋرۈكتىن خېلىلا ئۇزاپ كەتتى ۋە قۇرۇم كۆلىگە كېتىدىغان بىر چىغىر يول ئېغىزىغا كېلىپ توختىدى. ئۇ بى ئىختىيار شۇ ياققا قايرىلدى. ئەتراپىنى گۈگۈم پەردىسى قاپلىدى. قاراڭغۇ چۈشۈۋاتاتتى. ئاينىمىغان جىگدە كۆچەتلىرى ئارىسىدىن باشلانغان بۇ يول ئادەمسىز جىمجىت بولۇپ، بارغانسېرى قېرى قارىياغاچ، پور توغراقلار ئىچىگە ئېلىپ باراتتى. قەدەمدە بىر دېگۈدەكلا، ئىچىنى ئوت يېسىپ كەتكەن چوڭقۇر ئورەكلەر ئۇچرايتتى. ئېھتىمال ئۇلار ئوتۇن ئۇچۇن قېزىۋېلىنغان دەرەخ يىلتىزلىرىنىڭ ئورنى بولسا كېرەك. گۈلزىبانىڭ تېنى شۇركۈنۈپە قويماي كېتىپ باراتتى. بەقەت ئۇنىڭ كۆڭلىدە قۇرۇم كۆلىدىكى يالغۇ

ئارال ئابىدىدەك تىكلىنىپ تۇراتتى. ئۇ ئارال ئۇنىڭ ئۈچۈن بەكمۇ مۇقەددەس ئىدى. ھېكمەت ئىككىسى تۇنجى مۇھەببەت ئۇرۇقلىرىنى شۇ يەرگە چاچقانىدى...

گۈلزىبا قۇرۇم كۆلى ئورمانلىقىغا يېتىپ كەلدى ۋە ھېلىقى يىلى يازدا دوستلىرى بىلەن دالا سايامىتى قىلىپ چۈشكەن يېرىنى ئىزدەپ تاپتى. قازان ئاسقان ئوچىقى تۇزلىنىپ كەتكەن بولسىمۇ، قارىيىپ تۇراتتى. مانا بۇ يەردە ھېكمەت گارمون چالغان... ئۇنىڭ ئىككى يېنىدا مۇرات بىلەن كامىل ئولتۇرغان... ئۇلار قايسى ناخشىنى ئېيتقان بولغىيتتى؟ تىرغرا «باھارىم گۈزەل، كۆڭلىرىم گۈزەل...». مانا تاپتىم، نەغمە ئىككىمىز مۇشۇ يەردە كۆكتاتلارنى يۇيغانىدۇق. زۈمرەت ئۇچاقتا ئوت قالىيالماي: «مۇرات، كۆزۈمگە ئىس كىرىپ كەتتى...» دەپ توۋلىغانىدى.

گۈلزىبا داستىخان سېلىنغان، «كىم ئوردى؟» ئويىنغان يەرلەرنى مۇسەللەپ، يۇرىكى مۇجۇلدى. سەيلىگاھلار كۆكىرىپ، ياشىرىپ تۇرۇپتۇ... لېكىن كۆڭۈللۈك خاتىرلەرنىڭ ئىزناسىمۇ قالماپتۇ!... گۈلزىبا بۇ يەردىن كۆزى قىيمىغان ھالدا ئايرىلىپ، قۇرۇم كۆلى تومىسىغا ياماشتى. بۇ چاغدا، قۇرۇم تاغلىرى ئارقىسىدىن كۆتۈرۈلگەن ھىلال ئاي گويا بىر پارچە مۇزدەك يالتىراپ تۇراتتى. پەسلىكتىكى ئورمان، كۆل ئوتتۇرىسىدىكى پارچە - پارچە قۇمۇشلۇقلار ئاي شولىسىدا تېخىمۇ مۇڭلۇق، غېرىبانە تۇيۇلاتتى. پەقەت مەخمەلدەك تىنىق ئاسمانىنى تولدۇرغان تورکۈم - تورکۈم يۇلتۇزلار ئىلگىرىكىدەكلا جەلپ قىلاتتى ۋە چاقنايتتى.

گۈلزىبا كۆز قارىقى ئېقىپ كەتكۈدەك بولۇپ، بۈككىدە كۆرۈنۈپ تۇرغان ئارالغا قارىدى، ئۇنىڭغا خۇددى ھېكمەت پالاق ئۇرۇپ چىقىپ كېلىۋاتقاندەك تەلمۈردى، لېكىن ھېكمەتمۇ چىقمىدى، ئارالمۇ يېقىن كەلمىدى. قوندۇزلارنىڭ قۇرۇق شاخ - شۇمبىلاردىن ياسىۋالغان ئۇۋىلىرى ئۇۋا كۆرۈنۈپ تۇراتتى. ئەگەر مۇرات بولغان بولسا، قولۇاقتىن بېرىنى ئېچىپ كەلگەن بولاتتى. گۈلزىبا تۇنجى مۇھەببىتىنى ئالتىغان ئاشۇ يەردە،

يۈرىكى توختىغىچىلىك ئېرىنىڭ خىيالىنى قىلىپ، ئۇنىڭ بىلەن غايىبانە سۆزلىشىپ، ھېكايىلىرىنى تىڭشاپ، مۇڭلۇق ناخشىلىرىغا مەھلىيا بولۇپ ئولتۇرسا... ئۇلارنىڭ تۇنجى سۆيۈشۈشلىرىنى كۆرگەن دەل - دەرەخلەر ئاستىدىكىسى تۇپراقتا باش قويۇپ، مەڭگۈلۈك ئۇيقۇغا كەتسە... بۇ چۇقچايغان يالغۇز ئارال ئۇنىڭ مۇبارەك تېنى يانقان، دەردلىك يۈرىكى توختىغان قەبرىگاھى بولۇپ قالسا... شۇنداق، ئاخىر بىر كۈن ھېكمەت ئۇنى مۇشۇ يەردىن تاپىدۇ... ئۇلار يەنە مۇڭلۇق ناخشىلىرىنى قايتا ئېيتىشىدۇ... «مۇھەببىتىمىزنىڭ شاھىدى بولغان بۇ ئارالنى پات - پات يوقلاپ تۇرىمىز...» بۇ سۆز ھېكمەتنىڭ ئەھدىسى ئىدى. «مۇشۇ جايىمىزدا ئولتۇرۇپ، مەڭگۈ ئۇنتۇلماس دەقىقىلەرنى ئەسلەيمىز...» گۈلزىبامۇ ئاشۇنداق ئارزۇ قىلغانىدى... قېنى شۇ گۈزەل كۈنلەر؟ قېنى شۇ ياشلىق كۈيى ياڭرىغان دەقىقىلەر؟... نەلەرگە يوقالغاندۇر مۇھەببەتنىڭ گۈل - چېچەكلىرى ئېچىلغان چاغلار؟... ئاھ... شۇم زاغلار ئۇ چىمەنلىككە زىمىستان چىللاپ كەلدى!... گۈلزىبانىڭ قەلب بېغى قۇرۇق - قاقشال مازارلىققا ئايلاندى... ئەمدى بۇ گۆرستانلىقتىن بۈلبۈل قوشى ئۈچۈپ كېتمىدۇ... قىسمەت - تەقدىر بىلەن كىملەرنۇر ئۇنى ئۆز بېغىغا چىللايدۇ... شوخ كۈلكىسى، خۇش خۇي چىرايى، مۇڭلۇق ناخشىلىرى بىلەن گۈلزىبانىڭ بوستانىغا ھاياتىي كۈي بەخشىندە قىلمىدىغان ھېچنېمىسى قالمايدۇ... ئۇنىڭ سۈمبۈل چاچلىرىنى سىلىغان قوللار باشقا بىرۈۋلارنىڭ باشلىرىنى سىيلايدۇ... قارىغان چىرايلار كىملەرگىدۇر تەبەسسۇم ئېلەيدۇ... گۈلزىبا ئۈچۈن ئۇرغان يۈرەكلەر قېتىغا كىملەردۇر سىڭىپ كىرىدۇ... ئۇ تىڭشىغان كۆكرەكلەر ئۇستىگە قانداقتۇر ياتلار باش قويىدۇ!...

— ياق!... ياق!... مەن ھېكمەتنى ھېچكىمگە بەرمەيمەن... — گۈلزىبا ئەسەبىيلەرچە توۋلىدى، — ئۇ مېنىڭ... ئۇ بالامنىڭ دادىسى... ئۇ ماڭا تەئەللۇق!...

— ئەمىسە، ئارقاڭغا قايت... دەرد - ئەلەم، خورلۇقلارنىڭ قۇربانى بولغان، سەن ئۈچۈن تارتمىغان ئازابى، كۆرمىگەن كۆرمىشلىرى قالمىغان

ئاشۇ مۇساپىر بىچارىنى باغرىڭغا ئال! . . . — غايىپتىن كىمدۇر بىرى ۋارقىرىغاندەك قىلدى. گۈلزىبا يان - يېنىغا، يۇلتۇزلۇق ئاسمانغا قارىدى، — يەنە نېمىگە ئىككىلىنىسەن؟ . . . ئۇ سېنى، دۇنياغا كۆز ئاچمىغان پەرزەنتىنى كۈتۈۋاتىدۇ. . . بىر غېرىپ كۆڭۈلنى ئوۋلا! . . . ئۇنىڭ ئېزىز بېشىنى سىيلا! . . .

— ئۇياتسىز، قايسى يۈزۈڭ بىلەن ھېكمەتكە قارايسەن؟ — يەنە كىمدۇر بىرى ئۇنىڭغا كۆزلىرىنى ئالايتىپ، قول شىلتىۋاتقاندەك قىلاتتى، — بىلەمسەن، سەن دېگەن ناپاك ئايال، ھالال جۈپتىڭ تۈرۈقلۇق، يات‌لارنىڭ قوينىدا ياتتىڭ! . . .

— ئۇنىڭ گېپىنى ئاڭلىما، — دېدى بىرىنچى ئاۋاز، ئۇ سېنىڭ گۇناھىڭ ئەمەس، ھېكمەت سېنى كەچۈرگەن! . . . ئۇ سەندىن ئۆزگىگە ھەرگىز كۆڭۈل بەرمەيدۇ. . . بۇنى چۈشەن. . . بولمىسا، بىر ئۆمۈر داغدا قالىسەن! . . .

— يالغان، ئۇ سېنى ياسالما بەختكە دالالەت قىلىۋاتىدۇ، — دېدى ئىككىنچى ئاۋاز، — ئېرىڭ سېنىڭ بىلەن بىرگە بولغىنىدا، تىنىقلىرىڭدىن ياتلارنىڭ ھىدى كېلىۋاتقانلىقىنى، تەنلىرىڭدە قانداقتۇر ئىزلارنىڭ بارلىقىنى ھېس قىلماسمۇ؟ . . . ئۇنىڭ غۇرۇرى زەھەرلىنىدۇ . . . كۆڭلى بارا - بارا سوۋۇيدۇ. . كۆڭلۈڭ ئۇچۇن ھېجىيىدۇ. . . بىچارىلىكىڭگە ئېچ ئاغرىتىدۇ. . . بىلەمسەن، ھېجايغىنى يالغان، ئېچ ئاغرىتقىنى راست. ئەما ئېچ ئاغرىتىش — مۇھەببەت ئەمەس! . . .

— ئاھ خۇدا! . . . — ئىككى قولىنى ئېگىز كۆتۈرگەن گۈلزىبا كۆككە قاراپ قاتتىق ۋارقىرىدى، — مەن قانداق قىلاي؟ . . . ماڭا يول كۆرسەت! . . . سەن بۇ دۇنيادا بارمۇ - يوق؟ . . .

غايىپتىن كەلگەن ئىككىنچى ئاۋازنىڭ سۆزلىرى گۈلزىبا ئۇچۇن يوللۇق بىلىندى. بولۇپمۇ «ئېچ ئاغرىتىش — مۇھەببەت ئەمەس! . . .» دېگەن بىر جۈملە سۆز خۇددى قارا قويۇندەك ئۇنىڭ كۆز ئالدىنى قاراڭغۇلاشتۇردى. . . ئۇ ئاستا قەدەملەر بىلەن سۇغا ئېچكىرىلەپ كىردى. سۇ سوغۇق ئىدى. بىراق ئۇ ھېچنېمىنى سەزمىدى. ئۇنىڭ ئوبدانلا

تومپىيىپ قالغان قورسقى سۇغا چىلاشقاندا، تۈيۇقسىزلا سىلكىنىپ، بەدىنى قالتىراپ كەتتى. چۈنكى بالا تەۋرىگەنىدى!... مانا بۇ گۈلزىبا هامىلدار بولۇپ، هامىلىنىڭ تۇنجى قېتىم شەپە بېرىشى ئىدى. نەچچە كۈنلەردىن بېرى تۇزۇك بىرنېمە يېمىگەچكە، بالىغا ئوزۇقلۇق يېتىشمىدىمۇ، سوغۇق سۇ تەسىر قىلدىمۇ ياكى پانىنىڭ قىسمەتلىرىنى كۆرمەي كېتىشكە كۆزى قىيمىدىمۇ، ئەيتاۋۇر بالا ئارقا - ئارقىدىن تەۋرەشكە باشلىدى.

— بالام!... جېنىم قوزام!... — گۈلزىبا قورسقىنى سىيلاپ ئاستا پىچىرلىدى، — سەن مېنى ئۆلگىلى قوي... سەنمۇ بۇ بالايىئاپەتلىك دۇنياغا كۆز ئاچساڭ.... پۇشايمان قىلىسەن... «ئانام مېنى نېمىشقىمۇ تۇغقان بولغىيتتى؟» دەپ مېنى قارغايسەن... بىز ئىككىمىز بىللە كېتەيلى، بولامدۇ بالام؟... بىللە كېتەيلى!...

— ئانا، ئۆلۈۋېلىش نامەردلىك، — قورساقتىن سادا كەلدى، — بۇ دۇنيا ئۆزىنىڭ ئاشۇ تۇغمىس - پۈتمەس غەۋغالىرى بىلەن كۆڭۈللۈك!... بولمىسا، بەكمۇ زېرىكەرلىك بولۇپ قالمامدۇ؟... «بەختسىزمەن» دەپلا، مېنىغۇ ئۆزىڭىز بىلەن بىللە ئېلىپ كېتەرسىز... ئۇ دۇنيادا دادامغا يۈز كېلەلەمسىز؟... بىلەمسىز ئانا، تولىمۇ پاراۋان، بەختلىك، غەمسىز كىشىلەر ئۆزىدىن باشقىنى ئويلىمايدۇ... ئۇلار گۈناهقا يېقىن، خۇداغا يىراق بولىدۇ... بەختسىزلەر ئاللاغا سېغىنىپ تۇرىدۇ!...

— بولدى قىل، ئەمدى سۆزلىمە! — گۈلزىبا سۆلارنى شالاپلىتىپ قورسقىغا ئۇردى، — ئۇنىڭسىزمۇ ئازابلىرىم ئۆزۈمگە يېتىپ ئاشىدۇ... سەن ئادەملەرنى چۈشەنمەيمەن!... رەزىل دۇنيانى كۆرمىدىڭ...

— ياق ئانا، — بالا قورساقتا ۋىلىقلاپ مەسخىرىلىك كۈلگەندەك قىلدى، — مەن دۇنياغا تۆرەلسەم، «كەلسەم - كەتمىسەم...» دېگەندەك ياشايتتىم... سىز ئېچىنىزدە بىر ئىدىش سۇ بارەڭ يىغلاۋېرىدىكەنسىز... بىلىپ قويۇڭ، يىغا بىلەن هاياتنى كۆكەرتكىلى بولمايدۇ!... كۆز ياشتىن بەخت تۇغۇلمايدۇ!...

— گۈلزىبا!...

دەھشەتلىك ۋارقىرىغان ئاۋاز گۈلزىبانى چۆچۈتىۋەتتى. تۇسما ئۇستىدىن ئېگىز بىر سايە يۈگۈرگىنىچە پەسلەپ چۈشمەكتە ئىدى.

— جېنىم ئاچا!...

— ئاچا!...

ئارقىدىن تۇسما ئۇستىدە يەنە ئىككى كۆلەڭگە پەيدا بولدى. ئۇلارمۇ ئۆلەر - تىرىلىشىگە باقماي يۈگۈرۈپ كېلىۋاتاتتى. بۇلار مۇرات، ماھىگۈل، نەبىلەر ئىدى. مۇرات كىيىملىرى بىلەنلا سۇغا شالاپلاپ كىرىپ - دە،. گۈلزىبانىڭ مۇرىلىرىدىن قۇچاقلاپ، قىرغاقتا ئېلىپ چىقتى. ماھىگۈل بىلەن نەبى ئاچىسىنى قۇچاقلاپ يىغلىماقتا ئىدى.

— ئاچا، سەن ئۆلمىگىن... مەن... مەن... گۈلرۇزىنىسى ئۆلتۈرۈۋېتىمەن، — نەبى مۆلدۈرەك تۆكۈلۈپلا كەتتى، — توي كۈنى ئۇلار مېنى ئالداپتۇ... سەن... سەن... مېنى چاقىرىپسەن!...

— جېنىم ئاچا... ئۇز ئاچا... سەن مۇنداق قىلساڭ، مەن قانداق قىلىمەن؟... — ماھىگۈل ئېسەدەپ كەتتى، — ئاھ خۇدا، نېمىدېگەن قورقۇنچلۇق!...

مۇرات ئۇلارنى باشلاپ كۆچەت ئورمانلىقىغا ئېلىپ كەلدى. ئاچچىقىدىن تىترەپ، ئۇنىڭ يۈزلىرى قەغەزدەك ئاقىرىپ كەتكەنىدى. ئىشتانلىرىدىن سۇ ساقىپ، ئاياقلىرىدىن لاي ئېقىۋاتاتتى...

— سىز... سىز... — مۇرات غەزەپ ۋە ئەلەمدە قىلىدىغان گېپىنى تاپالماي قالدى، — ئۇلۇۋالماقچىمۇ؟ مېڭىڭ، بېرىپ ئۆلۈڭ!... ۋۇي ۋاپاسىز... قورقۇنچاق، ئىرادىسىز!... ھېكمەتىنىڭ ئەقىدىلىرىگە مۇشۇنداق جاۋاب بەرمەكچىمۇ؟... مۇشۇ غۇبارسىز ئۈكىلىرىڭىزنى قىمارۋاز قايىتىنىڭ، لۇكچەك گۈلرۇزىنىڭ يىرتقۇچ ئالقانلىرىغا تاشلاپ كېتىشكە يۈرىكىڭىز قانداقمۇ چىدىدى؟... مەن سىزنى بۇرۇن تولۇق چۈشەنمىگەن ئىكەنمەن... سىز ئۇچىغا چىققان شەخسىيەتچى... ھاماقەت ئىكەنسىز...

— مۇرات مەن... — مۇراتنىڭ ئاخىرقى سۆزلىرى گۈلزىبانى ئويغا سېلىپ قويغانىدى، — ھېكمەتكە...

— بولدى چۈشەندۈرمەي قويۇڭ، — مۇرات قولىنى شىلتىدى، —

سىز ئۇلسەم ھېچ ئىشتىن خەۋەرسىز ئۇخلايمەن... ماھىگۈل، نەبىلەر نېمە كۈنلەرنى كۆرسە كۆرمەمدۇ، ھېكمەت قانداق كۈلپەتلەرنى چەكسە چەكمەمدۇ، كۆزۈمۇ كۆرمىسۇن، قۇلىقىمۇ ئاڭلىمىسۇن دېمەكچىسى... پانىنىڭ بارلىق دەرد - بالالىرىنى تىرىكلەرگە قالدۇرۇپ، باقىدا سەيلە قىلماقچى!...

— مۇرات مېنىڭمۇ ئامالىم... — دېدى گۈلزىبا خىجالەت ئىلكىدە...

— بولدى قىلىڭ، سىزنىڭ بۇگۈنكى مۇشۇ ئىشىڭىزنى ھەرقانداق چۈشەندۈرۈشلەر ئاقلىيالمايدۇ...، — مۇرات تىترەپ تۇرۇپ سۆزلىمەكتە ئىدى، — قېنى، سىزدىكى ۋىجدان، قېنى سىزدىكى دىيانەت؟ ئادەمىيلىك پەزىلىتىڭىز نەگە كەتكەن؟... باشقىنى ئويلىمىسىڭىزمۇ، بالىڭىزنى ئويلاپ قويمىدىڭىزمۇ؟... بىغۇبار بىر نارەسىدىنىڭ قاتىلى بولۇشقا دىلىڭىز ئۇرتەنمىدىمۇ؟... بىلىپ قويۇڭ، سىز ھەممىگە ئۇلگە بولغۇچى بىر ئوقۇتقۇچى!... ئويلاپ بېقىڭا، زۇمرەت قىل ئارقانلاردا باغلانىدى... زەنجىرلەر بىلەن چىرمالىدى... ئىستقا ئوخشاش تۇڭرۇكلەرگە چېتىلدى... بوز يەرنىڭ گۈزەدەك قاراڭغۇ قازناقلىرىغ سولاندى... شۇنداقتىمۇ ئۇ مۇھەببەت - نەپرەتنى ئەسەبىي دىلىدا ساقلاپ كەلدى... بوز يەر مەيدانلىرىدا خالىقنى پۈتىدا سۆرۈلۈپ يۈرگەن زەنجىر بىلەن ئۇردى!... ئاتتىن غۇلىتىپ چۈشۈردى. ئۇنى بوغدى!... مەن ئۇنىڭ لەۋلىرىنى چىشلەپ قان چىقىرىدىغان... بىراق ياش تۆكمەيدىغان يۈرىكىنى ياخشى كۆرمەمەن!... سىز بولسىڭىز، دوستلارنى يىغلىتىپ، دۈشمەننى كۈلدۈرمەكچى!...

مۇرات بەش - ئالتە قەدەم مېڭىپ، قېلىن ئوتلۇق ئۈستىدە توختىدى ۋە بىردىنلا ئىككى مۇشتۇمىنى ھاۋادا سىلكىپ، خۇددى چۆلدە قالغاندەك شىددەت بىلەن ۋارقىرىدى:

— ھېكى... مەت!...

مۇرات گۈپپىدە يەردە تىزلىنىپ، مەجنۇنلاردەك ئوت - خەسلەرنى يۇلۇپ، يەرگە مۇشتلاپ، پېشانىلىرىنى شەبنەملىك چۆپلەرگە ئۇرۇپ، يىغا ئارىلاش توۋلىماقتا ئىدى:

— ئاھ، دوستۇم ھېكمەت!... مەن نېمىدېگەن بىتەلەي،... سېنىڭ ئەقىدىلىرىڭ توزغاقتەك توزۇپ كەتتى... مەن نېمىشقىمۇ يۇرتۇڭغا كەلگەن بولغىيتتىڭ؟... مېھرىبان ئاناڭنى، كۆيۈمچان دادامنى، قېرىنداشلىرىڭنى تاشلاپ، بۇ يەردە نېمە خوزلۇق كۆردۈڭ؟... نېمە تاپتىڭ؟... بىلەمسەن، سەن گۆھەر دەپ قوينۇڭدا ساقلىغان بايلىقىڭ ئەرزىمەس بىر تاش ئىكەن!... ئۇلار سېنىڭ بالاڭنى ئۆلتۈرمەكچى!... ئاڭلاۋاتامسەن دوستۇم... بالاڭنى تۇنجۇقتۇرۇپ ئۆلتۈرمەكچى!... ئاھ ئۇلار نېمىدېگەن قارا نىيەت!... تېخى دۇنياغا كۆز ئاچمىغان ئۆز پەرزەنتىگمۇ رەھىمى كەلمىسە!... — مۇرات چۆپلەرگە بېشىنى قويۇپ، ئالقانلىرىدا ئوت - خەسلەرنى تۇتاملىغان ھالدا جىمىپ قالدى ۋە يەنە بىردىنلا بېشىنى كۆتۈردى، — ھېكمەت... ھېكمەت، ئاق كۆڭۈل، قولى ئوچۇق، سەمىمىي دوستۇم!... ئىستقا نان بەرسەڭ، قاۋاپ ھويلاڭنى ساقلايدۇ... كالىغا يەم بەرسەڭ، سۈت بېرىدۇ... ئۇلاقنا بوغۇز بەرسەڭ، جېنىڭغا ئەسقاتمىدۇ!... بەدىنىڭدىكى جاراھەت ئىزلىرىنى ساناپ باققىنا؟... ئۇ نېمىنىڭ يالدامىسى؟ نېمە ئۈچۈن، كىملەر ئۈچۈن شۇنداق بولغان؟... ئۇلار سېنىڭ بۇ جان پىدالىقىڭغا قانداق جاۋاب قايتۇردى؟... تۆلىگەن بەدەللىرىڭ بەدبەلگە بەختىڭنى تارتىۋالدى!... پۈتۈن ئۆمرۈڭگە يەتكۈدەك ھەسرەت ئاتا قىلدى!...

— مۇرات، مېنى تىللاڭ، مېنى ئۇرۇڭ! — گۈلزىبا مۇراتنىڭ قولىدىن تارتتى، — مەن ئەسكى، مەن ھاماقەت، پەقەت ئۆزۈمنىلا ئويلاپتىمەن. ھەقىقەتەن ھېكمەتكە يۈز كېلەلمەيدىغان ئىشنى قىلغانلىقىمنى ھېس قىلدىم. ھەممىلا ئىشنى ئەقىل بىلەن ئەمەس، گاھىدا ھېسسىيات تۈپەيلىمۇ قىلىپ قويىدىغان چاغلار بولىدىغۇ؟...

— مۇرات ئاكا!... — ماھىگۈل مۇراتنىڭ قېشىغا تىزلاندى، — سۆزلىرىڭىز يۈرەك - باغرىمنى ئېزىۋەتتى. مەن سىزدىن خوش بولۇپ كېتەي، ئۇرنىڭىزدىن تۇرۇڭ...

— جېنىم مۇرات ئاكا، تۇرىڭا!... — ئەبى ئۇنىنى قويۇپ بېرىپ يىغلاۋاتاتتى.

ماهىگۈل مۇراتنىڭ ھېكمەت توغرۇلۇق ئېيتقان سۆزلىرىنى ئاڭلاپ، قانچە قىلىپمۇ ئۆزىنى تۇتۇۋالالمىدى. ئۇ دۇنيادا مۇنداقمۇ دوستلارنىڭ بارلىقىغا ئىچىدە ئاپىرىن ئوقۇماقتا ئىدى. مۇرات دوستىنى ئۆچۈن قايغۇرماقتا، دوستىغا ياش تۆكمەكتە... گويا ھېكمەت بىلەن مۇراتنىڭ يۈرىكى بىر بىغىشتا چۈشكەن قوش ئالمىدەك، بىرسىگە چۈشكەن قۇرت يەنە بىرسىنمۇ نابۇت قىلماقتا ئىدى.

ئەقىللىق كىتابخانلىرىم، بەلكىم «مۇرات، ماهىگۈل، نەبىلەر قانداق قىلىپ بۇ يەرگە كېلىپ قالدى؟ ئۇلار گۈلزىبانىڭ ئۆلۈۋالماقچى بولغانلىقىنى نەدىن بىلدى؟» دەپ ھەيران بولۇشۇڭلار مۇمكىن. شۇڭا سىلەرگە سۆزلەپ بېرىۋاتقان ھېكايەمنىڭ تېخىمۇ چۈشىنىشلىك بولۇشى ئۈچۈن، بىرئاز ئارقامغا چېكىنىشىمگە رۇخسەت قىلىڭلار.

... گۈلزىبا ياتقىدىن چىقىپ كېتىپ، بىرەر سائەت ئۆتمەي، ماهىگۈل بىلەن نەبى ئۇنىڭغا بىر قاچا تاماق ئېلىپ كەلدى. گۈلزىبا ياتاقتا كۆچكەن كۈننىڭ ئەتىسى ماهىگۈلگە بىر ئاچقۇچ بەرگەنىدى. نەبى ئىككىسى ئىشكنى ئېچىپ كىرگەندە، ئۇستەلدە بىر پارچە خەت تۇراتتى. ماهىگۈل خەتنى ئىچىدە ئوقۇپ تۇگەتمەيلا چىرقىرىۋەتتى. بۇ گۈلزىبانىڭ قالدۇرغان ۋەسىيەتنامىسى ئىدى. نەبى يەرگە چۈشۈپ كەتكەن خەتنى ئېلىپ ئونلۇك ئوقۇدى:

... «ئوماق سىڭلىم ماهىگۈل، مەن ھەپتىدىن بېرى كېچە - كۈندۈز ئويلىنىپ، ئاخىرى بۇ دۇنيادىن ۋىدالىشىش قارارىغا كەلدىم. دادام، ئانام، گۈلرۇزلار مېنى مال ئورنىدا بىر ئىبلىسقا ساتتى. بۇ خورلۇقنى مېنىڭ غۇرۇرۇم زادىلا كۆتۈرەلمىدى. سىز ۋە باشقىلار مېنى ئەيىبلىشىڭلار مۇمكىن. لېكىن ئامالىم يوق، مەن قايسى يۈزۈم بىلەن ھېكمەت ئاكىڭىزغا قارايمەن؟ سىڭلىم، سىز ئەقىللىق چوڭ بولدىڭىز... مېنىڭ دەردىمگە يېتەلەيسىز!... ھېكمەت ئائىلىمىزنىڭ بىر ئەزاسىدەك، بىر تۇغقان قېرىندىشىمىزدەك، مېھرىبان ئاكىدەك

هەممىزگە قولىدىن كېلىدىغان بارلىق ياخشىلىقنى قىلدى. دادام قانغا مىلىنىپ ياتقاندا، ئۇنى كېچىلىرى قۇتقۇزۇپ، جاراھەتلىرىنى تېڭىپ، ئۆز ئاتىسىغا كۆرسەتمىگەن ھىممەتنى كۆرسەتتى... ئانامنىڭ كېسىلىنى داۋالاپ، ئۇنىسى ئۆز ئانىسىدەك ھۆرمەت قىلدى. گۈلرۇزغا يۇرتىدىن كىيىم - كېچەكلەرنى ئەكەلدۇرۇپ، ئۆز سىڭلىسىدەك ياساپ قويدى... بىراق ئۇلار بەكمۇ شەپقەتسىزلىك قىلدى. بۇ بىۋاپا دۇنيادا ھەربىر ياخشىلىققا يامانلىق قايتامدۇ؟... بىلمىدىم. ئۇلارنىڭ دىلىنى قارايتىۋەتكەن زادى نېمىدۇر؟ تاتلىق سىڭلىم ماھىگول، سىز ھەم ئۇكام نەبىگە ھېكمەت بەكمۇ ئامراق ئىدى. ئۇ ھاياتىنىڭ خەۋپىگە ئۇچرىشىدىن قورقماي، ئىككىڭلارنى ئۆلۈم ئاغزىدىن قۇتقۇزدى. ئېسىڭىزدىمۇ، قوشكۆل يولىدا ئۇنىڭ تېنى قانغا بويۇلۇپ، كىيىملىرىنىڭ تىتىلىپ كەتكىنى؟... جېنىم ئۇكام نەبى، سەن ھايات تۇرۇپلا جىنازىدا ياتقاندىڭ... شۇ شۇئىرغانلىق كېچىدە ھېكمەت سېنى كىيىملىرىنى كىيگۈزۈپ، شارپىلىرىدا ئوراپ، بوران ھۇۋلىغان كوچىلاردا كۆتۈرۈپ ئېلىپ كەتكەنىدى!...»

نەبى خەتنى ئوقۇۋېتىپ مىچىلداپ يىغلىۋەتتى. ئۇ كۆڭلىكىنىڭ يېڭىدە كۆزىنى سۈرتۈپ، بۇرنىنى تارتقىنىچە، خەتنى ئوقۇشنى داۋاملاشتۇردى:

«سىڭلىم ماھىگۈل، ھېكمەت ئاكىڭنىڭ ۋاقتى - ۋاقتىدا كىر - قاتلىرىنى يۇيۇپ بېرىڭ. ئۇ تولىمۇ پاكىزە يۇرۇشنى خالايدۇ... ئۇنىڭ گېپىنى ئاڭلاڭ. ياخشى ئوقۇڭ... ھېكمەت سىزنى ئۇرۇمچىگە ئوقۇشقا ئەۋەتكۈچە، ئۇيگە كەلمەڭ... كەلسىڭىزمۇ قونماڭ... سىز بەك ياۋاش، يوزىڭىز تۆۋەن... گۈلرۇزنىڭ نېيىتى يامان، مەن سىزدىن ئەنسىرەپلا يۈرۈيمەن... ئەگەر سىزگە بىرەر مالاللىق كېلىپ قالسا، مەن گۆرۈمدە خاتىرجەم ياتالمايمەن!...»

ماھىگۈل ئۇن سېلىپ يىغلىۋەتتى. نەبىنىڭمۇ كۆز

ياشلىرى توختىماي تۆكۈلمەكتە ئىدى.

. . . «ماھىگۈل، نەبىي تېخى كىچىك، لېكىن ئاق كۆڭۈل، جىگەرلىك چوڭ بولدى. ئاشۇ كۈنى گۈلرۇز مېنى ئاستىغا بېسىۋېلىپ، كارنىيسىنى بوغۇپ ئۇرغاندا، نەبىدىن مەدەت تىلەپ، قانچە قېتىم چاقىرغىنىمنى بىلمەيمەن. . . بىراق ئۇنى لوپ سامپولغا ئالداپ ئەۋەتىۋېتىپتىكەن. ئەگەر نەبىي بولغان بولسا، ئۇلار مېنى ئونچىۋالا بوزەك قىلالمىغان بولاتتى، نەبى ھەتتا مېنىڭ قېچىپ چىقىپ كېتىشىمگە يار‌دەم بېرەتتى. بۇنداق پاجىئەمۇ يۈز بەرمەس ئىدى. ئاھ، بولدىلا، چىققان كۆز ئورنىغا چۈشەرمىدى؟ . . . ماھىگۈل، چامادانىمنىڭ ئاچقۇچى ياستۇقىنىڭ ئاستىدا، مەن تۈيۈمغا ئاتاپ ئىككى يۈز يۆەن پۇل يېغىپ قويغان. سىز نەبىگە بىر قۇر كىيىم قىلىپ بېرىپ، قالغىنىنى ئىككىڭلار ئوقۇشۇڭلارغا ئاۋايلاپ ئىشلىتىڭلار. . . ئاخىرقى قېتىم سىلەرنى باغرىمغا بېسىپ دىدارلىشالارغا قېنىۋالغان بولسام، ئارمانىم يوق ئىدى! . . . خەير ـ خوش! بۇاپا ئاچاڭلارنى كەچۈرۈڭلار. . . »

— خەپ گۈلرۇز بۇزۇق! — دېدى يۈزلىرى ياش بىلەن بۇلغىنىپ كەتكەن نەبى، — مەن سېنى ئۆلتۈرۈۋەتمىسەم، ئوغۇل بالا بولماي كېتەي. . .

— نەبى ئۇكام، — دېدى ماھىگۈل جىددىيلىشىپ، — بىز دەرھال دوختۇرخانىغا بېرىپ، مۇراتكامنى تاپايلى. . .

قۇيۇندەك ئۇچۇپ چىقىپ كەتكەن ئىككى قېرىندىاش دوختۇرخانىنىڭ بالىنىستىغا تەرگە چۆمۈلگىنىچە كىرىپ كەلدى. بارلىق ئەھۋالدىن خەۋەر تاپقان مۇرات قول ئېلېكتىرىنى ئېلىپ دەرياتەرەپكە يۈگۈردى. لېكىن ئۇنىڭ كۆڭلىگە تۈيۇقسىز «قۇرۇم كۆلى» كەلدى. چۈنكىي مۇرات، ھېكمەت بىلەن گۈلزىبانى تۇنجى قېتىم شۇ يەردە باغلىغانىدى. . . ھەرقانداق جان سەكراتىدا ياتقان بىمارمۇ ئۆلۈش ئالدىدا ھاياتىدىكى ئەڭ مەنىلىك خاتىرىلەرنى ئەسلەيدۇ. . . يۇرەككە ئىز سالغان جايلارغا تەلپۈنىدۇ. . . ۋە ئۇ يەرلەرنى بىر كۆرۈۋېلىشنى ئارزۇ قىلىدۇ. . .

شۇڭا، ئۇ قۇرۇم كۆلىگە كەلگەنىدى.
. . . قۇرۇم كۆلى ئورمانلىقنىنگ ئوت باسقان ئوچۇقچىلىقىدىكى تۆت گەۋدىنى ئاي نۇرى يورۇتۇپ تۇراتتى. ئۇلار خۇددى يارىدار بولغان بىر جەڭچىنى يۆلەپ، قالغانلىرى كۆز ياش تۆكۈۋاتقان قىياپەتتىكى ھەيكەللەرگە ئوخشايتتى.

«مۇڭ دەرۋىش»

. . . «سالام ھېكمەت! مەن بۇ خېتىمنى كۆز ياشلىرىمنى توختاتقان، ۋە كۆپ ئىشلارنى تەسەۋۋۇر قىلغاندىن كېيىن يېزىۋاتىمەن. ئايرىلىش- خېتى يېزىش تولىمۇ قىيىن ئىكەن. . . لېكىن، كۆڭلىدىكىنى ئېيتالماسلىق ئۇنىڭدىنمۇ ئارتۇق ئازابلىق ئىش ئىكەن! . . . مەن بۇ خېتىمنىڭ، بىزنىڭ ئوچۇق - يورۇق ھالدا ئايرىلىپ كېتىشىمىزگە ۋە بۇ ئايرىلىشنىڭ ھەر ئىككىمىزگە ئارتۇقچە ئازاب ئېلىپ كەلمەسلىكىگە يارىدىمى بولۇپ قالار دېگەن ئارزۇدىمەن! . . . بۇ قانداق ئايرىلىش؟ ھايات تۇرۇپ ئايرىلىش، چېكى يوق ئايرىلىش. . . ئايرىلغاندىن كېيىن، يەنە دىدارلىشىدىغان كۈنلەر بولامدۇ؟ . . . ياق، بۇ ھەر ئىككىمىزگە تۇگىمەس - پۈتمەس ئازاب ئېلىپ كېلىدۇ! كىمنا جاراھەتلەر قوزغىلىدۇ! . . . يۈرەك بۇ زەربىنى كۆتۈرەلمەيدۇ. . .

ھېكمەت، مېنىڭ مۇشۇ ئايرىلىش خېتىنى يېزىۋېتىپ، خۇددى ئۆلۈمگە ھۆكۈم قىلىنغان ئادەم جازا مەيدانىغا كېتىۋاتقاندەك، ھاياتىمدىكى شادلىق، ئۆكۈنۈش، ئازاب ئارىلىشىپ كەتكەن خاتىرىلەرنى ئەسكە ئېلىۋاتقانلىقىمنى ھېس قىلالامسىز؟ . . . مەن تۇنجى قېتىم ئارزۇ - ئارمانلىرىمغا قارشى مېڭىۋاتىمەن! . . . ئويلىسام، مۇراتىنىڭ مېنى تىللىشى بەكمۇ توغرا ئىكەن. . . كېرىسىۋى مېنى بېھۇش قىلىپ

كەتكەندىن كېيىن، كاللامدا: «بۇنىڭدىن كېيىنكى ئاقىۋىتىم قانداق بولۇپ كېتەر؟ شۇنچە يىل دەردىمنى تارتقان ھېكمەتكە نېمە دەپ جاۋاب بېرەرمەن؟ . . . » دېگەن ئوي بولغاچقا، قەلبىمنىڭ چوڭقۇر بىر يېرىدە ئېيتقىلى بولمايدىغان بىر خىل ئەندىشە، ۋەھىمىۋ يوق ئەمەس ئىدى. شۇڭا، «ئۆلۈم بىلەن گۇناھىمنى يۇيىمەن» دەپ ئويلىدىم! . . . يۈرىكىمنى ئامبۇردەك قىسقان خورلۇقلار تۈپەيلى، ئۆزۈمنىلا ئويلاپ، سىزنىڭ بالىگىزنى ئېسىمدىن چىقىرىپتىمەن. . . قاتىل بولۇپ قېلىشىمنى ئەسلا ئويلماپتىمەن! . . . بىر نۇرە ئېيتقاندا، مۇراتىنىڭ تىل ـ ئاھانەتلىرىمۇ ياخشى بولدى. ئۇ مېنىڭ ئېسىمنى كىرگۈزدى. . . بولمىسا، مەن گۇناھ ئۈستىگە گۇناھلىق بولۇپ، ئۇ دۇنياغا قارا يۈز كېتەر ئىكەنمەن! . . . ھېكمەت. تەقدىر ـ قىسمەتنىڭ ئويۇنلىرىغا ھېچنېمە دېگىلى بولمايدىكەن. ئويلىسام، تۇنۇگۈنلا بەختىم قولۇمدا ئىدى. مانا ئەمدى ئارىمىزدا ئۆتكىلى بولمايدىغان دەريا پەيدا بولدى. ئايىنىڭ ئونبەشى قاراڭغۇ، ئونبەشى يورۇق دېگەن شۇ ئىكەن. ئادەمنىڭ ئۆمرىدە نېمە كۈنلەرنى كۆرىدىغانلىقىغا بىر نېمە دېمەك بەكمۇ تەس ئىكەن. كونىلارنىڭ: «ئۆمۈرنىڭ يولى قاراڭغۇ، ئادەم دېگەننى بىر قېلىپتا ئۆتۈپ كېتىدۇ دېيىشكە زادى بولمايدۇ» دېگىنى بەرھەق ئىكەن. ھازىر مەن ئۆز سايەمگە ھەمراھ بولۇپ ياشاۋاتىمەن. . . كېچىكى تۇنلەردە بالام بىلەن ئۆزۈندىن ـ ئۇزۇن مۇڭدىشىمەن. . . ئۇنىڭغا ھال ـ مۇڭلۇرۇمنى تۆكىمەن. . . «دادىڭ باھاسىز ياخشى ئادەم ئىدى، لېكىن مەن ئۇنى بەختسىز قىلىپ قويدۇم. . . » دەپ ئۇنىڭدىن كەچۈرۈم سورايمەن. . . ناگان ـ ناگاندا، غېرىپلىق ئەسىر قىلىپ، سەۋدايىدەك بولۇپ قالىمەن. . بۇنداق چاغلاردا، نېمىگىدۇر: تاشقىمۇ، ياغاچقىمۇ، ئىتقىمۇ، مۇشۇككىمۇ، ئىش قىلىپ گەپ قىلغۇم، ئۇنىڭ بىلەن ئۇزاقتىن ـ ئۇزاق مۇڭداشقۇم،

كۆڭلۈمنىڭ پىنھانىدىكى مۇڭلۇرۇمنى تۆككۈم كېلىدۇ. بەزىدە بولسا، قۇرۇپ تۇگىگەن ياشلىرىم كەلكۈن سۈدەك كۆز قىرغاقلىرىمغا ئۇرىدۇ... داۋالغۇيدۇ... «يىغلىمايىا، بۇ ئاجىزلىقنىڭ نىشانى» دەيمەن. ئەمما كىمگىدۇر ئېسىلىپ ھاردۇغۇم چىققۇچە، يۇرەك - باغرىم بوشىغۇچە يىغلىۋالغۇم كېلىدۇ!...

ھېكمەت، مېنىڭ بۇ ئاخىرقى ۋىدالىشىش خېتىمدە، ئىچىمدىكى گەپلىرىمنى كۆپرەك تۆكۈۋالغۇم كەلدى. ئاچچىقىڭىز كەلمەيدىغاندۇر؟ بىلمەن، بەلكىم سىز مۇسا جېلىلنىڭ:

ئايرىلمەن دەپ يازغان شۇ خېتىڭ،
مېنى قايغۇغا سالمىدى ئانچە.
ئايرىلمەن دەپسەنۇ بىراق،
خېتىڭنى سوزۇپ يېزىپسەن شۇنچە...

دېگەن شېئىرىنى ئەسكە ئېلىپ، مەسخىرە قىلارسىز... مەيلى خېتىمدىن كۈلەمسىز، ئاچچىقلامسىز، مەن ئۇچۇن بەرىبىر... ئىچىمدىكىنى تۆكۈۋالساملا بولدى... مەن ھالال جۇپتۇم، مېھرىبان ئېرىمدىن ئايرىلىش ئالدىدا، يىغلاپ تۇرۇپ، دەردلىرىمنى تۆكسەم بولمامدىكەن؟... مەن سىزدىن باشقا يەنە كىمگە ئېچ - سىرىمنى ئېيتاي؟...

ئەقىللىقسىم ھېكمەت، مەن ئۆلۈشكۈن كېچە سىز بىلەن بىللە ئۆتكەن شېرىن خاتىرىلەرنى ئەسلەپ، ھەسرەتلىك مۇڭلارغا چۆككىنىمچە، قانچىلىك ئولتۇرۇپ كەتكىنىمنى بىلمەيمەن... ھېلىدىن - ھېلى بۇرنۇمغا ئۆلۈم پۇراپلا تۇراتتى. مەن مەقسەتسىزلا كوچىغا چىقىپ كېتىپ، «مۇساپىر زەرەتكارلىقى» غا بېرىپ قاپتىمەن. ئىيۇلنىڭ كېچىلىرى تولىمۇ يورۇق

بولىدۇ. پۈتۈن كائىنات سۇس ھاۋا رەڭ نۇرغا پۈركىنىپ، ھەممە نەرسە سېھرىي كۆچكە تولىدۇ... گۈمۈرۈلۈپ چۈشكەن گۈرلەر، ئېچىلىپ قالغان لەھەت ئېغىزلىرى، قۇرۇق - قاقشال خادىلاردىكى تۇغ - ئەلەملەر... قەدىمدە بىر ئۇچرايدىغان شەددە - ئىسرىقدانلاردىن ئەجەل پۇرىقى كېلەتتى... زەرەتكارلىق بۇ كېچىدىكى تۇندە ئېغىر تىنغاندەك شەپە بېرەتتى... كۆڭلۈمدىن ئاجايىپ ۋەھىمىلىك ئۇي كېچىپ ئۆتتى... ئەسىرلەر بويى ئادەم يەپ تويمىغان يەر ئۆز لوقمىسىنى سىگدۈرەلمەيۋاتقاندەك ئېڭرايىتتى... ئىككى غۇلاچ سوغۇق يەر تېگىدە ياتقان، بىر - بىرىگە قوشنا ئاشۇ جەسەتلەر تاڭلا مەھشەرگىچە ئۆزئارا باردى - كەلدى قىلىشالمايدۇ...

قاياقتىندۇر ئۇزۇن مەللە تۇن كىيىپ، كىر سەللە ئورىغان، چېگىش ساقال مازار شەيخى كەشىنى شاقىلدىتىپ يېتىپ كەلدى ۋە مېنىڭ تورقۇمغا سىنچىلاپ قارىدى.

— قىزىم، — دېدى ئۇ خىرقىراپ، — مەزلۇم كىشى مازارغا قەدەم ئالسا گۇناھ بولىدۇ... دەرھال كەتسىلە... بۇ كېچىدە مازاردا نېمە ئىش قىلىلا؟...

— ئېپۇ قىلسىلا بوۋا... مەن دادام ئىنايەتنى ئىزدەيمەن... ئۇنىڭغا دەيدىغان گەپلىرىم بار ئىدى... ئۇ ماڭا قويىنىدىن ئورۇن بېرەرمۇ؟... ئەڭ بولمىسا، قوشنا ياتسامۇ مەيلى ئىدى...

شەيخ ماڭا ئۇنسىز كۆزلىرىنى تىكىپ چەكچىيىپ قاراپ كەتتى ۋە بېشىنى چايقىغىنىچە مۇنداق دېدى:

— قىزىم، قارىسام، باشلىرىغا بىر دەرد كەلگەندەك قىلىدۇ... نائۈمىد بولمىسىلا، ھەممە ئۆتۈپ كېتىدۇ... ئۇنتۇلىدۇ... «ئۈمىدسىزگە ھايات زىندان» دېگەن گەپ بار... تېخى ياش يوپۇرماق ئىكەنلا... بەھۇدە خىياللاردا بولمىسىلا...

— بوۋا، ئاڭلىشىمچە، ئەرۋاھلار تولىمۇ ئىناق، ئۇم

ئۆتەرمىش، بۇ راستمۇ؟...

— ئەلۋەتتە قىزىم... ئەرۋاھلار ھەر ئۇلۇغ يەيشەنبە كۈنى بىر - بىرىنى يوقلىشىدۇ... ئادەملەر ئارىسىدىكى كۆرەلمەسلىك، غەيۋەت - شىكايەت، قەستلىك، دۇشمەنلىك ئۇلار ئارىسىدا زىنھار بولمايدۇ... بىز بەندىلەر گۇناھقا پاتقان مەخلۇقلارمىز...

راست، بۇ كائىنات، بۇ تەبىئەت، باغلار، ئېدىرلار، تاغ - دەريالار، كۆك ئاسمان ۋە دالىلار، قۇياش ھەم ئاي، يۇلتۇزلار نېمىدېگەن ساپ ۋە بىغۇبار!... ئادەملەر بولسا نېمە ئۈچۈن بۇنداق ۋەھشىي ۋە سەمىمىيەتسىز؟... ئۇلار بايلىق، شان - شۆھرەت، ئەمەل، نەپسى ئۈچۈن بۇ بىۋاپا دۇنيادا بىر - بىرىگە شۇنچىۋالا دۇشمەنلىك قىلىدۇ؟ كۆرەلمەسلىك ئۇرۇقلىرىنى چاچىدۇ؟... ئىنساپ ۋە ئادالەتنى ئويلاپمۇ قويۇشمايدۇ؟... ئۆزلىرىگە ئوخشاش ئادەملەر ئۈستىدىن زورلۇق - زومبۇلۇق، ھۆكۈمرانلىق قىلىش، ھەممىنى ئۆز ئىرادىسىگە بويسۇندۇرۇش، ئۆزۈملا ياشىسام، ئۆزۈملا ياينىسام، باشقىلار نېمە بولسا مەيلى دېگەن ھارام نىيىتى كۆزىنى كور قىلىپ، ئەقىل - ئېدرىكىنى ئوغۇرلايدۇ؟ نېمە ئۈچۈن بۇ تۆت كۈنلۈك ئالەمنىڭ باقىي ئەمەسلىكىنى ئۇنتۇپ، مەسلەسىز رەزىللىكلەرنى قىلىدۇ؟...

ئەزىزىم ھېكمەت، مانا بۇ رەھىمسىز رېئاللىق!... بەختسىزلىكىمىزنىڭ مەنبەئى... ئادەملەردىكى نىيەتنىڭ خالىس بولماسلىقىدىن بىز مۇشۇ كۈنلەرگە قالغان. بىراق بىز خام سۈت ئەمگەن ئىنسانلار يېقىلساقمۇ تەن بەرمەي، بەختكە تەلپۈنىمىز... بەزىدە بەخت - تەلىيىڭ چۆلدىكى گۈلخانەك يىراقلاردىن كۆرۈنىدۇ. ھېلىلا ساڭا زېرىكەرلىك تۈيۈلغان دۇنيا يەنىلا كۆلۈپ قارىغانەك قىلىدۇ. ۋەن ئۇنىڭغا قاراپ تەلۋىلەرچە ئات سالىسەن. لېكىن بۇ گۈلخان سەندىن بارغانسېرى

ئۇزاقلايدۇ... پەرۋانىدەك كۆيۈپ - پىشىسەن، سەكپارە بولىسەن... گۈلخان يوقالمايدۇ، ئەما ساڭا يېقىنلاشمايدۇ... ئاخىرى هارىسەن، تالىسەن، تالجىقىسەن. ئۆزۈڭنى ئۆزۈڭ ئالدايسەن... بەزلەيسەن، سۇنغان كۆڭلۈڭگە تەسكىنلىك ئىزلەيسەن!... ئۇمىدىڭ بېغىچىدىن ئۇزۇلۈپ، دەرمانىڭ كەتكەندە، ئاجايىپ تاسادىپىيلىك، بەخت يېنىڭدىلا ساڭا كۆز قىسىدۇ... قىسقىسى، ئادەم ئۆزىنىڭ بۇ مەككار هايات غەلياننىڭ ئويۇنچۇقى ئىكەنلىكىنى هېس قىلىدۇ...

هېكمەت قەدىرلىكىم، بىز «توي قىلمىز» دەپ قانچە - قانچە قېتىملاپ ئەهدە قىلدۇق. بەخت گۈياكى يورۇق يۈلتۇزدەك دەمۇ دەم كۆز ئالدىمىزدا چاقنىدى!... بىراق، هەر قېتىمدا قانداقتۇر توسالغۇ، هادىسىلەر يۈز بېرىپ، ئالدىمىزنى توسۇپ تۇردى!... ئەلهال، قۇربان هاكىم توي خېتى ئېلىپ بېرىدىغان هارپا كۇنلەردە، بەخت ئۇزۇل - كېسىل يۈز ئۆرىدى!... مەن قىسمەتتىن: «نېمە ئۈچۈن شۇ كۆڭۈللۈك چاغلاردىن، بەخت پەرىشتىسىنىڭ مېهرىبان قاناتلىرى ئاستىدا ئۆتكەن يورۇق كۇنلەردىن مېنى مەهرۇم قىلدىڭ؟» دەپ سورۇغۇم كېلىدۇ... شۇنداقتىمۇ، مەن ئۆزۈمنى بەختلىك هېس قىلىمەن... گەرچە بىللە ئۆتكەن هاياتىمىز قىسقا بولسىمۇ، تولىمۇ مەنىلىك ئۆتتى!... مەن سىزنىڭ ئايالىڭىز بولدۇم!... هەتتا بىر بالىمىزمۇ بار... مەن بۇلاردىن ئۆزۈمنى پەخىرلىك هېس قىلىمەن... هېكمەت، مېنىڭ سىزدىن ئۆتۈندىغىنىم، خېتىمنى تاپشۇرۇپ ئالغاندىن كېيىن، مېنى سىرتىمدىن «تالاق» قىلىۋەتمىسىڭىز!... بۇنداق دېسەم، «مېنى مەڭگۈ بويتاق ئۆتۈپ كەت دېمەكچىمۇ؟» دېيىشىڭىز مۇمكىن. مېنىڭ ئۇنداق دېيىشكە هەددىمۇ؟... شەرىئەتتىمۇ بىر ئەرگە تۆت خوتۇن راۋا ئىمىشقۇ؟... سىز ئۆيلىنىۋېرىڭ... لېكىن مەن «هېكمەتنىڭ هالال رەپىقىسى»

دېگەن نام بىلەن ياشاشنى خالايمەن ھەم شۇنداق ئۆتۈپ كېتىمەن! . . . ھەر قېتىم شەنبە - يەكشەنبىلەردە، پىنھان رۇجەكلەردىن سىزنى يوشۇرۇن كۆرۈۋالسامۇ، ماڭا شۇ كۈپايە! . . . ھەتتا سىز دۇنيانىڭ بىر چېتىگە كەتسىڭىزمۇ، سىزنى كۆڭۈل تەختىمنىڭ سۇلتانى دەپ بىلىمەن. . . «ئۇ مېنىڭ ئېرىم، بالامنىڭ دادىسى» دېگەن بىر جۈملە سۆز مەن ئۈچۈن مەدەت ۋە ئۇلۇغ مۇكاپات بولىدۇ! . . . بىلەمسىز ھېكمەت، مەن خۇدادىن بالامغا ئۇنىڭ ئامان - ئېسەن تۇغۇلۇشىنى، ئۆزۈمگە بولسا، ئۇنى تەربىيىلەپ، سىزدەك ۋاپادار، ئاق كۆڭۈل، دىيانەتلىك قىلىپ تەربىيىلەپ قاتارغا قوشقۇدەك ئۇزۇن ئۆمۈر تىلىدىم. . . ئانام مەندىكى ئۆزگىرىش، ئالامەتلەرگە قاراپ، «ئوغۇل تۇققۇدەكسىز» دېگەنىدى. ئەگەر شۇنداق بولسا، سىزنىڭ ئارزۇيىڭىز بويىچە، ئۇنىڭ ئىسمى «ئەزىمەت» بولىدۇ. . . ئېسىڭىزدىمۇ زۇمرەتنى ئېلىپ كەلگەن كېچىسى ئىككىمىز يۇرۇكقاش دەريا بويىدا بىر كېچە تۇنىگەنىدۇق. شۇ چاغدا سىز: «ئوغۇل تۇغسىڭىز ئەزىمەت، قىز بولسا گۈلرەبا بولسۇن» دېگەنىدىڭىز. . . مەن ھېلىقى مۇدۇك قەلەمتىراشنى كىچىك ئەزىمەتنىڭ بوينىغا تۇمارەك ئېسىپ قويىمەن. . . ھەم بۇ بوۋاقىدىن دادائىغا قالغان تەۋرۈك، دادائ ساڭا بەردى. ئوبدان ساقلا!» دەپ نەسىھەت قىلىمەن. . . ھېكمەت، مەن سىزنىڭ بالىڭىز ئۈچۈن ياشايمەن! . . . شەيخ: «ھەممە ئۆتۈپ كېتىدۇ» دېدىيۇ، بىراق شۇنىڭ بىلەن تەڭ، ئۆمۈرنىڭمۇ ئۆتۈپ كېتىدىغانلىقىنى دېمىدى! . . . شۇنداقتىمۇ، ئۇنىڭ «ئۇمىدسىزگە ھايات زىندان» دېگەن سۆزلىرى مېنى ئويغۇدىن ئويغاتتى. مېنىڭ قەلبىمدىكى ئۇمىد گۈلۈم، كۆز نۇرۇم — بالام! . . . كۆڭۈل خوشۇم — ئوقۇغۇچىلىرىم! . . . سۇنۇق كۆڭلۈمگە تەسانا — سىزنىڭ خىيالىڭىز. . . مەن نېمىشقا مۇشۇنداق دۇررى - گۆھەرلىرىمنى تاشلاپ كەتكۈدەكمەن؟ . . . ياق

مەن ئۆلمەيمەن! . . . ئېرىم ئۈچۈن! . . . بالام ئۈچۈن ياشايمەن! . . .

مېنىڭ ھېكمىتىم! خېتىم سىزنى زېرىكتۈرۈپ قويدىمۇ؟ . . . زېرىكتىڭىزمۇ؟ مەندىن بىزار بولدىڭىزمۇ؟ . . . ئەمدى سىز مۇسا جېلىلىنىڭ شېئىرىنىڭ ئاخىرقى كۆپلېتىنى راستىنلا ئەسلەپ قالىدىغان بولدىڭىز. دېمىسىمۇ مېنىڭ خېتىم:

خەت ئەمەس گويا كى يېزىپسەن داستان،
ئون ئىككى بەتكە تېخىز ۋە قىستاپ.
ئېيتقىنا، كىشىلەر راستىنلا ئايرىلسا،
خېتىنى سوزۇپ يازامدۇ شۇنداق؟ . . .

دېگەندەك بولدى. قانداق قىلاي؟ سىزگە دەيدىغان گەپلىرىم تۈگىمىسە؟ . . . بۇرۇنلاردىغۇ قولىڭىزنى تۇتۇپ تۇرۇپ . . . مېھرىبان كۆزلىرىڭىزگە قاراپ تويماي . . . بويۇنلىرىڭىزغا ئېسىلىپ . . . كۆكرىڭىزگە باش قويۇپ . . . بىلەكلىرىڭىزنى چىسىڭ ئۇچلاپ، ئەركىلەپ . . . قېيداپ گەپ قىلاتتىم . . . ئەمدى . . . ئەمدى ئۇنداق قىلالمىسام! . . . راست گەپنى قىلسام، خەتنى زادىلا توختاتقۇم يوق . . . قەلەمنى قويسامىلا، تۆكۈۋاتقان مۇڭلىرىم، تاتلىق - شېرىن سۆھبەتلىرىمىز ئۈزۈلۈپ قالىدىغاندەك . . . سىز مەندىن يىراقلاپ كېتىۋاتقاندەك، قورقۇپ كېتىمەن! . . . ئاھ خۇدا، ئاھ خۇدا! . . . سەن كېرىموفتەك يىلان - چايانلارنى، مۇھەببەتنىڭ شۇمبۇيىلىرىنى نېمىشقىمۇ يارىتىپ، پاك - مۇمىن ئىنسانلار ئارىسىغا چېچىۋەتكەن بولغىيتتىڭ؟ . . . بىز تېخى ياش ئىدۇققۇ؟ . . . ھايات ۋە تۇرمۇشقا ئەمدىلا قەدەم ئالغىنىمىزدا، بىزنى زۇلۇم بىلەن ئايرىۋەتتىڭمۇ؟ . . . تىرىك ئايرىلىش مۇھەببەتنىڭ ئەجىلى ئىكەن! . . . ئەر ياش ئايالىغا قانىسا،

مەندەك ئاجىزە ئېرىنىڭ مېھرى - شەپقىتىدىن مەھرۇم بولسا؟... بۇمۇ سېنىڭ ئادالىتىڭمۇ؟

مېنىڭ ھېممەتلىك ئېرىم ھېكمەت!... مەن خەتنى مۇشۇنداق يازسام ئۆمرۈمۇ ئازلىق قىلغۇدەك... ھازىر كېرىموف، گۈلرۇز، گۈلشەنلەر سوتتا سوتلىنىۋاتىدۇ. ئەسلىدە دوستۇم دەپ ئىشەنگەن گۈلشەن ئاللىبۇرۇنلا كېرىموفقا سېتىلغان بىر خائىن ئىكەن. ئۇ «شىۋجېڭجۇيغا قارشى تۇرۇش ھەرىكىتى» مەزگىلىدىن تارتىپ، پوستۇمغا كىرىۋېلىپ، زىيانكەشلىك قىلىپ كەپتۇ... كونىلارنىڭ: «تولىمۇ كەمتەرلىك غەپلەت ئۇيقۇسىغا ئېلىپ كېلىدۇ» دېگىنى راست ئىكەن...

خەير خوش ھېكمەت، سالامەتلىكىڭنى ئاسرا!...
سىزنىڭ ھەسرەتلىك ئايالىڭىز گۈلزىبادىن...

... «سالام دوستۇم ھېكمەت! مەن بۇ خەتنى بالىنىستا ئالدىراپلا يازدىم. كامىل، نەفسىلەر بوستانىدىن كەلگەنكەن. بىز ئۇچىمىز گۈلزىبا بىلەن سۆزلەشتۇق. ئۇنىڭغا بۇ قېتىمقى زەربە ئۆلۈمدىنمۇ ئارتۇق پاجىئە بولدى! سەن ئۇنى چۈشىنىشىڭ كېرەك! شۇڭا ئۇ ئۆلۈۋېلىشنى قارار قىلغان. خۇداغا شۈكرى، ئۆز ۋاقتىدا قۇتقۇزۇۋالدۇق. لېكىن گۈلزىبا ھايالىق، كۆڭلى ئىنچىكە، نومۇسلۇق قىز بولغاچقا، ھازىرغىچە بۇ ئىشنى كۆڭلىدىن چىقىرىۋېتەلمەي تۇرىدۇ... ساڭا يۈز كېلەلمەيدىغانلىقىنى ئېيتىپ، جاھىللىق قىلىۋاتىدۇ. شۇڭا يەنە بىر مەزگىل سەۋر قىلغىن. ئۇ ئەسلىگە كېلىۋالسۇن. سەن ئىشەنگەن ياكى ئىشەنمىگەن، توي كېچىسى ھېچقانداق ئىش يۈز بەرمىگەن!... نەفسەنىڭ كامىل ئىككىمىزگە بەرگەن خېتىگە قارىغاندا، ئۇ ئىنتايىن ئىشەنچلىك خەۋەر... چۈنكى، گۈلزىبا ئۆزىدە ھېچقانداق ئالامەتلەرنى سەزمىگەن. سەن بۇنى

«كۆڭلۈمنى ياساۋاتمدۇ» دەپ چوشەنمەي . . . مەن دوستلۇقسىز يولدا قەسەم قىلالايمەن . . .

دوستۇك مۇرات.

. . . ھېكمەت ئېگىز قۇم دۆۋىسىدە ئولتۇراتتى. گۈلزىبانىڭ ئايرىلىپ كېتىش ھەققىدىكى يازغان خېتى ئۇنى ئازاب دېڭىزىغا تاشلىدى. بۇ خەتلەرنى ماھىگۈل ئېلىپ كەلگەندى. ئۇ قۇرۇم كۆلىدە بولغان ۋەقەدىن تارتىپ ھەممىنى سۆزلەپ بەردى. گۈلزىبانىڭ ۋەسىيەتنامىسىنى كۆرسەتتى. ھېكمەتنىڭ ماھىگۈلگە بىر پارچە خەت يېزىپ بەرگەندىن كېيىن، ئۇنى يولغا سېلىۋېتىپ، مۇشۇ قۇم تۆپىسىدە ئولتۇرغىنىغا يېرىم كۈن بولاي دېدى. ئۇ، خەتنى قايتا ـ قايتا ئوقۇيتتى، ئوقۇغانسېرى ئۆپكىسى ئۆرۈلۈپ، يىغا يامىشاتتى. ۋەسىيەتنامىدىكى: «ھېكمەت ئاكىڭزنىڭ يوزىگە قانداق قارايمەن؟»، ئايرىلىش خېتىدىكى «كۆڭۈل تەختىنىڭ سۇلتانى . . .»، «قانداق قىلاي سىزگە دەيدىغان گەپلىرىم تۇگىمىسە؟»، «سىز مەندىن يىراقلاپ كېتىۋاتقانىدەك قورقۇپ كېتىمەن . . .» دېگەن سەھىپىلەر ھېكمەتنىڭ يۈرەك ـ باغرىنى ئۆرتەۋەتتى. دەرۋەقە، گۈلزىبا ئىككى تاش ئارىلىقىدا قالغاندى. ئۇنىڭ سەممىيىتى، پاك ئەقىدىسى ئۆزى سۆيگەن ئېرىگە يېقىنلىشىشقا ئىجازەت بەرمەيتتى. تاقەتسىز سېغىنىشنى تەقسىپ، ياخشى كۆرۈشنى تەرك ئېتەتتىيۇ، يەنە چىدىمايتتى. ھېكمەت گۈلزىبانىڭ قۇرۇم كۆلىدە ئۆلۈۋاتقانلىقىنىمۇ قارا كۆڭۈللۈك دەپ چۈشەنمەيتتى. شەرمى ـ ھايالىق، ئىپپەت ـ نومۇسلۇق، ئۆزى ياخشى كۆرگەن كىشىگە ساداقەتمەن، مۇھەببىتى ئېتىقادقا ئايلانغان بۇندىق قىزلار يات ئەرلەرگە تىكىلىپ قاراش ئەمەس، بەلكى بەدىنىگە ئەركەك چۈشىنىڭ قونۇشىغىمۇ يول قويمايدۇ. شۇندىق ئىكەن، كېرىموف بىلەن بىر كارىۋاتتا يېرىم كېچە بىللە ئۆتۈش ئۇنىڭغا ئۆلۈمدىنمۇ ئارتۇق زەربە بولغاندى. بۇنىڭلىق بىلەن، ھېكمەت دوستى مۇراتنى ئەيىبلىمىدى. ئەگەر مۇرات ئەنە شۇندىق ئېغىر تىللار ئارقىلىق ئۇنىڭغا چەك قويمىغان بولسا، گۈلزىبا يەنىلا

ئۆلۈۋېلىش نىيىتىدىن يانمايتتى. ماھىگۈلمۇ ئۇنىڭدىن بەك رازى ئىدى... ھېكمەت دوستىنىڭ جان كۆيەرلىكىگە، ئۆزىگە بولغان سەمىمىي دوستلۇقىغا ئىچىدە رەھمەت ئېيتتى، ئۇنىڭ تەسەننا سىغا تولۇق ئىشىنىپ كېتەلمىگەن بولسىمۇ، كۆڭلىنىڭ بىر يەرلىرى تەسكىن تاپقاندەك بولدى.

كەچ كىردى. سۇ ئامبىرىنىڭ غەربىدىكى دۆڭلۇكلەرگە ھال رەڭ زەر تون يايغان قىزغۇچ شەپەق تېزدىن ئۆچۈپ، يېڭىئېرىق كەنتى قاراڭغۇلۇق ئىچىدە ئېرىپ كەتمەكتە ئىدى. ھېكمەت ياتقىغا قايتىپ كەلدى. قۇربان ھاكىم ياتاقتا كۆرۈنمەيتتى. ئۇ كارىۋىتى ئاستىدىكى يېرىم بوتۇلكا ھارىقىنى ئاسما سومكىسىغا سېلىپ چىقىپ كەتتى. توسما ئۇستىگە جىمغاندى. پەقەت ئۆرىدەپ قويغان بىر چاقلىق قول ھارۇسى، قالڭ كۆتەكى، چام ئايرىش خادىلىرى قارىيىپ تۇراتتى. ھېكمەت كۆپكۆك سۇزۇك سۇ شالاپلاپ ئۇرۇپ تۇرغان قىرغاققا تىكىلىپ ئولتۇردى. ھېلىھەم ئۇنىڭ خىيالىدىن گۈلزىبانىڭ «ئايرىلىش» خېتى كەتمەيتتى. بولۇپمۇ ياش داغلىرى بىلەن سۇۋاشما بولۇپ كەتكەن سەھىپىلەر: «بۇرۇنلاردىغۇ قولىڭىزنى تۇتۇپ تۇرۇپ... مېھرىبان كۆزلىرىڭىزگە قاراپ تويماي... بويۇنلىرىڭىزغا ئېسىلىپ... كۆكرىكىڭىزگە باش قويۇپ... بىلەكلىرىڭىزنى چىڭ ئۇچلاپ... ئەركىلەپ... قېيىناپ گەپ قىلاتتىم...» دېگەن ھەسرەت - نىدالار، «نېمە ئۈچۈن، شۇ كۆڭۈللۈك چاغلاردىن، بەخت پەرىشتىسىنىڭ مېھرىبان قاناتلىرى ئاستىدا گۈتكەن يۇرۇق كۈنلەردىن مەھرۇم قىلدىڭ؟» دېگەن تېئورتىك سوراقلار، «ھېكمەتنىڭ ھالال رەپىقىسى دېگەن نام بىلەن ياشاشنى خالايمەن» دېگەن ئۈمىدلەر، «تالاق قىلمۇەتمىسىڭىز» دېگەن ئۆتۈنۈشلەر... بىر - بىرلەپ ئۆتۈشكە باشلىدى. ھېكمەت بوتۇلكىنى كۆتۈرۈپ غۇرتۇلدۇتۇپ ئىچتى. ھاراق ئۇنىڭغا ھېچقانداق ئاچچىق ھەم قىرتاق بىلىنمىدى. ئۇ ئىچىدە خەتتىن دىلى رەنجىگەن سەھىپىلەرنى قايتا تەكرارلىدى:

— «ئايرىلىش خېتى يېزىش تولىمۇ قىيىن ئىكەن...»، «ئاخىرقى ئۇچرىشىش خېتىمىز...»، «مانا بۇ رەھىمسىز رېئاللىق...»، — ھېكمەت يىراق قۇم دۆڭلۇكلىرىگە قارىغىنىچە قاتتىق ۋارقىرىدى، —

هايات يولىنى تۇپتۇز ئەينەك بېتىدەك دەپ چاغلىغانمىدىڭىز؟ . . . ياشاش قىيىن، ئۆلمەك ئاسان. . . تۇرمۇشنىڭ گۈش يەپ، هاراق ئىچكەندەك، زىياپەتتە ئولتۇرغاندەك، ناخشا ئېيتىپ، ساز چالغاندەك هۇزۇر - هالاۋەتلىك ئىش ئەمەسلىكىنى بۇرۇنلا بىلىشىڭىز كېرەك ئىدى! . . .

هېكمەت بوتۇلكىنى دەس كۆتۈرۈپ، ئارقا - ئارقىدىن بىرنەچچە يۈتۈم ئىچىۋەتتى ۋە قاراڭغۇلۇقتا سىماب ئېرىتمىسىدەك لىغىرلاپ تۇرغان كۆپكۆك سۇغا قاراپ شېئىر ئوقۇدى:

نېمىشقا كەلتۈردۈڭ كۆلىڭگە قېشىغا،
ئۆزۈڭ هەم كۆل قېشىغا كەلمىگەندىكىن؟
نېمىشقا يېگۈزدۈڭ تۇزلىغان بېلىق،
ئارقىدىن ئۇسسۇزلۇق بەرمىگەندىكىن؟ . . .

ئېھتىمال بۇ شېئىرنى مۇسا جېلىل ۋاپاسىزلىق قىلغان قىزغا قارىتىپ يازغاندۇر! . . . نۇرغۇن ئەھدۇ - قەسەملەرگە ئىشەنگەن شائىر ئۆزىنىڭ مۇهەببەتتە ئالدانغانلىقىنى هېس قىلغاندىن كېيىنلا، قەلبىدىكى غەزەپلىك يالقۇنىنى مىسرالارغا ئايلانغاندۇر! . . .

هېكمەت ئۆزى شېئىر يازمىغىنى بىلەن، بىلىدىغانلىرى ناهايىتى كۆپ ئىدى. ئۇنىڭ ئىنستىتۇتتا ئوقۇۋاتقان چاغلىرىدا، مەكتەپ قىرائەتخانىسىدا ئوقۇمىغان كىتابى قالمىغانىدى. ئەدەبىيات ئوقۇتقۇچىسى هېۋزۇللا جۇڭگونىڭ كلاسسىك شېئىرلىرىغىمۇ هەۋەس قىلاتتى. ئۇ هېكمەتكە سۆيى، تاڭ دەۋرلىرىدىكى لى بەي، دۇفۇ، بەي جۈيىلارنىڭ ئەسەرلىرىنى ئوقۇپ بېرەتتى. هەتتا هېكمەت لى بەينىڭ «كېچىدە سايرىغان قۇش»، دۇفۇنىڭ: «يۈيياڭ راۋىقىغا چىقىش»، «دەريا بويىدىكى راۋاقتا كېچىنى ئۆتكۈزۈش»، بەي جۈيىنىڭ «توگىمەس نەپرەت ناخشىسى» دېگەن شېئىرلىرىنى يادقا ئوقۇپ بېرەلەيتتى. ئىلغار رومانتىزم ۋە رېئالىستىك روھ بىلەن يېزىلغان بۇ شېئىرلارنىڭ بەدىئىيلىكى ناهايىتى يۇقىرى بولۇپ، هەرقانداق ئادەمنىڭ قەلب تارلىرىنى تىترىتەتتى.

خىلىلا تەڭشىلىپ قالغان ھېكمەت بوتۇنكىنى پىرقىرىتىپ كۆلگە ئاتتى ۋە كەيپىچىلىكتە قانچىلىك شېئىرلارنى ئوقۇۋەتكەنلىكىنى ئۆزىمۇ ئاڭقىرالمىدى. ئەگەر قۇربان ھاكىم كىلىپ ئۇنى ئىلىپ كەتمىگەن بولسا، بەلكىم تاڭ ئېتىپ كەتكەنمۇ بولاتتى.

— سېنى توسمىدا قاراۋۇللۇق قىلۋاتقانلار كۆرۈپ، — دېدى ھاكىم كۈلۈپ، — «مۇئەللىم ئىلىشىپ قالغانەكەن بولۇپ قاپتۇ، ئۆزى بىلەن ئۆزى ئۇزۇن گەپلەشتى» دەپ يۈگۈرۈشۈپ بېرىپتۇ...

— مەن راستىنلا... ئې ... ئىلىشىپ... سا... سارالاڭ بولدۇم... قۇربان ئاكا، سىز... ھەر... گىز ھەيران بولماڭ!...

ھېكمەت كىيىملىرى بىلەنلا، كارىۋىتىغا گۈپلا چۈشۈپ ئۇخلاپ كەتتى... ئۇ قۇربان ھاكىمنىڭ قىزىنىڭ تويىدىن كېيىن، كەمسۆز، ئويۇن - چاقچاقلار بىلەن ھەپسىلىسى يوق بولۇپ قالغانىدى. ھاكىم ئۇنىڭ روھىي - كەيپىياتىنىڭ مۇناسىق چۈشكۈن ھالەتكە چۈشۈپ قېلىشىنى گۈلزىبانىڭ تويىدىن كۆرەتتى. ئەلۋەتتە، بىر يېگىت ئۆچۈن، بۇ تەساۋۇر قىلغۇسىز ئېغىر زەربە ئىدى. بىراق، بۈگۈن تاسادىپىيلا ئۇنىڭ ھاراق ئىچىپ، ئۆزى بىلەن ئۆزى سۆزلىشىپ، ئۆزگىرىپ قېلىشى زادى نېمە ۋەجىدىن بولغاندۇر؟ ياكى شەھەردىن بىرەر خەۋەر ئاڭلىدىمۇ؟ ھاكىم، ماھىنۇرنى كۆچۈرۈپ ئېلىپ كەتكەن كېچىسى، قۇدىلارنىڭ قورۇسىدا كېرىموفنىڭ جەدەل چىقارغانلىقىنى ئاڭلاپ، ئەتىسى ئەتىگەندىلا ئىنتىزام تەكشۈرۈش ئىشخانىسىنىڭ باشلىقى ئىمىن سوپىنىڭ ئۆيىگە بېرىپ، ئۇنى خىلىلا تەرلىتىۋەتكەنىدى. شۇڭا، كېرىموف ئاچچىقىدا گۈلزىباغا بىرەر زىيان - زەخمەت يەتكۈزدىمۇ - يە؟ ياكى ئىمىن سوپى ھېكمەتكە تەھدىت خېتى يازغانمىدۇر؟

قۇربان ھاكىم ماھىگۈلنىڭ كەلگىنىدىن خەۋەرسىز بولغاچقا، ھەرخىل ئېھتىماللارنى قىياس قىلىپ باقتى. بۇ چاغدا، ھېكمەت بىرلا ئۆرۈلۈپ پىنىچە بولدى. ئۇنىڭ شىمىنىڭ ئارقا يانچۇقىدىن تومپايغان كونۋېرتنىڭ بىر تەرىپى چىقىپ تۇراتتى. قۇربان ھاكىم خەتنى ئاستا سۇغۇرۇۋېلىپ، ياتقىغا قايتىپ كىردى. كونۋېرت ئىچىدە، ۋەسىيەتنامىمۇ

بار ئىدى. ئايرىلىش خېتى، ۋەسىيەتنامىنى قايتا - قايتا ئوقۇپ چىققاندىن كېيىن، ھاكىم ھېكمەت بىلەن گۈلزىبانىڭ ئوتنۇرىسىدىكى مۇھەببەتنىڭ نەقەدەر ئۇلۇغلۇقىغا ئىگە، قەدىرلەشكە مۇناسىپ، بارلىق ياشلارغا ئۈرنەك بولغۇدەك مۇھەببەت ئىكەنلىكىنى ھېس قىلدى. ھېكمەتنىڭ سۆيگەن قىزى ئۇچۇن بەرگەن قۇربانلىرى ئۇنىڭ ئالىيجاناپ پەزىلىتىنى، يۇكسەك ئادەمگەرچىلىكىنى، ئەخلاق - دىيانىتىنى نامايان قىلىپ تۇراتتى. ئىنسانىي غۇرۇرى دەپسەندە قىلىنغان گۈلزىبانىڭ سەمىمىيلىكى، پاك قەلبى، ھېكمەتكە يۇز كېلەلمەسلىك تۇيغۇسىنى شەكىللەندۇرگەنىدى. قۇربان ھاكىم ئەتىسى ئەتىگەنلىك تاماقتا، ھېكمەت بىلەن قۇرۇم كۆلىدىكى پاجىئە، نەغمىسە ھەم گۈلزىبانىڭ سۆھبىتى قاتارلىق جەريانلارنى سۆزلىشۇالغاندىن كېيىن، شەھەرگە كەتتى. ئۇ ئۆيىگىمۇ بارماي، ناھىيىلىك سوت مەھكىمىسىگە باردى. مەھكىمە باشلىقى چۈشتىن كېيىن ئاخىرقى سوت ئېچىلىدىغانلىقىنى ئېيتىپ، تۈيۇقسىزلا كۆلۈڭگىتتى ۋە قىزىق بىر ئىشنى سۆزلەپ بەردى:

ئالدىنقى سوت يىغىنىدا، كېرىمۇڭ بىلەن جامال توختى نەق مەيداندىلا ياقىلىشىپ تۇتۇشۇپ قالغان. كېرىمۇڭ گۈلزىبانى ئالغىنى بىلەن، ھېچقانداق «ئىش» ئۆتۈلمىگەنىدى. پەردەك يانقان قىزنى كۆرۈپ، كېرىمۇڭنىڭ پۇتۇن بەدىنى تورموزلىنىپ، بىھۇش ھالغا چۈشۈپ قالغان، پەقەت تەرتىپسىز ئۇرۇڭۇاتقان يۈرىكىدىن باشقا، بارلىق ئەزالىرىدا ئۆلگەندەك ھېچ سادا كۆرۈلمىگەن كېرىمۇڭ گۈلزىبانىڭ ئۇقادەك بەدەنلىرىنى سىيلاپ، ئۆزلوكىدىنلا تېخىمۇ تۇگىشىپ كەتكەن... شۇڭا، ئۇ سوتتا: «يېمىگەن مانتىنىڭ پۇلىنى تۆلەمتىم؟» دەپ، جامال توختىدىن ئۇ ئالغان ئىككى يۈز يۈەن پارىنى نەق مەيداندىلا ببرىشنى تەلەپ قىلغان. جامال توختىمۇ يۈز خاتىرە قىلماي، ئۇنى: «ھەزىلەك، ئەزمايلا... مەيدىۋاز» دېگەندەك تىللار بىلەن ھاقارەتلىگەن.

— ۋوي، مۇناپىقلار، دۆلەت كادىرى تۇرۇپ، قىلمۇاتقان ئىشلىرىنى قارا! — دېدى ھاكىم ئاچچىقى بىلەن، — جامال توختى تېخى پەيچۇسونىڭ باشلىقى تۇرۇپ...

— هەي! . . . — سوت باشلىقى بېشىنى چايقىدى، — بىر قىسىم كادىرلار بەك چىرىپ كەتتى.

— كېرىموفنىڭ «ھېچ ئىش ئۆتۈلمىدى» دېگەن سۆزى راستمىدۇر ياكى؟ — ھاكىم ئىشەنمىگەندەك سورىدى، — پۈل ئوندۇرۇۋېلىش غەرىزىدە دېدىمۇ - يە؟

— ياق، — دېدى سوت باشلىقى كەسكىن ھالدا، — گۈلزىبا ئۆزىمۇ بەدىنىدە ھېچقانداق ئالامەتلەر كۆرۈلمىگەنلىكىگە ئىقرار. بۇنداق ئىشلار بىزنىڭ ئالدىمىزدىن كۆپ ئۆتكەن. بۇنى تەببىي ئىلىممۇ ئېتىراپ قىلىدۇ. ئاشۇ بىر يىلى، مەلۇم بىر يېگىت ئۆيلىنىپ، ھەيتىگىچە شۇنداق بولۇپ قېلىپ، نومۇسقا چىدىمايا، ئېسىلىپ ئۆلۈۋالمىدىمۇ؟ . . .

— بۇ بىر كېسەللىكمۇ؟ — سورىدى ھاكىم.

— ياق، بۇ فىزىئولوگىيە جەھەتتىن ئېيتقاندا، بەدەن ئەزالىرىنىڭ تۇيۇقسىز تورمۇزلىنىپ قېلىشى، — دېدى سوت باشلىقى، — بۇ خۇددى ئۇزۇن يىل ئايرىلىپ كەتكەن يېقىن كىشىسىنى كۆرگەندە ياكى زارىقىپ كۈتكەن خۇش خەۋەرنى ئاڭلىغاندا، ھوشىدىن كەتكەندەكلا بىر ئىش، ئەمما ۋاقىتلىق ھادىسە.

چۈشتىن كېيىنكى ئوچۇق سوتقا قايىت، كېرىموف، جامال توختى، گۈلزۇز، گۈلزىبا، گۈلشەنلەر قاتناشتى. چىقىرىلغان ھۆكۈم ئوقۇلدى. ھۆكۈمدە: «بىر مەڭ بىر يۈز يۆەنلىك ئۆسۈمنى بىكار قىلىش، قايىت كېرىموفقا ئالتە ئاي ئىچىدە تۆت يۈز يۆەن قايتۇرۇش، جامال توختىنىڭ ئارىلىقتا دەللاللىق قىلىپ ئالغان ئىككى يۈز يۆەن پۇلىنى مۇسادىرە قىلىش، تۇرمۇش ۋە خىزمەتتە چىرىكلىشىپ دۆلەت كادىرلىقى سالاھىيىتىنى يوقاتقان كېرىموف بىلەن جامال توختىلارنىڭ مەسلىسىنى ئۆز ئىدارىلىرىدىن ئەنزە تۇرغۇزۇپ، ئىنتىزام تەكشۈرۈش ئىشخانىسىغا يوللاش ئارقىلىق بىر تەرەپ قىلىش، گۈلشەن خانىم ۋە گۈلزۇزلارغا ئۆز تەشكىلىدىن چارە كۆرۈش» بېكىتىلگەنىدى. سوت ئاياقلىشىشى بىلەن، مەھكىمە باشلىقى بىلەن ھاكىم گۈلزىبانى باشلاپ ئىشخانىسىغا كىردى. مەھكىمە باشلىقى كېرىموفقا بەرگەن ئاجرىشىش خېتىنىڭ بىرسىنى

گـۈلزىباغا بېـرىپ، سـوت خادىملىرىنىڭ ئىستايىـدىل تەكشـۈرمەي، بيۈكراتلىق قىلغانلىقىنى ئېيتىپ، ئـۇنىڭدىن كەچۈرۈم سورىدى. ئۇ، چوڭقۇر تەكشۈرۈش ئارقىلىق توي كېچىسى ھېچقانداق ئىشنىڭ سادىر بولمىغانلىقىنى ئېيتتى. مەھكىمە باشلىقى ۋە ھاكىمنىڭ ئالدىدا نومۇسقا چىدىمىغان گۈلزىبا رومالىدا يۈزلىرىنى يۆگەپ يىغلاپ ئولتۇراتتى.

— گۈلزىبا، كۆپ جاپا چەكتىڭىز، — دېدى ھاكىم تەسەللى بېرىپ، — بۇ ىزنىڭ خىزمەتتىكى بيۈكراتلىقىمىزدىن بولدى. ئەمدى ئۆزىڭىزگە يۈك ئارتىۋالماي، قەددىڭىزنى رۇسلاڭ! . . . مەن ھېكمەتنى قېشىڭىزغا ئەۋەتەي، توي خېتى ئېلىۋىلىڭلار. . . بولامدۇ؟

— رەھمەت ھاكىم، مەن ئۇنداق قىلالمايمەن، — دېدى گۈلزىبا بېشىنى چايقاپ، — ھېكمەت گۆھەردەك ساپ يىگىت. . . ئۇنىڭ بەختىنى چېگىپ قويۇشقا كۆڭلۈم ئۇنىمايدۇ. . . چۈنكى، مەن ئۇنىڭ رەقىبى بىلەن. . .

— بۇ يوق ئىشلار تۇرسا؟ . . . — دېدى سوت باشلىقى، — ئۆزىڭىزنىمۇ، ھېكمەتنىمۇ قىينىماڭ. . . ھاكىمدىن ئاڭلىسام، يىگىتىڭىز سىزنى ئويلاپ ناھايىتى بىئارام‌لىق ئىچىدە قاپتۇ! . . . ئۇنىڭغا ئىچىڭىز ئاغرىسۇن. . . بۇنداق باغرى تاشلىق قىلماڭ. . .

— ھېكمەت. . . ھېكمەت ئۇ. . . كۆڭلىدىن چىقىرىۋەتەلمەيدۇ، — گۈلزىبا يۈزىنى چاڭگاللاپ يىغلىۋەتتى، — ياق! . . . ياق! . . . مەن قارا يۈز، مەن ناپاك. . . مەن بۇلغاندىم. . .

گۈلزىبا ئىشىكتىن ئوخچۇپ چىقىپ كەتتى. . . سوت باشلىقى بىلەن ھاكىم بىر - بىرىگە قاراپ ئېغىر تىنىپ قويۇشتى - دە، خەيرلەشتى.

ھاكىم شۇ كۈنى كەچتىلا يېڭىشەرىق سۇ ئامبىرىغا قايتىپ كەلدى. ئۇ ھېكمەتكە سوتتا بولۇنغان ئىشلارنى بىر قۇر يەتكۈزدى ۋە ئۇنىڭ كۆڭلىنى توق تۇتۇپ، مەلۇم ۋاقىت توختاپ تۇرۇشنى ئېيتىپ، تەسەللى بەردى. بولۇپمۇ ئۇنىڭ: «گۈلزىبا پاك، ئۇنىڭغا قول تەگمىگەن، ماڭا ئىشەن. . . » دېگەن سۆزلىرى ھېكمەتنى ھەيرەتتە قالدۇردى. مۇراتمۇ خېتىدە مـۇشۇ تـوغرۇلۇق قەسەم قىلغانىدى. ھېكمەتنىڭ يۈرىكىنى

قامالللۇالغان ئوتلۇق زەنجىر بىردىنلا ئۇزۇلۇپ چۈشكەندەك بولدى. ئەمما، شۇ قەدىرى نۇرلىرىغا تەشنا بولغاندەك ئارزۇ قىلغان «توي خېتى» ئەمدى ئۆزلۈكىدىن ھەل بولغاندا، گۈلزىبانىڭ ئۇنىماسلىقى ئۇنىڭ ئۈمىد يۇلتۇزلىرىنى ئۆچۈردى!... چۈشكۈنلۈك، ئازغىنلىق، مىسكىنلىق تورلىرى ئۇنى چىرمىۋالدى...

بۇرۇختۇملۇق، ھەسرەت، ئەلەم بىلەن كۈنلەر - كۈنلەرنى قوغلىشىپ، سېنتەبىر ئېيىمۇ كىردى... ھېكمەتنىڭ كۈنلىرى بىر ئۇندە، بىر تۇندە تۇيۇقسىز ئۆتمەكتە ئىدى. ئۇ بەكمۇ جىمغۇر، ئۇشۇق سۆزلەرگە ھەپىلىسى يوق، ئادەملەرگە ئارىلاشمايدىغان، پىنھان خالىيلارنى خالايدىغان بولۇپ قالدى. ئولتۇرۇشقان چوڭقۇر كۆزلىرىگە ھەسرەت - نادامەتنىڭ زەردايلىرى ئۆيۈپ قالغانىدى... ھاكىم بىلەنمۇ رەسمىيەت يۈزىدىنلا گەپلىشەتتى، شەھەرگە كىرىشكە ئۇنىمايتتى، ھەربىكەتلىرى بۇرۇنقىدەك چاققان ئەمەس ئىدى. چاقچاق - كۈلكىلەر ئۇنىڭغا يات بولدى. ھەر دائىم خۇش خۇيلۇق كەتمەيدىغان چىرايىنى ئەمدىلىكتە جۇدالىق تۇمانلىرى ئۆز ئىلكىگە ئالغانىدى... ئۇ، ئۆزىنى بولۇشىغا قويۇپ بەردى، ئېڭەكلىرىنى قاپقارا ساقال باستى، چاچلىرىمۇ ئۆسۈپ كەتكەنىدى. ئۇ قوماندانلىق شتابى يېنىدىكى بوتكىچى پارچە ھاراق كەمچىلەپ بەرگەن سۇدانىي سومكىسىغا سېلىپ، ھەركۈنى كەچتە توسما ئۇستىگە چىقىپ ئايلىناتتى. سۇ ئامبىرى قاشلىرىدا ئۇزۇندىن ئۇزۇن ئولتۇرۇپ خىيال سۈرەتتى. ئېغىز گارموشكىسىنى مۇڭلۇق ئاھاڭلارغا چېلىپ، ئاھ ئۇراتتى، ناخشا ئېيتاتتى. كېچىكى تۈن جىمجىتلىقىدا غېرىپ ئاھاڭ نەلەرگە ئۇزاپ كېتەتتى. بەزىدە، ئوقۇغۇچىلىق چاغلىرىدا يادلىغان شېئىرلىرى ئېسىدىن كېچىپ، ئەجەپ مىسكىن ھالەتتە دېكلاماتسىيە قىلاتتى. شۇڭا، دېھقانلار ئۇنىڭغا «مۇڭلۇق دەرۋىش» دەپ ئىسىم قويۇپ قويدى. چاچ - ساقاللىرى قاپقارا ئۆسۈپ كەتكەن ھېكمەتنى كۆرگەندە: «ئەنە مۇڭلۇق دەرۋىش» كەلدى دېسە، كېچىلىرى: «ھەي تىكشائىلارچۇ، مۇڭلۇق دەرۋىش ناخشا ئېيتىۋاتىدۇ» دەيتتى. بەزىلىرى: «پاھ... پاھ، بۇ نېمىدېگەن دەردلىك ئاھاڭ - ھە؟...» دېيىشەتتى. ئۇنىڭغا ئوتتۇرا

كېچىده، بەزىده ئاي پاتقاندا يانتىقىغا قاپتىش ئادەت بولۇپ قالدى.

تۇن كېچە. سېنتەبىرنىڭ ئىللىق شامىلى كۆل بېتىنى چىمىرلىتىپ، تەنلەرگە ھۇزۇر بېرەتتى. بىر تەرىپى داغلاشقان ئاي ئۇزۇك - ئۇزۇك بۇلۇتلار ئىچىگە كىرىپ، غايىپ بولاتتى. گاھىدا بۇلۇتلار ئىچىدىن چىقىپ كېلىپ، كائىناتنى نۇرغا تولدۇراتتى. يالغۇزلۇق، تەنھالىق، غېرىپلىق ئەسىر قىلغان ھېكمەت كۆل بويىدىكى تاشتا ئولتۇراتتى. ئۇ ھاراق قاچىلانغان سۇدانىنى ئېگىز كۆتۈرۈپ ئايغا تۇتتى ۋە دوفۇنىڭ مۇنۇ شېئىرىنى ئوقۇدى:

مەن تۇرارمەن كوزام بىلەن گۈلگە قاراپ،
ئۇلپىتىم يوق، ئۆتمىدى گالدىن شاراپ.
ئايغا مەي تۇتسام قېشىمغا كەلدى ئاي،
ياندا سايەم، قالمىدىم يالغۇزسىراپ. . .

ھېكمەت سۇداندىن بىر يۇتۇم ھاراق ئىچكەندىن كېيىن، گارموشكىسىنى «ئېسىمدە» دېگەن ناخشا ئاھاڭىغا چالدى. پائوزا ئاياقلىشىشى بىلەن ناخشىسىنى باشلىۋەتتى:

باغچىدا سېنىڭ بىلەن،
يۈرگەن چاغلارىم ئېسىمدە.
دەريا بويلاپ،
ئايدىڭ كېچىلەردە سىردىشىپ،
ئۆتكەن كۈنلەردىم ئېسىمدە. . .

× ×

خوش ئەمدى ئەزىز دوستۇم،
بەخت تىلەيمەن ئىشىڭغا.

رازی بولساڭ،
سۆيۈش ئۈچۈن مەن سېنى،
يانا بارارمەن قېشىڭغا...

كەيپ بولۇپ قالغان ھېكمەت ئېغىر قەدەملەر بىلەن توسما ئۇستىگە چىقتى. ئۇ، زاكۇ تەرەپكە قاراپ ماڭدى. يىراقتا، يېڭىشەرنق كەنتىنىڭ ئىزنالىرى خۇددى يامغۇر بولۇتىدەك قارىيىپ كۆرۈنەتتى. ئاي بارغانسېرى غۇۋا كۆرۈنگەن ئېگىز - پەس دۆڭلۇكلەر ئارقىسىغا قىڭغايماقتا ئىدى. زاكۇ ئەتراپىدا قاراڭغۇلۇق قىلىپ يۇرگەن ئىككى دېھقان يىگىتى ھېكمەتكە سالام بەردى ۋە: «كېچىدە سالقىنداپ يۈرەملا مۇئەللىم؟» دەپ قويدى. ھېكمەتمۇ «ھە، ئۇيقۇم كەلمەي...» دېدى - دە، كېتىپ قالدى. ئۇ سۇ ئامبىرىغا يېقىن دۆڭلۇكلەرنىڭ بىرسىگە چىقىپ، قۇمدا ئولتۇردى. يىراق پەسلىكتىكى سۇ ئىچىدە، بىر قولۇاق بوش لەپكىلەپ تۇراتتى. بېلىقچى قارمىقىنى سېلىپ قويۇپ مۇگدەپ قالغان بولسا كېرەك، جىمجىت دۇگدىيىپ ئولتۇراتتى. گۇڭگا يېنىپ تۇرغان تاش پەنەرنىڭ يورۇقى سۇ بېتىدە ئەجىم - ئەجىم شولىلارنى پەيدا قىلغانىدى. بۇ كۆرۈنۈش مۇنۇ شېئىردىكى تەسۋىرگە بەك ئوخشاپ كېتەتتى:

ئاي پېتىپ كەتكەندە كەلدى قاغىلار شەدنەم بىلەن.
كېمىدە ئۇخلار يولۇچى شام قېشىدا غەم بىلەن...

ھېكمەت دۆڭ ئۇستىدە ئېڭەك تىرەپ ئولتۇراتتى. ئۇ قولۇاققا قارىغىنىچە: «ئاشۇ مۇگدەپ قالغان بېلىقچى بەختلىكمىدۇ؟» دەپ ئويلىدى. بەلكىم ئۇنىڭ ئۆيىدە خوتۇن - بالىلىرى باردۇر... ئۇلار ئۇنى زارىقىپ كۈتۈۋاتقاندۇر... بېلىقچى بولسا، تىرىكچىلىكىنىڭ غېمىدە بۇ يەردە مۇگدەپ ئولتۇرۇپتۇ... ئەمما ئۇ ھامان قايتىدۇ... ئايالى ئىسسىق چىراي بىلەن ئالدىغا چىقىدۇ... «ھارماڭلار مۇسۇلمان!» دەپ ھال سورايدۇ. ئايالىنىڭ بىر ئېغىز تاتلىق گېپى بىلەن، بېلىقچىنىڭ

هاردۇقى چىقىپ، جاپا - مۇشەققەتلىرىنى ئۇنتۇيدۇ. . . ھېكمەتچۇ؟ . . . ئۇنىڭ «ھالىڭ نېچۈك؟» دەپ سورايدىغان كىمى بار؟ . . .

ھېكمەت قولۇاقنى غۇۋا يورۇتۇپ تۇرغان تاش پەنەرگە قارىغىنىچە، گۈلزىبا بىلەن نىكاھ قىلغاندىن كېيىنكى ئىككىنچى كۈننى ئەسكە ئالدى. ئۇلار قۇرۇم كۆلىدىن قايتىپ كېلىپ، شام يېقىپ قويۇپ مۇڭداشقانىدى. ئىككىسىنىڭ ئوتتۇرىسىدا نۇر چېچىپ تۇرغان شام خۇددى رەشىق قىلىۋاتقاندەك، پات - پاتلا «پارس - پارس» قىلىپ كۆز قىسىاتتى. يەنە شۇنداق شام قېشىدا ئولتۇرۇپ مۇڭدىشىدىغان كۈنلەر كېلەرمۇ؟ . . .

يېنىشىمنى سورىما، يانارغا كۆزۈم يەتمىدى. . .
بۇ كېچە ياقىغان يېشىنىڭ توختارغا كۆزۈم يەتمىدى.
خۇددى شۇنداق بىر كېچە تەڭ ئولتۇرۇپ شام قېشىدا،
سەن بىلەن مۇڭداشقىلى قايتارغا كۆزۈم يەتمىدى. . .

ھېكمەت ئېغىر خۇرسىندى. كلاسسىكلارنىڭ بۇ شېئىرى بەكمۇ تەسىر قىلغان بولسىمۇ، ئۇ ئاپتورنى ئېسىگە ئالالمىدى. ئەمما ئاچچىق دەرد، تەنھالىق، چىدىغۇسىز سېغىنىش ئۇنىڭ يۈرىكىنى ئېزىپ، قاپقارا ساقاللىرىدىن تارام - تارام ياشلار سىرغىپ چۈشتى. . .

«مۇڭ دەرۋىش» نىڭ كۈنلىرى ئەنە شۇنداق جۇدالىق سېغىنىشى ئىچىدە ئۆتەكتە ئىدى. سېنتەبىر ئېيىمۇ ئاخىرلىشىپ قالدى. توغراق، تەتۇر سۆگەتكە ئوخشاش چىدامسىز دەرمەخلەرنىڭ ئۇچلىرى سارغىيىپ، ياپراقلىرى ناگاھ - ناگاھ شىرتىلداپ تۆۋىگە تۆكۈلەتتى. ھېكمەت، بىر كۈنى چۈشتىن كېيىن، كەلگەن قۇملارنى ئۆتكۈزۈۋېلىپ، ئەمدىلا بىكار بولۇپ تۇراتتى، خۇددى يەردىن ئۇنگەندەكلا، كامىل بىلەن مۇرات ئۇنىڭ ئالدىدا پەيدا بولدى. ئۇلار قاپقارا ساقاللىرىنى قويۇۋەتكەن، قىسقا كازىرۇكلۇك شەپكىسىنىڭ ئەتراپىدىن چىققىچ تۇرغان بۇدرە چاچلىرى قۇلاق، بويۇنلىرىنى بېسىۋالغان دوستىنى تونىيالمايلا قالدى. ئەگەر، ھېكمەت ئۆزى ئېتىلىپ كېلىپ قۇچاقلىۋالمىغان بولسا، ئۇلار ئۇنىڭغا يەنە بىر ھازا قاراپ تۇرغان بولاتتى. كامىل، مۇرات، ھېكمەتلەر قايتا - قايتا

قۇچاقلاشتى. ھەممىسىنىڭلا كۆز چاناقلىرى ياشلار بىلەن تولغانىدى. ھېكمەت كامىلدىن خانىمزاتخان ئانا، سەئىدە، نەمسەلەرنىڭ تىنچ - ئامانلىقىنى سورىسا، مۇراتتىن زۇمرەتنىڭ ئەھۋالىنى سورايتتى ۋە پات - پاتلا قولىنىڭ ئالقانلىرىدا كۆزلىرىنى سۈرتۈپ قويياتتى. ھېكمەتنىڭ قارىلىق تۇتقان ئادەمدەك چاچ - ساقاللىرىنى ئۆستۇرۇۋەتكەنلىكىگە كامىلنىڭ كۆڭلى بۇزۇلدى.

— ھەي توختىغىنا بۆدەك ساقال، گەپنى سەنلا قىلما! — دېدى مۇرات سىنچىلاپ قاراپ، — ئۆزۈڭ نېمە بولۇپ كەتتىڭ؟ ئۆمۈر بويى يۈزىگە تىغ تەگكۈزمەيدىغان كىرزاك ئورۇسلارنىڭ ئۆزىلا بوپسەنغۇ؟...

— بوپتۇ، ئۆزىگە سىڭشىپ قاپتۇ، — دېدى كامىل مۇراتقا ئالمىيىپ قويۇپ، — ھە، ھېكمەت، ئۆزۈڭنىڭ ئەھۋالى قانداقراق؟... ياخشى تۇرۇۋاتقانسەن؟

— يامان ئەمەس، يۈرۈڭلار ياتاققا بارايلى... — ھېكمەت كامىلنىڭ قولىدىكى سومكىنى ئالدى، — توۋا، بۇ ئوڭۇمۇ ياكى چۈشۈمۇ؟...

دوستلىرىنى كۆرۈپ خۇشاللىقىنى باسالماي قالغان ھېكمەتنىڭ نەچچە ۋاقىتتىن بېرى ئېچىلمىغان ئېغىزى بېسىقماي سۆزلەيتتى. شەھەردىكى دوستلارنىڭ، غازاخۇن ئاكىسىنىڭ ئەھۋاللىرىنى يېنىش - يېنىشلاپ سورايتتى. مەكتەپتىكى ئۆزگىرىشلەرگە قىزىقاتتى. ئوقۇغۇچىلىرىنى بەك سېغىنغانلىقىنى دەيتتى. كامىل بىلەن مۇرات جاۋاب بەرگەچ، توپا قېزىۋاتقان، توشۇۋاتقان، قاتداۋاتقان مىڭلىغان دېھقانلارغا قارايتتى. ئۇلار توسما ئوستى ۋە ئاستىلىرىدا قارا چۈمۈلىدەك مىغىلدىشاتتى، جان تىكىپ ئىشلىشەتتى.

ئۇلار ياتاققا كېلىپ، يۈز - قوللىرىنى يۇيۇپ، ئارام ئېلىپ تۇرۇۋىدى، قۇربان ھاكىم كىرىپ كەلدى. ئۇ كامىل، مۇراتلار بىلەن قول ئېلىشىپ كۆرۈشتى، زۇمرەتنىڭ كېسىلىدىكى ئۆزگىرىشلەرنى سورىدى. دوستلار ئۇنىڭغا ئۆزلىرىنىڭ مىننەتدارلىقىنى بىلدۈرۈشتى.

— يىگىتلەر، بۇگۈن سىلەرنى قويۇپ بەرمەيمەن، — دېدى ھاكىم چاقچاق قىلىپ، — مەشھەد قونۇپ قالسىلەر... ھېكمەت داۋاملىق دۇتار ئۆگەتكەن ئۇستازىنى بەك داڭلايدىغان... قېنى، بۇگۈن مۇراتنىڭ بىر

كارامتىنى كۆرىمىز . . .

ه . — تۇربانكا، مەن، كامىل بىلەن مۇراتقا، — دېدى ھېكمەت تېخىچىلا ھاياجىنىنى باسالماي، — سۇ ئامبىرىنى بىر كۆرسىتىپ كېلەي دېۋىدىم.

— مەنمۇ شۇنى دەي دەپ تۇراتتىم، — دېدى ھاكىم كۇلۇپ، — سىلەر بىر ئايلىنىپ كەلگۈچە، مەن روزاخۇن ئۇستام بىلەن ئازراق تەييارلىق قىلىۋالاي.

— ھاكىم تولا كايىپ كەتمىسىلە، — دېدى كامىل سومكىنى ئېچىپ، — بىزمۇ دوستىمىزنى يوقلىغاچ، ئانچە - مۇنچە بىر نەرسىلەرنى ئېلىپ كەلگەن.

كامىل ئۇستەلگە گېزىتلەرگە ئورالغان پىششىق گۆش، سامسا، تاتلىق - تۇرۇم دېگەندەك نەرسىلەرنى ئالدى. مۇرات سومكىسىدىن ئىككى بوتۇلكا ھاراقنى ئېلىپ تاققىدە قويۇپ، ھېكمەتكە قارىدى.

— بۇگۈن خۇدا بۇيرۇسا، كېيىكىنىڭ ھېكايىسىنى ئاڭلايمىز . . . قانداق دېدىم ھېكمەت؟

— ياۋاللا، ساڭا بىر ئىش تېپىلغۇسىزلىدە، — دېدى ھېكمەت قولىنى شىلتىپ، — سەنمۇ «ناماكا ئوتىنى يېقىپ كۆڭۈل ئىزھار قىلىش»نى سۆزلەپ بېرەرسەن؟ . . .

— چاتاق يوق! . . .

ھېكمەت دوستلىرىنى باشلاپ چىقىپ كەتتى. ئۇلار دېھقانلارنىڭ قوغالغۇلىرى، سېمونت زاكۇ ۋە توسما ئۆستىلىرىنى ئايلىنىپ، كۆپكۆك جىمىرلاپ تۇرغان سۇ ئامبىرىغا قارىدى. كۇن ئولتۇرۇپ كەتكەچكە، ئاسماندىكى يول - يول شەپەق سۇ يۈزىدە ئەكس ئېتىپ تۇراتتى. يىراقتىكى قولتۇقتا بىر قولۇاق لەيلەپ يۇرەتتى. بېلىقچى كۆچەپ تۇرۇپ تور تاشلايتتى. قىرغاقتا قارماق سېلىۋاتقان ئادەملەر يىراقتىن قارىغاندا، ئۇزۇن پۇتلۇق تۇرنىلارغا ئوخشايتتى.

— ھەي سۇ . . . سۇ، — دېدى كامىل ھېسسىيات بىلەن، — سەن ھاياتلىقنىڭ مەنبەئى . . .

— سەن خوتەن دېھقانلىرىنىڭ كۆز يېشى، ئاچچىق تەرلىرى، قىمىقىزىل قانلىرى! — دېدى مۇرات سۇنىڭ يىراق مەنزىللىرىگە نەزەر تاشلاپ.

— شۇنىڭ ئۈچۈنمۇ ئۇ، — دېدى ھېكمەت ئىككى دوستىنىڭ مۇرىسىگە قولىنى قويۇپ، — ئابىكەۋسەردىنمۇ قەدىرلىك! . . .

ئۇلار سۇ ئامبىرىغا كۆز قىيمىغان ھالدا يېنە بىر دەم قاراپ تۇرغاندىن كېيىن، توسمىدىن پەسلەپ ھېكمەتنىڭ قوم ئالدىغان يېرىگە كەلدى. بۇ يەردىن يىگىرمە قەدەم نېرىدا، ئۇزۇنسىغا ئەمدىلا كولىنىشقا باشلىغان خەندەك تۇراتتى. ھېكمەت بۇ يەرگە يەر ئاستى ئېقىن يولىنى توسۇدىغان سۇزگۈچ ياسىلىدىغانلىقىنى چۈشەندۈردى.

ھېكمەت دوستلىرى بىلەن مۆڭدىشىپ، ئىگىز - پەس دۆڭلۈكلەرگىچە كەتتى. لېكىن، ئۇلارنى تەڭلىككە سالماسلىق ئۈچۈن، گۈلزىبانىڭ ئەھۋالىنى سورىمىدى. شۇنداقتىمۇ ھېكمەتنىڭ نېمىگە تەقەززا بولۇۋاتقانلىقىنى ئوبدان بىلگەن كامىل گۈلزىبا توغرۇلۇق قىسقىغىنە سۆزلەپ بەردى. ھازىر ئۇ مەكتەپ سىرتىغىمۇ چىقمايتتى. ھېچكىم بىلەن ئارىلاشمايتتى. بەزىدە يۆتىلى سەل ئېغىرلىشىپ قالغاندىلا، دورا ئالغىلى دوختۇرخانىغا بارىتتى، يېتىپ داۋالىنىشقا ئۇنىمايتتى. گۈلشەن خانىمغا «ئاگاھلاندۇرۇش» جازاسى بېرىلگەنىدى. مۇرات كۆپىنچە شەھەردە بولغاچقا، زۇمرەت ئوخلاپ قالغاندا، ئونىڭغا بەزىدە سىگىللىرىنى قارىتىپ قويۇپ، ئۆزى گۈلزىبانىڭ قېشىغا بارىتتى. ئۇ بىردە يۇمشاق، بىردە قاتتىق گەپ قىلىپ، ئۇنى خىجىلا يۇمشىتىپ قويغانىدى. شۇنداقتىمۇ، ئۇ ھېكمەتنىڭ بەك قايغۇرۇپ كەتمەسلىكىنى بىرمۇنچە چۈشەندۈردى. ئۇلار، گۈگۈم چۈشۈشكە باشلىغاندا، ياتاققا قايتىپ كېلىشتى. روزاخۇن ئوستام بىلەن ھاكىم ئۇلارنى ساقلاپ ئولتۇراتتى. كامىل، مۇرات، ھاكىملار ئۇستەل ئەتراپىدىن ئورۇن ئالدى. ھېكمەت روزاخۇن ئوستامغا يارەملىشىپ، ھەرخىل قورۇما، بېلىق، ھورنانلارنى توشۇپ ئەكىلىپ تىزدى. ئۇستەل بىر دەمدىلا گۈللىنىپ كەتتى. ھاكىم روزاخۇن ئوستامنىمۇ تەكلىپ قىلغانىدى، ئۇ ئاشخانىنى تېخى يىغىشتۇرمىغانلىقىنى ئېيتىپ كېتىپ قالدى. ئالدى بىلەن ئۇلار ھورنان، قورۇما، بېلىقلار بىلەن قورساقنى ئەستەرلىۋالغاندىن كېيىن، ھاكىم مۇرات ئىلىپ كەلگەن ھاراقلارنى پىيالىلەرگە تەڭشەپ قويدى. ئۇ كۆڭلى خوش بولغان ياكى يېقىنلىرى بىلەن ئەسرا بولۇپ قالغىنىدا، ئازراق ئىچىپ قويمىسا، ئادەتتە

هاراق ئىچمەيتتى. ھېكمەتمۇ بۇنى بىر - ئىككى قېتىم بىللە ئولتۇرۇش جەريانىدا سەزگەنىدى.

— بۇگۈن ناھايىتى ئوبدان كېلىپ قاپسىلەر، — دېدى ھاكىم پىيالىسىنى قولىغا ئېلىپ، — بىردەم - يېرىمدەم ھاردۇق چىقىرايلى، ھېكمەتمۇ سىلەرنى كۆرۈپ ئېچىلىپ قالدى. قېنى ئەمسە! . . .

ئۇلار پىيالىلىرىنى كۆتۈرۈشتى. هاراق بىر نەچچە قېتىم ئايلىنىش بىلەن، قىزىق پاراڭ، چاقچاقلارمۇ ئەۋجىگە كۆتۈرۈلدى. مۇرات قىزنىڭ يۈزىدىكى ئارقىلىق ھەممىنى كۆلدۈردى. ھاكىممۇ ھېكمەتنىڭ خۇشال كەيپىدىن پايدىلىنىپ، ئۇنىڭ «مۇڭ دەرۇش» دېگەن يېڭى ئىسمى توغرۇلۇق سۆزلەپ بەردى. كامىل دوستىنىڭ ھەر كىچىسى سۇ ئامبىرىدىن كەلمەي، ناخشا ئېيتىپ، شېئىر ئوقۇپ، ئۆزى بىلەن ئۆزى سۆزلىشىپ، دېھقانلارنىڭ ئېغىزىدا «مۇڭ دەرۇش» دەپ ئاتىلىپ قالغانلىقىنى ئاڭلاپ، بەكمۇ ئازابلاندى. ھېكمەتنىڭ دوستلىرىغا چاندۇرمىغىنى بىلەن، دەردىنى يوتۇپ، تېشى پوتۇن، ئىچى توتۇن بولۇپ يۈرگەنلىكىگە كۆزى يەتتى. پاراڭ راسا قىزىۋاتقاندا، ھەممىدىن كۆپرەك ئىچىۋالغان مۇرات دوتارنى قولىغا ئېلىپ سازلىدى. بۇ چاغدا، ھەممىسى جىمىپ قالغانىدى. مۇرات يەس ھەم بوغۇق ئاۋازدا ناخشىسىنى يَاشلىۋەتتى:

ھەر ئىرادە ساھىبى،
قازىسا قۇدۇق يېگىنىدە. . .
ئىچۇر ئاخىر سۆيۈنۈپ. . . ئەي دوستلار،
دېمەك ھىممەت غەنىيمەت. . .

× ×

مىسكىن ئەيتۇر بۇ باشقا،
ساختا ھايات نە كېرەك؟ . . .
غۇربەت ئىچىدە ئۆلسەممۇ، ئەي دوستلار،

ئەلگە خىزمەت غەنىيمەت. . .

— ئەجەپ مۇڭلۇق ئاھاڭكىنە بۇ؟ . . . — دېدى ھاكىم كامىلغا پىچىرلاپ، — مەن بۇ ناخشىنى ئاڭلاپ باقماپتىكەنمەن. . .

— مۇزىكىسىنى مۇرات ئۆزى ئىشلىگەن، — دېدى كامىلمۇ پەس ئاۋازدا. مۇرات ناخشىسىنى بىردىنلا ئەۋجىگە كۆتۈرۈپ توۋلاشقا باشلىدى:

ئەجەپ بىر زامان بولدى،
كۆرۈڭ ھېچكىمدە شەپقەت يوق. . .
ئىچىمىزدە تولا غەيۋەت، ئەي دوستلار،
ئارامىزدا مۇھەببەت يوق. . .

مۇرات كۆزىنى يېرىم يۇمۇۋېلىپ، ئۆزى ئېيتىۋاتقان ناخشىسىنىڭ پەيزىنى سۈرەكتە ئىدى. ئۇنىڭ بەزىدە گۈرەن تومۇرلىرى كۆپكۆك كۆپۈپ چىقسا، بەزىدە قۇلىقىنى دۈتار دەستىسىگە يېقىن ئەكېلىپ، خۇددى پەدىلەردىن ياكى ۋاتقان مۇڭلۇق كۈيلەر بىلەن مۇڭدىشىۋاتقاندەك قىلاتتى. ئارقا ـ ئارقىدىن ئۇلىشىۋاتقان ناخشىلار ئۇنى مەست قىلىپ، ئاۋازى بارغانسېرى سۈزۈك ھەم جاراڭلىق كۆتۈرۈلمەكتە ئىدى. مۇرات بىر يۈرۈش ناخشىلارنى ئېيتىپ تۈگەتكۈچە، ئەرلەپ كەتتى. ئۇ لۈڭگە بىلەن يۈزلىرىنى سۈرتۈۋېتىپ، «ھە، قېنى، مۇڭ دەرۈش، سەندىن كەلسۇن!» دېدى ـ دە، ئىلى ئاھاڭلىرىغا چېلىۋەتتى:

تېرەكسىز ھويلىغا كىرسەم،
بېشىمدىن ئايپاپ ئۆتتى.
بويۇڭدىن ئۆرگىلەي يايرىم،
سېنىڭ قەدرىڭ ماڭا ئۆتتى. . .

× × ×

ئاياغىمدا ماداريم يوق،
ئەل يىلەن ياڭالمايمەن.
ئەزىلدىن تەلىيىم شۇنداق،
مەن كىمدىن يامانلايمەن؟ . . .

قۇربان ھاكىم ھېكمەتنىڭ چرايىدىكى ئەلەملىك پىغانىنى كۆردى. ئىۋ گۈلزىباغا دەرد ۋە ھەسرەتلىرىنى تۆكۈۋاتاتتى. ئۇزىنىڭ تەلەيسىزلىكلىرىدىن ناله قىلاتتى. ھاكىمنىڭ ئىچى ئاچچىق بولۇپ قالدى. ئۇ، ئادەملەر ئارىسىدىكى كېرىموف، جامال توختى، قايىتقا ئوخشاش زىياندىش قۇرتلارغا بولغان غەزىپىنى تەستە بېسىپ ئولتۇراتتى.

ئاي يىلەن كۈننى قېتىپ،
ئەلچى ئۆزىتىم يار ساڭا. . .
ئايمۇ قايتتى، كۈنمۇ يانىدى،
ياردىن خەۋەر يوقتۇر ماڭا. . . .

ھېكمەت ناخشىسىنى ئاخىرلاشتۇردى. مۇراتمۇ دۇتارىنى قويدى. ھاكىم گۈلارغا رەھمەت، ھەشقالا ئېيتىپ، ھاراق سۇندى. مۇراد پىيالىسىنى تۇتقان ھالدا ئورنىدىن تۇردى.

— ئەيىب كۆرمىسەڭلار، مەن ئىككى ئېغىز گەپ قىلسام، — دېدى ئۇ تەمكىن ھالدا. — قۇربان ھاكىمنىڭ زېمىنىدە سۇ ئامبىرى قۇرۇلۇشىدىن ئىبارەت ئېغىر خىزمەت تۇرۇپتۇ. شۇنداق تۇرۇقلۇق، زۇمرەت ۋە گۈلزىبانى ئىنسانىي بۇرچى يىلەن بالايىئاپەتتىن خالاس قىلدى. بۇ مەن ۋە دوستۇم ھېكمەت ئۈچۈن ياخشىلىق بولدى. بىز ئادەتتىكى ئوقۇتقۇچىلار. . . مىننەتدارلىقىمىزدىن باشقا نېمە دېيەلەيتتۇق؟ شۇڭا، مەن دوستلارغا ۋەكالىتەن مۇشۇ ھاراقنى ھاكىمغا سۇنۇپ، كۆڭۈل ئىزھار قىلماقچىمەن. پىيالە لېۋىگە ئېغىزىنى تەگكۈزۈپ قويمىسۇ ھېساب. . . .

— مۇرات، تەكەللۇپ قىلىشنى قامىلاشتۇردۇك، — دېدى ھاكىم پىيالىنى ئېلىپ، — مەن نېمە ئۈچۈن پىيالىگە ئاغزىمنى تەگكۈزۈپ قويغۇدەكمەن؟ ئوقۇتقۇچى سۇنغان ھاراق جەننەتنىك ئابىھايات...دىن، شاھىنىك شارابىدىن تۇتىيا - دە!...

— رەھمەت، تەشەككۇر، — دېدى كامىل ئورنىدىن تۇرۇپ، — بىلىملىك، ئىستېداتلىق كىشىلەرلا ئوقۇتقۇچىنىك مېھنىتىگە توغرا باھا بېرەلەيدۇ...

ئۇلار مەكتەپ، ئوقۇتۇش ئىشلىرى، نامرات‌چىلىقتىن ئوقۇشسىز قېلىۋاتقان بالىلار ھەققىدە پاراڭغا چۈشۈپ كەتتى. كامىل، ھېكمەت، مۇراتلار ئۆز كەسپىگە ئائىت يېڭى ئوقۇتۇش ئۇسۇلى، ئوقۇتقۇچىلارنىك ئەخلاق - پەزىلىتى، مەدەنىي مەشغۇلاتلار، مەكتەپ باشقۇرۇش رەھبەرلىك سەنئىتى قاتارلىقلارنى يۇقىرى سەۋىيىگە كۆتۈرۈش ھەققىدە بەس - بەس بىلەن پىكىر قىلىشتى. قىزىشىپ سۆزلىدى. بىراق ئۇلار ئۆزلىرىنىك تەقدىرى، بېشىغا كەلگەن قارا كۈنلەر ھەققىدە بىر ئېغىزمۇ دادلىمىدى. ھال تۆكمىدى. بەزى كىشىلەر بارىكى، ئادەمنى بىزار قىلاتتى. ئۇلار ئۆزلىرىنىك ئىقتىسادىي قىيىنچىلىقلىرى، ئۆزلىرىنى شارائىتى ئوبدانراق يەرگە يۆتكىمىگەنلىكى، خوتۇن - بالىلىرىنى ئورۇنلاشتۇرۇش، ئاددىيسى قۇتقۇزۇش پۈلى ئالالمىغانلىقىغا قەدەر دەردلىرىنى ئېيتىشاتتى، ھەتتا باشلىقنى ئېرىتىش ئۈچۈن، پوتلا - مىشقىنى ئېقىتىپ، يېغلاپمۇ كېتەتتى... قىسقىسى بىرەر باشلىق بىلەن كۆرۈشۈش بۇنداق ئادەملەر ئۈچۈن تېپىلغۇسىز پۇرسەت ئىدى.

ھاكىم بۇ دىلكەش يىگىتلەر بىلەن بىرگە بولۇپ، كۆڭلى كۆتۈرۈلۈپ، نەچچە كۈنلۈك ھاردۇقى چىقىپ كەتكەندەكلا بولۇپ قالدى. ۋاقىتمۇ بىر يەرگە بېرىپ قالغاندى. ھېكمەت ياتقىغا يەرگىلا كىگىز سېلىپ ئورۇن سالماقچى بولۇۋىدى، مۇرات تالادا ياتمىز دەپ تۇرۇۋالدى. بۇنىڭغا كامىلمۇ قوشۇلدى. ھاكىم ئۇلارنىك كېچىچە مۇڭدىشىدىغانلىقىنى بىلگەچكە، ئۆزىنىك كىگىز، ئەدىيالىنى بەردى. ئۇلار ئىككى پارچە كىگىز، ئۈچ دانە ئەدىيالنى ئېلىپ مېڭىشتى. تاشقىرى خوددى كۈندۈزدەك

ئايدىك ئىدى. ئەتراپ تىمتاسچىلىق بولۇپ، يېڭىئېرىق كەنتى تەرەپتىن ئىتلارنىڭ قاۋىغان ئاۋازى كېلەتتى. كىگىز ۋە ئەدىيالنى قولتۇقلىۋالغان مۇرات ئۇلارنى باشلاپ، ھېكمەت ئىشلەيدىغان قوم دۆڭىسى قېشىغا ئېلىپ كەلدى ۋە ئېگىز قۇمنىڭ ئۈستىنى تۈزلىۋېتىپ، كىگىزلەرنى قوشلاپ سالدى. باش تەرەپكە قۇمنى ياستۇقتەك چىقاردى. ئاندىن ئەدىيالالارنى ھەربىرسىگە بىردىن تارقىتىپ بەردى.

— ماۋۇنىڭ ئويلاپ تاپقان يېرىنى كۆرەمسۇ؟ — دېدى كامىل كۈلۈپ، — بايا ياستۇقنىڭ كېرىكى يوق دېسە، نېمە دەيدىكىن دەپتىمەن بۇ ھېيلىگەرنى. . .

— مامۇقتا ياتقاندەك ياتسەن، — دېدى مۇرات ھەجىيىپ، — قېنى، ھېكمەت سەن ئوتتۇرىدا يات، بىز ئىككىمىز سېنى قوغداپ چەتتە ياتىمىز. . .

نەل رەڭلىك تىنىق ئاسمان خۇددى جىنەستە چېچىكىدەك غۇچچىدە يۇلتۇز بىلەن تولغاندى. ئاي بولسا ئۇلارنىڭ ئارىسىدىكى سېرىق مودەنگە ئوخشايتتى. ناگان ـ ناگاندا، تۇن قۇشلىرى باش ئۈستىدىن «چۇ» قىلىپ ئۆتسە، سۇ ئامبىرى تەرەپتىن توپىدىن ئايرىلغان ئۆردەكنىڭ «غات، غات. . .» قىلىپ جۈپتىنى چاقىرغان ئاۋازى كېلەتتى. توسما ئۈستىدە، قاراۋۇللارنىڭ سايىسى غىل ـ پال كۆرۈنۈپ يوقايتتى. ئاسمانغا قاراپ ياتقان كامىل بۇ جىمجىت تۇندە ئەلەملىك خىيالالارغا چۆمگەنىدى. ئىنسانلار ئاتلىق كۈنلەرنى ئەسته ساقلىيالمايدۇ، ئەمما ئاچچىق كۈنلەر ئۇلارنىڭ ئېسىدىن زادى، زادى كەتمەيدۇ. ھېكمەت، مۇراتلار مۇشۇ كۈنلەرنى ئۇنتۇيالارمۇ؟ . . . ياق، بۇ كۈنلەر ئۇلارنىڭ يۈرەكلىرىدىن ئەبەدىي چىقمايدۇ. ئوقۇغۇچىلىرى، دوستلىرى، ئۇلارغا ياردەم قىلغان ياخشى نىيەتلىك كىشىلەر توغرۇلۇق بالىلىرىغا، بالىلىرى ئۆزىنىڭ پەرزەنتلىرىگە سۆزلىشىدۇ. بۇ كەچمىشلەر تىللاردىن ـ تىللارغا ئۆتۈپ، مەڭگۈ ساقلىنىپ قالىدۇ. كامىلنىڭ كۆز ئالدىدىن مۇراتنىڭ مەكتەپتىكى پائالىيەتلىرى، مۇھەببەت سەرگۈزەشتىسى، زۇمرەتنىڭ بەخت يولىدا قىلغان كۈرەشلىرى، بوز يەردىكى زەنجىرلەرگە باغلانغان قىيابەتلىرى، ماھىگۈلنى قۇتقۇزۇش يولىدا قانغا بويالغان ھېكمەت ۋە

ئۇنىڭ قايىتىنىڭ ئائىلىسىگە قىلغان ياخشىلىقلىرى، سۈيىقەست ۋە تۆھمەتنىڭ قۇربانى بولغان گۈلزىبانىڭ بىشىغا كەلگەن كۈنلەر، ئامۇتلۇقتىكى ئىلىشىش قاتارلىق بىر قاتار قورقۇنچلۇق كۈرۈنۈشلەر تىزىلىپ كۆتۈۋىدى، ئۇنىڭ يۈرىكى مۇجۇلدى. ئۇ دوستلىرىنىڭ قىسقىغىنە ھايات مۇساپىسىنى ئويلاپ ياتقان مۇشۇ پەيتتە، مۇرات بىلەن ھېكمەتمۇ مۇشۇ سەرسانلىق كۈنلەر ھەققىدە ئويلاۋاتاتتى:

— كامىل، جىمىپ كەتتىڭمۇ؟ نېمە ئويلاۋاتىسەن؟ — دېدى مۇرات بېشىنى كۆتۈرۈپ، — كۆزگەن كۈنلىرىمىزنىمۇ يا كى كەلگۈسىنىمۇ؟...

— ھەر ئىككىلىسىنى! — ئالقانلىرىغا بېشىنى قويغان كامىل يۈلتۈزلارغا تىكىلىپ ياتاتتى، — بىز خەلقىمىزگە يۈز كېلەلىگۈدەك ياشىدۇق... ۋىجدان ئازابى تارتمىدىغان ئىشلارنى قىلمىدۇق. ئەۋلاد ئۈچۈن جان پىدا ئەپلىدۇق، قۇرۇلۇق - شۇبلۇق ئىشلەتمىدۇق. راھەت - پاراغەت قوغلاشمىدۇق. بىزنى خەلقىمىز ئۇنتۇمايدۇ... ئەۋلادىمىز ئەسلىشىدۇ...

— يەنە ئۇنتۇز - قىرىق يىللاردىن كېيىن، نېمە ئىشلار بولۇپ كېتەر؟... — دېدى ھېكمەت گويا ئۆزىگە ئۆزى گەپ قىلىۋاتقاندەك...

— نېمە بولىياقچىدى؟ — دېدى مۇرات ھېكمەتنىڭ چىشىغا تېگىپ، — كىشىلەر ھېچكىمنى ئۇنتۇمىسا، سېنى ئۇنتۇپ قالىدۇ...

— مېنى نېمىشقا ئۇنتۇپ قالغۇدەك؟ — تېرىكتى ھېكمەت.

— نېمىشقا ئۇنتۇلمايدىكەن؟ — دېدى مۇرات ھېكمەتنىڭ تېرىكىپ قالغىنىنى كۆرۈپ، — قوشكۆل بولىدا جېنىڭنى سىلىپ بەرگىلى تاس قالدىڭ، شۇبرغاندا نەبىنى قۇتقۇزىمەن دەپ، بالاڭ بوگوروپ بىرەر ئايغىچە يۆتەلدىڭ... قايتىنى كۆتۈرۈپ، بىلىكىنى چىم قىلىۋالدىڭ... شۇنداق قىلىپ تۇرساڭ، بۇ خەق كۆرمەي كۆزىنى يۇمۇۋىلىۋاتسا، ئۇ چاغلارغا كەلگەندە، سېنى يادىغا ئالارمىدى؟

— ئۇلار خەلقە ۋەكىللىك قىلالمايدۇ... — دېدى ھېكمەت راستىنلا ئاچچىقلاپ.

— ھەممىسى ئوخشاش، بەربىر سېنى ئۇنتۇپ قالىدۇ...

— ئۇنتۇمايدۇ.
— ئۇنتۇيدۇ.
— ھەي مۇرات، ھېكمەتنىڭ چىشىغا تەگمىسەڭچۇ! — دېدى كامىل ۋارقىراپ، — ئىككىڭلار كېچىك بالىلاردەك قىلىق قىلىۋاتىسىلەر.
مۇرات بىردىنلا قاقاقلاپ كۈلۈۋەتتى ۋە ھېكمەتنى قۇچاقلاپ، ئۇنىڭ يۈزىگە قارا — قويۇق سۆيۈپ كەتتى.
— ھەي، بولدى قىل قەشقەرلىك، ساقاللىرىمنى شالىۋىڭ قىلىۋەتتىڭ. — ۋارقىردى ھېكمەت.
— ھا... ھا... ھا... تۇيۇقسىزلا كۆڭلۈمگە بىر ئىش كېلىپ قالدى، — دېدى مۇرات كۈلكىسىنى ئارانلا توختىتىپ، — ئويلاپ باقسام، ھېكمەتنىڭ ئاچچىقلاپ باققىنىنى زادىلا كۆرمەپتىكەنمەن. شۇڭىزە، ئۇنى قىستاپ تېرىكتۈرىدىم، راستىنلا ئاچچىقلاۋاتامدۇ، ھا... ھا... ھا...
مۇرات ھېكمەتنى قەۋەتلا ياخشى كۆرەتتى. ئۇنىڭ خۇش خۇيلۇقى، بىر ئىشلارغا ئالدىراپ ئاچچىقلاپ قالمايدىغان مىجەزى، مەردلىكى، ئاق كۆڭۈللۈكلىكى ھەربىر ئىشى — ھەرىكىتىدە، گەپ — سۆزلىرىدە ئىسپاتلىنىپ تۇراتتى. ئۇ، دوستلىرى ئۈچۈن ھېچنېمىسىنى ئايىمايتتى. گەرچە ئۇ يېڭىلىرىنى سۇ ئامبىرىدا ئىشلەپ، جاپا چېكىۋاتقان بولسىمۇ، مۇرات ئۈچۈن تېپىلغۇسىز ياخشىلىق قىلدى. زۇمرەتنى بوز يەردىن ئېلىپ چىقىپ، ھەر ئىككىلىسىنى بەختكە ئېرىشتۈردى. ھېكمەتنىڭ رازى بولغان ھاكىم زۇمرەتنى ناھىيە ئالاپ ۋىلايەتلىك دوختۇرخانىغا تۇرۇنلاشتۇردى. ھېكمەت بىر يۈرتلىقى ئىلىۋالدى دوختۇرغا ئالاھىدە تاپىلاپ قويغاچقا، ئۇ دوختۇرخانىدا ياخشى شارائىتلارنى يارىتىپ بېرىشتىن سىرت، قىممەتلىك دورىلار بىلەن تەمىنلەۋاتىدۇ. ھازىر زۇمرەت بارغانسېرى ياخشىلىنىشقا قاراپ ماڭدى. ئۇ، مۇرات سىرتقا بىرەر ئىش بىلەن ماڭسا، «بۇلاق، بۇلاق...» دەپ ئەگىشىدۇ ۋە ئۇنىڭ قولىنى چىڭ تۇتۇۋېلىپ قويۇپ بەرمەيدۇ. بىر كۈنى مۇرات تۇرۇندۇقتا ئولتۇرۇپ ئۇخلاپ قالغاندى، بىر كىشىنىڭ تۇيۇقسىز: «مۇرات، مۇرات!» دەپ چاقىرغىنىنى ئاڭلاپ، چۆچۈپ قاپتۇ. زۇمرەت جۇيلۇپ، ئورنىدىن تۇرۇپ كەتكەنىدى. شۇڭا،

تېلىۋالدى زۇمرەتنىڭ ئۆزگىرىشلەرگە قاراپ، ئۇنىڭ بىرەر يىلغا قالماي ئەسلىگە كېلىدىغانلىقىنى ئېيتتى. مۇرات بۇ بەخت - سائادەتنى ھېكمەتنىڭ شاپائىتىدىن ئايرىپ قارىمايتتى. ھېكمەت كىشىلەر ئۈچۈن نۇرغۇن ياخشىلىقلارنى قىلاتتىيۇ، داۋراڭ سالمايتتى. ھەتتا باشقىلار مىننەتدارلىقىنى بىلدۈرۈپ، بىر - ئىككى ئېغىز رەھمەتنىمۇ ئېيتسا، خىجىل بولغىنىدىن قىزىرىپ كېتەتتى. ئۇ شۇنچىلىك سادداً دىل، سەمىمىي ئىدى. ھازىرمۇ مۇرات ئۇنىڭغا ئامراقلىقىدىن قەستەن چىشىغا تەگمەكتىدى.

— كۈنلار، ھەربىر ئادەمنىڭ يۈلتۈزى بار دەيدىكەن، ئاشۇ يوپيورۇق تۇرغان يۈلتۈز، — دېدى مۇرات ھېكمەتكە كۆرسىتىپ، — مېنىڭ يۈلتۈزۇم ئوخشايدۇ. ھېكمەت، ئاشۇنىڭ يېنىدىكى پىلىلداپ تۇرغىنىنى ساڭا بەرسەم قانداق؟

— لازىمى يوق، — ھېكمەت تېخىچىلا خاپىدەك قىلاتتى، — سەن يۈلتۈزۈڭنى ئىككى قىلمۇال.

ھېكمەتنىڭ گېپى ئاياقلاشمايلا، ھېلىقىقى يورۇق يۈلتۈز ئۇزۇن قۇيرۇق قالدۇرۇپ كۆچتى - دە، ئۇيۇقنىڭ قارائۇغۇ بۇرجەكلىرىدە يوقالدى.

— ئاھا، سېنىڭ يۈلتۈزۈڭمۇ ئۆزۈڭگە ئوخشاش راسا شاتراق نېمىكەن، — دېدى ھېكمەت كۈلۈپ، — بىر يەردە جىم تۇرماي، نىتىلداپلا يۈرىدىكەن...

— بىزنىڭ يۈلتۈزلار دېگەن، — دېدى مۇرات بوي بەرمەي، — پۈتۈن ئاسمانىنى ساياھەت قىلىپ يۈرىدۇ... ھەي كامىل، ئاۋۇ موللامدەك سۈكۈتتە تۇرغىنى سېنىڭ يۈلتۈزۈڭ ئوخشىمامدۇ؟...

— بولدى، سەن مېنى تېرىكتۇرەلمەيسەن، — دېدى كامىل ئىككى دوستى تەرەپكە ئۆرۈلۈپ، — ھەي مۇرات، ھازىر زېمىندىن مۇددىر قانداقراق؟ كۆرۈپ تۇرۇۋاتامسەن؟

— قوي ئۇنىڭ گېپىنى! ئۇنى - بۇنى ئېلىپ چېقىپ، يامان كۆندۈرۈپ قويدۇممۇ - نېمە؟ ئەمدى ھەر چېققىنىمدا، قولۇمغا قارايدۇ.

راسا ئاچكۆز بىر نېمىكەن...

— مەكتەپتە نېمە ئۆزگىرىشلەر بولۇۋاتىپتۇ، ئۇقتۇڭمۇ؟ — سورىدى كامىل

— نېمە ئۆزگىرىشلەر بولماقچىدى؟ ئىچكىرىدە ۋاڭ جې دېگەن ئەسكەر مىنبىگىلارغا مىنا كۆموشنى ئۆگىتىۋاتىپ، پارتلاپ ئۆلۈپتىكەن، شۇنىڭدىن ئۆگىنىش دولقۇنى قوزغىلىپتۇ، — دېدى مۇرات ئەسىنىپ، — ئۇنىڭ ھاياتىدىن چاتما رەسىم سىزىپ كۆرگەزمە قىلىش ئۈچۈن رەسسام تاپالمايمىز، زېنىندىن «ھېكمەتنى قايتۇرۇپ ئەكەلسەك، سىزىپ بولغاتەمىن كېيىن قايتۇرۇۋەتسەك بولارمىكىن...» دەپ يۇرگۈدەك.

— بارمايمەن، — دېدى ھېكمەت گەپنى ئۇزۇپلا، — مەن بىر كىمنىڭ كونا جۇۋىسى ئەمەس، سوغۇقتا كىيىپ، ئىسسىقتا تاشلايدىغان.

— يارايسەن ھېكمەت!... — دېدى مۇرات جەينەكلەپ يېتىپ، — ھەرگىز بارما، ئۇ ئوغرى «بىز ئۇنداق ئۆگەندۇق، مۇنداق ئۆگەندۇق...» دەپ، يۇقىرىغا خۇشامەت قىلىپ، شەرەپنى ئۆزىنىڭ قىلماقچى...

— زېنىدىنگە ئۇنداق ئىشلار تېپىلغۇسىز، — دېدى كامىل، — ھېكمەت «يېرىم كېچىدە چىللىغان توخۇ»، «قىر ئاستىغا كۆمۈلگەن تاش»، «يات ئادەم» دراممىلىرىنى يېزىپ بېرىۋىدى، يۇقىرى - تۆۋەن قاتراپ بىزنى ئەۋەتمىگەن يېرى قالمىدىغۇ؟...

— ھە راست، — دېدى مۇرات سەكرەپ قوپۇپ، — مەكتەپ سەنئىتى پۈتۈنلەي توختاپتۇ. ناھىيىلىك سەنئەتنى تەكلىپ قىلغانىكەن، بىر قوينىڭ بېشىغا چىقىپ، يەنە بىر كاللەك پۇلنى زېنىدىنىڭ يۇرىكىنى سۇغۇرغاندەك سۇغۇرۇپ ئېلىپ كېتىپتۇ...

كامىل. ھېكمەت، مۇراتلار جازالىنىپ، سۇرگۈن قىلىنغاندىن كېيىن، مەكتەپ ھەقىقەتەن چۆلدەرەپلا قالغانىدى. بۇرۇن مەكتەپ ئىچى خۇددى ھەسەل ھەرىسى ئۇۋىسىدەك قاينام - تاشقىنلىق ئىدى. پات - پات ئويۇنلار قويۇلۇپ، كەچ تەرەپلەردە مەيدان تاماشالىرى بولۇپ تۇراتتى. خۇشالىقتا چۆمگەن ئوقۇغۇچىلار ۋارقىرىشاتتى، چۇرقىرىشاتتى، كۈلۈشەتتى. بۇ ۋاڭ - چۇك، ئاڭلىنىپ تۇرغان ناخشا - سازلار مەكتەپنىڭ

يارىشقى ئىدى. ھازىر مەكتەپ ئەمدى خوددى مازارلىقتەك جىمجىت، مەسچىتتەك سوغۇق بولۇپ قالغانىدى. كامىل، ھېكمەت، مۇرالا رەئىس دەرسىنى ئوستىگە ئالغان قوتىپىرەم، مەتىلى ئىبراھىم، رېجىم نۇرىلارنىڭ ئوستىدىن چوشۇۋاتقان پىكىر - تەلەپلەرنىڭ ئايىغىنى ئۇزۇلمەيتتى. ئوقۇغۇچىلار ھەر دېسە چوڭ ئىشخانىغا، مۇدىر ۋە زەينىدىنىڭ بۇلۇملىرىگە بېسىپ كىرىپ، چىدىل چىقىراتتى. مەكتەپ سەنئىتىگە ساختىخان بىلەن مەتىلى ئىبراھىمنى مەسئۇل قىلغاندىن كېيىن، ئارتىس ئوقۇغۇچىلار رەتسىسىگە قاتناشماس بولۇۋالغانىدى، چۈنكى، ئۇلارنىڭ ھەر ئىككىسىنى ساز چىلىشنى بىلمەيتتى. مەدەنىي پائالىيەتلەر ئۇزۇلۈپ قالغانلىقى ئۈچۈن، ئوقۇغۇچىلار زېرىكىپ قاچاتتى، كەلمەيتتى، نەدە ئىست تالاشتۇرۇش، كەكلىك، خوراز سوقۇشتۇرۇش، قوشقار ئوستۇرۇش بولسا، شۇ يەرگە قاچاتتى. شۇڭا، سىنىپلارنىڭ تۆت سانىمۇ كوندىن - كۈنگە كېمىيىپ، دەرسكە قاتنىشىش نىسپىتى تۆۋەنلەپ كەتكەنىدى. ھەر كۈنلىكى سىياسىي ئۆگىنىشتە، سىنىپ مۇدىرلىرى، دەرس ئوقۇتقۇچىلىرىنىڭ غودۇراشلىرى، تاياقتەك زەينىدىنىنى تەمتىرىتىپ قويۇاتتى، ئىلمىي مۇدىر زىكرۇللا ئوجا ھەر ھەپتە ئىغىنىز سۆزىگە «ئۇرۇمكلۇك باغ» نى قوشماي سۆزلىمەيتتى. ئۇ، مەكتەپنىڭ ئىلمىي تەتقىقاتىنىڭ تۆۋەنلەپ كېتىشىگە ئۆزىنىڭ ئىگە ئەمەسلىكىنى جاكارلىدى. زەينىدىن جان تۇمشۇقىغا كەلگەندىلا، كامىل، ھېكمەت، مۇراتلارنى يادلىتى. ئومۇ مەدەنىي پائالىيەت، ئوقۇ - ئوقۇتۇشقا بېكى مېتود - ئۇسۇللار ئارقىلىق شاۋقۇنلۇق، جانلىق، تېتىك، روھلۇق كەيپىيات بىلەن مەكتەپنى جانلاندۇرۇۋەتكەن بۇ ئۇچ ئوقۇتقۇچىنىڭ رولىغا قايىل بولماي تۇرالمىدى ۋە ئاچچىقىنى ساختىخان، رېجىم نۇرى، مەتىلى ئىبراھىملاردىن ئالدى. ئۇلارنى بىر - ئىككى قېتىملىق سىياسىي ئۆگىنىشتە: «قولۇڭدىن پوق كېلىشمەيدىغان نان قېپى بىر نېمىلەر ئىكەنسەن، يا دەرسنى ئوڭشاپ ئۆتەلمەيسەن، يا سەنئەتنى قابىلاشتۇرۇشالمايسەن! . . . » دەپ تىللىمىدى. قوتىپىرەم، ساختىخان، رېجىم نۇرى، مەتىلى ئىبراھىملار گۇناھنى بىر -

بىرگە ئارتىشىپ، مەيدانغا تۆتۈنۈپ قالدى. ئەزەلدىنلا چىشلىشىپ يېغىر لەرتىنى ئېچىپ، ئەيىب ئۆقساتلىرىنى كولىشىپ چىقىشالمايدىغان بۇ ئوقۇتۇچىلار تۇمۇشى ـ ئىزا دېگەندى زادى بىللىشمەيتتى.

ئۆتكەندە مەكتەپكە چىقسام، مەكتەپ سەتئىتىدىكى بالىلار «ۋاڭ جې بىزنىڭ ئولگىمىز» دېگەن ناخشىنى ئۇگىنىۋېتىپتىكەن. — دېدى مۇرات كولۇپ، — ساجىتخان قانداق ئۇگەتتى دەپ سورىمايسىلەرغۇ؟

— ھە، ھە. قانداق ئۇگەتتى ئۇ؟ — ئالدىراپ سورىدى ھېكمەت.

— «ھەي... ۋاڭ جې تاغام...» — مۇرات ئونبىرى ئىنچىكە چىقىرىپ بويۇنلىرىنى ئېتىپ، قاپاقلىرىنى سوزۇپ، چىنچىلاق بارمىقىنىڭ ئۇچىنى چىشلىگەن ھالدا دوراندى، — «سىزنىڭ بىزنىڭ ئولگىمىز سەنغۇ... ھەجەپ بىمەسىل ئولوپ كەتتىڭغۇ؟»

ناخشا ئاپاقلاشمايلا، كامىل بىلەن ھېكمەت قاقاقلاپ كولۇپ كەتتى.

ھەي مۇرات، ھەي مۇرات، سەن بالا ئاشۇرۇۋېتىپسەن جۇمۇ! — دېدى كامىل كولكىستىن توختىمايلا. — «بىمەسىل» دېمەكچىدۇر؟ «بىمەھەل» دېگەندۇر؟

— ۋاي، شۇنداق دەيدىكەنسەن، ئۇ «بىمەسىل» بىلەن «بىمەھەل»نىڭ قانداق يەرلەردە ئىشلىتىلىدىغانلىقىنى بىلەمدۇ؟ — دېدى مۇرات قوللىرىنى شىلتىپ، — تېخى ئۆتكەندە، چوشقا بېقىۋاتقان ۋاقتىمدا، بىر چوشقا كۇچىكى قېچىپ كېتىپ، ئۈنى قوغلاپ رېپتىتسىيە ئۈيى ئالدىغا بېرىپ قالدىم. ساجىتخان، مەسىلى، ئىنبر اھىملار ھەربىر سەنسىپىنىكى ناخشا باشلىقلىرىنى يېغىۋېلىپ، «گۈگشې ياپېنىسل ياشىغان پېلەك» دېگەن ناخشىنى ئۇگىنىۋېتىپتىكەن. مەن دېرىزىدىن بىزدەم ماراپ تۇردۇم.

— ھە، قېنى، دەپ بەرگىنە! — دېدى ھېكمەت يەنە بىر قىزغىچلىق چىقىدىغانلىقىنى پەملەپ. — ئۇ قانداق قىلىپ ئۇگەتتى؟

ئۇگىنىش بۇياقتا تۇرسۇن، قانداقسى ئۇرۇشتى، — دېدى مۇرات كۆزلىرىنى چەكچەيتىپ.

— ئۇرۇشتى؟...

— ساجىتخان ناخشىنى شۇنداق سوزدىكى، خورغا تىزىلغانلار ئۇخلاپ قالدى، — مۇرات ئورنىدىن تۇردى، ئۇ بەللىرىنى تولغاپ، قوللىرىنى لەڭمەن سوزغاندەك ئوينىتىپ دوراشقا باشلىدى، — «گۈڭشي... ياپىپشىل... ياشىنغان پىلەك... شۇ پىلەكتىكى سويما ئەزالار... پىلەك سويمىنى پىتەكلەپ ماڭار... پىلەك ئاينىسا، سويما قەنت بولار... ئا... ئا... ئا...»

كامىل بىلەن ھېكمەت شۇنداق كۈلدىكى، ئۇلارنىڭ يېپىنغان ئەدىياللىرى سىيرىلىپ چۈشۈپ، ئۆزلىرى كىگىز ئۈستىدە يۇمىلانماقتا ئىدى. قورساقلىرىنى تۇتۇپ كۈلۈۋېرىپ، ئۇلارنىڭ كۆزلىرىدىن ياش چىقىپ كەتتى.

— مەمتىلى ئىبراھىم ئاچچىقلاپ: ھەي ساجىتخان، سىلى غەزەلنى شېكەر قارىمىنىڭ تاڭشىرىدەك سوزىدىكەنلا، ئۇنىڭ ئۈستىگە «قوغۇن» دېگەننى «سويما» دەپ ئېيتتىلا دېۋىدى، ئۇمۇ بوش كەلمىدى، — دېدى مۇرات ئورنىغا ئولتۇرۇۋېپ، — ساجىتخان: «ھوي، سوزمىسا غەزەل بولامتى؟ بۇ كاساڭدىكى نانتەك بولمىسا شاپاڭ ـ شۇپۇڭ تۇگىتىپ قويغىلى... سويما دېسە نېمە بوپتۇ؟ قوغۇن دېسە نېمە بوپتۇ؟ نانتەك دېمىگەندىن كېيىن...» دەپ، مەمتىلى ئىبراھىمنىڭ يېغىرىغا تەگدى، ئىككىسى تۇتۇشۇپ قالدى.

— قانداق تۇتۇشۇپ قالدى؟ — سورىدى ھېكمەت.

— خۇددى ئىككىمىز «ئۇنتۇيدۇ، ئۇنتۇمايدۇ» دېگەندەك، ئۇلارمۇ «سويما»، «قوغۇن» دېيىشىپ، تالىشىپ قېلىشتى.

كامىل، ھېكمەت، مۇراتلار ئۇچۇن بۇگۈنكى قۇم دۆۋىسى ئۈستىدە ئۆتكۈزگەن ئايدىڭ كېچە ئۇنتۇلغۇسىز خاتىرە بولۇپ قالدى. ئۇلار زۇمرەت، گۈلزىبا، نەفىسەلەرنىڭ تارتقان كۈنلىرىنى، ئۆزلىرىنىڭ باشلىرىغا كەلگەن قىسمەتلەرنى ئەسلىشىپ، كېچىنىڭ قانداق ئۆتۈپ كەتكەنلىكىنى بىلمەي قېلىشتى. تەقدىر ئۇلارنى نە ـ نەلەردىن ئېلىپ كېلىپ ئۇچراشتۇردى. كۆڭلىگە ھەقىقىي چىن دوستلۇق مېھرىنى سالدى. ۋاپا، گۈزەللىك، پەزىلەت ھۆرلىرىنى ئاتا قىلدى ۋە يەنە ئۆزى

چىدىمىغاندەك تۇرلۇك - تۇمەن سەۋدالارنى سېلىپ، ئۇلارنى ھايار دەشتلىرىدە قېنىندى...

— كامىل، مۇرات، — دېدى ھېكمەت خىيالىار قاينىمىغا چۆكۈپ، — ئەگەر كەلگۈسىدە بىرەر يازغۇچى مۇشۇ ۋەقەلەرنى يازسا، قانچىلىك تەسىرلىك رومان بولۇپ چىقار ئىدى - ھە!...

— بۇنى سەن يازسەن! نېمىگە كۈلىسەن؟ — دېدى كامىل تەمكىنلىك بىلەن، — سەندە شۇنداق ئىقتىدار بار...

— مەنمۇ شۇنداق ئويلايمەن، — دېدى مۇرات، — ھېكمەت سەن كىچىككىنە بىر ۋەقەنى سۆزلىسەڭمۇ، ھېس - تۇيغۇلىرىڭ ئارقىلىق ئادەمنى مەھلىيا قىلىپ قويىسەن...

— مېنى تولا ئۇچۇرماڭلار، — تۇيۇقسىزلا گۈلزىبا ئېسىدىن كەچكەن ھېكمەت ئۆچۈشكە باشلىغان يۇلتۇزلارغا قاراپ چوڭقۇر تىندى، — ئۇنىڭسىزمۇ ھايات بوراتلىرىدا ئۇچۇپ يۈرگىنىم يېتەر...

كامىل، ھېكمەت، مۇراتلار تاڭغا يېقىن بىر سائەتتەك كۆز يۇمۇۋالدى. ئاندىن، كېگىز - ئەدىياللىرىنى يىغىشتۇرۇپ، ياتاققا قايتىشتى. ھاكىم ئۇلار بىلەن ئاشخانىدا ئەتىگەنلىك ناشتا قىلغاندىن كېيىن، خەيرلىشىپ ئۆز ئىشىغا كەتتى. ھېكمەت دوستلىرىنى باشلاپ قوم ئالىدىغان يەرگە ئاپاردى. تاغارلىرىنىڭ ئاغزىلىرىنى ئېچىپ قاتىرىسىغا تىزىلىپ تۇرغان دېھقانلارنىڭ قوملىرىنى تەكشۈرگەندىن كېيىن، كوبا ساندۇقتا ئۆلچەپ ئۆتكۈزۈۋالدى. ئاندىن، شېغىل ئالىدىغان يەرگە بېرىپ، ئىككى شوپۇرنى يولغا سالدى. كامىل، مۇراتلار ئاشۇ ماشىنىلاردا كەتمەكچى بولۇۋىدى، دوستلىرىغا قىيالمايۋاتقان ھېكمەت ئاخىرقى ماشىنىدا كېتىڭلار دەپ، ئۇلارنى ماڭدۇرمىدى. ۋاقىت ئۆتكەنسېرى، ھېكمەتنىڭ چىرايىنى ھەسرەتلىك تۇمانلار قاپلىماقتا ئىدى. ئۇنىڭ دوستلىرىدىن زادىلا ئايرىلغۇسى كەلمەيتتى. كامىل، مۇراتلار ئۇنىڭغا تەسەللى بېرەتتى... ھەرخىل ۋەدىلەرنى قىلىپ كۆڭلىنى ياسايتتى. چۈشتە كېلىدىغان ئاخىرقى ماشىنىمۇ كەلدى. كامىل بىلەن مۇرات، ھېكمەتنى قايتا - قايتا قۇچاقلاپ، خوشلاشتى. ئۇلار كابىنكىغا

چقماندا، هېكمەتنىڭ كۆزلىرىنى نەملىك تۇمان قاپلىۋالدى.

كامىل مۇراتلار كېتىپ، ئىككى كۈندىن كېيىن، مەكتەپتىن رېخىم نۇرى، مەمتىلى ئىبراھىملار ئىشەك ھارۋىسى بىلەن ھېكمەتنى ئالغىلى كەلدى. مەكتەپكە يالغۇز قايتىشنى خالىمىغان ھېكمەت بارمايدىغانلىقى ھەققىدە ھاكىمغا كۆز ئىشارىسى قىلىۋالدى. رېخىم نۇرى ھاكىمغا ھىجىيىپ، پۈكۈلۈپ «ۋاڭ جېنىڭ ھايات-ئىنى چاتما رەسىم قىلىپ سىزدۇرۇش»تەك سىياسىي ۋەزىپە بارلىقىنى ئېيتقاندا، ھاكىم ئاچچىقلاپ قالدى.

— بۇ يەردىكى ئىش سىياسىي ۋەزىپە ئەمەسمىكەن؟ — دېدى ھاكىم رېخىم نۇرىغا، — مۇدىرىڭلارغا بېرىپ دەڭلار، ھېكمەتنىڭ بۇ يەردىكى ئىشىنى كىم قىلىدۇ؟ ياكى زەيتۇندىن ئۆزى كېلىپ قىلامدىكەن؟...

رېخىم نۇرى بىلەن مەمتىلى ئىبراھىم سالپىيىپ كېتىپ قالدى. ھاكىمدىن مىننەتدار بولغان ھېكمەت خۇشال ئىشقا كەتتى. بىراق ئۇ كەچتە ناھايىتى سۇلغۇن قايتىپ كەلدى. چۈنكى ئۇ كېرىم بوۋايىنى بۇزاقا ئۇزىتىپ قويغاندى. يات - يات مۇڭدىشىپ، دەردلىرىنى يېنىكلەشتۇرىدىغان بۇ دىلكەش بوۋاي ئۇنىڭغا ئۆز ئاتىسىدەك بولۇپ قالغانىدى. ئۇنىڭ جاراھەتلىرى ساقىيىپ ئەسلىگە كەلگەن بولسىمۇ، سەل ئاقساقلاپ ماڭاتتى. ھېكمەت كېچىچە كېرىم بوۋايىنى ئەسلەپ چىقتى. ئىسكى - توسكىلەر ئارتىلغان ئېشەك، ئۇنىڭ ئارقىسىدا ئۆزۈن يەكتەكى ئۇستىدىن يىرتىق پوتىسى ساڭگىلاپ تۇرغان، قولىدا چۈشۈق، يالاڭئاياغ ئاقساقلاپ كېتىۋاتقان ئاپئاق ساقال بىر سىما ھېكمەتنىڭ كۆز ئالدىدىن زادىلا كەتمەيدى...

كەچكۈز شامالىدا

كەچكۈز. تەبىئەت بەقەسەم تۇن كىيگەندەك رەڭدار تۇسكە كىرگەنىدى. ئورمانلار، باغلار، كۆجۈم كەنتلەر خۇددى بوياقچىلىق ئىدىشىدىن چىققان شايىلارنى يېيىۋەتكەندەك، قىزىل،

قوڭۇر، ساپسېرىق بولۇپ تاۋلىنىپ تۇراتتى. بۇلارنىڭ ئىچىدە، سېرىق رەڭ ھەممىدىن كۆپرەك كۆزگە چېلىقاتتى. ياڭاقنىسىنىڭ قوڭۇر رەڭلىك غاراڭلىرى، زەپىر ئاندەك سارغايغان دەل ـ دەرەخلەر، شاپئول، ئۇرۇكلەرنىڭ قىپقىزىل پاپراقلىرى شىرىلداپ يەر باغرىنى ياپماقتا ئىدى. بۇ يېشىل ۋە ئوچۇق رەڭلەر، نەل رەڭلىك تىنىق كۆك ئاسمان ئاستىدا گويا شەبەق سۈيگەن پارچە ـ پارچە بولۇتلارنى ئەسلىتەتتى.

يېگىتبېرىق سو ئامبىرىدا ئىشلەۋاتقان ئىمكەكچىلەر، باراڭنىبېرى شالاڭلاپ قېلىشۋاتاتتى. بىر يېللىق چامىنى تۈگىتكەن يېزا، كەنت دېھقانلىرى يوق ـ ناقىلىرىنى ھارۋا ـ تۇلاغلارغا ئارتىشىپ، ئۆزلىرى يۈدۈشۈپ قايتىشماقتا ئىدى. پەقەت تۇسمىتىڭ ئايىغ ۋە ئۇنتۇرۇلمىردا چامىنى نورمىغا يەتكۈزەلمىگەن دېھقانلارلا ئىشلەۋاتاتتى. چار قاۋۇم ئەكىلىنىغان تۇلاغلارنىڭ ئايىقى ئۆزۈلدى. ھارۋا ئات ھارۋىسى ۋە ئېشەك ھارۋىلىرىدا سۈرگۈچ خەندەك ئىنتىزاپىغا چىققان تاشلار ۋە شېغىل توشۇلۇۋاتاتتى. ھېكمەت دېھقانلار بىلەن خەندەك كولايتتى، بۇ تولىمۇ ئېغىر ئەمگەك ئىدى، بىر كۈن كەچكىچە سۇ ۋە لايدىن چىقمايدىغان ئىشلەشكە توغرا كېلەتتى. خەندەك چوڭقۇرلىغانسېرى، سىرتىپ چىقىۋاتقان سۇمۇ شۇنچە كۆپىيىپ كەتتى. سۇ ئامبىرى قۇمانداللىق ئىنابىدىن تارقىتىپ بەرگەن رېزىنكا ئۆتۈكلەرنىڭ قوبۇلىرىدىن كىرىپ كەتكەن مۇزغۇق سۇ پۇتلارنى مۇزلىتىۋېتەتتى. ئېغىر ئىشنى خەندەككە يىغىلىپ قالغان سۇلارنى بىر چاغقىچە چىقىرىشقا توغرا كېلەتتى. قۇربان ھاكىم ھېكمەتكە «سەن ھارۋىلاردا كەلگەن تاش ـ شېغىللارنى ئۆتكۈزۈۋالساڭلا بولدى» دەپ نەچچە قېتىم دېگەن بولسىمۇ، لاي ـ پاتاقتا مىلىنىپ ئىشلەۋاتقان دېھقانلارنىڭ يېنىدا بىكار ئولتۇرۇشقا نومۇس قىلغان ھېكمەت ھاكىمغا: «ئۇلار ئىشلەۋاتسا، مەن ھارۋا ساقلاپ ئېكەك تىرەپ ئولتۇرسام، بەك سەت بولىدىكەن» دېدى. ھېكمەتنىڭ خەندەك ئەمگىكىدە ۋەزىپىسى بولمىغاچقا، ئىشلەۋاتقانلار ئۈنۈك كەلگەن ـ كەلمىگەنلىكىنى سۈرۈشتە قىلمايتتى. شۇنداقتىمۇ ئۇ دېھقانلار بىلەن تەڭ كىلىپ خەندەكتىن شالاپلىتىپ سۇ چىقىراتتى، لاي سۈزەتتى. ھارۋىلار كەلگەن ھامان تاش ـ شېغىللارنى

ئۆتكۈزۈۋالاتتى.

هېكمەتنىڭ ساقاللىرى تېخىمۇ ئۆسۈپ، بومبا ساقال دېھقانىنىڭ ئۆزىلا بولۇپ قالغاندى. دېھقانلار هازىرمۇ ئۇنى يۇزىدىن - يۇزىگە «مۇڭ دەرۋىش مۇئەللىم» دېيىشەتتى. هېكمەت هەرگىز ئېغىر ئالمايتتى. ئۇ خەندەكتىكى چوڭ - كىچىكلەر بىلەن سىرداش دوستتەك بولۇپ كەتكەندى، ئۇلارنىڭ هەرخىل سوئاللىرىغا ئەستايىدىل جاۋاب بېرەتتى. چاقچاقلىشاتتى، كۈلۈشەتتى، بۇ ئارقىلىق، ئۆزىنىڭ غەملىرىنى يېنىكلىتەتتى ياكى بىردەملىك بولسىمۇ، ئېغىر خىياللاردىن خالاس تاپاتتى. بىر كۈنى ساتتار ئىسمىلىك بىر دېھقان يىگىت ئۇنىڭغا تاماكا سۇنۇۋاتىپ، گەپ ئېچىپ قالدى:

— مۇئەللىم بىر گەپ سورىسام خاپا بولمايدىغانلا؟ — دېدى ئۇ هېجىيىپ قويۇپ، — ئۆزلىرى ئوچۇق چىراي، ئوقۇمۇشلۇق ئادەمكەنلا، نېمە بولۇپ سۇ ئامبىرىغا كىرىپ قاللا؟...

— مەن... — هېكمەت نېمە دېيەرنى بىلمەي تېڭىرقاپ قالدى، — چەت ئەلنىڭ كىتابلىرىنى ئوقۇغانلىقىم شۇنداقلا چەت ئەلدىكى تۇغقانلىرىمدىن خەت كەلگەنلىكى ئۈچۈن جازالاندىم...

— ئۇنداقتا سىلىنى «شيۇجېڭجۇيى» سايلاپتۇ - دە! — دېدى لاي سۈزۈۋاتقان چ[illegible] ساقال دېھقان، — خۇدايا توۋا قىلدىم، بۇ باشلىقلارمۇ غىلتاڭ ئاغزىدا ئىلمى بار ئادەملەرى[illegible] شيۇجېڭجۇيى سايلاپ قويىدىكىنا؟...

— نەدىكىنى؟ بىزنىڭ كەنتتىكى ئەخمەت قوشنا[illegible] بىرىم تاغار چېگىت ئوغرىلاپ قويۇۋتىدۇ، — دېدى ئاغزىغا ناسۋال سېلىۋالغان كۆسا دېھقان، شۇنىمۇ بىر كۈن كۆرەش قىلىپ، شيۇجېڭجۇيىچىلارنىڭ قازناقچىسى دەپ سايلاپ قويىمىدىمۇ؟...

— مۇنداق دېسىلە، — دېدى ساتتار هېكمەتكە قاراپ، — «مۇئەللىمنىڭ خۇۋالاشقان قىزىنى باشقىلار تارتىۋاپتۇ...»، «مۇئەللىم جازالانغاندىن كېيىن، ئايالى بىر ئەمەلدارنى تېپىۋېلىپ، ئاجرىشىمەن دەۋاتقۇدەك...»، «مۇئەللىمنىڭ ئايالى ئەدەسسىز ئۆزىمىشكەن... دادىسى قىمارداڭ ئوتتۇرۇۋېتىپتۇ... سېتىۋېتىپتۇ...» دېگەندەك

گەپلەرگە پۈتۈپ يۈرۈپتىمىز...

— خەق نېمە دېمەيدۇ، قاغا نېمە يېمەيدۇ؟ — دېدى چار ساقال دېھقان، — تېخى بەزىلەر: «مۇئەللىم ھارامدىن بالا تېپىپ قويۇپ، جازالىنىپتۇ...» دەپ يۈرمەمدۇ؟...

— ھەممىسى ئەپقاچتى گەپلەر، — دېدى ھېكمەت قولىدىكى تاماكىنى ساتتارغا بېرىپ، — مېنىڭ ئايالىم ھايالىق، ئالق كۆڭۈل، سەممىي بىر ئوقۇتقۇچى... ئىككىمىزنىڭ مۇناسىۋىتىمۇ ناھايىتى ياخشى.

— ئۇنداقتا، ئۆزلىرىنى بىرەر قېتىممۇ يوقلاپ كەلمىدىيا؟ — دېدى ساتتار گەدىنىنى قاشلاپ، — جازالانغان ئېرىدىن نومۇس قىلامتۇ - يا؟...

— ئۇنداق ئەمەس، خىزمىتى بەك ئالدىراش... ئۇنىڭ ئۇستىگە، ئېغىر بوي...

ھېكمەت ئويلىنىپ قالدى. ئۇنىڭ سۇ ئامبىرىغا كىرگىنىگە يېرىم يىلدىن ئېشىپتۇ، ماھىگۈل ھەر ئايدا دېگۈدەك، بەزىدە ئارىلىقلاردا كېلىپ، كىر - قاتلىرىنى يۇيۇپ بېرىپ كېتىدۇ. ھەر كەلگىنىدە، ئاماكا، تاتلىق - تۇزۇم نەرسىلەرنى ئالغاچ كېلىپ يوقلايدۇ، تەسەللى بېرىدۇ. بىراق، گۈلزىبا كېلىپ باقمىغانىدى. شۇنداقتىمۇ ھېكمەت ئۇنىڭ ئاقلايتتى. چۈنكى، دەسلەپكى چاغلاردا، كېرىمۇف، قايمت، گۈلرۇز، بۇمەرەمخانلارنىڭ بېسىمى ئارقا - ئارقىدىن يۈز بېرىپ، ئۇنىڭ كۆڭلى ئارامسىدا بولمىدى. كېيىن كېسەل ۋە ھامىلىدارلىق ئۇنى ئېغىرلاشتۇرۇپ قويدى.

كامىل، مۇراتلار كەتكەندىن كېيىن، ھېكمەت كۈنلەرنىڭ سانىپ مېڭىۋاتاتتى. مانا بۈگۈن يېگىرمە تۆت كۈن بولدى. دوستلىرىدىن ياكى كۈنلۈزىدىن ھېچقانداق خەت - خەۋەر يوق ئىدى. ئۇ ھەر كۈنى ئېگىز قۇم ئۇستىگە چىقىپ ياگى تۇسمىدىن شەھەر يولىغا قارايتتى. توپا - چاڭلار ئىچىدە بىرەر ماشىنا ياكى ھارۋا، ئۇلاغ كۆرۈنسە، شۇلارنىڭ بىرىدە گۈلزىبانى بارمىكىن دەپ يوللارغا تەلمۈرەتتى، ئاخىرى، ئۇنىڭ ئۈمىدى ئۈزۈلدى.

كۈن شەنبە ئىدى. ھېكمەت ئەتىگەندىلا خەندەككە كېلىپ ئىشقا

چۈشۈپ كەتتى. خەندەك ئۈچ مېتىر چوڭقۇرلىشىشى بىلەن، سۇ بەك كۆپ چىقىپ كېتىپ، داۋاملىق كولاشقا ئىمكانىيەت بولمىغاچقا، ئەتىسىگەندە يىغىلىپ كەتكەن سۇنى موتور ئارقىلىق تارتىپ چىقىرىدىغان بولغانىدى. ھېكمەت موتورنى ئاگدۇرۇپ، سۇلارنى ناسوس بىلەن تارتىپ چىقارغاندىن كېيىن، كەتمەن - گۈرجەكلەرنى ئېلىپ خەندەككە چۈشتى. ئىشلەۋاتقانلارنىڭ كۆڭلەكلىرى، ئىشتانلىرى، يۈزلىرى لاي چاچراپ تونۇغۇسىز بولۇپ كەتكەنىدى. ئۇلار يانتاق شولارنى شالاپلىتىپ، ھاۋاسا ئىشلەۋاتقاندا، ساتتار خەندەك ئۈستىنى ئىما قىلىپ ھېكمەتنى جېنىغا كەلتۈردى ۋە «ئۇ كىم؟» دەپ سورىدى. ھېكمەت بىرلا قاراپلا كۆزلىرىگە ئىشەنمەيلا قالدى. ئۇ گۈلزىبا ئىدى. ئۇنىڭ قورسىقىنىڭ يوغىناپ كەتكەنلىكى ئەتلەس كۆڭلىكىدىن بىلىنىپ تۇراتتى. مەڭىزى ۋە ئېڭەكلىرىگە قوڭۇر داغلار چۈشكەنىدى.

گۈلزىبانى ... دېھقانلار ھېكمەتنى قولىدىن تارتىپ چىقاردى. ئۇ ئۆزىنى ئارانلا تۇتۇپ تۇراتتى. شۇنداقتىمۇ پۈتۈن بەدىنى بىلىنەر - بىلىنمەس تىترەپ، كۆز چەنبىرەكلىرى قىزىرىپ، يۈرىكى رىتىمسىز ئۇرماقتا ئىدى. ھېكمەت گۈلزىبانىڭ قولىدىكى سومكىسىنى ئالدى، لېكىن گۈلزىبا ئەتراپىدا ھېچكىم يوقلىقىدىن ھېكمەتنىڭ باغرىغا تاشلاندى ۋە كۆز - ياشلىرىنى تۆككىنىچە ھالىدا ئېرىنىڭ يۈز، ساقاللىرىدىكى لايلارنى قولياغلىقىدا سۈرتتى. ئۇ دەسلەپتە ھېكمەتنى تونىيالمايلا قالغانىدى.

— مۇئەللىم، سىلى خانىمنى ئېلىپ كېتىۋەرسىلە، — دېدى ساتتار گۈلزىبانىڭ ھېلىھەم گۈزەللىكى كەتمىگەن رۇخسارىدىن ئەيمىنىپ، — تاش، شېغىل كەلسە، بىز ئېلىپ قويىمىز.

ھېكمەت گۈلزىبانى باشلاپ ياتىقىغا كەلدى. ھاكىم ئىش ئورنىدا ئىدى. سېغىنىش پىراقىدا چىدىغۇچىلىكى قالمىغان ھېكمەت ئايالىنى باغرىغا بېسىپ، قارا - قويۇق سۆيۈپلا كەتتى. گۈلزىبامۇ ئۇزۇن يىل يوقىتىپ قويغان گۆھىرىنى تېپىۋالغاندەك، ئېرىنىڭ باغرىغا سىڭىپ كەتكەنىدى.

— گۈلزىبا، مېنىڭ گۈلۈم، — دېدى ھېكمەت يېچىرلاپ، — مەن سېغىنغىنىڭ ئامېۋرىنىڭ قېنىشىغا جەدىيالمىدىم. سىزنىڭ ئۈيىڭىزدا سارالىڭ يولاي دېدىم. زادى سىز بۇ دۇنيادا بارمۇ؟ كۆزلىرىمدىن ئۆچۈپ كەتتىڭىز.

— ھېكمەت، مېنىڭ ھېكمىتىم... مېنىڭ دىلكەشىم... مېنىڭ ھاياتىم... — گۈلزىبا ھاجايان شادلىقىدىن نەپەس ئالالمايلا قالدى. — ئۇ خەتنى... مەن... مەن يازمىدىم! مېنىڭ لەنىتى قوللىرىم يازدى... مانا ئۇنىڭدىن تارتىپ، كۈزۈم نەملىك، ئاخىرىغىچە نەملىك... سىزنىڭ خىياللىرىڭىزنى، ئىرادەڭىزنى يالغۇز بولمىدىم... سىز مەن بىللەن بىللە!... ھايان بىللە! ئۇخلىسام چۈشلىرىمدە، كۆندۈزى كۆز قارىچۇقلىرىمدا!... ماڭسام يوللىرىمدا، دەرس ئوتسەم كىتاب سەھىپىلىرى ئارا ئايان بولىسىز. سىز تەكشۈرمىگەن ھاياتىم چۈلدەك چاڭقىغان گىياھ ئەمەسمۇ؟

گۈلزىبا ھېكمەتنىڭ يېزىق بويىدا ساقالىلىرىنى سىلايتتى، يۈزلىرىنى سۈۋايتتى، ئۇنىڭ كۆز ياشلىرى توختىماي تۆكۈلەتتى. تويماي - تويماي قارايتتى. ھېكمەتمۇ ئۇنىڭ يادىشتىن تېخىمۇ نازۇكلىشىپ كەتكەن يۈزى ۋە سۈرىلىرىنى سىلاپ، چاچلىرىنى ھىدلايتتى. تەقدىرنىڭ بۇ ئۇچرىشىشۇرۇشى ۋە ئاتا قىلغان ۋىسالىنىڭ ئۇزۇلۇپ قالماسلىقىنى، مەڭگۈ داۋام قىلىشىنى ئىلتىجا قىلاتتى. قۇياش پاتمىسا، ئايلى چىقمىسا، كېچە بولمىسا، بۇ دەقىقىلەر ئەبەدىلىكىگە داۋام قىلسا... بۇ بەقەدەر خاسىيەتلىك ئىش بولاز ئىدى ھا!...

— گۈلزىبا، يۈزلىرىڭىزنى لاي قىلىۋەتتىم... — دېدى ھېكمەت ئايالىنىڭ كۆزلىرىگە كىرىپ كەتكۈدەك قاراپ، — مەن يۇيۇۋېتەي...

— سىزدىن يوققان بۇ لايلار مەن ئۈچۈن تەۋەرۈك، يۈزۈمنى ئۆمرۈمنىڭ ئاخىرىغىچە يۇيغۇم كەلمەيدۇ.

ھېكمەت چاپان، رېزىنكە ئۆتۈكلىرىنى سېلىپ، چايداندىن ئاپتۇزغا سۇ تەڭشىدى. گۈلزىبا ئۇنىڭغا سۇ قويۇپ بەردى، ئۇ پاكىزە يۇيۇنۇپ بولغاندىن كېيىن، لۆڭگىنى ھۆل قىلىپ، گۈلزىبانىڭ يۈز - بويۇنلىرىنى

سۈرتتى. ھېكمەتنىڭ ئۆسۈپ كەتكەن ساقاللىرى ئۇنى سالاپەتلىك، ئوتتۇرا ياش ئادەملەرگە ئوخشىتىپ قويغانىدى. كامىل، مۇراتلارنىڭ: «ھېكمەت ئايرىلىش خېتى، نى تاپشۇرۇۋالغاندىن كېيىن، چاچ - ساقاللىرىنى ئۆستۈرۈپ قارىلىق تۇتۇۋاتىدۇ... ھازىر ئۇنى «مۇڭ دەرۋىش» دەپ ئاتىشىدۇ» دېگەن سۆزلىرى ئېسىگە كېلىش بىلەن، گۈلزىبا ئېرىنىڭ ساقاللىرىنى سىيلاپ، ئۇنىڭ كۆزلىرىگە خجالەت ئىلكىدە قارىدى.

— ھېكمەت، مەن سىزگە تاماق ئېلىپ كەلگەن، — ئېغىرلىشىپ قالغان گۈلزىبا تەستە ئورنىدىن تۇرۇپ، سومكىدىن داستىخانغا ئورالغان تۇگۈچنى ئالدى، — سىز گۆشنانغا بەك ئامراق ئىدىڭىز...

— قۇربان ھاكىم كەلگەندە بىللە يەيلى، مەن سىزگە چاي دەملەپ بېرەي، يولدا چاڭقىغانسىز...

ھېكمەت بىردەمدىلا چاي دەملەپ ئېلىپ كەلدى. ئاندىن ئۇ گۈلزىبانىڭ ئايىقىنى سالدۇرۇپ، ياستۇقنى تامغا تىكلىدى - دە، ئۇنى يۆلەپ ئولتۇرغۇزۇپ قويدى. ئۆزى بولسا، كارىۋات ئايىقىدا ئۇنىڭغا قاراپ ئولتۇردى. گۈلزىبا گەرچە جۆدەپ، يۈزلىرىگە داغلار چۈشكەن بولسىمۇ، قارىغاچ قاننىتىدەك ئەگمە قاشلىرى، چوڭ كۆزلىرى، قېلىن كىرپىكلىرى گويا ئاق قەغەزگە تۆكۈلگەن قارا سىياھتەك ئاقارغان چىرايىغا ھۆسن قوشۇپ تۇراتتى. ئۇ ئېرىنىڭ ئۆزىگە تىكىلىپ تۇرۇشىدىن خجىل بولدى بولغاي، چۈمپەردىدەك كىرپىكلىرى لەپىدە چۈشۈپ، ھايا ئىلكىدە يانغان كۆز قارىچۇقلىرىنى يۇشۇرۇۋالدى. بىراق، كۆڭۈل ئەينىكىدە ئۇنى كۆرۈپ تۇراتتى. تۇيۇقسىز ئۇنىڭ ئوماق لەۋلىرىنى نېمىدۇر غىدىقلىغاندەك بولدى - دە، كۆزىنى ئاچتى. ھېكمەت ئېڭىشىپ ئۇنى سۆيۈشكە تەمشىلىۋاتاتتى.

— ئۇنداق قىلماڭ، ھاكىم كىرىپ قالىدۇ، — دېدى گۈلزىبا ئىشىككە قاراپ، — بۈگۈن شوخلۇق قىلىشقا بولمايدۇ...

— گۈلزىبا، كۆپرەك گەپ قىلىڭچۇ، — دېدى ھېكمەت بېشىنى كۆتۈرۈپ، — سىزنىڭ ئاۋازىڭىزنى ئاڭلىمىغىلى بىر ئەسىر بولغاندەك بىلىنىۋاتىدۇ...

گۈلزىبا ئويلىدى. ئۇ نېمە دېسۇن؟ كېرىموف، جامال توختى، گۈلشەن، گۈلرۇزلارنىڭ رەسۋا بولغىنىنى دەپ بېرسۇنمۇ؟ ياق! ئۇلارنىڭ ئىسمىنى تىلغا ئېلىشنىڭ ئۆزى نومۇس! . . . كېرىموف پارتىيىلىكتىن ئايرىلىپ، ھازىر ئاشلىق ئىدارىسىنىڭ دۆكىنىدا ئون سېتىۋاتىدۇ. جامال توختى پەيچۇسونىڭ باشلىقلىقىدىن قالدۇرۇلۇپ، دەرۋازا قاراۋۇلى بولۇپ قالدى. گۈلشەنگە ئاگاھلاندۇرۇش ۋە چوڭ گۇناھدىن بىرنى يېزىش جازاسى بېرىلدى. گۈلرۇزغا چوڭ گۇناھ يېزىش شۇنداقلا ماۋاشىدىن بىر دەرىجە چۈشۈرۈش چارىسى كۆرۈلدى. پۈل دېسە جېنىنى بېرىدىغان گۈلرۇز چوڭ گۇناھنى ئويلاپمۇ قويمىدى، ئەمما ماۋاشىنىڭ بىر دەرىجە قالدۇرۇلۇشى ئۇنىڭ يۈرەك ـ باغرىنى سۇغۇرۇپ ئوتقا تاشلىغاندەك بىلىندى. گۈلرۇز بىلەن كېرىموف: «خەپ، بىر كۈنى ئۆچۈمنى ئالمىسام!» دەپ يۈرگۈدەك. ئانىسى بۈمەرەمخان گۈلزىبانى ئۆيىگە ئېلىپ كېتىش ئۈچۈن بىرنەچچە قېتىم كېلىپ، قۇرۇق قايتىپ كەتتى. ئۇ، تۇغۇتتىن كېيىن بىر ئادەم قارىمىسا، «ئالىلاپ» كېتىدىغانلىقىنى ئېيتىپ قورقىتىپمۇ باقتى. لېكىن گۈلزىبا ئۇ ئۆيىنىڭ بۈمۈغۇسىغا دەسسىمەيدىغانلىقىنى ئېيتىپ ئۇنىمىدى. قۇرۇم كۆلى ۋەقەسىدىن كېيىن، نەبى لاخشىگىر بىلەن گۈلرۇزنىڭ قاپىقىنى يېرىتەتتى، قان توختىماي، دوختۇرخانىدا بەش يېپ تىكىپ، قانىنى ئاران توختىتىۋالدى. شۇ چاغدا، قايىت ئۇنى قۇچاقلاپ كۆتۈرۈپ ئېلىپ چىقىپ كەتمىگەن بولسا، ئۇنىڭ گۈلرۇزنىڭ بىر يېرىنى مېيىپ قىلىپ قويۇشى مۇمكىن ئىدى. شۇنىڭدىن بېرى، گۈلرۇز نەبىدىن چۆچۈيدىغان بولۇپ قالدى. ئون تۆت ياشنى تۆگىتىش ئالدىدا تۇرغان بۇ بالا ھازىر ئاق ـ قارىنى پەرق ئېتىپ قالغان، گۈلرۇز، قايىتلارغا نىسبەتەن كۆڭلىدە ئۆچمەنلىك تۇغۇلغانىدى.

— توۋا! — دېدى گۈلزىبا ئۇلۇق ـ كىچىك تىنىپ، — بۇ ئىككى ـ ئۈچ يىلدىن بېرى، قانچىلىك كۆپ ئىشلار بولۇپ كەتتى ـ ھە؟ . . . زۇمرەت تېخىچە ئېسىگە كېلەلمەيۋاتىدۇ. خالىق يەنە بوۋاي قەمبەر، ئاموتلۇقلاردا پەيدا بولۇپ، نەفسىگە تەھدىت سېلىۋاتقۇدەك، كامىل ئەلنامەدە، سىز بولسىڭىز بۇ يەردە. . .

— شوكىرى قىلايلى، يۇرۇنقىغا قارىغاندا ياخشىغۇ! — دېدى ھېكمەت تەسەللى بېرىپ، — ساق - سالامەت كۆز يورۇۋالسىكىز. مەن سىزنى قەشقەر، ئۇرومچى، ئولچىلارغا ئاپىرىپ، ئارام ئالدۇرۇپ كېلىمەن.

— شۇنداق كونىلەرنىمۇ كۆرەرمىز كېنى؟ — گۈلزىبا ھەسرەتلىك كۈلدى، بىراق ئۇ دەرھال گېپىنى يۆتكىۋەتتى، — ھېكمەت، ئولچىدىن خەت كەلمىدىمۇ؟ ئاتا - ئانا، قېرىندىشلىرىڭىز قانداق تۇرۇپتۇ؟

— بىر ئايىنىڭ ئالدىدا ماھىگۇل سىڭلىمنىڭ خېتىنى ئالغاچ كەينىكەن. دادام بىر قېتىم قاتتىق ئاغرىپ ساقىيىپتۇ، ئاپام ئاھالە كومىتېتىنىڭ خىزمىتىنى ئىشلەۋېتىپتۇ، — دېدى ھېكمەت چاي قۇيۇۋېتىپ، — قېنى، قىزىقراق ئىچىڭ! سىڭلىلار بولسا ئىشلەپ، ئوقۇپ دېگەندەك... ئېيتى، قىلىپ، ھەممىسى سالامەت ئىكەن.

— ئۇلار مېنى، ئائىلىمىزنى نېمە دەپ ئويلاپ قالغاندۇر؟ — گۈلزىبا خىجىللىق بىلەن يەرگە قارىدى، — ئاتا - ئانىكىزنىمۇ كۆپ ئاۋارىچىلىقلارغا سېلىۋەتتۇق...

ئىككى يىل ئالدىدا، ھېكمەت بىلەن گۈلزىبا توي قىلىش مەسلىھەتىگە كەلگەندە، ھېكمەتنىڭ ئاتا - ئانىسى توبلۇق ئوچۇن پەلتو، سارجا كۆڭلەك، ئاياغلارنى، ھەتتا يوتقان - كۆرپىلەرنىڭ ئاۋار تاشلىرىنچە ئەۋەتكەنىدى. كېيىن، قايىت نورغۇن پۇل تەلەپ قىلدى. ئۇلار پۇلنىمۇ جايلاپ ئەۋەتتى. ھەتتا ئۇزلىرىمۇ كەلمەكچى بولۇشتى. بىراق ماھىگۇلنىڭ ۋەقەسى، سۈيۇقەستىنى ھەرىكەتلەر توپەيلىدىن، توي ئىشىمۇ سوۋغا چىلاشتى. ئوغلىنىڭ قانداقتۇر پالاكەتكە دۇچار بولۇۋاتقانلىقىنى ھېس قىلىشقان ئاتا - ئانا ئاخىرى ئوغلىنىڭ خىزمىتىنى يۆتكەش قارارىغا كەلدى. لېكىن، ھېكمەت گۈلزىبانى دەپلا يۆتكىلىش رەسمىيەت قەغىزىنى بىكار قىلدى. مۇرات قورۇم كۆلىدە پەرلەرگە مۇشتلاپ، كۈتلارنى يولۇپ: «سەن نېمىشقىمۇ يۇرتۇڭغا كەتمەكچى بولغىنىڭ؟ ئاتا - ئانامنى تاشلاپ، بۇ يەردە نېمە خوۋلۇق كۆرىدۇڭ؟ ئۇلار سېنىڭ بالاڭنى ئولتۇرمەكچى..." دەپ زار - زار ناله قىلغاندا، گۈلزىبا خودىدى ئوتتىكى جىگەردەك تازا بلىنىپ، ئۆزىنىڭ ھېسسىياتقا بېرىلىپ قىلىپ قويغان ئىشىغا پۇشايمان قىلدى.

كېيىن كامىل، نەفسە، ماھىگۈللەرمۇ مۇشۇ سۆزنى تەكرارلاپ ئۇنى ئەيىبلەشتى. ھەتتا ماھىگۈل ئۆچىنىپ ئاچا، سىڭلىسى مەن ھېكمەت ئاكامنىڭ ئالدىدا شۇمۇشتىن ئۆلگۈدەك بولۇۋاتىمەن، دېدى. ئۇ چاغدا، گۈلزىبانىڭ كىچىك گۈلۈ، گۈلۈ، قايتىلارغا بولغان ئۆچمەنلىكى، بەرمىتى، قىسقان ئوتى يۈرىكىنى قاماللاپ، ۋۇجدانى ئونى قۇرۇم كۆلىنىڭ باشلاپ ئاپارغانىدى. ھېكمەتكە يۈز كېلەلمەسلىكنىڭ سەۋەبى ئۇنى يەڭگەندى. شۇڭا ئىرىگە بولغان سادىقلىقى، پاكلىقى، ئىخلاسى بىلەن بۇ دۇنيادىن كېتىشنىلا ئويلىغان. بۇ چىن سۆيگۈسىنى بويۇرۇقى خاتىرە قىلىپ ئېلىپ ئۇ مۇشۇ يولدىن باشقىنى تەرك ئېتىپتۇ. چىن سۆيگۈ قەسىمىگە ۋاپا قىلىش يولىدا، گۈلزىبانىڭ كۆزىگە ئاتا - ئانا، ھايات كۆرۈنمەيدى. ئۇ ھەممىنى ھەلىمىنى ئۇنتۇيدى. ئەمرىقەت ۋە شەرىئەتمۇ ئۇنىڭغا نەزەرىدە ھېچنېمىسىگە ئەرزىمەس نەرسىگە ئايلاندى. پەقەتلا قەلبىدىكى تېڭىشلىك خىسلەت ئىدى. ئەمما، قورساقتىكى غۇنچىسىز نارەسىدىنىڭ ئەرزى - دادىنى ئالا مەقبۇل ئەتتىمۇ، گۈلزىبانى ئەجەل قوينىدىن تارتىۋالدى.

ھېكمەت مېنىڭ دېدى. گۈلزىبا كۆزلىرىگە ياش ئالغان ھالدا. لېكىن قورۇم كۆلىدىكى ھاماقەتلىكلەرنى، كەچۈرمىسىزلەرنى — بەزىدە ھېس قىلغۇلارنى قەلبىدىن ئۆستىدىن قالماي كېلىۋاتقان چاغلارمۇ بولغاندۇ، دېدى ھېكمەت خىيال بىلەن — ئەگەر ئىنسان ئەقلىنى ھېسسىياتقا يەم قىلىپ بەرمىسىلا، بۇ دۇنيادىكى ياخشىلىق بىلەن يامانلىق ئوتتۇرىسىدىكى كۆۋرۈش ئەگىرى داۋاملىشىدۇ. گۈلۈۋلىش ياخشى چارە، ئەمما خودىدى مۇزاق ئېنىقاندەك. ئۇنىستلارنى يىغلىتىسىز، دۇشمەننى كۈلدۈرمىسىز خالاس... ھاياتنا يېگىش يېگىلىش دائىم بولۇپ تۇرىدۇ... يېقىلىپ، يېغىر چىشلەپ قالغان ھالەتتىمۇ، سىز يېڭىلمىۋېتىڭ، دۇشمەنگە تەھدىت، دوستلارغا مەدەت... قانداق دېدىم گۈلۈم؟

— كەچۈرۈڭ، مەن يەقەت...

— توغرا، سىز مۇھەببىتىمىزگە سادىقلىقىڭىز بىلەن كەتتىڭىز،

بۇنى ئۇلۇغلاشقا تېگىشلىك، — ھېكمەت گۈلزىبانىڭ قولىنىرنى تۇتتى، — مەن سىزنىڭ ۋاپادارلىقىڭىزنى قەدىرلەيمەن... لېكىن دۇنياغا كۆز ئېچىش ئالدىدا تۇرغان پەرزەنتىمنىڭ ئوت - پىراقى يۇرىكىمدە ئۆچمەس داغ بولۇپ قېلىشىنى ئويلىمىدىڭىزمۇ؟ بۇ داغ ئەگەر جاراھەتكە ئايلانسا، ناھايىتى دەھشەتلىك بولغان بولاتتى!...

— ھېكمەت!... — گۈلزىبا ئېرىنىڭ بوينىدىن قۇچاقلىدى، — ئۇ... ئۇ... مېنىڭمۇ بالام تۇرسا... ئۇ — مۇھەببىتىمىزنىڭ مېۋىسى، يۇرىكىمىزنىڭ پارىسى ئەمەسمۇ؟... مەن... بۇنى نېمىشقا ئويلىمىغاندىمەن؟...

— گۈلۈم، توغرا، بىز كۆپ دىشۋارچىلىقلارنى تارتتۇق... بىراق، يېڭىلمىدۇق... قاراڭ، — ھېكمەت گۈلزىبانىڭ دومبىسىپ تۇرغان قورسىقىغا سۆيدى، — بۇ بار ئەمەسمۇ؟... بالىمىز — بىزنىڭ غەلىبىمىز!...

گۈلزىبا ھېكمەتنىڭ مەنتىقە ۋە پەزىلەت زەرلىرى بىلەن نۇرلانغان سۆزلىرىدىن بەھرە ئېلىپ، قەلب باغلىرىنى يورۇتۇۋاتقان بىر پەيتتە، قۇربان ھاكىم ياتاقتا كىرىپ كەلدى. ئۇ خوشلۇقىدىن گۈلزىبادىن قايتا - قايتا ھال سورىدى ۋە بىرنەچچە ئېغىز چاقچاقمۇ قىلىپ قويدى. بۇ چاغدا ھېكمەت ھاكىمنىڭ كىرىسىن ئوچىقىنى ياندۇرۇپ، چۆگۈننى قويۇپ قويدى.

— ھېكمەت، ئاشخانىغا بارامدۇق ياكى تاماقنى ئېلىپ كېلەمدۇق؟ — دېدى ھاكىم قول - يۇزلىرىنى يۇيۇۋېتىپ، — ۋاي، ۋاي، قورساق ئەجەپ ئاچتا بۇگۇن...

— قۇربانكا، گۈلزىبا گۆشنان سېلىپ ئېلىپ كەپتىكەن، — دېدى ھېكمەت چۆگۈنگە چاي سېلىۋېتىپ، — چۈشلۈك تاماقنى مەشەدىلا يېيىسەك قانداق دەيسىز؟...

— گۆشنانمىكەن؟... — ھاكىم كۆزلىرىنى چەكچەيتتى، — ئوندىق بولسا، ئاشخانىغا بېرىپ نېمە قىلىمىز؟... كېلىن ئاغىچىمىزنىڭ تامىقىنى يېمەي...

گۈلزىبا ئورنىدىن تۇرماقچى بولۇۋىدى قۇربان ھاكىم زادىلا ئۇنىمىدى. ئۇ ھېكمەت بىلەن چاينى دەملەپ، چىنىلەرنى ئېلىپ كەلدى. گۈشنانىنى كېسىپ پارچىلىدى. گۈشنان راسا ئوخشىغانىدى. ھاكىم ئىشتىھا بىلەن يېدى ۋە گۈلزىبانىڭ تاماقنى ئۈستا ئىكەنلىكىنى ماختىدى. تاماقتىن كېيىن، بىرەر سائەتتەك پاراڭلىشىپ ئولتۇرۇشتى. ھاكىم مەكتەپ، ئوقۇغۇچى - ئوقۇتۇش خىزمىتى، ئوقۇتقۇچىلارنىڭ ئەھۋاللىرىنى سورىدى. ئەمما گۈلزىبانىڭ شەخسىي تۇرمۇشى ھەققىدە پەقەتلا ئېغىز ئاچمىدى. ۋاقىت توشۇپ قالدى. ئۇ چاپىنىنى كىيىش ئۈچۈن ئۆز يانتېغا كىرىپ كېتىپ، ھايال بولمايلا چىقتى ۋە گۈلزىبانىڭ قونۇپ قېلىپ ئەتە قايتىشىنى، بۈگۈن سوۋ ئامبىرىنى ئايلىنىپ كۆرۈشىنى ئېيتىپ چىقىپ كەتتى. ئۇ ئۆزىتىپ چىققان ھېكمەتكە گۈلزىبانى توي خېتى ئېلىشقا ماقۇل كەلتۈرۈشنى جېكىلەپ كېتىپ قالدى.

ھېكمەت ئۇستەلدىكى چىنە - قاچا، داستىخانلارنى يىغىشتۇرۇۋېتىپ، گۈلزىبانىڭ قېشىغا كېلىپ ئولتۇردى. بۇ غەنىيمەت ۋىسال ئىدى. ئۇلارنىڭ ماھىنۇرنىڭ تويىدا ئۇچراشقىنىغا تۆت ئاي بولاي دەپ قالغانىدى. بىراق، ھېكمەت ئۇنىڭ ئاۋازىنى ئاڭلاپ، قارا چايشاپقا ئورالغان سىماسىنى كۆرۈپ، رۇخسارىنى كۆرۈشكە مۇيەسسەر بولمىدى. شۇڭا ئۇ ئايالىغا تويماي - تويماي قارايتتى. سۆزلىرى تۇگىمەيتتى. گۈلزىبامۇ بۇ چۇشۇم ئەمەستۇر؟ دېگەندەك ئېرىنىڭ ئېۋسۈپ كەتكەن چاچ - ساقاللىرىنى سىيلاپ، كۆكسىگە باساتتى. گۈلزىبا ئاخىرقى سوت ئېچىلىپ ئىككى كۈندىن كېيىن، سوت باشلىقى بىلەن قايتا كۆرۈشكەنىدى. ئۇ دېلونى كۆرۈپ بېقىشقا بولىدىغان - بولمايدىغانلىقىنى سورىدى. ئۇنىڭ مەقسىتىنى چۈشەنگەن سوت باشلىقى دېلو خالتىسىنى ئۇنىڭغا بەردى. گۈلزىبا كېرىموفنىڭ ئىقرارنامىسىنى ۋە ئۇنىڭغا چاپلانغان دوختۇرنىڭ بۇرۇنقى دېئاگنوز قەغەزلىرىنى كۆردى ۋە كۆڭلى ئارامسىغا چۈشتى. بولۇپمۇ توي كېچىسىدىكى جەريان يېزىلغان خاتىرە ئۇنىڭ ئىشەنچىسىنى تولۇق كاپالەتكە ئىگە قىلغان بولسىمۇ، لېكىن ئۇنى بەكمۇ سەسكەندۇرۇۋەتتى. بۇ كۈنلەردە، مۇرات ھەركۈنى دېگۈدەك دوختۇرخانىدىن كېلىپ، ئۇنىڭغا

نەسىھەت قىلاتتى. ھەرخىل تەمسىل، ماقالىلارنى ئېيتىپ، تۇرمۇش پاجىئەلىرىنى سۆزلەپ، ئۇنىڭغا مەدەت ۋە ئىلھام بېرەتتى. كامىنسل، مۇراتلار سۇ ئامبىرىدىن قايتىپ كېلىپ، ھېكمەتنىڭ ئەھۋالىنى ئېيتقاندىن كېيىن، ئۇ ھېكمەت بىلەن كۆرۈشۈش قارارىغا كەلگەنىدى. ئەمما ئون نەچچە كۈن ئاغرىپ يېتىپ قالدى.

— گۈلزىبا، نېمە ئويلاۋاتىسىز؟ — دېدى ھېكمەت ئايالىنىڭ ئېڭىكىنى ئاستا كۆتۈرۈپ، — جىمىپلا كەتتىڭىزغۇ؟

— مەن بىراۋلارنى يىتتۈرۈپ قويغانىدىم. ئۇنى يەنە تېپىۋالدىم.

— بۇ گەپنى مەن دېسەم بولىدۇ. — ھېكمەت ئايالىنى قۇچاقلىدى، — مەن يىتكەن بەختىم ئوچۇن قارىلىق تۇتقانىدىم، قارىڭ قېرىپ كەتكىنىمنى...

— سىز ئوتتۇرا ياشلارغا كىرگەندە، ساقال — بۇرۇت قويىسىڭىز بولغۇدەك. بەك يارىشىدىكەن.

— ھازىر بولمامدىكەن؟

— بولمايدۇ. ئەمدى يىگىرمە ئۇچ ياشقا كىرگەن ئوزىسىز.

— سىز ئاس گەپنى قىلمىدىڭىز.

— قانداق دەيسىز؟

— قالغىنىڭ — ھېكمەت مەنلىك كۈلدى، — ئۇزىڭىز تېپىۋېلىڭ.

— قېنى، — گۈلزىبا قىزىرىپ كەتتى، — سىزنىڭمۇ مۇراتىڭىز ئاغزىڭىز ئەسكىلىشىپ كېتىپتۇ.

ئۇلار يەنە بىردەم چېقىشىپ — كۈلۈشۈپ ئولتۇرۇشقاندىن كېيىن، سۇ ئامبىرىنىڭ مەنزىرىسىنى كۆزدىن ئوچۇن، سىرتقا چىقىشتى. كوز قۇياشى يېڭىبىرىق كەتمەنىڭ ئالىدىدىكى ساپسېرىق تاۋلىنىپ تۇرغان باغلىرىغا قىيسايغان بولۇپ، ئاجىز تەپتى بىلەن ئېتىزاپتى ئىللىتىپ تۇراتتى. كەتمەنلەرگە قايتالمىغان ئازغىنە دېھقانلار بەلگىلەنگەن چامىلىرىنى تولدۇرۇش ئوچۇن، ئالدىراپ ئىشلەۋاتاتتى. ھېكمەت گۈلزىبانى ئېڭىز — پەس يەرلەردە قولتوقلاپ، بۆلەپ ماڭاتتى، ئۇ تونىمىغا كەلگەندە، گۈلزىبانى دەس كۆتۈرۈۋالدى. يىراقتىكى قارىشى ... دېھقانلاردىن

نومۇس قىلغان گۈلزىبا يالۋۇرۇپ باققان بولسىمۇ، ھېكمەت زادىلا ئۇنىمىدى. ئۇلار تاش تىزىلغان توسما يامزىلىدىن پەسلەپ، سۇ ياقىلاپ يۇقىرىلاپ مېڭىشتى. گۈلزىبا جىمىرلاپ تۇرغان كۆپكۆك سۇغا، يىراق قاسىناقلاردىكى بىلىنچىلار قولۇاقلىرىغا، ئۇنىڭدىنمۇ نېرىدىكى ئىگەرسىمان دۆڭلۇكلەرگە، قولىدۇق ئارالاردىكى سارغايغان قومۇشلۇق، يىكەنلىكلەرگە تويماي قارايتتى. ئۇلار گۈلزىبانى مۇبارەكلەۋاتقاندەك ئاستا پەلۋانۇپ سالام بېرىشەتتى. بۇ سۇرەتنەك تەبىئىي مەنزىرە، سۆيگەن ئېرى بىلەن بىللە بولۇش ئۇنىڭ بەھرىنى ئېچىپ، قەلبىنى گۈزەللىك زوقلىرىغا تولدۇرماقتا ئىدى. گۈلزىبانىڭ پات - پات بىلىنى تۇتۇپ قويۇۋاتقانلىقىنى سەزگەن ھېكمەت ئۇنى سۇ سىلىق تاشلارغا شالاپلاپ ئۇرۇلۇۋاتقان قىرغاقتا ئولتۇرغۇزدى. بۇ يەر ھېكمەت ھاياجان شادلىقىغا چۆمۈپ، خاتىرە بازغان ھەم شۇم، خۇدۇر ئاكلىغان جاي ئىدى. ئۇ بۇ جايغا خاتىرىسىنى ئېزدەپ بىر قېتىم كەلگەن بولسىمۇ تاپالمىغانىدى. ئۇ ئەتراپىغا، تاش قىسىللىرىغا يەنە سىنچىلاپ قاراشقا باشلىدى.

— نېمىگە قاراۋاتىسىز؟ — دېدى گۈلزىبا سىنچى كۆزلىرىنى تىكىپ، — بۇ يەردە بىر نېمىنى يوقىتىپ قويغانمىدىڭىز؟

— سىز قانداق بىلىسىز؟

— ئۇ خاتىرە مەندە! — گۈلزىبا ئۈلەملىك كۈلدى. — سىز ئۇنى بۇ يەرگە تاشلىۋېتىپ كەتكەندە، ماھىگۈل ئېلىپ سومكىسىغا سېلىپ قويغانىكەن. مەن ياقلاپ قويدۇم.

— رەھمەت سۇغا چۈشۈپ كەتكەن ئوخشايدۇ دەپ يۈرۈپتىمەن.

— يەك، بۇنى مېنى كۆرگەن كۆزدە ياقلايمىز، — گۈلزىبا ئاپئاق ھېلىيىرلەپ تۇرغان قولياغلىقنى ھېكمەتكە ئۇزاتتى. — يەنە بۇنىمۇ يېتىۋۇۋەتمەك.

ھېكمەت قولياغلىقنىڭ بىر ئۇچىغا يېپەك يىپ بىلەن ئېشىلەنگەن قوش ئالمىنى كۆرۈپ ھەۋىس بىلەن قاردى. بۇ ئالمىلار بىر قارىماققا يوپۇرماقتا ئورالغان بۇرەكتەكمۇ ئوخشاپ كېتەتتى. ۋە ھەر ئىككىلىسىنى ئوقيا ئوقى تېشىپ ئۆتكەنىدى. ئۇنىڭ ئاستىدا «12. 9. 61» دەپ يېزىلغان

بولۇپ، بۇ ھېكمەت ھەم گۈلزىبانىڭ تۇنجى قېتىم ئاۋغان كوچىسى دوقمۇشىدا ئۇچرىشىپ، ئىختىيارسىز بىر - بىرىگە تىكىلىپ قالغان يىل، ئاي، كۈنلەر ئىدى. گۈلزىبا قۇرۇم كۆلىدىكى ئۇنتۇلغۇسىز ساياھەتتىن كېيىن مۇشۇنداق ياغلىقتىن بىرنى ھېكمەتكە سوۋغا قىلغانىدى. ئۇنىڭدىمۇ ئاشۇنداق ئىشلەنگەن سۈرەت بولۇپ، ئاستىدا «قۇرۇم كۆلى خاتىرىسى» دەپ يېزىلىپ، يىل، ئاي، كۈن سىلىنغانىدى. ھېكمەت ئۇنى كۆڭلىكىنىڭ مەيدە يانچۇقىدىن ئايرىمايتتى ۋە پات - پاتلا ئېلىپ پۇراپ قوياتتى. بۇلتۇر، ماھىگۈل ھېكمەتنىڭ كىيىملىرىنى يۇيۇش ئۈچۈن شاھەرگە ئېلىپ كىرىپ كەتكەندە، ئۇ ياغلىق كېڭىلەك يانچۇقىدا ئۇنتۇلۇپ كېتىپ قالغانىدى. بىراق يەكشەنبە كەچتە كىيىملىرىنى ئېلىپ كەلگەندە، قولياغلىق ھېچيەردىن تېپىلمىدى. ماھىگۈل دەرھاللا گۈلزۇزدىن گۇمان قىلدى.

— ئۇ چاغدا سەۋەنلىك ئۆزۈمدە، — دېدى ھېكمەت خىجىللىق بىلەن، — كىيىمىمنى ئالماشتۇرۇپ ئالدىراپلا دەرسكە كىرىپ كېتىپتىمەن... ماھىگۈلمۇ يانچۇقىغا قارىماي ئېلىپ كېتىپتۇ... ئەمدى بۇنى ھاياتمىدىنمۇ ئارتۇق قەدىرلەپ ساقلايمەن...

گۈلزىبانىڭ بىردىنلا يۈرىكى مۇجۇلۇپ، مۇلايىم چېھرىنى دەردلىك بىر تۇمان ئۆز ئىلكىگە ئالدى. «ھاياتمىدىنمۇ ئارتۇق قەدىرلەپ ساقلايمەن» دېگەن سۆزنى ئاڭلىغىنىدا، ھېكمەتنىڭ خاتىرىسىدىكى: «ئۇ مېنىڭ گۈلۈم!... ئۇ مېنىڭ زىبارىم!...» دېگەن خىتابلار قۇلاق تۈۋىدە قايتا جاراڭلىغاندەك بولدى... ھېكمەت داغسىز بىر گۈھەر، ئەنقا سۈتىدەك تېپىلغۇسىز تۈتىيا يىگىت!... بىلىم ۋە سۆيگۈگە مېھرى ئاتەش گۈلخان!... ئادەملەرگە بولغان مۇھەببىتى گويا بىر دەريا!... ھەممە، ھەممىنى ياخشى كۆرىدۇ... بىراق ئادەملەر ئۇنىڭغا ئادىل مۇئامىلە قىلمىدى... ئۇنى خورلىدى!... ئۇنىڭ قولى ھېممەت بىلەن ئېچىلغانسېرى، قاباھەت مەلئۇنلارنىڭ زەھەرلىك تىرناقلىرى يۈرىكىنى شۇنچە قاماللىدى. شۇنىڭغا قارىغاندا، دانىشمەنلەرنىڭ: «قاتتىقلىق قىلىدىغان يەردە سۇلھى قىلساڭ، دۈشمىنىڭنىڭ ئۈمىدىنى ئاشۇرىسەن»

دېگىنى ھەق سۆز ئىكەن. قايىت، گۈلرۇر. بۇيەرەمخانلار ئۇنىڭدىن شاپائەت كۆرگەنسېرى، ئۇنى تېخىمۇ شورىغۇسى كەلدى... گۈلزىبا بۇلارنى ئويلىغىنىدا، ئون ئۆلۈپ بىر تىرىلەتتى... بۇ ۋاپاسىز دۇنيانىڭ قائىدىسى ياخشىلار ياخشىلىقى بىلەن خار، يامانلار يامانلىقى بىلەن غالىب ئوخشايدۇ... بۇ دۇنيادا گۈلزىبانى ھېكمەتتەك چۈشەنگەن، قەدىرگە يەتكەن، ئېزىزلىگەن يەنە بىر ئىنسان بارمىدۇر؟ ئۇنىڭ خاتىرجەمسىدىكى: «گۈلزىبانىڭ ئۇرغان ئاھلىرى، چەككەن پىغانلىرى، خورلۇقلىرى ئىلى دەريا سۈلىرىدا ئېقىپ كېتىدۇ... ئۇزۇن يوللار چاڭ - توزانلىرىغا قېتىلىپ، يىراقلاردا قالىدۇ... گۈلزىبا بۇ دۇنياغا كېلىپ نېمە خوۋلۇق كۆردى؟ كىچىككىنە ھاياتى يوپۇرماق ئۈستىدىكى شەبنەمدەك تىترەپلا ئۆتتى!...» دېگەن ئەلەملىك سەھىپىلەر، «ئاھ گۈلزىبا، ئېدىرلاردا ئۆسكەن تەنھا گۈل!... سېنى كەچكۈزنىڭ سوغ شامالىرى قامچىلاپ ئۆتسە، باھارنىڭ جۇدۇنلىرى ياپراقلىرىڭنى تۆكتى!... سەن دۇنياغا ئەمدىلا كۆز ئاچقان كېپەك بالىسى ئىدىڭ. يىرتقۇچلارنىڭ تىرناقلىرىدا يۇمران بەدەنلىرىڭ تىتىلدى... مەدەت ۋە شاپائەت تىلەپ، كۆكلەرگە بويۇن قىسىپ باقتىڭ، لېكىن قىسمەت ساڭا ھىممەت قولىنى سوزمىدى!...» دېگەن قان - ياشلار بىلەن يېزىلغان پىغانلىق ئىدالار گۈلزىبانىڭ يۈرەك - باغرىنى پارە - پارە قىلىۋەتتى.

ئەي جەنۇبنىڭ ناتونۇش تەنھا گۈلى، سەن جەننەتنىڭ ئابىھاياتىدىن ئاپىرىدە بولغان پاكلىق پەرىشتىسى!... ھۆرلەر - غۇلمانلار غۇبارسىز يۈرەكلىرىنى ساڭا ئاتا قىلغان... شۇڭا، سەن شۇنچىلىك ئىزتىراپقا چۈشۈپ، ئۆز - ئۆزۈڭنى بىدار قىلىسەن... پېقىر ساڭا شۇنداق دەپ نەسىھەت قىلىدۇكى، ئاشقىلىق ئۇنىڭدىنمۇ ئارتۇق قۇربان بېرىشنى تەلەپ قىلىدۇ...

— گۈلزىبا سىزگە نېمە بولدى، يىغلاۋاتىسىزغۇ؟ — ھېكمەت ھەيران بولۇپ سورىدى، — بىھۇدە خىياللارنى كۆپ قىلماڭ... سىز دېگەن ئېغىر بوي...

— ھېكمەت!... — گۈلزىبا ھېكمەتنىڭ باغرىغا تاشلىنىپ ئون

سىلىپ يىغلىۋەتتى، — سىز خاتىرىڭىزدە «زىبانى باغرىمدىن ھېچكىم تارتىۋالالمايدۇ...» دەپ يېزىپتىكەنسىز غۇ... مېنى باغرىڭىزغا چىڭ تېڭىڭ... ھەرگىز قويۇۋەتمەڭ... ئەمدى ئۇلار بىزنى ئايرىۋەتمەيدۇ!...

كۆن ئىولتۇرۇپ، ئەتىراپنى تىمتاس گۈگۈم قاپلىغانىدى. توسما ئۈستىدە ئىشلەۋاتقانلار مۇ كۆرۈنمەيتتى. پەقەت يىراق قىرغاقتا، بىلىنچىنىڭ قولۇقى بولسا كىرەك، تاش پەرنىڭ غۇۋا يورۇقى كۆرۈنۈپ تۇراتتى. ھېكمەت گۈلزىبانى چىڭ قۇچاقلاپ، ئۇنىڭ چاچلىرىغا سۆيۈپ، يۈزلىرىنى سىيلايتتى. ئۇ چاپتىنىنى سىلىپ گۈلزىباغا كىيگۈزۈپ قويغاندىن كېيىن، ئاستا پىچىرلىدى:

— توي خېتىنى قاچان ئالىمىز؟...

— سىز قاچان دېسىڭىز، شۇ چاغدا بولىۋېرىدۇ...

— ئەتە بىللە كېتىپ ئالايلى...

— ئەتە بەكمۇ تېز ئەمەسمۇ؟

— ئەمىسە ئۈگۈنلۈكەك...

— ھېكمەت، — گۈلزىبا تېتىرەڭاتتى، — مەن يەك قورقۇۋاتىمەن تۇغۇلغىدا سىز يېنىمدا بولالمىسىز؟...

— ئەخمەق، يۇنمۇ سورامسىز؟ — دېدى ھېكمەت، — مەن قېشىڭىزدا بولىمەن. ھەرگىز ئەسىرىمەڭ. دوختۇر ۋاقتىڭىزنى دېمىدىمۇ؟

— يەنە ئىككى يېرىم ئايدەك ۋاقتىمىز بار، بەلكىم بىرنەچچە ئايلىقمۇ سەككىز - توققۇز نەچچە كۈنلىرى بولسا كىرەك. ئاي چىقتى. ئەتراپ بىردىنلا سۈتتەك يورۇپ، ھەممە نەرسىلەرنىڭ ئېنىق بولمىغان ئىزنالىرى كۆرۈنۈشكە باشلىدى. گۈلزىبا قىمىقا - قىمىقا يۆتەلمەكتە ئىدى. ئۇ ھەر قېتىم يۆتەل قىسىتاش بىلەن، قولىباغلىقىنى ئاغزىغا تۇتاتتى. ھېكمەت ئۇنى ياتاقتا ئېلىپ كەتتى. قوربان ھاكىم تېخى ئۇخلىمىغانىدى. ئۇ گۈلزىبانىڭ تاتىرىپ قالغان چىرايىغا قارايتى، ئۇنىڭ چارچاپ قالغانلىقىنى سەزدى ـ دە، دەرھال يانقۇزۇپ قويۇشنى ئېيتتى. ھېكمەت كارىۋىتىغا ئورۇن سېلىپ، گۈلزىبانى يۆگەپ قويدى. ئۇ

هاكىمنىڭ مەن بىلەن بىللە يات دېگىنىگە رەسمىيەت ئېيتىپ ئولتۇرمىدى، چۈنكى ئۇنى قىستاپ قويۇشنى تۇرغانلا گەپ ئىدى. شۇڭا يەرگىلا بىر پارچە كېگىزنى قاتلاپ سېلىپ يېتىپ قالدى. ھېكمەت ھاكىم بىلەن توي خېتى توغرۇلۇق مەسلىھەتلىشىۋالغاندىن كېيىن، ئەتىگەنلىك ئاشتىسىنى قىلىپلا، يولغا چىقماقچى بولدى.

شېغىل توشۇغان ھارۋىغا چىقىۋالغان گۈلزىبا بىلەن ھېكمەت ئەتىسى چۈشتە لاسكويغا يېتىپ كەلدى. ئۇ يەردىن شەھەرگە ماشىنا ئارقىلىق كىرىپ كەتتى. ئۇلار ماشىنا بېكىتىدىن ئاستا مېڭىپ، ۋىلايەتلىك دوختۇرخانا كوچىسىنىڭ دوقمۇشىغا كەلگەندە، بىر كىمنىڭ ۋارقىرغان ئاۋازىنى ئاڭلاپ توختاشتى. ئېزىز تارمۇش ئېشەك چاپتۇرۇپ يېتىپ كەلدى. ھارۋىدا نازىلئايمۇ بار ئىدى.

— ھاي، ھاي، ھېكمەت ئەپەندى، تاس قاپتىمەن سىلىنى تونىيالماي قالغىلى! — ئېزىز تارمۇش ھارۋىدىن سەكرەپ چۈشۈپ، ھېكمەت بىلەن قول ئېلىشتى، نازىلئايمۇ ھارۋىدىن چۈشۈپ، گۈلزىبانى قۇچاقلاپ مەكتىلىرىگە سۆيدى. — ئەگەر گۈلزىبا خانىمنى يانلىرىدا كۆرمىگەن بولسام، بىرەر دەرۋىش ئوخشايدۇ دەپ قالىدىغان چېغىمنا...

— ھە، بۇ ياقتىن كېلىۋاتىسىلەرغۇ؟ — سورىدى ھېكمەت.

— رۇمرەتنى يوقلاپ كېلىشىمىز.

— رۇمرەت قانداقراق بولۇپ قاپتۇ؟...

— ئاپئاق بولدۇرۇق مانتىدەك سەمرەپ، بۇرۇنقى ئەسلىگە كېلىپ قاپتۇ، — دېدى نازىلئاي گەپ قىستۇرۇپ، — بىراق ئادەملەرنى ئېسىگە ئالالمايدىكەن...

— ھەر مالدا ياخشى، — دېدى ئېزىز تارمۇش. — مۇرات ئەپەندىنىڭ بىلىكىنى تۇتۇۋېلىپ، بىز قەدەممۇ ئايرىلمايدىكەن... دوختۇرلار پات ئارىدا ئەسلىگە كېلىدۇ دەۋاتقۇدەك...

— ئوبدان بوپتۇ، — دېدى ھېكمەت، — گۈلزىبا ئىككىمىز سۇ ئامبىرىدىن ھارىرلا كېلىۋېتىمىز... ئەتە ئۇلارنى يوقلايمىز...

ھېكمەت ساقاللىرىنى سىيلاپ قويدى. ئېزىز تارمۇشمۇ ئۇنىڭ

قىياپىتىگە قاراپ كۆلۈۋەتتى. ئۇ يېڭىبىرىق سۇ ئامبىرىنىڭ ئەھۋاللىرىنى سوراپ، بىردەم پاراڭلاشقاندىن كېيىن، خوشلىشىپ كېتىپ قالدى. ھېكمەت ساتىراشخانىغا بارماقچى ئىدى. گۈلزىبا ياتقىدا تاماق ئېتىپ، ئۇنى ساقلىماقچى بولدى، ئۇلار گۈلباغدا ئايرىلىشتى.

ھېكمەت چاچ ـ ساقاللىرىنى ئالدۇرۇپ، مۇنچىغا چۈشۈپ، كوچىغا چىققاندا، كەچلىك ئىشتىن چۈشۈدىغان ۋاقىت بولۇپ قالغانىدى. ئىشچى ـ خىزمەتچىلەر رەستىلەردىن كۆكتات، يەل ـ يېمىشلەرنى ئېلىپ، ۋېلىسىپىتلىرىدە ئالدىرىشىپ ئۆيلىرىگە قايتىۋاتاتتى. ۋالىي مەھكىمىسى كوچىسىدىكى قۇچاق يەتكۈسىز چوڭ تېرەكلەرنىڭ غازاڭلىرى تۆكۈلۈپ كەتكەن بولسىمۇ، ياش شاخلاردىكى ئازغىنا سېرىق يايراقلار شىرىلداپ چۈشۈۋاتاتتى. يوللار ئوكتەي ـ توكتەي ئاغدۇرۇلۇپ، تاش، شېغىللار دۆۋىلەنگەنىدى. خوتەن شەھەر ئىچىنىڭ رەستە يوللىرىنى ياساش، كېڭەيتىش باشلانغانىدى.

ھېكمەت ئىككىنچى باشلانغۇچ مەكتەپكە كىرگەندە، گۈلزىبا ياتقى ئالدىدا ساقلاپ تۇراتتى. ئۇ چاچ ـ ساقاللىرىنى ئالدۇرۇپ كېچىك چىراي بولۇپ قالغان ھېكمەتكە قاراپ كۈلۈپ قويدى. ئۇنىڭ جۈدەپ قالغانلىقى بىلىنمەپ تۇراتتى. گۈلزىبا قورۇمىنى قورۇپ، خېمىرنى پىلتە قىلىپ قويغانىدى. ئۇلار قول ـ قولچە بىردەمدىلا تاماقنى تەييار قىلدى.

ـ بەك كېچىكىپ قالدىڭىزغۇ؟ ـ دېدى گۈلزىبا بىر تەخسە لەڭمەننى شىرەگە قويۇپ، ـ يولدا بىرەر تونۇشلىرىڭىز ئۇچراپ قالدىمۇ ـ يە؟

ـ ياق، شەھەر بەك ئۆزگىرىپ كېتىپتۇ... بىردەم ئايلاندىم. ئۇنىڭ ئۈستىگە، ساتىراشخانىدا ئادەم كۆپ ئىكەن، نۆۋەت ساقلاپ ئولتۇرۇپ قالدىم.

ئۇلار تاماقلىرىنى يەپ بولۇپ، بىردەم پاراڭلىشىپ ئولتۇرۇشتى. ئەتە گۈڭشىبغا خەت ئېلىش ئۈچۈن سائەت نەچچىدە بېرىش، زۇمرەتنى يوقلاپ كېلىش دېگەندەك ئىشلار توغرۇلۇق مەسلىھەتلەشتى. قاراڭغۇ چۈشۈشى بىلەن، ھېكمەت دوستلىرىنىڭ ئۆيىدە قونۇش ئۈچۈن چىقىپ كەتتى. چۈنكى ئۇ مەكتەپ ئىچىدە گۈلزىبانى گەپكە قويۇشنى خالىمايتتى.

ئوقۇنقۇچىلارنىڭ ھەممىسى دېگۈدەك ئۇلارنىڭ سىكاھ قىلغان ئەر ـ خوتۇنلار ئىكەنلىكىنى بىلسىمۇ، ئۇلار تېخى توي چېيى بەرمىگەنىدى. يەنە بىر تەرەپتىن، توي خېتى ئالمىغان دەپ گەپ تاپىدىغانلارمۇ يوق ئەمەس ئىدى.

ھېكمەت كوچىغا چىققاندىن كېيىن، نەگە بېرىشنى ئويلىدى. ئۇ خانىمزاتخان ئانىنىڭ ئۆيىگە بېرىشنى ئويلىغان بولسىمۇ، كامىل يوق، بىر ئاز ئەپسىز بولاتتى. شۇڭا غاراخۇن ئاكىنىڭ ئۆيىگە كەتتى. ئۇنىڭ ئالدىغا ئامانللا چىقتى. ئۇ ئۆز ھۇجرىسىدا ئالگېبرا دەرسىدىن تەييارلىق قىلىۋاتاتتى. ئۇلار قىزغىن سالاملاشقاندىن كېيىن، چوڭ ئۆيگە كىردى. غاراخۇن ئاكا قوش ياستۇقنى يۆلىنىپ، ژۇرنال كۆرۈۋاتاتتى. ئۇ كۆزەينىكىنىڭ ئۈستىدىن ھېكمەتكە قارىدى ـ دە، كۈلۈپ كەتتى.

— ھە، چۆل ئوغلى، بۇ كېچىدە ئەجەپ ئېزىپ ـ تېزىپ كېلىپ قاپسەنغۇ؟ — دېدى ئۇ چاقچاق قىلىپ، — ئەھۋالىڭ قانداقراق؟ ئۆتكەندىكىگە قارىغاندا، جۈدەپ قاپسەن، لېكىن تېتىك كۆرۈنسەن.

— كەچ بولسىمۇ، ئۆزلىرىگە سالام بېرەي دەپ كەلدىم، — دېدى ھېكمەت، — ژۇرنال كۆرۈۋېتىپتىكەنلا، دەخلى قىلىپ قويدۇمغۇ دەيمەن؟...

— قويغىنا شۇ ژۇرناللىرىڭنى! قورۇپكەتكۇرلەر، — دېدى غاراخۇن ئاكا قولىدىكى ژۇرنالنى پاقىدە تاشلاپ، — ساۋات چىقىرۋاتىمەن، بىلەمسەن، ساۋات! بۇرۇنلاردا: «شىنجاڭ ئەدەبىيات ـ سەنئىتى»، «شىنجاڭ ياشلىرى» دېگەندەك ژۇرناللارنى كۆرۈپ تۇراتتىم. مانا ئەمدى «يېڭى يېزىق» دېگەن بىر نەرسىنى چىقىرۋىدى، ئاخىرىنى ھېجىلاپ ئوقۇپ بولغۇچە، بېشىنى ئۇنتۇپ قالىمەن. كونا زىيالىيلار ئۇچۇن بىر بالا بولدىغۇ بۇ يېزىق؟

— شۇ ئەمەسمۇ، ئوقۇتقۇچىلار ئۇچۇنمۇ بەك تەس بولۇۋاتىدۇ، — دېدى ھېكمەت، — تېكىستلەرنى يېڭى يېزىق كىتابتىن كونا يېزىقتا ئۆرۈپ يېزىۋېلىپ، ئاندىن دەرس تەييارلاۋاتقان ئوقۇتقۇچىلار كۆپ.

— قانداق نېمىلەرنىڭ تاپقان كەشپىياتىكىنتاڭ؟... ئۇلارنىڭ بىر كېچىدىلا جۆيلۈپ قېرىپ، قەدىمدىن تارتىپ قوللىنىپ كېلىۋاتقان

يېزىقىمىزنى ئۆزگەرتكۈسى كېلىپ قالغىنىنى كۆرمەمدىغان؟

— دادا، سەن شۇنداق دېگىنىڭ بىلەن، يېڭى يېزىقنى ماختاپ، كونا يېزىقنى تىللاپ ماقالە يېزىۋاتقانلارمۇ بار. . .

ئۇلار، باشلانغۇچ مەكتەپتىن ئالىي مەكتەپلەرگىچە، ئىشچى — دېھقانلاردىن زىيالىيلارغىچە ساۋاتسىزلىق گىردابىغا دۈچ كېلىپ، گېزىت — ژۇرنال، كىتاب كۆرەلمەسلىكتەك مەدەنىيەتتە زور چېكىنىش پەيدا قىلغان يېڭى يېزىق ھەققىدە خېلى ۋاقىتلارغىچە سۆزلىشىپ ئولتۇرۇشتى. ئاندىن، ئامانىللا ھېكمەتنى ئۆز خانىسىغا باشلاپ چىقىپ كەتتى.

ھېكمەت ئەتىگەنلىك تامىقىنى غازاخۇن ئاكىنىڭ ئۆيىدە يېگەندىن كېيىن، ئالدىراپ ئىككىنچى مەكتەپكە باردى. گۈلزىبا ئۇنى ساقلاپ ئولتۇراتتى. ئۇلار ئالدىراپ گۈڭشې كاتىبات بۆلۈمىگە كەلدى. زەينەپخان كاتىپ ساختا توي خېتى كېسىشتەك خاتالىقى ئۈچۈن، پارتىيە تۈرمۇش يىغىندا ئۆزىنى تەكشۈرۈپ خېلىلا ياۋاشلاپ قالغاندى. شۇڭا ئۇ ئۇلارنى ناھايىتى ئوچۇق چىراي قارشى ئالدى. ھېكمەت تونۇشتۇرۇش ئەكەلمىگەنلىكىنى ئېيتقاندى، ئۇ: «يوقسۇ، يوقسۇ، ھاكىم بىرنەچچە ئاينىڭ ئالدىدا تاپشۇرۇپ قويغان» دېدى — دە، ھايال بولمايلا، ئۇلارغا توي خېتى كېسىپ بېرىپ، «مۇبارەك بولسۇن!» دېدى.

ھېكمەت بىلەن گۈلزىبا توي خېتىنى ئېلىپ سىرتقا چىققاندا، ئاسمان زەنگەر ياقۇتتەك شۇنچە سۈزۈك ھەم تىنىق ئىدى. كۈز قۇياشى بىردىنلا ئىللىپ قالغاندەك، باھار تەپتى بىلەن بەر — جاھاننى ئىسسىتىپ تۇراتتى. تاللىرى كۆمۈلۈپ، گۈل — گىياھلىرى قۇرۇق قاقشالغا ئايلىنىپ، غېرىپسىنىپ قالغان گۈڭشې بېغىمۇ ئۇلار ئۈچۈن بەكمۇ چىرايلىق ھەم مەنىلىك كۆرۈندى، كوچىدىكى ئادەملەرمۇ شۇنچە يېقىن، مېھرىبان بولۇپ قالغاندەك ئىدى. ھېكمەت مەيدە يانچۇقىنى پات — پات سىيلاپ قويۇاتتى، ئۇنىڭ پۈتۈن جاھانغا ۋارقىرغۇسى، «گۈلزىبا مېنىڭ ئايالىم!» دەپ جاكارلىغۇسى كېلەتتى. لېكىن گۈلزىبا يول بويى كۆزلىرىنى سۈرتۈپ كېلىۋاتاتتى. ئۇلار مەكتەپكە كىرگەندە، ئوقۇغۇچى — ئوقۇتقۇچىلار دەرستە بولۇپ، سىنىپلاردىن باكرۇاتقان «ئىككى يەردە ئىككى — تۆت، ئىككى

يەردە ئۇچ — ئالتە» دەپ كەررە يادلاۋاتقان ئاۋازلار، ئوقۇتقۇچىنىڭ: «بويىق بىلەن بويىغچە تېشىڭنى؛ بىلىم بىلەن زىننەتلىگىن ئېچىڭنى» دېگەن دېكلاماتسىيە گاۋازى گويا ناخشىدەك ئاڭلاندى.

ھېكمەت ياتاقتا كىرگەن ھامان، گۈلزىبانى قۇچاقلىۋالدى. ئۇلار گەپ قىلمىغىنى بىلەن، ئېچىلىرىدە ئۆزلىرىنىڭ قانچىلىك بەختلىك ئىكەنلىكلىرىنى ھېس قىلىشاتتى، بىر - بىرىنى تەبرىكلىشەتتى، كۆڭلىدە تەپەككۇر سۆھبىتى قىلاتتى. ئۇلار ئۆي ئوتتۇرىسىدا ئۇزۇنغىچە بىر - بىرىگە تويماي قارىشىپ قالدى.

— گۈلزىبا، — ھېكمەت شۇڭىلىدى، — ئەمدى سىز پۈتۈن كائىنات ئېتىراپ قىلغان ئايالىم بولدىڭىز!...

— سىزمۇ... مېنىڭ بولدىڭىز!... گۈلزىبا ھاياجان بىلەن يەرگە قارىدى.

— ئەمدى بالىمىز ئۇچىمىز ھەرگىز ئايرىلمايمىز!...

— خۇدايىم تىلەكلىرىمىزگە يەتكۈزگەي!...

گۈلزىبا ئەتىگەنلىك دەرسىنى چۈشتىن كېيىنگە ئالماشتۇرغاندى. شۇڭا ئۇلار زۇمرەتنى يوقلاپ كېلىش ئۈچۈن، سومكىلىرىنى ئېلىپ مېڭىشتى. ھېكمەت گۈلزىبانى گۈلباغدا قالدۇرۇپ، ئۆزى قىزىق دەرۋازىدىن سامسا ئېلىپ كەلدى. يولدا ماڭغۇچە، ئۇلار توي چېيىنى قاچان بېرىش ھەققىدە مەسلىھەتلەشتى. ھېكمەت پات يېقىندا قىلىۋېتىشنى ئويلىغاندى، گۈلزىبا بۇنىڭغا قوشۇلمىدى. ئۇ: «سىز سۇ ئامبىرىدىن قايتىپ كەلگەندىن كېيىن قىلساق، خۇشاللىق ئۈستىگە خۇشاللىق بولىدۇ...» دەپ تۇرۇۋالدى. ئۇلار ئاخىرى بالا تۇغۇلۇپ بولغاندىن كېيىن، جامائەتكە چاي بېرىشكە كېلىشتى.

ھېكمەت بىلەن گۈلزىبا دوختۇرخانىغا كىرىپ، بالىنىست ئالدىغا كەلگەندە، ئۆي ئىچىدە مۇراتنىڭ بىر نەرسىنى ئۇنۇتۇپ ئوقۇۋاتقان ئاۋازىنى ئاڭلاپ، بىردەم توختىدى. مۇرات ياقۇپنىڭ ۋەسىيەتنامىسىنى ئوقۇۋاتاتتى. ھېكمەت ئىشىكنى چېكىشى بىلەن، ئۇ يۈگۈرۈپ چىقتى ۋە دوستىنى كۆرۈپ، خۇشاللىقىدا ئۇنى قۇچاقلىغاچ ياتاقتا ئېلىپ كىردى.

كارىۋات ئۈستىدە تىزلىرىنى قۇچاقلاپ ئولتۇرغان زۇمرەت ئۇلارغا لەپىدە قاراپ، خۇددى بىر يەردە كۆرگەندەك تىكىلىپ قالدى. ئاندىن ۋىلىققىدە بىر كۈلۈپ قويۇپ، بېشىنى تۆۋەن سالدى. ئۇ مۇراتنىڭ دادىسى تىكتۇرۇپ بەرگەن يېشىل بوبروك پەلتونى يېپىنچاقلىغان بولۇپ، ئىچىدە بىمار كىيىمى بار ئىدى. زۇمرەت، نازىلئاي دېگەندەك ئاپئاق تولۇپ سەمرىپ قالغانىدى. ئۇنىڭ قوڭۇر رەڭ چېچى ئۈسۈپ گەدىنىنى بېسىپ تۇراتتى. ئىلىپتەك تۇز قاشلىرى، قايرىلما كىرپىكلىك چوڭ كۆزلىرى سۈت ئالمىدەك چىرايىغا قوشلاپ ھۆسن قوشقانىدى. گۈلزىبا ئۇنى قوچاقلاپ يېنىدا ئولتۇردى. زۇمرەت تۆت - بەش ئايدىن بېرى داۋاملىق كېلىۋاتقان دوستلارنى تونۇپ قالغانىدى. ئۇلار كەلگەن ھامان، ئۇ نېمىلەرنىدۇر پىچىرلاپ كۈلەتتى، ئۇلارنى قۇچاقلايتتى، بەزىدە قوللىرىنى تۇتۇۋېلىپ، قويۇپ بەرمەيتتى. مانا ھازىرمۇ ئۇ گۈلزىبانى سۆيۈپ، يۈزلىرىنى سىيلاپ يۈزىنى - يۈزىگە ياقتى.

— زۇمرەت، قاراڭا ئۇلار كىملەر؟ — دېدى مۇرات زۇمرەتكە ئېڭىشىپ، — ھېكمەت سىزنى يوقلاپ كەپتۇ... ھە، ئوبدان قاراڭ، ئۇ ھېكمەت!... سىزنى بوز يەردىن قايتۇرۇپ چىققان ھېكمەت ئەمەسمۇ؟...

— ھېكمەت؟... — زۇمرەت تېڭىرقاپ مۇراتنىڭ كۆزىگە قارىدى، — ھېكمەت؟... ھېكمەت... كېيىك!...

ھەممىسى چۆچۈپ بىر - بىرىگە قاراشتى... بۇ بىر يېڭىلىق ئىدى. چۈنكى، زۇمرەت ھېكمەت سىزغان قوش كېيىك رەسىمىنى ئەسكە ئالالىغانىدى.

— ھەئە، ئاشۇ كېيىكنىڭ رەسىمىنى سىزغان ھېكمەت... گۈلزىبا ئىككىسى، — مۇرات ئىككى بارمىقىنى جۈپلەپ كۆرسەتتى: — توي قىلدى... قاراڭ، ئۇلارنىڭ ھازىر بالىسى بار...

— بالىسى؟ — زۇمرەت گۈلزىبانىڭ قورسىقىنى سىيلىدى ۋە تۇيۇقسىزلا ئۇنى قۇچاقلىۋالدى. مۇرات بىلەن ھېكمەت بىر - بىرىگە قاراپ باش لىڭشىتتى.

— ياقۇپكامنىڭ خېتىنى ھازىرمۇ ئوقۇپ بېرىۋاتامسەن؟ — دېدى

هېكمەت كارىۋات ئۈستىدىكى خەتكە قاراپ، — ئازراق تەسىرى بولدىمۇ؟

— ئوقۇپ بەرگەندە جىم ئاڭلايدۇ، بىرەر ئېغىز گەپ قىلمايدۇ، — دېدى مۇرات، — ئەما كېچىسى ئۇخلاۋېتىپ، ساق ئادەمدەك جۇيلۇيدۇ...

— نېمە دەيدۇ؟

— «دادا، مېنى ئۇرماڭ...»، «مۇرات، دادا دەپ چاقىرىڭ...»، «خالىمقىنىڭ پۇلىنى تۆلۈۋېتەيلى...» دېگەندەك گەپلەرنى قىلىدۇ... ئۆتكەندە، تېلىۋالدى دوختۇر خەتنى كۆرۈپ باقاي دەپ ئېلىۋىدى، زۇمرەت ئېتىلىپ كېلىپ خەتنى ئۇنىڭ قولىدىن تارتىۋېلىپ، مەيدىسىگە بېسىۋالدى... بۇ ھەرىكەتنى كۆرگەن تېلىۋالدى بەك خۇشال بولۇپ، ئۇ ئەسلىگە كېلىۋاتىدۇ، دېدى.

— مۇنداق دېگىن، ئۇ خەتنىڭ دادىسىنىڭ ئىكەنلىكىنى ئىدراك قىلالايدىكەن ـ دە!

— سەن ھازىر خەتنى ئېلىپ باققىنا، قانداق قىلىدىكەن؟ — دېدى مۇرات خەتنى ئىشارە قىلىپ.

ھېكمەت خەتنى قولىغا ئېلىۋىدى، گۈلزىبانىي قۇچاقلاپ تۇرغان زۇمرەت شارتلا قىلىپ ئۇ خەتنى تارتىۋېلىپ، قولتۇقىغا يوشۇردى. بۇنىڭدىن ئۇلار بەكمۇ خۇشال بولۇشۇپ كېتىشتى. بۇ خۇشاللىقتا يەنە بىر خۇشاللىق قېتىلىدى. ھېكمەت تويى خېتىنى ئېلىپ، مۇراتقا كۆرسىتىۋىدى، ئۇ دوستىنى قايتىدىنلا قۇچاقلاپ سۆيۈپ كەتتى ۋە گۈلزىبا بىلەن ئىككىسىنى يېنىش ـ يېنىشلاپ مۇبارەكلىدى.

ھېكمەت بىلەن گۈلزىبا ئۇلارغا ھەمراھ بولۇپ يەنە بىردەم ئولتۇرغاندىن كېيىن، خوشلىشىپ كېتىپ قالدى. چۈشلۈك ئىشتىن چۈشۈدىغان ۋاقىت بولۇپ قالغانىدى. ئۇلار گۈلباغقا كەلگەندە، ئۈستۈبشى ئۇن يۇقىنلىرى بولۇپ كەتكەن كېرىموف ۋېلىسىپىتىنى غىچىرلىتىپ ئۆتۈپ كەتتى. ئۇ خېلى ئۇزاپ كەتكۈچە، ئارقىسىغا قايرىلىپ قارىدى. ئۇنىڭ چىرايىدىن ئىچى قارىلىق، ھەسرەت، ئۆچمەنلىك ئالامەتلىرى چىقىپ تۇراتتى. ئەسلىدىن، پارتىيىلىكىدىن، پۇلىدىن ئايرىلىپ، ئادەتتىكى ئۇن ساتقۇچى خادىم بولۇپ قېلىشتەك ئاقىۋەتكە دۇچار بولغان كېرىموف

هېكمەتكە قېنىقماس دۇشمەنلىك نەزەرى بىلەن قارىماقتا ئىدى. . .

هېكمەت گۈلزىبانى مەكتەپكە ئاپىرىپ قويغاندىن كېيىن، خۇشلىشىپ ماشىنا بېكىتىگە كەتتى. ئۇ، شۇ كۈنى كېچىلەپ يېڭىبېرىق سۇ ئامبىرىغا يېتىپ كەلدى. ئەتىسى، ئۇنىڭ توي خېتى ئالغانلىقىنى ئاڭلاپ، قۇربان هاكىمنىڭ كۆڭلى تىنغانىدەك بولدى. چۈشتىن كېيىن، ئۇلار پوپايكىلىرىنى كىيىشىپ، بىلىق تۇتقىلى چىقتى. هېكمەت ناهايىتى خۇشال ئىدى. ئۇ هاكىمغا چاقچاق قىلاتتى، هەرخىل يۇمۇرلارنى سۆزلەپ كۈلدۈرەتتى. هاكىم تېخى ئۇچ كۈننىڭ ئالدىدىلا، چاچ ـ ساقاللىرىنى بولۇشىغا قويۇپ بېرىپ، دەرۋىشتەك سۆزلەپ قالغان هېكمەتنىڭ بۇگۈنكى ساددا، سەمىمىي سۆزلىرىگە، خۇش خۇي چىرايىغا، پاكىزە، رەتلىك كىيىنگەن سىياقىغا قاراپ، خاتىرجەم هاياتنىڭ نەقەدەر خاسىيەتلىك ئىكەنلىكىنى هېس قىلدى.

ئۇلار بۇگۈن بىلىقنى كۆڭۈلدىكىدەك تۇتالمىغان بولسىمۇ، ناهايىتى خۇشال قايتىپ كېلىشتى. ئىلىپ كەلگەن بىرنەچچە تال بىلىقنى روزاخۇن ئۇستامغا بەردى. ئۇ دورا ـ دەرمانلار بىلەن پىشۇرۇپ ياتاقتا ئەكىرىپ بەردى. ئىككىسى ئاز ـ ئازدىن ئىچىشىپ، مەززە قىلىشتى. هېكمەت دۇتارنى ئېلىپ، ئىلى ناخشىلىرىغا چالدى. بەزى يەرلەرگە كەلگەندە، هاكىم ئۆزىمۇ قوشۇلدى.

هېكمەتنىڭ كۆنلىرى ئەنە شۇنداق خۇشال ئۆتمەكتە ئىدى. ئۇ بىر كۈنى ئائىلىسىگە خەت يازدى. خەتتە «ئۆزىنىڭ ساق ـ سالامەت خىزمەت قىلىۋاتقانلىقى، گۈلزىباغا ئۆيلەنگەنلىكى، بىر بالىسى بولۇش ئالدىدا تۇرغانلىقى» دىن ئىبارەت خاتىرجەم هاياتىنى بايان قىلدى. ئۇ خەتنى كونۇبرتقا سېلىش ئۈچۈن، كارىۋتىنىڭ كىگىزىنى قايرىدى. چۈنكى بىر چاغدا، بىرنەچچە كونۇبرتنى ئالدىراپلا شۇ يەرگە قويۇپ قويغانلىقى ئېسىگە كەلگەندى. بىراق كىگىز ئاستىدا تۆت قاتلانغان قولياغلىق تۇراتتى. ئۇ گۈلزىبانىڭ ئىكەنلىكى ئېنىق ئىدى. هېكمەت قولياغلىقنى ئېچىپلا، چۈچۈپ كەتتى. چۈنكى قان داغلىرى قولياغلىقنىڭ هەممە يېرىنى قاپلاپ كەتكەنىدى.

ئەتىگەنلىك تاماقتا ھېكمەتنىڭ يەنە غەمگە پېتىپ ئولتۇرغانلىقىنى كۆرگەن ھاكىم ئۇنىڭدىن نېمە بولغانلىقىنى كوچىلاپ سورىدى. ھېكمەت قولياغلىقىنى ئۇنىڭغا كۆرسىتىپ، گۈلزىبانىڭ كېسەل ئەھۋالىنى سۆزلەپ بەردى. ھاكىم بۇ ئىشتىن خېلىلا ئەندىكىپ قالدى. ئۇ ھېكمەتكە دەرھال شەھەرگە كىرىپ گۈلزىبانى دوختۇرغا كۆرسىتىشنى، ھەركۈنى قۇۋۋەتلىك تاماق بىلەن ئوزۇقلىنىشنى ئۇچۇن، ئۇنىڭغا پۇل بېرىشنى جىكىلىدى.

— ئەگەر يېنىڭدا ئوشۇق پۇل بولمىسا، مەن بېرىپ تۇراي، — دېدى ھاكىم جىددىي تەلەپپۇزدا، — سەن بۇگۈنلا شەھەرگە كىرگىن.

— رەھمەت قۇربانكا، قايىت مىڭ يۈەن پۇل تەلەپ قىلغاندا، دادام ئەۋەتكەن بەشيۈز يۈەندەك پۇلنى ساقلاپ قويغانىدىم، — دېدى ھېكمەت ئىشەنچلىك ھالدا، — ھەم ئوزۇمنىڭمۇ تويغا ئاتاپ تىجىگەن پۇلۇم بار.

— ئوندىق بولسا ياخشى، مەن ساڭا دەپ قويماي، بوندىق كېسەل قۇۋۋەتلىك يەپ بېرىشى تەلەپ قىلىدۇ ھەم ئوزۇن مۇددەت داۋالانمىسا بولمايدۇ.

ھېكمەت شۇ كۈنى كەچلەپ شەھەرلىك ئىككىنچى باشلانغۇچ مەكتەپكە پېتىپ كەلدى. ياتاقتا گۈلزىبا ھەم ماھىگۈلمۇ بار ئىدى. گۈلزىبا ئېغىزلىشىپ قالغاندىن بېرى، بۇ كۆيۈمچان قىز دەرس تۇگىگەن ھامان بوستاندىن قايتىپ كېلىپ، ئاچىسىغا بىر كېچە ھەمراھ بولغاندىن كېيىن، ئەتىسى تاڭ قاراڭغۇلۇقىدا ئورنىدىن تۇرۇپ، ئون كىلومېتىر يولنى پىيادە بېسىپ، بوستانغا كېتەتتى.

— ھېكمەت! . . . — گۈلزىبا ئورنىدىن ئارانلا تۇردى، — شەھەرگە قاچان كېلىشىڭ؟

— ھېكمەت ئاكا، — ماھىگۈل ھېكمەتكە ئېسىلىپ ئوزى قىزىرىپ كەتتى، — سىزنى شوندىق سېغىنىدىم.

ئاچچىق بىلەن كىرگەن ھېكمەت ماھىگۈلنى كۆرگەندىن كېيىن، سەل ئۆزىنى بېسىۋالدى. لېكىن گۈلزىبا بەك ھاياجانلىنىپ تۇراتتى. بۇنى سېزىپ تۇرغان ئەقىللىق ماھىگۈل سىرتقا چىقىپ كەتمەكچى بولۇۋىدى، ھېكمەت ئۇنىمىدى.

— ماهىگۈل، مېنىڭ نېمە ئۈچۈن تۈيۈقسىز كەلگەن سەۋەبىنى سىزمۇ ئاڭلاڭ، — دېدى ھېكمەت قاتتىقراق تەلەپپۈزدا، — چۈنكى سىز ئاچىڭىزغا كۈندە ھەمراھ بولۇۋاتىسىز ئەمەسمۇ!

ھېكمەت گۈلزىبانىڭ قولياغلىقىنى ئېلىپ قاينىتىپلا كەتتى. ئۇ قولياغلىقنى تېپىۋالغان كۈندىن تارتىپ گېلىدىن تاماق ئۆتمىگەنلىكى، قۇربان ھاكىمنىڭ ئەندىكىپ سېجىل داۋالىتىش، ياخشى ئوزۇقلىنىشنى تاپىلىغانلىقىنى قايتا - قايتا سۆزلىدى. ھېكمەت نەچچە يىل قارا كۈنلەرنى باشتىن كەچۈرۈپ، ئەمدى ياخشى كۈنلەرگە ئېرىشكەندە، گۈلزىبانىڭ ئۆزىنى تاشلىۋېتىپ، باشقىلارنى ئويلىماي، كېسىلگە سەل قارىشىنىڭ ياخشى بولمىغانلىقىنى ئېيتتى، سۆزلەۋېتىپ، كۆزلىرىدىن ياشنىڭ چىقىپ كەتتى. ئۇ، ئەتىدىن باشلاپ بالىنىستتا ياتىسىز دەپ چىڭ تۇرۇۋالدى. گۈلزىبا مەۋسۈملۇق ئىمتىھانىنىڭ يېقىنلىشىپ قالغانلىقىنى ئېيتىپ ئۇنىمىدى. ھېكمەت بۇ چاقچىچە ھېچ كۆرۈلمىگەن ئاچچىق بىلەن ۋارقىرىدى:

— جان بولسا جاھان، ئاش بولسا قازان، تېنىڭىز ساق بولسا، ئۇنداق ئىمتىھانلاردىن كۆرمىگىنى ئالىسىز... قانداق دېگەن گەپ بۇ؟...

— ئاچا، ھېكمەت ئاكامنىڭ گېپىنى ئاڭلا، — دېدى ماھىگۈل يالۋۇرۇپ، — سالامەت بولساڭ، قىلمىغانىنى قىلىۋالغىلى بولىدۇغۇ؟

— مەن بالىنىستتا ياتمايمەن، — گۈلزىبا نېمىنىدۇر دېيىلمەيۋاتقاندەك قىلاتتى، — ھېچ بولمىسا ھازىرچە بولمايدۇ...

— دورىمۇ يېمەيسىز، شۇنداقمۇ دەيمەن؟ — دېدى ھېكمەت جىلى بولۇپ.

— دورا يەۋاتىمەنغۇ؟...

گۈلزىبانىڭ كۆزلىرىدىن گۇمانلانغان ھېكمەت ئۈستەل تارتمىسىنى تارتىپ، ئۇنىڭدىكى بىرنەچچە قۇتا دورىغا قاراپ چۆچۈپ كەتتى. چۈنكى قۇتىلار ئۆتكەن قېتىم كەلگەندە كۆرگىنىدىن ھېچ يېرىملاشمىغانىدى.

— سىز ئادەمنى نېماندىن تەڭۈر قىينايسىز؟ — ھېكمەت ئورۇندۇقتا لاسسىدە ئولتۇردى، — بالىنىستىمۇ ياتمىسىڭىز، دورىمۇ ئىچمىسىڭىز...

ئىچىگىزده نېمه بارلىقىنى زادىلا ئۇقالمىدىم.

— جېنىم ئاچا، ھېكمەت ئاكامنى نېماندىق قىينايسەن؟ — ماھىگۈل گۈلزىبانىڭ مۇرىسىدىن سىلكىدى، — مەنمۇ دەققەت قىلماپتىمەن. دورىلارنىمۇ يېمەپسەن. . . كۆڭلۈڭدىكىنى دېگىنە. . .

گۈلزىبا يەرگە قارىغىنىچە، مىت قىلماي ئولتۇرۇۋالدى. ۋارقىراپ، ئاچچىقلاپ ھېچ ئامال قىلالمىغان ھېكمەت ئورۇندۇقىنى سۇرۇپ ئۇنىڭغا روبىرو يېقىن ئەپكەلدى ۋە ئۇنىڭ يۈزىنى ئاستا ئۆزىگە قارىتتى. ماھىگۈل كۆزلىرىنى قاياققىدۇر ئېلىپ قاچتى.

— گۈلزىبا، ئەتىلا دوختۇرخانىغا بېرىپ تەكشۈرتەيلى بولامدۇ؟ — ھېكمەتنىڭ تەلەپپۇزى ناھايىتى سىلىق ئىدى، — مەنمۇ خاتىرجەم بولاي. . .

— سىز سۇ ئامبىرىغا كەتكەن كۈنىنىڭ ئەتىسىلا ناھىيىلىك دوختۇرخانىدا تەكشۈرتكەن تۇرسام. . . بەربىر يەنە شۇ نەتىجە.

— قانداق نەتىجە؟ دوختۇرلار نېمە دېدى؟

— ئۇزۇن مۇددەت داۋالىنىشىم لازىملىقىنى ئېيتتى.

— ئەمىسە، نېمە ئۈچۈن داۋالانمايسىز؟

— ھازىرچە بولمايدۇ. . .

— نېمە ئۈچۈن؟

— بولمايدۇ دېدىم، بولمايدۇ. . .

— سەۋەبىنى دېمەمسىز! — ھېكمەت قايتىدىنلا ئاچچىقلاپ قالدى.

— مەن بالامنىڭ گاس ـ گاچا ياكى دەلدۇش تۇغۇلۇشىنى خالىمايمەن، — گۈلزىبا ئۇستەلگە بېشىنى قويۇپ يىغلىۋەتتى، — سىلەر مېنى تولا قىستىماڭلار.

يازلىق تەتىلدىكى ئوقۇتقۇچىلار كۇرسىغا لايىقلىق بىر ئوقۇتقۇچى تۆت ياشلىق ئوغلىنى بىللە ئېلىپ كەلگەنىدى. بالا گاس ئىدى. ئۇنىڭ ئالدىغا كېلىپ، قاتتىق ئاۋازدا ۋارقىراپ، ئىما ـ ئىشارەت قىلمىغۇچە، ئۇ ھېچنېمىنى ئۇقماي ھاڭقىيىپلا تۇراتتى. بىر چىرايلىق ئوماق ئوغۇل بالىنىڭ بۇ ھالىتىنى كۆرگەن گۈلزىبانىڭ ئۇنىڭغا بەكمۇ ئىچى ئاغرىدى. كەچتە ياتاقتا خانىملار بۇ توغرۇلۇق غۇلغۇلا قىلىشىپ قالدى. بالىنىڭ

ئانىسى ھامىلدار ۋاقتىدا، ئاياللار كېسىلىنى داۋالىتىمەن دەپ، گۈڭشې دوختۇرخانىسىدا بىر مەزگىل ئوكۇل ئۇرغۇزغانىكەن. ۋىلايەتلىك دوختۇرخانىدىكى چوڭ دوختۇرلار ئوكۇل، دورىلار ھامىلگە تەسىر كۆرسەتكەن دېيىشىپتۇ. يەنە بىر خانىمۇ ئۆز بېشىدىن ئۆتكەننى سۆزلەپ يىغلاپ كەتتى. ئۇ ھامىلدار ۋاقتىدا، ئاشقازان كېسىلىنى داۋالىتىش ئۈچۈن، داۋاملىق دوختۇرلارنىڭ دورىسىنى، تېۋىپلارنىڭ ھەرخىل كۇمۇلاچ ۋە ئاچچىق شەربەتلىرىنى ئىچىۋېرىپتۇ. بىراق بالىسى بىر قىسمىلا دەلدۇش تۇغۇلۇپتۇ. ئۇ داۋاملىق تىلىنى چاينايدىكەن، ئاغزىدىن ئاققان شالىۋىك ئېغىزىك، بويۇن، كىيىملىرىنى ھۆل قىلىۋېتىدىكەن، ئاخىرى ئۈچ ياشقا كىرگەندە، ئۆلۈپ كېتىپتۇ...

— مەن تۇغۇپ بولغاندىن كېيىن، — دېدى گۈلزىبا ھېكمەتنىڭ قولىنى تۇتۇپ، — بالىنىستتا ساقايغۇچە ياتاي، بولامدۇ؟ ماقۇل دېسىڭىزچۇ...

— ئۇ چاقچىچە قانداق قىلماقچىسى؟ كېسەل كۈندىن - كۈنگە ئېغىرلاشسىچۇ؟

— دورا يەي، قۇۋۋەتلىك ئوزۇقلىناي... ناھايىتى ئىككى ئايلا قالدىغۇ؟...

گۈلزىبانىڭ يالۋۇرۇپ، يېلىنىشلىرىغا پايلىمىغان ھېكمەت ئاخىرى يۇمشاپ قالدى. ئۇ كۆڭلىدە گۈلزىبا تۇغۇپ بولغاندىن كېيىن، ناھىيىلىك دوختۇرخانىنىڭ رەسمىيىتىنى ۋىلايەتلىك دوختۇرخانىغا يۆتكەپ، ئۇنى بىر مەزگىل داۋالاتسام، بولمىسا ئورۇمچىگە يۆتكەپ كەتسەممۇ بولغۇدەك دەپ ئويلىدى.

— ئەمىسە، ماھىگۈل، ئاچىڭىزنى سىزگە تاپشۇردۇم، — دېدى ھېكمەت يېنىدىن پۇل چىقىرىپ، — مانا بۇ بەش يۈز يۈەن، ھەر كۈنى كەچتە كەلگىنىڭىزدە، گۈلزىباغا بىر ۋاقلىق شورپا قىلىپ بېرىڭ، چۈشتە ئۆزى قىلىپ ئىچسۇن. دورىلىرىنى ۋاقتىدا ئىچۈرۈڭ. قايسى ۋاقتىدا ئىچمىسە، خاتىرىگە يېزىپ قويۇڭ... مەن ھەممىسى ھېسابلاپ، ئاچىڭىزنىڭ مەيدىسىگە شالداما تارتىپ، كەم يەرلىرىنى تولدۇرىمەن.

گۈلزىبا بىلەن ماھىگۈل تەڭلا كۈلۈۋەتتى.

— تولا سارالڭ بولماڭلا! — گۈلزىبا قىزىرىپ كەتتى، - ئۇنچىۋالا زىرىپىلەپ نېمە كەپتۇ؟ مەن كىچىك بالا بولمىسام - يا؟

— يەنە بىر گەپ، ماھىگۈل، — دېدى ھېكمەت، — ئاڭلىسام شەھەرلىكلەرنىڭ ئايدا بىر كىلو گۆش نورمىسى بار ئىكەن. لېكىن ئۇ ئەرزان بولغىنى بىلەن، ئورۇق ئوخشايدۇ. شۇڭا، قىممەت بولسىمۇ، قاراڭغۇ بازارنىڭ گۆشىنى ئېلىڭ! ھازىر ھاۋامۇ سوۋۇپ قالدى. بىر - ئىككى كىلو ئېلىپ قويسىڭىز، پۇراپ قالمايدۇ.

— ماقۇل، ھېكمەت ئاكا، چوقۇم ئورۇنلايمەن.

— ئاخىرقى بىر شەرت، — دېدى ھېكمەت قاپىقىنى تۇرۇپ، — گۈلزىبا سىز كۈنىگە تۆت ۋاق تاماق يەيسىز... بۇنداق قىلمىسىڭىز، مەن رەنجىپ قالىمەن.

— ۋاي خۇدايىم، كۈنۈم تاماق يېيىش بىلەن ئۆتىدىكەن - دە! — گۈلزىبا كۈلدى، — بوپتۇ، شۇنداق قىلسامۇ قىلاي، لېكىن بەرگەن پۇلىڭىز بەك كۆپ، ئۆزۈمنىڭمۇ...

گۈلزىبا ھېكمەتنىڭ چىرايىغا بىرلا قاراپ، گېپىنىڭ يېرىمىنى يۇتۇۋەتتى. بۇنى سەزگەن ماھىگۈل ئىچىدە خوش بولدى. ئۇ ھەر كەچتە كېلىپ، ئاچىسىنى تاماق يېگۈزەلمەي، دورا ئىچۈرەلمەي، بىر ھازا يالۋۇراتتى. شۇڭا ئۇ «ئاڭلاپ قوي» دېگەندەك ئاچىسىغا قاردى.

ھېكمەت ماھىگۈلگە بايقى تاپشۇرۇقلىرىنى قايتا تەكرارلاپ، دوستلىرىنىڭ ئۆيىدە قونۇش ئۈچۈن چىقىپ كەتتى. جانكۆيەر ئىرىدىن مەمنۇن بولغان گۈلزىبا ئۇنى ئىشىك تۈۋىگىچە ئۇزىتىپ قويدى.

تىلىكى ئىجابەت بولمىغان يىگىت

قاراڭغۇ چۈشكەن چاغ، ئەللامە ئۇچىنچى ئەترەتنىڭ خامىنىدا يوشۇرۇن گۆش تەقسىم قىلىنىۋاتاتتى. دېكابىرنىڭ ئوتتۇرىلىرى بولۇپ قالغاچقا، يىلنىڭ - يوپۇق ئەزالار سوغۇقتىن تىترەپ تۇرسىمۇ، خۇددى

جان تارقىتىپ بېرىۋاتقاندەك، گۆشكە تەلمۈرۈپ قارىشاتتى. باشقا يېزا - كەنتلەرنىڭ دېھقانلىرى يىلىغا بىرەر قېتىم، ھېيت - ئايەملەردىلا كالا، قوي گۆشلىرىنى كۆرەلەيتتى. بولمىسا، تۇخۇم، كەپتەر گۆشى دېگەنلەرنى ئانچە - مۇنچە قوشۇمچە قىلىپ، كۈن ئۆتكۈزەتتى. لېكىن رەھەپ كارناي قارىغاش، لوپىلارغا ئادەم ئەۋەتىپ ئالدۇرغان قوي، كالىلىرىنى كېچىلىرى يوشۇرۇن ئېلىپ كېلىپ، ئەزالارنى گۆش بىلەن تەمىنلەپ تۇراتتى، گۆشنىڭ پۇلىنى يىل ئاخىرىدا دارامەتتىن تۇتۇپ قالاتتى. دېھقانلارمۇ ئۆزىنىڭ رىزقىغا توپا چېچىشنى خالىمايتتى. شۇڭا، سىرتقا بۇ ئىشنىڭ تەۋشىنى چىقارمايتتى. بولمىسا، بۇ سىياسىي ۋە ئىقتىسادىي خاتالىق ھېسابلىنىپ، كادىرلارنىڭ جازالىنىش تۇرغانلا گەپ ئىدى.

يەرگە سېلىنغان بورىغا بىر كالا، ئىككى قوينىڭ گۆشى دۆۋىلەپ قويۇلغانىدى، ئۇنى رەھەپ كارناي ھەربىر دېھقان ئائىلىسىنىڭ جان سانىغا قاراپ تەقسىم قىلاتتى. ئەترەت بوغالتىرى گۆشنى تارازىغا سېلىپ تارتاتتى. كامىل دەپتىرىگە يېزىپ ماڭاتتى. ئىككى يەرگە يانداۋرۇپ قويۇلغان تاش پەنرىسىڭ يورۇقى دېھقانلارنىڭ سوغۇقتىن قورۇلغان يۈزلىرىنى غۇۋا يورۇتماقتا ئىدى. گەرچە دېھقانلار قىزىرىپ كەتكەن بۇرۇن - قۇلاقلىرىنى ئۆۋۈلاپ، قوللىرىنى قولتۇق، يەڭلىرىگە كەپلەپ تىقىۋالغان بولسىمۇ، گۆشنىڭ خوشلۇقىدا، چاقچاق - ھەزىل قىلىشاتتى. رەھەپ كارناي ئەزالارنى تىزىملىك بويىچە بىر - بىردىن چاقىرىپ، گۆشنى قولىغا تۇتقۇزاتتى - دە، «كېكىرسەكمۇ مورىغا قاراپ كېكىرەرسەن!» دەپ قويياتتى. بۇ ئەلۋەتتە تىلىگىنى يېغىپ يۇر دېگىنى ئىدى.

— ناسىراخۇن ساپايى...

— قادىر پاخلان...

— ھە، قېنى، تۇراخان كوت - كوت، ئۆزلىرى باما؟...

ناسىراخۇن سابايى داستىخانغا ئورالغان گۆشنى قوينىغا تىقىپ كېتىۋېتىپ، ئاتلىغىچە كامىلنىڭ قېشىغا كېلىپ، ئۇنىڭ قۇلىقىغا: «كامىل مۇئەللىم، بىزنىڭكىگە بارسىلا، شورپا قىلىپ بېرىمەن» دېدى. لېكىن كامىل بارالمايدىغانلىقىنى ئېيتىپ ئۆزۈر سورىدى. ئۇ كامىلدىن

بەكمۇ رازى ئىدى. چۈنكى، ئۇ گۈڭشىغا پىزىپ بەرگەن ئەرز ـ دادلار تۇراپ ئىمىن، ۋاڭ لىمىڭ شۇجىلارنى تەسىرلەندۈرگەنمۇ. ئىنىسى سايىتنى بوز يەردىن كەتتكە يۆتكەپ بەرگەنىدى. ناسراخۇن خامانىدىن چىقىپ كېتىپ، يەنە قايتىپ كەلدى ئۇ كامىلىڭ قۇلىقىغا: «يولدا بىر خانىم ئۆزلىرىنى ساقلاپ تۇرىدۇ» دەپ قويۇپ كېتىپ قالدى. كامىل دەپتەرنى بوغالتىرغا بېرىپ، خامان عارىلىرىدىن سەكرەپ چۈشتى، پەس يولنىڭ ئوتتۇرىسىدا، بىر گەۋدە قارىيىپ تۇراتتى. بۇ زىلۇا بەدەن ـ نەفسە ئىدى.

— نەفسە سىز؟ — كامىل ئەترايا قارىدى، — كېچىدە قورقماي قانداق كەلدىڭىز؟

— ئانام . . . ئانامنىڭ، — نەفسە مىچىدە يىغلىۋەتتى، — باش ئاغرىقى يەنە قوزغىلىپ، هوشىدىن كېتىپ قالدى.

— هازىر كىم قاراپ قالدى؟

— ئاچام تۇرسۇننىسا بىلەن بۇۋام. . .

— جىنىدەك توختاڭ. . .

كامىل خامانغا يۈگۈرۈپ كىرىپ كەتتى. ئۇ رەجەپ كارىنايىنى بىر چەتكە تارتىپ، ئەھۋالنى ئېيتتى. رەجەپ كارناي دەرھال قوي هەم كالا گۆشىدىن ئىككى كىلودىن تارتىپ، كامىلغا بەردى. كامىل گۆشنىڭ پۇلىنى تۆلۈۋەتمەكچى بولۇۋىدى، بۇغالتىر پۇلنى هىسابلاپ چىقارمىغانلىقىنى ئېيتىپ، ئالغىلى ئۇنىمىدى. رەجەپ كارناي ياش بالىلاردىن بىر ـ ئىككىنى قېتىپ قويايمۇ؟ دېۋىدى، كامىل ئۇنىمىدى.

كامىل قولىدىكى گۆشنى نەفسەگە تۇتقۇزۇپ، ئۆيىگە ئالدىراپ كىرىپ كەتتى. ئۇ سومكا ۋە قولچىرىغىنى كۆتۈرۈپ چىقتى. ئۇلار سومكىدىكى گېزىتنى ئېلىپ، گۆشنى يۆگەپ سالدى.

— نېمانچە جىق گۆش بۇ؟ — دېدى نەفسە هەيران بولۇپ، — نەدىن ئالدىڭىز؟

— ئاستا گەپ قىلىڭ، — دېدى كامىل پىچىرلاپ، — رەجەپ كارناي قارىقاشتىن مال ئەكەلدۈرۈپ، ئەزالارنى گۆش بىلەن تەمىنلىدى. . .

— ئەجەپ يۇرىكى چوڭ ئادەمكەنا ئۇ... ھېچنېمىدىن قورقمايدىغان؟

— ئوغۇل بالا شياۋدۇيجاڭ دېگەن شۇ...

كامىل بىلەن نەفسە ئالدىراپ - تېنەپ مېڭىشتى. يېزىنىڭ سۇ ئېلىپ كەتكەن ئويمان - چوڭقۇر، كاتاڭ يوللىرىدىن، ئېگىز - پەس ئېتىزلاردىن توغرا كېسىپ، يارلىقىغا چۈشتى. ئۇلار ساسلىقلاردىن قول تۇتۇشۇپ ئارانلا ئۆتتى - دە، قومۇشلۇق ئىچىدىكى تار چىغىر يولغا چۈشتى. ئاپئاق قۇرۇپ كەتكەن قومۇشلار شالدىرلاپ، نېمىدۇر بىر نەرسە ئاستا چىقىۋاتقاندەك شەپە كېلەتتى. قومۇش پۈپۈكلىرىنىڭ توزۇندىلىرى ئۇستۈڭاشلارغا تۆكۈلەتتى. تۆت تەرەپنى قورشىغان تۇرلۇك شەكىللەردىكى يارلار، سۇ ئۈيۈپ كەتكەن ئۇڭكۇرلەر، يارلاردىن ساڭگىلاپ قالغان پاخپاق قارا ياغاچلار، سىرلىق يىكەنلىكلەر تۇنده بەكمۇ سۇرلۇك جىمجىتلىققا چۆككەن بولۇپ، ئادەم تېنىنى سۇر باساتتى. تۈيۇقسىز ئۇلارنىڭ ئايىغ ئاستىدىنلا غات - غات، پاق - پۇق قىلغان قاتتىق ئاۋاز چىقتى، قورقۇپ كەتكەن نەفسە چىرقىراپ كېتىپ، كامىلغا چاپلاشتى. كامىلمۇ ئەندىككىنىدىن خەنجىرىنى قولىغا ئېلىپ بولغاندى.

— بولدى قورقماڭ، — دېدى كامىل ئۆزىنى چىڭ قۇچاقلاپ تۇرغان نەفسەنىڭ دۈمبىسىگە پەپلەپ، — يېڭا ئۇرۇقدەك ئىكەن، بىز ھۇركىتىۋېتىپتىمىز...

نەفسە ئاستا كۆزىنى ئاچتى. ئۇ كامىلنىڭ كۆكرىكىگە باش قويۇپ، ئۇنى قۇچاقلاپ تۇرغىنىنى بىلىپ، ئوتلۇق بىر ھارارەتتىن پۈتۈن ۋۇجۇدى بىردىنلا ئېرىپ كەتكەندەك بولدى... تۇنجى قېتىم يىگىت باغرىنىڭ شېرىن - لەزىز ھۇزۇرىدىن لەززەتلەنگەن نازۇك گۈل بەدەن بىھوش ھالغا كېلىپ قالغاندى. نەفسە يىگىت قۇچىقىدىن سىيلىقىنا سۇغۇرۇلۇپ چىقتى. ھاياتىدا بىرىنچى قېتىم سۆيگەن مەھبۇبىسىنى باغرىدا كۆرۈپ، كامىلنىڭمۇ يۈرىكى قەپەزدىن چىقالمايۋاتقان ياۋا قۇشتەك تىپىرلاپ، ھەر تەرەپكە ئۆزىنى ئۇراتتى. ئۇنىڭ نەپسى تېزلىشىپ، تىنالماي قالغاندى!... تېنى بولسا ئاتەش يالقۇنىدا كۆيۈۋاتاتتى.

— نەفسە! . . .

— كەچۈرۈڭ مېنى! . . .

كامىلنىڭ يىگىتلىك قانلىرى تومۇرلىرىنىڭ يېرىۋەتكۈدەك مەۋج ئۇرۇپ، دولقۇنلىماقتا ئىدى. ئايسىز، يۇلتۇزلۇق كېچە. قېلىن قومۇشلۇقلار ئارا چىغىر يولدا، ئۇ نەفسەنى يەنە بىر قېتىم باغرىغا باستى ۋە «ئاھ خۇدا، بۇ دەقىقىلەرنى ئاتا قىلغىنىڭغا مىڭ قەتىرە شۈكرى!» دېدى. قىزمۇ يىگىتنىڭ يۈرىكىنى تىڭشاۋاتاتتى. نەفسە ئۇچۇن كامىلنىڭ يۈرىكى: «نە. . . نە. . . نەفسە، نە. . . نە. . . نەفسە. . .» دەپ زىكرى قىلىۋاتقاندەك بىلىندى. . .

ئۇلار يولدا كەلگۈچە بىر ئېغىزمۇ گەپلەشمىدى. نەفسە ئەر زاتنىڭ قۇچاقلاشتەك ھاياسىزلىقىنى قىلىپ قويغانلىقىدىن ئۇرتىنىپ، بېشىنى كۆتۈرەلمەيلا قالدى. ئۇ ئامۇتلۇقتا كېلىپ، ئۇزىنىڭ ھويلىسىغا كىرگەنگە قەدەر ئۇنچىقمىدى.

كامىل ئۇيگە كىرگەندە، مەرەجىخان چوڭ كات ئۇستىدە ياناتتى. ئۇنىڭ سول تەرىپىدە نەفسەنىڭ ئاچىسى تۇرسۇننىساخان ئانىسىنىڭ پېشانىسىدىكى ھوۋل لۇڭگىنى دەمۇ دەم يۇتكەپ ئولتۇراتتى. ئوڭ تەرەپتە، قۇتلۇق ھاجىم تەسۇبى سېرىپ، ئىچىدە نېمىلەرنىدۇر ئوقۇيتتى. ئۇلار سالاملاشقاندىن كېيىن، كامىل مەرەجىخانغا ئېگىشىپ، ئۇنىڭدىن ھال سورىدى. بىمارنىڭ چىرايى قاردىاپ كەتكەن بولۇپ، ئوچقاچتەك قىزارغان كۆزلىرى پولتىيىپ چىقىپ كېتەيلا دەپ قالغانىدى. تومۇرنىڭ سوقۇشىمۇ ناھايىتى تېز ئىدى. كامىل نەفسەگە ئىشارە قىلىپ، تاشقارقى ئۇيگە چىقتى. كامىلنىڭ جىددىيلەشكەن چىرايىنى كۆرگەن نەفسە تېخىمۇ ئەندىشگە چۈشۈپ قالدى. كامىل كېسەللىكلەرگە ئائىت بىر ماتېرىيالنى كۆرگەنىدى. ئۇنىڭدا، قان بېسىمى كېسەللىكنىڭ ئالامەتلىرى ۋە خەتەرلىك باسقۇچلىرى يېزىلغانىدى. كامىل مەرەجىخاننىڭ قان بېسىمىنىڭ ئۆرلەپ كەتكەنلىكىنى بىلىپ يەتتى.

— نەفسە، ھازىرلا دوختۇرخانىغا يۆتكىمىسەك بولمايدۇ. . . — دېدى كامىل جىددىي ھالدا. . .

— نېمە، شۇنچە ئېغىرمۇ؟

— مېنىڭچە، ئانىمىزنىڭ قان بېسىمى ئۆرلەپ كېتىپتۇ، دەرھال ھەربىرىكە كەلمىسەك، مېڭىگە قان چۈشۈپ كەتسە خەتەرلىك . .

— ۋاي خۇدايىم، بۇ كېچىدە قانداقمۇ ئەكىرەرمىز؟ — نەفىسە ئەنسىزلىكتە قالغاندى، — ھارۋا، يا ئۇلاغ بولمىسا؟ . . .

— مال باقارنى ئويغىتىپ دادۇيدىن ئېلىپ كېلەيلى.

— مال باقار ھەسەن شۇجىنىڭ خېتى بولمىسا، بىر تال تېزەكنىمۇ تۇتقۇزمايدۇ.

كامىل كېچىدە ھەسەن شۇجىنى ئويغىتىپ، ئۇنىڭغا يالۋۇرۇشنىڭ ئورنى يوق ئىكەنلىكىنى بىلەتتى. چۈنكى ئۇ خالىغانلىقىنى دېيىنى چېلىپ، ئىككى نۆۋەت نەفىسەگە ئەلچىلىككە كىرىپ، قۇرۇق قول قايتقاندىن بېرى، قۇتلۇق ھاجىم قورۇسىدىن قولىنى يۇيۇۋەتكەنىدى.

— بولدى، ئۆزۈم يۈدۈپ ئەكىرىمەن، — دېدى كامىل كەسكىن ھالدا، — سىز يېنىمدا بولسىڭىز، ھېرىپمۇ قالمايمەن. . .

— بوستان بازىرىغا؟ — نەفىسە چۆچۈپ كەتتى، — مۇمكىن ئەمەس كامىل.

— مۇمكىن بولمايدىغان نەرى بار؟ ھازىر تالىشىپ ئولتۇرىدىغان چاغ ئەمەس، جۇرۇڭ. . .

نەفىسەنىڭ ئاچىسىنىڭ بۇ گەپنى ئاڭلاپ، ھەيرانلىقتىن ئاغزى ئېچىلىپلا قالدى. تۇرسۇننىساخان تولغان، ئېگىز بوي، بەستلىك چوكان بولۇپ، سىڭلىسىنىڭ ئەكسى ئىدى. ئۇ ئېرىنىڭ بۇگۈن ئېشەك ھارۋىسىنى ئۆزى سۈرەپ ئېغىلدىن قىغ يۆتكەنلىكىنى، ھارۋىنىڭ ھازىر ھويلىسىدا ئىكەنلىكىنى ئېيتتى. كامىل بىلەن نەفىسە خۇشاللىقىدا ئاچىسىنىڭ ئۆيىگە يۈگۈرۈشتى. نەفىسە ئىشىك ھالقىسىنى شاراقلاتقاچ، «سەمىتاخۇن ئاكا؟» دەپ ۋارقىرىدى. بىردەمدىلا ئىشىك ئېچىلىپ، كۆرەك جۇۋا يېپىنچاقلىۋالغان، ئوتتۇز نەچچە ياشلار چامىسىدىكى بىر ئادەم قارا چىراغنى كۆتۈرۈپ چىقتى. ئۇ بەكمۇ ئورۇق بولغانلىقى ئۈچۈن، قوۋۇرغىلىرى جۇۋاز قايچىسىدەك پولتىيىپ چىققانىدى، ئىچىگە

ئولتۇرۇشۇپ كەتكەن مەيدىسىدە شالاڭ تۈكلەر بار ئىدى. قويۇۋالغان بۇرۇتىمۇ خۇددى سېرىق ئۆچكە تېرىسىنى چاپلىۋالغاندەك، ئىككى جاۋغىيى ئەتراپىدا دىردىيىپ تۇراتتى. ئۇ بۇگۈن ئۇششاق بالىلىرىغا قاراپ، چوڭ ئۆيگە بارالمىغانىدى. نەفىسە ئەھۋالنى دېگەندىن كېيىن، سەمىتاخۇن قارا چىراغنى پېشايۋان سۇپىسىغا قويۇپ، ھارۇننى كوچىغا ئىتتىرىپ ئېلىپ چىقتى. كامىل ئۇنىڭغا خوش دېيىشىنىمۇ ئۇنتۇپ، ھارۇننى ئېلىپ كەتتى.

ئۇلار مەرھۇمخان ئانىنى ھارۇنغا ياتقۇزۇپ، نەچچە قات يوتقاندا ئوراپ يۆگىدى، ئاندىن ئۇنى كامىل بىلەن نەفىسە دوختۇرخانىغا ئېلىپ كېتىشتى. يېزىنىڭ توپىلاڭ يوللىرىدا، ھارۇا سۆرىمەكمۇ تەس ئىدى. چاق پات - پاتلا پاتاقتا ياكى توپىغا پېتىپ قالاتتى. نەفىسە ھارۇننىڭ ئارقىسىدىن ئىتتىرەتتى. شوتا ئىچىدە كۆچىنىپ تارتىۋاتقان كامىل چىلىق - چىلىق تەرلەپ كەتكەنىدى. ئۇ چاپىنىنى سېلىپ ھارۇا ئۈستىگە تاشلىدى - دە، پوپايكىسى بىلەنلا قالدى. ئۇلار يول بويى دەم ئالماي، بوستان بازىرىغا يېتىپ كەلدى. كامىل، ھېكمەت، مۇراتلار سۈرگۈن قىلىنغاندىن كېيىن، بوستاندا خېلىلا ئۆزگىرىشلەر بولغانىدى. بۇرۇن دوختۇرخانا يولىنىڭ ئوڭ قاسىتىدا بولۇپ، دوربخانا ھەم كېسەل كۆرۈش جايى چوڭ بىر ئېغىزلا ئۆي ئىدى. ئۆينىڭ ئىچكىرىسىدىكى كىچىك ئىشكىتىن چىققاندا، ئالدى تار دەلىزلىك ئىككى كىچىك ياتاق بالىنىست ئورنىدا ئىشلىتىلەتتى. ئەمدى بولسا، يولنىڭ سول دوقمۇشىدا، دوربخانا، كېسەل كۆرۈش ئۆيى، ئوكۇل بۆلۈملىرى تەسىس قىلىنغان بىر يۈرۈش دوختۇرخانا بىناسى ئاپئاق قەد كۆتۈرۈپ تۇراتتى. ئۇنىڭ ئارقا ھەم ئوڭ تەرىپىگە بالىنىست ئۆيلىرى سېلىنغانىدى. بالىنىست بىلەن دوختۇرخانا بىناسى ئوتتۇرىسىدا ھەرخىل مېۋە كۆچەتلىرى تىكىلگەن كىچىككىنە باغمۇ بار ئىدى. بازار پاسىلىدىكى ئاق تۇۋرۇكلەر بىلەن يېشىل رېشاتكىلار دوختۇرخانا قورۇسىنى كۆركەم كۆرسىتىپ تۇراتتى. باشلانغۇچ مەكتەپ ئالدىدىكى ئىسلىشىپ كەتكەن قاپقاراڭغۇ بىر ئېغىزلىق پوچتىخانا ھازىر گۈڭشې قورۇسىنىڭ بېقىنىدىكى يېڭى سېلىنغان ئۆيلەرگە كۆچۈپ كەلگەنىدى.

كامىل، نەفىسەنىڭ تەلىيىگە، بۇگۈن ئابلىمىت دوختۇر بىر سېستىرا

بىلەن نۆۋەتچى ئىدى. ئۇ ھېكمەتنىڭ پىچاق جاراھەتلىرىنى داۋالىغاندىن تارتىپ، كامىل، ھېكمەت، مۇراتلار بىلەن ياخشى ئۆتەتتى. ئۇلار داۋاملىق ئەسرا بولالمىسمۇ، ھېيت - بايرام، توي - تۆكۈنلەردە بىللە بولۇپ قالسا، قىزغىن پاراڭلىشاتتى، مۇڭدىشاتتى. ئابلىمىت مەرھۇمجان ئاننىڭ بىر قۇر تەكشۈرۈپ، دەرھال بالىنىستقا قوبۇل قىلدى، شۇ ھامان بىرنەچچە خىل دورا ئىچۈرۈپ، ئوكۇل ئۇردى.

كامىل ئەتىسى ئەتىگەندە، ئوتتۇرا مەكتەپكە باردى. ئاخشام ئۇلار ئالدىراشچىلىقتا، چايدان، چەينەك، چىنە دېگەندەك بىمارغا لازىمەتلىك نەرسىلەرنى ئۇنتۇپ قالغانىدى. ئوقۇغۇچىلار ئەتىگەنلىك تاماقنى يەپ بولۇپ، دالا ئۇرۇلغىچە مەيداندا ھەرخىل پائالىيەتلەر بىلەن مەشغۇل بولاتتى. ئۇلار كامىلنى كۆرۈش بىلەنلا يۈگۈرۈشۈپ كېلىپ، ئۇنى ئورۇندۇقىدىن ھېكمەت، مۇراتلارنىڭ قاچان قايتىپ كېلىدىغانلىقىنى سوراشتى. بەزىلىرى «ئۇزۇندىن بېرى ئايال ئويۇنى كۆرمىگەن» لىكىدىن زارلاندى. ئىككىنچى، ئۈچىنچى يىللىق ۋە تولۇق سىنىپ ئوقۇغۇچىلىرى ئەدەبىيات، گىراماتىكا دەرسلىرىنىڭ ياخشى ئۆتۈلمەيۋاتقانلىقىدىن قاقشىدى. بولۇپمۇ ھېكمەتنىڭ سىنىپىدىكى بالىلار سىنىپ مۇدىرىنىڭ ئەھۋالىنى سوراپ، جاۋابىدىشىپلا كەتتى. كامىل ئۇلارغا جاۋاب بېرىپ ئولگۈرەلمىدى.

— كامىل مۇئەللىم، ھېكمەت مۇئەللىمگە دەپ قويسىلا، — دېدى تولا قېچىپ ئاۋارە قىلىۋەتكەن سىراجى، — مەن ھازىر قاچايدىغان بولدۇم. ھەممە دەرسلەردە ئەلا كېتىۋاتىمەن...

— ناھايىتى ياخشى، ھېكمەتنىڭ ئەجرىگە ئەنە شۇنداق ياخشى نەتىجىلەر بىلەن جاۋاب بېرىشىڭ كېرەك، — دېدى كامىل ۋە ئەتراپىدىكى بالىلارغا تەكشى قارىدى، — ھە، ئابدۇللا، خىلچىۋانى، مۇئەللىمىڭلار سىلەرنى كۆپ سېغىنىدى، داۋاملىق گېپىڭلارنى قىلىدۇ، سىنىپتىن ئەنسىرەيدۇ. سىلەر سىنىپ ھەيئەتلىرى بولغاندىكىن، ھېكمەت كەلگۈچە، سىنىپنى ئوبدان تۇتۇڭلار، بالىلارنى توزۇتىۋەتمەڭلار.

خىلچىۋانى يىغلىۋەتتى. ئۇ دەرھالا بىلەكلىرىدە كۆزلىرىنى

يوشۇرۇۋالدى. دەرسكە داڭ ئۇرۇلدى. ئوقۇغۇچىلار كامىلدىن كۆزلىرى قىيمىخان هالدا، سىنىپلىرىغا مېڭىشتى. كامىل ئىلمىي مۇدىر زىكرۇللا غوجا، بوغالتىر ئەخمەت هوشۇرلار بىلەن كۆرۈشتى. ئۇلار ئوقۇغۇچىلارنىڭ تەلەپ - پىكىرلىرى، ئۇلارنىڭ ساجىتخان، رېخىم نۇرى، مەمتىلى ئىبراهىم، قۇتبىرەملەر. ئۇستىدىن غەۋغا كۆتۈرۈپ، نەچچە نۆۋەت ئىشخانىغا بېسىپ كىرگەنلىكىنى قايناپ - تېشىپ سۆزلەپلا كەتتى. زىكرۇللا غوجا، كامىل، هېكمەت، مۇراتلار، تەلەپ قىلىپ، ناهىيىلىك كومىتېت ۋە مائارىپ ئىدارىسىگە دوكلات سۇنغانلىقىنى، ئۇلارنىڭ: «قۇربان هاكىم بۇ ئەنزىنى قايتا تەكشۈرۈشنى ئېيتتى، شۇڭا، قىشلىق تەسلگىچە سەۋر قىلىڭلار» دەپ جاۋاب بەرگەنلىكىنى چۈسەندۈرۈپ كەتتى.

كامىل توختى قۇربانىنى ئىشخانىدىن تاپالماي، ئۇنىڭ ئۆيىگە ماڭدى. چۈنكى ئۇ ئۆيلەنگەنىدى. ئايالى بازار دادۇيىدىكى شۆبە سىنىپتا ئوقۇتقۇچىلىق قىلاتتى. تېخى مەمتىلى ئىبراهىممۇ مۇشۇ يېقىندا توي قىلىپ بېشىنى ئوڭشۇۋالغانىدى. كامىل ئۇزۇن كاربىدوردىن چىقىپ كېلىۋېتىپ، زەينىدىن مۇدىر بىلەن دوقۇرۇشۇپ قالدى. ئۇ سەتلا هەجىيىپ كۆرۈشتى. ئىككى جاۋغىيىنىڭ ئەتراپىدىكى قورۇقلارنىڭ يېغىلىپ قالغانلىقىدىن، ئۇنىڭ گەپ قىلغۇسى بارلىقى چىقىپ تۇراتتى.

— هە، كامىل مۇئەللىم، قۇربان هاكىم تىنچ تۇرغاندۇر؟ تېنى سالامەتتۇر؟ — زەينىدىن هاكىمنىڭ ئۆزى بىلەن سۆزلىشىۋاتقاندەك پۇكۇلۇپ كەتتى، — مەن ئۇ كىشىگە گۇلە - قاق، جىگدە، ياڭاق دېگەندەك نەرسىلەردىن بىر خالتا قىلىپ بەرسەم...

— قۇربان هاكىم بۇنداق ئىشلارنى ياقتۇرمايدۇ، — دېدى كامىل گەپنى ئۆزۈپلا، — ئۇ باشقىلارغا ئوخشىمايدۇ...

— هە، شۇنداقمۇ؟... بوپتۇ... بوپتۇ... — زەينىدىن ئوڭايسىزلاندى: — ئەمسە مەندىن سالام دەپ قويغىن... سالامىمنىغۇ قوبۇل قىلار؟...

كامىل ئېچىدە: «قارا ماۋۇ هېيلىگەرنىڭ قۇۋلىقىنى! قۇربان هاكىم بىلەن ئالاقە قىلغىنىمىزنى ئاڭلاپلا، ئۆز سايىسىدىن هۆركۈپ كەتكىنىنى؟...»

دەپ ئويلىدى. ئۇ، زەينىدىن مۇدىردىن ئايرىلىپ، ئائىلىلىكلەر قاتىرىغا يېتىپ كەلدى.

توختى قۇربان كامىلنى ئۆزىنىڭ ئېغىر تەبىئىتى بىلەن سالاپەتلىك قارشى ئالدى. لېكىن خۇشال بولغانلىقى چىرايىدىن چىقىپ تۇراتتى. ئۇنىڭ بىر ئېغىز ئۆيى ئاددىي بولسىمۇ، پاكىزە ئىدى. ئۇ بىرنەرسە يېزىۋاتقان بولسا كېرەك، ئۈستەلدە قولىيازمىلار تۇراتتى.

— مۇئەللىم، بىر نەرسە يېزىۋاتقان بولسىلا، مالاللىق يەتكۈزدۇممۇ قانداق؟ — دېدى كامىل ئەدەپ بىلەن.

— يوقسۇ، گېزىتكە بىر ماقالە يېزىۋاتاتتىم، — دېدى توختى قۇربان كۈلۈپ قويۇپ، — ھېكمەت بار چاغلاردا ئۇ ھەر قېتىم بالا يىقىلى چىقىپ دادۇي، شياۋدۇيلەردىكى ياخشى ئىش، ياخشى پائالىيەتلەرنى، ئالايلى، «قوش خامان باشقۇرغان مەتىزاخۇن»، «ئىلمىي ئۈسۈلدا يىلىغا ئىككى قېتىم تۆل ئالغان مايسخان»، «چارۋىلارنى ئوت ئىچىدىن قوتقۇزۇۋالغان ھوقۇيتاخۇن» دېگەندەك خام ماتېرىياللارنى يېزىپ كېلەتتى، مەن پىششىقلايتتىم، ئىككىمىزنىڭ نامىدا گېزىتتە ئېلان قىلىنىپ تۇراتتى. مانا ئۇ يوق، چولاقلا بولۇپ قالدىم.

— ئىلمىي مۇدىرىنىڭ ئېيتىشىغا قارىغاندا، پات ئارىدا قايتىپ كېلىدىغان ئوخشايمىز، — دېدى كامىل تەسەللى بەرگەن تەلەپپۇزدا، — ئۇ چاغدا، ئۇنىڭدىنمۇ چوڭ نەرسىلەرنى يېزىشمامىلا!...

توختى قۇربان مەكتەپتىن ئىبارەت بۇ بىلىم بۇلىقىنى لېيىتىۋاتقان بىر قىسىم كىشىلەر ھەققىدە بىرەدەم ئېچىنىپ سۆزلىدى. كامىلمۇ ئۇنىڭ سۆزىنى قۇۋۋەتلەپ، ئۆزىنىڭ جەمئىيەت ھەققىدىكى كۆزقاراشلىرىنى ئوتتۇرىغا قويدى. ئەلۋەتتە، جەمئىيەتمۇ قايىنام بىر بۇلاققا ئوخشايتتى، لېكىن قانداقتۇر ئىت بېلىقلىرى ئۇنى لېيىتىپ بۇلغىماقتا ئىدى. كامىل ھېكمەتنىڭ كىچىك ۋاقتىدا روزىدا ئېغىز ئېچىش ئۈچۈن ئىپتار سۈيى ئېلىپ كەلمەكچى بولۇپ، دادىسى بىلەن ئىلى دەريا بويىغا چۈشكەنلىكىنى، ئۇنىڭ شۇ چاغدا كۆرگەن كىچىككىنە بىر ھادىسىسىنىڭ تا ھازىرغىچە ئېسىدىن كۆتۈرۈلمەي كېلىۋاتقانلىقىنى، ئۇنى خاتىرىسىگە پۈتۈپ

قويغانلىقىنى سۆزلەپ بەردى. ھاتىرىدىكى سەھىپىلەر مۇنداق ئىدى.

... — دادا، سەن بۇلاقنى يافۇتتەك سوزۇك بولىدۇ دېگەنسىڭغۇ؟ . .

— شۇنداق بالام، ئۇ يەر ئاستىدىن چىققان بىر مۆجىزە! . .

— ئەمسە، بۇ بۇلاق نېمانداق لىبىپ كەتكەن؟ . . .

— قارىغىنا بالام، ئىت بېلىقى كىرىۋاپتۇ ئەمەسمۇ! . . .

— ئېلىۋېتەيمۇ؟ . . .

— ياق بولمايدۇ، قولۇڭ بەدبۇي پۇراپ قالىدۇ. . .

— ئۇنداق بولسا، ئۇنى قانداق چىقىرىۋېتىش كېرەك؟ . . .

— تىغ بىلەن سانجىپ ياكى قىسقۇچتا قىسىپ ئېلىپ تاشلىساق بولىدۇ. . .

— ياھ بۇ نېمىدېگەن پاساھەتلىك، چوڭقۇر مەنالىق جۈملىلەر ـ ھە؟ — دېدى توختى قۇربان كامىل يادقا ئوقۇپ بەرگەن بۇ سۆزلەرنى تەكرارلاپ، — مەن كېسىپ ئېيتالايمەنكى، ھېكمەتتە تەسەۋۋۇرىمىزدىنمۇ ئارتۇق تالانت ۋە قابىلىيەت بار.

كامىل توختى قۇربانىنىڭ ئۆيىدىن چايدان، چىنە، چەينەك ئېلىپ، دوختۇرخانىغا كەتتى. كېچىچە ئوخلىمىغان نەفىسە كارىۋاتقا جەينەكلەپ مۈگدەپ قالغانىدى. ئۇ كامىلنىڭ شەپىسىنى ئاڭلاپلا، ئورنىدىن تۇرۇپ كەتتى. دوختۇرخانىدا قاينىق سۇخانا، ئاشخانىمۇ يوق ئىدى. كېسەل باققۇچىلار بالىنىست ئۆيلىرىنىڭ ئالدىغا تاش ھەم كېسەكلەردە ئوچاق سېلىۋالغان بولۇپ، قازان، رو كورىلىرىنى ئېسىپ تاماق پىشۇراتتى. قاينىق سۇ قاينىتاتتى. ئوتۇنلىرىنمۇ ئۆيلىرىدىن كۆتۈرۈپ كېلىشەتتى. بۇ، خودىدى سۇ ئامبىرىدىكى دېھقانلارنىڭ تۇرمۇشىغا ئوخشايتتى. كامىل بىلەن نەفىسە قاينىق سۇنى ئوتتۇرا مەكتەپتىن، تاماقنى سودا ساراىيىنىڭ ئاشخانىسىدىن ئېلىشنى مەسلىھەتلەشتى، مەرھۇمخان ئانىغا نۆۋەتلىشىپ قاراشنى كېلىشىۋالدى.

مەرھۇمخان ئانىنىڭ دوختۇرخانىدا ياتقىنىغا ئون كۈن بولۇپ قالدى. ئۇنىڭ قان بېسىمى بىر دە ئۆرلەپ، بىر دە چۈشۈپ تۇراتتى. يىل ئاتلاشقىمۇ بىرنەچچە كۈنلا قالدى. يېقىندىن بېرى، تۇرسۇننىساخان بىلەن كامىل

نۆۋەتلىشىپ كېسەل بېقىۋاتاتتى. مەۋسۇملۇق ئىمتىهان يېقىنلىشىپ قالغاچقا، كامىل نەفسەنى مەكتىپىگە چىقىرىۋەتتى. بۇنداق هالقىلىق پەيتتە، مەكتەپ مەسئۇلى ئوقۇنقۇچىلار بىلەن بىرگە بولمىسا بولمايتتى، شۇنداقتىمۇ، ئۇ كېچىلىرى كېلىپ ئانىسىغا هەمراه بولاتتى.

كۆنلەر ئۆتكەنسېرى، مەرهۇمخان ئاننىڭ گۈڭشې دوختۇرخانىسىدا يېتىپ قالغانلىق خەۋىرى خالىق كاتىپىنىڭ قۇلىقىغا يەتتى. ئۇنىڭدا، كېسەل يوقلاشنى باهانە قىلىپ، نەفسەنى يۇمشىتىش ئىستىكى قوزغالغان بولسىمۇ، كامىلنىڭ نۆۋەتلىشىپ بېقىۋاتقانلىقىنى ئاڭلاپ، ئۆزىنى بېسىۋالدى ۋە ئادەم قويۇپ، پۈرسەتنى كۈتتى. خالىق كامىلدىن هەزەر ئەيلەيتتى، بولۇپمۇ ئۇنىڭ خالىقنىڭ هويلىسىغا بېسىپ كىرىپ، خەنجىرىنى تۇتقان هالدا: «دوستلىرىمنىڭ ئەنت - قىسالى يۈرىكىمگە ئورناپ كەتتى. هامان بىر كۈنى جېنىڭنى قىيمەن...» دېگەن سۆزنى قىلغان چاغدىكى مىقتەك قاداڭغان كۆزلىرىنى ئويلىسىلا، جېنىنى سىرقىرايتتى. قورقانغا سايىسى قوش كۆرۈنۈپتۇ، دېگەندەك، شۇ كۈنى كېچىدىلا مەتنىياز قولتۇقىنىڭ كىملەر تەرىپىدىندۇر تاياق يەپ، قانغا بويىلىپ يېتىپ قېلىشى خالىقنى تالا - تۈزلەرگە ئىشەنچلىسىك چىقالمايدىغان قىلىۋەتكەنىدى.

خالىق بىر كۈنى ئايغاقچىلارنىڭ خەۋىرىنى ئاڭلاپ، مەرهۇمخان ئاننىنى يوقلاپ كىردى. نەفسە ئانىسىنىڭ ئاياق تەرىپىدە ئولتۇرۇپ كىتاب كۆرۈۋاتاتتى. ئۇ كىتابنى دېرىزە تەكچىسىگە پاقلا قويدى - دە، ئۆچمەنلىك ئۇچقۇنلىرى چاچراپ تۇرغان كۆزلىرىنى خالىقنىڭ سوزۇنچاق، خۇنۇك چىرايىغا تىكتى. خالىقمۇ چاندۇرماي هىجايدى.

- ئاننىڭىز كېسەل بولۇپ قاپتۇ، ۋاقتىدا يوقلاپ كىرەلمەپتىمەن، - خالىق سومكىسىنى ئۇستەل ئۈستىگە قويدى، - بۇرۇنراق ئاڭلىغان بولسام، ناهىيىلىك دوختۇرخانىدا تونۇش دوختۇرلىرىم بار ئىدى.

- هاجىتى يوق! - نەفىسەنىڭ ئۇنى قوغلاپ چىقىرىۋەتكۈسى كەلدىيۇ، بۇنىڭ نامەردلىك بولىدىغانلىقىنى ئويلاپ، ئۆزىنى باستى، - هازىر ئانام ياخشى... سىزنىڭ هېممىتىڭىزگە موهتاج ئەمەس...

— مېنىڭ ناھىيىلىك دوختۇرخانىدا ناھايىتى ئوستا بىر ۋىراچ.

— بىزنىڭمۇ ۋىلايەتلىك دوختۇرخانىدا ئابدۇقادىر، تېلىۋالدى دوختۇرلاردەك تونۇشلىرىمىز بار، — نەفسە خالىقنىڭ گېپىنىڭ بىلىگە تېپىۋەتتى، — سىزگە ھاجىتىمىز چۈشمەيدۇ . . .

— بوپتۇ . . . بوپتۇ . . . ، — خالىق سومكىدىكى بىر بولاق نەرسىنى سۇغۇرۇپ چىقاردى، — مەرھۇمخان ئانىمىز قۇۋۋەتلىك يەپ بەرمىسە، ماغدۇرسىزلىنىپ قالىدۇ، بۇ يۇمشاق پىشقان پاقلان گۆشىنى . . .

— ئانام قان بېسىمى كېسىلى، گۆش يېمەيدۇ . . . ئۇ نەرسىڭىزنى ئېلىپ كېتىڭ! . . .

خالىق يۈزىنى قېلىن قىلىپ ئورۇندۇققا كېلىپ ئولتۇردى. ئۇ بىردەم بولسىمۇ، نەفسەنىڭ ھۆسن - جامالىنى تاماشا قىلماقچى، نازۇك بەللىرىنى غايىۋانە قۇچاقلىماقچى، قېيىدىغان چاغدىكى ھايالىق قىزىرىشلىرىنى، يېنىك تەۋرىنىشلىرىنى، ئاشۇ چىرايلىق قارا كۆزلىرىنى ئېلىپ قېچىشلىرىنى كۆز ئالدىغا كەلتۇرۇپ، ھۇزۇرلانماقچى بولدى. ئۇ، بۇنداق ياۋا قۇش، ھۇركىگەن كېيىك، ئۆندۈرمىگەن لاچىن بالىسىنىڭ تەسەۋۋۇر قىلغۇسىز ھۆزۈر ئاتا قىلىدىغانلىتىنى، تولىمۇ پەيزى بولىدىغانلىقىنى بىلەتتى. خالىق ئالدىدا ھۇرپىيىپ تۇرغان قىزغا ھاياسىزلىق بىلەن قارىماقتا ئىدى. نەفسەنىڭ كېيىمسىز ھالىتىنى خىيالەن كۆز ئالدىغا كەلتۇرۇپ، ئۇنىڭ تەنلىرى جىمىرلاپ كەتتى. . . خالىقنىڭ كاللىسىدا بىردىنلا كاملىنى يوشۇرۇن ئۆلتۇرۇش خىيالى تۇغۇلدى. ئەگەر بۇ پىلانى ئەملىگە ئاشسا، نەفسەدىن يەنە ئۈمىد بار ئىدى.

— تۇرۇڭ، چىقىپ كېتىڭ! — دېدى نەفسە ئاچچىقى بىلەن، — ئانام ھېلىلا ئۇخلىدى.

خالىق مىت قىلماي تىكىلىپلا ئولتۇراتتى.

— يوقىلىڭ بۇ يەردىن! قانداق قېلىن ئادەم بۇ؟ — نەفسە دېۋەيلەپ كەلدى، — ئەگەر يەنە تۇرمايدىغان بولسىڭىز، مەن ھازىرلا ۋالڭ شۇجىنىڭ قېشىغا كىرىمەن . . .

ژاك لىمىڭنىڭ ئىسمى چىقىشى بىلەن، خالىق ئورنىدىن تۇردى. چۈنكى، ژاك شۇجىنىڭ پارتىيە تۈرمۇش يىغىنىدىكى تەنبىھلىرى، ھەيئەت ئەزالىرىنىڭ تەنقىدلىرى ئۇنى خېلى بەك تەرلەتكەنىدى، ئۇ ھەتتا كاتىپلىق تاجىسىنىڭ ئېلىنىپ كېتىشىدىنمۇ ئەنسىرىدى. ئۇ، شۇنىڭدىن بېرى، ژاك لىمىڭغا تېخىمۇ ئۆچ بولۇپ كەتكەنىدى، خالىق ئۇچۇغدىلىپ چىقىپلا، قوينىدىكى مايلاشقان كىچىك خاتىرىسىنى ئالدى. ئۇنىڭدا، ژاك لىمىڭنىڭ «ۋەزىيەتكە، ئۆچ قىزىل بايراقنا، پارتىيىنىڭ باش يولىغا، پرولېتارىيات دىكتاتۇرىسىغا گۈمان بىلەن قارىغان خاتا سۆز - ھەربىكىتلىرى» يېزىلغانىدى. ئۇ، خاتىرىسىگە پارتىيە تۈرمۇش يىغىنىدا ژاك لىمىڭنىڭ «ئەكسىيەتچى شىئوجېڭجۇيىچىلار» نى قانات ئاستىغا ئېلىپ قىلغان گەپلىرىنى، يەل، ئاي، كۈنلىرى ھەتتا سائەتلىرىگىچە قالدۇرماي يېزىپ قويدى.

خالىق بالىنىست ئىشكىدىن چىقىشىغا، ئېلىپ كەلگەن نەرسىسى سومكىلىرى بىلەن ئايىغى ئاستىغا كېلىپ چۈشتى. بۇ خورلۇق ئۇنىڭ ياۋۇز ئىرادىسىنى سۇندۇرۇش ئەمەس، بەلكى تېخىمۇ چىڭىتىۋەتتى.

سەللىمازا ياخشى بولالمايۋاتقان مەرھۇمخانىنى ناھىيىلىك دوختۇرخانىغا يۆتكەشكە توغرا كەلدى. بۇ بىرىنچى ئاينىڭ توققۇزىنچى كۈنى بولۇپ، «قاپاق ياردى» چىللىسى ئىدى، سوغۇق قاتتىق بولۇۋاتاتتى. زېمىنىدىن ئۇلاغ، ھارۋا سوراشقا رايى بارمىغان بويىنى قاتتىق كامىل ئەلنامەگە قاراپ ماڭدى. ئۇ كۆرپە قۇلاقچىسىنىڭ قۇلاقلىرىنى چۈشۈرۈۋېتىپ، يۈگۈرۈپ دېگۈدەك كېتىۋاتاتتى. ئەتراپتىكى دەل - دەرەخلەرنىڭ شاخلىرى قېلىن چېچەكلەر بىلەن قاپلىنىپ كەتكەنىدەك، ئاپئاق قىراۋ باغلاپ كەتكەنىدى. مەجنۇن تاللارنىڭ يۇمىران شاخ - چىۋىقلىرى ئۆزلىرىنى كۆتۈرەلمەي يەرگە ئېگىشىپ تۇراتتى. يىلانلىقتىن پەسلەپ چۈشكەندىن كېيىن، ئالتۇنلۇق يار ئىچى تۈمان بىلەن قاپلىنىپ، مۇز ئۈستىدىن چوقچىيىپ چىقىپ تۇرغان شال ئېگىزلىرىمۇ كۆرۈنمەيتتى. كامىل ئالدىراپ كەنتكە كىرىپ كەلدى. لېكىن ئۇ يول ئۈستىدىكى ناسىراخۇن ساپاينىڭ ھويلىسى ئالدىدا، نۇرغۇن كىشىلەرنىڭ توپلىشىپ تۇرغانلىقىنى كۆرۈپ، شۇ ياقتا

قايرىلدى. توپلاشقانلار يالغۇز ئۇچىنچى ئەترەتنىڭلا ئەزالىرى ئەمەس ئىدى، ئەلنامە بويىچە ھەممىلا ئادەم كەلگەندەك قىلاتتى. ئۇلار كۆپ ئۆتۈكلىرىنىڭ ئۇچىنى بىر - بىرىگە ئۇرۇپ، يەرگە تېپىپ، بىر يەردە جىم تۇرالمايتتى. ئاغىزى - بۇرۇنلىرىدىن خۇددى قاسقاندىن كۆتۈرۈلگەندەك ھور پۇرقىراپ چىقاتتى، چىرايلىرىدا ھەسرەتلىك ئالامەت چىقىپ تۇرغان بۇ ئادەملەر سىرلىق پىچىرلىشاتتى، بىر - بىرىنىڭ قۇلاقلىرىغا كۈسۈرلىشاتتى. ھويلا ئىچىدىن قالايمىقان يىغا ئاۋازى كېلىپ تۇراتتى. كامىل توپ ئارىسىدا رەجەپ كارىنانى كۆرۈپ قالدى.

— رەجەپ ئاكا، نېمە ئىش بولدى؟ — دېدى كامىل پەس ئاۋازدا، — نېمانداق كۆپ ئادەم بۇ؟

— ۋاي مۇئەللىم، گەپ قىلمىسىلا، — دېدى رەجەپ كارناي ئۇنى چەتكە تارتىپ، — سايىت ئاكىسىنى چاناپ ئۆلتۈرۈۋېتىپتۇ...

— ناسىراخۇنكامنىمۇ؟...

— ھە!...

— قانداق قىلىپ؟ — كامىلنىڭ كۆزلىرى چەكچىيىپ كەتتى.

ناسىراخۇن ئېرىق ياقىلىتىپ جىگدە قەلەمچىسى سالغاندى، بۇ قەلەمچىلەر تۆت - بەش يىلدىن بېرى بۇك - باراقسان ئۆسۈپ، يۆگىمەچ، سېرىق يۇگەي، ھەشقىپچەكلەر يامىشىپ، باغ، ھويلا، قالدۇرۇق يەرلەرنى قورشاپ تۇرغان تەبىئىي تامغا ئايلاندى. ئۇ ئەتىگەندە، تونۇرغا ئوتۇن تەييارلاش ئۈچۈن، جىگدىنىڭ قۇرىغان شاخلىرىنى، ھارام شۇكلىرىنى كېسىۋاتقاندا، سايىت تۆيۈقسىز پەيدا بولۇپلا: «بۇ دادام سالغان جىگدە، ماڭا تەئەللۇق، نېمىگە كېسىسەن؟» دەپ ئاكىسىنىڭ قولىنى تۇتۇۋالدى. ناسىراخۇن قانچە چۈشەندۈرۈپ باقسىمۇ، سايىت تەتۇرلۇك قىلىپ، جىدەل چىقاردى. سايىت ئەسلىدىمۇ قىزىل كۆز، ئاچكۆز، غەرەز ئۇقمايدىغان لۇكچەك ئادەم بولغاچقا، ناسىراخۇننىڭ قولىدىكى تەۋەززۇنى تارتىۋېلىپ، ئۇنى چېپىۋەتكەنىدى.

— بايىلا، سايىتنى ساقچىلار لاتا پىكاپقا سېلىپ ئېلىپ كەتتى، — دېدى رەجەپ كارناي ئېغىر تىنىپ، — ئىسىت، ئىسىت... «ئۇكامنى

بوز يەردىن كەنتكە يۆتكەيمەن» دەپ، بۇ ئادەمنىڭ مېڭىپ كەتكەن يوللىرى، قىلغان خۇشامەتلىرى. . . بەش - ئالتە يىل تارتقان رىيازىتى مانا شۇنداق ئۆزىنىڭ جېنىنى قىيناش بىلەن ئاياقلاشتى.

كامىلنىڭ كاللىسىغا ھېچنېمە كىرمەيتتى. توۋا، تېخى تۇنۇگۈنلا ئېتىزلاردا ساپايسىنى شاراقلىتىپ، غەزەل توۋلاپ، كەتمىنىنى پارقىرىتىپ يەر ئۆرۈپ، كامىلنى ئۆيىگە باشلاپ، كېچىچە رىۋايەت سۆزلەپ، كېچىك قىزنى قۇچىقىدا: «مۇدۇكۇم، مۇدۇكۇم، ئۇز مۇدۇكۇم. . . » دەپ ئەركىلىتىپ يۇرگەن ئاشۇ دىلكەش، ئاق كۆڭۈل، مۇلايىم دېھقان ئەمدى يوق بولۇپتۇ - ھە؟ . . . بۇنىڭغا كىشىنىڭ ئىشەنگۈسى كەلمەيتتى. . . ناسىراخۇن بىر ئەچەكنى تالىشىپ ئەمگەن ئىنىم، بىر قورساقتا ياتقان قان قېرىندىشىم دەپ، شۇنچە سەكپارە بولغانىدى. بىراق قارا كۆڭۈل سايىت بىر تۇتام شاخ ئۈچۈن، ئۇنى ئۆلتۈرۈۋەتتى. «يېزىپ بەرگەن ئىلتىماسلىرى رەھبەرلىكنى ئېرىتىۋەتتى» دەپ خۇشاللىقىدىن ناسىراخۇننىڭ كۆزلىرى يۇمۇلۇپ كەتكەنىدى. ئۇ جان ئالىدىغان جەبرائىلنى ئۆز ھۇزۇرىغا چىللاپ ئەكەلگەنىكەن. ئەگەر كامىل ئاشۇ ئىلتىماسلارنى يېزىپ بەرمىگەن بولسا، ئۇ مەلئۇنمۇ كەنتكە كېلەلمىگەن بولاتتى. ناسىراخۇنمۇ مۇنداق ۋاقىتسىز ئۆلمىگەن بولاتتى. مانا ئەمدى ئۇنىڭ بۇ دۇنيادا بىر ئەسىر ياشىغان دادىسى، ئۇپقە كېسىلىدىن قىسماقتەك ئېگىلىپ قالغان ئايالى، ئىككى نارەسىدە قىزى قانداقمۇ قىلار؟ . . . كۇنلىرىنى نېمىگە تاينىپ ئۆتكۈزەر؟ . . . كېچىككىنە مەنپەئەت ئادەملەرنى شۇنچىۋالا ياۋۇز قىلىۋېتەمدۇ؟ . . . «مېنىڭ، سېنىڭ» دەيدىغان بۇ ئىككى ئېغىز سۆز نېمانچە قۇدرەتلىك رەزىل كۈچكە ئىگە؟ . . . ئۇ ئاتىنى بالىغا، ئەرنى خوتۇنغا، قېرىنداشلارنى بىر - بىرىگە قارىتا قان چاچىدىغان قېنىقماس دۇشمەنلەرگە ئايلاندۇرۇۋېتەمدىغاندۇر؟ . . .

كامىل ئادەملەر ئارىسىدىكى ناھايىتى سېسىق پۇرايدىغان بېخىللىق، ئاچكۆزلۈك، مەنپەئەتپەرەسلىك، مەنمەنلىكنىڭ يېرىم چىرىپ كەتكەن تۆرەلمىسىنى كۆرگەندەك بولدى. . . .

— مۇئەللىم، جىمىپ كەتتىلىغۇ؟ — دېدى رەجەپ كارناي كامىلنىڭ

ئاقسرىپ كەتكەن چىرايىغا قاراپ، — مەرەجىخاننىڭ كېسىلى ياخشى بولۇپ قالدىمۇ؟

— مەرەجىخان ئاننىنى ناھىيىلىك دوختۇرخانىغا يۆتكىمەكچى ئىدۇق، — دېدى كامىل، — مەن ئېشەك ھارۋىسىغا كەلگەنىدىم.

— ئەترەت ئىشخانىسىدا ئادەم بار، شۇلار قېتىپ بېرىۋېن، — رەجەپ كارناي يىغا ـ زارە ئاڭلىنىۋاتقان قورۇنى ئىشارە قىلدى، — ھازىرلاردىن ھال سوراپ قويامىلا؟

— ئەلۋەتتە...

كامىل ئادەملەر ئارىسىدىن ئۆتۈپ ھويلىغا كىردى. ئۆي ئىچىدە ھازىرلار ۋە كېپەنلىك تىككۈچىلەر بىلەن تولغانىدى. ئاغىزى ـ بۇرۇنلىرىنى ئاق داكىدا يۆگۈۋالغان مەيىت يۇيغۇچىلار ئىچكەركى قازناق ئۆيگە كىرىپ كېتىۋاتاتتى. كامىل جەينەكتەك پۈكۈلۈپ ئولتۇرغان بوۋاي بىلەن قول ئېلىشىپ كۆرۈشتى. ناسىراخۇننىڭ ئايالىغا تەسەللى بەردى. لېكىن ناسىراخۇننىڭ ئىككى قىزى كاملىغا ئېسىلىپ يىغلاپ، ئۇنى بىر ھازا قويۇپ بەرمىدى.

يۇرىكى ئېزىلىپ، روھىي چىقىپ كەتكەن ئادەمدەك بولۇپ قالغان كامىل ئەترەت ئىشخانىسىغا بېرىپ، ھارۋىنى قاتتۇردى. ئاندىن ئېشەكنىڭ ئىككى كۈنلۈك يېمى ئۇچۇن ئالغان قوناق ۋە توغرالغان پىچاننى تاغارغا قاچىلاپ، ھارۋىنىڭ ئارقىسىغا چىگدى ـ دە، يولغا چىقتى. كامىل كۈن چۈشتىن قايرىلغاندا، دوختۇرخانىغا يېتىپ كەلدى. نەفىسە ئاننىسىنى يۆتكەش رەسمىيەتلىرىنى تەييارلاپ ساقلاپ ئولتۇراتتى. ئۇلار ھارۋىغا كىگىز ـ كۆرپىلەرنى سېلىپ، مەرەجىخان ئاننىنى يېتقۇزدى. كامىل ئېشەكنى ئالدىراتماي سىيلىق ھەيدىگىنىچە، شەھەرگە قاراپ يولغا چىقتى.

كامىل، نەفىسەلەر گازۇن كۆۋرۈكىگە كېلىشى بىلەن، قار ئۇچقۇنداپ شامال چىقىشقا باشلىدى. ئۇلار مەرەجىخان ئاننىنى يۆگەپ، باشلىرىنى ئورۇۋەتتى. شامال بارغانسېرى كۈچەيىپ، بىر دەمدىلا بورانغا ئايلاندى. قار توزغاقتەك توزۇپ، يۈز ـ بويۇنلارنى ھەر دەك چاقاتتى. نەفسە رومىلىنى چىڭ ئورۇۋالغان بولسىمۇ، مەڭزىلىرى، نېپىز

لەۋلىرى ئانارەك قىزىرىپ، كىرپىكلىرى ۋە قاشلىرىغا قار تۇزۈندىلىرى قونغاندى. كامىل قۇلاقچىسىنى چۈشۈرۈپ، ياقىلىرىنى كۆتۈرۈپ قويۇپ، ئېشىكىنى بورانغا قارشى ھەيدەپ، شەھەرگە كىرىپ كەلگەن مۇشۇ پەيتته، ھېكمەت جامە مەسچىتىنىڭ بورا سېلىنغان ئۆيىدە تىزلانغىنىچە، بېشىنى ساڭگىلىتىپ تەنها ئولتۇراتتى. جۇمە نامىزى ئاللىقاچان ئۆتۈلۈپ بولغاندى. مەسچىتنىڭ ئىچى سىرلىق جىملىققا چۆككەن... سىرتتا بوران ھۇۋلايتتى، نېمىلەرنىدۇر ئىسلاشقان دېرىزە كۆزنەكلىرىگە ئۇرۇپ، شەپە بېرەتتى. ھېكمەتنىڭ قان قۇيغاندەك قىزىرىپ كەتكەن كۆزلىرىدىن ئاققان ياشلار تىزلىرىغا تۆكۈلەتتى...

گۈلزىبا قىيىن تۇغۇت دوقمۇشىغا دۇچ كەلدى. گەرچە ئۇنىڭ ئۇغۇل تۇغقىنىغا ئىككى كۈن بولۇپ قالغان بولسىمۇ، ئۆزى تېخىچىلا ھوشىغا كېلەلمەيۋاتاتتى. دوختۇرلار تىرىشچانلىق كۆرسىتىپ، بارلىق ئامالالارنى قىلىپ كۆردى. بىراق، ئۇنىڭ تېنى بەك ئاجىزلاپ كەتكەن، ئۆپكە توبىركۇلىيوزى كېسىلمۇ ئاخىرقى باسقۇچقا بېرىپ قالغانىدى. ھېكمەت ئۇنىڭ بېشىدا ئىككى سوتكا كىرپىك قاقماي ئولتۇردى. ئۇ بالىنىست ئىشخانىلىرىدا سائەتلەپ ئولتۇرۇپ، دوختۇرلارغا يالۋۇردى، يېلىندى. كېچىلىرى ئۇلارنىڭ ئۆيلىرىگە كىرىپ يىغلىدى، قاقشىدى. لېكىن ئۇلار خۇدا ئەمەس ئىدى، كۆرۈنۈپ تۇرغان دەھشەتلىك رېئاللىق، رەھىمسىز ئەجەل ھېكمەتنى سارالاپ قىلىپ، ئەقلىدىن ئاداشتۇرۇپ قويغاندەك قىلىپ قويدى. ئۇ بىرەر ئىشنى ئويلاپ، ئاخىرىغا يەتكۈزەلمەيتتى. قانداقتۇر قالايمىقان، باش - ئايىقى يوق گادىراماش خىياللار، بىر - بىرىگە باغلانمىغان ئوي - پىكىرلەر قۇيۇندەك پىرقىراپ، ئۇنى تېگى يوق ھاڭلارغا تاشلاپ، ئاسمان قەھرىدە غازاڭدەك ئۇچۇراتتى. ئۇنىڭ كىملەرگىدۇر ئەرز - دادىنى ئېيتقۇسى، ئاچچىق كۆز ياشلىرىنى تۆكۈپ، تىلەك تىلىگۈسى، ھەسرەت - نادامەتتىن لەختە - لەختە قان - يىرىڭغا ئايلانغان يۈرىكىنى كۆرسەتكۈسى، خۇدانىڭ ئادالەت ۋە شاپائىتىنى كۆرگۈسى كېلەتتى. شۇڭا، ھېكمەت ئاللاھنىڭ ئۆيى بولغان مەسچىتكە كەلگەنىدى.

— ئاھ خۇدا، مەن نامراز ئوقۇمىغان، — سۆزە ـ ئايەتلىرىڭنىمۇ بىلمەيمەن... — دېدى ھېكمەت ياشلىق كۆزلىرى بىلەن سۆرلۈك مېھرىبانلىق قاراپ، — لېكىن مەن سېنىڭدىن گۈزەل سۆزنى كۆلدىم... بالامنىڭ ئانىسىنى سەندىن تىلەيمەن... سەن مېنى «شەرىئەتنىڭ پەرز ـ سۈننەتلىرىنى ئادا قىلمىغان» دەپ ئۇنداق قاتتىق جازالىما! بۇ... بۇ... بەكمۇ ئادالەتسىزلىك بولىدۇ... ئۇنىڭسىزمۇ ئۇرغان ئاھلىرىم، دەريا ـ دەريا ياش تۆككەنلىرىم ئازمۇ؟ شاھ مەشرەپ ئەۋلىيامۇ شەرىئەتكە مۇخالىپ گۈناھلارنى ئۆتكۈزگەن ئىكەنغۇ؟① بىراق، ئۇنىڭ تۆككەن ياشلىرىنى كۆرۈپ، سەن ئۇنى كەچۈردۈڭ، بەندەم دېدىڭ!... قىرئون خۇدالىق داۋاسى قىلىپ، بۇ دۇنيالىقنى تىلىگەندە②، سەن ئۇنىڭ تىلەكلىرىنى مەقبۇل ئەتتىڭ!... مەنمۇ سەندىن بۇ دۇنيالىقىمنى سورايمەن... مېنىڭ گۈلزىبارىمنى قايتۇرۇپ بەر!... توغرا، مەن بىر گۈناھكار بەندە!... بىراق، سېنىڭسىز تاپانغا تىكەن سايمايدىغۇ... دۇنيادا ھەممە مەخلۇقاتنى ياخشى ـ يامان قىلىپ يارالتقۇچىسەن، ھەربەندەڭنىڭ لېپىنى قۇرۇپ، ئۇرۇش، ئارقىغنى ئۆرۈپ، جان ئاتا قىلغاندا، قىسمەت ـ كەچمىشىنى پىشانىسىگە

---

① رىۋايەتلەردە ئېيتىلىشىچە، شاھ مەشرەپ پانىغا تۆرەلمەسلىك ئالدىدا، ئاللاھ ئۇنىڭ روھىنى يارالتقانىكەن. مۇھەممەد پەيغەمبىرىمىز كارامەت كۆرۈپ، ئۇنى مېنىڭ ئۆممىتىم ئەمەس، ئۇ گۈناھقا پاتقان بەندە، دېگەندە، ئاللاھدىن ۋەھى كېلىپ: «ئەي مۇھەممەد، ئارقاڭغا قارا، نېمە كۆردۈڭ؟» دەپ سورىغان. پەيغەمبىرىمىز: «چەكسىز كەتكەن سۈنىي كۆردۈم» دېگەن. ئاللاھ: «مانا بۇ مەشرەپنىڭ مەن ئۈچۈن تۆككەن ياشلىرى» دېگەنىكەن.

② رىۋايەتلەردە ئېيتىلىشىچە، قىرئون: «مەن بولسام خۇدا، ئىبراھىم ئەلايھىسسالامنىڭ خۇداسىنى ئۆلتۈرۈۋېتىمەن» دەپ جاكارلىغان ۋە پىنھان يەردە: «ئاھ خۇدا، مېنى قوۋمىم ئالدىدا شەرمىسار قىلما، مەن سېنىڭدىن بۇ دۇنيالىقىمنى تىلەي...» دەپ ياش تۆكۈپ، ئىلتىجا قىلغان. ئاللاھ ئۇنىڭ تىلىكىنى مەقبۇل ئېتىپ، پەرىشتىلەرگە دەريادىكى بېلىقنى پەلەككە ئېلىپ چىقىپ تۇتۇپ بېرىشنى بۇيرۇغان. قىرئون پەلەككە قارىتىپ ئوقيا ئوقىنى ئۇزگەندە، ئاسماندىن قان تۆكۈلۈپ چۈشكەن. شۇ چاغدا بېلىقنىڭ بوينى كېسىلگەنلىكى ئۈچۈن، شەرىئەتتە بېلىقنى بوغۇزلىماي يېيىش بۇيرۇلغانىكەن.

پۈتۈۋەتكەنمۇ ئۆزۈڭ تۇرساڭ! مەندە نېمە نۇقسان؟ . . . بۇنداق ئاسىلىق سېنىڭ بۇيرۇقىڭسىز بولامدۇ؟ مېنىڭ گۇناھلىرىم سېنىڭ ھۆكۈمىڭدىن تاشقىرى ئەمەسقۇ؟ . . . مەن دوزىخىي بولسامۇ، سېنىڭ بەندەڭمەن! . . .

ھېكمەت بېشىنى تۆۋەن سېلىپ جىمىپ قالدىيۇ، ياشلىرى توختىمىدى. ئۇنىڭ تىزلىرىغا قويۇۋالغان قوللىرى تىترەپ، مەيدىلىرى، بورىلار ھۆل بولۇپ كەتتى. ئۇ لىپمۇ لىپ ياشقا تولغان كۆزلىرى بىلەن تورۇسقا قارىدى.

— ئاھ خۇدا، سەن ئاشۇ ناتىۋان قىزغا كىچىككىنە ھوما بېرىپ، تاغدەك ئازاپلارنى ئارتقىنىڭ نېمىسى؟ . . . ئۇنى ھەسرەت ـ نادامەت دەشتلىرىدە تەنھا قالدۇرغىنىڭ ئادىللىقمۇ؟ . . . بىلەمسەن، ئۇنىڭ ھەربىر كىرپىكىدە قان دەريا‌سى بار. . . ئەگەر ئۇنىڭ كىرپىكى يۇمۇلسا، جاھاننى توپان باسىدۇ! . . . سەن گۈلزىبانى ئۆز كارامىتىڭ بىلەن پەرىشتىدەك ياراتتىڭ. . . ئەمدى ئۇن گۈلىنىڭ بىرىمۇ ئېچىلمىغاندا، ئۇنى ئېلىپ كېتىمەن دېمىگىن! . . . نارمىدە بالام تۇغۇلۇپلا ئانىسز قالمىسۇن! . . . ئۇنداق باغرى تاشلىق قىلمىغىن. . . بىچارىلەرگە رەھىم ئەيلىگىن. . . ئەگەر سەن ئۇنىڭغا شاپائەت قىلساڭلا، مەن سېنىڭ ئىشقىڭدا بىر ئۆمۈر دەرۋىش بولاي. . . مازايى ـ ماشايىقلاردا شەيخ بولۇپ، تاۋاپ قىلاي، ئەزىز بېشىم سەجدىدە ئۆتسۇن! . . . بىلەمسەن، ئۇنىڭسىز بۇ ھايات مەن ئۈچۈن پۈچەك پۈلغىمۇ ئەرزىمەيدۇ. سەن ئون سەككىز مىڭ ئالەمنى تىللاغا توشتۇرۇپ بەرگىنىڭ بىلەنمۇ، مەن ئاشۇ باغرى يارىغا تەڭ قىلمايمەن! ئۇنىڭسىز كۆرگەن راھىتىم دوزاخ ئازابى بولىدۇ! . . . سەن ماڭا يەتتە جەننىتىڭنى ۋەدە قىلساڭمۇ، گۈلزىبا ئۈچۈن، ۋەيلۇن دوزىخىڭنى تاللىغان بولار ئىدىم. . . سەن ماڭا رەھىم قىلغىن. . . گۈلزىبارىمنى ھوشىغا كەلتۇر. . . ئۇنىڭغا ئۆمۈر ئاتا قىل! . . .

ھېكمەت توپا بورىغا پېشانىسىنى يېقىپ، ئىسىت ئەيلىگەندەك باشلىرىنى چايقاپ يىغلايتتى. ئاللاھدىن گۈلزىبانى تىلەيتتى. دەرد ـ ھەسرەتلىرىنى تۆكۈپ، ۋەدە ـ ئەھدىلىرىنى بىلدۈرەتتى. ئاخىرى ئۇ ئېغىرلىشىپ كەتكەن تېنىنى ئارانلا كۆتۈرۈپ، دوختۇرخانىغا قايتتى.

سىرتتا شۇرغان ھۆۋلايتتى، قار ئۇچقۇنلىرىنى ھەر تەرەپكە ئۇراتتى، ھويلا، ئۆگزىلەردە نېمىلەردۇر تاراقلايتتى. تېلېگراف ستولبىلىرىدىكى قويۇق سىملاردىن ھۇشقىتقاندەك، ئاچچىق چىرقىرىغاندەك ئاۋازلار كېلەتتى. كوچىدا ئادەملەر شالاڭ ئىدى. ئۇلار باشلىرىنى گەجگىلىرىگە چۆكۈرۈپ، ئارانلا مېڭىشاتتى. شۇرغان بەزىلىرىنى نەلەرگىدۇر ئالدىراتقاندەك يۇگۇرۇتسە، بەزىلىرىنى ئارقىغا ئىتتىرىپ، ماڭغىلى قويمايتتى. ھېكمەتكە سوغۇقمۇ تەسىر قىلمىدى. ئۇ بالېنىستقا كىرگەندە، بۇمەرەمخان، ماھىگۇل، نەبىلەر بار ئىدى. پېشانىسى يېشىل يۇڭ ياغلىق بىلەن ئورالغان گۈلزىبا كۆزلىرىنى يۇمۇپ تۆپتۇز ياتاتتى. ئۇنىڭ ئوماق ھۆسنى پۇچۇلغان بولۇپ، ئاپئاق تاتىرىپ كەتكەنىدى. گەز باغلىغان لەۋلىرىدە قان دېدارى كۆرۈنمەيتتى. ماھىگۇل ھېكمەتنىڭ توپا يۇقۇپ قالغان پېشانىسىگە قاراپ قويدى.

— ھېكمەت ئاكا، — دېدى ماھىگۇل پەس ئاۋازدا، — شەھەردىكى دوستلىرىڭىز كەپتىكەن. مۇرات ئاكام خېلى ئۇزۇن ساقلاپ، ھېلىلا كەتتى. كامىل ئاكام بىلەن نەفىسە ئاچام ئانىسىنى ئەكەلگەنىكەن، بەشىنچى ئۆيگە ئورۇنلاشتى. ئابلىز نەۋا سىزنىڭ جامەگە كىرىپ كېتىۋاتقانلىقىڭىزنى كۆرگەنلىكىنى ئېيتتى...

ھېكمەت ئۇنچىقمىدى. ئۇ گۈلزىبانىڭ قېشىدا ئولتۇرۇپ، ئۇنىڭغا ئېڭىشىپ ئۇزۇن قارىدى ۋە ئۇنىڭ يوتقاندىن چىقىپ قالغان جانسىز قوللىرىنى ئالقىنىغا ئېلىپ، كۆزلىرىگە، يۈزلىرىگە ياقتى. ماھىگۇل، نەبىي ئۇنىڭ قېشىدا قاراپ تۇراتتى. ئورۇندۇقتا چۆكۈپ ئولتۇرغان بۇمەرەمخان ھېكمەتكە تىكىلىپ قارىپالمىدى.

— گۈلزىبا، — دېدى ھېكمەت مىسكىن ھالەتتە، — مەن ئاللاھقا تاۋاپ قىلدىم... ئۇنىڭدىن سىزنى تىلىدىم... ئۇ مەندەك بىر بىچارە مۇساپىرنىڭ تىلەكلىرىنى مەقبۇل ئەتسە، ئەجەپ ئەمەس... گۈلزىبا، سىز مېنى بۇنداق يالغۇز تاشلاپ كەتمەڭ!... مېنىڭ تەنھا قالغىنىمدىن، سىز بىلەن كەتكىنىم تۈزۈك... سىز غۇلجىلارغا بارايلى، قاباھەتلىك چۈشلەرنى ئۇنتايلى دېگەن ئەمەسمىدىڭىز؟... بىلىمەن،

سىزگە ئۇلار بەك ئۇۋال قىلدى، — ھېكمەتنىڭ ياشلىرى بىردىنلا تۆكۈلدى، ماھىگۈل، نەبىلەرمۇ يىغلىۋەتتى، — بەختىزنى، ئۆمرىڭىزنى نابۇت قىلىپ، كۆپ خورلۇقلارنى سالدى... بۇ خورلۇقلارنى ئىچىڭىزگە يۇتۇپ، ئۈششۈك تەگكەن ياپراقتەك قۇرۇپ كەتتىڭىز... بۇ ۋاپاسىز دۇنيا شۇنداق ئىكەن، ياخشىلار خورلىنىدىغان، يامانلار شادلىنىدىغان!... سىز ھەممىگە كۆيۈمچان ئىدىڭىز... قېرىندىشلىرىڭىزغا شەپقەت قىلاتتىڭىز... كۆڭۈل ئايايتتىڭىز... بىھۇدە بىر كىمنىڭ دىلىنى رەنجىتىپيتتىڭىز...

ھېكمەت گۈلزىبانىڭ قولىنى ئاستا يۆگەپ، پېشانىسىگە ئالقىنىنى قويدى. ئۇ گۈلزىبانىڭ ئىسسىتمىسىنىڭ ئۆرلەۋاتقانلىقىنى سەزدى.

— گۈلزىبا... گۈلزىبا؟... — ھېكمەت كۆزىدىكى ياشلارنى سۈرتمەي، گۈلزىباغا ئېڭىشتى، — قاراڭا، ئامراق سىڭلىڭىز ماھىگۈل، ۋاپادار ئىنىڭىز نەبىلەر سىزگە قاراپ تۇرىدۇ... ئانىڭىزمۇ يېنىڭىزدا...

گۈلزىبانىڭ كىرپىكلىرى مىدىرلىدى. ئاندىن ئۆزىمۇ ئاستا تەۋرىنىشكە باشلىدى. ئۇ بىردىنلا جۈيلىگەندەك نېمىلەرنىدۇر شۇنىرلىدى - دە، بىردىنلا زەئىپ ئاۋازدا ھېكمەتنى چاقىردى. ھەممەيلەن كارىۋاتقا ئېڭىشىپ، گۈلزىباغا قاراشتى.

— ھېكمەت... ھېكمەت... سىز... سىز قېنى؟ — گۈلزىبا كۆزىنى ئېچىپ قوللىرىنى يوتقاندىن چىقاردى، — ھېكمەت... بالام... بالام قېنى؟...

— مەن بۇ يەردە... گۈلزىبا مېنى كۆرۈۋاتامسىز؟ — ھېكمەت ئۇنىڭ قوللىرىنى تۇتتى، — مەن... مەن بالىنى ئەكىرەي... ھازىرلا...

ھېكمەت يۈگۈرۈپ چىقىپ، سىستېرىغا ئەھۋالنى ئېيتتى ۋە بوۋاق بالىلار يانقۇزۇلغان ئۆيگە كىرىپ، زاكىلانغان بالىنى كۆتۈردى - دە، ئۇنى بالېنىستقا ئېلىپ كىردى.

— قاراڭ گۈلزىبا، ئوغۇل تۇغدىڭىز... سىزگە مۇبارەك بولسۇن!... — ھېكمەت بوۋاقنى يېقىن ئېلىپ كەلدى، — سىز ئوغۇل تۇغسام، ئىسمىنى ئەزىمەت قويايلى دېمىگەنمىدىڭىز... مانا بۇ كىچىك ئەزىمەت.

— ئەزىمەت... بالام!... — گۈلزىبانىڭ ياشلىرى كۆز جىيەكلىرىدىن ئېقىپ ياستۇققا تۆكۈلدى، — سەن... سەن... دادائىدەك... ۋاپادار... كۆيۈمچان... ئاق كۆڭۈل... دىيانەتلىك ئادەم بول... سېنىڭ دادائ... بەكمۇ... ياخشى... ئادەم!...

گۈلزىبا ماغدۇرى كەتكەن قوللىرىدا، بوۋاقنىڭ قىپقىزىل، يۇمشاق يۈزلىرىنى سىيلىدى. بالىسىغا خۇنى كەتكەن گۈنسىز كۆزلىرى بىلەن تويماي قارىغانسېرى، ئۇنىڭ ياشلىرى جىنەستىدەك تۆكۈلمەكتە ئىدى. ئۇ ماھىگۈل، نەبىلەرنىڭ قولىنى تۇتۇپ: «سىلەر قانداقمۇ قىلارسىلەر؟...» دېدى ـ دە، قوللىرى يوتقان ئۈستىگە لاسسىدە چۈشتى. گۈلزىبا مۆلدۈرلەپ تۆكۈلۈپ تۇرغان ئانىسىغا قارىدىيۇ، گەپ قىلمىدى.

— ھېكمەت... ھېكمەت... بېشىمنى... — گۈلزىبانى يۆتەل بىلەن بىللە ھۆ قىستاپ كەلدى. ھېكمەت گۈلزىبانىڭ بېشىنى كۆتۈرۈشى بىلەن، ئۇ قان قەي قىلدى. ئاپئاق داستا تۆگۈر ـ تۆگۈر، قىپقىزىل قان ئۇيۇتمىلىرى لىغىرلاپ تۇراتتى. ئارقا ـ ئارقىدىن قانتىتىق كەلگەن ھۆددىن ئۈنىڭ نەپسى قىستاپ، ھاسىراپ كەتتى. ھېكمەت ھالىدىن كەتكەن گۈلزىبانىڭ ئاغزىلىرىنى چاپقاتقۇزۇپ، قان يۇقىلىرىنى سۈرتۈپ، ياتقۇزۇپ قويدى.

— ئۇھ، كۆكسۈم يېنىكلەپ قالدى... — گۈلزىبا زەئىپ شۇڭىلىدى، — ھېكمەت ئا... ئانامغا... گەپىم... گەپىم بار ئىدى.

ھېكمەت گۈلزىبانىڭ يۈزىنى سىيلاپ قويۇپ، بالىنى ئۇنىڭ يېنىغا ياتقۇزدى ـ دە، كارىدورغا چىقىپ كەتتى. بۇمەرەمخان كارىۋاتقا كېلىپ، قىزىرىپ ئىششىپ كەتكەن كۆزلىرىنى باش رومالىنىڭ ئۇچىدا سۈرتۈپ ئولتۇردى. ماھىگۈل بىلەن نەبى ئاچىسىنىڭ باش تەرىپىگە كېلىۋالغانىدى. سۆتتەك ئاقىرىپ كەتكەن گۈلزىبا قۇرۇپ كەتكەن كالپۇكلىرىنى يالىدى. دەمۇ دەم دېمى كېسىلەپ تۇرغاچقا، ئۇنىڭ سۆزلىرى ئۈزۈلۈپ قالاتتى.

— ئانا... يىغلىماڭ... مېنىڭ ۋاقتىم... كۆپ قالمىدى... سىز... نادان... نادانلىقىڭىزدىن... بولدىلا، بۇ... گەپلەرنى

قىلىپ نېمە قىلاي؟... سىز... مېنىڭ يەنىلا ئانام!... كۆپ... دەرد چەككەن... ئانام!... ئانا بۇنى... — گۈلزىبا پاقا چېكىدىن چىمچىلاق قولدىنمۇ كىچىك قەلەمتىراشنى چىقاردى، — بۇنى ئېلىڭ!...

بۇمەرەمخان قىزىنىڭ بېشىنى كۆتۈرۈپ، قىزىل يىپەك باغلىق قەلەمتىراشنى چىقىرىۋالدى. ماھىگۈل، نەبىلەر ئىنتايىن نەپىس ھەم نازۇك پارقىراپ تۇرغان قەلەمتىراشقا ھەيران بولۇپ قارايتتى...

— بۇ... ھېكمەتتىڭ دادىسىنىڭ... چەت ئەلدە... مۇساپىر بولۇپ... يۈرگىنىدە... ساقلىغان تەۋەررۈكى... ئىزىمەت بېشىغا... توشقاندا... بوينىغا ئېسىپ قويۇڭ... ماھىگۈل، نەبى! — گۈلزىبا ئىككى ئۈكسىنىڭ قولىنى تۇتتى، — سىلەر... بۇنى... كۆرىۋاتامسىلەر... (گۈلزىبا ھاسىراپ بىرەدەم توختىۋالدى) گۈلرۇز... ھەرگىز بىلمىسۇن... نەبى ئۇكام... سېنى ئاخىرىغىچە... ئوقۇتارمەن... دېگەنىدىم... كەچۈر مېنى... سەن ئوبدان بالا بولدۇڭ... ماھىگۈل ئاچاڭ... ياۋاش... ئەگەر مېنى خاتىرجەم ياتسۇن... دېسەڭ، ئۇنى ئاسرا، ئۇكاڭ ئەزىمەتنى قاتارغا... قات... ئۇھ ۋاي... ئۇمۇ گۈلرۇزنىڭ... خورلۇقلىرىغا... قالمىسۇن!...

— ئاچا، ئۇنداق دېمە، سەن... سەنلا ماڭا كۆيۈنەتتىڭ، — نەبى ئاچىسىنىڭ بوينىغا ئېسىلىپ ئېسەدەپ - ئېسەدەپ يىغلاپ كەتتى، — مەن... مەن... ئەمدى قانداق قىلىمەن؟... ياق، ياق، سەن مېنى تاشلاپ كەتمىگىن!... سەن كەتمىگىن، ئوبدان ئاچا!...

— ئاچا... ئاچا!... — ماھىگۈل قورقۇپ ۋارقىرىۋەتتى. گۈلزىبانىڭ يۈمۈلغان كۆزلىرى ئاستا - ئاستا ئېچىلدى، — جېنىم ئاچا... سېنى مۇشۇ ھالغا كەلتۈرۈپ قويغىنى دادام بىلەن گۈلرۇز... مەن... بۇنى ھەرگىز ئۇنتۇلمايمەن...

— قىزىم گۈلزىبا، — بۇرەمخان تۇنجى قېتىم ئېغىز ئاچتى، — سىزگە مەن زامىن بولدۇم... مېنى ئەپۇ قىلىڭ... مەنمۇ سىز...

بۇمەرەمخاننىڭ گېپى ئۈزۈلدى. گۈلزىبا مەيدىسىنى تۇتقىنىچە بەكمۇ ئاجىز ھەم قىيىن يۆتەلدى ۋە ئارقىدىنلا ھۆ بولۇپ، داسقا قان ياندۇردى،

ئۇر ئوپۇر - توپۇر بولۇشۇپ كەتتى.

— ئانا، — دېدى گۈلزىبا بىر ھازاجەمجىتلىقتىن كېيىن، — ئەزىمەت ئىككى - ئۈچ ياشلارغا كىرگەندە، دادىسىغا بېرىڭ... گۈلرۇز ئۇنىڭغا... قەست قىلىپ... قويمىسۇن... ماھىگۈل سىزنىسى... ھېكمەت ئاكىڭىز... ئۇرۇمچىگە... ئوقۇشقا ئۆتكۈچە، ئۆيگە كەلمەڭ... كەلسىڭىزمۇ قونماڭ... نەبى ئۈكام... سېنى ھېكمەت... ئاكاڭ... بەكمۇ ياخشى كۆرىدۇ... ئۇنى تاشلىۋەتمە... گەپلىرىمنى ئۇقالىدىڭمۇ؟

— ئۇقتۇم... ئۇقتۇم ئاچا، — نەبى يامغۇردەك تۆكۈلۈپلا تۇراتتى، — ھەممە گەپلىرىڭنى كۆڭلۈمگە پۈكۈۋالدىم... ئەزىمەتنى بىر كىمگە خار قىلدۇرسام، ئادەم بولماي كېتەي... ئۇنى ئۆزۈم چوڭ قىلىمەن...

— ئانا... ھېكمەت... ئوغلىنى كۆرگىلى كەلسە... ئىززەت - ھۆرمىتىنى قىلىڭلار... ئۇ باھاسىز... — گۈلزىبا ھوشىدىن كەتتى.

— گۈلزىبا!... گۈلزىبا!... — بۇمەرەمخان ژارقىراپ يىغلىۋەتتى، — جېنىم قىزىم، كۆزىڭىزنى ئېچىڭا...

ماھىگۈل، نەبىلەرمۇ چۈرقۇرۇشۇپ ئاچىسىغا ئېسىلدى. كارىدوردا ئايلىنىپ يۈرگەن ھېكمەت ئۆچقاندەك كىرىپ كەلدى. بۇ قېتىم گۈلزىبا ئۇزۇنغىچە ھوشىغا كەلمىدى. ھېكمەت دوختۇرنى چاقىرىپ كەلدى. دوختۇر گۈلزىبانىڭ تومۇر سوقۇشى، يۈرەك ئۇرۇشى، كۆزلىرىنى تەكشۈرۈپ كۆرۈپ بېشىنى ئېغىتتى.

— مەن سىلەرگە تۇنۇگۈنلا ئېلىپ چىقىپ كېتىڭلار دېمىگەنمىدىم؟ — دېدى دوختۇر ئېغىر تىنىپ.

— دوختۇر، ۋىلايەتلىك دوختۇرخانىغا يۆتكىسەم بولارمۇ؟ — دېدى ھېكمەت ئۈمىد بىلەن...

— ئىختىيارىڭىز، لېكىن ئايالىڭىزنى قىينىغانىڭ نېمە پايدىسى؟ — دوختۇر خاپا بولغاندى، — ئەڭ ياخشىسى، ئۆيگە ئېلىپ چىقىپ، بىر نەچچە كۈن ئوبدان بېقىۋېلىڭ...

دوختۇر چىقىپ كەتتى. بىراق ئۇنىڭ ھېكمەتنىڭ بەك بىچارە ھالىتىگە ئىچى ئاغرىغان بولسا كېرەك، سەستىرانى كىرگۈزگەندى. ئۇ

گۈلزىبانىڭ بىلىكىگە ئوكۇلدىن بىرنى ئۇرۇپ قويۇپ، ھېچكىمگە قارامۇ قويماي، تەخسىلىرىنى يىغىشتۇردى. سېستىرا چىقىپ كېتىپ بىر چاغدىلا، گۈلزىبا زەئىپ ئىگراپ كۆزىنى ئاچتى. ئۇ ئۆزىگە قاراپ يېنىدا تۇرغان ھېكمەتنى تونىدى. باشقىلارنىمۇ خىرە- شىرە كۆردى ۋە «چارچاپ كەتتىم» دەپ شۇئىرلىدى - دە، كۆزلىرىنى يۇمدى.

تۈن نىسپى بولۇپ قالغانىدى. گۈلزىبا تېخىچە ئېغىر تىنىپ بەھوش ھالەتتە ياتاتتى. سىرتتا شۇئىرغان توختايدىغاندەك ئەمەس ئىدى. ھېكمەت بالىنىستىن چىقىپ، دوختۇرخانا پەلەمپىيىنىڭ سوپىسىدا ئولتۇردى. ئۇ گۈلزىبانى دوختۇرخانىغا يۆتكىگەن بىر ھەپتىدىن بېرى، تىرىك مۇرىدىغا ئايلىنىپ قالغانىدى، كۈنلەپ تاماق يېمەيتتى، ھەر دەقىقە ۋە مىنۇتلىرى ۋەھىمە، ئەندىشە، قورقۇنچ بىلەن ئۆتەتتى. بولۇپمۇ دوختۇرلارنىڭ: «روھىي جەھەتتىن ياخشى بولالمىغانلىقى ئۈچۈن، كېسەل ناھايىتى تېز تەرەققىي قىلغان» دېگەن سۆزىنى ئاڭلىغاندىن كېيىن، ئۇنىڭ كۆز ئالدىدىن قايىت زادىلا كەتمىدى. ئەگەر ئۇ ئاشۇ لەنىتى پۇلنى ئالمىغان بولسا، كېيىنكى ھەم جامال توختىلار ئۇنچىۋالا ھىيلە - نەيرەڭ، سۈيىقەستلەرنى ئىشلىتىپ، ھەددىدىن ئاشمايتتى. گۈلزىبامۇ بۇگۈنكىدەك ئەجەل چاڭگىلىغا چۈشۈپ قالمايتتى. قايىت گۈلزىبانى قۇربانلىق قوي قىلىدىغان چاغدا، ئۆچكە ياغلىرىنى ئېرىتىپ، «ۋاي قىزىم» دەپ كەتكەندى. مانا ئەمدى بىر قېتىم كېلىپ قويۇشقىمۇ يارىمىدى. بۇنداق ئادەملەرنىڭ تۇرمۇش مەزانىدا، ئاتا - بالىلىق، ئەر - خوتۇنلۇق، قېرىنداشلىق مېھرى ئەسلا بولمايدۇ... پەقەت پۇل، مەنپەئەت، پايدىلا ئۇلارنىڭ بىردىنبىر ئېتىقادى بولىدۇ.

ھېكمەت قايىتىنى نەپرەت بىلەن ئەسكە ئېلىپ ئولتۇرغان مۇشۇ جۇدۇنلۇق كېچىدە، قايىتمۇ ھېكمەتنى پۇشايمان ئىلكىدە ياد ئەتمەكتە ئىدى...

... ئاق قار، كۆك مۇز بىلەن قاپلانغان قۇرۇم كۆلىدە ئۇچ قارا كۆلەڭگۇ دوڭغايغىنىچە، ھاسىراپ - ھۆمۈدۈپ شۇئىرغانغا قارشى بىر نەرسىنى سۆرەپ كېتىۋاتاتتى. بويىنىدىن پۈتىغىچە ئارغامچا بىلەن چىرماپ

باغلىنىپ، مۇز ئۈستىدىكى قاردا ئىز قالدۇرۇپ، سامان تىققان تاغاردەك سۆرۈلۈپ كېتىۋاتقان بۇ نەرسە — قايىت ئىدى. ئۇنىڭ ئاغزىغا بەلباغنى پۇرلاپ تىقىۋەتكەن بولغاچقا، كۆزى چەكچىيىپ، ئىنجىقلاشتىن باشقا ئاۋاز چىقىرالمايتتى. ۋەھشىيلەرچە ئۆلتۈرۈلۈش ئالدىدا تۇرغان قايىتنىڭ كۆڭلىدىن ھېكمەتنىڭ: «كېرىموف، جامال توختىلاردەك بۆرىلەرنى ئۆيۈڭگە باشلىدىڭ، ئۇلار ئەڭ ئاخىرى سېنى ۋەيران قىلىدۇ» دېگەن سۆزى زادىلا كەتمەيتتى. بۇ سۆز ئارقا - ئارقىدىن ئۇلىنىپ تەكرارلىنىپلا تۇراتتى.

كېرىموف، جامال توختى، يەنە قانداقتۇر ساقاللىق بىر كىشى قايىتنى ئىتنىڭ ئۆلۈكىنى سۆرىگەندەك، بېلىقچىلار بېلىق تۇتۇش ئۈچۈن چانغان كاشكول قېشىغا ئېكىلىشتى. كاشكولنىڭ يۈزىدە ئانچە نېپىز بولمىغان مۇز قاتقانىدى. بۇغۇزلىنىش ئالدىدا گۇداڭغا ئېلىپ كېلىنگەن كالىدەك، قايىتنىڭ بېشى چوڭقۇر كاشكولغا ساڭگىلىغاندا، ئۇ ھېكمەتنىڭ سۆزىنى يەنە ئەسلىدى. ئۇ ئىنجىقلايتتى. بۇلجىناتتى، سىلكىنەتتى...

— ئاغزىدىكى لاتىنى ئېلىۋېتىڭلار. ئەمدى ۋاقىرىسىمۇ ھېچكىم ئاڭلىمايدۇ، — دېدى جامال توختى ھاسىراپ، — بۇ دېگەن كۆلىنىڭ ئوتتۇرىسى...

ساقاللىق قايىتنىڭ ئاغزىدىكىنى كۇچەپ بىرلا تارتىۋىدى، ئۇزۇن كىر بەلباغ چۇۋۇلۇپ چىقتى. قايىت جالاقلاپ تىترەيتتى. ئىنجىقلاپ، نېمىلەرنىدۇر غۇدۇرايتتى. كۆزلىرىنى چەكچەيتىپ كاشكولغا قارايتتى ۋە بوينىنى تولغاپ، ئۇچ ئەزرائىلغا يالۋۇرغاندەك تەلمۈرەتتى.

— قېنى ئەمىسە تاشلايلى... — دېدى جامال توختى ئاستا ئەمما سۈرلۈك بۇيرۇق قىلىپ، — بۇ مۇتىھەمنىڭ چىرىك مۇردىسى بېلىقلارغا يەم بولسۇن.

— جېنىم ئاكىلار، مېنى ئۆلتۈرمەڭلار، پۇلۇڭلارنى تۆلەي...

ئۇلار قايىتنىڭ چىرقىراش، قىرقىراش، جان ئاچچىقىدا يىغلاشلىرىغا پىسەنت قىلماي، ئۇنىڭ پۇت، بەل ۋە ساغرىلىرىغا چىرمالغان ئارغامچىدىن قاماللاپ، بېشىنى كاشكولغا ئوستۇرۇۋىدى، بىر قات تۇتقان مۇز چاراسلاپ

سۆندى. ئۇ قانچە تىپىرلاپ، باشلىرىنى قاچۇرغان بولسىمۇ، يىلاندەك چېقىۋاتقان سوغۇق سۇغا بوينىغىچە پېتىپ كەتتى، سۇ بېتىگە بۇلدۇقلاپ كۆپۈك ئۆرلىدى... قايتىنىڭ بېشى سۇ ئىچىدە تۇنجۇقۇپ تۇرۇقلۇقمۇ، ھېكمەتنىڭ سۆزىنى ئەسكە ئېلىشقا يەنە بىر قېتىم ئۇلگۈردى.

قايت تارتىۋېلىندى. باش، يۈز، بويۇنلىرىدىن شۇرقىراپ تۆكۈلگەن سۇ مۇز ئۈستىگە چۈشە - چۈشمەيلا توڭلاپ قاتماقتا ئىدى. شۇنىڭغان ئېلىپ قاچقان تامچىلار نەلەردىدۇر تورۇكلاپ مۇز ئۈستىگە چۈشەتتى. قايت: «ۋۇ، ۋۇ... ۋۇ...» دېگىنىچە، جالاقلاپ تىترەپ، يىغلاپ سالدى.

— مېنىم تۇغقانلار... قانچىلىك دېسەڭلار... مەن... مەن... تۆلەپ بېرەي...

— ھە قېنى سۆزلە، ئىپلاس... — دېدى ئەمىلدىن، ئىككى يۈز يۆەن يۆلىدىن ئايرىلغان جامال توختى غەزەپ بىلەن، — خىيالىڭدا سەن مېنى مۇشۇنداقلا بولدى قىلىدۇ دەپ ئويلىغانمىدىڭ؟...

— گەپ قىل قىمارۋاز بەڭگى... — كېرىموف قايتىنىڭ يېقىنىغا بېرىپ تەپتى، — مېنى قۇرۇق ئۆستەڭگە مىراپ قىلىپ، قانچىلىك ۋەيران قىلىۋەتتىڭ؟...

— جېنىم ئاكىلار... ئۇز جامال توختى، ئوبدان كېرىموف، — قايتىنىڭ ئېڭەكلىرى كاسىلداپ، ھۆكۈرۈپ يىغلاپ، يالۋۇرماقتا ئىدى، — سىلەرنىڭ پۇلۇڭلارنى ھەسسىلەپ قايتۇراي، خوتۇنۇم، قىزىم لازىم بولسىمۇ بېرەي... مېنى ئۆلتۈرمەڭلار...

— ھەي سولامچى، ئۆلەرمەن قېرى خوتۇنىڭ كىمگە لازىمكەن؟ — دېدى جامال توختى قايتىنىڭ گەپىگىسىگە دەسسەپ تۇرۇپ، — گۈلزىرا ئۈچۈن شەھەردە ۋەتۋەرىكى چىقىپ كەتكەن شاپاقچى تۇرسا...

— ما... ماھىگۈل...

— ماقۇل، ساتامسەن، تۇتۇپ بېرەمسەن، نېمە قىلساڭ قىل... پۇلنى قاچان قايتۇرىسەن؟ — دېدى كېرىموف ئۆتۈكىنىڭ ئۇچىدا قايتىنىڭ ئېڭىكىنى كۆتۈرۈپ، — لېكىن بىزنى پەلەيمەن دېمە، بۇ قېتىم جاھانىڭ

ئۇ چېتىگە قاچساڭمۇ، جېنىمىزنى تىكىۋىق...
— ئون كۈن مۇھلەت بېرىڭلار...
— بولمايدۇ... — دېدى جامال توختى، — ساڭا ئەتىيازدا، يازدا بىز ۋاقىت بېرىپ بولغان...
— ئەمسە بىر، بىر ھەپتە...
— بىر ئېغىز گەپ — ئۇچ كۈن ئىچىدە تاپسەن... — دېدى جامال توختى، — سېنىڭ غېمىڭنى يەيمەن دەپ تارتقان زىيىنىم ئازمۇ؟... بىلەمسەن، مەن ھازىر ئىشلىك باقىدىغان قاراۋۇل... ئەمدى سوتقا تۇلىگەن ئىككى يۈز يۆەننى سەندىن ئالمىسام، كىمدىن ئۇندۇرىمەن؟...
— شۇنچە نۇرغۇن پۇلنى ئۇچ كۈن ئىچىدە نەدىن تاپىمەن؟ رەھىم قىلىڭلار.
— بوپتۇ، بەش كۈن بولسۇن، — دېدى كېرىموف، — قانداق رەسمىيەت بىلەن قايتۇرىسەن؟...
— سوتنىڭ قارارى بويىچە...
— پوق يەپسەن، مەن ساڭا تۆت يۈز يۆەن ئەمەس، بىر مىڭ بىر يۈز يۆەن بەرگەن...
— ماقۇل... ماقۇل...
— ئۇ يەر، بۇ يەرگە قاترايدىغان، قاچىدىغان ئىشنى قىلساڭمۇ بولىدۇ، لېكىن گۇرلۇك كېپىنىڭنى تەييارلاپ قوي... سېنىڭ ئارقاڭدا سايە بارلىقىنى ئېسىڭدىن چىقارما، — دېدى جامال توختى قولىنى شىلتىپ...
— ھەددىم ئەمەس... ھەددىم ئەمەس...
ئۇچ كۈنەكگە قايتىنى چالا-پۇلا يېشۈېتىپ، قار تۇزانلىرى قاپلىغان چەكسىز مۇزلۇقتا غايىب بولدى. كاشكول يېنىدا لالىيىپ ئولتۇرغان قايىت تۇيۇقسىزلا ھۆكۈمەك ئېتىپ يىغلىۋەتتى.
— ئاھ خۇدا، ... ھېكمەت توغرا دەپتىكەن... ئۇلار مېنى ۋەيران قىلدى... ماڭا ئۆلۈم ھەق...
قايىت قار، مۇز، شۇنىرغانغا ھەمراھ بولۇپ، قاراڭغۇلۇققا پاتقان

قۇرۇم كۆلىنىڭ ئوتتۇرىسىدا ئولتۇرۇپ، ھېكمەتنىــــى ئەسلەۋاتقان بۇ پەيتتە، ھېكمەت دوختۇرخانا سۇپىسىدا شۇمشيىپ ئولتۇرۇپ، ئۇنسىز ياش تۆكۈۋاتاتتى. ئۇ ئىشكىنىڭ ئېچىلغىنىنمۇ تۇيماي قالدى. يېنىدا ماھىگۈل تۇراتتى.

— ھېكمەت ئاكا، ئاچام ھوشىغا كەلدى، ئۇ سىزنىڭ ئىسمىڭىزنى چاقىرىۋاتىدۇ.

ھېكمەت ئەندىشە ۋە قورقۇش ئارىلاشقان ئوي بىلەن بالىنىــــستقا ناھايىتى تېز كىردى. ئاچىسىنىڭ ھېكمەتكە دەيدىغان گەپلىرى بارلىقىنى بىلگەن ماھىگۈل، ئانىسى بىلەن ئەبىنى شەرەت ئارقىلىق سىرتقا ئېلىپ چىقىپ كەتتى.

— مېنى يۆلەڭ! . . . — گۈلزىبا ئاڭلىنار ـ ئاڭلانماس شۇنىرلىدى.

ھېكمەت گۈلزىبانى ئاستا ئاۋايلاپ تۇرغۇزدى. گۈلزىبا ئېرىنىڭ مەيدىسىگە يۆلىنىپ بىلەكلىرىگە بېشىنى قويدى. ئۇنىڭ ئىسىستمىسى ئۆرلەپ كەتكەندى، ئۆزى جالاقلاپ تىترەۋاتاتتى. ھېكمەت يوتقانىنى تارتىپ يۆگەپ قويدى.

— ئەجەپ. . . مۇز. . . مۇزلاپ. . . كەتتىم. . . مېنىــــى قۇچاقلاڭ. . . رەھمەت. . . توۋا. . . ئويلىسام. . . سىزگە جاپايىمنى. . . سېلىپلا كەپتىمەن! . . .

— ئۇنداق دېمەڭ. . . سىزلا ساقىيىپ قالسىڭىز. . . — ھېكمەتنىڭ يېشى گۈلزىبانىڭ مەڭزىگە تامچىلاپ چۈشتى.

— ئۇھ. . . يامغۇر. . . يېغىۋاتىدۇ. . .

— ھەئە. . .

— بالا. . . بالىچۇ؟ . . . ئەزىمەت؟ . . .

— يېنىڭىزدا ئۇخلاۋاتىدۇ. . .

گۈلزىبانىڭ كۆزلىرى ئوچۇق تۇرسىمۇ كۆرمەيۋاتقاندەك بىر نۇقتىغا تىكىلىپ تۇراتتى. لېكىن ئۇ خىيالا ئوكۇلىنىپ قالغاندەك، سۆزلىرى ئاۋان ئىدى. «جان شەكىرىم، كېسەل ئادەمنى ئالدايدۇ. . . » دېگەن سۆزنى يادىغا ئېلىپ، ھېكمەتنىڭ تېنى شۇركىنىپ كەتتى. ئۇ بىر قولىنى

نەگدۇر ئۇزىتاتتى، يەنە جايىغا قويياتتى. نېمىندۇر بىرنەرسىنى ئالماقچى بولاتتى، ئالالمايتتى. ھېكمەت ئۇنىڭ قولىغا «ئۇسسىدىڭىزمۇ» دېدى. ئۇ زەئىپ ھالدا. «چېچىم... چېچىم...» دېدى. چوڭ ئىككى ئۆرۈم ئۇزۇن چاچ گۈلزىبانىڭ بىر يېرىگە پاتقان بولۇشى كېرەك دەپ ئويلىغان ھېكمەت ئۇنىڭ چاچلىرىنى ئاستا سۇغۇرۇۋېلىپ، مەيدىسىدىن تۆۋەنرەك يەرگە قويۇپ قويدى. گۈلزىبا چاچ ئۇچىنى سىيلاپ، چوڭ تىرناقتەك ئۇچ قىرلىق قىزىل تۇمارنى تۇتتى ۋە ھېكمەتكە ۋاللىدە قاراپ: «يېشىڭ!» دېدى. ھېكمەت تۇمارنى يېشىپ ئېلىپ ئۇنىڭ قولىغا تۇتقۇزدى. گۈلزىبا ئالقانلىرىنى يۇمۇپ كۆلۈمسىرىدى.

— ھېكمەت... بۇ ئاق كۆڭلىكىم... يارىشىپتىمۇ؟... دوختۇرخانىغا ئېلىپ... كىرگەن... كۇنىكىز... ئالماشتۇرۇۋالـغانىدىم.

— يارىشىپتۇ...

— سىز... ئىگەچى باغچىسىدا... «ئاق پاختىچۇ ئۇچاسىدا»... دېگەن ناخشا... ناخشا ئېيتقان... ئىدىكىز...

— شۇنداق! — ھېكمەتنىڭ ياشلىرى توختىماي تۆكۈلۈۋاتاتتى...

— ھېكمەت، ھېلىقى... ھېلىقى... «مەن بىر قىزنى...» دېگـەن... ناخشىكىزنى... ئېيتىڭا... ئۆتۈنەي... بۇ... بۇ ئاخىرقى... تەلىپىم... ئەمدى سىزنى... ھەرگىـز ئاۋارە... قىلمايمەن!...

ھېكمەت كۆز ياشلىرى تۆكۈلگەن ھالدا، تولىمۇ ئاستا ھەم يوغۇق، تۆۋەن ئاۋازدا ناخشىسىنى ئېيتتى:

مەن... بىر قىزنى ئۇچراتتىم... ئاي... دەك قاش... لارى...
كۆز... لىرىدە مۇھەببەت... يۇزىدە... مېڭى... بار!...

دەممۇ دەم يوغۇلۇپ، ئېسىدەپ تۇرغان ھېكمەت ناخشىنى غاراڭ

غۇرۇڭ ئاۋازى بىلەن ئۇرۇپ - ئۇرۇپ ئېيتتى ئۇنىڭ ياشلىرى يۈزىدىن يول - يول ئېقىپ، لەۋ سۆزىلىرىغا سۆيۈپ، ئېڭىكىدىن تامچىلىماقتا ئىدى.

— ھېكمەت، مېنىڭ... قاشلىرىم... راستىنلا ئايدەك ئېگىلگەنمۇ؟...

— ھەئە...

— كۆز... لىرىم... چىرايلىقمۇ؟...

— چىرايلىق...

— خالىمنى... ياخشى... ياخشى كۆرەمسىز؟...

— ياخشى كۆرىمەن!...

گۈلزىبانىڭ ئاۋازى بارغانسېرى پەسلەپ كېتىۋاتاتتى. ئۇ بىردىنلا كۆزلىرىنى پاللىدە ئېچىپ، ھېكمەتكە قارىدى.

— ھېكمەت... ھېكمەت... توي... توي خېتى!...

ھېكمەت توي خېتىنى دەرھاللا يانچۇقىدىن ئېلىپ بەردى. گۈلزىبا ئۇلۇشكۇن ئىستىمىسى ئۆرلەپ كەتكەندە، جۈيلۈپ: «توي خېتى... مېنىڭ توي خېتىم بار... قېنى توي خېتىم؟...» دەپ قاتتىق ۋارقىرىغاندى. ئۇ ئارقىدىنلا ناھايىتى تېز: «بالام ھارامىلىق ئەمەس... ھارامىلىق دېمەڭلار... گۈلرۇز ئۇنى ئېلىپ كەتمە... نېمىشقا بوغۇسەن...» دېگەندەك قالايمىقان سۆزلەرنى قىلىپ بىئارام بولۇپ كەتتى. شۇ چاغدا، ماھىگۈل ئاچىسىنىڭ چامادانىدىن توي خېتىنى ئېلىپ كەلگەنىدى... گۈلزىبا توي خېتىنى مەيدىسىگە بېسىپ، ھېكمەتنىڭ قوللىرىنى چىڭ تۇتۇۋالدى ۋە كۆزلىرىنى يۇمۇپ، جىمىپ قالدى. ئۇ يۇقىرىغا تىنىۋاتاتتى. نەپەس ئېلىشى بەكمۇ تەسلىشىپ كېتىۋاتقانلىقى ئۇچۇن، ھەر قېتىم تىنغاندا، ئېڭىكى يۇقىرى كۆتۈرۈلۈپ چۈشەتتى.

— ھېكمەت... — گۈلزىبانىڭ قويۇق، قايرىلما كىرپىكلىرى نەملىك ئىدى، — نەگە... نەگە... نەگە كەلدۇق؟... تېخى... يېتىپ كەلمىدۇقمۇ؟...

هېكمەت ئەندىكىپ دەماللىققا بىر نېمە دېيەلمىدى. ئۇ گۈلزىبانىڭ ئىۋزىنى كۆڭلىلۈك سەپەر ئۈستىدە دەپ بىلىۋاتقىنىنى ھېس قىلىپ يەتكىنىدە، يۈرەك - باغرىنى بىرسى سۇغۇرۇۋالغاندەك ئازاپلاندى.

— ئاز قالدۇق!...

— قارا ئۇ... ئىلىنىڭ... تاغلىرى... گۈلزىبا خېلى ئۇزۇنغىچە نەپەس ئالالمىدى، — بۇ... بۇ... سايرامۇ؟... پاھ... ئەجەپ... چىرايلىق...

— ھەئە، ئەجەپ چىرايلىق!...

گۈلزىبا جىمىپ قالدى. لېكىن ئۇنىڭ كۆز قۇيرۇقلىرىدىن ياشلار مىرغىپ چۈشمەكتە ئىدى. ھېكمەت گاراڭلا بولۇپ قالدى. ئۇ ياشلارنىڭ نېمە ئۈچۈن تۆكۈلۈۋاتقانلىقىنىمۇ ئاڭقىرالمايتتى. گۈلزىبانىڭ قىيىلغان تال - تال قاشلىرى، قايرىلغان ئەگمە كىرپىكلىرى، تەرتىپسىز توزغان قۇندۇزدەك قاپقارا چاچلىرى، رەڭ كەتكەن لەۋلىرى، تاتارغان يۈزلىرى، قانداقتۇر سىرلىق بىر نۇر ئىلكىدە ئېرىپ كېتىۋاتقاندەك ئىدى. توپا قونۇۋاتقان بادام قاپاقلىرى ئەجەلنىڭ ئۇنىڭغا سوغۇق قوللىرىنى سۇنۇۋاتقانلىقىدىن بىشارەت بېرىپ تۇراتتى. بىراق ئەزرائىلنىڭ بۇ دۇنياغا كېلىپ خوۋلۇق كۆرمىگەن، بالىسىغا قانمىغان... مۇرادىغا مۇيەسسەر بولالمىغان، كۆپ ئازاب - ئوقۇبەتلەر يۈكىنى ئارتقان بۇ مەسۇم سەنەمنىڭ جېنىنى ئېلىشقا كۆزى قىيمىغاندەك ئىدى، گۈلزىبانىڭ يۈرىكى ھېلىھەم ئالاڭغۇ سوقۇۋاتاتتى.

— ھېكى... مەت...، — گۈلزىبا كۆزلىرىنى تەستە يېرىم ئاچتى، — بۇ... بۇ... تۇ... مارنى... ساقلاڭ...

گۈلزىبا ھېكمەتكە قاراپ كۈلدى... شۇ كۈلگەنچە، قوللىرى ھېكمەتنىڭ تۇمار تۇرغان ئالقانلىرىدىن سىيرىلىپ، كۆرپىگە چۈشتى ۋە كۆز قارىچۇقلىرى قېتىپ قالدى!...

— گۈلزىبا... گۈلزىبا!... — ھېكمەت ئازابلىق توۋلىۋەتتى. بالىسىۋ كۆڭلى تۇيغاندەك قىرقىراپ يىغلىۋەتتى، — گۈلزىبا!... ئاھ

گۈلزىبا! . . . مېنى ئۆمۈرلۈك داغدا قويدىڭىز. . .

بۇمەرەمخان، ماھىگۈل، نەبىلەر يۈگۈرۈشۈپ كىرىشتى. ئۇلار كارىۋاتنىڭ بۇزۇلىرىنى چىشلەپ، گۈلزىبانىڭ پۈتلىرىنى قۇچاقلاپ، ئۆزلىرىنىڭ مەيدىلىرىگە ئۇرۇپ يىغلاشماقتا ئىدى. ھېكمەت قۇچىقىدا جان ئۈزگەن گۈلزىبانى ئاۋايلاپ ئورنىغا ياتقۇزدى. گۈلزىبا ھېكمەتنىڭ ئوڭ قولىنىڭ بېغىچىنى چىڭ تۇتۇۋالغانىدى. ھېكمەت ئۇنىڭ تەستە ئاجرىتىۋېلىپ، گۈلزىبانىڭ ئوچۇق قالغان قاپاقلىرىنى ئۇۋۇلاپ، كۆزلىرىنى يۇمدۇردى. ئۇ گۈلزىبا سەمىمدىۋالغان توي خېتىنى ئالغاندىن كېيىن، ئەدىيال بىلەن ئۇدۇڭ يۈزىنى ياپتى. . .

— بۇمەرەمخان ئاتا، — دېدى ھېكمەت غارىڭ - غۇرۇڭ ئاۋازى بىلەن، — قايىت، گۈلرۇزلارغا ئېيتىپ قويسىلا، قىمارغا دەسمىي قىلمىدىغان، قەرزگە تۇتۇپ بېرىدىغان، سېتىپ خەجلەيدىغان، ئازاب سېلىش بەدىلىگە كۆڭۈل ئاچمىدىغان گۈلزىبا ئەمدى يوق! . . . ئۇ ئارام ئالدى! . . . — ھېكمەت سارائىلاردەك يىغلاپ تۇرۇپ ۋارقىرىۋەتتى، — ئۇنى ئارام ئالغىلى قويۇڭلار! . . .

بۇمەرەمخان گۈلزىبانىڭ پۈتلىرىنى قۇچاقلاپ، ئۇن - تىنسىز كارىۋات ئۈستىدە يېتىپ قالدى. مەي بىلەن ماھىگۈل ئاپىسىنىڭ بويۇن، قوللىرىغا ئېسىلىپ، زار - زار يىغلىماقتا ئىدى.

— جېنىم ئاچا، — دەپ سالكەتنىڭ بوغۇلۇپ، تۇزىنى ئۇرۇپ يىغلىماقتا ئىدى، — مېنى «كۆڭلىكىڭنى شالتاق قىلما!» دەپ ۋارقىرىغىنا، «نېمىشقا مەكتەپكە بارمىدىڭ؟» دەپ ئاچچىقلىغىنا! مېنى ئۇرغىن، تىللىغىن، لېكىن گەپ قىلغىنا. . . ئەمدى كىمنى مېنى «ئوكام نەبى» دەپ قىچقىرار؟ . . . بېشىمنى سىلار؟ . . .

دوستلىرىم! قېرىنداشلىرىم! . . . كۆزلىرىڭدىن تۆكۈلگەن ياشلار نېمە ئۈچۈن شۇنچە قىزىل ھەم رەڭدار؟ دەپ سورىماڭلار. . . ئۇ مېنىڭ يۈرەك قانلىرىمدىن چىقىۋاتقان قان - زەردايلار. . . مەن نېمە ئۈچۈن قان يىغلىمايمۇ؟ . . . گۈلزىبا بۇ ئۆمۈر قىسقىسىنىڭ زىننىتى ھەم كۆركى

بولغان جەننەتنىڭ ئۇچ گۈلىنىڭ بىرسى ئىدى! . . . ھازىر ئۇنىڭ شېخى قايرىلدى! . . . ئەمدى ئۇنىڭ گۈلىسمان بەدىنى ئانا تۇپراقنىڭ باغرىغا قېتىلىپ كېتىدۇ! . . . باھار پەسلىدە، چىمەنزارلارغا ئاۋايلاپ قەدەم ئىلىڭ. . . چۈنكى ئۇ بىر ھۆرنىڭ قاش ـ كىرپىكلىرى! . . . تۆكۈلگەن چېچەكلەرنى چەيلىمەڭ. . . ئۇلار ئۇنىڭ گۈل يۈزى! . . . ياش سەرۋىلەرنى يىرماڭ. . . بۇ ئۇنىڭ نازۇك سىماسى! . . .

ئاھ گۈلزىبا! سەن مەخمەلدەك ئۇنغۇلى ۋادىسىنى باغاشلاپ ئۆتكەن كىشىلەرنىڭ كۆكۈلمەيدانلىق ساھىللىرىدا ئېچىلىدىغان بابۇنە گۈلىدەك نازۇك ھەم يېقىملىق قىز ئىدىڭ. . . سەن ئەمدىلا ئېچىلىپ، پۇراق چاچقاندا، ئادەملەر سېنى چەيلەپ يەنجۈەتتى. . .

. . . . . .

گۈلزىبانىڭ يەتتە نەزىرسى بولغان كۈنى، بىرنەچچە ساقچى كېلىپ، قايتىنىڭ قولىغا كويزا سېلىپ تۇتۇپ كەتتى. قايىت بىر كەسىپ ئوغرى بولمەن بىرلىشىپ، ئىلىكتىر ئىستانسىسىغا ئوغرىلىققا چۈشكەنىدى. ئۇلار ترانسپورماتور، گېنېراتورلارنىڭ كاتۇشكىسىغا ئورىلىدىغان مىس سىملارنى ئوغرىلاشتىن سىرت، يۇقىرى بېسىملىق توك سىمىنى كېسىپ، ئېتىز ئۈستىدىكى تۆت دانە ستولبىغا بېكىتىلگەن ترانسورماتورنى يۈزۈپ چۈشۈپ، مىس سىم ئورالغان كاتۇشكىنى كېلىپ كەتكەن. بۇ ئوغرىنچىلىق خاراكتېرىنى ئالغان جىنايىتى ئوغرىلىق دېلوسى بولغاچقا، دېھقانلار تەمىنلىگەن يېمەك تۇرچىغا ئاساسەن، ساقچىلار دەرھال ھەرىكەتكە كېلىپ، ئۇلارنى تۇتقاندى.

ھېكمەت نەزىردىن كېيىن، ئوغلىنى يۇمەرەمخان ئانىغا تاپشۇردى ۋە بۇ ئائىلىنىڭ ئايلىق راسخوتىنى يەتكۈزۈپ بېرىدىغانلىقىنى ئېيتىپ، ئۇلارنى خاتىرجەم قىلدى. گۈلروز بۇ چاققىچە بۇ ئۆيگە پۇل خەجلىمىگەندى. ئەمدىلىكتە، ھېكمەتنىڭ بالىسى بولغانكەن، ئۇ تېخىمۇ قاتتىقلىق قىلاتتى.

ھېكمەت گۈلزىبانىڭ قەبرە بېشىدا بىر كېچە تۇنىگەندىن كېيىن، ئەتىسى سەھەردە، يېڭىشەرىق سۇ ئامبىرىغا قاراپ يول ئالدى.

قايتقاندىن كېيىن...

قىشلىق تەتىل ئاخىرلىشىپ، ئوقۇش باشلانغىلى تېخى ھەپتىمۇ بولمىغانىدى، بىر كۈنى بوستان ئوتنۇرا مەكتىپىدە غەلىتە ئىش يۈز بەردى. ئوقۇغۇچىلار سائەت ئون بىر بولۇشى بىلەن، ئاخىرقى بىر سائەت دەرسكە كىرمەي، چوڭ يولغا قاراپ يۈگۈرۈشتى. ئۇلار توپ - توپ بولۇشۇپ، دەرۋازىدىن پاتماي چىقىشاتتى. سەئىت گۈرۈپپىسىدىكى بالىلار داپ، راۋاب، ئىسكىرىپكىلىرىنى ئېلىپ چىققانىدى. ئوقۇغۇچىلار نېمىلەرنىدۇر دەپ پىچىرلىشاتتى، كۈلۈشەتتى. ئوقۇتۇش بىناسى گۈرۈستانەدەك جىمجىتلىقا چۆككەنىدى. ئوقۇتقۇچىلارمۇ ھېچنېمىنى بىلمەي، سىنىپ يوقلىما ژۇرناللىرىنى قولتۇقلىشىپ، ئوقۇغۇچىلارنىڭ ئارقىسىدىن مېڭىشتى. نېمە ئىش بولغانلىقىنى ھېچكىم ھېچكىمگە دېمەيتتى. ھېچنېمىنى ئۇقالمىغان زەينىدىن رېخىم تۇرىدىن سورىدى. ئۇمۇ: «گۈڭشېغا ۋەكىللەر ئۆمىكى كېلەمدىكى؟ ئىش قىلىپ، يۇقىرىدىن بىرەر رەھبەر كېلىدىغان ئوخشايدۇ...» دېگەندەك مۇجمەل گەپلەرنى قىلىدى. بۇ چاقچەپ، «تەكشۈرۈش ئۆمىكى»، «يۇقىرىدىن كەلگەن باشلىق» دېگەنلەر كېلىشتىن بىر كۈن بۇرۇن، گۈڭشې ئوقتۇرۇش قىلاتتى، بۇ قېتىم ئۇلار خالىغىنىم بولۇپ ئونتۇپ قالدىمۇ؟ ياق! شۇنداقتىمۇ بىخۇتلۇق قىلىشقا بولمايدۇ. زەينىدىن ئۆيگە كىردى - دە، ھاپىلا - شاپىلا كىيىملىرىنى ئالماشتۇرۇپ، ئەينەككە قارىۋېلىشقىمۇ ئۇلگۈردى ۋە يۈگۈرۈپ چىقتى. ئۇ چوڭ يولغا ئىككى قاتار تىزىلىپ تۇرغان ئوقۇغۇچىلارنىڭ باش تەرىپىگە ئۆتتى. چۈنكى، باشلىقلار ئەڭ ئالدى بىلەن مۇدىرنى كۆرۈشى كېرەكتە! ھەتتا ئۇ رەتسىز تۇرغان بالىلارنى تەرتىپكە چاقىردى. سازچى بالىلارنىڭ ئىچىدە، راۋابنى تۇتۇپ مۇراتمۇ تۇراتتى.

تۈيۇقسىزلا سازلار چېلىنىپ، گۈلدۈراس ئالقىشلار ياڭرىدى. توپ ئارىسىدا خۇشال ۋارقىرىغان، چۇرقىراشقان ئاۋازلار ئاڭلىنىشقا باشلىدى. چوڭ يولدا، يىراقتىن كېلىۋاتقان ئىككى ئېشەكچىدىن باشقا، بىرەر ئۆمەك

ياكى رەھبەر كۆرۈنمەيتتى. ھەرقانچە كەمتەر رەھبەر ياكى ئۆمەك بولسۇن، ئېشەكلەرگە يۈك - تاقىنى ئارتىپ، ئۆزلىرى پىيادە كەلمەس؟... شۇنداقتىمۇ، زەينىدىن باشقىلارغا ئەگىشىپ، ئالقانلىرى ئېچىشىپ كەتكۈچە چاۋاك چالدى. ئوقۇغۇچىلار بىردىنلا تەۋرەپ، چۈرقىراشقىنىچە، يولنىڭ باش تەرىپىگە يۈگۈرۈپ بېرىپ، ئىككى ئېشەكچىنى ئوتتۇرىغا ئېلىۋالدى. ئۇلار كامىل بىلەن ھېكمەت ئىدى. ئوقۇغۇچى - ئوقۇتقۇچىلار، ھەتتا ئاشپەز - ناۋايىلارمۇ ئۇلار بىلەن قول ئېلىشىپ كۆرۈشەتتى، قۇچاقلىشاتتى. ھېكمەتنىڭ سىنىپىدىكى بالىلار ئوقۇتقۇچىسىنى ئارىغا ئېلىۋېلىپ، نېمىلەرنىدۇر دەپ چۈرقىرىشاتتى. يىغلىشاتتى. نەچچە يۈزلىگەن ئادەمنىڭ ئارىسىدا قالغان كامىل بىلەن ھېكمەت مەكتەپ دەرۋازىسى ئالدىغا كەلگەندە، ساز باشقىدىنلا خۇشاللىق كۈيىگە چېلىنىدى. بۇ تەنتەنە چوڭ ئىشخانىغا كەلگۈچە توختىمىدى. ئوقۇتقۇچىلار ئىشخانىسى ئادەم بىلەن تولدى. كارىدورغا توپلىشىپ كەتكەن ئوقۇتقۇچىلارنى زىكرۇللا غوجا تاماقتا تارقاتقىلار دەپ بۇيرۇدى. ئەخمەت ھوشۇر، توختى قۇربان، پاتەم خانىم قاتارلىق ئوقۇتقۇچىلار كامىل، ھېكمەتلەر بىلەن پاراڭلىشىپ ئولتۇرۇشتى. لېكىن، گۈلزىبانىڭ ئۈلۈمىنى ھېچكىم ئېغىزغا ئېلىشمىدى. ئىشخانىدا، مەمتىلى ئىبراھىم، ساجىتخان، قۇتبىرەمدىن باشقىلارنىڭ ھەممىسى بار ئىدى. زەينىدىن كامىل بىلەن ھېكمەتنىڭ ئاق كۆڭۈل دېھقانلار، ياخشى نىيەتلىك ئادەملەر توغرۇلۇق ئېيتقانلىرىنى ئاڭلاپ ئولتۇراتتى. ئۇ، كۆڭلىدە، بۇگۈنكى قارشى ئېلىش داغدۇغىسىنى چوقۇم مۇرات پىلانلىغان دەپ ئويلىدى. شۇنداقتىمۇ ئوقۇغۇچى، ئىشچى - خىزمەتچىلەرنىڭ، ھەتتا شېكەر قارىمىنىڭ چېغىدا، دوپپىلىرىنىڭ ئۈچۈپ كېتىشى، كەشلىرىنىڭ چۈشۈپ قېلىشىغا باقماي، يۈگۈرۈشكىنىگە ھەيران بولاتتى. ئادەمنىڭ قەلبىدىكى ئەقىدە، ئېتىقات، ھۆرمەتنى زورلۇق ۋە زۇلۇم ئارقىلىق بىر مەزگىل باسقىلى بولغان بىلەن، كۆڭلىدىن مەڭگۈ چىقىرىۋەتمەك ئۇنچە ئاسان ئەمەس ئىكەنلىكىنى چۈشىنىپ يەتكەن زەينىدىن روھى يۇنغان ھالدا ئولتۇراتتى.

چۈشلۈك تاماق ۋاقتى بولۇپ قالغاندى. ئىلمىي مۇدىر زىكرۇللا غوجا

ئۇلار بىلەن ئايرىم پاراڭلىشىدىغانلىقىنى ئېيتتى، ھەممىسى تارقاندى. كامال، ھېكمەت، مۇراتلار ياتقىغا كېلىشتى. ياتاقنى كىملەردۇر سۈپۈرۈپ تازىلاپ قويغانىدى. مۇرات دوستلىرىغا يارەملىشىپ، كىگىزلەرنى قېقىپ كارىۋاتقا سالدى. يوتقان ـ كۆرپىلەرنى تالاغا يايدى. ھېكمەت بەك روھسىز ئىدى. خۇددى ھاردۇق يەتكەن كىشىدەك ھەركەتلىرى ئاستا، چىرايى ئېچىلمايتتى. ياتاققا كىرگەندىن كېيىن، ئۇنىڭ كەيپى تېخىمۇ ئوساللىشىپ كەتتى. بىلكىم مەكتەپنى كۆرۈشى بىلەنلا، گۈلزىبانىڭ ھىدلىرى دىماغلىرىغا ئۇرۇلغاندۇر!... كەچ تەرەپلەردە مۇڭداشقان باغلارنى، ئېرىق بويلىرىنى كۆرۈپ، يۇرىكىدىكى ئۆچمەس جاراھەت قايتا قوزغىلىپ، ھەسرەتكە چۆمگەندۇر؟ كىم بىلىدۇ، ئۇلار تۇنجى تونۇشقان كۈنى، گۈلزىبانىڭ ناخشا ئاڭلاپ ئولتۇرغان ئورنىغا قاراپ ئۆپكىسى ئۆرلەپ، ھايالىق بىر سىما كۆز ئالدىغا كەلگەندۇر؟ مۇراتنىڭ خوشلۇقى ئىچىگە پاتماي تۇرسىمۇ، چاندۇرمايتتى. چۈنكى زۇمرەت توققۇز ئاي ئىچىدە ئەسلىگە كەلدى. ھازىر ئۇ قۇتلۇق خۇيجاڭنىڭ ئۆيىدە تۇرۇۋاتىدۇ. مۇشۇ يېقىندا، ئۇلارنىڭ توپى بولماقچى. مۇرات بۇ بەختنى بەرگەن دوستلىرىغا بىر ئۆمۈر خىزمەت قىلسىمۇ، ئۇلارنىڭ ئەجرىنى يۇيالمايدىغانلىقىنى ھېس قىلاتتى. ئېھتىمال كامىلمۇ نەفسە بىلەن توي قىلىشى مۇمكىن. چۈنكى، ئۇلارنىڭ ۋەدىسىمۇ سۈرگۈن ۋاقتى توشۇشنى كۈتۈش ئىدى. ھېكمەتچۇ؟ ئۇ ئەمدى گۈلزىباسىز تەنھا ھاياتنى قانداقمۇ ئۆتكۈزەر؟...

ياتاققا ماھىگۈل بىرمۇنچە قىزلارنى باشلاپ كىردى. ئۇ ھېكمەتنى كۆرۈپلا يىغلاپ سالدى. لېكىن كامىلنىڭ ئىشارىتىنى سەزدى ـ دە، چاندۇرماي ياشلىرىنى سۈرتتى. ئۇن يەتتە ياشقا قەدەم ئالغان بۇ قىز بارغانسېرى ئاچىسى گۈلزىباغا ئوخشاپ قالغانىدى. بىراق، ئۇنىڭ تولىمۇ نازۇكلىقى، مەكسىزدە قىزىل خالىنىڭ يوقلۇقى ئۇنى ئاچىسىدىن پەرقلەندۈرۈپ تۇراتتى. ماھىگۈل ئىتتىپاق ياچېيكسىنىڭ شۇجىسى بولغاچقا، مەكتەپ ئىچىدە ھۆرمىتى بار ئىدى. ئوقۇغۇچىلارنۇ ئۇنىڭ گېپىنى ئاڭلايتتى. ئۇلار، كامىل، ھېكمەتلەرنىڭ ئۇنىمىغىنىغا قارىماي،

ئۇلارنىڭ يوتقان - كۆرپىلىرىنى يۇيۇش ئۈچۈن ئېلىپ چىقىپ كەتكەنتى. كامىل ئوقۇغۇچىلارنىڭ بۇگۈنكى ھەيۋەت بىلەن قارشى ئېلىنىشىدىن ھەممۇ خىجىل بولغانىدى. بۇنى مۇراتنىڭ قىلغانلىقىدىن گۇمان قىلمايتتى چۈنكى، ئۇ ئۇچ كۈن ئىلگىرى، مۇراتنىن بىر خەت تاپشۇرۇۋالغانىدى. خەتتە ھېكمەتنىڭ ئۇنى قايسى كۈنى، سائەت نەچچىدە بەشتاش تۈگمەن قېشىدا ساقلايدىغانلىقى، مەكتەپكە ئىككىسىنىڭ بىرلىكتە كېلىشى لازىملىقى ئەسكەرتىلگەنىدى.

— مۇرات، — دەدى كامىل، — بۈگۈن ئوقۇغۇچىلارنى بىر سائەت دەرستىن قالدۇرۇپ، داغدۇغا كۆتەرگىنىڭ زادى بولمىدى جۇمۇ. . .

— كىم شۇنداق دەيدۇ ھېنى قىلدى دەپ؟ — مۇرات نەتۇر قارىۋالدى، — نېمىلا بولسا مەندىن كۆرىدىكەنسەن. . .

— ئەمىسە، خەتتە كامىلنىڭ «بەشتاش تۈگمەن ئالدىدا ساقلا» دەپتىكەنسەنغۇ، — دەدى ھېكمەت سىرنى ئاشكارىلاپ، — بۇنى قانداق چۈشەندۇرىسەن؟ . . .

— يائاللا، مۇشۇ ئاغىنىلەرنىڭ سورىغانىدى. مەن: «ئەتە چۈشكە يېقىن كېلىپ قالارمىكىن!» دەپ قويدۇم شۇ. . .

— ھە، مۇنداق راست گەپنى قىلمامسەن، — دەدى كامىل كۈلۈپ قويۇپ، — بىز سېنىڭدىن ئاغرىنمىدۇق، پەقەت ئوقۇغۇچىلارنىڭ دەرستىن قالغانلىقىغا ئېچىندۇق.

— بىر سائەت دەرستىن قالسا نېمە بوپتۇ؟ — مۇرات راستىنلا ئاچچىقلاپ قالدى، — رۇسلاردا: «باش كەتسە كەتسۇن، شان - شۆھرەت كەتمىسۇن» دەيدىغان بىر ماقال بار. ئاشۇ خالىق، زېرىكىدىن، رېخىم نۇرى، مەتنىلى ئىبراھىم، قۇتبىرەم، ساجىتلار ئوقۇغۇچىلار، ئىشچى - خىزمەتچىلەرنىڭ بىزگە بولغان مۇرىستىنى كۆرۈپ ئولتۇرالىماي قالسۇن - دە!

ياتاقتا زىكرۇللا غوجا كىرىش بىلەن ئۇلارنىڭ گېپىنى ئۈزۈلۈپ قالدى. ئىلمىي مۇدىر ئۇلارنى تاماقتا تەكلىپ قىلىپ كەلگەنىدى. ئۇنىڭ كەيپى چاغ ئىدى. چاقچاق - ھەزىللەرگە ھەپىلىسى يوق بۇ ئادەم ئوخشىمىسىمۇ

بىرنەچچە ئېغىز قىزىق گەپلەرنى قىلىپ، ئۇلارنى ئېلىپ كەتتى. تاماق كېلىپ، يېيىلىپ بولغۇچە، ئۇنىڭ گېپى تۈگىمىدى. زىكرۇللا غوجىنىڭ دېگەنلىرى يوللۇق ئىدى. ئەمدى دەرس ئۆتۈش مېتودلىرىنى يېڭىلاپ، ئوقۇش سۈيىتىنى يۇقىرى كۆتۈرۈش، مەدەنىي پائالىيەتلەرنى كۆچەيتىپ، ئوقۇغۇچىلارنىڭ روھىنى ئۇرغۇتۇش، مەكتەپنى جۇشقۇن كەيپىياتقا تولغان بىلىم بۇلىقىغا ئايلاندۇرۇش كېرەك ئىدى. . . زىكرۇللا غوجا كامىل يازغان «دەرس ئۆزلەشتۈرۈش ۋە مېتودىكا» دېگەن ماقالىنى ئۆگىنىش توغرىسىدا ناھايىتى ئەستايىدىل سۆزلىدى، شۇنداقلا ئۇلاردىن كۆتكەن ئۈمىدلىرىنىمۇ ئوتتۇرىغا قويدى.

كامىل، ھېكمەت، مۇزاتلار زىكرۇللا غوجىنىڭ ئۆيىدىن كۆڭۈللىرى كۆتۈرۈلۈپ چىقتى. مۇرات ئىككى دوستىنى سەنئەت رېپېتىسىيە ئۆيىدىكى كىچىك ياتىقىغا باشلاپ باردى ۋە ياڭاق، بادام مېغىزى، جىگدە، گۈلە ـ قاقلارنى ئۈستەلگە تۆكۈپ، چاي قۇيدى، ئاندىن ھارىقىنى ئېلىپ پىيالىلەرگە تەڭشىدى.

— ئاغىنىلەر، بۈگۈن قۇرۇق بولسىمۇ، — دېدى مۇرات كۆزىنى قىسىپ، — ئۆچمىزنىڭ قايتا جەم بولغىنىمىزنى تەبرىكلەپ ئىچىمىز. قانداق دەيسىلەر؟

— كەچۈرگىن، مەن ئىچمەي، — دېدى ھېكمەت ئۈزۈپلا، — ئوقۇغۇچىلارنىڭ دەرسى تۈگىگەندىن كېيىن، سىنىپىمغا كىرىمەن.

— ئاخىرقى دەرستىن كېيىن، بالىلار بىر سائەت سىنىپ، ياتاق، مەيدان تازىلىقى قىلىدۇ، — دېدى مۇرات، — شۇڭا، كەچلىك مۇزاكىرىدىلا كىرگىن.

— شۇنداقتىمۇ. . . ئاغزىم پۇراپ قالسا ياخشى ئەمەس.

— ھېكمەتكە بەك ئاز قۇي، — دېدى كامىل، — باشقا چاغ بولسا ئىچمەيتتۇق. «جەم بولۇش» شەرىپى ئۈچۈن بولغاندىن كېيىن، ئازراق ئىچىپ قويايلى.

ئۇلار پىيالىلىرىنى ئەمدىلا ئۇرۇشتۇرۇپ تۇراتتى، ياتاقتا ئېغىز تارمۇش كىرىپ كەلدى. ئۇنىڭ قولىدا، بىرنەچچە بەتلىك جەدۋەللىك

ئانكىتلار بار ئىدى. ئۇ كامىل، ھېكمەت بىلەن قۇچاقلىشىپ كۆرۈشكەندىن كېيىن، ئىككى تەرەپتىكى ئوغرى چىشلىرىنى كۆرسىتىپ كۈلۈپ كەتتى.

— ۋاي، ۋاي، راسا ۋاقتىدا كىرىپتىمەن ـ دە! — دېدى ئېزىز ھاراقنا قاراپ قويۇپ، — بىراق داستىخىنىڭلار بىرئاز غورىگۈل بولۇپ قاپتۇ، جۇرۇئلار بىزنىڭكىگە بارايلى.

— بولمايدۇ، — دېدى كامىل دەرھاللا، — سەنزە بىزنى ئۆيۈڭگە تەييارلىقسىزلا ئاپىرىپ، ئەرزانلا مېھمان قىلماقچىمۇ؟ ئۇنداق ئاسان ئىش يوق.

— بولدى، داستىخىنىم سىلەردىن ئايلانسۇن، — ئېزىز تارمۇش كارۋانغا كېلىپ ئولتۇردى، — تۈنۈگۈن سىلەرنىڭ كېلىدىغانلىقىڭلارنى مۇراتتىن ئاڭلىۋىدىم، — ئەتىگەندىن بېرى نەچچە قېتىم كېلىپ بولدۇم.

— قولۇڭدىكى نېمە ئۇ؟ — سورىدى ھېكمەت.

ئۇلار پىيالىلىرىدىكى ھاراقنى ئۇرۇشتۇرۇپ ئىچىۋەتكەندىن كېيىن، ئېزىز ئۆزىنىڭ ئىشلىرى تۇغرۇلۇق سۆزلەپ بەردى.

بوستان بازار ئىچى دادۇيى گۆشىنىڭ بېشىنى ئاغرىتىپ كېلىۋاتقان راسا دەردىسە دادۇي ئىدى. دېھقانلىرىنىڭ ھەممىسى دېگۈدەك، يوشۇرۇن ھالدا، نان، گۆشگىرده پېقىپ ساتاتتى. لەگمەن، ئۆپكە ـ ھېسىپچىلىق، دوغاپچىلىق، قاسساپچىلىق تىجارەتلىرى، ئاشلىق، چارۋا ھايانكەشلىكى بىلەن شۇغۇللىنىپ، ئېتىز ـ ئېرىق ئىشلىرىغا كۆڭۈل بۆلمەيتتى. بەزى ئەترەتلەردە ئېگىز ئورنى تېرىلماي قالسا، بەزىلىرىدە كېۋەز، قوناق، ماشلار ياخشى يېغىۋېلىنمايتتى. قىرلار مايماق ـ سايماق قول ئۇچىدىلا ئېلىنسا، دادۇي كادىرلىرى كۆرمەي قالدىيۇ، يەرگە ئۇغۇت تۆكمەي ئۇرۇق چاچاتتى. ئۇلارنىڭ نەزەرىدە، كۈنگە ئون نۆمۈرغا ئىشلەپ بەش ـ ئالتە تىيىن دارامەت ئالغاندىن كۆرە، بازاردىن كەلگەن پايدا يۇقىرى ئىدى. شۇڭا ئۇلار غوجا كۆرسۈنگىلا ۋەزىپە ئادا قىلاتتى. ئادەملىرى گەدەنكەش بولغاچقا، دادۇي شۇجىلىرى ئۇلارنى باشقۇرۇشقا ئامالسىز ئىدى. شۇڭا، ھەرىيلى بىرنەچچە قېتىم شۇجى ئالماشتۇراتتى. بۇ قېتىم شۇجى سايلاشتا، دېھقانلار ئېزىز تارمۇشنى نامزاتلىققا كۆرسىتىپ

تۇرۇۋالغاندى. قېرى ياشانغانلارمۇ ئۇنىڭ چاققان ـ تېتىكلىكىنى، قەھرىمۇ ـ زەھرىمۇ بارلىقىنى، ھېچكىمدىن قورقمايدىغانلىقىنى، ئەڭ مۇھىمى، كەنت بويىچە ھۆرمەت ـ ئىززىتى يۇقىرى، ھەرقانداق مۇتەھەمگە گېپىنى يېگۈزەلەيدىغانلىقىنى ماختىدى. گۇڭشې پارتكومى ئىشلەپچىقىرىشنى چىقىش نۇقتا قىلىپ، ھەپتە ئىلگىرى، بازار ئېچىن دادۇيى دېھقانلىرى يىغىندا، ئېزىز تارمۇشنى شۇجىلىققا ئېلان قىلغاندى.

— ئۇلۇشكۇن ئۆيده ئولتۇرسام، خالىق كاتىپ بۇ قەغەزلەرنى ئەكىرىپتىكەن، — دېدى ئېزىز تارمۇش قولىدىكى پارتىيىگە كىرىش ئانكىتلىرىنى كۆرسىتىپ، — ئىككى كۈن ئىچىده تولدۇرۇپ تاپشۇرۇپ بەر دېگەنىدى، سىلەرگە ساقلاپ...

— ھەي، ئاۋۋال شۇجى دەپ ئېلان قىلىپ، كېيىن پارتىيىگە كىرىدىغانمۇ ئىش بولامدىكەن؟ — مورىدى مۇرات ھەيران بولۇپ.

— ئاسۇندىق ئىشلارمۇ بولۇپ قالىدىكەن، — سۆز قىستۇردى ھېكمەت، — ئالدىنقى يىلى باللا يېقىلىپ يېزىغا چىقسام، سومى دادۇيىنىڭ توختى ماۋۇت دېگەن بوۋاينىمۇ ئۆزى شۇجى دەپ ئېلان قىلىپ، پارتىيىگە كىرىش ئانكىتىنى بىر ئايدىن كېيىن بەرگەىلىكىنى كۆرىدۇم. ئانكىتنى مەن تولدۇرۇپ بەردىم.

— كىملىك ئاشلىق مەھرۇلاتىنى ئاشۇرۇشنا كارامىتى بولسا، شۇ شۇجى بولۇۋېرىدىكەن ـ دە! — دېدى مۇرات.

— يېزا ئىگىلىكى بولغاندىكىن، ئاشلىق «تۇنقا» ـ دە! — دېدى ھېكمەت.

— قانداق، كامىل مۇئەللىم، ئۆزلىرىنىڭ خەتلىرى بەك ئۇز، — دېدى ئېزىز تارمۇش ھەجىيىپ، — بىر تولدۇرۇپ بەرگەن بولسىلىرى...

— بۇ مۇھىم ئىش ئىكەن، — دېدى كامىل ئانكىتلارنى قولىغا ئېلىپ، — سىلەر بىرەم تەخىر قىلىپ تۇرۇڭلار...

كامىل ئىسىم ـ فامىلىسى، تۇغۇلغان يىل، يۇرتى، جىنسىي، سىللىتى دېگەن كاتەكچىلەرنى تولدۇرۇپ بولۇپ، ئاساسىي تەرجىمھالىنى

يازدى. ئاندىن ئۇ مۇكاپاتلانغانمۇ؟ دەپ سورىۋىدى. ئېرىز: «سەككىزدە ياخشى بولغان» دەپ جاۋاب بەردى. كامىل كۈلۈۋەتتى.

— ھەي ئادىشەي، تۈزۈك گەپ قىل! «ئۈچتە ياخشى»، «بەشتە ياخشى» دېگەن ئۆلچەملەر بار. نەدە «سەككىزدە ياخشى بولۇش» دېگەن گەپ بار؟

— ئىككىسىنى قوشسا، بەربىر سەككىز بولىدىكەنغۇ!... ھوي راست، — دېدى ئېزىز تارمۇش ھىيلىگەرلىك بىلەن، — بىر قېتىم ئۇزۇنغا سەكرەشتە باشقىلاردىن ئىككى غېرىچ نېرىغا سەكرەپ، مۇكاپات ئالغان.

ئېزىزنىڭ گېپىدىن ھەممىسى كۈلۈشۈپ كېتىشتى.

— جازالانغانمۇ؟

— ھەئە... بىر قېتىم تاپشۇرۇق دەپتىرىمگە ئېشەكنىڭ رەسىمىنى سىزىپ قويسام، مۇئەللىم گەدىنىمگە بىرنى سالغان!...

ئۇلار ئۆينى كۆتۈرۈۋەتكۈدەك كۈلۈۋەتتى.

— ئېزىز، بىر دادۇيگە شۇنچى بولۇڭ، — دېدى كامىل قاپىقىنى تۈرۈپ، — ئوينىشىدىغان ئىش ئەمەس. لۇكچەكلىك مەجەزىڭ بىلەن، دېھقانلارنى ئۇرۇپ ـ تىللاپ، ئەمەلدارلىق كىبىرىڭنى تېشىلەسەڭ. نوغۇل بولمايدۇ. ئەگەر بىزنىڭ گېپىمىزنى ئىلىك ئالمىساڭ، كۆزىمىزگە ئىككىنچى كۆرۈنگۈچى بولما!

— خاتىرجەم بولسىلا دەيمەن كامىل ئەپەندىم، — ئېزىز ھاياجانلاندى، چۈنكى ئۇ ھاياجانلانغاندا: «ئەپەندىم» دەپ سۆزلەيتتى، — مەن بۇرۇن خۇدايىم ماڭا بىر كۈن بولسىمۇ شۇجىلىقنى بەرسە، مۇشۇ دادۇينى شۇلۇپ قاق سۆڭەك قىلىپ قويغان مۇناپىقلارنىڭ ئەدىپىنى بىر بەرسەم، دەپ ئويلايتتىم. مانا ئەمدى ئىسلاھات ئېلىپ بارىمەن!...

— ۋۇي، يوغان گەپ قىلىسەنغۇ؟ يەنە بۇرنىڭغا يەپ قالما!...

— مەن يېزا ئىگىلىك ھېساباتىنىڭ ئۇجۇر ـ بۇجۇرلىرىگىچە بىلىمەن، — ئېزىزنىڭ كۆزلىرى چەكچەيدى، — ھەرقايسى ئەتراپتىلەردىن دادۇيگە ئۆتكۈزۈۋاتقان يازلىق، كۈزلۈك ئاشلىق، مايلىق دان، پاختىلار

ئەتىراپتىكى دەپتىرىدە ناھايىتى ئېنىق. دادۇي سۇجىسى، دادۇيجاڭ، ئامبارچى، بوغالتىر، كاسسىر ھەتتا كەمبەغەل - تۆۋەن ئوتتۇرا دېھقان ۋەكىللىرىگىچە قانچىلىكىنى ئۆيگە توشۇپ، قانچىلىكىنى دۆلەتكە ئۆتكۈزگەنلىكى، ئەزالارغا نېمە قالدۇرغانلىقى بۇمۇ ناھايىتى ئېنىق... ئاچچىق ئۇچەينى سىيرىغاندەك بىر سىيرىيمەنكى، ھەممىنى تۆلىتىپ، دېھقانلارغا تەقسىم قىلىپ بېرىمەن.

— كادىرلارنى ئۆزۈڭگە ئۆچ قىلىۋالساڭچۇ؟ — كامىل ئۇنى سىناپ باقتى.

— ھەممىنى يېگىلايمەن... بۇ كىسپۇرۇچلارنىڭ بەرىلا شالتاق.

— بۇ پىلانىڭغا ئۇڭۇشلۇ قېتىلمىسچۇ؟ — سورىدى مۇرات.

— ئۇلارغا دېدىم، قېتىلدى. ئەگەر قېتىلمىغان بولسا، شۇجىلىقنى قىلمايتتىم.

كامىل، ھېكمەت، مۇراتلار ئېيتقانلار بىلەن بىر نېمە تتە بولۇش، ھارام نېمەتتە بولماسلىق، قولىدىن كېلىشچە نامرات دېھقانلارنى يۆلەش، تىرىشىپ ئىشلەپ نەتىجە يارىتىش ھەققىدە كۆپ نەسىھەت قىلىشتى ھەم ئېيتقانلىقى شۇجى بولغانلىقى شەرىپىگە قەدەھ كۆتۈرۈشتى. ئۇلار قىزغىن پاراڭغا چۈشۈپ كەتتى. ئاندىن ئۇلار تامدىكى «بۇلاقتىكى شولا» رەسىمگە قاراپ، قايتىدىن ھۆزۈرلىنىپ، رەسىم توغرۇلۇق سۆزلىشۈاتقاندا، ئىشىك چېكىلدى. مۇرات چىقىپ كەتتى. قارىلىق تۇتقان ئاق ياغلىقنى تېخى ئېلىۋەتمىگەن ماھمۇل يۇتقانلارنىڭ تاش، ئەستەرلىرىنى قۇچاقلاپ تۇراتتى. ئۇنىڭ قېشىدا يەنە ئىككى قىزمۇ بار ئىدى.

— مۇراتكا، يوتقان - كۆرپىلەرنى تاشلىماقچى ئىدۇق. چوڭراق ئۆي بولمىسا بولمايدىكەن، رېپىتسىيە ئۆيىدە قىلساق بولارمۇ؟ — دېدى ماھمۇل.

مۇرات قىزلارنىڭ قولىدىكى كىگىزلەرنى يەرگە سېلىپ بەرگەندىن كېيىن، كىرىپ كەتتى. ئۇ كىرگەندە، كامىل قولىغا تەمبۇرنى ئېلىپ، دىرىڭلىتىپ ئولتۇراتتى. مۇرات دۇتارنى ئالىدى. ئۇلار ھېكمەتنىڭ

كۆڭلىنى ئېچىش ئۈچۈن، «شادىيانە»، «ئەجەم» پەدىلىرىگە چالدى. بىراق، ھېكمەتكە ھېچنەرسە خوشياقمايتتى. ئۇ پاتراق ئوقۇغۇچىلىرى بىلەن يۈز كۆرۈشۈپ، شۇلارنىڭ ۋاڭ - چۆڭلىرى ئىچىدە، ئېغىر خىياللاردىن قۇتۇلۇشنىلا ئويلايتتى.

ھېكمەت ئوقۇغۇچىلىرى بىلەن بىر سائەتتەك پاراڭلىشىپ، ياتاقتا قايتىپ كەلگەندە، گېزىتكە ئورالغان بىر نەرسىنى قولتۇقلىۋالغان ماھىگۈل ئۇنى ساقلاپ تۇراتتى. كامىل نەفىسە بىلەن كۆرۈشۈش ئۈچۈن ئامۇتلۇقتا كېتىپ قالغانلىقى ئۈچۈن، ياتاق ئىشىكى قۇلۇپلاقلىق ئىدى. ماھىگۈل بولاقنى ھېكمەتكە تۇتقۇزۇپ: «ئاچامنىڭ سىزگە قالدۇرغان نەرسىلىرى...» دېدى - دە، يۈزىنى تۇتقىنىچە يۇگۇرۈپ كېتىپ قالدى. تېڭىرقاپ قالغان ھېكمەت ئۇنىڭ ئارقىسىدىن بىرەدەم قاراپ تۇرۇپ، ياتىقىغا كىرىپ، بولاقنى ئاچتى. قېلىن قاتلانغان سوكنا، بىر قارا، ئىككى دانە بېغىر رەڭ ئەتلەس، كانۋاي بىسىلغان ئاق يىپەك كۆڭلەك ۋە ئۇنىڭ ئۈستىگە قويۇلغان خەتنى كۆرگەن ھېكمەت خودىدى گۈلزىبا بىلەن يۈز كۆرۈشىدىغاندەك ۋۇجۇدىنى ھاياجان تىترىكى باستى. يۈرىكى دۈپۈلدەپ نەپسى قىسىلغان ھالدا خەتنى قولىغا ئالدى:

... «مېنىڭ ئاق كۆڭۈللۈكۈم ھېكمەت. سىز مېنىڭ بۇ ھېتىمنى ئوقۇۋاتقان دەقىقىلىرىڭىزدە، مەن بۇ دۇنيادا يوق!... مانا ئىككىمىزنىڭ تۇيۇ ھېتى ئالدىمدا تۇرۇپتۇ. ئۇنىڭغا كۆز ياشلىرىمنى تۆككەن ھالدا قاراپ، سىزگە خەت يېزىۋاتىمەن... توۋا، بۇ توي ھېتى قانچىلىك قۇربان بېرىشلەرنىڭ بەدىلىگە كەلگەن تەلەي بولدى - ھە؟ ئۇنىڭغا قارىسىلا، كۆزلىرىمگە ئىشەنمەيمەن!... بۇ راستمىدۇر؟ دەپ ئۆز - ئۆزۈمدىن سورايمەن. ھازىر بىز پۈتۈن خەلقى - ئالەم ئېتىراپ قىلغان جۈپتى ھالاللاردىن بولدۇق. بەخت ۋە ئامەتنىڭ شاھىدى بولغان بۇ قىزىل قەغەزنىڭ ئۈنچىۋالا قۇدرەتلىك كۈچىگە ئىگە ئىكەنلىكىگە ئادەمنىڭ ئىشەنگۈسى كەلمەيدۇ... بىزنى قانچە

يىللار سەرسان قىلغان، ئازابلىق كەچمىشلەرگە سالغان، بىراق ئوتتدا كۆيدۈرگەن ھۆشۇ ئالقاندەك قەلبىمدە ئەسلىمىلەر ئالدىمدا تۇرۇپتۇ... بىراق ئۇ تىرىلىۋۇ كېچىكىپ كەلدى. ئەجەل ئەتراپىمىزنى ئايلىنىپ يۈرگەن، سىز بىلەن مەڭگۈ قوشۇلالمايدىغاندەك پاجىئە ئايان بولغان، قەلبىم لىپمۇ لىپ ئۇممىدسىزلىككە تولغان كۈنلەردە يېتىپ كەلدى. شۇنداق بەخت كۈلۈپ تۇرغىچۇ، بىراق مەسخىرە بىلەن قارىدى...

كۆيۈملۈك ئىربىم ھېكمەت!... بۇ چاقنىچە سىزدىن يوشۇرغان بىر سىرنى ئاشكارىلىمىسام، ئارام تاپمىغۇدەكمەن... بەلكىم بۇنى ئاڭلىغاندىن كېيىن، مەندەك بىچارىنى توغرا چۈشىنەر دېگەن ئۈمىدتىمەن. مەن كىربىموفنىڭ ئۆيىدىن قېچىپ كەلگەن كۈنى، چىنارخان مۇدىر مېنى ئۆيىگە ئېلىپ كەتتى ۋە ئىچكەركى مېھمانخانىسىغا سولاپ قويدى. ئۇزۇن ئۆتمەيلا، مېنى يۆتەل قىستاپ، قان ياندۇردۇم. مەن بوپام ئىچىدىكى كۆڭلەكنى ئېلىشقا ئاران ئۇلگۈردۇم. قان ئارقا - ئارقىدىن كېلىپ، بىر كۆڭلەك بۇلغىنىپلا كەتتى. ئاردىدىن ئۈچ كۈن ئۆتكەندە، دوختۇرخانىغا تەكشۈرتكىلى باردىم. ئۇلار مېنى ناھايىتى ئۇزۇن تەكشۈرۈپ، رېنتگېنگە سېلىپ بولۇپ، «ئەتە كېلىڭ!» دېدى. مەن، ئەتىسى چۈشتە، مۇدىر ۋىراچنىڭ ئىشخانىسىنىڭ ئالدىغا كېلىشىم، مۇدىر ۋىراچ بىر ئايال دوختۇر بىلەن رەسمگە ئېلىنغان لېنتىنى يورۇقتا تۇتۇپ تۇرۇپ گەپلىشۈاتقىنىمىزنى كۆرۈپ قالدى. ۋىراچنىڭ: «تۆت - بەش ئاي ياشىيالىسا، بىر مۆجىزە» دېگىنىنى، ئايال دوختۇرنىڭ: «ھەي بىچارە، ئېغىر ئايالىغا ئېلىنىپ، بالىسىنىمۇ بىلە ئېلىپ كەتكۈدەك...» دېگەن سۆزلىرىنى ئاڭلاپ قالدىم. مەن ئىشخانىغا كىرگەندە، ئۇلار ئاغزىنى لېنتىنى چوڭ كونۋېرتقا سېلىپ ماڭا بەردى!... بۇ يەردا تېلىغانلىرىنى قەلەم بىلەن ئىزھار قىلالمايمەن...

ئىنادال ئىربىم ھېكمەت!... مەن سىزگە ئايرىلىش خېتى

يازدىم. توي خېتى ئېلىشقا ئۇنىمىدىم، ئۇچرىشىشتىن قاچتىم. بۇنىڭ نېمە ئۇچۇن ئىكەنلىكىنى ئەمدى چۈشەنگەنسىز؟ . . . «مەن بۇلغاندىم، ئېرىمنىڭ پاك يۈزىگە ئەمدى قارىمايمەن» دېگەن ئىرادىدە بولدۇم. يەنە، كېيىنلىم ئۆزۈمگە ئايان بولغاچقا، سىزنى بەختسىز قىلىپ، بىر ئۆمۈر داغدا قويۇشۇمدىن ئازابلاندىم. . . بۇ ئەھدىمنى ئورۇندىش ئۇچۇن، تىرىشچانلىق كۆرسەتتىم. سىزنى ئويلىماسلىققا ئۇرۇنۇپ كۆردۇم. بىراق ئوغرى خيالىلار مېنى زادىلا ئارامىمدا قويمىدى. ئىشىك، تۆكۈلۈكلەرنى ھىم ئېتىۋەتكەن بولسامۇ، بۇ خيالىلار ئاي نۇرى بىلەن بىللە دېرىزە كۆزنەكلىرىمدىن كىرىپ، تاكلار ئاپئاق ئاقۇچە، ياستۇقىمدا ماڭا ھەمراھ بولدى. مېنى نە ـ نەلەرگە ئېلىپ كەتتى، يىللار باغرىغا ئىز سالغان خاتىرىلىرىمنى ئېسىمگە سالدى. مەن ئۇنى قانچە ئۇتتۇرىمۇ، ئۇزۇمدىن نېرى قىلالمىدىم! . . .

مېنىڭ ئەزىزىم ھېكمەت! . . . بىر كۇنى تۇن نىسپىدە چۈش كۆردۇم. چۈشۈمدە سىز پايانى يوق قۇملۇقلار ئارىسىدىكى ئېگىز بىر دۆكلۈكتە، چاچ ـ ساقاللىرىڭىز ئۆسۈپ كەتكەن، كىيىملىرىڭىز يىرتىلىپ، ھەر تەرەپكە ئۇچۇپ تۇرغان ھالدا، ئايغا قاراپ، مېنىڭ ئىسمىمنى چاقىرىۋاتقۇدەكسىز. . . مەن ئويغىنىپ كەتتىم ۋە چاچراپ ئورنۇمدىن تۇرۇپ، دېرىزەمگە قارىدىم. دېرىزە كۆزنەكلىرىدىن باغرى داغ بىلەن قاپلانغان ئاي ماڭا قاراپ ياش تۆكۈپ تۇراتتى. . . . مەن چىدىيالمىدىم. تاك ئاتقۇچىلا، ياستۇقۇمنى قۇچاقلاپ، يىغلاپ چىقتىم ۋە سەھەرلىكى سىزنىڭ قېشىڭىزغا كەتتىم. . . نېمە قىلاي ئازغىنا قالغان ئۆمرۇمنى ئالداپ ھەم قىيناپ؟ خۇدا كۆڭلىگە سالغان پاك سۆيگۇنى ئۆزى ئالمىسا، بەندە ئۇنىڭغا چارە قىلالمايدىكەن! . . . يازغۇچىلار ئېيتقاندەك، «نەپرەتكە قارىغاندا، مۇھەببەتنىڭ كەلتۇرىدىغان ئازابى ناھايىتى چوڭ ھەم چوڭقۇر» بولىدىكەن.

مەن ھايات‌تىن نېمە ئېلىپ قالالىدىم؟ نېمىگە ئېرىشەلىدىم؟... بىرلا ئەرسىگە! ئۇ بولسىمۇ، سىزدەك غۇبارسىز يىگىتنىڭ مۇھەببىتىگە!... بۇنداق ساپ، ھەم پاك مۇھەببەتكە نائىل بولۇش قىنزلار ئۈچۈن بىباھا قىممەتلىك!... شۇڭا، مەن بۇ يولدا تارتقان ئاھلىرىمنى، ئازاب ـ كۈلپەتلىرىمنى ئۈچقۇنچە كۆرمەيمەن!... چىن ئىخلاسىم بىلەن ئويلىسام، ھەقىقىي بەختكە ئېرىشىپتىمەن. بىر ئۆيگە كىرىپ، ئېر ـ خوتۇنلۇق لەززىتىنى سۈرمىسەكمۇ، روھىي مۇھەببىتىمىزنىڭ بىزنى ئەبەدىلئەبەد باغلىۋەتكەنلىكىنى ئويلىسام، ئارمانسىز كەتكۈدەكمەن!...

مېنىڭ كۆيۈملۈكۈم ھېكمەت!... سىز ماھىگۈل ۋە نەبىگە كۆيۈنۈپ، بېشىنى سىيلاپ كەلدىڭىز. بولۇپمۇ ماھىگۈلگە نىسبەتەن قۇربان بېرىشلىرىڭىز، جان كۆيەرلىكىڭىزنى ئېھتىمال بىر تۇغقان قېرىنداشلارمۇ قىلالماسلىقى مۇمكىن... شۇڭا، ئۇ سىزنى ساپ قەلبى بىلەن ياخشى كۆرىدۇ... چىن ئېتىقادى ئارقىلىق ھۆرمەتلەيدۇ... شۇنى جەزىملەشتۇرەلەيمەنكى، ئۇنىڭ كىر قونمىغان پاك يۈرىكىدە مۇقەددەس بىر ئابىدە تىكلەنگەن، ئۇ بولسىمۇ ـ سىز!... بىلەمسىز، ماھىگۈل پەخىرلەنگەن ھالدا ھەم چەكسىز ئىپتىخارلىق بىلەن، سىزنىڭ گەپلىرىڭىزنى قىلغىلى تۇرسا، قاچانلاردا ئۇخلاپ قالغىنىمنى بىلمەيمەن. بەلكىم ئۇ مېنىڭ بەختىمنى مەدھىيىلەپ، كۆڭلۈمنى ئاۋۇندۇرغاندۇر... ئەمما ئۇنىڭ سۆزلەۋاتقىنىدا كۆزلىرىنىڭ ئاجايىپ نۇرانە بولۇپ كەتكىنىنى، قانداقتۇر زەر ـ ئۇچقۇنلارنىڭ چاچراۋاتقانلىقىنى سېزىپ قالىمەن... ھەتتا ئۇنىڭ پات ـ پات ھېكمەت ئاكا! دەپ جۇيلىگەنلىكىنىمۇ ئاڭلايمەن... ھېكمەت، ماھىگۈل بۇ يىل ئون يەتتە ياشقا كىردى. مەن ئۇلۇپ كەتكەندىن كېيىن، ئۇنىڭغا مېھرى ـ شەپقىتىڭىزنى كۆپرەك يەتكۈزۈشىڭىزنى ئۈمىد قىلىمەن!...

مېنىڭ مېھرىبانىم ھېكمەت! . . . سىز ماڭا ياخشى ئۇزۇقلىنىش ئۈچۈن، بەش يۈز يۈەن پۇل بەرگەنىدىڭىز. ئويلىسام، غۇلجىدىكى ئاپام، دادامىلارنىڭ خىزمىتىدە بولالماپتىمەن. شۇڭا، ئاپام ھەم ئىككى سىڭلىمغا بىر كىيىملىكتىن ئەتلەس، دادامغا بىر پەلتۇلۇق سوكنا، سىزگە ئاددىي بولسىمۇ بىر كۆڭلەك قىلىپ قويدۇم. مېنىڭ نامىمدا ئۇلاردىن كەچۈرۈم سوراپ قويارسىز. ئاشقان ئىككى يۈز يۈەن پۇلغا، ئۆزۈم تويغا ئاتاپ يەققان ئىككى يۈز يۈەن پۇلنى قوشۇپ، تۆت يۈز يۈەن قىلىپ قويدۇم. بۇ مېنىڭ، سىزنىڭ تويىڭىزغا ئاتىغىنىم بولۇپ قالسۇن. . .

ھېكمەت، ئەمدى مېنىڭ چۈشلۈرۈمگە نولا كىرىۋالمىسىڭىز. . . خىيالىمنىمۇ ئوغرىلىمىسىڭىز. . . مەن بالام دۇنياغا كۆز ئاچقۇچە ياشىسام دەيمەن! . . .

ئەلۋىدا ھېكمەت! . . . ئەلۋىدا مېنىڭ خۇشپىئىلىم! . . . ئەلۋىدا دۇنيادا بىرلا يارىم! . . . ئەلۋىدا. . . ئەلۋىدا! . . . »

. . . ھېكمەت ئايالى قالدۇرغان بۇ خەتنى يېنىش ـ يېنىشلاپ ئوقۇدى، سۆيدى، كۆزلىرىگە سۈرتتى. . . ئۇ كىيىملىك رەخلەرنى يىغىشتۇرۇۋېتىپ، ئاپئاق يىپەك كۆڭلەكتىكى بىرنەچچە داغنى كۆرۈپ قالدى. بۇ قان داغلىرى ئىدى. گەرچە ئۇنى يۇيغان بولسىمۇ، يەنىلا چىقمىغانىدى. گۈلزىبانىڭ يۈزەك قانىرىنى قىزىل يىپەك قىلىپ، كۆڭلەكتىكى كانۇپانى ئىشلىگەنلىكىنى بۇ داغلار گۇۋاھ ئىدى.

ھېكمەت بىر ئايغىچە ناھايىتى سەلغۇن يۈردى. گۈلزىبانىڭ ئۆلۈم ئالدىدىكى خېتى، بولۇپمۇ ماھىگۈل تۇغرۇلۇق پۈرۈتۈپ يېزىلغان مەكتۇپلار ئۇنى ئازاپ ئىچىدە ئۆرتىدى. ئۇ ئىچىدە: «قەتئىي مۇمكىن ئەمەس، تۇ مېنىڭ سىڭلىم ھەم ئوقۇغۇچىم» دەيتتى. بىراق ئەتىيازلىق تېرىلغۇ، ئوغۇت توپلاش، مايسا پەرۋىش قىلىش دېگەندەك ئارقا ـ ئارقىدىن ئۇلىشىپ كېلىۋاتقان ئالدىراشچىلىقلار، ئوقۇغۇچىلىرى بىلەن ئەتىسى ـ

ئاخشىمى بىرگە بولۇپ ھېكايە سۆزلەش، ئۇلارنىڭ مەسۇم چىرايلىرىغا قاراش، سۆزلىرىنى ئاڭلاشتەك كۆڭۈللۈك ھايات ئۇنىڭ دەردلىرىنى يېنىكلەشتۈردى. ئۇ كىتاب كۆرۈپ، ئەستايىدىل دەرس تەييارلىقى قىلاتتى. مەكتەپ سەنئەت گۇرۇپپىسىدا ھەرخىل نومۇرلارنى تەييارلايتتى. مەيدان تاماشىسىغا قاتنىشىپ، گارمون چالاتتى. دەم ئېلىش كۈنلىرى، كەتمەننى كۆتۈرۈپ، يېڭى تېرىلغان كۆكتات مەيدانلىرىنى ئارىلاپ، قىرلارنى ئوڭلايتتى، ئېرىق لېۋىنى چىڭىتاتتى. سۇ كولىغۇچەكەن ئېتىزلارنى تىندۇراتتى. قىسقىسى، ھېكمەت جاپالىق ئىكەنلىكى بىلەن ھېسابلاشماي، جىددىي ئىشلارغا ئۆزىنى ئۇرۇپلا يۈرەتتى. ئېھتىمال ئۇ بۇ ئارقىلىق قارا خىياللاردىن نېرى بولۇشنى ئويلىسا كېرەك. ئەمما، بەزى كۈنلىرى تەنھا قالغىنىدا، يەنىلا ھەسرەتلىك ئوي ـ تۇمانلار ئۈنى ئۆز باغرىغا ئالاتتى.

كامىل، ھېكمەت، مۇراتلار قايتىپ كېلىپ خىزمەتكە چۈشكەندىن كېيىن، مەكتەپ ئىچى باشقىدىنلا جانلىنىپ، پات ـ پات ئويۇنلار قويۇلاتتى. ئارىلىقتا بىر قېتىم ھېكمەت يازغان «يات ئادەم» دراممىسى قويۇلدى. ئوقۇغۇچىلارمۇ بارغانسېرى تولۇقلىنىپ، ئوقۇتقۇچىلارنىڭ ئوچۇق دەرسلىرى، تەجرىبىلىك دەرسلەر ئۆتۈلدى. ھازىر زىكرۇللا غۇجا ئۇلارنىڭ خىزمەتلىرىدىن بەك مەمنۇن بولغاچقا، ئەتىگەنلىك سىياسىي ئۆگىنىشلەردە: «يەنىلا قوي توپىنىڭ ئالدىدا سەركە بولمىسا بولمايدىكەن...» دەپ قوياتتى.

بىر كۈنى مەكتەپكە ئىككى ھەربىي كىشى بىلەن بىر خۇرۇم شەپكە كىيگەن شوپۇر سىياق ئادەم پەيدا بولۇپ قالدى. زەينىدىن ھەممە سىنىپ مۇدىرلىرىنى ئىشخانىغا يىغدى. ئەسلىدە ئۇلار ھەربىي مەپكە شۇنداقلا شوپۇرلۇقتا ئوقۇغۇچى ئېلىش ئۈچۈن كەلگەنلەر ئىدى. ئوتتۇرا ياشلىق ھەربىي كىشى باشلىق بولسا كېرەك، ئۇ ھەربىي سەپكە قاتنىشىدىغان ئوقۇغۇچىلارنىڭ سالامەتلىكى، يېشى، بەدەن ئېغىرلىقى دېگەندەك بىرمۇنچە شەرتلەرنى ئوقۇدى. بۇلارنىڭ ئىچىدە ئەڭ مۇھىمى سىياسىي شەرت ئىدى. يەنى تەركىبى كەمبەغەل ـ تۆۋەن ئوتتۇرا دېھقان بولۇش... ئىتتىپاق

ئەزاسى، ئەگە بولمىسا سىنىپىي كۆرىش كۆزقارىشى ئۇستۇن بولۇش تەلەپ قىلىناتتى. ئېڭەكلىرى كۆپكۆك كۆكىرىپ تۇرغان خۇرۇم شەپكىلىكمۇ شوپۇرلۇقتا ئائىت تەلەپ ۋە شەرتلەرنى سۆزلىدى. بۇ خەۋەر بىردەمدىلا مەكتەپ ئىچىگە تارىلىپ، ئوقۇغۇچىلار تەۋرەپلا كەتتى. قوبۇل قىلىنمىغانلار چوڭراق بالىلار بولغاچقا، ئۇچىنچى يىللىق ئوقۇغۇچىلار كارىدور، سىنىپ، مەيدانلاردا توپلىشىپ كۆسۆرلىشاتتى، نېمىلەرنىدۇر دەپ تالىشاتتى. بەزىلىرى: «سىنىپ مۇدىرىسىز چوقۇم مېنى تونۇشتۇرۇپ بېرىدۇ... مەن دېگەن دەرستە ياخشى، مەكتەپتىن قاچمىدىم، ئىنتىزامغا خىلاپلىق ئىشلارنى قىلمىدىم...» دەپ ماختىناتتى. فورما كىيىپ، ھەربىي بولۇش، رول تۇتۇپ ماشىنا ھەيدەش بۇ ئىنتايىن چوڭ ئىش ھېسابلىنىپ، ئۇلار ئۇچۇن ئاسانلىقچە يەتكىلى بولمايدىغان ئارزۇ ئىدى. بولۇپمۇ سىراجى شوپۇرلارنى خۇددى ئاسماندىن چۈشكەن پەرىشتىدەك ياخشى كۆرەتتى. ئۇ سودا ساربىي ئالدىدا ياكى ئاق ئوغۇت يۈتكەپ كېلىپ كەنت ھويلىلىرىدا توختىتىپ قويۇلغان ماشىنىلارنى كۆرسە، چۆرگىلەپ كېتەلمەيتتى، روللىرىنى سىيلايتتى، چىراغلىرىنى سۈرتۈپ قويۇاتتى، ھەتتا چاق قاپارتمىلىرى ئارىسىدا قىسىلىپ قالغان بىرەر تال تاشنى كۆرسىمۇ، خۇددى ماشىنىنىڭ پۈتىغا تىكەن كىرىپ كەتكەندەك، كوچىلاپ ئېلىۋېتەتتى. لېكىن، ئىشتانغا چىققان كىچىكلەگە تايىنلىق دېگەندەك، ھېكمەتكە سالغان ئاۋارىچىلىقى ئۇنىڭ ئۆزىگە ئايان ئىدى. شۇڭا، بۇنداق «بەخت ۋە ئامەت»تىن ئۆزىنىڭ بەھرىمەن بولالماسلىقىنى ئويلىغىنىدا، يىغلىغۇدەك بولۇپ كېتەتتى. لېكىن ھېكمەت ئۇنداق ئويلىمىدى. ئۇ سىنىپتىكى ئەگە نامرات دېھقان بالىلىرىدىن ئۇچىنى كۆگلىگە پۈكتى. ئۇنىڭ سىنىپىدا بويى ھەممىدىن ئېگىز، دەرستە ئوتتۇرا ھال، 10 ـ 11 ـ ئايلارغىچە ئاياغ كىيمەي يالاڭ ئاياغ يۈرىدىغان، 4 ـ 5 ـ ئايلاردىمۇ يىرتىق جۇۋىسىنى تاشلىمايدىغان سەيدۇللا ئىسىملىك بىر بالا بار ئىدى. ئۇنىڭ دادىسى ئۆلۈپ كەتكەن بولۇپ، تۇل ئانىسىنىڭ قولىغا قارايتتى. شۇڭا، ھېكمەت سىنىپ باشلىقى ئابدۇللا بىلەن بۇ سەيدۇللانى ھەربىي سەپكە، سىراجىنى شوپۇرلۇقتا تونۇشتۇردى. ھەربىيلەرمۇ، خۇرۇم شەپكىلىك

ئادەمنۇ بالىلارنى ئۆرۈپ - چۆرۈپ كۆرۈپ، باش لىڭشىتتى. بىراق پۈسۈققىدە كىرىپ قالغان زەينىدىنىڭ سىراجنى كۆرۈشى بىلەن، تۆت پۈتى ئۆرە قالدى.

— ھېكمەت مۇئەللىم، سالاڭ بولدۇڭمۇ؟ — دېدى زەينىدىن گۆرەنلىرىنى كۆپتۈرۈپ، — بۇ پاچىقىنىڭ قىچقى بار قاچاقنى موزاينى تونۇشتۇرۇپ.

— مۇدىر، ئۇ دېگەن كونا ئىشلار تۇرسا؟ — ھېكمەت ھالقىلىق پەيتته كىرىپ قالغان زەينىدىنگە ئاچچىقى كەلگەن بولسىمۇ، ئۆزىنى بېسىۋالدى، — يەنە كېلىپ، ئۇ تۇرمۇش قىيىنچىلىقىدىن بولغان ئىش.

— بۇ ھارامزادىنىڭ زۇلۇمىنى ئاز تارتتىڭمۇ؟ — زەينىدىن سىراجنىڭ مازلىرىنى تىنچلىق تۇردى، — ئۆتۈكنى قولتۇقلاپ، ئاقسارايىنىڭ سايىلىقلىرىدا كېچىسى قوغلاپ، تۆكلۈكلەردىن سۇغۇرۇۋېلىپ، تۇزچىنىڭ ئېشىكىدەك چاپقان كۈنلەرنى ئۇنتۇپ قالغان چېغىڭدا؟ . . .

— بولدى قىلسىلا مۇدىر. . .

— بولمايدۇ دېدىم بولمايدۇ، — زەينىدىن ھەربىيلەر بىلەن خۇرۇم شەپكىگە قارىدى، — بۇنداق ئىنتىزامسىز، ھايىتاق بالىلارنى قوبۇل قىلساق، باشقا بالىلارغا تەسىرى ئىنتايىن يامان بولىدۇ. . .

خۇشاللىقىدىن يۇرىكى قېپىدىن چىقىپ كەتكۇدەك بولغان سىراجنىڭ چىرايى بىردىنلا تاتىرىپ، يىغلاپ سالدى. ھېكمەت قانچە يالۋۇرۇپ باققان بولسىمۇ، زەينىدىن تاش چىشلەپ تۇرۇۋالدى. مۇدىرنىڭ تونۇشتۇرۇشىنى ئاڭلاپ، خۇرۇم شەپكىمۇ بۇنداق «ئىنتىزامسىز» بالىدىن قورقتىمۇ، ھېكمەتكە «خاپا بولماي ئەچىقىپ كېتىڭ!» دېدى. بۇ زەربە سىراجنى گويا ئەرشتىن تاشلىۋەتكەندەك بولدى. ئۇ كارىدورغا چىقىپلا، ئۇن سېلىپ يىغلىۋەتتى. ھېكمەت ئۇنى بەزلىگەنسېرى، ئۇ يىغىدىن توختىمايى، مۇشتۇملىرىدا كۆزلىرىنى ئۇۋۇلاۋېرىپ قىزارتىۋەتتى.

ئۇقۇغۇچىسىنىڭ زارىغا چىدىمىغان ھېكمەت كەچته سىراجنى باشلاپ، ئوقۇغۇچى قوبۇل قىلغىلى كەلگەنلەرنىڭ ياتقىغا كەلدى. ئۇ

سراجنى ئىشك تۆۋىدە قالدۇرۇپ، ئۆزى ئۇلار بىلەن سۆزلەشتى. يۇرىكى يوپۇرماقتەك تىترەپ تۇرغان سراجى ئىشك يوچۇقىغا قۇلىقىنى يېقىپ، ھەربىر ئىغىر گەپنىڭ ھەممىسىنى ئاڭلىماقتا ئىدى. ھېكمەت ئاۋۋال سراجنىڭ دەرس، ئەمگەك ۋە ئىنتىپاقلىق جەھەتتىكى نەتىجىلىرىنى سۆزلىدى. ئاندىن ئاتا - ئانىسىنىڭ تۇرمۇشتىكى غۇربەتچىلىكى، باللىرىنىڭ ئوشۇقچىلىقى، تاماق پۈلىنى تۆلىيەلمىگەنلىكى قاتارلىق ئەھۋاللارنى سۆزلىدى. ھېكمەتنىڭ ھېس - تۇيغۇلىرى ئارىلىشىپ كەتكەن بايانلىرى ھەربىرىنى تەسىرلەندۈرۈپ قويدى بولغاي، باشلىرىنى لىكشىتىپ خۇرۇم شېكىگە قارىدى. ئۇمۇ تەسىرلىك ھېكايە ئاڭلىغاندەك ھاڭۋېقىپلا قالغانىدى.

— توغرا، سراجى مېنى قاتتىق ئاۋارىچىلىققا سالغان، — دېدى ھېكمەت ناھايىتى يۇمشاق ئاۋازدا، — ئەگەر ئۆچمەنلىك قىلىش توغرا كەلسە، مەن قىلسام بولاتتى. بىر كۈنى كېچىدە ئۇنى قارىغاش چېگرىسىدىكى ئاقسارايى سايلىقىدىن تۇتۇپ كەلدىم. مۇددىر ئۇنىڭ ئايىقىنى سالدۇرۇپ ماڭا تاشلاپ بەرگەندى، بىراق ئۇ شۇ زىمىستان سوغۇقتا يالاڭئاياغ قېچىپتۇ. مەن ئۇنۇتكىنى قولتۇقلاپ ئۇنى قوغلىدىم. شۇ كۈنى، «نېمە ئۈچۈنمۇ مۇئەللىم بولۇپ قالغاندىمەن؟ . . . » دەپ ئۆزۈمنى ئۆزۈم كاچاتلىدىم، ھەتتا يىغلاپ سالدىم. بىراق، مېنىڭ يىغام سراجنىڭ ئامالسىزلىقى ئالدىدا ھېچنېمىگە ئەرزىمەيدىكەن. «ئۇچ ئۈكام بىلەن بىللە يېپىنمىدىغان يوتقانىنى مەن ئېلىپ كەتسەم، ئۇكىلىرىم سوغۇقتا نۆڭلاپ قالارمۇ؟ ئانامنىڭ تۇخۇم سېتىپ چاي - تۆز قىلىدىغان پۇلىغا يالغۇز مەن تاماق يېسەم، ئۇيىدىكىلەر قانداق قىلار؟» دېگەن ۋىجدان ئازابىدا مەكتەپتىن قاچقان بالىنىڭ ئەھۋالىنى ئەلۋەتتە سىلەرمۇ چۈشىنىسىلەر.

ئىنكى ھەرسى ۋە خۇرۇم شەپكىنىڭ خىلمۇ بۇمشاپ قالغانلىقىنى كۆرگەن ھېكمەت خۇددى ئوغرىلىق مىقتىنىڭ سۆزلىرىنىڭ تەسىر كۈچىنى تېخىمۇ چوڭقۇرلاشتۇردى.

— مەن سراجنىڭ دەرستە باخشى ئىكەنلىكىنى كۆزدە تۇتۇۋاتقىنىم يوق، — دېدى ھېكمەت خۇرۇم شەپكىگە قاراپ، — ئەگەر ئوقۇتقۇچى

تىرىشچان، چارە ـ ئامالىلارغا باي بولسا، ئەلاچى بالىلارنى كۆپلەپ يېتىشتۇرەلەيدۇ. مەن پەقەت بىر نامرات دېھقان بالىسىنىڭ كەلگۈسى ئىستىقبالىنى ئويلاۋاتىمەن.

— ئەمدى. . . بەك ئوبدان گەپلەرنى قىلىپ بەردىڭىز مۇئەللىم، — دېدى خۇرۇم شەپكە تاماكىسىنى كۆلدانغا بېسىپ، — بىزى بالىلار ئۇرۇمچىگە بارغاندىن كېيىنلا، ناھايىتى تېز ئۆزگىرىپ كېتىدۇ. بىز مۇدىرنىڭ گېپىنى ئاڭلاپ، سەل ئەنسىرەپ قالدۇق.

— مۇدىرنىڭ كۆڭلىنى چۈشىنىشكە بولىدۇ، — ھېكمەت ئاچچىقلىنىپ كۆلۈپ قويدى، — مۇدىر بولغانىكەن، مەكتەپنىڭ ئوقۇ ـ ئوقۇتۇش، ئىنتىزام، ئەمگەك دېگەندەك تۈزۈملىرىنىڭ نۇقسانسىز بېجىرىلىشىنى ئويلايدۇ. دۇنيادا ئەڭ تەس نەرسە پاك بولۇش، نەدىمۇ نۇقسانسىز نەرسە بولسۇن؟ شۇنداق ئەمەسمۇ؟ ئەلۋەتتە بۇ تەرەپلىرىنى سىلەردەك ئۇرۇمچىدىن كەلگەن سەۋىيىلىك، مەدەنىيەتلىك كادىرلار تېخىمۇ ئوبدان بىلىسىلەر. ئەما مۇدىر سىراجىنىڭ قاچقىنىنى بىلىپ، ئىچكى ئەھۋالىنى بىلمەيدۇ.

— بولىدۇ مۇئەللىم، — خۇرۇم شەپكە ئىككى ھەربىگە باش لەڭشىتتى، — بەكمۇ ناتىق ئىكەنسىز، گەپلىرىڭىز بىزنى تولىمۇ تەسىرلەندۈردى. ئەتە ئىشخانىغا ئېلىپ كىرىڭ، تىزىملايلى.

— ئۇ بالا مەشەدە بار، — ھېكمەت سىراجىنى چاقىردى، — بۇنداق تەندۇرۇس بالىنى كۆندۈزدە چىراغ يېقىپمۇ تاپالمايسىلەر.

ئىككى ھەربىي ۋە خۇرۇم شەپكە كۆلۈپ كەتتى. ئۇلار سىراجىنىڭ بىلەك، يوتىلىرىنى مۇجۇپ كۆردى. بەدەنلىرىنى بىر قۇر تەكشۈرۈپ، مەمنۇن بولغاندەك كۆلۈشتى. ئاندىن ئاشۇ يەردىلا ئانكىت تولدۇرۇشتى. لېكىن ھېكمەت يەنىلا بىر ئىشتىن ئەنسىرەپ تۇراتتى.

— مۇدىر بەك ئىستايىدىل ئادەم، — دېدى ھېكمەت، — ئەگەر ئۇ يەنە. . .

— ئەنسىرىمەڭ مۇئەللىم، — ئوتتۇرا ياشلىق ھەربىي گەپنى ئۈزۈۋەتتى، — بىزنىڭ شەرتىمىزگە چۈشكەنىكەن، ئادەم قىلىۋېلىش

ئۆزىمىزدىن. ئۇ تەرىپىنى توغرىلايمىز...

— ئەگەر سىراجى ئۇرۇمچىگە بېرىپ ئىنتىزامسىزلىق قىلسا، ماڭا بىر پارچە خەت يېزىۋېتىڭلار، — دېدى ھېكمەت جىددىي قىياپەتتە، — مەن سىلەرنىڭ يول كىرا - چىقىمىڭلارنى تۆلەپ بېرىپ، ئۇنى قايتۇرۇپ كېلىپ، ئۆزۈم ئوقۇتىمەن.

— سىز قالتىس ئىكەنسىز جۇمۇڭ مۇئەللىم، — دېدى خۇرۇم شەپكە، — مەن كۆپ مۇئەللىملەرنى كۆرگەن، بىراق سىزدەك ئەستايىدىل ئادەمنى كۆرمەپتىكەنمەن...

— دۇنيادا ئوقۇتقۇچى بولماق تەس... ھەقىقىي ئوقۇتقۇچى دېگەن نامغا ئېرىشمەك ئۇنىڭدىنمۇ تەس... — دېدى ھېكمەت كۈلۈپ.

ئۇلار خۇشال ھالدا قايتىپ چىقىشتى. سىراجى ئوقۇتقۇچىسىنىڭ بېقىنىدا يېغلاپ كېتىۋاتاتتى. ئوغۇللار ياتقىغا ئايرىلىدىغان ئۇجمىلىك يول ئاچىلىغا كەلگەندە، ھەر ئىككىلىسى توختاشتى. سىراجى كۆزلىرىنى ئۆڭۈلاپ، يەنىلا يېغلاۋاتاتتى. ئۇ ئوقۇتقۇچىسىغا تىكىلىپ قارىيالمايتتى.

— بولدى، ئەمدى يېغلاۋېرەمسەن؟

ھېكمەت گەرچە سىراجىغا تەسەللى بېرىۋاتقان بولسىمۇ، ئۆزىنىڭمۇ ئۆپكىسى ئۆرلەپ، كۆزلىرىگە يىغا يامىشتى. چۈنكى ئۇ گۈلزىبا بىلەن باغدا ئۇچرىشىپ ھەر قېتىم خوشلاشقىنىدا، مۇشۇ ئۇجمىلىك يول ئېغىزىدا بىر - بىرىگە پايلىماي ئۆزۈن تۇرۇپ كېتەتتى. گەپ - سۆزلىرى تۈگەپ قالغان ھالەتتىمۇ، بۇنداق كۆز قىيالماسلىقلار تالاي - تالاي كېچىلەر بولغانىدى.

— مۇئەللىم!... — سىراجى ھېكمەتنى چىڭ قۇچاقلاپ يىغلىماقتا ئىدى، — مەن... مەن... ھەممە گەپلىرىڭىزنى ئاڭلىدىم... مەن ئادەم ئەمەسكەنمەن... مۇشۇ تۇرقۇمدا مېنى قانتىق بىرنەچچىنى ئۇرۇڭ... مەن... مەن... يېنىكلەپ تالاي!... ئۇرۇڭ مۇئەللىم، ئۇرۇڭ...

— مەن... سېنى نېمىشقا ئۇراي؟... سىلەر... بولغانلىقىڭلار ئۈچۈنلا... مەن بۇ دۇنيادا... ئۆزە يۇرۇۋاتىمەن... — ھېكمەتنىڭ يۈزلىرىدىن تارامىلاپ ياش تۆكۈلدى، — سىلەر مېنىڭ ئەرمەكلىرىم!... شوخ

ئاۋازلىرى... ئورۇش - تىدىللىرى... يىغلاشلىرى ماڭا تەسەللى بولىدۇ!... سىلەرنى ئورۇشقا مېنىڭ قانداقمۇ قولۇم بارسۇن؟.. قۇشمۇ بالىسىنى چوقۇلىمايدۇ ئانىمۇ تېپىنى تەپمەيدۇغۇ!...

ھېكمەت ئاسماندىكى يېرىم ئايغا قارىغىنىچە، سىراجىنىڭ بېشىدا سىيلاۋاتاتتى. ئەلۋەتتە ئۇ ئۇچ ئوقۇغۇچىسىغا قىيىلمايتتى. ئۇنىڭ ئەلەملىك ياشلىرىغا ئوقۇغۇچىلىرىغا شۇنداقلا گۈلزىباغا، ئابىدىر قالغان ئوغلىغا، ئۆزىنىڭ بېشىغا كەلگەن قارا كۈنلەرگە سوراپ ئېچىنىپ تەسىرلىرىمۇ ئارىلىشىپ كەتكەنىدى.

ئەتىسى چۈشتىن كېيىن، بوستان ئوتتۇرا مەكتىپىدىن ھەربىي سەپكە ئوبۇرلۇققا قوبۇل قىلىنغان يىگىرمە ئۈچ ئوقۇغۇچى داغدۇغىلىق ھالدا شەھەرگە ئۇزىتىپ قويۇلدى. ئۇلارنىڭ ئارقىسىدىنلا، گۈڭشې تراكتور پونكىتىدىن كىرا قىلىنغان چوڭ ماشىنىنىڭ كۈزۈپىدا پانا قاققاندەك ئۇر تۇرۇشقان ئوقۇتقۇچىلار مۇرات بىلەن زۇمرەتنىڭ تويىغا مېڭىشتى.

ئاپرىل ئېيىنىڭ باشلىرى بولغاچقا، دەرەخلەر يوتىلىرىنى تۆكۈپ، چاشقان قۇلاق نازۇك يوپۇرماقلارنى چىقارغانىدى. غۇنچىدە ئوخشىغان كەتكەن ئۇرۇك غوللىرى ئاپئاق چېچەكلەرگە پۈركەنگەن باغلار ئەينەكتەك ئۆزگىچە گۈزەللىك ئاتا قىلغانىدى. بۇلتۇر مۇشۇ كۈنلەردە ھەكمەت گۈلزىبا بىلەن نىكاھ قىلغانىدى. كونىلار: «ۋاقىت - ئالتۇن ئوق» دەپ بىكار ئېيتماپتىكەن، مانا كۆز يۇمۇپ ئاچقۇچە، بىر يىل ئۆتۈپتۇ...

قۇتلۇق خۇيجائىنىڭ پىششىق قىش يېيىتىلغان پاكىز قورۇسىغا كىگىز - گىلەملەر سېلىنىپ، ئايۇزان - سارايلىرىمۇ ناھايىتى چىرايلىق بىزەلگەنىدى. ئۇنىڭغا ياشانغان مويسېپىتلەر، شەھەر ئاھالىلىرى باشلانىدى. ياشلارغا، مائارىپ ئىدارىسىنىڭ كادىرلىرىغا ئايرىم ئۆي تەييارلانغانىدى. چۈنكى بۇ ئۆيدە زىيالىيلار بولغاچقا، ئار - تولا ئېچىلمىلىك بولاتتى. ئالىمجان، ئامانىللا، نائىبى، شادىمان قاتارلىق دوستلارنىڭ ھەممىسى كەلگەنىدى. قىزلار روشەننىڭ ئۆيىدە ئىدى. چۈنكى ئۇ، زۇمرەتنى ئولتۇرغۇزۇپ بەرگەچكە، ئۇ يەردىمۇ توي قىزىۋاتاتتى. ئابلىز ئەۋال، مىرزاپشالار سازلىرىنى تەڭشەپ، نەغمىگە تەييارلىق

قىلىۋاتاتتى. ھېكمەت يېگىت قولدىشى بولغاچقا، تۆردە مۇراتنىڭ قېشىدا ئولتۇراتتى. كاستۇملىرىنىڭ ئۈستىگە ئاپئاق ياقىلىرىنى چىقىرىپ، ئوخشاش ياسىنىۋالغان مۇرات بىلەن ھېكمەتنى پەرق ئەتكىلى بولمايتتى. قۇربان ھاكىم كىرىپ كەلدى. مېھمانلارنىڭ ھەممىسى ئورنىدىن تۇرۇپ، ئۇنىڭ بىلەن قول ئېلىشىپ كۆرۈشتى. ھېكمەت يېڭىشبرىق سۇ ئامبىرىدىن قايتىپ كەلگەن ئىككى يىرىم ئايدىن بېرى، قۇربان ھاكىمنى كۆرمىگەنىدى. شۇڭا، ئۇ ھاكىم بىلەن قۇچاقلىشىپ، بىرنەچچە ئېغىز چاقچاقلىشىۋالدى. بۇ كۆرۈنۈش زەينىدىنى ھاڭ ـ تاڭ قالدۇردى. ھاكىمنى تۆرگە باشلاشتى. ئۇ مائارىپ ئىدارىسىنىڭ باشلىقى ئا كوماتىنىڭ قېشىغا كېلىپ ئولتۇردى. بىردەمدىلا داستىخانلار سېلىنىپ، تاتلىق ـ تۇرۇملەر بىلەن چاي تارتىلدى. ئارقىدىن، لېگەنلەردە قورداق كىردى. قۇتلۇق خۇيجاڭ پات ـ پاتلا بوسۇغىدا پەيدا بولۇپ مېھمانلارنى: «ئېلىڭلار، يېتىڭلار...» دەپ قويۇاتتى. تاماق يېيىلىپ بولۇشىغا، نەغمە باشلاندى. مىرزاپشا ئاكا دەسلەپتە ناۋا مۇقامىنى ھەغدادىغا يەتكۈزۈپ ئېيتتىي. مۇقامنىڭ جۇلا، سەنەملىرى باشلىنىش بىلەن، ئابلىز ھۆۋا، كامىللار قوشۇلۇپ، غەزەلنى ئۇچىگە كۆتۈرۈۋەتتى. بۇ ئەسنادا، بىرنەچچە خىل قورۇملار داستىخانغا تىزىلىپ، ئالىمجان ساقىيلىقىنى ئۈستىگە ئالدى. ئولتۇرۇش راسا قىزىۋاتقان بىر پەيتتە، ياشلار قىز كۆچۈرۈپ كېلىش ئۈچۈن مېڭىشتى. قالغان مېھمانلارنى قۇتلۇق خۇيجاڭ تۇتۇپ قېلىپ، قوزغىلىشقا قويمىدى.

كەچمۇ بولۇپ قالغانىدى. ياشلار روشەنلىك ئۈيگە يېتىپ كېلىشتى. قىزلار ئىشكىلەرنى تاقاپ «كۆرۈملىك» ئەلەپ قىلىشنى. مۇراتنىڭ ئۆگەي ئانىسى ئالدىن تەييارلىق كۆرۈپ قويغاچقا، ھېكمەت بىرنەچچە ھېلىلە رومالالارنى ئىشك يوچۇقىدىن سۇنۇپ بەردى. قىزلار: «زۇمرەتكە كۆرۈملۈك بەرمەسە، بەرمەيمىز» دەپ تۇرۇۋالدى. مۇرات بۇ ئىشقا ئاتاپ ئېلىپ قويغان ياقۇت كۆزلۈك ئۈزۈكنى سۇنۇپ بەرگەندىلا، ئىشىك ئېچىلدى. ھېكمەت گارمونىنى شوخ پەدىگە چېلىپ يېگىتلەر بىلەن كىرىپ كەلدى. قىز قولدىشى روشەن بىلەن يەنە بىرنەچچە قىزلار چۈچىلىق رومال

بىلەن يۈزىنى يېپىۋالغان زۇمرەتنى قولتۇقلاپ تۇراتتى.

— قىزلار، — دېدى لۇتپىيە ۋارقىراپ، — بۇ ئۇزۇكنى مۇرات ئۆز قولى بىلەن زۇمرەتنىڭ قولىغا سېلىپ قويسا قانداق دەيسىلەر؟...

قىزلار ھەممىسى چۇرقىرىشىپ ماقۇللۇق بىلدۈرۈشتى. مۇرات زۇمرەتنىڭ ئاپئاق، بۈدرۈق قوللىرىنى ئالقىنىغا ئېلىپ، ئۇزۇكنى سېلىپ قويدى، قىز - يىگىتلەر ئۆينى كۆتۈرۈۋەتكۈدەك قىقاس - چۇقان كۆتۈرۈشتى. زۇمرەتنىڭ قېشىدا قىز قولدىشى روشەن ماڭدى، مۇراتنىڭ يېنىدا ھېكمەت گارمون چېلىپ ماڭدى. ئامانىللا توپنىڭ ئالدىدا ئاياقلىرىدىن ھەرخىل ئاۋازلارنى چىقىرىپ، پات - پاتلا ئۇشقىتىپ، ئادەتتىكىدەك دەسسەيتتى. ئۆي ئارىلىقى يېقىن بولغاچقا، ئۇلار ھايال بولمايلا، قۇتلۇق خۇيجاڭنىڭ ئۆيىگە يېتىپ كېلىشتى. قىز كۆچۈرۈپ كېلىنگەندىن كېيىن، ئارادە ھويلا ئىچى ياشلارغا تالغاندى. ناخشا - ئۇسسۇل باشلىنىشى بىلەن، قىز - يىگىتلەر بىر - بىرىگە بېقىشىپ ئويناشتى. چوكانلار يىگىتلەرگە قولياغلىق، قىزلارغا رومال ۋە شارپىلارنى چۈرۈلمىلىك قىلىپ، بويۇنلىرىغا ئارتىپ قويۇشتى، ئارقىدىن، تانسا باشلاندى.

خۇشاللىق ۋە قىزغىن كەيپىيات ئىچىدە ۋاقىتنىڭ قانداق ئۆتۈپ كەتكەنلىكى بىلىنمەي قالدى. مېھمانلار قايتىشقا تەرەددۇتلەندى. زۇمرەتنى بوستان ئوتتۇرا مەكتىپىگە كۆچۈرۈپ ئېلىپ كەتمەكچى ئىدى. قۇتلۇق خۇيجاڭ سورۇن ئوتتۇرىسىغا چىقتى - دە، ھەممىگە تەكشى قارىدى. باشقىلار ئۇنى كۆرۈپ جىمىپ قېلىشتى.

— ئەزىز مېھمانلار، تويىنى مۇشۇنچىلىك قىزىتىپ بەرگىنىڭلارغا رەھمەت، — دېدى قۇتلۇق خۇيجاڭ قولىنى كۆكسىگە قويۇپ، — ھەممىڭلار ياشلار، شۇڭا، ئىككى ياشنىڭ بەختى، شۇنداقلا بېشى باش، ئايىقى تاش بولۇپ كېتىشى ئۈچۈن، بىر دۇئا قىلىپ بېرىڭلار!...

— ئۆزلىرى چوڭ بولغاندىكىن، سىلەردىن كەلسۇن! — دېدى ئالىمجان.

— ياق، ياق، ھەرقايسىڭلار مېھمان ئەمەسمۇ؟ سىلەردىن كەلسۇن!

— ئەسسە، — دېدى كامىل ئالدىغا بىر قەدەم ئېلىپ، — يىگىت قولدىشى ھېكمەت دۇئاغا قول كۆتۈرۈپ بەرسە قانداق؟

دوستىنىڭ غەملىرىنى يېنىكلىتىش ئۈچۈنمىكىن، كامىل بىلەن مۇرات داۋاملىق ھېكمەتنى سۆزلەشكە، ھەرخىل ئىشلارغا مەجبۇرلايتتى. مانا شۇ تۇرقىدىمۇ، كامىل نېمىدۇر ئويلاپ، ئۇنىڭ ئىسمىنى قەستەن ئېغىزغا ئالدى. ئېلان قىلىپ بولغان ئىشتىن قېچىپ قۇتۇلالمايدىغانلىقىنى بىلگەن ھېكمەت كەڭ ھويلىدا ئۆزىنى ئوراپ تۇرغان سورۇن ئەھلىگە قارىدى:

— مېنىڭ دۇئايىم سىلى ئۈزۈن، — دېدى ھېكمەت كۇلۇپ، — كۆپچىلىك زېرىكىپ قالارمىكىن؟

— بامدات‌نېمە ئوقۇساڭمۇ مەيلى، — دېيىشتىسى دوستلار چاقچاق قىلىپ.

ھېكمەت قولىنى كۆتۈرۈپ دۇئاسىنى باشلىدى:

. . . توي قىلىپسىز مۇبارەك بولسۇن،
ئىككى ياش مەڭگۈ قوش يۈرەك بولسۇن.
بالىلارنىڭ بېشى باش بولسۇن،
پاچىقى تاش بولسۇن! . . .
كۆڭلى باھاردەك ياش بولسۇن،
يېگىنى نازۇ نېمەت ئاش بولسۇن. . .
ئوغۇل نەۋرىڭىز،
دانىشمەن، ئەلگە باش بولسۇن.
قىز نەۋرىڭىز،
ئايدەك گۈزەل، قەلەمقاش بولسۇن! . . .
نەۋرىلىك ـ چەۋرىلىك بولۇڭ،
ئۇلار سىز بىلەن زامانداش بولسۇن! . . .
دۇشمەنلىرىڭىزنىڭ كۆزى ياش بولسۇن،

بېشى قېتىپ تاش بولسۇن! . . .
ئامىن ئاللاھۇ ئەكبەر . . .

ھەممە دۇئادىن كېيىن بىردىنلا خۇشال ژاڑقىرىشىپ كېتىشتى. قوتلۇق خوجايىنىڭ ھېكمەتىنىڭ قولىنى توتۇپ، ئۇنىڭ «توي دۇئاسى»، «توي تىلىكى»دىن بەك رازى بولغانلىقىنى بىلدۈرۈپ، رەھمەت ئېيتتىسى. ئاندىن، شەھەرلىك دوستلار بىلەن بوستانلىق مېھمانلار ئۆزئارا خوشلىشىپ، «مەن ساڭا ئېيتاي» باشلىنىپ كەتتى. ئالىمجان زېھرۇللا مۇرات بىلەن زۇمرەتنىڭ قېشىغا كېلىپ، ئۇلارنى مۇبارەكلەپ بولغاندىن كېيىن، ئا كوجاڭنىڭ زۇمرەتنى بوستان ئوتتۇرا مەكتېپىگە خەنزۇ تىلى دەرسى بېرىدىغان ئوقۇتقۇچى قىلىپ بەلگىلىگەنلىكىنى، بىر يىلدىن كېيىن رەسمىيلەشتۈرىدىغانلىقىنى ئېيتتى. چۈچىلىق روماللىرىنى چىققان يېقىملىق ئاۋاز ئاستا شۇڭىلىدى:

— قىلالماسلىقىمدىن ئەنسىرەيمەن. . .

— مۇرات سىزگە يارەملىشىدۇ. . . بىرەر- ئىككى ئايدىن كېيىن، ئۆزلىشىپ كېتىسىز. سىزنىڭ خەنزۇ تىلى ۋە يېزىقى جەھەتتىكى ئاساسىڭىز ياخشى ئەمەسمۇ!

— مەن زۇمرەتنى يەنە بىر يىل ئارام ئالدۇرايلى دېگۈدەك، — دېدى مۇرات، — ئوقۇتقۇچىلىق ئىشىنى كېيىنرەك قىلسۇن.

— ئوقۇغۇچىلار بىلەن كۆپرەك ئارىلاشسا، زۇمرەت ئۇچۇنمۇ ياخشى. ئۇنى سەن چۈشىنىسەن. . .

— زۇمرەت سىزچە قانداق؟ — سورىدى مۇرات، — بولامدۇ؟

— مەيلى، قىلىپ كۆرەي. . .

بۇ چاغدا، ھېكمەت ئاپئاق چېچەكلەپ كەتكەن ئۈرۈك ئاستىدا، ئۇچ ئايلىق بولغان ئوغلىنى باغرىغا بېسىپ بۆيۈڭاتاتتى. مۇراتنىڭ باغاق بېرىشى بىلەن تويغا قاتناشقان ماھىگۈل ئارىلىقتا ئەزىمەتنى كۆتۈرۈپ كەلگەندى. يۈزلىرى يۇپيۇمىلاق، مەڭزىلىرى قىپقىزىل بوۋاق دادىسىنى كۆرگىنىگە خۇشال بولغاندەك، ژىلىتلاپ كۈلەتتى، گۈڭرىپ نېمىلەرنىدۇر دەيتتى.

— هېكمەت ئاكا، بايا دۇئاغا قول كۆتۈرۈيتىڭىز، — دېدى ماھىگۈل قىزىرىپ، — سىزنى ئەمدى قانداق قىلار دەپ ئەنسىرىۋېدىم، لېكىن دۇئارىڭىزدىن ياشلارنىڭ ھەممىسى شۇنداق رازى بولۇشتى.

— ئۇلار نېمە دېيىشسە مەيلى، — دېدى ھېكمەت ئوغلىنىڭ بويۇنلىرىغا ئېڭەكلىرىنى سۈرۈپ، ماڭا ئەزىمەت بولسىلا بولدى... ئۇ مېنىڭ كۆڭۈل خوشۇم... دىلكەشىم... ھەم سىردېشىم...

— ئانام سىزنى بۈگۈن كېلەرمىكىن دەپ ساقلىغانىدى، — ماھىگۈل كۆزلىرىنى ئېقاچتى، — لەگمەن ئېتىپتىكەن...

— ئانامغا رەھمىتىمنى ئېيتىپ قويۇڭ، ئارىلىقتا يوقلاپ كېرىمەن، — دېدى ھېكمەت، — نەبىنىڭ ئوقۇشى قانداقراق؟

— ياخشى، ئۇ مەكتەپتىن كېلىپلا، ئەزىمەتنى كۆتۈرۈپ ئېلىپ چىقىپ كېتىدىكەن... بەزى كېچىلىرى بۈشۈكنى قۇچاقلاپ ئۇخلاپ قالىدىكەن...

— سىز بىز بىلەن بىللە قايتامسىز ياكى ئۆيدە قونۇپ قالامسىز؟

— بۈگۈن ئانامغا ھەمراھ بولۇپ، بىللە ياتاي...

قايىت بۇزغۇنچىلىق خاراكتېرىنى ئالغان ئوغرىلىق جىنايىتى ئۈچۈن ئونبەش يىللىق كېسىلىپ كەتكەنىدى. شۇڭا ماھىگۈل ھەپتە ئارىلىقلىرىدىمۇ شەھەرگە كېرىپ، ئانىسىنىڭ كەم - كۈسىلىرىنى قىلىپ، ئەزىمەتنىڭ كېسىلىرىنى، لاتا - پۈتلىرىنى يۇيۇپ بېرىپ، قايتىپ كېلەتتى.

تراكتور پونكىتىنىڭ شوپۇرى ئالدىرىتىپ كىرگەندىن كېيىنلا، بوستانلىق ئوقۇتقۇچىلار ماشىنا بىلەن قايتىشتى. شۇ كۈنى ئۇلار ئوتتۇرا كېچىگىچە بەزمە - مەشرەپ قىلىشقاندىن كېيىن، مۇرات بىلەن زۇمرەتنى ھۈجرىسىغا ئەكىرىپ قويۇپ تارقاشتى.

ھېكمەت ئەتىسى ئەمدىلا دەرستىن چىقىپ تۇراتتى، ئوقۇشقا قوبۇل قىلىنغان ئوقۇغۇچىلىرى كېلىپ ئۇنى قۇچاقلىۋالدى. سەيدۇللا بىلەن ئابدۇللاغا ھەربىي فورما ئاجايىپ يارىشىپ كەتكەنىدى. سىراجمۇ ئاستى بوغما چاپان، ئىشتان، ئاپئاق پاكىزە كۆڭلەكلەرنى كىيىپ پارقىراپ تۇراتتى.

— بىزنى تۇنۇگۈن ئاپىرىپلا مۇنچىغا چۈشۈردى، — دېدى سىراجى خۇشاللىقىنى باسالماي، — ئاندىن دوختۇر تەكشۈرۈشىدىن ئۆتكۈزدى. بۈگۈن ئائىلىمىز بىلەن خوشلاشقىلى ئىككى كۈن قويۇپ بەردى.

— ئوبدان ئوقۇڭلار، — ھېكمەتنىڭ كۆڭلى بىر قىسمىلا بولۇپ قالدى، — ئانا مەكتىپىڭلارنىڭ يۈزىنى تۆكۈدىغان ئىشلارنى ھەرگىز قىلماڭلار. ۋاقتى - ۋاقتىدا ئاتا - ئاناڭلارغا خەت يېزىپ تۇرۇڭلار...

— گەپلىرىنى ئاڭلايمىز مۇئەللىم...

ئابدۇللا، سەيدۇللا، سىراجلار مۇئەللىمنى چىڭ قۇچاقلاپ سوتلاشتى. ھېكمەتنىڭ تۇنجى قېتىم ئوقۇغۇچىلىرىنى ئۇزىتىشى بولغاچقا، بۇ ئايرىلىش ناھايىتى ئېغىر كەلدى. ئۇ كۆڭلىدە، ھەر ئۈچ يىلدا ئوقۇغۇچىلىرى بىلەن خوشلىشىۋاتقان پېشقەدەم ئوقۇتقۇچىلارنىڭ يۈرىكىدە قانچىلىغان ئايرىلىش داغلىرى قالىدىغانلىقىنى شۇ چاغدىلا ھېس قىلدى. ھېكمەت خاموش ھالدا چوڭ ئىشخانىغا كىرىپ، ژۇرنالنى قوزۇقتا ئىلىپ تۇراتتى، زىكرۇللا غوجا ئۇنى چاقىرىۋالدى. ئۇ ئىلمىي بۆلۈم ئىشخانىسىغا كىرگەندە، ئۇ يەردە زەينىدىن مۇدىرمۇ بار ئىدى. «بىرەر كىسەل ئوقۇتقۇچىنىڭ ياكى رۇخسەت سورىغانلارنىڭ دەرسىنى قوشۇمچە ئۆتكەچ تۇرغىن» دەپدىكىن دېگەن ئۈي بىلەن، ھېكمەت ئورۇندۇقتا كېلىپ ئولتۇردى.

— مۇنداق ئىش ئىدى، — دېدى زەينىدىن گېپىنى رۇسلاپ، — بۇزاق گۈڭشې يېزا ئىگىلىك ئوتتۇرا مەكتىپى قۇرۇلغانلىقىنىڭ بەش يىللىقىنى تەبرىكلەش، تولۇغا كەلتۈرگەن نەتىجىلىرىنى كۆرگەزمە قىلىش يىغىنى ئېچىلماقچىكەن. شۇنىڭ تەييارلىق خىزمەتلىرىگە سېنى ناھىيىدىن تەكلىپ قىپتۇ.

— ئۇقۇغۇچىلىرىمنى ئەپلا رەتكە سېلىپ تۇرسام، — دېدى ھېكمەت خاپا بولغان ھالدا، — يەنە بىرەر ئاي يوقاپ كەتسەم، قانداق بولىدۇ؟...

— بىز بۇنى ئويلاشمىدۇق ئەمەس، — زىكرۇللا غوجىنىڭ چىرايىدىن نارازىلىق چىقىپ تۇراتتى، — لېكىن مەتتوختى روزى ھاكىم

ئۆزى تېلېفون بېرىپتۇ ئەمەسمۇ!...

ھېكمەت مەتنوختى روزى ھاكىمنىڭ ئىسمى چىقىشى بىلەن ئويلىنىپ قالدى. خەلقنىڭ كۆڭلىدە «ھاكىم كەپسى» دېگەن ئابىدە بىلەن نام ئالغان بۇ ئادەم ھەممىنىڭ ھۆرمەت - ئېتىبارى ئىدى. ھېكمەت كەلگەن يىلى خىزمەت گۇرۇپپىسى بىلەن تەۋەككۈل، ئىسلامئاباتلارغا ماڭغانىدا، مەتنوختى ھاكىم يېڭىشەھرىق سۇ ئامبىرىدا ئۇلارنى مېھمان قىلىپ، بىر كېچە ئوينىتاتقاندى. ئۇنىڭ قوپالراق تۇز مەسخىرى، ئويۇن - چاقچاقلارغا ھېرىسمەنلىكى، كەمتەرلىكى ھېكمەتكە يېقىپ قالدى. ھەتتا ئۇ سەل تەكشىلىپ قېلىپ، ھاكىمغا بىرنەچچە ئېغىز چاقچاق قىلىۋىدى، ھاكىم: «قارا ماڭا سېرىق تۇك باچكىنىڭ گېپىدانلىقىنىسى!» دەپ، ھېكمەتنىڭ دۈمبىسىگە ئۇرغانىدى. قۇربان ھاكىممۇ مەتنوختى روزى ھاكىمنىڭ ئىسمىنى پەخىرلەنگەن ھالدا ئېغىزغا ئېلىپ، ئۇنى ماختىغانىدى. ئەلۋەتتە، بۇنداق خەلق كۆڭلىدىن سۆيىدىغان ياخشى ئادەملەرنىڭ لەۋزىنى يەردە قويۇشقا بولمايتتى.

— ۋاقتى قانچىلىك ئىكەن؟ — سورىدى ھېكمەت.

— مەتنوختى روزى ھاكىمنىڭ ئېيتقىنىغا قارىغاندا، — دېدى زەينىدىن، — بىرەر ھەپتە ئوخشايدۇ، سىزدىغان جەدۋەل، رەسىملەرنى سىزىپ بەرسە بولىدۇ، دەيدۇ.

— قاچان ماڭسام بولار؟

— ئەتە ئەتىگەن بولسىمۇ بولىدۇ، — دېدى زەينىدىن.

— ياق، بۈگۈنلا ماڭاي...

ھېكمەت بالدۇرراق كىرىپ، بالىسى بىلەن كۆرۈشۈۋېلىشنى ئويلىغانىدى. شۇڭا ئۇ چۈشلۈك دەم ئېلىشتا، ئوقۇغۇچىلىرىغا دەرس، ئىنتىزام، ئەمگەك، تازىلىق ھەققىدە سۆزلىدى. ئاندىن يېڭىدىن سايلانغان سىنىپ باشلىقى ئىمىن توختى، ئۆگىنىش باشلىقى خىلىچۇانى، تۇرمۇش باشلىقى قادىرلارنى يانتېقىغا ئېكىرىپ، تېگىشلىك خىزمەتلەرنى تاپشۇرغاندىن كېيىن، شەھەرگە كىرىپ كەتتى.

ھېكمەت ناھىيىلىك كومىتېت ئىچىگە كىرىپ، مەتنوختى روزىنىڭ

ئىشخانىسىغا كەلدى. ھاكىم قايسىدۇر گۇڭشېنىڭ بۇز بەر ئېچىش ھەققىدىكى دوكلاتىنى كۆرۈپ تۈزىتىۋاتاتتى. ئۇ قەلەمنى ماتېرىيال ئۈستىگە قويۇپ، ھېكمەت بىلەن كۆرۈشتى. مەتتوختى روزى ھاكىم بەكمۇ ئېگىز بولمىسىمۇ، ناھايىتى نەپىل ئادەم ئىدى. ئۇنىڭ مۇسكۇللىرى چىڭ، قارارلىق چىرايىدىن بىر خىل جەسۇرلۇق، تەمكىنلىك چىقىپ تۇراتتى.

— ھە، بەك تېز كەپسەنغۇ؟ — دېدى ھاكىم، — ئاڭلىسام، سىنىپ مۇدىرى ئىكەنسەن. سىنىپىڭنى قانداق قىلدىڭ؟

— كامىل قاراپ قويمەن.

— ئاغزىڭدا چالمىغان مۇڭلۇق نەغمەڭنى ئېيتمۇڭدىڭمۇ؟ — ھاكىم تونا ئىشلارنى ئەسكە ئالغاندى، — يېڭىبېرىق سۇ ئامبىرىدىكى ھېلىقى كېچىسى چېلىپ بەرگىنىڭ ئېسىڭدىدۇر؟

— ئېسىمدە! — كۈلدى ھېكمەت، — ئاجايىپ كۆڭۈللۈك ئويىنىغانىدۇق.

— ئۇ چاغدا مەن سېنى «ھارمىغىلار ئاداش» دېسەم، سەن: «ھارمىدىم، ئېشەكنە كەلدىم» دېگەنىدىڭ...

ھەر ئىككىلىسى كۈلۈۋەتتى. ھاكىم كونا خاماتلارنى سورۇپ، بىردەم قىزىقچىلىق قىلدى. ئۇندىن، ئۇ ئەتە ئەتىگەندە بۇزاق گۇڭشېنىغا ماڭىدىغانلىقىنى ئۇقتۇرغاندىن كېيىن، ھېكمەت خوشلىشىپ چىقىپ كەتتى. ھېكمەت ئەنجان كوچىسى بىلەن ئۇتتۇرلاپلا قىزىق دەرۋازىغا چىقتى. ئامازشام بىلەنلا، قىزىق دەرۋازىسى يوشۇرۇن ئوقەتچىلەرنىڭ قاينىمىغا ئايلىناتتى. ھېكمەت بىرنەچچە ئان ۋە ساماسا ئالغاندىن كېيىن، ئالدىراپ ئاۋغان كوچىسى دوقمۇشىغا كېلىپ كىسىنىڭدۇر ئىزلىرىنى ئىزدىگەنىدەك، بىردەم توختىدى. ھېكمەت ئۇيگە كىرگەندە، ماھىگۈلدىن باشقا ھەممەي بار ئىدى. ئەبى بىر پۇتىدا بۇشۇكنى تەۋرەتكەچ، شىرەدە ئابشوروق ئىشلەۋاتاتتى. بۇمەرەمخان ئەزىمەنكە ئىشتان - پايپاق تىكىپ ئولتۇراتتى. ئەبى چاچراپ خورغاندا، دۇۋەتتىكى سىياھنى ئۆرۈۋەتكىلى تاسلا قالدى. ئۇ ئوچقاندەك ئېلىپ، ھېكمەتنى تۇچاقلىۋالدى. بۇمەرەمخان

ئورنىدىن تۇرۇپ، ئەھۋال سوراۋېتىپ، يىغلىۋەتتى.

— ئانا، ئوبدان تۇرغانلا، — دېدى ھېكمەت نان ھەم سامسىلارنى شىرەگە قويۇپ، — بۈزاق گۈڭشېنىغا خىزمەتكە بارماقچى ئىدىم، يوقلاپ كىرىشىم.

— قاچان ماڭىسىز بالام؟...

— مەنتوختى روزى ھاكىم بىلەن ئۈنگەن ماڭماقچى، — ھېكمەت ئۇچ بولاق سۈت پاراشوكى ھەم شېكەرنى سومكىدىن ئالدى، — ئۆيگە خەت يازسام، ئاپام ئەۋەتمېتۇ. بالىغا تەڭشېپ ئىچۈرسىلە! شېكەر بەك كۆپ بولۇپ كەتمىسۇن، بالىنى قورۇپ قويىدۇ.

— خويمۇ ئوبدان بوپتۇ، بۇ يەردە سۈت تاپماق بەك تەس، — بۈمەرەمخان كۆزلىرىنى قاچۇرۇپلا تۇراتتى، — تاماقنى ئالدىڭىزدا يەپ بولۇپتىمىز. بىر چىنە ياڭاق چاي قىلىپ بېرەيمۇ؟

— رەھمەت، قورسىقىم توق، مەن سىرتقا چىقماقچى ئىدىم.

ھېكمەتنىڭ ھەر قېتىم كەلگىنىدە زەرەتكارلىققا چىقىدىغانلىقىنى بىلىدىغان بۈمەرەمخان ياغلىقىنىڭ ئۇچىدا كۆزلىرىنى سۈرتكىنىچە، ئۇندىمىدى.

— كىنوغا كىرسىڭىز، مېنىمۇ بىللە ئېلىپ كىرىڭا ھېكمەتكا، — دېدى نەبى ئۇنىڭ قولىنى تۇتۇپ.

— كىنوغا تېخى بالدۇر تۇرسا؟ مەن ھازىر تۇپراق بېشىغا چىقىمەن.

— ئاچامغا دۇئا قىلغىلىما؟ مەنمۇ بارىمەن.

— بوپتۇ، بىللە بارايلى، — ھېكمەت بۈشۈكتە ئۇخلاۋاتقان بالىغا ئەڭشېپ، ئۇنىڭغا مەڭزىگە .ۆيدى. — ئانا، تۇرمۇشتا قانداقراق كېتىۋاتىدىلا؟ بىرەر كەم - كۈسىلىرى بارمۇ؟

— ياق، ياق، ھەر ئايدا بىرىۋاتقان پۇلىڭىز نەبى ئىككىمىزگە ئازادە يېتىدىكەن، نەبىنىڭ ئوقۇشىغا ئاتىغىنىڭىزنى ئۆزىگە بېرىپ تۇردۇم

ھېكمەت بايا كىرگەندىلا بوسۇغىدا غىل - پال كۆرۈنۈپ ئۆز ئۆيىگە كىرىپ كەتكەن گۈلرۇز بوسۇغىدا پەيدا بولدى. ئۇ چىرايلىق ياسىنىپ يۈزلىرىگە ئۇپا سۈرتۈپ، قاش - قاپاقلىرىغا سۈرمە تارتقانىدى. چىرايىدىمۇ

بىر خىل تەبەسسۇم جىلۋىلىنىپ تۇراتتى.

— ۋاي خۇدايىم، ھېكمەتكام كەپتىكەن ـ دە! — گۈلرۇز كۆزىنى لەپپىدە تاشلىدى، — قورسىقىڭىز ئاچتۇر؟ شاق ـ شۇقلا بىر نېمە قىلىپ بېرەيمۇ؟

— رەھمەت، ھېلىلا بىر نەرسە يەۋالغان.

— ئۆزۈڭ بازاردىن يەۋاتساڭ، نېمەڭگە تاماق قىلىپ بېرىسەن؟ — دېدى نەبى گۈلىيىپ، — تېخى پوچىلىق قىلىپ كەتكىنىنى كۆرەيمۇ؟...

گۈلرۇز ئۆزى ۋە سىرتتا ھېچكىمدىن قورقمىغىنى بىلەن، نەبىدىن ئەيمىنەتتى. ئونبەش ياشقا كىرىپ قالغان نەبىنىڭ قايىت ۋە گۈلرۇزلاردەك ئىنسانىي خىسلىتى يوق مەخلۇقلارنىڭ ئىلمىنى تارتىپ خورلۇقىغا ئۇچراپ، ئاچ ـ توق قېلىپ، تىل ـ ئاھانەت ئىچىدە ياشاپ كەلگەچكىمۇ، كىچىككىنە يۈرىكىنى غەزەپ ۋە ئۆچمەنلىك قاپلاپ كەتكەنىدى. ئۇ، ئانسىنىڭ، گۈلزىبانىڭ، ماھىگۈلنىڭ، ھېكمەتنىڭ ھەم ئۆزىنىڭ مۇشۇ باغىرى كەڭ دۇنيادا كۆرگەن كۈنلىرىنى ئويلىسىلا، كىملەرنىدۇر چاڭقۇسى، ئوت قويۇپ كۆيدۈرگۈسى، سىم چۈراكىغا سېلىپ دەريا تەكتىگە شۇڭغۇتۇۋەتكۈسى كېلەتتى. بولۇپمۇ ئۆزىنىڭ بىردىنبىر ھىماتى، شاپائەتچى ماشايىخى بولغان ئاچىسى گۈلزىبانىڭ دەرد ـ ھەسرەتلىرى ئۈنى قارام قىلىۋەتكەنىدى. قولىغا نېمە چىقسا ئاتاتتى، ئاقىۋىتىنى ئويلىمايتتى. بەش ـ ئالتە قېتىم تەكرارلانغان ناھايىتى قورقۇنچلۇق ئاقىۋەتتىن ئامان قالغان گۈلرۇز ئۈنى كۆرسىلا، جىندىن قورققاندەك بولۇپ، تېنى شۇركۈنەتتى. گۈلزىبا تۆگىگەندىن كېيىن، بۇ ئائىلىنى ھۆركىرىتىۋاتقان كېرىم مەنبەسىبۇ ئۆزۈلگەنىدى. ئارقىدىن، قايىت قولىغا ئېلىنىدى. گۈلرۇز مائاشىدىن ياردەم قىلىش بۇياقتا تۇرسۇن، ئۆيگىمۇ ئانچە كىرمەس بولۇۋالدى. بىر كۈنى، ئۇ كەچلىك تاماقنا ئۈلگۈرۈپ كىرىپ كەلدى ـ دە، شىرە ئالدىدا بەدەشقانىنى قۇرۇپ ئولتۇردى. بۇمەرەمخان ئۇنىڭ ئالدىغا بىر تەخسە لەگمەنتى ئېلىپ كېلىۋىدى، نەبى شارتلا قىلىپ تەخسىنى تارتىۋالدى ۋە تامغا تىكلەپ تويغان پالتىنى ئېلىپ:

«چىقە شاپاقچى، قايسى يۈزۈڭ بىلەن بۇ تاماقنى يەيسەن؟... ھېكمەتكام

بىلەن ئاچامغا دۇشمەنلىك قىلغان سەن! . . . بۇ تاماق ھېكمەتكامىنىڭ پۇلىغا كەلگەن! . . . ئەگەر قوپمىساڭ، كالىلاكنى ئىككى پارە قىلىۋېتىمەن. . . » دەپ پالتىنى ئېگىز كۆتۈردى، گۈلرۇز قېچىپ چىقىپ كەتتى. مانا ھازىرمۇ ئۇ ئەينىك دېگەن سۆزلىرىگە بىر ئېغىزمۇ جاۋاب يانداۋرالمايۋ، ئۇنى ئىچىگە چۈشۈپ كەتتى.

— جۇرۇ ئەبى، — دېدى ھېكمەت گۈلرۇزغا قارايمۇ قويماي، — تۈپراق بېشىغا بارايلى.

ئەتراپىنى گۇگۈم قاپلىدى. ئۇلار مازارغا بېرىپ، تېخى ئەتىيازنىڭ يۇمشاق ئوتلىرى بىلەن قاپلىنىشقا ئۇلگۈرمىگەن قەبرە بېشىغا يۇكۈنۈشتى. ھېكمەت قەبرىگە يېقىن كېلىپ ئېگىشتى ـ دە، دۇنيادا ئازغىنا ھايات كەچۈرگەن، ئۆمۈر بويى ھەسرەت بىلەن دۇيۇلدەپ ئۇرغان ئەڭ مېھرىبان يۈرەك دەپنە قىلىنغان قەبرىنىڭ توپىسىنى سۆيدى.

— گۈلزىبا! — دېدى ھېكمەت ئەلەم بىلەن، — مەن كەلدىم، ئامراق ئۇكىگىز ئەبى ئىككىمىز سىزنى يوقلاپ كەلدۇق! . . . مەن ئوغلىمىز ئەسمەتنى سىز ئۈچۈن سۆيۈپ قويۇپ كەلدىم. ئۇ ھازىر ئۇچ ئايلىق بولدى، كۆلىدۇ، نېمىلەرنىدۇر دەپ گۈڭرايدۇ. ئۇنىڭ گۈڭراشلىرىغا قارىغاندا، «ئانا» دەپ تىلى چىقىدىغان ئوخشايدۇ. . . گۈلزىبا، گېپىمنى ئاڭلاۋاتامسىز؟ سىز ئەسمەتتىن ئەنسىرىمەڭ. ئەبى ئۇنى بەك ياخشى كۆرىدۇ. . . ئۇ بولغاچقا، مەنمۇ خاتىرجەم. . . سىز ماھىگۈل بىلەن ئەبىنى ماڭا تاپشۇرغانىدىڭىز. . . كەچۈرۈڭ، ئەبىنى ۋاقتى ـ ۋاقتىدا يوقلاپ، تۇرمۇشىدىن خەۋەر ئالالمىدىم. . . .

ھېكمەتكە ھەر قېتىم قەبرىستانلىققا كەلگەندە، گۈلزىبا بىلەن غايىبانە سۆزلىشىش ئادەت بولۇپ قالدى. شۇڭا، ئۇنىڭ دەيدىغانلىرىمۇ ئۆزىگە ياداقا بولۇپ قالغانىدى. ئۇ ئەنە شۇنداق سۆزلەۋاتاتتى: ئارقىسىدا مۆل ـ مۆل يىغلاپ ئولتۇرغان ئەبى ئېچىدە: «ئاچا، ھېكمەت ئاكام يالغان ئېيتىدۇ. ئۇ ماڭا دادام، ئانامىلاردىنمۇ ياخشى قارايدۇ. . . ئۇ بولغانلىقى ئۈچۈنلا، مېنىڭ كۆڭلۈم توق. لېكىنّ سەن ئەزىمەتتىن ئەنسىرىمە. . . ئەگەر مەن ئۇنىڭغا ياخشى قارىيالمىسام، خۇدا ئالدىدا يۈزۈم قارا بولۇپ كەتمۇن. . . » دېدى

ئۇلار يەنە بىردەم سۆكۈتتە ئولتۇرغاندىن كېيىن، ئۇنا تىلىپ ئورۇنلىرىدىن تۇرۇشتى. ھېكمەت يولدا كېتىۋېتىپ، نەبىدىن: «كىنوغا ئاپىرايمۇ؟» دەپ سورىۋىدى، ئۇ: «بولدىلا، ئۇيگە كېتەيلى!.» دەپ ئۇنىمىدى. چۈنكى ئۇنىڭ يۈرىكىنى تاتلىق ۋە ئاچچىق ئەسلىمىلەر ئېزىپ قويغانىدى. بىر چاغلار، نەبى ھېكمەتنىڭ قۇچىقىغا چىقىۋالاتاتتى، بوينىغا ئېسىلاتتى. «كىنوغا ئاپىرىڭ!»، «لەگلەك ياساپ بېرىڭ!»، «ناپشۇرۇقۇمنى ئىشلەپ بېرىڭ!...» دەپ ئاۋارە قىلاتتى. ئاچسى گۈلزىبا يېقىملىقىمنا ئالىياتتى، جىملەيتتى، ئاچچىقلايتتى، ئەما ئۇ بەك كۆڭۈللۈك چاغلار ئىدى. كېيىن، قايىت، گۈلرۇزلار، جامال توختى، كېرىموفلار بۇ بۇلاقتەك سۈزۈك تىنچ ھاياتنى قوچۇپ لېيىتىۋەتتى. ھەتتا ئۇ بۇلاقنى توپا ـ تۇپراقلار بىلەن تېنىدۇرۇپ، ئىزناسىنمۇ قويمىدى.

ئۇلار ئۇيگە قايتىپ كەلگەندە، بۇمەرەمخان ئانا ئەزىمەتكە بۇلمىقىنى يېگۈزۈپ بولۇپ، قوچقىدا ئېسىزگۈ ئەمدۇرۇۋاتاتتى. قولىدا تىككەن ئاپئاق يۈمشاق كىيىملەر بالىنى شاكىلىندىن ئەمدىلا يېرىپ چىققان ئاق چۈجىگىلا ئوخشىتىپ قويغانىدى. نەبى ئەزىمەتنى كۆرپىگە ياتقۇزۇپ، بۇدرۇق قوللىرىنى، يۇمران مەڭزىلىرىنى سۆيۈپ، ئۇنى ئەركىلەتتى. ئەزىمەتمۇ بوغۇم ـ بوغۇم بىلەكلىرىنى سوزۇپ، ئۇنىڭ يۈزلىرىنى سىيلايتتى. گۈكراپ، ۋىلىقلاپ كۈلۈپ كېتەتتى.

ـ ئانا، تىرنىقى ئۈسۈپ كېتىپتۇ، ـ دېدى نەبى بۇرنىنى سىيلاپ، ـ يۈزۈمنى تاتىلىۋالدى.

ـ ھەي ئاداش، ـ ھېكمەت بالىنى قولىغا ئالدى، ـ سىلى تاتىلايدىغان مۆشۈكمۇ ياكى ئاسلانمۇ؟

ھېكمەت بىلەن نەبى ئەزىمەتنى قولدىن ـ قولغا ئېلىپ، سۆيۈپ، ئۇنىڭ بىلەن ئويناشىپ تۇرغان ئارىلىقتا، بۇمەرەمخان ئىسسىق سۇ تەڭشەپ، داسنى ئېلىپ كەلدى. ئۇلار بالىنى يېشىندۇرۇپ ئاۋايلاپ يۇيدى. ئەزىمەت كىچىككىنە مۇشتۇملىرىدا كۆزىنى ئۇۋۇلاپ تۇگۈلۈۋالاتتى. تۇر ۋۇلا ئەندىكىپ، سۇنى شالاپلىتىپ تېپەتتى. نەبى: «كۆزىگە ماغزلىپ كېرىپ كېتىدۇ...» دەپ ۋارقىرايتتى. بۇمەرەمخان ئەزىمەتنى پاكىز،

سۇرتكەندىن كېيىن، قىزىرىپ قالغان قولتۇق، بويۇنلىرىغا ئۇپا سۈرتۈپ، زاكىداپ يۆشۈككە سالدى.

— سېمىز بالىنىڭ بويۇن، قولتۇق، شىرائلىرى ئاسانلا پىچىلىپ قالىدۇ، — دېدى بۈمەرەڭخان ئانا، — ۋاقتى - ۋاقتىدا يۇيۇپ، ئۇپا سۈرتۈپ تۇرمىسا، تېرىسى شەلۋىرەپ، تولا يىغلاپ، ئۇخلىيالمايدۇ.

— ھېكمەت ئاكا، — ئىشىك قىيا ئېچىلىپ گۈلرۇز كۆرۈندى، — گۈلزىبا ئاچامنىڭ ھۇجرىسىغا ئورۇن سېلىپ قويدۇم...

— نەبى، جۇرۇ كىرىپ يېتىپ قالايلى، — دېدى ھېكمەت، — ساڭا چۆچەك ئېيتىپ بېرىمەن.

— تاپشۇرۇقۇمنىڭ چالىسى قالغان، ئەتە ئەتىگەن يىغىۋالىدۇ.

— ئەمىسە، چالىسىنى قىلىۋېتىپ، تېز چىققىن.

— يالغۇز سىزگىلا بىر كېشىلىك سېلىپ قويۇپتىمەن، — گۈلرۇزنىڭ تەلەپپۇزىدىن نەبىگە نارازىلىقى چىقىپ تۇراتتى، — نەبى ئانامنىڭ قېشىدا ياتسا قانداق؟

— كېرەك يوق، ئىككىمىز سىغىشىپ يېتىۋېرىمىز...

ھېكمەت ھۇجرىغا كىرىپ، سىرتقى كىيىملىرىنى سالدى. ئۇ گۈلزىبانىڭ ھىدلىرى سىڭگەن بۇ ئۆينىڭ ھەممە يېرلىرىگە قاراپ تويمايتتى. ئاقمۇلا ئىمام نىكاھ قىلغان كۈنى، ئۇلار دەريا بويىغا بېرىپ دەرەخ غولىغا تىۋي خاتىرىسى رەسىمىنى ئويغان، كەلگۈسى ھەققىدە شېرىن خىيالارنى سۈرۈپ، ئارزۇ - ئىستەكلىرىنى ئانا دەريا سۈلىرىغا ئېيتىپ، ئۇنىڭدىن بەخت تىلىگەن، قايتىپ كېلىپ، مۇشۇ ھۇجرىدا يەنە ئۇزۇنغىچە مۇڭداشقان... ئىككىنچى كۈنى، قۇرۇم كۆلىگە بېرىپ، تۇنجى قېتىم كۆكۈل ئىزھار قىلىشقان سۆيۈملۈك ئارالنى كۆرۈشكەندى. ئۇلار كېچىچە شام يانىدۇرۇپ قويۇپ، بىر - بىرىنىڭ رۇخسارىغا قېنىشمىغانىدى.

ھېكمەت كارىۋات يۆلەنچۈكىگە ياستۇقنى يۆلەپ، پۈتلىرىنى ئەدىيالدا

يۈگەپ ئولتۇردى. ئۇ گۈلزىبا كۆلۈپ قارىغان، بىلىكىنى ئۇچلاپ تۇرۇپ كۆزىگە تىكىلگەن، ھايا بىلەن كۆكسىگە باش قويغان يەرلەرگە تويماي - تويماي قارىغىنىچە، «ئۇھ» دەپ چوڭقۇر تىندى. ھېكمەت يەنە ئوي - خيالىلارغا پېتىپ قالغانمۇ بولاتتى، لېكىن گۈلرۇز ئاستا كىرىپ كەلدى - دە، قولىدىكى بىر چىنە چايىنى ئۈستەلگە قويۇپ، ئۆزى كارىۋات ئايىقىدا ئولتۇردى. ئۇنىڭ بىرەر ئويۇن ئويناشىدىن ئەنسىرىگەن ھېكمەت سىرتقى كىيىملىرىنى كىيىپ، ئورۇندۇقنا كېلىپ ئولتۇردى. چۈنكى ئۇنىڭ ئىككى يىلنىڭ ئالدىدا كېچىدە ئالدىنى توسۇپ قىلغان رەسۋالىقى ئېسىدىن كۆتۈرۈلمىگەنىدى.

— بىرەر ئىشىڭىز بارمىدى؟ — ھېكمەت سىرتتىكىلەر ئاڭلىغۇدەك ئاۋازدا سورىدى، — باشقا ئىش بولمىسا، چىقىپ كېتىڭ، مەن ئۇخلايمەن...

— ھېكمەت ئاكا... بىلمەن، سىزنىڭ ماڭا ئاچچىقىڭىز بار، — دېدى گۈلرۇز دۇدۇقلاپ، — لېكىن مەن ئۆزۈم ئېرىشەلمىگەن نەرسىگە باشقىلارنىڭ ئېرىشىشىنى خالىمىغانلىقىم ئۈچۈن، شۇنداق قىلغان... مەن...

ھېكمەتنىڭ يۈرىكىدىكى نەچچە يىللىق غەزەپ - نەپرىتى بىردىنلا تېشىغا تەپتى. ئۇ گۈلرۇزنىڭ دۇمبىسىدىن ئىتتىرىپ چىقىرىۋەتمەكچى بولدىيۇ، بىراق قورسىقىنى ئېسىپ تۇرغان دەردنى چىقىرىۋېلىش ئىستىكى غالىب كەلدى.

— سىز قايسى ئېغىزىڭىز بىلەن بۇ گەپنى قىلىۋاتىسىڭىز؟... گۈلزىبا سىزگە نېمە گۇناھ قىلغان؟ — ھېكمەت ئاۋازىنى قويۇپ بېرىپ، ۋارقىرىدى، — كىچىكىڭىزدىن تارتىپ باقتى، ھەممە نەرسىڭىزنى تەل قىلىپ بەردى. ئۆينىڭ بارلىق ئېغىرلىقىنى كۆتۈردى. سىز بۇنىڭ بەدىلىگە، ئانىڭىزنى قۇتۇرتىپ، ئۇنى ئىسسىق خىزمەت ئورنىدىن

ئايرىدىكىز... ساختىلىق بىلەن توي خېتى ئېلىپ، ئۇنىڭ تەقدىرىنى ژەيران قىلدىڭىز... دادىڭىز بىلەن بىرلىشىپ، ئۇنى كېرىمۇقا ساتتىڭىز... قانچە قېتىملاپ قول سېلىپ ئۇردىڭىز... ئەمدى ئۆزىڭىزنى ئاقلىماقچىمۇ؟...

— مەن سىزنى ياخشى كۆرگەنلىكىم ئۈچۈن شۇنداق قىلغان!...

— ئەمسە، ماھىگۈل، نەبى سىزگە نېمە ئامانلىق قىلدى؟ — ھېكمەت بارغانسېرى ئۆزىنى تۇتۇۋالالماي قالدى، — مەن ھەممىنى ئاڭلىدىم. سىز قايىت بىلەن بىرلىشىپ ماھىگۈلنى قىمارۋازلارغا تۇتۇپ بەردىڭىز... دادىڭىزنى قۇترىتىپ، نەبىنى ئۇرغۇزدىڭىز... ھەتتا، سىز مېنىڭ ئالدىمنى توسۇپ، ئاخىرىدا مېنى باسقۇنچىغا چىقاردىڭىز... يەنە قايسى يۈزىڭىز بىلەن ماڭا گەپ قىلىسىز؟...

— ھېكمەت ئاكا، توغرا، مەن نۇرغۇن ئەسكىلىكلەرنى قىلدىم... بۇ پەقەت سىزنى ساراڭلارچە ياخشى كۆرگىنىمدىن بولغان، — گۈلرۇز بەك بىچارە ھالەتتە ئىدى، — لېكىن ئويلاپ بېقىڭا، ئۆلگەنىڭ ئارقىسىدىن ئۆلگىلى بولمايدىغۇ؟...

— نېمە دېمەكچىسىز؟

— ئەزمەتكە بەربىر بىر ئانا كېرەكقۇ، — گۈلرۇز يالتىتىده قاردى، — مەن ئوغلىڭىزغا ئانا بولالماسمەنمۇ؟... ماڭا ئىشىنىڭ... مەن ئۈمۈر بويى...

ھېكمەت گويا بىر كىم يۈزىگە نىجاسەت سوۋۇغاندەك ئازابلىنىپ كەتتى. گۈلرۇزنىڭ تەلۋىلەرچە ياخشى كۆرۈشى، ئورۇنسىز تەلەپلىرى خۇددى يېڭىلگەن چېلىشچىنىڭ مەسخىرىگە قالغىنىغا ئوخشاش، ھاقارەت بۇلۇپ تۇيۇلدى. ئۇنىڭغا گۈلزىبا تىكىلىپ قاراپ تۇراتتى.

— مېنىڭ ئادەم بىلەن مەلئۇننى ئايرىۋالغۇچىلىكىم بار، — دېدى ھېكمەت تىترەپ، — بىلىپ قويۇڭ، مەن ياخشى كۆرگەن ئادەمنىڭ روھى بىلەن مەڭگۈ تەنھا ئۇنۇشكە رازى مەنكى، ئۇنىڭ دۈشمىنىنى قەلب بېغىمغا باشلىمايمەن... توغرا، ھەرقايسىڭلار مېنى زۇلۇم بىلەن ئۇنىڭدىن ئايرىۋەتتىڭلار... ياش كەتكەن گۈلزىبانىڭ — بالىسىغا

قانسىغان، ھاياتتىن كۆزى قىيمىغان، ئازغىنا ئۆمرى ناله - پىغان بىلەن ئۆتكەن ئۇشۇ ناتۇانىنىڭ قىلىس ئوتى سىلەرنى تۇتىلى قالارمۇ؟... بىلىپ قويۇڭ، بۇ ئۆتنە ئالدىم!... قىلىۋالدىم، ئېتىۋالدىم دەپ ئالمىڭ!... ئەتىلا سىزگىمۇ كېلىدۇ... گۈلزىبانى گۈرىدە تىنچ ياتقىلى قويۇڭ!...

— ھېكمەت ئاكا!...

— چېقىپ كېتىڭ!...

— مەن!...

— سىزگە يوقىلىڭ دەۋاتىمەن... ياكى دۆمبىگىزدىن ئىتتىرىپ چىقىرىۋېتەيمۇ؟...

ئىشىك تاراققىدە ئېچىلىپ، ھۇجرىغا بۇمەرەڭان بىلەن كىرىپ كەلدى. ئۇلارنىڭ چىرايىدىن بولۇنغان مەسىلە گەپ - سۆزلەرنى ئاڭلىغانلىقى چېقىپ تۇراتتى.

— ھەي شاپاقچى جالاپ، — دېدى نەبى ئارقىسىغا يوشۇرۇۋالغان يوغان قىڭراقنى چېقىرىپ، — مەن ھەممىنى ئاڭلىدىم... سەن گۈلزىبا ئاچامنى جىلى قىلىپ، كېسەل قىلىپ، دۇشمەنلىك قىلىپ، قەستەن ئۆلتۈرۈپسەن. ئەمدى سەنمۇ ئۆلۈمنىڭ تەمىنى تېتىپ باق!...

نەبى ئېتىلىپ كەلدى، گۈلرۇز ھېكمەتنىڭ ئارقىسىغا ئۆتۈۋالدى. لېكىن نەبى قىڭراقنى شىلتىغاندا، قىڭراق ئۇنىڭ جىلىتكىسىنىڭ پېشىنى تىلىۋەتتى. ھېكمەت نەبىنى قۇچاقلىۋالدى.

— گۈلرۇز بۇ ئۆيدىن كەت! — دېدى بۇمەرەڭان ۋارقىراپ، — نەبى ھەممىنى ئاڭلىدى. ئەمدى سېنى بىرنېمە قىلىۋېتىدۇ. كارخاناڭدىكى ياتقىڭدىن كەلمە!...

گۈلرۇز ھېكمەتنىڭ ئارقىسى بىلەنلا ئىشىكتىن چېقىپ كەتتى. ئەما نەبى ھېكمەتنىڭ قوللىرىدىن بوشىنالماي، سەكرەپمۇ، تىپىرلايتتى، ۋارقىرايتتى.

— ئەزىمەتكە ئانا بولمەن دېگۈچە، ئىتقا ئانا بول. چوشقىغا ئانا بول، ئالۋاستىغا ئانا بول، ۋۇي مەينەت پاسكىنا!...

— نەبى بولدى قىل، — ۋارقىردى ھېكمەت، — ئەمدى ئۆزۈڭنى

بەسۆال. . .

— ھېكمەتجان بالام، — دېدى بۇمەرەمخان ئەيبارلا تۇرغان ياشلىرىنى سۆرتۈپ، — گۈلزىبا ئىككىڭلارنىڭ بەختىگە ئولتۇردۇم. كۆپ دېشۇارچىلىققا سالدىم. مەن ئۇلارنىڭ كەينىگە كىرىپ، باغرىمنى يېرىپ چۈشكەن قىزىمدىن ئايرىلدىم. ئەزىمەتنىڭ يېتىم بولۇپ قېلىشىغىمۇ مەن سەۋەبكار. . . مېنىڭ ئىككىلا دۇنيادا يۇزۇم قارا!! . . .

— بولدى ئانا يىغلىمىسىلا. — دېدى ھېكمەت تەسەللى بېرىپ، — دۇنيادا ئازمايدىغان ئادەم يوق. ئەزىمەت ئۆچۈن بولسىمۇ، ئۆزلىرىنى ئايىسىلا. ئەمدى قانچە قىلغانلىرى بىلەن، چىققان كۆز ئورنىغا چۈشمەيدۇ. . .

— ئانا، ئەزىمەت ئويغانغان ئوخشايدۇ، — دېدى ئەيى قولىدىكى قىڭراقنى ئۇستەلگە تاشلاپ، — ئۇ يىغلاۋاتىدۇ. . .

ھېكمەت بىلەن ئەيى بىر ئورۇندا يېتىپ قېلىشتى. ھېلىھەم ئاچچىقى يانمىغان ئەيى ئۇزۇنغىچە گەپ قىلماي جىمىپ كەتتى. ھېكمەتمۇ ئۇنىڭ غەزەپ جىددىيلىكى بېسىققۇچە ئۇندىمىدى. چۈنكى ئۇ ئەينىڭ بايىقى تاتىرىپ، جالاقلاپ تىترەپ، قىڭراق ئاۋازىنى ئوللىرىنىڭ تارتىشىپ كەتكەنلىكىنى كۆرۈپ، بىرەر ئىش چىقىپ قېلىشىدىن ئەنسىرىگەنىدى.

— ھېكمەت ئاكا، — دېدى ھېكمەتنىڭ يالاڭ مۇرىسىگە بۇزىنى يېقىپ ياتقان ئەيى، — مەن ئاچام گۈلزىبا، ماھىگۈل، ئۇكام ئەزىمەت، سىز ھەم ئۆزۈم ئۆچۈن، گۈلزۇزنى بىر كۈنى بولمىسا بىر كۈنى چوقۇم ئولتۇرۇۋېتىمەن! . . .

— سارالڭ بولما! — دېدى ھېكمەت ئاچچىقلاپ، — قانىنى قان بىلەن يۇيغىلى بولمايدۇ. . . كونىلار: «ئاداۋەت تۇغۇچىنى يەشكۈلۈكۈ، تۇغمىگۈلۈك. . .» دېگەن. دۇنيادا ياماق بولماق ئاسان، ئوت قويساڭ، ئادەم ئولتۇرسەڭ، ئوغرىلىق قىلساڭ، ھەرخىل ئەخلاقسىزلىقلار بىلەن شۇغۇللانساڭ، خەلقنىڭ نەپرىتىگە دۇچار بولىسەن. . . ۋە ئۆمۈر بويى «ياماق» دېگەن تامغا پېشانەڭگە بېسىلىدۇ. بىراق ياخشى بولماق ئىنتايىن مۇشكۈل، ئۇ سېنىڭدىن نۇرغۇن بەدەل تەلەپ قىلىدۇ.

ھېكمەت خېلى ۋاقىتلار غىچە «ياخشى ئادەم بولۇش» نىڭ مىزانلىرى،

ئۇنىڭ قانچىلىك ئۇلۇغلۇق، شان ـ شەۋكەتكە ئىگە ئىكەنلىكى، ئادەم تۇغۇلغانىكەن، ئۇنىڭ ئادەمدەك ياشىشى، پېقىر ـ مىسكىنلەرگە شاپائەت كۆرسىتىشى، ئۆزىدىن چوڭلارنى ھۆرمەت، كىچىكلەرنى ئىززەت قىلىشى، تەكەببۇر، مەمەدانە بولماسلىقى، كەمتەر ـ پەزىلەتلىك ئادەم بولۇشى لازىملىقى ھەققىدە سۆزلىدى. ھېكمەتنىڭ تەمسىل ـ ماقالىلەر، ئىبرەتلىك ھېكايەتلەر ئارقىلىق سۆزلىگەن سۆزى نەبىنىڭ قان تولغان كۆزلىرىنى سۇزۇلدۇرۇپ، ئۇنىڭ كۆز ئالدى بارغانسېرى شۆھ قەدرى نۇرى چۈشكەندەك يورۇماقتا ئىدى. ئۇ ئورنىدىن تۇرۇپ، ھېكمەتكە تىكىلىپ ئولتۇردى. ھېكمەت قايىت، كېرىموف، گۈلرۇزلارنىڭ شۇملۇقلىرىنىڭ ئاقىبىتى، قۇربان ھاكىم، مەتتوختى روزى ھاكىم، كامىل، مۇراتلارنىڭ ئىنسانىي پەزىلىتىنىڭ نەقەدەر خاسىيەتكە ئىگە ئىكەنلىكلىرىنى ئاددىي مىسالار بىلەن ئېپادىلەپ بەردى.

نەبى ئويلىنىپ قالدى. راست ئۇ، نېمە ئۈچۈن كېرىموفقا ئۆچ، ھېكمەتكە شۇنچە ئامراق، كېرىموف قانچە يوشۇرىمەن دەپ ئۇستاتلىق قىلسىمۇ، چىرايىدىن، كۆزلىرىدىن، ھەتتا خام سىمىز ۋۇجۇدىدىن بىر شۇملۇق چىقىپ تۇرىدۇ. ھېكمەتچۇ؟ ئۇنىڭ ھەممە ئىشى سەممىي، چوڭغىمۇ، كىچىككىمۇ مۇئامىلىسى ئوخشاش... تەكەببۇرلىقى يوق، دۇنيانى ئۆزىگە دوست تۇتمايدۇ... كامىل، مۇرات، ھېكمەتلەرنىڭ دوستلۇقى ۋاپادارلىق، ساداقەت، ئىنسانىي بۇرچ بىلەن سۇغۇرۇلغان!... ئۇلار ھامان «ياخشىلىق يەنە ياخشىلىق» قا مايىل كىشىلەر!...

— ئەسلىدە دۇنياغا تۆرەلمىسەك بوپتىكەن، — دېدى ھېكمەت دېرىزىدىن كۆرۈنۈپ تۇرغان پىل ـ پىل يۈلتۈزلارغا قاراپ، — تۆرەلگەن ئىكەنمىز، ئادەمدەك ياشايلى!...

ئۇلار يەنە بىرئاز پاراڭلىشىپ، ئوتتۇرا كېچىدىن ئاشقاندىلا ئۇخلاپ قېلىشتى. ھېكمەت سەھەر ئويغىنىپ كەتتى. ئۇ ئاتلىق ئوخلاۋاتقان نەبىنى ئويغىتىۋەتمەسلىك ئۈچۈن، تېۋىش چىقارماي ئورنىدىن تۇردى. ھېكمەت يۈزلىرىنى يۇيۇپ بولغۇچە، بۇمەرمخان ئۇنىڭغا چاي دەملەپ قويغانىدى. ئۇ ئازىراق ناشتا قىلىپلا، پوشۇلداپ ئوخلاۋاتقان ئوغلىنى سۆيدى ـ دە،

ئورنىدىن تۇردى. بۇمەرمخان ئۇنى ئۇزىتىپ چىقىپ، ئىشىك تۈۋىدە تۇرغىنىدا، كۆڭلىدىن: «ئەگەر گۈلزىبا بولغان بولسا، ھېكمەت قانچىلىك خۇشال ماڭغان بولار ئىدى!» دېگەننى ئۆتكۈزدى.

ھېكمەت ناھىيىلىك كومىتېتقا كىرگەندە، ئىگەرلەنگەن ئىككى ئات ئىشخانا ئالدىدىكى دەرەخكە باغلاقلىق تۇراتتى. ئۇ، ئېرىق لېۋىدە ئولتۇرۇپ، بىردەم ساقلىدى. مەتتوختى روزى ھاكىمنىڭ يوغان گەۋدىسى دەرەخلەر ئارىسىدىن كۆرۈندى.

— بۇ يەردە ئولتۇرۇپسەنغۇ؟ — دېدى ھاكىم ئاتنىڭ پېشانىسىنى سىيلاۋېتىپ، — كەلگىنىڭگە خېلى بولدىمۇ؟ نېمىشقا ئىشخانىغا كىرمىدىڭ؟

— ئۆزلىرىنى چىقىپ قالارمىكىن دەپ ساقلىدىم.

مەتتوختى روزى ھاكىم بىلەن ھېكمەت ئاتلىرىغا مىنىپ، گۈلباغ تەرەپكە ئەمەس، ناھىيىلىك كومىتېت بىنىسىدىكى گۈجان كوچىسىغا قايرىلىپ، تېز يۈرۈپ كەتتى.

زەھەرلىك يىلاننىڭ ئامىتى

ماي ئېيىنىڭ كېچىلىرى تولىمۇ يارقىن بولىدۇ. لېكىن بۇگۈن كېچە ئاسمان سەتھىسىگە قارا رەڭ يېپىلىپ كەتكەندەك، تىغ ئۆتمەيدىغان دەرىجىدە قاراڭغۇلۇق ئىدى. تەكلىماكاننىڭ قۇم دەشتلىرىدىن بىر - بىرىنى سۈرۈپ، قوغلىشىپ كېلىۋاتقان قارا بۇلۇتلار بوستاننىڭ ئۈستىنى تۇتاش قاپلاپ كەتكەنىدى. پات - پاتلا «شۇۋ» قىلغان ئاۋاز بىلەن تەڭ، سوغۇق شامال غورا تۇتقان مېۋە كۆچەتلىرىنى قامچىلاپ ئۆتەتتى. ناگاھ - ناگاھىدا، قاينام ھاسىل قىلىۋاتقان بۇلۇتلار روجەكلىرىدىن لىپ قىلىپ كۆرۈنۈپ قالغان ئاي تارتىنچاق قىزلاردەك، نەپەس ئۆتمەي قارا تۇتەك پەردە ئىچىدە غايىب بولاتتى.

بوستان بازىرىدىن ئانچە يىراق بولمىغان ئالاقەتلىك ئورمانلىقىي ھۆرمەتلىك كىتابخانلىرىمىزنىڭ خاتىرىسىدە بولسا كېرەك. يەنىمۇ

ئېنىقراق قىلىپ شەرھلىگەندە، چاپتىكەش مۇرات بىلەن شوخ زۇمرەتنىڭ پات - پات مۇشۇ يەردە ئۇچرىشىپ، دىل بۇلاقلىرىدىن سۇ ئىچىشىدىغانلىقى ئۈچۈنمۇ ئېسىللارغا كەلدى. بۇ يەرنى ئورمان دېگەندىن كۆرە، ئىپتىدائىي ئورمان باكى جاڭگال دېسىمۇ خاتا بولمايتتى. مانا ھازىرمۇ ئۇ خۇددى ئاسماندىن قارا بۇلۇت ئۈزۈلۈپ يەرگە چۈشكەندەك، سۈرلۈك ھەم قورقۇنچلۇق بولۇپ قاريىپ تۇرماقتا. بۇ جۇدۇنلۇق كىچىدە، تۈن قۇشلىرىنىڭ «چۇ» قىلىپ ئۇچقان ئاۋازى، يىكەن توخۇلىرىنىڭ چاكىلداپ سايراشلىرى، جىگدىچى، تۇرۇلغا، ھەم بېغىتاقلارنىڭ ئۈيقۇلۇق چۇرۇقلاشلىرىمۇ ئاڭلانمايتتى. گويا ئۇلار باھاردىكى جۇدۇنغا ھەيران بولغاندەك، ئۇر ئۈۋلىرىغا كىرىپ جىمىپ كەتكەندى. مانا ئاشۇنداق سۈر باسقان ۋەھىمىلىك جاڭگال ئىچىدە، يىراقتىن خۇددى پارقىراق قوڭغۇزدەك باكى تۈندە يۈرگەن مۇشۇكنىڭ كۆزىدەك، «پىل، پىل» قىلىپ دەم يوقاپ دەم پەيدا بولۇپ، بىر ئوت كۆرۈنمەكتە ئىدى. بۇ ئوت «ئالاقەتلىك» بىلەن ئورمان تۈتاشقان چاتقالنىڭ يېنىدا ئۆچۈپ - يانىتتى. ئەجىبا، بىر چاغدا زۇمرەت مۇراتنىڭ قولىغا تاماكا ئوتنى يالقان چوك بىر تۈپ تۈخۈمەك دەرىخىنىڭ دالدىسىدا، بىر سىرلىق سايە يۈرىدىغۇ؟...
يامغۇرلۇق چاپىنىنىڭ ياقىلىرىنى كۆتۈرۈپ، بېشىنى ئىچىگە تىقىپ، پېشىنى دالدا قىلىپ ئارقا - ئارقىدىن تاماكا چېكىۋاتقان بۇ ئادەم كىم بولغىيتتى؟ مەشۇقىسىنىڭ دەردىدە ھەرقانچە يۈرىكى كاۋاپ بولغان ئاشىقىمۇ بۇنداق قورقۇنچلۇق جاڭگال ئىچىدە، تۈندە تىنچ - تەمتىرەپ يۈرەمدۇ؟...
بۇ مەشۇقىنىڭ پىراقىدا ئەقىلدىن ئازغان ئاشىق ياكى جۇدالىق تەشنالىقىدا جېنىدىن كەچكەن مەشۇقەمۇ ئەمەس، بەلكى رەشىق ئوتىدا كۆزى قانغا، يۈرىكى قىساس ئوغىسىغا تولغان خالىق ئىدى. ئۇ، ھەر قېتىم تاماكىسىنى قاتتىق شورىغىنىدا، باۋۇزلۇق يېغىپ تۇرغان تەلەتى بىرپەس يورۇپ قالاتتى. جىددىيلەشكەنلىكىدىن، ئۇ خۇددى جۇۋازغا قاتقان ئۈيدەك، تۈخۈمەكنىڭ چوك غولى ئەتراپىنى ئايلىناتتى. بىردەم ئوك پۇتىغا، بىردەم سول پۇتىغا ئېغىرلىقىنى سېلىپ، ئورمان ئىچىنى تىكشايتتى. بىرەر شەپە ئاڭلانغان ھامان، ئۆزىنى دالدىغا ئالاتتى.

كامىل، ھېكمەت، مۇراتلارغا بىر يىللىق ئەمگەك بىلەن ئۇرگەرتىش جازاسى بېرىلگەندىن كېيىن، خالىقنىڭ كۆڭلى جايىغا چۈشۈپ، قىساس ئوتى خېلىلا پەسەيگەنىدى. بىراق، قۇربان ھاكىمنىڭ «قايتا تەكشۈرۈش» بۇيرۇقىدىن كېيىن، ئۇلار يەنە تەشمايلا قايتىپ كېلىشتى. چارە - جازالارمۇ بىكار قىلىنىدى. گۈلزىبا مەسلىمىدە، كېرىمۇق، جامال توختىلار تېگىشلىك جازاغا ئۇچرىدى. لېكىن، زۇمرەتنىڭ پاجىئەسى تېخىچىلا سۈرۈشتە قىلىنمىدى. شۇڭا، كامىل بىلەن مۇرات ناھىيىلىك ئىنتىزام تەكشۈرۈش ئىشخانىسىغا ئەرز تۆتۈپ، بىر تەرەپ قىلىشنى قۇربان ھاكىمغا بەردى. قۇربان ھاكىم ئەرزنى ئىتايىدىل كۆردى. بولۇپمۇ ياقۇپنىڭ ئۆلۈش ئالدىدا يازغان خېتى ئۇنىڭ غەزىپىنى كەلتۈردى. ئىنتىزام تەكشۈرۈش ئىشخانىسىنىڭ باشلىقى ئىمىن سوپى ھاكىمنىڭ كەسكىن بۇيرۇقىدىن ئەندىكىپ، بۇ ئىشقا جىددىي كىرىشىپ كەتتى. زەينىدىن، خالىق، كېرىمۇفلار چاقىرتىلدى. ئۇلارنى قايتا - قايتا سوراق قىلىش ئارقىلىق، ياقۇپ، زۇمرەتلەرگە ئۆڭال قىلىنغانلىقى بىكىتىلدى. زەينىدىن ئايرىم سۆھبەتتە، خالىق، كېرىمۇفلارنىڭ، گۈلزىبا، زۇمرەت ئۈچۈن مۇشۇنداق قارا ماتېرىيال ئۈيدۈرۈپ چىقارغانلىقىنى، ئۆزىنىڭ قورقۇپ ئارىلىشىپ قالغانلىقىنى ئېيتىپ، بارلىق جىنايەتنى شۇلارغا ئارتىپ قۇتۇلدى. ئۇزۇن ئۆتمەيلا، «شەخسىي غەرەز ئۈچۈن پارتكومنىڭ نامىنى سېتىپ، قارا ئەنزە پەيدا قىلغان» خالىقنىڭ مەسلىسىنى بىر تەرەپ قىلىش ھەققىدە ناھىيىلىك پارتكومدىن گۇڭشې پارتكومىغا ھۆججەت چۈشتى. خالىق بىرنەچچە كۈن پارتىيە ئەزالىرى ئوتتۇرىسىدا ئۆزىنى تەكشۈردى. ئەمما، چارە كۆرۈش مەسلىسىدە، تۇراپ ئىمىن ئۆز ھۆكۈمىنى ئىشقا سېلىپ، يۇقىرى - تۆۋەن قاتلاپ يۇرۇپ، ئۇنى قۇتقۇزۇۋالدى. بۇ ھەقتە، ئۇ ۋاڭ لىمىڭ بىلەن ئۇستەل مۇشلىشىپ، مۇنازىرىلەشتى. پارتىيە ئەزالىرى دەسلەپتە ئىككى قۇتۇپقا ئايرىلىپ قالغان بولسىمۇ، كېيىن تۇراپ ئىمىن ۋە خالىقلارنىڭ ئۆچ ئېلىشىدىن قورقۇپ، «جازا بەرمەسلىكنى» تەلەپ قىلىشتى. خالىق بۇ قېتىم سىرات كۆۋرۈكىدىن سىيرىلىپ، ئۇدۇل دوزاختا چۈشۈپ كەتكىنى تاسلا قالدى.

ئۇ، كامىل، مۇراتلارنىڭ ناھىيىلىك ئىنتىزام تەكشۈرۈش ئىشخانىسىغا ئەرز تۇتقانلىقىدىن خەۋەر تاپقانىدى. بىراق، تېگى - تەكتىنىڭ قانداق بولغانلىقىنى بىلمەيتتى. شۇنداق كۆڭلىرىنىڭ بىرىدە، زەينىدىن ئۇنىڭغا، بۇ ئىشنىڭ باش بالاخورىنىڭ كامىل ئىكەنلىكىنى، ئۇنىڭ ساۋۇر روزى، ئىمىن سوپىلارغا گەپ بەرمەي، ئەق يېغىن ئۇستىدىلا ئۇلارنى ئوسال ئورۇنغا چۈشۈرۈپ قويغانلىقىنى، ياقۇپنىڭ خېتىنى كۆتۈرۈپ يۈرۈپ، ھەممىلا يەردە جامائەت پىكرى توپلىغانلىقىنى سۆزلەپ بەردى.

— ھېلىمۇ ياخشى، بىلگەندەك ھېكمەتنى يېزا ئىگىلىك ئوتتۇرا مەكتىپىگە ئەۋەتىۋېتىپتىمەن، — دېدى زەينىدىن خىزمەت كۆرسەتكەن ئەلپازدا، — بولمىسا، كامىل بىلەن ھېكمەت بىرلىشۋالسا، ئىشلىرى چاتاق بولاتتى.

خالىق قاچانكى كامىل، ھېكمەت، مۇراتلار بىلەن پۈت تېپىشىپ قالدى، شۇنىڭدىن باشلاپ، ئۇنىڭ ئىشلىرى زادىلا روناق تاپمىدى. ئۇنىڭ زۇمرەتنى خىزمەتكە ئورۇنلاشتۇرۇپ، ياقۇپتەك چاۋاش قېرىنىغا كۆچۈكلىنىپ، ئۇنىڭ كېسىل خوتۇنىنىڭ يۇندەكشىلىكىنى قىلىپ، شۇنچە چارە - ئامالالارنى قىلىشتىكى مۇددىئاسى زۇمرەتنىڭ پەيزىنى سۈرۈش ئىدى. ئەمما ئۇ قۇش ھازىر مۇراتنىڭ قوينىدا سايراۋېتىپتۇ... قۇشقاچتىن قورۇق قالغان سا چۆجىگە ئېتىلغىنىدەك، خالىق نەفسىگە پەنجىسىنى ئۇزىتمۇدى، كامىل دېگەن لاچىن ئۇنىڭ تىرناقلىرىنى بىر قانات ئورۇش بىلەنلا قايرىۋەتتى. ئۇ بوز يەرگە كىرىپ، سارالىڭ زۇمرەتتىن نايالى بېدى. چالا ئۆلۈك بولۇپ قالغان مەتنىياز قولتۇق يۈزىگە توكۇردى. شۇنچە ئىشەنچ قىلغان دېۋەك تۇردى ھېكىم ئىشنى بۇزۇپ، يۈزىنى تۆكتى. كامىل ئەيمەنمەي ھويلىسىغا بېسىپ كىرىپ، «ھامان بىر كۈنى جېنىڭنى قىيمەن» دەپ قورقاق سالدى. كېرىموفنىڭ يالغان توي خېتى مەسلىسىدە، ئۇ ئۆزىنى تەكشۈردى. قىمقىسى، ئۇ نەگىلا بارسا، نېمىلا قىلسا، بۇرنىغا يەپلا تۇردى. كامىل ھازىرمۇ ياقۇپنىڭ خېتىنى دەستەك قىلىپ، ئۇنى تاجۇ تەختىدىن غۇلىتىش نىيىتىدىن يانغىنى يوق.

خالىقنىڭ تەقدىر ـ تاراز سىنى ئاستىن ـ ئۈستۈن قىلىدىغان قورقۇنچ ئۇنىڭغا كۆز قىسىپ تۇراتتى. بۇنىڭغا نەفسىنىڭ ئىوت ـ پىراقىمۇ قوشۇلغاندى. بىر نازىنىن پەرىزاتنى ئەلنامەنىڭ يارلىقلىرىدىن كېچىلەردە ئېلىپ ماڭسا، ئامۇتلۇقنىڭ ئۈستىگە بويلىرىدا، بۇك بولجالىقلاردا بەللىرىدىن قىسىپ، مۇرىلىرىدىن قۇچاقلاپ سۆيسە! . . . بۇنىڭغا خالىق قانداقمۇ چىداپ تۇرالىسۇن؟ . . . ئۇ، ئۇنداق ئاسان بەل قويۇپ بېرىدىغان، بوشاپ كېتىدىغان ئادەملەردىن ئەمەس! . . . جان تىكىپ ئېلىشىدۇ. بۇ دۇنيادا يا كامىل تۇرىدۇ، يا خالىق! . . .

خالىقنىڭ كۆڭلى بورانلىق دېڭىزدەك زادىلا تىنچلانمىدى. ئۇ كامىل بىلەن قورساق ئۇرۇشى قىلىپ، مۈكۈ ـ مۈكۈلەك ئويناشنىڭ ئورنى قالمىغانلىقىنى ھېس قىلدى ھەم «بۇ كىتاب خالىتىسىغا تەڭ كەلگىلى بولمايدىكەن» دېگەن يەرگىمۇ كېلىپ قالغاندى. شۇڭا، كاملىنى ئاردىن يوق قىلىش نىيىتى سەكسەن ئايىقى بىلەن ئۆملەپ چىقىپ، ئۇنىڭ رەشىق ھەم قىساس ئىگىلىگەن ئەقىل ـ ئىدرىكىگە ھۆكۈمرانلىق قىلىۋاتاتتى. بىراق، قانداق يوق قىلىش كېرەك؟ دېگەن سوئالغا جاۋاب تاپالمايى، راسا قىينىلىۋاتقان بىر پەيتتە، ئامۇتلۇقنى كۆزىتىش ئۈچۈن قويۇپ قويغان ئىتتى تۇردى ھېكىم ھاسىراپ ـ ھۆمۈدەپ كېلىپ كەلدى. ئۇ خۇددى ھويلىنا كىرىپ قالغان مۇشۇكنى قاۋاپ قوغلىۋەتكەن پىستىدەك، كۆزلىرىنى چەكچەيتىپ، قاپقارا ئېغىزلىرىنى ئۇچلاپ، كېچىككىنە گەۋدىسىنى قىسماقتەك ئېگىپ، ئېلىپ كەلگەن خەۋىرىنى يەتكۈزدى.

— خا. . . خالىق كاتىپ، — دېدى تۇردى ھېكىم ئالدىراپ، — ئالدىمىزدىكى ھېيتە كا. . . كامىل بىلەن نەفسىتىنىڭ توپى بولىدىكەن. . .

— نېمە توپى بولماقچى؟ . . . — خالىق چايان چېقىۋالغاندەك سەكرەپ تۇردى، — كىمدىن ئاڭلىدىڭ؟

— نەفسەنىڭ ئاچىسى تۇرسۇننىساخاندىن. . .

— ئۇ . . . سېنى ئالداپ قويدىمۇ ـ يە؟

— نەدىكىنى؟ تۇرسۇننىساخاننىڭ ئېرى سەمەت مۇرىمىسىمۇ شۇنداق دەيدۇ. ئالدىمىزدىكى يەكشەنبە قىزلىق مەلىنى تاپشۇرىدىكەن. . .

خالىقىنىڭ كۆز ئالدى قاراڭغۇلىشىپ، ھېچنېمىنى ئاڭقىرالمايلا قالدى. بىر ھەپتە ئانچە ئۇزۇن ۋاقىت ئەمەس. ئېيى بار ئادەمگە ئۇنچە ئازلىقمۇ قىلمايدۇ. ئەگەر مۇشۇ پۇرسەت چىقىڭ ئوتۇلمىسا، نەقەدەر كامىلىنىڭ خوتۇنى بولىدۇ. بۇ نېمىدېگەن دەھشەت!... ياق خالىق ھايانىنى دوغا تىكىپ بولسىمۇ، بىر تەۋەككۈلچىلىك قىلمىسا زادى بولمايدۇ!... نەقەدەر ئۇچۇن، ئۇن جېنى بولسىمۇ تاۋكاغا ئاتقىنى ئاتقان!... بۇ يولدا بېشىغا كەلگىنىنى كۆرىدۇ...

كامىلنى يوشۇرۇن ئۇلتۇرۇش پىلانىنى كۆڭلىگە پۈككەن خالىق تۇردى ھېكىم ھەم مەتمۇسالارنى تارازىغا سېلىپ تارتىپ كۆردى. لېكىن ئۇلار ناش باسالمىدى. قانداقتۇر ئىچىدىن كەتكەن قوغۇندەك شالاق، پۇرلىشىپ كەتكەن چامغۇردەك يېنىك، كىچىككىنە شامالغا بەرداشلىق بېرەلمەي توزۇپ كېتىدىغان قومۇش پۈپۈكىدەك مەسلىھەتى يوق بۇندلق بىر نېمىلەرگە ئىشەنگىلى بولمايتتى. ئۇلار بىر-ر دوقالغا دۇچ كەلدىيۇ: «دادامنىڭكىنى دەيمۇ ئانامنىڭكىنىمۇ؟» دەپ، ئۇنى سېتىۋېتىشتىن يانمايتتى. خالىقنىڭ ئېسىگە بىردىنلا ئاكا ـ ئۇكا ئوغرىلار — ھاسان بىلەن ھۈسەن كېلىپ قالدى، ئۇ يۇرىكىنى قاماللىۋالغان قول بوشىغاندەك يېنىك بىر تىندى. بۇ ئوغرىلارنىڭ ئەلىك ئىكەنلىكىنى بىلگىلى بولمايتتى. ئۇلار ھەخسۇس ئات، كالا، قوي دېگەندەك جانلىق مالىلارنى ئوغرىلاپ، ناھىيە، شەھەر ئاتلاپ ساتاتتى. بىر كۈنى قارىقاش بازىردا پەيدا بولسا، ئەتىسى لوپنىڭ دۇشەنبە بازىردا ئات سودىسى قىلاتتى. ھەتتا ئۇلار چوڭ مالىلارنى خوتەن دەريالىقىنىڭ قىرغاقلىرى بىلەن ھەيدەپ، ئاقسۇ، كۇچالارغىمۇ ئېلىپ كېتەتتى. بۇلتۇر كۈزدە، ئاكىسى ھاسان يۇقاتۇندىن بىرنەچچە ھۆكۈزنى ئوغرىلاپ ماڭغاندا، مەنبىتىلار ئۇنى تۇتۇۋېلىپ، گۈڭتې قوغداش بۆلۈمىگە ئېلىپ كىرگەنىدى. ھاسانىنى بىركۈن سوراق قىلغاندىن كېيىن، سولاپ قويۇشتى. بىراق ئۇنى ناھىيىلىك ساقچىغا يۆتكەيدىغان كېچىسى، خالىقنىڭ ئۇيىگە كۆزلىرى كۆپكۈك، چاچ ـ ساقاللىرى چېگىش ۋە ساپسېرىق، ئەت تىكەن بولۇپ كەتكەن بوينىدا بارماقتەك تومۇرلىرى ھال رەڭ كۆپۈپ تۇرغان بىر ئادەم كىرىپ كەلدى. بۇ ھاسانىنىڭ ئىنىسى

هۇسەن ئىدى. ئۇ، گەپ ـ سۆزسىزلا، يوغان بىر دانە تولغۇما ئالتۇن بىلەيزۈكنى شىرە، ئوستىگە قويدى. ئاندىن، گەپنى ئەگىتىپ ئولتۇرمايلا، ئاكىسى ھاسىسى قويۇۋېتىشنى تەلەپ قىلدى. خالىق شىرەدىكى ساپسېرىق پارقىراپ تۇرغان بىلەيزۈككە، پەيلى بۇزۇق ھۇسەننىڭ تەڭدىلىك يېڭىپ تۇرغان كۆزلىرىگە قاراپ، بىرھازا ئولتۇرۇپ كەتتى. ھۇسەن بولسا تۆكلۈك مەيدىلىرىنى ئېچىۋېتىپ، تەپتارتماي، خىرامان ھالدا تاماكا ئىسىنى ھالقا ـ ھالقا قىلىپ چىقىرىۋاتاتتى.

— ئاكامنى تونۇپ بەرسىلە، سىلىگە نېمە پايدا؟ — دېدى ھۇسەن ئالدىغا ئېگىشىپ، — ياكى ئات كاللىسىدەك ئالتۇن بىلەن مۇكاپاتلامدۇ؟... دەگسەپ كۆرسىلە، بۇ بىلەيزۈك نەچچە سەر، قانچە مىسقال كىلەر؟ يەنە كېلىپ جاك دېسىلە...

ھۇسەن بىلەيزۈكنى بارماقلىرىدا ئېزىپ ماكچايتىۋېتىپ، ئارقىدىن يەنە ئەسلىگە كەلتۈردى.

— ئەگەر بۇنىڭغا زالىتوي ئارىلاشقان بولسا، مۇنداق خېمىرىدەك ئېزىلەمتى؟... سىلىدە، جاك بىلەن جانى ئايرىغۇالغۇدەك دەت ھەم كۆز بولسا، كەلگەن ئامەتنى قايتۇرمايلا...

تەجرىبىلىك ئوغرى ھۇسەن ھەرقانداق ئادەمنىڭ كۆزىگە قارايلا ئىنىدەكە كەلگەن ـ كەلمىگەنلىكىنى، كۆڭلىدە قانداق چوت سوقۇۋاتقانلىقىنى بىلەلەيتتى. شۇڭا ئۇ خالىتىنىڭ ئالتۇن بىلەيزۈككە قادىلىپ قالغانلىقىنى كۆرۈپ، مەل قېتىۋالدى.

— بوپتۇ سىلىنى تەڭلىكتە قويماي، — ھۇسەن بىلەيزۈكنى يانچۇقىغا سالماقچى بولدى، — بۇ ئۆزلىرىگە لازىم بولمسا، ساقچى باشلىقىغۇ يات دېمەس...

— مەن... مەن... تېخى ياق دېمىدىمغۇ؟ — خالىق تۆكۈرۈكىنى غۇرتتىدە يۇتتى.

— مەن سىلىگە دەپ قويماي، دۇنيادا كۆشەندىسىز ئادەم بولماس دېگەن گەپ بار، — ھۇسەن قولىنى كۆكسىگە ئالدى، — ئەگەر بىرەرسىدىن كۆڭۈللىرى ئازار يەپ قالسىلا، مانا بىزنى ئىزدىسىلە، قولىمىز

كۆكسىمزدە. . .

ھاسان شۇ كېچىسىلا، دېرىزىنىڭ تۆمۈر چۈۋىلىرىنى قايرىپ چىقىپ، قېچىپ كەتتى. . .

. . . خالىق بەخت ۋە ئامەتنىن بىشارەت بېرىپ تۇرغان بۇ ئەسلىمىگە شۇڭغۇپ كېتىپ، ئۆزىگە تەكىلىپ تۇرغان تۇردى ھېكمىنى ئۇنتۇپ قالدى. ئەگەر تۇردى ئۆزىنىڭ مەۋجۇتلۇقىدىن شەپە بېرىپ يۆتىلىپ قويمىغان بولسا، ئۇنى پۈتۈنلەي ئېسىدىن چىقىرىۋەتكەنمۇ بولاتتى.

— تۇردى، سەن كېتىۋەرگىن، — دېدى خالىق ئەگىدۇر قاراپ، — بەك كەچ بولۇپ كەتتى.

— كامىل بىلەن ئەمىسەنىڭ توي ئىشىنى قانداق قىلىمىز؟. . . مۇشۇنداقلا بولدى قىلامدۇق؟

— مەنمۇ بۇ ئىشتىن قول ئۈزدۇم، ئۇلار بىر - بىرىنى ياخشى كۆرۈشكەندىن كېيىن، توي قىلسا ئۇنىڭ نېمە ھەيران قالغۇچىلىكى بار؟. . . ئەگەر ئالدىمغا كەلسە، توي خېتى كېسىپ بېرىمەن. . .

خالىق ئەتىسى سەھەر ئېتىنى توقۇپ، قارىقاش، لوپ بازارلىرىنى ئايلىنىپ، بۇ ئاكا - ئۇكا ئوغرىلارنى تاپالمىدى. پەقەت ئۇچىنچى كۈنىلا، ھۇسەننى قارىقاشنىڭ ئىت تالاشتۇرىدىغان شورلۇق مەيدانىدىن تاپتى. ھۇسەن مەسىتنى ئۇققاندىن كېيىن، ئاكىسى ھاسانىنى تېپىپ، بىرلىكتە بارىدىغان ۋاقىت، كۆرۈشىدىغان ئورۇننى بېكىتتى. . .

. . . خالىقنىڭ بۇ جۈدۈنلۇق كېچىدە ئالىقەتلىك ئورمانلىقىغا نېمە ئۈچۈن كەلگەنلىكىنى، كىمنى ساقلاۋاتقانلىقىنى زېھنىي ئۆتكۈر كىتابخانىلىرىم بىلىپ بولدى، ئەلۋەتتە.

يامغۇر ئۇششاق سىمىلداپ ياغماقتا ئىدى. خالىق يامغۇرلىقىنىڭ ياقىلىرىنى تېخىمۇ ئۆرىدەپ، بەلۋېغىنى چىڭىتتى. قاراڭغۇ ئورمان ئىچىدىن يامغۇرنىڭ بىر خىلدا شاۋۇلدىشى، يوپۇرماقلاردىن تامچىلىغان سۇلارنىڭ تاكىلدىشى ئاڭلىنىپ تۇراتتى. خالىق قاراڭغۇ ئورمانىنىڭ سۈرىدىن قورقتىمۇ ياكى سوغۇقتا توڭلىدىمۇ، سەل تىترەشكە باشلىدى. تاماكا ئورىماقچى بولۇۋىدى، قوللىرى قولاشماي، قەغىزى يىرتىلىپ،

تاماكىلىرى تۆكۈلۈپ كەتتى. ئۇ سەرەڭگىنى چېقىپ، سائىتىگە قارىدى. ستربلكا ئون بىرنى كۆرسىتىپ تۇراتتى. ئاكا ـ ئۇكا ئات ئوغرىلىرى ئادەم ئۆلتۈرۈشتىن قورقماسۇ ياكى كېلىشكە ئېرىندىمۇ، قارىسى كۆرۈنمەيتتى. خالىق قايتىپ كەتمەكچى بولدى. بىراق چوڭ تۇخۇمەك دەرىخىدىن ئون بەش قەدەم نېرىدا، شاخ ـ شۇمبىلارنىڭ شالدۇر ـ شۇلدۇر شەپىسى بىلەن پەس غۇدۇڭشىغان ئاۋاز كەلدى. خالىق دەرھال ئۆزىنى دالدىغا ئالدى. دېگەندەك ئىككى قارا گەۋدە پەيدا بولدى. ئۇلارنىڭ بىرسى: «بايىقى ئوت مەشەدىرەك كۆرۈنگەندەك قىلغانتىغۇ؟» دېدى. ئاكا ـ ئۇكىلارنى ئېنىق تونۇغان خالىق دەرەخ ئارقىسىدىن چىقتى. ئۇلار چۆچۈگەندەك بولۇپ، ئاستا يېتىنلاشتى ۋە باشلىرىنى يېقىن ئەكېلىپ، بىر ـ بىرىنىڭ تەلەتىگە قاراشتى. لېكىن، بۇ قاراڭغۇ كېچىدە، ھەمىسىنىڭلا قاپىقى مۇشۇ جۈدۇنلۇق كېچىدەك تۇتۇق كۆرۈنەتتى.

— بىك كېچىكىپ قالدۇقتۇ؟ — دېدى خالىق دېمىققاندەك بولۇپ، — مەن ساقلىغىلى نېكەم.

— سەنمۇ ئېنىمقراق دەپ بىرسەك بولمامدۇ؟ — ھاسانىڭ قوپاللىقى خالىققا ياقمىدى. لېكىن ئۇنچىقمىدى، — ئورمان ئىچىدە نېمە تولا — چىغىر يوق.

— مەن «غول چىغىر يولدىن قايماي مېڭىڭلار» دەپ ئېنىق ئېيتقان تۇرسام؟ . . .

— بۇگۈنكىدەك قاراڭغۇدا، قايسىسى غول؟ قايسىسى تارماق؟ قاندىق ئايرىۋالغىلى بولىدۇ؟

كېلەر ـ كەلمەيلا سوغۇق باشلانغان بۇ قوپال سۆھبەت خالىقنى سەل چۆچۈتۈپ قويدى. ئەمما ھۆسەنىڭ: «ئاكام ئىشتىن خەۋەر تاپتى. قېنى، كۆڭلۈڭلاردىكىنى دېيىشىپ بېقىڭلار!» دېگەن سۆزى ئۇنى ھوشىغا كەلتۈردى. شۇڭا، ئۇ ئويلىغانلىرىنى ئالدىرماي سۆزلىدى:

— كامىل ئالدىمىزدىكى ھەپتە توي قىلماقچى، — دېدى خالىق ھاسانىڭ تېرەكتەك يوغان گەۋدىسىگە قاراپ، — ئۇ تويغىچە، بىر ـ ئىككى قېتىم ئەفسە بىلەن كېڭىشكىلى ئامۇتلۇقتا بارىدۇ. سىلەر

پنهان بىر جايغا يوشۇرۇۋېتىپ، ئۇ ئالغۇر قىلىدۇ. قول سالىسىلەر. ئاندىن جەستىنى بوستان چېگرىسىدىن ئېلىپ چىقىپ كېتىپ، چەت بىر جايغا كۆمۈۋەتكىلى، ئىش تامام بولىدۇ.

— ئەجەپ بەلەن پىلانكەن بۇ؟... — دېدى ھاسان تەەججۇب بىلەن، — يەنە بارمۇ؟

— ئەگەر ياخشىسى، جەسەتنى تاغارغا تېقامسىلىر ياكى ئېغىر ھارۋىسىغا سېلىپ، ئۈستىنى پاسار بىلەن ئورامسىلار ئىش قىلىپ، ئادەمسىز چەت - ياقىلاردىن ئېلىپ مېڭىلار. ھەرگىز ئىز قالمىسۇن، — خالىق بۇرۇنلا ئويلاپ قويغانلىرىنى قالدۇرماي سۆزلىمەكتە ئىدى، — يەنە بىر مۇھىم گەپ، بۇ ئىش بېجىرىلىپ بولغۇچە، كۈندۈزى بوستاندا ھەرگىز كۆرۈنمەڭلار...

— ھەي ئاداش، پىلانىڭغۇ ئەجەپ سەتەڭ بوپتۇ، — دېدى ھاسان تېرىككەندەك قىلىپ، — بىزنى قانداق رازى قىلماقچى؟ بۇنى دېمەمسەن؟ «كۆڭلۈڭلار دېگىنى دەڭلار» دېسە، نېمىلەرنى دەپ يۈرىدۇ ماۋۇ بايقۇش؟ سەن دېمىسەڭمۇ، بىز نېمە قىلىشىمىزنى ئوبدان بىلىمىز.

— مەن سىلەرگە نەق بەش يۈز يۈەن بېرىمەن.

— بەش يۈز يۈەن؟... — ھاسان تاپىقى ئاستىغا شارتلا تۈكۈردى، — جۈيلۇڭاتامسەن قانداق؟ بىلەمسەن، نەق ئىككىسى مېڭىنى ئالدىمىزغا تويىسەن.

— ھويلاڭدىكى ئىككى قوينىمۇ قوشۇپ بېرىسەن، — دېدى ھۈسەن قورقمايلا، — بولمىسا، بۇنداق ئىشنى بىز قىلمايمىز...

— ئىنساپ قىلىڭلار، — دېدى خالىق يالۇرۇپ، — مەندە ئۇنچىلىك پۇل نېمىش قىلسۇن؟

— ھەي تويماس بەندە! — ھاسان دېۋىلەپ كەلدى، — ئىككى غېرىچ تۆمۈرنى ئىشك يوچۇقىدىن كىرگۈزۈپ بەرگىنىڭگە نەچچە سەرلىك ئالتۇن بىلەيزۈك ئالىسەن. يەنە تېخى ئىنساپنىن گەپ ئاچسەنا؟...

— بىلەيزۈكنىمۇ قايتۇرۇپ بېرەي، — خالىق ئامالسىزلىقتىن پۇشۇلدىدى.

— ئۇنىڭدىن باشقا، بىر مىڭ بەش يۈز يۈەن پۇل ھەم ئىككى قويۇڭنى بېرىسەن، — دېدى ھاسان گەپنى ئۇزۇپ، — بىلىپ قوي، بىر ئادەمنىڭ جېنىنى قىيىش ئۇنچىۋالا ئاسان ئىش ئەمەس... ئەگەر ئەپلەشمىسە، خونغا - خۇن تۆلەيدىغان گەپ... ئۇ چاغدا، سەنمۇ شورلۇقتا ئېتىلىسەن...

— مەندە ئۇنداق جىق پۇل يوق تۇرسا؟ — خالىق يالۇۋرغاندەك ھاسانغا قارىدى، — بىرئاز چۈشۈرگىلى بولماسمۇ؟

— ھەي، سەن ئويلاپ باقتىڭمۇ؟ — دېدى ھاسان قول، باشلىرىنى سىلكىپ، — ھەپتىگىچە ئازغانلىق، كەندىرلىك، بولجالمقلاردا پاشىغا تالىنىپ، چەت - ياقىلاردا جەمئەت كۆتۈرۈپ، بىر ئادەمنىڭ ھىد - ھۇسىنى چىقارماي يوق قىلىش گۆش يېگەندەك، ھاراق ئىچكەندەك ئاسان ئىشمىدى؟

— بولدى قوي، ئاغزىڭنى ئۇپراتما، — دېدى ھۇسەن ئاكىسىغا، — بۇنداق نېمىلەر باشقىلارنى غاجاق دېسە چىشىغا كاسۇال سېلىپ، سۆگەكلىرىنمۇ پۈركۈتىدۇ... لېكىن چىقىرىدىغان ۋاقتىدا گېپى... سەن بىز دېگەننى قاچان تەييار قىلساڭ، شۇ چاغدا بىزنى ئىزدە...

— ھەي، مەن بەرگەن بىلەيزۈكنى ئەكەلدىڭمۇ؟ — ھۇسەن تەپتارتماي خالىقنىڭ يانچۇقلىرىنى ئاختۇردى، — ئالغاچ بارىمەن دېگەنتىڭغۇ؟...

— ئۇنتۇپ قاپتىمەن...

ئاكا - ئۇكا ئوغرىلار يىلاندەك تېڭىشسىز پەيدا بولۇپ، يەنە شۇنداق تېز ئورمان ئىچىدە كۆزدىن غايىب بولدى. خالىق ئۇلارنىڭ ئەلپازىنىڭ يامانلىقى ئالتۇن بىلەيزۈك ئۈچۈن ئىكەنلىكىنى شۇنداللا چۈشەندى. ئۇ تۆخۈمەك دەرەخ غولىغا يۆلىنىپ يەنە بىردەم تۇرغاندىن كېيىن، قايتىپ كەتتى. لېكىن كېچىچە ئۇخلىيالمىدى. ھاسان - ھۇسەننىڭ دېگىنىنى تەييار قىلمىسا، نەفسە قولدىن كېتىپ قالاتتى. شۇڭا، خالىق ئەتىسى ئەتىگەندىلا، مەتمۇسانىڭ ئۆيىگە باردى. ئەينەن ئىشنى دېگىلى بولمايتتى. ئۇ: «ماڭا جىددىي پۇل لازىم بولۇپ قالدى، بېساتىڭدىكى ھەممە پۇلنى بېرىپ تۇر...» دەپ بېسىم ئىشلەتتى. شۇنچە نۇرغۇن پۇل، مال -

مۇلۇكنى مۇشۇك بالىسىنى يېگەندەك يەپ كۆزىنى يۇمۇۋالغان خالىقتىن رايى كەتكەن مەتمۇسا «پۇل يوق» دەپ تۇرۇۋالدى. ئەما خالىق ئۇنىڭغا ساندۇقلىرىنى مەجبۇرىي ئاچقۇزۇپ، بار - يوقى ئىككى يۈز يۆندەك پۇلىنى ئېلىپ چىقىپ كەتتى. ئەمچ - باغرىنى يۇلۇۋالغاندەك تولغىنىپ كەتكەن مەتمۇسا ئۇنىڭ ئارقىسىدىن: «ئاتتىن يىقىلىپ ئۆلەرسەن ئىلاھىم، ئوتتا كۆيۈپ كۆسىيگە ئايلىنىپ قالارسەن! . . .» دەپ ئىچىدە مىڭىنى قارغىدى.

خالىق كەنتلەرگە بېرىپ، دادۇيجاڭ، شۇجىلاردىن پۇلنىڭ كېمىنى ئۇندۇرۇش ئۈچۈن، ئېتىنى يېتىلەپ گۈڭشې ئالدىغا چىقىپ تۇرۇۋۇندى، ئارقىدىن كەلگەن تۇردى ھېكمىنىڭ ئاۋازىنى ئاڭلاپ توختىدى. تۇردىنىڭ چىرايى ئۆمسۈرۈن بولۇپ، خۇددى يەر تىرنىلىغاندەك ھاسىرايتتى.

خا. . . خالىق كاتىپ، نەفسەنىڭ ئانىسى ئۆلۈپتۇ. . . ، — دېدى تۇردى ھېكىم كۆزلىرىنى چەكچەيتىپ.

— نېمە دېدىڭ؟

— بۇگۈن ئەتىگەن كالا سېغىۋېتىپ، ئورنىغىلا پوككىدە يىقىلىپ، جېنى چىقىپ كېتىپتۇ. . . مېيىتنى پېشىم نامىزىغا ئۇلگۈرتۇپ ئېلىپ چىقماقچى. . .

تۇردىنىڭ ئېلىپ كەلگەن خەۋىرى خالىق ئۈچۈن خۇش خەۋەر بولۇپ تۇيۇلدى. ئۇنىڭ خۇشلىقى ئىچىگە سىغماي، بىردەمدىلا كۆزلىرى ماي سالغان چايدەك پارقىراپ كەتتى ۋە ئېتىغا لىككىدە سەكرەپ مىندى. تۇردىنىڭ «نەگە؟» دېگەن سوئالىغىمۇ سىنەكسىمگەندەك، «نامازغا!» دېدى - دە، ئېتىغا قامچا سالدى. «مېيىت نامىزى»، «نەزىر» دېگەنلەرگە نەچچە يۈز يىللىق گىنا - كودرەتلەرنى ئارقىغا تاشلاپ باردىغان گەپ، ئەلۋەتتە. بۇ ئاجايىپ ئىپلىك پۇرسەت. بىرىنچىدىن، نەفسەنى كۆرۈۋالىدۇ، ئىككىنچىدىن، كاملىنىڭ غەمگە پاتقان چىرايىنى كۆرۈپ، ھۇزۇرلىنىدۇ. ئەمدى ئۇ بىر يىلغىچە توي قىلالمايدۇ. ئاتا - ئانا قازا قىلسا، پەرزەنت قارىلىق تۇتمىسا بولامدۇ؟ بولۇپمۇ نەفسەدەك دىيانەتلىك، ئىپپەتلىك قىزلار تېخىمۇ شۇنداق قىلىدۇ. ئۇ چاققىچە، يەنە

داق جاھانلار بولۇپ كېتىدۇ، بۇنىڭغا ئالدىنئالا بىر نېمە دېمەك تەس!...
ئەتىيازنىڭ ھاۋاسىدەك كۈنىگە ئەچچە خىل ئۆزگىرىۋاتقان ۋەزىيەت يەنە قانداق ئويۇنلارنى ئويناپ، نېمە ھەرىكەتلەرنى ئېلىپ كېلىدۇ، بىلىپ بولمايدۇ... مەرھۇمجىخانىنىڭ راسا توينىڭ ھارپىسىدا قازا قىلىشى خۇدانىڭ خالىغىنى قوللىغىنى بولماي نېمە؟... بىر دانە بىلەيزۈك، ئىككى قوي، بىر يېرىم مىڭ يۈەن پۇلنى تاس قاپتۇ - دە، ھېلىقى لەنىتى ئوغرىلارغا بېرىۋەتكىلى... ئەمدى ئەنسە بىر يىل قارىلىق تۇتۇپ بولغۇچە، ئۇ كاسىلىنىڭ ئىشىنى توغرىلايدۇ. يامىنى كەلسە، ئۆزى يوشۇرۇن قول سالىدۇ... «ئانامنىڭ ئۆلگىنى دادامغا ياراشتى، چەلپىكنى ئىتلار تالاشتى» دېگەندەك مەرھۇمجىخانىنىڭ ئۆلۈمى خالىققا ئامەت ئېلىپ كەلگەندى. ھېلىقى قۇتلۇق ھاجىم دېگەن قېرىنمۇ بىللە ئۆلسىچۇ كاشكى! توقسان يىل ياشىدى، ئەمدى كەشىسىنى توغرىلايدىغان ۋاقتىمۇ بولۇپ قالدى. توۋا، ئىككىلا پۇتى گۆرگە ساڭگىلىغان قېرىنى قويۇپ، قەزىنى ئېلىپ كەتكەن خۇدانىڭ كارامىتىنى كۆرۈڭ!... بۇمۇ خالىغىنىڭ بەخت - تەلىيى!... بۇ دېگەن ئوڭدىن كەلگەن تەلەي!.

شادلىقتىن يىمپ - يېنىك بولۇپ قالغان خالىق تاتلىق خىياللار بىلەن ئامۇتلۇقا پېتىپ كەلدى. ئۇ، ئاتتىن لىككىدە چۈشۈپ، يىغا - زارە ئاڭلىنىۋاتقان قورۇغا قاراپ، ئىچىدە: «مېنىڭ كۆلگۈم كېلىۋاتسا، ماۋۇ سارائىلارنىڭ ھاكىرىشىۋاتقىنىنى؟...» دەپ ئويلىدى. ئۇ ھويلىغا كىرگەندە، مېيىت تاۋۇتقا ئېلىنىپ بولغانىدى. ئاق پوتا باغلىغان ئەرلەر ئىچىدە، كامىل، ھېكمەت، مۇراتلار بار ئىدى. قارىلىق ئارتقان ئاياللار بولسا پېشايۋان سۇپىسى ھەم ئۆيدە توپلىشىپ يىغلىشىۋاتاتتى. خالىق ئالدى بىلەن، ئۇزۇن قارا يەكتەك، قارا سەللە تۆپىسى كىيىپ، بېلىگە ئاق پوتا باغلاپ، ئونسز ياش تۆكۈپ، پېشايۋان سۇپىسىدا ئولتۇرغان قۇتلۇق ھاجىم بىلەن قول ئېلىشىپ كۆرۈشۈپ، يوز سىيپىدى. ئۇ ھاسسىغا تايانغىنىچە، كامالچىدەك ئېگىلىپ قالغاندى. خالىق بوۋايغا ئىچ ئاغرىتقاندەك قىلىپ:

— ئەلھەزكىللا... سەۋر قىلسلا... ئاڭلاپلا كېلىشىم، — دېدى.

خالىق، تاۋۇت ئەترابىدا قول قوشتۇرۇپ تۇرغان ئەر ھازىدارلار بىلەن بىر چەتتىن كۆرۈشۈپ كېلىپ، ئۇلارنىڭ ئارىسىدىكى كامىل، ھېكمەت، مۇراتلارغىمۇ قول ئۇزاتتى. لېكىن ئۇنىڭ قۇلىقى ئىچكەركى ئۆيدىن كېلىۋاتقان زىل ئاۋازدا بولسا، كۆزى ئىشىكتە ئىدى. ھويلىنىڭ ئىچى ۋە سىرتىدا توپلىشىپ كەتكەن دېھقانلارنىڭ بەزىلىرى پىچىرلىشىپ: «گۈڭشېدىن خالىق كاتىپ نامازغا كەپتۇ. . . » دېسە، بەزىلىرى «قۇتلۇق ھاجىمنىڭ نام ـ شەرىپى بار ئادەم ـ دە! . . . » دەپ كۈسۈرلىشاتتى.

تاۋۇت يەردىن كۆتۈرۈلۈشى بىلەن، ئايالار قىيا ـ چىيا قىلغىنىچە، دۆكۈرۈشۈپ ئۆيدىن چىقىشتى. ئۆچىسىغا قارا مەخمەل يېكەنداز، بېشىغا قارا كەمچەت تۇماق كىيىپ، ئۇنىڭ ئۇستىدىن ئاق داكا ياغلىق ئارتقان نەفىسە ھەدەپ تاۋۇتقا تەمشىلەتتىسى، قولىنى سوزۇپ ئالدىغا ئۆزىنى ئاتماقچى بولاتتى. لېكىن ئۇنى سەئىدە ھەم زۇمرەتلەر قۇچاقلۇۋالغاندى. مەرھۇمنىڭ نامىزى ئامۇتلۇق مەسچىتىنىڭ ھويلىسىدا چۈشۈرۈلگەندىن كېيىن، قەبرىستانلىققا ئېلىپ مېڭىلدى.

قەبرىستانلىقتىن قايتقان جامائەت قۇتلۇق ھاجىمنىڭ ئۆيىدە قىرائەت قىلىپ بولغاندىن كېيىن، تارقاشتى. خۇشاللىقتىن ئۆزىنى قويىدىغان جاي تاپالمايۋاتقان خالىقمۇ ھازىدارلارغا ۋە نەفسەگە خوش ئېيتىپ، سىرتقا چىقتى ـ دە، ئېتىغا مىندى. ئاتا ـ بوۋىلىرىمىز: «مېيىت ئۆيدىن ئۆزىغاندا، تۆگىلۈكتىن پاتمانلاپ سەۋر چۈشىدۇ. . . » دەپ بىكار ئېيتماپتىكەن، نەفسەنىڭ ئېسەدەپ، ئۇنسىز ياش تۆكۈشلىرى بولمىغاندا، يىغا ـ زارىلار توختىغانىدى.

كامىل، ھېكمەت، مۇراتلار مەرھۇمنىڭ ئۈچ ھەم يەتتە نەزىرلىرى ھەققىدە ھويلىدا مەسلىھەتلىشىپ تۇرغىنىدا، سەئىدە، زۇمرەتلەر ئۆيدىن ئالدىراپ چىقىپ، ئۇلارنىڭ قېشىغا كەلدى.

— كامىل ئۇكام، — دېدى سەئىدە كامىلنىڭ قىزىرىپ قالغان كۆزلىرىگە قاراپ، — مەن ئۇچىگىچە تۇرۇپ بەرمەسەم بولمايدۇ. سەن شەھەرگە كىرىپ، خان ئاناغا ھەمراھ بولالامسەن؟

— خاتىرجەم بولسىلا سەئىدە ئاچا، — دېدى ھېكمەت، — مەن

ماهىگۈلنى هازىر بىرىپلا كىرگۈزۈۋېتىمەن. كامىل ئاخۇنۇمغا ھەمراھ بولۇپ، قەبرىستانلىققا كېچىچە قۇرئان تىلاۋەت قىلماقچى.

— مۇرات، مەنمۇ دوستۇم ئەفسەنىڭ قېشىدا بولسام بولمايدۇ، — دېدى زۇمرەت ئىرىنىڭ بەستىدىن زوقلانغاندەك قاراپ، — دەرسىمنى قانداق قىلارمەن؟

— ئەنسىرىمەڭ، مەن دەرسىمنى ئۆتكەچ تۇراي، كېيىن سىز مېنىڭ دەرس سائىتىمدە پىلاندىكى دەرسلىرىڭىزنى تولدۇرۇۋالمامسىز! . . .

— ماقۇل، — زۇمرەت مۇراتنىڭ قولىدىن چەتكە تارتىپ قۇلىقىغا پىچىرلىدى، — ئۆيگە بىرىپلا، كۆڭلىكىڭىزنى ئالماشتۇرۇۋېلىڭ. . . مەن كىيىملىرىڭىزگە دەزمال سېلىپ قويغان.

— تېخى ئۇلۇشكۇنلا ئالماشتۇرغان تۇرسام . . .

— ياق، بولمايدۇ، — زۇمرەت تۇمشۇقىنى ئۇچلاپ دومسايدى: — مەن دېگەندەك قىلىسىز.

— بولىدۇ مەزلۇم، خاپا بولماڭلار دەيمەن. . .

— گېپىنى سەت، مەزلۇم دەۋەتمىسىنى! . . .

ھېكمەت بىلەن مۇرات قۇتلۇق ھاجىم، ئەفسە، تۇرسۇنئىساخانلارغا خوش دەپ مەكتىپىگە قايتتى. مۇرات پات ـ پات ئارقىسىغا قارايتتى. ئۇنى ئۇزىتىپ چىققان زۇمرەت ئۆستەڭ بويىدا قاراپ تۇراتتى. ھازىر زۇمرەت بوستان ئوتتۇرا مەكتىپىنىڭ ھەنزۇ تىلى ئوقۇتقۇچىسى ئىدى. ئۇ دەسلەپ دەرسكە كىرگەن بىر ئاي خېلىلا قىينالدى. مۇرات ئۇنىڭغا، ئوقۇغۇچىلارنى تەشكىللەش، دەرس ئۆتۈش ئۇسۇللىرى، قوزغىتىش، ئىلھاملاندۇرۇش چارىلىرى قاتارلىق جەھەتلەرنى داۋاملىق ئۆگەتتى. ۋە ئۆزىمۇ دەرسكە بىللە قاتنىشىپ، زۇمرەتكە مەدەت بەردى. مانا ئەمدى ئوقۇغۇچىلار ئۇنىڭدىن بەكمۇ رازى. ئىلمىي مۇدىر زىكرۇللا غوجا ئۇنىڭ دەرسىدىن بىر قېتىم ئوچۇق دەرس ئۈيۇشتۇردى. بارلىق ئوقۇتقۇچىلار زۇمرەتنىڭ دەرسىنى مۇۋەپپەقىيەتلىك ئۆتكەنلىكىنى ماختىدى. قىسقىسى، زۇمرەت ھەرقېتىم تەقدىرلىنىپ مۇكاپاتلانغاندا، ئېرىدىن سۆيۈنۈپ كېتەتتى. چۈنكى مۇرات ئۇنىڭ ئۆمۈرلۈك ۋاپادار ئېرىلا ئەمەس، بەلكى

توستازى ئىدى. ئۇلا قول - قولچە تامان ئېتىپ يەپ، بىرلىكتە دەرس تەييارلىقى قىلاتتى. ئارام ئالغان چاغلىردا، مۇرات دۇتار چېلىپ، ناخشا ئېيتىپ بېرەتتى. زۇمرەت ھېچ تەكەللۇپسىزلا قوللىرىدىن قارس چىقىرىپ، ئۇسسۇل ئويناپتتى. مۇراتنىڭ خوتۇنىغا زوقى كەلگىنىدىن، قەستەن ئۇنى قېيىدىتىپ قويىدىغىنىنى ھېسابقا ئالمىغاندا، ئۇلار ئامراق ئىر - خوتۇنلاردىن ئىدى، تۇرمۇشى كۆڭۈللۈك ئۆتەتتى. لېكىن مۇرات ئايالىنىڭ ئازاب ئىچىدە ئۆتكەن كۈنلىرى، ئەسەبىيلىك چاغلىرى، خالىغىنىڭ زىيانكەشلىكلىرى ھەققىدە سۆزلىمەيتتى. ھەم بۇ توغرۇلۇق گەپ ئاچماسلىققا ۋەدىلەشكەنىدى. چۈنكى، ئۇنىمۇشكە تەئەللۇق بىرەر سۆز بولۇنمىسۇ، زۇمرەت بىرنەچچە كۈنلەرگىچە بىر قىسما بولۇپ قالاتتى.

ھېكمەت بىلەن مۇرات مەكتەپكە يېتىپ كەلگەندە، كۈن ئولتۇرغان بولسىمۇ، تېخى يورۇق ئىدى. ئوقۇغۇچىلار كەچلىك تامىقىنى يەپ بولۇپ، مەيداندا ھەرخىل پائالىيەت بىلەن شۇغۇللىنىۋاتاتتى. مۇرات دەرس تەييارلىقىنى قىلىش ئۈچۈن، ئۆيگە كىرىپ كەتتى. چۈنكى ئۇ كەچلىك مۇزاكىرىدە، ئۆتۈلمەي قالغان بىر سائەت دەرسىنى ئۆتۈۋالماقچى ئىدى. ھېكمەت قىزلار ياتقىغا بېرىپ، ماھىگۈلنى چاقىرىپ چىقىپ، سىنىپ مۇدىرى مەمتىلى ئىبراھىمنىڭ ئۆيىگە ئاپاردى. ھېكمەت، نەفىسەنىڭ ئانىسىنىڭ ئۆلۈپ كەتكەنلىكىنى ئېيتىپ، ئەھۋالنى چۈشەندۈرگەندىن كېيىن، ئۇ ماھىگۈلگە رۇخسەت قىلدى.

— ھېكمەت ئاكا، — دېدى ماھىگۈل چوڭ دەرۋازىدىن چىقىۋېتىپ، — سىزمۇ شەھەرگە كىرىپ ئەزىمەتنى كۆرۈپ كەلمەمسىز؟ ئەتە ئېتىگەن بىللە قايتىپ كېلەتتۇق.

— يىللىق ئىمتىھان يېقىنلىشىپ قالدى، — دېدى ھېكمەت قىزىرىپ تۇرغان قىزنىڭ يۈزىگە قارىماي، — ھەر كەچلىك مۇزاكىرە ۋاقتىنى چىڭ تۇتمىسام بولمايدۇ. ئالدىمىزدىكى شەنبە بىلله كىرىلى، بولامدۇ؟...

— ماقۇل...

بۇ چاغدا، گۈڭشې تەرەپتىن توپىلارنى پۈرقىرىتىپ يۈك باسقان يۈك ماشىنىسى كېلىپ، مەكتەپ ئالدىدىلا توختىدى. كابىنكا دېرىزىسىدىن

سودا ساريينىڭ ئامبارچىسى ئاسىم نىياز كۆرۈندى. ئۇ، داۋاملىق قۇرۇق يەل - يېمىش، خام مال، گىلەم يۆتكىگەندە، يولدا ئۇچرىغان ئوقۇنتۇچىلارنى ماشىنىغا ئېلىۋالاتتى.

— مۇئەللىم، شەھەرگە كىرەملا؟ — دېدى ئاسىم نىياز كەكە ساقلىنى ئوچۇمداپ، — قېنى ماشىنىغا چىقسىلا.

— ئاسىمكا، مەن كىرمەيمەن، سىڭلىم ماھىگۈلنى ئالغاچ كەتكەن بولسىلا!..

— بولىدۇ، قېنى چىقسۇن، — ئاسىم نىياز شوپۇرنىڭ يېنىغا سۈرۈلدى، — ھېكمەت مۇئەللىم، بىزنىڭ ئابدۇخېۋىرنىڭ ئوقۇشسى قانداقراق؟ ئۇ ئۇرۇمچىلەرگە بارالارمۇ؟...

— بۇنىڭغا ھازىر بىر نېمە دېمەك تەس، ئەمما ئوغۇللىرىنىڭ ئوقۇشى ياخشى، خاتىرجەم بولسىلا.

— ئۆزلىرىنىڭ سىنىپىدا ئوقۇۋاتقاندىن كېيىن، ئەلۋەتتە كۆڭلۈم توق بولىدۇ - دە.

ماشىنا سېسىق گاز چىقىرىپ، ئورنىدىن قوزغالدى. ھېكمەت كابىنكىدىن بېشىنى چىقىرىپ، قول پۇلاڭلىتىپ كېتىۋاتقان ماھىگۈلنىڭ قارىسى يوقالغۇچە قاراپ تۇردى. قىزىق ئىش، ھېكمەت ئۇنى ئۆزىتىۋېتىپ، يۈرىكىنىڭ بىر يېرى ئېچىشىپ كەتتى... چۈنكى ئۇ كۆڭۈل ئېكرانىدا گۈلزىبانى ئۆزىتىۋاتاتتى. دىلىدە بولسا «بالىنى ئالغاچ كېلىڭ، سېغىنىپ كەتتىم» دېگەن ئىدا ناله قىلاتتى. ھېكمەت بىردىنلا ئەتراپىغا چۆچۈپ قارىدى. يولدا ماشىنا تۇرماق ئادەمىۋ كۆرۈنمەيتى. بىراق ئۇ كىمگە قول پۇلاڭلىتىۋاتقانلىقىنى ئۆزىمۇ بىلمەي قالدى.

دەرۋەقە، ھېكمەت ماھىگۈل بىلەن ئەسرا بولۇپ قالغان بەزى چاغلاردا، ئۇنىڭغا تىكىلىپ قالغانلىقىنى سەزمەيتتى. بۇنى گۈلزىبانىڭ ۋەسىيەتنامىسىدىن كېيىن پەيدا بولغان ھېسسىيات دېسەك، بەك ئۇۋال قىلغان بولمىز. پەقەت ئۇ بوي تارتىپ رەڭ تۇزۇپ، ھۆسن - كامالى تولغانسېرى ئاچىسىغا قۇيۇپ قويغاندەك ئوخشاپ قېلىۋاتقان ماھىگۈلنىڭ مەسۇم رۇخسارىدىن گۈلزىبانىڭ سىماسىنى كۆرگەندەك بولاتتى!...

ئەمما، گۈلزىبانىڭ ۋەسىيەتنامىسىدىن كېيىن، ماھىگۈلدىكى ئۆزگىرىش ئۆزگىچە ئىدى. ئۇ ھېكمەتنى كۆرگەن ھامان، ناز بىلەن يۈزىنى قاچۇراتتى، بىر ئېغىز گەپنى قىلا ـ قىلماي قىزىراتتى، بەزى چاغلاردا، بىردىنلا جىمىپ، كۆز ـ قارىچۇقلىرى ئەلەرگىدۇر تىكىلىپ قالاتتى. بۇ غەيرىي نورمال ئەھۋاللار ھېكمەتنە «ماھىگۈل خەتنى كۆرگەن چېغى...» دېگەن گۇمانىنى پەيدا قىلاتتى.

مەرھۇمنىڭ ئۇچ نەزىرسىدىن كېيىن، كامىل، زۇمرەتلەر قايتىپ كەلدى. سەئىدەمۇ شەھەرگە كىرىپ كەتتى. ئەمما توي ئىشى نەفسەنىڭ «قارىلىقى» سۈنغۇچە بولمايدىغانلىقى ھەممىگە ئايان بولغاچقا، ھېچكىم ئۇ توغرۇلۇق ئېغىز ئاچمىدى. كامىل ھەپتىگىچە بىئارام‌لىق ئىچىدە خامۇش يۈردى. بىراق، يىللىق ئىمتىھان قىستاپ قالغاچقا، پىلانىدىكى دەرسلەرنى تۈگىتىش، قايتىلاپ مۇزاكىرە قىلىش، سوئال چىقىرىش دېگەندەك جىددىي تەييارلىقلار، ئېنىق ـ ئېنىقسىزلىقنىڭ ئالدىراشلىقى ئوخشاش بىر ـ بىرىگە باغلىنىپ كەلگەن ئىشلار كامىلنىمۇ چەتنە قويمىدى. ئۇ چىغاتاي تىلىدا يېزىلغان قەدىمىي ئەسەرلەرنى تەرجىمە قىلىش، قايتىلاپ كۆچۈرۈش ئىشلىرىنى ۋاقتىنچە توختىتىپ، ئىمتىھان تەييارلىقىغا كىرىشىپ كەتتى. ئۇ بىر كۈنى ئۆچىنچى يىللىق ئوقۇغۇچىلارغا ئەدەبىيات دەرسىدىن مۇزاكىرە قىلىپ بېرىپ، ئىشخانىغا كىردى. ئۇ، گېزىت جازىسىدىكى يېڭى كەلگەن «خوتەن گېزىتى»نى ئېلىپ بىر قۇر كۆز يۈگۈرتۈپ چىقىپ، ھېكمەت بىلەن توختى قۇربان نامىدا ئېلان قىلىنغان «جىسمانىي ئەمگەك ۋە ئوقۇغۇچىلارنىڭ نورمال يېتىلىشى» سەرلەۋھىلىك ئىلمىي ماقالىنى كۆرۈپ قالدى. كامىلنىڭ بۇ ماقالىدىن خەۋىرى بار ئىدى. ھېكمەت ئۇنىڭغا كۆرسىتىپ پىكرىمۇ ئالغانىدى. ماقالىدە، جىسمانىي ئەمگەك ھەددىدىن زىيادە كۆپ ۋە ئېغىر بولۇپ كەتسە، ئوقۇغۇچىلارنىڭ نورمال يېتىلىشىگە تەسىرى چوڭ بولىدىغانلىقى شەرھىلەنگەنىدى. كامىل گېزىتنى ياتاقتا ئوقۇش ئۈچۈن ئېلىپ كەتتى. ئۇ ماقالىنى كۆرۈپ بولۇپ، «ئەدەبىيات بېتى»نى ئاچتى. بەتنىڭ باش ستونىغا «دېھقان ئوغلىمەن» دېگەن شېئىر بېسىلغانىدى. شېئىر كامىلغا ياردى. ئۇ قايتىلاپ ئوقۇپ

تۇرغىنىدا، ھېكمەت كىرىپ قالدى.

— ھېكمەت قارا، بۇ شېئىر خېلىلا بەلەن يېزىلمپتۇ، — دېدى كامىل گېزىتنى ئۇنىڭغا سۇنۇپ، — سابىت روزى دېگەن كىمدۇر ئۇ؟

— بۇ بالىنى مەن تونۇيمەن، — دېدى ھېكمەت، — يېزا ئىگىلىك ئوتتۇرا مەكتىپىنىڭ ئوقۇغۇچىسى. ياش - قۇرامى بىزدەك بار.

— نېمە؟ ئۇ مەكتەپتە شۇنچە چوڭ بالىلارمۇ ئوقۇمدىكەن؟

— باشلانغۇچ، ئوتتۇرا مەكتەپنى پۈتتۈرگىنىگە بەش - ئون يىل بولغان دېھقان ياشلارمۇ بار ئىكەن. سابىت روزىمۇ يىگىرمە — يىگىرمە بىر ياشلاردا بار. ئۇ باشلانغۇچتا ئوقۇۋاتقان چېغىدىلا، شېئىر يېزىشقا باشلاپتىكەن.

— شۇڭا، قەلبىمى پىشىپ قالغان بالىكەن - دە، — كامىل شېئىرنىڭ بەزى مىسرالىرىنى كۆرسەتتى، — قارا، نېمىدېگەن چىرايلىق ئىبلىنغان سۆزلەر بۇ؟ شېئىردا ئۆزگىچە بىر يېڭى پىكىر قويۇلغان.

ھېكمەت يېزا ئىگىلىك ئوتتۇرا مەكتىپىگە بېرىپ، ئۇچ كۈن ئىچىدىلا، مەكتەپ ئىچىنى ئالىيېشىل بويۇەتتى. ھەرخىل كۆرسەتمىلىك جەدۋەللەر، تەشۋىقات رەسىملىرىنى، بەش يىلدىن بۇيان دۆلەتنىڭ تاپشۇرۇلغان ئاشلىق، مايلىق دان، پاختىلارنىڭ سېلىشتۇرمىلىرىنى سىزدى. نۇرغۇنلىغان دوسكا ھەم تاختىلارغا تەشۋىقات تۈسىنى ئالغان رەڭلىك بور رەسىملىرىنىمۇ سىزىپ تۈگەتتى، ھەتتا لاتا ۋە قەغەز لوزىنكىلارنىڭ ئەتراپلىرىغا گۈل چېكىپ، خەتلىرىنىمۇ ھەيۋەتلىك يېزىۋەتتى. بىر كۈنى كەچىسى، سابىت روزى بىر مۇنچە قېلىن دەپتەرلىرىنى قولتۇقلاپ، ھېكمەتنىڭ ياتقىغا كىرىپ كەلدى. ئۇ ئورۇق، ئېگىز، قاراراق كەلگەن، تەبىئىتى يېنىك بالا بولۇپ، بېشىغا كۆك شاپاق دوپپا كىيىۋالغانىدى. سابىت روزى دەپتەرلىرىنى ھېكمەتكە كۆرۈپ بېقىڭ! دەپ بەردى. بۇ بىرنەچچە دەپتەر شېئىر بىلەن تولغانىدى. ئەسما ھەممىسى دېھقان، يېزا ھاياتى ۋە سەھرا مەنزىرىلىرى توغرىسىدا ئىدى. ھېكمەت ئۆزىنىڭ شېئىر يازالمايدىغانلىقىنى، لېكىن بۇ شېئىرلارنىڭ ئۆزىگە ياقىقانلىقىنى دېدى ۋە چاقچاق قىلىپ: «كەلگۈسىدە تەخەللۇسىڭىزنى

(دېھقانى) دەپ قويسىڭىز بولغۇدەك» دېۋىدى، ئۇ ئورنىدىن تۇرۇپ كېتىپ: «نەق مېنىڭ ئويلاپ يۈرگىنىمنى دېدىڭىز...» دەپ، خۇشال بولۇپ كەتتى. ھېكمەت ئەتىسى مەكتەپ ھويلىسىغا چىقىپ، «شەرەپ تاختىسى» ئەتراپىغا ئوقۇغۇچىلارنىڭ يىغىلىپ قالغانلىقىنى كۆردى. ئۇنىڭدا، ھېكمەتنى مەدھىيىلەپ يېزىلغان ئۇچ كۆپلەت شېئىر تۇراتتى.

— پەرەز قىلمىشمچە، سابىت روزى كەلگۈسىدە ئىستېداتلىق بىر شائىر بولۇپ قالىدۇ، — دېدى كامىل گېزىتنى كۆرسىتىپ، — ئۇنىڭ بۇ شېئىرى ھەقىقەتەن مېنىڭ يۈرەك تارلىرىمنى چەكتى.

— گەپ بىلەن بولۇپ ئۇنتۇپ قالغىلى تاس قاپتىمەن، — دېدى ھېكمەت يانچۇقىدىن بىر پارچە خەتنى ئېلىپ، — مەن پوچتىخانىغا خەت سالغىلى بارغان، بۇ خەت ساڭا كەپتۇ.

كامىل كونۇبرت سىرتىدىكى «مەدەنىي يادىكارلىقلارنى قوغداش ئىشخانىسى» دېگەن خەتنى كۆرۈپ، دەرھال ئاچتى ۋە ئۇنلۇك ئوقۇدى:

> ... «يولداش كامىل راخمان، سىزنىڭ (بوۋاي قەبىر) خاتىرە مەقبەرىسىنى قاتۇرۇش ھەققىدىكى تەكلىپ خېتىڭىزنى تاپشۇرۇۋېلىپ، مەرھۇمدىن ۋاقىپلاندۇق ۋە مۇزاكىرە قىلىش ئارقىلىق تەكلىپىڭىزنى توغرا تاپتۇق. لېكىن ئىقتىساد تەرەپتىن قىيىنچىلىقىمىز بولغاچقا، يۇقىرىغا دوكلات سۇندۇق، ۋاقىپ بولغايسىز...»

— ئۇلارمۇ قوشۇلۇپتۇ، — دېدى ھېكمەت، — ئەمدى يۇقىرىدىن ئىقتىساد ئاجرىتىپ بېرەرمۇ؟...

— ھازىرچە بىرنېمە دېمەك تەس، — كامىل ئويغا پاتتى، — خەلق دىلىدىن ئۆچمىگەن بۇنداق بىلىملىك زاتنى مۇبارەكنىڭ مەقبەرىسىنى قاتۇرۇش ھەممىزنىڭ ئارزۇسى.

كامىل، ھېكمەتلەر سۆزلىشىدىن قايتىپ كەلگەندىن كېيىن، بىر دەم ئىلىش كۇنى نەسىە ئۇچ دوستىنى مەكتىپىگە مېھمانغا چاقىردى. ئۇلار

بوۋاي ئەمبەر ھەققىدە سوزلىنىپ قېلىشتى. ئەمسە، بۇ ھەر ۋەتنىڭ «يۈسۈپ ئەھمەت» داستانىدا، ھەق سۆزلۈكى بىلەن زىنداندا ياتقانلىقى بايان قىلىنغانلىقىنى، يەنە قايسىدۇر قەدىمىي بىر كىتابتا ئۇنىڭ بىلىم تەھسىل قىلىپ، تالىپلارنى يېتىشتۈرۈش جەريانىدىكى تارتقان ئازاب - ئوقۇبەتلىرى، ئىنسانىي پەزىلىتى قاتارلىقلارنىڭ زىكرى قىلىنغانلىقىنى ئېيتىپ بەردى. كامىل بوۋاي ئەمبەرنىڭ تۆگىلەرگە كىتابلىرىنى ئارتىپ، يۈرتىمۇ يۈرت كېزىپ، بىلىم چېچەكلىرى پاچاقلىقى ھەققىدىكى بىر رىۋايەتنى سۆزلەپ بەردى. ئۇلار ئارىلىقتا، بوۋاي ئەمبەر مازىرىغا چىقتى. قەبرە ئورنىدا ئېگىز بىر دۆۋە تۇراتتى. ئۇنىڭ يان باغرىلىرىنى، ئۇستىنى سەندىلەچ، مۇشا، ياۋا ئۇرۇكلەر قاپلىۋالغانىدى. ئۇلارنىڭ ئارىلىقلىرىدا بوۋاي ئەمبەرنىڭ روھىغا ئاتاپ كۆيدۈرۈلگەن سەندەل تەمچىلىرى، شەددە - ئىسرىقدانلار تۇراتتى. دۆڭنىڭ ئۈستىدە، ئاقسېرىپ كەتكەن تۆت چاسا رېشاتكا بار ئىدى. ئۇنىڭ ئىچىنى ياۋا قومۇشلار قاپلاپ كەتكەن بولۇپ، چۇقچىيىپ تۇرغان خادىدا، تۇغ - ئەلەملەر لەرزان يەلپۈنەتتى. بۇ ئەھۋالنى كۆرگەن كامىل، ھېكمەت، مۇرات، ئەفسەلەر بوۋاي ئەمبەرنىڭ مەقبەرسىنى قاتۇرۇشنىڭ زۆرۈرلىكىنى مەسلىھەتلىشىپ، بۇ ھەقتە كامىل يۇقىرىغا تەكلىپ يېزىشنى ئۆز ئۈستىگە ئالغانىدى.

— ھېكمەت، — دېدى كامىل خەتنى كىتاب ئارىسىغا قىستۇرۇۋېتىپ. — ئوقۇغۇچىلار «بوۋاي ئەمبەر»نىڭ نېمە ئۈچۈن مۇشۇنداق ئاتىلىدىغانلىقىنىمۇ بىلمەيدۇ. ئۇلارنىڭ ئۆز ئەجدادلىرىنى بىلىشى زۆرۈر. شۇڭا، ھەربىر دەرس تېكىستلىرىگە بىرلەشتۈرۈپ، كلاسسىكلىرىمىزنى تونۇشتۇرۇشنىڭ مۇھىم ئىكەنلىكىنى ھېس قىلىۋاتىمەن.

— توغرا دەيسەن، بىز يېقىنقى زامان ئەدەبىيات پېشۋالىرىنى تونۇشتۇرۇش بىلەنلا چەكلەندۇق. قەدىمكىلىرىنى تاشلاپ قويساق، ئەۋلادىمىز ئاخىرقى ھېسابتا، ئۇلارنى ئونتۇپ كېتىدۇ.

«بوۋاي ئەمبەر» مەقبەرسىنى قاتۇرۇش ئىشىدىن بىر ئايغىچە ھېچقانداق خەۋەر بولمىدى. كامىل مەدەنىي يادىكارلىقلارنى

قوغداش ئىشخانىسىغا ئۆزى كىرىپكېتىپ بولدى. لېكىن، يىللىق ئىمتىهان باشلىنىپ كەتتى. مەرھۇمنىڭ قىزىق نەزىرىسى يىللىق ئىمتىهان ۋاقتىغا توغرا كېلىپ قالغانلىقى ئۈچۈن، ئۇلار تېخىمۇ جىددىيلىشىپ قالدى. نەفىسەنىڭ كامىل، ھېكمەت، مۇرات، زۇمرىتلەردىن باشقا يۆلىنىدىغان يېقىنلىرى بولمىغاچقا، نەزىرنىڭ ئالدىدىكى تەييارلىقلىرىنى دوستلىرى ئۆز ئۈستىگە ئالغانىدى. بولۇپمۇ كامىل كەچ تەرەپتە ئامۇتلۇقتا يۈگۈرسە، كۈندۈزى ئىمتىهان بىلەن بولاتتى. ئىمتىهان تۈگە - تۈگىمەيلا، تېرمې - تەرەپتىن ئوقۇغۇچى قوبۇل قىلىشقا كەلگەن ئوقۇتقۇچىلار مەكتەپكە تولۇپ كەتتى. ئۇلار كارىدور، ئىشخانا، سىنىپ، ئاشخانىلاردا سىنىپ مۇدىرلىرىنىڭ ئالدىنى توسۇپ، ئىلاچى ئوقۇغۇچىلارنىڭ ئانكىتىنى تەلەپ قىلاتتىسى. ئۆز مەكتىپىنىڭ تەلىپىنىڭ ئۈستۈنلۈكى، ئوقۇش پۈتتۈرگەنلەرنىڭ كېيىن مۇھىم تېخنىك، ئىنژېنېر، تەتقىقاتچى بولىدىغانلىقىنى پەش قىلاتتى، ھەتتا ئوقۇغۇچىلارنى: «بىزنىڭ مەكتەپتە ئوقۇغۇچىلار فورمىسى تارقىتىلىدۇ. ئۇنىڭ يېڭى، مۇرىلىرىدە ماما مۇنداق ھەيۋەت بەلگىلىرى بار...» دەپ، قەغەزلەرگە سىرىپ قىزىقتۇراتتى. بەزىلىرى: «بىزنىڭ مەكتەپكە بارساڭلار، ئەتىگەنلىكى سۈت، ھالۋا، چۆشلىكى قورداق، شورپا ئىچىپ، ھارۇنىڭ چاقىدەك ئاق نانلارنى يەيسىلەر...» دەپمۇ ماختىشاتتى. شۇڭا، بەزى ئوقۇغۇچىلار كۆڭۈل توختىتالماي، بىرنەچچە مەكتەپكە تىزىملىتىپ قويغاچقا، ئوقۇغۇچى قوبۇل قىلغىلى كەلگەنلەر ئوتتۇرىسىدا بالا تالمىشىپ جىدەل چىقاتتى. ئوقۇغۇچىلارمۇ قەشقەر، ئۈرۈمچىلەرنى يىراق كۆرۈپ، ئانچە قىزىقمايتتى، ئاتا - ئانىلىرىمۇ ئۇلارنى ئىلاجى بار ئۆز يۇرتىدا ئوقۇتۇپ، كېچىككىنە بىر خىزمەتكە ئورۇنلاشتۇرۇۋېلىشنى ئارزۇ قىلاتتى. شۇڭا، خوتەن ۋىلايەتلىك تولۇق ئوتتۇرا مەكتەپ ۋە دارىلمۇئەللىمىنلەردىن كەلگەن ئوقۇتقۇچىلارنىڭ خىزمەتكارى كۆپ ئىدى.

ئوتتۇرا مەكتەپلەر يەتتە يىللىق تۈزۈمدە بولغاچقا، ھېكمەتنىڭ سىنىپى بۇ يىل ئوقۇش پۈتتۈرگەنىدى. ھېكمەت ئوقۇغۇچىلىرىغا قەيەردىلا يۇقىرى ئۆرلەپ ئوقۇمىسۇن، بىلىم ئېلىشنىڭ ئەھمىيىتى ھەققىدە

سوزلىدى. لېكىن، قەشقەر، ئۇرۇمچىلەردە ئوقۇغاندا، ئوقۇش شارائىتى، بىلىم ئېلىش دائىرىسى، مەدەنىيەت ئالماشتۇرۇشنىڭ كەڭ بولمىغانلىقىنى چۈشەندۈردى. شۇڭا، بىرىنچى بولۇپ سىنىپ باشلىقى ئىمىن توختى ئۆزىنى شىنجاڭ سەنئەت ئىنستىتۇتىغا تىزىملاتتى. ئۇنىڭ مۇزىكىغا ئىشتىياقى بار ئىدى، راۋابىمۇ چالالايتتى. ئۇ، سىراجىنى شوپۇرلۇققا تونۇشتۇرغاندا: «مەن سىراجىنىڭ تۆكلۈكلەردىن باغلاپ چىقىرىپ، ئاقسارايىنىڭ سايىلىقلىرىدا قوغلاپ تۇتسام، ئۇ قاچاق موزاي كەتتى، مەن قالدىم» دەپ كۆڭلى يېرىم بولغانىدى. ئۇگىنىش باشلىقى خىلىچۇانى قەشقەر مېدىتسىنا تېخنىكومىغا يېزىلدى. تۇرمۇش باشلىقى قادىر پېداگوگىكا ئىنستىتۇتىغا ئانكېت تولۇقلۇزدى. ئىش قىلىپ، ھېكمەتنىڭ سىنىپىدىن قەشقەر، ئۇرۇمچىگە بارىدىغانلار باشقا سىنىپلارغا قارىغاندا كۆپ ئىدى.

ئوقۇغۇچىلار بىلەن خوشلىشىش پەيتى يېتىپ كەلدى. چۈنكى، گۈزىش پارتكومىدىن ئورمىغا چىقىش بۇيرۇقى چۈشۈرۈلگەنىدى. مەككىز ئوقۇتقۇچى ئوقۇش پۈتتۈرگەن باشلانغۇچ مەكتەپ ئوقۇغۇچىلىرىنى ئوتتۇرا مەكتەپكە قوبۇل قىلىش خىزمىتىگە ئاجرىتىلدى. بۇنىڭ ئىچىدە مۇرات بىلەن زۇمرەتمۇ بار ئىدى. قالغانلىرى ئورما تەييارلىقىغا قويۇپ بېرىلدى. ھېكمەتنىڭ يېرىم كۈنلۈك ژاقتى سىنىپتا ئوتتى. ئۇ ئوقۇغۇچىلىرىغا زادىلا قىيالمايۋاتاتتى، يۈرىكى ئېچىشىپ، كۆڭلى بىئارام بولاتتى، دەمۇدەم ئۆپكىسى ئۆرلەتتى. ئۇ ئابدۇللا، سىراجى، سەيدۇللالارنى ئۇزاتقاندىمۇ ئەنە شۇنداق ئازابلانغانىدى. قانات ـ قۇيرۇقى يېتىلگەن بۇ بالىلار ئۇچۇم بولۇپ، ھېكمەت بولسا ئۇۋىسى سوۋۇپ قالغان ئانا قۇشقىلا ئوخشاپ قالغانىدى. ئۇ، ئاتا ـ ئانا، قېرىنداشلىرىدىن ئايرىلىپ، ئۇرۇمچىگە ئوقۇشقا ماڭغاندا، ئوقۇش پۈتتۈرۈپ، دوستلىرى بىلەن خوشلاشقاندا، بۇنچىلىك روھىي سۇنمىغانىدى. ئەمدى نېمانچە ھەسرەت چېكىدىغاندۇر؟... ئازابلىنىدىغاندۇر؟... شۇنداق، ئوقۇتقۇچىنىڭ ئوقۇغۇچىلىرىغا بولغان مېھىر ـ مۇھەببىتى، ئاتا ـ بالىلارنىڭ، دوستلارنىڭ، قېرىنداشلارنىڭ ئوتتۇرىسىدىكى ئامراقلىق مۇناسىۋىتىگە

زادى ئوخشمايدۇ. بىرسى قانداشلىق مۇھەببىتى، يەنە بىرى دوستلۇق مۇھەببىتى، ئوقۇتقۇچىنىڭ بولسا، ئەقىل ـ ئىدراك نۇرلىرى، قەلب بۇلىقى شەرىەتلىرى، يۇرەك قانلىرى ئوقۇغۇچىلىرىنىڭ چاڭقاق كۆڭۈل بوستانلىرىنى يامغۇر سۈيىدەك ياشنىتىپ، ئۆزى بولسا شامدەك ئېرىپ تۈگىگەن ئىنسانىي خىسلەتكە تالىق مۇھەببەتتۇر... ئاتا ـ ئانا پەرزەتنىنى ئاپىرىدە قىلغۇچىدۇر... ئوقۇتقۇچى ئۇنىڭغا نۇر ۋە ئەقىل ئاتا قىلىپ، دۇنياغا ئىككىنچى قېتىم «ئادەم» قىلىپ يارالتۇچىدۇر!...

ھېكمەت ئوقۇغۇچىلىرىغا ھەقىقىي چىن ئىنسان بولۇش مىزانلىرىنى ناھايىتى كۆپ سۆزلىدى. روشەن دەلىللەر بىلەن سۆزلىرىنى ئىزاھلىدى. ئوقۇغۇچىلارنىڭ ھەممىسى دېگۈدەك يېغلىماقتا ئىدى. ئۇلار دەپتەر، خاتىرىلىرىنى ئېلىپ كېلىپ، ئوقۇتقۇچىسىغا ئەستىلىك يازدۇردى. ھېكمەتمۇ ھەربىر بالىنىڭ مىجەز ـ خۇلقى، ئارتۇقچىلىقى ۋە يېتەرسىزلىكى، نېمىگە قىزىقىدىغانلىقى دېگەندەك خۇسۇسىيەتلىرىگە قاراپ، قىسقا ئەمما قىزىقارلىق قىلىپ ئەستىلىك يېزىپ بەردى، بەزى بالىلار ئۇنى ئوقۇپ، كۆزلىرىدىن ياش تۆكۈلۈپ تۇرسىمۇ، كۈلۈپ سالدى.

ھېكمەت ئوقۇغۇچىلىرىنى قۇچاقلاپ، باشلىرىنى سىلاپ، ئاخىرقى قېتىم خوشلىشىپ سىنىپتىن چىقتى. ئەگەر يەنە بىرەم تۇرسا، ئۇنىڭ ئۆزىنى تۇتۇۋالالماسلىقى ئېنىق ئىدى. ھېكمەت ئەتىسى يۈك ـ تاقىلىرىنى تراكتورغا ئېسىپ، ئوقۇتقۇچىلار بىلەن قۇمقايغانغا ئورمىغا يۈرۈپ كەتتى. ئۇلارنى مۇرات بىلەن زۇمرەت ئۆزىتىپ قويۇپ، ئوقۇغۇچى قوبۇل قىلىش ئۇچۇن ئۇچىنچى باشقۇرۇش رايونىغا ماڭدى.

ئۇچىنچى باشقۇرۇش رايونىدا بەش دادۇي بولۇپ، پىلان بويىچە ئون سەككىز بالا قوبۇل قىلىنماقچى ئىدى. مۇرات، زۇمرەتلەر كېچە ـ كۈندۈز دېمەي، كەنت ـ مەھەللىلەرنى ئايلىنىپ، ئاتا ـ ئانىلار بىلەن ئوچچى سۆھبەت ئۆتكۈزۈش، ئايرىم سۆزلىشىش ئارقىلىق ئۆزىگە تەقسىم قىلىنغان ۋەزىپىنى بىر ھەپتىدىلا ئورۇنداپ تۈگەتتى. ئۇلار قوبۇل قىلىنغان ئوقۇغۇچىلارنىڭ تاماق پۈلىنى باھالاپ بېكىتىشتىن سىرت، دادۇي

تۆلەيدىغان قىسمىنىمۇ ھەل قىلدى. ئادەتتە، ئوقۇغۇچى قوبۇل قىلىش ئۇنچە ئاسانغا توختىمايتتى. لېكىن، يەرلىك كادىرلار مۇراتىنى ئوبدان بىلگەچكە، ئۇنىڭغا كۆپ يارەمدە بولدى. مۇراتمۇ مەكتەپنىڭ سەنئەت ئۆمىكىنى ئېلىپ چىقىپ، «مۇت» قا (بىكارغا) ئويۇن قويۇپ بېرىدىغانلىقىنى ئېيتىپ، ئۇلارنى خوش قىلدى. كېتىدىغان كۈنى، كادىرلار ئۇلارنى ئېشەك ھارۋىسىغا سېلىپ قويدى. ھارۋىكەش بالا باغچى كەنتتىن ئۆتۈپ، «چوشقا فېرمىسى» غا يېقىنلاپ قالغاندا، زۇمرەت كەنتكە بويۇنداپ قارىدى، ئۇنىڭ كۆزلىرىنى ياش قاپلىۋالدى. ئۇنىڭ ئۆزى تۇغۇلۇپ، چوڭ بولغان مېھرى ئىسسىق ھويلىسىنى، ساددا، مۇلايىم دادىسىنىڭ ئىزلىرى چۈشكەن مەھەللىسىنى كۆرگۈسى كەلگەنىدى. بۇنى سەزگەن مۇرات ھارۋىدىن سەكرەپ چۈشۈپ، ھارۋىكەشنى توختاتتى.

— ئۆكام، بىز مۇشۇ يەردە چۈشۈپ قالايلى، — دېدى مۇرات زۇمرەتكە كەنتنى ئىشارە قىلىپ، — چوشقا فېرمىسىدا باردىغان يېرىمىز بار ئىدى.

— مەكتەپكىچە ئاپىرىپ قويمامدىم؟ — دېدى ھارۋىكەش بالا شاپاق دوپپىسىدا يۈزلىرىدىكى تەرلىرىنى سۈرتۈپ.

— قارا ئەنە، بوستان بازىرى كۆرۈنۈپ تۇرمامدۇ؟ ئۆزىمىز كېتەلەيمىز.

مۇرات ھارۋىكەشنى قايتۇرۇۋېتىپ، زۇمرەت بىلەن چوشقا فېرمىسىنىڭ يولىغا قايرىلدى. فېرمىنىڭ دېھقانچىلىق ئىتىرەتلىرى ھاراق چىقىرىشنى ۋە ماللارنىڭ يېم ـ خەشەكنى كۆزدە تۇتۇپ، قوناقنى كۆپ تېرىيتتى. شۇڭا، كەنت ئەتراپى ئېگىز ئۆسكەن كۆپكۆك ئاق يەر قونىقى بىلەن قاپلىنىپ تۇراتتى. ھارۋا يولى بويلاپ ئانچە ـ مۇنچە ئۈچراپ قالىدىغان پارچە ـ پۇرات يەرلەرگە تېرىلغان بۇغدايلار ئورۇۋېلىنغان بولۇپ، ئورنىغا ئايالار «كومسالدى» قىلىپ، چىلگە قوناق تېرىۋاتاتتى. زۇمرەت ئۇلاغ تۇياقلىرى تىلغاپ، ھارۋا چاقلىرى كاتاك قىلىۋەتكەن يوللارغا قاراپ تويمايتتى. مۇراتنى زارىقىپ كۈتكەن چاغلىرىدىكىدەك، ئۇنىڭ قوناقلىق قىرلىرىدا بىردەم ئولتۇرۇۋالغۇسى، ئوت ـ گىياھلارنىتك

ھەدىنى ھەدلىغۇسى كېلەتتى، ئېرىقلاردا بولدۇقلاپ ئېقىۋاتقان سۇزۇك سۇلارغا، ئېتىز قىرلىرىدا ئوتلاۋاتقان قوي ـ كالىلارغا، ئېڭىزلارنى ئاغدۇرۇۋاتقان قوشچىلارغا، ئۇلارنىڭ ئارقىسىدا پىلدىرلىشىپ ئۇچۇپ قۇرت ـ قوڭغۇز تېرىپ يۈرگەن قۇشلارغا قاراپ، كۆزلىرىدىن ياش ئەگمەيتتى. شۇنداق، ھەممە نەرسە ئۆزگەرمىگەن، پەقەت زۇمرەتنىڭ ھاياتىلا بوراتلىق دېڭىزدەك داۋالغۇپ، نۇرغۇن قۇربانلارنى بېرىپ، ئەمدى ئىزغا چۈشكەنىدى، لېكىن دادىسىنى ھايات قىيانلىرى يۇتۇپ كەتتى، ئۇ ئەمدى مەڭگۈ قايتىپ كەلمەيدۇ...

مۇرات بىلەن زۇمرەت ھويلا ئالدىغا كېلىپ، كۆزلىرىگە ئىشەنمەيلا قالدى. دەرۋازا ئورنىدا چوڭ بىر غارال تىكلەكلىك تۇراتتى. ئۆيلەرنى چېقىپ بەلكىم ئېتىزلارنى ئوغۇتلىغان بولسا كېرەك، قورۇ ئىچى چوشقا قوتىنىغا ئايلانغانىدى. پەقەت ئۆيلەرنىڭ پاسىل تاملىرى ساق بولۇپ زەدىۋال قاققان ئىزلار ھېلىھەم تۇراتتى. ئون نەچچە چوشقا كۇچۇكى ئېچىپ كەتكەن قاپقارا لايلارنى پېتىغداپ، خارتىلداپ يەر تىلغايتتى، تېخى بەزىلىرى: «ئاران تاپقان ماكانىمنى تارتىۋالماقچىمۇسەن؟...» دېگەندەك، ئادەمنىڭ كۆزىنىڭ ئىچىگە تىكىلىپ قارايتتى. كىچىككىنە باغ ۋە كۆكتات ئېتىزلىرىنىڭ ئىزناسىمۇ كۆرۈنمەيتتى. ئۇ يەرلەرگە چوشقا قىغى دۆۋىلەنگەنىدى. ئەمما، ھويلا ئوتتۇرىسىدىكى بىر تۇپ چوڭ جانانە ئۇرۇك جايىدا بۇرۇقىدەكلا قەد كېرىپ تۇراتتى، لېكىن ئۇ قۇرۇپ كەتكەنىدى، پەقەت ئاستى تەرىپىدىلا ئازىراققىنە ياش شۇڭلار كۆكىرىپ تۇراتتى. ئۇرۇكنىڭ يىلتىزلىرى ئېچىلىپ، قوۋزاقلىرىنى چوشقىلار غاجاپ، غولىنى ئاپئاق ئېچىپ قويغانىدى. زۇمرەت دادىسىنىڭ يىغىدىن كارىكىراپ قالغان ئاۋازى بىلەن ئۇرۇككە قىلغان نالىلىرىنى ئاڭلىغاندەك بولدى:

... ـ ئەمدى فېرمىنىڭ تۆڭگۈزلىرى بۇ ھويلىنى تىلغىشىدۇ، يىلتىزلىرىڭنى قۇرۇتىدۇ... يىقىلساڭ، ياپراقلىرىڭنى يەپ، ئۆزۈڭنى پايخان قىلىشىدۇ... سەن قۇرۇق ـ قاقشالغا ئايلىنىسەن!... ئۇلار نېمىلەرنى ۋەيران قىلمىغان؟... نېمىلەرنى توزۇتمىغان؟...

... — زۇمرەت قىزىم، بۇ توپىدىن ئېلىۋال!... بۇ دېگەن كىندىك قېنىڭ تۆكۈلگەن تەۋرۈك توپا!... بىلەمسەن، ئانا تۇپراق دېگەن تۇتىيا!...

زۇمرەت تۇيۇقسىزلا چىرقىرىۋەتتى - دە، يىغلىغىنىچە مۇراتقا ئېسىلدى...

— كېتەيلى مۇرات، مېنى ئېلىپ كېتىڭ... بۇ يەردە تۇرمايلى... دادام كارامەت كۆرگەن ئىكەن... ئاھ خۇدا، بۇ نېمە ۋەيرانچىلىق!...

زۇمرەتنىڭ بالىلىق ھەم ياشلىق ئىستىلىكلىرى ساقلانغان بۇ كىچىككىنە چىرايلىق ھويلا ئەنە شۇنداق بەدبۇي چوشقا قوتىنىغا ئايلانغانىدى. قېنى، دائىم سۇ سېپىلىپ پاكىز تۇرىدىغان ھويلا سەينىسى؟... قېنى ئۇ، كۆكتات قىرلىرىنى، باغ ئوتلاقلىرىنى مەرۋايىتتەك قاپلاپ تۆكۈلىدىغان ئۈرۈكلەر؟... ئەلەرگىمۇ توزۇپ، قاياقلارغا يوقالغاندۇر ھۆپپىدە ئېچىلىدىغان ئۇ گۈللەر؟... كىچىككىنە زۇمرەت چۆگۈننى سۆرەپ كېلىپ دادىسىنىڭ قولىغا سۇ قۇيۇپ بېرىدىغان گۈل تەكچىسىنىڭ ئىزناسىمۇ كۆرۈنمەيدىغۇ؟... شۇنداق، زۇمرەت مۇراتقا ئاشىق بولغان كۈنلەردە، بۇ ھويلا تېخىمۇ چىرايلىق، دەپ ئېيتقۇسىز سەلتەنەتلىك بولۇپ كەتكەنىدى. ئۇ، ئايدىڭ كېچىلەردە ئېڭەك تىرەپ تولۇن ئايغا تەلمۈرۈپ خىيال سۈرگەن ھويلا شۇمىدۇر؟ كامىل، ھېكمەت، مۇراتلار شىددىشاپتا ئۈرۈك ئىغىتىپ يېگەن چاغلار، ئۇ ئۆچمەس خاتىرىلەر ئەگە يوقالغاندۇر؟... كېچىلىرى مۇرات مارىغان ئەگۈن يوچۇقلىرى قېنى؟... ئاھ، خۇدا، شادىمان ھاياتقا، كۆڭۈل بوستانىغا قىشنىڭ زىمىستانلىرىنى چىللىغان قانداق مەلئۇنلار ئۇ؟... سەن ئۇنى كۆرمەيۋاتامسەن؟... ياكى سەن ئۇلارنىڭ خۇداسىمۇ؟...

— يىغلىماڭ زۇمرەت، جۇرۇڭ مەن سىزنى ئېلىپ كېتەي... — مۇرات ئايالىنىڭ مۇرىلىرىدىن قۇچاقلىدى، — ئەسلىدە مەن سىزنى ئەكەلمەسەم بوپتىكەن...

— ياق مۇرات، — دېدى زۇمرەت ئېسەدەپ، — مېنىڭ زادى بىر كۆرگۈم بار ئىدى، مەن ھازىر دادامنى كۆرگەندەك بولدۇم...

— ئەسسە يىغلىماڭ، — مۇرات قولياغلىقى بىلەن زۇمرەتنىڭ ياشلىرىنى سۈرتتى.

بۇ كېچە زۇمرەت جۈيلۈپ زادىلا ئۇخلىيالمىدى. مۇرات ئويغاق دېگۈدەك ئۇنىڭ قېشىدا ياتاتتى. كۆزى ئەمدىلا ئىلىنغان ھامان، ئۇ ئايالىنىڭ ۋاراقىراپ، يىغلاپ چاچراپ تۇرۇپ كېتىشلىرىدىن ئويغىنىپ كېتىپ، ئۇنى قۇچاقلايتتى، يەزلەيتتى... «مەن قېشىڭىزدا!» دەپ، مەدەت بېرەتتى. زۇمرەتنىڭ كونا كېسىلىنىڭ قايتا قوزغىلىشىدىن ئەنسىرەپ، مۇراتنىڭ يۈرىكى كۆز غازاڭلىرىدەك تىتىرەيتتى. بىراق ئەتىگەنلىكى، چىرايلىرى سارغىيىپ، چوڭ كۆزلىرى ئولتۇرۇشۇپ، قېلىن كىرپىكلىرى ياشتىن پارقىراپ كەتكەن زۇمرەت مۇراتنىڭ يالاڭ مەيدىسىگە بېشىنى قويۇپ، ئۇنىڭ بىلەكلىرىنى چىڭ ئۇشلىدى.

— مۇرات كەچۈرۈڭ، مەن سىزنى كېچىچە ئۇخلاتمىدىم، — زۇمرەتنىڭ ياشلىرى مۇراتنىڭ كۆكرىكىگە ساقىپ چۈشمەكتە ئىدى، — تاڭ ئاتقىچىلا دادامنى چۈشەپ چىقتىم. ئۇ... ئۇ... تىكەندەكلا يالغۇز قالدى ئەمەسمۇ!...

زۇمرەت ئۇن سېلىپ يىغلاپ، مۇراتقا تېخىمۇ مەھكەم يېپىشتى.

— مۇرات... ئاھ مۇرات... دادام ھەممىنى كۆزۈپ يېتىپتۇ...، — دېدى زۇمرەت زار - زار يىغلاپ، — ئۇ: «سىلەر مېنىڭ جىگىرىم تۇرسىڭلار... بۇ دۇنيادا سىلەردىن ئۆزگە تايانچىم يوق... سىلەر مېنى يالغۇز تاشلىۋەتمەڭلار.... مېنى ئىككىڭلار «دادا!» دەپ چاقىرىپ بالىڭلارچۇ... پەقەت بىرلا قېتىم!... ياكى ئۆز ئاتاڭلارنى تاڭلا قىيامەتكىچە كەچۈرمەمسىلەر؟...» دەۋاتقۇدەك...

— يىغلىماڭ زۇمرەت، ئەسلىدە سىزنى بوز يەرگە بىللە ئېلىپ كىرىپ، دادامنىڭ قەبرىسىنى يوقلاپ كېلىش ئويۇم بار ئىدى، — دېدى مۇرات زۇمرەتنىڭ يۈزىنى سۈرتۈپ، — ئەمما سىزنى بەرداشلىق بېرەلمەمدىكىن، دەپ ئەنسىرىدىم.

— مەن سىزگە ئىشىنىمەن... ئۆزۈمدىنمۇ بەكرەك ئىشىنىمەن...

— مۇنداق بولسۇن! — دېدى مۇرات زۇمرەتنىڭ يۈزىنى ئالقىنىغا ئېلىپ، — ئورمىغا كىرىپ كەتكەنلەر بۇگۈن - ئەتە قايتىپ كېلىدۇ.

مەن ئېشەك هارۋىسىغا كۆرپىلەرنى قات ـ قات سېلىپ، سىزنى تويىگىز بولغاندەك ياساپ، بوز يەرگە ئېلىپ كېرسەم قانداق؟...

— مەن سىز بىلەن بىر قېتىم توي قىلىپ بولغان... ئەمدى توي قىلمايمەن...

— مېنىڭ سىز بىلەن كۆندە بىر قېتىم توي قىلغۇم بار...

— راستمۇ؟

— ئىشەنمىسىگىز، مانا بۇ يەردىن سورىڭ، — مۇرات يۇرىكىنى كۆرسەتتى ـ دە، زۇمرەتنى غىدىقلىدى.

— ئاھ، مېنىڭ ئېگىز بۇرۇن، شادا پاچىقىم، — زۇمرەت مۇراتنىڭ بوينىغا گىرە سالدى، — ئاغزى ئەسكى، ئوتى يامان...

— ئاخىرىنى دەڭ...

— دېمەيمەن...

— دېمىسىگىز يەنە غىدىقلايمەن... — مۇرات قولىنى يېقىن ئېلىپ كەلدى.

— ماقۇل، ماقۇل دەي، لېكىن غىدىقلىماڭ، — زۇمرەت چوڭ كۆزلىرىنى ئويناتتى، — ئەمسە، ئاخىرىنى ئاڭلاڭ... ئوتى يامان سىركول پاچىقىم...

— ياق... ياق.. بولمايدۇ... تاتلىق ئېرىم دەڭ... — مۇرات غىدىقلىماقچى بولدى.

— توختاڭ، توختاڭ، مەن دەي، — زۇمرەت ئالقانلىرىدا يۈزىنى ئېتىۋالدى، — ئوتى يامان، شوخ، تەنتەك ئېرىم....

مۇرات ئايالىنى بېسىۋېلىپ، ئۇنىڭ يۈز، بۇرۇن، كۆز، بويۇنلىرىغا سۆيۈشكە باشلىدى...

قانخۇمار چايانلار

— ئورمىدىن قايتىپ كېلىپلا بۇياقتا كەپسىز ـ دە؟...

— قۇمتايغانغا ماڭغان كۈنى قىلغان ۋەدەمنى ئورۇندىمسام بولامدۇ؟...

— قۇمقايغان قانداق بولۇپ كېتىپتۇ؟...

— قۇم بارخانلىرى شۇ پېتى، يۇلغۇنلار چېچەكلەپ، بىز دەم ئالغان دەريا قاسناقلىرى، ھېلىقى تەتۈر سۆگەت بويلىرى چىمەن بىلەن قاپلىنىپتۇ...

— تۇغقانلارنىڭ ئۆيىگە كىردىڭىزمۇ؟

— بىر كېچىدە كىردىم...

— نېمىشقا كېچىدە كىردىڭىز؟

— ئانارلىق باغدا ئايىنى كۆرەي دەپ...

زىلۋا سايە ۋىلىققىدە كۈلدى. ئۇنىڭ ئاۋازى سۇنىڭ شۇبرلىشىدەك يېقىملىق ئىدى.

— قوللىرىڭىزغا تېكەن سايىدىمۇ؟

— ھەر سايىغاندا بىراۋلارنى سېغىندىم!...

— بۇ توغرۇلۇق قەسىدىمۇ توقۇغانسىز؟...

— توقۇدۇم...

— كىمگە ئوقۇپ بېردىڭىز؟...

— يۇلغۇنلارغا!...

— ئۇلار ئاڭلىدىمۇ؟...

— چېچەكلىرىنى تۆكۈپ يىغلاشتى، لېكىن جاۋاب بېرمىدى!...

ياڭاقلىق باغلارنىڭ ئۈستىگە قونۇۋالغان ئاي ئالتۇن زەر نۇرلىرىنى چېچىپ تۇراتتى. ئۇنىڭ يور ۋۇقىدىن ھەممە تەرەپ بەكمۇ گۈزەل ھاۋا رەڭگە كىرگەنىدى. ئۈستەڭدىكى سۇ بىردىن چاقناپ ۋە پالىلداپ يېنىپ، يەنە سايىلاردا يوقىلىپ، ئارانلا ئاڭلىنىپ شىلدىرلاپ ئاقاتتى. ئۈستەڭنىڭ ئىككى قاسىنقىنى يالپۇز، تال قانات، يۇمساق مىسىل، تۆت قۇلاقلار قاپلاپ كەتكەچكە، ئۇ تەرەپتىكى مۇڭلىرى تۆگىمەيۋاتقان ئىككى سايىنىڭ بىل ئۇستىلا كۆرۈنۈپ تۇراتتى. بۇ تەرەپ بولسا، بىر - بىرىگە گىرەلىشىپ كەتكەن ئازغان تۇپلىرى، سۆسىن رەڭ گۈللىرى زەپ ئۈز ئېچىلغان قوڭغۇراق تىكەنلەر ئىدى، ئۇلارنىڭ ئاستىدىكى ئوت - چۆپلەر قوشۇلۇپ چاڭگا بولۇپ كەتكەچكە، قاپقاراڭغۇ كۆرۈنەتتى. مانا مۇشۇ چاتقال ئىچىدە، پىچىقىنى مەيدىسىگە بېسىپ دۇم ياتقان بىر گەۋدىنىڭ

ئىككى سايىنىڭ گەپلىرىنى تىڭشاپ، ھەرىكەتلىرىنى كۆزىتىپ ياتقىنىغا بىر سائەتتەك بولۇپ قالغانىدى، سېرىق يۆگەي چىرمىۋالغان ئازغانلىق ئىچىدىن ئىوت - چۆپلەرنىڭ پۇرىقى، نەم يەرنىڭ ھىدى كېلەتتى. چېكەتكىلەر بەس - بەس بىلەن چىرىلدىشاتتى، پاشىلار توختىماي غىڭشىلداپ، ئۇدۇل كەلگەن يەرگە نەشتىرىنى سانجىپ، قان شورايتتى. لېكىن بۇ گەۋدە مىدىرلاش بۇياقتا تۇرسۇن، نەپەس ئېلىشقىمۇ قورقاتتى. بۇنداق ئازابقا چىداپ ياتقان بۇ زادى كىم؟ بۇنى زېھنىياتى ئۆتكۈر كىتابخانلىرىم ئەلۋەتتە بىلىپ بولدى.

قۇمغايغانغا ئورمىغا مېڭىشنىڭ ئالدىنقى كېچىسى، كامىل نەفىسە بىلەن خوشلاشقىلى ئامۇتلۇققا كېلىپ، مەشھەد ئۇچراشقانىدى. خۇپيانە ئادەم قويۇپ، نەفىسەنى سىرتىدىن قورۇپ ھەم كۆزىتىپ كېلىۋاتقان خالىق مۇشۇ ئورۇندا ئۇلارنى ئۆزى ماراپ، بارلىق بولۇنغان گەپ - سۆزلەرنى ئاڭلىغان، باغىرغا بېسىش، پېشانە - مەڭزىلىرىگە ئۆپۈشۈلەرنى كۆرگەنىدى، شۇڭا، ئون كۈندىن بېرى، ئۇنىڭ يېگىنى چىرايىغا چىقمىدى. ئۇ، مەرھۇمخان قازا قىلغاندىن كېيىن، ئۇلارنى بىر يىلغىچە توي قىلالمايدۇ دەپ خۇشال بولغانىدى. لېكىن ئۇنىڭ شادلىقى كۆپۈككە ئايلانىدى. چۈنكى، كامىلنىڭ ئانىسىز يېتىمسىرەپ قالغان نەفىسەنى ھەركۈنى كەچتە يوقلايدىغانلىقىنى، ئۇچرىشىشلىرىنىڭ بۇنداق قويۇق بولۇپ كېتىشىنى ئۇ ئويلىمىغانىدى. ئەگەر بۇ ئۇچرىشىشلار داۋاملىشىۋەرسە، ئاقىۋىتىنىڭ قانداق بولۇشىنى تەسەۋۋۇر قىلغان خالىق ئۇنتۇرۇۋۈتكەن قىسقارۋازدەك بىر يەردە ئولتۇرالمايلا قالىدى. ئەگەر كېرىسوفىنىڭ بېشىغا كەلگەن كۈن ئۇنىڭغىمۇ يۈكلىنىپ قالسا، بوستاندا قانداق باش كۆتۈرۈپ يۈرگۈلۈك؟... «نەفىسەنىڭ قورسىقىدىكى بالا دۇشمىنىمنىڭ!...» دەپ يۈرسۇنمۇ؟... ئۆزىنىڭ بالىلىرىنى باقماي ئانىلىرىغا تاشلاپ بەرگەن يەردە، كامىلنىڭ بالىسىنى باقسا، بۇ نېمىدېگەن ھاقارەت - ھە!...

ئىچ - باغىرىنى بىر پارچە چوغ كۆيدۈرۈپ، رەشىق ئوتىدا پۈچۈلىنىۋاتقان خالىق ئون كۈننى مۇشكۈل قىيامەتتە ئۆتكۈزدى. ئۇ،

تۇردىدىن ئونتۇرا مەكتەپ ئوقۇتقۇچىلىرى ئەتە ئورمىدىن قايتقۇدەك دېگەن خەۋەرنى ئاڭلاپ، ئولتۇرالمايلا قالدى. چۈنكى، ۋەدىسى بويىچە، ئۇلار يەنە ئۇچرىشىدۇ. ئون كۈندىن بېرى نەفسەنى سېغىنىپ كەتكەن كامىل ئۇنى خام يەۋەتمىگەن تەقدىردىمۇ، ئۇنىڭدىن باشقىسىنى قىلار!... خالىق بىلمىسىغۇ بىر سىرى، ئۆتكەندە ئۆز قولىقى بىلەن ئاڭلىغان تۇرسا، ئۇ كېچىچە تولغىنىپ ياتالامدۇ؟.. چۈشۈن چۈشكەن ئاشنى ئىچىشكە كۆڭلى كۆتۈرەرمۇ؟... ھەتتىگىنەي، ئۆتكەندە ئاكا ـ ئۇكا ئات ئوغرىلىرىنىڭ دېگىنىنى بېرىپ، كامىلنى جايلىۋەتكەن بولسا بولغانكەن، بۇنداق ئوغا يېپ يىگىنە يۇنتاندەك بولۇپ يۇرمەيتتى. مانا ئەمدى ئۇلارنى تېپىپ بولغۇچە، كامىل ئەتە يەنە ئامۇتلۇققا بارىدۇ. تال چۈشتەك بەللەردىن قامالىلايدۇ... جىنىستىدەك لەۋلەرنى شورايدۇ!... بىر جۈپ شاپتۇلدەك يۇمران كۆكسىلىرىنى مەيدىسىگە باسىدۇ... جەننەتنىڭ ھۇرىدەك نازىنىن قىزنى قۇچىقىدا ئوينىتىدۇ!...

خام نەشىنى تولا چېكىپ ئېلىشىپ قالغان بەگىدەك بولۇپ قالغان خالىق ئەتىسى قارائاغۇ چۈشۈشى بىلەنلا، پىچىقىنى ئېلىپ ئامۇتلۇققا ماڭدى. ئۇ، چوڭ يولنى تاشلاپ، چىغىر يوللار بىلەن تىمىسقىلاپ كېلىۋاتقىنىدا، پىچىقىنىڭ دەستىسىنى چىڭ سقىمداپ، «چوقۇم... چوقۇم... چوقۇم...» دېگەن بىر سۆزنىلا تەكرارلايتتى.

... زەي يەرنى باغاشلاپ ياتقان خالىق ئاي نۇرىدا روشەن كۆرۈنۈپ تۇرغان كامىل بىلەن نەفسەگە قاراپ، چىشلىرىنى غۇچۇرلاتتى. چۈنكى كامىل قىزنى تۈيۇقسىزلا باغرىغا باسقانىدى. نەفسەمۇ يىگىت كۆكرىكىگە تارتىنىپقىنا باش قويىدى. ئۇلارنى پەقەت تارغىنا بىر ئۆستەڭ ئايرىپ تۇراتتى. شۇڭا، ئادەتتىكى پەس پىچىرلاشلارمۇ ئاڭلىنىپ تۇراتتى. ئەگەر ئۆستەڭگە چىلىشىپ تۇرغان گىياھلارنىڭ بىر خىلدا شاپىلدىشى، سۇنىڭ شىلدىرلاشلىرى بولمىغىنىدا، كامىل بىلەن نەفسەمۇ خالىغىنىڭ غەزىپىنىڭ كۈچىدىن ھاسىرىغان تېۋىشىنى ئاڭلىغان بولاتتى.

— كامىل، ئانام قانا قىلىپ كېتىپ، سىزنى ساقلىتىدىغان بولدۇم... — شۇنداق دېدى نەفسە، — ساقلىيالامسىز؟

— ئەلۋەتتە! ئۆمرۈم بويى بولسىمۇ ساقلايمەن دەڭا. . .

— رەھمەت سىزگە! — نەفسە قايرىلىپ قارىدى، — ئۆگۈنلۈككە كۈرسقا ماڭساق، يەنە شەھەردە بىللە بولىدىغان بولدۇق. . .

— شۇنداق، بىللە كىتاب كۆرسىز. . . بىللە كىنوغا كىرسىز. . . دەم ئېلىش كۈنلىرى دەريا بويىغا چۈشۈپ ئويناپسىز. . . دوستلار بىلەن بەزمىلەردە بىللە بولسىز. . . ئايدىڭ كېچىلەردە، ئاينىڭ كامالىغا قاراپ، شېرىن خاتىرىلەرنى ئىسلەپسىز. . .

خالىق پىچىقىنىڭ دەستىسىنى شۇنداق چىڭ تۇتتىكى، بارماقلىرىدىن قارس چىقىپ، ئۆزىمۇ ئىڭرىۋەتتى. . . كامىلنىڭ سۆزلىرى ئۇنىڭ يۈرىكىنى سۇغۇرۇۋالغاندەك بولدى. ئەگەر ئۇنتۇرىدا چوڭقۇر ئۆستەڭ بولمىغىنىدا، ئۇ «بېشىمغا كەلگىنىنى كۆرەي» دەپ، ئىتىلىپ چىققانمۇ بولاتتى.

— كامىل، — نەفسە خالىق يانغان تەرەپكە قارىدى، — مۇرات بىلەن زۇمرەتكە بەكمۇ زوقۇم كېلىدۇ. ئۇلار ئاخىرى بەختىنى تاپتى. . . بۇنىڭغا ھېكمەت ئىككىلارنىڭ كۆپ ئەجرى كەتتى ـ ھە؟ . . .

— بىراق، ھېكمەت ئۆزى بەختسىز بولۇپ قالدى. . .

— بۇ دېگىنىڭىز راست، — نەفسە ئۇلۇق ـ كىچىك تىنىدى، — ئاڭلىسام، سىز دائىمىي ھەيئەتلەر ئارىسىدا خېلى بەك قاينام قالغان ئوخشايسىز. . .

— ياقۇپكامنىڭ خېتى ناھايىتى تەپسىلىي يېزىلغانىكەن، — دېدى كامىل ئۇنلۇك ئاۋازدا، — خالىقنىڭ ياقۇپنىڭ ئائىلىسىنى ئالداپ قولغا كىرگۈزگەن، زۇمرەتنى سىرتىدىن ساتقان پەسكەشلىكىنىسى، گۈڭشې پارتكومىنىڭ نامىنى سۈيىئىستېمال قىلغان سىياسىي جىنايىتىنى، ھەتتا ئاشلىق پونكىتىدىن قۇنتۇزۇش دەپ ئالغان ئاشلىقنى، داۋالىنىش كىنىشكىسىغا يازدۇرغان دورىنى پۇلغا سۇندۇرۇپ قەرز تۆلەتمەكچى بولغان ئەپتى ـ بەشىرلىرىنى چۈۋۈۋەتتىم. رەھبەرلەر «مۇشۇنداق ئادەممۇ گۈڭشې پارتكومىنىڭ كاتىپى بولۇپ قاپتۇ» دەپ، ياقىلىرىنى تۇتۇپ قېلىشتى.

خالىق غەزەپ ئاچچىقىدا پىچىنى نەم يەرگە پاتۇرۇۋەتتى. قولى دەستىدىن سىيرىلىپ كەتكەچكە، ئۇنكۇر تىغ ئالقىنىنى تىلىۋەتتى.

— بىراق، بۇ قېتىم ئۇنى تۇراپ ئىمىن قۇتقۇزۇۋالدى، — دېدى كامىل غەزەپ بىلەن، — ئۇ ھازىر قۇتۇلۇپ قالغىنى بىلەن، مەنلا ھايات ئىكەنمەن، ئۇنىڭغا ياخشى كۈن يوق...

خالىق ئىچىدە: «خەپ يولغا چىققان ھامان بوغۇزلىۋەتمىسەم...» دېدى - دە، چىشلىرىنى غۇچۇرلاتتى، ئۇنىڭ ياڭاق گۆشلىرى لىپىلداپ كەتتى.

— توغرا، ھېكمەت بىر گەپ دېگەندەك، — دېدى كامىل نەفسەنىڭ مۇرىلىرىدىن تۇتۇپ، — كۆرمىس تۇغقۇچە، ھاجىم بوۋامدىن ماھىگۈل خەۋەر ئېلىپ تۇرسا، دەيدۇ.

— ھېكمەتنىڭ ياخشى كۆڭلىگە رەھمەت، — دېدى نەفسە، — تۇرسۇننىساخان ئاچام قارايدىغان بولدى.

تىك كۆتۈرۈلگەن ئاي سۇپسۇزۇك ئاسمانىنىڭ ئېگىز بىر يېرىدە ئېسىلىپ تۇراتتى. ئۇ سىردىششى تۇغمەي، ئايرىلىشقا كۆزى قىيماي، بىر - بىرىگە قېنىشمايۋاتقان قىز - يىگىتكە زوقى كەلگەندەك، ئورندا ئۇيۇپ قالغاندى. بولۇپمۇ مەرمەردەك پارقىرىغان پېشانىلىرى، بۇرۇن قىرلىرى، لەۋ ئىزنالىرى، نازۇك بويۇنلىرى ھاۋا رەڭ نۇردا نۇرلىنىپ تېخىمۇ جەزبىي كۆچكە تولغان نەفسەگە ھەۋىسى كەلگەندەك ۋە ھەسەت قىلغاندەك تويماي - تويماي قارايتتى...

— نەفسە، سىزنى چارچىتىۋەتتىم. مەن قايتاي... — كامىل قىزنىڭ رۇخسارىغا تىكىلدى، — ھاجىم بوۋامۇ ئەسرەپ قالمىسۇن.

— قايتامسىز؟ — نەفسە ئايرىلغۇسى كەلمىگەندەك سورىدى، — يوللاردا پەخەس بولۇڭ، يەنە خالىقنىڭ ئىنىلىرى مارلاپ تۇرغان بولمىسۇن...

— خاتىرجەم بولۇڭ، ئاۋۇلمۇ خۇدا، ئاندىن قالسا خەنجىرىم بار... — كامىل يېنىنى سىيلاپ قويدى، — ئۇنىڭدە ئۇنىڭ چاپانچىلىرى يەڭسىز، ئىنەكسىز قالغاندى. بۇ قېتىم خالىقنىڭ ئۆزى بىلەن يەكمۇ يەك تۇتۇشقۇم بار. ئەگەر خۇدا تەلىيىمنى بېرىپ، ئۇ يالغۇز ئۇچراپ قالسا، بېشىنى

-كېيىنىپ قولتىقىغا قىستۇرۇپ قويسام دەيمەن.

— ئۆزىڭىزگە ھاي بېرىڭ... سىزنىڭ ئاچچىقىڭىز كەلسە، كۆزىڭىزگە ھېچنېمە كۆرۈنمەيدۇ...

— دوستلىرىمنىڭ ئەنت - قىساسى يۈرىكىمگە ئوغدەك ئورناپ كەتتى. ئاشۇ مەلئۇننىڭ ئالدىمدا ئېگىلىپ، تىپىرلاپ جان تالاشقىنىنى بىر كۆرگۈم بار... — كامىل نەفسىنى باغرىغا چىڭ باستى، — مۇرات - زۇمرەت، ھېكمەت - گۈلزىبا ھەم ئىككىمىزنىڭ كۆرگەن زۇلۇملىرى، كۆز ئالدىمغا كەلسىلا، زەنجىرنى ئۈزگەن شىردەك بولۇپ كېتىمەن... شۇنداق چاغلاردا، ئۇ ناكەسنى خەنجىرىم بىلەن قىيما - چىيما قىلىۋەتسەم دەپ ئويلايمەن...

خالىقنى بىردىنلا قورقۇنچ باستى. ئۇ كامىلنى ئۆلتۈرۈش ئەمەس، بەلكى ئۆز جېنىنى قانداق قۇتقۇزۇپ، ئۆيگە ساق بېرىۋېلىشنىڭ تەرەددۇتىغا چۈشۈپ قالدى. شۇڭا، ئۇ كامىل نەفسىنى سۆيۈۋاتامدۇ، باغرىغا بېسىۋاتامدۇ، يەنە قانداق ئەھدىلەرنى قىلىۋاتىدۇ، ھېچنېمىگە پەرۋا قىلماي، ئارقىچە يەر باغاشلاپ چېكىندى ۋە چاققاللىق ئارىسىدىن چىقىپ، چوڭ يولغىچە ئۆمىلەپ باردى - دە، بوستانغا قاراپ تىكىۋەتتى. پات - پاتلا ئارقىسىغا قاراپ يۈگۈرۈپ كېلىۋاتقان خالىق قارا تەرگە چۆمۈلدى، كامىلنىڭ ئاللىقاچان قىساس ئېلىشقا تەييارلانغانلىقىنى ئويلاپ، ئۇنىڭ تېنى شۇركىنىپ، پۈت - قوللىرا مىسقالچە ماغدۇر قالمىدى. ئۇنىڭ قۇلاق تۈۋىدە: «خۇدا تەلىيىمنى بېرىپ يالغۇز ئۆچراپ قالسا...»، «ئېگىلىپ، تىپىرلاپ جان تالاشقىنىنى كۆرسەم...»، «خەنجىرىم بىلەن قىيما - چىيما قىلىۋەتسەم...» دېگەن سۆزلەر جاراڭلاپ، ئەكس سادا بەرگەندەك بولاتتى.

خالىق كېچىچە تۇزۇك ئۇخلىيالمىدى. تاڭ ئاتقۇچە، ئۇ دەممۇ دەم ئويغىنىپ تاماكا چېكەتتى، ئولتۇراتتى، ياتاتتى. لېكىن بېشى ياستۇققا تەگكەن ھامان، كىملەردۇر ئۇنى قوغلايتتى، ئۆزى پۈتۈن بەدىنى قانغا مىلەنگەن ھالدا چوڭقۇر گودائلارغا چۈشۈپ كېتەتتى... قانداقتۇر چاچلىرى چۈۋۈلغان، قول - پۇتلىرىدا زەنجىرلەر سۆرۈلۈپ يۈرگەن، كۆزلىرىدىن ئوت چاچراپ تۇرغان بىر كىملەر «دادامنى تېپىپ بەر!...» دەپ

گېلىنى بۇغاتتى. كىملەردۇر قانلىق پىچاقنى بوغىزىغا تىقتاپ: «سىبىلگە توقسىنىگ تولدى. . . » دەپ توۋلايتتى.

خالىق بىر كۈن كەچكىچە خامۇش يۇردى. ئۇ كەچلىك تامىقىنى يەپ، بېغىغا چىقتى. باغدىكى ئالما، ئالاراھەت، شاپتۇل، ئۇرۇكلەرنىگ ھەممىسى ياش كۆچەتلەر بولغاچقا، مېۋىسى ئاز بولسىمۇ، سەرخىل ئىدى. پاسىل تاملارغا تىكلەنگەن شاخلاردا كاۋىلار ساڭگىلىشىپ تۇراتتى. ئۇنىگ ئالدىدىكى ئار چۆنەكلەردە، خېنىكۆل، قىزىل ئەمبەر، گازىۋان، تاجى خوراز گۈللىرى ئېچىلىپ كەتكەنىدى. بولۇپمۇ قىزىل مەرۋايىتتەك ساڭگىلىشىپ تۇرغان ئالۇچىلار باغقا بەكمۇ ياراشقانىدى. ئۇلارنىگ ئوتتۇرىسىدا، تاق سۈلۈ گىلىسى سېلىنغان بىر كارىۋات تۇراتتى. كارىۋات ئۇستىدە، ئىككى تەكىيىمۇ بار ئىدى. خالىقنىگ دادىسى بەزى چاغلاردا مۇشۇ يەردە ئارام ئالاتتى.

بۇ كىچىككىنە باغنىگ كۆرۈنۈشى ئادەمگە زوق ھەم ھۇزۇر بېغىشلايتتى. ئەما خالىق كۈن ئولتۇرۇش ئالدىدىكى بىنەپشرەگ نۇرغا تولغان بۇ سالقىن باغنىگ جانغا ئارام ھۇزۇرىنى سەزمىدىمۇ ياكى كۆڭلىنىگ ئارامسىز يوق دەققەت قىلمىدىمۇ، ئىش قىلىپ، قاپاقلىرى سالپايغان، ئۆزى ئېڭىشكەن ھالدا، كارىۋاتقا كېلىپ، تەكىيىگە جەينەكلىدى. كارىۋاتنىگ ئاياق تەرىپىدە، بىرنەچچە تۈپ نامازشام گۈلى، قىزىل، سېرىق ۋە ئاق ئېچىلىپ كەتكەنىدى. خالىق ئۇنىگ ئەتراپىدا شىرنە يېغىپ يۇرگەن گۈلخۇمار ھاشاراتلارغا قارىغىنچە، ئۇزۇلۈپ قالغان خىيال پىپلىرىنى يەنە ئۇلىدى.

خالىق بوستاندا ئۆز زوراۋانلىقىنى كەم - كۈتمىز يۇرگۈزۈپ، غەلىبە قىلىپ كەلگەن مۇۋەپپەقىيەتچى ئىدى. بۇ چاققىچە، ئۇنىگ ئالدىدا توغرا تۇرغان بىرەر مەۋجۇدات بولۇپ باقمىدى. ئۇنىگ پېچىقىنىگ ئالدى - كەينى ھەم دەستىسىمۇ كېسەتتى. بوستان بويىچە، باشقۇرۇش رايون، كەنت، ئەترەت كادىرلىرى ۋاگ لىسىگ بىلەن تۇراپ ئىمىنگە قارىغاندا، خالىقتىن بەكرەگ چۆچۈيتتى. ئۇ، كىتاب، ژۇرنال، گېزىت، ھۆججەتلەردىن مىسال ئېلىپ سۆزلىگىلى تۇرسا، قايىل بولمايدىغان بىرەر ئادەمۇ

چىقمايتتى. بوستاننىڭ يېزا - كەنتلىرىدىكى ئوقۇتقۇچىلار خالىقنى كۆرگەن هامان قوللىرىنى قوشتۇرۇپ، يادەك ئېگىلىپ، ئۇ ئۆتۈپ كەتكۈچە، يول چېتىدە پۈكۈلۈپ سالام قىلىپ تۇراتتى. بىراق، كامىل، هېكمەت، مۇراتلار بىلەن پۈت تېپىشىپ قالغاندىن كېيىن، ئۇ ئۇلارنى بىر تېپىك ئارقىلىق يەر چىشلىتىمەن دەپ ئويلىدى. ئەگەر قۇربان هاكىم، ژالڭ لىمىكلار بولمىغان تەقدىردە، ئۇنىڭ ئۇشىقى ئالچى چۈشۈپ، مۇرات - مەقسىتىگە يەتكەنمۇ بولاتتى. شۇڭا، ئۇ ئۆزىگە كېلىۋاتقان بارلىق بالا - قازانى ئاشۇ ئىككىسىدىن كۆرمەتتى. ئۇلار تىپىك بولۇپ تىكلىنىپ بەرمىگەندە، بۇ ئۇچ ئەپەندىنىڭ بارار يېرى ساماللىق بولار ئىدى!...
كامىلنىڭ يۈرىكىمۇ مۇنچە يوغىناپ كېتەلمەيتتى. ئۇنىڭ كاساپىتىدىن، گۈڭشې ئىشخانا جۇرنىلىقى هەم كاتىپلىقتىن ئىبارەت هەممىگە قابىل ئەمەل تاجىسى هازىرغىچە بېشىدا مۇقىم توختىمايۋاتىدۇ... ئۇلمەكنىڭ ئۈستىگە تەپمەك دېگەندەك، بۇ ئەپەندى هويلىسىغا بېسىپ كىرىپ: «جېنىڭنى قىيمەن» دەپ تەھدىت سېلىۋاتسا... مانا ئەمدى نەفىسە بىلەن شەھەرگە كۈرسقا كىرسە، ئۇلارنىڭ چىقمىغان دۆڭى، چۈشمىگەن چوڭقۇرى قالمايدۇ... بەلكىم، نەفىسە كامىلنىڭ ئۆيىدە قونۇشى مۇمكىن، ئۇ چاغدا...
خالىق كارىۋاتقا يۆلىنىپ تاماكا ئوردىسى ژە ئارقا - ئارقىدىن قاتتىق شورىدى - دە، ئاستا غۇدۇڭشىدى.
— بىللە كىتاب كۆرەرمىش، كىنوغا كىرەرمىش... دەريا بويىغا چۈشۈپ ئويناپمىش... ئايدىڭ كېچىلەردە ئاينىڭ كامالىغا قاراپ، شېرىن خاتىرىلەرنى ئەسلەرمىش، تۈۋفى!... — خالىق نامازشام گۈلىگە تۆكۈردى، — ئەسلەيدىغان قانداق شېرىن خاتىرىلەر ئىكەن ئۇ؟...
خالىقنىڭ بەشىنچى خوتۇنىدىن ئايرىلغىنىغا ئىككى يىل بولۇپ قالدى. ئۇنىڭ يېزا - كەنتلەردە ئانچە - مۇنچە «كاسىنا هۇنەر» قىلىپ، نەپسىنى قاندۇرۇپ يۈرگىنىنى هېسابقا ئالمىغىنىدا، نەفىسەگە خام تامادا ياشاپ كېلىۋاتىدۇ. بىرەر يەردىن ئۆيلىنىش خىيالىدىمۇ بولۇپ باقمىدى. ئەگەر ژالڭ لىمىكلار ئاردىدا ئاتكاچىلىق قىلمىغان بولسا، بۇ

چاقمچه نەفسەنی هەرقانداق چارە ـ ئامالار بىلەن ئېتىكىدە ئويناتقان بولاتتى.

خالىق ئاخشام ئايدىك كېچىدىكى نەفسەنىڭ بەرنا سىماسىنى، كامىلىنىڭ باغرىغا تاشلىنىپ هايالىق نازلىنىشلىرىنى كۆز ئالدىغا كەلتۈرۈپ، خۇددى يىلان چاقماندەك تولغىنىپ كەتتى. بۇ هۆرنىڭ هەربىر نازى، خۇلقى، هايالىق بېقىشلىرى، ئاققۇدەك ئاپئاق، يۇمران تەنلىرى ئۇچۇن پۈتۈن بىساتنى، هەتتا هاياتنى دوغا تىكىشكىمۇ ئەرزىيتتى. شۇڭا، كامىل خالىقتىن قىساس ئېلىشقا، بۇ يولدا جېنىنى پىدا ئەيلەشكە ئەهدە قىلغان ـ دە! . . . ياق، ئۇ قول سالغۇچە، خالىق ئۇنى جەھەننەمگە ئۇزىتىشى كېرەك! . . . نەق بۇ قېتىم شەھەرنىڭ ئۇزىدە، يۇرۇكقاش دەريا سىنىڭ پىنهانلىرىدا، ئۇنى ئۆلتۈرۈپ، جەسىتىنى قۇيغا كۆمۈۋېتىش كېرەك. . . ياكى كونا قەبرە ئىچىگە تىقىۋېتىپ، ئىز ـ دېرىكىنى تاپالماس قىلىۋەتسىمۇ بولىدۇ! . . .

خالىق بۇ ئەپچىل پىلاندىن ئۆزىمۇ زوقلىنىپ كەتتى. چۇنكى تۇردى هېكمەدەك لالما ئىتلارغا ئازراقلا سۆڭەك تاشلاپ بەرسە، ئۇ: «كامىل چەت ئەلگە قېچىپ كېتىپتۇ، تۇراپ تۇرۇپ دېگەن يازغۇچى بىلەن ئالاقىلىشكەنىكەن. . . » دېگەندەك گەپلەرنى تەرەپ ـ تەرەپتە تارقىتىۋېتىدۇ. ئۇ چاغدا دوستلىرىنىڭمۇ هالىغا ۋاي! . . . بۇ خەۋەرگە هەممە ئىشىنىدۇ. چۇنكى ئۇلار «شېۋجېڭجۇيىچى» چەت ئەل بىلەن ئالاقىسى بار» دېگەن جىنايەت بىلەن جازالانغان. . . بىر چالمىدا ئىككى پاختەكنى سوقۇش دېگەن گەپ مۇشۇ ـ دە! . . .

خالىق ئاكا ـ ئۇكا ئوغرىلار هاسان ـ هۈسەنلىك قويغان شەرتلىرىگە قوشۇلۇپ، ئۇلارنى ئەتىلا ئىزدەش قارارىغا كەلدى. ئۇنىڭ كۆڭلى جايىغا چۈشكەندەك بولۇپ، ئورنىدىن تۇرۇپ، ئاپئاق ئاقىرىپ پىشقان سۈت ئالمىدىن بىرنەچچىنى ئۈزۈپ تۇراتتى، مېۋە كۆچەتلىرى ئارىسىدىن بىرسىنىڭ ئېكىشىپ كېلىۋاتقانلىقىنى كۆرۈپ قالدى. ئۇ ئالمىلارنى گىلەمگە قويۇپ، كېلىۋاتقان پاكار گەۋدىگە قارىدى، ئۇ كېرىمۇفنى تونىيالمايلا قالدى. ئۇنىڭ ئورۇقلاپ، يۈز تېرىلىرى سالپىيىپ،

ئېڭەكلىرى قوزۇقتەك تېخىمۇ ئۇچلىنىپ كەتكەندى. خالىق ئۇنىڭ ياقىلىرى قىرچىلىپ كەتكەن چاقماقلىق كۆڭلىگە، كۆك ئىشتىنىغا، پۇتىدىكى ھەربىيلەر كىيىدىغان مايىسىرىڭ رېزىنكە ئايىقىغا قاراپ، ئۇنىڭ ھالىدىن كۈلدى.

— خالىق كاتىپ، تونىيالمىدىلما؟ — دېدى كېرىموف بۇرۇنقىدەكلا بېشىنى گەجگىسىگە چۈكۈرۈپ، — مەن كېرىموف ئەمەسما؟ ئانىلىرى باغدىمىكەن دېڭىدى، ئۈسۈپ كىرىۋەردىم...

— ئوبدان بوپتۇ... قېنى ئۆيگە باشلاي...

— بولدى مەشە ئوبدانكەن... يېگىلى ئالمىمۇ بار ئىكەن...

— قېنى، ئولتۇرسىلا...

كېرىموف پايپىقى بىلەنلا كارىۋاتقا چىقىپ ئولتۇردى ۋە بىر تال ئالمىنى گىلەمگە سۈرتۈپ، «ۋارسلا» قىلىپ چىشلىدى. بىراق ئۇنىڭ تەرلەپ لاي بولۇپ كەتكەن پايپىقىدىن چىققان قاتمۇسۇق پۇراق خالىقنىڭ دىماغلىرىنى ئېچىشتۇرۇۋەتتى. شۇڭا، ئۇ ئۆزىنى قاچۇرۇپ يىراق ئولتۇردى. خالىق كېرىموفنىڭ كۆزلىرىنى يېرىم بېسىپ تۇرغان ھارغىن قاپاقلىرىغا، توپا چىرايىغا، قاتلىمىدەك پۈكۈلۈپ ئولتۇرغان بىچارە قىياپىتىگە قاراپ، ئۇنىڭ خېلىلا دەرد تارتقانلىقىنى بىلىپ تۇرسىمۇ، ئۆز كۆڭلىنى خوش قىلىش ئۈچۈن، ئۇنى چېكىپ كۆردى.

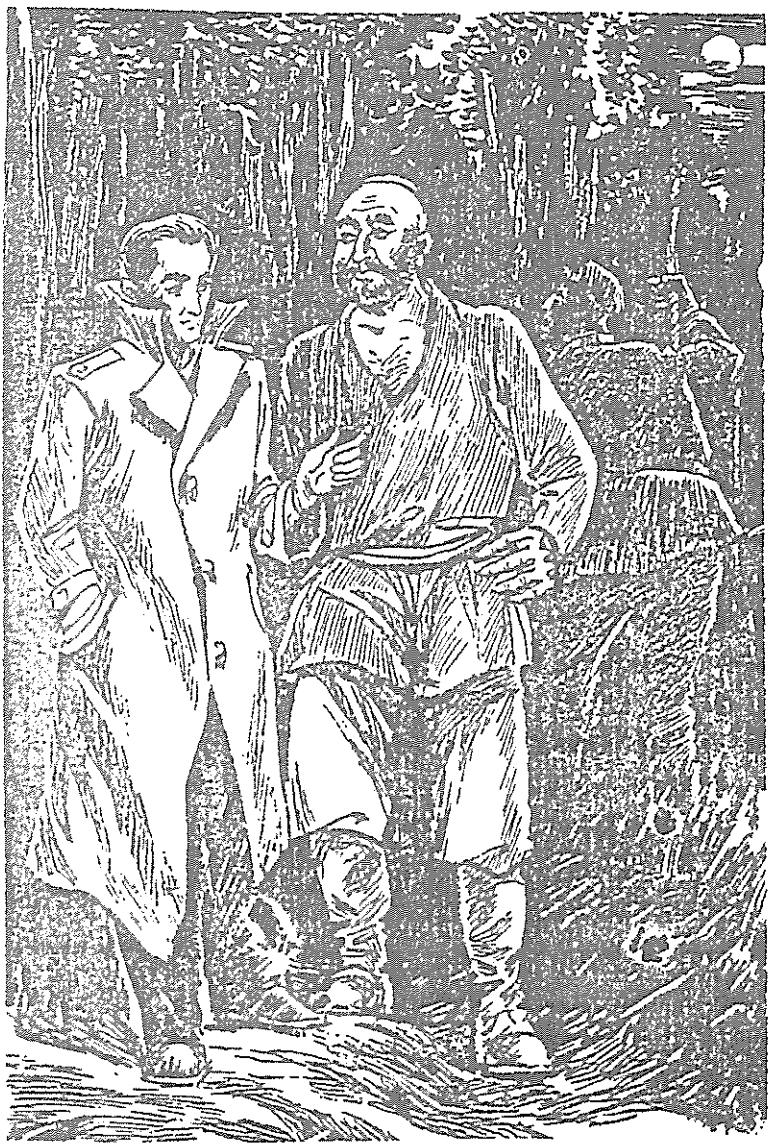
— ئەھۋالىڭىز خېلى ياخشىدۇر كېرىموف؟ — ھەجايىدى خالىق، — ئاڭلىسام، كەسپىڭلارنى ئالماشتۇرۇۋاپسىلەر.

— ھەممىنى بىلىپ تۇرۇپ تولا مازاق قىلمىسىلا، — كېرىموف چوڭقۇر تىندى، — ھالىمىز خاراب خالىق كاتىپ، بەك خاراب... سىلىنىڭكىدەك خاراب...

ئەزەلدىن ئانتىن چۈشمە، ئۈزەڭگىدىن چۈشمەي كېلىۋاتقان خالىق ئۈچۈن «سىلىنىڭكىدەك خاراب» سۆزى ناھايىتى ھار كەلگەن بولسىمۇ، چاندۇرمايى قاقاقلاپ كۈلدى.

— كىمكەن ئۇ مېنى ھالى خاراب دەيدىغان؟ مەن ناھايىتى خاتىرجەم، ياخشى تۇرۇپتىمەنغۇ؟... گۈڭشېنىڭ بارلىق تامغىلىرى قولۇمدا،

پارتكوم ئىشخانا جۇرىنلىقىدىن ئىبارەت دوپپام بېشىمدا. . .
— بولدى قىلسىلا خالىق كاتىپ، ھەممىنى ئاڭلاپ تۇردۇق، — كېرىموفمۇ تۇزۇت قىلىپ ئولتۇرمىدى، — ئۇنداق كاچىتىغا ئۇرۇپ ئىششىتىۋېلىپ «مەن سېمىز» دەيدىغان ھاماقەتلىكنى قىلمىسىلا! «كاتىپلىق، جۇرىنلىق» دېگەن تاجلار ھازىر باشلىرىدا لىڭگىر - تاختاق ئۇيناۋاتىدىغۇ دەيمەن؟ . . .
كېرىموفنىڭ شاللىقتا قاقتان قوزۇقتەك قوپال گەپلىرى خالىقنى چۆچۈتۈپ قويدى. «بۇ شەھەرلىك بەلكىم ئىمەن سوپى، ساۋۇر روزىلاردىن بىرەر گەپ ئاڭلىغان بولۇشى مۇمكىن» دېگەن چاقماقتەك تېز كەلگەن پىكىر ئۇنى تۇنجۇقتۇرۇپ، چىرايىنى كەسلەنچۈكتەك بەترەڭ قىلىۋەتكەن بولسىمۇ، يەنىلا يۇزىگە تەمكىنلىك، ۋۇجۇدىغا خاتىرجەملىك تۇسىنى بەردى.
— كېرىموف، خېلى چاقچاقچى بولۇپ قاپلا، — دېدى خالىق سۇس تىترەڭقان قوللىرىدا تاماكا ئوراۋېتىپ، — يەرلىكتە ئىشلەڭقاندىن بېرى، جامائەتكە كۆپ ئارىلىشىدىغان بولۇپ قالغان ئوخشىمامىلا؟ . . .
— خۇپسەنلىك قىلمىسىلا خالىق كاتىپ، مەن چىمپىششىق گەپنى قىلىۋاتىمەن، — دېدى كېرىموف ئېڭكىنى سىلكىپ، — بۇگۈن چۈشتە ئىمىن سوپىنىڭ ئۆيىگە بارغانىدىم. . . ھېلىمۇ ياخشى كىرمەپتىمەن، ئۆي ئىچىدىن چىقىۋاتقان قۇربان ھاكىم بىلەن كامىلنىڭ ئاۋازىنى ئېنىق ئاڭلىدىم. . .
— نېمە؟ ئوقۇتقۇچىلار كۇرسىغا ئەتە ماڭماقچى ئىدىغۇ؟ — خالىق ئاخشام نەفسىنىڭ «ئۆگۈنلۈككە» دېگەن سۆزىنى ئېنىق ئاڭلىغانىدى، — كامىل بۇگۈن شەھەرگە كىرىپتىكەنۇ؟
— باشقىسىنى ئۇقمايمەن. . . ، — دېدى كېرىموف ئۆزىگە ئىشەنمىگەن خالىقا خاپا بولغاندەك ئاھاڭدا، — پەقەت بوستان گۈڭشېسىغا ئىنتىزام تەكشۈرۈش ئىشخانىسىدىن خىزمەت گۇرۇپپىسى ئەۋەتىش. . . ئېغىر چارە كۆرۈش. . . خالىق. . . دېگەندەك گەپلەرنى ئاڭلىدىم - دە، ئارقامغا ياندىم. . .

خالىقىنىڭ بايىقى مەمەدانلىقى، تەكەببۇرلۇقى، ياسىما ھەجىيىشلىرى قاياق-لارغىدۇر يوقالدى. ئۇ، دېمىسىمۇ ئۇزۇن ئولتۇرۇپ كەتتى. كۆڭلىكىنىڭ تۆگمىلىرىنى يېرىمگىچە ئېچىۋەتتى. كامىل ئۇنىڭ كۆز ئالدىدا سانجىسا يىڭنە ئۆتمەيدىغان، چاپسا تىغ قايرىلمىدىغان گىگانت تاش ئادەمدەك تىكلىنىپ تۇراتتى. نەپرىتىنى ئېتىقادقا ئايلاندۇرغان ئادەملەر ئەنت - قىساس يولىدا ھەرگىز ئۆلۈمدىن قورقمايدۇ. ئۇ خۇددى سىرتلاننىڭ ئىزىغا چۈشكەن ئوۋچىدەك، سۇرلۇك جاڭگالغا ئېچكىرلەپ كىرىدۇكى، ئارقىغا يانمايدۇ، كېيىن يول تاپالماسلىغىدىن، يىرتقۇچلارنىڭ پەنجىرلىرىدە پارە - پارە بولۇشتىن ۋايىم يېيىش ئۇلار ئۈچۈن يات! . . . خالىق ئەسەبىي زۇمرەتنىڭ بوز يەردە ئۆزىنى ئاتتىن غۇلتىپ چۈشۈرگەنلىكىنى، ئۇنىڭ شىددەت بىلەن يۈزىگە قامال سالغان ۋاقتىدىكى ئوت بولۇپ يانغان كۆزلىرىنى، مۇراتىنىڭ پىچاقىنى ئېگىز كۆتۈرگەن چېغىدىكى قورقۇنچلۇق چىرايىنى، تۇنۇگۈن ئاخشام كامىلنىڭ قەسەم قىلغاندەك تەلەپپۈزدا ئېيتقان سۆزلىرىنى ئەسلەپ ئۆتكىنىدە، تاپىنىدىن چوققىسىغىچە تىترەك ئولۇشۇپ كەتتى.

— مەن مۇشۇ ئەھۋاللاردىن ئۆزلىرىنى خەۋەردار قىلغاچ، — دېدى كېرىموف يەنە بىر ئالمىنى قولىغا ئېلىپ، — بىر ئاز مۇڭدىشىپ كېلەي دەپ كېلىۋىدىم. . .

— ئەمدى مۇڭدىشىدىغان يەنە نېمە بار؟ — دېدى خالىق بېشىنى سېلىپ، — بۇ دۇنيانە ئەپەندىلەر بىزنى غۇلتىپ يىقىتمىغۇچە، ئارام تاپمايدىغان ئوخشايدۇ.

— خالىق كاتىپ، يېتىپ قالغۇچە، ئېتىپ قال دەپتىكەن، — كېرىموف بوينىنى سوزۇپ خالىققا ئېگىشتى، — سىلىگە سالىدىغان بىر مەسلىھەتىم بار. . . تېتىمدۇ - تېتىمامدۇ؟ بىلمىدىم. . .

— قېنى، دەپ باقمامىلا! — خالىق سەگەكلەشتى، — ئاڭلاپ بىر نېمە دېمەمدۇق؟

— مەن ھېكمەتنى ئۆلتۇرگۈزۈۋېتىمەن! . . . قانداق، سىلى كامىلغا قول سالالامىلا؟ . . .

كېرىمۇف قەتئىي نىيەتكە كەلگەندى. چۈنكى ئۇ شەھەردە تۇرالمىغۇدەك شەرمەندىلىك ئىچىدە ياشاۋاتاتتى. ئەل - ئاغىنە، تونۇش - بىلىشلىرى بىلەن بولغان بېرىش - كېلىش چورتلا ئۈزۈلدى. چۈنكى، ئولتۇرۇشلاردا تەكشىلىپ قالغان بۇرادەرلىرى ئاغزىنى بولۇشىغا قويۇپ بېرىپ، ئۇنى كۈلكە - چاقچاق بىلەن شاكاڭخو قىلىشاتتى. بىرى: «ئىشكىنى ئېچىپ بەرسە، ئۆيگە كىرەلمىگەن موت - موت. . . » دېسە، يەنە بىرى: «پۇللىرىنى مۇنقا سېلىپ بېرىپ، سۆزلەپ قالغان كوت - كوت. . . » دەيتتى. تېخى يېقىندا بولغان بىر ئولتۇرۇشتا، قاراۋۇل جامال توختى ئۇنى: «شاپتۇل ئۇچكىسىنى بادام دەيدىغان، ئانىسىنىڭ ئاشىنىسىنى دادام دەيدىغان ئەخمەق. . . » دېۋىدى، كىمدۇر بىرى ئۇنىڭغا چېچەك چىقىرىپ: «خەق توگكەن چۆچۈرىنى بالام دەيدىغان ئەخمەق. . . » دەپ ئۆيدە قىلىس - چوقان كۆتۈرۈۋەتتى. ھازىر كېرىمۇف دۇكاندىمۇ يۇرەكلىكرەك تۇرالمايتتى. ئايىقى ئۇزۇلمەي كىرىۋاتقان شەھەر ئاھالىسىگە ئۇن، ماي جىكلاپ بېرىۋېتىپ، ھەممىسىنىڭ چىرايىغا خۇدۇكسىنىپ قارايتتى. چۈنكى ئۇلارمۇ كېرىمۇفنى ئىشارە قىلىپ ئۆزئارا پىچىرلىشاتتى، قىز - چوكانلار خىرقىرىشىپ كۈلۈشەتتى. بەزى گەپتان، قىچقىق بار خوتۇنلار قەستەن: «ۋاي جېنىم، سۇنى دۇكان ئىچىگە چاچماي، بوسۇغىنى ھۆل قىلىۋەتكىنى نېمىسى؟ . . . » دەپ ئۇنى گەپتە چاقاتتى. چوڭلار ساقاللىرىنى سىيپاپ، ئۇنىڭغا غەلىتىلا قارايتتى. كېرىمۇف بۇ ئاھانەتلەرنى كۆتۈرەلمەي تۇرغىنىدا، قايىت قولغا ئېلىنىپ، ئاخىرقى ئۇمىدى بولغان تۆت يۈز يۈەن پۇلدىنمۇ ئايرىلدى. ئەمدى ئۇ پۇلنى كىمدىن ئۇندۇرىدۇ؟ گۈلزىباغا ئۈسەي دېسە، ئۇمۇ ئىككى غۇلاچ يەر تېگىگە كىرىپ ياتتى. . . قايىتىنىڭ ئۆيگە بارغاندى، گۈلرۇز ئۇنى: «ھەي ھەزىلەك، بىز سېنى ندە كۆردۇق؟ پۇلنى كىمگە بەرگەن بولساڭ، شۇنى تاپ، بولمىسا تۆھمزۇن بىلەن كاللاڭنى ئىككى پارە قىلىۋېتىمەن. . . » دەپ دوق قىلدى.

— مېنىڭ چىدىغۇچىلىكىم قالمىدى، — دېدى كېرىمۇف تۆكۈرۈكلىرىنى چاچىرىتىپ، — خىزمەت ئورنۇم، ئەسلىمم،

پارتىيىلىكىم، پۇللىرىمدىن ئايرىلدىم. بۇنىڭ ھەممىسىگە ئاشۇ ھېكمەت، كاسىللار سۆزىچى. بۇ ئېپەندىلەرنى ئۇلتۇرۇپ، ئىتقا تاشلاپ بەرسەممۇ، دەردىم چىقمايدۇ. ئىمىن سوپى، ساۋۇر روزىلاردىن ئاڭلىسام، يېڭىئېرىق سۇ ئامبىرىغا كىرىپ، قۇربان ھاكىم، ھېكمەتلەرنى قۇترانقان كامىل ئىكەن. . .

نېمە ئۈچۈندۇر خالىغىنىڭ ئىچىنى ئۆزىمۇ دەپ بېرەلمەيدىغان بىر خۇشاللىق چاقماق ئوتىدەك كۆيدۈرۈپ ئۆتتى. نەپىس ئۆتمەي، جىددىيلەشكەن چىرايىغا ئىنچىكە كۈلۈمسىرەش ئالامىتى يۈگۈردى. ئۇ ئەپلىك پۇرسەتنىڭ ئۆز ئايىقى بىلەن يېتىپ كەلگەنلىكىنى ھېس قىلدى. بىراق، ئۇنىڭ بىلەن بىرلىشىپ ھەرىكەت قىلىدىغان، كامىلنى ئۇلتۇرۇش پىلانىنى ئۇنىڭغا ئاشكارىلايدىغان ساراڭلىقنى خالىق ھەرگىز قىلمايتتى. ئۇ كېرىموفتەك جۈدۈنى قاتتىق، گېپىي ئۆزە، ئادەملەرگە ھەرگىز ئىشەنمەيتتى. شۇنداقتىمۇ، ئۇنى تېخىمۇ پۇۋلەپ، يەل بېرىپ سەكرىتىشنىڭ، دۇشمەنلىك ۋە ئۆچمەنلىك ئۇرۇقلىرىنى ئۇنىڭ يۈرەك ئېتىزىغا ئايىماي چېچىشنىڭ مۇھىملىقىنى ئۇ ھېس قىلىپ يەتتى. . .

— ھەي. . . كېرىموف، سىلىگە ھەقىقەتەن ئىچىم ئاغرىيدۇ، — دېدى خالىق چىرايىغا ئېچىنىش تۇسىنى بېرىپ، — كامىل، ھېكمەتلەر سىلىنى سىياسىي جەھەتتىن سىنىتتى. . . تۇرمۇش تەرىپتىن يۇزلىرىنى تۆكتى. . . ئىككى نۆۋەت قاتتىق تاياق يېدىلە. . . ئىقتىسادلىرىنى ۋەيران قىلدى. بولۇپمۇ تۇرمۇش مەسلىسىدە، سىلىنى جەمئىيەتتە ياشىغۇسىز قىلىۋەتتى. ئەگەر مەن شۇنداق نومۇسسىزلىقلارغا قالغان بولسام، ئاللىبۇرۇنلا سىلىدەك ئىرادىگە كەلگەن بولاتتىم. ھەتتا نومۇسقا چىدىمايى ئۆزۈمنى ئۆلتۈرۈۋېلىشىمۇ مۇمكىن ئىدى. ھېلىمۇ سىلى كۆتۈرۈشلۈك، چىداملىق ئادەمكەنلا! . . .

— ئەرخەپ، لەنىتى ئېپەندىلەر، — دېدى كېرىموف مۇشتۇملىرىنى تۈگۈپ، — مەن سەنلەرنى! . . .

— سىلى دېگەندەك، كامىل سۇ ئامبىرىغا كىرىپ قۇربان ھاكىم، ھېكمەتلەرنى قۇترانتتى، — دېدى خالىق قاتتىقراق تەلەپپۇزدا، — بۇز

يەردىن زۇمرەتنى ئېلىپ چىقتى. گۈلزىبانى دەۋا قىلىشقا قۇتراتتى، ئىنتىزام تەكشۈرۈش ئىشخانىسى ھەم دائىمىي ھەيئەتلەر ئارىسىدا، چاۋلىرىنى چىتقا يېيىپ، جامائەت پىكرى توپلىدى.

بەدىشقانىنى قۇرۇپ گىلەمگە ئېڭىشىپ ئولتۇرغان كېرىموف بېشىنى خۇلاڭزىچىنىڭ توكۇ - توكۇيىگىدەك توختىماي چاپقاپ، تامىقىنىسى چاكىلدىتىپ غۇدۇڭشۇيتتى.

— ئەگە قورقۇنچلۇق يېرى، — خالىق كۆزىنىڭ قۇيرۇقىدا قاراپ قويدى، — سىياسىي ھايانىكلارغا داغ چۈشتى. «ئەسلىدىن قالدۇرۇلدى»، «پارتىيىدىن قوغلاپ چىقىرىلدى»، «شەرەپلىك ھەربىي سەپتىن ھەيدەلدى...» دېگەندەك جازا تامغىلىرى بېسىلغان قارارلار بۇ چاققىچە ئارخىپ خالتاكىلارغا چۈشۈپ بولدى!...

خالىق «قالدۇرۇلدى»، «قوغلاپ چىقىرىلدى»، «ھەيدەلدى» دېگەن سۆزلەرنى قەستەن يۇقىرى تەلەپپۇز ۋە ئىنتۇناتسىيە ئاھانىڭ بىلەن ئايرىپ ئېيتتى. ھەتتا ئۇ: «توۋا، جامال توختىدىكى پۇلنى مۇساپىرە قىلسا، قايىتتىكى شۇنچە نۇرغۇن پۇل شامالغا ئۇچۇپ كەتسە، ئەگە بولمىسا، گۈلزىبانىگە ھۇزۇرىنى بولسىمۇ سۈرەلمىسەكلا... بۇ... بۇ... بىكاردىن - بىكار بەدەل تۆلەشقۇ؟... شۇنچىلىك قۇربان بەرگەن ئىكەنسىلەر، كاشكى خىزمەتكىلار بىلەن پارتىيىلىكىكلارنىي ساقلاپ قالسىچۇ!...» دېيىش ئارقىلىق كېرىموفنى پۇژىلەپ ئېتىلدۇرۇپ، ئوت قويۇپ كۆيدۇرۇۋەتكىلى تاسلا قالدى.

— خالىق كاتىپ، — كېرىموف قان قۇيغاندەك قىزىرىپ كەتكەن كۆزلىرىنى خالىققا تىكتى، — مېنىڭ سىلىگە نېمە دېمەكچى ئىكەنلىكىمنى ئوبدان بىلىدىلا... ئىككىمىز بار مەسلىھەت...

خالىق بىلەن كېرىموف بىر - بىرىنىڭ كۆزلىرىگە ئۇزۇن قاداىلىپ قالدى. ئۇلار ھەر ئىككىلىسى تەپەككۇر سۈھبىتى ئارقىلىق، كۆڭۈللىرىدىكىنى بىلىپ بولغان بولسىمۇ، خالىق شۇملۇق ئىشلەتتى.

— قېنى، ئېنىقراق بىر نېمە دېمەملا... مەن ئىچلىرىگە كىرىپ چىقمىسام...

— كامىل بىلەن ھېكمەتنى... — كېرىموف ئۆلتۈرۈش ئىشارىسىنى قىلدى، — خاتىرجەم بولسىلا، بىز يېقىن كەلمەيمىز...

خالىقنىڭ شادلىقتىن كۆزلىرى قىسىلىپ، گۈرەن تومۇرلىرى لىپىلداپ كەتتى. ئۇ كېرىموفنى ئۆز كېچىكىگە كىرگۈزگەنىدى. ئەمدى «قىزىل» تونىنى كىيىپ، ۋەز ـ نەسىھەت قىلغىنىدا، كىيىنكى پىلانلىرىغا پايدىسى ناھايىتى كۆپ بولاتتى ھەم چېكىنىشكىمۇ يول ئېچىلاتتى.

— كېرىموف، بىلىمەن تارتقان زىيانلىرى، كۆرگەن خورلۇقلىرىنى تەسەۋۋۇر قىلماق تەس، — دېدى خالىق ھەربىر سۆزنى ئىشلىتىشكە دىققەت قىلىپ، — ئەگەر ۋىجدانلىق، غۇرۇرلۇق ئەركەك بولغان بولسا، ئۆلۈۋالغانمۇ بولاتتى... بىراق، دەرد ھەم ئازابلىرىنى ئېچلىرىگە يۇتۇپ، قورساقنى كەڭ تۇتسىلا... بۇنداق نىيەتتىن يانسىلا...

— مېنىڭ ۋىجدانىم، غۇرۇرۇمنى ئىست غاجاپ كېتىپتىمۇ؟ — كېرىموف ئاچچىقلاپ قالدى، — بۇ... بۇ... زادى نېمە دېگەنلىرى؟...

— مېنىڭ دېمەكچى بولغىنىم، — خالىق ئۇنىڭغا ئوغا بىلەن ھەسەلنى قوشۇپ يېگۈزۈشكە باشلىدى، — باشقىلار «ئىشكىنى ئېچىپ بەرسە، ئۆيگە كىرەلمىگەن موت ـ موت» دەپ، سىلىنى زەيپانلىقتا ئەيىبلەمدۇ، «سۆزلەپ قالغان كوت ـ كوت...» دېيىش ئارقىلىق غەيۋەتچى خوتۇنلارغا ئوخشىتامدۇ ياكى «باشقىلار تېپىپ بەرگەن بالىنى، بالام دەيدىغان ئەخمەق...» دېگەندەك سېپىق گەپلەر بىلەن غۇرۇرسىز، لاتا قاسقاس ئەرلەرگە چىقىرىۋېتەمدۇ، بىر پاي كارىلىرى بولمىسۇن، قۇلاق سالماي يۈرۈۋەرسىلە... ئۇنىڭلىق بىلەن، سىلى شۇنداق بولۇپ كېتەملا؟...

— خالىق كاتىپ، سىلى مېنىڭ جاراھىتىمگە تۇز سەپمەي، ئوچۇق گەپنى قىلسىلا، — دېدى كېرىموف كىچىك كۆزلىرىنى چەكچەيتىپ، — زادى قوشۇلاملا ياكى...

— مەن سىلىگە پارتىيە ئەزالىق سۈپىتىم بىلەن نەسىھەت قىلدىم. ئاڭلاملا ـ ئاڭلىماملا، ئۆزلىرىنىڭ ئىشى... ئۇلار ھەرنېمە دېگەن بىلەن خەلق ئوقۇتقۇچىلىرى!

— گەپلىرى شۇما؟ — كېرىموف پالاق - پۇلۇقلا ئورنىدىن تۇردى، — ئەسسە مەن بۇگۈن كەلمىگەن بولاي، سىلى مېنى كۈرمىگەن بولسىلا...

— خاۋاتىرلەنمىسىلە!...

كېرىموف مېۋە كۆچەتلىرىنىڭ شاخلىرىغا ئۇرۇلۇپ - سوقۇلۇپ ماڭدى. ئۇ قوشقاناتلىق دەرۋازىدىن چىققاندا، تاتىرىپ كەتكەن چىرايى بىلەن خالىقنىڭ مەسخىرىلىك كۆزلىرىگە قارىدى ۋە ھاسىراپ تۇرۇپ:

— شۇنى ئۇنتۇپ قالمىسىلا، كامىل ئەفەندىنىڭ قورسىقىغا بىرنى تۇگۈپ سىلىگە تاپشۇرغاندا، ئاندىن مېنىڭ سۆزلىرىمنىڭ قەدرىگە يېتىلا... ئۇ چاغدا، ئون مىڭ پۇشايمان قىلغانلىرى بىلەنمۇ ئورنىغا كەلمەيدۇ... — دېدى.

— مەن ئۇ ئىشلارنى ئۇنتۇپ كەتتىم...

— مەن ئۇنتالمايمەن، — دېدى كېرىموف قولىنى شىلتىپ، — ئەمما مېنى ساتقىنغان بولسىلا، مەنمۇ زەينىدىن ئۇچىمىزنىڭ ئوتتۇرىسىدىكى مەخپىي قارا ئەنزە پەيدا قىلىش ۋەقەسىنى ئاشكارىلايمەن...

— بۇ ئۇنتۇپ كەتكەن ئىشلار... لېكىن سىلى ئەندىشە بولمىسىلا!... مەن ئۇنداق يېقىن بۇرادەرلىرىنى ئورنىغا ئىتتىرىغانلاردىن ئەمەس، بۇ ھەقتە قەسەمدىن ئۆتەلەيمەن!...

كېرىموف كېتىشى بىلەن، خالىق قايتىپ كىرىپ، خۇشلۇقتىن نېمە قىلارىنى بىلمەيلا قالدى. ئۇنىڭ ئويلىغانلىرى ئىشقا ئېشىش ئالدىدا تۇراتتى. مانا ئەمدى كامىل يوقالغاندىن كېيىن، خالىقتىن گۇمان قىلىپ، ئايرىم سۆھبەتلەرنى ئېلىپ بېرىشى مۇمكىن. ئۇ تېنەپ - تەمتىرىمەي: «كېرىموفقا يامان نىيىتىدىن يېنىش، خەلق ئوقۇتقۇچىلىرىغا زىيانكەشلىك قىلىشنىڭ جىنايەت ئىكەنلىكى...» ھەققىدە كۆپ نەسىھەت قىلغانلىقىنى، ھەتتا: «پارتىيە ئەزالىق سۈپىتىم بىلەن ئۆزلىرىنى ئاگاھلاندۇرىمەن...» دېسىمۇ، ئۇنىڭ «نىيىتىمدىن يانمايمەن» مېنى سېتىۋەتسەڭ، ئۆلتۈرۈۋېتىمەن...» دەپ قورقاق سالغانلىقىنى دېسىلا، بېسىپ كەلگەن كەلكۈن ئۆزلۈكىدىنلا يولىنى بۇراپ، كېرىموفنى باسىدۇ... بۇ ھەقتە تۇردى ھېكىممۇ گۇۋاھلىقىنى ئۆتەلەيدۇ... خالىق ئۇنىڭغا: «مەن بۇ ئىشتىن قول ئۈزدۇم، كامىل بىلەن ئەفسە توي قىلسا، ئۇلارغا توي

خىتتى كەستۇرۇپ بېرىمەن. . . » دەپ، ئەجەپ ئالدىن بىلەر ئەۋلىيادەك ئىش كۆرۈپتىكەن.

خالىق قارائاغۇ چۇشۇشى بىلەن، گۇڭشېنىڭ ئات ئېغىلىغا باردى. ئات باقارغا «ئەتە سەھەردە يازلىق يېغىم ـ تېرىمىنى تەكشۈرگىلى يېزىلارغا بارىدىغانلىقىنى، ئاتنى ئوبدان تويغۇزۇپ، توقۇپ قويۇشنى» تاپىلاپ قويۇپ، يېنىپ كەلدى. ئۇ ئۆزىنى خىلىلا يېنىكلەپ قالغاندەك ھېس قىلماقتا ئىدى. ئاكا ـ ئۇكا ئوغرىلار ئالتۇن بىلەيزۈك، مىڭ يۈەن پۇلنى كۆرسە، ئەلۋەتتە كۆزى قىزىرىدۇ. قالغىنىنى ئىش پۈتكەندىن كېيىن بېرىش كېرەك. بۇ قائىدىگە ئۇيغۇن. ئۇلارمۇ چوقۇم قوشۇلىدۇ. نەفسە يېغلا ـ قاقشا، ئاخىرى ئۇمۇ كۆنىدۇ. ئاندىن، گۇڭشي شۇجىسى تۇراپ ئىمىن ھەم باشقا رەھبەرلەرنى ئەلچىلىككە سالسا، قۇتلۇق ھاجىم ئۇلار ئالدىدا چىش يېرىپ بىرنېمە دېيەلمەيدۇ. ئەگەر يەنە تىلىنى چايناپ ئولتۇرسا، ئامبۇتلۇقنىڭ شۇجىسى ھەسەن تاز، دادۇيجاڭ مەتنۇرلار تۇرسۇننىساخانىمنىڭ ئائىلىسى ھەم قۇتلۇق ھاجىمغا: «بوز يەر. . . » نىڭ كالتىكىنى چۈرۈپ، بىرلا ھەيۋە كۆرسەتسە، قېنى ئۇ چاغدا بۇ باغرى يۇمشاق قىزنىڭ ماقۇل دېمىگىنىنى مەن بىر كۆرەي. . .

خالىق كېچىچە شېرىن چۇشلەر قاينىماللىرىدىن زادىلا چىقالمىدى. ئۇ سەھەرىلا تۇرۇپ، ئالتۇن بىلەيزۈك بىلەن مىڭ يۈەن پۇلنى قويۇن يانچۇقىغا سالدى ـ دە، گۇڭشېغا بېرىپ، ئېتىغا مىندى. نەچچە كۈندىن بېرى زېرىككەن قۇلان تورۇق ئىگىسىنىڭ تىزگىنىنى سېزىپ تۇرغىنىغا پەرۋا قىلماي، چاپقىنىچە چوڭ يولغا چىقتى ۋە سولغا قايرىلىپ تېز يۈرۈپ كەتتى. ئوتتۇرا مەكتەپنىڭ ئالدىدىن ئۆتكەندىن كېيىنلا، بىر كىچىك بازار بار ئىدى. ئۇنى «بۇۋىم بازىرى» دەپ ئاتىشاتتى. بازارنىڭ نېمە ئۇچۇن مۇشۇنداق ئاتىلىپ قالغانلىقىنى ھېچكىم بىلمەيتتى. لېكىن بازارلىقنىڭ باش تەرىپىدە كۆرۈمسىز، ئۆرۈلۈپ كېتەيلا دەپ قالغان بىر ئېغىز ئۆي بار ئىدى. ئۇيىنىڭ ئۆگزىسىنى بىر تۇپ ئاق ئۇجمە بېسىپ تۇراتتى. ئەتراپىنى بولسا، دۇمچەك ـ دۇمچەك قەبرىلەر قورشىغانىدى. مانا مۇشۇ غېرىبانە غەمخانىدا ھېچنېمىسى يوق بىر بۇۋىم ياشايتتى.

كېچىلىرى بۇ مازارلىقتىن مەشرەپ، ھۆۋەيدا، قۇل غوجا ئەخمەتنىڭ مۇڭلۇق غەزەللىرى ئاڭلىناتتى. مەكتەپنىڭ كۆكتات ئامبىرى پاسىلىدىكى كىچىك ئەگۈن بىلەن بۇ مازارغا چىققىلى بولاتتى. بۇۋىم پات - پات ئېتىكىگە ئىككى چاڭگالچە قوناق ئۇننى ئېلىپ، مەكتەپ ناۋايخانىسىغا ئىغاڭلاپ كىرىپ كېلەتتى - دە، ئۇنى ئەخمىتاخۇن ئۇستامغا بېرىپ نان ياقتۇراتتى. ئۇ پاكار، سېمىزلىقىغا باتماي كەڭ ياسىما ماتا كۆڭلەك كىيىپ، يوللاردىن بىلىكىدىكى سېۋىتىگە تەمەچ تەرگەچ: «ئايا دوستلار، ھۆۋەيدا ئەيتىدۇ يىغلاپ بارچىگە ئۆلۈم ھەقدۇر...»، «تاغلار كەزدىم، گىياھ يېدىم، بىرۇ بارىم، دىدارىڭنى كۆرەرمەنمۇ؟...» دېگەندەك غەزەللەرنى دېمىقمدا غىڭشىپ ماڭاتتى. ھېكمەت بىر قېتىم ئۇنىڭ تەمەچ تېرىپ يۈرگەن يېرىدە، تېز سىزما رەسىمنى سىزغانىدى. قارىياغاچ قوۋزۇقىدەك قورۇق يۈزلەر، قولىدىكى پولتىيىپ چىققان تومۇرلار، داكا رومالى ئەتراپىدا چېچىلىپ تۇرغان مەشۇتتەك ئاق چاچلار، ھەتتا مۇنەكتەك قورۇلغان كالپۇكلىرىدىن چىقىپ قالغان بىر تال چىشى شۇنداق ئوخشاپ كەتكەنلىكى، رەسىمنى ئوقۇتقۇچىلار قولدىن - قولغا ئېلىپ كۆرگەنىدى.

بۇ ئوت باسقان ئالقاندەك مازار بەلكىم شۇنىڭ نامىدا ئاتىلىپ قالغان بولۇشىمۇ مۇمكىن. خالىق مازار تەرەپكە قايرىلىپ، لاسكويغا قاراپ ئېتىغا قامچا ئۇردى. ئۇ، ئۇزۇن ماڭمايلا، ئېتى نېمىگىدۇر پۇتلىشىپ غۇلاپ چۈشكىلى تاسلا قالدى. يول چېتىدە تەمەچ تېرىپ يۈرگەن بۇۋىم بېلىنى رۇسلاپ، قولىنى كۆزىگە سايىۋەن قىلدى:

— غوجام بالىكام، ئاتلىرى پۇتلىشىپ كەتتى. بۇ يامانلىقتىن بىشارەت، — دېدى بۇۋىم نەسىھەت قىلغان ئاۋازدا، — ئارقىلىرىغا قايتسىلا، سەپەرلىرى ئاق يوللۇق بولمايدۇ...

خالىق سارىلا ئۆزىنى رۇسلاپ بۇۋىمگە قارىدى ۋە ئېچىدە: «نېمە دەپ جۆيلۈيدۇ ماۋۇ قاقباش دەللە؟...» دېدى - دە، ئېتىغا زەرب بىلەن بىر قامچا سېلىۋەتتى. ئۇ بۇۋىمدىن خېلىلا ئۆزاپ كەتكەندىن كېيىن: «تىلىغا مۇنناق چىققۇر جادۇگەر قېرى...» دەپ ئۇنلۇك تىللىدى.

ئىيۇل ئېيىنىڭ باشلىرى ئىدى. يول بويى ئاق يەر قوناقلىرى

كۆكىرىپ تۇراتتى. ئېگىز ئورنىغا تېرىلغان قونۇق ئېتىزلىرىغا دېھقانلار سۈرەم سېلىپ، قىر ئېلىۋاتاتتى. ئارپا ئېگىزلىرىغا سېلىنغان چىلگە قوناقلار بىخلىنىشقا باشلىغانىدى. ئەتىگەنلىك قۇياشنىڭ ئۆتكۈر نۇرىدا، مۇنبەت يەرلەردىن ئىسسىق هور كۆتۈرۈلەتتى. هەممە ئۇچۇن ساخاۋەت تەرلىرىنى تۆكۈپ يەردىن هاياتلىق يېغىۋاتقان دېھقانلار يازلىق يېغىم - تېرىمنىڭ ئالدىراشلىقى بىلەن ئاۋارە ئىدى.

خالىق ئېتىنى قاتىرىپ، بەشتاش تۈگمەنگە يېتىپ كەلدى، ئۇ ئالدىدا كېتىۋاتقان ئېشەك هارۋىسىنى كۆرۈپ قالدى. ئۇنىڭدا، بىر جۈپ ئەر - ئايال ئولتۇراتتى. ئايالنىڭ نېپىز ئۇچ بۇرجەك هاۋا رەڭ ياغلىقى ئۇستىدىن كۆرۈنۈپ تۇرغان قىسقا چاچلىرى نازۇك بويۇنلىرىنى يېپىۋالغانىدى. يۇمىلاق مۇرىلەر، ئىنچىكە بەللەرنىڭ سىمىسى خۇددى نەپىس ئۈيۇلغان مەرمەر هەيكەلگىلا ئوخشايتتى. خالىق ئىچىدە: «پاھ، قىياپىتى ئەجەپ قاملاشقان نېمە ئىكەنا! . . .» دېدى - دە، ئېتىنى بېقىندىدى. ئۇ هارۇنغا يانداپ كېلىپ، چۆچۈپ كەتتى. ئۇلار زۇمرەت بىلەن مۇرات ئىدى! . . .

ئىككى يىلنىڭ ئالدىدا، مۇرات، چوشقا فېرمىسىغا يۇگۈرۈپ كېتىۋاتقاندا، خالىق خۇددى بۇگۈنكىدەك ئاتلىق ئۇچرىغانىدى. ئۇ: «تېزرەك يۇگۈرسىلە ئەپەندىم. . . ئۇلگۈرەلمەي قالىلا! . . .» دەپ مەسخىرىلىك كۈلۈپ، پۇخادىن چىققانىدى. مۇرات بىلەن زۇمرەت مانا هازىرمۇ بوز يەرگە ياقۇپنىڭ قەبرىسىنى يوقلىغىلى كېتىۋاتقاندا، تەقدىر ئۇلارنى يەنە ئۇچراشتۇردى.

— هەي، خالىق، — دېدى مۇرات قولىدىكى قامچىسىنى شىلتىپ، -- سەن ئىككى بىلىنىڭ ئالدىدا ماڭا «ئۇلگۈرەلمەي قالىلا. . .» دېگەنىدىڭ، قاراپ باقە، ئۇلگۈرەلەپتىمەنمۇ - ئۇلگۈرەلمەپتىمەنمۇ؟

مۇرات قاقاقىلاپ كۈلگىنىچە، زۇمرەتنىڭ ئېگىكىنى سىيلىدى. ئەمما، زۇمرەت مۇراتنىڭ قولىدىكى قامچىنى شارتىلا تارتىۋېلىپ، هارۇندىن سەكرەپ چۈشتى. بوز يەردىكى كۆڭۈلسىز خاتىرىنى ئېسىدىن چىقىرالمىغان خالىق كۆزلىرىنى چەكچەيتكىنىچە، ئېتىغا قامچا

ئوردى ـ ده، تاراسلاپ چاپتۇرۇپ قېچىپ كەتتى. مۇرات، چىرايى سۇتتەك ئاقىرىپ كەتكەن زۇمرەتنى ھارۇغا چىقىرىپ، ئۇنى تىنچلاندۇردى.

— ئۆزىڭىزنى بېسىۋېلىڭ زۇمرەت... قارىڭ ئۇنىڭ قاچقىنىنى!... خۇددى ئېتىزدىن باشاق ئوغرىلىغان چاشقانىنىڭ ئۆزى...

— ئىسىت، — دېدى زۇمرەت ھاسىرىغىنىچە خالىقىنىڭ قارىسىغا قاراپ، — ئەجەپ خالىي يەردە ئۇچرىغاندى، ئۇنى ئاتتىن سۆرەپ چۈشۈرۈپ، راسا بىر دۇمبالاي دېگەندىم....

باش لاسكويدىن قايىرىلىپ، يېڭىبېرىقنىڭ توپىلاڭ پوللىرىدا كېتىۋاتقاندىمۇ، زۇمرەتنىڭ قەلبى غەزەپكە تولغاندى. شۇڭا، مۇرات يول بويى ياپېيشىل مايسىلار يەلپۈنۈپ تۇرغان شاللىقلارنى، چوڭقۇرلۇقتا شارقىراپ، ئاپئاق كۆپۈكلەرنى چاچرىتىپ ئېقىۋاتقان ئۆستەڭلەرنى، پاخال ساتمىلار، قوشاملار بىلەن ئىھاتە قىلىنغان بۇك ـ باراقسان باغلارنى ئۇنىڭغا كۆرسىتەتتى، ھېلى قىزىق چاقچاقلارنى قىلاتتى، تۇرۇپلا يۈمۈر سۆزلەيتتى. ئىيۇلنىڭ يارقىن قۇياشى ئاستىدىكى بېھىشتەك مەنزىرىلەر، ئادەم قەلبىنى شېرىن خىياللارغا لىپمۇ لىپ تولدۇرغۇچى كۆك ئاسمان... سۆزۈك سۇ... گۈل ـ گىياھلار... زۇمرەتنىڭ چېھرىنى ئاچتى... ئۇ ئەتراپقا تۇيماي قارايتتى. مۇراتنىڭ بىلەكلىرىنى چىڭ ئۇچلاپ، ھاياجان خوشلۇقىدا: «قارىڭ مۇرات ئاۋۇ قىرلاردىكى سۆسۈن رەڭ گۈللەرنى... ۋاي ـ ۋۇي، يەرنى ساپسېرىق قاپلاپ كەتكەن نېمە گۈللەردۇر؟ ئۇ؟...» دەپ كۆرسىتەتتى. تۇرۇپلا ھارۇدىن سەكرەپ چۈشۈپ، ياۋا گۈللەرنى پۇرايتتى، سىيلايتتى. لېكىن، ئۇلارنى ئۇزۇشكە كۆزى قىيمايتتى. يولدىن خېلىلا ئۇزاپ، كۆپكۆك ئوتلاردا يۈگۈرگىنىچە، مۇراتقا قول پۇلاڭلىتاتتى ۋە يەنە يۈگۈرۈپ كەلگىنىچە، مۇراتنىڭ بويۇنلىرىغا گىرە سېلىپ، ھارۇا بىلەن تەڭ ماڭاتتى.

ئۇلار يېڭىبېرىق كەنتىگە كىرىپ كېلىشتى. بىر ـ بىرىدىن ئانچە يىراق بولمىغان خامانلاردا دېھقانلار ساپسېرىق بۇغدايلارنى چەشلەپ، جارلارنى دۆڭلەيتتى، توپان سورۇيتتى. كۆزلىرىگە قاپاق پۇچۇقلىرى

تارتىلغان ئويلار مومنىڭ ئەتراپىدا چۆرگىلەپ «ۋال»[1] سۆزەيتتى. پوتىلىرىدا، شاپاق دوپپىلىرىدا، ماتا كۆڭلەكلىرىنىڭ ئېتەكلىرىدە ئاپتاپتا كۆيگەن بويۇنلىرى ۋە يۈزلىرىدىكى تەرنى توختىماي سۈرتۈۋاتقان دېھقانلار ئۈينىڭ ئارقىسىدىن قالماي، قۇلقىنى تۈتۈپ، «لاي - لاي» ناخشىسىنى ئېيتاتتى. ئۇلار ئۆلۈپ كەتكەن ئاتا - بوۋىلىرى، قوۋم - قېرىنداشلىرىنى قوشاقلا قېتىپ، كۆككە باقمىنچە، گويا ئىدا بىلەن يىغلىغاندەك توۋلايتتى. ئۇلارنىڭ مۇڭلۇق ھەم مىسكىن «لاي - لاي» ئاھاڭلىرى دەردىمەن قەلبلەرنى لەرزىگە سېلىپ، ھاياتىدىكى ھەسرەت - نادامەتلىرىنى، جۇدالىق - ھىجرانلىرىنى، سېغىنىش پىراقلىرىنى ئەسكە سالاتتى.

يېڭىبېرىق كەتمىنىڭ ئىزنالىرى ئارقىدا قالدى. مۇرات بىلەن زۇمرەتنىڭ ئالدىدا ئادەمسىز تارشىلىق لەنگەر دالالىرى يېيىلىپ ياتاتتى. ناگان - ناگاندا، ئېشەكلىرىگە چاكاندا، بەقەم، توغراق ئوتۇنلىرىنى ئارتقان ئوتۇنچىلار، ئىسلامئابات. تەۋەككۈل، يامانبۇك، ھوكلاردىن شاھەرگە ماڭغان بىرەر - يېرىم يولۇچىلار ئۇچرايتتى. ئۇلار ئۆزاپ كېتىشى بىلەن، ياۋا قومۇشلار قاپلىغان ئەس ئېدىرلىقلارنى، چىڭدالغان شورلۇق يوللارنى جىمجىتلىق باسىتتى. زۇمرەت بىردىنلا جىمىپ مۇڭلىنىپ قالدى. زۇلمەت تۇنلىرى، مۇشۇ يوللاردا مۇرات ھوشىدىن كېتىپ ياتقانىدى!... مىنبىڭلار ئۈنى يالاپ ئېلىپ ماڭغانلىرىدا، باغلاقلىق قوللىرى ئىششىپ، قان ئۇيۇپ كەتكەن بولغىيتتى؟... سومكىدىكى يېمەكلىكلەرنى ئۆزى يېمەي، زۇمرەت بىلەن ياقۇپتا توشۇغان چاغلىرىدا، سۇسىز چاڭقاپ، تاپانلىرى قاپىرىپ، قانچىلىك ئاچچىق ياشلارنى تۆككەندۇر؟... پۇتلىرىدىكى جاراھەتلىرىگە كۆڭلىكىنىڭ يەڭلىرىنى يىرتىپ تاڭغاندا، زۇمرەت نېمە ئۈچۈن ئۇنىڭ ئەزىز بېشىنى باغرىغا تېڭىپ، ھەسرەتلىك ياشلىرىنى سۈرتمىگەندۇر!... ئەگەر «ھارماڭ...» دەپ بىرنى سۆيۈپ قويغان بولسا، ئۇنىڭ تۈمەن يىللىق ئازابلىرى بولسىمۇ ئۇنتۇلۇپ كەتمەسمىدى؟... زۇمرەت دادىسىنىڭ

---

[1] ۋال — ئۇرۇكنىڭ تىكەنلىك شاخلىرى ئۆتكۈزۈلگەن شوتىدەك جازا، تولۇق ئورنىدا بۇغداي يۈمشىتىش ئۈچۈن ئىشلىتىلىدۇ.

خېتىنى ئەلەم بىلەن ئەسكە ئالدى. بولۇپمۇ قەلب ئابىدىسىگە ئۆيۈلۈپ كەتكەن مۇنۇ سەھىپىلەر كۆز ئالدىغا كېلىشى بىلەن، مۆلدۈرلەپ تۆكۈلۈپلا كەتتى:

. . . «مۇرات ئوغلۇم، سەن ھازىر ئۆز بالامدىنمۇ چارى قاياشىم بولۇپ قالدىڭ. . . ھەرقانچە ژاپادار، پاك نىيەت يىگىت بولسىمۇ، زۇمرەتنىڭ ئەسەبىي ھالىتىنى، كۆرۈمسىز سىياقىنى، مەينەت ھەم قورقۇنچلۇق چىرايىنى كۆرگەن ھامان كۆڭلى سوۋۇغان، رايى يانغان بولار ئىدى. . . سەنچۇ؟ سەن ئۇنداق قىلمىدىڭ، ئۆزۈڭ خالىمىنىڭ زىيانكەشلىكىگە ئۇچراپ، پۈت ـ قولۇڭ رىجىمىنىڭ ئارقانلىرىدا بوغۇلغان تۇرۇقلۇقمۇ، قۇملۇقلار. . . شۇاقلىق چۆللەر. . . ياۋا قومۇشلۇق دالىلار كۆزۈڭگە كۆرۈنمىدى! . . . قىزىمنى، مېنى يوقلىدىڭ . . . ھالىڭلار نەچۈك؟ دەپ سورۇدۇڭ. . . مەن قان قۇسۇقلىرىمدا يېتىپ قالغىنىمدا، مېنى كۆتۈرۈپ يانقۇزۇپ، يۈزلىرىمنى سۈرتۈپ پاكىزلىدىڭ. . . گۆشلەرنى تىتىپ يېگۈزۈپ، قوشۇقتا ئۇسسۇزلۇق بەردىڭ. . . ئۇستۇمگە چاپاننى ياپتىڭ. . . مەن شۇ چاغدا، گويا ئۆز ئوغلۇمنىڭ قوللىرىدىن بەدىنىمگە ئىسسىق مېھىر ئۆتۈۋاتقاندەك، تىنىقلىرى ئاجىز بەدىنىمگە مادار بېرىۋاتقاندەك، «خېلى ياخشى بولۇپ قالدىلىمۇ؟» دېگەن سۆزۈڭ جېنىمغا جان قوشۇۋاتقاندەك، پەرزەنت مېھرىنى سەزدىم. . . ئۆپكەم ئۆرۈلۈپ، ئۆزۈمنى تۇتۇۋالالمىدىم. . . ۋىجدان ئازابى، نومۇس كۈچىدىن ئۆزۈمگە ئۆلۈم تىلىدىم. . . »

ـ زۇمرەت، نېمە بولدىڭىز، يىغلاپسىزغۇ؟ ـ مۇرات قولياغلىقىدا ئۇنىڭ يۈزلىرىنى سۈرتتى، ـ مەن سىزگە «غەيرىي خىيالىلارنى قىلماڭ» دەپ داۋاملىق دەيمەن. . . نېمىشقا گەپ ئاڭلىمايسىز؟ . . .

ـ غەيرىي خىيال ئەمەس مۇرات، ـ زۇمرەت ئېرىنى قۇچاقلىۋالدى، ـ

تۈيۇقسىز دادامنىڭ يازغان خېتى ئېسىمگە كېلىپ قالدى... ئۇ: «سىلەردىن ئاخىرقى تىنىقمىدا ئەپۇ سورىۋېلىشىمغا چۈشلۈقلا ئۈمۈر تىلەپ ناله قىلدىم!...» دېگەنىكەن. سىز دادامنى كەچۈرەمسىز؟...

— ئەخمەق قىز، — دېدى مۇرات زۇمرەتنىڭ بۇرنىنى چىمدىپ قويۇپ، — «ئوغۇللۇق بۇرچۇمنى ئادا قىلالمىدىم...» دەپ، مەن كەچۈرۈم سورىسام بولىدۇ... ئاتىنىڭ بالىدىن كەچۈرۈم سورىغىنى نەدە بار؟...

— لېكىن دادام...

— لېكىن دادام، — مۇرات زۇمرەتنىڭ گېپىنى تارتىۋالدى، — «بوشاپ كېتىۋاتقان تەنلىرىم، تولىمۇ ئاجىز لېپىلداپ ئۇرۇۋاتقان يۈرىكىم... توپا قوناۋاتقان كىرپىكلىرىم ئۈمۈر مۇساپەمنى بېسىپ ئاخىرقى مەنزىلگە كېلىپ قالغانلىقىمنىڭ نىشانىدۇر. مۇشۇنداق بىر دەقىقىدە، «دادا» دەپ بىر ئېغىزلا چاقىرىشىڭنى شۇنچىلىك ئارزۇ قىلاتتىم...» دەپ ئارمان بىلەن كەتتى. مەن بۇ قېتىم، دادامنى ئارزۇسىغا يەتكۈزەمەن!...

— مۇرات!... ھېنىڭ مۇراتىم، — زۇمرەت مۇراتنىڭ قوللىرىنى سۆيۈپ، يۈزلىرىگە سۈركىدى، — ئاھ مەن نېمىدېگەن بەختلىك...

— شۇنداق، بىز ئىككىمىز بەختىمىزنى تاپتۇق... ئەمدى ئۇنى مەڭگۈ قەدىرلەيمىز...

— ئۇچىمىز دەڭ... — زۇمرەتنىڭ يۈزلىرى قىزىلگۈلدەك رەڭ ئېلىپ، قويۇق كىرپىكلىك چوڭ كۆزلىرىنى ئېلىپ قاچتى.

— ئۇچىمىز؟... — مۇرات سۆيۈملۈك ئايالىنىڭ گەپ قىلىۋاتقان كۆزلىرىدىن ھەممىنى چۈشەندى، — راستمۇ؟...

مۇرات ئېشەكنى ئۆز مەيلىگە قويۇپ بېرىپ، زۇمرەتنى دەس كۆتۈردى - دە، مەخمەلدەك قىرلاردا، ساپسېرىق ماسكاپ ئىچىلىپ كەتكەن تۈزلەڭلىكلەردە ۋاراقىراشقا، كۈلۈشكە باشلىدى... ئۇ ئاخىرى ھېرىپ ھاسىراپ، قېلىن ئوت باسقان يانباغىرغا ئۆزىنى تاشلىۋەتتى. ئۇلار ھەر ئىككىسىلا كۆك ئاسمانغا قاراپ ياتاتتى. بۇ يەرلەر «ھاكىم كەپىسى» گە تەئەللۇق بوز يەرلەر بولۇپ، يىراق كەنت ئىزنالىرى كۆرۈنۈپ

تۇراتتى. ئۇنىڭدىنمۇ نېرىدىكى تۆگە لۆكلىرىدەك ئېگىز - پەس ئېدىرلىقلار تەسكەيلىرىگە سۆسۈن رەڭ سايىلار چۈشكەنىدى. ئاسماندا يېپەك رومالىلاردەك سۈتىرەڭ پارچە - پارچە بۇلۇتلار ئۇزۇپ يۈرەتتى. بىر جۈپ بېغىتاق كۆل رەڭ قاناتلىرىنى پىلدىرلىتىپ، بىر - بىرىنى قوغلىشىپ، يۇقىرى - تۆۋەن بولۇپ ئۇچۇشاتتى... دادا بولۇش ئالدىدا تۇرغان مۇرات خۇشاللىقىدا، يانغا ئۆرۈلۈپلا ئايالىنى قىچقىلاشقا باشلىدى. زۇمرەت ۋارقىرايتتى، چىرقىرايتتى... تىپىرلايتتى.

— مۇرات تىكشاڭ، — دېدى زۇمرەت جىددىي قىيابەتتە، — بالىمىز «قىسىلىپ كەتتىم دادا!» دەپ توۋلاۋاتىدۇ...

— سىز سىز مېنى ئالداپسىز...، — مۇرات يەنە غىدىقلاشقا باشلىدى، — ئېيتىڭا، بالىمىز قانچىلىك بولغاندۇر؟...

— ھېسابلىسام...، — زۇمرەت كۆزلىرىنى ئوينىتتى، — بۈگۈن يىگىرمە بىر كۈنلۈك بولدى...

— ئاران شۇنچىلىكمۇ؟ — مۇرات زۇمرەتنى سۆيمەكچى بولدى.

— ۋۇي قارىڭ، ھارۋا كۆرۈنمەيدىغۇ؟...

مۇرات بېشىنى كۆتۈرۈپ قاراپ بولغۇچە، زۇمرەت بېلىقتەك تولغىنىپ قېچىپ كەتتى. ھارۋا راستىنلا يوق ئىدى. قىسقىغىنا ۋاقىت ئىچىدە ئېشەكنىڭ قارىسى كۆرۈنمىگۈدەك دەرىجىدە ئۇزاپ كېتىشىگە ئېشەنمىگەن مۇرات يول بويلاپ يۈگۈرۈپ، پەس ئېدىرلىقنىڭ ئارقىسىغا ئۆتتى، ئېشەك قېلىن ئوتلاقتا ئوتلاپ يۈرەتتى. مۇرات ھارۋىنى يولغا ئېلىپ چىقتى. لېكىن زۇمرەت ئوت باسقان دالىلاردا يۈگۈرۈپ يۈرەتتى، تۇرۇپلا ياۋا گۈللەرنى يۇلاپ باقاتتى. مۇرات ھارۋىغا ئولتۇرۇپ كېتىۋاتاتتى. ئېگىز دۆڭلۈككە چىقىۋالغان زۇمرەت قولىنى كارىتاي قىلىپ، چەكسىز دالاغا قاراپ ۋارقىرىدى:

— ھاي... ھاي... ھاي!... دالالار... چۆللەر... قىزىل يۇلغۇنلار!... مۇرات ئاتلىق ئېگىز بۇرۇن، شادىياچاقنى كۆردۈڭلارمۇ؟... ئۇ... بالامنىڭ دادىسى!...

— ھاي... ھاي... ھاي!...، بالىنىڭ ئانىسى!... —

مۇراتمۇ جاۋابەن ۋارقىرىدى، — بالىنىڭ دادىسى مانا بۇ يەردە! . . . تېز كېلىڭلار مەزلۇم! . . .

مۇرات بىلەن زۇمرەت يول بويى ھاياتىدىكى تاتلىق ۋە ئاچچىق خاتىرىلەرنى ئەسلەش، تەبىئەت مەنزىرىلىرىدىن مۇزۇرلىنىش ۋە چاقچاق - كۈلكىلەر ئارقىلىق كۈن نىيىلغاندا، بوز يەرگە يېتىپ كەلدى. ئۇلار ئەر - خوتۇن قېرى مالچىلارنىڭ مال قورۇسىغا كىرىپ كەلگەندە، يىراقتىكى قوم بارخانلىرىنىڭ چوققىلىرى مال رەڭ تاۋلىنىپ، يانباغرلىرى كۈمۈش رەڭ چاڭغا پۈركەلگەنىدى.

ئەر - ئايال قېرى مالچىلار زۇمرەتنى تونىيالمايلا قالدى. زۇمرەتمۇ ئۇلارنى ھېچ يادىغا ئالالمىدى. مۇرات ئۇنىڭ قۇلىقىغا: «سىزنى باققانلار شۇلار. . . » دەپ پىچىرلىۋىدى، ئۇ يۇگۇرۇپ كېلىپ، مومايىنىڭ باغرىغا تاشلاندى ۋە يىغلىدى. مومايمۇ ئۇنى شاپىلداپ سۆيۈپلا كەتتى. بوۋاي بۇلتۇرقىدىن خېلى بەك قېرىپ كەتكەنىدى. ئۇنىڭ تىزلىرى پۈكۈلگەن، مېڭىشلىرى ئېغىر، ئاپئاق شالاڭ قاشلىرى ئاستىدىكى كۆزلىرى گۇناسىز پىلىلدايتتى. ئۇ زۇمرەتنىڭ باشلىرىنى سىيلاۋېتىپ، كالپۇكلىرى ئۇمچىيىپ، يۈزلىرىدىكى قورۇقلار بىر يەرگە يىغىلىپ، يېغلاپ سالدى. ئۇششاق ياش تامچىلىرى ئۇنىڭ ئاپئاق ساقاللىرىدىن ساقىپ، ماتا يەكتىكىگە تۆكۈلمەكتە ئىدى.

بوۋاي بىلەن مومايى ئۇلارنى ئۆيگە باشلىدى. داستىخان سېلىپ چاي دەملىدى. بىساتىدىكى زاغرا، ئارپا نانلىرىنى ئېلىپ چىقىپ ئۇشتۇپ، «سەھراچىلىق» دەپ، ئۇزۇر سورىدى. چايدىن كېيىن، مۇرات ھارۇندىكى بىر قاپاق مايى ۋە خۇرجۇنغا قاچىلانغان نان، گۇرۇچىلەرنى كۆتۈرۈپ كىردى. ئۇ ئەتە ئەزىر ئۆتكۈزمەكچى ئىكەنلىكىنى ئېيتىپ، ئۇلاردىن مەسلىھەت سورىدى. قەدىر - قىممەتسىز، بۇ دۇنيادىن خارلىنىپ كەتكەن ياقۇپنىڭ ئەزىرسىنى ئۆتكۈزىدىغانلىقىنى ئاڭلىغان بوۋاي ناھايىتى خۇشال بولۇپ كەتتى. ئۇ: «رەھمەتلىكنى جامائەتسىزلا، خۇددى چامغۇرنىسى كۆمگەندەك دەپنە قىلغاندۇق، مانا ئەمدى روھىي خوش بولىدىغان بولدى. . . » دەپ، كۆزلىرىگە ياش ئالدى. ئاندىن ھازىرلا چوڭراق قازاندىن بىرنى

تېپىپ كېلىپ، كېچىچە سەۋزىلەرنى قەلەمچە قىلىسا بولمايدىغانلىقىنى ئېيتتى.

— مەن ئەتە بامدات نامىزىدىلا مەسچىتتىكى جامائەتكە ئۇقتۇرۇپ، ئۇلارنى باشلاپلا كېلەي، — دېدى بوۋاي، — ھەي... ئۆزلىرى ياش بولغانلىرى بىلەن دىيانەتلىك بالىكەنلا... ئېزىز دېگەن بالىمۇ سەل قوپالراق بولسىمۇ، كۆڭلى ياخشى، قولى ئوچۇق يىگىتكەن. بىزنىڭمۇ بېشىمىزنى كۆپ سىيلىدى.

— ئۆزلىرىگە بىرەر ھۆرمەتسىزلىك قىلدىمۇ - نېمە؟ — سورىدى مۇرات.

— يوقسۇ، يوقسۇ، پەقەت بىرمۇنچە يىمەكلىكلەرنى تۆكۈپ بېرىپ: «مەن يەنە بىر كالگۇچە، زۇمرەت سەمرىمسە، مەندىن يامانلاشمىسىلا...» دەپ كېتىپ قالدىلا. موماي ئىككىمىز، — بوۋاي كۈلۈپ قويۇپ زۇمرەتكە قارىدى، — بۇ خېنىمغا ھەرقانچە قىلىپمۇ بىرنېمە بىكۈزەلمەيمىز... ئېزىزاخۇن كەلگۈچە يۇرىكىمىز سۇ... بىراق، ئۇ كايىغاندەك قىلغىنى بىلەن، يەنىلا ئىززەت - ھۆرمىتى جايىدا...

بوۋاينىڭ سۆزىدىن ھەمىلەن كۈلۈشتى. زاۋال ۋاقتى بولۇپ قالغاچقا، ئۇلار مازار بېشىغا ئەتە ئەزىردىن كېيىن چىقماقچى بولۇشتى. بوۋاي ئەتىكى ئەزىرىنىڭ تەييارلىقىغا ماڭدى. مۇرات ئەتراپنى كۆرمىستىپ كېلىش ئۈچۈن، زۇمرەتنى باشلاپ چىقىپ كەتتى. كۈن ئولتۇرۇپ كەتكەن بولسىمۇ، ئەتراپ يەنىلا يورۇق ئىدى. ئاسمان قىپقىزىل شەپەق بىلەن تاۋلىنىپ تۇرغاچقا، قۇم بارخانلىرى تەبىئىي قورغاندەك قارىيىپ تۇراتتى. ئۇلار مەھەللىنىڭ توپىلاڭ يوللىرىدىن ئايلىنىپ، كەنتكە يېقىن قۇم دۆڭلىكىگە چىقىپ ئولتۇرۇشتى. كامىل ھەم ھېكمەتمۇ زۇمرەتنى ئېلىپ كەتكىلى كەلگەندە، مۇشۇ يەردە ئولتۇرۇپ، كەنتنىڭ كەچكى مەنزىرىسىنى تاماشا قىلىپ، تەقدىر - ئىستىقبالىلىرى ھەققىدە سۆزلەشكەنىدى.

— مۇرات، — دېدى زۇمرەت ئېرىنىڭ تىزلىرىغا ئېڭىكىنى قويۇپ، — دۇنيادا يەنىلا ياخشى ئادەملەر كۆپ ئىكەن... مۇشۇ بوۋاي - مومايلار، قۇربان ھاكىم، دوختۇر تېلىۋالدى، ئېزىز، شەھەردىكى دوستلار بولمىغان بولسا،

ئىككىمىزنىڭ بۇگۈنكى كۈنلىرىمۇ بولمىغان بولاتتى. بۇ قېتىم شەھەرگە كۈرسقا كىرىسەك، ئۇلارنى يوقلايلى. بولۇپمۇ مەن ئەسلىمگە كېلىشكە باشلىغانىدىن كېيىن، غازاخۇن ئاكىمىزنىڭ ناھايىتى كۆپ يوقلىغانلىقىنى ھېس قىلىمەن.

— خاتىرجەم بولۇڭ زۇمرەت، مەن ئۇلارنىڭ ھەممىسىنى چاقىرىپ كۈتۈۋالماقچىمەن، — دېدى مۇرات زۇمرىتىنىڭ بېشىغا قولىنى قويۇپ، — دوستلار جەم بولۇپ، ئىگەچى باغچىسىنى يەنە بىر شاۋقۇن ـ سۇرەنگە تولدۇرىمىز...

— سىز دۇتار چېلىپ ناخشا ئېيتىپ بېرىسىز...

— سىز ئۇسسۇل ئويناپسىز...

— ئەمما، «ۋېلىسىپىتقا ئولتۇرغۇزۇپ قىزچاقنى...» دېگەن ھېلىقى توتۇكەي شېئىرنى ئوقۇمايسىز...

— «ۋاي قىچقىم... ۋاي قىچقىم...» دېگەن شېئىرنى دېكلاماتسىيە قىلىمەن.

— ياق... ياق، يەنە شۇ «ئاتام ئېيتقان بايىقى...»، — زۇمرەت ئۇلۇق ـ كىچىك تىنىدى، — بىراق گۈلزىبا يوق... ھېكمەتنىڭ يۈرەك يارلىرى قايتا قوزغىلىدىغان بولدى.

— گۈلزىبانىڭ ئۆلۈم ئالدىدا يازغان خېتىدە، — دېدى مۇرات سىرلىق ئاھاڭدا، — «ماھىگۈلنىڭ كىر قونمىغان پاك يۈرىكىدە مۇقەددەس بىر ئابىدە تىكلەنگەن، ئۇ بولسىمۇ سىز... ئۇ سىزنى ساپ قەلبى بىلەن ياخشى كۆرىدۇ...» دەپ يېزىلغان. زۇمرەت بۇنى قانداق چۈشىنىسىز؟...

— ۋاي خۇدايىم، گۈلزىبا ئۆز سىڭلىسىنى...

— ئاڭلاڭ، مۇنداقمۇ بىر جۈملە سۆز بار: «ماھىگۈل ئون يەتتە ياشقا كىردى. ئۇنىڭغا دوستلۇق مېھىر ـ شەپقىتىنى كۆپرەك يەتكۈزۈشىنى ئۈمىد قىلىمەن...» گۈلزىبا نېمە ئۈچۈن ئاكىلىق دېمەي، دوستلۇق دەيدۇ؟...

— رەھمەتلىك گۈلزىبا بەلكىم بالىسىنىڭ ياتلارنىڭ قولىدا قېلىشىدىن ئەنسىرىگەندۇر! — دېدى زۇمرەت خۇرسىنىپ، — ئېيتىڭا مۇرات، بۇنىڭغا ھېكمەت قانداق قارايدۇ؟...

— هېكمەت قەتئي ئۇنىمايدۇ... «ئۇ مېنىڭ سىڭلىم، ئوقۇغۇچىم تۇرسا؟...» دەپ ئاچچىقلاپ قالدى.

— ئاچىسىنىڭ خېتىدىن ماھىگۇلنىڭ خەۋىرى بارمىدۇر؟...

— ئۇ قىز ئوقۇغان ئوخشايدۇ... ھازىر ھېكمەتنى كۆرسىلا، يۈزلىرى قىزىرىپ، كۆزلىرىنى ئېلىپ قاچىدۇ...

— ۋاي بىچارە!... بۇ قانداق رەھىمسىز قىسمەتلەر...

چەرخى پەلەكنىڭ ئويۇنلىرىغا ئالدىن بىر نېمە دېمەك بەك تەس ئىكەن! ھېلىقى بورانلىق تۇنلەردە مۇرات زۇمرەتنىڭ ئارقىسىدىن ئەسەبىيلەرچە ۋارقىراپ - قوغلاپ، تارشىلىق لەنگەر دالالىرىدا ھالىدىن كەتكىنىدە، ئۇمىدلەر ئۇمىدسىزلىككە ئالماشقانىدى. مانا ئەمدى بەخت يېنىدا تۇرۇپتۇ. بىراق، ئارىلىغتا، نېمىلەر بولۇپ ئوتمىدى؟ قانچىلىك ئازاب - ئوقۇبەتلەر، ئۇسال ۋە ھىجرانلار قارار تاپمىدى! گۈلزىبا، مەرەجىخان، ياقۇپلار يېغا - زارە، يوقسۇزلۇق، ناك - پىغانغا تولغان بۇ پانىنى تاشلاپ، غەمسىز، خىيالسىز، جىدەل - ماجراسىز... جەمجىت باقىيغا سەپەر قىلدى. لېكىن، ئۇلار ئاچكۆزلۈك ۋە زۇلۇم - سىتەملەرنى تىرىكلەرگە قالدۇرۇپ كەتتى... ھېكمەت جۇدالىق چۆللىرىدە تەنھا ئازاب چېكىپ، تېخىمۇ مىسكىن ۋە مۇڭلۇق بولۇپ قالدى... كىچىك ئەزىمەت بۇ دۇنياغا كۆز ئاچا - ئاچمايلا، يېتىم بولدى!... ھاياتلىق كۆكىدە ماھىگۇلدەك بىر يۇلتۇز چاقناشقا باشلىدى... كېرىموف، خالىق، قايىت، جامال توختىلار تېگىشلىك ئەدىپىنى يېدى، ئەما بۇنىڭلىق بىلەن، كامىل، ھېكمەت، مۇرات، نەفسە، زۇمرەتلەر كۈشەندىسىز ھاياتنا ئېرىشتى، بەخت - سائادىتى ئۆزلىرىنىڭ قولىدا دەپ ئېيتالمايمىز... خالىق، كېرىموفلار پىچەتنى قانغا بويالش كويىدا ھەرىكەت قىلىۋاتىدۇ... گۈلرۇز كونا ئوتلارنى پۈۋلەپ، ھېكمەتنىڭ ئىزىغا چۈشتى. يامانلىق يولىدا ھېچنېمىدىن تەپ - تارتمايدىغان بۇ قارا كۆڭۈل قىز يەنە قانداق ئويۇنلارنى ئويناز؟... ئاچىسى ئۆلگەندىن كېيىن، غەزەپ - نەپرىتىنى ئىككى مۇشتۇمىغا تۇگگەن نەبى گۈلرۇزدىن ئۆچ ئالماي قالارمۇ؟... «يا سەن تۇر، ياكى مەن تۇراي...» دەيدىغان بۇ پانىيغا ئوقۇشماي كېلىپ قالغان ئەزىمەت غۇبارسىز ھاياتىدا نېمە كۈنلەرنى كۆرەر؟... ئۇ قورۇم كۆلىدە:

«كەلسەم، كەتمەسەم. . . دېگەندەك ياشايمەن. . . » دەپ ئانىسىغا «پو» ئىقاندى. شۇنداق ياشىيالمىشىغا ئۆزىنىڭمۇ كۆزى يەتمىسە كېرەك! . . . خالىق، كېرىموفتەك لەنىتىلەرگە خۇدايىم بىر-ر زوۋاللىق بەرمەسمۇ؟ . . . قارا ئاق، قېقىلىپ، سۆرۈلۈپ، قاق سەنەم بولۇپ قالغان مەتمۇسا خالىقنى ھازىرغىچە «ئېتىك پۇتلىشىپ بوينۇڭ قايرىلىپ ئۆلەرسەن. . . » ، «غايىب ئوققا نىسىپ بولارسەن. . . » دەپ قارغاپ يۈرۈۋاتىدۇ. . . قىسقىسى، ئەتىگە بىر نېمە دېمەك تەس، بۇنى ياراتقان ئىگىسى بىلمەسە، بەندىسى بىلىپ بولالمايدۇ! . . . بىز «جاڭگىلى مازاندىرانغا كىرىپ قاپتىمىز. . . » دەپ ھەيران بولۇپتىمىز. . . ئويلاپ قارىساق، «جاڭگىلى مازاندىران» تېخى ئالدىمىزدا ئىكەن! . . .

«ھايات — كۆرەش دېمەكتۇر. . . » دېگەنىكەن قايسىدۇر مۇئەللىپ! . . . بۇ ئالەمگە تۆرۈلۈپ قاپتىمىز. . . شۇنداق ئىكەن، ياشايلى، ياشىغاندىمۇ بالىلىرىمىز، ئەۋلادىمىز يەرگە قاراپ قالمىغۇدەك ياشايلى! . . . بۇنىڭ ئۈچۈن، يەنىلا كۆرەش قىلمايى بولمايدۇ. . . پەلەك توختىمايى چۆرگىلەپ، كىچىك ئېرىقلار قوشۇلۇپ دەريالارغا، دەريالار دېڭىزلارغا ئايلاندى! . . . ئوت — گىياھلار چىرىپ، ئۇنىڭ ئورنىدا ئوتقاشتەك گۈللەر چاقنىدى. . . بالىلار تۇغۇلۇپ، قېرىلار زەرەتكارلىققا كۆچتى! . . . ئۇلارنىڭ ھۆرمەتلىك ئورۇنلىرىنى ئاچانلاددۇر چاچ — ساقاللىرىنى قىراۋ باسقانلىقىنى ئۆزىمۇ سەزمەي قالغان قېرىلار ئىگىلىدى. ئەلەمساقتىن تارتىپ، شۇنداق بولۇپ كەلدى. . . كەلدى — كەتتى، كېلىشتى — كېتىشتى، خەۋىرى بولمىدى! . . . كىم بىلىدۇ، «سەن بىلەن بىز دەسسەپ تۇرغان بۇ تۇپراق شاھنىڭ بېشى، گادايىنىڭ قولى، بىر گۆزەلنىڭ قاش — كۆزلىرىمۇ؟ . . . » شۇنداق، بىرسى كەلسە، بىرسى كېتىدىكەن، بىرسى يىغلىسا، بىرسى كۈلىدىكەن. كىملەردۇر ئاچ — زارلىقتىن ئىگرىسا، كىملەردۇر توقلۇقتىن شوقلۇق قىلىدىكەن. . . بىرى — بىرىنىڭ گەجگىسىگە دەسسەپ يۇقىرى ئۆرلىسە، يەنە كىملەردۇر ھارام دۇنيا مەھشەتىدىن سۆيۈنۈپ، پەخىرلىنىدىكەن. . . بۇگۈن كۈلۈپ قارىغان بەخت ئەتىسى يۇز ئۆرۈيدىكەن. . . قىسقىسى، جاھان ۋە ھاياتلىقنىڭ ئويۇنلىرى يوقلۇق، خىيال، ھىيلە، غەم بىلەن داۋالىشىدىكەن. . .

زۇمرەت بىلەن ياقۇپ بوز يەرگە سۇرگۈن قىلىنىپ، ئارىدىن ئىككى

يىل ئۆتكەن بۇگۈنكى كۈندە، مۇرات ئايالىنى قۇچاقلاپ بۇ دۆڭدە ئولتۇرۇپتۇ... ھازىر ئۇلارنىڭ بەختىنى ئىككى ئالەم شادلىقىغا تەڭ قىلغىلى بولمايدۇ.. بۇ نۇرغۇن ئازاب، قۇربان بېرىش، بەدەل تۆلەشلەر ئارقىلىق كەلگەن بىر تەلەي!... پېقىر بۇ سەھىپىلەرنى يېزىۋاتقان ۋاقتىمدا، «ئۇلار بەختىنى مەڭگۈ نۇتۇپ قالالارمۇ؟...» دېگەن ۋەھىمىلىك بىر سوئال يۈرىكىمنى كېزىپ ئۆتتى ۋە كۆڭلۈم ئۈيغاندەك بولۇپ، پۈتۈن تېنىم شۇركىنىپ كەتتى!... ئاھ، قۇدرىتى ئۇلۇغ ئىگەم، لېيلى جاپا - مۇشەققەتتىن قۇرۇلغان بۇ ئىككى ياشقا بەرگەن بەختىڭ راستىمۇ ياكى يالغان؟... سېنىڭ ھۇنىرىڭگۇ بەندىلىرىڭنى ئۆز قۇيرۇقىنى تۇتالمىغان مۇشۇكنەك ئويىنىتىۋاتىدۇ ئىبارەت بولۇپ كەلدى... شۇنداقتىمۇ، ھەرھالدا ئۆزۈڭ مېھرىبانسەن!... باغرى تاشلىق ھەممەت - نەزەرنىڭدىن ساقىت بولغاي!...

مۇرات بىلەن زۇمرەت قارائىغۇ چۈشۈشى بىلەن قايتىپ كەلدى. مومايى ئۇلارغا ھاردۇق ئېشى ئېتىپ قويغانىدى. تاماقتىن كېيىن، بوۋاي بىلەن مۇرات تاش پەنەرنى ئېلىپ، ھويلىغا ئوچاق كولاشقا چىقىپ كەتتى. مومايى ھەم زۇمرەت سەۋزە قىرىپ، قەلەمچە توغراشقا باشلىدى.

ئەتىسى، بامدات‌تىن يانغان جامائەت ئەتىگەندىلا يېتىپ كېلىشتى. بوۋاي ئاشنى تاڭ سەھەردىلا دەم يالقۇزۇپ دۇملۇۋەتكەنىدى. چوڭ بىر ئېغىزلىق ئۆي مېھمانلار بىلەن تولدى. ئالدىدا تاتلىق - تۇزلۇم، نان - توقاچلار بىلەن چاي بېرىلدى. ئۇرۇقىدىن ئاش تارتىلدى. تاماقتىن كېيىن، كەكە ساقال ياشقىنا بىر تارىم ئۇزۇندىن - ئۇزۇن قىرائەت قىلدى. ئۇنىڭ ئاۋازى شۇنچىلىك سۇزۇك ھەم مۇڭلۇق ئىدىكى، تاشقارقى ئۆي بوسۇغىسىدا تۇرغان زۇمرەت ئىختىيارسىز يىغلىۋەتتى. قىرائەت ئاياقلىشىپ، دۇئاغا قول كۆتۈرۈلدى ۋە ھەممە بىردەك يۈز سىيپاشتى. زۇمرەت ئېلىپ كەلگەن سوۋغاتلىرىنى ئىككى لېگەنگە ئېلىپ داستىخانغا قويدى. بۇلار بىر دەستە ئاق نان، تاتلىق - تۇرۇم، مومايغا بىر كۆڭلەكلىك چىت، تور رومال، بوۋايغا تامبال، كۆڭلەك بىلەن كالاچ قاتارلىق نەرسىلەر ئىدى.

— ئاز بولسىمۇ كۆڭۈلنىڭ ئورنىدا كۆرۈشەرلا، — دېدى زۇمرەت تەزىم

قىلىپ، — ھەر ئايسىلىرىنىڭ ماڭا، دادامغا كۆرسەتكەن ھىممەتلىرى ئۈچۈن بىر ئۆمۈر خىزمەتلىرىدە بولسامۇ، ئەجىرلىرىنى يۈيالمىغان بولاتتىم. . . .

— ئۇنداق دېمەڭ خان قىزىم، — مومای روسلىنىڭ ئۈچىدا يېشىنى سۈرتتى، — ئۆزلىرىنىڭ مۇشۇنچىلىك بولۇپ قالغانلىرىنسى كۆرۈپ، قەۋمتلا خوش بولدۇم. ئۇخلىسام - قوپسام، ئەس - يادىم سىلىدە ئىدى. مانا ئەمدى مۇبارەك تەنلىرىنى كۆرۈپ، كۆڭلۈم ئىمدن تاپتى.

— ھەر نامىزىمدا، — دېدى بوۋاي يۇمشاق ساقاللىرىنى سىيپاپ، — سىلەرگە ئامانلىق، خاتىرجەملىك تىلەپ تۇردۇم. . . رەھمەتلىك ياقۇزاخۇنمۇ: «مۇرات، ھېكمەت، كاسىللار ئوبدان بالىلار، ئۇلار قىزىمنى بۇ يەردىن قۇتقۇزۇپ ئېلىپ كېتىدۇ. . . ئەگەر مەيدان رۇخسەت قىلمىسا، قىزىمنى مۇرات بىلەن قاچۇرۇۋەتسىلە!» دەيدىغان. . . مانا ئەمدى رەھمەتلىكنىڭ تىلىكى ئىجابەت بولدى.

— سىلەر بولغاچقا، مەنمۇ كۆپ ۋايىم يەپ كەتمىدىم، — دېدى مۇرات مىننەتدارلىق بىلەن، — بولمىسا، ئايالىمنىڭ بۇ كۈنلەرگە ئېرىشمىكى مۇشكۈل ئىدى.

جامائەت تارقىدى. مۇرات ھەم زۇمرەت ياقۇپنىڭ قەبرىسىگە يېتىپ كەلدى. قۇرۇپ - قاقشالغا ئايلانغان توغراق تۈۋىدىكى يالغۇز قەبرە مۇڭلىنىپ تۇراتتى. ئۇنىڭ ئۈستىنى پاكار ياۋا قومۇشلار قاپلىۋالغانىدى. مومايىنىڭ كېچىچە ياقۇپ ۋە مۇرات توغرۇلۇق سۆزلەپ بەرگەنلىرىنى ئەسكە ئالغان زۇمرەت قەبرىگە قارىغىنىچە، كۆز ياشلىرىنى تۆتالمای، ئۆزىنى ئاتتى ۋە غېرىب قەبرىنى بىر ھازا قۇچاقلاپ، ئىچ - ئىچىدىن ئۇرتۇنۇپ كەلگەن پەرزەنتلىك مېھىر - شەپقەت، ئامراقلىق شەرەتلىرىنى تۆكتى. . . قەبرە توپىسى زۇمرەتنىڭ يۈرەك قاتلىرىدىن ئۇرغۇپ چىققان نادامەت ياشلىرى بىلەن نەملەندى. . . مۇرات ئۇنى ئارانلا تۇرغۇزدى. . .

— دادا، مەن كەلدىم! . . . — دېدى مۇرات ئالدىغا بىر قەدەم زىلىپ، — ئوغلىڭىز مۇرات كەلدى.

مۇرات زۇمرەتكە مەنا بىلەن قارىدى ۋە ئىككىسى دەققەتە تۇرۇپ:

— دادا، بىز كەلدۇق! . . . — دېدى ۋە قەبرە بېشىغا يۈگۈرۈشتى. . . .

قىلىپ، — ھەر ئايسىلىرىنىڭ ماڭا، دادامغا كۆرسەتكەن ھىممەتلىرى ئۈچۈن بىر ئۆمۈر خىزمەتلىرىدە بولسامۇ، ئەجىرلىرىنى يۈيالمىغان بولاتتىم. . . .

— ئۇنداق دېمەڭ خان قىزىم، — موماي روسلىنىڭ ئۈچىدا پېشىنى سۈرتتى، — ئۆزلىرىنىڭ مۇشۇنچىلىك بولۇپ قالغانلىرىنى كۆرۈپ، قەۋەتلا خوش بولدۇم. ئۇخلىسام ـ قوپسام، ئەس ـ يادىم سىلىدە ئىدى. مانا ئەمدى مۇبارەك تەنلىرىنى كۆرۈپ، كۆڭلۈم ئىمىن تاپتى.

— ھەر نامىزىمدا، — دېدى بوۋاي يۈمشاق ساقاللىرىنى سىيپاپ، — سىلەرگە ئامانلىق، خاتىرجەملىك تىلەپ تۇردۇم. . . رەھمەتلىك ياقۇتاخۇنمۇ: «مۇرات، ھېكمەت، كاسىللار ئوبدان بالىلار، ئۇلار قىزىمنى بۇ يەردىن قوتقۇزۇپ ئېلىپ كېتىدۇ. . . ئەگەر مەيدان رۇخسەت قىلمىسا، قىزىمنى مۇرات بىلەن قاچۇرۇۋەتسىلە!» دەيدىغان. . . مانا ئەمدى رەھمەتلىكنىڭ تىلىكى ئىجابەت بولدى.

— سىلەر بولغاچقا، مەنمۇ كۆپ ۋايىم يەپ كەتمىدىم، — دېدى مۇرات مىننەتدارلىق بىلەن، — بولمىسا، ئايالىمنىڭ بۇ كۈنلەرگە ئېرىشمىكى مۇشكۈل ئىدى.

جامائەت تارقىدى. مۇرات ھەم زۇمرەت ياقۇپنىڭ قەبرىسىگە يېتىپ كەلدى. قۇرۇپ ـ قاقشالغا ئايلانغان توغراق تۈۋىدىكى يالغۇز قەبرە مۇڭلىنىپ تۇراتتى. ئۇنىڭ ئۈستىنى پاكار ياۋا تومۇشلار قاپلىۋالغانىدى. مومايىنىڭ كېچىچە ياقۇپ ۋە مۇرات توغرۇلۇق سۆزلەپ بەرگەنلىرىنى ئەسكە ئالغان زۇمرەت قەبرىگە قارىغىنىچە، كۆز ياشلىرىنى تۇتالمايلا، ئۆزىنى ئاتتى ۋە غېرىب قەبرىنى بىر ھازا قۇچاقلاپ، ئىچ ـ ئىچىدىن ئۇرتۇنۇپ كەلگەن پەرزەنتلىك مېھىر ـ شەپقەت، ئامراقلىق شەرەتلىرىنى تۆكتى. . . قەبرە توپىسى زۇمرەتنىڭ يۈرەك قاتلىرىدىن ئۇرغۇپ چىققان نادامەت ياشلىرى بىلەن نەملەندى. . . مۇرات ئۇنى ئارانلا تۇرغۇزدى. . .

— دادا، مەن كەلدىم! . . . — دېدى مۇرات ئالدىنا بىر قەدەم تىلىپ، — ئوغلىڭىز مۇرات كەلدى.

مۇرات زۇمرەتكە مەنا بىلەن قارىدى ۋە ئىككىسى دەققەتە تۇرۇپ:

— دادا، بىز كەلدۇق! . . . — دېدى ۋە قەبرە بېشىغا يۈگۈنۈشتى. . . .